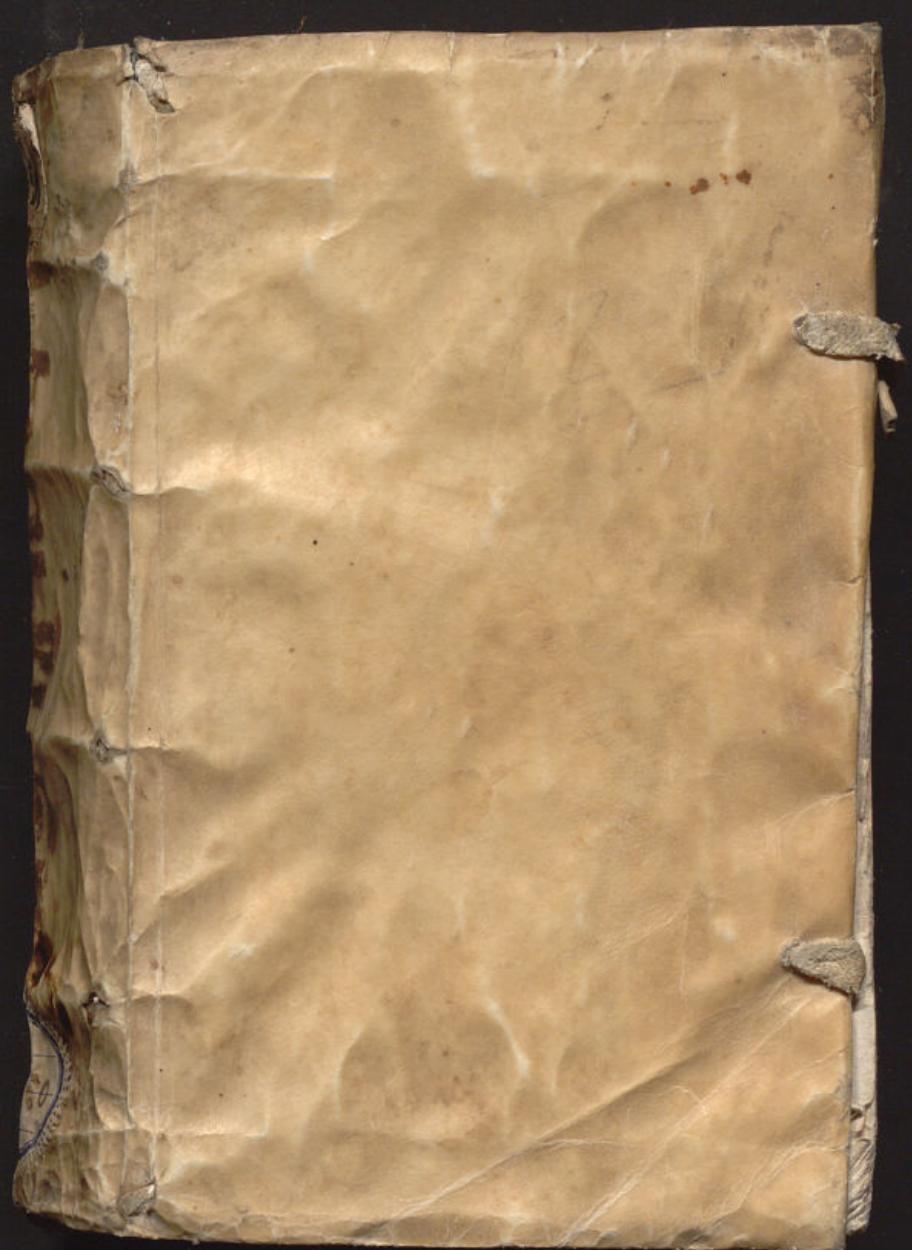

205

Nº H

30-60

Biblioteca Universitaria DE ANCO	
Sala	A
Estante	36
Tabla	
Número	360

Aplicase ala Libreria
de San Diego
Año 1847

2-3-889

121890341

9-127H3
EPISTOLAE
PAULI ET ALIO-

RVM APOSTOLORVM, CVM

Actis, per R. D. Thomam de Vio

Caictanum Cardinalem S. Xy-

sti, ad Graecorum codicum

fidem castigata, & ad

sensum literalem

quàm maximè

accommo-

data.

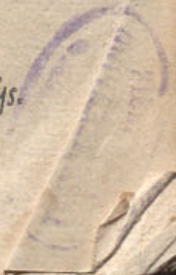
MAIORE, QUAM HACTENUS
inquam, diligentia emendata: cum indice.

LVGDVNI,

Apud Gassparem à Portenarijs.

1556

AD CAROLVM QVIN-
TVM, ROMANORVM IMPE-
ratorem, &c. Thomas de Vio Car-
dinalis sancti Xysti.

Inter præclarissimas animi tui dotes plurimas tua singularis ab vniuersis prædicata religio, coëgit, vt Comētarios in Pauli aliorumq; Apostolorū epistolas nuper editos, tibi dicere, quo & religiosum opus tantique Cæsaris splēderet nomine, & officiū meū quod persoluere nequii, veniendo ad maiestatis tuæ manus osculandas vel sic supplerem. Et quoniam intentionis meę fuit sensum duntaxat germanum prosequi, ideo Apocalypsim Ioannis omisi: fateor enim ingenue me non penetrare illius mysteria iuxta sensum literalem. Suscipe itaque humanissime princeps munusculum hoc solita benignitate: & in eo me seruum deditissimum complectere.

Vale felix semper Auguste,

INDEX COMMENT. IN EPIST.

Index commentariorum Thomæ de Vio Caietani Cardinalis sancti Iustini, in Epistolas Pauli & aliorum apostolorum, & in Acta Apostolorum, cuius numerus folium, a priorem, b posteriorem faciem chartæ indicat.

ABba Syra dictio est, pater verò Latina ex Græcis tamè mutuata: & idè significat. ad Ro. 8. 52. a. in prim.

Actiones hominum quantumcunque ex debito naturali, aut legali fiant, si ex dei dilectione fiat vitæ æternæ meritorie sunt. ad Col. 3. 31. 4. a

Accusationem presbyteri Paulus non facile admittendam censuit propter status reuerentiam. ad Col. 3.

Adam in statu innocentia quantum ad humidum naturalis fluxum habebat corpus corruptibile, sed nõ mortale: si enim in illo statu persistisset, nunquam fuisset mortuus: mors enim illi in peccatum indicta est, unde postea ad peccati statum transiens, corpus corruptibile & mortale habuit. 1. ad Cor. 15. 17. 2. a

Adoptionis gratia communis est supernis spiritibus & hominibus ab vno eodè que patre domini nostri Iesu Christi: ita quòd omnes tam spiritus cæ-

lestes quàm homines adoptiuus filij dei sunt. ad Ephesios 3. 26. b

Aeris appellatione quandoque non elementum aeris, sed subtile corpus nostris sensibus ignotum venit: natum localiter ab anima moueri ad omnes positionis differentias absque aliqua ex parte corporis repugnantia. ad Ephes. 2. 26. a

Affectus superbie aut inuidie societatis desertionem parit. ad Hebr. 10. 39. 9. a

Afflictio est materia patientie, & occasio vt patientie virtus exercetur: sicut rerum copia est liberalitatis materia, & exercende liberalitatis occasio. ad Ro. 5. 27. b. in fine.

Allegoria est sensus quo verba aliud significant, & aliud sonant. ad Gala. 4. 24. 6. a

Amen, vere significat. ad Rom. 1. 9. a. in fine

Amor proprius, siue carnalis siue mundanus pater est inuidia diuersis rationibus: charitas autem omnem inuidiam excludit tam circa cõsortium in præcipuo amato, quàm circa alia aliorum bona: gaudet enim & si alij plus participet. & alia que sequuntur. 1. ad Cor. 13. 13. 3. a

Amor præferens propria vjs que Iesu Christi, est peccatum mortale: sed amor querens propria commoda, non autem

INDEX

- Iesu Christi incrementa studium imperfectorum est: qui ad querendum meritum augmentum in alijs non studet, sed sat est eis in proprijs manere. ad Philip. 2. 28. b.
- Anathema Græca dictio est, per translationem separatim significans, quemadmodum deo dicata à communi vsu separata sunt: & propterea hoc nomen excommunicantes appellatos. ad Rom. 9. 63. a. in fin. & 1. ad Cor. 17. 3. b.
- Angelus infimarum substantiarum spirituum nomen est, principatus autem ordinis illarum que procuratis presunt, virtutes verò ordinis supremi ministrantium seu exequentium. ad Rom. 8. 62. a.
- Angeli in sacris scripturis sepe introducuntur loquentes, non solum hominibus, sed quandoque inter seipsos: quam locutionem theologi intelligibile interpretantur. ad Corin. 13. 151. b. in fine.
- Angeli in celo multa ineffabilia discere dicuntur. 1. ad Cor. 12. 148. a.
- Angeli supremi immediate ad nos venturi non mittuntur, sed per alios medios subdelegatos: inferiores autem quinque ordines immediate ad nos venturi mittuntur. ad Hebr. 1. 378. a. in fine.
- Angelos aliquos deputatos esse ad hominum custodiam videtur sensisse & primitiva ecclesia. Act. 12. 484. a.
- Anima in inferno velut in angustia & pressura cruciatur: quorum neutrum consumit, & tamen cruciatur. ad Rom. 2. 12. a. in fine.
- Anima nostra & est anima, & est spiritus: est anima per quantum animat corpus, est spiritus pro quantum intellectualis ordinis est, & supernis communicat. 1. ad Cor. 15. 169. b.
- Anima etiã ipsa in esse anime vivit proprijs officijs quatenus est anima: ita quid non solum corpus nostrum vivit officijs anime quatenus animat corpus. &c. 1. ad Cor. 15. 169. a.
- Animus concupiscens vetita, in hoc differt ab animo concupiscente illam et non vetita, quod non vetitus animus simplici appetitione cognoscit, vetitus autem animus non simplici, sed ut appareat liber, &c. quoniam certat velut pro gloria contra mandatum libertatis eius restrictivum. ad Rom. 7. 42. a.
- Apostasia Græca dictio est, & significat defectionem seu rebellionem ab obedientia, statu, professione, &c. 2. ad Thef. 2. 331. a. b.
- Apostoli ad hoc à Christo missi sunt, & ad hoc studuerunt ut infererent obedientiam fidei, ut in captivitatem reducerent omnem

omnem intellectum in obsequium Christi. ad Ro. 1. 2. b

Apostoli Christi dum predicando discurrerent, circumducebant mulierem aliquam ministrantem eis sumptibus necessarios. 1. ad Cor. 9. 13. a

Apostoli undecim non per suffragia, sed per solius Christi electionem creati fuerunt, & Paulus similiter. Mattheus autem per suffragia apostolatus adeptus est. Act. 1. 462. b

Apostoli soli post Christi mortem sacerdotes erant: quibus & manuum impositio reservata legitur, unde aperte colligitur, quod episcoporum ex officio est in sacramento confirmationis manus imponere. Actuum 8. 477. a

Apostolorum est uniuersalis ecclesie regimen, non solum verbo & actione, sed etiam scriptura: unde sola scripta ab apostolis seu ab eis approbata, sacre scripture auctoritatem habent. 1. ad Corin. 12. 150. b. in fine.

Ara titulus Athenis quis fuerit, an scilicet ignoto deo, an dijs Asia & Europa, & Aphricae, dijs ignotis & peregrinis. Actuum 17. 494. a

Areopagita nomen est officij iudiciarij: nam Areopagita iudices graues Athenis erant circa supremas causas decidendas. Act. 17. 495. a. in fine.

Ara in securitatem contractus tam sponsis quam negotiatoribus datur. 2. ad Cor. 179. b

Auaritiam vt iustitia opponitur, apud Gentiles non reputari peccatum, patet ex eo quod rationabilem belli causam dicebant rationem propagandi imperij, praeter hoc quod leges ciuiles auaritiam cura iustitiae pretij dimidium in contractibus permittunt. ad Ephes. 5. 274. b

Auaritia appellatur simulacrorum cultus, eo quod auarus colit aurum & argentum quemadmodum colens simulacra: conueniunt siquidem in materia & in affectu, aurum ipsum deo praepoentes. ad Thessa. 3. 311. b

Baptizare in nomine Iesu Christi, & in nomine patris, & filij & spiritus sancti idem est. Act. 2. 467. a

Barbarum esse est esse relatiuum, & nullus homo est absolute barbarus: quoniam in omni genere sunt homines in idioma te communicantes: ac per hoc inter se nullus est barbarus. 1. ad Cor. 14. 157. b

Barbarus est audiens loquentem, & ediuerso quum se inuicem non intelligunt. ibidem.

in Baptismo gratis dei conferitur anima, vt signaculum quoddam promissae hereditatis aeternae a spiritu sancto: quem-

INDEX

- admodum si inter homines adoptionis tabella signo notariorum & testium, aut ipsius adoptionis annulo signaretur. ad Ephe. 1.257.a
- B**ariefus Hebraeorum nomen est, compositum ex bar quod est filius, & Iesus, quod est saluator. Act. 13.485.a
- B**elial sonat absque iugo. 2. ad Corin. 6.204.a
- B**enedicere spiritu est laudare deum aliena lingua ex dono spiritus. 1. ad Cor. 14.157.b
- B**enedicere deo est benefacere. ad Ephe. 1.254.a
- B**enefacere inimico in particulari non precipitur nisi in necessitatis articulo, & tunc precipitur quod necessarium est tribus, dicens cibus illi: potum da illi: quoniam precepta dei rationabilia sunt, ut naturae & indigentibus subueniant. ad Ro. 12.84.a
- B**laspheemia contra deum, turpis sermo contra seipsum, & mendacium contra proximum universa oris peccata comprehendunt. ad Colof. 3.312.a
- B**oni gratia nullum malum faciendum est, & multominus libet facere mala ut euitemus peiora. ad Rom. 3.18.b
- B**onum spirituale & bonum corporeum in hoc differunt: quod bonum spirituale non est ita meum quin alterius sit (quoniam suapte natura absque clamore commune est) bonum autem corporeum, proprie est ita meum quod non alterius: & si alteri communicatur, a me tollitur. ad Cor. 10.139.a
- B**onus non fuit qui malos tolerare non potuit. 1. ad Cor. 13.154.a. in princ.
- C**alicus vsus est communicatio sanguinis Christi bibentibus: quia tantum sacramentaliter sumentibus est sanguinis Christi communicatio sacramentaliter tantum: sumentibus autem sacramentaliter & spiritualiter, est sanguinis Christi communicatio sacramentalis & spiritualis. 1. ad Corin. 10.136.b
- C**aput mysticum alicuius est quod gerit vicem capitis respectu illius: quoniam caput est membrum perfectius uniuersos sensus habens: & est velut omnium actionum gubernator, & propterea etiam vir mulieris caput dicitur: utpote longe perfectior & ipsius gubernator, & alia pulchra quae sequuntur. 1. ad Cor. 11.141.a
- C**apitis raso ex Nazaraorum voto est secundum legem duplex, altera, scilicet per se, altera per accidens. Act. 18.496.b
- C**ardinalatus officium an licite vendi seu emi possit. Act. 8.477. b
- C**ausa efficiens eorum quae sunt nobis intima, deest nostris intimis, & adest magis nobis quam

COMMENT. IN EPIST.

quàm alia quacunque causa,
 ut pote causa non solum in fi-
 ri, sed etiã in seruandis. Actus.
 17. 494. b

Cause extrinseca sunt duæ, fina-
 lus & efficiens. ad Ro. 8. 54. a
 Celi tertij nomine intellexit
 Paulus supremum calum:
 quoniam in sacra scriptura
 trium calorum fit mentio, in-
 firmum est calum aereum, me-
 dium est calum, tertium est
 aquæ omnes quæ super calos
 sunt, empyreũ siquidẽ calum
 à posterioribus traditũ nullibi
 in sacra scriptura inuenitur.
 2. ad Cor. 12. 225. b

Cenchreae portus Corinthiorum
 est. Act. 18. 496. a. in fine.

Cana domini quomodo antiqui-
 tus representabatur. 1. ad Cor.
 11. 143. b

Cenæ dominica representationi
 duo abusus admisti: alter
 quod vnus alium nõ expecta-
 bat secundus quod diuites epu-
 lis abundantes ad satietatem
 & ebrietatem vsque comede-
 bant & bibebant: pauperibus
 autem nihil mittebant. 1. Cor.
 11. ibi. & fo. seq. a

Chaldaea Mesopotamia pars est,
 in qua Mesopotamia est etiã
 ciuitas Charã Syriam versus.
 Actus. 7. 473. b

Charitas in uata textum Græcum
 1. ad Co. 13. dilectio nomina-
 tur. 1. ad Cor. 13. 151. b

Charitas quantum est ex parte

temporis nescit casum: quæ sa-
 men perditur ex peccato mor-
 tali. 1. ad Cor. 13. 154. a

Charitas est maior reliquis dua-
 bus virtutibus theologici prin-
 cipatur enim, fidem mouendõ
 ad credendum omnia, & spem
 mouendõ ad sperandũ omnia,
 &c. 1. ad Co. 13. 151. a. b

Christus sicut mediator est dũ ho-
 minibus à deo dona conferun-
 tur, ita mediator est in actio-
 ne gratiarũ. vnde ecclesia in
 orationibus suis semper adiu-
 git per dominum nostrum Ie-
 sum Christum, &c. ad Rom.
 1. 3. a

Christus nisi resurrexisset, homi-
 nes à peccatis suis iustificatiõ
 non fuissent, quoniam non cre-
 didissent. ad Ro. 4. 27. a

Christi iustificatio in cruce sua-
 pie natura fuit in omnes homi-
 nes, quoniã ipse est caput totius
 ecclesie à principio mundi vs-
 que ad finẽ: & propterea ipsius
 meritũ est suapte natura meri-
 tum omnium quantum ad suffi-
 cientiam. ad Ro. 5. 31. in fine.

Christus nullum vnquã habuit
 in seipso peccatum, sed peccatiõ
 indui, assumendo similitudi-
 nem carnis peccati. ad Ro. 8.
 47. a. in fine.

Christus quod sit finis legis etiã
 Iudæi increduli fuerunt, dum
 dicunt prophetas vsque ad Mes-
 siam prophetaisse. ad Rom. 10.
 70. b

I N D E X

- Christus non elegit ea quae sibi secundum naturalem affectum voluntatis placebant, sed quae summe displicebant, ad edificationem ecclesiae. ad Ro. 15. 92. a*
- Christus a principio conceptionis suae tantam virtutem habuit, ut potuerit reddere corpus suum spirituale. 1. ad Cor. 15. 69. b*
- Christus nomen est regiae dignitatis, secundum humanam naturam competens: imago autem dei secundum naturam diuinam nomen est filij: quoniam filius ex modo productionis suae in patris similitudinem generatur, & in hoc a spiritu sancto differt. 2. ad Cor. 4. 189. a*
- Christi aetas plena est quo ad affectionem omnium spectantium ad utilitatem: cum fuerit 30. annorum. ad Ephe. 4. 270. a*
- Christus corporalium actionum & passionum (scilicet comedendi, bibendi, laborandi, patiendi, & huiusmodi) experientiam habuit. ad Philipp. 2. 188. a*
- Christus quantum ad sufficientiam vnus pro omnium salute mortuus est, quantum vero ad effectum, etiam vnus pro omnibus mortuus est pro quanto vitam corporalem omnibus per suam mortem in generali resurrectione conferet, quamquam non omnibus vitam gloriosam.*
- 2. ad Cor. 5. 196. b. in fine. & fo. sequen. a*
- Christi corpus aliqui sacramentaliter tantum manducant & bibunt, quos Paulus appellat manducare vel bibere indigne, aliqui vero sumunt sacramentaliter & spiritualiter qui a Paulo appellantur manducantes seu bibentes digne. 1. ad Cor. 11. 145. b*
- Christus est velut hypostasis sui corporis mystici quod est ecclesia. 1. ad Cor. 12. 149. a*
- Christus in caelo verè stat, non autem sedet quo ad corporalem situm, quoniam stare naturalis hominis situs est. Act. 7. 475. a*
- Christiani omnes spiritu sancto agente profitentur Iesum dominum. 1. ad Cor. 12. 147. a*
- Christiani omnes, domestici fidei appellantur, quia vniuersa ecclesia Christiana, vna est domus dei viui. ad Ga. 6. 252. b*
- Christiani templum sunt domini, & si Christo coaptantur, crescunt in templum sanctum habitaculum mundum coram deo. ad Ephes. 2. 262. a*
- Cibos impuros secundum legem Hebraei appellabant & communes & immundos: immundos quidem secundum legem, communes autem secundum quandam modestiam loquendi cum gentilibus. Aluum 10. 481. a*

Cibus nullus secundum se seu per Christum est immundus: relictus autem ad conscientiam existimantem eum immundum, est immundus illi. ad Ro. 14. 89. b. in principio

Circumcisio apud Iudeos erat signum professionis legis. ad Roma. 2. 15. b

Circumcisionem accipiebant conversi ex gentibus tanquam necessariam ad salutem, Iudei autem etiam si non reputarent ipsam necessariam ad salutem, ratione cuiusdam prerogative sui generis circumcidebantur. ad Gal. 5. 247. a

Circumcisio & festorum observatio apud Iudeos quedam ceremonialia erant. ad Gal. 5. ibi.

Complacitio apud apostolum pro infirmitate sumitur. ad Roma. 6. 33. b. in fine

Confidentia est audacia & fundamentum, imò proprium videtur esse confidentium audere. 2. ad Cor. 10. 216. a

Coniugia inter dispares cultu prohibentur. 1. ad Cor. 7. 127. a

Coniugi negare debitum siue fraudem fingendo aliquam excusationem siue aperte negando peccatum iniustitiae est, & est ex suo genere mortale sicut quaelibet alia iniustitia. 1. ad Cor. 7. 121. b. in fine

Coniugis infidelis discessus an praebeat coniugi fidei libertatem inveniendum aliud coniugium secundum Pauli doctrinam. 1. ad

Cor. 7. 124. a

Cogitationes sunt prima munimenta diabolica, in quibus comprehenditur tota pars cognoscitiva, omnes astutiae, omnes artes contra Christum fide & bonos mores. 2. ad Co. 10. 216. b

Cōflictus hominis adversus demones fictio apud Gentiles habetur. ad Ephes. 6. 280. b

Cordis dilatatio ex duobus consistit, alterum est humanum studium ad cor ampliandum, ne inter humanos respectus angustetur: alterum est divinae donum gratiae huiusmodi delectatione complens, qua homo dilatatio corde, & libere delectabiliter quae dei sunt exequitur. ad Cor. 6. 203. b. in prin.

Cōscientia in hoc differt à cogitationibus accusantibus vel defendentibus, quod conscientia sonat applicationem scientiae ad factum seu factum, examinando illud an factum vel non factum, an bene vel male factum, &c. cogitationes autem accusantes vel defendentes sunt velut partes hinc & inde ad scientiam examinem concurrentes velut allegantes rationes pro & contra ex naturalibus rationibus. ad Ro. 2. 13. b

Conscientia erronea ligat. ad Ro. 14. 89. b

Consuetudo precipuum locum habere debet in iis quae non sunt in sacra scriptura diffinita. 1. ad Cor. 11. 143. a

INDEX

- Corpus humanum** quod seminat
tur animale, id est, viuens
ex officijs anime vegetantis
ipsam, resurgit corpus spiritua
le. hoc est non ex officijs vegeta
tionis, sed ex virtute spiritus
viuens. 1. ad Cor. 15. 169. a
- Corpora damnatorum** post resur
rectione incorruptibilia erunt
sine vsu venercorum, ciborum
& humidi fluxu sed non erunt
gloriosa & impassibilia. 1. ad
Corin. 15. 170. b. in fine.
- Corpus** versus mortem tendens
vt continua resolutione non
equaliter deficit, sed quo plus
versus mortem veterascit plus
augetur difcere, ita anime
profectus longe maior signifi
catur, quanto magis renouat
tur & magis celesti nouita
ti appropinquat. 2. ad Cor. 4.
191. b. in fine.
- Corpora gloriosa** splendentia,
in die iudicij nubem gloria
efficient, quemadmodum vi
demus in celo in illa parte
que vocatur via lactes. ad E
phe. 4. 324. a
- Corpora humana** in resurrectio
ne induent ab extrinseco dono
incorruptibilitate & immor
talitatem, & non in aliam in
tima transibunt naturam. 1.
ad Cor. 15. 172. a
- Creatura** nomine omnis natio, om
nis hominum conditio appel
latur. ad Ro. 8. 53. b
- Creatura** omnis quantuncunque
immortalis, imò etiam beata,
alicui subiacet mutationi. 1.
ad Timoth. 6. 350. b
- Credendi** tota ratio est deus, qui
omnium que credimus reuela
tor creditur, vniuersa quoque
spei nostra ratio est deus, qui
beatitudinem promissit: nec mi
nus vniuersa dilectionis no
stra ratio deus est, quem super
omnia & in omnibus diligi
mus. prima ad Cor. 13. 156. b
- Credere** est donum dei gratuitum.
ad Ephes. 2. 261. b
- Cultus** disparitas absolute inter
coniuges est quedam illegali
tas, non solum coniuges ad
inuicem referendo, sed etiam
ad prole: & alia pulchra que
sequuntur. prima ad Corin. 7.
123. a
- Cure** animarum officium preci
puum ac spiritualissimum do
num dei est, & propterea illud
vendere aut emere suapte natu
ra simoniacum est, & non quia
ab ecclesia prohibitum. Actus.
8. 477. b
- Cymbalum** quid. 1. ad Corin. 13.
152. a
- D**electatio naturalis nihil
aliud est quam quies in
bona dispositione. 1. ad Cor. 12.
150. b
- Delictum** peccatum est à præcep
tis affirmatiuis declinans. ad
Galat. 6. 251. a
- Demeritum** & incredulitas ho
minum non tollit veritatem
dei

COMMEN. IN EPIST.

dei, quantum quandoque tollit executiones quæ secundum eorum merita futura erant: ut pœnitentiam Niniuitarum Ninives subuersionem sustulit. ad Roma. 3. 18. in prin.

Dæmones ob euidentiã factorum coacti mysteria fidei credunt, sed non ad iustitiam. ad Ro. 10. 7. 2. a

Dæmones principum huius seculi appellatione intelliguntur. 1. ad Corint. 2. 105. b

Dæmones habitare in aëre, admittitur. ad Eph. 2. 260. a

Dæmones esse spiritus aëreos credibile est & naturali philosophi e cõsonum. ad Eph. 2. ibi.

Dei inuisibilia quæ in seipsis videri non possunt, ab alijs conspicì possunt per ea quæ à deo effecta sunt, ut causa per proprios effectus conspicitur. ad Roma. 1. 7. a

Deus relucet in effectis ab eo relucet in speculis: quemadmodum requiritur ad videndum relucens in speculo intuitus speculi, ita ad conspicendum deum per ea quæ facta sunt, intellectio factorum à deo requiritur, & alia multa pulchra de hoc. ad Roma. 1. ibidem.

Deo soli naturale est nosse quod est deus: quoniam ipsi soli naturale est videre deum in seipso, angelis autem & hominibus non nisi per effecta conspicere deum datum est naturali fa-

cultate. ad Ro. 1. ibidem.

Deus benedictione laudis benedicendus est. ad Ro. 1. 9. a. in fi.

Deus notitia approbationis eas tantum petitiones nouit quæ sunt secundum deum, & propterea eas approbat, quia sunt secundum deum. ad Ro. 8. 58. a

Deum etiam ipsi philosophi confitètur esse extra & supra vnũ uersum. 1. ad Cor. 131. b

Dij multi quo sensu dicantur. 1. ad Cor. 8. 128. a

Deus proprium principium nostrarum operationum à Paulo accommodatur (cuius est intime efficere etiam ipsa nostra opera, nõ sine nobis, sed in nobis, non sine causis secundis, sed in ipsis causis secundis) ad illorum stultitiam tollendam, qui causis secundis proprias actiones subtrahebant, ex eo quod deus efficit omnia. 1. ad Corint. 12. 147. b. in fi.

Deus nihil intuetur nisi in seipso deo, sed ille intuitus est longe clarior quàm videre facie ad faciem: & eminenter in se includit quicquid perfectionis & claritatis est in videre facie ad faciem intelligibili intuitu. 1. ad Cor. 13. 155. b

Deus aliter est pater Iesu Christi, & aliter pater misericordiarum, quia Iesu Christi est pater naturalis, misericordiarum uerò est pater voluntarius, quoniam illi genui ex sua essentia

INDEX

- essentia sibi consubstantialem:
istis verè generat sua volun-
tate. 1. ad Cor. 1. 175. b
- Deus qui cor inuenitur. factū non
diligit. sed cor pensat. cuius est
hilaritas vel tristitia. cuius est
esse spontaneum vel coactum.
2. Cor. 9. 21. 4. a
- Deus nō simpliciter misericors sed
diues in misericordia describi-
tur. eo quod nulla ex parte de-
est aliqua miserendi efficacia.
sed omni carens superiore &
omnium creator ac dominus
potest quæcūq; & quantūcūq;
que misericordia effectum ex-
ercere. ad Eph. 2. 260. a
- Deus quāvis omnia creauerit. ac
per hoc rerū omnium rationes
angelis manifestaerit. & re-
rum naturas intelligendas por-
rexit hominibus. reserua-
uit tamē in arcano suo notitiā
certis temporibus agendorum.
iuxta illud. non est & estis nos-
se. & c. ad Eph. 3. 266. a
- Deus secundum se nomine caret:
quoniam innominabilis est. &
propterea nomen Christo datū
simplicit & absolute est su-
per omne nomen. quoniam est
super omne nominabile. ad
Phil. 2. 288. a. b
- Deus nō solum ab hominibus in-
uisibilis est. sed à quibuscūq;
que substantiis spiritualibus.
quantumcūq; excellentibus.
iuxta illud. nemo deum vidit
vquam. & secundū vires na-
turales cuiuscūq; creatura.
ad Colof. 1. 300. a
- Deus tribus modis loquitur homi-
ni. scilicet vel intelligibiliter
vel imaginabiliter. vel sensibi-
liter. ad Heb. 1. 375. a
- Deus non habitat in templo tan-
quā locatum in loco & conten-
tum in continente. sed secundū
venerationē. & cultū nominis
sui. Act. 7. 475. b in prim.
- Deus prouidet de necessaria ad
salutem fide cuiuscūque in ani-
motimenti deū & opere iusti-
tiam facienti. quantūcūque
barbarus fuerit. & nihil de
Christi fide sciens. Act. 10.
48. b
- Deum esse & quod inquirētibus
se remunerator sit. necessariū
fuit credere omni tempore à
principio mundi. alia autem
in speciali non fuit omni tem-
pore necessarium credere. sed
prout deus successiue reuelauit
creuit explicatio fidei. creuit
& extensio credendorum ne-
cessario ad Heb. 11. 401. a. b
- Dictio interpretata modo Græci
modo Gentiles. eadem dictio
est. & proprie significat Græ-
cos. extenditur autem ad si-
gnificandū Gentiles. 1. ad Cor.
1. 102. b
- Dies immediate sequens diem
septimum est vna sabbatorū.
qui semper apud Hebræos
sabbatum est. dies dominicus
vna sabbatorum appellatur:
quia

quia est vnus in ordine ad dies qui vnus sunt sabbata.

1. ad Cor. 16. 173. a. b

Dilectio Christiana in hoc superat reliquos amores, quod non solum est ad diligentes se, sed ad omnes etiam ignotos, & inimicos. 1. ad The. 3. 321. a

Differentia inter vetus & nouum testamentum, inter statum euangelicum & statum legis, explicatur penes gratiam & escas. ad Heb. 13. 408. b. in fine.

Diffinitio diuina conformium filio dei prior est diuina presentia eorumdem. ad Roma. 8. 59. b

Diligere debet vnusquisque proximum suum sicut seipsum, hoc est, amore amicitie. quod est velle illi bonum honestum, bonum vtile. bonumque delectabile propter illum non propter te: sicut vis tibi ipsi bona hac propter te ipsum. ad Rom. 13. 86. a

Dionysijne Arcopagite sint libri de diuino. & de caelesti ac eccles. hierar. incertum est. Act. 17. 495. b. in prin.

Discipuli Christi omnes (tam scilicet duodecim quam septuaginta) Galilei fuerunt. Actu. 1. 461. b

Discipuli aliqui primitiue ecclesie etiam secundum scientiam acquisitam docti fuerunt: vt Nicodemus (qui erat magister in Israel) & Paulus &

Lucas medicus, & Apollus, &c. 1. ad Cor. 1. 103. a. b.

Diuina videri a nobis per speculum in enigmate duobus modis verificatur. nam & videmus deum non in seipso, sed in eius similitudinibus, quae sunt creaturae: nec ex hac inspectione similitudinum claram habemus de dei & caelesti patrie conditionibus notitiam, sed obscuram, & videmus ex parte nostri per species a sensibilibus abstractas quasi per ocularia specula cum difficultate & obscuritate quae dei & caelestis patriae sunt. 1. ad Corinth. 13. 155. a

Diuitiae Christi inuestigabiles dona sunt Christi quae omnem naturalem inquisitionem excedunt. nullus enim requirere potest verbum caro factum est, Christus resurrexit, & sedet ad dexteram dei. & huiusmodi. ad Ephe. 3. 265. b

Doctores scandalizantes non solum seipso vituperant, sed quantum ex eis est in dubium vertunt sanctam aliorum misterium. 1. ad Corint. 6.

Dominium dei triplex, scilicet commune, quo deus omnium est: speciale quo est eorum dominus, qui ei sponte seruiunt: & specialissimum quo solus est dominus occultorum cordis, ad quod dominium spectat iudicium operum secundum se licito

INDEX

- licitorum, in quantum pendet
ex corde operantis. ad Roma.
14. 87. b
- Donum secundum suam signifi-
cationem commune est nomen
omnibus spiritibus sancti esse-
tibus, accommodatur autem
gratis gratis datis. 1. ad Co-
rinth. 12. 147. b
- Donum linguarum non habet
ex sui ratione, ut ipse loquens
intelligat verba sua. ad Co-
rinth. 14. 157. a
- Doni diuini appellatione non so-
lum veniunt consecrationes,
quæ à solo deo pendent, sed
etiam curæ animarum officii.
Actu. 8. 477. b
- Durum est quod tangenti nõ ce-
dit, & ad animum translatũ
est, ut durus dicatur qui ma-
gna benignitate prouocatus
non emollitur nec cedit prouo-
cationi. ad Roma. 2. 11. a
- E**cclēsia in primitiua erant
propheta publice prophe-
tantes, sicut & linguis loquen-
tes. ad Corin. 11. 141. b
- Ecclesia in primitiua alij à spiri-
tu sancto linguarum donum
accipiebant, alij prophetiæ do-
num. Apostoli autē non solum
linguarum dono donati sunt,
sed spiritu sancto repleti do-
num interpretandi simul habe-
bant: quoniam ad hoc data
sunt illis lingua, ut interprete
non egerent diuersis lingua-
rum hominibus predicantes,
- ad Corint. 4. 156. b
- Ecclesia in primitiua per manus
Apostolorum impositionē spi-
ritus sanctus dabatur sensibi-
les effectus facere, ut in Acti-
bus Apostolorum patet. ad
Galat. 3. 239. a
- Ecclesia nõ solum est corpus Chri-
sti, sed est corpus formatum de
carne & ossibus Christi in cro-
ce, &c. quæ sequitur. ad Ephe-
s. 2. 28. b. in princ.
- Ecclesia in orationibus suis qua-
tuor partes seruat, scilicet ora-
tionem, obsecrationem, gratia-
rum actionem, & petitionem,
exempla in litera patent. ad
Philip. 4. 295. b
- Electio beneficium est respectiue
ad alios non electos, sanctitas
munditia est à peccatis: dile-
ctio autem beneficium est, quo
deus vult eisdem donum vitæ
eternæ. ad Colof. 3. 312. b
- Eleemosyna opulente suscepta red-
dunt quandoque suscipientes
remissos, & tepidos, tum ad
debita exercitia, tum ad san-
ctiores mores, ut experientia
in opulentiu monastorijs & ec-
clesijs testatur. ad Cor. 8. 131. a
- Eleemosyna suapte natura debet
esse non solum beneficentia, sed
benedicentia: debet enim con-
stare non solum ex benefacto,
sed ex benedicto: quoniam
cum benefactis bona verba
adesse debent. ad Corinthios
9. 213. b

COMMENT. IN EPIST.

Elimas Hebraeum nomen est dei
mei mensuram seu censum si-
gnificans. Actu. 13. 485. a

Ephesus nomen est civitatis in
Asia minori, ad Ephesios 1.
254. a

Epistola Pauli ad Laodicenses
non inuenitur, sicut non in-
uenitur quae fuit vere pri-
ma ad Corinthios. ad Colos. 4.
215. b

Epistola Pauli ad Hebraeos non
Hebraico, sed Graeco sermone
condita fuit, & an Paulus il-
lius auctor fuerit, incertum est.
ad Hebr. 1. 374. a

Epistola ad Hebraeos. Clemens
etiam auctor dicitur: qui &
ipse in vinculis fuit. ad Hebr.
10. 406. a

Epistola ad Colossenses mutila
esse cognoscitur. ad Thessa. 3.
333. a

Episcopatum desiderare ex pro-
prio genere nullum peccatum
est: secus autem est de appe-
titu gradus, honoris, proven-
tuum, & huiusmodi: nihil
enim horum opus est. ad Tim.
3. 337. b

Episcopos, et omnes prelatos irre-
prehensibiles esse oportet: quo-
niam qua fronte alios repre-
hendere potest, qui reprehensi-
bilis est? diceretur nanque si-
bi, medice cura teipsum. ad
Timo. ibi.

Episcopi in primitiua ecclesia
uxores habebant, patres vete-

ris testamenti imitantes: cum
nullibi hoc prohibitum lega-
tur. ad Timoth. 3. 340. a in
principio.

Episcopis rara hospitalitas est. ad
Timo. ibi.

Episcopus à turpi lucro alienus
esse debet: quod si serua-
tur, non audirentur tam tur-
pia lucra, ut ea dicere turpe
sit: nec tantum de simonia in-
telligitur, sed proprie de turpi
lucro nimis sparso in episcopis
ecclesiarum Christi. ad Timo.
ibidem.

Esus substantiae panis non est
communicatio corporis Chri-
sti: sed esus panis, hoc est, spe-
ciei panis est in veritate com-
municatio corporis Christi, ut
rei communicatae participan-
tibus illum, una eademque res
scilicet verum corpus Christi
in substantia panis communi-
catur omnibus edentibus, qui-
bus frangitur. ad Corint. 10.
136. b

Euangelica potentia ad salutem,
non ad perditionem tendit:
quicumque enim perduntur,
ex seipsis perduntur: qui au-
tem saluantur, ex sola euan-
gelica potentia saluantur. ad
Roma. 1. 4. b

*Euangelica doctrina ad serui-
tium* uti quandoque elegancia
& sermone aut doctrina phi-
losophica pro loco & tempore
prohibitum non est, aliqui con-
suetudine

situere tam subiectum quam
 vim predicationis euangelice
 in doctrina philosophica, vel
 in composita, ornata, & pul-
 chra oratione sacrilegum est.
 ad Corint. 1. 100. b. in fine.

Euangelica predicatio quantum
 in se stulta non sit, comparatiue
 tamen ad philosophicam doctri-
 nam stultitia appellatur, tum
 ex parte modi, tum ratione
 materie, & alia pulchra que
 sequuntur. ad Corinthios 1.
 104. a

Euangeliste non totam Christi
 doctrinam moralem scripse-
 runt. Act. 20. 499. b

Euangelizare quemadmodum
 Apostoli ex iniuncto sibi offi-
 cio tenebantur, ita modo pre-
 lati tenentur, quibus ex offi-
 cio predicare incumbit, & va-
 est ipsis nisi euangelizent. ad
 Corint. 9. 132. a

Eucharistie ritum & usum Pau-
 lus Corinthios docuit, ante-
 quam eius epistolam scriberet,
 & usque adeo Pauli traditio
 apud Græcos perseuerat, ut
 usque in hodiernum diem in
 sacrificio missæ consecrando
 corpus Christi Græci Pauli
 verbis utantur: hoc est, corpus
 meum quod pro vobis frangi-
 tur. ad Corint. 11. 144. b

Eucharistiam ad hoc ut homo non
 indigne sumat, necessarium
 est non ipsum simpliciter &
 absolute à confessore probatum

esse: sed diuine gratiæ iustifi-
 catio requiritur, ad quam se-
 ipsum probare non sufficit, sat
 tamen est probatio ad non in-
 digne sumendum. ad Corin-
 thios 11. 145. b. in fine. & so-
 lio sequen. a

Excommunicabantur in primiti-
 ua ecclesia, etiã propter otium
 non se corrigentes ut erubescer-
 ent, non tamen ecclesiasticis
 censuris, quibus modo ecclesia
 utitur: sed quibus claustrales
 utuntur, que sunt tana que-
 dam à templo, vel fratrum cõ-
 uersatione, vel mensa separan-
 tes. ad Thessa. vlti. 233. a

Exemplar cuius imitatione arti-
 fex aliquid facit, est in quo
 imitatione res fit, sed non est per
 quod res fit: quoniam exem-
 plar artificiatum non est: sed
 artifex exemplar imitando:
 filius autem dei est non solum,
 in cuius imitatione omnia
 creantur: sed etiam quod simul
 cum patitur efficit ea que
 creantur, & propterea de ipso
 utrunque dicitur, quod omnia
 per ipsum & in ipso creata
 sunt. ad Colos. 10. 301. a

Existimare aliquem se aliquid
 scire dupliciter contingit, vel
 speculatiue, & tunc proprie
 nullus scit aliquid, nisi qui scit
 se illud scire: vel affectiue,
 hoc est cū affectionibus eleua-
 tur ex eo quod scit, vel despi-
 ciendo alios, vel se præferendo

Et huiusmodi. ad Co. 8. 127. b
Exterminator dicitur ignis egres-
 sus à domino. qui populū con-
 sumebat. nisi Aarō inter mor-
 tuos & viuos medius occurris-
 set ad dominum placandum.
 ad Cor. 10. 135. a. in fine.

Facere ea quae legis sunt ali-
 aliud est, aliud vero meri-
 torie facere, & vtrumque de-
 claratur ad Rom. 2. 13. a

Facere naturaliter omnia mora-
 lia quae legis sunt, est hominis
 sani: qualis non est homo in na-
 turalibus constitutus post na-
 tura in primo pariete lapsus:
 facere autē naturaliter aliqua
 moralia quae legis sunt. homi-
 ni etiā imbecilli conuenit: qua-
 lis est homo post primi parietis
 lapsum. ad Rom. 2. ibi.

Facta superiorum non tam inui-
 tant quā cogūt subditos ad
 imitationem. ad Gal. 2. 237. a

Factionum capita apud Corin-
 thios Pauli tēpore in tribus se-
 extollebant, scilicet in bap-
 tismo, sapientia sermonis, & sa-
 pientia rerum. ad Cor. 1. 131. a

Farina mixta aqua cōpersio seu
 massa vocatur. ad Co. 5. 116. a
Fideles velut membra Christi
 sunt, ac per hoc congregatio
 fidelium, quam ecclesie nomē
 significat, est corpus Christi.
 ad Ephe. 2. 159. a

Fides Iesu Christi ab initio mun-
 di cum semper explicite vel im-
 plicite fuerit in omnibus, qui

peccatorum remissionem con-
 secuti sunt, ex hoc quod vir-
 tus fidei ad iustificandū com-
 mendatur & declaratur, lex
 Moysi non aboletur nec de-
 struitur, sed declaratur quod
 nec in lege nec in legis operi-
 bus, vt peccatorum remissio
 est. ad Rom. 3. 12. b

Fides est velut esse substantiale
 in Christiano & fundamen-
 tum reliquarum virtutum re-
 spectu. ad Cor. 4. 114. b

Fides, vt ad Ephe. 2. dicitur, do-
 nū dei est nō creatura quo ad
 ipsam voluntatem credendi,
 ipsūq; credere in deū vtrum
 quo ad explicationem horum
 credibilium determinate fi-
 des ex auditu est: quoniam au-
 diendo doctrinā euangelicā,
 homines discunt quae sunt de-
 terminate credenda. ad Rom.
 10. 73. b in prin.

Fide infirmus secundum Paulū
 qui dicitur. ad Ro. 14. 87. a

Fidem Christi Paulus apud Co-
 rinthios plantauit, Apolos au-
 tem rigauit: quoniam postmodū
 multum illis contulit, vt pa-
 tet Actū 18. ad Cor. 3. 109.
 b. in prin.

Fides credendorū omnibus Chri-
 stianis communis est, fides au-
 tem agendorū quibusdam tā-
 tum conuenit, de qua est habere
 fidem dei: quicunque dixerit
 monti tollere, mittere in ma-
 re, & in corde suo non hesi-

- tauerit, &c. ad Cor. 12. 148. b
Fidei actus charitati attribuitur imperatiue sicut & actus patientiæ, & similiter spei. ad Cor. 13. 154. a
Fides, spes, & charitas sunt virtutes theologales habentes seilicet deum pro proximo objecto, sine & regula: & hæc tria sola in anima principatum obtinent: reliqua vero quæ virtute aliarum sunt, ad manifestandum seu exequendum existunt. ad Cor. 13. 156. a
Fidei spiritualis, spei ac charitatis quod intus homines habet, Christus in ipsis dicitur et scribitur, non alieno sed proprio nomine: & ipse Christus est, qui creditur, qui speratur, qui amatur ab ipsis ad Col. 3. 383. b
Fides quæ per charitatem, siue dilectione operatur, hoc est vim suam exercet, à theologis fides formata appellatur: & contraria vero fides informis dicitur. ad Gal. 5. 249. a
Fides est virtus moralis, quæ dilecti fiunt, sicut & misericordia virtus moralis est irascibilis moderatrix. ad Gal. 5. 258. a
Fides vniuersa in hoc consistit, vt Iesus Christus credatur verus deus & verus homo qui enim hoc credit, stultus est si reliqua fidei Christiane non credit, quæ ipse Iesus Christus sequendo fecit, docuit, mandauit, &c. ab Heb. 13. 408. b.
- Fides** Christiana & consonantia euangelij ad legem & prophetas pædet ex possibilitate Christi et resurrectione eius. Act. 26. 708. b
Fide homines etiã sine operibus iustificantur: vt patet in infantibus baptizatis, & in adultis baptizato si statim morerentur: & si fides quæ operari parata non est, mortua sit: quoniã suapte natura per dilectionem operatur. 1a. 2. a 15. b
Filius dei æternus dicitur filius dilectionis patris, quoniã est filius dilectionis essentialis: genitus enim est non ex vno essentiali sic & alio nõ, sed ex omnibus essentialibus natura esse, potentia, intellectu voluntate, & reliquis, alioquin integer deus genitus non fuisset. ad Col. 1. 199. b
Fornicationis nomine Paulus vt genere vti ad adulterium, incestum & huiusmodi. ad Cor. 6. 115. a
Fornicatio simplex apud Gentiles peccatum nõ reputabatur. ad Cor. 6. 119. b. in fin. ad The. 4. 322. a. in prin.
- Fundamentum** Apostolorum & prophetarum appellantur posteriori respectu, Christus autem simpliciter & absolute fundamentum extat: quoniã nullus vniuersam saluatus est, nisi in fide Iesu Christi. ad Cor. 3. 109. b
Gabriel quis fuerit. Act. 23. 1472. a
Glorificatio iustificatorium quo ad

bona
 respi
 poris
 ita q
 nis co
 rum.
 in co
 Rom
 Glorific
 dei co
 torum
 tia ce
 tia ep
 bitur
 Gemitu
 quor
 dunt
 alia
 ad R
 Genera
 gy: f
 dum
 tura
 esse s
 mul
 ante
 vxo
 ex co
 pedi
 7. II
 Grati
 bene
 aute
 tiar
 Grati
 hom
 min
 grat
 mo

bona anima futuram gloriã respicit: quo ad bona vero corporis presentem afflictionem: ita quod non gloriatur de bonis corporis, aut exteriorum rerum, sed de afflictionibus tam in corpore quam in rebus. ad Rom. 5. 27. b

Glorificationis diuine materia fidei confessionem cum mandatorum euangelicorum obedientia complectitur: vt obedientia effectus confessionis describitur. ad Cor. 9. 215. b

Gemitus ineffabiles illi dicuntur, quorum termini ad quos tendunt, sunt nobis incogniti: & alia pulchra quæ sequuntur. ad Rom. 8. 57. b. in prin.

Generatio est finis primus coniugij: fornicatio vitanda secundum est bonum: licet in esse naturali non est bonum hominem esse solum, quoniam naturale multiplicationem tollit: in esse autem spirituali bonum est uxorem non ducere, quoniam ex coniugio vite spirituali impedimentum præstat. ad Cor. 7. 11. b

Gratia ratio est omnium donorum beneficium sine meritis, pax autem fructus omnium gratiarum. ad Rom. 1. 3. a

Gratia dei tunc opera efficit, cum homo cooperatur gratiæ: hominis cooperantis est dicere gratia dei, quæ est mecum: homo vero etiam vacans potest

dicere: gratia dei quæ est in me. ad Cor. 15. 163. a. in fine.

Gratiæ dei potentia existentis in hominibus quantum ad executionem in imbecillitatibus nostris perficitur, quoniam in prosperitatis statu propria hominis potentia augetur, exercetur & perficitur: potentia vero gratiæ dei nihil aut parum cognoscitur, appetitur, & requiritur: in statu aut aduersitatis diuine potentia executio habetur, appetitur, & cognoscitur non secundum liberationis ab aduersitatibus, sed secundum effectum roborationis animi ad omnia vincendum propter deum. ad Cor. 12. 226. b

Gregorius in primo dialogorum refert quendam Gregorium mouisse motem. ad Cor. 13. 152. a

Hebraeorum genus ab Heber, cuius tempore sectæ diuise sunt, processisse ex eo apparet, quod etiam Abraham Hebraeus appellatur. ad Cor. 11. 223. b

Helleni nomen licet proprie Græcos significet, extensius tamen sepe significat Gentiles. Act. 14. 487. b.

Hellenorum appellatione, quod est cognomen Græcorum, etiã Gentiles veniunt. ad Rom. 3. 19. a

Hereses in Græco vsu sectæ appellantur, quoniam Græci appellant heresim Platoniam, Peripateticam, Stoicam, &c.

INDEX

- Quas Itali dicunt sectam Platoniam, sectam Peripateticam. &c. ad Cor. 11. 143. b*
- Herodes filius Aristobuli filij Herodis magni (quem Iosephus appellat Agrippam) occidit Iacobum & coiecit Petrum in carcere, &c. Act. 12. 481. a*
- Herodes tetrarcha filius Herodis magni illudit Christum veste splendida, & occidit Ioannem, Act. 12. 483. b*
- Herodis Agripae mors & verba eius morientis ad amicos, Act. 12. 484. b*
- Hypocrite sunt, qui pietatem in apparentia proficiunt: sed pietatis potentiam non exercent: quoniam negant illius intimam vim, quae per opera exercetur, & in sola apparentia pie existunt. ad Timo. 3. 361. a*
- Homines quod ex peccatoribus iusti sunt, duo concurrunt, scilicet gratia dei, et iustitia dei. ad Rom. 3. 21. a*
- Hominem ad iustificandum primum ex parte dei gratia concurret, deinde ex parte Christi iustitia redemptionis, & deum ex parte nostri fides in sanguine Christi, & gratia primum locum tenet, utpote causa secundae & tertiae, secundum autem ita est gratia, quod tamen ratione iustitiae dei constituit: tertium scilicet fides applicatio est & coniunctio utriusque nobiscum. ad Rom. 3. ibi. b.*
- Homo quantuncumque se in bonis operibus moralibus & ceremonialibus exerceat: nunquam tamen per hoc peccatorum remissionem consequitur: sed secundum habitus operum in operibus & in seipso iustificatur: & propterea habet virtutum merita unde gloriatur, sed non apud deum: apud quem adhuc peccati ratione implicitus remanet. ad Rom. 4. 24. b*
- Homines sine lege Moysi cognoverunt non solum homicidia, & similia esse peccata: sed etiam interiores actus, ut in libris philosophorum patet: sed non cognoverunt peccatum secundum primam rationem culpae, quae est offensa dei: nec secundum primum poenae reatum, quo meretur damnationem eternam: quod per legem communiter est cognitum. ad Ro. 7. 40. b. in princ.*
- Homo interior appellatur superior animi pars: eo quod operationes suas in seipso intus perficit absque corporis organis: exterior autem homo secundum partes sensitivas tam interiores quam exteriores: eo quod carnalibus officiis immersus est. ad Roma. 7. 44. b*
- Homines quantum sciunt quid orent, non tamen sciunt quo res petenda expedit. seu ipsis necessaria est: super qua propositione vide pulcherrimum exemplum in litera assignatum. ad Ro. 8.*

COMMENT. IN EPIST.

56. b. in fine. & sel. seq. 4

Hominiū viorū corpora qui in secundo Christi aduentu reperientur non mortua, sed mortalia viuificabuntur. ad Roma. 8. 51. a

Homo animalis ab anima appellatur: qui scilicet ea tantū seclatur, ad quæ animæ vires se extendunt, hoc est, qui tantūmodo naturale lumen rationis sequitur. ad Cor. 2. 107. a

Homines in resurrectione morte intercedente viuificabuntur, & acquirent corpora, nō quæ illa modo habent, sed quæ vendicare sibi propria, sicut vnicuique deus dedit sibi corpus propriū, hoc est, quod sibi propriū ex propria natura vendicat super quā cōclusionē vide pulchrū exemplū in litera assignatum. ad Cor. 15. 168. a

Homo Latine & Adam Hebraicē synonyma sunt. ad Cor. 15. 169. b. in princ.

Homo quilibet secundum animi conditiones internus appellatur, secundum autem corporis conditiones externus. ad Cor. 3. 191. b. in fine.

Hominiibus in Christianis tria sunt, voluntas scilicet ad quā dilectio spectat, fides & potentia, ad quas robur spiritus. ad Ephe. 3. 266. b

Homines mali dicuntur penes malam voluntatis dispositionem: absurdi autem penes malam

dispositionem rationis: quoniā absurda inconuenientia secundum rationem dicuntur. ad Thef. 3. 331. b

Hominiū colentium vnū deum tempore Apostolorū tria genera erant, scilicet Iudæi, Preselyti (qui circumcisi profitebantur legem Moysi) & gentiles religiosi, qui nō circumcidebantur, nec Moysi legem profitebantur, sed cultum vniū veri dei absque obligatione ad obseruandū legem Moysi. Act. 16. fo. 49. 2. b. in prin.

Hora canonica & missæ eligibiles est, vt in ecclesia dei sine melodia, sine musica intelligibiliter dicantur, quàm sic vt intelligi nō possint: qualiter sunt tam particula, quæ organorum sonis committuntur, quàm quas cantus imperceptibiles reddit, vel clamoris multitudinem occupantis, vel quātitate concentus notas magis quàm verba concinentis: hæc enim omnia magis extraneæ sunt, quàm decem millia verborum in lingua. ad Cor. 14. 158. b. in fin.

Hostiā pro peccato scriptura sacra peccatum appellat iuxta illud Osee 4. & peccata populi mei comedēt. ad Co. 5. 199. a

Humilitas est animi virtus superbia contraria: & est prima virtus necessaria ad dignè in vnitatem viuendum: quoniā

INDEX

inter superbos semper sunt iurgia: & huic adiungitur mansuetudo quae in e contraria est. ad Ephe. 4. 267. b. in fine.

Iacobus Alphaei cur frater domini appelleretur, tot diuersa dicitur, ut nihil certi habeatur, nisi quod consanguinitus erat domini Iesu: dicitur nihilominus frater domini ad differentiam Iacobi fratris Ioannis: & forte nulla magis quadrare videtur ratio, quod filius fuerit Ioseph ex alia uxore. ad Gala. 1. 235. b

Iacobus Alphaei est ille, qui dicitur frater domini. Actuum 1. 461. a

Iconium ciuitas est Pisidia Listris vicina: quae ciuitas Lycaoniae est, in qua Paulus lapidatus fuit. ad Timoth. 3. 362. a

Iconium est duarum ciuitatum nomen: vnius in Cilicia, alterius in Lycaonia. Actuum 14. 487. b

Idololatria duplex à philosophis orta dicitur: vna scilicet colere imagines hominum, volatiliū, quadrupedū, & huiusmodi: alia colere creaturas: puta, solem, lunam, elementa, &c. prima à formantibus imagines signorū caelestium: puta Arietis, Cancri, &c. secunda à dicentibus deberi cultum partibus mundi beneficis, seu anima mundi animatis. ad Rom. 1. 9. a

Idololatria summa inter mala opera locum tenet: utpote de contraria. ad Cor. 10. 135. a

Idiota Graeca dictio est: & illiteratū significat. ad Co. 14. 158.

Idiota non solum pro illiterato sumitur: sed etiam pro plebeio. ad Cor. 11.

Ieiunia spontanea in primitiis ecclesiae fiebāt. Act. 13. 484. b

Ignis appellatione secundum Apostolorū non corporeus ignis, nec tormentum aliquod, sed vigorosum, ac vndique exactū diuini iudicij examen significatur. ad Cor. 3. 110.

Ignis inferni ignis emulatio appellatur, pro quanto à zelo diuino procedit. ad Hebr. 10. 399. a

Imago conformitatis ad filium dei in quibus conditionibus consistat. ad Roma. 8. 59. b. in fine.

Imago dei ad quem homo nouus creatus est, quatenus nouus est imago ordinis gratiae: quemadmodum imago, ad quam homo creatus est, est imago in ordine naturae. ad Colossen. 3. 312. b

Impietas iniustitiae species est pietati contraria, quae parentibus, patriae, eorūque benivolis cultum exhibet. ad Rom. 1. 6. a

Impudicitia proprie actus libidinosorum respicit osculorum, scilicet tactuum, & huiusmodi. Im

di. Immunditia autem concubitum contra naturam: quoniam hoc vitium apud Corinthios regnasse fertur. ad Corin. 12. 2. 8. b. in fine.

Indui & superindui in hoc differunt, quod indui est animam separatam corpori glorioso uniri: quoniam igitur anima separata est velut anima nuda corpore non vestita: superindui vero est nunquam animam a corpore separatam donare gloriosam immortalitatem corpori: anima siquidem iuncta est corpori velut anima vestita: & superinduitur corpore glorioso quantum gloriosum est, cum absque dissolutione a corpore, immortalis & impassibilis corporis gloria donatur. Ad Cor. 5. 193. in fine.

Inquinamentum carnis appellatur immunditia quaecunque animi ex carne tam propria quam propinquorum proveniens, inquinamentum vero spiritus appellatur immunditia quaecunque animi ex spiritualibus proveniens, qualia sunt honor, gloria, & huiusmodi ad Cor. 7. 205. a.

Insipientia sapientiae est contraria, quae recte iudicat secundum ultimum finem iuxta supremam causam quae deus est. ad Rom. 8. a in prim.

Intellectus humanus naturaliter a mente de deo cognoscit, quod

est unus princeps omnium, & eternus, purus, aeternus, & c. oppositum autem tenent philosophi & Paulo apostolo contradicunt, & hoc conditionibus multiplicatis, videlicet inquam deus aliquid habeat de illo quod cognoscimus, non est, & simplicissimus in se, & c. pulchra quae sequuntur. ad Ro. 1. 6. a. in fine.

Intellectum habens, sicut habet quicquid est visus, auditus, gustus, odoratus, & tactus, ita possessor, spiritualium omnium corporalium possessor est: experientia enim testatur, quod possessoribus spiritualium principes, & quaecumque corporalia sunt subijciuntur, & sanctorum gesta legitur patet. ad Cor. 6. 202. b. in fine.

Iosus cognominatus est ab apostolis Barnabas, id est filius consolationis. Act. 4. 470. a.

Irregulari seculo antiqua legitur carmonia corpus aqua modo abluebatur, postquam aqua sacra aspersus fuerat. ad He. 10. 398. b.

Israelita visitato vocabulo appellatur Iudaei. Act. 2. 463. b.

Israelite Pauli tempore Iudaei nominabatur sicut & hodie, quoniam ipsi Iudaei genus suum magnificabant. ad Ro. 1. 4. a.

Iudaicum cognomen a tribu Iudae ad omnes tribus Israel derivatum fuit, ab eo tempore quo tribus Iudae in toto pretio est inq. habita

INDEX

- habita est, vt concessum sit ei redire in Hierusalem, & sub Cyro Persarum templum reaedificare. & extunc Israelitæ redeuntes ad terram promissionis à Gentiliū principibus Iudei appellati fuere. Ad Ro. 2. Ibidem.
- Iudeo cuique docto in Synagogis predicare licebat. Act. 13. 485. b
- Iudeorum ex obstinatione dua maxima utilitates percipiuntur: quas in litera vide. ad Roma. 11. 76. a
- Iudei omnes vti creditur, prope finem mundi, in quo erit vita ex mortuis, ad Christum reducuntur. ad Ro. 11. Ibi.
- Iudicia presentis vite non sunt ad puniendū: hoc enim futura vite iudicijs reservatur: sed ad promouendum spirituale bonum, vel in eo qui puniatur, vel in ecclesia. Ad Cor. 13. 230. a
- Iurabant olim homines per maiorem se: vt Ioseph per salutē Pharaonis: & David, viuit dominus. Ad Heb. 6.
- Iurandi modus apud antiquos quos fuerat: Deus autem iurat per seipsum. Ad Ro. 14. 89. a
- Iustitia operis à iustitia dei in hoc differt quòd iustitia operis iustificat tantum opus illud cuius est, & secundum illius operis habitum operantem, iustitia autem dei hominem absolute iustificat. ad Ro. 3. 20. a
- Iustitia dei est redemptio facta per Christum non iustitia nostra: quoniam ipse Iesus Christus verus deus est. Ad Ro. 3. 21. a & b
- Iustitia ex fide est iustitia Christi communicata nobis per fidem: hac enim iustificamur & hanc gentes credendo apprehēderunt. Ad Ro. 9. 69. a
- Iustitia dei est iustitia satisfactio nis deo pro humano genere per Christi mortē, & hac appellatur iustitia ex fide seu iustitia fidei: iustitia autem legis est ipsa præceptorum legis observatio: iudicialium scilicet carnalium & moralium. ad Ro. 10. 70. b
- Iustitia dei in deo est, quæ deus iustus est, iustitia dei in reprobis est iusta reproborum punitio: iustitia dei in Christo est meritum Christi, sufficiens etiam ad satisfaciendum pro nobis, & ad nos iustificandum. ad Cor. 5. 199. a
- Iustitia arma metaphorice appellantur dua iustitie actiones: altera habens vim armorum defensorum, videlicet à malo declinare, altera habens vim armorum offensiuorum, videlicet facere bonū. ad Cor. 6. 201. a
- Iustus dicitur non à iustitia, quæ est virtus ad alterum, sed à iustitia, vt est recta dispositio totius animi, secundum quam
- fre
iust
tur
den
cat
1.5
Iusto
ga
Iust
de
br
mu
nis
car
con
iust

L
qu
sac
lar
du
off
2.
Lau
ve
ta
de
re
ni
a
in
de
de
ri
fi
Lex
fo
di

frequenti vsu in sacris literis iustus ab iniusto distinguitur, hoc est bonus secundum deum ad differentiam in peccato mortali existentis. ad Ro. 1.5.a

Iusto quemadmodum naturale est gaudere de iustis operibus tam suis quam aliorum, & liberali de liberalitatibus & similibus, ita naturale est amori mundano gaudere de mundanis operibus, & carnali de carnalibus, & proprio de sibi conferendis, siue iusta siue iniusta fuerint. ad Cor. 13.153.b

Laudare seipsum regulariter est insipientia, in aliquibus autem euentibus necessarium est, ut homo seipsum laudet: & tunc homo secundum rei veritatem sapientis officium exercet. ad Cor. 11.240.a

Laus propria non reddit hominem vere laudatum in rei veritate: sed laus hominis à deo proficiscens hominem vere laudatum reddit, quoniam gloriatio propria tunc à deo proficiscitur, quando in domino fit, quando ratione dei secundum deum, propter deum homines de donis dei gloriantur. ad Cor. 10.239. bin fine.

Lex Moysi non est data vniuerso humano generi sed Israelitis tantum, iuxta illud, non fecit

taliter omni nationi. ad Ro. 2.13.a

Lex factorum quoad moralia, &rimonialia, & iudicialia lex Moysi appellatur, quoniam lex operum erat, sicut & qualibet alia lex scripta: & in hoc comprehenditur etiam lex naturalis, quæ lex factorum esse dicitur. ad Ro. 3.22.a

Legis medium, quo scilicet lex trahit homines est pœna, ut experientia testatur: quoniam in locis seu in actionibus à lege exemptis præuaricatio ad pœnã non imputatur. ad Ro. 4.4.a

Lex siquidem quamuis sancta ex intentione data est à deo ad bonum, quo ad illum tamen effectum subiunctum, s. abundantiam peccati, & præter intentionem aduenit: quoniam eam non ad hoc legislator dedit, ut peccatum abundaret. ad Ro. 5.32.a

Legis appellatione lex Moysi intelligitur, lex autem Moysi non secundum partem: puta præcepta cerimonialia, aut iudicialia, sed integra, concludendo etiam realia comprehenditur. ad Ro. 6.36.a

Legi esse subiectum ut ad esse sub gratia opponitur, est nomine status legalis, qui ex tribus conditionibus integratur, ut in littera patet. ad Ro. 6. ibid b

Legi subiecti & debitum seruandi aliqua

INDEX

aliqua quæ in lege continentur, valde inter se distant: nam esse sub lege, est esse subditi: um legi: teneis autem ad seruandum multa quæ continentur in lege, aliunde oriuntur, vinculumque habere potest, & stat cum absolute à lege, vt patet de Gentibus, qui tenebantur ad seruandum moralia, honora patrem tuum, &c. non occides, non concupisces, &c. non ex eo quod legi Moysi subiecti essent, in qua hæc præcepta continentur, sed ex regula naturali rationis ita exigente. ad Ro. 6. ibi. b

Legum initia in primis transgressoribus semper vindictis commendata fuerunt. Act. 17. 5. 471. a

Lex carnis è regione legis mentis & lex peccati è regione legis dei à Paulo locantur, & sicut lex menti subdit hominem legi dei: ita lex carnis subdit hominem legi peccati. ad Ro. 7. 45. a

Lex carnis est naturalis ordinatio viriù inferiori ad propria bona, lex verò peccati est pena peccati originalis, et est de ordinatio earundem viriù ex perditione iustitiæ originalis delecta: quia leges distinguuntur non materialiter, nõ subiecto, sed formaliter & penes principia. ad Ro. 7. ibi. a

Lex spiritus est ordinatio, dispo-

sitio, dominiumq; spiritus sancti. Et in nobis proueniens ex spiritu sancto viuificante in fide, spe, & dilectione Iesu Christi. ad Ro. 8. 46. b

Lex secundum Paulum vetustissimè tum appellatur. ad Cor. 14. 169. a

Legis in statu diabolus aduersus hominem pugnavit: imò & d. gus occasione, cum dixit, cui præcepit vobis deus, vt non comedetis ex omni ligno paradisi, & hinc hominè vicit. a Cor. 17. 2. b in fi.

Lex nulla præcipit aduersus virtutis actus, ac per hoc nullus princeps etiam ecclesiasticus aduersus virtutis actus præcipere potest. ad Gal. 5. 250. b

Lex Christi lex est spiritus vite, qui alio nomine lex charitatis dicitur. ad Galat. 9. 251. b

Lex Moisaica à lege Christi in quibus differat. ad Ephes. 2. 262. b

Libri testamenti veteris, quos canonicos appellamus, apud Hebraeos scriptura sanctæ appellantur ad Ro. 2. 1. b

Liber vite metaphoricè diuini intellectus appellatur, continet nomen omnium prædicatorum ad vitam eternam. ad Phil. p. 297. a

Libertas euangelica non est libertas adimpletionem legis moralis, quoniam vniuersa lex moralis hæc vna obseru-

tion

COMMENT. IN EPIST.

tionē impletur, Diliges proximum tuum, &c. & alia pulchra quae sequuntur. ad Gala. 5. 248. b

Libertas euāgelica est libertas spiritus sancti perficiendi spiritus nostrum, & hoc spiritus demonstrante, dirigente, atque impellente. ad Galat. 5. 249. b

Lycaonici in Paulo & Barnaba diuinitatis numen esse reputarunt ex his, quae videbant in ipsis esse. videbant enim ipsos esse mortales, & tamen eos deos reputabant. ad Corin. 12. 226. a. in fine.

Lingua Graeca Apostolorum temporibus velut lingua communis omnibus erat, & propterea barbaros contra Graecos apostolos distinguit: dicendo Graecis & barbaris. ad Roma. 1. 4. a

Locus primus, in quo habemus à Paulo explicite Christum esse deum, non qualitercunque: sed super omnia benedictum in secula amen contra Arrianos. ad Roma. 6. 64. a

Locutio partis rationalis officium est: irasci autem est appetitus, qui irascibilis vocatur. ad Ephes. 4. 273. b. in prin.

Lucis sensibilis claritas gloria appellatur. Act. 22. 502. b. in fi.

Mali peioris vitatio est quoddam bonum, & eiusdem rationis est cum bono quo ad iustum & iniustum,

honestum vel inhonestum, ut etiam philosophi senserunt. ad Roma. 3. 18. b

Malum pro malo reddere proprie ex intentione est reddere malum: ita quod intentio intendit ad malum alteri reddendum. ad Ro. 12. 83. a

Malum pro malo reddere à vindicta in hoc differt, quod malum pro malo reddere est formaliter, & ex intentione vel le malum pro malo reddere: vindicare autem est materialiter quidem malum: formaliter autē iustum velle reddere: unde & vindicare est actus iustitiae: velle autem malum est actus odij. ad Roma. 12. 116. a

Malum ex singularibus defectibus contingit, bonum autem ex causa integra. ad Galat. 5. 250. a

Malignitas communis est omnibus peccatis, quae ex proposito laedendi fiunt: nequitia autem proprie ad peccata omissionis spectat: sicut homo nequam est homo proprie inutilis velut nihil valens. ad Corin. 5. 116. b

Manuum impositio ab apostolis fiebat absque alicuius sacramenti collatione. Act. 28. 510. b

Malignitas paruuli sunt qui maligno animo carent, in hoc paruulos imitant: perfecti sensibiles sunt, qui pro consuetudine

san

I N D E X

- sancta exercitatus habent sensus mentis ad discretionem boni & mali: quæ admodum viri perfecti in ætate maiori sensus communes habent ad boni & mali humani discretionem. ad Cor. 14. 159. a
- M**aranatha due dictiones cuius idiomatis sunt: & quid significent. ad Cor. 16. 174. b
- M**artyrũ solemnitates non incæperunt in primitiua ecclesia. Act. 8. 476. b
- M**aria ex David semine descendit: alioqui verũ nõ esset quod Christus secundum carnem ex David semine factus esset. ad Rom. 1. 1. b
- M**atrimonium ex lege veteri omnes contrahere debebant ad multiplicandum semẽ Israel. ad Cor. 7. 125. a
- M**orticinium secundum veteris testamenti legem qui tangebatur aspergebatur aqua cineris vitule ruse. ad Heb. 10. 398. b
- M**ors martyrũ cursomnus appellatur. Act. 7. 476. a
- M**elchisedech fuit proprium nomen alicuius viri: sed illis regibus nomen commune erat: sicut Cesar Romanis imperatoribus, Pharao regibus Aegypti & creditur ipsum fuisse primogenitum Noe, qui Sem vocatur. ad Heb. 7. 388. b
- M**embra omnia vnus naturalis corporis duas conditiones habent: prima est, quod omnia ex eodem principio virtute seminis in corpus vnum organicum generantur: secunda est, quod omnia ex eodẽ principio, imò etiam eodem alimento per omnia membra distributo aluntur. Ad Cor. 12. 149. a
- M**embra corporis Christi in tantum Christiani sunt, in quantum ex eodem spiritu generantur, & nutriuntur: & alia quæ sequuntur. ad Corin. 12. 149. b
- M**enandri carmẽ citatur à Paulo prima ad Corin. 15. 167. a in fine.
- M**ens suprema est pars anime, quæ in progressu cognoscitiua partis infimum locum tenet, utpote terminus cognitionis iam practica quam speculatiua. ad Corin. I. 99. b in princ.
- M**ichael archangelus ecclesie præesse creditur. ad Thessal. 4. 323. b. in prin.
- M**inistro duo operum genera consideranda sunt: alterum ad quod tenetur: alterum ad quod non tenetur: sed sponte intuitu domini superaddit: & ex his operibus ad quæ minister tenetur, non debetur ei noua merces, neque habet vnde gloriatur, quia tantum quod debuit fecit: ex his verò quæ sponte supererogauit, habet vnde gloriatur, &

nova ei debetur merces. ad Corinth. 9. 17. a.

Ministri novi testamenti non sunt instituti puri legati, sed legati deo & Christo cooperatores. ad Corinth. 6. 199. b.

Ministros novi testamenti oportet esse tum benignos, hoc est feraces bonorum: cum non nisi bona ex interno thesauro proferre possint in verbis, in gestibus & in factis, tum suaves diversis hominum complexionibus, diversarum etatum, diversorum sexuum, diversarum consuetudinum, &c. hominibus seipso accommodando, ut omnibus prosint. ad Corinth. 6. 201. a.

Ministros ecclesie oportet habere intus animum fidei conformem, & ministrando sacramentum ad opus applicare. 1. ad Timo. 3. 340. b.

Mysteria dei manifestata ad dei gloriam appellantur gloria dei, ut quod deus est pater, filius, ac spiritus sanctus, quod deus creavit mundum: quod verbum caro factum est: quod restituit omnia in Christo Iesu, & huiusmodi. Clara autem horum notitia à deo infusa speculatio appellatur quo ad susceptionem revelata facie, &c. Et similiter clara eorum notitia, que ab apostolis alijs traditur, quid appellatur, &c. pulchra que sequun-

tur. ad Corinth. 3. 187. b.

Moyse post creatum cælum & terram omnia ex preiacenti materia fieri describit. ad Hebræos 11. 400. a.

Modus quo in predicatione sua Paulus spiritum sanctum ostendebat, qui fuerit. ad Corinth. 2. 107. b. in fine.

Monitiones ante excommunicationem vnde ecclesia traxerit. ad Tit. 3. 371. a.

Motus primi non reddunt sanctos viros damnabiles tum ob eorum imperfectionem, tum quia à copia sanctarum actionum continuarum absorbentur. ad Roma. 8. 46. a.

Mulieres apud Corinthios non velato capite quemadmodum & viri in publica oratione seu lectione pro actionum veneratione comparebant, quoniam adhuc sublatum non erat, à muliebri sexu publice orare, aut legere seu docere: ut etiam sanctarum mulierum illius temporis gesta testantur. ad Corinth. 11. 141. a.

Munda sunt omnia ex evangelica libertate apud mundos mente in conscientia. ad Timoth. 1. 368. b. in fine.

Natio prima in Christo creata deus post Iudæos natio Græcorum fuit: in qua primum cognominati sunt Christiani, quod Græcum constat esse nomen. ad Roma. 1. 9. a.

Natus

omnia
rtute se
n orga
secunda
le prin
alimē
distrib
or. 12.

i in tan
in quan
reneran
lia que
. 149. b
à Pau
167. a

anima,
nos testi
um te
cogni
quam
. 99. b

ecclesie
Thessal.

genera
alterum
um ad
spon
per ad
d que
debe
que ha
a tan
ex his
etoga
ur, &
nova

I N D E X

Naturale est unicuique insurge-
re in suum contrariū approxi-
matum: vt patet in naturali-
bus, calore scilicet & frigore:
ideo lex vetans concupiscere est
velut contrariū approximātū
parti animi concupiscenti: ac
per hoc homo occasionem acci-
pit irruendi in præceptū: & sic
cōcupiscentiam per mandatū
vetitam. ad Ro. 7. 40. b. in fi.

Nature opus est opus intelligen-
tiæ primæ quæ deus est. ad Co-
rinth. 12. 149. b. in fine.

Nazaræorum purificationis ri-
tus. Act. 21. 501. b

Nomina quatuor humani gene-
ris: primo appellantur infirmi
contra potentiam: impij con-
tra bonam voluntatem: pecca-
tores contra mentis rectitudi-
nem: & inimici cōtra statum
in quo conditi sunt. ad Roma.
5. 29. a

Obedire actus est interior vo-
luntatis, exhibere autem
membra actus est exterioris
executionis. ad Ro. 6. 36. a

Offendiculum à scandalo nihil
differt nisi in Greca & Lati-
na dictione. ad Ro. 14. 89. a

Operibus non ex nostris, sed dei
voluntate eligentis & vocan-
tis vnus eligitur, & alter re-
probatur. ad Ro. 9. 65. a

Opera mala dum puniuntur, lau-
dantur bona: quoniā ipsa pu-
nitio malorum laus bonorum
existit. ad Ro. 13. 85. a

Opera virtutū dupliciter libran-
tur: vel secundum quod sunt
propria virtutū opera: & sic
à Paulo à iustificando homi-
nem excluduntur: & è regio-
ne legis fidei locantur, vt pote
cōmunia etiam infidelibus, seu
non iustificatis: vel vt à chari-
tate imperantur: & sic tam
virtutū moralium cōmunium
etiam infidelibus quàm theolo-
gialium cōmunium etiam non
iustificatis opera & iustificam
& viuificant aeterna vita ho-
minem: & sine ipsis fides mor-
tua est, &c. quæ sequuntur
pulcherrima. ad Corinth. 13.
152. b. in fine.

Opinio falsa dicentium duas in
Christo hypostasas: alteram scilicet
filij dei, alteram filij ho-
minis: quoniam si duæ essent
hypostasas: falsum esset quod fi-
lius hominis, filius dei diffini-
tus esset. ad Rom. 1. 2. a

Opinio falsa tam potentiam cir-
culum animarum, quàm opi-
nantium animas creatas prius-
quam corporibus infundan-
tur: & in illo priori aliquid
boni aut mali exisse. ad Rom.
9. 65. b

Opinio falsa dicentium quod apo-
stolorum tēpore eucharistia nō
erat sacrificiū, sed sacramentū
tantum. ad Corin. 10. 138. b

Opinio hereticorum confutatur,
dicentium non esse nisi signū
corporis & sanguinis Christi
dum

Aum
corpe
ad C
Opinio
attri
diue
tatu
Opinio
gavi
iudi
Pau
285
Opinio
tem
L. 3
Opinio
tem
Chr
30
Opinio
stus
lier
virg
ter
4
Omni
suo
bit
sua
te c
diu
con
eni
Sp
cu
da
Opera
ap
tia

- Aum à Paulo dicitur, reus erit corporis & sanguinis domini. ad Corint. II. 145. b*
- Opinio nonnullorum insipientium attribuentium diuersa dona diuersis dñs, ex quibus confutatur. ad Corin. 12. 147. b*
- Opinio dogmati Zantium & negantium sanctos vsque ad diē iudicij esse beatos, ex dictis Pauli erronea. ad Philipp. 1. 285. b. & ad Cor. 5. 193. a*
- Opinio Arriana cōtra filij deitatem confutatur. ad Colossen. 1. 300. a. b*
- Opinio erronea Nestoris deitatem tanquam in templo in Christo habitare. ad Coloss. 2. 306. b*
- Opiniones erronee, quod Christus transiit per uerum mulieris uelut per fistulam: quod uirgo Maria non fuerit mater dei, sed Christi. ad Galat. 4. 243. b*
- Omnia licent quæ non sunt ex suo genere precepta nec prohibita: puta defendere causam suam absolute: & non absolute omnia: sed non omnia expediunt, id est ad uitam spiritus conducunt: puta litigare. ea enim quæ non sunt ad uitam spiritualem utilia, quanuis secundum se sint licita, omittenda sunt. ad Corin. 6. 119. b*
- Operationum nomine secundum apostolum intelliguntur gratia gratum facientes. ad Co-*

rinth. 12. 147. b. in fine.

- Orandi publicus modus, qui modo in templis dei seruatur, Pauli apostoli apud Corinthios tempore introductus nō erat, sed unus pro omnibus publica uoce orabat: ceteris tacentibus, & alia pulchra quæ sequuntur. ad Corinthios II. 141. a. b*
- Orantis mens neque sensum uerborū meditans quatenus mentis officium exercet penetrando significata eorum quæ dicit orando est sine fructu proprio, qui est pasci sensibus, seu orationis significatis, licet deuotione ad deum accendatur, & ad spiritualem gratiam remissionis peccatorum. ad Corinth. 14. 158. a*
- Orare spiritu bonum est, melius tamē est orare spiritu & mente etiam in oratione pure interna: ut cum persona indocta spirituali feruore orat: intrus tantum animum eleuando in deum, quasi in genere & in confuso: persona autem erudita non solum spiritum, sed mentem distinscte contemplantem diuina mysteria eleuante, &c. docta quæ sequuntur. ad Corin. 14. ibi. a. b.*
- Orationes aliorū peccantibus ex ignorantia utiles sunt: unde & dominus orauit, pater ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt. ad Ro. 10. 70. a. in fi.*

Ora

INDEX

Orationes publicae, quae ad ecclesiam adificationem audiente populo dicuntur, melius est dici lingua communi clericis & populo quam dici Latine. ad Corinth. 14. 158. b

Orationes ecclesiae nunquam aliquid temporale petunt in ordine ad spirituale: ut patet discurrendo per orationes quadragesimales & dominicales. ad Philip. 4. 294. b

Ordo atque lex divinae providentiae hoc habet, ut ea quae disposuit deus se facturum mediantebus causis secundis adimpleat: quatenus in nobis habitas gemitibus ineffabilibus pro sanctis postulat. ad Romanos 8. 58. b. in principio.

Osculum pacis inter missarum solennia ex antiquo ecclesiae more datur. ad Cor. 13. 250. b

Actum divinum cum Abraham Gene. 17. de circumcissione in Mosis adventu consummatum perfecte est: ita ut absoluti sint à federis vinculo ac poena filij Abraham, &c. quae sequuntur. ad Corinth. 7. 125. a. in principio.

Panis fractione primeuo illo tempore ecclesiam sam fuisse communicando populum, etiam actus apostolorum testantur ad imitationem Christi, qui acceptum panem benedixit, fregit, & dedit discipulis: postea autem ecclesiae vsa sunt hostijs

sigillatim, quae frangere non oportet. ad Corinth. 10. 136. b. in fine.

Pascha prout ab Hebraeo derivatur, transitum significat: prout autem à Graeco passionem importat. ad Corinthios 5. 116. b. in principio.

Passiones animi dicuntur ira, tristitia, delectatio, cupiditas immoderatae: quae etiam affectus dicuntur. ad Romanos 7. 39. b. in fi.

Passio qualibet corporis mortificationis species est. ad Rom. 8. 61. b. in fine.

Pasienis nomen apud Theologos usurpatum est ad significandum animi passiones. ad Thesalonicens. 4. 322. a

Pastores tenentur manibus laborare pro sumptu habendo ad retinendum infirmos qui caderent seu abirent à fide seu doctrina ecclesiae, si sumptu pastorum gravarentur. Act. 20. 500. b

Pastoris officium est annuntiare non aliquod, sed omne dei consilium, tum de ijs quae fidei sunt, tum de ijs quae sunt morum. Act. 20. 500. a. in fine.

Pastorem ecclesiae non sufficit probatum esse intus & foris operarium absque erubescencia: sed oportet ut verbum evangelii et veritatis absque obligatione aliqua, & auditoribus distribuas non declinando

ad d
ad T
Paulus
fuer
& t
nor
ta d
Paulus
mat
Rom
Paulus
voca
Paulus
ni
Gra
ver
git
Paulus
thi
uit
Paulus
uer
ne
me
li
re
ter
au
&
no
Paul
te
rit
Paul
qu
in
ui
ue
li

ad dexteram vel ad sinistra.
ad Tim. 2. 358. b. in prin.

Paulus Apostolus an binomius fuerit, vel Saulus à principio, & temporis processu Paulus nominatus fuerit & alia multa de hoc. ad Rom. 1. 1. a

Paulus à parum secundū grammaticos diminutivum est. ad Rom. 1. ibi.

Paulus Apostolus ad apostolatū vocatus fuit. ad Ro. 1. ibi. a

Paulus Apostolus Hebræo sermone assuetus erat, quoniam in Græco sermone substantivum verbum sæpissime subintelligit ad Cor. 4. 114. a. in prin.

Paulus apostolus primus Corinthiōs fidem Christi predicavit. ad Cor. 9. 130. b. in prin.

Paulus apostolus non fuit conversatus cum Christo in carne passibili existēte: vidit tamen ipsum in carne immortalis in statu domini, data sibi potestate qualibet in cælo & in terra: iuxta illud, novissimo autē tanquā abortivo visus est & mihi, licet visioni tempus non sit, ad Cor. 9. 129. b.

Pauli apostoli anima an raptus tempore à corpore separata fuerit. ad Cor. 12. 245. b.

Paulus apostolus vixit vsque ad quintumdecimū Neronis annum: sed an post Romæ captivitatem ad Philippenses reversus fuerit, non clare cōstat: licet in fine secundæ ad Timo-

thei epistola cōvinciatur quod reversus fuerit. ad Philip. 2. 286. a. in prin.

Paulus apostolus de tribu Benjamin, in qua erat Hierusalē civitas regia, & divinus cultus fuit Hebræus, non autē Samaritanus, secta verò Pharisæus: erat enim Pharisæorū secta politica & præcipua inter Judæos ad differentiā sectæ Essæorū, quæ politica nō erat: vixit sine cōiugio more monachorum. ad Phil. 3. 291. b.

Paulus apostolus an uxorem habuerit disputare superfluum est: cum ex epistolis suis nihil certi habeat: licet ex aliquibus locis vnu quisq; cogatur nō ratione demonstrativa, sed sensu ratiōabili credere quod Paulus uxorē habuerit, quod non solū multi Græcorum affirmarūt, sed etiam ex Ignatiū epistolâ manifeste patet. ad Phil. 4. 295. b. & 1. ad Cor. 7. 122. a.

Paulus apostolus à fine adolescentiæ, quæ vsque ad vigesimum octavū annū extēditur, vocatus ad predicandū creditur, quoniam eodē quo Christus mortuus est, adolescens in Stephani lapidatione describitur. ad Phil. 1. 372. b.

Paulinus Nolanus hominis servū fecit p̄ filio viduæ redimēdo. ad Cor. 7. 125. b. in prin.

Paulus apostolus an esset apostolus Christi: quod Corinthiō

INDEX

in dubiū verterent, vnde tra-
hitur. ad Cor. 9. 130. a
Paulus quando & cur incepit
viri nomine Romano scilicet
Paulus. Act. 13. 485.
Paulus dicitur secundo Neronis
anno Romā perductus. Act.
21. 501 a. in fin. & 24. 506. b
Paupertas apostolorū multos di-
uitiis temporalibus ditauit:
quibus vinā ecclesia prima-
tes non abuteremur. ad Cor.
6. 202. b
Pax non actionem aut passionē
significat, sed tranquillū sta-
tus bonum. ad Rom. 5. 17. a
Pacis de sancto ofculo in ecclesia
infra missarū solennia anti-
qua est cōsuetudo ecclesiarum.
ad Cor. 16. 17. 4. a. in fine.
Peccare reddit hominem seruū
peccati, euāgelice verō viuere
reddis hominem seruū iusti-
tia. ad Rom. 7. 37. b
Peccare ex ignorātia nōnulla si-
quidē ratio veniē est, quoniā
affectus peccantis ex ignorā-
tia non tendit per se ad malū,
vtpote qui in illud non tende-
ret, si malum esse sciret. ad Ti-
mot. 1. 335. b
Peccata ad quēcūque bonū finē
vt media eligenda non sunt,
quia snapte natura repugnat
peccato quod eligibile sit, &
propterea nec propter se, nec
propter aliud bonum, eligibile
extat. ad Rom. 3. 78. a
Peccata sunt materia diuina in-

stitiē, & mendaciū nostrū
causa diuina gloriē, sicut cri-
mina latronū & parricidarū
sunt materia iustitiē iudicis
humani, & sunt occasiōne
eius gloriē, & quādoque etiā
materia misericordiē prin-
cipis. ad Rom. 3. ibidem.
Peccatum Ade aprie inobediē-
tia appellatur, quoniā nō fuit
peccatū ex obiecto seu matē-
ria: comēstio enim illa fuit
ex se mala, sed quia prohibi-
ta et ppter ea inobediētiē ascri-
bitur. ad Rom. 5. 32. a. in prin-
Peccatū originale & Ade inob-
ediētia explicatur, quoniā pe-
ccatum cōmune est omnibus ho-
minibus, & propterea Christi
iustitia omnibus hominibus
cōmunis existit, ac per hoc etiā
infantibus, alioquin potētiū
esset peccatū Ade Christi iusti-
tia, quia illud ad infantes si
extenderet, iustitia autem nō
ad Rom. 5. 30. a
Peccatū habitās appellatur pro-
nitas inferioris partis animi
ad peccatū, quā peccatū dicitur,
& est, quia est pars origi-
nalis peccati: quē etiam in be-
pti Xati remanet, & in iustu
ac sanctū viris, & c. pulchra
quē sequitur. ad Ro. 7. 43. b
Peccata quę sunt tenebrarū opi-
ra, quia omnis qui male agi-
odit lucē, sunt tantū opera no-
stra: eternē autem salutis me-
ritoria opera, quę lucis. arma
appil

appe-
ra l
sum
host
ad
Peccatū
seips
sub a
te oī
idolo
ta in
Peccatū
troin
stimm
ponit
vnde
dem
Cor.
Peccatū
elect
pecca
spher
dema
rum
plius
Cor.
Peccatū
rupti
ti ord
peran
Peccatū
non c
aliud
Peccat
dē pe
rū ser
nus
mort
iuria

appellantur, non solū sunt ope-
ra luci cōsona, sed sunt arma
tum defensiuā, tum offensiuā
hostiū diuinę gratię virtutē.
ad Rom. 13. 86. b

Peccatiū sub carnalibus omnia in
seipsum peccata cōprehēdūtur,
sub auaritiā autē & rapacitā
te oīa peccata in proximū, sub
idololatriā verō omnia pecca-
ta in deum. ad Cor. 5. 117. a

Peccato mors humani generis in-
troiuit, & propterea peccatum
stimulus dicitur, lex verō non
ponitur nisi peccare potētibz,
vnde posse peccare & lex eo-
dem tempore concurrunt. ad
Cor. 15. 172. a. & b

Peccatiū autē & posse peccare in
electis cessabit: dānati autē in
peccato perseuerabūt, & bla-
sphēmabūt deum, quāuis nō
dēmeritorie, hoc est, ad meri-
tum nouę pēnę: quoniā am-
plius viatores non erunt. ad
Cor. 15. 172. b

Peccatiū quodlibet cōsistit in cor-
ruptione debiti modi, aut debi-
ti ordinis, aut debiti obiecti o-
perandi. ad Ephes. 4. 272. b.

Peccatum quod per penitentiam
non diluitur, suo pondere ad
aliud trahit. ad Tim. 2. 360. b

Peccat grauius Christianus eo-
dē peccati genere, puta adulte-
riū seu furti, quā non Christia-
nus: quoniā solum peccatiū
mortale proprie loquendo in-
iuriā infert spiritui gratiā

filio dei. ad Heb. 10.

Pedes aureis soculis antiqui ope-
riebant, & vsque hodie in au-
res suspenduntur auree. ad
Cor. 12. 149. b

Penitentia penitenda sunt in-
numera humana penitentia
diuersorum gestorum, tum pē-
nitētiā desperatorū: nā & pē-
nitentiā Iudę penitentiā pē-
nitentiā: & penitentiā multa
beneficiorū collatorum, & ve-
niarum cōcessariū aliq, pēni-
tenda sunt. ad Cor. 7. 207. a

Penitētiā quā deus dat nō sistit
in intellectu nec in veritatis
cognitione, sed ad voluntatem
ac affectum se extendit: vt ve-
ritate cognita ab oppressione
et diaboli vinculo respiciatur.
ad Timor. 2. 360. b

Penitētiā philosophorum erat di-
splicentiā malę actę vite abs-
quę relatione ad deum offen-
sum. Act. 20. 500. a

Peripsēma in penultima per e p-
ductum proferēdum est, & si-
gnificat multarum rerum im-
munditiem puta rubiginē fer-
ri scorium argenti, lutum cal-
ceorū, & id generis multa quo-
dammodo excrementa. Alij
transferunt hoc vocabulū ad
significandū obnoxiiū in zibus
malū. ad Cor. 4. 114. b

Persecutio prima contra Christi-
anos à Nerone mota fuit, quī
post tempus epistolę ad Co-
rinth. per Paulum apostolum
i i missa

- misse regnavit: interim enim
 sole Iudaica persecutiones in
 Corinthios & alios Christianos
 motu leguntur. ad Corin.
 10. 135. b
- Persecutio prima aduersus Christianos**
 communiter mota est
 Hierosolymis occasione dispu-
 tationis Stephani. Actu. 8.
 476 b
- Petrus se Simonem Petrum no-**
 minat. ad Rom. 1.
- Petrus, sexto aut fortè septimo**
 anno Claudij Caesaris Hieroso-
 lymis erat: nã quartusdecim^{us}
 annus à cõuersione Pauli, sex-
 tus saltẽ, aut septimus annus
 imperij Claudij fuit, quoniam
 Tyberio, qui annis viginti
 duobus cũ dimidio imperaue-
 rat, successit Caius imperãs an-
 nis tribus & mēsbus octo: cui
 Claudius successit: decimo-
 octano aut vel decimonono an-
 no imperij Tyberij Paulus cõ-
 uersus est: cũ prædicationem
 Ioãnis Baptiste constet anno
 quinto decimo imperij Tyberij
 incepisse. ad Gal. 2. 236. a
- Persecutio nulla adhuc fuerat à**
 Romanis principibus contra
 Christianos mota tẽpore quo
 Paulus epistolam posteriore
 ad Cor. scripsit: quoniam con-
 stat primam mouisse Nerone,
 sub cuius imperij principio
 Paulus Romam iuit. ad Cor.
 6. 202. a. in fine.
- Perfecti quicumque in hac vita**
 ad terminũ meriti nõquã po-
 nemũt, sed semp amplius me-
 reri possunt. ad Phil. 3. 2. 93. b
- Pietas cultũ ac officij parentũ**
 exhibet, sanguine iunctis, pe-
 tria, eiusque beneuolis, & ben-
 uiter pietas ad faciendũ alii
 ri bonum tendit, quod diu-
 officij est maxime imitatu
 & homini difficile, cũ nõ
 ad bonum proprium inclin-
 tur. ad Tim. 4. 343. a
- Plagariũ modus** quanuis ex le-
 esset iuxta delicti mensuram
 inhibitiũ tamen erat quadri-
 genarium numerum plagarũ
 excedere. 2. ad Cor. 12. 2. 24
- Plagarij sunt fures** hominũ
 maucipia vel vendẽda, vel
 dimẽda ab ipsi met captis, se
 sibi cõiũctis. ad Tim. 1. 335
- Potestas ecclesiastica** nihil potest
 aduersus bonos mores: imò
 aduersus meliora bona, qui-
 lia sunt consilia Christi, qui-
 niã hoc non esset posse in
 ficationẽ, sed in destructio-
 spiritalẽ. ad Cor. 10. 217. b.
- Postulare inferioris est:** vnde &
 filio dei nõ conuenit, nisi ra-
 tiõe humane nature, & idẽ
 ipse in nobis habitans, secun-
 dum actus nostros postulat.
 Rom. 8. 57. a
- Præcepta affirmatiua** min^{us} nu-
 lã est quã negatiua, quia ne-
 gatiua nullã executionẽ ad-
 mitit, vt pote obligatiua sen-
 per & ad semper, & peccat

cõtra
 agẽdo
 gat p
 catũ
 cõm
 Præcept
 cata,
 gratis
 faten
 mi. a
 Prædica
 sunt
 atten
 cut n
 teme
 dicat
 Prædica
 los es
 mali
 boni
 uina
 uita
 bilit
 Prædica
 in q
 corr
 cen
 præ
 Cor
 Prædica
 apoc
 ni p
 ab
 aut
 quẽ
 eati
 ple
 iun
 mi
 conti

contra ea non committitur nisi agēdo, affirmatiue autē obligat pro loco & tēpore, & peccatū contra ea sola omisiōne cōmittitur. ad Gala. 6. 251. a

Præcepta omnia obligant ad peccata, sed non ad mortalia nisi gratia materia, contra charitatem dei, sui ipsius, aut proximi. ad Thessal. vltim. 332. b

Predicare quæ dei sunt, aut quæ sunt diuini cōsiliū nullus recte attentat, nisi à deo missus, sicut nullus missus à rege absq; remeritate regiū cōsiliū predicare potest. ad Ro. 10. 73. a

Predicatores inter bonos & malos euāgelij hoc interest, quod mali notitiā tantū dei tradūt, boni autē manifestant etiā diuinae notitiæ odorē, id est suauitatem, appetibilitatem, delectabilitatem, &c. ad Cor. 2. 182. a

Predicatores euāgelij Christi in questum venientes Paulus corripit, quoniā longe à mercenarijs lucris veri Christi predicatorum esse debent. ad Cor. 2. 182. b

Predicatores questus damnat apostolus Petrus, qui Christiani populi deuotione ad questū abutiuntur, & qui ignorantur aut temere predicare audent, quod soluentes carinū aut decatū pro vocata indulgentia plenaria, sunt in eo statu ac si tunc baptizati fuissent. & similiter qui liberant animam

vnā à purgatorio: quoniā hæc mōstra sunt, & negotiatores de Christiano populo, nescit Christiana regio hæc signēta, sed adinventiones eorū sunt qui in auaritia fictis verbis de Christianis negotiātur, abutētes illis ad questum. Petri. 2. 432. b

Prelatorum partes sunt auctoritate præesse, laborare opere, monere doctrina. ad Thessal. 5. 325. a. b

Prelatis maxime misericordia necessaria est tanquā loco dei: cui propriū est misereri vt profint. ad Tim. 1. 334. a. in prin.

Presbyteri & episcopi appellatio ne idē gradus à Paulo significatur, neutriū siquidē horū nomen est ordinis, sed potius officij, episcopus secundū proprietatem senior secundū trāslationē, quoniā cōmuniter senior alijs intendit. ad Timo. 1. 365. b

Præscientia dei euentuum rerū non precedit diuinā prædissinonem euentū eorundē, sed illā sequitur: prius enim non tēpore sed rationis ordine deus volēdo hos euentus diffinit, quā illos fore sciat, imō totus quod sciat illos fore est quia volēdo illos diffinit, & alia pulchra quæ sequuntur. ad Rom. 8. 59. a. & b

Primogenitus filius dei in multis fratribus quō metaphoricè dicatur. ad Rom. 8. 59. a

INDEX

Propheta quo ad cognoscendi modum caret euidētia rerū quas prænuntiat, exemplum patet de Esaia: quod per te vide. ad Cor. 13. 154. b.

Prophetis multis caremus, quorū libri Regum seu Paralipomenon meminerunt. ad Cor. 6. 205. a in prin.

Prophetas multos in testamēto nouo fuisse, imō Paulū apostolū fuisse prophetā ex actibus apostolorū, & ipsius Pauli epistolis constat, ut symbolo quoque apostolorū apparet omnes apostolos fuisse prophetas resurrectionis mortuorū, veniuriq; seculi. ad Ephes. 3. 264. b. in fin.

Prophetia materia non est loqui varia, sed quae sunt edificatio, aut exhortationis, aut consolationis spiritualis. ad Cor. 14. 157. a.

Propitiatorium quid proprie apud Hebraeos dicebatur: & cur ita appellaretur. ad He. 9. 393. b.

Prudentia carnis est hominis affecti ad carnē ratio: qui enim finem carnem habet, cogitat, ratiocinatur, consulit, iudicat, & praecipit relative ad carnē, & simile est proportionaliter de prudentia spiritus. ad Ro. 9. 48. b. in fine. & 49. a. in principio.

Questio, quomodo angeli, & reliqua superiores nobis intelligentiae per ea quae

facta sunt intellecta deum conspiciunt. ad Ro. 1. 7. a.

Quaestio, quid est illud à quo in excusabilem dicit apostolus dicem facientē similia vīs quae iudicat. ad Ro. 2. 10. b.

Quaestio, quomodo sumus iustificati per gratiā dei, & per reprobationē quae est in Christo Iesu. ad Ro. 3. 21. a.

Quaestio, quo pacto lex fidei distinguitur à Paulo contrarium operum etiam moralium cum tamen fides in generaliter operum comprehendatur, quoniam niam credere nostrum est. Rom. 3. 22. a.

Quaestio, cur Paulus dixit aliquid quando Abraham patrem omnium nostrum, quia patrum multarum gētiū positus est loquens proculdubio de paternitate spirituali. & paulo assertit ipsum fore patrem multarum gentium generatiuum carnali. ad Roma. 4. 23. a.

Quaestio, an Abraham emortuus corpus, ut Paulus assertit, considerauerit. ad Ro. 4. ibi. a.

Quaestio, cum haeres non sit mortui, quo pacto Paulus dicit dei haeres, cum deus immortalis sit. ad Ro. 8. 50. b.

Quaestio, an ex dictis à Paulo sperata repugnet videri, & alia pulchra quae sequuntur. ad Roma. 8. 56. b.

Quaestio, circa verba, vocauit iustificauit glorificauit in di-

uisi
60. a

Quaestio
rum e

falsi
iustifi

cum
cecidit

Ro. 11
Quaestio

valde
tur. q

licu
Ro. 5

Quaestio
repro

duo c

Quaestio
prohib

sequi
23. n

dicer
ries

in fin
Quaestio

cū h
Et

Quaestio
tant

prox
deus

Quaestio
fide

91
Quaestio

eccle
moe

Quaestio
645

minis executionibus. ad Ro. 3.

60. a

Quaestio circa veritatem diuinorum executionum, an scilicet falsum sit, quod quoscuq; deus iustificauit, illos & glorificauit cum multi iustificati à iustitia ceciderint & damnati sint. ad Ro. ibid. b

Quaestio flebilis, dura, & amara valde quoniam pacto verificetur, quod deus velit malum alicui non ex operibus illius. ad Ro. 9. 65. a. & 67. a. & b

Quaestio de praedestinatione & reprobatione, de qua totus mundus cruciatur. ad Ro. 9. ibid. b

Quaestio, quoniam pacto Paulus prohibeat ne maledicamus persequentibus nos, cum ipse Actuum 23. maledixerit persecutorem dicendo: percutiat te deus patries dealbate. ad Ro. 12. 82. b. in fine.

Quaestio, an in vero Christiano locum habeat debitu timoris respectu principum. ad Ro. 13. 85. b

Quaestio, an in dilectione proximi tantum vel in dilectione dei & proximi lex & propheta pendeat. ad Ro. 13. 86. a

Quaestio, an omne quod non est ex fide peccatum sit. ad Rom. 14. 91. a

Quaestio, quomodo Corinthiorum ecclesia dicta sit, & quis ille modus fuerit. ad Cor. 1. 98. b

Quaestio, quomodo incriminabilitas Corinthiis promissa fuerit

cum multis electis firmitatis donum quandoque negetur, ut patuit de Petro. ad Cor. 1. 99. a. in prin.

Quaestio, qua ratione Paulus afferat contra Corinthiorum sectas, quod ipse illos non baptizauerit, ex quo nec ipse inter sectarum capita reputabatur, & alia quae sequuntur. ad Co. 1. 102. a

Quaestio, an Christus apostolos miserit non solum ad docendum, sed etiam ad baptizandum, &c. quae sequuntur. ad Cor. 1. ibidem.

Quaestio, cur Paulus sollicitus fuit ut unusquisque in suo ritum perseueraret. ad Cor. 7. 125. a. in prin.

Quaestio, quod apostoli doctrina sibi non constat, cum ad Romanos scripserit, hominem sine operibus fide iustificari, ad Corinthios fidem omnem sine dilectione non conferre hominum animis diuinum esse. ad Cor. 13. 125. a

Quaestio, cum verum sit quod ex parte diligimus: cur non eadem ratione inferri possit, ergo dilectio cessabit, ergo cum venerit quod perfectum est, euacuabitur quod ex parte est etiam in ipsa charitate. ad Corin. 13. 154. b. in fine.

Quaestio, quo pacto dictum Pauli verificetur, quod Christus post resurrectionem duodecim

apostolis apparuit, cum non essent nisi vdecim. ad Cor. 15. 16 2. b. in fine.

Quæstio quomodo dictum Pauli saluetur, si tantum in hac vita sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus. ad Cor. 15. 16 4. a. in fi.

Quæstio, quo pacto rogamus reconciliamini deo, si iam mundus deo reconciliatus est, quoniam qui est reconciliatus reconciliatione non indiget. ad Cor. 5. 19 8. b. in fine.

Quæstio an ex precepto domini dicentis: vende omnia, &c. talis elemosyna excessiua dicatur. ad Cor. 8. 2 10. b

Quæstio cum deus penset affectum magis quam censum, ac per hoc voluntas deo grata sit non solum secundum id quod habet, sed etiam secundum id quod non habet, &c. ad Cor. 8. ibidem.

Quæstio ex facto vidua à domino laudata Luc. 21. quod omnem victum suum obtulit, & tamen status mutatio non interuenit, & cetera, quæ sequuntur. ad Cor. 8. ibidem b in fin.

Quæstio, ex dictis Pauli, recte sustinissetis, &c. quonam pacto verificetur, cum ipse ad Gal. 1. excommunicet etiam angelos, si aliud euangelium predicauerint. ad Corin. 11. 2 20. b

Quæstio, quomodo apostolos

& angelos Paulus excommunicauerit, cum par in parte non habeat imperium: & dominus in maiorem. ad Gal. 1. 2 33. a

Quæstio, quo pacto dictum Pauli valet, oēs qui ex legis operibus constant, sub maledictione esse. ad Gala. 3. 2 40. a

Quæstio, quo pacto verificetur quod adulterium, fornicatio, idololatrya, &c. opera carnis sint, cum multa horum sistant in mente. ad Gal. 5. 2 49. b

Quæstio, quomodo dictum Pauli verum sit, quæ talia aguntur in terra connumerantur regnum dei non consequuntur, cum constet eorum aliquæ non esse peccata mortalia, & quæ sequuntur. ad Gal. 2 50. a

Quæstio quomodo illud dictum verificetur, non veni soluere, sed adimplere, &c. ad Eplie. 2. 2 63. a. in prin.

Quæstio de infernorum locu quomodo ex Pauli dictis soluitur. ad Philipp. 2. 2 88. b

Quæstio quo pacto Paulus supra vires grauatū se describat, & alia dixerit, fidelis deus quoniam non patietur vos tentari supra id quod potestis. ad Ro. 1. 1 77. a

Quæstio cum omnis diuina deditio, qua deus aliquid nobis dedit, temporalis sit, quomodo verificetur, quod gratia data est nobis ante tempora

altera

- aterna. ad Timo. 1. 35. 2. a. b.
- Quaestio. si non sint condignae passiones huius temporis, quomodo iustitia exigente corona gloria debeat. ad Timo. 4. 364. b. in fine.
- Quaestio an sacerdotium Leviticum sacerdotio Melchisedech inferius sit. ad Hebr. 7. 390. b. in princ.
- Quaestus denigras, & non parum exauctorat ecclesiam, quo plena hodie est per indulgentias, cruciatus, hospitalia, &c. ad Cor. 16. 173. b.
- Quaestio in verbis Luca (vsque in diem qua praecipiens apostolus per spiritum sanctum quos elegit, &c.) an per spiritum sanctum referatur ad praecipit, an ad elegit. Actuum. 1. 459. b.
- Quaestio an praecipitum significatum per praecipit, intelligatur factum illo die an prius. ibid.
- Quaestio quid seu quae Christus praeeperit. ibid.
- Quaestio quomodo de die Pentecostes dicit Lucas, Quum complerentur dies, &c. quum rem gestam mane illius diei describat. Actuum. 2. 462. b. in fin. & fo. sequen.
- Quaestio an apostolus loqueretur una lingua, quae intelligebatur ab vno quoque aliarum linguarum, an unusquisque loqueretur propria cuiusque lingua nunc hac nunc illa. Actuum

um. 2. 463. b. in fine.

Quaestio cum quot personis praefatus est Iacob in Aegyptum. Actuum. 7. 473. b. in fine.

Quaestio ubi fuit sepulchrum emptum ab Abraham, in Hebræo, an in Sichem. Actuum. 7. ibid. 474. a. in prin.

Quaestio a quo seu quibus emerit Abraham sepulchrum illud, a filiisne Emor, an ab Ephro filio Sohar. ibidem.

Quaestio an Paulus vere maledixerit principi sacerdotum dicens, percutiet te deus paries dealbate. Item esto quod Paulus fuerit excusatus a maledictione principis, quomodo excusabitur a maledictione iudicis, quum cognosceret illum esse iudicem. Act. 23. fo. 503. b. in fine.

Rationes rerum radij sunt diuinae sapientiae, quae tali tantoque ordine condidit, gubernatque mundum: ita ut in rerum ordine participata sicut ars in artificialibus splendet, quae est totius philosophiae materia. ad corinthios. 1. 102. a. in principio.

Rationes spectantes ad naturalem ordinem vniuersi sunt velut manifeste apparentia in deo, omnes autem spectantes ad mysterium verbi incarnati sunt velut intimae profunditates dei. ad Corin.

2.105.b

Regnum dei appellatur, quo deus
in nobis regnat: constat siqui-
dem quod internis virtutibus
in nobis regnat, & per ipsas re-
gni dei partes sumus. ad Ro.
14. 90. a

Regnū filij dei speciale est, quod
appellatur regnum dei corpus
ecclesie tam triūphātis quā
militantis, quoniam in his per
gratiā peculiariter regnat: pri-
mo fidei & iustitiæ: deinde glo-
ria æterna felicitatis. Ad Co-
los. 1. 301. b. in prin.

Resurrectionis mysteria quatuor
à Paulo explicata. ad Thessa.
4. 324. a in prin.

Sabaot̄ Græca dictio est: &
significat virtutes non. vt
virtus est nomen moralis habi-
tus, sed summa potestatis. ad
Ro. 9. 68. b

Sacerdotes in sacra scriptura an-
geli appellantur. ad Corin. II.
144. a

Sacramenta conferunt gratiam
faciēdo vel agēdo: quod quā-
tum est ex se intelligitur, quia
nisi patiens dispositum sit esse
Etus non fit propter impedimē-
tum ex suscipientis parte. ad
Cor. 10. 137. b

Sacramenta omnia ecclesie ni-
hil aliud sunt quā applicatio-
nes passionis Christi ad susci-
pientes: nam aliud est iterare
passionem Christi, & aliud
iterare commemorationem &

applicationem passionis Chri-
sti. ad Hebr. 20. 398. a

Sacratium nomen est loci, in quo
sacra fiunt. ad Corinth. 9.
131. a

Sacrificium expiationis decima
die mensis septimi à summo
pontifice singulis annis offert
batur. ad Hebr. 10. 396. b

Sacrificium quotidianum agni-
cuiuslibet sacerdoti offerri com-
mune erat. ad Hebr. 10. 397.
b. in prin.

Sacrificium altaris quod quoti-
die offertur in Christi eccle-
sia, non est nouum sacrificium,
sed illudmet quod Christus ob-
tulit commemoratur: ipso pra-
cipiente, hoc facite in meam
commemorationem. ad Hebr.
10. 398. a

Saluari potest aliquis dupliciter,
vel quod immediate in remiser
mini transferatur, vel quod
mediante statu sp̄s transferen-
dus sit: Christus enim nos sal-
uauit genus humanum primo
modo, quia uic ipse seipsum ta-
li modo saluauit, sed secundo
modo per merita ad gloriam
suam peruenire uoluit. ad Ro.
8. 55. b. in prin.

Sancti à corpore migrantes ius
quæsitum corporis gloriosi ha-
bent: quod non est habere
in spe vt hic habent, sed est
habere iure quæsitio, & solum
executionem quæ modico dif-
ferunt tempore, donec com-
pleatur

nis Christi
 a
 dei, in quo
 rinth. 9.
 a decima
 a summa
 nis offerre
 6. b
 am agni
 rri com
 10. 397.
 d quoti
 ti eccle
 rificium,
 istus ob
 ipso pre
 a meam
 d Hebr.
 pliciter,
 remiter
 el quod
 asferen
 non sal
 n primo
 sum ta
 secundo
 loriā
 ad Ro.
 tes ius
 riosi ha
 habere
 sed est
 solum
 eo dif
 com
 leatur

pleatur numerus electorū ex
 spectans. ad Corin. 5. 195. b

Sanctificatio idem est quod mun
 dificatio. ad Corin. 205. a

Sancta sanctorum vltima tem
 pli pars erat que velamine à
 reliquo templo separabatur. ad
 Hebr. 6. 388. a

Sapientia sermonis ars dicendi
 appellatur, qualis est ars ora
 toria, & huiusmodi artes qui
 bus constructur ornata locu
 tio, & ius dicendi exercetur.
 ad Cor. 1. 100. b

Sapientia rerum vocatur sapien
 tia humanarum scientiarum
 de rebus calorū, elemento
 rum, mistorum, & reliquo
 rum huiusmodi, que philoso
 phica scientia docent. ad Co
 rinth. 1. 1. b. idem.

Sapientia huius seculi à sapiētia
 principum huius seculi in hoc
 differt, quod illa est circa tran
 sitorias actiones, & dispositio
 nes qualis est vniuersa ars di
 cendi & regendi cū partibus
 suis: hæc autē vita æterna, qua
 lis est philosophia speculatiua,
 illa multis cōmunis hæc pauco
 rum hominū, qui principes hu
 ius seculi in materia, de qua
 est sermo sapientia merito ap
 pellantur. ad Corin. 2. 104. b.
 in si. & fo. seq.

Sapientiam diuinam Paulus nō
 ex doctrina legis sub Gama
 lielē, sed per spiritum sanctum
 sibi infusum se cognouisse fate

tur. ad Corin. 2. 106. a

Sapientia & scientia in hoc dif
 ferunt, quod sapientia est de
 diuinis vt principijs & regu
 lis: scientia verò ex creaturis
 ad diuina procedit. ad Corin.
 12. 148. a

Sapientia dei multifaria per ec
 clesiam varijs modis & vjs
 sparsa nō qualitercunque, sed
 secundum præfinitionem secu
 lorum, hoc est periodorum, quā
 executionibus singulorū effe
 ctuum diuina sapientia in ec
 clesia diffinitū sunt: est illa
 quæ nunc est, & vsque ad tem
 pus iudiciū vniuersalis notifi
 catur per Christum supernis
 spiritibus: quoniam modo re
 uelat vnum, modo aliud. ad
 Ephe. 3. 266. a

Scientia dei quatenus est rerum
 absolute & quatenus est re
 rum euentuum differunt: non
 quanuis vtraque sit æterna,
 prima tamen non præsupponit
 deum velle creare res: secunda
 autem e contrario, & alia sub
 tilita quæ sequuntur. ad Rom.
 8. 59. a. b

Scriptura proprie Iulæorum est, sa
 piens autē Græcorum. ad Co
 rinth. 1. 101. b. in fine.

Scripturæ oēs sacrae sunt propter
 tēpus Messia in quo nos sum
 mus, quod est finis omniū seco
 loriū, hoc est tam seculi ante dī
 luuium quàm seculi vsque ad
 Abrahamā, & seculi patriarcha

I N D E X

- rum & seculi prophetarū, & deinceps vsque ad Christum. ad Corin. 10. 136. b. in prin.
- Scriptura sacra transumptiue ad spirituales materias vti possumus, sicut Paulus fecit. ad Co. 4. 187. a
- Scurrilitas est utrapelia, quam Aristot. 4. Ethic. virtutem dicit medium in ludis & iocis tenentem, apud Paulum verò nomē est officij seu actus ad delectationem prouocandam. ad Ephes 5. 27. b. in fi.
- Semen vitam habet in potentia & non in actu: acquirit autem vitam in actu, quod Paulus vocat viuificari, quum pululatur & vegetatur. ad Co. 15. 167. b. in fine.
- Semen nihil aliud est, nisi sanguis coctus, vt philosophi tradunt. ad Cor. 15. 70. b
- Sensus à cognitione differt penes vniuersale & particulare, penes speculatiuum & practicum. ad Philip. 1. 283. b
- Sermonis rei ad integritatē duo exiguntur, alterum ex parte rei que dicitur, quòd scilicet sic sit, alterum ex parte dicentis, quòd non mentiatur: nam coniungit & absque mediatio proferri non verum in re, & mentiēdo dicere quod in re verum est. ad Ro. 9. 63. a
- Sermones docti sunt sermones vehentes humanam doctrinam, siue sapientiam humanam, sermones autem spiritus sancti, spiritus sancti sapientiam vehunt. Ad Corinth. 2. 107. a. in prin.
- Sila alio nomine Siluanus dictus est, vt in Actibus apostolorū legitur. ad Corin. 1. 179. a
- Simoniacū est Papatū aut Cardinalatū emere. Ac. 8. 47. 4. b
- Simulacrum, idolū seu imago, formaliter nihil est, quia nullus alius est deus nisi vnus, quē constat representari nos posse. ad Co. 8. 128. in prin.
- Simplicitas animi magna pars est virtutis, & optima dispositio ad ea que sunt fidei, spei, charitatis, obediētię, religiōis, &c. ad Co. 9. 215. a. in fine.
- Sion appellata est ciuitas David, & in ea erat sedes regia regni Davidis. ad Ro. 11. 78. a. & b
- Spiritus sanctus in hominibus habitans est spiritus vite in Christo Iesu, quoniam est spiritus Christi in nobis: ac per hoc iungit homines Christo proculdubio secundum animam, secundum credere, sperare, diligere, imitari, & cetera. dicitur autem spiritus sanctus spiritus dei, quia à deo deus est, & ad deum nos inspirat, mouet ac impellit habitans in nobis: spiritus autem Christi, quia & à Christo ratione diuina natura, & Christi merito ab ipso est nobis datus, & ad Christū inspirat

spirat, mouet ac impellit illos, in quibus habitat. ad Roma.

8. 49. b

Spiritus sanctus secundum Apostolum est sapientia dei de his quæ excedunt totum vniuersum: Spiritus autem mundi est spiritus infra vniuersi latitudinem comprehensus. ad Cor.

2. 106. a. b

Spiritus sanctus Apostolis infusus certam notitiam donorum dei in illis causauit: quoniam sicut Hieremias certam habebat notitiam, quod deus misisset eum affirmans in veritate misit me dominus: ita Apostoli certam habebant notitiam quod fides, spes, charitas, & alia dona gratis eis à deo data erant. ad Cor. 2. 107. a

Spiritus sancti manifestatio non est, nisi ad id quod confert, vt ex dictis Pauli colligitur, ex quibus confutantur abutentes sacris quibuscumque, siue psalmis, siue alijs ad quæcumque vana efficienda. ad Corinth.

12. 148. a

Spiritus sancti voluntas pro ratione redditur, quoniam spiritus sanctus est verus deus, & solius dei est facere prout vult: reliqua autem voluntatem habentia suæ voluntatis regulam habent, soli quæ deo proprium quod illi sua voluntas regula existat. ad Corint. 12. ibi. 6.

Spiritus sapientia spiritus est no-

titia diuinorum. ad Eph. 1. 258. a

Spiritus sanctus licet sit productus deus inuisibilis, non tamen imago dei inuisibiliter: sed vt spiritus, vt amor dei inuisibilis: quia filius ex modo suæ productionis producit vt similis, vt pote vnus ab vno per modum verbi intellectus: spiritus sanctus ex modo suæ productionis non producit vt similis, vt pote vnus à duobus per modum amoris. ad Coloss. 1. 300. a

Spiritus & anima penes officia differunt, vna siquidem res est & anima & spiritus: sed anima secundum officium viuificandi corpus dicitur: spiritus vero secundum officium intellegendi & volendi spiritus: quam anime partem philosophi mentem appellarunt. ad Thessa. 5. 326. a

Spiritus seu illa pars, quæ mens appellatur, ex intellectu & voluntate integratur. ad Thes. 5. ibidem.

Spiritu sancto repletus, durare hac via ad caelestem patriam semper potest iterum atque iterum repleti, &c. Act. 4. 470. a

Stipendia sustentationis euangelicantibus & instituentibus debentur ab ijs qui instruntur, in cibo scilicet, potu, vestibus, & reliquis necessarijs. ad Galat. 6. 252. a

Subuentionum appellatione intelligi

INDEX

relligitur ordo eorū qui in eccle-
sia dei operibus misericordiae
vacant. ad Corint. 12. 151. a

Templum dei Christiani di-
cuntur non secundū ma-
teriam, sed secundū officium
actiue & passiue: passiue qui-
dem quatenus in illis deus ha-
bitat: actiue verò quatenus in
seipsis in suorum cordium pe-
netralibus eclunt deū fide, spe,
& charitate, in quo officium
non solum templi, sed sacerdo-
tum in templo exercent. ad Co-
rinth. 6. 204. a.

Tempus presentis vitæ est tempus
misericordiae: futura autem
est acti iudicij, & propterea
horrendum est peccatorem in-
cidere in vitā alia in manus
dei viuētis, quibus in hac vi-
ta optandum est in eiusdem
dei manus suscipi. ad Heb. 10.
399. b

Tentationes quōd homo sufferre
possit. infiniti modi sunt, quib⁹
deus vititur: aliquādo enim fa-
cit euenire aliquem occursum
extrinsecum, siue impediendo
tētationes, siue adiuuādo ten-
tatos, & modo intus in corpo-
re, modo in animo motus ali-
quos ad hoc conferentes, modo
angelicas exhibet excubias,
modo gratias aliquas in ani-
ma efficit. ad Corint. 10. 135.
b. in fi. & fo seq.

Tentationes ad posse sufferre,
deus de euentibus necessarijs

providet, in arbitrio autē tenta-
torum est sufferre velle. sat est
enim fidelitati diuinae, vt tri-
buat posse sufferre: velle autem
sufferre & ipsum sufferre al-
terius gratia est quæ electis
conferitur, & non est omnibus
communis. ad Corint. 1. ibi.

Theudas cuius Gamaliel memi-
nit, incertum est quisnam fue-
rit, & quæ fecerit. Act. 5.
472. a

Thessalonicenses primi fuerunt
Gentiles, qui pro Christi fide
afflicti sunt: quoniam adhuc
persecutio ab imperatoribus
contra Christianos mota non
fuerat. ad Thessa. 1. 227. a

Terram promissionis Iosue &
Chaleb, vt pote deo accepti in-
gressi sunt, Moyses autem &
Aaron ac ceteri exclusi fue-
re. ad Corint. 10. 134. b.

Testamentum nouum à veteri in
hoc differt quōd vetus testa-
mentum est litera constans ex
preceptis legis, nouum autē est
spiritus fidei, spei, & charita-
tis, &c. 2. ad Cor. 3. 184. b

Testamentum vetus occidit tum
augendo concupiscentiam, tum
addendo prauaricationē. No-
uum autem viuificat, tum fe-
rendo secum vitā gratia, tum
adiuuando infirmitatem no-
stram, & domando concupi-
scentiam, tum operando meri-
torie ad vitam eternam. 2. ad
Corint. 3. 185. a. in prin.

Testa

Testament
terrene
terre pi
dantis
lium: r
tum e
calestis,
Corint.

Testament
aliqua
sa mēti
pta. ad

Timor diu
trahit a
dinatio

Tradition
monem
symbols

nos figi
stiuat
super s
2. ad T

Tristitia f
ratione
tione d
eclesia o

7. 206
Tristitia f
tur pan
constat

animi
splicere
commi

catero
dium:
illis qu
est ini

minib⁹
desuere

Testamentum vetus est dispositio terrae hereditatis, vixit terra promissionis cum abundantia bonorum temporalium: nouum vero testamentum est dispositio hereditatis caelestis, quae aeterna est. 2. ad Corint. 3. ibi.

Testamentum nouum non est lex aliqua scripta: sed est lex in scripta mentibus & in cordibus scripta. ad Heb. 8. 392. a. in fi.

Timor diuini intuitus solus retrahit ab interna animi deordinatione. ad Roma. 3. 19. b.

Traditionibus apostolorum per sermonem habemus apostolorum symbolum, habemus signare nos signo crucis, habemus festiuitatem diei dominicae, insuper sacrificium altaris, &c. 2. ad Thessa. 2. 331. a.

Tristitia secundum deum est vel ratione diuina iniurie vel ratione damni spiritualis in ecclesia occurrentis. 2. ad Corint. 7. 206. b.

Tristitia secundum deum operatur poenitentiam internam: quam constat integrari ex tribus animi actibus. primus est displicere sibi quod homicidium commisit: secundus est velle de cetero non committere homicidium: tertius velle satisfacere illis quibus propterea irrogata est iniuria, deo scilicet & hominibus laesis. quicquid horum defuerit, non est poenitentia

in salutem. 2. ad Corint. 7. ibidem.

Tristitia secundum deum a poenitentia saluari differt: quia illa sonat tristitiam ex ratione testandi deo, ista aut sonat tristitiam delicti commissi cum reuicis duobus actibus. 2. ad Corint. 7. ibi. & fo. seq. a.

Tristitia secundum deum actus est charitatis, sicut delectatio secundum deum: tristitia autem quam poenitentia significat, inferioris virtutis est actus. 2. ad Corint. 7. 207. a.

Turpilucris est qui ex us ex quibus non decet lucrari lucratur: ut si cum ex spiritalibus officiis non sufficiat habere necessaria ad victum, sed opum augmentum cupit, talis turpilucris est. ad Tit. 1. 168. a.

Turpitudinis stultiloquium & scurrilitas secundum suum genus non sunt peccata mortalia. ad Ephes. 5. 275. a.

Velle, nec velle operari quae sunt proprie salutis spiritualis, in nostris viribus consistit: sed deus est qui gratuita voluntate sua bona erga nos operatur, tam velle intus quam operari extra. ad Philippen. 2. 288. b. in fi.

Veritatem detinere in iniustitia est occludere veritatem notam in intellectu velut seris iniustitiae in voluntate, itaque intellectus verus iniqua voluntate clauditur

ditur. ad Ro. 1. 6. a
Vetustatem vnico vocabulo Paulus appellauit quicquid ex peccato hominibus secundū animam illarū est. ad Ro. 6. 34. a
Via dei (gratia scilicet & veritas ad quas reducūtur vniverse vie domini) non solum ab hominibus, sed nec ab angelis perfectē inuestigari possunt. ad Roma. 11. 79. b
Visio inuenitur in eis quae de deo sub fide scimus, nō quōd videamus res ipsas, sed earū credibilitatē. nā nō videm⁹ quōd deus sit trinus & vnus, quōd verbū caro factū est, & reliqua huiusmodi sed videmus quōd haec sint credibilia, & hac visio causatur ex tot testimoniōrum accumulatiōe. 1. ad Co. 13. 155.
Vita Christiane perfectio ex duobus paribus integratur, scilicet facere bona opera, & propter bonum opus male pati. ad Roma. 2. 11. b
Vita dei proprie appellatur inchoatiue quidem vita fidei inchoata illud, iustus ex fide viuet, cōsummate autē vita caelestis patriae. ad Ephe. 4. 272. a
Vitūs cū reliquis cōcessus haberi potest rationibus pugnando. cū vitūs autē carnalibus pugnandū non est (quoniam serpunt in cogitantes etiā contra illa) sed victoria per fugam habetur, fugiendo scilicet etiā cogitationes talis generis. 1. ad

Corinth. 6. 121. a
Vnio deitatis cū humana natura in Christo duo valde mirabilia habet: alterū est quōd ipsa deitas substantiale corporeum in illo habet, dicite Ioanne vbum caro factum est: alterū quōd absque sui mutatione deitas in Christo illud rei substantiale corporeum habet. Coloss. 2. 305. b

Vocare & praedestinare ac praesentare manifeste inter se differunt nam vocatio in tempore praescire autē & praedestinare ab aeterno fuerunt. ad Rom. 58. b. in fine.

Voluntas diuina sibi ipsi lex est per hoc ab extrinseco superbia bonitatem non mendicat, à nostris meritis obiectiue, id est beneplacere quōd vult esse beneplacitū. ad Ephe. 1. 255. a

Voluntatis diuinae arcana sunt in dispensandis temporibus imperfecte, sed plene, nam primum tempus dispensauit cuius rei quam efficere disposuit & in mysterio diuinae voluntatis cuiusque temporis plenitudo latet, &c. quae sequuntur ad Ephe. 1. 256. a. in prius.

Voluntas dei duplex: voluntas beneplaciti, & voluntas signi. 1. ad Timo. 2. 337. b

Vulua sonat matricem. ad Roma. 4. 26. b

FINIS.

T
V
I

Semper
quod n
mine f
nouite
Paulus
in Act
ad cor
Saulus
Pauli i
minat
Saul s
dimin
dem p
uus q
signif
stolus
Non

THOMAE DE
VIO CAIETANI CAR-
DINALIS SANCTI XYSTI,

*in omnes diui Pauli & aliorum
Apostolorum Epistolas com-
mentarij. Et primùm in
epistolam Pauli ad
Romanos.*

Paulus. Exposito textu quatuor euange-
listarum, occurrunt epistolæ Pauli. Et in
primis ad Romanos. Quæ prima sui di-
uisione diuiditur in salutationem, & nar-
rationem, ibi, primam quidem. ¶ Incer-
tū est an in principio Paulus fuerit bino-
mius, an à principio nominatus fuerit
Saulus, & progressu temporis nomina-
tus fuerit Paulus. Ex eo enim quòd ipse

semper Paulum se nominat in omnibus suis epistolis, apparet
quòd nominatus fuerit Paulus à principio: alioquin nouo no-
mine se nominans, ambiguum se reddidisset. Vnde & Petrus
nouiter appellatus, nominat se, Simon Petrus. Et consequenter
Paulus debuisset se nominare, Saulus Paulus. Ex eo verò quòd
in Actibus Apostolorum vsque ad 13. capitulum, immo vsque
ad conuersionem Sergij Pauli Proconsulis semper nominatur
Saulus, & tunc incipit à Luca nominari Paulus, apparet quòd
Pauli nomen à Proconsule acceperit. ¶ Vndecunque autem no-
minatus fuerit Paulus, constat quòd regio nomine (scilicet
Saul seu Saulus) vti noluit, sed nomine humili. Paulus enim
diminutiuum est à parum, secundum grammaticam. Inde siqui-
dem paulum, paululum, pauxillum, &c. *Seruus Iesus Christi.* Ser-
uus quicquid est, domini sui est, torumque se esse Iesu Christi
significat. *Vocatus Apostolus.* Non est sensus, nominatus Apo-
stolus, sed accitus Apostolus: hoc est vocatus ad apostolatium.
Non meipsum feci Apostolum, sed ad apostolatū vocatus sum.

AD ROMANOS

Actuū nono. Vas electionis est mihi iste vt portet nomen meū,
 &c. *Segregatus in euangelium dei.* Actu. decimotertio. Dixit spiri-
 tus sanctus. Segregate mihi Barnabam & Saulum in opus ad
 quod assumpsi eos. Ita quòd meminit vtriusque rei gesta. Et pri-
 mæ electionis, dicēdo vocatus apostolus: & subsecuta: segrega-
 tionis ad prædicandum euangeliū, dicendo segregatus in euan-
 gelium dei. *Quod ante promiserat.* Vnusquisque potest fingere e-
 uangelium dei esse id quod ipse annunciat. Et propterea ad hu-
 iusmodi fictiones & adinuētionēs excludendas, declarat condi-
 tiones euangelij ad quod prædicandum ipse est missus. Declarat
 autem non esse humanum figmentū, non esse nouiter adinuen-
 tum aut ex improviso ortū, sed olim promissum à deo. *Per pro-
 phetas suos.* Citat testes promissionis diuinæ prophetas, non ido-
 lorum, sed suos: hoc est qui indubie fuerūt prophetæ eius. *In scri-
 pturis sanctis.* Promissio hæc diuina per prophetas, demādata est
 scripturæ: vt excludatur omnis figmenti suspitio. Et non in qui-
 buscunq; scripturis, sed in scripturis sanctis, mundis ab omni er-
 rore, ab omni admixtione. Et intendit ad literam scripturas que
 apud Hebræos appellantur scripturæ sanctæ: vt pote mundæ ab
 omni permixtione humani sensus. Et hæc sunt libri veteris testa-
 mēti quos canonicos appellamus. Magna est euangelij commo-
 datio, ex hoc q̄ promissum est à deo per eius prophetas in san-
 ctis scripturis. Nulla siquidem secta, immo nec ipsa vera fides pa-
 trum legis Mosaicæ simili prærogatiua donata est. *De filio suo*
 Materia euāgelij explicatur. Refertur enim hoc quod dicitur de
 filio suo, ad id quod dixerat in euangelium dei. Declarat siqui-
 dem quid annūciat euāgeliū dei. *Qui factus est ei.* Superfluit pro-
 nomen ei. Et si verbum verbo reddendum est, non est legēdum
 qui factus est, sed, *Facto ex semine Dauid secundum carnem.* Inten-
 dit apostolus, materiam euangelij declarare esse filium dei secū-
 dum duas naturas & secundum duos aduentus. Et propterea in-
 cipit explicare simul naturam humanam, & primū aduentū fi-
 lij dei. Et hinc apparet beatam virginem ex qua natus est Iesus,
 ex semine Dauid descendisse: alioquin non esset verū quòd Iesus
 secundum carnem factus esset ex semine Dauid. *Qui prædestina-
 tus est filius dei.* Legendum est. *Definito filio dei.* Verbum verbo
 reddendo. Et oportet propter hereticos, textum ipsum Pauli (non
 interpretis) exponere. Aiunt enim Arriani & similes. Paulus di-
 cit, sic, quicquid expositores interpretentur. Est itaque sensus lite-
 ralis quòd factus secundum carnē ex semine Dauid, est definitus
 determina

determ
 facto fi
 filius h
 lius ho
 claratu
 nis su
 in Chr
 si due
 tus esse
 punctū
 literæ
 sed per
 Nō fun
 guitur
 testate
 rius in
 quæ pe
 Matth
 drat se
 rectione
 ex resu
 surgen
 itaq; se
 execut
 quòd r
 tus est
 lum au
 in pot
 qualis
 cōgruo
 iste fir
 dixerat
 filij sig
 diuina
 declar
 Appar
 lam d
 impe
 est del
 dinē d

determinatus, decretus filius dei. ¶ Et bene nota quòd nò dicit, factò filio dei, sed definito filio dei. Filius siquidem dei factus est filius hominis, quum verbù caro factù est ex semine Dauid: & filius hominis factus ex semine Dauid definitus est filius dei. Declaratur enim per hoc, decretù definitumque esse vt filius hominis sit filius dei. Per quod excluditur etiam error dicètiùm duas in Christo hypostases: alterã filij dei, alterã filij hominis. Nam si duę essent hypostases, falsum esset quòd filius hominis definitus esset filius dei. Et hæc sint dicta còcurrente cum facientibus punctù in hac sententia. Mihi enim videretur secundum planum literæ sensum non esse ibi quodcunq; puncti genus faciendum: sed pendente sensu continuandum cum sequentibus. *In virtute.* Nò sumitur hic virtus vt distinguitur contra vitiù: sed vt distinguitur còtra imbecillitatē seu impotentiam. Et est sensus, in potestate seu potentia. *Secundum spiritum.* Eadem præpositio superior interpretata secundum (quum dictù est secundù carnem) & quæ ponitur in principio euangeliorum (quù dicitur secundum Mattheum seu Ioannem) habetur hic: & propterea optime quædrat secundum spiritum. *Sanctificationis.* pro, sanctitatis, ex resurrectione mortuorù. Non dicit in resurrectione eius à mortuis, sed ex resurrectione mortuorù: vt intelligamus quòd de statu consurgente ex generali resurrectione mortuorù loquitur. Literalis itaq; sensus est secundus Christi aduentus definitus in potentia executiua, non qualicùque sed secundum spiritum sanctitatis. Ita quòd non est sensus quòd definitus est filius dei, sed quòd definitus est filius dei in hoc: scilicet in potentia nò ad creandum cœlum aut terram, sed in potentia secundum spiritum sanctitatis, in potentia conformi spiritui sanctitatis. sanctitatis autem non qualiscunq; sed ex resurrectione mortuorù: hoc est sanctitatis cògrue statui qui erit ex resurrectione mortuorum. ¶ Et quòd iste sit sensus intentus ab Apostolo, patet primo ex eo quòd iam dixerat de filio suo, iam dixerat filium dei: & diuinam naturam filij significauerat. Et propterea non erat opus ad significandam diuinam naturã filij dicere definito filio dei: sed bene opus erat declarare quæ potentia executiua decreta erat filio dei in carne. Apparet secundò ex eo quòd filius dei omnipotens est: & ad nullam definitur potètiã ex diuina natura, & nulla eius potentia impeditur ex humana natura: ac per hoc male sonat, dicere quod est definitus filius dei in potètia, nisi ad diuinæ dispositionis ordinē de potentia exequèda in statu illo resurrectionis referatur.

AD ROMANOS

Et est sensus quod ille filius eius factus ex semine David secundum carnem, decretus est filius dei in potentia: hoc est decretus est ad utendum filiatione dei in potentia non creāli mundum, nō violentiæ & armorum, sed consona spiritui sanctitatis. Et vere Iesus qui in primo aduentu apparuit humilis secundū carnem, decretus est ut veniat secundum diuinam potentiam congruam spiritui sanctitatis futuræ in statu resurrectionis mortuorū. Nō poterat breuius simul & clarius describi potentia qua utetur Iesus in secundo aduētū, quā describere eam ex autoritate filij dei & ex congruitate ad spiritū sanctitatis, quæ erit ex resurrectione mortuorum. Sub hac enim potentia comprehenduntur omnes actiones tum iustitiæ (siue puniendo siue præmiādo) tum gratiarum renouatiōis mūdi, & perpetui status, &c. Apparet & tertio: quod sic semper huiusmodi participia (.s. factō & definitō) referuntur secundū suauissimā literæ constructionē ad illud ablatiuum, de filio suo. *Iesu Christi domini nostri*. p. Iesu Christo domino nostro. Explicat enim Apostolus quod dixerat de filio suo factō, definitō apponendo proprium nomen Iesu: & nomen dignitatis, *Christo*: & nomen potestatis, *domino nostro*. *Per quem accepimus gratiam*. Dixerat se vocatum ad apostolatū & segregatū in euangelium dei, sed nō dixerat per quem. & propterea modo explicat. Et dicit accepimus, cōnumerans se aliis Apostolis. Et dicit gratiam, ad excludendum merita propria, ad significandū quod per Iesum ex gratia acceperunt salutem. *Et Apostolatū*. Non solum per ipsum accepimus quæ sunt gratiæ internæ, sed etiā officij Apostolatus. *Ad obediendū*, pro, ad obedientiā, *fidei*. Fructus officij Apostolici primus describitur propagāda obedientia fidei: hoc est quod gētes obediāt fidei. Ad hoc enim missi sunt, & ad hoc studuerūt Apostoli, ut insererent obedientiā fidei, ut redderent homines obediētes fidei, ut in captiuitatē reducerent omnem intellectum in obsequium Christi. *In omnibus gentibus*. Extensio fructus explicatur nō in vna regione, nō in Africā aut Asiā, sed in omnibus gentibus. *Pro nomine eius*. Finis tum officij apostolici tum fructus obediētiæ gentiū describitur, nō nomē propriū non fama aut gloria Pauli & apostolorū, sed notitia & gloria Christi. *In quibus estis & vos vocati Iesu Christi*. Vocati non est participium sed nomen. Nec significat nominati, sed acciti seu accessiti. Et est sensus: inter quas gētes estis & vos accessiti ad consertium Iesu Christi. ¶ Fortē genitiuus Iesu Christi refertur ad obedientiam fidei. Ita ut sit sensus. Ad obedientiā fidei Iesu

Christi

Christi
qui sunt
omnibus
orbem
ex Romanis
lectis de
Romanis
eos, vobis
ctis nō
est accipi
supra:
nō ad
pax. Et
Gratia
fructu
stro. Su
ne im
deo ob
audito
mul à
Christi
anteq
ipsum
sonā f
sequēt
quos s
epistol
bit sei
cit dor
ga exi
Et hoc
ficat d
dū Iesu
nibus:
per ad
Merita
quæ no
loco ve
vel pro
mater

Christi in omnibus gētibus: in quib⁹ estis & vos vocati. *Omnibus qui sunt.* pro, existentibus, *Rome.* Ecce ad quos scribit. Non dicit omnibus Romanis, sed oībus existentibus Romæ: nec sparsis p orbem Romanis, sed ecclesiæ quæ in loco vrbis Romæ erat (siue ex Romanis siue ex peregrinis cōstāti) explicet se scribere. *Dilectis dei.* Duabus conditionibus discernit ad quos scribit ab aliis Romæ existentibus. Altera est dilectiōis diuinæ: qua. s. d⁹ diligit eos, volēdo eis tantū bonū quantū est æterna beatitudo. Et dilectis nō est participium, sed nomen. Altera est. *Vocatis sanctis.* Hoc est accitis ad sanctitatem. Nomē siquidē est vocatis significās vt supra: vt intelligant quos deus diligit, vocare etiā ad sanctitatē, nō ad immūditā morū, superstitionū, errorū, &c. *Gratia vobis & pax.* Ecce saluatio continens extrema dona, primū. s. & vltimū. Gratia ratio est oīm donorū, beneficiū est sine meritis: pax autē fructus est oīm gratiarū. *A deo patre.* Deest, *nostro & domino nostro.* Superfluit nostro. *Iesu Christo.* Ne gratiā aut pacē ab homine imprecari videatur, adiungit à deo. Et ne difficile aliquid à deo obtinēdū significet, adiūgit patre nostro: vt paterno affectu audito in deo, facile esse beneficiū existimeretur. Et vt omnia simul à deo, & Iesu Christo fieri significet, addidit & domino Iesu Christo. *Primū quidē.* Post salutationē inchoat narrationem, sed anteq̄ ad epistolæ materiā veniatur, præmittit descriptionē sui ipsius erga existētes Romæ. In salutatione siquidē describēdo psonā salutātē, descripserat seipsum erga oēs gētes: nūc autē consequēter describit seipsum specialiter erga existētes Romæ, ad quos scribit. Et p̄pterea dicit primū: hoc est anteq̄ ad materiam epistolæ perueniatur. *Gratias ago.* A quinq; actionibus suis describit seipsum erga illos. Prima est gratias agere deo. Et hæc respicit dona diuina illis iā collata. *Deo meo.* Sic describit seipsum erga existētes Romæ, vt simul seipsum aperiat qualis est erga deū. Et hoc immiscet ad vtilitatē eorū. Dicēdo enim deo meo, significat deū esse suū fide, spe, charitate. *Per Iesum Christū.* Quē admodū Iesus Christus mediator est; dū cōferuntur à deo dona hominibus: ita mediator est in gratiarū actione. Vnde & ecclesia semper adiungit orationibus suis, p̄ dominū nostrū Iesum Christū. Merita siquidē Iesu Christi recognoscēda sūt in gratiarū actiōe, quæ nobis obtinēt cōferri diuina dona. *Pro omnibus vobis.* Hoc est loco vestri, tanquā reputās dona vobis collata tāquam propria, vel pro omnibus vobis dilectis dei & vocatis sanctis, tanquam materia gratiarū actionis. *Quia fides vestra annunciat in vniuersis*

AD ROMANOS

so mundo. Huic secundo sensui magis quadrat hæc ratio. Ideo gratias ago deo pro vobis omnib⁹ tanq̄ donis dei, quia fides vestra annunciat in vniuerso mūdo, quia tāti doni odor spirat in vniuerso mūdo: utilis est vniuerso mūdo: vt pote ꝑꝑuocās vnde quaq; ad fidem, Primo autem sensui magis quadrat legere quòd fides vestra annūciatur in vniuerso mūdo. Explicat enim materiā gratiarū actionis esse famā fidei eorū vtilē vniuerso mundo. Roma enim tūc tēporis caput erat mundi. Et ꝑꝑterea fama Christianæ fidei Romæ existentis, diulgabatur ad vniuersos, & utilis erat vniuersis. *Testis enim mihi est deus.* Hac secūda describit se actione quæ est semper in specie orare pro aduētū suo ad eos. Et ad hoc (siue narratiue siue inuocatiue) affert deū testē: qui solus potest esse huius actionis testis. Et si verbū verbo redderetur, apparet q̄ narratiue Paulus hæc dicit. Legendū siquidē esset, testis enim meus est deus. Vbi narrat deū esse testē, nō inuocat: ac per hoc nō iurat. *Cui seruiō.* Dictio Græca specialē illā seruitutē significat quæ soli deo exhibetur, quā theologi latrīā solent appellare: sed nos in lingua Latina caremus proprio vocabulo. Et hic iterū Paulus immiscet qualis est ipse apud deū. *In spiritu meo.* Ad differentiam seruentiū deo exteriori tantū seruitute. *In euāgelio filij eius.* Ecce exterior actio in qua seruit ex intimo corde: bona .i. annūciatio filij dei tāquā rei annūciatæ. *Quod sine intermissione memoriā vestram facio in orationibus meis.* Aduerte q̄ nō dicit absolute sine intermissione, sed in orationibus meis: ad significandū q̄ quādoque orabat, nunquā intermittebat facere memoriā leu mētionē existentīū Romæ. *obsecrās. pro, rogās.* Ecce secunda actio. *Si quo modo tandē aliquādo.* Inculcatio hæc aduerbiorū continuatū affectum significat. *Prosperum iter habeam in voluntate dei veniendi ad vos.* Qualificat Apostolus petitionē suam, implendam secundū voluntatem dei: quæ omnia disponit suauiter. *Desidero enim videre vos.* Ecce tertia actio. *vt aliquid impartiar gratiæ spiritualis.* pro, donum spirituale. Et propterea legēdum est, vt aliquid impartiat vobis donum spirituale. Nō enim vane desiderabat eos videre, sed ad cōmunicandum eis aliquid spirituale donum, sciētīæ eorum quæ spectant ad fidem & mores, &c. *Ad confirmandos vos.* Gratiarum actio, recepta respicit beneficia: oratio autē & desiderium videndi, respicit recipiēda firmitatis beneficia. *Id autem est simul cōsolari in vobis per eam quæ inuicē est fides vestram atque meam.* Parcit Paulus futuro fructui: ne offendantur existentes Romæ à quāsi præsumente & arrogante sibi officium firmandi illos.

Ne

Ne in
quum
iungit
propte
matio
conso
esset ad
sape pro
action
fructum
quo ad
vos. D
in vob
est illa
autem
baris, s
ta pro
aposto
rentia
siquidē
bus. Et
tra Gr
nicant
nes me
& inde
huius
que en
est. In
missio
imped
suam
est ex
re. Pur
ptitud
parui
quòd
eius
potius
Redd
pedin

Ne inquam in principio epistolę offendiculum hoc incurrerent, quum dixisset ad confirmandũ vos, tanquam moderando subiungit propriam cõsolationem in eis per mutuam fidem. Nec propterea minuit quam dixerat firmitatem: quoniã ipsa confirmatio eorũ, futura erat materia cõsolationis Pauli. Et quoniã consolari in passiuã sumitur significatione qua caret, legendum esset accipere cõsolationem. *Nolo autem vos ignorare fratres quod sæpe proposui venire ad vos & prohibitus sum vsque adhuc.* Quartam actionem apponit, scilicet quod proposuit ire ad eos. *Vt aliquem fructum habeam in vobis sicut & in cæteris gentibus.* Ista particula quo ad sensum iungenda est cum illa, sæpe proposui venire ad vos. Declarat enim quorsum: vt scilicet aliquem fructum habeã in vobis sicut in cæteris gentibus. Inter has enim interposita est illa particula. Et prohibitus sum vsque adhuc. Prohibitum autem intellige occupationibus aliis apostolicis. *Græcis ac Barbaris, sapientibus & insipientibus debitor sum.* Explicat impedimenta prohibentia ex eo quod debitor est ex iniuncto sibi officio apostolatus, omnibus. Describit autem omnes penes duas differentias. Altera est linguæ, dicendo Græcis ac Barbaris. Lingua siquidem Græca tunc temporis erat velut lingua cõmunis omnibus. Et propterea Barbaros qui non intelliguntur distinguit contra Græcos: vt hinc comprehendat omnes nationes tam communicantium in lingua quã non communicantium. Altera est penes mentem, dicendo sapientibus & insipientibus: hoc est doctis & indoctis. Siue intelligas de doctrina philosophica, morali, & huiusmodi, siue de doctrina veræ sapientiæ secundũ deum, vtrisque enim debitor erat apostolus. *Ita quod in me.* Subintellige est. Infert siquidem apostolus ex supradictis (quod sine intermissione orat, quod desiderat videre, quod sæpe proposuit & impeditus est vsque adhuc) infert inquam quintam actionem suam erga existentes Romę, quod quantum in me est, quantum est ex parte mei. *Promptum est & vobis qui Romæ estis euangelizare.* Putant multi substantiue accipiendũ esse prõptum, pro promptitudine. Ita vt sit sensus, quãtũ in me est, prõptitudo adest. Sed parui refert adiectiue vel substantiue legere. Sensus enim est quod quantum in me est, paratus sum & vobis qui Romæ estis euangelizare. Ita quod hæc quinta actio dispositio est ad agendũ potius quã actio. *Non enim erubescio euangelium.* Deest Christi. Reddit rationem suæ promptitudinis, excludendo internum impedimentum. Potuisset fortè quispiam computare inter impe-

dimenta internas passiones, quæ maxime tollunt promptitudinē. Et quia euangelium Christi est euangeliū crucifixi (qui Iudæis est scandalum, gentibus autē stultitia) ideo passio erubescētia præcipuū tenet locum ad impediendum promptitudinem euangelizandi Christum. Prædicare enim ea quæ existimātur stulta & ignominiosa, annexum habet timorē vituperationis passiuæ, qui erubescētia dicitur. Et propterea Paulus profitens se promptum ad euangelizandum etiam Romæ Christū, exclusum à se impedimentum erubescētiæ profiteretur: vt solus externis impedimentis prohibitus intelligatur. *Virtus enim dei est.* Hic propriè incipit epistola quantum ad materiam propriam: vnde & in his verbis vniuersam epistolæ materiā comprehēdendo proponit.

¶ Sed aduerte prius viam qua ingreditur Paulus materiam epistolæ: artificiosa siquidem est. Incēpit à principio, describendo salutantis personam se apostolū vocatum & segregatū ad euangelium Christi: deinde describendo seipsum in specie erga extrinsecos Romæ, desideriu, orationem, propositū, atque promptitudinem demum ad euangelium Christi declarauit, vt hinc ingrederetur ad euāgelium materiam huius epistolæ: hoc est ad rem euangelizatam, ad rem annūciatam euangelio, quæ est materia huius epistolæ. Vnde & cōtinuo apponit coniunctionem enim ad significandū quod res annunciata euāgelio excludit omnem erubescētiā.

¶ Quū dicitur itaque virtus est enim, & subaudiatur proculdubio euangelium (nā est sensus, euangelium enim est virtus) intellige euangelium secundum rem euangelizatā, secundum rē annunciatam euangelio. Et sumitur virtus pro potestate seu potentia, vt opponitur imbecillitati seu impotentie & non vt virtus distinguitur contra vitium. Nec dicit potēs est enim sed potentia est enim: vt intelligamus rem annunciatam euangelio, non solum esse potentem, sed esse ipsam potentiam, nō hominis, non cœlorū aut angelorū, sed dei. *In salutem.* Ecce ad quid est euangelica potentia, scilicet ad salutem. Vere ad hoc venit filius in mundum vt saluet mundum, vere potentia euangelica ad salutem tendit, non ad perditionem: quicūque enim perduntur, ex seipsis perduntur: qui autem saluantur, ex sola hac potentia saluantur. *Omni credenti.* Absque exceptione aliqua (conditionis, sexus, qualitatis, &c.) dicitur omni credenti.

Iudæo. Deest coniunctio que. *Primum* & *Græco.* Executio saluationis describitur ordine quodam quod scilicet inchoauit in natione Iudæorū. Et hoc patuit ad sensum

nam Ie
primun
runt Iu
quia Iu
dæo q;
ficatur.
ex alter
quidem
Græcorū
Iudæo p
ter Iudæ
& Græcorū
geminat
est prim
tem om
ando &
vt pote
pote sa
ma nati
mum ce
nomē. I
appella
pter dic
pit nati
dæum &
quod po
quam s
dictū es
de prim
dignita
dæo q;
p
titi. Ita
bas nati
hic hab
stitia de
circunci
hoc est i
cundū q
tia quæ
totius a

nam Iesus Christus personaliter prædicauit Iudæis: & apostoli primum prædicauerunt Iudæis: propter quod primi credentes fuerunt Iudæi: ipsi scilicet apostoli, & innumera alia multitudo. Et quia Iudæorum fidem secuti sunt immediate Græci, ideo dicit Iudæoq; primū & Græco. Ita quod duplex ordo executionis significatur. Alter inter Iudæos Græcosq; ex vna, & reliquas nationes ex altera parte. Alter inter Iudæum & Græcum inter se. Et hic quidem ordo significatur ex ipso ordine nominandi Iudæum ac Græcum: ille verò tum ex illo aduerbio primum. Nō enim dicit Iudæo primum & deinde Græco, quod significaret ordinem inter Iudæum & Græcum tātummodo: sed dicit Iudæoq; primum & Græco, clare comprehendendo sub primum vtrunque tum ex geminata coniunctione, dicendo Iudæoq; primū & Græco: hoc est primum tum Iudæo tum Græco. Quum enim dixisset in salutem omni credenti, subiungit executionis ordinem esse inchoando & à Iudæo. & à Græco ad reliquos omnes. Iudæo quidem vt pote fide Abraham & prophetarum pollente: Græco autem vt pote sapientiam quærente. Et secundum rei gestæ ordinem prima natio credens post Iudæos fuit natio Græcorum. In qua primum cognominati sunt Christiani, quod Græcum constat esse nomē. Et licet iste fuerit executionis ordo, literalis tamen sensus appellatione Græci intendit gentilem, à Græco nominatum propter dictam rationem: quia scilicet gentium salus à Græca inccepit natione. Et significatur ad literā ordo executionis inter Iudæum & Græcū hoc est gentilem: quia idem Paulus proponit quod postea tractat. Nō constat autem in tota hac epistola aliquam specialem de Græcis mentionē fieri, nisi quum paulo ante dictū est Græcis ac Barbaris. sed fit specialis tractatus inferiùs de primatu salutis Iudæorum respectu gentium, tum tēpore tū dignitate: vt patet à ca. 9. vsq; ad 11. Est itaque literalis sensus. Iudæoq; primum, tēpore & dignitate, & deinde Græco, id est gentili. Ita quod gemina coniunctio, pariter sine merito electas ambas nationes, primum verò ordinem executionis & dignitatis hic habitū significat. *Iustitia enim dei.* Non dicit iustitia, sed iustitia dei: ad differentiam tum iustitiæ humanæ, tū iustitiæ legis, circumcisionis & cuiuscunq; alterius. Et est sensus. Iustitia dei, hoc est iustitia qua homo iustus est apud deū. Iustus dico non secundū quid, sed simpliciter & absolute. Iustus rursus non à iustitia quæ est virtus ad alterum: sed à iustitia vt est recta dispositio totius animi, secundū quā frequenti vsu in sacris literis iustus di-

AD ROMANOS

stinguitur ab iniusto: hoc est bonus secundum deum, ad differentiam
 existetis in peccato mortali. Hæc iustitia dei (vt inferius declaratur)
 appellatur aliàs iustitia fidei. *In eo reuelatur.* In eo. *scilicet euangeli-
 o.* Probat enim quod euangelium secundum rem annunciata
 est potestas salutaris omni credenti: quia in euangelio reuelatur ius-
 titia dei, qua homines iusti sunt apud deum, qua homines saluati
 tur. *Ex fide in fidem.* Potest hoc referri tam ad verbum reuelatur (& ad
 sensus. Reuelatur ex fide in fidem: fide patrum veteris testamenti, &
 fidem hominum noui testamenti) quam ad nomen iustitia. Et est sensus
 quod dei iustitia ex fide in fidem, hoc est ex fide veteris testamenti
 in fidem noui testamenti reuelatur in euangelio. Et vtrunq; est verum.
 Euangelium namque Christi ex fide patrum proficiscitur, fideque, pro-
 trum firmat, manifestatque; iustitiam patrum esse iustitiam eiusdem fidei.
 Neque enim dicitur ex fide in fidem, ad significandum diuersas fide-
 des, sed ad significandum successionem credentium secundum eandem fidem.
 Nec vacat mysterio reuelatio ex fide in fidem, seu reuelatio iustitiae
 stitiae ex fide in fidem. Explicatur enim per hoc quod euangelium quod
 erat occultum in fide patrum, detegit & in manifesto ponit in fide
 filiorum. Quod ipse Paulus efficit in hac epistola. quod Iesus Christus
 euangelio manifestat. *Sicut scriptum est.* apud Abacuc 2. *Iustus autem
 ex fide viuet.* pro viuet. Tres res in hac autoritate scripturae ordi-
 nantur, scilicet vita, iustitia, & fides. Ita quod constructur: vita ex iustitia,
 tia quae est ex fide. Et complectitur quodammodo omnia quae in
 proposuerat. Et punctata esset litera sic. Iustus autem ex fide (scilicet
 quod determinetur non vndeque; iustus, sed iustus ex fide) est ille qui
 viuet, vita proculdubio salutis aeternae. Et excluditur per hoc iniuriarum
 vera vita, tum non solum quicumque; iniustus, sed etiam quicumque; quomodo
 dolibet iustus non ex fide: tum habens fidem, non tamen ex fide iniustus, eo ipso
 qualis est habens fidem mortuam, fidem informem. *Reuelatur enim ira dei
 reuelatur a*
 Proposita materia epistolae, incipit per partes singulas tractans. *probat
 Et primo quidem tractat illam particulam, reuelatur enim in eo iustitia diuini
 tia dei, vsque; ad c. 5. ibi, iustificati igitur ex fide.* ¶ *Vbi per aliquod
 notitia progressus epistolae, scito intentionem apostoli esse tractare de
 ctare de euangelica gratia seu potentia. Et inde deprimere tum quod notum
 Ethnicos tum Iudaeos: monstrando eos esse pares reatos ad rem euangelicam
 Ethnicos, praerogatiuis tamen multis penes modum praerferendo Iudaeos non est al-
 Vnde a principio vsque; ad finem praerogatiuas aliquas interserit ad quod na-
 daeorum. Ad prosequendum autem hanc suam intentionem, proposuit quod euangeli-
 lium est potentia dei in salutem omni credenti, &c. Intendens quasi *est in illis
 themate hac proponere: & postea sigillatim proposita enucleata est, con-**

¶ Incipit

Incipiēs itaque ab illa particula, reuelatur enim in eo iustitia dei, declarat primo ipsam reuelationē ex reuelatiōe punitiōis cōtrarij. Cōtrariat siquidē manifeste iniustitiā iustitiæ dei. & ideo à reuelatiōe punitiōis iniustitiæ tā in gētib' q̄ in Iudæis incipit simili stylo. s. proponēdo prius velut summariū quoddam hmōi punitiōis, & deinde per partes exequēdo. Summariū siquidē est, reuelari irā dei sup impietate & iniustitiā hominū qui veritate in iniustitia detinēt. Et appellat ira dei iustitia vindicatiua: metaphoricē nominata ira. *De celo.* Potest referri vel ad vindictā, vt significet vindicta de celo, ad differentiā vindictarū quas facit deus p homines. Ira siquidē dei de celo vindicta est æternæ dānationis. Vel pōt referri ad verbū reuelatur, vt quod prius dixerat, reuelat in eo (scilicet euāgelio) modo explicet reuelationē euāgelicā esse à deo. *Super omnē impietate & iniustitiā.* Impietas species est iniustitiæ, à specie a scēdit ad genus. Nominanda autē fuit hęc species ppter magnitudinē criminis. Impietas em̄ cōtraria est pietati, quę parētibus, patriæ, eorūq; beneuolis cultū officiūq; exhibet. *Hominū eorū qui veritate dei.* Superfluit dei. *In iniustitia detinēt.* Causam impietatis & iniustitię taliū hoīm tangit esse detinere veritatē in iniustitia: ita q̄ ex hoc q̄ detinēt veritatē in iniustitia, efficiūtur iniusti & impij. Detinere autē veritatē in iniustitia, est occludere veritatē notā in intellectu velut seris iniustitiæ in volūtate: ita q̄ intellectū verū claudūt iniqua volūtate. Detinēt inquam ne exeat ad effectus & opera cōformia veritati notæ. Hoc em̄ proprie est detinere veritatē in iniustitia, hoc est per hoc iniuriari veritati notæ. Et hinc patet q̄ nō de quacunq; veritate quom est sermo, sed de veritate diuinorū: cui maxima irrogatur iniustitia, eo ipso q̄ iniuste detinetur ne cognoscatur ab aliis, ne veniantur affectibus, verbis, & operibus. *Quia quod notū est dei.* Intentas tractans pbare veritatis detentionē, inchoata approbatione q̄ veri in eo iustitias diuinorū est illis nota. Detineri siquidē non potest qđ nō habetur: inchoat autē à notitia cōi fidelib' & infidelibus: quoniā inchoat executionē ab iniustitia. Ethnicorū seu gētilium. Et dicitur qđ notū est dei, ad differentiā earū cōditionum dei quę ignotæ sunt: vt puta q̄ est trin⁹ & vn⁹, & alia, quorū intellect⁹ humanus nō est aliquo modo capax. Vt intelligam⁹ p notū dei significari nterferit ad qđ naturali lumine humani intellect⁹ cognoscit de deo: puta q̄ euang⁹ est vn⁹, princeps oīm, actus purus, etern⁹, &c. hmōi. *Manifestū est in illis.* Hoc est in intimis ipsorū. Et bene nota dici manifestū est, cōtra eos q nulla putāt ratiōe demōstrata esse ea quę sunt de

Incipit

eo, quod non solum contradicunt philosophiae sed apostolico textui. Non si manifestum est, demonstratum esse oportet. *Deus enim illis manifestauit.* Non dicit reuelauit, ne lumen gratiae immisceat: sed dicit manifestauit, ut diuinum concursum mediante lumine naturali (quod dei donum est) significet. *Inuisibilia enim ipsius.* Subiungit modum quo deus illis manifestauit. Et est modus naturalis intelligentiae ex effectu. Inuisibilia, hoc est inuisibiles conditiones, ipsius dei. Et dicit inuisibilia pluraliter quae prius dixerat quod notum est dei, & nunquam dixit deus: quia quemadmodum ex eo quod nota illa simplicissima quod deus est, non nota est nobis sua illa unitas & simplicissima ratione, sed multiplicatis conditionibus (per quod est actus purus, quod est immutabilis, quod est aeternum & similia) dicit pluraliter inuisibilia dei, ita ex eo quod collata est uniuersa notitia quam de deo habemus, non cognoscimus deum, hoc est illam rem simplicissimam ut in se est, sed tanquam habentem aliquid quod de illo cognoscimus, dixit quod notum est deo. *Humanus siquidem intellectus rem simplicissimam natus est cognoscere distinctis rationibus & per modum rerum compositarum.* *A creatura mundi.* Ecce declarat respectu cuius dixit inuisibilia. Nulla enim diuina conditio est inuisibilis omnino: quoniam omnes sunt visibiles deo, sed conditiones dei sunt inuisibiles creaturae mundi, non alicui sed cuilibet. Nullus enim intellectus creatus tantae est facultatis naturalis ut possit videre deum. Et propterea conditiones dei dicuntur inuisibiles a creatura mundi. Potest tamen hic textus aliter punctari: ut hoc quod dicitur a creatura mundi, non referatur ad inuisibilia dei, sed referatur ad uisibilia quae a creatura mundi conspiciuntur, ut sit sensus, conspiciuntur a creatura mundi. Et sic creatura mundi intelligitur limitari per id quod subiungitur, scilicet intellecta. Est enim sensus: per eaque facta sunt intellecta a creatura mundi: ut non oporteat vagari per omnem mundum creaturam, sed eam tantum cuius est intelligere. Et comprehendit non solos homines, sed omnes creaturas habentes intellectum. De omnibus siquidem verum est quod hic dicitur. Et sic restat in fine dictum inuisibilia dei: quia in rei veritate sunt in seipsis inuisibilia naturali facultate cuiuscunque intellectus creati.

¶ Scito tamen cum his quod dictio Graeca anceps est ad creationem vel creationem. Et propterea aliqui interpretes legunt a creatione mundi. Magis tamen quadrare videtur legere a creatura mundi: ex eo quod subditur. *Per ea quae facta sunt.* In quibus comprehenditur creatio mundi. Ecce modus quo diuina con-

ei ab ali
dicens q
possunt
causa co
praesent
passiuo
Et sunt
intellect
tenus co
detur pe
eo velut
reducent
per ea q
proprie
Et sunt
citur in
sed per i
ciendum
actus
gentius
& qui p
effecit, c
do dicit
hinc du
visionis
lia. Alter
cut vide
Et ab a
quomo
spiciunt
sponso
deum: l
terna qu
dixisse i
in specie
denomi
ferentia
formali
tentia, v
dei. f. q

ei ab aliis possunt, scilicet per ea quæ facta sunt. Aperte per hoc dicens quod inuisibilia dei, quæ in seipsis videri non possunt, ab aliis possunt conspici per ea quæ facta sunt, quæ sunt effecta à deo: ut causa conspicitur per effectus proprios. *Intellecta.* Dictio Græca præsentis est tēporis, non præteriti: sed nos caremus participio passiuo præsentis tēporis. Declarat modum quo per ea quæ facta sunt conspiciuntur diuina. Modus est per ea quæ facta sunt intellecta in præsentem, non sensata, non imaginata, non superficie tenus cognita, sed penetrata intellectu. Et est simile quum quis videtur per speculū quod videtur. Deus enim relucet in effectis ab eo velut in speculis. Et quemadmodum requiritur ad videndum reducens in speculo, intuitus speculi: ita ad conspiciendum deū per ea quæ facta sunt, requiritur intellectio factorum à deo. Et proprie loquitur vtendo præpositione per, dicēdo per ea quæ facta sunt intellecta: quoniam proprie loquendo deus non conspicitur in creaturis factis quemadmodū res cōspicitur in speculo: sed per ipsa effecta quum intelliguntur, ascendimus ad conspiciendum conditiones ipsius dei: puta quod est æternus, quod est acturus purus &c. Vnde magis simile exemplū est, quum ex diligentius perspectis artificiatas conspiciamus artē qua effecta sunt: & qui perspicacius artificiatas percipit, melius & plus artis quæ effecit, conspicit. *Conspiciuntur.* Quæ prius dixit inuisibilia, modo dicit cōspici per ea quæ facta sunt intellecta, vt intelligamus hinc duos modos manifeste cognoscendi. Alterum per modum visionis seu intuitus rei in seipsa. Et penes hunc dixit inuisibilia. Alterum per modū clare quidem sed tamē in alio videndi: sicut videmus res in speculo, sicut cōspiciamus artem, videndo effecta ab arte. Et penes hunc modū dicit conspiciuntur. ¶ Si quæris quomodo angeli & reliquæ superiores nobis intelligentiæ conspiciunt deū per ea quæ facta sunt intellecta. In promptu est responsio, quod intuendo seipsas factas à deo intelligentiæ conspiciunt deum: loquēdo de naturali cognitione de qua est sermo. *Sempiterna quoque.* pro, que, eius virtus & diuinitas. Non suffecit Paulo dixisse in genere quod inuisibilia dei conspiciuntur, sed explicauit in specie tria, scilicet sempiternitatē, potentiam, & diuinitatē. Et denominauit tam potentiam quam diuinitatē sempiternā ad differentiam nouorum deorū aut cuiuscūque nouæ potētiae. Quāuis formalius adiectiuū sempiterna intelligat determinare solā potentiam, vt explicent tria de deo nota. Primū in genere, inuisibilia dei. scilicet quod est incorporeus, immaterialis, vnus, viuēs, intelligēs, beatus

tus in seipso. Deinde in specie potētia eius sempiterna quatenus potestas: utpote & quæ nunquā exhauritur faciendo, & quæ potest sempiternum facere effectū. Et demum essentia eius, dicitur do & diuinitas. Quam ideo ultimo supputat, quia ex aliis conditionibus & potētia sempiterna nobis nota est. Manifeste quidem quantum ad hoc quod est, & quantum ad multas condiciones negatiuas & positiuas. Ex quibus tamē omnibus simul iunctis ascertitur quid est, proprie loquēdo. Nec mirum: quia soli deo naturale est nosse quid est deus. Quoniā ipsi soli naturale est videre deum in seipso: angelis enim & nobis nō nisi per effecta considerare deum datum est naturali facultate. Et distinxit inter potētiā dei & diuinitatē: non quod duæ res sint dei potētia & diuinitas, sed propter superius dictam rationē: quia scilicet multiplicatis rationibus res illa vna atque simplicissima quæ est deus & eius quæcūque conditio (potētia, sapientia, &c.) innotescit nobis. Est itaq; cōspecta diuinitas dei, quia cōspectū est quod est ad seipsum purus ab omni potētiā, à qua nullū aliud ens exemptū est quod est ipsum esse nulla participatione essendi, sed per essentiam, in seipso subsistens, à quo pendet vniuersitas entium. *pro, in hoc, ut sint inexcusabiles.* Et est sensus. ut sint inexcusabiles in hoc, inferius subiūcto. *Quia, pro, quod, quum cognouissent deum non sicut deū glorificauerunt.* Ecce in quo redduntur inexcusabiles ecce quomodo veritatē in iniustitia detinent: habēdo in intellectu notitiā, & non glorificando ipsum ut deū. Et spectat hæc negatio glorificationis tum ad verba laudis tum ad facta facientiorum & cultus. *Aut gratias egerunt.* Altera negatio gratiarum actionis. Cognoscētes siquidem de deo summam excellentiam tenebātur glorificare: & cognoscentes illius liberalissimam beneficentiam in omnes, tenebantur gratias agere. *Sed enauerserunt, sed vani facti sunt.* Non solum peccauerunt omissione, etiā opere interne intentionis & affectus. Factū enim esse videtur redditum esse studiosum eorū quæ vana sunt, eorū quæ uola sunt: qualia sunt fama, honor, & gloria humana, cum quæ quis transitoriis. Significatur enim per hoc peccatū philosophorū quo affecti fuerunt ad humanam gloriā & similia frivola cogitationibus suis. Materia affectus ad vana, ratiocinationes atque mētis cogitationes dicuntur. Ac si apertius dixisset quod ingenij eorū quo ascenderūt ad notitiā dei, fuit illis materia delectationis in gloria humana, qua facti sunt vani: & vana deū glorificare debebant & gratias agere, inde in propriā va-

tatē ruel
glorific
propria
corde. E
quod sensu
nō glo
tia enim
mum fi
tum est,
respitice
hominu
philosop
dicio ob
propria
actiones
enim &
exprime
de dicer
facti sun
pientes
sapientia
runt cōt
quæ disp
iungit. E
titia. Et
deo. In se
terminu
gloriam
quæ mut
termino
tur cōcu
occasione
planus li
malium
uis enim
lacris hor
da fecerū
runt autē
debita ge
Gloria en

raté ruerunt. *Et obscuratū est insipiēs cor eorū.* Et culpa tum omiſſæ
 glorificationis dei & gratiarū actionis, tum admiſſi affectus ad
 propriam gloriam ſubſecuta deſcribitur pœna obtenebrationis
 corde. Et appellat cor eorū inſipiens ratione culpæ vtriuſque. Ita
 q̄ ſenſus eſt. Et cor eorum inſipiens. i. intimum eorum inſipiēs,
 nō glorificando nec gratias agēdo, & affectū ad vana (inſipien-
 tia enim contraria eſt ſapientia, quæ recte iudicat ſecundū vlti-
 mum finē, ſecundum ſupremā cauſam quæ deus eſt, obtenebra-
 tum eſt, pœnā incurrit obtenebrationis, priuationis luminis quo
 reſpiſceret à culpa ſua. Et dixit hoc ad tollendam admirationē
 hominum circa huiuſmodi iniquam detentionē veritatis apud
 philoſophos. Tollitur ſiquidem admiratio ex hoc q̄ iuſto dei iu-
 dicio obtenebratum eſt intimum eorum, poſtquam affecti ad
 propriam gloriam, deo negauerūt glorificationē & gratiarum
 actiones. *Dicētes enim ſe eſſe ſapientes.* Superflūunt duæ particulæ,
 enim & ſe. Verum pronomen ſe coactus eſt addere interpres ad
 exprimendum ſenſum. Nec eſt ſermo de quocunq̄ dicere: ſed
 de dicere profitēdo. Declarat ſiquidē Paulus quod dixerat, vani
 facti ſunt in cogitationibus ſuis: dicendo profitentes ſe eſſe ſa-
 pientes: vt intelligamus cogitationes eorum eſſe cogitationes
 ſapientiaē quam profitebantur. *Stulti facti ſunt.* Hoc eſt incurre-
 runt cōtrarium ſapientiaē veræ: vtpote diſponentes contraria iis
 quæ diſponēda erant à vera ſapientia. vnde & hæc cōtraria ſub-
 iungit. *Et mutauerūt gloriam incorruptibilis dei.* Ecce actiones ſtul-
 titiaē. Et eſt ſenſus. Mutauerunt gloriam debitam incorruptibili
 deo. *In ſimilitudinem.* pro, in ſimilitudine. Non enim ſignificatur
 terminus ad quem mutationis, non eſt ſenſus quod mutauerint
 gloriam debitam deo in ſimilitudinē &c. tāquam in terminū in
 quē mutata ſit gloria dei. Sed mutatio glorię debite deo, abſque
 termino ad quem ſignificatur in textu: & ſimilitudo deſcribitur
 cōcurrentes tanquam occaſio mutationis, tanquam res in qua
 occaſionem ſortita eſt mutatio glorię & deo debite. Eſt enim
 planus literæ ſenſus q̄ colendo ſimulacra ſiue hominū ſiue ani-
 malium mutauerunt gloriā debitam deo. Et verē ſic fuit. quan-
 tis enim philoſophi non figurarint deum nec dei gloriam ſimu-
 lacris hominum & animalium, quia tamen hæc ſimulacra colen-
 da fecerūt aut coluerunt, mutauerūt gloriā deo debitā. Mutae-
 runt autē tum ſubtrahēdo: quoniā hinc ſubtracta eſt gloria deo
 debita genere humano. tū impendēdo alteri gloriā deo debitā.
 Gloria enim ſacrificiorum ſoli deo debetur. *Imaginis.* Ad expli-
 candum

eandum de qua similitudine est sermo, adiungit imaginis: vt in-
 telligamus q̄ de similitudine per modū imaginis est sermo. *Particula*
ruptibili hominis, & volucrum & quadrupedū & serpentium. Omnia *di-*
 genera animalium complectitur hac triplici differētia instrumē- *tionis: nō*
 torum ad motum progressiuum. Propter quod tradidit illos de- *dicatur qu-*
 Pœnam tanti sceleris cōmissi cōtra gloriā dei subiungit. Qu- *runt veri-*
 autē audis deum tradidisse illos in subiuncta, intellige q̄ tra- *veritate*
 dit subtrahendo gratiā, retractiuam à subiūctis desiderijs & *intellectu*
 etis. *In desideria.* pro, in concupiscentiis, *cordū.* pro, cordium, *phorū su-*
in immunditiam. Ecce pœna congrua. Ipsi siquidē eleuati fuer- *biū verfa-*
 in notitiam dei, & noluerūt consequenter se disponere secun- *propria*
 illam notitiam: & propterea meruerunt subiici parti sensiti- *diuino rō-*
 Congruum siquidem est vt qui noluerunt vtī celsitudine in- *nem apu-*
 lectus, subiiciantur vilitati & ignominiz sensuum. Nec sunt *dacium*
 relictī in cōcupiscentiis priorū cordium: sed (quod peius) *bus mun-*
 in illis concupiscentiis priorū cordium quæ tendunt ad *clare dic-*
 munditiam: quæ sunt vilissimæ. Et merito: vt qui desideria *lum fals-*
 da ex diuina notitia prodeuntia refutarunt, in concupiscenti- *cēdo cre-*
 immundas tradantur vt subditi illis. ¶ Vbi nota ratione sig- *illis cult-*
 cate rei scriptū esse, tradidit illos in cōcupiscentiis: vt ex hoc *seruitur-*
 intelligeretur deū tradere, derelinquēdo illos in propriis con- *ta. Et si-*
 cupiscentiis. Et significāter dicitur cordium: quoniā prauū homi- *aliud cr-*
 non vnum est cor, sed cōtrarij sunt appetitus. *vt contumelijs.*
 ignominia, *afficiant corpora sua in seipsis.* Explicat in actibus e- *num, vo-*
 prioribus quod dixerat, in immunditiā: declarādo se loqui de *mē cole-*
 mūditiā venerea, nō quacūque sed ignominiosa, hoc est cō- *huiusm-*
 turā: vt magis explicabit. Describit autē eam ab ignominia *prima c-*
 vere ignominiosa: vt oēs nationes testātur. Et apponitur vt *tis, cācr-*
 grūā pœna subtrahēt gloriā deo: vt pro subtrahēta gloria deo *bus mū-*
 currāt ignominia priorū corporū. Et dicit in seipsis, ad *ri. pro,*
 rentiā huiusmodi ignominiz, quæ infert quādoque in hoste *didit cr-*
 faciendū eos. Significat enim q̄ incurrerūt hanc pœnā vt an- *inexcus-*
 rum, vt conciuium, vt suorū corpora faciarent tali ignomi- *turas, s-*
 Qui cōmutauerunt, pro, qui transmūtauerūt, *veritatē dei.* Accu- *omnin-*
 lat crimen crimini antequā explicet in specie pœnā quam *nes (sci-*
 scripsit in genere. Dixerat q̄ mutauerūt gloriā dei: adiungit *opera,*
 do aliud crimē, q̄ mutauerunt veritatē dei, hoc est veritatē *mutau-*
 tam eis de deo. Veritatē siquidem dei in seipsa mutare nō p- *missio-*
 runt: sed veritatē dei sibi notam mutauerūt. *In mēdacium.* *de-*
 mendacio. Similis est enim cōstructio similisq; sensus supe- *fectus*
 part

particula, quum dictum est mutauerunt gloriam dei in similitu-
 dine imaginis. Non enim significatur terminus ad quem muta-
 tionis: nō dicitur quōd mutauerint veritatem in mendaciū, sed
 dicitur quōd in mendacio, hoc est q̄ vtendo mendaciis mutaue-
 runt veritatē dei. Vtendo siquidem falsis doctrinis, mutauerunt
 veritatem notam de deo. mutauerunt autē tum adimēdo ea quę
 intellectus diuini aut potentia sunt: nam ex mendaciis philoso-
 phorū subsecutū est quōd quę vere nota erant de deo, aut in du-
 biū versa sunt, aut ignota aliis remanserunt. tū fingendo ea quę
 propria sunt deo, conuenire aliis. In his enim mendaciis veritas
 diuinorū prius nota, mutata est aut in ambiguū aut in negatio-
 nem apud homines. *Et coluerūt & seruerūt.* Hic insinuatur men-
 dacium fuisse in hoc quōd fixerunt numen quoddam in parti-
 bus mundi, siue corporeis siue incorporeis. Et dico fixerunt: quia
 elare dicitur in mendacio nō in falsitate, vt intelligamus nō so-
 lum falso sed mendaciter, hoc est ex industria falsum dixisse: di-
 cēdo creaturas habere aliquid diuinitatis seu esse deos, deberiq;
 illis cultū. Et duos actus explicat. alterum venerationis, alterum
 seruitutis. Et est sermo de seruitute patrię, hoc est soli deo debi-
 ta. Et similiter est sermo de veneratione diuina. *Creaturae.* Ecce
 aliud crimē. Prius descriperat crimē colentiū imagines homi-
 num, volatiliū, quadrupedū, & huiusmodi: modo describit cri-
 mē colentiū creaturas: puta solem, lunā, elementa, dāmones, &
 huiusmodi. Vtraq; enim idololatria orta videtur à philosophis.
 prima quidē à formantib⁹ imagines signorū cœlestiū: puta arie-
 tis, cācri, librę, &c. altera autem à dicentibus deberi cultū parti-
 bus mūdi beneficis seu animatis anima mundi. *Potius quā creato-
 ri.* pro, prāter eum qui condidit. hoc est prātermisso deo qui cō-
 didit creaturas. huiusmodi enim prātermissio cōplet rationem
 inexcusabilis criminis. Tolerabile siquidē fuisset venerari crea-
 turas, sub creatore tamē: sed venerari eas prātermisso creatore,
 omnino inexcusabile est. ¶ Aduerte quōd iuxta duas omisio-
 nes (scilicet nō glorificauerūt nec gratias egerūt) subiunxit duo
 opera, scilicet mutauerunt gloriam in similitudinē imaginis, &
 mutauerunt veritatē in mendacium seruiēdo creaturę prāter-
 misso creatore. hoc enim directe opponitur gratiarum actioni
 deo debitę: sicut illud glorię deo debitę. *Qui est benedictus.* bene-
 dictione laudis. *In secula amen.* hoc est vere. *Propterea tradidit il-
 los deus.* Incipit explicare in specie pœnas. *In passiones.* pro, in af-
 fectus, *ignominia.* Affectus actuū ignominiosorum, appellat affe-

etus ignominia. Nam femina eorum immutauerunt natura
 usum in eum usum qui est contra naturam. Intellige sexus. Simili
 autem & masculi relicto naturali usu feminae, exarserunt in desidia
 suis. pro in concupiscentia sua, inuicem masculi in masculo turpitu
 nem operantes, & mercedem quam oportuit erroris sui in seipsis recipi
 tes. Sicut merces merito respōdet in bonis, ita transfertur etiam
 ad mala: & pœna quam meruit error, dicitur merces erroris.
 quod pro eo quod errauerunt subtrahendo debitam deo gloria
 puniti sunt huiusmodi ignominia. Et, sicut non probauerunt
 deum habere in notitia. Hoc est, & sicut non laudauerunt factis
 deum illis notum, non laudauerunt factis tantum beneficium
 quod haberent in sua notitia deum. quod est eos non egisse gra
 tias deo, quod est eos neglexisse tantum beneficium. Tradidit
 illos deus in reprobam sensum. pro in reprobam mentem. Declara
 congruitatem pœnae subiunctae. ex hoc quod quemadmodum
 ipsi habentes notitiam dei non usi sunt illa, probando factis
 iam, ita deus tradidit illos in mentem reprobam: hoc est repro
 batione dignam: hoc est eligentem reprobam. Congruum est
 est ut sicut ipsi reprobarunt deum notum, ita incurrant mentem
 reprobam. Ut faciant ea quae non conueniunt. Declaratur in ex
 prioribus actibus reprobam mens. Repletos omni iniquitate. pro, in
 stitia. Reliquit interpret hos accusatiuos construendos pro
 pronomen illos. Malitia, fornicatione. Transpositio est non in
 nam in textu prius nominatur fornicatio & deinde malitia. In
 uaritia. Non proprie sumitur ut opponitur liberalitati: sed ve
 pars iniustitiae qua homo plus sibi usurpat quam iure conuenit
 Nequitia. pro, vitio, seu vitiositate. Plenos inuidia, homicidys. pro
 caede, contentione, dolo, malignitate, pro, malo more, susurrone
 tractores, deo odibiles. pro, dei osores, contumeliosos. seu potius ini
 riosos. Superbos, elatos. seu potius gloriosos. Inuentores malorum.
 rentibus non obediētes, insipientes, incompósitos, sine affectione. pro
 sine dilectionis affectu. absque fœdere. pro, scēdis fragos. sine misera
 cordia. Qui quum iustitiam dei cognouissent. pro, qui iustitiam dei
 cognoscentes, non intellexerunt quoniam qui talia agunt, digni sunt
 morte, non solum qui ea faciunt. sed etiam qui consentiunt facientibus.
 Corrupta est litera: nec habetur sensus significatus in textu
 Apostolo. Debet legi sic, Qui iustitiam dei cognoscentes quod qui ta
 lia agunt digni sunt morte, non solum ea faciunt, sed etiam consentiunt
 facientibus. Vbi pater plenum sensum literae esse quod isti supra
 dicti cognoscentes dei iustitiam (hanc scilicet qui talia supra
 dicta agunt)

Et agun
 te digna
 facientib
 exagger
 nam iust
 quod no
 que adeo
 minus er
 men repr
 ipsi faci
 quod ha
 iusmodi

Propt
 profi
 sentiunt
 nus infec
 inexcusa
 quin no
 pter quo
 la agen
 li. Et pro
 alium.
 cis offic
 Vbi adu
 latur eni
 propofu
 impieta
 iustitia d
 uerit in
 tia detri
 clarat in
 iudices
 propria
 cusabile
 de & isti
 iudican
 alterum
 rerum i
 quonia

Et agunt digni sunt morte) nihilominus non solū ipsi hæc morte digna faciunt, sed etiam consentiūt aliis eadem morte digna facientibus. Vbi ex duplici capite crimē horum philosophorum exaggeratur. primo ex hoc quòd cognouerunt secundum diuinam iustitiam agentes talia esse dignos morte. secundo ex hoc quòd non solum adducti sunt vt ipsi facerent hæc mala, sed vsque adeo exorbitarunt vt cōsentirent quòd alij facerent similia. minus enim malum fuisset si ipsi mala hæc perpetrassent, & tamen reprehendissent alios hæc facientes. Dum enim non solum ipsi faciunt sed aliis consentiunt, efficiuntur tanquam docentes quòd hæc sint licita. & sic trahunt secum genus humanum in huiusmodi vitia quasi licita.

CAPVT II.

Propter quod inexcusabilis es o homo omnis qui iudicas. Ex hoc quod profitentes se esse sapientes non solum faciunt sed etiā consentiunt aliis vt faciant digna morte, vniuersum hominum genus infectum esse Apostolus significasse se aperit. inde inferens inexcusabilem esse omnem hominem iudicem aliorum. Alioquin non inferret cum præpositione causalitatis, dicendo propter quod. Et vere rationabile est vt sapientibus non solum mala agentibus sed aliorum mala probantibus, omnes fuerint mali. Et propter hoc inexcusabilis redditur omnis homo iudicans alium. ¶ Apostrophando itaque ad omnem hominem iudicis officio fungentem, dicit, propter quod inexcusabilis es, &c. Vbi aduerte quòd quū Apostolus tractet illam particulam, reuelatur enim in deo iustitia dei, ab opposito (scilicet iniustitia) & proposuerit ad hoc summarie quod reuelatur ira dei super omnem impietatem & iniustitiam hominum eorū qui veritatem in iniustitia detinent, & hactenus exequendo hoc per partes declarauerit in professoribus sapientiæ quo pacto veritatem in iniustitia detinēt, & qua dei ira puniti sunt, modo cōsequenter idē declarat in iudicibus, post sapiētes siquidē mūdi primū locū tenent iudices terræ. Et propterea sicut sapientes dixit inexcusabiles, ex propria sapientia collata cū operibus, ita iudices conuincit inexcusabiles ex proprio iudicio collato cū eorū factis. retinent siquidē & isti iudices veritatē quā norunt, in iniustitia, dū illa vtūtur iudicando alios in iniustitia priorum factorum. *In quo enim alterum iudicas, te ipsum condemnas.* hoc est ipse actus iudicij quo alterum iudicas, est tua cōdēnatio. non formaliter sed virtualiter, quoniā cōtinet cōdēnationē tui. Et quod hoc sit verū, probat. *Eadē*

enim agis quæ. p. qui, iudicas. hoc est quia tu qui iudicas facis eadē quæ facit reus à te iudicatus, ex hoc enim clare sequitur quòd sententia contra illum, cōtinet condemnationem tuam: hoc est sententiam seu pœnam quam tu mereris. Si enim tu adulter iudicas alterum adulterum, iudicium illud cōtinet pœnam quā tu mereris. ¶ Sed occurrit hic quæstio quid est illud à quo inexcusabile dicit Apostolus iudicē facientem similia iis quæ iudicantur nam si illud est impœnitētia, videretur sequi quod alij excusabiles essent ab impœnitentia. Si vero illud est noua culpa ex hoc quòd iudicat existens in simili crimine, sequeretur quòd iudex quārumcunq; ex officio & iuste, iudicaret adulterū, si ipse cōmissit adulterium, faciendo iustitiā, de nouo peccaret. quod videretur durum. ¶ Solutio est quòd inexcusabilis est à licētia suorum criminum. ex hoc enim quòd iudicat adulterum, redditur omnino inexcusabilis ab allegando quòd fuerit deceptus à sapiētibus, putādo esse licitum. iudicādo enim alium, dicit quoque seipsum degnum simili pœna. Et hæc est differentia inter iudicem & alios quòd iudex iudicando excludit à se omnem excusationem: alij autem non iudicantes nō excludunt à se omnem excusationem. Et cum hoc inexcusabilis quoque redditur à noua culpa quā contrahit iudicando perseverās in eodem crimine. Vnde & Paulus verbo presentis tēporis vtitur, dicendo eadē enim agis quæ iudicas. Nec hoc est durū: quoniā si turpe est doctōri quū culpa redarguit ipsum, multo turpius est iudici. Nec p̄pterea inferas nouū peccatum mortale non enim omnis culpa est peccatū mortale. *Scimus enim quoniam. pro quòd, iudiciū dei est.* Ne iudex aliquis excipere possit quod est exēptus à legibus & legū pœnis, ac per hoc nō esse eandē rationē de ipso & de subdito: & propterea iudicando subditū nō dānare seipsum, quia alia ratio est de ipso, & alia de subdito. Ad tollendā inquā huiusmodi exceptionē, reddit rationē eius quod dixerat ex certitudine diuini iudicij aduersus omnes talia faciētes: siue sint iudices siue subditi: *Secundū veritatē in eos qui talia agūt.* Iudicia humana sunt secundū potestātē & subiectionē: & p̄pterea principes remanēt indemnati. Iudiciū autē dei est secundū veritatē meritorū. & propterea quū iudices in veritate habeāt merita damnationis, remanet iudiciū dei aduersus eos. Et dixit hæc nō solum ad reddendam rationem dicit: sed ad manifestandam diuinam vindictā aduersus iudices, sicut manifestauerat eandem aduersus sapientes. *Existimas autē hoc ô homo qui iudicas eos qui talia agūt & facis ea, quia. pro, quòd, tu effugies*
iudicium

iudic
dicta
Et e
tam.
vel e
dend
nō c
catu
tit si
tera
diu
deus
abur
hoc
longe
expe
nis ig
pro,
te ad
tuam
anir
emo
decl
bon
sed e
impa
& in
catic
non
pos
per
dura
inte
iran
sed
ira.
die
rene
ded
secu

iudicium dei? Differentia inter vindictā aduersus sapientes, & vindictam aduersus iudices est, quod illa in præsentī etiā vita inflicta est (vt patet ex supradictis) ista autem differtur ad futurā vitam. & propterea ex duobus capitibus (scilicet ex parte intellectus vel ex parte voluntatis) dilationē diuinæ vindictæ nō paruipendendam docet. Et incipiens ab intellectu, dicit: existimas autem, nō credendo futurum post mortē diuinum iudiciū: quod est peccatum infidelitatis. Hæc enim est prima radix qua iudex p̄mittit sibi impunitatē. *An diuitias bonitatis.* pro, benignitatis, eius. Altera radix spectat ad voluntatē contēnentē, pro nihilo habētem, diuitias, hoc est abundantiam, magnam copiā benignitatis, dum deus differt punire, & continue effluit in homines quāuis malos abundantes fructus benignitatis feracis bonorum. *Et patientiæ.* hoc est tolerantiaē respectu malorū nostrorum quæ fecimus. *Et longanimitatis.* in lōgum protrahentis vindictam. Hoc enim tria experimur in deo respectu peccatorum in præsentī vita. *Contemnis ignorans.* Non est legendum ignoras, sed ignorans. *Quoniam,* pro, quod *benignitas dei.* ferax continue bonorum. *Ad pœnitentiā te adducit.* pro, ducit, id est prouocat. *Secundum autem duritiā tuam.* Durum est quod non cedit tangenti. & translatum est ad animum: vt dicatur durus qui prouocatus tanta benignitate, nō emollitur, non cedit diuinæ prouocationi. Et intendit per hoc declarare quod dilatio vindictæ ex parte quidem dei fit propter bonum peccatorum, vt prouocētur ad pœnitentiā: sed ex abusu, sed ex parte hominum impœnitentium est ad cumulū pœnæ. *Et impœnitens cor.* Si verbum verbo reddendum est, legendum esset, & impœnitibile cor: vt durum dicatur relatum ad diuinā prouocationē, impœnitibile autem relatum ad malefacta. vt non solū non pœniteat, sed tam alienum à pœnitentiā sit, vt pœnitere nō possit. Quod in obstinate perseverantibus apparet. Non tamen per hoc intelligas ligatas manus diuinæ gratiæ: sed pessimā indurati dispositionem. *Theauri 2us.* Græcam dictionem reliquit interpres: quum potuisset Latine dicere recondis. *Tibi, deest, ipsi, iram.* Ad explicandum hominem singularem non suæ speciei sed sibi ipsi accumulare malum pœnæ, appellatum iram. *In die iræ.* Explicat tempus vindictæ à tribus. primo ab ira, dicendo in die iræ; hoc est in die iustitiæ vindicatiæ sine misericordia. *Et reuelationis.* Ecce secundum: hoc est detectionis & in manifestum deductionis quæcunque erant crimina occulta. Hæc enim est secunda conditio illius diei. *Iusti iudicij.* Deest & Legendum est.

AD ROMANOS

Et iusti iudicij dei. Tertia siquidem illius diei cōditio est iustum iudicium diuinum. hoc est nō secūdam allegata & probata, sed secūdam iustitiam dei. Vnde tanquam hoc declarans subiungit, *Qui reddet vnicuique secundum opera eius.* Hoc est iustū iudicij dei. Et aduerte q̄ more suo Paulus explicat per partes quod dixit summarie, reddet vnicuique secundum opera eius. *Is qui secundum patientiam boni operis.* Patientia non dicitur boni operis obiectiue (quoniam patientiæ obiectum non est bonū, sed malum) sed causaliter: hoc est ratione boni operis ad differentiam patientiæ ratione mali operis, puta furti, adulterij, & huiusmodi. Describit siquidem Apostolus patientes mala, ratione boni operis: ita quod claudit in iis vtrunque partem, scilicet facere bona opera, & pati mala propter bonū opus. Ex his enim duabus partibus integratur perfectio vitæ Christianæ, integratur vitæ electorum. *Gloriam & honorem & incorruptionem quærentibus.* pro quærent: Alioquin nomen relatiuum qui careret verbo ad quod referretur. Et est planus sensus quod iis qui secundū patientiam boni operis quærent gloriam apud deū, & honorem cœlestem & incorruptionem carnis futuram in resurrectione. *Vitam æternam.* Construitur hoc accusatiuum cū verbo reddet, anteposito. Ita quod sensus est, reddet vitam æternam iis qui quærent, & *Is autem qui sunt ex contentione.* Ecce secunda pars. Quemadmodum descripsit bene operantes, ab omnibus partibus, ita modo describit male operantes ab omnibus manifeste partibus mali operis. Describit nāque eos à tribus, scilicet ex eo quod non adherēt veritati, ex eo quod adhærent iniustitiæ, & ex cōtentione qua exterius pugnant contra veritatem: vt ex his extremis, illi siquidem in bono opere, istis autem in malo opere, reliquos interligamus. Appellatur qui sunt ex cōtentione, illi qui secundum animum constant ex hoc q̄ contendunt aduersus euangelicam veritatem, tanquam eorum cōsistentia fundetur super cōtentionem. *Et qui nō acquiescunt.* pro, obtemperāt, veritati. quod est peccatum omisionis valde necessarij. *Credunt,* pro, obtemperant autem iniquitati. Seu iniustitiæ, quod est peccatum manifesti operis iniqui. *Ira & indignatio, tribulatio & angustia.* pro, indignatio & ira, pressura & angustia supple erit post hanc vitam. Et duo prima se tenent ex parte diuinæ iustitiæ: indignatio quidem censuram indignos diuino consortio hos habentē: ira verò ipsam punitiuam iustitiam significat. Reliqua verò duo qualitatem iudicij seu pœnæ tangunt: nam pressura subtilitatem examini-

mini

minis ad similitudinem pressiois, vel pœnâ ad similitudinem
 pressorum, & in angustia locali positorum explicat. Ex his enim
 corporalibus similitudinibus pœnas inferni Paulus describit:
 vt cogitemus ibidē animas cruciâdas velut in angustia & velut
 in pressura, quorū neutrum cōsumit & tamen cruciat. *In omnem*
animam hominis operantis malum. Dixerat duo, alterum est vnicui
 que, alterum secundum opera eius. Et declarauit secundum ope
 ra tam bona quā mala, supererat vt declararet vnicuique, & pro
 pterea modo declarat illud, dicendo in omnem animam: hoc est
 aduersus omnem animam, absq; aliqua exceptione. Et dicit ani
 mam, vt intelligamus nō expectari reūrectionē corporum in
 punitione operantium malum. *Iudæi.* Deest que. *primū & Græci.*
 Quemadmodum salus euangelica primum data est Iudæo &
 Græco, ita vindicta primum datur Iudæo & Græco male operā
 ti. Et videtur primū non ordinem executionis, sed ordinem gra
 dus significare. Ac si dictum fuisset, potissimū & Iudæi & Græci:
 vt qui prius acceperunt donū, grauius puniantur: vt pote magis
 ingrati. *Gloria autem & honor & pax omni operanti bonum.*
 Quemadmodum vnicuiq; male operanti vindictam descripsit,
 ita vnicuique bene operanti præmiū describit, eadē seruata adie
 ctione, scilicet. *Iudæoq; primum & Græco.* Vt parem vindictæ &
 præmij respectu vniuscuiusque & specialiter respectu Iudæi &
 Græci regulam intelligamus. *Non enim est acceptio personarum*
apud deum. Reddit rationem totius iudicij descripti (scilicet
 reddet vnicuique secundum opera eius) quia non est acceptio
 personarum apud deum. Considera quod loquitur de deo iu
 dice quatenus est iudex, nō quatenus est donator, sed quatenus
 est reddens vnicuique ius suum: acceptio siquidem personarum
 vitium est cōtrarium iustitiæ: & non habet locum in liberalibus
 donis. Et propterea Paulus de iudicio loquens, dicit quod red
 det vnicuique secundum opera eius, quia nō est apud deum per
 sonarum acceptio siue respectus: vt textus Græcus sonat. Et voca
 tur acceptio siue respectus personarū vt persona opponitur cau
 sæ: ita quod non ad causam meritoriam, sed personam in
 tuitus iudicis fertur: & propterea crimen est, vitians iudicium,
 quod ad merita causæ tantum spectare debet. *Quicumque enim si
 ne lege peccauerunt.* Intendit Paulus amplius stabilire doctrinam
 huius capituli, qua dixerat quod deus reddet vnicuique secun
 dum opera eius, ad quod attulerat rationem, quia non est apud
 deum respectus personarum. Probat siquidē modo hoc vltimo

dictum: ex hoc quod quicumque sine lege peccauerunt, hoc est peccauerunt sine offensione legis scriptae à Moysè. *Sine lege peribunt.* hoc est sine imputatione quod legem scriptam transgressi fuerint peribunt in diuino iudicio. *Et quicumque in lege peccauerunt,* hoc est peccando offenderunt legem scriptam Moyli. *Per legem iudicabuntur.* hoc est iudicabuntur etiam per demeritum transgressionis legis. Et intendit directe per hanc differentiam quod diuinum iudicium erit secundum merita operum. & sine vllō respectu personarum: vsque adeo vt gentiles nō subditi legi Moyfi peccantes, nō punientur quod transgressi fuerint legē, & Israelitae subiecti legi Moyfi peccantes, punientur de transgressione legis. Hinc enim clare habetur quod nullus est respectus personarum apud diuinū iudicium: sed secundum merita reddet unicuique. *Non enim auditores legis iusti sunt apud deum.* Ratio cōtextus potest accipi duplex. Altera secundum verba literae: vt scilicet reddatur ratio vltimo dicti, scilicet & quicumque in lege peccauerunt per legem iudicabuntur: redditur enim ratio huius ex hoc quod non sufficit audire legem, sed oportet seruare illā. Et iuxta hunc contextum obrepit sequens doctrina de iustitia Gentilium, occasione huius probationis. ¶ Altera ratio cōtextus spectat ad implicitate dicta. Quum enim dictum est, quicumque sine lege peccauerunt sine lege peribunt, significatum simul est eius contrariū, scilicet quicumque sine lege bona opera fecerunt, sine merito legis iustificabuntur. & similiter quum dictum est, & quicumque in lege peccauerunt per legem iudicabuntur, significatum quoque est illius cōtrariū, scilicet & quicumque in lege bene operati sunt, per meritum legis iustificabuntur: contrariorum siquidem eadem est scientia. Ita quod quum modo subiungitur non enim auditores legis, explicatur ratio meriti factorū, quod est principale intentum Pauli. Parui autē refert vtro modo introducat textus: nam sensus semper redit idem, quod apud deum nō pensatur auditus legis sed factum, quod apud deū non pensatur persona audiens legem, sed factum. Et propterea habetur ratio tum iudicij eorum qui peccauerunt in lege, tum iudicij communis omnibus secundum facta. *Sed factores legis iustificabuntur.* Esset hic magna quaestio aduersus doctrinam eiusdem Apostoli, si non haberetur ratio materiae de qua est sermo: quoniam expresse inferius ipse damnabit dicentes iustificari homines ex operibus legis, cuius cōtrariū sonat haec litera. Sed cessat quaestio, perspicendo quod tractatur hic de diuino iudicio reddere unicuique secundum opera
 ei

ei, ac p
 rū. Cō
 factor
 quant
 super
 cōdic
 legē s
 progr
 progr
 mus s
 res leg
 ra leg
 simul
 depri
 potui
 mult
 operi
 exten
 rū al
 mōst
 gērit
 scrip
 gi M
 sed I
 turat
 Ea q
 inde
 lum
 iudi
 nora
 vnū
 gis s
 nota
 cere
 Prin
 stan
 ope
 hun
 mor
 hoc

ei, ac p hoc tractatur nō de meritis absolute, sed de meritis operū. Cōstat autē q̄ loquendo de meritis operū, verissime dicitur q̄ factores legis iustificabūtur apud deū, subintelligitur siquidem quantū est ex rōe operū. Nec excluditur per hoc meritū fidei, qd̄ superexcedit meritū operis. Appellātur autē factores legis, non cōditores legis, sed factis exercētes ea quæ sunt legis, siue sciant legē scriptā siue nō. *Quū enim gētes.* Nota prudens lector textum progredi iā quarto adiiciēdo cōiunctionē enim, vt intelligamus progressum fieri reddēdo semper rationē rationis, & percipiamus stare semper in eadē materia sermonē. probat itaq; q̄ factores legis iustificabuntur apud deū, ex hoc q̄ Gētiles faciētes opera legis iustificabuntur apud deum. Vbi licet intueri artē Pauli simul declarātis propositā materiā & exequentis officia modo deprimendi modo erigendi tū Gentiles tū Iudæos. Quū enim potuisset declarare q̄ factores legis iustificabuntur ex operibus multorum veteris testamēti, elegit ex industria declarare hoc ex operibus Gētiliū: vt qui iam depresserat gētes (tū in sapiētibus extendēdo vsq; ad fœminas, tū in iudicibus) modo erigat eas. Verū altior adhuc est ratio huius artis: vt. s. iustitias legis Mosaicæ mōstret esse nō nisi iustitias operū, ex hoc ipso q̄ possunt fieri à gētibus quæ nec legē nec circūcisionē habent. *Quæ legē.* s. Moyfi scriptā. *Non habent.* supple vt legē: hoc est quū non sint subditi legi Moyfi. Lex enim Moyfi nō est data vniuerso generi humano, sed Israelitis tantū: iuxta illud, nō fecit taliter omni nationi. *Naturaliter.* hoc est sine legis adminiculo, naturali lumine rationis. *Ea quæ legis sunt, faciūt.* Nō dicit omnia quæ legis sunt faciunt, sed indefinite ea quæ legis sunt: vt intelligamus q̄ de moralib⁹ quæ lumine naturali innotescūt loquitur, nō de cærimonialibus nec iudicialibus legis. Ea igitur quæ legis sunt, intellige non solū honorare parētes, nō furari, non adulterari, & hmōi, sed etiā colere vnum deū, & reuereri nomē eius: hæc enim sunt moralia quæ legis sunt: hæc sunt quæ naturali lumine gētes faciūt. ¶ Et bene nota q̄ aliud est facere ea quæ legis sunt, aliud est meritorie facere ea quæ legis sunt. Apostolus dicit primū, & nō dicit secundū. Primū enim significat seruare præcepta moralia quātum ad substantiā operis: secundū autē adiungit seruare quantū ad modum operandi, & adiūgit modū excedentē vires naturalis luminis & humanæ facultatis. ¶ Rursus nota q̄ apostolus nō dicit etiā de moralibus (quæ naturali lumine innotescūt) q̄ oīa, sed dicit ea. Et hoc ideo librandum est, quia naturaliter facere omnia moralia quæ

quæ legis sunt, est hoīs sani, qualis non est homo in naturalibus cōstitutus post lapsum naturæ in primo parente: facere autē naturaliter aliqua moralia quæ sunt legis, cōuenit etiā homini in becilli: qualis est homo post lapsum primi parētis. ¶ Et hæc nota notata propter quæstiones theologorū ex hoc textu. Hinc enim neq; habetur quod meritorie respectu vitæ æternæ, neque quod omnia moralia gentes naturaliter facerent, quāuis singula quæ legis sunt naturaliter facerent: in hoc enim æquales erāt Gentiles Iudæis quatenus ex lege pendebant. *Eiusmodi.* pro, ii. *legē nō habentes.* Cōstructio est de significato, trāsiciens ad particulares homines. Gentiles: vt intelligamus hinc exceptionem aliquorū particularium à prius dānato genere Gentilium. *Ipsi sibi sunt lex.* Cōrentes lege scripta docētes præcepta moralia, ip̄met secundum naturale lumen suppleunt vicē legis sibiip̄s: pro quanto vtuntur recta ratione naturali vt regula suarū affectionum suarūq; operationū. *Qui ostendūt opus legis scriptum in cordibus suis,* hoc est, qui ostendunt factis & verbis opus legis (s. non furari, nō mōrchari, non occidere, non periurare, colere deū, honorare parentes, seruare fidē, & reliqua huiusmodi) tanquam scriptū, à ratione naturali firmatum, in cordibus suis. ¶ Et scito quod scriptū non est participium sed nomen: ad significandum quod monstratur ab his opus legis tanquam quid decretum ac fixū in cordibus suis ad similitudinē legis scriptæ. *Testimonium reddente illis.* pro, simi testificante. Superfluit enim illis. *Conscientia ipsorum.* Foris verbis & factis monstrant opus legis scriptum in cordibus suis: intus vero huius legis in corde scriptæ testimonium reddit cōscientia ipsorū. *Et inter se inuicē, cogitationū accusantiū aut etiā defendentiū* pro, & inter se inuicē cogitationibus accusantib⁹ aut etiā defendētibus. Inter cōsciētā & cogitationes accusantes vel defendētes hæc est differētia, q̄ cōscientia sonat applicationē sciētiae ad factū seu faciēdū, examinādo illud an factū vel nō factū, an bene an male factū, & similiter an faciēdum an nō faciēdū, bene vel male. cogitationes autē accusantes vel defendētes sunt velut partes hinc & inde ad cōsciētiae examē cōcurrētes, velut allegātes rationes pro & cōtra ex rationibus naturalibus. Sunt. n. cogitationes defendētes, excusando factū ex aliqua circūstātia secūdū rectā rationē: & sunt cogitationes accusantes, cōuincēdo q̄ secūdū rectā rationē est male factū. h. mōi enim cōscientia cum his cogitationib⁹ testis est internæ legis. *In die quū iudicabit deus occultā hoīm.* Merita cōsciētiae & cogitationū accusantiū aut defendētū

intelligit

intelligit
Intend
iudiciu
excusa
occul
mewm
propri
tur ha
deus p
dedit
uorun
iudici
priori
factor
decla
dem l
cipit
cum.
prim
mala
q̄ qu
Iudæ
res d
ex fa
Inter
cogn
Iudæ
Iudæ
nus f
da d
in ta
red
Israe
à pri
cum
hodi
scrip
intell
eunc
Qu

intellige describi in die quo iudicabit deus occulta hominum. Intendit enim Apostolus q̄ in illo die librabuntur apud diuinum iudicium merita conscientiarum & rationum accusantium seu excusantium. & propterea meminit occultorum. huiusmodi enim occulta sunt in hac vita in cordibus hominū. *Secundū euangelium meum.* hoc est à me prædicatum. Et dicit hoc, ne intelligeres ex proprijs prophetare de futuro iudicio. *Per Iesum Christum.* Referatur hæc particula ad verbū iudicabit. Est enim sensus. in die quū deus per Iesum Christum iudicabit. pater enim omne iudicium dedit filio hominis. & ipse est qui constitutus est à deo iudex uiuorum & mortuorum. Et sic patet q̄ factores legis apud diuinū iudicium iustificabuntur quantum est ex meritis operum priorum. *Si autem.* pro, ecce, *tu Iudæus cognominaris.* Declarauit q̄ factores legis iustificantur apud deum ex operibus Gentilium: declarat modo idem ex malis factis Iudæorum, audiētium quidem legem, sed non facientium secundum eam. In quo simul incipit deprimere Iudæos: & similis criminis arguit crimina iudicum. Vbi etiam nota artem Pauli quod ad erigēdas gentes deprimendosq̄; Iudæos respectu diuini iudicij penes opera, affert mala opera Iudæorum, & ediuerso bona opera Gentilium. Ita q̄ quo ad opera bona utitur gentibus: quo ad mala uerò utitur Iudæis. Et rationabiliter: quia difficile apparebat laudare gentes de bono opere. Monstrat itaque nō ex professione legis, sed ex factis damnari Iudæos, incipiens à prærogatiuis Iudæorum. Inter quas prima describitur generis: dicendo, ecce tu Iudæus cognominaris. Tempore Pauli apostoli Israelitæ nominabatur Iudæi, sicut & hodie. Et propterea uisitato nomine utitur dicēdo Iudæus, loco nominis generis. magnificabant siquidē Iudæi genus suū. Rationabile autē est q̄ cognomen Iudaicum à tribu Iuda deriuatū sit ad oēs tribus Israel, ab eo tēpore quo tribus Iuda in tanto pretio habita ut concessum sit ei redire in Hierusalē & reædificare templum, &c. sub Cyro rege Persarum. ex tūc enim Israelitæ redeūtes ad terrā promissionis appellati uidentur Iudæi à principibus & magnatibus Gentiliū. Et sic deriuatū est Iudæicum cognomen ad oēs Israelitas ubicunque essent, ita q̄ usque hodie uocantur oēs Iudæi. Et tali etiam nomine appellantur à scriptoribus gentilibus. *Et requiescis in lege.* Requiescis inquam intellectu tam circa credenda, quàm circa agenda. Quæ est secunda prærogatiua. *Et gloriaris in deo.* legislatore & culto à te. Quod ad tertiam prærogatiuam spectat. *Et nosti uoluntatem eius.*

Ecce

AD ROMANOS

Ecce quarta: qua commendatur noticia reuelatorum depēdē-
 tium ex sola diuina voluntate, quale est mysteriū Mefsia & huius-
 iusmodi. *Et probas utiliora.* pro, eximia. vt multis videtur esse be-
 gendum. *Instructus per legem.* Et est quinta prærogatiua: qua Iu-
 dæus præfertur Gentili in hoc quòd Gentilis probat ea quæ sibi
 necessaria, Iudæus autem probat etiam egregia in operibus, quæ
 etiam possunt dici utiliora: qualia sunt bona supererogatione.
 Quauis etiam possit referri ad specialia opera dei, ad specialia
 rationes diuinorum operū. quæ velut res egregiæ laudatæ sunt
 à Iudæis. Et dicit institutus, hoc est viua voce instructus confite-
 miter ad legem: ad explicandam notitiam legis quantum ad
 verum & spiritualem sensum qui explicabatur à doctoribus
 viua voce: vt intelligamus prærogatiuam Iudæorum fuisse non
 solum habere legē scriptam, sed etiam erudiri in sensu illius
 viua voce. *Confidit seipsum.* Descriptis prærogatiuis quinque
 coniungit quinque actiones quas Iudæus ex his sibi arrogat. *Doces
 esse cæcorum.* Metaphoricus est sermo. Et respondet primæ præ-
 rogatiuæ. Ex hoc enim quòd Iudæus erat, confidenter profin-
 batur se esse ducem Gentilium cæcorum: hoc est impotentium
 dirigere gressus proprios. confidit enim Iudæus exhibere se du-
 cem talium sola directione, fac sic, & fac sic. *Lumen eorum qui
 tenebris sunt.* Secunda actio illuminatiua Gentilium capacium
 rationis. vnde nō cæci sed in tenebris describuntur: & nō duce se-
 lumine indigentes. Et hæc illuminatio respondet secundæ præ-
 rogatiuæ, scilicet requiescitis in lege. ex lege enim confidit Iu-
 dæus illuminare Gentiles, lumen quærentes. *Eruditorem in sapie-
 tium.* Tertia actio: quæ eruditio est non amentum, sed priuato-
 rum sapientia: sed errantium in iis quæ sunt sapientiæ quæ de
 deo est. Vnde & hæc eruditio respondet tertiæ prærogatiuæ, scilicet
 licet gloriaris in deo. ex deo siquidem noto Iudæis, confidit Iu-
 dæus eruditorem se esse errantium in noticia dei. *Magistrum in
 fantium.* non corpore sed mente, egentium adhuclacte ad disci-
 plinam. Et respondet hæc quarta doctrinæ actio quartæ præroga-
 tiuæ, scilicet nosti voluntatem dei. ex noticia siquidē diuinæ vo-
 luntatis prima rudimenta tradenda sunt. *Habentem formam
 pro, formationem. scientiæ & veritatis in lege.* hoc est habentem
 rationem formandi alios secundum notitiam legis & secundum
 verum sensum legis. Et directe respondet hæc actio formatio-
 nis quintæ prærogatiuæ: qua institutus Iudæus est in sensu
 legis viua voce à doctoribus. *Qui ergo alium doces, seipsum non
 doces.*

doces. qui
 macharis
 da videt
 peruerfi
 aliū doc
 bus off
 sonas au
 ma est sa
 que, sed
 Qui in b
 dehone
 frequen
 crimen
 enim cr
 dehone
 dei, com
 esse ver
 affertur
 vos, blas
 thorita
 rificatu
 stianor
 prima p
 cunctio
 nus ap
 sed ope
 uinum
 milite
 sicut re
 apud d
 ita re
 admod
 rita fac
 quo ad
 q̄ iusti
 tione,
 tiam c
 ciso qu
 borun
 verba,

doces. qui prædicat non furandum, furaris. qui dicit non mæchandam,
mæcharis. qui abominaris idola, sacrilegiū facis. Reprehensue legen-
 da videtur hæc omnia subiuncta. Ita quæ ex his infert detestabilē
 peruerſitatem, quam primo aſſerit in genere dicendo, qui ergo
 aliū doces teipſum non doces. Deinde explicat in ſpeciebus dua-
 bus offenſarum proximi. quo ad res quidē de furto: quo ad per-
 ſonas autem de adulterio. Et duabus contra deum. quarum pri-
 ma eſt ſacrilegium: altera verò transgreſſio legis: nō qualiſcun-
 que, ſed talis ac tanta vt cedat in dehoneſtationem dei, dicēdo.
Qui in lege gloriaris, per præuariationem legis deum inhonoras. pro,
 dehoneſtas. Et proprie videtur ſignificari vel ex contemptu vel
 frequens vel notabilis ſeu ſcandalofa transgreſſio legis: vt hoc
 crimen diſtinguatur contra alia ſupradicta crimina. huiuſmodi
 enim crimen eſt illud quod proprie cauſat vt deus à Gentilibus
 dehoneſtetur. Videntes enim Gentiles quæ qui gloriantur in lege
 dei, contemnunt illam factis, deſpiciuntque deum, putant non
 eſſe vera quæ de illo dicunt profitētes dei legem. vnde & ad hoc
 aſſertur authoritas ſcripturę. *Nomen enim dei per vos.* pro, propter
 vos, *blaſphematur inter gentes.* ratione dicta. Et ſumpta eſt hæc au-
 thoritas ex Eſa. 52. cap. & Ezech. 36. Quod hodie ad literam ve-
 rificatur apud exterarum nationum videntes abundare ſcelera Chri-
 ſtianorum. *Sicut ſcriptum eſt. Circumciſio quidem prodeſt.* Duo ſunt
 prima principia Iudæorum. alterum eſt lex Moyſi: alterum cir-
 cumciſio data Abraham. Et propterea poſtquam probauit hæc-
 tenus apud diuinum iudicium facta penſari. ex eo quæ non legem
 ſed opera ſecundum legē tam in Iudæis quàm in Gentilibus di-
 uinum ponderat iudicium: modo idem monſtrat declarando ſi-
 militer in Gentilibus & Iudæis relatis ad circumciſionem. Ita quæ
 ſicut referendo utroſque ad legem ſcriptam, probauit non eſſe
 apud diuinum iudicium reſpectum perſonarum ſed factorum,
 ita referēdo utroſque ad circumciſionem, idem probat: vt quem-
 admodum depreſſit Iudæos æquando illis Gentiles quo ad me-
 rita factorum legis, ita eoſdem deprimat æquando illis Gētiles
 quo ad facta circumciſionis. Et tendit ad altiorem finem, ſcilicet
 quæ iuſtitia circumciſionis non eſt niſi iuſtitia operis ex ſimili ra-
 tione, ſcilicet ex hoc quòd Gentiles aſſequi poſſunt factis iuſti-
 tiam circumciſionis, & circumciſio ſine factis non prodeſt. *Circun-*
ciſio quidem prodeſt ſi legem obſernes. Aduerte hic quòd ſenſus ver-
 borum ex ratione dicendi intelligitur. & propterea hæc Pauli
 verba, circumciſio quidem prodeſt, ex ratione dicendi libranda
 ſunt

sunt. constat autē quod ratio dicendi est ē regione distinguere hinc Iudæos circumcisos, inde Gentiles in præputio secundū lumen naturale. nam manifeste explicatur, & iudicabit id quod natura est præputium. Ex hoc enim manifeste habetur quod sermo præsens est de circumcissione & præputio absolute: & nō profertur in quo erant tunc Christiani cōuersi ex Iudæis & Gentilibus. Et propterea verū dicit Apostolus absolute loquēdo, & circumcissio prodest (proculdubio ad æternā salutem) si legē obserues factis. circumcissio enim signum erat cuiusdam professionis. vnde ad Gala. scribit, testificor omni circumcidēti se quoniam debet esse vniversæ legis. Et sicut dicimus quod professio pontificatus religionis prodest si factis comprobatur, ita Apostolus dicit circumcissio mandata Abrahæ prodest si legem obserues. *Si autem præuaricator legis es, circumcissio tua præputium facta est.* hoc est circumcissio tua carnalis versa est in præputium: hoc est, nihil habet meriti sicut nec præputium. Et declarauit per hoc quod si lex ita circumcissio nihil prodest sine meritis factorum. *Si igitur præputium iustitias legis custodiat.* Intellige morales: vt prius declaratum fuit. Et appellatione præputij intellige Gentiles in naturalibus. *Nōne præputium illius in circumcissionem reputabitur?* Quod si dicat, etiam: hoc est, nonne Gentilis ille meritum habebit tamquam circumcissus? Sicut superius mōstrauit Gentiles esse factores legis, ita modo monstrat eosdem habere meritū circumcissorum. *Et iudicabit id quod ex natura est præputium.* hoc est Gentiles secundum lumen naturale. *Legem consummans.* hoc est moralē iustitiam legis adimplens. *Te?* Accusatiuum te cōstruitur cum verbo iudicabit. Est enim sensus, & id quod ex natura est præputium legem consummans iudicabit te, proculdubio comparatiue: sicut viri Niniuitæ surgent in iudicio & condemnabunt generationem istam. *Qui per literam & circumcissionem præuaricator legis es.* Dicit per literam ratione legis scriptæ: & dicit circumcissionem ratione carnalis circumcissionis. Et est sensus, condemnabit te qui profitendo legem scriptam & profitendo circumcissionem præuaricator quo ad facta es legis. *Non enim qui in manifesto Iudæus est.* Reddit rationē vtriusque æqualitatis inter Iudæos & Gētiles penes facta. Et primo tangit professionem legis Moisaicæ, dicendo: non enim qui in manifesto, hoc est publica professione Iudæus est. Suspensus est sermo sine verbo principali vsque ad calcem. *Neque que in manifesto in carne circumcissio.* hoc est neque publica professio carnalis circumcissionis. *Sed qui in abscon-*

ditio Iudæus
quæ sunt
abscondit
factis est
dis, non
litera. I
tu non
non sol
tera dist
ab Abra
mus scri
carnem
Et, co
in lege
dam vo
bus sed e
autem
Est: dic
quod est
festo cir
cissio est
tota rat
fionis e
& circu
ris mer
pliciter
quoque
cuncissio
dum m
tam ira
in iniu
tra iudi
secundu

Q
rio (scilicet
arte de
ris, in c
directe

Quid Iudæus est. hoc est sed qui factis obseruat iustitias morales quæ sunt in lege Iudæorum. Et talis appellatur ab Apostolo in abscondito Iudæus, pro quanto non profiteretur se Iudæum, sed factis est vere obediens legi datæ à deo Iudæis. *Et circumcisio cordis, non carnis:* quæ scilicet tollit superflua à corde. *In spiritu non litera.* Non sufficit dicere circumcisio cordis, sed adiecit in spiritu non litera: ad declarandum circumcisionem carnalem esse non solum circumcisionem carnis, sed spectare ad literam vt litera distinguitur contra spiritum. Quod enim sit carnis, habuit ab Abraham: quod autem sit literæ, habuit à Moyse qui primus scripsit illam. Quo contra circumcisio dicitur cordis contra carnem: & dicitur in spiritu, hoc est in spiritali sensu intellecta, contra literam. ne intelligeres circumcisionem præceptam in lege, habitam à gentilibus voto etsi non facto: vel habendam voto fuisse aut fore ab omnibus. *Cuius laus non ex hominibus sed ex deo est.* Usque ad hunc locum suspensus fuit sermo: hic autem verbum principale subintelligitur verbum substantiuum Est: dicendo est cuius laus non ex hominibus sed ex deo est. Ita quod est sensus, non qui in manifesto Iudæus, nec quæ in manifesto circumcisio, sed qui Iudæus in abscondito & cordis circumcisio est, cuius laus non ex hominibus, sed ex deo est. hinc pendet tota ratio: quod scilicet à deo laudatur non legis aut circumcisionis carnalis professor, sed qui facto & interno spiritu Iudæus & circumcisus est. Diuina siquidem laus non humana est quæ veris meritis respondet. Et per hæc depressit Paulus Gentiles dupliciter: & ratione sapientium & ratione iudicum. depressit quoque Iudæos dupliciter: tum quo ad legem, tum quo ad circumcisionem sine factis: monstrando Gentiles æquales eis secundum merita factorum. Et hæc omnia dixit declarando reuelatam iram dei in Euangelio super omnes qui retinent veritatem in iniustitia. declarauit siquidem iram & contra sapientes & contra iudices & contra omnes etiam Iudæos, reddendo vnicuique secundum opera eius.

CAPVT III.

Q*uid ergo amplius Iudæo est?* Postquam illam particulam, iustitia enim dei reuelatur in eo, declarauit ex contrario (scilicet in iniustitia punita & puniendâ à deo) & mira arte declarauit simul ex deficiente iustitia, scilicet iustitia operis, in qua quodammodo æquati sunt Gentiles Iudæis, modo directè declarat ac manifestat ipsam iustitiam dei reuelatam

in Euangelio ex parte ipsius iustitiæ dei. Introducit autē ad h
 mouendo quæstiones circa prius dictam æqualitatem Gentili
 & Iudæorum quo ad iustitiam operis. ¶ Et mouet quæstione
 duas. alteram spectantem ad tempus legis : dicendo, quid est
 amplius Iudæo est : iam enim dictum est quod pro cognomine
 puli Israelitici utitur nomine Iudæi. Tempus autē quo Israel
 incœperut esse populus, idem fuit cum tempore legis. est ita
 quæstio prima. si Gentilis sine lege assequitur iustitiam open
 legis, quid plus habet Iudæus populus ex lege? Altera autē quæ
 stio spectat ad circumcisionem dicendo. *Aut quæ utilitas circ
 fionis?* Et est similis primæ: si Gentilis absque circumcisione a
 quitur iustitiam & meritum operū quæ assequitur circumci
 ad quid est utilis circumcisio? *Multum per omnem modum.* Respon
 det Paulus utrique quæstioni. primo summarie & in genere,
 dicens: & quod multum & quod per omnem modum: hoc est quod mu
 plus, multum utilitatis habet Iudæus, habet circumcisus su
 Gentilem, & hoc non solum vno modo sed omni modo. Qu
 autem sit hoc multum, & qui sint isti omnes modi inferius ex
 rando prærogatiuas Iudæorū (quæ vsque ad finem epistolæ
 tenduntur) declarabit. *Primum quidem.* Incipit in speciali de
 rare multum ac modum. Et aduerbiū primum, ordinem em
 rationis significat. subiunget enim multas alias Iudeorum præ
 rogatiuas. *Quia.* pro, quod, *credita sunt illis.* Superfluit illis. *Elo
 dei.* Ecce magna prærogatiua qua Iudæus præstat Gētili, quæ
 Gentili sed Iudaico populo credita, hoc est cōmissa sunt elo
 daico & non Gētili. *Quid enim si quidam illorū non crediderūt?* C
 tra hanc prærogatiuam Iudaici populi potest obiici quod licet de
 crediderit illi populo sua eloquia, reuelādo ei quæ factururus e
 hac tamen prærogatiua reddiderunt se indignos: quia multi
 dæorum non crediderunt diuinis eloquiis : vt clare patet in
 bris sacræ scripturæ. Hanc inquam obiectionem excludit Ap
 stolus, non defendendo indignitatem: sed defendendo perfis
 rantiam diuinæ veracitatis, non obstante indignitate incre
 lorum. Et propterea subdit. *Nunquid incredulitas illorum* f
 hoc est fidelitatem, veracitatem. sumitur enim hic fides pro
 qua sunt dicta. *Dei euacuauit?* pro, euacuabit. hoc est toll
 abolebit. *Absit.* Assertio cum horrore est. horrendum si quid
 est vt incredulitas hominum tollat fidem diuinam, tollat a
 vt faciat dicta à se. *Est.* pro, sit, seu fiat. *Autem deus verax:* et

autē hom
 Et sicut
 dens qu
 fiat vera
 test tam
 tes fact
 dax: hoc
 deum es
 nem ho
 sificeris
 tem Pla
 redit. Iu
 fieri in
 literā P
 nihil ali
 tentia c
 cum iud
 habetur
 dicare t
 dicaris,
 ces alio
 recte ad
 & incre
 quantu
 da pro
 na vinc
 intellig
 quæ dic
 dicit de
 vt erad
 illa, po
 Vnde h
 autē se
 litatē &
 lis solū
 Quæ e
 ta mu
 pte rea
 & abso
 homin

autē homo mendax. Aduerte quod imperatiui modi est sit, seu fiat. Et sicut horrendo dixit absit, intendens asserere, ita modo intendens quoq; asserere deprecatio modo subiungit q̄ deus sit seu fiat verax, quantumcunque omnis homo sit seu fiat mendax. Po- test tamen imperatiue legi: vt significetur imperiū ad interpre- tes sacræ scripturæ, vt fiat deus verax, omnis autem homo men- dax: hoc est, vt interpretandis diuinis eloquiis, intelligāt semper deum esse veracē, quantumcunque oporteret cointelligere om- nem hominem mendacem. *Sicut scriptum est. in Psalmo 51. Vt iu- stificeris in sermonibus tuis.* Aduerte quod Paulus affert authorita- tem Psalms iuxta interpretationē Græcam. Sensus tamē in idem redit. Iustificari enim in sermonibus nihil aliud est quàm iustū fieri in dictis: quod est facere dicta, quod est esse veracem. Et ad literā Psalmus loquitur de omni iustificatione in sermone: quæ nihil aliud est quàm facere dictum. Quomodo autem hæc sen- tentia construat cum reliquis Psalms, scripsimus ibi. *Et vincas cum iudicaris.* In Hebræo hæc sententia verbum verbo reddendo habetur. Propterea iustificaberis in loqui tuo, mundaberis in iu- dicare tuo. Græco tamen hoc textu habetur, & vincas quum iu- dicaris, passiue. Et est sensus quod dum verax es faciens dicta vin- ces aliorum iudicia, censentium quod non facies dicta. Et fuit di- recte ad propositum apostoli, tendentis ad hoc quod demerita & incredulitas hominum vincūt à veracitate diuina. Ita quod quantumcunque secundum humana iudicia non essent seruan- da promissa propter demerita hominum, veracitas tamen diui- na vincit omnia. ¶ Aduerte hīc quod hæc doctrina est vera & intelligēda in iis quæ dicuntur à deo absolute: non autem in iis quæ dicuntur ratione meritorum humanorum. Vnde Hierē. 18. dicit deus, Repente loquar aduersus gentem & aduersus regnū vt eradicem & destruam & disperdā: si egerit pœnitētiā gens illa, pœnitentiā agam & ego super malo quod locutus sum, &c. Vnde hæc à theologis dicuntur dicta secundū cōminationē: illa autē secundum prædestinationem. In illis autē intellige incredulitatē & demerita hominum nō euacuare fidem dei: quoniā in il- lis solū habet locū fides dei: quādoquidē illa sola deus dicit ex se. Quæ enim dicit cōminando aut promittendo secundum merita mirabilia, nō dicit secundū se, sed secundū illa merita: & pro- pterea illis mutatis non mutatur veracitas dei. Simpliciter ergo & absolute loquēdo, verissimū est q̄ demeritum & incredulitas hominū non tollit veracitatē dei: quāuis tollat quādoque execu- tiones

tiones quæ erāt futuræ secundū eorū merita: vt pœnitētia Nini-
 uitarū sustulit Niniuēs subuersionē, & sic de similibus. *Si autē*
iniquitas. pro. iniustitia. nostra iustitiā dei cōmendat. Aduerte quod
 ista potest dupliciter introduci. Vel per modum quæstionis
 nascētis ex dictis. & sic quæstio in litera non soluitur, sed in soli-
 ta relinquitur: vt patet intuenti textū. Vel per modum exclusio-
 nis falsi sensus qui ex verbis Psalmi allatis percipi posset. & sic
 oīa quadrāt. ¶ Et propterea sic exponendo textū scito quod fit
 per cōiunctionē vt (quū dictū est vt iustificeris) & multo magis
 iuxta Hebræū super coniuñtionē propterea, fundari potest fal-
 sus sensus. adiungitur enim illa coniuñctio, vt seu propterea
 cōmissum peccatū. nā quum dixisset, tibi soli peccaui & malū
 rām te feci, adiunxit vt iustificeris, seu propterea iustificaberis.
 Hinc enim intelligi posset quod peccatū nostrū esset directē
 cōmēdationem diuinę iustitię, propter illā cōiunctionem vt, seu
 propterea. Et hūc sensum vt pote falsum intēdit excludere ap-
 stolus. Et propterea proponit hunc sensum cū aduersatiua cōiun-
 ctione dicendo, si autē iniustitia nostra iustitiā dei cōmendat
 hic sensus dicit. *Quid dicemus?* Ecce inconueniēs: quia sequitur
 caremus responsione. quid dicemus? quasi dicat, nihil habemus
 quod dicamus. *Nūquid iniquus. pro. iniustus. est deus qui infert.*
 Manifestat quare nō habemus quid dicamus, ex hoc quod co-
 sequenter loquēdo oporteret dicere deū esse iniustū: vt pote
 infert vindictā peccatorū cōmendatiū iustitiā ipsius dei. Nullus
 enim princeps iuste punit quæ fiunt in laudē ipsius principis: &
 per hoc deus non iuste puniret iniustitiā nostram si iniustitia
 nostra cōmendat iustitiā dei. Hoc incōueniēs interrogatiue subiun-
 git, tanquā manifeste falsum & vitandū. *Secundū hominē dico.*
 est secundū humanā disceptationem loquor. Scio enim non
 se vertendum in quæstionem an deus sit iustus, *Ab sit.* Horrens-
 est etiam audire deū iniustū. *Alioquin quomodo iudicabit deus hu-*
mundū? Superfluit hunc. Et humane disceptationi satisfaciendū
 affert rationem ab officio iudicandi mundum quod in deo non
 inuenitur iniustitia. Iudex enim non tantum huius aut illius, sed
 mundi, oportet quod sit iustus: quum sit supremus iudex, hoc
 dicens ius. Oportet enim primū dicentem ius, suapte natura
 omni esse iniuria eleuatū: sicut primū alterans oportet esse
 alterabile, & primū mouens oportet esse immobile. *Si enim*
veritas dei in meo mendacio abundauit in gloriam ipsius. Quem admo-
 dum deduxit incōueniēs (scilicet quod deus dicendus esset ini-
 stus) ex
 dei, ita m-
 su applic-
 distinc-
 mendaci-
 teria quæ-
 ta ex Pla-
 verbis, Si
 eundem
 uinam v-
 cedente
 deducit.
 ras diuin-
 festa est
 quens p-
 nō debe-
 motor g-
 cōueniēs
 Et nō (sic
 mala vt e-
 te & se-
 mala vt
 positū d-
 ubi abun-
 fuerūt p-
 docebat
 guendo
 stat autē
 licet ini-
 tiam &
 su habe-
 sunt alia
 dum san-
 ad quer-
 cato qu-
 aliud be-
 stolus q-
 ad cōm-
 diū ad
 la culpa

stus) ex illo falso sensu in materia iniustitiæ nostræ & iustitiæ
 dei, ita modo deducit incōueniētia sequentia ex eodem falso sen-
 su applicato ad materiā mendacij nostri & veritatis diuinæ. Et
 distincte deducit in materia iniustitiæ ac iustitiæ, & in materia
 mendacij ac veritatis: quia utraq; materia introducta fuerat. Ma-
 teria quidem iniustitiæ nostræ & iustitiæ dei, in autoritate alla-
 ta ex Psalmo: materia verò mendacij & veritatis, in ipsius Pauli
 verbis, Sit deus verax, omnis autē homo mēdax. Excludit itaque
 eundem falsum sensum in materia mendacij nostri relati ad di-
 uinam veracitatem. Referendo ipsum falsum sensum pro ante-
 cedente conditionalis, cuius consequens est incōueniēs ad quod
 deducit. Est siquidem conditionalis ista, Si in meo mēdacio veri-
 tas diuina abundauit in gloriā: hoc est creuit secundū gloriā, ef-
 fecta est gloriosior. totum hoc est antecedens. Et subditur conse-
 quens primū. *Quid adhuc & ego tanquam peccator iudicor?* hoc est,
 nō debeo ego mēdax iudicari tanquā peccator, sed tanquā pro-
 motor gloriæ diuinæ veritatis. Quod constat esse manifestū in-
 cōueniēs & falsum, igitur antecedēs ex quo sequitur est falsum.
*Et nō (sicut blasphemamur, & sicut aiunt quidam nos dicere) faciamus
 mala vt eueniant bona?* Alterum inconueniens ex eodē anteceden-
 te & sensu consequens subiungitur vniuersale, s. licere facere
 mala vt eueniant bona. Et hoc subdit nō simpliciter, sed vt im-
 positū doctrinæ apostolicæ. Prædicātibus siquidē apostolis quod
 vbi abundāt delicta, superabundat gratia dei, & similia, non de-
 fuerūt peruersi sensus homines, qui imponerent apostolis quod
 docebant facienda esse mala vt eueniant bona. propter quos ar-
 guendos fecit Paulus hic quasi digressiōe tractando hæc. Con-
 stat autem hoc falsum & horrēdum, sequi ex illo falso sensu sci-
 licet iniustitia nostra & mendacium nostrum cōmendant iusti-
 tiam & promouent gloriam veritatis diuinæ. Ex hoc enim sen-
 su habetur quod hæc licita sunt ad gloriā dei: & similiter licita
 sunt alia mala vt eueniant bona. ¶ Intellige nouitie quod secun-
 dum sanā veramq; doctrinā peccata non sunt eligēda vt media
 ad quemcūq; bonum finem: quia suapte natura repugnat pec-
 cato quod sit eligibile. Et propterea nec propter se nec propter
 aliud bonū est eligibile. Et propterea hunc sensum damnat apo-
 stolus quē peruersi acceperant. s. quod iniustitia nostra esset mediū
 ad cōmēdandū iustitiā dei, & similiter mēdaciū nostrū esset me-
 diū ad augmētū gloriæ diuinæ veritatis: & vniuersaliter q̄ ma-
 la culpæ sint media faciēda ad hoc vt eueniāt bona. Cū hac tñ sa-

na doctrina intellige quoque; verum esse quod peccata sunt materia diuinæ iustitiæ, quod mendacium nostrum est materia diuinæ iustitiæ. Sicut crimina latronum & parricidarum sunt materia iustitiæ iudicis humani, & sunt occasiones gloriæ iustitiæ eius. Et sic quâdoque materia misericordiæ principis: ut patet. Quum enim dixit propheta, ut iustificeris, & similia, non significatur tantum esse medium congruum ad finem: sed incursum esse materiam in qua superluceret veracitas & similia. Sicut qui commisit peccatum & petit veniam à principe, ut superluceat in tanto citius potentia eius sublimitas soluta à lege. ¶ Aduerte & tu edite lector quod quia vitatio mali peioris est quoddam bonum & eiusdem est rationis cum bono quo ad iustum & iniustum, honestum vel inhonestum (ut etiam philosophi senserunt) ideo eadem doctrina qua horremus facere mala ut eueniant bona, eadem habere debemus facere mala ut euitemus peiora. Euitare enim peiora quoddam bonum est, & multo minus bonum quam euenire bona. Et propterea si propter bonum non est faciendum malum, nec ratio sequitur quod nec propter vitandum maius malum. Vnde Paulus subdit, *Quorum damnatio iusta est.* Et relatiuum quorum fert facientes mala ut eueniant bona. Nec putes contrarium fuisse Gregorium, aut Toletanum concilium in 13. distinctione. Sed Gregorius conditionaliter loquitur (conditione pendente ex parte rerum, sed ex parte hominis) dicens, Si omnino non sine peccato aditus patet. Non enim datur perplexio ex parte rerum: sed contingere potest ex parte hominis, nescientis eundem, non videntis aditum euadendi absque aliquo peccato. In illo casu consultat secundum indulgentiam, eligere minus malum: utens autoritate apostoli de vxore propter fornicationem vitandam. Concilium autem Toletanum non docet eligere minus peccatum, sed solutionem minoris nexus seu vinculi quod constat sine peccato fieri: ut patet in exemplo de solutione ramenti vel male promissionis. Nulla ergo ratione faciendum est malum ut eueniat bonum quodcumque vitiationis peioris: sicut solute loquendo secundum Apostoli doctrinam. *Quid ergo?* responsionem datam ad primam questionem de prerogativa Iudæorum, mouet aliam questionem nascentem ex data responsione, qua dictum est quod multum omni modo collatum Iudæo amplius quam gentili. Hinc enim surgit alia questionem quid ergo, hoc est quid ex hac responsione inferatur? *Præcellit* nos? Superfluit eos. Et explicat questionem: an scilicet præcellit

nos Iudæos? nos Iudæos? scilicet quæstio sed simpliciter quæstio: eos omnes? Ius negato sunt. est cognitum? bulum? set: vel cum rebus? li Paulus? lo peccato? bus, dicitur quod habet? dit itaque? peccato? Gentili? ¶ Significatores? quod cum? ipsis patet? sed in re? uersis? adiuuamus. Quid? Hoc sunt? (ut ibi dicitur) est intel? Psalms? require? omnino? tia. No? sto. num. 1? ad vnu? chrum? est. Et? morau?

nos Iudæi. Est itaq; quæstionis sensus, sequiturne ex dictis quòd nos Iudæi præcellimus, proculdubio alios. Et est sermo de præstâtia qua homo præstat alteri nõ secundum aliquã prærogatiuã, sed simpliciter & absolute. *Nequaquam.* Ecce responsio ad hanc quæstionem. *Causati, pro præcausati, enim sumus Iudæos & Græcos omnes sub peccato esse.* hoc est, quia attulimus prius causam huius negatiuæ, & est quòd tã Iudæi quàm Græci omnes sub peccato sunt. Hinc apparet primo quòd appellatione Hellenorũ (quod est cognomẽ Græcorum) Paulus intendit gentiles vel quia vocabulum extendit ad significandos Gentiles vt Hieronymus censeret: vel quia eiusdem rationis sunt Græci è regione Iudæorum, cum reliquis Gentilibus. Apparet secũdo quòd de peccato actua li Paulus loquitur dicens omnes esse sub peccato: quoniam de illo peccato loquitur quod prius dixerat inesse Iudæis & Gentilibus, dicente ipso, præcausati enim sumus, &c. Constat autem quòd hæctenus non est locutus nisi de peccatis actualibus. Intendit itaque ex hoc quòd commune est Iudæis & Gentilibus sub peccato esse, haberi quòd non præstant simpliciter & absolute Gentilibus, quãuis præstent secundum aliquas prærogatiuas.

¶ Significantius autem dicit sub peccato esse, & non dicit peccatores esse aut peccasse. Intendit enim significare & significat quòd cõmune est Iudæis & Gentilibus manere sub peccato ab ipsis patrato: vt clarius manifestabit. *Sicut scriptum est.* nõ in vno, sed in multis sacre scripturæ locis. Nam quæ subduntur ex diuersis scripturæ libris sumpsit Paulus: sed ignorans nescio quis adiunxit hæc Psalmo decimoquarto, vt ibi diffusius declarauimus. *Quia.* pro, quòd. *non est iustus quisquam.* pro, ne vnus quidẽ. Hoc sumptum est ex septimo capitulo Ecclesiasticis. Et est sensus (vt ibidem subiungitur) quòd non est homo qui non peccet. *Non est intelligens.* Hoc cum aliquibus sequentibus sumptum est ex Psalmo decimoquarto, vbi dicitur vt videat si est intelligens aut requirens deum, omnes declinauerunt, &c. Et sicut negata est omnimoda iustitia in voluntate, ita negatur omnimoda prudẽtia. *Non est requirens deum.* totaliter. *Omnes declinauerunt.* à recto. *Simul inutiles facti sunt:* ad consequendum finem æternum. *Non est qui faciat bonum.* supple sine peccato. *Non est vsque ad vnum.* inclusiuẽ. Nullus enim purus homo excipitur. *Sepulchrum patens est guttur eorum.* Hoc ex quinto Psalmo sumptum est. Et hæctenus negationes & recessus à recto & bono commemorauit: modo verò accedendo ad malum, quæ committun-

AD ROMANOS

tur mala in locutione comemorat. Insuper à turpiloquio, et
 parâdo guttur eorû sepulchro patenti, ac per hoc fortèti. *Ling
 suis dolose agebant.* Mèdax quomodolibet sermo, dolosa ling
 describitur. *Venenum aspidum sub labijs eorum.* Hoc ex psalmo
 tesimoquadragesimo sumptû est. Et sermo nocius significa
 à similitudine veneni in supremo culmine: scilicet aspidû, qu
 dicitur incurabile. *Quorum os maledictione & amaritudine pler
 est.* Hoc sumptum est ex psalmo decimo, vbi dicitur, cuius ma
 dictione os plenum est & amaritudine. Et appellatur os pler
 maledicentia imprecatiua & detestatiua, & similiter aman
 dine erga alios: dum & imprecantur mala alijs, & execra
 aliorum facta: & quod peius est amaritudinem alijs sua ling
 ingerunt, non hinc aut inde, sed vndique. Plenum enim a
 ritudine effluit vndique. *Veloces pedes eorum ad effundendum san
 nem.* Hæc cum aliquibus sequentibus ex Esaia quinquagesi
 nono cap. sumptum est. Post peccata omissionis & oris adi
 peccata operis, inchoando à pessimo contra proximum op
 homicidio scilicet. Et non simplici, sed cum velocitate ped
 cum festinatione ad humani sanguinis effusionem. *Constitutio
 minum aliorum.* Et *infelicitas* hominum aliorum. In vni
 est varijs studijs & operibus. *Eorum.* ad hoc student vt op
 mant imò conterant alios & ad miseriam deducant. Et *viam
 eiu non cognouerunt.* notitia practica & affectiua: sed solis sed
 nibus aut bellis student. Tollunt itaque vitam, res, honores
 atque pacem. *Non est timor dei ante oculos eorum.* Hoc sumpt
 est ex psalmo tricesimosexto. Et in hoc vno omnia peccata
 gitationis seu cordis comprehenduntur. vtpote in quo con
 frænnum omnium internorum motuum. Solus enim timor
 uini intuitus retrahit ab interna animi deordinatione: qu
 homines omnes lateat. *Scimus autem quòd quacunque lex loqui
 ijs qui in lege sunt loquitur.* Applicat allata ex scriptura ad Iuda
 Appellatione legis intellige vniuersam scripturam veteris
 menti. Et est sermo de ijs que indeterminatè dicuntur in scri
 ra, ad differentiam eorum quæ specialiter de aliqua natione
 cuntur: vt apud Esaia onus Tyri, onus Babylonis, & similia
 omne os obstruatur. Quorsum hæc scripta sunt, declarat ex fr
 Ideo enim declarantur omnes esse sub peccato, vt obstruatur
 mne os, tam Iudæorum, quàm Gentilium præsumentium
 propria iustitia. Et *subditus fiat omnis mundus deo.* Quauis m
 dus vniuersus velit nolit subiiciatur deo, hæc tamen scri

sunt vt
 pro ius
 mundu
 propte
 eo. In te
 iustitia
 tem se
 cat ho
 iustific
 lingu
 stificat
 uenit
 nifesti
 dicta
 ctores
 ne ho
 ex op
 lige d
 ad co
 ue Ge
 sta. P
 cat, q
 tio vt
 tur ce
 solut
 est te
 Iusti
 ctum
 In di
 vete
 riu
 nian
 est d
 stiti
 de I
 scili
 nian
 Ne
 vid
 phe

sunt vt sponte, vt laudabiliter vniuersus mundus se subiiciat deo pro iustificatione gratuita: seu (vt alij interpretantur) vniuersus mundus obnoxium se reddat deo pro iustificatione. *Quia*, pro, propterea, quod *ex operibus legis non iustificabitur omnis caro coram eo*. Inter iustitiam operis & iustitiam dei hæc est differētia, quòd iustitia operis iustificat tantum illud opus cuius est, & operantem secundum habitum illius operis: iustitia autem dei iustificat hominem absolute. Et hoc est dictu quòd iustitia operis non iustificat hominem absolute: quoniam non delet peccata, sed relinquit hominem in peccatis quæ fecit. Iustitia autem dei iustificat hominem absolute: quoniam delet peccata quæ inuenit in homine. Et penes hanc distinctionem (quam manifestius Apostolus subiunget) verificat quæ nunc dicuntur & dicta in præcedenti capitulo. Quum enim dictum fuit quòd factores legis iustificabuntur apud deum, intellige de iustificatione hominum secundum opera: quum autem modo dicitur quòd ex operibus legis non iustificabitur omnis caro coram eo, intellige de iustificatione hominis absolute. Et dicit omnis caro, ad comprehendendum omnem nationem, siue Iudæam, siue Gentilem: quam superius dixerat iustificari secundum facta. *Per legem enim cognitio peccati*. Probat quòd lex non iustificat, quia per legem habetur cognitio peccati. Et sumitur cognitio vt opponitur remissioni. Ita quòd est sensus: per legem habetur cognitio, non autem remissio peccati. Iustificatio autem absolute oportet quòd sit cum remissione peccati. *Nunc autem hoc est tempore Messia. Sine lege*. hoc est absque iugo legis Moisaicæ. *Iustitia dei*, distincta à iustitia operis: de qua in principio dictum est, iustitia enim dei in eo reuelatur. *Manifestata est*. In die Pentecostes, & deinceps manifestata est sine iugo legis veteris iustitia dei, iustificans hominem absolute. ¶ Et significatius dicit manifestata est, & non dicit creata aut facta est: quoniam iustitia dei fuit ab initio iustificans omnes sanctos, & non est de nouo facta: sed est de nouo manifestata. Erat siquidem iustitia fidei in patribus, erat & in aliquibus Gentilibus: vt patet de Iob. Sed erat tanquam occulta, tum quo ad rem creditam, scilicet Iesum Christum: tum quo ad promulgationem, quoniam non erat mundo promulgata. *Testificata à lege & prophetis*. Ne iustitiam dei tanquam rem nouam fingere aut introducere videretur, apposuit quòd est testificata à lege & prophetis: vt etiam ex testimonio legis & prophetarum declaret

nō ex operibus legis (hoc est nō ex iustitia quoruncunq; operum hoc est ex
 moralium, caerimonialium & iudicialium) iustificari simpliciter sed gratia
 & absolute homines, sed ex iustitia dei. *Iustitia autem dei per fidem* per gratiam
Iesu Christi. Dixerat iustitia dei, & dixerat ex fide in fidem: sed dei iustitia
 nō explicauerat materiam fidei, non explicauerat modum quo dei habet
 iustitia dei nobis iungitur. Et propterea vtrunque modo explanationem
 cat dicendo, iustitia autem dei per fidem. Ecce modus quo apparet per le
 catur nobis iustitia dei. *Iesu Christi*. Ecce materia fidei. *In omnes* ex peccat
 & *super omnes qui credunt in eum*. Superfluit in eum. Et verē superfluit quod
 fluit: quoniam est in omnes & super oēs qui credunt, vt intelligatur quādo de
 mus iustitiam dei per fidē Iesu Christi esse, fuisse & fore in omniquā f
 nes & super omnes qui credunt. Et non quemlibet saluari iniquitate
 de sua, sed iustificari tantum per fidem Iesu Christi. Huiusmodi quod ista
 enim iustitia dei semper fuit sic: sed modo est manifestata, telepretij qu
 ficata à lege & prophetis. ¶ Dicit autem in omnes & superfluitate pe
 omnes: ad significandum extensionem iustitiæ dei erga omnes: sic adu
 & cum hoc superioritatem. Supereminet enim iustitia dei per fidem, & qu
 dem Iesu Christi, iustitias operum. *Non enim est distinctio*. Probat Iesu. I
 id quod dixerat in omnes & super omnes: quoniam non est distinctam, erg
 ctio in hoc. *Omnēs enim peccauerūt*. Hinc videre potes antedictam sacra
 differentiam esse de intentione Apostoli. Ex hoc enim quod cōsimul &
 mune est omnibus (tam Iudæis quā Gentilibus) peccasse, pro iustitiam
 bat Apostolus iustitiam dei per fidem Iesu Christi in omnes & apostolu
 super omnes: aperte significans quod per iustitias operum iustitiam dei
 Iudæi nec Gentiles iustificabantur iustitia remittēte peccata: sed Christum
 sola iustitia dei per fidem Iesu Christi hoc fiebat, vt clarē subiungit veru
 get. *Et egent*. pro, carent, *gloria dei*. Siue per gloriam dei intell
 Christum
 gas gloriam cœlestis patriæ, siue magis ad literam gloriā apud rebus au
 deum. Qui enim peccauit, quousque remittatur ei peccatum, & anim
 non laudatur, non clarus est apud deum. Et dixit hoc directe ad
 Dicitio
 differentiam gloriæ quæ habetur apud homines, quū quis quāto gen
 uis olim peccauerit, iustitias operum exercet. Talis enim caret re propo
 gloria dei ex hoc quod non est cōsecutus veniam peccati: quāuis fuit deu
 habeat gloriam hominū. Et hunc esse sensum literalē, in sequen
 ptio Iesu
 ti patere potest capitulo: vbi de Araham dicitur quod ex operi
 nos vt i
 bus gloriam quidem habet, sed non apud deum. *Iustificati gra*
 niam, se
 tis per gratiā ipsius. Dicitio interpretata iustificati, participium est
 dei intro
 passium præsēntis tēporis, quo lingua Latina caret. Et propter
 fuit deu
 ea aliqui interpretes vertunt iustificantur. Et dicit quod omnes
 Per fiden
 peccauerunt & carent gloria apud deum: iustificantur autem,
 pio eni
 hoc

operibus, hoc est ex peccatoribus iusti fiunt, gratis, hoc est nō ex operibus, simplicitē & gratuito. Et nē quæras cuius est hoc gratuitū beneficiū, expli-
 ei per fidem: sed per gratiam ipsius, scilicet dei. Vbi clare explicatur, iustitiam
 idem: sed dei iustificantem peccatorem, non ex operibus, sed per gratiam
 odum quod dei haberi. *Per redemptionem qua est in Christo Iesu.* Declarat ra-
 do explanationem iustitiæ dei ex interueniente redemptione hominum fa-
 quo appeta per Iesum Christū. Vbi aduerte quod in hoc quod homines
 . In omni ex peccatoribus fiunt iusti, concurrunt gratia dei & iustitia dei.
 verè supra quod non concurrat sola gratia, quæ tunc sola concurreret
 intelligi quādo deus remitteret peccata sine aliqua solutiōe. Sed hoc deus
 ore in omniniquā fecit neque facit: sed gratiæ suæ inferit iustitiam suam:
 luari inquam toriens apostolus nominat iustitiā dei. Et modo explicat
 iustitiæ quod ista iustitia consistit in redemptione: hoc est in solutione
 tata, tempore quam fecit Iesus ad absoluendū nos à captiuitate seu ser-
 s & sup̄uitate peccati. ¶ At si cōtra hoc instetur, quod hæc duo sibi in-
 ga omnimodō aduersantur: scilicet quod si iusti iustificati gratis per gratiam
 dei per dei, & quod scimus iustificati per redēptionem quæ est in Chri-
 stio. Probatō Iesu. Nam si per redemptionem, ergo nō gratis: & si per gra-
 est distinctam, ergo nō per iustitiam redēptionis. Solutio est quod scriptur
 nēdicta terra sacra non dicit nos iustificari per solam gratiā, sed per gratiā
 quod cōsimul & iustitiam, sed vtrunque dei: hoc est per gratiam dei, &
 castæ, pro iustitiā dei, & nō per iustitiam hominum. Et propterea toties
 omnes & apostolus repetit iustitiam dei. Ita quod gratia dei non excludit iu-
 erum iustitiam dei, sed iustitiam hominum. Redēptio autem facta per
 peccata: sed Christum, iustitia dei est, nō iustitia nostra, quia ipse Iesus Chri-
 re subiusus verus deus est. ¶ Et significanter non dicit quæ est facta à
 ei intelli-Christo Iesu, sed quæ est in Christo Iesu: vt redemptionem non
 oriā apud rebus aut pecunia factam, sed existentem in carne & sanguine
 peccatum, & anima ipsius intelligeremus. *Quem proposuit deus propitiatorem.*
 directe ad Dictionē Græca anceps est ad propitiatorium masculino vel neu-
 quis quā- tro genere: quoniam est accusatiui casus: magis tamen quadra-
 tim caret re proposito videtur masculinum genus: vt sit sensus, quæ propo-
 e quāuis fuit deus placatorem. Et posuit hoc ad significandū quod redem-
 in sequen- ptio Iesu Christi non minuit, sed potius auget gratiam dei erga
 ex operi- nos vt intelligamus ex diuina gratia non solum dari nobis ve-
 ficati gra- niam, sed etiam dari nobis placatorem. Et propterea ex parte
 pium est dei introducit huiusmodi redemptorem, dicendo, *Quem propo-*
 t propter fuit deus propitiatorem seu placatorem, proculdubio redimendo.
 d omnes *Per fidem in sanguine ipsius.* Paulatim explicat mysteria. In princi-
 r autem, pio enim dixerat, ex fide in fidē: postea explicauit per fidem Iesu
 hoc Christi

Christi: dicendo per fidem in sanguine ipsius. Fides enim in sanguine Iesu, est fides que innititur morti que per effusionem sanguinis Iesu fuit. ¶ Et aduerte tria per, attulisse apostolū in hæc tertia. Primū dicendo per gratiam ipsius, secundū per redemptiōem & tertiū per fidē in sanguine, vt intelligamus ad iustificandū concurrere primum ex parte dei, gratiam: deinde ex parte Christi, iustitiam redemptionis: & demum ex parte nostrā, fidem in sanguine Iesu Christi. Et gratia quidem primum in locum: vt pote etiam causa secundi & tertij. Secundum autem in locum: ita est gratiæ quod tamen rationem iustitiæ dei cōstituit: nō (scilicet fides) applicatio & coniunctio est vtriusque nobis. *Ad ostensionem iustitiæ suæ.* Iunguntur hæc verba cum præcedentibus, scilicet in sanguine ipsius. Et subiunguntur ad reddendam rationem quare in sanguine ipsius, quare deus posuit Iesum sacrificatorem in sanguine ipsius Iesu. Et explicatur ratio, scilicet ad ostensionem iustitiæ suæ, scilicet dei, ad demonstrandum enim iustitiam diuinam statuit deus Iesum placare deum in proprio sanguine, tanquam soluendo pretium redemptionis humanæ, *propter remissionem præcedentium delictorū.* Subditur hic ratio iustitiæ eius. Et est remissio præcedentium delictorū, ad hoc vt remittentur præcedentia delicta exegit iustitia diuina huiusmodi prædictam redemptionem: alioquin remissio delictorum non esset fructus iustitiæ diuinæ. Vbi clarissime videre potes quod præterius diximus de intentione apostoli, in hoc differre iustitiam dei à iustitia operū, quod iustitia operum non est remissio præcedentium delictorum, iustitia autem dei est remissio præcedentium delictorū. ¶ Et significanter apposuit præcedentia vt intelligamus etiā præteritorum hominū ante aduentū Christi peccata. Propter quod declarandum apertius subiungit, *ostensione, pro, tolerantia, dei ad ostensionem iustitiæ suæ in hoc tempore.* Dixerat ad ostensionem iustitiæ suæ propter remissionem præcedentium delictorum, subdit modo rationem quare in hoc tempore præcedentia delicta & ostensionem iustitiæ diuinæ interuenit tantum temporis spatium. Et explicat quod ratio est tolerantia diuina qua præcedentia delicta tolerauit ad hoc vt in hoc tempore à se diffinito ostenderet iustitiam diuinam. Et ne quæretur quorsum ista tolerantia dilatiua iustitiæ, subiungit rationem. *Vt sit ipse iustus & iustificans eū qui est ex fide Iesu Christi.* Superius enim diximus Iesum esse iustum & iustificatorem: hoc est propter duo simul implenda. Alterum est vt in executione ipse deus iustus, & nō solum misericors seu gratiosus

conferens
rum est
respicit
su: ad h
ratione
morter
catio. Et
tur, esse
Iesu. *Vb*
cet est
infert, a
stitiæ. in
præced
de sang
næ iust
& Gent
rat qua
legis à
Per qua
rogati
si, & q
erat lo
etiam
storum
per lege
Legem
concur
ris que
rum et
preher
creder
scilicet
propri
bonum
tra ius
nem pe
fionem
miner
intenc
tores

conferens. Et hoc directe est ratio ostensæ diuinæ iustitiæ. Alterum est vt sit iustificans eum qui est ex fide Iesu. Et hoc directe respicit diffinitionem iustitiæ ad tempus hoc, scilicet mortis Iesu: ad hoc vt iustificetur homo à deo non qualitercunque, sed ratione fidei in sanguine Iesu. Oportuit enim expectari ipsam mortem Iesu, in qua executioni mandata est redemptio & placatio. Et expectari autē fide: quia oportet omnes qui iustificantur, esse, hoc est constare secundum mentem & animum, ex fide Iesu. *Vbi est ergo gloriatio tua?* Superfluunt duæ dictiones: scilicet est & tua. Ita quòd legendum est, *Vbi ergo gloriatio?* In fine infert, arguendo, *vbi ergo gloriatio?* Et est sermo de gloria iustitiæ. infert autem ex dictis, scilicet quòd propter remissionem præcedentium peccatorum posuit deus placatorem Iesum in fide sanguinis ipsius. Hinc enim excluditur omnis gloria humanæ iustitiæ. Et sermo iste quanuis communis esse possit Iudæo & Gentili, dirigitur tamen directe ad Iudæum, de quo mouerat quæstionem an excelleret: quiq̃ gloriabatur de iustitia legis à deo acceptæ per Moysen. *Exclusa est.* scilicet gloriatio. *Per quam legem?* Interrogatiue legendum est. *Factorum?* Interrogatiue legendum est. Legem factorum appellat legem Moysi, & quo ad moralia, & cærimonialia, & iudicialia: quoniam erat lex operum, sicut & quælibet alia lex scripta. Et in hoc etiam comprehenditur lex naturalis: quæ similiter est lex factorum. *Non.* Ecce responsio quo ad partem negatiuam. *Sed per legem fidei.* Et est responsio quo ad partem affirmatiuam. Legem fidei appellat vniuersam structuram prius dictorum concurrētium ad iustitiam dei iustificantis homines. ¶ Si quæris quo pacto lex fidei distinguitur à Paulo contra legem operum etiam moralium: quum etiam fides in genere operum comprehendatur. Credere enim opus est nostrum. Solutio est quòd credere in eum qui iustificat impios, innititur iustitiæ alienæ, scilicet dei per Christum: reliqua verò opera innituntur iustitiis propriis, vt scilicet quodlibet opus secundum se bonum est, & bonum reddit habentem, & ideo iustitia fidei distinguitur contra iustitiam operum. *Arbitramur enim.* pro, igitur, *iustificari hominem per fidem sine operibus legis.* Explicat clarius intentam conclusionem ex præmissis, dicendo, Arbitramur igitur iustificari hominem per fidem sine operibus legis, iustificantibus. Non enim intendit excludere opera legis, de quibus supra dixit quòd factores legis iustificabuntur apud deum. Non intendit inquam

exclu

excludere ab executione sed à iustificatione: hoc est à virtute
 stificatiua hominis absolute: quod est dicere à virtute remissi
 peccatorum. De tali enim iustificatione est sermo. *An Iudæi* *lex Moy*
deus tantum? Directe affertur hæc ratio aduersus cærimonialia
 iudicialia præcepta legis Moyfi: quoniam hæc erant propria
 dæis: Moralia siquidem cõmunia erant illis & gentibus. Et in
 dit quòd si ad iustificandum hominem requirerentur oper
 gis iudicialia & cærimonialia, in quibus tanquam propriis
 riabantur Iudæi, sequeretur quòd Iudæorũ tantum esset
 supple iustificator. Et propterea ad hoc excludendum dicit
 dæorũ deus tantum? Sicut modo vere dicimus quòd credenti
 tantum est deus: quoniam solos credentes iustificat. *Nõne ex*
tium? immo & gentium. Et rationem subdit. *Quandoquidem*
est deus. Ex hoc quod vnus atque idem deus est qui fide iusti
 tã Iudæos quã gentiles, manifestat quòd deus est & Iudæo
 & gentilium hoc est quòd non oportet gentiles effici Iudæo
 oportet eos subire iugum legis Moyfi ad hoc vt iustificentur.
Qui iustificat. pro, iustificabit. Futuri est temporis, ad signifi
 dum perseuerantiam, hoc est quòd non modo tantum, non
 teritos aut præsentis tantum, sed semper in hoc perseuerabit
 stificabit fide. Et dixit hoc in futuro, quia iam dixerat de præ
 to: propter remissionem præcedentium delictorum. *Circumci*
nem ex fide. hoc est circumcisos non ex ipsa circumcissione sed
 superius explicata. *Et præputium.* hoc est gentiles perseuen
 tes incircumcisos. *Per fidem.* eandem: & non per iustitias open
 moralium. *Legem ergo destruimus per fidem?* Interrogatiue
 gendum est. mouet enim aduersus dictã quæstionem: tanqu
 ex his sequatur quòd fides destruat legem Moyfi. *Absit.* Re
 sio est horrentis. *Sed legem statuimus.* hoc est firmamus. Ad
 te hic quòd quum fides Iesu Christi semper fuerit explicite
 implicate in omnibus qui consecuti sunt remissionem pecca
 rum ab initio mundi, ex hoc quòd commendatur & declarat
 virtus fidei ad iustificandũ, nõ destruitur nec aboletur lex Mo
 fi (alioquin oportuissset legem Moyfi nunquã habuisse locum
 pud fideles) sed declaratur quod nec in lege nec in operibus leg
 est vis remissiua peccatorũ, & propterea optime Paulus hoc
 dicendo absit. Quod autem subdit, sed legem statuimus (hoc
 firmamus) non est sic intelligendum quòd per hanc doctrinã
 firmitatem aliquam lex Moyfi acceperit: sed quòd commẽda
 fides redundat in fulcimentum legis. Et vere sic est. nã nisi fides
 fulci

fulciret legem, vacillaret & nutaret in mētibus hominum tantam
quam humana adinuentio: vt patet ex hoc quod talis habetur
lex Moyſi apud infideles.

Quid ergo dicemus inueniſſe Abraham patrem noſtrum ſecundum carnem? Mouerat in principio capituli tertij quæſtio-
nes duas, alteram de Iudæo, alteram de circuncifiſione. Et ſoluta
prima quæſtione modo intendit tractare ſecundam: ſcilicet quæ
utilitas circuncifiſionis. Vnde & reſumit eam in patre circuncifiſio-
nis Abraham ſub aliis verbis: dicendo quid ergo dicemus inue-
niſſe Abraham patrem noſtrū ſecundum carnem: hoc eſt ſecun-
dum carnalem circuncifiſionem? Ita q̄ ſecundum carnem refer-
tur ad verbum inueniſſe. Et emergit hæc quæſtio ex dictis: ſcili-
cet q̄ non ex operibus ſed ex fide Ieſu Chriſti iuſtitia dei eſt in
omnes & ſuper omnes. Hinc enim quæſtio conſurgit. quid ergo
Abraham inuenit ſecundū circuncifiſionem in carne, ſi non inue-
nit iuſtitiam dei? *ſi enim Abraham ex operibus legis iuſtificatus eſt.*
Reſpondet quæſtioni. primo negatiue quo ad iuſtificationem:
hoc eſt q̄ per circuncifiſionē non eſt iuſtificatus. Et ad hoc decla-
randum aſſumit conditionalem cuius antecedens eſt, Abraham
ex operibus iuſtificatus eſt: conſequens autem eſt, *Habet gloriam.*
pro, glorificationem. *ſed non apud deum.* Quia enim circuncifiſio
carnalis inter opera eſt, ideo cōprehendendo etiam circuncifiſio-
nem & reliqua moralia opera aſſumit q̄ ſi Abraham eſt iuſtifi-
catus ex operibus ſiue moralibus ſiue carimonialibus, habet
quidem gloriationem (quoniam ex operibus iuſtis habet vnde
glorietur) ſed non apud deum: quia remanerent adhuc delicta
eius. Quantūcunque enim (vt prius dictum fuit) homo exerceat
ſe in bonis operibus moralibus & carimonialibus, nūquam ta-
men per hæc conſequitur remiſſionē peccatorum: ſed iuſtifica-
tur tantum in operibus & in ſeiſpo ſecundū habitus operum. Et
propterea habet merita virtutum vnde glorietur, ſed non apud
deum, apud quem remanet adhuc inglorius ratione peccatorū.
Quid enim dicit ſcriptura? Propoſita conditionali, progreditur à
deſtructione conſequentis autoritate ſcripturæ. Conſequens
fuerat, nō habet gloriationē apud deum. hoc intendit deſtruere,
mōſtrando ex autoritate ſcripturæ veritatē ſui contrarij: ſcili-
cet q̄ Abraham habuit iuſtitiam apud deū. Credidit Abraham
deo, & reputatū eſt illi ad iuſtitiam. Ex Gene. 15. cap. ſumpta eſt
hæc ſentētia. In qua apparet q̄ fides Abrahæ reputata eſt illi ad
iuſtitiam

iustitiam apud deum. ita q̄ iustitia apud deum nō ex opere non imp
 sed ex fide imputata est Abraham. *Ei autē qui operatur.* Declarat mibus d
 inducto textu differētiā intentam inter iustitiam ex opere peccati) ac
 & iustitiam ex fide. Declarat autē hoc dupliciter. Primo am sine o
 rādo verba scripturæ: scilicet credidit & imputatum est. De is nostri r
 confirmat autoritate Dauid. Et vtitur ratione tali, Oper is, tege
 merces non gratuito sex ex debito datur: non operanti aut itatem D
 credenti, gratuito imputatur fides eius ad iustitiam: ergo Aircuncision
 ham nō ex operibus sed ex fide iustificatus est. Vide singula et. An et
autē qui operatur. hoc est qui opera meretur, siue moralia siue roposita
 rimonialia, &c. *Merces non imputatur secundum gratiam, sed beatitudo*
dum debitum. Hæc vniuersalis est clarissima. *Ei vero qui non is. Et stat*
atur. Non dicit qui cōtraria operatur, sed solū negat merita d quo fides
 rum, hoc est etiam si nō operetur, etiam nō concurrentibus eporis h
 ritis operum. *Credenti autem in eum qui iustificat impium.* remi rat in pr
 do peccata. *Reputatur.* pro, imputatur. Interpret mutauit voc mod dict
 la: modo imputatur, modo reputatur: quum tamē Paulus es Abrah
 vtatur vocabulo. Quod potius significat imputari quā inquiri f
 rari, significat enim ascribi, attribui. *Fides eius ad iustitiam.* In onis. An
 ipso q̄ fides imputatur ad iustitiam, significatur q̄ nō ex tonem c
 to, nō ex merito confertur iustitia: cuius oppositum dictū est ene. 15.
 operante. Ita q̄ inter credentem & operantē elicit Paulus iue quo
 rentiā: q̄ credens non meretur, q̄ credenti non debetur iust n carnal
 ex hoc ipso q̄ scriptura dicit q̄ fides eius imputatur ad iust larat qu
 Operans verō inquantū operans, ex debito sortitur mercede tilitas ci
 iustificationis suæ, nō remissiuē tamen peccati: vt sæpe dictū onfert, s
Secundum propositum gratiæ dei. Hæ quatuor dictiones super esse utili
 sunt adiunctæ forte ab aliquo ad explicandū quid importat are dic
 putari fidē ad iustitiam. vere siquidē imponit gratuitam iust pacti int
 collationē. *Sicut & Dauid dicit.* Cōfirmat idem autoritate nis signū
 uidis: primo explicans sententiā quæ habetur ex verbis Dauid si in præ
 ad propositū, subiungēdo. *Beatitudinē hominis.* supple esse. Cui gnū pac
 accepto fert. pro, imputat. Idem enim est vocabulū apud Paulu est tanqu
Iustitiā sine operibus. Hæc sunt apostoli verba, dicta à Dauidē iustitiæ
 ad sensum. verba autē ipsius Dauidis subiunguntur. *Beati que olū signū*
remissa sunt iniquitates. Et est sermo de beatitudine in spe. Remi velut ch
 sæ autem iniquitates dicuntur quo ad offensam, secundum qu dididit de
 iniuria illata est deo. *Et quorum tecta sunt peccata.* Quo ad tur quæ cōf
 tudinem actuum: ne scilicet eorū turpitudine redundet ampli omniū cr
 in eos qui peccauerunt: hoc est, ne sint amplius turpes. *Beati* lionis (s

non imputauit dominus peccatū. ad reatum æternę pœnæ. Ex his
 omnibus & specialiter ex hoc vltimo (scilicet non imputatione
 peccati) accepit Apostolus Dauidem dicere q̄ deus imputat iusti-
 tiam sine operibus, ita q̄ beatum illū reddit. Nullius enim ope-
 ris nostri mentio à Dauide fit, sed solius diuini operis remitten-
 tis, regentis & nō imputantis. *Beatitudo ergo hæc.* Applicat autho-
 ritatem Dauidis ad propositam materiã de iustitia Abraham. *In*
circumcisione tantū manet. Superfluunt duę dictiones. *Statum ma-*
net. *An etiam in præputio?* Ex hac Dauidis autoritate arguit ad
 propositam materiã, quærendo an hæc promulgata à Dauide
 beatitudo habeat locū in solis circumcisis an etiã in non circūci-
 sis. Et statim probat q̄ habet locum in nō circumcisis, ex tēpore
 quo fides Abraham reputata est ei ad iustitiam: quia scilicet tunc
 tēporis hoc fuit quãdo Abraham nō erat circumcisis, sed adhuc
 erat in præputio. Et progressus literæ est clarus. primo repetens
 quod dictū est, scilicet. *Dicimus enim quia.* pro, quod, *reputata est fi-*
des Abraham ad iustitiam. & deinde dicēs, *Quomodo ergo reputata est.*
 inquirat statum Abraham. *In circumcisione.* hoc est in statu circumci-
 sionis. *An in præputio?* hoc est in statu præputij. Et subdit respon-
 sionem clarissimam. *Non in circumcisione sed in præputio.* vt patet
 Gene. 15. *Et signum accepit circumcisionis.* Postquã respondit nega-
 tiue quo ad iustificationē quæstioni motæ quid inuenit Abraham
 in carnali circumcisione. Respondet modo affirmatiue: hoc est de-
 clarat quid assecutus est Abraham per circumcisionē, declarat quæ-
 ritas circumcisionis. Oportebat enim non solū dicere quid nō
 confert, sed etiã quid confert. Et explicat vtilitatē circumcisionis
 esse vtilitatē signi. Et hoc accepit apostolus ex Gene. 17. cap. Vbi
 dicitur à deo ad Abraham de circūcisione. Et erit in signū
 pacti inter me & vos. Ita q̄ Abraham accepit carnalis circumcisi-
 onis signū: hoc est circumcisionē in signū. *Signaculū iustitię fidei quæ*
est in præputio. Superfluit est. Per hoc q̄ circumcisionē accepit in
 signū pacti fœderis inter deū, &c. Accepit ipsam in signaculū, hoc
 est tanquã characterē seu impressam notam nō cuiuscūq; rei sed
 iustitię habitæ ex fide in præputio. Ita q̄ circumcisionē dicit non
 solū signum distinctiuū populi asciti à deo, sed etiã in specie esse
 velut characterē iustitię imputatę Abraham in præputio quia cre-
 didit deo. Hæ sunt igitur duę vtilitates circumcisionis, hæc sunt
 quæ cōsecutus est Abraham in circumcisione carnali. *Vt sit pater*
omniū credentiū per præputiū. Ex re significata signaculo circumci-
 sionis (scilicet iustitię fidei imputatę Abraham in præputio) dedu-

cit apostolus veram paternitatem Abraham tam respectu Meſſia, b
 cunciforum quàm circunciforū. Et primo respectu incircu fidem &
 rum: dicendo vt ſit pater omnium credentiū per præputium miſſioni
 ab ipſo ſecundum fidem generentur oēs credentes incircu iuxta illu
 vtpote imitantes fidē Abraham adhuc incircunciſi. Et hæc impletio
 nitas ſit illis vtilis, ſicut fuit vtilis fides ipſi Abraham: ſcilicet, nam in ſ
 putetur & illis ad iuſtitiam. illorum credere, ſicut reputatur probatur
 Abraham patri. Et ſit pater circuncifionis. Ex eadem re ſignificatio non p
 ſit etiā verus pater nō carnalis ſed ſpiritualis circuncifionis cipium a
 eſt circunciforū. Non ſunt tantum qui ſunt ex circuncifione. Corneuium pro
 eſt textus. Legendū eſt, *Iis qui non tantum ſunt ex circuncifione* di, non e
 la enim carnali circuncifione Abraham ſecundum legem gē cōmunis
 tes illi ſunt qui tantum ſunt ex circuncifione: hoc eſt qui Abraham
 cōſtant ex hoc q̄ ſunt circunciſi. Quos apoſtolus non cōp̄ua: ſcilicet
 dit inter filios Abraham: immo ad differentiā talium dicitur eſt ratio
 non tantū ſunt ex circuncifione, ſubiungēdo, *ſed & ſunt qui* dā pron
ſunt veſtigia fidei, quæ eſt in præputio patris noſtri Abraham. Super gi Moy
 verbum eſt. Ecce quorum in circuncifione eſt pater Abraham inconue
 Non ſufficit enim ad huiuſmodi filiationē q̄ ſint circuncifio fides (q̄
 oportet q̄ imitentur fidem quam habuit Abraham in præputio promiſſi
 Hæc vera paternitas Abraham respectu vtrorunq̄ue deducit miſſion
 re cuius ſignaculum eſt circuncifio: ſcilicet iuſtitia fidei Ab niens d
 in præputio. Et dixit hoc ad excludendam proprietatem miſſion
 ſibi Iudei vſurpabant paternitatis Abraham respectu circun iungēdo
 nis: hoc eſt q̄ Abraham ſit proprius pater circunciforum. E enim ir
 enim q̄ non ſufficit circuncifio ad hoc vt ſit quis filius Ab bat sub
 ſed exigitur imitatio fidei Abraham, habetur quòd pater putatur
 Abraham non eſt carnalis, non eſt legalis ſecundum circun legis (q̄
 nem, ſed eſt ſpiritualis conſiſtens formaliter in generatiōe teſtatu
 liorum in eadem fide: quæ generatiō cōmunis eſt circuncifio catio n
 incircunciſis. *Non enim per legem promiſſio Abraham aut ſemine hoc qu
 vt hæres eſſet mundi.* Coniunctio enim teſtatur q̄ hæc par nire, ac
 inducitur ad probandū prædicta: ſcilicet quòd Abraham teſ los: ac p
 ne iuſtitia fidei eſt cōmunis pater credentium tam circun miſſio
 rum quàm incircunciſorum. Et quum prius hoc probaſſet ſte ſio. & ſ
 ſtitia imputata Abraham tēpore quo erat in præputio, mod ne legi
 probat ex promiſſione facta Abraham iam circunciſo: vt aut pe
 ad idem cogat Iudæos. promiſſio ſiquidem hæreditandi ſa lege
 dum facta legitur Abraham, Gene. 22. in illis verbis, in te à ſuffi
 dicentur omnes gentes. In ipſius enim Abraham ſemine (ſi
 moda

respectu Meſſia, benediſſe ſunt vniuerſæ nationes, quã Meſſias prius per
 i incircumſidem & demum per regnum cõſtitutus eſt hæres, nõ terræ pro-
 ræputio miſſionis, non Aſiæ, nõ totius terræ, aquæ, aut aëris, ſed mundi.
 es incircumſiuxta illud, quem cõſtruit hæredem vniuerſorum. Et apte ex ad-
 . Et hæc impletione promiſſæ hæreditatis probatur paternitas Abrahæ.
 : ſcilicet, nam in ſuo ſemine futurus erat hæres. ac per hoc illo modo cõ-
 eputatio probatur pater quo futura erat hæreditas. Quã itaq; dicit pmiſ-
 a re ſignificatio non per legem, non ſubauditur participium facta, ſed parti-
 cipiſſionis adimplenda: vt clare comprobat ſubiuncta ratio. aſſert
 one. Corneum pro ratione q̄ promiſſio facta Abrahæ de hæreditate mũ-
 circuncifiſionem di, non erat adimplenda per legem Moyſi. *Sed per iuſtitiam fidei,*
 legem gẽnẽ cõmunis tam circuncifiſis quã incircucifiſis ad imitationem fidei
 c eſt qui Abrahæ. *Si enim qui ex lege hæredes ſunt.* Ecce ratio partis negati-
 non cõpõuã: ſcilicet quòd non per legem adimplenda erat promiſſio. Et
 um dicitur eſt ratio ducens ad incõueniens, immò ad contrarium adimplen-
 & iſ quidam dæ promiſſionis. Si enim qui ex lege, hoc eſt qui ſubditi ſunt læ-
 ahæ. Super gi Moyſi, conſtituti ſunt hæredes mundi. *Exinanita eſt fides.* Ecce
 ater Abrahæ inconueniens contrarium promiſſioni hæreditatis, euacuata eſt
 e circuncifiſides (qua fiunt dicta) à veracitate. *Abolita eſt promiſſio.* Addit
 am in præ promiſſio ſupra fidẽ. fides enim ſpectat ad executionem pro-
 ne deducit miſſionis: promiſſio autẽ prior eſt. Et propterea augẽdo incõue-
 ia fidei A niens dicit nõ ſolũ euacuari fidẽ, ſed etiã aboleri ſeu irritari pro-
 rietatem miſſionẽ. Quomodo autem vtrunque ſequatur, manifeſtat ſub-
 tu circunc iungẽdo, *Lex enim iram operatur.* hoc eſt, lex enim punit, operari
 iforum. E enim iram, eſt efficere vindictam. Et hanc actionem legis pro-
 filius Ab bat ſubiungendo. *Vbi enim non eſt lex nec præuaticatio.* Supple im-
 uòd pater putatur ad pœnam. Vtrunque horum clarũ ex ſe eſt, nam mediũ
 um circunc legis (quo ſcilicet lex trahit homines) eſt pœna. Et experientia
 generatio teſtatur quòd in locis ſeu in actionibus exemptis à lege præuati-
 eſt circunc catio non imputatur ad pœnã. Quocirca viſ rationis cõſiſtit in
 e aut ſem huc quòd quia legis eſt punire, immò quia propriũ legis eſt pu-
 p hæc par nire, ad legẽ ſpectat exhæredare, indignos hæreditate priuare il-
 Abraham los: ac per hoc ad legis actionẽ conſequitur non adimpletio pro-
 tam circum miſſionis, priuatis enim hæreditate non eſt implenda promiſ-
 probaſſet ſio. & ſic exinanitur fides, & aboletur promiſſio ex p̄pria actio-
 utio, mod ne legis. *Ideo ex fide.* Supponit Apoſtolus ſufficientem diuiſionẽ,
 nciſo: vt a aut per legem, aut per fidem adimplenda eſt promiſſio, & exclu-
 editandi ſa lege tanquam propria actione tendente ad cõtrarium, inferat
 rbis, in tel ſufficienti diuiſione, ideo ex fide. Et tamen ſubiungit accom-
 ſemine (i modam rationẽ quare per fidẽ adimplenda eſt promiſſio, ſub-

iungendo. *Vt secundum gratiam firma sit promissio omni semini*
 scripta nō solum minuit promissionem puniendo, sed etiam
 nisi secundum rationem debiti implet promissa: & hoc est
 his subditis. *Quo cōtra fides quēadmodū est dispositio*
 ad hoc vt deus illi promittat, ita est firmatiua promissionem
 eisdē enim res firmatur ex quibus fit. Vnde quū promissio
 Abrahæ fuerit ex fide, optime quadrat vt fide quoque firmetur
 executio. Rursus quū ita fides disponat ad promissionē
 ex debito, sed ex gratia fuerit promissio, cōsequens est vt
 adimpletio firmetur fide, vt sit firma secundū gratiā: ac per
 omni semini. Reddit ergo rationē quare ex fide, tangendū
 omnia. Dicendo enim vt secundum gratiā, excludit debitū
 enim imputatur ad iustitiam secundū gratiā. Dicēdo autē
 fit, tangit actum cōgruū fidei. Et dicēdo omni semini, cōp
 dit tam sub lege quā sine lege: vt ipsemet declarat, subiungens
*Non ei qui. pro, quod, refertur enim semē neutri generis. Et
 est selū, sed & ei qui. pro, quod, ex fide est Abrahæ qui pater est
 nostrum. scilicet credentiū. Sicut scriptum est. Gene. 17. Quia
 multarum gentium posui te. Verba hæc sunt dei ad Abrahā, sic
 ibidem. Ante deum cui credidisti. pro, coram deo cui credidisti.*
 sunt verba hæc sumpta ex Genesi, sed sunt adiecta à Paul
 exponēdum quali paternitate deus posuit Abraham patrem
 tarum gentium. exponit siquidē quod non paternitate car
 quæ est coram hominibus, sed paternitate spirituali quæ est
 ram deo cui ipse Abrahā credidit, positus est pater multarū
 tiū. Hæc est enim paternitas qua Abrahā est pater omnium
 dentium. *Qui viuificat mortuos, & vocat ea quæ non sunt tanquam
 quæ sunt.* Si verbum verbo reddendum est, legendum esset, &
 cat non entia tanquā entia. Primū horum duorum (scilicet
 viuificat mortuos) miraculum significat rei gestæ: quoniam
 viuificauit ad generādum tam mortuum corpus Abrahæ quā
 mortuam matricem Saræ. hoc enim fuit quū deus dixit, pater
 multarum gentium constitui te. Alterum verò (scilicet & vocat
 non entia tanquā entia) ad promissos filios multarum gentium
 spectat, inter eos enim quidā futuri erant filij secundū carnem
 quidam verò non; & tamen deus vocat nō entia tanquā entia
 cat non filios Abrahæ tāquam filios Abrahæ: vt in hoc ipso
 ficetur paternitas spiritualis. *Qui cōtra spem in spem credidit.*
 cū textus non omnino concordant in verbis: veruntamen se
 in idem redit legendo, *Qui præter spem in spe credidit vt*

pater multarum gentium. Significatur enim ad literam quòd præ-
 ter spem naturæ credidit se fore patrē multarū gentium in spe
 diuinæ promissionis. Vbi occurrit quæstio quonam pacto Pau-
 lus nunc dixit Abraham patrem omnium nostrū, quia pater
 multarū gentium positus est, loquens proculdubio de paterni-
 tate spiritali, modo autem eundē Abraham dicit fore patrem
 multarū gentium mediante generatione carnali. nam procul-
 dubio de generatione carnali loquitur, quum dicit quòd præter
 spem in spe credidit, imò & expresse subiungit de mortuis cor-
 pore eius & vulua Saræ. ¶ Solutio est quòd Abrahæ paternitas
 spiritalis adimplenda præcipue erat per fidē Christi. Christus
 autem secundum carnalem generationem, promissus erat filius
 Abrahæ per Isaac. & propterea ad paternitatē spiritalē Abra-
 hæ exacta est fides carnalis generationis Christi ex Abrahā per
 Isaac. Vnde hæc duo nō sibi inuicem aduersantur, sed magis co-
 hærent: vt ex hoc quòd sperabat generando filium se futurū pa-
 trem multarum gētium, intelligamus quòd sperauit generando
 Christum se fore patrem omnium credentium. *Secundum quod*
dictum est ei. Superfluit ei. Applicat Apost. ad spem Abrahæ, quum
 nonagintanouē esset annorū, ea quæ lōgē ante fuerant reuelata
 eidem. Et ad hoc significandū dicit secundū quod dictū est: hoc
 est secundum quod dictū fuerat præterito tempore. *Sic erit semen*
tuum. Hæc verba fuerunt dicta à deo Abrahæ. ca. 15. præmitten-
 te, suspice cœlū, & numera stellas si potes. his enim dictis subiun-
 xit, sic erit semē tuū. s. innumerabile ad similitudinē stellarum.
Sicut stella cæli & arena maris. Hæc sex dictiones superflue sunt.
Et non infirmatus est in fide. Superfluunt verbum est & præpositio
in. *Nec considerauit.* Continuanda est oratio. Et nō legēdum nec,
 sed non. Ita quòd textus est, *Et non infirmatus fide non considerauit*
corpus suū emortuū, quum iam fere centum esset annorū, & mortuā vul-
uam Saræ. Sententia est clara legenti historiā scriptā Gene. 17. &
 18. & intelligenti quæ est sermo de mortuo quo ad generandū, &
 quæ nomīe vuluæ nō pudibundū muliebre, sed quæ à medicis vo-
 catur matrix intelligitur. ¶ At si obiiciatur contra hæc Pauli
 verba, non cōsiderauit emortuū corpus, &c. quòd Abrahā consi-
 derauit hæc. nam scriptum est Ge. 17. quòd Abraham audita pro-
 missione filij ex Sara cecidit super faciem suam & risit, & dixit
 in corde suo, nunquid cētenario nascetur filius, & Sara nonage-
 naria pariet? In quibus verbis apparet Abrahā minus credidisse
 considerando hæc. ¶ Solutio est quòd Abrahā ab initio illius re-
 d ij uela

uelationis non perceperat esse reuelationem assertiuam: & p
 pterea contulit secum (reuerenter tamen) impedimēta nā
 tā in se quā in Sara. cōtulit autē non minus credēdo autē
 tando de promissione dei, sed percontando sensum diuino
 verborum, an vere ad significandū hoc quod sonabant dicta
 sent. Cuius signum est quòd subiungit scriptura deum posse
 xisse, vere Sara vxor tua pariet tibi filium, & tunc Abraham
 considerauit vt dicit Apostolus, &c. Ita quòd verba Apostoli
 rēda sunt ad tēpus completæ reuelationis. *In re promissione,*
in promissione, seu ad promissionem. Etiam dei non habuit
fidētia. Ex subiunctis verbis, ideo & reputatum est illi ad iu
 stitiam, habetur quòd hic est sermo de promissione scripta Ge
 sis 15. quando dictum est ei, sic erit semen tuum, & credidit
 braham deo, & reputatum est ei ad iustitiam. Postquā enim
 mendauit fidem Abrahæ absque alia vacillatione quum 99
 set annorum, cōmendat modo fidem Abrahæ etiam absque
 cillatione, quum longe prius fuerat ei facta promissio qua
 men eius foret innumerabile sicut multitudo stellarum. Et
 iunxit hanc commēdationem, ne fortē commendatio poste
 ris, fidei interpretaretur minoratio prioris fidei: praeter
 quia posteriorem fidem commendauerat, recolendo priorē
 reuelationem. Ad excludendam itaque hanc sinistram inter
 pretationem, commendat magis fidem Abrahæ in prima prom
 sione seminis eius innumerabilis. vnde & plus dicit subiung
 do, *Sed confortatus est fide.* Ibi dixerat, non infirmatur fide: hic
 cit confortatum fide. *Dans gloriam deo.* Ipsum credere deo
 dare gloriam deo tanquam veraci & potenti adimplere. *Pro*
sime sciens. pro, certus factus, seu certificatus, quòd quæcum
 promisit deus, potens est & facere. Et insinuat per hoc
 visio hæc non fuit simplex visio, sed cum effectu certificati
 potentiæ supernaturalis dei specialiter ad implēdam illam
 missionem. Abraham siquidem ante illam visionem certus
 de potentia dei supernaturali in genere, sed tunc certior est
 ctus in specie de supernaturali potentia dei respectu illius
 missionis adimplendæ. *Ideo & reputatum est illi ad iustitiam.*
est autem scriptum tantum propter ipsum, quòd imputatum est illi ad
stittiam, sed propter nos, quibus imputabitur creditibus in eum
suscitauit Iesum Christum dominum nostrum à mortuis. Repet
 dē similitē fidei Abrahæ esse non respectu cuiuscūque crediti
 Iesu Christi resuscitati à deo. Et rationem rei creditæ subiungit

Qui tradit
 à deo, à se
 est quod
 tute pecc
 stus res
 quāuis m
 non cred
 hoc peru
 rexit pro
 ueniret a
 imputat
 in deum
 fides fid

Iustific
 dei re
 ta, scilicet
 dentit
 in princ
 quæ hab
 hæc cap
 nuntia
 gelium
 tem om
 est prin
 ex statu
 pacis a
 bentes
 bent pa
 diatore
 deest c
 mus acc
 pacis iu
 tiam iu
 diator
 secuta.
 fuisse s
 dēdo,
 enim c
 gation

Qui traditus est propter delicta nostra. hoc est, qui traditus est morti à deo, à seipso propter delicta nostra delenda, iam enim dictum est quod sanguis Christi est pretiū redemptionis nostræ à seruitute peccati. *Et resurrexit propter iustificationem nostram.* Nisi Christus resurrexisset nō fuisset nos iustificati à peccatis nostris, quāuis mortuus fuisset & soluisset pretium pro nobis: quoniam non credidissemus. Sed ex eo quod resurrexit credimus: ac per hoc peruenit ad nos iustificatio, & propterea dicitur quod resurrexit propter iustificationem nostrā: hoc est propter hoc vt perueniret ad nos iustificatio. Et aptissime imitatores fidei Abrahæ imputatē ad iustitiam remissiuam peccati, subrogat credentes in deum per mediatorem Iesum iustificantem nos à peccatis: vt fides fidei, imputatio imputationi, & iustitia iustitiæ respōdeat.

CAPVT V.

Iustificati igitur ex fide. Declarata illa particula, iustitia enim dei reuelatur in eo, declaratur modo illa alia ibidem proposita, scilicet virtus seu potentia enim dei est in salutem omni credenti: tractat autem hoc vsque ad capitulum nonum. Vnde & in principio huius capituli proponit salutem in quatuor bonis quæ habent iustificati ex fide per Iesum Christū, tractaturus per hæc capitula, hæc quatuor bona quæ habemus per gratiam annuntiatam euangelio. in hoc enim manifeste apparet quod euāgelium secundum rem euangelizatam potentia dei est in salutem omni credenti. *Pacem habeamus.* pro, habemus, ad deum. Hoc est primum bonum ex quo constat salus iustificatorum ex fide: ex statu siquidem inimicitia ad deum, translati sunt in statum pacis ad deum: vt scilicet viuant cum deo tanquam pacem habentes: vt solent viuere homines apud principes ad quos habent pacem. *Per dominum nostrum Iesum Christum.* Declarat mediatorem pacis. *Per quem habemus.* Legendum est habuimus: & deest coniunctio &. Ita quod legendum est, *Per quem & habuimus accessum*, seu aditum. Declarat Iesum mediatorem nō solum pacis iustificatorum, sed etiam accessus seu aditus in ipsam gratiam iustificationis: vt intelligamus vnum atque eundem mediatorem in via & in termino, hoc est in accessu & in pace subsecuta. *Per fidem*, pro fide. Explicat siquidem modum accessus fuisse fide. Ita quod per Iesum vt mediatorem, fide, hoc est credēdo, habuimus accessum, *In gratiam istam.* C. iustificationis. Iam enim dictū est quod ex diuina gratia fides imputatur ad iustificationem, & propterea fide aditū habuimus in gratiā istam iu-

AD ROMANOS

fificationis. *in qua stamus.* pro, steterimus. Paulus in persona iustorum perseverantium loquitur, connumerans se illis (vt erat vnus ex illis) nō absq; mysterio: sed vt percipiamus quōd iustificatis similibus sibi verificantur hęc quatuor bona, & de imperfectis quāuis iustificatis: vt hinc quilibet Christianus sciat quantū sibi deest iustificationis perfectę. contēplando enī hęc iusticatorū bona, videmus imperfectiones nostras. Et *gloriamur in spe glorię filiorū dei.* Superfluit filiorū. Secundū bonū quo cōstat salus credētiū quod habent iustificati, est hoc. *gloriarī in spe glorię dei.* Et directē gloriatio hęc respicit celestis patrię gloriā, quam iustificati sperant. illa enim proprie gloria dei quę speratur à nobis. Ita quōd hoc secundū bonū non solum comprehendit spem diuinę glorię adipiscēdę in celesti patria, sed etiam gloriatiōē & velut iactantiam quādam nostrā in tali spe. In qua gloriatiōe significatur securitas ac quendi rem speratam. *Non solum autem.* Supple hanc gloriatiōem habemus. *Sed & gloriamur in tribulationibus.* pro, afflictionibus. Ecce tertiū bonū salutis nostrę quod habēt hic iustificati. *gloriarī in afflictionibus.* Prima gloriatio est respectu futurę in vita felicitatis, hęc autē est respectu pręsentium malorum. Rursus prima gloriatio est ratione animę sperantis: hęc autem est ratione corporis & reliquorū exteriorum bonorū. Innuat siquidē Apostolus per hęc q; gloriatio iusticatorum quo ad bona animę respicit futurā gloriā: quo ad bona verō corporis respicit pręsentem afflictionem. ita q; non gloriatur bonis corporis aut exteriorum rerum, sed de afflictionibus in corpore quā in rebus. *Scientes.* Manifestat vtranque gloriatiōem dupliciter. s. ex parte spiritus sancti, & ex parte filij dei. Manifestat autem rationem quōd gloriatio vtraque non est vana, sed est bene fundata, firma & certa. Procedit verō primū clarando, artificioso progressū inchoans ab afflictione quę materia secundę gloriatiōis: & transiens per spem quę est materia primę gloriatiōis, & perueniens ad charitatē dei per spem sanctū, quę est ratio stabiliēs vtranque gloriatiōis. Vide *gula.* *Quod tribulatio.* pro, afflictio, *patientiam operatur.* Intellectu materialiter & occasionaliter. afflictio enim materia est patientię, & est occasio vt patientię virtus exerceatur: sicut copia est materia liberalitatis, & occasio exercēdę liberalitatis. *Patientia autē probationem.* vt causa effectū. Siue probatio sumatur per experimētum facere, siue pro illius termino, qui est laudatio

commedatio. Patiētia siquidem vtrunq; efficit: nā & experimen-
 tum facit animi patientis, & probatum seu laudatū reddit ani-
 mum sufferentē. *Probatio verò spem.* occasionaliter cōfortando &
 augēdo spē: probatus enim animus, & roboratur & augetur in
 spe gloriæ dei. *Spes autē non confundit.* pro, non pudefacit. hoc est
 nō afficit hominem verecūdia, non facit vt pudeat hominē suæ
 spei. Ad hoc enim tendit vis progressus: nā diligenter intuenti,
 artificiose Paulus reduxit vtranque gloriationem ad spē. Et de
 ipsa dicit quod nō facit hominem pudere, proculdubio suæ spei.
Quia charitas, pro, dilectio, dei diffusa, pro, effusa, est in cordibus no-
stris per spiritum sanctū qui datus est nobis. Efficeret spes vt puderet
 nos spei quā habemus de gloria, nisi haberemus firmitatem no-
 stre spei. Huiusmodi autē firmitas vt possim^{us} assequi gloriā dei,
 pēdet ex amore dei erga nos: certum est enim quod deus potest
 & scit cōmunicare gloriā suā nobis: sed in hoc pendet totum an-
 velit illā nobis: quod est amare nos ad illam. Et propterea soli-
 dum spei fundamentum ex dilectione dei erga nos manifesta t:
 dicendo quia dilectio dei. Et quoniā dilectio dei erga nos, distin-
 guitur secundum genera bonorum quæ nobis vult deus (alia est
 enim dilectio qua vult deus nobis bona naturalia, & alia qua
 vult nobis bona supernaturalis gratiæ & beatitudinis) ideo ad
 differentiā dilectionis diuinæ qua cōdita sunt corda nostra, sub-
 iungit: effusa est in cordibus nostris, hoc est, largiter collata est
 secundum suos effectus & similitudinem, in cordibus nostris, in
 intimis animarum nostrarum. Et modum effusionis subiungit:
 dicendo per spiritum sanctū, nō per spiritum naturæ. Et ne am-
 biguum quid aut inopinatū suspiceris, subiūgit, qui datus est no-
 bis. acceperat siquidem Paulus (licet & alij apostoli & iustificati
 perseuerantes in principio ecclesie) spiritum sanctum cum tanta
 donorū supernaturaliū affluētia, vt experirētur in seipsis dilectio-
 nem dei effusam in propriis cordibus, tum in multis donis su-
 pernaturalibus, tum in præcipuo dono similitudinis dilectionis
 dei: hoc est dilectionis eorum erga deū. Vnde patet quod primū
 fundamentum spei explicat dilectionem dei erga nos, largē ef-
 fusam in nobis per spiritū sanctū habitantē in nobis: in quo clau-
 ditur reciproca dilectio nostra erga Deū tanquā pars effusionis.
Vt quid enim Christus quū adhuc infirmi essem? Dicitio interpretata
 vt quid, anceps est ad adhuc vel etiam seu prærererea. Et quod di-
 citur quum adhuc infirmi essemus, verbū verbo reddēdo, legen-
 dum est existentibus nobis infirmis. Quo fit vt varia sit textus
 d iij inter

Interpretatio: dum quidam legunt, adhuc enim Christus existens
 tibus nobis infirmis. Et referunt illud adhuc ad participium
 stētibus: ita quod sensus est, quia Christus existentibus ad
 bis infirmis. Alij autem legunt: præterea seu etiam seu am
 enim Christus existētibus nobis infirmis. Et est sensus: præ
 quod diximus de dilectione dei erga nos per spiritum sanctu
 subest alia ratio: quia Christus existentibus nobis infirmis,
 Vltima dicitur dictio hæc in hoc ultimo sensu, quā cōtinu
 ratio rationi: quemadmodum scriptores Latini vtiuntur præter
 seu amplius seu etiā. Et sensu meo satis quadrat huic loco, ad
 enim ad idem rationem ex parte Christi rationi dictæ ex
 spiritus sancti. Clarior tamen lectio esset, si legeretur: præ
 quia Christus existentibus nobis infirmis: hoc est impotent
 (proculdubio secundum animā) ad opera salutis. *Secundū tempus*
 Dictio interpretata tempus, plus significat quā tempus: sig
 cat enim tempus opportunum: eo modo quo dicimus de alio
 qui quum oportuit tum aduenit, quod venit in tempore, sig
 cantes quod venit tempore congruo, tēpore quo oportuit. In
 dit enim & significat Paulus quod Christus tempore congruo
 pore quo oportuit (ita quod nec tardauit nec præuenit) redē
 nos morte sua. *Pro impijs mortuus est.* Collige tres condition
 quod si prima est indigentia humanæ, significata per infirmitatem
 cunda est congruitas temporis, & tertia est impietas hominū
 Et appellantur homines impij impietate versus cœlestē patri
 & patriam. *Vix enim pro iusto quis moritur.* pro, morietur. Lib
 Paulus pro impijs, ex eo quod rarus inuenitur qui moriatur
 iusto: & si rarus aut nullus inuenitur qui moriatur pro iusto
 sequens est vt nullus inueniatur qui moriatur pro impio. *Non*
pro bono forsitan quis audeat. pro, audet, mori. Vniuersus iste
 intra latitudinem mortis voluntarie subeūda pro altero
 ne, intelligendus est. Ita quod duabus conditionibus vallatur
 tera est vt quis eligat mori, & hoc ad differentiam præliant
 præliantes enim non eligunt mori, sed pugnant vt vincant, m
 eo. Et petes euadere si possent. Altera est vt eligatur mors pro altero,
 quæ Euan
 est salute alterius: propterea enim dicit quod rarus aut nullus
 autē d
 qui pro iusto moriatur: pro bono autem, hoc est pro viro autē
 uatū dif
 non solū iusto, sed etiam supererogationis bonis prædito, for
 uā spera
 tā inuenietur aliquis audens eligere mortē: verbi gratia p
 salutiæ beati
 do Elia forte inuentus fuisset eligēs mori, sed pro saluādo bon
 eaturitudi
 ne quocunque iusto vix inuenietur qui eliget mortem. Et in
 stit) qui c

commendatur Christus qui elegit mori, non pro bono nec pro
 iusto, sed pro impiis. *Commendat autem charitatem suam deus in no-*
stris, pro, in nos. Vim rationis intentæ, narrato facto Christi expli-
 cit, & hac etiam alia via dilectionem suam erga nos deus com-
 mendat. In priore siquidem ratione declarata est charitas dei er-
 gens in nos penes intima in nobis: in hac autem ratione declaratur
 firmis, penes extrinseca, qualis est mors Christi. *Quonia quæ adhuc pecca-*
tores essemus secundum tempus, Christus pro nobis mortuus est. Manifesta
 est charitas hæc & manifestata amplius ex dictis. Et superfluit
 illæ duæ dictiones secundum tempus. *Nullo igitur magis nunc iusti-*
ficati in sanguine ipsius. Ecce alterum fundamentum spei satis clare
 deductum in litera. Ad spem enim spectat quod dicitur, *Salui eri-*
mus ab ira. hoc est à vindicta ultimi iudicij. *Per ipsum. Si enim quæ*
undum tempus inimici essemus, reconciliati sumus deo per mortem filij eius, multo magis
salui erimus in vita ipsius. Collige prudens lector qua-
 sdam de aliquor nomina humani generis in hac ratione: appellantur siqui-
 dem, siquæ infirmi, cõtra potentiam: impij, contra bonam voluntatē: pec-
 catores, contra rectitudinem mentis: & inimici, cõtra statum in
 congruo conditi sunt. Et multiplicat argumenta: nam vbi prius argu-
 itur redemptus est ex contrarietate qualitatum nostrarum (penes hæc
 conditione uõd si pro infirmis, impiis, peccatoribus, ac inimicis, &c.) modo
 vitæ colligendo arguit ex contrarietate mortis & vitæ ipsius Christi:
 hominibus uõd si mors Christi tantum valuit pro inimicis, multo magis vita
 est pro christi qui resurrexit valebit pro iam reconciliatis ad salutem ater-
 tur. Libera quæ sperat. Hoc est enim solidum spei nostræ fundamentum.
 Non solum autem. Respectu duplcis gloriationis antedictæ & fun-
 data dicit non solum: intendens siquidem adiungere quartum
 fundamentum. Non solum quod iustificati ex fide habet, continuat dicendo non so-
 lum solum, scilicet gloriamur in tribulationibus. *Sed & gloria-*
ceremur in deo. Tertia hæc est gloriatio. Ita quod primū bonū proue-
 nit iustificatis, est pax ad deū: & huic adiungitur triplex gloria
 prouenit. Prima in spe gloriæ dei: secunda in afflictionibus: & tertia in
 in deo. Et per hæc constituuntur quatuor bona iustificatorum, per
 altero, quæ Euangelium potentia dei est ad salutem efficiendam. Tan-
 tum nullus autem differt gloriatio in spe gloriæ dei à gloriatio in deo,
 quātū differt gloria dei à deo, quātū distat effectus à causa: nam
 quæ speramus gloriā dei, effectus dei est: utpote ipsa cœlestis pa-
 tris beatitudo: gloriatur autem iustificati nō solū ratione speratæ
 beatitudinis, sed rōne ipsius dei (in quo totius salutis summa cõ-
 sistit) qui est pro ipsis. Ex his talibus tamque magnis bonis iustifi-

AD ROMANOS

eatorū apparēt de effectibus iustificationis non qualiter. Jam nō p
 sed (si dicere licet) in summo Paulus loquitur. Hi enim effectus humanū
 nō sunt pprie loquēdo in omnibus iustificatis, vt patet: sed q; de pec
 zū est ex parte iustificationis, sunt in omnib? iustificatis stātū Originali
 (hoc est perseuerantibus) nisi impedimentū ipsimet ponant. vnum ho
 pter quod significāter dixit in qua stetimus: vt. s. significat. nam ad
 ficatos perseuerātes, non qualitercunq; , sed sicut ipse Paulus per peccat
 sibi similes pei seuerabant: ad hoc enim in prima persona loquitur. neces
 tur cōnumerans se aliis iustificatis stātibus habētibus huiusmodi poena m
 di dona: vt prætactū est. *Per dominum nostrum Iesum Christum* quatenū
 mediator in hac vltima gloriatione describitur: quia ipse est postherita
 tio q; gloriemur in deo. *Per quē nunc.* Tēpus demonstratur heritatio
 testamenti. *Reconciliatiōē accepimus.* de statu inimicitie in fluxisse hęc
 pacis mutati. *Propterea sicut per vnum hominē.* Hic incipit tractā in munc
 prædicta quatuor bona iustificatorum, inchoans à pace. Vn non spaci
 cit propterea, hoc est propter hęc reconciliationem quā scilicet in oēs ho
 mus faciendā: reconciliationis siquidē terminus pax est. Et scilicet à
 pax significet non actionem aut passionē, sed bonū trāquillitatis. Subsequē
 tus, intendit apostolus describere pacē iusticatorū à statu peccati. Dicitur C
 trario (hoc est statu peccati) & aperire iustificatos consecutus utroque
 tum pacis per Iesum Christum à statu peccati, tali ordine. In quo o
 enim ostendit liberatos esse à peccato, deinde ab augmento peccati. In
 ti, postea ab extrinseca occasione augendi peccatum quae est cōiunctio
 Moysi, & demū à lege peccati, quanuis non ex parte carnis. Sic Cic
 patefaciat à contrario quantū bonū assequūtur iustificationem. hic sensu
 rat itaq; cōmunem hominum statū in peccato, assumēdo iustificatur
 similitudinē cuius altera pars differtur, adeo q; videtur tunc propter
 mancus: nō tamen est mancus: sed inchoata similitudine per omnibu
 quitur hoc mēbrū, vsquequo resumēdo hoc membrum ex quo quidē pe
 aliud membrū similitudinis, tibi, igitur sicut per vnus delictū. Nō sic v
 Maneat ergo suspensum in mente lectoris aduerbiū sicut, ratione
 tū ad id in quo tenet similitudo: & interim aduertat eruditio te tam p
 etor Paulū excludere ea in quibus nō tenet similitudo. Quae do. Alte
 clarius penetres, similitudo intenta est inter delictū primi vtrūq; st
 nis & iustitiā Christi, & antequā declararet penes quid verificatur ex
 sicut, excludit duo in quibus nō verificatur licet, & propterea statū an
 cus apparet sermo, qui in veritate non est mancus, sed suspensus. Ratio a
 propter dictas exclusiones medias. Et dicit per vnū hominē sed diue
 Adā) quū tamē duo fuerint homines, primi parētes. s. Eua & p gratia
 quia pro nihilo supputat mulierem, vt hinc intelligamus q; tia pecc

aliter enim esse peccatum in hunc mundum intravit. Superfluit hunc. Certum est
 at: sed quod de peccato Adae est sermo. Quod quum fuerit simul actuale ac
 tatis status originale, utroque modo utitur hic illo Paulus. dicendo enim per
 t ponant unum hominem intrasse peccatum, quatenus originale est tractat:
 nificat: nam actuale prius per Euam, & prius per diabolum intrauerat. Et
 ipse Paulus per peccatum mors. In Gen. clare habetur: In quac. die com. mor. mo
 persona morie. necessitate moriendi incurres. & sic per peccatum secuta est
 us huius poena mortis. Et ex hac poena iterum apparet quod de peccato Adae
 Christus quatenus originali, est sermo: nam poena mortis infligta ei pro tota
 ia ipse posteritate, testatur peccatum cuius est poena, imputari ei & toti po-
 stratur steritati. Et ita in oes homines mors pertransiit. Non sufficit Paulo di-
 ctio in fraxisse haec duo (scilicet peccatum & mortem) per unum hominem intrasse
 cipit transiit in mundum: sed ne suspicareris intrasse quidem haec in mundum, sed
 pace. Vnde non sparsa in oes, adiunxit non solum intrasse haec in mundum, sed
 qua in oes homines. Et hoc retrogrado ordine subiungit: inchoando
 x est. Et scilicet a morte, dum dicit: & ita in oes homines mors pertransiit.
 traquill. Subsequenter vero redit ad peccatum: dicendo, In quo oes peccauerunt.
 a statu. Dictione Graeca interpretata in, anceps est ad propter vel in. ideo
 onsecuto utroque modo potest legi: vel propter quod oes peccauerunt, vel
 rdine. In quo oes peccauerunt. Et si legitur in quo, coniunctio harum di-
 gmeto. tionum in Graeco parit sensum quodammodo vnius aduerbij seu
 in quae ei coinnctionis: ut idem sit sensus legendo propter quod & in quo. Te-
 e carnis. stis Cicero, qui has iunctas dictiones interpretatur in eo quod. Et
 tificati. hic sensus aptissime quadrat contextui & vero sensui: nam signi-
 mudo. ficatur mortem pertransiisse in oes in eo quod oes peccauerunt, hoc est
 idetur propter hoc quod oes peccauerunt. Ita quod significatur mors communis
 tudine. omnibus ratione peccati communis omnibus: ne intelligeres mortis
 rum ex. quidem poenam communem omnibus: peccatum autem non commune omnibus.
 us delicti. Non sic vult intelligi Paulus: sed poenam mortis communem omnibus
 u sicut. ratione peccati communis omnibus. *Vtque ad legem enim.* Declarata coita-
 eruditio. te tam peccati quam mortis, subiungit diuersos status utriusque; in mu-
 do. Quo. do. Alter est ab Adam usque ad Moysen: alter postea. Et quomodo
 primi. utrumque statum simul patefacias, pro quanto manifestato vno manife-
 d veritas. statum ex consequenti alter, directe tamen & explicite modo prosequitur
 propterea. statum ante legem, postea autem prosequetur statum sub lege, ibi, lex autem.
 sed suspo. Ratio autem quare Paulus proponit non solum peccatum primi hominis,
 homini. sed diuersos illius status, est duplex. Altera est ut hinc patefaciat
 f. Eua. & gratiam Christi liberari homines non solum a peccato, sed ab abundantia
 amamus. peccati quae fuit sub lege; altera est ut hinc occasionem habeat
 patefa

Patefaciendi quod gratia Christi sicut liberat ab abundantia peccati, ita liberat à iugo legis quæ est occasio augmenti peccati. Differentia itaque implicite & ex consequenti hic prælibata est duplex. & quo ad peccatum quidem differentia consistit penes imputationem & non imputationem, non penes esse. Et propterea dicit quod usque ad legem, quod comprehendit tempus status. *Peccatum erat in mundo.* Ita quod Moyses qui tradidit peccatum in Genesi, non finxit hoc peccatum, sed erat ipse in mundo, ita ante legem sicut post legem extensum est: & non est differentia. *Peccatum autem non imputabatur quomodo esset.* pro, peccatum autem non imputatur lege non existente. Ecce differentia ex communi ratione legis declarata. Consistit est omni loco ac omni tempore quod non existente lege, non est punire, peccatum non imputatur ad poenam: & propter hoc dicitur ista differentia in proposito, quod non existente lege, si peccatum quod erat in mundo commune omnibus non imputabatur ad poenam. minus dicit: quia nec cognoscebatur. Inveniente autem lege Moyse, peccatum quod erat in mundo imputatum est ad poenam: declarante hoc lege, est enim sermo de imputatione humana. *Sed regnavit mors ab Adam usque ad Moysen.* Ecce differentia quo ad mortem. Et consistit in hoc quod usque ad Moysen mors regnavit, postea vero habitata est. Ita quod mors non reputabatur poena peccati, sed velut regnum iure naturæ in omnes. adveniente autem lege cognita & habitata est poena peccati communis humano generi. *Etiam in eos qui non peccaverunt in similitudinem.* pro, in similitudine, *prævaricationis Adæ.* Ad clare explicandum communem peccati in omnibus absque exceptione tam paruulorum iustorum, dicit etiam in eos qui non peccaverunt in similitudine prævaricationis Adæ. Parvuli enim etsi peccatum habent, tamen peccaverunt simili transgressione transgressioni Adæ. Peccatam enim nunquam peccaverunt actualiter. Iusti quoque, etsi peccaverunt etiam actualiter, non tamen peccaverunt simili transgressione transgressioni Adæ: utpote qui nunquam transgressi sunt simili peccato præceptum dei: qualis tamen fuit transgressio Adæ. *Quia in figura futuri.* Græca dictio anceps est ad futurum in masculino & neutro genere: sicut & Latina. & propterea potest esse sensus duplex. Alter est, qui typus seu figura futuri Adæ, hoc est inchoata siquidem est similitudo sicut per unum hominem

Et tenet figuratio penes hoc quod Adam fuit pater peccati & mortis, Christus autem pater iustitiæ & vitæ. Alter est. Adam est typus, hoc est velut forma exemplaris, futuri peccati: quoniam ab eo deductum est peccatum totius humani generis, velut à typo exprimitur forma. Vtrunque est verum: elige lector sensum quem vis. In vtroque tamen sensu futurum dicitur respectiue non ad tempus Pauli sed Adæ. *Sed non sicut delictum ita & donum.* Antequam ut dictum est) explicet similitudinem, excludit similitudinem quo ad vtrunque, scilicet & quo ad peccatum & quo ad mortem. Et prima dissimilitudo consistit referendo hinc peccatum Adæ ad limitatam pœnam (scilicet mortem) inde verò referendo gratiam Christi ex gratia dei ad exuberandum in donum: vt intelligamus longe dissimile esse donum per Christum collatum humano generi, morti illatæ humano generi per delictum Adæ: quoniam mors certa quædam pœna est, donum autem Christi immensum est. Et ad hoc inferuntur causæ tantæ redundantis duæ. altera principalis. scilicet gratia dei, altera instrumentalis, scilicet gratia Iesu Christi hominis. ¶ Vide singula. *Sed non sicut delictum.* Nota aduerbiū sicut: quoniam dissimilitudo explicatur penes modum. *ita & donum:* supple Christi. *Si enim vnus delicto multi mortui sunt.* Ecce modus quo delictum infert mortem, quod scilicet delictum vnus (Adæ) tam potens fuit quod constituit mortuos multos: multitudinem scilicet humani generis. *multo magis.* Ecce principium dissimilitudinis multo maiori potentia. *Gratia dei & donum.* E regione mortis ponit hæc duo, gratiam dei & donum. ad comprehendendum omnia tam extrinseca quàm intrinseca beneficia diuina collata humano generi per Christum. *In gratia vnus hominis Iesu Christi.* Contra delictum vnus hominis (scilicet Adæ) locat gratiam vnus hominis Iesu Christi: vt quanto potentior est gratia delicto, quanto excellentior est Christus Adam, tanto clarior appareat dissimilitudo. *In plures.* pro, in multos. Nulla significatur differentia penes multitudinem hominum: quoniam hinc & inde describuntur mulci. *Abundauit.* pro, exuberavit. *Et non sicut per vnum peccatum, ita & donum.* Interpretes addiderunt aduerbium & conjunctionem, scilicet ita &. Et negatio quo errore legitur peccatum, pro qui peccauit. Legendum est. *Quæ* itaque est sic, *Et non sicut per vnum qui peccauit, donum.* Et est sententia, & donum non est sicut per vnum qui peccauit. Altera similitudo excluditur. Et consistit dissimilitudo in hoc, quod peccatum Adæ vnus meruit diuinum iudicium in condemnationem: donum

num autem Christi multis respōdet delictis in iustificatione. Intendit enim magnificare donum Christi ex hoc quod respōdet sufficienter innumerabili multitudini delictorū humani generis: condemnatio autem Adæ, vnus tantum hominis delictum respōdet. Vnde & dicit, *Nam iudicium quidem*. diuinum factum in Genesi contra Adam. *Ex vno*. scilicet, peccante. *In condemnationem*. ibi latam. *Gratia*. pro, donum supplet Christi. *Amplius*. *multis delictis*. ex multitudine delictorum humani generis. *Iustificationem*. multitudinis hominum. *Si enim vnus delictum regnauit per vnum*. Tanquam colligens vtrunque dissimilitudinem ad amplius explicandū & adiungendum, format argumentum quod si vnus delictum mors regnauit per vnum. Multo magis exuberantiam, *gratia*. proculdubio diuinæ gratiæ, *nationis & iustitiæ*. pro, & doni iustitiæ, *accipientes*. Dicit de peccatiā contra peccatum diffusum per vnum. *In vita regni contra regnum mortis*. *Per vnum Iesum Christum*. contra Adam. *Igitur sicut vnus delictum*. Declaratis dissimilitudinem resumit inchoatam similitudinem vt integret illam. *In omnes viues*. Ecce vis similitudinis quod delictum Adæ fuit delictum in omnes homines suapte natura redundās: quoniam peccatum vnus tamen vt caput naturæ humanæ. *Quod ad illius qui homo & deus simul est*. *In condemnationem*. Vnde dicit: & quod delictū Adæ fuit in omnes homines, & quod in condemnationem. vt explicet amborum cōmunitatem delicti & condemnationis: hoc est pœnæ. *Sic & per vnus*. *tiam*. pro, iustificationem. Declarat similitudinem proportionalem regione delicti vnus hominis locans iustificationem vnus, proculdubio Iesu Christi. *In omnes homines*. Suapte natura iustificatio Christi in cruce fuit in omnes homines: quoniam est caput totius ecclesiæ à principio mundi vsque ad finem propterea meritum ipsius est suapte natura meritum omnium quantum ad sufficientiam. *In iustificationem vitæ*. E regione condemnationis ponit nō vitam sed iustificationem vitæ: quoniam in hoc tempore per meritum Christi non consequimur vitam corporis, sed iustificationem vitæ, sed iustificationem vitæ etiam secundū corpus in futuro seculo. *Sicut enim per vnus*. *tiam vnus hominis*. Explicat similitudinē à specie peccati, & totiens delictum Adæ nominauit, modo speciem delicti peccati fuisse inobedientiam. Et apte inobedientia appellatur peccatum Adæ. *meo estio enim*. *propterea in*. *mus, mult*. *explicat*. *quod su*. *ligamus*. *nos incur*. *peccatur*. *sumus co*. *inobedie*. *constitut*. *ti sumus*. *nos hab*. *Paulus i*. *pro, obec*. *mortem*. *fine prop*. *hoc quod*. *res, ita p*. *stituunt*. *catum*. *tiam Ch*. *tribus, ali*. *illud ext*. *ret ad ill*. *pro bap*. *reddend*. *& signifi*. *dico, ho*. *& ex int*. *ctum sul*. *ter inter*. *abundar*. *lege quod*. *autem p*. *riori par*. *tum era*. *status pe*. *dem stat*.

tum Adæ, quoniam nõ fuit peccatũ ex obiecto seu materia. Co-
 mestio enim illa fuit non ex se mala, sed quia prohibita, & pro-
 pretea inobedienciæ ascribitur. *Peccatores constituti sunt.* pro, su-
 mus, *multi.* Non solum explicat speciem delicti Adæ, sed etiam
 explicat modum quo delictũ illud imputatur reliquis: dicendo
 quod sumus cõstituti peccatores. vt absq; vlla ambiguitate intel-
 ligamus nõ solum pœnam peccati, sed peccatum ipsum omnes
 nos incurrisse per inobediẽtiã vnus. Vbi clarissime explicatur
 peccatum originale. dicẽdo enim quod per inobediẽtiã vnus
 sumus constituti peccatores, a pertissime significat quod per illã
 inobediẽtiã concepti sumus peccatores. Dicendo siquidem
 constituti sumus, manifestat quod sine operibus nostris cõstitu-
 ti sumus peccatores per illius inobediẽtiã: quod est omnes
 nos habere peccatum originale. vnde & cõmemorauit seipsum
 Paulus in hoc multitudini humanæ. *Ita & per vnus obediẽtiã.*
 pro, obediẽtiã. proculdubio qua factus est obediens vsque ad
 mortem, mortem autem crucis. *Iusti constituentur multi.* etiam
 sine propriis operibus: vt patet in baptismo. Ita quod sicut per
 hoc quod homines generãtur ab Adam constituuntur peccato-
 res, ita per hoc quod generantur à Christo per baptismum con-
 stituuntur iusti. ¶ Et ex hac Pauli doctrina habes non solũ pec-
 catum originale cõmune omnibus hominibus, sed etiam iusti-
 tiã Christi cõmunem omnibus hominibus: ac per hoc infan-
 tibus. alioquin potentius esset peccatũ Adæ iustitia Christi: quia
 illud extenderet se ad infantes, & iustitia Christi nõ se extende-
 ret ad illos. cuius oppositum Paulus docet aperte. Et hæc nota
 pro baptismo infantum. *Lex autem subintravit.* Verbum verbo
 reddendo legendum esset, lex autẽ præteraduenit. Intendit enim
 & significat malam conditionem aduentus legis. malam autem
 dico, hoc est præter intentionem. Lex siquidem quanuis sancta
 & ex intentione data à deo ad bonum, quo ad illum tamen effe-
 ctum subiunctum (scilicet abundantiam peccati) aduenit præ-
 ter intentionem: quoniam non ad hoc dedit eam legislator vt
 abundaret peccatum. Et propterea Paulus intendẽs tractare de
 lege quo ad hunc effectum, formalissime locutus est, dicens, lex
 autem præteraduenit. Continuatür itaque hæc particula supe-
 riori particulæ, qua dictum est, vsque ad legem enim pecca-
 tum erat in mundo. ibi enim cœpit Paulus tractare diuersos
 status peccati, scilicet ante legem & sub lege. & declarato ibi-
 dem statu peccati ante legem, post prosecutas dissimilitudines
 & simi

& similitudines peruenit ad alterū membrum status peccati licet sub lege. *Vt abundaret delictum.* Ecce effectus præteritionem, ecce status peccati sub lege. Abundaret autē fructu do. delictum enim originale abundauit plus fructificādo lege: vt inferius Paulus declarabit. *Vbi autem abundauit delictum perabundauit & gratia.* Superfluit &. Ecce ratio quare Apostolus tractauit diuersos status peccati ante legem & sub lege. enim tractat de peccato vt à quo per Christū liberati sumus fuit vt monstraret quod sumus liberati & à peccato & ab augmento seu abundantia peccati. & propterea oportuit statum peccati ante legem & statum abundantia peccati sub lege patere vt sicut ex statu peccati manifestauit gratiā Christi, ita ex abundantia peccati manifestet superabundantē gratiam Christi. *Vt sicut regnauit peccatum in morte.* pro, in mortem. Ad quod in statu ante legem dixerat, regnauit mors: modo sub lege, dicit regnauit peccatū in mortem. Nam tūc peccatum nō cognoscebatur, & mors quasi regnans reputabatur: sed postquam autem cognitis peccato & mortis pœna, non regnauit mors: existimata est pœna. regnauit tamen peccatum: quia abundantius peccatum, & regnauit in mortem: quia regnauit ad multiplicandam mortem, adiungendo mortem animæ morti corporis. *& gratia regnet per iustitiam.* E regione ad regnum peccati dantis sub lege locat gratiam contra legem, & iustitiam peccatū. vt etiam intelligas non sic abundare gratiam vt datur iustitiam: sed sic vt regnet in hominibus noui testamenti iustitiam fidei. *In vitam æternam.* Hinc apparet quod in morte æternam mortem quum dixit regnauit peccatū in morte enim gratia regnat in perpetuitatē præsentis vitæ, sed in illam quæ ex se est æterna. *Per Iesum Christum.* Ecce modus per quem superabundat gratia & regnat in vitam æternam.

CAPVT VI.

Quid ergo dicemus? Duo simul officia exercet Paulus: & efficaciam doni Christi respectu peccati, quæ abundantis, explicat: & sollicitus est ad excludendam carnalium inponentium ei quod doceret facienda mala vt erent bona. vnde & hinc occasionem accipit cōtinuandi tractat. Dixerat enim quod vbi abundauit delictum, superabundauit gratia. & poterat quispiam ex hoc bono fructu & fructu licet vt abundaret gratia) licentiam accipere multiplicata vt abundaret gratia. Hanc itaque licentiam excludit

subdit quod
det. Hæc
plicare p
Patet au
rat abun
habes
Quid em
peccato,
mo vari
tia grati
dit pate
tia man
dantis
Alter est
primo p
mortali
sti, mor
illi, non
dicuntur
rioni no
argume
non red
pius vi
officiur
tres. De
quicunq
ptismi
proban
mo cor
In mori
quàm
quonia
Christ
mum in
tu bap
per ho
tur. Q
ptism
est. H
ptism

subdit quid ergo dicemus. *Manebimus in peccato vt gratia abundet.* Hæc est licentia. Vbi nota quòd manere in peccato & multiplicare peccatum, pro eodem vitur: quoniam mutuo se inferunt. Patet autem quòd pro eodem vitur: quoniam quod prius dixerat abundare peccatū, modo appellat manere in peccato. & hinc habes quòd hæc duo inuicem se inferunt. *Absit.* Horrentis est. *Quid enim.* Superfluit enim. *Mortui sumus peccato.* Datus casus est peccato, tam hic quàm inferius vbi millies repetitur similis sermo variis verbis. Rationem reddit duplicem ex ipsa abundantia gratiæ quòd non est manendum in peccato. Ita quòd intendit patefacere quòd repugnat rationi seu causæ abundantia gratiæ manere in peccato. Propter quod assumit duos effectus abundantis gratiæ cum suis causis: ex quibus format duas rationes. Alter est quòd nos mortui sumus peccato. Et penes hunc effectū primo procedit: intendens quòd sicut Christus mortuus est vitæ mortali, &c. ita percipientes abundantem gratiā ex morte Christi, mortui sunt peccato. Mortuus enim alicui, nō viuit amplius illi, non sentit illi, non fructificat illi: ac per hoc mortui peccato dicuntur & sunt qui nō fructificant peccato, qui vita subiecta rationi non viuunt peccato. *Quomodo adhuc viuemus in illo?* Optimū argumentum consequenter ad mortem. Sicut enim mortuus non redit ad vitam pristinam, ita mortuus peccato nō debet amplius viuere peccato: alioquin non vere mortuus est, aut nō vere officium mortui exequitur. *An ignorati fratres.* Superfluit fratres. Declarat assumptum, scilicet quod mortui sumus peccato. *Quòd quicumque baptizati sumus in Christum Iesum.* Ad differentiam baptismi Ioannis dicit in Christum Iesum. Et assertit baptismum ad probandū quod mortui sumus peccato: vt intelligamus in baptismo conferri abundantiam gratiæ tantam vt moriamur peccato. *In mortem ipsius baptizati sumus?* Græcus textus anceps est tam hic quàm inferius ad in morte vel in mortem. Sed hic nihil refert: quoniam in similitudine mortis Christi, & in virtute mortis Christi baptizati sumus. *Consepulti enim sumus cum illo per baptismum in morte.* seu mortem. Ex sepultura declarat mortem, ex ritu baptizandi: quia scilicet qui baptizatur sub aqua ponitur: ac per hoc similitudinē gerit eius qui sepelitur, qui sub terra ponitur. Quia itaq; sepeliri non est nisi mortuorū, ex hoc ipso quod in baptismo sepelimur, assimilamur Christo sepulto, seu quū sepultus est. Hoc enim significat, cōsepulti enim sumus cum illo per baptismū. Quod autem addit in morte seu mortem, vel similitu-

dinem explicat quod sepulti sumus tanquam commortui
 baptismi explicat quod est in morte peccato, hoc est quod facti
 mortuos peccato. Quae sensum accusatiuis casus sonat. Ita
 tem: ut intelligamus baptismum non praesupponere nos mor-
 peccato, sed efficere nos mortuos peccato. & in hoc esse dif-
 litudinem inter mortem & sepulturam nostram, & mortem & se-
 ram Christi. Christus enim prius mortuus est, & deinde sepe-
 nos autem dum baptizamus in morte Christi, sepeliamur in
 tem: hoc est, dum sepeliamur reddimur mortui peccato. Et
 detur sensus directe intentus a Paulo. *Ut quomodo Christus sumus
 mortuus per gloriam patris.* Declarato modo quo mortui sumus
 cato, declarat sequela debiti non viuendi posthac in peccato.
 clarat autem prosequendo assimilationem ad Christum, ut quomodo
 stus ex sepulchro surrexit non ad pristinae vitae conditiones, sed
 gloriae patris: hoc est per gloriosam & ad gloriosam vitam.
 enim vita Christi fuit vita per infirmitatem carnis inter igno-
 nias & vilitates multas: de sepulchro autem surrexit: hoc
 vitam venit, non per infirmitatem carnis exigendam, sed per patri-
 riam perseverantiam. Tangendo enim causam, describit condi-
 nes vitae gloriosae. *Ita & nos in nouitate vitae ambulemus.* Vita
 sti gloriosa in qua surrexit, noua vita fuit. Et propterea
 non dicit ita, & in gloriosa vita ambulemus: sed sobriè modum
 tus est similitudinem non quo ad gloriam, sed quo ad nouitatem
 imitanda: ut qui non possumus imitari gloriam vitae Christi
 mur nouitate. *Si enim coplantati facti sumus similitudini mortui
 Ordo literae est. si enim facti sumus coplantati similitudini
 tis eius. Et coplantati non est participium, sed vim habet non
 verbalis. Et intendit Paulus aperire facultatem eius quod in
 diate dixerat, in nouitate vitae ambulemus. Et quoniam
 re in vita noua, proficere est in vita gratiae: ideo nouam
 ram assumpsit significantem huiusmodi profectum. Assumpsit
 metaphoram coplantatarum arborum: tanquam mors Christi
 arbor, & eiusdem resurrectione sit altera arbor. Et intendit
 cit quod si facti sumus tanquam coplantati Christo mortuo
 mus simul coplantati Christo resurgenti. Et quoniam coplan-
 tionis similitudo si ad coplantationem proprie spectetur
 nus congruit proposito (nam ex hoc quod una arbor simul plan-
 tur alteri, vim ex altera non trahit) ideo coplantatio proprie
 ne hic posita intelligitur. Transfertur enim apud Graecos
 bulum hoc ad significandum inscriptionem, ea ratione quia quod in-*

est arbori alteri, cōplantatū est illi, pro quāto in eandē coit plan-
tam. in cuius sensus signum non dicit cōplantati cum morte. Et
quantū ad sensum recte interpretati sunt qui pro cōplantati di-
xerūt insititij. Est enim sensus q̄ si sumus facti insititij a simila-
tione ad mortē Christi, erimus quoq; insititij a similitudine ad
resurrectionē eius: si habemus vim ex morte eius velut insiti, ha-
bebimus quoque vim ex resurrectione eius, sicut ramus insitus
vim habet à plāta qui est insitus. *Simul & resurrectionis erimus.* sup-
ple similitudini cōplantati. Et hęc cōplātatio est illa quæ facul-
tatē nobis p̄bet ambulandi in nouitate vitæ: quoniā p̄bet faculta-
tem proficiēdi. Cōplātatio. n. resurrectioni Christi, vim trahit ex
Christi resurrectione ad vitā similit̄ nouæ vitæ Christi. *Hoc sciē-
tes quia.* pro, quōd, *Vetus homo noster.* Prima ratio non manendi in
peccato vt abundet gratia, sumpta est ex hoc effectu abūdantis
gratiæ q̄ nos mortui sumus peccato: hęc autē secunda ratio su-
mitur ex parte eorū quæ sunt peccati. Et bene nota q̄ non dico
ex parte peccati, sed ex parte eorū quæ sunt peccati: qualia sunt
cōsequētia ad peccatū, siue sint malę inclinationes, siue reatus,
siue quouis alio noīe appellētur reliquiæ peccati. Et dicit q̄ non
solū nos mortui sumus peccato, sed etiā vetus homo noster: hoc
est reliquiæ peccati in nobis. Quicquid em̄ ex peccato illatum est
nobis secundū animū, toto vnico vocabulo vetustatē Paulus ap-
pellauit. Et merito: quoniā vetustas defectus est, præter intentio-
nē est, & in coordinatione mali cōtinetur: & secundū veritatem
ab antiquo peccato primī parentis nobis inest. Quū itaque dicit
vetus homo noster, animū nō secundū substantiā, sed secundū ve-
tustatē ex peccato cōtractā significat. *Simul crucifixus est.* Aduer-
biū simul refertur tū ad tēpus quo mortui sumus peccato, tū præ-
cipue ad crucifixionem Christi. ac si dictū fuisset, simul cū Chri-
sto crucifixus est. Nō dicit mortuus est, sed fixus cruci est: vt intel-
ligamus quōd quāuis nos mortui sumus peccato, vetus tamē ho-
mo noster non est mortuus, sed est crucifixus. Et quidē q̄ non sit
mortuus experimur. vnde & inferius clamabit Paulus, infelix
ego hō, &c. Sed est velut fixus cruci, impeditus ab operibus vetu-
statis. Et vt hęc cōditionē nō mortis, sed crucifixionis clarius ex-
plicaret, subiūgit duos fructus seu fines huius crucifixionis. Alter
est. *Vt destruat̄ corpus peccati.* Quantumcunq; per baptismū mor-
tui sumus peccato secundū animā, nostrum tamen corpus rema-
net corpus peccati, vnde & inferius dicit, video aliam legem in
mēbris meis repugnantē legi mentis meæ. Ad destruendū autē

corpus nostrum, non secundū substantiā sed secundum quod est peccati, verus homo noster crucifixus est, hoc est diminutio & impedimentū ex cruce Christi præstitū animo nostro secundum id quod habet vetustatis, ad hoc præstitū est vt redundet ad destruendum etiā in corpore id quod est peccati. Quod fit continue subiiciendo carnē spiritui ex Christi cruce. *Vt vltra non seruiamus peccato.* Ecce alter fructus seu finis, cui subordinatur præcedens, ad hoc enim destruendum est corpus peccati vt vltra non seruiamus peccato. Non dicit vt vltra nō peccemus (quū hoc sit impossibile secundum præsentem statum) sed dicit vt vltra non seruiamus peccato, tanquam serui domino. Et per hunc finē possibilem in hac vita modificauit anteriorem finē. s. destruere corpus peccati. Hoc enim videtur impossibile in præsentem statu, sicut & non peccare. Sed destruere quātum exigitur ad hoc vt nō seruiamus peccato, non est impossibile: sed cōmunicatum multis viris perfectis. *Qui enim mortuus est, iustificatus est à peccato.* Altitatis duabus rationibus quòd nō est manendū in peccato vt gratia abūdet, quia ratio abundātis gratiæ tam in nobis q̄ in veteri nostro homine repugnat māsioni in peccato, prosequitur modo Paulus sigillatim singulas rationes, descēdendo ad res ipsas. Et primo primā. ¶ Vbi aduerte quòd prima ratio (scilicet ex hoc q̄ mortui sumus peccato per baptismum, &c.) est ratio secundum formam sermonis, magis sonans vinculum professionis & debiti ex professione consurgens q̄ rem ipsam. nam sonat ritum baptismi in similitudinem mortis & sepulturæ Christi ex huiusmodi assimilationibus: quemadmodum si diceremus profitentibus quòd induti sunt veste nigra, q̄ prostrauerunt se pronos in terram & similia. Modo autem prosequitur huiusmodi mortem & vitam explicando res ipsas. Et propterea dicit, qui mortuus est, iustificatus est à peccato. Ecce res baptismi, ecce res mortis. s. iustificatio à peccato, vt ex ipsa iustificatione percepta, metaphora mortis nostræ ad similitudinē mortis Christi plenius intelligatur & procedatur. *Si autem mortui sumus cū Christo.* Proportionaliter intellige, illum mortuum vitæ priorī, nos mortuos peccato. *Credimus.* Quod prius dixerat debitū ex suscepto baptismo, modo explicat futurū ex gratia Christi. Et propterea dicit credim⁹, iam iustificati & mortui cum Christo indubitanter confidimus. *Quia, pro, quod, & viuemus cum illo.* vita gratiæ. Et dicit viuemus cū Christo, quauis in cœlis existente: quoniā confidimus q̄ vita nostra hīc cōuersatio erit cœlestis. Et nihilominus sicut mori

cum Christo, est imitari mortem eius, ita viuere cū Christo, est
 imitari nouitatē vitæ eius. Et rursus sicut mori cum Christo, est
 inniti morti Christi, ita viuere cum Christo est inniti vitæ Chri-
 sti, qua uiuit & regnat. *Scientes quòd Christus.* Prosequendo expli-
 cat conditiones nouæ vitæ imitandæ. *Resurgens.* pro, excitatus,
ex mortuis. Christus enim non resurgit, sed resurrexit. *Iam non*
moritur, mors illi vlti à non dominabitur. Interpres eandē dictionem
 varie interpretatus est. Vtrobique enim in textu Græco habetur
 idem, præter hoc quòd præsens mutatum est in futurum. *Legen-*
dum itaque est, Non amplius moritur, mors illi non amplius domina-
bitur. Et excludit à Christo excitato à mortuis duo. s. actualem
 mortem, & dominium mortis in eum. Et non sufficit excludere
 mortem: quoniam cōmune erit omnibus hominibus post iudi-
 cium vniuersale non amplius mori, sed non erit communis om-
 nibus exemptio à dominio mortis. Dominabitur enim mors tūc
 in omnibus illis qui pœnas continuè dabunt, & nunquam mo-
 rientur. Ad excludendum omnem itaque possibilem pœnalitatē
 adiunctum est: mors illi amplius non dominabitur. Sunt enim
 pœnalitates de dominio mortis. *Quòd enim mortuus est.* Declarat
 ex causis propriis mortis & vitæ Christi conditiones dictas. Et
 primo ex causâ mortis, quia quòd mortuus est Christus, *Peccato*
mortuus est semel. hoc est peccato tollendo sufficit mortuum esse
 semel. Vbi simul tangit causam mortis Christi fuisse tollere pec-
 catum, sufficere ad tollendum peccatum quòd semel sit mortuus.
 Et hoc non aliter probauit: quoniam hinc sufficientia mortis
 Christi, inde imbecillitate peccati notoriis existentibus, per se
 tum est velut ex terminis quòd sufficit semel mortuum esse. In
 idem autē redit sensus (quãuis nō ita clarè) si legatur in neutro
 genere, quòd enim mortuū est scilicet in Christo, peccato mor-
 tuum est semel. Vtrâque siquidem lectionem textus Græcus ad-
 mittit. *Quòd autem viuit, viuit deo.* Hinc apparet punctandū esse
 vt punctauimus: nam sicut dicit quòd autem viuit, ita antè dixit
 quòd enim mortuus est: & quemadmodum modò subiungit vi-
 uit deo, ita tūc subiunxit peccato mortuus est. E regione peccati
 causæ mortis Christi, locat deū causam vitæ nouæ in qua Chri-
 stus resurrexit, vt intelligamus ratione ab oppositis quòd Chri-
 stus mortuus est cōsone ad peccatū moriendo semel, & similiter
 viuit consone ad deum viuendo semper. Deus enim quātum ex
 se est, indeficiens est author, finis & ratio vitæ: ac per hoc qui vi-
 uit deo, indeficientem rationē vitæ habet. Quo contra qui mo-

AD ROMANOS

ritur ad tollendum peccatū, eo ipso quòd peccatū abstulit, nullū
 habet rationē iterum moriendi. *Ita & vos existimate.* Vnico ad-
 uerbio similitudinis complectitur omnia supradicta de Christo,
 tam mortuo quàm excitato à mortuis. *Vosippos mortuos quidem es-
 se peccato.* Non sufficit esse mortuum peccato, sed oportet repu-
 tare se mortuum esse peccato, oportet ita se habere in vita & a-
 ctionibus suis, anq̄ reputantē se mortuum peccato. Ita quòd hu-
 iusmodi existimatio non speculatiua, sed practica sit. Perinde ac
 si dictū fuisset, Existimate in vita, moribus, & vniuersis actibus
 vestris vosippos mortuos esse peccato, ita (hoc est sicut) Christus
 mortuus est semel sine reditu ad mortē, sine mortis dominio.
Viuentes autem deo. Indefinenter quæcūque sunt vestrae vitæ exer-
 centes propter deū, ad honorē diuini nominis, &c. *In Christo Ie-
 su.* deest, domino nostro, hoc est innitētes nō propriis viribus, sed
 meritis ac praesidio Christi Iesu domini nostri, cui cura est de
 nobis. *Nō ergo regnet peccatū.* Prosequitur spectantia ad secundā
 rationē de crucifixo nostro veteri hoīe. Et quoniā dixerat quòd
 abundante sub lege peccato regnauit peccatū, è regione modo
 dicit quòd crucifixo veteri nostro hoīe (quòd est diminuta ratio-
 ne peccandi, hinc & inde existentibus nobis mortuis peccato)
 consequens est sic vos habere vt non regnet peccatū. Non dicit
 vt non sit peccatū, sed vt non regnet peccatū, vt nō teneat prin-
 cipatum & dominiū. *In vestro mortali corpore, vt obediatis concupi-
 scentijs eius.* Desunt duæ dictiones. Legendum est, *Vt obediatis ei in
 concupiscentijs eius.* Et pronomen ei foeminini est generis in Græ-
 co: hoc est, refertur ad peccatum. Pronomen autē eius neutri est
 generis, & refertur ad corpus. Dixerat superius, vet^o noster ho-
 mo crucifixus est vt destruat corpus peccati, vt ultra nō seruiam-
 us peccato: explicat modo corpus peccati esse corpus mortale,
 & seruire peccato, esse seruire peccato secundum concupiscen-
 tias corporis. Et sicut ibi ita & hic modificādo adiungit, vt obe-
 diatis, &c. exigit enim vt peccatum non regnet in corpore mor-
 tali, non totaliter excludendo à regno (quum hoc sit impossi-
 bile in hac vita) sed sic excludendo à regno vt subtrahatur obe-
 dientia peccato secundum concupiscentias corporis. Obedientia
 enim seruitutis est species. Ac si apertius dixisset, Non exigo ex-
 terminari regnum peccati à corpore vestro, sed exigo subtrahi
 ei obedientiam: voluntariam scilicet obsecutionem in concu-
 piscentijs corporis. vt quanuis corpus peccati concupiscat, vos
 tamen non obediatis peccato in huiusmodi concupiscentijs.

Vbi apte vtrunque coniungit, scilicet concupiscentias corporis & peccatū: vt intelligamus pro tanto esse malum obedire concupiscentiis corporis, pro quāto sunt velut præcepta peccati. Et hoc ad differentiam earundem affectionum quatenus sunt naturales. *Neque exhibeat.* pro exhibete, *membra vestra.* Obedire actus est interior voluntatis: exhibere autem membra, actus est exterioris executionis. Vtrūque Paulus prohibens adiungit, ne que exhibete membra vestra. *Arma iniquitatis peccato.* Peccatum (vt pote ex se inualidum & impotens) eget vt armetur ad exercendas iniquitates: armatur autem quum membra quæ ad naturæ officia condita sunt, transferuntur in obsequium peccati. Hoc est enim ipsa membra fieri arma peccati, reddentia ipsum validum & bellicosum. Et adiungit iniquitatis, ad explicandam iniustitiam exhibitionis: exhibere enim arma iniquitatis, ex suo genere est iniustum. *Sed exhibete vos Deo tanquam ex mortuis uiuentes,* & *membra vestra arma iustitiæ Deo.* Iuxta duo quæ dixerat (scilicet vos & membra vestra) respectu peccati ambo repetit exhibenda deo. *Peccatum enim vobis non dominabitur.* Vide disparitatem peccati relati ad mortale corpus nostrum, vel relati ad nos. De peccato enim relato ad corpus mortale, monuit nos vt studeamus ne regnet in nostro mortali corpore, sic vt obediamus ei in concupiscentiis corporis: de peccato verò relato ad nos baptizatos, & cætera. Asserit quòd non dominabitur nobis, nec solum asserit, sed pro ratione affert præmoniti studij: significante hoc coniunctione enim. Ita quòd ex hoc quòd peccatum non dominabitur vobis, facultas studendi vt peccatum non regnet in vestro mortali corpore sic, & cætera, significatur. Hanc autem assertionem (scilicet quòd peccatum nō dominabitur vobis) probat subiungendo. *Non enim sub lege estis, sed sub gratia.* Quadrat hæc ratio sententiæ quam supra dixit quòd sub lege regnavit peccatum: ex opposito enim sequitur quòd non sub lege careat dominio peccatum. Et quoniam clarè Paulus vtitur lege contra gratiam, esse sub lege vt opponitur ad esse sub gratia, aduerte primum quòd appellatione legis intelligitur lex Moyfi: vt patet ex eo quod subdit legem dicere non concupisces: lex autem Moyfi non secundum partem (puta præcepta cærimonialia aut iudicialia) sed integra. includendo etiam moralia: vt conuincunt dicta verba, non concupisces: constat siquidem morale esse hoc negatiuum legis præceptum.

¶ Aduerte secundo differentiã inter esse sub lege, & debitū ser

uandi aliqua quæ continentur in lege: quoniam valde distant in
 rer se. nam esse sub lege, est esse subditū legi: vt patet: teneri autē
 ad seruandum multa quæ cōtinentur in lege, potest aliunde or-
 tum vinculumq; habere. Et stat cum absolute seu libertate à
 lege: vt patet de gentilibus, qui tenebantur ad seruandum mora-
 lia (honora patrē tuum, non occides, non concupisces, &c.) non
 ex eo quòd subiecti essent legi Moyfi, in qua hæc præcepta con-
 tinētur, sed aliunde, scilicet ex regula naturalis rationis exigēte
 hæc. Paulus non dicit non tenemini ad quæcunque continentur
 in lege, sed dicit non estis sub lege: vt intelligamus nos baptiza-
 tos absolutos quidē à subiectione legis Moyfi, non tamen pro-
 pterea liberos à vinculo seruādi multa quæ cōtinētur in lege. nā
 & sumus obligati tum quo ad culpā & offensam dei: tū quo ad
 poenam & reatū æternæ dānationis. ¶ Aduerte tertio quòd esse
 sub lege vt opponitur ad esse sub gratia, est nomē status legalis:
 qui integratur ex tribus cōditionibus: prima est subiectio homi-
 nis legi Mosaicæ. Secunda, est negatio diuinæ gratiæ adiutricis:
 pro quanto lex præcipiebat, sed per sua opera quæcūque non as-
 ferebat gratiam adiutricē: vt patet ex dictis superius à Paulo, &
 ex operibus legis nemo iustificatus est. Tertia hinc cōsequēs est,
 quòd homo sub lege relinquebatur sibi ipsi: vtpote nō adiut^o in-
 terno dono diuinæ gratiæ. ¶ Nec per hæc intelligas nouitū &
 Iudæi ante Christi aduentū sub lege existentes, caruerint gratia,
 quoniā hoc non dicimus: sed intellige quòd ex illo statu non ha-
 bebant gratiam: sed habebāt gratiam qui illam habebāt, ex par-
 ticipatione status noui reuelandi per Christum. Participabant
 autem statum noui testamenti fide & deuotione ad mediatorē
 dei & hominū Mesiā. Et patent nihilominus duæ vltimæ cō-
 ditiones, quæ cū explicantur vocabulo esse sub lege, ex ipsa op-
 positione ad esse sub gratia. Cōstat namq; quòd esse sub gratia,
 nomen est status hominum sub diuinæ gratiæ vmbra, protectio-
 ne, ac dono quo intus viuimus spirituali vita. Et ex hoc ipso &
 opponitur ad esse sub lege, mōstrat negationē gratiæ sub lege.
 Vnde iungēdo hæc duo (scilicet nō estis sub lege, sed sub gratia)
 & significatur status exēptus à legis iugo diuina fultus gratia,
 & ratio redditur quare peccatum vobis non dominabitur: quia
 scilicet non estis in statu abundantis peccati, negationis gratiæ,
 vobis ipsis relicti, sed in statu protectionis ac doni diuinæ gratiæ.
 Hinc enim fit vt peccatum non habeat dominium super nos, sit
 per voluntarias vires & actiones nostras. *Quid ergo peccabimus*
quoniam

quoniam non sumus sub lege. sed sub gratia? Duo bona ex Christi gratia respectu legis collata nobis dixerat. Alterum est abundantia gratiæ: alterum exemptio à lege. Et respectu primi mouerat & soluerat quæstionē, nunquid manebimus in peccato vt abūdet gratia? modo mouet quæstionem similem respectu secundi, nūquid peccabimus, quia exempti sumus à lege? Significanter autē dicit peccabimus, & nō dicit trāsgrediemur præcepta legis. Solutio enim à lege non est timenda trāsgressio præceptorū legis, sed cauēdum est ne peccet: peccare siquidē, est à rectitudine rationis obliquas efficere actiones. Vt hinc intelligamus q̄ de iis quæ sunt secundū se peccata loquitur: qualia sunt mala moraliter. Et est ratio quæstionis, ne quispiam intelligeret licitum esse baptizatis in Christo Iesu operari mala moralia ex eo quod nō sunt sub lege. *Abstr.* Responſio hortentis est. *An nescitis quoniam.* pro, quod, *cui exhibetis vos seruos ad obediendū. serui eſtis eius cui obedistis.* Rationē responſionis reddit. Et consistit in hoc quod peccare reducit hominem in seruitutem peccati, recte autē viuere ducit in seruitutem iustitiæ & Dei: vt hinc intelligamus quod exemptio à lege per donum Christi cōtrariatur peccato & è diuerso: recte autem viuere, cōsonat exemptioni à lege & è diuerso. Inchoat itaque velut à cōmuni conditione actionū nostrarū voluntariarum, quod scilicet cui homo se subiicit obediendo, in illius emergit seruum. Et specificans in vtroque genere subdit. *Sive peccati ad mortem, sive obediētis.* pro, obediētis. *ad iustitiā?* Vbi disparitas nonnulla interuenit: quoniam in genere malorū nominantur duo. scilicet peccatū & pœna peccati mors, in genere vero bonorum è regione peccati locatur obediētia: è regione vero mortis non locatur præmium vitæ, sed iustitia. Et apte quidē peccato opponitur obediētia (quoniam peccatū omne est inobediētia aliqua) morti verò opponitur iustitia: vt intelligam^s q̄ non de mortē corporis, sed de morte animæ est sermo (morti siquidem animæ opponitur vita iustitiæ) & perpēdamus quod actualis peccati pœna est mors animæ: quemadmodū ex opposito, actualis obediētis præmium præsens est animam viuere vita iustitiæ. Stat ergo vis assumptæ huius propositionis in hoc: quod si homo semetipsum exhibet ad obediendum peccato, ex hoc ipso fit seruus peccati ad mortē: & similiter si exhibet se ad obediendū (hoc est ad obsequendum) deo, ex hoc ipso fit seruus obediētis ad iustitiam. *Gratias.* pro, gratia, autē *Deo.* Subsumit minorem quo ad ipsos, quibus scribit, Romanos: dicēdo, Gratia autem

autem Deo, supple sit seu debetur: gratia enim pro gratiarum actione sumitur. ¶ Vbi nota quòd quí maiorè huius argumèti proposuisset absolutè, minorem subsumit addèdo gratiarum actiones deo: vt intelligamus non ex propriis studio ac viribus, sed ex dono dei illos obedisse secundum formam euangelicam: iuxta illud Osee 13. perditio tua ex te, salus autem ex me. *Quod fuistis serui peccati, obedistis autem ex corde.* Non est materia gratiarum actionis quæ fuistis serui peccati absolutè, sed iunctū cum sequenti obediètia: hoc est, quòd translati estis de seruitute peccati, obediendo non fide, sed ex corde. *In eam formam doctrine,* hoc est secundum eam formam doctrinæ. *In quam traditi estis,* Græcus sermo hunc modum loquendi admittit, Latinis ineptū, sed ratione mysterij immutatum. Significatur enim quòd non tam euangelicæ doctrinæ forma tradita est hominibus, quàm homines traditi sunt formæ doctrinæ euangelicæ, vt euangelicæ doctrinæ formatio principatū ac dominiū in homines obrinere significetur, & non è diuerso. *Liberati autè à peccato, serui facti estis iustitiæ.* Et est casus datiuus iustitiæ. Iuxta duo assumpta in maiore (scilicet actionem & statū cōsequentem) duo similiter subsumpsit, primo actionem, obedistis in eam formam, &c. modo statū consequentem ad huiusmodi obedientiam, scilicet exèptionis à peccato, & seruitutis seu additionis ad iustitiam. Ex quibus omnibus habes prudēs lector quam summauimus responsionē, scilicet quòd peccare reddit hominē seruum peccati, euangelicè vero viuere reddit hominem seruum iustitiæ. *Humanum dico.* Quum arctius exigendum esset officiū, temperādo tamen mandatū humano more dico. *Propter infirmitatem carnis vestrae.* Ecce ratio moderationis. Et intendit manifestius explicare quo ducit peccatū, & quo ducit euangelicæ obedientia. Ea autè est necessitas subiūctæ huius monitionis: vt quia superius duo mādauerat (alterum exhibere vos deo, alterum & mēbra vestra arma iustitiæ deo) postquā profecutus est primum, declarando quòd cui vos exhibetis ad obediendum, &c. modo profecquitur secundū, & propterea dicit: *Sicut enim exhibuistis membra vestra.* Ad executionem exteriorē quæ per corporea membra fit, manifestè hoc spectat. Et dicendo sicut, monet modum proportionalē tam penes cogitationes quàm affectus, studia, & vigilantias, quibus vñ sunt ad exhibendum membra propria. *Seruire immunditiæ.* Hinc apparet quòd de peccatis venereis loquitur. *Et iniquitati.* Adiungit speciei genus, augendo rationem. Et nihilominus propter

specia

specialem turpitudinem venereorum, meminit specialiter immunditiæ, tanquam sit peculiaris quædam scditas membrorum. *Ad iniquitatem.* Refertur hoc vtrique prædictorum. Et est sensus, ad iniquitatem consummandam. Affectatæ siquidem immunditiæ & vniuersaliter iniquitati exhibentur membra seruiencia ad consummandam iniquitatem, vel ad iniquitatis statum incurrendum. *Ita.* proportionaliter. *Nunc.* baptizati & additi iustitiæ, *Exhibete membra vestra seruire iustitiæ in sanctificationem.* E regione tam immunditiæ quàm iniquitatis locat iustitiam: è regione verò ad iniquitatem locat in sanctificationem. Fructus siquidem iustitiæ actualis quæ per membra exercetur, est sanctificatio: hoc est mundum fieri, mundus status. Monet itaque vt simili proportionaliter diligentia, studio, affectu, vigilantia, &c. nunc exhibeant membra corporis ad seruiendum cognitiæ iustitiæ ad executionem mandandum bona opera in sanctificationem, in mundificationem propriam, in assecutionem status mundi: de quo scriptum est: Beati mundo corde. *Quum enim serui essetis peccati, liberi fuistis iustitiæ.* Et est casus datiuus iustitiæ. Et est sensus quod status seruitutis peccati eximit vos à iustitiæ. Liber enim iustitiæ appellatur exemptus à iustitiæ: in quem scilicet iustitiæ non dominatur, & quem forte iustitiæ nulla frænatur. Proposita nanque monitione tam humana, subiungit conditiones partium, scilicet hinc peccati, inde iustitiæ, vt innotescat quàm humanum fuerit non plus exigere. Et prima conditio penes statum seruitutis describitur: secunda vero penes fructum, dicendo, *Quem ergo fructum habuistis tunc in illis, in quibus nunc erubescitis?* Non solum seruitus peccati eximit à iustitiæ, sed fructum inducit annexam semper habentem pœnitudinem, imò & turpitudinem: dicendo in quibus nunc erubescitis. Tertia autem conditio penes finem describitur, subiungendo. *Nam finis illorum mors est.* Intellige finem illorum, non intentum ab hominibus peccantibus, sed finem ad quem suapte natura ducunt peccata. Mors enim tum animæ tum aternæ damnationis, finis est proportionatissimus peccatis. *Nunc vero liberati à peccato, serui autem facti deo, habetis fructum vestrum in sanctificationem, suum verò vitam aternam.* Ordinatè tres conditiones oppositas è regione ponit, satis claras. Nam contra statum de quo dixerat, serui peccati liberi fuistis iustitiæ, directè opponit, liberati à peccato serui autem facti deo. Contra id verò quod dixerat, quem ergo fructum, opponit, habetis fructum

Etum vestrum in sanctificationem. Cōtra id demum quod dixerat, nam finis illorum mors est, opponit finem verò vitam æternam. *Stipendia enim peccati mors.* Memor Paulus similitudinis præassumptæ (quum dixit, nec exhibere membra vestra arma iniquitatis peccato) meminit modo stipendij, dicendo stipendia enim peccati mors. Exhibentibus siquidem arma peccato, stipendia debentur à peccato. Non recedens ergo à membrorum officiis, & simul declarans quod dixerat finis illorū mors, finem verò vestrum vitam æternam: explicat quòd merces quæ à peccato redditur tanquam stipendium iis, qui membris suis illud armant, qui membris suis illi militant, est mors tam animæ (quæ consistit in separatione animæ à Deo) quàm æterni cruciatus: quæ cōstitit in pœnis inferni. Et hoc de peccato actuali loquendo. nam comprehendendo etiam peccatum originale, inter stipendia peccati est etiam mors corporis. *Gratia.* pro, donum, *autem Dei vita æterna.* Nōn dicit quòd stipendia iustitię vita æterna, sed donum Dei vita æterna: vt intelligamus non ex nostris meritis sed ex gratuito Dei dono assequi nos pro fine vitam æternam. Propter quod & subdit, *In Christo Iesu domino nostro.* Ecce meritum, ecce iustitia cuius stipendium est vita æterna: nobis autem est donum ratione ipsius Christi Iesu.

CAPVT VII.

AN ignoratis fratres. Dixerat superius, non estis sub lege: nec hoc manifestauerat. sed statim quæstionem tractauit nunquid ex hac libertate peccabimus? Tractata itaque quæstione manifestat quod assumpserat, scilicet non estis sub lege. Et ad hoc manifestandum inducit regulam generalem de lege, satis notam iis qui assueti sunt viuere sub lege. *Scientibus enim legem loquor, quod lex in homine dominatur quanto tempore viuit.* Hæc est regula generalis. In qua verbum viuit, anceps est ad hominem vel ad legem. Veruntamen parui aut nihil refert ad vim sensus. nam in eundem sensum redit vtraque constructio. Si enim intelligitur quāto tempore viuit lex, hoc est, habet vim coactiuam, verum dicitur. Et similiter si intelligitur quanto tempore viuit homo, verum dicitur: dummodo intelligas de vita non naturæ sed de vita status. Quanto tempore enim homo viuit in statu militari, dominatur in eo lex militaris: & quanto tempore homo viuit in statu coniugali, dominatur in eo lex coniugij: & sic de similibus. Hoc autem constat in idem redire cum prius dicto, quanto tempore viuit lex. Cessante siquidem

dem statu coniugali in homine, nō uiuit amplius illi lex coniugij. Et quāuis hęc coincidentia uera sit, subiūcta tamen in textu astruunt quòd uiuit refertur ad hominē. Nam tam in exemplo de muliere coniugata quàm applicando ad principale intentum subsumitur mutatio status hominis sub lege: secundū quam mutationem iudicat Paulus exemptionem à lege. Est itaque sensus regula, quòd lex dominatur in homine quādiu homo uiuit secundum illum statum quem dirigit lex. *Nam quæ sub uiro est mulier, uiuente uiro alligata est legi: si autem mortuus fuerit uir eius, soluta est à lege uiri. Igitur uiuente uiro uocabitur adultera, si fuerit cū alio uiro: si autē mortuus fuerit uir eius, liberata est à lege uiri: ut non sit adultera, si fuerit cum alio uiro.* Manifestat regulam ab exemplo mulieris cōiugatae, quæ soluitur à lege ex mutatiōe status. Et quo multa suppeterēt exēpla, elegit hoc Paulus, quoniā iuxta hoc exemplū intēdit manifestare intentū principale. Litera satis clara est. In qua interpret aliquas dictiones addidit non nociuas. ¶ Aduerte tamen caute lector q̄ hęc Pauli uerba intelliguntur regulariter: secus uerò in casu. Sciebat Paulus, sciunt & docti in lege Moyfi (quos alloquitur) quòd secundum legem uerū est regulariter quòd mulier alligata est quanto tēpore uiuit uir eius: & cum hoc sciunt quòd in casu libelli repudij secundum legē mulier soluta erat à lege uiri etiā uiuente uiro. Paulus enim legis regula utitur, tacens exceptiones casuales. *Itaque fratres mei.* Applicat ad propositum tam regulam quàm exemplum. *Et uos mortificati estis legi.* Non usquequaque applicat exēplum explicite. In exemplo siquidem sunt uelut quatuor personæ, scilicet lex, mulier, uir eius, & uir alter cui mortuo primo iungi poterat, in hac autē applicatione lex quidem est: & similiter loco mulieris sunt baptizati: loco secundi uiri est Christus qui resurrexit à mortuis, sed loco primi uiri insinuatur mors, quum subiungitur, ad fructificandū morti. Mulier enim fructificat marito. Quum itaque dicitur & uos mortificati estis legi, nō introducitur lex tanquam uir primus, sed more suo Paulus proponit conclusionē intentam: dicendo quòd uos baptizati mortificati estis legi Moyfi. Hęc est enim cōclusio ad quā tendit. Et idem est dicere, uos estis mortificati legi, & dicere, uos estis exempti à lege. ipsa enim mortificatio exemptio est. *Per corpus Christi.* non per uestra opera, sed per mortē quam sustinuit corpus Christi. Mors siquidē Christi reddit omnes baptizatos mortuos legi: qd est mortificare eos legi. *Ut sitis alterius qui ex mortuis resurrexit.* Alludit ad exemplum inductum

inductum. Sicut coniugata per mortem viri mortificatur legi coniugij, vt licitè sit alterius viri, ita vos per mortem Christi mortificati estis legi Mosaicæ vt sitis alterius, scilicet noui hominis qui resurrexit à mortuis. *Vt fructificetis.* pro, vt fructificemus, deo. Et hoc ad idem exemplū spectat. Mulier enim secūdo viro iuncta illi fructificat. & sic nos fructificemus deo, non morti. *Quum enim essemus in carne.* Hactenus narrauit: modo probat ex differentia inter vtrunque statum. & quē prius appellauit statum sub lege, modo appellat statum carnalem: quoniā vt superius dixit & infra declarabit, lex præteraduenit vt abundaret peccatum: & esse sub lege vt opponitur ad esse sub gratia (vt prædeclaratum est) claudit in se negationē gratiæ, & hominē sibi ipsi in sua carnalitate relictum. Nec dicēdo, quum enim essemus in carne, loquitur de esse substantiæ (quoniā etiā baptizati sunt in carne secundum substantiam) sed loquitur de esse in carne secundum statum: hoc est, quum essemus in statu pure carnali, absque adminiculo gratiæ. talis enim erat status sub lege. *Passiones peccatorum.* Censent multi legēdum esse, affectus peccatorū. Et certe confert claritati literæ. quo ad rem tamen significatam nihil refert: quoniā tam passiones quā affectus significant eas quas passiones animi dicimus, iram, tristitiā, delectationē, cupiditatē &c. immoderatas. Tales enim propriē sunt passiones peccatorū, affectiones peccatorū, morbi animi, & huiusmodi. *Quæ per legem erant.* Si legitur affectus peccatorū, legendum consequenter est qui per legem erant. nam relatiuum nō refertur ad peccata, sed ad passiones. Modus autē quo affectus peccatorū erant per legē, inferius à Paulo declarabitur: pro nunc autem sufficiat nosse quod modus est, quia nitimur in vetitum. Affectiones siquidem animi nostri verante lege excitantur ad peccandū: & propterea describuntur esse per legem. Est enim sensus quod passiones peccatorum erant per legē excitatæ. *Operabantur in membris nostris.* Affectiones siquidem animi propter hoc quod cū corporali sunt mutatione, operantur intus mouēdo membra nostra, siue irascendo, siue timendo, siue concupiscendo, &c. *Vt fructificarent morti.* hoc est vt membra nostra fructum facerent non deo sed morti. Ecce conditio status sub lege: quod scilicet ex hoc quod eramus in pura carne, affectiones immoderatæ occasione legis excitatæ operabāntur nō solum in animis nostris sed etiam in membris nostris vt fructus proferrēt mortis animæ & æternę dānationis.

¶ Vbi erudite lector percipere potes rationē ex statu carnali & occasio

occasione legis. *Nunc autem.* Ecce conditio noui status per Christum. *Soluti sumus à lege mortis.* Corrupta est litera. Legendum est morientes. Ita quòd integra litera est, *Soluti sumus à lege morientes in qua detinebamur.* Et participium morientes refertur ad soluti. Ita quòd sensus est, nunc autem à lege in qua detinebamur soluti sumus moriètes. E regione eius quod dixerat quum essemus in carne, dicit nunc autem moriètes: & è regione eius quod dixerat affectus qui per legem erant, dicit soluti sumus à lege in qua detinebamur. Et intendit quod morientes in baptismo peccato & iis quæ peccati sunt (quod fit per virtutem mortis Christi) soluti sumus à lege Moyfi in qua detinebamur crescentibus passionibus. *Ita vt seruiamur in nouitate spiritus.* Non sumus soluti à lege vt licetiam carnis habeamus, sed vt seruiamus in nouitate spiritus. Et dicit hoc contra id quod dixerat, operabantur in membris nostris ad fructificandũ morti. Nec solum dicit in nouitate, sed in nouitate spiritus: vt intelligamus nouitatem spiritualem, nouitatem vitæ secundũ spiritum: cuius est tendere ad suprema bona. *Et non in vetustate literæ.* Directè contra legem Moyfi dicit hoc: non detrahendo illi, sed declarãdo statum eius esse statum vetustatis: quod est verũ tum ratione vetustatis quã relinquit in homine, nõ conferendo gratiam: tum ratione vetustatis quam occasionaliter excitat seu auget. Vt intelligamus ex hac differentia inter nouitatem spiritus & vetustatem legis scriptæ (quæ propterea litera appellatur) repugnare statum quem adepti sumus per Christum, statui sub lege: quemadmodum nouitas spiritus repugnat vetustati literæ. *Quid ergo dicemus?* Postquam declarauit quod baptizati non sunt sub lege, ex imperfectis conditionibus status sub lege repugnantibus perfectis conditionibus status sub gratia, quæstionem subiungit. *Lex peccatum est?* hoc est, nunquid lex mala est? Et est occasio quæstionis, tum quia dictum est quòd lex præteraduenit vt abundaret peccatum, tum quia dictum est quòd affectus peccatorum qui per legem erant, operabãtur in membris nostris ad fructificandum morti. Ex his enim apparèter prima fronte videtur quòd lex est mala: & propterea mouit quæstionẽ ad excludendum hunc sensum. *Absit.* Horrentis est. *Sed peccatum non cognoui nisi per legem.* Siue vniuersaliter de peccato siue specialiter de aliquo peccati genere (puta actus interioris) fit sermo, sensus est quod peccatum quatenus est offensa dei, quatenus puniendum est à deo, nõ cognoui nisi per legẽ. nam sine lege Moyfi (de qua est sermo, vt

patet

patet ex subiunctis) cognouerunt homines non solū homicidia & similia esse peccata, sed etiā interiores actus, vt patet in libris philosophorum: sed nō cognouerunt peccatū secundum primā rationē culpæ qua est offensa dei, nec secundum primum reatum pœnæ quo meretur aternā damnationem. Hoc enim per legem cōmuniter cognitum est. Et dico cōmuniter ad differētiā aliquorum fidelium extra legem: qui diuinitus fuerūt instructi. Et est sermo de notitia nō tam speculatiuē quā m̄ practicē: qua illa quæ sunt per legē verita cognoscimus vt nō attendenda à nobis. Huiusmodi enim notitiā directe parit lex etiam quo ad illa quæ prius nota erant esse mala. nam per legē tantum cognoscuntur vt vitanda, quia puniēda. medium enim propriū legis est pœna. Lex itaque parit notitiā peccati vt vitandi, vt puniendi. *Non concupiscentiam nesciebam.* Probat ab exemplo in vno speciali genere peccati. Et affert peccatum internæ cōcupiscentiæ: in quo manifestius apparet vis legis notificantis. Nam nulla lex humana punit actus interiores. Vnde dicendo nam concupiscentiam nesciebam, non intendit de ipsa concupiscentia absolute: sed ipsa vt peccatum punibile. Et est sermo de concupiscentia rei alienæ quā m̄ venerea: vt patet ex autoritate legis subiecti. *Nisi lex diceret, non concupisces.* Hinc clare apparet quod de lege Moyſi loquitur: in qua scriptum est Exod. 20. hoc præceptum *Occasione autem accepta.* Non dicit occasione autem data (quoniam niam lex non dat occasionē peccandi) sed dicit occasione accepta: quia ex notitia habita per legem occasionē accepimus peccandi. *Peccatum.* Ecce quis accepit occasionem. Et nomine peccati significatur fomes internus: hoc est inferior pars animi tendens ab bonum delectabile secundum sensum seu mundum. Huius enim pars appellatur peccatū multiplici ratione, tum causaliter vel quia est causa peccati, vel quia est effectus peccati primitiuentis. tū formaliter, pro quāto est pars peccati originalis. Huius inquam pars animi appellata peccatū, est illa quæ accepit occasionem. *Per mandatum.* non vt instrumentum, non vt medium ad hoc adhibitum, sed vt per cōtrarium depellendum. ¶ Quod vt clarius intelligas, aduerte quod quia naturale est vnicuique insurgere in suum contrariū approximatum sibi (vt patet in naturalibus, calore scilicet & frigore) & lex vetans cōcupiscere velut contrarium approximatum parti animi concupiscenti presentatur concupiscenti animo præceptū legis vt contrarium libertati eius: ac per hoc occasionem accipit irruendi in pro-

ptum:
Vbi cer
to vt in
cōcupi
riatur
per. c
cupiscē
in Exo
non ali
ctuali.
piscen
rens p
Coniu
ration
nem a
pterea
vitas &
vitam
& vita
fit mo
textu l
lege M
dem d
comed
& pecc
ta bon
factum
tuum
peccat
rat qu
lut ho
mo. E
tentū:
fitiuū
candu
stitian
quitur
riendi
prima
nisset n

ptum:& si nititur ad cōcupiscētiā vitā per mandatū. Vbi cernere potes quòd concupiscens animus nō vitur mandato vt instrumento aut medio ad concupiscendum sed occasione cōcupiscendi accipit,tanquam defendens libertatem cui cōtrariatur mandatū. Et hoc ne oporteat reperere,sit dictum prò semper. *Operatum est in me omnem concupiscētiā.* Omne genus concupiscētiā.habet enim multas partes concupiscētiā. Vnde & in Exodo dicitur,Nō concupisces vxorē proximi tui, nō bouem, non asinum,non ancillam, &c. Et est sermo de concupiscētiā actuali.nitens enim animus pro libertate,à nullo frenatur concupiscētiā:sed quandoq; quod prius non concupiscebat , ægrè ferens per mandatū coerceri , incipit concupiscere. *Sine lege enim.* Coniunctio enim cogit me ad interpretandum Pauli verba , vt rationem eius quod dictum est, scilicet quòd peccatum occasionem accepit per mandatū operandi concupiscētiā. Et propterea altius repetenda occurrunt:prænotando q̄ Paulus duas vitas & duas mortes inducit in his verbis, scilicet vitam peccati, vitam meam,mortem peccati,& mortem meam. Vitamq; meā & vitam peccati contrarias ponit:atque ita ordinat,vt vita meā sit mors peccati,& vita peccati sit mors mea. hæc enim clarè in textu lucent. ¶ Reddit itaque rationem eius quod dixerat de lege Moyſi ex gestis in principio humani generis.Creatis siquidem deus primis parentibus antequam mandatū daret de nō comedēdo fructū arboris illius vitæ , homo sine lege viuebat, & peccatum mortuū erat. Quòd homo quidem viueret tunc vita boni moris & sine lege,ex hoc constat quòd de statu eius ante factum sibi præceptum est sermo. Quòd verò tunc peccatū mortuum fuerit,ex eo patet quòd pars illa inferior animi,quæ causa peccati in nobis est,& propterea peccatū appellatur , mortua erat quantum ad hoc quòd exiret in actum peccati,erat enim velut hospita per donum iustitiæ originalis,in qua creatus est homo. Ex primo itaq; statu hominis per locū à maiori probat intentū:dicendo,sine lege enim,hoc est ante mandatū aliquod positium . *Peccatum.* hoc est inferior pars animi quatenus ad peccandum est. *Mortuum erat.* velut mortuum sopitum erat per iustitiā originalem. *Ego autem.* In persona humani generis loquitur. *Viuebam.* vita spiritus & corporis absque necessitate moriendi , vita contraria vitæ peccati. *Sine lege aliquando .* in illo primæuo statu sine lege positua etiam à deo lata. *Sed quum venisset mandatū.* in quacunq; die comederis ex ea arbore,morte

morieris. hoc enim fuit lex seu mandatum legis postituae, diuinae tamen. *Peccatum reuixit.* Sopita pars animi ad peccandum reuixit. Nec dicit reuixit eo quod antea peccando vixerit: sed quia descripserat peccatum mortuum, nec moritur nisi quod uiuit, oportuit dicere quod reuixit. mortuum enim uiuere est reuiuere.

¶ Verificatur autē reuiuere sicut verificatur mortuum, per priuationem vitae actualis peccati, non quam habuerat, sed quam habuisset. Nisi enim adfuisset donū iustitiae originalis, sensualitas hominis exisset in actū peccādi: quod est actuale uiuere peccati, cuius priuatione dicitur mortuum peccatum, & cuius acquisitione modo dicitur quod reuixit. Vixit enim concupiscentia in homine audito praēcepti nomine, cur praēcepit vobis deus, &c.

Ego autem mortuus sum. pro, fui. Vita siquidem peccati fuit mort mea. nā vita peccati fuit ipsum actuale peccare, quod fuit mors & animae & corporis: quia anima mortua est spiritualiter, & corpus incurrit necessitatem moriendi. *Et inuētum est mihi mandatum,* diuinum. *Quod erat ad vitam,* animae & corporis datum à deo. *Hoc est ad mortem,* animae & corporis. Modus autem quo quod erat ad vitam versum est in mortē, subiungitur vt directē applicentur dicta ad propositum. *Nam peccatum,* hoc est inferior pars animi causa peccati. *Occasione accepta per mandatum.* Modo superius exposito. *Seduxit me.* Ad literam deceptus est homo occasione accepta ex praēcepto. inde enim inceperat exceptio vnde inceperat appetitus libertatis, scilicet cur praēcepit vobis deus. Et homo quidem seductus est in muliere, & abductus est à via recta in Adam. quam abductionem dictio interpretata seduxit proprie significat. *Et per illud occidit.* Ad literam mortem animae & corporis intulit inferior pars animi per mandatum excludendum, velut contrarium libertati eius.

¶ Nec huic obstat quod mulier dixerit, serpens decepit me: quoniam interna deceptionis causa fuit peccatum: hoc est, inferior pars animi, concupiscens delectabile. dæmon autem est causa extrinseca.

Itaque. Manifestato intento (quod occasione accepta inferior pars animi vertit mandatum prohibens peccatum, ad peccandum) concludit responſionem ad quaesitum, quod lex non solum non est peccatum, sed est sancta. *Lex quidem sancta.* De vniuersa Moysi lege dicit quod est sancta: quia est dicans homines deo. *Et mandatum sanctum.* In specie singula genera praēceptorum legis describit, incipiens à caerimonialibus: dicendo mandatum sanctum, relationem ad deum mundam significans. *Et iustum,* quo

quo ad iudicialia. *Et bonum. quo ad moralia. Quod ergo bonum est, mihi factū est mors?* Prima quæstio fuerat de malo culpæ quarendo, quid ergo dicemus, lex peccatum est? hæc quæstio secunda de lege, est de malo pœnæ. mors enim tam animæ quàm corporis, malum pœnæ est. Quæ dicit quod ergo bonum est, tum vt de præceptis moralibus (quæ præcipue secundum se bona sunt, ac per hoc remotissima ab illatione mali) quæstionem hanc intelligamus, tum quia ipsa ratio supra dictum est quòd efficere malum. Et est ratio quæsitū id quod supra dictum est quòd per mandatum occidit me. Ne ergo quispiam intelligeret mandatum legis versum esse velut in instrumentum occidendi, mouit hanc quæstionem. *Absit. Horrentis est. Sed peccatum vt appareat peccatum per bonum operatum. pro, operans, est mihi mortem.* Inter animum concupiscentem vetita, & animum concupiscentem illam et non vetita, hoc interest, quod non vetitus animus concupiscit simplici appetitione: vetitus autem animus concupiscit vetita non simplici appetitione, sed vt appareat liber, sed vt appareat vis eius, sed vt appareat quid ipse est. certat enim velut pro propria gloria contra mandatum restrictiuum libertatis eius. Et hoc est quod Paulus dicit, sed peccatum vt appareat peccatum, hoc est pars illa animi prona ad peccandum vt appareat quid ipsa est, vt monstret se liberam, per bonum, hoc est per mandatum quantumcunque bonum depellendum tanquam contrarium suæ libertati, est operans mihi mortem. in quo apparet quòd bonum non est versum mihi in mortem: sed pronitas ad peccandum vt appareat in sua libertate, insurgit ad excludendum bonum: & sic operatur mihi mortem.

¶ Vbi nota quòd efficere mortem mihi, commune est pronitati ad peccatum, tam sine mandato quàm cum mandato: sed ad propositum Pauli erat declarare modum quo concurrente mandato, non ipsum mandatum, sed libido peccandi efficit mortem. *Vt fiat supra modum peccans peccatum per mandatum.* Dictio interpretata peccans, non est participium, sed adiectiuum quo lingua Latina caret. Cuius loco fingūt aliqui peccaminosum: alij interpretantur scelestius. In Græco sonat ac si diceretur infirma infirmitas. ita quòd quemadmodum diceretur, vt infirmitas fiat supra modum infirma per mandatum, ita dicitur vt peccatum fiat supra modum seu per excessum, id est excessiuè, habens peccatum occasione mādati. Et describitur ac declaratur per hoc proprius effectus occasionis acceptæ ex

mandato: quod scilicet non est peccare, sed excessiuè peccare, declarando id quod proposuerat. lex autem præteraduenit vt abùdaret peccatum. *Scimus enim.* Coniunctio enim ad reddendâ rationem vtrisque refertur, scilicet quòd lex est bona, & quòd peccatum (hoc est inferior pars animi ad peccandû prona) est quod seducit & occidit. Quod autè dicit scimus, in personâ sapientum dicit. *Quia.* pro quòd, *lex spiritualis est.* Lex Moyli lex spiritualis dicitur, quia est regulatiua spiritus: hoc est superioris partis hominis. ad hoc enim tendunt præcepta moralia legis. *Ego autem carnalis sum.* Contra spiritualitatem legis, è regione distinguit se carnalem: vt intelligamus quòd quemadmodum lex tēdit ad id quod est spiritus, ita ego tendo ad id quod est carnis. Et ne sic quæstio quo sensu Paulus vtitur se, quum dicit ego autem carnalis sum, subiungit, *Vendatus.* pro, venditus, *sub peccatû.* vt hinc intelligamus quòd vtitur se ex illa parte qua venditus est sub peccatum: hoc est qua seruus est peccati. Est itaque sensus quòd ego secundum inferiorē animi partem carnalis sum, ad ea quæ carnis sunt tendo. Secundū enim hanc partē animi homo velit nolit seruus est peccati, homo quantumcūque iustus. & secundū eam dicitur fomes peccati. Dicit autem venditus: vt intelligamus hominem non esse conditū in seruitute peccati, sed esse venditum in seruū peccati. A quo autè fuerit vēditus, non explicat: quoniā constat hominē vendidisse seipsum vilissimo pretio concupiti delectabilis in primis parentibus. *Qui enim facit peccatum,* eo ipso se constituit seruū peccati, quod est vendi sub peccatū, referendo ad pretium concupiti delectabilis seu vtilis propter quod homo peccat. *Quod enim operor nō intelligo.* Probaturus sigillatim tria præmissa præponit tanquā basim omnium conditiones hominis iusti: penes hoc quòd non est simplex sed compositus ex duobus principiis: mente. s. & carne, spiritu & peccato, hoc est fomite. Quocirca coniunctio enim omnium fundamentum afferri significat, in duabus conditionibus testantibus hominem esse tanquam duos, scilicet operari præter intellectum & inobedientiam ac contrarietatem operis ad voluntatem. Dicendo enim, quod enim operor non intelligo, se operari sine imperio intellectus aperit: & dicendo non enim quod volo ago, inobedientē se sibi volenti describit: & dicendo sed quod odi malum hoc facio, contrariū se sibi odienti seu volenti testatur. Sapienter autē Paulus ex actibus docet principia interna, & ex eo quòd præter intellectum & præter ac contra volitiones homo multa operatur,

mon

monstrat hominē constare ex contra sese pugnantis. ¶ Et nihilominus hac eadem particula textus vtitur Paulus ad probandum illam particulā, ego autē carnalis sum. hoc enim probat ex hoc quòd operatur præter intellectū. Rationalis siquidē hominis quatenus rationalis est, operatio est per intellectū. & propterea ex hoc ipso quòd non intelligo id quod operor, ex hoc ipso quòd operor absque imperio intellectus, experior me esse carnalem. Nec indiget probatione nos operari absq; imperio intellectus: quoniam experimur in nobis multas appetitiones animi, multasq; cogitationes absque imperio intellectus puenientes ex inclinationib⁹ animi ad propria delectabilia. hoc est enim esse carnalē. Attamen Paulus probat subiungēs, *Non enim quod volo bonū hoc ago.* Superfluit bonum. Manifestat se operari præter intellectum, ex hoc quod non operatur secundū voluntatē. intellectus enim mediāte voluntate imperat. *Sed quod oli malū illud facio.* Superfluit malum. Ex vtroque actu (scilicet velle & nolle) manifestat quæ experimur quotidie in nobis: dū sensualitas & nō facit quod volumus & facit quod nolumus, variis appetitionibus. *Sicut autē quod nolo illud facio.* Ex hoc vltimo dicto (hoc est ex contrarietate operis ad velle) postquam probauit se carnalē, probat quòd lex est spiritalis. Et scito quòd vis medij termini consistit in contrarietate voluntatis ad opus: sed procedit ex parte velle, in eo quod dicitur, si autem quod nolo. Ex hoc enim quod ego nolo id quod facio secundum carnem, manifestē sequitur quòd voluntas mea concors est legi: quæ etiam prohibet id quod facio ego carnalis. Et propterea optimè infertur. *Cōsentio legi quoniam.* pro, quòd, *bona est.* Nota autem progressus. Nō dicit consentit voluntas, sed consentio. postquā enim seipsum distinxit in contrarios (scilicet se intelligentē ac volentē, & se operantem) intendit locare se simpliciter & absolute in loco sui intelligentis & volentis, & excludere se simpliciter & absolute à loco sui operantis, attribuendo locum illum non sibi, sed peccato in carne habitanti. Ita quòd vbi hætenus tanquā confundēs se, vsus est se vtrinque, modo distinguens, ordinans, & resoluens in propria principia, vtitur se secundum id quod est, & non secundū id quo ager est: quod non est esse, sed priuatio, sed morbus, sed peccatum. & propterea dicit cōsentio ego simpliciter & absolute. ¶ Vbi & alterū nō minoris artis aduerte quòd vbi superius se cōtra legem locauerat, dicendo lex spiritalis est, ego verò carnalis sum, modo ex parte legis se locat dicēdo consentio legi quòd bona est. Simpli-

ceter siquidē & absolute homo secundum id quod est, consentit
 legi, attestatur q̄ lex est bona, dum vult contrarium eius quod
 caro infecta operatur: quoniā sicut hoc velle est bonum, ita lex
 habens idem velle est bona. Ita quòd ab intimis mentis & vo-
 luntatis testimoniū perhibemus q̄ lex est bona. *Nunc autem iam
 nō ego operor illud.* Vbi p̄bavit quòd lex est bona, vbi locauit se ex
 parte legis, ne etiā locares ipsum quoque absolute ex parte car-
 nis, separat se absolute à loco seu parte carnis seu sui operantis.
 Dicendo nunc autē, tempus iustificati hominis significat nunc:
 & pronomen ego demonstrat se non secundū quid (vt superius
 demonstrauit, quū dixit ego carnalis sum) sed simpliciter & ab-
 solute, secundum id quod est, & propterea vere dicit quòd non
 ego operor illud inuoluntariū. *Sed quod inhabitat in me peccatum.*
 Ecce operans opus præter intellectum & voluntatem, non sum
 ego causa inuoluntarij operis, sed peccatum habitās in me. Ap-
 pellatur peccatum habitans, pronitas inferioris partis animi ad
 peccatū, quæ peccatū dicitur & est, quia est pars originalis pec-
 cati, quæ remanet etiam in baptizatis & iustis ac sanctis viris.
 Quæ etsi naturalis est, pro quanto natura sensitiua naturaliter
 tendit ad bonū sensibile (quod frequenter cōtrariatur bono ra-
 tionali) est tamen peccati originalis pars, pro quanto destituta
 est fræno originalis iustitiæ: ex hac enim priuatione voluntaria
 voluntate primi parentis, habet rationē peccati: & remanet in
 baptizatis & iustis sub ratione effectus inflicti & pœnæ peccati
 originalis, sicut & mortalem esse. Nec desinit appellari pecca-
 tum, vel quia est causa peccati, vel potius quia est ex peccato:
 sicut litera manu mea scripta, vsitato vocabulo appellatur ma-
 nus mea: dicētibz omnibus de litera, ista est manus illius. Et di-
 citur inhabitās, quia ista destitutio per modum nō hospitantis,
 sed habitātis manet & perseuerat in nobis cōtinue. *Scio enim.* &
 certa scientia & experimento. Probat quod immediate ante di-
 xerat. *s. quòd peccatū habitās in me operatur inuolūtariū. Quia,*
 pro, quòd, *non inhabitat in me* (hoc est in carne mea) *bonū.* Ex hoc
 q̄ bonū gratiæ habitans in spiritu non habitat in carne, probat
 q̄ peccatū habitans in carne, operatur huiusmodi inuoluntaria.
 Bonum siquidem gratiæ diuinę per baptismum inhabitat in su-
 periori parte hominis: non autem in inferiore animi parte quæ
 appellatur caro. Et propterea verissime dicit se scire & experiri
 quòd in se, hoc est in carne sua, non habitat bonum gratiæ. Vbi
 clare vides quod exponit, se carnalem reiiciendo in carnē & ex-
 elu

eludendo à se absolute se carnalem, & ex hoc quod bonum gratiæ
 diuinæ non reformat carnem sicut reformat mentem, relinquitur
 caro deordinata, relinquitur fomes peccati. *Nā velle adiacet mi-*
hi. Probat hoc vltimo dictum (scilicet quod bonum non habitat
 in carne mea, sed in mente mea) ex hoc quod velle adiacet mi-
 hi: hoc est facultas volendi bonum est in me iustificato. *Perfice-*
re autem bonum non inuenio. hoc est facultatem exequendi bonum
 spectans ad partem inferiorem, non inuenio. Hoc est enim quod
 sub aliis verbis Christus dixit, Spiritus quidem promptus est, ca-
 ro autem infirma. Et quod hoc sit verum, probat ab actionibus,
 vtendo superius dictis. *Non enim quod volo bonum hoc facio, sed*
quod nolo malum hoc ago. Superius hanc inobedientiam & hanc
 contrarietatem explicauerat sine bono & malo: modo applicat
 inobedientiam ad bonum, & contrarietatem ad malum: quoniam
 ex his euidenter patet quod quauis velle bonum & nolle malum
 sit in facultate mea, perficere tamen bonum, & cauere malum
 non inuenio in carne executiua: hoc est, in parte inferiori ani-
 mi: inuenitur enim inobediens quum volo bonum, & contraria
 (vt pote faciens malum) quum nolo malum. *Si autem quod nolo il-*
lud facio. Resumendo vltimo dictum arguit ad concludendum sci-
 licet quod non ego, sed inhabitans in me peccatum operatur malum
 inuoluntarium. Et optime ex contrarietate facti ad nolle, infert,
Iam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum. Ex eo nan-
 que quod ego nolo malum aliquid, sequitur quod ego non operor
 illud: ex eo verò quod illud malum facio, hoc est exequor secun-
 dum partem inferiorem, sequitur quod habitat in me peccatum,
 operatur malum illud. ¶ Recole hic quod ex hacmet propositione,
 ex hacmet contrarietate (significata dicendo, si autem quod no-
 lo illud facio) paulo superius intulit, consentio legi quod bona
 est: & modo infert quod ego non operor malum, sed habitat in
 me peccatum: contrarietas enim ista ex parte superiori infert &
 concordiam legi & negationem operandi malum: ex parte verò
 inferiori infert quod peccatum habitans in me est id quod opera-
 tur malum quod nolo. *Inuenio igitur legem volenti mihi facere bonum.*
 Nō satis fuerat ex conditionibus iustificati hoīs declarare legem
 esse bonam, sed oportebat ex eisdem declarare legem esse spiri-
 tualē: quum hoc propositum fuerit. Et propterea modo infert ex
 eisdem conditionibus contrariis spūalitatē simul & necessitatē le-
 gis. Spūalitatem quidem inferendo: inuenio igitur legem mihi vo-
 lenti facere bonum. Iam enim patet ex superioribus quod ego volens

AD ROMANOS

facere bonū, sum ego secundum spiritum. Et propterea ex hoc ipso quod mihi volēti facere bonū inuenio legem, apparet quod lex est spiritualis: alioquin inuenirem legē contra me volentem facere bonū, sed non inuenio legem contra me, sed mihi volenti facere bonum, hoc est spirituali. igitur lex spiritualis est, utilis est mihi spirituali. Necessitatem autem subiungendo, *Quoniam mihi malum adiacet*. Ideo inuenio legem vtilem mihi spirituali, quia malum mihi adiacet: necessitas siquidem legis est ex parte mali mihi adiacētis. Si enim bonū gratiæ esset in vtraque parte iustificati hominis, inueniret quidem homo spiritualis legem vtilem, sed non necessariā ex parte cōtrarietatis in homine: sed ex eo q̄ malum adiacet etiā iustificato, lex inuenitur tanquam frænum, ad cohibendum pronitatem ad peccandum. *Condelector enim legi Dei secundum interiorem hominem*. Rationem reddendo vtriusq; vltimo dicti, progreditur ad declarandū quod reliquū erat. scilicet venditus sub peccato, declaratis duobus prioribus, scilicet lex spiritualis est, & ego carnalis sum. Quod enim verum sit, inuenio legem mihi volenti bonum facere, hinc patet quia condelector legi Dei secundū interiorem hominem, hoc est secundum mentem, secundum spiritum. Et appellauit superiorē partē animi interiorem hominem, eo quod operationes suas perficit intus: in seipsa scilicet absq; organis corporeis. intellectus enim & voluntas supereminet separati ab vniuerso corpore. Et per oppositū exterior homo vocaretur homo secundum partes sensitivas, tam interiores, quàm exteriores, eo quod carnalibus officiis immersæ sunt. *Video autem aliam legem in membris meis*. Ecce partes exterioris hominis, ecce ex quibus componitur exterior homo, scilicet membra carnalia, tam interna quàm externa. *Repugnantem legi mentis meæ*. Lex Dei & lex mentis meæ sunt concordantes. nam per legem mentis meæ intelligit naturalem legem inditam mēti: lex autē in membris, est ipsa ordinatio affectuum carnalium ad delectabilia & vtilia secundū sensum. huiusmodi enim inclinatio lex nominatur, quia est tanquam lex naturalis partis sensitivæ quatenus sensitiva est. Repugnat autem hæc lex legi mentis: quia inclinatio partis sensitivæ tendit ad bonum vtile ac delectabile secundū sensum. inclinatio autē mentis & spiritus tendit ad bonū secundum rectā rationē & spirituale. Constat autē q̄ hæc duo bona sæpe sibi inuicem aduersantur: vt experientia testatur. Et propterea verissimè dicit Paulus quanuis iustificatus & sanctus, video aliam legem in mēbris meis repugnantem

gnantem legi mentis mee. *Et captiuam me in lege peccati quæ est in membris meis.* Ecce quod dixerat venditus sub peccatū. Considerare libet quod quemadmodū ex parte animi superiore meminuit duarum legum (scilicet legis Dei, & legis mentis mee) ita ex parte quoq; inferiori meminuit duarum legum, scilicet legis membrorum meorum, & legis peccati, vt lex carnis è regione legis mentis, & lex peccati è regione legis Dei locetur. Et sicut lex mētis subdit hominē legi Dei, ita lex carnis subdit hominē legi peccati. Et quāuis tam lex carnis quàm lex peccati sit in mēbris meis, vt Paulus clarè dicit, differunt tamen in hoc, quòd lex carnis & naturalis, est inclinatio naturalis virium inferiorum ad propria bona: lex verò peccati est pœna peccati originalis. & est deordinatio earundem virium derelicta ex perditione iustitiæ originalis. Distinguuntur ergo lex carnis & lex peccati nō materialiter nō subiecto, sed formaliter & penes principia: quia illa à natura, ista à peccato, illa inclinatio est, hæc priuatio: vnde & illa captiuū me reddit sub ista, vt Paulus dicit. Et verè: quia inclinatio naturalis partis sensitivæ in bonū delectabile secundum sensum, reddit me captiuum sub peccato. Scrutare modū quo peccauerunt primi parentes, & videbis quòd nos peccamus sicut & illi, quos naturalis inclinatio ad delectabile bonū duxit in seruitutem peccati. Cōuenit autem legis nomen huic pœnæ peccati, quia tanquam lex à peccato edita ad peccandum ducit: illo tamē modo quo priuatio fræni ducit, scilicet licentiando seu remouendo prohibens, Sensualis itaq; inclinatio captiuum reddit hominem iustū sub lege peccati, dum inuitū malis appetitionibus subiicit in primis motibus inuoluntariis. *Infelix ego homo.* Hinc apparet clarius quòd in persona iustificati hominis locutus est: nam affectus huiusmodi suspirantis ægrè ferēdo statum carnis, manifestè affectus est nō solum iustificati sed sancti viri, miserum se proficientis ratione affectuum carnalium, & suspirantis pro liberatione. Vnde & dicit, *Quis me liberabit de corpore mortis huius?* In textu Græco pronomen huius anceps est ad corpus vel mortis. Ita quòd potest legi de corpore mortis hoc: vt significetur hoc corpus esse corpus mortis. Et potest legi de corpore mortis huius: significando q̄ non suspirat vt liberetur à corpore absolutè, sed à corpore mortis huius: hoc est à corpore quatenus est ministrans mortem hanc: est enim nonnulla mors pati huiusmodi sensuales motus. Et est sensus, ex quo donū gratiæ Christi non me liberat ab hac carnis conditione mortifera,

quis

AD ROMANOS

quis me ab illa liberabit? quasi dicat nullus. Et verum dicit pro statu præsentis vitæ, propter quod dicit me iustificatum, de quo loquitur. *Gratia Dei*. pro, gratias ago Deo. *per Iesum Christum dominum nostrum*. Non significatur gratia Dei liberâs, sed gratiarum actio, ne parvipendens iustificatum statum suum propter miseriam carnis, & desperati voce dictum intelligeres, infœlix ego homo quis me liberabit, subiūgit gratiarū actiones deo per Iesum, vt ex hoc quod gratias agit deo per Iesum, intelligamus beneficiū esse vocem hęc: intelligamus beneficiū Dei per Iesum Christum collatum esse vocem dictam. Et vere beneficium magnum est, quod homo iustificatus non solum cognoscit, sed estimat quod carnis in se videt, vt miseriam, & æstuat desiderio rei communiter impossibilis, nō simpliciter, sed in hac vita. Huiusmodi enim velleitas accēsa vt homo totus seruiat deo meritoria est: & utilis est ad magis ac magis recedendū à seruitute carnis. Est itaque sensus, quanuis ex parte carnis miserū & nō liberandum in hac vita cognoscā me, de hoc tamen ipso quod æstimo hanc miseriam & æstuo desiderio libertatis, gratias ago deo per Iesum Christum: quia hoc est beneficium collatū mihi ex dono gratiæ Iesu Christi reformantis mētem meam. ideo gratias ago Deo per Iesum Christum quia ipse mediator est: vt pote per quē consecutus hoc mentis beneficium sum. *Igitur ego ipse mēte seruis legi Dei, carne autem legi peccati*. Conclusio ista confinium est præcedentium & subsequēntium. Transire siquidē hinc incipit Paulus ad monstrandum donum pacis quod iustificati per Christū habent ad deum, extendi ad liberandum à lege peccati: extendi autem per voluntarium vsū legis spiritus. Ita q̄ vbi hæctenus declarauit donum Christi nō liberare iustificatos à carne, nobis inuitis operante motus præter intellectum, modo consequenter intēdit docere quod donum Christi in iustificatis efficit in carne, voluntario interueniente vsu ipsius doni. Et propterea ex dictis infert ambarum libertatum actiones & fructus: dicendo q̄ ex dictis sequitur in me iustificato esse duo principia inclinatiua ad cōtraria, mentem scilicet & carnem. ac per hoc ego iustificatus, mente inclinor ad seruiendū voluntarie legi Dei, carne autē inclinor ad seruiendū voluntarie legi peccati, & vtrunque clarum est. ¶ Crediderimque ego hanc particulam aprius iungi & effici principium capituli sequentis quàm finem præcedentis, quoniam materiam sequens inchoat.

CAPVT VIII.

Nihil ergo nunc est damnationis. Quum in antedictis docuisset iustificatos per donum Christi non carere malo carnis pugnantis aduersus spiritum, ne donum Christi putares imperfectum vt donum legis antiquæ (eo quòd iustificatis in Christo & sectantibus iustitiam legis diuinæ per Moysen data, commune apparet mente seruire legi dei, carne autem legi peccati, commune est habere carnem & spiritum contra seinuicem pugnantes) ideo subiungit differentiam inter iustificatos in Christo ambulantes secundum spiritum, & sectantes legem dei ambulantes secundum legem. Et consistit differentia in hoc quòd in illis nihil cõmittitur damnabile propter donum Christi tam externum quàm internum: in istis committuntur multa damnabilia, propter impotentiam legis vigente carne: vtpote non conferente lege gratiam & nõ damnante peccatum in carne. Intèdit itaque per nullam damnationẽ nullum actum quo meremur damnari: vt patet ex eo quòd non dicitur hoc de existentibus in Iesu Christo, sed ambulãtibus in Iesu Christo secundum spiritum: quòd manifeste sonat exercitium operũ nostrorum. Et dixit hoc ad differentiam primorum motuum qui sunt etiam apud iustificatos in Christo, vt intelligamus illos non esse materiam damnationis, vt intelligamus illos non contrariari exemptis ab omni condemnationis merito. primi enim motus nõ reddunt sanctos viros damnabiles, tum ob eorũ imperfectio nẽ, tum quia absorbẽtur à copia sanctarũ actionum continuarũ. Et dicit nunc vt intelligamus quòd de præsentis vitæ statu loquitur: ne intelligeres quòd ratione status futurę beatitudinis excludit omnẽ damnationẽ ab istis. *In qui sunt.* Superfluit sunt. *In Christo Iesu, qui.* Superfluit qui. *Non secundũ carnem ambulant.* Desunt tres dictiones. *Sed secundum spiritum.* Vnica est in textu Pauli oratio: sed interpretes distinxit in duas. Paulus em̃ habet, iis qui in Christo Iesu non secundum carnẽ ambulant, sed secundum spiritum. quanuis ad sensum nõ intersit. Ne omnibus iustificatis in Christo cõmunem intelligeres exemptionem ab omni damnatione, explicauit quibus illa cõuenit: vt intelligamus hanc exemptionẽ non seruari cũ operibus quibuslibet, sed cum cõtinuo progressu non secundum carnales affectus sed secundum spiritus inclinationem: & hoc in Christo Iesu. Et dixit in Christo Iesu, ad differentiam sectatorũ legis diuinæ secluso Iesu. Et dicit ambulãt, vt continuũ vitæ rectæ non statũ sed progressum exclusa negligentia ac desidia significet; ad differentiam Christianorum, qui ab

omni

Nihil

AD ROMANOS

omni damnatione exemptos parum curant se seruare. Et adiungit negationem operum carnalium ad confutationem hereticorum ambulantium secundum spiritum simul & carnem, dum opera carnalia perficiunt sub prætextu spiritus. Et adiungit negationi operum carnalium opera secundum spiritum, ad excitationem tepentium, quibus magnū videretur quod abstinent à prosecutione carnalium: vt intelligamus non sufficere ad euitandā omnē damnationem abstinere à carnalibus, sed oportere proficere in spiritualibus. *Lex enim spiritus vitæ in Christo Iesu.* Quinta est hæc lex inter nominatas hic à Paulo. nam quatuor prænominatis (scilicet legi dei, legi mentis meæ, legi membrorum seu carnis, & legi peccati) modo superadditur lex spiritus vitæ in Christo Iesu. Et est ordo, Lex spiritus, non cuiuscunque sed spiritus vitæ, hoc est, spiritus vitalis, spiritus viuificantis, spiritus ferentis secum vitā, vitæ autem nō naturalis sed vitæ in Christo Iesu, vitæ qua viuimus in fide, spe, dilectione, & imitatione Iesu Christi. Et apposuit hoc ad differentiam legis Dei per Moysen, quam appellauerat legem spiritualem. Ac si apertius dixisset, quanuis vtraque sit lex spiritus, ista tamen de qua loquor, est lex spiritus vitæ in Christo Iesu, illa non: vtraque est spiritus sancti vt actoris, vtraque est spiritus nostri directiua, sed hæc est spiritus sancti quatenus est viuificator noster in Iesu Christo, quatenus habitando in nobis viuificat nos in Iesu Christo. Et est ista lex ordinatio, dispositio, dominiumq; spiritus sancti in nobis proueniens ex spiritu sancto viuificante nos in fide, spe, & dilectione Iesu Christi. De qua siquidē ordinatione verificatur quod subditur. Vbi erudite lector cerne quā proprie probat nihil damnabile committi ab ambulātib; in Christo secundū spiritum, ex efficacia legis spiritus viuificantis in Iesu Christo. *Liberauit me à lege peccati.* Pronomen me demonstrat ipsum in Christo ambulātem non secundum carnem sed secundum spiritū. personam siquidem talium induit. Nō dicit liberauit me à corpore mortis huius: de quo superius suspirauerat, quis me liberabit de corpore mortis huius? nā à corpore huius mortis nemo in præfenti vita liberatur, à peccati autē lege liberantur omnes baptizati ambulantes secundum spiritum, dum absoluuntur dominio peccati super ipsos, ab obligatione cōformādi voluntarias suas operationes legi peccati. à quo vinculo non absoluebat lex. Spiritus enim sanctus viuificans nos in Iesu Christo, ordinat ita intus animos nostros vt tali auxilio fulti legem peccati nō sequamur

mur, ob cuius doni priuationem sectantes legem, sibi ipsi derelicti, velut subditi peccato fere coguntur conformare opera sua voluntaria legi peccati. *Et carnis.* Non dicit liberauit à morte, sed à lege mortis. quæ lex ipso Paulo inferius exponente ex permanentia in morte. nam lex mortis, lex mortem sequens, est mortuum perseverare mortuū, est de morte non esse redditum ad vitam. Et ab hac lege liberati sumus per spiritum sanctum habitantem in nobis: vt patet inferius. *Nam quod impossibile erat legi.* Multa more suo Paulus proposuit in hac materia ambulantium secundum spiritum in Christo Iesu. & propterea more quoque suo intendens singula proposita declarare, incipit à primo scilicet nihil damnationis est ambulanti in Christo, &c. & directè probat per Christum effectum esse vt nihil damnabile incurramus: quod lex Moyse efficere nequiuit. Et vt clarius hæc intelligantur, duo quantum ad propositum spectat, subordinata sunt, quæ lex nequiuit efficere. Alterum est dominium spiritus super carnem: alterum hinc consequens, est perfecta præceptorum legis executio. Ratio autem quare lex neutrum horum potuit, subiungitur. *In quo infirmabatur per carnem.* hoc est in eo quod impotens erat ratione status carnalis. lex enim Moyse quanuis spiritualis esset (hoc est ad regulandum spiritum hominis data à deo) quia tamen non adiuuabat intus per gratiam, lex erat infirma & imbecillis ob statum carnalem hominum in quo relinquebat illos. ex hac enim legis imbecillitate clarè patet provenire quod lex non poterat efficere illa duo quæ explicauimus. *Deus filium suum mittens in similitudine carnis peccati.* Dicitio interpretata mittens, participium est præteriti temporis actiuum, quo Latini carent, & propterea ad seruandum & participium & tempus, aliqui interpretes verterunt (& rectè) actiuum in passiuum. legendo sic, deus filio suo misso in similitudine carnis peccati. Non dicit in similitudine carnis: quia missus est in vera carne, & non in similitudine carnis. sed determinat qualitatem carnis de qua loquitur, adiungendo peccati: quia missus est non in vera carne peccati, hoc est subiecta peccato, sed in similitudine carnis quæ subiecta est peccato. Caro siquidem nostra caro peccati est postquam Adam peccauit: filius autem dei missus est in carne simili carni nostre subiecte peccato, pro quanto missus est in carne passibili & mortali. per has enim conditiones caro Christi in hac vita fuit similis carnis peccati. nam caro ex peccato subiecta est passionibus & morti: vt patet in principio Genes. *Et de peccato damnauit peccatum in carne, vt iustificatio legis impleatur*

pleretur in nobis. Aduerte in primis quod nec in Græco nec in Latine
 apparet ordo literæ perfectus: nisi utendo coniunctione, & pro
 etiam, vel simili æquivalente cōiunctione. Appositam siquidem
 intelligimus coniunctionē ad significandam sequelam alterius
 beneficij: ut scilicet notemus deum non tantū misisse filiū suum
 in similitudine carnis peccati, sed & de peccato damnasse pecca-
 tum in carne. Et nihilominus sensus remanet obscurus. apparet
 autem penetrando causas proprias rerum, & resoluēdo effectus
 in proprias causas (ut tantum decet doctorem) quod quia dixe-
 rat legem imbecillem ob carnem ad iustificationē implendam,
 quæ impletur in ambulantibus in Christo, affert modo ex par-
 te Christi efficaciam super carnem, ut iustificatio legis implea-
 tur in nobis ambulantibus in ipso, &c. Et quum multis mediis
 hanc efficaciam potuisset monstrare Paulus, elegit hanc viam:
 quoniam in hac explicatur propria causa subactæ carnis nostræ
 à deo per Christum, non via potentia, sed iustitiæ. In hoc ipso
 itaque quod filius dei habuit in hac vita carnem similem carni pec-
 cati, constat quod filius dei vestitus est peccato, seu personam induit
 peccatū habentis, multo magis quàm indutus vestes lauramque
 Cæsaris induit personā Cæsaris: quanto caro passionibus mor-
 tiq̄ue subiecta signum communissimum est hominis peccatum
 habentis. nec in aliquo sefellit nisi in Christo. Vnde quum dicitur
 de peccato, significatur peccatum non inexistens, sed indu-
 tum: est enim sensus & de peccato induto. Christus enim nullū
 vnquam habuit in seipso peccatum, sed induit peccatum assu-
 mendo similitudinē carnis peccati. Et quemadmodū reddendo
 singula singulis, Christus morte sua mortem nostram destruxit,
 & vita sua immortalī vitam nostram reparauit, ita peccato in-
 duto ex similitudine carnis peccati damnauit peccatum in car-
 ne. hoc enim est effectus in proprias causas resoluere. Et hinc ha-
 bes quod Paulus meminit missi in similitudine carnis peccati, tum
 ad explicādum modum quo Christus induit peccatum, tum ad
 explicandum innocentem carnem Christi damnantem pecca-
 tum in carne nostra. Aptissime siquidem peccatum in carne no-
 stra damnatur merito innocentis carnis indutæ peccatum: sicut
 mors merito mortis. Intendit enim quod sicut Christus sua morte
 meruit destructionem mortis nostræ, ita in hoc quod voluntarie
 induit peccatū in carne simili carni peccati, meruit damnationē
 peccati in carne nostra. Nec intercessit meritum tantummodo,
 consequens assumptam carnem (prius enim assumpta est caro,
 & deinde

& deinde meritū est voluntarium sustinendi indumētum peccati in Christo iam homine) sed intercessit actio damnatiua: sicut moriendo non solū interfuit meritū, sed actio diuina destruens mortē. Propter quod Paulus attribuit damnationis actionē non Christo, sed deo per Christi carnē indutam peccato. dicit enim q̄ deus misso filio &c. damnauit peccatū in carne: vt intelligamus diuinam actionē damno afficientē peccatū in carne nostra, & ex tali carne filij sui, & ex merito induti peccati. Nec dixit extinxit sed damnauit peccatū in carne: quia loquitur respectu nostri, qui ambulamus per spiritū &c. in carne siquidē nostra dum hic sumus, non est penitus per Christū extinctum peccatū (nam remanet fomes) sed est damnatū, est addictū damno: damnari enim est iudicialiter addici dāno: & peccatū in carne nostra (hoc est in baptizatis oībus) ex iustitia innocentis carnis Christi sub iniuria peccati induti damnatū est, addictum est extinctioni: sed extinctio nō perficitur in hac vita: sed satis est q̄ interim subiectum & affectum est damno diminutionis tali ac tanto vt iustificatio legis impleretur in nobis ambulātibus. Et nō dicit vt iustificatio impleretur in nobis, sed vt iustificatio legis, proculdubio Moisaicæ. vt intelligamus q̄ de iustificatione (hoc est perfecta executione legis) loquitur: quam lex obstante carnis peccato indēnato & vigente nō poterat perficere. ¶ Et q̄ de ista iustificatione sit sermo, patet ex eo q̄ subdit hanc iustificationem nō adimpleri in omnibus baptizatis, sed in ambulātib; secundū spiritū. Hinc enim duo habentur, & de qua iustificatione loquitur, scilicet quæ ambulātib; in Christo secundū spiritum propria est: quæ est perfecte adimplere præcepta legis, proculdubio quo ad moralia. & modus quo damnatio facta peccati per Christum sortitur hunc effectū, perducitur ad hunc finē qui est iustificationē legis impleri in nobis. habetur enim hinc q̄ modus est, q̄ mediante lege spiritus ambulatio fit. Ita q̄ dānatum est peccatum in carne nostra per meritū Christi, dum dāno extinctiōnis addictū est & subiectus fomes, ita vt in ambulātib; secundum spiritū impleatur legis iustificatio. quod cōstat fieri per donum internæ gratiæ per Christū habitæ. Ita q̄ cōcurrere significatur duo dona Christi, alterū ex parte carnis, qd̄ principaliter in hac ratione intēdit, scilicet q̄ peccato induto in carne simillī damnatū est peccatū in carne nostra, alterū ex parte spiritus tanquā modus perducēdi donū carnis ad talē effectū: quæ est plena legis iustificatio. ¶ Declarata itaque materia, collige sensum.

Patefa

Patefacit Paulus quod ambulantes in Christo secundum spiritum, nihil committunt damnabile, quemadmodum ambulantes secundum spiritum in lege, committebant aliquid damnabile: quia plena adimpletio legis quam lex propter statum carnalem efficere nequibat, efficitur in ambulantibus in Christo secundum spiritum. Efficitur autem hoc modo: quia statum carnalem quem lex tollere non poterat, deus abstulit in nobis, misso filio suo in similitudine carnis peccati: ac per hoc de peccato induto damnauit, iuste addixit damno extinctionis & affecit damno diminutionis peccatum in carne nostra, quod faciebat statum carnalem, ut sic iustificatio legis impleretur in nobis: hoc est ut facultatem etiam ex parte carnis minus impediens haberemus implendi iustificationis legis, & sic nulli in nobis damnationi locum relinqueremur, quauis primi motus iurgant. *Qui non secundum carnem ambulamus sed secundum spiritum.* Explicat quos demonstrat pronomen nobis: ut explicitè concludat intentum quod proposuerat. *Qui enim secundum carnem sunt.* Declarat differentiam ambulantium secundum carnem ab ambulantibus secundum spiritum, ut notitiam terminorum quibus utitur explicet. Vnde quum dicitur qui secundum carnem sunt, & similiter quum subditur, qui secundum spiritum sunt, non est sermo de esse substantiali, sed de esse moralitatis: sensus est, qui animum habent dispositum secundum carnem: & similiter qui animum habent dispositum secundum spiritum. *Quae carnis sunt, sapiunt.* Dictio interpretata sapiunt, à qua deriuatur nomen verbale quod inferius interpretatur modo sapientia, modo prudentia, propriè significat aliquid sub genere cognitionis, cui nulla Latina dictio apparet respondens. Et quoniam utuntur ea ad significandum adiunctum affectum animi, ideo nulla occurrit propinquior interpretatio quam cura & curare, ut sensus sit, quae carnis sunt curant. ¶ Et similiter quum subiungitur quae sunt spiritus sentiunt, adimendum est sentiunt: quia in textu Graeco nullum verbum habetur: sed subintelligitur idem verbum. Cura enim actus est intellectus adiunctus animi affectui. Et verissima est differentia quod dispositi in animo secundum carnem, vacant curae spectantium ad carnem, vtilium ac delectabilium: dispositi autem in animo secundum spiritum, vacant curae spectantium ad spiritum: honestorum scilicet & vtilium ac delectabilium ad spiritum. *Qui vero secundum spiritum sunt, quae sunt spiritus sentiunt.* Nam prudentia carnis, mors est. hoc est mortem infert animae, & damnationis aeternae. Scito quod prudentiae nomen propinquum est dictio-

Etioni Græcæ prædictæ, & consonat sensui intento. nam ad intellectum spectat ex affectu ad finem. vnde prudentia carnis est ratio hominis affecti ad carnem vt finem. qui enim finem habet carnem, cogitat, ratiocinatur, consulit, iudicat, præcipit re-
 latiue ad carnem. Et simile est proportionaliter de prudentia spiritus. *Prudentia autem spiritus, vita & pax.* Rationem reddit congruentis actionis. Ex eo enim quòd cura seu prudentia carnis mortifera est, habetur quòd congruit dispositis in animo carnaliter. caro siquidem ipsa mortifera est. Et similiter ex eo quòd cura seu prudentia spiritus infert vitam animæ & pacem animæ, habetur quòd congruit habentibus animum spiritua-
 lem. nam ipse spiritus, vitæ & pacis parens est. *Quoniam sapientia. pro, cura, seu prudentia. Carnis inimica est deo.* pro, inimicitia est in deum. Vt intelligamus curam carnis non esse actum naturæ qui potest bene & male fieri, sed esse peccatum quod non potest bene fieri, dixit quòd est inimicitia in deum, *Legi enim dei non est subiecta.* Ecce manifesta inimicitia ratio. Non dicit, deo non est subiecta (quoniam etiam peccata subduntur dei potestati) sed legi dei negat esse subiectam: vt pote formam legis non suspicientem. *Nec enim potest.* Ne putares quòd quandoque subii-
 ceretur legi dei, excludit hoc posse. impossibile siquidem est vt coeant forma legis & peccatum. *Qui autem in carne sunt.* Subiungit habentes prudentiam carnis, esse carnales secundum animum: vt patefaceret quòd non solum ipsa cura carnis, sed etiam ipsi carnales inimici sunt deo. *Deo placere non possunt.* Hoc non est intelligendum sicut de cura carnis, sed intelligendum est formaliter: hoc est quatenus sunt in tali statu carnali secundum animum. sic enim deo placere non possunt. Cum quo tamen stat quòd per diuinam gratiam possunt mutari de esse secundum carnem, hoc est de dispositione carnali animi. & sic possunt placere deo. *Vos autem in carne non estis, sed in spiritu.* Hinc clarè apparet non loqui Paulum de esse in carne secundum substantiam. nam constat Romanos quibus scribebat, fuisse tunc in carne secundum substantiam, & tamen dicit eis, vos autem in carne non estis. hoc est non estis secundum animum carnales, sed spirituales. Et simili ratione dicit vos, qua hæcenus dixerat nos, dicendo vt impleretur in nobis qui non secundum carnem ambulamus, &c. Loquendo siquidem modo in prima persona, & modo in secunda, significat communem esse hæc dispositionem etiam aliis non apostolis. *Quauis etiam ex industria hoc dixerit, vt*

ex seipsis intelligerent Romani qui qualesque sunt quos appellavit esse secundum spiritum: ne putarent altius quid latere sub hac appellatione. *Si tamen.* Postquam Paulus declaravit duo eorum quæ in principio capituli proposuit (scilicet nihil damnationis est, & ambulantes secundum spiritum, non secundum carnem) modo declarat tertium, scilicet lex spiritus vitæ in Christo Iesu. Declarat autem hoc, simul rationem reddendo quare ipsi Romani sunt in spiritu, & non in carne. Et rationem reddit sub conditione, dicendo si tamen: ut intelligant Romani quod ad non esse in carne, sed in spiritu, non sufficit fuisse baptizator (quales omnes ipsi erant) sed exigitur quod perseveret spiritus sanctus. Et propterea utendo verbo præsentis temporis & vocabulo inhabitationis utitur subdendo, *Spiritus dei habitat in vobis.* Dicendo spiritus dei, aperit quod quum dicit lex spiritus, sermo fuit de spiritu dei habitante, non hospitante in animis hominum. Et propterea dicit habitat. Nisi enim per modum habitantis quiescat in animo, efficacem legem in homine non locatur: ac per hoc non habet locum lex spiritus. *Si quis autem spiritum Christi non habet, hic non est eius.* Particula illa, lex spiritus vitæ in Christo Iesu, declaranda erat non solum quo ad spiritum, sed etiam quo ad vitam in Christo Iesu. Et propterea ad eius declarationem subiungit quod vita in Christo Iesu, est per habere spiritum Christi: ut intelligamus eundem esse spiritum dei, & spiritum Christi, nec haberi spiritum dei nisi habeatur spiritus Christi: hoc est quod nunquam spiritus dei habitat in nobis, nisi iungat nos Christo. Vnde pronomen eius demonstrat spiritum dei. Est enim sensus quod si quis spiritum Christi non habet, hic non est spiritus dei, ut templum in quo habitat spiritus dei. Et iuxta hunc sensum directe habetur quod spiritus sanctus habitans in hominibus, est spiritus vitæ in Christo Iesu: quoniam est spiritus Christi in nobis: ac per hoc iungit homines Christo, proculdubio secundum animam: secundum credere, sperare, diligere, imitari, &c. Dicitur autem & est spiritus sanctus spiritus dei: quia à deo deus est, & ad deum nos inspirat, movet ac impellit habitans in nobis: spiritus autem Christi, quia & à Christo ratione diuinæ naturæ est, & Christi merito ab ipso est nobis datus, & ad Christum inspirat, movet, ac impellit illos in quibus habitat. *Si autem Christus in vobis est.* Declarat illud aliud propositum (scilicet liberavit me à lege peccati) continuanda sensus consequenter se habentes. Et pro eodem utitur Christo

in vobis est, & spiritus Christi in vobis est: quoniam de esse in animo est sermo: in quo idem est esse **CHRISTVM**, & esse spiritum **CHRISTI**. Nam Christus habitat in animo per eandem fidem, spem, & charitatem: & similiter spiritus sanctus qui est dei & **CHRISTI**, habitat in nobis per eandem fidem, spem, & charitatem. *Corpus quidem mortuum est propter peccatum.* Breuitati studens Paulus, similes nos **CHRISTO** describit ex Christo inhabitante in nobis: vt quemadmodum **CHRISTVS** habuit corpus mortale & spiritum viuum, ita corpus nostrum est mortuum, hoc est mortale, spiritus vero viuus. Sed dissimilitudo est penes causam: quod corpus nostrum est mortuum propter peccatum proprium. peccatum enim originale est commune peccatum omnium hominum, excepto Christo. *Spiritus vero viuus.* pro, vita, *propter iustificationem.* pro, iustitiam. Et hic quoque est dissimilitudo penes causam: quia vita spiritus Christi non pender à iustitia, sed ab initio beata fuit: vita verò spiritus eorum in quibus habitat **CHRISTVS**, est propter iustitiam **CHRISTI**, qua satisfecit deo soluendo pretium redemptionis humanæ. propter illam enim iustitiam extrinsece & per participationem eius intrinsece est vita eorum in quibus habitat **CHRISTVS**. Et hoc est liberatos hos esse à lege peccati: vt superius declaratum est. ¶ Sed pro litera aduerte quod spiritus est nominatiuus, quum dicitur spiritus vero vita. & subintelligitur est. Et verificatur de spiritu nostro in actu: hoc est actualiter operante. spiritus quidem noster credens, sperans, diligens, prudens, est vita gratiæ, propter iustitiam **CHRISTI** participatam ex habitatione **CHRISTI** in nobis. *Quod si spiritus eius.* Declarat particulam vltimo propositam (scilicet liberavit me à lege mortis) continuando nihilominus consequenter se habentes sensus. ¶ Vbi recole in principio capituli quinti proposita fuisse quatuor bona quæ habent iustificati ex fide Iesu. & aduerte quod illorum quatuor primum (scilicet pacem ad deum) ab illo loco hucusque Paulus declarauit: manifestando quod per donum **CHRISTI** liberari sumus à peccato originali, ab abundantia peccati actualis, à seruitute legis Moyssi, & à lege peccati. modo autem tria reliqua (scilicet quod gloriamur in spe gloriæ dei, quod gloriamur in tribulationibus, & quod gloriamur in deo) intendit declarare: simul continuando & declarando quomodo lex spiritus vitæ in **CHRISTO** Iesu, liberavit nos à lege mortis. Intendit enim patefacere quod per

spiritum dei & Christi habitantem in nobis consequimur hæc tria. Quorum primum coincidit cum liberatione à lege mortis. Et propterea simul declarat quòd lex spiritus habitantis in nobis, liberauit nos à lege mortis, & quòd tribuit nobis gloriari in spe gloriæ dei, immortalis enim vita preparata nobis post resurrectionem est liberatio à lege mortis, & est gloria dei in cuius spe gloriamur. Vnde à spiritu dei inchoat, dicèdo quòd spiritus eius, proculdubio dei. *Qui suscitauit Iesum à mortuis.* Iesus quatenus homo suscitatus est à deo: quatenus verò deus suscitauit seipsum. *Habitat in vobis.* Totum hoc est antecedens propositionis conditionalis, cuius consequens subiungitur. *Qui suscitauit Christum Iesum à mortuis.* Relatiuum qui refert deum. Et est sensus, deus qui suscitauit Iesum Christum à mortuis. *Viuificabit & mortalia corpora vestra propter inhabitantem spiritum eius in vobis.* Iuxta duo assumpta in antecedente (scilicet habitationem spiritus dei in nobis, & suscitationem Iesu Christi à mortuis) duo, quoque refert in consequente, scilicet viuificationem nostrorum mortalium corporum, & hanc ex suscitatione Iesu Christi: & causam iustificationis, & hanc ex inhabitante spiritu dei in nobis. Reddit enim causam futuræ immortalitatis nostræ ex concomitantia qualitatis corporis ad qualitatem spiritus, ex quasi naturali sequela donorum in corpore ad dona spiritus vitæ corporis ad vitam spiritus, vt quia spiritus dei qui suscitauit Iesum (hoc est & datus à deo per suscitationem Iesu, & spirans & impellens ad deum non qualitercunque, sed quatenus suscitauit Christum Iesum à mortuis) habitat in vobis, Ideo consequens esse oportet vt illemet deus qui suscitauit Iesum, propter dignitatem dicti spiritus habitantis in vobis viuificet tempore congruo mortalia corpora vestra. sic enim donis spiritus correspondebunt dona corporis; sic enim resurrectio Christi communicata prius in nobis fide, spe & charitate spiritus sancti habitantis in nobis, communicabitur postea in corpore; sic demum nos qui in carne positi tantum dignitatem obtinuimus quòd spiritum sanctum habitatorem habuimus secundum animam, etiam secundum corpus propter dignitatem tanti habitatoris viuificabimur. Hanc enim rationem ad litteram sonat textus, reddendo rationem immortalitatis futuræ propter inhabitantem spiritum eius in nobis. ¶ Quum autem dicit viuificabit, intellige non de solius vitæ dono (quoniam viuere commune erit in futuro seculo tam bonis quàm malis) sed

intellige viuificationem perfectam, quæ excludit omnem passibilitatem. Sola enim talis viuificatio liberat totaliter à lege mortis. Nam sub lege mortis erunt dånati: quanuis non quo ad hoc quòd moriantur iterum, sed quo ad hoc quòd continuè patiàtur, quod est continuè mori. Viuificatio autè corporum propter inhabitantem spiritum sanctum excludet non solum mori, sed quòdcunque pati, non solum in actu, sed potentia: reddet enim corpora immortalia & impassibilia. ¶ Nec dicit corpora vestra mortua, sed mortalia, ad comprehendendū omnes. Quod dico propter illos qui in secundo Christi aduentu inuenientur uiui: nam illorum corpora non mortua, sed mortalia viuificabuntur. Ergo fratres debitores sumus nō carnī, vt secundum carnem viuamus. Ex tot differentiis dictis inter carnem & spiritum, & ex tot donis spiritus ad liberandū nos ab iis quæ sunt carnīs, infert cui ex duabus in nobis partibus sumus debitores: vt hinc progrediamur ad manifestandū modū quo dictā viuificationem consequimur, quòd ue gloriamur in spe gloriæ dei. Causa enim dicta est spiritus sanctus habitans in nobis: modus autè est operari secundū spiritū, & propterea debitum talis operis infert. *Si enim secundum carnem uixeritis moriemini.* Ex fructu operis probat debitum nostrū non carnī, sed spiritui: fructus enim uitæ carnalis describitur mors, & animæ & corporis secundum aternā passionem. *Si autem spiritu.* Intellige spiritu sancto habitante in spiritu vestro, seu (quod idē est) spiritu vestro sulto spiritu sancto. *Facta.* pro actus carnīs mortificaueritis. Contra uiuere secundum carnē, opponit spiritu mortificare actus carnales. Nō dicit occideritis, sed mortificaueritis: vt intelligamus conformem doctrinam superius dictis. Actus siquidem carnales extinguere nō possumus, sed mortificare: tum insurgentes compescendo, tum ne insurgant domando carnem, & non continuè exercendo ea quæ sunt spiritus, vel ad spiritum. *Viuetis.* Ecce fructus contrarius. Et est sermo de uita animæ & corporis beata. *Quicūque enim spiritu dei aguntur.* Probat hoc ultimo dictum: quod si spiritu actus carnīs mortificaueritis, uiuetis. Probat autem ex parte spiritus, iungens huiusmodi uiuere cum gloria filiorum dei. tendit enim, vt dictum est, ad declarandum quòd per donum Christi habemus hoc bonum, quod est gloriari in spe gloriæ dei. Et propterea probat quòd uiuetis, probando quòd estis filij dei. uita enim beata est filiorum dei.

¶ Quom audis spiritu dei aguntur: caue ne furem intelligas, ne uelut amentes agi homines à spiritu dei intelligas: sed

AD ROMANOS

obedentiã talem ac tantã spiritus nostri exhiberi spiritui sancto habitanti in viris perfectis, vt parẽdo agantur obsequentiſſimi à spiritu sancto habitante in eis. agitur autem non solũ inuitus aut nescius, sed etiam promptiſſime obsequens. Et iuxta hunc modũ sancti viri dicũtur agi à spiritu Dei. *Hi sunt filij Dei.* De filiis adoptiuis est sermo. Et apte iungit hæc duo, esse filios Dei, & agi spiritu Dei. nã filiorũ est tam obsequentiſſimos exhiberi patri, vt agantur spiritu patris, vt operẽtur ad nutum patris. *Non enim accepistis spiritũ seruitutis iterũ in timore.* Probat eos qui aguntur spiritu Dei esse filios Dei: ex hoc quod spiritus Dei habitans in illis est spiritus adoptionis, & non spiritus seruitutis & timoris, quemadmodum fuit status veteris legis. Ex hoc enim quod dicit iterũ, monstrat se loqui respectiue ad acceptionem legis veteris. tunc enim prima vice acceperũt à deo spiritũ, sed seruitutis in timore. Seruitutis quidem legalis, & in timore tum extrinsecò: quoniã ad literã terribi sunt tonitruis sonãtibz, adeo vt resillirent & dicerent Moyſi, Non loquatur nobis dominus et moriamur, &c. Et interno, quoniam non acceperunt per legem gratiam, sed in timore transgrediendi & pœnas incurrendi sibi ipsi dimissi sunt. Nec huiusmodi spũs seruitutis & timoris donũ gratiæ gratũ faciẽtis significat: sed motionem diuinã ad acceptandam legẽ. Non sic nunc vobiscum agitur, inquit Paulus: sed vos ideo dixi filios dei, quia non accepistis hac secunda vice spiritum seruitutis in timore, non estis moti à deo ad acceptandam seruitutẽ legis sine gratia. *Sed accepistis spiritum adoptionis filiorũ dei.* Superfluit filiorũ. Cõtra spiritũ seruitutis in timore, è regione locat spiritũ adoptionis: hoc est spiritum filiorum adoptiuorum: hoc est accepistis spiritũ sanctum in vobis habitantem ad mouẽdum vos ad actiões consonas filiis dei adoptiuis. Nec opus fuit dicere spiritum amoris, seu adoptionis in amore, sicut dixerat seruitutis in timore: quoniã adoptio filiationẽ ponit & amorem, tanto exactius quanto adoptio gratuitam fert filiationem excitantem amorem versus adoptantem. *In quo clamamus Abba pater.* Abba Syra dictio est, pater verò Latina ex Græcis rãmen mutuata. & idem significant. Et quia pater casus est nominatiui, rationabile est vt Abba quoque sit casus nominatiui. Nec dicit in quo dicimus (quod cõmune est Christianis omnibus) sed in quo clamamus, magnitudine affectus, quod est propriũ vere filiorũ: vt ex hoc quod clamamus (hoc est affectu magno profitemur) in spiritu sancto, pater pater, signũ habere cogno-

scamus internum quò accepimus spiritum adoptionis. Nam si non esset adoptionis spiritus, non inspiraret nobis tam còsidenter appellare Deum patrè. Et geminatur patris nomen ad significandum firmitatem ac certitudinem fiducia: *Ipse enim spiritus*, supple sanctus habitans in nobis. *Testimonium reddit*, pro, contestatur. *spiritui nostro quòd sumus filij Dei*. Ecce ratio clamoris, hoc est magnæ confidentiæ recognoscendi Deum vt patrem. ¶ Vbi aduerte quòd in textu Græco non est directe illemet sensus què Latinus interpres sonat, quoniam Græcus sonat duos contestes (scilicet spiritum sanctū & spiritum nostrū) de eadem re: scilicet quòd sumus filij dei. Latinus autem vnum testē (scilicet spiritum sanctum) testificantem nō nobis, sed spiritui nostro quòd sumus filij dei. Et quanuis vtrunque sit verum & in idē redeat: quia tamen Paulus Græcè scripsit, ille est literalis sensus quem Græcus textus sonat: scilicet q̄ spiritus sanctus contestis est spiritui nostro, ambobus testificantibus nobis q̄ sumus filij dei. Testimonium hoc quòd spiritus sanctus reddit simul cū spiritu nostro de hoc quòd sumus filij dei, internū esse significatur ex eo quòd ab vtroq; interno spiritu perhibetur nō alius sed nobis ipsi. Et quoniā testimoniū hoc non est de possibili, sed de factō (hoc est non est de hoc. s. q̄ possumus esse filij dei, sed est de hoc q̄ filij dei sumus) ideo donū speciale est. Nā testimoniū q̄ possumus esse filij dei, inter testimonia cōmunia filij cōprehenditur. testimoniū autē q̄ ego sum filius dei, speciale donū est. Et quoniā nullius testimoni effectus est videre seu scire rē testificatā sed credere (non enim inducitur testimoniū, sed lumē aut ratio euidetiā faciens, ad hoc vt videatur aut sciatur res: sed testimoniū inducitur, ad hoc vt credatur res testificata, ad hoc vt videatur esse credendū sic esse quòd testificatur) ideo ex hoc testimonio spiritus sancti & nostri q̄ sumus filij Dei, nō intelligas me videre aut scire, sed credere q̄ sum filius Dei, sed videre esse mihi credendum q̄ sum filius Dei. ¶ Media autē quibus vitur spiritus sanctus, quæ assumit spūs sanctus simul cū nostro in testimoniū q̄ sumus filij Dei, sunt regulariter duo. Alterū est amor Dei pròptus ad obsequendū spiritui sancto, què efficit spiritus sanctus in iis qui spiritu Dei aguntur: alioquin nō agerētur spiritu Dei, nisi forte ad momentū. Alterū est experta cōtinuatio diuinæ gubernationis: custodiendo à dānabilibus, illustrando, inspirando, excitando, mouēdo, fouendo & huiusmodi. Nā quū experimur tā prompte nos diligere Deū, & tali tantaq; cura gubernari à Deo, testimo-

nium à spiritu sancto & nostro habemus sufficientissimū ad hoc
 vt credamus quòd sumus filij dei. nam ex hoc testimonio clare
 videmus credendum nobis esse quòd sumus filij dei. At si non tū-
 tum proficimus, vt testimonium hoc habeamus à spiritu sancto
 & nostro studeamus ad efficiendum in nobis promptitudi-
 nem exequendi quæ spiritus sunt, & mortificandi quæ car-
 nis ac mundi sunt, ne desimus gratiæ tanti testimonij. *Is autem filij & hæredes.* ad hoc enim adoptatur quis in filium vt sit hæ-
 res. *Hæredes quidem Dei.* Quum hæres non sit nisi mortuus,
 quo pacto Paulus dicit Dei hæredes: quum Deus immortalis
 sit? Solutio est: Hæreditare inter homines duas habet conditio-
 nes: alteram perfectionis, alteram imperfectionis: nam per-
 fectionis est, quòd hæres vniuersa bona patris acquirat ac possi-
 deat vt dominus: imperfectionis verò est, quòd ad hunc effe-
 ctum mors interueniat patris. Quam oportet interuenire: quia
 vniuersitatis bonorum non possunt esse ambo simul domini si-
 ne damno alterius: puta patris, expoliantis se libertate domi-
 ni, ex hoc ipso quòd asciscit filium in condominum omnium.
 Quocirca filij Dei sunt hæredes Dei, secundum quòd hæreditas
 perfectionem, seclusa imperfectione significat: nam filij Dei su-
 per omnia bona Dei constituuntur domini absque vllò detri-
 mento Dei patris, & quod plus est, absque vlla diminutione in
 quolibet hærede. *Cohæredes autem Christi.* De Christo homine
 est sermo, sub cuius pedibus omnia subiecta sunt. Cohæredes
 autem non partitione, sed communione hæreditatis decreti
 sumus. *Si tamen compatimur.* Inserit quòd gloriamur in afflic-
 tionibus, ei quòd est gloriamur in spe gloriæ Dei. vtrunque
 bonum simul tractando: quoniam per afflictiones assequimur
 gloriam filiorum Dei. Nec sumitur compati pro commiserati,
 sed pro simul pati, pro simul sustinere afflictiones & pressuras.
 Simul autem relatiue ad Christum. Est enim sensus. Si tamen
 simul compatimur: hoc est, si imitando Christum patimur af-
 flictiones mundi. *Vt & conglorificemur.* Hanc enim conditio-
 nem apposuit cohæredibus Christi: vt scilicet sint similes Chri-
 sto in vita ista qui instituti sunt cohæredes Christi in vita futu-
 ra. *Existimo enim.* Obuiat querelis de hac appositione tan-
 quam dura: quòd scilicet oporteat pati in hac vita propter con-
 sequendam hæreditatem in futura: obuiat autem patefaciendo
 quòd præsentibus afflictiones non sunt condignæ ad gloriam fu-
 turam. Nec dicit existimo opinatiue, sed cognitionem quam
 habet

habet manifestando. dictio siquidem Græca rectius interpretata fuisset reputo seu arbitror, vt certa cognitio explicata fuisset. *Quod non sunt condignæ passiones huius temporis.* hoc est, non hæc vel illæ, sed vniversaliter quæcunque passiones, hoc est afflictiones, cruciatus, tormenta, &c. non vnus horæ aut diei, sed totius huius temporis. *Ad futuram gloriam.* Non dicit ad penam peccatorum, sed ad futuram gloriam, ne contradicat Iob dicenti, vtinam appenderentur peccata mea à quibus iram merui, & calamitas quâ patior, in statera, quasi arena maris hæc grauior appareret, Iob 7. Rursus non dicit, non sunt condigni actus meritorij, non est condigna patientia meritoria ad futuram gloriam: sed dicit non sunt condignæ passiones: ne contradicat sibi ipsi scribenti ad Timo. Bonum certamen certavi, cursum consummaui, fidem seruaui, in reliquo reposita est mihi corona iustitiæ, quam reddet mihi dominus in illa die iustus iudex. Significatur itaque quòd passiones ipsæ quatenus tales sunt, non merentur de condigno futuram gloriam, quod est dicere malum passionum huius temporis non esse par bono futuræ gloriæ, sed multo minus esse malum quod patimur in hoc tempore, bono futuræ gloriæ. Hinc est sensus literalis. *Quæ reuelabitur in nobis.* Quauis textus Græcus anceps sit ad id in nobis vel in nos, contextui tamen magis quadrat in nobis, ad significandum gloriã quæ in futuro manebit in nobis. Erit enim intus in animis & in corporibus nostris inexistens, ad differentiam gloriæ præsentis, quæ cum clara sit fama cū laude, non in nobis, sed in aliorum actibus consistit. Et dicit reuelabitur: quoniam tunc manifesta fiet gloria sanctorum, quæ nunc occulta est velut in radice in eorum meritis. *Nam expectatio.* Deest vna dictio. Legendum est, *Nam anxia expectatio creatura.* Duplici ratione intendens probare hoc vltimo dictum (scilicet quòd passiones huius tēporis non sunt condignæ ad futuram gloriam) primo probat ex vehemētia appetitus seu expectationis ipsorum apostolorum. Et consistit vtraque ratio in hoc, quòd expectatio anxiosa communis tam omni nationi quàm apostolis (quæ scilicet simpliciter & absolute viget in illis) est expectatio gloriæ adoptionis, & non boni quod tollitur per passiones huius tēporis quas paciēter sustinet expectando illam adoptionis gloriam. Ex hac enim vehemētia expectationis communi tum omni nationi tum Apostolis, signū in hac vita habemus, contestans quòd passiones præsentis tēporis non sunt condignæ ad futuram in nobis gloriã. Et artificiose Paulus

se Paulus

AD ROMANOS

se Paulus magnitudinem futuræ gloriæ ex magnitudine nõ pu-
 ræ appetitionis, sed expectatiuæ; non alicuius vnus sed com-
 munitum omni nationi cum Apostolis, docet: quoniã magni-
 tudo boni quod est finis & obiectum appetitus, ex vehementia
 communi non velleitatis, sed expectationis cognoscitur, secun-
 dum veræ philosophiæ rationem. ¶ Vide singula. Significanter
 dicitur expectatio, non solum ad excludendum velleitatem
 (quæ est etiam impossibilium) sed etiam desiderium dubij ad-
 huc hominis de futuro bono: expectare enim est hominis certi-
 ficati de futuro bono. Et non de qualicunque expectatione, sed
 de anxia expectatione loquitur, vt ex ipsa anxietate maximam
 vehementiam expectationis describat: expectatio nanque anxia
 importat tam vehemēs desiderium, vt semper seipsam soliciet
 & mœrorē pariat ob carere re expectata. Poterat siquidẽ Pau-
 lus alio vocabulo vehementiam expectationis significare, sed
 maluit per anxietatem illam significare: quoniam magnitudi-
 nem affectus nostri erga bonum, sollicitus mœror maximè te-
 statur: vt ad sensum experimur. Creaturæ vero nomine quum
 constet non intelligi creaturam omnem (vt testantur Angeli
 beati, quibus constat hæc subiuncta non competere) & in euân-
 gelio inueniamus omnis creaturæ nomine omnem nationem
 significatam (dicente Christo, prædicate euâgelium omni crea-
 turæ) consequens est vt quadret sacræ scripturæ quod quadrat
 contextui præsentis literæ: scilicet creaturæ nomine natio-
 nem omnem, conditionem omnem hominum appellari. Et ap-
 pellatur omnis conditio seu natio hic (quemadmodum & in
 Euangelio) creatura, ad explicandum rationem qua de ipsis na-
 tionibus est sermo, scilicet ratione eius quod habet à Deo crea-
 tore: excluditur enim per hoc nomen quicquid peccati est in
 natione & conditione quacunque hominum, & consequenter
 quicquid comitatur peccatum. Et est sensus, anxia expectatio
 nationum secundum id quod habent à creatore, non secundum
 id quod habet admistum peccati. *Reuelationem filiorum Dei ex-
 pectat.* Et in hoc clauditur negatiua, quod scilicet creaturæ anxia
 expectatio non tendit ad bonum huius temporis, quo priuant
 passiones huius temporis. Ex hoc enim quod tendit indubia ex-
 pectatione ad statum manifestationis filiorum Dei, manifestè sequi-
 tur quod non tendit ad bonum præsentis temporis, ac per hoc
 manifestè habetur, quod anxia expectatio creaturæ præfert
 futuram gloriam bonis præsentis temporis quod est mala præ-

sentis temporis minoris esse quàm bonū futuræ gloriæ. ¶ *Vanitati enim creatura subiecta est, non volens, sed propter eum qui subiecit eam in spe.* Superfluit eam. Probat ex causa extrinseca primum quod anxia expectatio creaturæ expectat manifestum statum filiorum dei. Extrinsecæ autem causæ sunt duæ: finalis & efficiens, & propterea vtraque tangit. Finalem quidem, dicendo propter eum, scilicet deum: effectiuam vero dicendo qui subiecit. Et iuxta tria assumpta (scilicet expectationē, anxietatem, & gloriam filiorum dei) tria quoque affert: scilicet spem, qua probatur expectatio, & statum subiectum vanitati cōtrarium gloriæ adoptionis. vanitatis enim nomine constat in scriptura intelligi varietates huius temporis tam contrarias quibus omnes subiicimur, & modum: scilicet non volens sed propter deum, ad probandum anxietatem. Et dicitur non volens, non solum quia nec ex appetitu aut electione voluit, sed potius quia non placet creaturæ status iste: non voluntarie manet in statu isto, sed propter deum vt finem promerendum. ¶ Et est sensus ac vis probationis: quod quia creatura subiecta est vanitati huius tēporis (sub qua clauduntur omnia bona & mala temporalia) & talem statum habet creatura non volens (si enim ei placeret iste status, non esset vera anxia expectatio futuri status) sed hunc statum sustinet propter deū tanquam finē promerendū: & quia ipse deus statuit hanc subiectionem non semper duraturam, sed in spe transeundi ad ipsum, ad statum gloriæ filiorum dei: ideo ex hoc optime infertur quod creaturæ expectatio anxia est ad statum gloriæ adoptionis. Nam hinc habetur ratio expectationis ex statuta sibi spe. hinc habetur ratio anxietatis, ex eo quod caret sperato: vtpote non volens subiecta contrario statui ad promerendum deum. *Quia & ipsa creatura liberabitur à seruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum dei.* Probat ex causa intrinseca idem. directe tamen tendit hæc probatio ad probandum illud, scilicet expectatio creaturæ: & eius probationē, scilicet subiecit in spe. Probat siquidem ex futura liberatione creaturæ ab intrinseco corruptionis malo. Minus dico, imò ab vniuersa seruitute corruptionis: sumus enim nunc non solum corruptibiles, sed serui corruptionis. Cuiuslibet siquidem mali non solum incursum sed timor quædam corruptionis seruitus est: quandoquidem velimus nolimus subiicimur corruptionis dominio. Adueniente autem gloria filiorum dei, liberabimur ab hac seruitute, translati in libertatem nō solum à corruptione & corruptio-

nis iugo, sed (quod amplius est) in libertatem talem : scilicet gloriæ filiorum Dei, quæ longe plus continet quàm libertatē à seruitute corruptionis. *Scimus enim quòd omnis creatura ingemiscit & parturit vsque adhuc.* pro, cōgemiscit & cōparturit vsque nunc. Postquam declarauit causas extrinsecas & intrinsecas anxietatis expectationis creaturæ, declarat modo ipsam anxiam expectationem creaturæ ab effectu anxietatis manifestante vehementiam summam expectationis. Et quoniam sermo eius fuit non de hac vel illa creatura, sed cōmuniter, ideo explicat modo tum omnē creaturam tum cōmunem anxietatem, dicendo congemiscit & cōparturit. Ex autoritate autem certæ notitiæ quam Apostoli & similes pastores curam gerentes ecclesiarum habent, manifestat dicēdo, scimus, nos Apostoli quod omnis non aliqua creatura, hoc est natio ratione eius quod habet à Deo, congemiscit & cōparturit, conuenit in hoc effectu expectationis quòd prorumpit in gemitum & dolorem velut parturientes expectādo gloriā adoptionis. ex hoc enim quod carere expectata gloria, infert illis hos effectus, manifestè monstratur vehemēs valde seu anxia expectatio. Et attulit similitudinē doloris partus non ratione causæ (scilicet quia venit hora eius) sed ratione fructus expectati ad significādum dolorem in spe fructus. Aduerbiū autē nunc, demonstrat tempus hoc præsentis vitæ, perinde ac dixerit durante præsentis vitæ tēpore. vsquequo nanque durat hoc tēpus, congemiscit & cōparturit omnis natio, nō omnis nationis quilibet homo expectādo gloriā filiorum Dei. Nulla siquidē natio, nulla cōditio, nullus gradus, nullus status, nullus sexus, nulla ætas rationalis, ab hac anxia expectatione excipitur: vt testatur martyria: testaturquē perfectio spiritualis inuenta vicens in qualibet hominum conditione, in quolibet statu, in quolibet sexu &c. *Non solum autem illa.* Alteram apponit rationem eodem effectu, scilicet cōgemiscendi: vt ex testimonio quoque primatū incōparabilitas gloriæ ad passiones huius temporis innotescat. *Sed & nos ipsi, primitias spiritus habentes.* Ad similitudinem primitiarū fructuū terræ describuntur maiora spiritus dona (nā primitiæ sunt magis desideratæ, pretiosæ, ac gratæ: vnde & Deo dicantur) vt significaret quod pretiosiora & quæ magis desiderabilia sunt ab hominibus, quæ sunt Deo magis grata spiritus sancti dona habuerūt Apostoli. Et dixit hoc, vt ex tanta Apostolorū celsitudine testimoniū de magnitudine gloriæ autoritatē haberet maiorem. *Et ipsi intra nos gemimus.* pro, cōgemiscimus.

Cōmunis

¶ Communis siquidem significatur Apostolis gemitus : nō exteriori sono, sed interna promptitudo prorumpens in actum gemendi. *Adoptionem filiorum dei expectantes.* Interpres addidit ad maiorem explicationem duas dictiones, scilicet filiorum dei. Legendum est, adoptionem expectātes. vbi tum rationem congemitus tam ipsorum quā omnis creaturæ explicat esse expectationem adoptionis. tum tempus congemiscendi explicat esse tempus expectationis : vt intelligamus q̄ toto tēpore hoc congemitus est ob carere expectata adoptione. *Redemptionem corporis nostri.* Nisi appositiue subiunxisset redemptionem corporis nostri, fluctuasses quo pacto Paulus dicit se & alios expectare adoptionem, qui dixit iam accepisse nos spiritum adoptionis & esse filios adoptionis : sed modo ex eo quòd dicendo expectantes adoptionem, appositiue explicat redemptionē corporis nostri, omnem tollit ambiguitatem : explicando quòd adoptio expectata dicitur, & est quantum ad corporis redemptionem. Corpus siquidem nostrum quòd vsque ad resurrectionis gloriā detinetur sub captiuitate & dominio corruptionis, redimetur secundum effectum liberationis exoluto prius in cruce pretio, quum resurget aut fiet immortale per donum gloriæ ad quam adoptati sumus hæreditandam. *Spe enim salui facti sumus.* Probat simul duo. alterum est quòd congruit huiusmodi expectatio statui salutis nostræ : quia saluati sumus à Christo in spe non in re hæreditatis aternæ. hinc enim manifeste habetur consonantia expectationis ad statum salutis nostræ in hac vita. Alterum (quòd principalius intendit Paulus) est quòd superius dixerat, si tamen compatimur vt & conglorificemur. Quem cōtextum vt eruditus lector penetret, conferat huius particulæ conclusionem (scilicet per patientiam expectamus) cum verbis illis, scilicet si tamen compatimur adhuc nō probatis : & cum omnibus interpositis in textu. Perspiciet siquidem quòd postquam conditionem illam adiecit (scilicet, si tamen compatimur) statim non probauit sed obuiauit, ne dura haberetur conditio adiecta. Obuiauit autem monstrando impares esse passiones huius temporis ad futuram in nobis gloriā ex anxia expectatione tum omnis creaturæ tum Apostolorum. Vnde ordo ipse contextus exigebat, vt completa obuiatione rediret, imò prosequeretur probando adiectam conditionem : scilicet si tamen compatimur vt simul glorificemur. Et hanc conditionem adiectam directe probat, afferendo pro ratione quia spe salui facti sumus

sumus. Dupliciter potest aliquis saluari, vel quod immediate transferatur in rem termini: vel quod mediante statu spei transferendus sit in rem termini. Christus non saluauit nos primo modo (quia nec ipse seipsum saluauit primo modo, sed uoluit per meritum peruenire ad gloriam suam) sed secundo modo. Et utrumque dicit, scilicet & quod salui facti sumus (hoc est salutis statum non acquisiuimus, sed ab alio habuimus: hoc enim passiuam locutio significat) & quod non in re termini sed in spe donati sumus statu salutis. Hinc enim inchoat Paulus ratione ad probandum si tamen compatimur. Vnde subiungit, *Spes autem quæ uidetur, non est spes.* (Ratio textus consistit in duabus illationibus: spe salui facti sumus: ergo quod non uidemus speramus, ergo per patientiam expectamus, probat primam illationem ex hoc quod spes, hoc est res sperata quæ uidetur non est spes: hoc est, non speratur. Et hoc probat subdendo, *Nam quod uidet quis, quid sperat?* Legendum est, *Quid etiam sperat?* Significatur enim quod non est amplius locus spei accedente uisione. *Si autem quod non uidemus speramus, per patientiam expectamus.*) Hæc secunda illatio absque probatione relinquitur pro constanti. ¶ Vide singula. Quæstio in primis occurrit circa ueritatem assumptorum: eo quod rei speratæ non repugnat uideri. Speratur enim regnum Romanum quod uidetur, speratur magnum præmium propositum aliquibus militibus &c. quod uidetur. ¶ Nec satisfit quæstioni, dicendo quod sermo præsens est de spe Theologica: quoniam Paulus manifeste probat ex communibus omni spei: ut clare restantur uniuersalissima uerba eius. nam quod uidet quis, quid etiam sperat. ¶ Solutio est quod res sperata integratur ex duobus: scilicet ex ipsa re quandoque præexistente (puta deo, regno, ciuitate, & huiusmodi) & ex consecutione rei. Speratur enim consecutio regni seu ciuitatis: & similiter consecutio dei. Et hæc consecutio est propriissime res sperata. spe enim directe tendimus ad regnum ut consequendum: & sic de aliis. Et de hac re sperata loquitur Paulus, dicens quod non uidetur. Vnde non intendit dicere quod res præexistens ad quam consequendam tendit spes, non uidetur: sed quod res sperata formaliter (hoc est consecutio sperata) non uidetur. Videre autem & uideri in proposito, commune est uisioni tam oculis corporis quam oculis mentis. Et est sensus quod consecutio quæ speratur non euidenter cernitur, quia quod euidenter conspicitur habendum, hoc est quod habebitur ex hoc ipso quod euidenter cognoscitur

fitur quod erit, perdit rationem ardui, perdit rationem difficili-
 lis: ac per hoc non amplius subest spei. consecutio enim quan-
 tumcunque in seipsa ardua si euidenter cernitur quod erit, iam
 secuta est, iam non habet rationem difficultis, iam non speratur.
 Vnde dux exercitus quum pugna eò deducta est vt euidenter nō
 probabili coniectura conspiciat consecutionem victoriæ, non
 amplius sperat victoriam, sed alio animi affectu (scilicet amore,
 desiderio ac inchoata delectatione) prosequitur illam. ¶ Et per
 hæc patet quod vis primæ illationis cōstat ex propria conditio-
 ne rei quæ speratur: quoniam fundatur super arduitatem con-
 secutionis. Ex hoc enim quod cōsecutio quandiu speratur est ar-
 dua, sequitur quod nō est visa: hoc est non euidenter nota quod
 erit. si enim euidenter conspiceretur, quod erit, desineret esse ar-
 dua illi à quo videtur: vt pote euidenter secuta. ¶ Secunda au-
 tem illatio absque probatione in textu sub forma conditionalis
 posita, difficultatem habet: quia formalis non apparet ex eo
 quod non tenet in omni materia. Sperant siquidem Imperato-
 res exercituum, victoriam quam nō vident, & tamen non expe-
 ctant illam per patientiam. Nec latuit Paulum hoc, imò inter
 has duas illationes differentiam ex modo loquendi insinuauit:
 dum primam tanquam formalem ex cōmuni ratione spei pro-
 bauerit: vtendo tam spe absolute (spe quæ videtur non est spes)
 quàm sperantibus communissime, quod videt quis quid etiam
 sperat. Hanc autem inducit applicando ad nos, dicēdo si autem
 quod non videmus speramus: vt hinc intelligeremus quod hanc
 introducit descendendo & applicando ad materiam proposi-
 tam: scilicet ad nostram spem hæreditatis diuinæ, vt intelliga-
 mus illationem primam esse ex cōmunibus communem: hanc
 esse propriam propositæ materiæ, & fundari non super spem abso-
 lute, sed super spem contractam ad materiam propositam. Et pro-
 pterea quauis non sit formalis de spe absolute, est tamen for-
 malis de spe cōtracta ad materiam propositam. ¶ Quod vt pe-
 netres, scito quod in cōmuni loquendo ex hoc quod consecutio
 sperata nō videtur, sequitur quod nō est euidenter secuta: ac per
 hoc est anceps difficili periculo subiecta. Et hinc sequitur quod
 oportet sperantē ad pericula superanda paratū esse: sed quia ista
 promptitudo ad pericula superanda, non vno sed multis modis
 potest esse, nam potest esse vel per magnanimitatē aggredien-
 di: vt cōtingit in huiusmodi regnis temporalibus quæ homines
 propriis actionibus consequuntur, vel per patientiam sustinendi
 omnia

omnia mala ne impediatur cōsecutio tanti boni: vt cōtingit in bonis speratis non ex propriis actionibus sed ex dono alterius: quale est bonū quod nos speramus, ideo non ex cōmunibus spei in quantum spes, sed ex contracta & applicata spe ad hæreditatē diuinam speratam à nobis, intulit Paulus, per patientiam expectamus. Sperando enim ancipitem multis periculis consecutionem nō nostris ingenio viribus atque actionibus, sed ex dei dono habendam, oportet nos expectare ab alio (deo scilicet) per patientiam tolerando mala periculorū omnium, patienter siquidē tolerando mala huius tēporis, superamus difficultia pericula consecutionis. Et sic probauit adiectam cōditionem si tamen compatimur vt & cōglorificemur, ex hoc quod spe salui facti sumus: spe inferente nō videri consecutionem speratam, & consecutione sperata nō visa à nobis inferente expectationem per patientiam. *Similiter autem & spiritus adiuuat infirmitatem nostram.* Pro infirmitates nostras. Hic incipit tractare bonū quartum iustificatorum, scilicet gloriamur in deo: cōtinuando simul præcedentia. Nam quum declarauit quod per spiritū sanctum gloriamur in spe gloriæ dei, quia est spiritus adoptionis, subiungit consequenter modo quod quemadmodum est spiritus adoptionis, simili modo est spiritus adiutorij infirmitatum nostrarum. Vt ex hoc quod est spiritus adoptionis, filiationem dei habere nos intelligamus: ex hoc vero quod est spiritus adiuuans infirmitates nostras, progressum nostrum adiuuari ab eodem spiritu cognoscamus. Et quod sicut per spiritum sanctum inhabitantem in nobis, pro quanto est spiritus adoptionis, gloriamur in spe gloriæ dei, patientes: ita per eundem habitantem in nobis spiritum sanctum, pro quanto & spiritus adiuuans imbecillitates nostras, gloriamur in deo. Et apte hoc officium spiritus habitantis in nobis distulit explicandum post ostensam necessitatem patiendi cum Christo: vt intelligamus spiritum sanctum adiuuare infirmitates nostras non solum circa bona agenda, sed etiam circa mala toleranda. Modus autē quo adiuuat (tum ex parte nostri, tum ex parte dei exequentis) subiungitur. *Nam quid oremus sicut oportet nescimus.* Non saltat Paulus ab adiutorio imbecillitatum ad ignorantiam orationis: sed ex hoc quod supplet spiritus sanctus ignorantiam orationum nostrarum, probat spiritum sanctum adiuuare imbecillitates nostras: vt doceat nos non nostris ingenio, viribus, aut operibus posse iuuare infirmitates nostras, sed mediante oratione expectare adiuuari

adiuari à deo. Quia itaque prima arma nostra ad auxiliandum imbecillitatibus nostris sunt orationes: ideo ex supplemento harum, spiritum sanctum, spiritum esse adiutorij declarat. ¶ Quod autem dicitur nescire nos quid oremus sicut oportet, intellige modum significatum per sicut oportet ex parte rei petendæ. Et est sensus quod quauis sciamus quid oremus, non tamen scimus modum quo res petenda expedit seu necessaria est nobis. Verbi gratia, scimus quod petenda est salus æterna, sed nescio modum quo salutem æternam oportet seu expedit comunicari mihi, acquiri à me. Infiniti enim sunt modi quibus potest acquiri, & modus qui est utilis vni, non est utilis alteri, & credimus quandoque modum aliquem esse nobis vtilem, qui secundum veritatem non expedit nobis, vt patet de Paulo qui petiit angelum Satanæ auferri à se, putas talem modum esse sibi vtilem, & tamē non erat in veritate ei expediens. Ignorantiam itaque particularium modorum expedientium singulis edocet, dicendo quod ignoramus quid oremus sicut oportet: vt hinc indigentiam adiutorij spiritus sancti significet. ¶ Intellige autem ignorantiam respectu eorum quorum tam affirmatio quam negatio stat cum salute æterna: & non respectu eorum quæ sunt de necessitate salutis: qualia sunt credere, sperare, diligere deum, ac proximum propter deum, misericordem, patientem, benignum, penitentem, mansuetumque esse, & similia. Hæc enim scimus esse petenda, sed expedientes seu necessarios mihi ad conseruationem & profectum horum modos, euentus, occurus & huiusmodi, in particulari ignoro, & propterea nescio quid orē sicut oportet me illud assequi. *Sed ipse spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus.* Ecce supplementum quo modos salutis æternæ nobis incognitos spiritus sanctus postulat pro nobis. ¶ Caue hic in primis ne argumētum sumas quod spiritus sanctus non est deus, eo quod postulare pro nobis, repugnat deo: quoniam postulare est inferioris. vnde & filio dei non conuenit nisi ratione naturæ humanæ. Non enim intēdit Paulus quod ipse spiritus sanctus in seipso seu secundum seipsum orat aut postulat: sed quod in nobis habitans, secundum actus nostros postulat. Quod perinde est ac dicere, postulantes nos facit: seu ad postulandum nos mouet, postulationes nobis inspirat. Et quod hic sensus sit intentus à Paulo, conuincitur ex verbis subiunctis: scilicet gemitibus inenarrabilibus. Oportet enim aut fateri quod spiritui sancto secundum se conueniant gemitus inenarrabiles (quod est ridiculum) aut quod de postulatione in nobis quæ sit no-

stris gemitibus inenarrabilibus, est sermo. Et appellantur gemitus ineffabiles, gemitus illi, quorum termini ad quos tendunt sunt nobis incogniti. Propterea siquidem ineffabiles dicuntur & sunt: quia nobis eorum materia ad quam tendunt, ignota est. quæ enim sunt nobis ignota, sunt etiam nobis ineffabilia. Experimur autem in nobis tales gemitus, quum ardenti desiderio orantes petimus dirigi seu duci ad æternam salutem & similia, nescientes quid nobis de occurrentibus magis expediat. Talibus siquidem gemitibus nobis ineffabilibus, quia nescimus particulares terminos, particularia remedia, seu adminicula ad quæ impetranda tendunt, spiritus sanctus postulat pro nobis: quoniam spiritus sanctus habitas in nobis dirigit eos ad utilia nobis impetranda. *Qui autem scrutatur corda, scit. pro, sciuit, quid desideret spiritus.* Dicitio interpretata desideret, non est verbum, sed nomen in Græco: & est illa met dicitio superius interpretata prudentia, sapientia, sensus, affectus, cura, cogitatio, à diuersis interpretibus. Vnde & hic diuersitas est: alij quæ prudentia spiritus, alij quis sensus spiritus, alij quis affectus spiritus, alij quæ cura spiritus interpretantur. Sed parui refert ad sententiam: quia in eandem coeunt. est enim sensus quod deus scrutator cordium sciuit quod in particulari tendit cura spiritus sancti, sic in nobis postulantis. Vana quidem esset spiritus sancti cura postulare nos facientis tanquam in confuso, nisi adesset deus à quo petitur, intelligens quid in particulari intendit obtinere spiritus sanctus in nobis pro nobis. ¶ Et dicit sciuit in præterito, ne noua aliqua notitia in deo credatur. Et est sermo de notitia approbationis, quo contra dicitur fatuis virginibus, nescio vos. Est enim sensus quod deus cognouit approbando id quod intendit petere spiritus sanctus per nostros ineffabiles nobis gemitus. ¶ Meminit autem dei secundum officium scrutandi corda, quia approbare petita in particulari, pendet ab exacta notitia cordium in profundissimo eorum. oportet nanque illum qui mihi de vere expedientibus prouidet, nosse cor meum quid faceret in illo euentu & quid in alio: & quid post alterum tertiumque: ac deinceps euentum, non in hac vel illa materia, sed in omnibus occurribus, alioquin contingeret aliquam inutilem aut nociuam, quamuis per accidens petitionem admittere, seu prouisionem efficere. Et hic incipit fructus suppletis spiritus sancti: nihil enim prodesset ad auxiliū imbecillitatum nostrarum postulare pro nobis, nisi postulatio approbaretur. hæc enim approbatio est ex parte dei initiū adiutorij, quo spiritus sanctus dicitur adiuuare nos postulan-

lando illud. *Quia secundum deum postulat pro sanctis.* Hinc apparet quòd de notitia approbationis sermo est, dicendo sciuit quæ prudentia spiritus. nam falsa esset hæc redditio causæ, si de simplici notitia esset sermo. simplici siquidem notitia nouit deus postulationes etiam quæ non sunt secundum deum: sed notitia approbationis solas nouit petitiones quæ sunt secundum deum: & ideo approbat eas quia sunt secundum deum. Reddit itaque rationem quare deus ab æterno approbauit quæ postulat spiritus sanctus in nobis, quia spiritus sanctus postulat secundum deum pro sanctis. Vnico verbo (scilicet secundum deum) significat Apostolus vniuersa petita sicut oportet: hoc est quæ omnibus consideratis sunt necessaria cuiusque sancti saluti. Quod enim prius dixerat sicut oportet, modo dicit secundum deum. Et continet quicquid secundum diuini ordinis dispositionem in veritate singulis sanctis expedit. *Scimus autem quoniam.* pro, quòd. Non enim redditur ratio primi dicti (vt continuatio per coniunctionem autem insinuat) sed quum dixisset secundum deum, declarat quid significatur per hanc formam secundum deum. & propterea optime continuatur textus, legendo, scimus autem quòd diligētibus deum, *Omnia cooperantur in bonum.* Textus Græcus anceps est ad omnia in nominatiuo vel accusatiuo: & rursus ad cooperantur pluraliter, vel cooperatur singulariter. Interpres intellexit in nominatiuo omnia & pluraliter cooperantur. Legere autem omnia in accusatiuo & cooperatur in singulari, vndique quadrat, tum sententię, tum contextui. Est enim sensus, scimus autem quòd deus cooperatur omnia in bonum diligētibus deum, &c. Et hic sensus quadrat sequenti statim rationi, nam quos præsciuit & prædestinauit. Certum est enim quòd deus subintelligitur dicendo præsciuit & prædestinauit. & ita deus, quod non spiritus sanctus: quum expresse subiungatur filij sui. Quadrat & præcedētibus, quum dixit qui autem scrutatur corda sciuit, &c. nã constat quod deus ibi subintelligitur. Et similiter quadrat vltimo dictæ formę: scilicet secundum deum. asserit siquidem Paulus se cum alijs apostolis scire quid est hoc secundum deum. Et declarat illud nobis, quòd scilicet deus cooperatur omnia in bonum diligētibus deum, &c. Iuxta hanc enim formam petit spiritus sanctus in nobis pro sanctis: & simul explicat ex parte dei scrutatoris cordium executionem adiutorij imbecillitatum nostrorum quòd spiritus sanctus efficit petendo in nobis, vt hinc perpendamus ad hoc dirigi inenarrabiles gemitus nostros à spū sancto vt executiōi mader deus hoc: scilicet

et cooperari omnia in bonū sanctis, habet enim diuinæ promi-
 dentia lex atque ordo, vt etiā quæ disposuit Deus se facturum,
 adimpleat mediātib; causis secundis: de quarum numero est
 spiritus sanctus, quatenus habitans in nobis postulat gemitibus
 ineffabilibus pro sanctis. Et dicendo omnia, nihil excludit spe-
 ctantium quomodolibet ad singulos sanctos. sermo enim præ-
 sens directè est de sanctis distributiue, & non de vniuersa colle-
 ctione sanctorum: ad cuius bonum nō est dubium Deum omnia
 ordinare, etiā infernum. nam & ad gloriā sanctorum cedit in-
 fernus. Sed sermo præsens est de singulis sanctis: de quorū quo-
 libet licet verificetur illud Euangelicum, super omnia bona sua
 constituet eum, præsentis tamen textus intētio directè tendit ad
 hoc quòd Deus etiā in hac vita coëfficit omnia quomodolibet
 spectantia ad sanctū quēcunque, siue quomodolibet redundan-
 tia in illum, in bonum illius. Dicit autem cooperatur, & non di-
 cit operatur: vt intelligamus gratiam Dei non solā, sed simul cū
 libero electorum arbitrio coëfficare ad bonū electorum. Et di-
 cit diligentibus Deū, ad differentiā sanctorum pro quanto non
 sunt diligentes Deum. restrictio enim fit dicendo diligentibus
 Deum. Vnde non oportet quæstiones mouere de iis quæ occur-
 rerunt Paulo, Augustino, & similibus antequā essent in statu di-
 ligentium Deum: textu ipso expressè restringēte ad diligentes
 Deū. *Is qui secundum propositum vocati sunt sancti.* Superfluit san-
 cti, & vocati non est participium, sed nomē: perinde ac si diceret-
 ur ascititij. Altera conditio restrictiua adiungitur: vt non de
 omnibus diligentibus Deum, sed de solis illis qui ascititij sunt
 secundum propositum diuinum intelligatur. Vbi perpēdere po-
 tes has duas cōditiones ad hoc iunctas vt altera alteram restrin-
 gat. nā status diligendi Deū restringit ascititios: vt non de præ-
 destinatis secundū omnem eorū statum, sed secundū statū quo
 diligit Deum sermo præsens intelligatur. & similiter non de
 omnib; diligētib; Deū, sed de solis illis qui sunt diligētes Deū
 & prædestinati sermo præsens intelligatur. Multi enim sunt
 quandoq; in statu diligēdi Deū, qui tamen nō sunt prædestinati.
 & de his non dicit quòd Deus cooperetur omnia in bonū illis:
 sed tantūmodo habentibus ambas condiciones simul. Quid au-
 tem sit diuinum propositum, statim Paulus subiungit. *Nā qui
 præsciuit, & prædestinauit. pro, & prædefiniuit. Conformes fieri ima-
 gini filij Dei, vt sit ipse primogenitus in multis fratribus.* Aduerte cir-
 ca literam differentiam inter coniunctionē horum duorū (præ-
 sciuit

sciuit & prædefiniuit) & reliquorum subsequen-
 tiarum. nam in reliquis subsequentibus habetur semper relatiuum quos, & pro-
 nomen hos: dicendo, quos autem prædefiniuit, hos vocauit: &
 quos vocauit, hos & iustificauit, &c. coniungendo autem hæc
 duo nullum pronomen in textu Græco inuenitur: ita quòd non
 dicitur, quos præsciuit, hos & prædefiniuit, sed dicitur quos præ-
 sciuit & prædefiniuit. vt ipsa differentia mysterium aliquod in-
 finuet. Aduerte deinde quòd in reliquis verba (vocauit, iustifi-
 cauit, glorificauit) absolute sine opposito aliquo dicuntur: hæc
 autem duo habent appositum, scilicet conformes imaginis filij
 sui, &c. Aduerte tertio quòd non dicit conformes imagini in
 datiuo, sed imaginis in genitiuo. & ita habetur in Græco. Non
 enim significantur conformes imagini filij dei. esset enim con-
 formitas huiusmodi ad filiũ dei mediata: quia esset conformitas
 imagini eius, & mediante imagine conformitas ad ipsum. sicut
 si quis fingeretur conformis statuæ Cæsaris, esset cõformis Cæsa-
 ri mediate: & vere diceretur conformis imagini Cæsaris. Et
 hunc in proposito sensum nescirem intelligere: quoniam ne-
 scio aliquam imaginem filij dei cui sancti decreti sint confor-
 mes. sed sensus est, conformes inter se ratione imaginis filij dei.
 Hoc enim quadrat veritati & doctrinæ apostolicæ. i. ad Co-
 rint. 15. quemadmodum gestauimus imaginem terreni, gestabi-
 mus & imaginem cœlestis, hominis Christi. Ad explicandum
 enim in quo sunt decreti conformes, subiungitur imaginis, hoc
 est secundum imaginem seu ratione imaginis secundum vsũ
 Græcæ constructionis, non cuiuscũque, sed filij dei. Decreti sunt
 enim omnes conformes secundum hæc imaginem, pro quanto
 ad imitationem filij naturalis omnes erunt filij dei, vt ipse filius
 dei sit primogenitus in multis fratribus. Aduerte quarto quòd
 quum Paulus more suo proposuerit, scimus quòd diligentibus
 deum, &c. modo subiungit declarationem singularum particu-
 larum: incipiendo ab illa, scilicet propositum. His prælibatis,
 scito ex theologia speculatiua differentiam inter scientiam dei
 quatenus est rerum absolutè, & quatenus est rerum euentuum.
 nam quanuis vtraque sit æterna, p̄ma tamen non præsupponit
 deũ velle creare res: secũda autem præsupponit deũ velle creare
 res. Et hinc sequitur q̄ præscientia horũ euentuum (scilicet con-
 formes esse inter se sanctos secundum imaginem filij dei vt sit
 ip̄ e primogenitus, &c.) nõ præcedit diuinam prædefinitionem
 eorundem euentuum, sed sequitur illam. prius enim (non tem-

pore, sed rationis ordine) Deus volēdo definit hos euētus quā
 sciat illos fore: imò ratio quòd sciat illos fore, est quia volendo
 definit illos. ¶ Non significat itaque Paulus præscientiam esse
 rationem prædestinationis, sed ecōuerso prædefinitionem esse
 rationem præscientiæ. Et ne intelligeres præscientiam esse ra-
 tionem prædefinitionis, abstinuit à pronomine: vt dictum est. Si
 enim dixisset quos præsciuit, hos & prædefiniuit, intellexisset
 ordinem inter præscientiā & prædefinitionem similem subse-
 quentibus: sed abstinendo à pronomine, iungendoq; simul, in-
 sinuauit mysterium alterius ordinis. insinuauit hæc esse simul
 tempore, imò æternitate, & alterum inter se ordinem habere,
 quā subsequētia inter se significantur habere. Est itaque sen-
 sus, dixi secundum propositum: nam quos præsciuit, conformes
 &c. & prædefiniuit, hoc est etiam prius prædefiniuit quā præ-
 sciret: vt præpositio posita ante definiuit referatur non solum
 ad definitos, sed ad præscientiam, dispari tamen ordine. nam
 ad illos ordine durationis, ad istam ordine quasi causalitatis.
 probando siquidem quòd secundum propositum dixit hæc, ad
 confutandum dogma eorum qui primum salutis nostræ locum
 tribuunt diuinæ præscientiæ futurorum, qui præscientiam me-
 ritorum ponunt rationem definitionis diuinæ: ad confutan-
 dum inquam hæc, primum nostræ salutis locum tribuit diui-
 no proposito, dicendo iis qui secundum propositum. Et proban-
 do hoc manifestat quòd diuina definitio conformium filio dei,
 prior est diuina præscientia eorundem, dicens, nam quos præ-
 sciuit & prædefiniuit, hoc est etiam prius quā præsciret, defi-
 niuit. ¶ At si opprimeris à maiestate tam alti sensus, potes pla-
 niore vti sensu, exponendo præscientiam de præscientia appro-
 bationis: vt quemadmodum dicendo qui autem scrutatur cor-
 da, sciuit quæ prudentia spiritus loquitur de scientia approba-
 tionis, ita nunc loquatur de præscientia approbationis. Et sic
 planus est omnibus sensus, quòd quos præsciuit præscientia ap-
 probationis, non solum approbavit, sed etiam prædefiniuit:
 quod maius est. nam definitio adiungit firmitatem approba-
 tioni. ¶ Consistit autem imago conformitatis ad filium dei, in
 duabus conditionibus. Altera est participatio gloriæ filij dei,
 secundum quod homo beatus, &c. & hæc conditio comprehen-
 dit corpus nostrum configuratum corpori claritatis Christi, &
 animam nostram similem animæ Christi in gloria, &c. Altera
 est participatio gloriæ filij dei secundum quod est filius dei. &
 hæc

hæc conditio est quòd nunc sumus filij Dei, tandem autem apparebit gloriosa hæc filiatio. Et hanc conditionem esse principaliter intentam à Paulo hic, apparet ex eo quod loquitur de filio Dei & de fratribus. ¶ Primogenitura verò filio Dei attributa inter multos fratres, non proprio, sed metaphorico sermone est intelligenda: qui tam secundum diuinam quàm secundum humanam natiuitatem naturalem, est non solum primogenitus, sed vnigenitus, ac per hoc carens fratribus. Vnde dicitur primogenitus in multis fratribus, secundum assimilationem ad primogenitum inter multos fratres: quòd ipse filius Dei & multi alij sunt filij Dei, ac per hoc multi fratres ipsius filij Dei, & quia ipse est prius cæteris genitus, ei attribuuntur iura similia iuri primogeniti, vt scilicet fratres alij sunt sub ipso, & ab ipso alantur, & huiusmodi. hæc enim dignitas Christi significatur respectu nostri, per hoc quod definitus est primogenitus in multis fratribus. Et dixit hoc, ne errares intelligendo nos cohæredes Christi ex æquo, quum dixerat cohæredes autem Christi: explicat enim quòd sumus cohæredes Christi, vt primogeniti inter omnes fratres, quod est dicere, **C H R I S T V M** quidem esse hæredem vniuersorum: & sub ipso, & per ipsum, nos esse cohæredes, nos participare bona diuina hæreditatis. hæc enim lex primogenitorum in principibus etiam hodie apparet. *Quos autem prædestinauit. pro, prædefiniuit, hos & vocauit.* interna vocatione. Declarata siquidem illa particula, secundum propositum, declarat cõsequenter illam aliam, vocati. Differentia autem inter vocare, & prædefinire, ac præscire manifesta est: nam vocatio in tempore fit: præscire autem & prædefinire ab æterno fuerunt, & exequendo prædefinitionem, vocat. *Et quos vocauit, hos & iustificauit: quos autem iustificauit, illos & magnificauit.* pro, glorificauit. Quæstiones duæ occurrunt. Altera est circa verba præteriti tēporis in huiusmodi executionib⁹ (vocauit, iustificauit, glorificauit) quum executiones istæ futuræ sint. ¶ Solutio est quòd executiones istæ respectu multorum sunt præteritæ, & respectu multorū sunt futuræ. multi enim iam sunt vocati, iustificati, & glorificati: multi quoque supersunt vocandi, iustificandi, & glorificandi. Par autem fuit vt doctrina à certioribus quæ iam facta sunt, traderetur: & propterea vitur verbis præteriti tēporis. ¶ Potest nihilominus dici quòd propter certitudinem futurarum executionum significantur absolute in præterito: sicut prophetæ faciunt. ¶ Altera est circa ve-

ritatem harum executionū: nam falsum constat esse quòd quocunque iustificauit, illos & glorificauit, quū multi iustificati ceciderint à iustitia, & sint damnati. Solutio est duplex. Vel penes differentiam inter vocatos & iustificatos simpliciter, vel ad tempus, & quòd hic est sermo de vocatione & iustificatione simpliciter: obiectio autē procedit de vocatis & iustificatis ad tempus: tales enim sunt qui à iustitia cadentes damnantur. Vel penes differentiam inter vocationē & iustificationem: vt sunt executiones prædefiniōis, aut vt sunt secundum se quædā diuina dona, & quòd sermo præsens est de istis quatenus sunt executiones diuinæ prædefiniōis: sic enim verissimū est q̄ omnes iustificati sunt etiam glorificati: obiectio autem procedit de iustificatione & vocatione, vt sunt quædam gratiæ, nō vt sunt executione diuinæ prædestinationis. ¶ Dicendo itaque hos & iustificauit: declarat illam particulā diligentibus deum. iustificamur enim fide per dilectionē operante. Et dicendo hos & glorificauit, declarat bonum ad quod omnia pro electis deus coëfficit. *Quid ergo dicemus ad hæc?* Declarat illam particulā deus cooperatur, declarando efficaciam diuinæ cooperationis præmittendo stuporem seu contrarię linguæ executionem. *Quid ergo dicemus ad hæc?* hoc est quid ergo dicemus contra hæc? quasi dicat nihil. vel quid ergo dicemus aspicientes ad hæc? quasi dicat non dicendum, sed stupendum nobis est spectātibus ad hæc. *Si Deus pro nobis, quis contra nos?* hoc est, si deus coëfficit nostrum bonum tot modis, tanta effcacia: quis contra nos, quis cōtra bonum nostrū, supple præualebit? quasi dicat nullus. *Qui etiam proprio filio suo. Superfluit suo. Non pepercit.* hoc est nō abstinuit ab exinaniatione & afflictione proprij filij. *Sed pro nobis omnibus. electis. Tradidit illum.* Liberali dono dedit illum. *Quomodo non etiam cum illo omnia nobis donauit?* pro, donabit. Animaduertat Paulus q̄ præallegata ratio tot donorū non efficaciter inferebat deū oīa cooperari in bonū electis, sed deum illis cooperari in bonum, & propterea vt efficaciter concluderet quòd omnia adiūxit quod deus liberaliter donauit etiā filium pro electis: vt hinc inferret sicut & infert, q̄ omnia cū filio electis donata sunt: ac per oīa in bonum electorū disposita sunt. Et dicit in futuro donabit, ad significandū quòd cōsummata executio boni in quod omnia electis cooperatur deus, nō est in præsentī, sed in futuro statu gloriæ. *Quis accusabit aduersus electos Dei?* Obuiat obiectioni possibili fieri propter peccata commissā ab electis: multi enim electo-

rum multa crimina commiserunt, propter quæ obicere posset aliquis quod remanent puniendi: vt sic impediretur glorificatio eorū. Et directè dicuntur hæc verba propter illam sequelā, quos autē iustificauit, illos & glorificauit. Quis inquit, accusabit, quis erit accusator præteritorum criminū aduersus electos Dei, vt nō glorificentur? quasi dicat nullus. Et rationē subdit. *Deus qui iustificat*. hoc est, Deus (non homo, non angelus) qui iustificat, qui iustos facit electos ex peccatoribus. *Quis est qui condemnat?* Verbum verbo reddendo legendum est, quis condēnans? Deo iustificante electos ab omnibus eorum criminibus quis condemnans erit? quasi dicat, nullus. ¶ Vbi aduerte q̄ excludit tam accusatorem quā iudicem cōdemnantem, ex hoc quod Deus est qui iustificat: quoniam nullus relinquitur accusationi aut cōdemnationi Deo iustificante locus. Quia tamen posset quispiā obicere quod Christus comparebit accusator & condemnator (accusator quidē, quia cōtra præcepta eius fecerunt: sicut & Moyses accusator Iudæorum dicitur Ioan. 5. condemnator verò quia ipse est constitutus à Deo iudex viuorum & mortuorum) propter hanc inquam obiectionem subiungit, *Christus qui mortuus est, imò qui & resurrexit, qui. Deest, & est ad dexteram Dei, qui etiā interpellat. pro postulat, pro nobis?* Totum hoc sub hoc puncto interrogatio legendum est. Est enim sensus: nūquid Christus electos accusabit aut condēnabit, qui contulit nobis hæc beneficia, qui habet has conditiones? Quasi dicat, hæc beneficia, hæc cōditiones testantur quod nō. ¶ Vbi aduerte quod vltima verba (scilicet pro nobis) respiciūtur ab omnibus & singulis quatuor beneficiis, qui mortuus est pro nobis, qui resurrexit pro nobis, qui sedet in dextera Dei pro nobis, qui postulat pro nobis. Et pronomen electos demonstrat. *Quis ergo nos separabit à charitate Christi?* pro Dei. Et superfluit ergo. Recole superius propositorum & dictorū: & perpende quod quum tractauerit bona quæ habent iustificati tria (scilicet pacē ad Deum, gloriatiōē in gloria Dei, & gloriatiōē in Deo) modò tractat quæ supererat gloriatiōē in tribulationibus. Diuisit nanque Paulus hunc tractatum de gloriatiōe in afflictionibus inferendo partem illius (scilicet necessitatē patiendi) cū secūdo bono, scilicet gloriatur in gloria Dei: & partem alteram (scilicet ipsam gloriatiōē) inferēdo quarto bono, scilicet gloriatur in Deo, quod modo tā diffusè declarauit, ex hoc quod Deus omnia nobis cooperatur in bonum: definiendo, vocando, iustificando, donando filium, & cætera. Fecit autem hanc

hanc partitionem, vt intelligamus per spiritum sanctum & quatenus est spiritus adoptionis, & quatenus est spiritus adiuuas imbecillitates nostras postulando, consurgere in nobis gloriationem in afflictionibus, comitem aliarum duarum gloriationum in hac vita. Per modum itaque, quaestioni tractat gloriationem nostram in afflictionibus: mouendo scilicet & soluendo quaestionem an aliquis separabit electos a charitate Dei. Quocirca pronomen nos, demonstrat electos, & a charitate seu dilectione Dei significat dilectionem Dei erga electos. Narrata siquidem tanta erga electos Dei dilectione vt praedefiniuerit, praesciuerit, vocauerit, iustificauerit, glorificauerit, ac filium proprium donauerit, omnia in bonum eorum vertendo, aptissime subiungit quaestionem, quis nos separabit a dilectione Dei, tali ac tanta intendens (vt subiungit) quod nullus, nulla vis separabit electos a Dei erga illos dilectione. Separarentur autem si ab illius effectibus (scilicet fide, spe, charitate, patientia, reliquisque virtutibus) finaliter caderent. *Tribulatio?* Mota quaestione quis, discurret inducendo interrogatiue septem malorum genera: ad quae mala omnia quae hoc tempore pati possumus reducuntur, vt perpendamus quod tractat de gloriatione electorum in tribulationibus. Et tribulatio seu afflictio vniuersos comprehendit cruciatus secundum poenam sensus, seu dolorem sensibilem citra mortem. *An angustia?* priuans libertate corporis. *An fames?* priuans cibo. *An nuditas?* priuans vestimento. *An periculum?* quod timorem ponit imminentis mali. *An persecutio?* Quae tertio loco in textu Graeco sita, nescio a quo apud Latinos translata sit in sextum. Et ponit persecutio perseverantium actionis contra electos. *An gladius?* priuans vita. *Sicut scriptum est.* electos pati, in Psalmo quadragesimo quarto. Et citauit scripturae testimonium, ne hic per mala discursus superfluus putaretur. *Quia propter te.* Deus, quia tui sumus cultores. *Mortificamur.* Electi loquuntur Deo. Et quaecumque patiendo in corpore, mortificari se dicunt: quia quaelibet passio corporis species est mortificationis. *Tota die.* Continuitas significatur perseverans. *Aestimati sumus.* Malo corporis adiungitur malum vilipensionis talis ac tantae. *Sicut oues occisionis.* hoc est, vt occidere nos, estimetur vtile ad vitam hominum, sicut occisio ouium in macello vtilis est ad vitam hominum. Et vere aestimati sunt Christiani primitiui: vt patet legentibus historias. *Sed in his omnibus superamus.* pro superuincimus. Respondendo quaestioni, declarat gloriationem nostram in tribulationibus:

non contentus dicere vincimus, sed superuincimus. Vere gloria nostra est in his nō aliquibus, sed omnibus, non vincere, sed plus quā vincere: est enim plus quā vincere, superare mala & gaudere patiēdo mala. Quod impletū legimus in Apostolis & martyribus multis. *Propter*. pro, per, eum qui dilexit nos. Non significatur causa finalis, sed efficiens adiuuando & cooperando. Et quadrat dilectioni dei erga nos: nam deum diligere nos, est ratio faciendi nobis bonum, est enim dilectio, qua deus diligit, efficac. Et ex hac particula apparet quōd de dilectione dei erga nos dixit, quis nos separabit à charitate dei? Eadem siquidem dilectio pro causa assertur nostræ superuictoriæ, qua non separamur ab ipsa dei erga nos dilectione: ita quōd nō nostris viribus, non nostra charitate, sed adiutorio gratuito dei superuincimus: vt intelligamus non habitualis gratiæ, sed dei adiuuantis gratuito, hanc superuictoriam nostram effectam esse. Hoc enim significatur dicendo, per eum qui dilexit nos. *Certus sum*, pro persuasus sum, *enim*. Non enim de certitudine euidentiæ, sed de certitudine persuasionis (quam constat esse certitudinem fidei) est sermo. Nec explicat à quo persuasus est: quoniam ab auctore fidei constat hanc persuasionem esse. *Quod neque mors, neque vita, neque angeli, neque principatus, neque virtutes*. Quatuor differentias rerum explicat Paulus, quibus præcipue attribui posset vis separandi electos à charitate dei. Prima est differentia vitæ & mortis: vita siquidem summum est appetibile, & mors vltimum terribilium. Sub quibus duobus comprehenduntur reliqua appetibilia & refutabilia. ¶ Secunda differentia est spiritualium substantiarum secundum tres diuersitates, scilicet angelos, principatus, & virtutes. Et angelus quidem nomen est infimarum substantiarum spiritualium: principatus autem nomen est ordinis illarum quæ præsent prouinciis: virtutes demum nomen est supremi ordinis spiritualium substantiarum ministrantium seu exequentium. Et quemadmodum per mortem & vitam excludit omnes creatas causas finales, ita per differentiam harum substantiarum excludit omnes creatas causas effectiuas spirituales. Quas ternario comprehendit numero, vt omnes includi intelligantur: numerus enim ternarius perfectionis est. ¶ Nec obstat quōd de sanctis angelis, & non solum de damnatis spiritibus hæc intelligantur: quoniam non dicitur quōd velint separare nos à charitate dei, sed quōd non possint, quod est verissimum. ¶ Tertia differentia est penes tempus.

Neque

AD ROMANOS

Neque instantia neque futura. De præteritis enim nulla poterat esse ambiguitas. Et hæc differentia temporis quoniã specialem ingerit difficultatem & facilitatem, & communissima est causis omnibus, merito adiecta est. Magni siquidẽ refert præsentibus vel futuris allici: & similiter præsentibus vel futuris terreri. magni refert præsentem vel futuram esse actionem, esse formam, esse materiam. *Neque fortitudo.* Superfluit. Et nescitur quis addidit: quum in textu Græco non inueniatur. *Neque altitudo neque profundum.* Quarta differentia est penes differẽtias vniuersi corporei secundũ celsitudinem & profunditatẽ. videturq; q̃ Paulus differentias tantũ eas assumpserit quæ attendũtur penes cõmunia omnibus hominibus, qualia sunt mors & vita, substantiæ spirituales, tẽpus & vniuersum corporeũ. Ita quod sub altitudinis nomine intelliguntur superiora corpora, profundi verò inferiora. *Neque creatura alia.* More eorum qui computatis præcipuis subiũgunt clausulam generalem, vt intelligatur quod de omnibus intendũt, Paulus subiungit neque creatura alia: vt hinc intelligamus quod nullam excipit creaturam. *Poterit.* Superius dixerat de factõ, quis nos separabit: & similiter de factõ, sed in his omnibus superuincimus. modò verò loquitur de possibili, dicẽdo poterit. Ita quod nõ solũ negat creaturam quancunq; separare electos à charitate Dei, sed negat posse separare. Et ratio est in promptu: quia charitas Dei erga nos est suprema causa, superior omni creatura, superans potentiam cuiuscunq; creaturæ. *Nos separare.* Pronomen nos demonstrat electos. Et est sermo de separatione totali, non de separatione ad tempus, quæ nõ est contraria dilectioni Dei erga electos: vt patet de lapsu Petri. *A charitate Dei.* actiua: hoc est, à charitate Dei erga nos. *Quæ est in Christo Iesu domino nostro.* tanquam in mediatore & executore ipsius charitatis Dei erga nos: vt intelligamus non solũ similem esse Iesu Christi erga electos charitatem charitati diuinæ, sed etiam in ipsius Iesu mysterio, opere, passione, resurrectione &c. adimpleri charitatem Dei erga electos.

C A P V T IX.

Veritatem dico in Christo, non mentior: testimonium mihi perhibente conscientia mea in spiritu sancto. Non saltat, non noua inserit Paulus: sed postquam tractauit proposita in principio (scilicet quod Euangelium quo ad rem euangelizatam, potestas Dei est in salutem omni credenti) consequenter tractat reliqua ibidem proposita (scilicet Iudæoque primum & Græco,

cum

cū adiuncta autoritate, iustus ex fide uiuet) in his tribus capitulis. Et in hoc quidem capitulo declarat modum simul & causam quo & quare primum tum Iudæo tum Gentili est in salutem. Et modus est: quia paucis Iudæis profuit, Gentibus vero cōmuniter. causa vero ex parte dei est diuinum propositum: ex parte vero exequentium, est quia Gentes confisæ sunt in fide Christi, Iudæi vero in iustitia legis. ¶ Ruinam itaque Iudæorum cōmuniter paucis exceptis proponit condolendo: ne videatur ex malo ad Iudæos affectu loqui. Et Christum ac spiritum sanctum testem inducit cum propria conscientia: animi enim mei solus deus est confcius. Et quoniam ad integritatē veri sermonis duo exiguntur (alterū ex parte rei quæ dicitur, quod scilicet sic sit: alterum ex parte dicentis, scilicet quod non mentiatur. nam contingit & absque mendacio proferri non verū in re, & mentiando dicere quod in re verum est) ideo Paulus vtrunque cōprehendit, & ex parte rei dicit, veritatē dico in Christo: hoc est illam cuius Christus est confcius, & ex parte sui dicit, non mentior. *Quoniam*. pro, quod, *Tristitia mihi*. Ecce res dicta. *Magna*. intensiue. *Est & continuus dolor*. Non ad horam sed perseuerans. *Cordi meo*. Non superficie tenus, sed in corde, in intimis animi mei. ¶ *Optabam enim*. Simul manifestat materiam & causam tantæ tristitiæ in se: afferendo statum Iudæorum cōmunem olim sibi. Talis enim Iudæorum status materia est tantæ tristitiæ. Et quoniam ipse statum illum valde dilexerat, ideo magna subsecuta est tristitia: quum enim videmus ruinam rei valde amatæ, dolemus valde. Reddendo itaque rationem magnæ in se tristitiæ, simul patefacit materiam tristitiæ esse illā quæ olim fuit sibi maxime dilecta. ¶ *Vbi & nota modestiam*. Intendit dicere causam tantæ tristitiæ esse, quod Iudæi eligunt anathemata esse à Christo. modeste loquens, dicit hoc implicite: explicādo quod ipsemet elegit olim anathema esse à Christo: vt ex ipsius crimine intelligamus cæterorum Iudæorum perseuerantium in Iudaismo, peccatū simile. Nec dicit opto modò habens sancta desideria, sed optabam seu optaui olim in statu Iudaismi. *Ego ipse*. Vt intelligamus loco desiderij successisse dolorem ex eo quod est ipsemet. *Anathema esse à Christo*. Græca dictio dicitur anathema significans per translationem separatum, quemadmodū deo dicata separata sunt à communi vsu. elegit siquidem Paulus olim in Iudaismo separationem à Christo potius quàm separationem à Iudaismo. Vnde absolute & non ad tēpus anathema se esse à Christo dicit se optasse. *Pro*

fratribus

fratribus meis. Aperit ipse Paulus zelum suum quem habuerat in Iudaismo contra Christum, fuisse propter Iudæos: ne scilicet Iudæi à statu iudaismi tanquam seducti transirerent ad statum Christianum. Iudæos siquidem fratres suos appellat: utpote ex eodem patre, scilicet Iacob. *Qui sunt cognati mei secundum carnem.* Hoc est (si dicere licet) congeneres, ex vno genere secundum carnem. Quos consanguineos appellantes, non oportet addere secundum carnem. *Qui sunt Israelitæ.* Explicat à communi patre generis carnalis nomen. *Quorum adoptio est filiorum.* Superfluum est ultimæ dictiones, est filiorum. Incipit exponere priuilegia Iudæorum: ut tanto maior materia significetur tristitiæ, ex maiori perditione: & simul primitas Iudæi secundum dignitatem priuilegiorum diuinorum explicetur. Vtraque adoptio fuit Israelitarum: & vetus Exo. 4. primogenitus meus Israel. & noua, non est bonum sumere panem filiorum & dare canibus. & rursus Apostolis Israelitis dicit Iesus, filioli adhuc modicum &c. *Et gloria.* Vtraque similiter gloria Israelitarum fuit, tum vetus, apparente gloria domini apud illos, & super tabernaculum, & in monte Sina, & in columna &c. tum noua, quum apparuit gloria Christi coram tribus Apostolis. *Et testamentum.* pro, & testamenta. Ipsemet Paulus ad Galatas duo explicat testamenta, alterum vetus in monte Sina: alterum nouum, quod Christus fecit. Et utrumque constat Israelitis datum. *Et legislatio.* Lex nanque vetus constituta est ad Israelitas: & similiter lex Euangelica per Christum Israelitis data est tam verbo quam spiritu in Pentecoste. *Et obsequium.* pro, & cultus. Nam & vetus cultus diuinus & nouus ad eucharistiæ sacrificium baptismique ritum, datus est Israelitis. *Et promissa.* Pro & promissiones tum tot bonorum, & præcipue Messia, tum æternæ vitæ & resurrectionis à Christo. In his enim omnibus priuilegiati sunt Israelitæ. nam & vetera propria eorum fuerunt, & noua primum fuerunt. Ita quod per eos ad alios deriuatur, quo ad ipsorum magnam spectat dignitatem: & maiorem monstrat esse Israelitarum iacturam. *Quorum patres.* Septimum priuilegium Israelitarum proprium ac maximum postremo scribitur, scilicet quod Christus natus est ex eorum patribus, quod Christus secundum carnem est frater eorum. *Ex quibus est.* Superfluum est, *Christus secundum carnem.* Non secundum totum id quod est, non secundum diuinam sed humanam naturam. *Qui est.* Verbum verbo reddendo legendum est. *Ex quibus Christus secundum carnem, eius super omnia deus benedictus in secula: amen.* Hic est primus locus in quo habemus à Paulo,

Chri

Christum esse deum : hoc est quòd explicitè appellat Christum deum, non qualitercùque sed super omnia benedictum in secula amen. vt nulla relinquatur Arrianis exceptio : quum hæ conditiones non nisi de summo deo verificentur : & de solo summo deo fas sit hæc dicere. *Non autem.* pro, *Non sic autem.* Supple Israelitæ optant anathema esse à Christo. *Quod exciderit verbum dei.* A veracitate adoptionis Israel. *Non enim omnes qui ex Israel sunt, hi sunt Israelitæ.* Interpres addidit pro claritate vtrobique sunt : & loco Israel posuit Israelitæ, sensum magis quàm verba sectatus. Intentio Pauli est patefacere quod ob tantam ruinam Iudæorum, non est diminuta veracitas diuinæ promissionis, quia Israelitæ quotcunque ruentes non sunt in numero Israelitarum quibus facta est promissio : quia non sunt filij promissionis sed carnis. Quum ergo dicit, non omnes qui ex Israel, intelligit secundum carnem descendunt. & quum subdit, hi Israelitæ, intendit hi computantur Israelitæ. *Neque qui.* pro, quia, *semen sunt Abraham, omnes filij.* Similis est sensus quòd non propterea quòd carnaliter descendunt ab Abraham, ideo omnes tales computantur filij Abraham. *Sed in Isaac vocabitur tibi semen.* Ne putares sine scripturæ autoritate inducere Paulum hanc distinctionem inter descendentes tam ex Israel quàm ex Abraham, quòd aliqui computantur inter filios, & aliqui non, attulit auctoritatem Gene. 21. in qua expresse non omnes filij Abraham sed Isaac tantum in semen asciscitur. *Id est non qui filij dei.* Iuxta duos patres (scilicet Israel & Abraham) exponit sensum distinctionis dupliciter, ad idem tamē. primum inter filios carnis & filios dei. & hinc habet quòd non omnes descendentes carnaliter ab Israel sunt filij adoptiui dei : ac per hoc adoptio diuina respectu Israel non defecit ex ruina multorum filiorum Israel secundum carnem : vt pote non filiorum adoptionis diuinæ. *Sed qui filij sunt promissionis.* Ne locum inquirendi relinqueret qui sunt filij dei, declarat hoc, dicendo quòd sunt filij promissionis : ita quòd contra filios carnis, filios promissionis distinguit. Nec opus est laborare circa sensum distinctionis : quoniam ipse Paulus ad Gala. 4. explicat Ismaelem natum secundum carnem, Isaac verò per promissionem. ¶ Res gesta patet in Gene. vbi promittitur conceptio natiuitasque Isaac à deo. Nec sis adeo rudis, vt dubites Isaac carnaliter conceptum & genitum. Sed differentia consistit in hoc quòd Ismael secundum carnem præcise : Isaac autem nõ præcise secundum carnem, sed

ratione

ratione diuini miraculi promissi à deo : miraculose enim restituta est virtus generatiua tam Saræ quàm Abrahæ promittendo filium Abrahæ ex Sara. *Æstimantur in semen.* Vt in scriptoribus legitur æstimantur pro existimantur seu reputantur. Non sat fuit Paulo distinguere in re, sed etiã in reputatione : vt hinc haberet quod omnes Israelitæ ruentes nõ reputantur in semen Israel & Abrahæ : ac per hoc ob illorum perditionem nihil perit veracitatis diuinæ. Igitur filij Abrahæ, & Israel distinguuntur in filios carnis & filios dei, qui sunt filij promissionis, qui soli reputantur in semen Abrahæ & Israel. Hoc est quod intendit & dicit Paulus. *Promissionis enim verbum hoc est, secundum hoc tēpus veniam, & erit Sara filius.* Probat filios promissionis ex verbis domini. Gene. 18. *Non solum autem illa.* Superfluit illa. Ne electio diuina inter filios Abrahæ solos scripta credatur, affert diuinã quoque electionem inter filios Isaac : vt ex his duobus testimoniis credatur quam docere intendit diuina electio inter filios Israel, quorum tam magna pars ruit. Non solum autem in Saræ filio apparuit diuina promissio. *Sed & Rebecca.* Vxor Isaac. *Ex vno concubitu habēs Isaac patris nostri.* Corrupta est litera. nam in textu Græco non habetur concubitu, nec potest dictio illa coniungi cū ex vno : quia vno est generis masculini, & casus genitiui pro ablatiuo, dictio vero interpretata concubitu quæ significat cubile, est generis fœminini & casus accusatiui, & regitur à participio habens. Legendum est, *Ex vno cubile habens.* Sed ambiguitate nõ caret an Isaac in genitiuo positum quoque sit loco ablatiuo, & iungatur cum ex vno, ita quòd litera sit ex vno cubile habens Isaac patre nostro, an legendum sit ex vno cubile habens Isaac patris nostri. Si omnes illi genitiui mutantur in ablatiuum, excluditur pluralitas patrum respectu plurium filiorum Rebeckæ, identitasque patris & matris respectu duorum filiorum explicatur. Si vero in genitiuo relinquitur Isaac patris nostri, magis quadrat explicatio quàm electus sit vnus filius, ita quòd non solum ex vno filio Abrahæ (nempe quem genuit illi Sara) sed etiam ex vno filio quē genuit Rebecca habens cubile Isaac patris nostri, electio diuina patet. Honesto autem vocabulo à loco (hoc est cubili actum matrimonij significauit : vt discamus de venereis pudice loqui. Iuxta hunc siquidem sensum non solum pater Isaac, sed etiam vnus filiorum electus significatur. Et quadrat huic sensui coniunctio enim, subiuncta dicendo, *Quum enim nondum nati fuissent.* Redditur siquidē manifeste ratio vnus filiorum

filiorū electi. Et dicit hoc ad excludēdum præfagiū futurorū ex
 hora natiuitatis. *Aut aliquid boni egissent, aut mali.* Adiunxit hoc
 ad excludēdū errorē tam ponentium circulū animarū, quā
 opīnantīū animas creatas priūs, quā infundātur corporibus,
 & in illo priori aliquid boni aut mali egisse. *Vt secundum electio-*
nem propositum Dei maneret. Antequam proferat authoritatē scri-
 pturæ, reddit rationem illius. Quam magis explicat subiūn-
 do, *Non ex operibus, filiorum. Sed ex vocante deo. Dicitur est et,* sci-
 licet, Rebecca. Gen. 25. *Quia, pro, quod, Maior seruiet minori.* Non
 eget expositione locus iste, sed applicatione mētis, ad quā ipse
 Paulus explicauit rationē. Nihil enim aliud ex hac autho-
 ritate Paulus intēdit, nisi quod hinc apparet, quod nō ex operi-
 bus nostris, sed ex voluntate dei eligentis & vocantis vnus eli-
 gitur, & alter reprobat. Et quoniam hæc authoritas mōstrat
 vnum præligi alteri, adiungit alteram authoritatem, testatē
 de eisdem quod vnus eligitur, & alter odio habetur. *Sicut scri-*
ptum est. Malac. 1. Jacob dilexi, Esau autem odio habui. Vbi aduerte
 quod odio habere, nō sonat solam priuationem dilectionis, sed si-
 gnificat velle malū. Et propterea dura quæstio occurrit, quo pa-
 tēto verificatur quod deus velit malū alicui non ex operibus illius.
 ¶ Solutio est, quod deus ab æterno verē quosdā eligit, & quos-
 dam reprobat, quosdā diligit, & quosdam odio habet, pro quan-
 to quibusdam ab æterno vult conferre opē gratiæ suæ, & adiu-
 uare illos vsque ad gloriā æternam, quosdam autem ab æterno
 quoque vult permittere sibiipsis, nec adiuuare eos gratuito au-
 xilio, quod electis decreuit cōferre. Et hoc est, deum illos odio
 habere, hoc est, deū reprobare illos non ex operibus. Cum quo
 tamen stat quod nullus dānatur nisi ex propriis operibus. Nec
 sententia siquidem, nec executio damnationis fit antequam hu-
 iusmodi reprobi peccent. Nec ex hac æterna dispositione diui-
 na potest inferri iniustitia in deo, sed libertas summa, quoniam
 neutris tenetur, & ex sua mera libertate pendet, velle dare gra-
 tuitū bonū aliquibus, & velle nō dare aliquibus, sed permittere
 eos in suis naturalibus. *Quid ergo dicemus?* Animaduertit Paulus
 quam tetigimus quæstionē à multis inferendam. Et propterea
 præuenit eos, mouendo eandem quæstionem. *Nunquid iniquitas*
apud deum? Apparet enim prima fronte quod velle vni malum,
 & alteri bonum, absque quacūque diuersitate meritorum, iniu-
 stitiæ sit. *Absit.* Horrentis est responsio. *Moyse enim dicit. Exodi*
trigesimotertio. Miserebor cui misertus sum. pro, cuius misereor,

& misericordiam præstabo cui miserebor. pro, & miserabor quem miseror. Primum enim verbum est misereor, secundum autem miseror. Et hoc quidem affectionem animi condolentis propriè sonat: illud autem ad effectus gratuiti collationem transfertur, quum in miseria aliqua constitutis confertur. Et ad hoc inducitur hæc autoritas, vt libertas diuina tam ad miserandū, quàm ad miserandum explicetur. Dicēdo siquidem, miserebor cuius misereor, monstrat effectum misericordiæ se daturum nō omnibus, sed illis, quorum miseretur: hoc est, quorum eligit misereri ab æterno. Et similis sententia est de miseratione, quæ nō cadit in deum nisi metaphoricè: sicut ira, & reliquæ passiones aliæ. Et ponitur in deo respectu malorum nostrorū, illud autem respectu bonorum gratuitorū, secundū literalem sensum Exodi: penuria vocabulorum vtente misereri, quod etiam passionis animi constat esse verbum. Tota ergo respōsio consistit in manifestando libertatem dei: quoniam constat, iniustitiam nō habere locum in merè gratuitorū collatione, & negatione: iuxta parabolam euangelicam, An non licet mihi quod volo facere? tolle quod tuum est. *Igitur non volentis.* hoc est, non operum internorum. *Neque currentis.* hoc est, neque operum exteriorum. *Sed miserētis est dei.* supple electio, hoc est, quod homo sit electus. *Dicit enim scriptura Pharaoni.* Exodi nono. Postquam enim Paulus autoritate scripturæ monstrauit, nō esse iniustitiam in deo in hoc quod aliquos eligit: nunc cōsequenter autoritate quoque scripturæ monstrat, non esse iniustitiam in deo in hoc quod aliquos odio habet, seu reprobat. *Quia in hoc ipsum excitauit te, vt dimittas populum meum:* hoc est, ideo excitauit te per Moysen & Aaron, vt dimittas populum meum. *Vt ostendā in te potentiam meam.* Ac si apertiùs dixisset, non ideo excitauit te vt cum effectu dimittas, (scio enim te nō dimissurum) sed ideo excitauit te ad dimittendum, vt ostendam in te potentiam meā, per tot miracula, & submersionem tandem tui & tuorum. *Et vt annuntietur nomen meū in vniuersa terra.* Quod & subsequutum est. Ex qua autoritate habet Paulus non iniustam, sed bonam dei voluntatem, etiam in intētionē, & gubernatione reproborum, quum illos excitat, & ordinat ad demonstrationē potentiæ suæ & gloriæ nominis sui, etiam illis nolentibus. *Ergo cui.* pro, cuius, *vult miseretur,* & *quem vult indurat.* Concludit consistere negotium tam electionis, quàm reprobationis, in velle ipsius dei. Et nota quòd vtrobique ponit actum positiuū voluntatis diuinæ: & quæ

superius nominauit dilectionem & odium, modo vtrunque nominat velle. Et, vt declaratum est, vtrouque concurrit velle diuinum: sed in electione velle diuinum habet pro voluto hominem cum gratuito auxilio vsque ad æternam gloriam: in reprobatione autem habet pro voluto hominem cum dimissione sui ipsius in suis naturalibus. In hoc enim voluto clauditur negatio gratuiti auxilij ad vitam æternam, clauditur permissio casus. Et propterea dicit quòd illius miseretur, cuius vult misereri: & similiter illum indurat, quem vult indurare. Indurare autem intellige, relinquere hominem sibi ipsi. Ita quòd sensus est, illum relinquit sibi ipsi homini, quem vult sibi ipsi homini relinquere. *Dicis itaque mihi.* Mouet Paulus aliam quæstionem quæ nascitur ex dictis. *Quid adhuc queritur?* Non à quæro quæris, sed à queror quereris dictio hæc formatur. Ita quòd non est sensus, quid adhuc interrogatur: sed, quid adhuc conqueritur. & subauditur, deus. Et dicit adhuc, significans perseuerantiã querelæ diuinæ, quam per prophetas & apostolos continuè exercet. Significatur enim quòd non remanet deo locus querelæ de perditione reproborum. Et rationem subdit, in persona disputantis contra deum. *Voluntati enim eius quis restitit.* pro, restitit? quasi dicat, nullus. Ex hoc enim quòd fit voluntas dei tam in reprobatione, quàm in electione, ex hoc quòd nullus vnquam restitit voluntati eius (nam electus processit secundum electionem dei, & reprobus processit secundum reprobationem adimplendo voluntatem dei) consequens est quòd deus non habet vnde conqueratur de perditione reproborum. ¶ Vbi aduerte quòd quòd dicitur, voluntati enim eius quis restitit, pronomen Eius, monstrat quòd in præcedenti particula (scilicet, quid adhuc queritur) subintelligitur deus. alioquin subiunxisset, voluntati enim dei: sed subiungendo pronomen Eius, deus repetitur. *O homo.* Deest vna dictio, quam alij interpretantur vere, alij quinimo, alij atqui. & deinde subiungitur, o homo. Dupliciter confutat Paulus hanc quæstionem. Primò arguendo præsumptionis.

Tu quis es, qui respondeas Deo. pro, contra respondens Deo? Præsumptionis esse dicit, quòd homo non solum respondeat, sed ex aduerso respondeat deo. Huiusmodi siquidem verba, quid adhuc deus conqueritur, nihil aliud sunt, quàm respondere deo eligenti & reprobanti, tanquam si homo homini ex aduerso respondeat, inquirendo causam querelæ: arguendo contra, quia fit quod vult. *Non quid dicit figmentum ei, qui se finxit.*

Superfluit se. *Quid me fecisti sic?* Probat crimen præsumptionis ab exemplo operis figuli: vt intelligamus perinde esse, hominem quærere à deo rationem voluntatis eius, ac figmētum respondeat figulo, cur me sic fecisti? homo siquidem figmentum est dei. *An non habet potestatem figulus luti ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud verò in contumeliam?* Diceret forte aliquis, quòd si figmentum haberet rationem diceret figulo, cur me sic fecisti? Et propterea rationem præsumptuosi huius dicti subiungit liberā potestatem figuli ex eodem luto faciendi vas vnum ad honorabiles vsus, (puta ad bibendū) alterū verò inhonorabiles, puta ad fæces. Ex hac enim libera potestate irreprehensibilis monstratur figulus: & querela figmenti monstratur nō fundata super ius aliquod. *Quòd si*, pro si autem, *deus*. Vbi prius repressit præsumptionem hominis audentis quodammodo imputare deo superfluam querelam, soluit quæstionem, redēdo rationem ex parte finis: & declarando diuersitatem actionis diuinæ hinc & inde. Et prius patefacit finem propinquum reprobationis, dicendo, *Volens ostendere iram*. Obiectum diuini velle non describitur ita, hoc est, vindicatiua iustitia, sed ostendere illam. Quod directè spectat ad gloriam dei inter creaturas, & ad vtilitatem creaturarum: quibus monstratur in re hic diuinæ bonitatis radius, qui est iustitia vindicatiua. Quæ in hac vita non monstratur, tum quia non exercetur à deo in hac vita: quoniam præsentis temporis pænæ non sunt congruæ peccatis, tum quia illa paruula vindicta, quæ quandoque fit in hac vita à deo, non apertè monstrat se esse iustitiam dei, sed aliis causis ascribitur. Vindicta enim reprobatorum monstrabit deus vniuersis & singulis iustitiam suam vindicatiuam. Vnde & nunc quia monstratur hæc iustitia, non glorificatur deus vt vindex: sed tunc glorificabitur vt iustus vindex. *Et notam facere potentiā suā.* Hic est alter finis propinquus similis prædicto: quia scilicet vult deus notificare in opere potentiā suam. *Qua*uis deus exerceat potentiam suam creando, & miracula faciendo, & exerceat continuè conseruando ac gubernādo vniuersum, hominibus tamen non fit euidenter nota potentia dei: quum autem rebelles præceptis suis reprobos subiiciet æternis pœnis inuitos, notam euidentè omnibus, etiam ipsis incredulis, faciet potentiā suam. Quæ notitia & creaturis utilis, & diuinæ est gloriæ in creaturis. glorificabitur enim tunc deus potens. *Sustinuit in multa patientia.* Nota verba: quoniam hinc pendet quæstionis solutio,

hinc

hinc patet ratio querelæ diuinæ. nam significatur quòd peccata quæ reprobi committunt, ratione quorum exercenda est vindicta & potentia diuina manifestè, nō sunt volita à deo. Non dicit quòd propter hos fines voluit aut fecit vasa iræ: sed dicit, sustinuit. quæ enim volumus, non toleramus patienter, sed probamus. Et longè plus significatur quàm deū nō velle illa: quoniam significatur quòd sustinuit, quòd permisit illos peccare, nō qualitercunque, sed in multa patientia, non statim exterminādo vt merentur: quod gratiæ est, vt homines mutabilis voluntatis spatium haberent mutandi voluntatē à patrandis criminibus. *Vasa iræ.* Alludendo ad similitudinem diuersorum vasorum figuli, dicit vasa iræ. Et verè reprobi sunt vasa iræ. sunt enim contentiua in seipsis diuinæ iustitiæ vindicatiuæ: quoniam in eis locabitur sicut aqua in vase. Huiusmodi enim vasa sustinet patienter deus in hac vita. *Apta.* pro, aptata, *in interitum.* Non dicit quæ deus aptauit in interitum, sed dicit aptata in interitum: vt intel ligamus quòd ab eodem sunt vasa iræ, à quo sunt aptata in interitum: proculdubio æternæ mortis. Constat autē quòd propriis peccatis, propriis meritis, quæ deus non vult, sed sustinet patienter, reprobi sunt vasa vindictæ. Non enim deus prius est vltor, quàm homo sit peccator. & consequenter à seipsis reprobi sunt vasa aptata suis meritis in interitum æternum. *Vt.* Deest copulatiua cōiunctio. Legendum est, *Et vt ostēderet diuitias gloriæ suæ.* Post propinquos reprobationis fines, diuinamque circa reprobos tolerantiam subiungit finem propinquum electionis, consistentem similiter in ostensione. Sed vbi in reprobis determinatum quid monstratur, in electis per diuitias multitudo & abundantia bonorum spectantium ad gloriam dei præparare electis significantur. *In vasa misericordiæ.* proculdubio diuinæ, sicut reprobi vasa iræ. *Quæ preparauit in gloriam.* Vide differentiam. Totum, quod est electorū, attribuitur deo. ipse præparator gloriæ, ipse præparator vasorum ad gloriam. In reprobis autem ali quid ascribitur deo, scilicet velle ostendere iram & potentiam, & patienter tolerare: aliquid non deo, sed ipsis: scilicet agere toleranda, ob quæ sunt vasa iræ, & aptantur in interitum. Aduerte erudite lector, quòd tota hæc particula (si autem deus volens, &c.) manca apparet, & quòd subintelligi exigit aliquid confutans respondentem deo: puta, vana est obiectio tua. Ex his enim libratis elucet falsum esse quòd reprobi faciant placita voluntati diuinæ: super quòd fundabatur obiectio, & propterea

meritò deus per prophetas & apostolos continuè conqueritur de iniuriis, quæ sibi irrogantur à peccantibus: utpote quæ deus nō vult facientibus. & cū his omnibus deus ad bonos fines omnia disponit. ¶ Antequam ad reliqua procedatur, occurrit continuè hominum curiositati de prædestinatione & reprobatione respondere. Aiunt enim, Si ego sum de numero electorum, tandem ita erit in re quòd saluus ero: & similiter si sum de numero reproborum, tandem ita erit quòd damnatus ero. Et tollendo responsiones theologorum subiungitur: non est mihi curæ an necessariò an contingenter sic eueniet: satis est mihi quòd sic erit, quocunque modo id erit. Et propterea nihil ad hanc curiositatem distinctio de sensu cōposito vel diuiso, seu de necessitate consequentiæ vel consequentis. non curo, ut dixi, de necessariò vel contingenter: sed ut propono nosse velim an vera sint quæ propono. ¶ Respondeo quod dupliciter possumus in hac curiosa quæstione loqui: vel inchoando ab iis, quæ se tenent ex parte dei, & descēdendo ad nos: vel ecōuerso, inchoādo ab iis, quæ se tenent ex parte nostri, & ascēdendo ad deum. Si inchoamus à deo, profitemur primò quod deus ab æterno elegit singulariter hunc & illum, quia sic ei placet: secundò quod electio huius infallibiliter (non dico necessariò, sed quod tandem) habebit effectū suum: scilicet salutē istius. Inchoando verò à nobis, profitemur primò quod quilibet est liberi arbitrij ad bonum & malum eligendum: secundò quod quilibet faciens quantum in se est ad salutē consequendā æternam, saluus erit per diuinam gratiam. Quo pacto autem, seu quo vinculo, quo glutino ascensus & descensus iungantur, nō apparet: nam ascēdendo deficit gradus coniungens hanc nostrā libertatem & securitatem (quòd faciendo quantum in nobis est, diuina non deerit gratia saluans) cum æternitate & immutabilitate diuinæ electionis, quæ habet quod soli electi saluantur. Et similiter descēdendo ab æterna immutabili & efficaci diuina electione deficit gradus coniungēs cum his nostris libertatibus & securitatibus. Et propterea non est mirū si non quietamus intellectus quærentium & inducentiū inconuenientia, scilicet faciat quisque quod vult, tandem implebitur electio, & similia horrenda. Quocirca ad curiositatem dico illa esse vera ex parte diuinæ electionis seu reprobationis, sed non esse vera sola, sed associata aliis veritatibus ex parte nostri, scilicet quod sumus liberi arbitrij, quod faciendo quod ex nobis est, erimus per diuinā gratiam salui, & quod nostris meritis saluamur aut dānamur nos adulti. Et cū obiicies, cōiun-

ge hæc verba simul, respondebo me scire quòd verum vero non est contrarium, sed nescire hæc iungere: sicut nescio mysterium trinitatis, sicut nescio animã immortalẽ, sicut nescio verbũ caro factũ est, & similia, quę tamẽ omnia credo. Et sicut credo reliqua fidei mysteria, ita credo & hæc mysteria prædestinationis & reprobationis. Meum est tenere quòd mihi certum est (scilicet vt i libero arbitrio & reliquis bonis mihi à deo concessis omni studio ad consequendam vitam æternam) & expectare vt videam, in patria mysterium diuinæ electionis mihi modò ignotum, sicut & reliqua fidei mysteria. Hæc ignoratiã quietat intellectũ meum. *Quos & vocauit.* Deest, nos. Explicat vasa misericordiã, connumerando seipsum aliis. *Non solum ex Iudæis, sed etiam ex gentibus.* Vnitatem significauit pronome Nos, in electis ac vocatis ex vtraque natione, vt doceat, vocatos tã ex gentibus, quàm ex Iudæis, esse filios promissionis, esse filios dei, esse eos, qui computantur in semine Abrahæ & Israel. *Sicut in Osee dicit.* circa primum & secundum capitulum. *Vocabo non plebem meam plebem meam, & non dilectam dilectam.* Propter electos ex gentilibus affertur hæc autoritas, quã significatur quòd gentiliũ populus, qui non erat populus dei secundum cultũ, nec dilectus ad dona gratiã, vocabitur populus dei, & dilectus à deo, vt experientia testatur. *Et non misericordiam consecutam, misericordiam consecutam.*

Tota hæc particula superfluit. Adiuncta est fortè ab aliquo, qui legit hanc particulam in Osee: & non aduertit quò loco eius Paulus dixerat, & non dilectam dilectam. *Et erit.* Prosequitur Paulus verba Osee, & faciendum est punctum ibi, & erit: significat quòd erit hoc, quòd subiungam. *In loco vbi dictum est eis, non plebs mea vos, ibi vocabuntur filij Dei viui.* pro, viuentis. Non solum prophetatur mutatio gentilium de non populo dei in populum Dei, de non dilecto in dilectum, sed etiam prophetatur idẽritas loci: ita quòd absque transmigratiõne locali ipsarum gentiũ mutabũtur in filios dei. Et dixit hoc propheta ad differentiã Iudæorum, qui in determinato loco (scilicet in Hierusalẽ, in terra promissionis tantummodo) habebant integritatem diuini cultus & obseruationis legalis. Ac si apertiùs diceret, absque eo quòd transmigrent in Iudæam, absque eo quòd veniãt in Hierusalẽ, gentiles in suis propriis locis erũt populus dei, dilectus à deo, filij dei viuẽtis. Et est hæc sententiã eadem cũ illa, quã dicit dñs Samaritanæ, Venit hora quãdo nec in Hierosolymis, nec in mõre hoc adorabitis patrẽ: spũs est deus, &c. *Isa. autẽ clamat pro Israel. c. 20.* Di-

xerat ex Iudæis & gētibus, & postquā ex scriptura declarauit illam particulam ex gentibus, declarat ex scriptura quoque illam particulam ex Iudæis, & inducit Esaiā clamantē, clamore suspirij, seu doloris, propter paucitatem electorum ex Iudæis. *Si fuerit numerus filiorum Israël tanquam arena maris, reliquæ saluæ fient.* Coniunctio si, non tenetur cōditionaliter, sed aduersatiuē. Et est sensus, quanuis fuerit numerus filiorū Israël tāquam arena maris, reliquæ saluæ fient: hoc est tam pauci salui fiēt, vt sint similes reliquiis, quæ pauce communitè sunt. Reliquiarum siquidē nō mine solemus appellare residua quasi fragmēta. Intendit enim ad literā significare paucitatem electorum ad Christi fidem ex Israël, quanuis populus Israël esset innumerabilis tanquam arena maris. *Verbum autem.* pro, enim. Prosequitur Paulus auctoritatem Esaię. Vbi aduerte non errorem, sed obscuritatem textus Latini: quia interpres vsus est vocabulo verbi, quod est neutri generis, similem habēs nominatiuū accusatiuū: poterat remouere hanc obscuritatem dicendo, sermonem enim. quoniā verbū accusatiui casus est. *Consummans & abbrevians.* Vtrunque est nominatiui casus, & significatur deus perficiens & concidens sermonem. Dictio siquidem Græca interpretata abbrevians, concidentem significat propriè: & transfertur ad abbreviantem: quia cōcidendo fit abbreviatio. *In æquitate.* pro, in iustitia. Ratio subiungitur reliquiarum ex hoc quod Deus iustitia exigente concidit & perficit sermonem suum: ipsa siquidem derelictio innumerabilis populi Israël saluando tam paucos ex eis, concisio est ex iustitia procedens meritorum eorū qui derelinquuntur, & est perfectio sermonis diuini de iustitia eius. *Quia verbum breuiatum faciet dominus super terram.* hoc est, quia sermonem concisum, & sic breuiatum in paucorum salute faciet dominus super terram ex sua gratia. Et redditur ratio salutis reliquiarum, postquam reddita est ratio derelictionis tantæ multitudinis. *Et sicut prædixit Esa. c. i. Nisi dominus sabaoth.* Hebræa dictione vitur Paulus, & significat virtutum, nō vt virtus est nomen moralis habitus, sed summæ potestatis. *Reliquisset nobis semen.* Diuina gratia commēdatur in hoc quod etiam paucos saluauit. *Quasi Sodoma facti essemus, & sicut Gomorrha similes fuissetemus.* Merita Iudæorū similia meritis Sodomæ & Gomorrhæ per hoc significātur, ad commendandam diuinā gratiam relinquentem gratuito semē, saluantē gratuito aliquos. ¶ Quanuis etiam hoc possit referri ad diuinam seruationem innumerabilis populi relictī, pro quanto

non

nō est deletus in hac vita sicut Sodomitæ & Gomorrhæi deleti
 sunt. Derelictū siquidem est semē eorū non ex eorū meritis, sed
 ex diuina gratia: vt quandoque (in fine scilicet mūdi) si iustificet
 Christo. *Quid ergo?* Interrogando intēdit cōcludere. Estq; sensus,
 quid ergo ex allatis vis inferre? Et statim subiungit responsio-
 nem. *Dicemus*, pro dicimus, quōd gentes. & reliqua. Aduerte ite-
 rum erudite lector q̄ ideo dixi apparere (non dixi esse) defecti-
 uam literam ab illa particula si autem deus volens: quoniam nō
 desunt dicētes perspicaciter pēdere literā ab illo loco vsque ad
 hæc verba quid ergo. Ita quōd ordo literæ est: si autem Deus
 volens ostendere, & reliqua, quid ergo, supple dici potest aduer-
 sus eum? Apparet enim ex dictis confutatam argumētationem
 & rationabiliter deum eligere ac reprobare. Et deinde subditur
 quid nos intelligimus rationis esse ex parte gētium & Israel. di-
 cendo dicimus quōd gētes. *Quæ non sectantur iustitiam*, vt pote
 sine cultu dei & sine lege. *Apprehenderunt iustitiam*. Et declara-
 do qualem subiungit. *Iustitiā autem quæ ex fide est*. Interpres ad-
 didit est. *Quæ sit iustitia ex fide*, superius declaratū est: est enim
 iustitia Christi, communicata nobis per fidem: hac enim iustifi-
 camur: & hanc apprehenderunt gentes credendo. *Israel verò se-
 ctando legem iustitiæ*. *Quæ est lex Moyſi*, quæ præcipit iustitiam,
 & in his quæ sunt ad deum in tribus primis præceptis, & in his
 quæ sunt ad homines in reliquis præceptis. *In legē iustitiæ non per-
 uenit*, pro, præuenit. ¶ Vbi nota duo. Primum quōd sermo est
 de multitudine innumerabili populi Israel. De hac enim dicitur
 quōd in legem iustitiæ non præuenit. Secundum quod Paulus vt
 tur metaphora euntium ad terminum aliquem, ad quem alter
 præoccupat alterum: & gentes introducit euntes non sectando
 præcepta iustitiæ, & tamen apprehendentes iustitiā fidei: Israeli-
 tas verò euntes seruando præcepta legis, & tamen non præuene-
 runt gentiles, quum appareat quōd debuissent præuenire: vt po-
 te expeditiores per præcepta legis incedentes. Et dicit non præue-
 nit, vt intelligamus populum Israel quandoque licet sero, peruē-
 turum. s. quum intrauerit plenitudo gentiū à qua præuēctus est.
 ¶ Quod autē dicit in legem iustitiæ: potest dupliciter exponi,
 vel intelligēdo per legē iustitiæ, iustitiā quæ est ex fide, vel (quod
 magis quadrat vtitatis verbis Pauli) intelligitur plena executio
 ipsius legis Moyſi: de qua in præcedēti ca. dixit, vt iustificatio le-
 gis impleretur in nobis. Et est sensus q̄ Israel sectādo legē præ-
 ceptorum iustitiæ, non præuenit gentiles ad plenā obseruatio-
 nem

nem præceptorum iustitiæ. Et hoc est verum: quia adhuc non perueniunt ad huiusmodi plenam obseruationem, vt superius mōstratum est: gentiles autem mediante fide perueniunt ad plenā obseruationē legis iustitiæ. Ita quod gentiles non solū apprehēderunt iustitiā Christi, sed etiam præueniunt ad plenam obseruationē legis iustitiæ. Nec propterea mutatur terminus quod tendunt gentes & quod Israel: quoniam hæc duo (scilicet iustitia ex fide & plena legis obseruatio) mutuo sese inferunt, vt in præcedēti patet cap. nō enim aliter quā per iustitiā fidei, quā per legē spiritus vitæ in Christo iustificatio legis impleri potest. Sed Paulus ex industria seruata identitate termini secundum rē describit vnum atq; eundem terminū sub diuersis rationibus, vnicuique secundum aspectum & intentionem suam correspondentibus: gentiles quidem ad iustitiā Christi, Iudæi vero ad plenam legis obseruationem tendunt directe. *Quare? Quærit causam huius disparitatis. Quia non ex fide.* Reddit rationem disparitatis. primo ex radice: dicendo, quia nō ex fide, Israelitæ iuerunt. *Sed quasi ex operibus.* deest legis. Radicalis ratio disparitatis est: quia Israelitæ nō fundarunt gressum animi sui super fidem, sed progressi sunt tanquā fundantes iter suū super opera legis. Et apposuit quasi seu tanquā, ad significandū affectū Iudæorum citra exclusionē fidei à mentibus eorū. Sicut enim videmus superbos Christianos absque perditione fidei operari tanquā confidentes in seipsis ratiōe affectus ad seipsos, ita describit Paulus Israelitas quanuis habentes fidem vnus veri dei, &c. affectū tamen suum fundantes non ex parte fidei, sed ex parte operū legis: quū tamē præcipuū fundamentū debuisset esse fides. *Offenderunt enim in lapidem offensionis.* pro offendiculi. Manifestat disparitatem ex ipso progressu. Iam enim dictum est quod iuxta metaphorā itinerantium loquitur. Et propterea quid subsecutū est in itinere ex antedicta radice, modo affert: apperte mōstrans rationē non præueniendi, quia impeerunt in itinere in lapidē offendiculi, qui Christus est. Et vere impeerunt in suā ruinā, dum occurrerunt Christū, infidelitatis actū attigerunt. *Sicut scriptum est.* Affert testimoniū scripturæ ex Esa. Vbi aduerte quod tam prima, quā vltima pars subiunctæ sententiæ sumpta est ex Esa. 28. ca. media autem pars sumpta est ex Esa. cap. 8. Nec sumpta sunt verba omnino: sed partim verba, partim sensus. *Ecce pono in Sion lapidem.* Hæc est prima pars. Et loquitur Deus de Christo: ecce fundo lapidem in Sion, ecce pono fundamentalem lapidem in

Sion. Ad literam enim Christus in Iudæa & ex Iudeis originem duxit. ibique tantum predicauit: & in Hierusalem crucifixus est ac resurrexit. *Offensionis*. Pro offendiculi. & *petram scandali*. pro, offensionis. Hęc est media pars. Vbi in Hebręo haberi dicitur lapidē percussiois, loco eius quod nos habemus offensionis. Sed hoc parui refert. Christus enim est lapis & offensionis & percussiois & offendiculi: nam est in quē potest impingi, & in quem impingitur, & à quo percutitur in ipsū impingens. Quę omnia impleta videmus in Iudeis cęcitate & induratione percussis, ex eo quod infidelitatis motu impegerūt in Christum. *Et omnis qui credit in eum non confundetur*. pro, Non pudefiet. Hanc vltimā particulam Paulus ex industria non attulit secundum verba sed sensum: vt scilicet exponeret sensum prophetiæ. In Esaia siquidem habetur, qui credit non festinet vt videat hoc. Paulus exponit non pudefiet: vt intelligamus prophetam idem significare metaphora festinantis ad videndum. monendo enim quod credens non festinet ad videndum, timorem tollit confusionis seu verecundię. Qui enim festinat ad videndū quod credit, sollicitus est ne forte aliter sit: & timet pudore seu verecundia affici credendo. Et propterea propheta monens quod credēs non festinet ad videndū hoc, securum eum reddit quod nō pudefiet credens & expectans. Vt itaque nos liberaret Paulus à labore intelligendi prophetam, posuit ipse nō verba sed sensum. Et per hoc habet quod Christus ita est incredulus lapis offensionis & petra scādali, quod tamen credētibus in eum est salus credita & expectata: ita quod nullus credens in eum erubescet de expectatione sua.

CAPVT X.

FRatres, voluntas quidem cordis mei. Quum declarasset euangelium esse in salutem Iudæis & gentilibus (verum paucos ex Iudæis electos, multos autem ex gentibus) & ex parte gentium ac Iudæorum reddidisset quandam rationem, quod gentes ex fide, Iudæi vero tanquam ex operibus legis progressi sunt: prosequitur modo hanc rationem casus Iudæorum: monstrans ignorantiam habere annexam, non tamen excusantem. hoc enim intendit in hoc capitulo: inserens declarationem illius in principio propositę partię, Iustus ex fide viuet. Et merito: quoniam ratio Iudæorum, iustitię innititur. ¶ Inducturus autem ignorantiam Iudæorum, modestissimē affert eam vt rationem orandi pro ipsis. peccantibus enim ex ignorantia vtilis sunt aliorum orationes

nes. vnde & dominus orauit, pater ignosce illis: quia nesciunt quid faciunt. Ad hoc enim spectat quod Romanam ecclesiam alloquens (ex Iudæis & gentibus conflatam) explicat eis duas conditiones sui ipsius Pauli erga Iudæos qui non sunt conuersi ad Christum. Prima conditio est voluntas cordis: hoc est propensus animus ad salutem eorum. *Et obsecratio ad Deum fit pro illis.* Pro, Et deprecatio ad deum pro Israel est. *Ad salutem.* Secunda conditio est quod preces effundit pro Israel, non desperatas sed salutare. hinc enim ingreditur ad propalendam ignorantiam eorum. *Testimonium enim perhibeo illis.* Reddit rationem quare preces pro Israel sunt ad salutem. *Quod æmulationem quidem Dei habent.* Superfluit quidem. Et hæc æmulatio laudabilis est. *Sed non secundum scientiam.* Pro cognitionem. Hoc est habent zelum dei, sed non regulatum necessaria cognitione. & hæc est Iudæorum ignorantia. *Ignorantes enim iustitiam Dei, & suam.* Deest, *iustitiam, quærentes statuere iustitiam Dei non sunt.* Pro, Fuerunt *subiecti.* Iustitiam secat Paulus in iustitiam dei & iustitiam legis: quam appellat iustitiam propriam Iudæorum. & dicit Iudæos ignorare iustitiam dei & studere ad statuendum iustitiam legis. Et ne inuoluatur lector obscuritate terminorum, recolat superius dicta, quod iustitia dei est iustitia satisfactionis deo pro humano genere per mortem Christi. Et hæc appellatur iustitia ex fide seu iustitia fidei. Iustitia vero legis est ipsa obseruatio præceptorum legis, iudicialium, cærimonialium & moralium. Hanc dei iustitiam quam solus Christus exerceuit, Iudæi increduli ignorauerunt, & sectando legem Moysi quarunt stabilire iustitiam præceptorum legis tanquam sufficientem ad salutem sine iustitia dei per Christum facta. Hic est sensus præ oculis habendus in ista materia. Et propterea de illis dicitur quod iustitiæ dei non fuerunt subditi: hoc est noluerunt subiici. Subiicitur enim quilibet iustitiæ dei credendo in Christum, & non aliter. *Finis enim legis Christus ad iustitiam omni credenti.* Ne intelligeremus has duas iustitias disparatas & tanquam è regione separatas aut confictas absque testimonio scripturarum subiungit ordinem. Minus dico, probat ex ordine causæ finalis inter has iustitias particulam vltimò dictam, scilicet iustitiæ dei non fuerunt subiecti. huiusmodi siquidem ordo significatur dicendo quod Christus est finis legis, non qualitercūque sed ad iustitiam communicandam omni credenti. Et quidem quod Christus sit finis legis, etiã increduli Iudæi fatentur: dum dicunt prophetas vsque ad Messiam prophetaffe. *Quod vero Messias per propriam iustitiam saluet*

saluet oēs credentes, forte Iudæi increduli negant: sed hoc Paulus superius manifestauit. Et per hoc quod Christus finis est ad quem ordinatur lex vt oīs credēs consequatur iustitiā, probat q̄ Iudæi non fuerunt subditi iustitię dei. nam repellendo finem legis Christū, repulerunt iustitiam dei. Hęc more suo Paulus proposuit, declaraturus singula. *Moyſes enim scripsit*, pro, scribit Leui. 18. Simul declarat dictas duas iustitias & earum ordinē ex auctoritate Moyſi. *Quoniam*. Superfluit quoniam. *Iustitiam que ex lege est*. Hęc sunt verba Pauli, nō Moyſi. prædeclarat enim subiecta Moyſi verba describere iustitiam quę ex lege est. *Qui fecerit*. Deest coniunctio quōd. Legendum est, *Quod qui fecerit hac homo, viuet in eis*. & non in ea. Et est sensus quōd faciens secundum præcepta legis viuet in illis: hoc est vitam temporalem habebit. ad differētiā enim futurę vitę dicitur in illis. Et hoc est quod intendit Paulus ex hac auctoritate habere: quod scilicet iustitia legis præstat præsentem vitam, dum præstat viuere in præceptis legis. Iustitia autem dei præstat salutem æternam: vt subiungit.

¶ Perspicacius autē intelligitur viuet in illis, hoc est secundum illorum merita: ad differentiam vitę simpliciter & absolute.

¶ Et hoc directius quadrat Paulo, iuxta superius dicta q̄ factores legis iustificabuntur, non simpliciter sed quantum est ex operibus. *Que autē ex fide est iustitia sic dicit*. Aduerte quod Paulus non inducit Moyſen dicentem quę subiunguntur, sumpta ex Deut. 30. cap. sed inducit iustitiam quę est ex fide loquentem, non sine mysterio. Sciebat siquidem verba ista aperte dici in persona Moyſi: sed quoniam acutissime vidit quod hæc dicebantur ratione iustitię fidei, ideo induxit iustitiam fidei dicentem quę ipsa dicuntur. Quod vt penetres, considera diligentius textum Deutero. & perspicies quod quum Moyſes in scriptis redegisset legem cōtinentem tot præcepta (tum moralia tum cõrimonialia tum iudicialia) prædixit populo quod si recederet à deo, dispergeretur per orbem, & cū hoc vbicūq; essent per orbem dispersi, si ex toto corde reuertentur ad deū, deus reduceret eos de captiuitate, dispersione &c. Et de hac mentis cõuersione ad deum ex toto corde & ex tota mente diligēdo eum loquens, dicit hæc quę Paulus affert. ¶ Vbi perspicax lector intueri facile potest quod ad differentiam iustitię legis, Moyſes scripsit hæc de iustitia internę conuersionis ad deum, & illam (scilicet legis iustitiam) pendere ex ista & ordinari ad istā, satis significat, scribēdo sequelam illius ex ista: quod quum ad deū conuersus fuerit seruabit

uabit carimonias & iudicia, &c. & liberando vsque adeò istam vt inexcusabiles ab ista vbicunque forent, prædiceret. Intendit enim Moyfes ad literã quod quãuis dispersi per orbem possint excusari à iustitia legis scriptæ, propterea quod carent ea, nõ tamen possunt excusari à iustitia quæ est ex interna conuersione ad deum: quoniam hæc nõ est distans loco, sed est prope quemlibet in corde & ore ipsius. Nec est dubiũ quin hæc sit finis totius legis scriptæ: & propterea tantopere à Moyse ponderata. ¶ His si adiunxeris distinctionem Pauli inter iustitiam legis & iustitiam dei quæ ex fide est, videbis quòd ad literam Moyfes loquitur de iustitia ex fide, de iustitia quam Paulus appellat dei. Et si vltra progressus consideraueris quòd iustitia ex fide etiam ante Moyfi tẽpora implicite saltem erat iustitia ex fide Christi (nullus enim vnquam saluatus est sine fide Christi explicite vel implicite) videbis quòd non digreditur Paulus explicando hanc dictam à Moyse esse iustitiam ex fide quam Apostoli prædicant applicando ad Christum. ¶ Hanc autem distinctionem si præ oculis habueris, habebis clarum intellectũ diuersarum scripturarum de iustitia seruantium legem. Nam quãdoque scriptura loquitur de ipsa lege secundum se solam, & sic de ea dicitur & quòd nullus vnquam iustificatus est ex operibus legis, & quòd qui fecerit præcepta legis viuet in illis: & similia multa imperfectioris. Quandoque autẽ est sermo de lege iuncta interne iustitiæ fidei, & sic de ea dicitur: Si vis ad vitam ingredi, serua mandata: & similia promittentia vitam æternam obseruantibus legem. *Ne dixeris in corde tuo.* Præceptũ negatiuum velut latum à iustitia fidei introducit, spectans ad cor, in quo est sedes iustitiæ fidei. *Quis ascendet in cælum?* In Deutero. tanquam refugium reputatum necessarium quidẽ, sed impossibile prohibetur: Paulus autẽ tanquam refugium incredibile prohibitum dicit, exponendo de Christo, quum subiungit, *Hoc est Christũ deducere.* Et est sensus, quis ascendet in cælum ad deducendum Mesiam. Quod est dubitare seu impossibile reputare deum fieri hominem: hoc est enim ascendere ad deducendum Christum. *Aut quis descendet in abyssum:* hoc est Christum à mortuis reuocare. pro, reducere. Et est sensus, quis descendet in abyssum ad reducendum Christum à mortuis, quod est dubitare aut impossibilem reputare resurrectionem Christi ex mortuis. Ita quòd in his duobus mysterium incarnationis verbi & resurrectionis Christi (in quibus reliqua res comprehenditur) negatur. Quòd quia secundum sensum
mysti

mysticum Paulus ex Deute. traxit, ideo nō inducit Moysen lo-
 quentem. Nec mireris Paulū afferre quis descendet in abyssum.
 quum in Deut. legatur quis transfretabit. quoniā Hebræi quam
 interpretes transfretationem vocant, descensionem in abyssum
 (hoc est in profundas aquas) appellant: iuxta illud, qui descen-
 dunt in mare in nauibus &c. *Sed quid dicit scriptura?* Superfluit
 scriptura. Quoniam primū dictum fuit negatiuum, subiungit,
 sed quid dicit. ac si dixisset, sed quid affirmat. *Prope.* Deest, te. *Est*
verbum in ore tuo & in corde tuo. Hæc sunt verba Deute. de verbo
 internæ cōuersionis ad deum. prope te est, in promptu vbi cūque
 fueris apud te est, nō est opus libris aut transmigratioe aliqua,
 verbum inquam corde credendū & ore confitendum. *Hoc est ver-*
bum fidei quod prædicamus. Hoc de quo loquitur Deut. inquit Pau-
 lus, est verbum fidei quod nos apostoli Christi prædicamus. non
 prædicamus nouum aliquid, sed illud idem quod Moyses tan-
 topere cōmendauit, quod vbi que apud omnes propinquum in-
 uenitur. *Quod si confitearis.* Declarat illa verba Deuter. In ore tuo
 & in corde tuo, quo ad materiam tunc implicite significatam.
In ore tuo dominum Iesum. Duobus nominibus integrum incarna-
 tionis mysterium significat. Dicēdo dominum, diuinitatem: di-
 cendo Iesum, humanitatem significat. Perinde ac dixisset, si con-
 fitearis verum deum, Iesum verum hominem. *Et in corde tuo cre-*
didideris quod deus illum suscitauit à mortuis. Mysterium mortis, re-
 surrectionis, & gloriæ Christi his verbis comprehendit. *Saluus*
eris. De iustitia legis dictum est, viuet in eis: de iustitia fidei di-
 citur, saluus eris. vt intelligamus æternam salutem dari per
 istam: per illam verò vitam præsentem. Et per hoc declara-
 tum est illud, Iustus autem ex fide viuet. *Corde enim creditur ad*
iustitiam. Declarat eadem verba scilicet (in ore & in corde)
 ex parte necessitatis. explicando quod oportet corde credere
 ad habendam iustitiam quæ appellatur iustitia dei & iustitia
 fidei. Et attribuitur cordi credere. tum ad excludendū fi-
 ctionem simulantium se credere, tum ad significandum quod
 à voluntate imperatur credere conferens iustitiam. Et hoc
 ad differentiam fidei coactæ, qualis est in dæmonibus, qui
 coacti ab euidencia factorum credunt mysteria fidei, sed non
 ad iustitiam. *Ore autem confessio fit ad salutem.* Necessitas
 confitendi veritatem creditam etiam sermone vocali explica-
 tur necessitas salutis. Quando enim oportet loqui ad salutem
 seruandam, tunc necesse est ore confiteri: alioquin qui me eru-
 berit

buerit corā hominibus, & filius hominis erubescet eum coram
 angelis dei. *Dicit enim scriptura. Esa. 28. superius quoque inducta.*
Omnis qui credit in eum non confundetur. pro, Non pudefiet. Et re-
 petiit hoc ad declarandum hoc quod assumpserat, quod si credi-
 deris saluus eris: futura siquidem salus credentis explicatur di-
 cendo, quod omnis qui credit nō pudefiet. *Non enim est distinctio*
Iudæi & Græci. pro, Iudæique & Græci, hoc est Gentilis. Prosequi-
 tur declarādo illam particulam, omnis. Et hoc vt declaret quod
 superius proposuit, scilicet ad iustitiā omni credenti. Iam enim
 declarauerat & duas iustitias & ordinē earum, adiūcta neces-
 sitate iustitiæ dei. Tractat itaque modo vniuersalitatē dicendo
 quod non est distinctio Iudæi & Gentilis, quo ad fructum fidei:
 hoc est iustitiam & salutē ex fide habendam. Quāuis enim quo
 ad multa priuilegia distinctio sit inter Iudæum & gentilem, quo
 ad fructū tamen fidei non est distinctio Iudæi & gentilis. Et hoc
 probat. *Nam idem dominus omnium, diues in omnes qui inuocant il-
 lum.* Tangitur in hac ratione tum identitas domini Iudæorum
 & gētilium, tum affluentia diuitiarū ipsius domini erga omnes
 inuocantes ipsum. Vtraque enim conditio exigitur. nam quan-
 tumcunque quis affluat diuitiis, satis ei est cura de sibi subditis:
 & similiter quantumcunque idem sit dominus, excusatur si non
 affluit diuitiis vsque adeo vt in omnes subditos possit effunde-
 re. Vtraque itaque cōditione iuncta, probatur nō esse distinctio-
 nem circa fructus fidei ex parte dei. *Omnis enim quicumque inuoca-
 uerit nomen domini. saluus erit.* Quum prius autoritate scripturæ
 declarasset salutem credentis: modo consequenter declarat salu-
 tem confitentis. Et propterea transit à credētibus ad inuocātes:
 inuocatio enim confessionis est species. Et affert autoritatem
 Ioel. 2. de inuocantibus. hæc enim verba, Omnis quicūque inuo-
 cauerit nomen domini saluus erit, scripta sunt Ioelis 2. *Quomodo*
ergo inuocabunt. Tractata illa autoritate Deuteronomij quo ad
 illas particulas, in ore tuo & in corde tuo: tractat consequenter
 quo ad illam particulā, prope te est. simul declarando quod ipse
 Paulus adiunxerat scilicet quod prædicamus. Declarat enim ne-
 cessitatem prædicationis Apostolicæ, qua verbum fidei est pro-
 pe quemlibet. Declarat autem prædicationis necessitatem in-
 choando ab vltimo scilicet à confessione oris sub inuocationis
 nomine: dicendo, *Quomodo ergo inuocabunt, In quem non cre-
 diderunt?* Inuocatio enim præsupponit fidem. *Quomodo autem cre-
 dent ei quem non audierunt?* Secundum communem cursum cre-
 dere

derè præsupponit auditionem corporalẽ. quauis deus quãdoq; intus doceat sine exteriori auditu: vt docuit Paulum. *Quomodo autem audient sine prædicante?* Hinc clare patet quòd de auditione exteriori est sermo, sicut & de prædicatione. *Quomodo verò prædicabunt nisi mittantur?* Supple à deo. prædicare enim quæ dei sunt, quæ diuini consilij sunt, nullus recte attentat nisi missus à deo: sicut nullus nisi missus à rege, absque temeritate consilium regium prædicare potest. *Sicut scriptum est.* Affert ad hoc vltimum authoritatẽ Esaiæ quinquagesimosecundo, *Quam speciosi pedes euangelizantium pacem, euangelizantium bona!* Ex specieositate seu pulchritudine pedum declarat quòd mittuntur, nam siue affectus siue progressus significantur per pedes, ex hoc ipso quòd pulchri sunt, omnẽ habent rectæ rationis proportionem & formam: qua nisi mitterentur constat quòd carerent. Vnde quotquot præsumpserunt aut præsumunt euangelizare, tandem fallaces inuerti sunt: vt & Christus dixit Apostolis, Sicut me misit pater, & ego mitto vos. ¶ Per pacem autem & bona, vniuersa materia Euangelica significatur: vt facile est applicare. *Sed non omnes obediunt.* pro, obediunt. *Euangelio.* Quod ideo subiungit, vt inferat declarationem illius particulæ propositæ, scilicet iustitiæ dei non fuerunt subiecti. hoc est enim quod modo explicat quòd non omnes obediunt euangelio: quãuis per prædicatores euangelicos verbum fidei prope quẽlibet sit, non tamen omnes obediunt euangelio. Et dicit obediunt: quoniam credere in Christum, obedientia quidem est intellectus imperati à voluntate affecta paci & euangelicis bonis. *Esaias enim dicit. cap. 53. Domine qui credidit auditui nostro?* Quauis in Esaiâ non habeatur domine: quia tamen 70. addiderunt hãc dictionem, Paulus secutus interpretationem 70. attulit, domine quis credidit auditui nostro? Et est sensus, domine quis credidit auditui à nobis dicentibus? appellat enim Esaiâs auditum nostrum (hoc est prophetarum) auditionem populi ex ore prophetarum. ¶ Quauis etiam pronomen nostro monstrare possit deum & prophetam. Et sic auditio populi ex ore Esaiæ ex parte dei, appellatur auditus noster. ¶ Et dicitur quis credidit, non quasi dicat nullus, sed quasi dicat pauci Iudæorum. *Ergo fides ex auditu.* Hinc clare apparet quod non de auditione passiuâ ipsius Esaiæ (qua scilicet ipse audiuit à deo) sed de auditione passiuâ populi, qua scilicet populus audiuit ab Esaiâ, dixit quis credidit auditui nostro. nã constat quòd ex auditu populi à pro-

k
phe

phetis nascitur fides. Vbi & nota q̄ fides (vt dicitur ad Ephes. 2.) donum dei est, & non creaturæ: quo ad ipsam voluntatem credendi ipsumq̄; credere in deum. Verum quo ad explicationem horum credibilium determinate, fides est ex auditu. audiendo siquidem doctrinam euangelicam, discimus quæ sunt nobis determinate credenda. Vnde & Cornelius Centurio dono fidei iam credens in deum, misit pro Petro, & ab eo didicit quæ sibi erant determinate credenda: vt patet in Actibus Apost. & sic est de similibus. *Auditus autem per verbum Christi.* pro, dei. Auditus populi deriuatur à verbo dei reuelato prophetis atq; apostolis: vt de primo ad vltimum fides ex verbo dei non hominum intelligatur procedere quo ad determinationem credendorum. Ita quòd fides vtrique est à deo. vnde nulla hominum autoritate possunt credenda noua introduci: sed ea tantum explicari quæ per verbum dei reuelata sunt apostolis & prophetis. *Sed dico, nunquid non audierunt?* Ne excusatio afferretur dicendo verbum fidei non esse prope omnes, adiungit auditum prædicationis apostolicæ extensum esse ad vniuersum orbem. Et ad hoc vtitur verbis Psalmi, subiungendo, *Et quidem in omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terra verba eorum.* Quod dicit in omnem terram, in omnem plagam terræ intellige: nec oportet arctare hunc textum ad singulas terras. Et similiter quod dicit in fines orbis terræ, intellige de finibus habitabilis terræ nostræ chartæ: lato vocabulo per fines intelligendo extremas regiones. ¶ Et hoc dixerim vtendo hac autoritate ad tempus Pauli. quod tamen non oportet: sed sufficit sic esse in decursu temporis. nam sic sufficit intelligere prope quemlibet esse verbum fidei: quod intēdit Paulus. ¶ Nec obstat autoritas Psalmi, quoniam ad literam nō loquitur de apostolorum prædicatione, sed de corporeis cælis. nec in Hebræo habetur sonus, sed filum seu linea. Verum quia apostoli cæli sunt spirituales, mystico sensu vsus Paulus applicauit hoc ad apostolos, vsus communi apud Græcos textu. & propterea dixit sonus eorum. *Sed dico nunquid Israel non cognouit?* Postquam tractauit plene verba Deuter. ad declarandum rationem casus Iudæorum, redit modo ad prosequendum inexcusabilitatem casus. Dixerat enim quòd ignoranter ceciderunt. ne autem ignorantia excusans intelligerēt, subiungit modo ipsam ignoratiam non excusare, quia habuerunt in promptu vnde cognoscerent. habuerunt enim verba prophetarum ex quibus potuerunt cognoscere euāgelizata ab apostolis

lis esse vera. Quum itaque dicit: nunquid Israel non cognouit, hoc est, non cognoscere potuit? *Primus Moyses dicit.* Primus tempore inter scriptores sacrae scripturae. primus autoritate inter prophetas: iuxta illud Deuter. vlt. & non surrexit propheta ultra in Israel sicut Moyses, &c. *Ego ad emulationem vos adducam.* pro, prouocabo. *in non gentē.* pro, in non gente. Verba hæc ex Deute. 32. sumpta sunt: ubi nos habemus: ego prouocabo eos in eo qui non est populus, & in gente stulta irritabo illos. Et est sensus quod tantum boni cōferā ego deus non genti, hoc est Gentilibus, & prouocabo Israelitas ad inuidiam. Et similiter quod sequitur, *In gentem insipientem in iram vos mitam.* pro, & in gente insipiente irritabo vos. Ex inuidia siquidem nascitur ira: & propterea subiungitur, commouebo vos ad iram ob magnitudinem boni quod conferam genti insipienti. Gentiles siquidem appellantur tum non gens, tum gens insipiens: pro quanto sine lege diuina vivebant: hinc enim & peruersum iudicium de iis quæ secundum deum sunt (quod insipientia est) incurrerūt, & dignitatem generis humani secundum rectæ rationis vsum perdidierunt: propter quod dicuntur non gens. ¶ Dicitur autem deus prouocare ad inuidiam, & cōmouere ad iram, non excitando ad peccatum, sed largiendo Gentilibus bona vnde occasionem inuidiæ & iræ Iudæi accipere possunt. Per hanc enim autoritatem intendit Paulus prædicta esse duo à Moysse: & exaltationem gentium, & casum Iudæorum. Quorum vtrunque quū viderent Iudæi adimpletū, cognoscere poterant adimpletam prophetiam. *Esaïas autem auget & dicit.* cap. sexagesimo quarto. hoc est audenter dicit in persona dei. *Inuentus sum à non quærentibus me.* Salus Gentilium prædicitur, & gentes non quærentes deum cultu & iustitia appellantur: ad differentiam Iudæorum diuino cultu & iustitia legis quærentium deum. *Palam apparui.* pro, manifestus factus sum, *is qui me non interrogabant.* Magnitudinem gratiæ collatæ Gentilibus describit inuentionem à non quærentibus, manifestationem non interrogantibus, vt totum diuinæ gratiæ ascribatur, & status gentium ante susceptam fidem Christi declaratur diuersimode à Moysse, & Esaia. *Ad Israel autē dicit.* 65. c. Quod dicit ad Israel, quantū ad sensum verborum ad, pro contra sumitur: aduersus enim Israel hæc quæ subiunguntur dicit. Quæuis directio sermonis ad increpationē Iseaelis sit. *Tota die.* Verba sunt dei apud Esaia: & tota die, id est toto tēpore. *Expādi manus meas.* cōferendo beneficia tot, tanta, & talia. *Ad populum*

non credentem. ad populum incredulū. Appellatur populus Israel; populus incredulus: vt experientia testatur. *Sed.* pro, &, *contradicientem mihi.* Superfluit mihi. Non solū Israel incredulus est Messia, sed contradicit, impugnat quantum potest veritatem diuinam de Iesu Christo misso ad salutem mūdi. Per has scripturas intendit Paulus patefacere q̄ Iudæi potuerunt cognoscere tam salutem gentiū quā ruīnā propriā quam vident iustificatā in aduentu Iesu Christi, prophetatā esse in sacris prophetis. Ita quod præter euangelicā prædicationem habent scripturas testes, vnde ignorantia eorum redditur non excusans eos.

CAPVT XI.

Dico ergo. Prosequitur casum Israel ex parte dei. Postquam enim descripsit ipsum ex parte ipsorum Iudæorum, modo prosequitur eundem ex parte dei: declarando ex diuina gratia non esse repulsum totum populum Israel. Et hoc per modum quæstionis introducit, subiungendo. *Nunquid deus repulit populum suum?* Supple *totum.* *Absit.* Responsio est horrentis. *Nam & ego.* Tripliciter probat responsonem. primo ex seipso non repulso. *Israelita sum.* genere. *Ex semine Abraham.* Hoc addidit ad explicandum quod est Israelita non tanquam profelytus, sed naturali genere. *De tribu Benjamin.* ad magis certificandum suum genus. *Non repulit deus plebem suam quam præsciuit.* pro, præcognouit. Ne obiiceretur q̄ vna hirundo non facit ver: probat secūdo ratione, scilicet quia deus præcognouit populum suum Israel. Vbi clare vides Paulum vti cognitionis nomine pro notitia approbationis. nam sensus est quod ideo non repulit deus populum, quia præcognouit notitia approbationis, qua semel approbavit illum, ideo non repulit ipsum ex integro. *An nescitis in Elia quid dicit scriptura.* Probat tertio ab exemplo multitudinis afferendo historiam scriptam tertij Regum decimonono fatis claram. *Quemadmodum interpellat.* pro, colloquitur seu postulat. *Deum aduersus Israel: Domine prophetas tuos occiderunt, altaria tua suffoderunt: & ego relictus sum solus, & quæris animā meam.* *Sed quid dicit illi diuinum responsum?* Superfluit diuinum. Et responsum, interpretatum clarius esset oraculum. *Reliqui mihi ipsi septem milia virorum qui nō curuauerūt genua,* pro, genua, ante Baal. Sic ergo & in hoc tempore reliquæ secundum electionem gratiæ dei saluæ factæ sunt. Superfluunt duæ dictiones, dei saluæ. Ita quod litera est, reliquæ secundum electionem gratiæ factæ sunt: sed interpres ad claritatem sensus addidit duas illas dictiones. Paulus

lus tamen absque illis docet quod in hac conditione temporis,
 reliquæ, hoc est pauci Iudæorum velut reliquæ, factæ sunt se-
 cundum electionē gratiæ: hoc est factæ sunt conformes electio-
 ni gratiæ, factæ sunt prout diuina electio gratuita disposuit
 eas esse. *Si autem gratia.* Et est casus ablatiui gratiæ: & significat
 si autē ex gratia. *tam non ex operibus.* Et est sermo de proprio ef-
 fectu gratiæ. *Alioquin gratia non iam est gratia,* sed merces seu
 præmium. Et deest in Latino textu integra vna sententia. *Si au-
 tem ex operibus, non iam est gratia: alioquin opus non iam est opus.*
 E regione siquidem distinguit opus & gratiam: & quod datur
 gratuito ad id quod datur ex opere. nam quod datur ex opere
 merces proprie est: iuxta illud, voca operarios, & redde illis
 mercedem. Quod autem datur gratuito, liberaliter datur, &
 non ex debito. Quòd si hæc confundimus, gratia non est gratia,
 & opus non est opus. perdunt enim rationes proprias. Quor-
 sum autem hæc adiecerit Paulus, declarat querendo. *Quid ergo.*
 hinc dicitur? Et statim subiungit responsionem. *Quod querebat.*
 pro, inquit. *Israel, hoc non est consecutus.* Recole superius dictum
 in fine capituli noni, quod Israel sectando legem iustitiæ quæ-
 rit salutem. ad illud enim respiciunt hæc verba, iustitiam inquit
 Israel hoc non est consecutus. Inquit enim quasi ex operibus
 legis: vt ibidem dicit. & propterea hoc non est consecutus: quia
 assecutio ista est ex gratia & non ex operibus. *Electio autem con-
 secuta est.* Contra inquisitionem per opera, opponit electionem
 ex gratia. Et propterea dicit quod electio reliquiarum consecuta
 est salutem. *Ceteri verò, non electi. Excacati sunt.* Ecce poena ex-
 cæcationis internæ, qua non viderunt iustitiam dei factam per
 Christum. *Sicut scriptum est.* Esaia: vigesimonono. *Dedit illis deus*
spiritum compunctionis. vbi litera nostra habet, miscuit vobis do-
 minus spiritum soporis. Nec diuersus est sensus prophetæ &
 Pauli. nam cõpunctio sumitur hic pro percussione, sicut etiã in
 Euangelio dicitur quòd vnus militum latus Christi lancea pu-
 pugit. & in Apoca. videbunt eum qui eum pupugerunt. Et pro-
 pterea in idem redit spiritus soporis & spiritus compunctionis.
 spiritus siquidem soporis est spiritus hominis tanquam sopo-
 re affecti: & similiter spiritus compunctionis est spiritus homi-
 nis tanquam percussis. Commune siquidem est vtrisque (scili-
 cet soporatis & percussis) tanquam extra se esse & fere exani-
 mes. Hunc autem esse literalem sensum, sequentia & hic &
 apud prophetam testantur. nam tanquã priuatio sensus conco-

mitans subiungitur, *Oculos vt non videant, & aures vt non audiant.* Hæc sumpta sunt ex 7. cap. Esaiæ: conflauit enim Paulus ex vtroque loco sententiam vnã. Ad spiritum siquidem similem percussis, consequitur habere oculos & non videre, aures & non audire: vt experientia testatur in corpore. Et proportionaliter describit statum interiorem animi, quod velut percussi, sunt sopiti ita vt nec oculis mentis nec auribus mentis vtantur ad videndum & audiendum mysteria Messia. Ascribitur autem deo infligere hæc omnia, quia hæc omnia facit negatiue: non tribuendo scilicet eis gratiam. *Usque in hodiernum diem.* Verba sunt Pauli: quia experientia teste perseuerare videbat velut sopitum genus Iudæorum erga mysteria Messia. *Et Dauid dicit. psalmo 69. Fiat mensa eorum coram ipsis.* Superfluit coram ipsis. quanuis in textu Psalmi habeatur. *In laqueum & in captionem.* pro, venationem. Hæc quæ hic dicuntur optatiue, in Hebræo habetur in futuro indicatiui: sed Paulus vsus videretur interpretatione communi. Et est sensus, fiet mensa, fidei Iudæorum (hoc est sacra scriptura, quæ est mensa credulitatis eorum) illis in laqueum. Ordo præposterus. fiet illis in venationem, & deinde in laqueum. *Et in scandalum.* hoc est offendiculum ad impingendum. *Et in retributionem illis,* hoc est iuste prout exigunt eorum merita. Sacra enim scriptura quæ data est Iudæis ad fomentum fidei, ad illuminandum eos circa credenda, versa est propter peccatum Iudæorū illis in laqueum, ligantem eos ne credant Messia, & similiter in venationem velut persequentē eos ad idem, & similiter in offendiculum. Et ratio subditur, *Obscurentur oculi eorum ne videant.* hoc est, quia obscurabuntur interni oculi eorū ne videant, ne perspiciant in sacris literis iam verificata mysteria Messia. *Et dorsum eorum semper incurua.* Hoc est etiam imperatium in Hebræo. Vbi habetur, & lumbos eorum continue fac labi. In quo significantur Iudæi quasi pondus ferentes, & pressi pondere, continue labentes. Et vere premuntur continue maiori pondere peccatorum: ac per hoc semper incuruantur. *Dico ergo, nunquid sic offeuderunt vt caderent?* Superfluit sic. Et finis, vt caderent exprimitur, tum ad excludendum vtilitatem, tum ad excludendum reparationem. Ita quod sensus est, nunquid impeerunt vt caderent absque vtilitate? & similiter vt caderent absque reparatione? Iuxta vtrunque siquidem sensum Paulus responder. *Absit.* Horrentis est responsio iuxta vtrūque sensum. ¶ *Aduerte quod à tempore Christi duo extrema & vnum medjū distin-*
guen

guenda sunt. Alterum extremum est delictum Iudæorum inci-
piens à persecutione & occisione Christi: alterum est plena con-
uersio Iudæorum ad Christum quæ erit in fine mundi. medium
verò conuersio aliquorum ex Iudæis ad fidem Christi. Paulus
itaque ex extremis conditionibus intendit procedere, & declara-
re ex vtilitate extremorum vtilitatem etiam medij. Et à pri-
mi extremi vtilitate inchoat dicēs, *Sed illorū delicto*. Simul utrūq;
sensum tractat, quia verificatio vtilitatis infert veram quoque
esse reparationem, vt patebit. Describit itaq; vtilitatem (tū gen-
tium, tum Iudæorum) concomitantem casum Iudæorum. Et vti-
litas quidem gentium significatur subiungendo, *Salus gentibus*.
Vbi expresse dicitur qd Iudæorum delicto salus gentibus: sed nō
explicatur verbum, puta est, aut fit. Et potest intelligi verbum
substantiuum, referendo ad delictum quo occiderūt Christum:
ex illo enim delicto salus gentium est, occasionaliter. Nec illud
delictum est extra rationem casus Iudæorū, quoniam illud fuit
meritorium ruinæ Iudæorum. Et potest intelligi verbum serua-
tur: quoniam ex delicto perseverantis pertinaciæ Iudæorum ser-
uatur salus gentium. nam sicut diuina prouidentia propter salu-
tem gentiū dispersit Israel per vniuersum mundum multis an-
tea seculis, vt quum predicaretur Messias per apostolos aliosq;
Christi discipulos, testes essent Iudæi ipsi dispersi qd promissus
est Messias eorum patribus, &c. ita ordinat obstinationem Iu-
dæorum ad seruandam fidem gentium. Duas siquidē maximas
vtilitates ex illorum obstinatione percipimus: altera est fides li-
brorū sacrorū: altera est promissio Messia. Si enim omnes Iu-
dæi cōuersi essent ad Christū, putaret iā mundus adinuentiōē Iu-
dæorū fuisse approbare istos quos habemus libros veteris testa-
menti: & similiter crederetur humanam fuisse adinventionem
qd fuerit promissus Messias. Sed vbi inimici Christi Iudæi perse-
uerant & testantur nullos alios apud patres fuisse libros canoni-
ce sacros nisi istos, & vsque hodie expectāt Messia, tollitur om-
nis humana suspicio qd Christiani cōfinxerint autoritatē sacræ
scripturæ, aut promissionē Messie: tollitur & oīs obliuiois occa-
sio cuiusq; posteritati de crucifixo Christo, & aliis hmoi: quorū
memoria periculo obliuionis subiaceret, nisi Iudæorū obstinata
natio inimica Christo perseveraret. Ex illorū itaq; delicto salus
gentiū & est & seruatur: occasionaliter tamē. *Vt illos æmulentur*.
Ecce vtilitas Iudæorū. Si verbū verbo reddendum est, legendum
est ad æmulari ipsos. Et pronome ipsos nō cōgruit secundū grā-

maticam cum nomine gentibus: quoniã neutri generis est apud Græcos, & ipsos masculini: vnde Iudæos demonstrare videtur, qui demonstrati fuerat pronomine illorum. Perinde ac si dictum fuisset: ad hoc vt Iudæi æmulentur, proculdubio gentes. Hæc siquidem est utilitas Iudæorum concomitans eorū casum. Quæ admodum enim casum Iudæorum diuina prouidentia ordinat in salutem gentium utilitatibus dictis, ita etiam ordinat salutem gentium in salutem ipsorum Iudæorum, vt æmulatione gentiū excitentur ad salutem: tum aliqui particulares interim, tum demum omnes. Hæc more suo Paulus proponit: & postea singula declarat, incipiens ab ultimo, scilicet utilitate æmulantium Iudæorum. *Si autem delictum illorum, diuitia sunt mundi.* Dicendo mundi, monstrat quod de delicto Iudæorum vtili vniuerso mundo loquitur: & non solum de delicto Iudæorum vtili gentibus. Constat autem delictum Iudæorum ditans mundum esse occasionem Christi. *Et diminutio eorum diuitia gentium.* Diminutio Iudæorū intelligitur vel pœna qua obstinati Iudæi diminuti sunt à vera cognitione scripturæ, vel pars minima Iudæorum conuersa ad Christum. Iuxta vtrunque siquidem intellectū verificatur quod diminutio Iudæorum sunt diuitiæ gentium. Et iuxta primū quidem iam declaratum est: iuxta secundū vero clare patet: quia Apostoli & primi ecclesiæ patres pars minima Iudæorum, ditant gentes diuitiis spiritualibus. *Quanto magis plenitudo eorum?* Quū duo præmississet (scilicet de delicto & de diminutione) non tamen dicit quanto magis non delictum seu innocentia seu iustitia, contra delictum: quia sine morte Christi patrata delicto Iudæorum, careret mundus diuitiis spiritus: sed tātummodo dicit quanto magis plenitudo, contra diminutionem. Et argumentum est formale quod si diminuta pars ditat gentes, quanto magis integrum genus Iudæorum ditaret gentes. Per se loquendo argumentum quadrat & concludit: quanuis per accidens nocuisset gentibus conuersio omnium Iudæorum, propter causas supradictas. ¶ Et vtitur hoc argumento Paulus, ad significandum quantum per se loquendo utilis sit mundo conuersio Iudæorum ad Christū, quantum utilis sit gentibus quod Iudæi saltem æmulatione veniant ad Christum. Et dicendo plenitudo, monstrat quod ex ultimi extremi conditione procedit. *Vobis enim dico gentibus.* Apostrophat ad gentiles, hoc est conuersos ad fidem ex gentilibus. *Quandiu.* pro, in quantum, sic enim sonat textus Græcus. Verum illud in quantum, anceps est ad quandiu & ad quatenus: magis

magis tamen quadrare videtur proposito quatenus. *Quidem ego sum gentium Apostolus.* Apostolatam Pauli respectu gentium, nominatum legimus primum in Hierusalem quum Paulus esset cum aliis Apostolis: vt scribitur ad Gala. 2. Destinatus tamé Apostolus gētiū à spiritu sancto, ex Actibus Apostolorum colligitur: vbi Paulus missus à spiritu sancto, primitias gētiū obtulit deo Sergium Paulum proconsulem. Et in conuersione ipsius Pauli à Christo, dictum est Ananij de Paulo, Vas electionis est mihi iste vt portet nomen meum coram gentibus. Ita quod primū in officio Pauli nominatæ sunt à Christo gentes: non tamé solæ: subditur enim & filiis Israel. Dicitur itaque Apostolus gentium, quoniam præcipuum officium eius erat circa salutem gentium. *Ministerium meū honorificabo.* pro, glorificabo. Quod duplici ex capite verificatur. Tum ex parte salutis gētiū: in hoc enim quod promouebat salutem gentium, glorificabat ministerium suum: & ipsa aucta salus gentium, maior erat occasio æmulationis Iudæorum. Tum ex parte generis sui: in hoc enim quod commendat conuersionem Iudæorum tam vtilem esse gentibus, glorificat ministerium Apostolatatus sui ad gentes. Et hinc quoq; augeatur occasio æmulationis Iudæorum: vt saltem videndo Paulum Iudæum tantū fructum proferre in gentibus, excitentur sancta iuuidia ad Christum. Vtriq; siquidem capiti cōgruit quod subiungitur, *Si quo modo ad æmulandum prouocem carnem meam.* hoc est Iudæos. *Et saluos faciam aliquos ex illis.* Clare apparet quod ex extremis venit ad medium: vtilitas enim Iudæorū proposita fuit æmulatio, tam futura in extremo quàm media quæ quotidie in aliquo fit. *Si enim amissio eorum reconciliatio est mundi.* Declarat superius dictum, scilicet quod si delictum eorū diuitiæ sunt mundi. Ibi dixit delictum, hic dicit amissio quæ est effectus delicti. Ibi dixit diuitiæ sunt mundi: hic explicat diuitias mundi: dicendo reconciliatio est mundi. Et quoniam ibi nihil inde intulit proprium correspondens, ideo nunc declarando explicat. *Quæ assumptio nisi vita ex mortuis?* Est est sensus, quid aliud est adiunctio totius Israel ad Christū, nisi vita ex mortuis, nisi status qui erit ex resurrectione mortuorum? Argumentum siquidē procedit ad maius ex maiore: si enim perditio Iudæorum tanti boni (scilicet reconciliationis mundi) occasio est, reparatio eorū multo maiori bono reseruatur scilicet vitæ ex mortuis: credimus enim Iudæos omnes prope finem mundi (in quo erit vita ex mortuis) reducendos ad Christum. *Quod si delibatio sancta.*

Dictio

Dictio interpretata delibatio, anceps est etiam ad primitias: & frequenter interpretata inuenitur primitiæ, & quadrat proposito legere, *si autem primitiæ sanctæ, & massa.* Quadrat siquidem contextui quod de principio massæ intendit loqui Paulus: constat autem quod primitiæ frugum sunt principium massæ, & propterea optime arguit, si autem primitiæ sunt sanctæ, etiam massa est sancta. Intendit enim ex hac metaphora dicere quod quia principium Iudæorum est sanctum, tota quoque massa Iudæorum habet vnde sit sancta, sicut in lege oblati ac per hoc sanctificatis primitiis frumentis deo, vniuersa massa panis, quæ postmodum fiebat, habebat vnde esset sancta. Et hoc idem clariori metaphora subiungit, *Et si radix sancta, & rami.* Supple sancti sunt. Et intendit per has metaphoras quod vniuersum genus Iudæorum habet tanquam legalem & naturalem sanctitatem: quanuis de facto ad tempus careat illa. Metaphora enim primitiarum & massæ legalitatem, metaphora vero radicis & ramorum naturalitatem monstrat sanctitatis. Et dixit hæc omnia non ad grauandum delictum Iudæorum, sed ad monstrandum tam legalem quam naturalem habilitatem Iudæorum ad hoc vt iungantur Christo: tractat enim de eorum adiunctione demum futura. *Si autem aliqui ex ramis fracti sunt.* Declarat vnum modum quo delictum Iudæorum salus fuit gentibus. scilicet subrogati sunt gentiles in ramos patriarchalis radicis loco fractorum ramorum scilicet Iudæorum. Subrogati enim sunt gentiles in filios Abrahæ, in filios Israel quibus facta est promissio salutis per Messiam: & sic fractio ramorum naturalium celsit in salutem ramorum inistorum. Et intellige hæc de facto: nam de possibili loquendo etiam si non essent obstinati Iudæi, etiã si non essent fracti naturales rami, insiti fuissent gentiles. *Tu autem.* Gentiles alloquitur. *Quum oleaster esses, insertus es in illis, & socius.* pro, & comparticeps, *Radici & pinguedinis oliuæ factus es.* Oliua sumitur pro arbore. *Noli gloriari aduersus ramos.* Reprehendit gentiles ne gloriarentur aduersus Iudæos ex utilitate consecuta in ipsis gentilibus. *si autem gloriaris:* aduerte quod, *Non tu radicem portas, sed radix te.* Prius inhibuit gloriationem aduersus ramos ex conditionibus ramorum: quia illi naturales, ipsi insiti. Et quoniã hoc non sufficiebat ad reprimendam gloriationem aduersus ramos, ideo adiungit irrefragabilem rationem ex parte radicis. Ac si apertius dixisset, si permittitur tibi gloriari aduersus Iudæos ramos, anima aduerte quod radix Iudæa quoque est: & ipsa te portat, non tu ipsam, & sic celsabit

fabit gloriatio tua aduersus Iudæos. Patriarchæ siquidē & propheta, radicis locū tenent: & ipsi sustinent viridem veritatē fidei omnium ramorū. Vnde alibi Paulus dicit, Superædificati super fundamentum Apostolorum & Prophetarum. *Dicis ergo.* Prosequitur de articulatione disputationē cum gentilibus, afferens verba eorum gloriationis aduersus Iudæos. *Fracti sunt rami vt ego inferar.* Respondet Paulus, *Bene.* hoc est probo quod dicis, vt cunctamen aduerte quæ subiungo. *Propter incredulitatem.* pro, incredulitate. *fracti sunt: tu autem fide stas.* pro, stetitisti. Considera rationem fractionis illorum & rationem infitionis tui. *Noli alium sapere, sed time.* Hinc excluditur superbia & incutitur timor. *Si enim deus naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat.* Vide ergo bonitatem & seueritatem dei. *In eos quidem qui ceciderunt seueritatem dei: in te autem bonitatem dei, si permanseris in bonitate. alioquin & tu excideris.* Sed & illi si non permanserint in incredulitate, inferentur. *potens est enim deus iterum inferere illos.* Nam si tu ex naturali excisus es oleastro, & contra naturam insertus es in bonam oliuam, quanto magis hi qui secundum naturam inferentur sua oliua? Textus est satis clarus cum similitudine oliuæ & oleastri: penes quas arbores intellige quod dicitur secundum naturam & cōtra naturam. Et est aliquid proportionaliter simile in Iudæis & gentibus pro quanto Iudæi habent sanctitatem tanquam naturalem & legalem, gentiles autē neutro modo. *Nolo enim vos ignorare fratres mysterium hoc.* Quod tot metaphoris hæctenus descripsit mysteriū futuræ tandem salutis Iudæorum, modo explicat. *Vt non sitis vobismetipsis sapientes.* pro, vt non sitis apud vos ipsos prudentes, seu potius elati. Dicitio enim Græca anceps est, & ad elationem animi quandoque spectans, quanuis quod est partis cognoscitiuæ significet. Et vere proposito satis quadrat significari hoc mysterium futurum ad reprimendam elationē gentium aduersus Iudæos. *Quia.* pro, quod. *Cecitas ex parte contigit in Israel.* Non est hoc mysterium, sed quod sequitur, *Donec plenitudo gentium intraret.* pro, intret. *Et sic omnis Israel saluus fiet.* pro, fiet. Duas nouas res pandit hoc mysteriū declaratum. Altera est tēporalitas cecitatis populi Israel: per hoc enim scitur quod nō est perpetua, sed ad tempus, scilicet donec intret plenitudo gentium. Altera est quod cōpleto hoc tempore nō aliqui Israelitæ, sed omnis Israel qui tunc inuenietur, saluus fiet. *Sicut scriptum est. Esa. 59. Veniet ex Sion qui eripiat.* pro, eripies, & auertat. pro, auertet, impietatē. pro, impietates. à *Iacob.* Messias prædicatur venturus ex Sion: hoc est

est de stirpe Dauidis. Sion enim appellata est ciuitas Dauid: & in ea erat sedes regia regni Dauidis. Eripiens autē dicitur ad significandam difficultatem liberandi Iudæos à sua perfidia. Effectus autem significatur manifeste dicendo quòd auertet impietates, nō paupertatem & quæcunque reliqua corporis mala, sed peccata: non ab vno aut multis, sed à Iacob, ab vniuerso populo Israel. *Et hoc illis à me testamentum, quum abstulero peccata eorum.* Aduerte quòd Paulus expositiue adiunxit hæc verba, quum abstulero peccata eorum. In Esaia siquidem sic legitur, Veniet ex Sion redemptor, & eis qui redeunt ab iniquitate in Iacob, hoc fœdus meum cum eis. nec amplius ibi habetur. Verū Paulus ad declarandam conditionem noui testamenti, ad differentiam veteris, adiunxit declarationem quæ tunc esset nouum fœdus inter deum & homines quum veniret ad auferendum peccata. Primum namque fœdus fuit in monte Sina, quū non abstulit peccata, sed corporalem seruitutem Israelitis ab Aegyptiis. *Secundum euangelium quidem inimici.* Rationem reddit tantæ intercapedinis qua differitur adimpletio huius promissi ad populum Israel. Et dicit quòd Iudæi habent duas conditiones relati ad deum. Altera est quòd secundum euangelium, hoc est secundum formam euangelicæ fidei ac doctrinæ, sunt inimici ipsius. *Propter vos. gentiles:* hoc est ratione salutis vestræ quæ ex Iudæorum casu est & seruatur: vt prædeclaratum est. Altera conditio est. *Secundum electionem autem.* hoc est prout substant diuinæ electioni qua elegit in fide omnes saluare. *Charissimi.* pro dilecti sunt à deo. *Propter patres.* propter merita patrū, propter promissiones diuinas dispositas patribus eorū. *Sine penitentia.* pro, impœnitenda, enim sunt dona & vocatio dei. Interpretes addidit sunt. Paulus enim quantum reor assuetus Hebræo sermoni sæpe loquitur sine copula verbali. Probat electionem diuinā erga Iudæos in fine, immobiliter sitinā: quia dona dei & vocatio dei (intellige ex electione procedētia) sunt impœnitenda, sunt quorum deum nunquam pœnitet. Et dixit hoc ad differentiam donorū & vocationū quæ nō procedunt ex electione: sed sunt tantum secundum præsentem iustitiam, vel sunt dona spectantia ad corpus seu res exteriores. Huiusmodi enim effectus quia destruuntur, sunt velut pœnitēda: ita deus ad similitudinē pœnitētis se habet respectu illorū, iuxta id quod scriptū est, pœnitet me fecisse hominē. *Sicut enim aliquādo & vos nō credidistis deo.* Declarat tanquā vicissitudinē quādā diuinā p̄uidētia dispositā in hac dilata cōuersione Iudæorū. Quā vt clarius

elarius perspicias, pone ante mētis oculos hinc progressum con-
 uersionis gentium habere tres terminos (scilicet infidelitatem
 gentium pro termino à quo: erant enim infideles. misericordiā
 consecutam pro termino ad quem: & incredulitatē Iudæorum,
 pro occasione vt declaratum est) inde verò progressum conuer-
 sionis futuræ Iudæorū, similiter secundum tres terminos scilicet
 incredulitatem Iudæorū pro termino à quo, misericordiam conse-
 quendā pro termino ad quē, & misericordiam quā consecutæ
 sunt gentes pro occasione conuersionis Iudæorū. Superius enim
 iam dictum est vt Iudæi æmulentur, vt prouocentur ad æmulan-
 dum salutem gentium. Hæc Paulus in hoc textu ad æmulatio-
 horum progressum, hinc gentium inde Iudæorum secundum
 hos terminos explicat incipiens à progressu gentium, quia assimi-
 lat progressum Iudæorum progressui gētium penes hos ter-
 minos. Dicendo enim gentibus nō credidistis, terminum à quo
 monstrat. *Nunc autē misericordiā consecuti estis.* Ecce terminus ad
 quem. *Propter incredulitatem.* pro, incredulitate. *Illorum.* scilicet
 Iudæorum. Ecce medium occasionale. *Ita & isti.* scilicet Iudæi.
Nunc nō crediderunt. Ecce terminus à quo. *In vestram misericordiā.*
 pro, vestra misericordiā. Ablatiuus est, & est mediū occasionale.
 Est enim sensus occasione vestræ misericordiæ: hoc est vt prouo-
 centur vestra misericordiā. Ideo enim permixti sunt Iudæi non
 credere in Christum, vt exēplo misericordiæ consecutæ à genti-
 libus prouocarentur ad Christū: vt fieri in fine mundi, & quoti-
 die in aliquibus fit. *Vt & ipsi misericordiam consequantur.* Ecce ter-
 minus ad quem. *Conclusit enim deus omnia.* pro, omnes. *in incredu-*
litate. pro, in incredulitatem: *Vt omnium misereatur.* Rationem ex
 parte dei huiusmodi progressuum quo ad peccata permixta red-
 dit, attribuendo deo quod conclusit permixtue omnes tam Iu-
 dæos quàm gentiles in peccatum infidelitatis, quasi in quoddam
 rete: ad hunc finem vt vtrorūque misereatur. subleuando à mi-
 sero infidelitatis statu, & cōsequenter à miseria pœnarum debi-
 tarum infidelibus. *O altitudo.* Hactenus reddidit Paulus rationē
 diuinæ electionis, reprobationis, vocationis, permissionis, & c.
 Et ne putares intētionis eius fuisse completam doctrinam tra-
 dere de huiusmodi operibus dei, subiungit eorū incomprehēsi-
 bilitatem. Subiungit autē admirationis exclamatione: vt etiam
 ex modo loquendi propriam fateatur ignorantiam: dicendo,
 o altitudinem, hoc est celsitudinem. Dicitio tamen Græca signi-
 ficat etiam profunditatem. *Diuitiarum sapiētia.* Deest, & Legen-
 dum

dum est, *Et sapientia & scientia. pro, cognitionis. Dei!* Admiratur sublimitatem non sapientiae & cognitionis, sed diuitiarum tum sapientiae tum cognitionis diuinæ: vt diuitiarum nomine immensam copiam tum sapientiae tum cognitionis diuinæ significaret. Balbutiendi siquidem vt potest, excelsa dei resonat. profunditas enim diuitiarum immensitatem intensiuam & extensiuam tam sapientiae quàm cognitionis diuinæ circumloquitur. Differentia autē inter sapientiam & cognitionē est similis differentiae inter speciem & genus. sapiētia siquidē species est cognitionis, significans illam speciem cognitionis qua supremum fit iudicium & ordo disponitur. Vnde à specie ad genus ascendit: & non solum diuinorū iudiciorum & ordinum rationes, sed vniuersaliter totius diuinæ notitiæ admiratur immensas diuitias. *Quam incomprehensibilia. pro, inscrutabilia. Sunt iudicia eius.* Explicat effectum sapientiae, nam sapientiae effectus sunt iudicia. Et hæc admiratur tanquam inscrutabilia: quoniam nulla creatura sufficit ad scrutandum ex integro rationes diuinorum iudiciorum. *Et inuestigabiles viæ eius.* Negatiue tenetur in. Et est sensus, & nō vestigabiles viæ eius. Viæ dei (gratia scilicet & veritas: ad quas reducuntur vniuersæ viæ domini) non solū ab hominibus, sed nec ab angelis vestigari possunt, intellige perfecte. *Quis enim cognouit sensum. pro, mētem, Domini? aut quis consiliarius eius fuit?* Probat quæ dixit. Et directe quidem primo probat altitudinem, deinde diuitias. Concomitanter autē probat etiam inscrutabilia iudicia, & non vestigabiles vias. horum enim rationes primæ sunt: ac per hoc probatis primis, probata sunt & hæc. Altitudine itaque probat authoritate Esaiæ 40. vbi habetur clare secunda pars huius sententiæ. Sed prima sub aliis verbis. Nam litera nostra habet quis adiuuit spiritum domini? noua ex Hebræo interpretatio habet, quis direxit spiritum domini? Paulus affert quis cognouit mentem domini? Et vere quadrat quis direxit, cū disunctione aut quis consiliarius, ad excludendū tam superiorem dirigentem quàm parem consulentem. Et quia hic sensus quadrat contextui Pauli (quandoquidē per hæc duo directe probatur celsitudo: excluditur enim & superior & par) ideo cū Paulus dicit cognouit, de cognitione approbationis superiori propria intelligendus est: tanto verius quanto dictione Græca hic posita vtuntur quādoque ad significandū statuere seu decernere. hoc enim redit in idem quod dirigere: & superioris est notitiæ. *Aut quis prior. pro, antē. dedit illi & retribuetur ei?* Hæc sententia

ria sumpta est ex Job 41. & inducta ad probandum diuitias. Non enim esset plenitudo diuitiarum dei si quis ante dedisset illi, si debitor esset alicui pro prius acceptis. In hoc enim ipso minus habens inueniretur, si aliquis ante dedisset illi, si aliquis ius haberet petendi restitutionem. Quo contra ex hoc quod nullus potuit ante dare illi, nihil deesse diuitiis propriis comprobatur. *Quoniam ex ipso.* Dupliciter plenitudo diuitiarum comprobatur. Primo ex negatione indigentiae ab alio. & hinc iam probatum est ex dicta sententia Job. Secundo ex effusione in alios. & hinc modo subiungitur probatio dicendo, quoniam ex ipso, effectiue. *Et per ipsum.* formaliter forma exemplari. *Et in ipso.* pro, & in ipsum. Finem. *Sunt omnia.* Interpretes addidit sunt. Paulus enim sine verbo declarat diuinas diuitias usque adeo quod ex ipso efficienter, & per ipsum exemplariter, & in ipsum finaliter, non aliqua sed omnia. Et vere subaudiri potest verbum substantiuum sunt: & quodcunque aliud verbum huiusmodi subseruiens causalitibus. *Ipsi honor & gloria.* Superfluit honor cum coniunctione. *In secula seculorum.* Superfluit seculorum. Subaudi verbum substantiuum tam est quam sit. *Amen.* Terminantis est tractatum propositum de Euangelio quod virtus dei est in salutem omni credenti, Iudaeoque primum & Graeco, &c.

CAPVT

XII.

Obscuro. pro, adhortor, *Itaque vos fratres.* Incipit hic Paulus morali doctrina instruere Romanos. Postquam enim instruxit de gratia Evangelica, consequens fuit vt de vsu gratiae illos instrueret, qui moralis est. Et inchoat ab vsu corporum priorum. *Per misericordiam.* pro, miserationes, *dei.* Hortatur siquidem eos per modum adiurantis miserationes diuinas illis collatas: vt efficacior reddatur exhortatio. *Vt exhibeatis corpora vestra.* Ecce vsus corporum priorum. *Hostiam.* Hortatur vt corpora nostra vertamus in sacrificium. ad hunc enim vsum declarat data corpora Christianis. *Viuentem.* Prima conditio huius hostiae describitur vita, ad differentiam martyrum: qui corpora sua exhibent hostiam occidendam. Ac si apertius dixisset, non loquor modo de vsu corporum vestrorum ad sacrificium per martyrium, sed vt vtamini corporibus vestris in sacrificium viuens: hoc est, dum hanc degitis vitam, exhibete corpora vestra hostiam: *sanctam.* Secunda conditio est munditia, proculdubio ab inquinamentis peccatorum. *Deo placentem.* Tertia conditio est exercitatio operum quae secundum se grata sunt deo. *Rationabile*

bile obsequium vestrum. Dicitio interpretata obsequium, latria est; quam cultum soli deo debitū intelligimus sonare. Et propterea legēdum est, *Rationabilem cultum vestrum.* Sensus tamen in idem redit: quoniam nō est ad propositum sermo de cultu diuino generaliter: sed directē ad propositum Pauli, est loqui de cultu diuino in exhibendo corpora nostra hostiam viuentem, sanctam, deo placentem. Et significatur per hanc conditionem quōd non sufficiunt sacrificio corporum nostrorum prædictæ conditiones nisi addatur & hæc quarta. nam quanuis homo vtatur corpore suo cum munditia ab iis quæ sunt secundum se peccata, & cum operibus quæ sunt secundum se grata, nisi addatur ratio relativa, contingeret cultum nostrum in hac hostia esse minus rationabilem. Verbi gratia, si Episcopus aut doctor cæteris seruatis minus consideraret impedimenta maioris vtilitatis vacando sacrificio corporis, irrationabilis esset cultus. Et sic de similibus respectibus quos oportet conferre rationem quum offert corpus suum deo, castitate, abstinentia, vigiliis, laboribus, & aliis huiusmodi. *Et nolite conformari.* pro, & ne conformamini. *Huic seculo.* Post vsum corporis immediate sequitur vsus exteriorum rerum. De quibus vnico verbo dicit & ne conformamini huic seculo, in vsu rerum temporalium, pecuniarum, honorum, & id genus reliquorum. Quid sit autem cōformari huic seculo, quotidiana experientia docet. est enim conformari in affectu & vsu prout homines affecti huic seculo, afficiuntur & vtuntur. *Sed reformamini.* pro, transformamini, *In nouitate.* Superfluit in. *Sensus vestri.* pro, mentis vestræ. Duo difficilia proposuerat, scilicet vsum corporum in sacrificium, & negationem conformitatis huic seculo in vsu rerum. Et propterea ad monstrandam facilitatem explicat modum quo vtrūque fieri potest, scilicet per redundantiam nouitatis quam habent in mente ad transformandum eos in hos vsus. *Quanuis enim ambo vsus difficiles sint absolute, non tamen difficiles sunt renouatis mente per diuinam gratiam: quoniam ex illa mentis nouitate deriuatur transformatio hominis in nouum vsum corporis & rerum.* Presupponens itaque Paulus Romanos iam mente renouatos per gratiam diuinam quam tantopere superius tractauit: monet modo vt illa mentis nouitate transformentur: transeant in nouam formam vtendi tam corpore quàm rebus. *Vt probetis.* hoc est, vt experimento sentiat. *Quæ sit voluntas.* Superfluit sit. *Dei bona.* hoc est volens bonā. *Et beneplacens.* Non solum vult

voluntas dei bona, sed etiam quātum est ex se, grata seu suavis est omnibus. *Et perfecta.* Tum quia nihil ei deest, tum quia ad perfectionem adducit quæcunque vult bona. Et describit per hæc fructū vtriusque vsus. Declarat siquidem quòd per huiusmodi vsus corporum & rerū perueniunt homines ad internum gustum tam bene dispositum vt tanquam sentiendo experimēto cognoscant voluntatem dei bonam, & ita bonam vt nulli malam, & bene placentem quasi suauem gustui, & perfectam, non deficientem, sed fouentem atque ad perfectionem ducentem. Quòd est in hac vita inchoare vitam cœlestem. hoc enim in patria beati perfecte habent: sed viatores tales experiuntur vtcunque illud. Oportuit enim tam difficilibus mandatis fructum adiicere pretiosum in hac vita. *Dico enim per gratiam quæ data est mihi.* Post vsum corporis & rerum, ad vsum donorū, quæ quisque à deo accepit, transit. Et intendit per gratiam sibi datam apostolatū suum. Et præmittit hoc, quoniā ad modeste cogitare moniturus est: ne quis ei obiiceret quòd tu excedis modestiam, quòd non tuum est ordinare nostra, arguereq; nos. ad occurrendum siquidem huic obiectioni, præmittit quòd loquitur ex autoritate non vsurpata, sed data sibi. Quæ vere gratia est: quia non ex meritis, sed gratuito à Christo est ei collata.

Omnibus qui sunt inter vos. nullo excepto, Gentili, aut Iudæo. Et dixit hoc, quia in præcedenti capitulo apostrophauerat ad Gentiles, ne quis putaret quòd ad solos Gentiles loqueretur. *Non plus sapere.* Dicitio ter hîc interpretata sapere, est illa qua frequenter hîc vtitur Paulus: de qua superius diximus quòd significat actionem partis cognoscitiuæ, quā Latina lingua proprio non explicat vocabulo. Vnde fit vt cogitare, curare, sentire, sapere, & prudentiæ atque elationis nomina assumantur. Inter circūloquendū igitur quanuis nec sapere nec sentire significetur, magis tamen videtur vtendū sentire, ea ratione quia sapere sonat actū virtutis, sentire autem (non exteriori sensu, sed intellectu) sonat actū indifferentem ad virtutem vel vitium. Legendū itaque esset, *Nō supersensire quā oportet sentire, sed sentire ad modestiū esse.* Sic enim habet textus Græcus. quanuis communiter interpretetur ad sobrietatem seu modestiā. Prima culpa circa vsum donorum, quædam superbiæ species est applicata ad actionem intellectus, quæ significatur per supersensire. Non dicit Paulus supersensire de seipso, aut de alio: vt intelligamus in omni materia (hoc est siue de se, siue de alio, siue de vsu doni: & hoc dire-

He est ad propositum) nō esse supersentiendū. Et ad quid referat-
 tur præpositio super, explicat ipsemet subiūgēdo quā oportet
 sentire: hoc est quā exigit donū, officiū, ministeriū, & huiusmo-
 di. Et ne in sola prohibitione excessus sisteret monitio, adiungit
 affirmationem modi sentiendi, quum dicit: sed sentire ad mo-
 destum esse. Ecce limes vt cogites, sentias, & iudices infra limi-
 tes modestiæ tibi congruæ. Si dixisset ad modestiam, latior re-
 lineretur campus: sed dicendo ad modestū esse, arctat ad mo-
 destiam cuiq; congruā. Aliquid est enim modestū viro quod nō
 esset modestū mulieri: & aliquid est modestū doctori, quod non
 est modestum discipulo. *Et unicuique.* Superfluit &. Iungitur si-
 quidem hæc particula immediate præcedenti. explanat enim
 tum quod de vsu donorū diuinorū loquitur, tum rationem non
 excedendi. sed modestiā seruandi. *Sicut deus diuisit mensurā fidei.*
 Ecce materia scilicet diuisa dona dei. Ecce mensura inter ex-
 cessum & defectum, secūdam quam seruatur medium. Appellat
 autem diuina dona diuisam à deo mensuram fidei, eo quod pri-
 mum donū est fides, & reliqua dona sunt quædam mensuræ pri-
 mi doni. Mensuræ autem quia ad mensurā dantur: solo Christo
 excepto, de quo scriptum est, quod non ad mēsuram illi datur.
 Iubet itaque quod nullus supra mensuram doni sibi dati in fide
 Iesu Christi supersentiat in vsu donorū. Hic enim excessus val-
 de nociuus est cuiunque collegio, etiā profano: vt experien-
 tia testatur. *Sicut enim in vno corpore multa mēbra habemus, omnia
 autē membra non eundem actū habent.* Probat ex similitudine na-
 turalis corporis seruandā esse huiusmodi mensuram. Similitu-
 do autem est clara. *Ita multi vnum corpus sumus in Christo.* Nō vnū
 corpus naturale, sed vnum corpus mysticum. Ita quod quantū-
 cunq; multi, omnes tamen sumus vnum corpus mysticū in Chri-
 sto: hoc est in fide, in spe, in charitate, in imitatione, & (quod
 summū est) in spiritu Christi. Christus enim est velut anima vi-
 uificans spiritu sancto totū corpus mysticum. *Singuli autem alter
 alterius.* pro inuicem membra. Non solū sumus vnū corpus rela-
 ti ad Christum, sed etiam singuli relati inter nos mutuo, sumus
 inuicem membra: hoc est, quemadmodum membra naturalia
 eiusdem corporis nō solum vniuntur in corpore vno, sed etiam
 inter se membra sunt inuicem membra (oculus enim videt pe-
 di & manū reliquisque membris: & eōuerso manus operatur
 oculo & pedi, &c. & sic de aliis) ita singuli Christiani sunt inui-
 cem membra. vnus enim operatur alteri & eōuerso. Hæc est
 enim

enim sanctorum cōmunio. *Habentes autem donationes secundum gratiam, quæ data est nobis, differētes.* Dixerat de membris naturalibus, omnia autem membra non eundem actum habent, & huic simile nōdum explicauerat in corpore Christi mystico. Et propterea modo explicat hanc similitudinem: declarando quōd sic singuli sumus inuicem mēbra, quōd non habemus eadem dona, sed dona diuersa. Ita quōd nomen, differentes, est accusatiui casus, & refertur ad donationes. Et est ordo literæ, habētes autem donationes differentes. Interponitur autem secundū gratiam datam nobis: vt intelligamus tam dona quā differentiā donorum esse secundum gratiam nobis datam, & nō esse ex meritis nostris, sed ex gratuita diuina distributione. *Sive prophetiam.* Explicat in specie diuersa dona dei gratuita, mēbris Christi collata: & simul explicat modestiam seruandam in vsu eorum, inchoans à dono prophetiæ. *Secundum rationem fidei.* Dicitio Græca interpretata rationem, analogiam significat: hoc est rationem proportionalem. Optimus vsus doni prophetiæ est semper inspicere ad ea quæ proportionata sunt fidei. Prophetas enim declamantes ratione quadrantium fidei, pseudopphetas potius quā prophetas habeto. Et quoniam vana & indecentia à proportione Christianæ fidei discrepant, omnes vaticinantes talia abiiciendi sunt. *Sive ministerium.* Ecce donum officij. *In ministrando.* Ecce vsus: vt scilicet & ministret & contentus sit ministracione. *Sive qui docet.* Ecce donum doctoris. *In doctrina.* Ecce vsus: vt scilicet doceat, & sat sit ei docere. *Qui exhortatur.* Ecce donum gratiæ exhortatoriæ. *In exhortando.* Ecce vsus: vt scilicet exhortetur, limites exhortationis non excedendo. *Qui tribuit.* Ecce donum facultatis, qua potest donare res vel officia. *In simplicitate.* Ecce vsus: vt scilicet simplici corde non tanquam redhibiturus, aut ad aliquid machinans donet. *Qui præst.* Ecce donum, quo aliis præest. *In soliciudine.* pro, in studio. Ecce vsus. oportet enim præsidem studiosum esse ad ea quæ ei incumbunt. *Qui miseretur.* Ecce donum quo & potest misereri, & misericordiæ exercet opera. *In hilaritate.* Ecce vsus. Subuenientem siquidem miseris iubet Paulus non mœste, non quasi fastidio habentem miseris, sed hilariter subleuare miseris: quia ex parte miserentis perficitur affectus, & ex parte miseri recipitur cum consolatione subleuatio. Et scito quōd in Græco participia sunt, qui docet, qui exhortatur, & reliqua. Ita quōd clarius sonat dona textus Græcus, dicen-

do docens, exhortans, tribuens, praesidens, miserens, quæ interpres Latinus resoluit in verbum & relatiuum. *Dilectio*. Et hoc donum est. *Sine simulatione*. Ecce vsus dilectionis. *Orientes*. Et hoc donum est. *Malum*. Ecce vsus odij: vt scilicet vtamur eo versus malum, propria enim materia odij est malum quod est vere malum. *Adhaerentes*. Et hoc donum est. *Bono*. Ecce vsus adhaerentis. *Charitatem*. pro, charitate fraternitatis. Ecce donum dilectio fraterna. *Inuicem diligentes*. Ecce vsus. Iubet Paulus vt fratrum amorem extendamus ad omnes mutuo: quod est Christianos omnes inuicem se diligere vt fratres. *Honore*. Ecce donum. *Inuicem praeuenientes*. pro, praecedentes, Ecce vsus honoris, vt vnusquisque praecedat alterum honorando actiue. *Solitudinis*. pro, studio. Ecce donum. *Non pigri*. Ecce vsus. oportet enim studio vt abique pigritia in exequendo. *Spiritu*. Ecce donum. *Feruentes*. Ecce vsus: vt non ferueat caro, sed spiritus, vt vtamur spiritu ad feruendum in spiritualibus. *Domino*. Et hoc magnum donum est, recognoscere deum dominum. *Seruietes*. Ecce vsus. *Spe*. Ecce donum. *Gaudentes*. Ecce vsus. spes enim quanuis annexam habeat afflictionem ratione dilationis, absolute tamen vt respicit rem speratam, gaudium parit: & proprius vsus eius in quantum spes, est gaudere. *In tribulatione*. Superfluit in. Et parui refert legere tribulationem vel afflictionem vel pressuram. mala siquidem huius mundi significantur. Et hæc inter dona dei sunt. vnde & superius dictum est gloriantes in tribulationibus. *Patientes*. Ecce vsus, non à patiundo, sed à patientiæ virtute. *Orationi*. Ecce donum. *Instantes*. Ecce vsus assiduitatis. *Necessitatibus sanctorum communicantes*. *Hospitalitatem*. Et hoc donum est. *Sectantes*. optimus vsus. *Benedicite*. Vfus præponitur hic. *Persequentibus vos*. Et hoc dei donum est. Iubet enim vt persecutoribus vtamur ad benedicientem eis: hoc est ad imprecandum eis bona. *Benedicite, & nolite maledicere*. pro, & ne maledicite. Exaggerat Paulus mandatum hoc, prohibendo quascunque maledicentias (siue imprecando, siue detrahendo, siue conuicium aut contumeliam dicendo) sed iterum mandando benedicientiam. ¶ Occurrit tamen hic quæstio quo pacto Paulus prohibet ne maledicamus persequentibus nos: quum ipse Actuum vigesimotertio maledixit persecutorem suum. percutiet te deus paries dealbate. Solutio est, quod Paulus non imprecando, sed arguendo & prædicando diuinam iustitiam verba illa dixit: vt manifeste testantur subiuncta verba.

Non prohibemur autem hoc mandato quin arguendo & diuinam prædicando iustitiam, mala futura persecutoribus prænuntiemus, & culpas præsentis reprehendamus. Quæ duo Paulus fecit, à quibus abstinuisset ob reuerentiam gradus, si sciuisset illum summum sacerdotem. *Gaudete cum gaudentibus.* Vti gauderem bono, iubet gaudente. *Et flete cum flentibus.* Similis est sententia. *Idipsum.* pro, idem, *inuicem sentientes.* Optimus usus sensus interni cuiuscunque collegij est vt idem mutuo sentiant. sola enim hac ratione concordia seruatur. *Non alta sapientes.* pro, sentientes. Impedimentum idem sentiendi est alium sentire. Et est sermo de alto respectiue: hoc est altius quàm oporteat, quàm deceat, quàm expediat. *Sed humilibus consentientes.* Dictio interpretata consentientes, quia est participium passiuum præsentis temporis, non potuit Latine vna dictione significari. Et propterea circuloquendo legendum est. *Accommodantes vos.* Sic enim seruatur tempus præsens: & accommodari per pronomen vos in accusatiuo significatur, Ita quòd literalis sensus est: sed humilibus, hoc est abiectis seu infimis, vos ipsos accommodantes. hoc enim tollit impedimentum alta sapienti, & est fomentum concordia. *Nolite esse prudentes apud vosmetipsos.* Verbum verbo reddendo legendum esset, ne sitis prudentes. Et hoc ad perfecte tollendum impedimenta discordia. Putant aliqui imprudentia esse accommodare sentire suum minoribus & infimis. Et propterea huic opinioni obuiando, adiungit, non sitis prudentes apud vosmetipsos. Et est simile præcepto illi, ne innitaris prudentia tua. *Nulli malum pro malo reddentes.* Reddere malum pro malo proprie est ex intentione reddere malum: ita quæ intentio tendit ad malum alteri reddendum. Et est actus illicitus cuiuscunque. Et per hoc monet non uti actu reddendi (qui proprie est actus iniuria) hac intentione scilicet ad malum, quando uis alter mereatur, debet enim reddi malum sub ratione iusti, quando redditur licite. *Prouidentes bona non tantum coram deo, sed etiam omnibus hominibus.* Sex dictiones sunt superflua, scilicet, non tantum coram deo, sed etiam. Monet usum prouidentia vt habeat pro materia bona, & non mala. nec solù terminetur prouisio ad bona, sed etiam ad bona coram omnibus hominibus: hoc est ad bona quæ sint talia, vt coram omnibus habeant unde sint bona: ad differentiam eorum qui prouident quidem bona, sed non talibus circumstantiis vallata, vt coram omnibus habeant unde appareant bona, sed locum relinquunt suspicionibus alicuius mali admisti.

Et quoniam valde difficile est hoc seruare respectu omnium hominum, ideo Paulus adiungit, *Si fieri potest*. Instruit enim per hoc vt prouideamus secundum vires bona coram omnibus. Et si fieri nequit vt omnibus videantur bona, relinquamus ipsis curam. *Quod ex vobis est*. Quod pro quantum. Et superfluit est. in veritate tamen subauditum. *Cum omnibus hominibus pacē habentes*. Vfus pacis cum omnibus præcipitur quantum est ex parte nostra. vsus enim pacis pendet non solum ex nobis, sed ex aliis: qui cum hominibus pacis nolunt pacem, sed vtuntur inimicitia aut persecutione, & huiusmodi. *Non vosmetipsos defendentes charissimi*. pro, vindicantes dilecti. Inter vindictam & reddere malum pro malo, hoc interest, quòd reddere malum pro malo, est formaliter & ex intentione velle malum reddere: vindicare autem est materialiter quidem malum, formaliter autem iustum vel reddere. Vnde & vindicare est actus iustitiæ: velle autem malum est actus odij. Nō sufficit Paulo inhibere nulli malum pro malo reddendum, sed etiā inhibuit non vosmetipsos vindicantes. ¶ Et quoniam inhibitio illicitorū est, hinc clarē patet illicitum esse quod prohibet. Sed bene nota quid prohibet. Non enim dicit non vindicantes, sed non vosmetipsos vindicantes: ad significandum quòd prohibet hominē per seipsum propriā exercere vindictā. Cum quo cōstat quòd possit exercere vindictam brachio prætoris vel principis. Nec princeps transgressor est huius mandati, quia priuatorū seu reipublice vlciscitur iniurias, etiam si fuerint commissæ contra personā propriam: quoniam non ipse priuatus, sed autoritate publica principem vlciscitur. Et adiungit dilecti, ad demulcendū Romanos in hoc præcepto communiter contrario humano impetui. *Sed date locum iræ*. Duplex potest esse sensus, vel cedite iræ iniuriantium, vel reseruate locum iustitiæ vindicatiuæ: quæ non est virtus priuatorum, sed publica fungentium potestate. Vtrunque enim horum fit abstinendo ab vltione per nosipos. *Scriptum est enim*. Deute. 32. *Mibi vindictam*. pro, vindicta. & ego retribuam, dicit dominus. Superfluit & affert autoritatem ex cantico Moyfi, vbi clarius legimus, mea est vltio, & ego retribuam. Propriam sibi deus asserit esse vltionem, qui solus omnium vindictas exercere potest, qui solus nihil relinquit impune. Ipsi ergo deo saltem reseruandam censet vindictam: cui proprium est omnia mala punire. *Sed si esurierit*. Superfluit sed. *Inimicus tuus, ciba illum: si sitit, da potum illi*. Sumpta est hæc sententia ex Prouerb. cap. 25. Superius dixerat

vt benedicerent iniurijs: modo mandat vt etiam beneficia illis. ¶ Sed aduerte quod non absolute, sed in articulo necessitatis hoc mandatur: dicendo si esurierit, si sitit: vt intelligamus quod inimico in particulari benefacere non præcipitur nisi in articulo necessitatis. Et tunc præcipitur quod necessarium est tribui, dicendo ciba illum, potus da illi. Non enim dicitur dicitur illi, exalta illum. præcepta siquidè dei rationabilia sunt, vt subueniatur naturæ & indigentis. *Hoc enim faciens, carbones ignis congeres super caput eius.* Duplex potest esse sensus. Vel referendo ad reseruatam Deo vindictam: & sic est sermo prænuntiatius augendæ vindictæ quanto inimicus sit amico ingrator ex beneficio cibi & potus, vt quemadmodum prius monuit non vindicandum, quia Deus vindicat, ita modo moneat esurientem inimicum pascendum: quia per hoc non minuitur, sed augetur vindicta diuina inimici quatenus inimici. de tali enim est sermo. Vel significando occasionem conuersionis inimici ab inimicitia ad amicitiam. Nullum siquidem medium accomodatius est ad prouocandum amorem quàm beneficium spontaneum tẽpore necessitatis conferre: & sic sermo iste rationẽ mandati affert ex natura beneficij: quia scilicet congregabit velut prunas super caput, incentiuas causas amoris erga te, in ipso inimico. Et hic sensus valde quadrat tam Prouerbiorum textui quàm Paulo apponenti coniunctiõnem enim: dicens hoc enim faciens: vt intelligamus rationem reddi mandati. *Noli vinci, pro, ne vincaris, à malo, sed vince in bonum malum.* Omni ex parte Paulus consulit. Apparet hominibus filiis huius seculi, quod succumbere quoddam est non vlisci: & insuper benefacere esurienti inimico. Quo cõtra Paulus monstrat oppositum, & quod tam vlisci quàm nõ pascere inimicũ esurientem est succubere malo, est vinci à malo. Vilissimus & debilissimus hostis est malum non solum inimicitia, sed quodcunque malũ: vt pote quod nihil est, quod exosum omnibus suapte natura est, victoria autẽ est, bona voluntate, bono affectu atq; beneficio superare malum inimicitia. Ac si apertius dixisset, Si turpe putatis succubere ac vinci, hoc ipsum ego moneo vt non vincamini à malo, sed vincatis in bono malum.

CAPVT XIII.

Omnis anima. Postquam Paulus instruxit Romanos circa vsum corporis, rerum, & donorum Dei, prosequitur instructionẽ circa vsum libertatis respectu principũ. Cauet siquidem ne occasione libertatis cõsecutæ per Christũ, Romani exemptos

se putent à iurisdictione principum secularium. propterea enim instruit eos vt subditi sint secularibus principibus. Et significatius dicit omnis anima, quum debuisset dici omnis homo, vt intelligeremus non solum res nostras, non solum corpora nostra, sed etiam animas debere subiici principibus secularibus in iis quæ possunt legitime imperare. Et dicendo omneis, neminem exceptit. *Potestatibus sublimioribus.* pro, præcellentibus, *subdita sit.* Non dicit potestatibus, sed potestatibus præcellentibus, ad differentiam potestatum tyrannicarum: hoc est eorum qui non vere sunt domini, sed tyranni. Eorum siquidem potestates sunt potestates, sed non sunt potestates præcellentes: sed potestates hostiles, potestates latronicæ. Ad differentiam enim hostilium potestatum, dicit potestatibus præcellentibus: vt intelligerent non mandari sibi vt omnis anima subiiciatur potestatibus tyrannicis, sed potestatibus præcellentibus, & vt vno verbo dicatur potestatibus legitimis. *Non est enim potestas nisi à Deo.* Quauis hæc sententia solitaria vera sit vniuersalissime, ad propositum tamen Pauli non est nisi arctata ad potestatem de qua est sermo: hoc est potestatem præcellentem, potestatem legitimam: nam ex hoc quod est à deo, probat quòd necessario debemus illi subiici: constat autem hanc rationem non habere locum si applicaretur ad omnem quomodolibet potestatem: non est enim necesse vt subiiciamur potestati hostili, quæ tamen est etiam à Deo. Subintellige igitur præcellens. Ita quòd sensus est: non est enim potestas præcellens nisi à deo. Et hoc (ne oporteat repeti) in subsequenibus subintelligatur. *Que autem sunt. Deest potestates.* Totum hoc subiectum est enuntiationis. *A deo ordinatae sunt.* Prius dixerat omnes potestates præcellentes esse à deo: modo adiungit easdem esse quoque ordinatas à deo, vt intelligamus non solum potestates ipsas quantum ad earum substantiam esse à deo, sed etiam quantum ad subordinationem aliorum ipsis: ad potestatis siquidem ordinem spectat subordinatione aliorum: alioquin sine ordine esset potestas. *Itaque qui resistit.* pro, resistens, *potestati, dei ordinationi resistit.* pro, restitit. Infert Paulus quòd resistens potestati præcellenti, dum putat se resistere homini, in veritate tamen restitit ordinationi dei. Describit autem participio presentis resistantiam potestati, resistantiam autem dei ordinationi verbo præterito: quia dum illa ex intentione fit, post factum comprehenditur à scientia fuisse commissam resistantiam in dei ordinationem. *Qui autem resistunt.* pro, restiterunt, *ipsi sibi dam-*

nationem acquirunt. pro, sibi ipsis iudicium sument. Nō solum culpam contra dei ordinationem, sed etiam pœnam ex demerito patratae resistentiæ describit. Et quoniā prænuntiat sumptuos iudicium sibi ipsis, & in hac vita sæpe hoc nō verificatur, ideo de diuino iudicio sermo iste loquitur: nihil enim impune diuinum relinquit iudicium. Constat autē quōd sumere iudiciū, est accipere quod sibi iure pro merito debetur. *Nam principes.* Occurrit tamen obiectio: qua ratione tu dicis anima potestatibus præcellentibus subiiciatur, ingerendo nobis timorem secularium potestatum: quū lex euangelica sit lex amoris, & Christianis solus Deus timendus sit? Huic inquam obiectio obuiat Paulus, dicēdo in substantia quōd principes seculares non sunt ad timorem bonis, sed malis: ac per hoc non sunt timendi veris Christianis non solum nomine, sed re. *Non sunt timori boni operis, sed mali.* pro, non sunt timor bonorum operum sed malorum. Et verum dicit quantū est ex natura extremorum, scilicet principatus & operum. Secus autem euenit sæpe ex abusu: vt patet in martyribus, qui propter bona opera à principibus puniebantur: sed nō ex natura operum erat timor si quis erat in aliquibus, sed quia principes abutebantur potestate. Et iuxta hūc sensum intellige subiuncta. *Vis autem non timere potestatem? bonum fac.* Quod autē interferit, *Et habebis laudem ex illa.* relatiue verificatur, dum enim mala opera puniuntur, laudantur bona: ipsa enim punitio malorum, laus est bonorum. *Dei enim minister est.* Rationem reddit quare principes non sunt timor bonorum, sed malorum operum, ex hoc quod sunt ministri dei, ac per hoc imitantes deum. *Tibi in bonum. Si autem malum feceris, time.* nō enim sine causa gladium portat. Dei enim minister est, vindex in iram ei qui male agit. Ecce ad quid est minister dei, ad vindicandum, ad iustitiam vindicatiuam exercendam in punitionem eius qui male facit. Et hinc apparet quo sensu dictum sit omnis anima potestatibus præcellentibus subiiciatur: scilicet pro quanto princeps minister dei est. In iis enim quæ præcipit exorbitans à ministerio dei nullus ei subiicitur. *Ideoq; necessitate subditi estote.* pro, ideo quōd necesse est subiici, non solum propter iram, hoc est punitionē quam potest inferre princeps. *Sed etiam propter conscientiam.* Et hæc est cōclusio principaliter intentata. *Ideo enim & tributa præstatis.* pro, penditis. Postquā instruxit de subiectione principibus debita in genere, modo descendit ad speciem tributorū, deducendo ex eodem fonte debitum tributorum. *Ministri enim dei sunt; in*
hoc

hoc ipsum seruientes, pro, inferuientes. Manifestat illam cōmunem causam vtriusque (scilicet subiectionis & tributorum) esse hanc scilicet q̄ ministri Dei sunt principes inferuientes in hoc ipsum dei ministerium: ex eo nāque quod incumbunt diuino ministerio, debemus tanquam stipendia eorum, soluere tributa illis. *Reddite ergo omnibus debita.* Montrato debito & subiectionis & tributorum, mandat extendendo executionem iustitiæ quo ad omnia debita omnibus respectiue. *Cui tributū, tributū: cui vectigal, vectigal: cui timorē, timorē: cui honorē, honorē.* Enumerat in specie quatuor, tributum, vectigal, timorē, & honorē. Nec caret quæstione quod dicitur de timore: quū in vero Christiano locū non habeat debitum timoris respectu principū, vt ipsemet Paulus nunc docuit. ¶ Solutio est, quod Paulus non dicit Romanis quod debeant timere, sed quod cui debent timorē reddāt timorē: ita quod præsupposito debito timoris præcipit timere: hoc autem sanctum est præceptum, præsupposito quod aliqui Christiani agant malum, quod in tanta multitudine inuitabile est. dixerat enim si malum agis time. Posset nihilominus timor offendendi intelligi: minus proprie nomen timor habet pro materia malum culpæ. *Nemini quicquam debeatis, nisi vt inuicem diligatis.* Ne multitudo debitorum homini onerosa appareret, debita omnia mōstrat esse vnum tantum debitum. Et propterea summam omnia debita cuiunque nomini, dicit quod nemini quicquam debeant nisi vnum, scilicet inuicem diligere. Et hoc probat subitigendo. *Qui enim diligit proximum,* pro, alterum, *legem impleuit.* Optima ratio, quia in hoc vno impletur vniuersa lex. Et quod hoc sit verum, probat inductiue discurrendo per singula præcepta legis. *Nam non adulterabis.* Deest pronomen illud. Legendum est, *Nam illud non adulterabis, non furaberis, non falsum testimonium dices, non cōcupisces.* ¶ si quod est aliud mandatū, in hoc verbo instauratur. pro, summatur, seu cōsummatur: hoc est summam colligitur. *Diliges.* Deest videlicet. Legendum est, *Videlicet diliges proximum tuum sicut teipsum.* In hoc vno præcepto scripto Leuitici decimonono contineri omnia, intendit probare Paulus. Sensus autem huius præcepti ad literam est vt diligas proximum tuū, & diligas illū eo modo quo diligis teipsum: hoc est amore amicitia, quod est velle illi bonum honestum, bonum vtile, bonumque delectabile propter illum, non propter te: sicut vis tibiipsum bona hæc propter teipsum. In hoc enim sensu si impletur hoc mandatū, vniuersa lex ad proximum impleta est.

Dilect.

Dilectio proximi. pro, proximo. *malum non operatur.* Manifestat Paulus probationē assumptam, scilicet q̄ omnia mādata in hoc vno continentur, ex hoc q̄ dilectio (supple amicitia) non operatur malum proximo. Minus dicit & plus significat: nam non solum quia efficere bonum nō semper est in potestate diligentis, ideo non dixit, dilectio efficit bonū proximo, sed dixit non operatur malum proximo: quod semper & vbique est in potestate diligentis. Et in hoc ipso quod est nō operari malum proximo, clauditur nō subtrahere bonum debitum quando & vbi potest: nam subtrahere debitum bonū, est operari malum. Non est ergo diminuta, sed totum complectens debitum hęc ratio. *Plenitudo ergo legis est dilectio.* Si obiicit q̄ dominus dixit non in hoc vno, sed in duobus mandatis (dilectionis scilicet dei & proximi) pendere legem & prophetas, scito dupliciter quæstionem solui. Primo q̄ Paulus loquitur de lege relata ad homines: quoniam tractat de debitis homini. Cuius signum est q̄ non attulit nisi præcepta debitorū hominibus: dominus vero loquitur de lege absolute. Et hic videtur sensus literalis: nam de dilectione dei superius docuerat. ¶ Potest nihilominus dici q̄ in mandato dilectionis proximi, clauditur mandatum dilectionis dei sicut causa in effectu. Vel q̄ Paulus non dicit plenitudo ergo legis est dilectio proximi, sed dilectio: vt proportionaliter significaret quòd quemadmodū dilectio proximi implet vniuersa debita homini, ita dilectio dei implet vniuersa debita deo: vt sic proportionaliter omni ex parte cōcludatur, plenitudo ergo legis est dilectio. *Et hoc.* Aduerte q̄ pronomen hoc, non potest referri ad nomen tempus in textu Græco: nam alterum est generis masculini, alterum neutri. Et propterea commate punctuandū est pronomen. Exaggerat siquidem Paulus adimplendum esse hoc præceptum mutua dilectionis ex parte oblata: opportunitatis. Est itaque sensus, & hoc tanto magis adimplere debemus. *Scientes tempus.* Tēporis nomen hoc in loco accommodum tēpus significat, tanquam occasionē dans recte operādi. Sicut etiam quum offertur nobis cōgrua occasio alicuius negotiationis, consueuimus dicere ecce tēpus: intendentes nō tam tempus quā occasionē congruam. *Quia hora est iam nos de somno surgere.* pro, excitari. Metaphora vtitur noctis & diei, somni & vigilia: cōparans statū culpæ nocti & somno, statū vero gratiæ, vigiliæ & diei. Et qm̄ negligentia ex parte status culpæ se tenēs sicut somnus cōgruit nocti,

& tem

& tempus gratiæ ex parte dei velut diei principium se tenet (clarus enim dies vsque ad futuram vitam non erit) ideo tanquam principium diei sit, dicit quia hora est iam nos de somno negligentia excitari, intendens quod quia scimus occasionem nobis dari ex tempore vt abiciamus nocturna, oportet nos sectari diurna, per quæ impletur vniuersa lex. *Nunc enim propior est nostra salus quam quæ credidimus.* Dictio quàm non est pronomen relationalium, sed aduerbium respondens cõparatiuo propior. Assignat rationem accommodi temporis ex maiore propinquitate salutis, modo quàm quando incœpimus credere. Et verificatur propinquitas maior tum secundũ tempus: quia cõtinue accedimus ad mortem in qua erit nostra salus. tum secundum dispositionẽ meritorum: quia continue proficimus in meritis. Consistit itaq; ratio surgẽdi ab omni neglectu, quia propinquiore sumus salutis æternæ modo quàm quũ incœpimus surgere à peccato, credẽdo in Christum. *Nox præcessit.* peccatorum nox iam præterit. *Dies autem appropinquauit.* Dies clarus æternæ salutis appropinquauit per gratiam. Et vere appropinquauit nobis: quoniam in nobis iam inchoauit, & incrementa continue suscipit si nos non desimus gratiæ Dei. *Abiciamus ergo opera tenebrarum.* Ex hoc quod nox præcessit, congrue infertur abiectio operum conuenientium tenebris. *Et induamur arma lucis.* Ex hoc quod dies appropinquauit, quod iam est aurora, congrue infertur, induamur arma lucis. Opera luci consona appellauit arma lucis: quia non solum sunt opera, sed sunt arma. Et dixit hoc ad differentiã operum tenebrarum. nam peccata quæ sunt tenebrarum opera (quia omnis qui male agit odit lucem) sunt tantum opera nostra. Aeternæ autem salutis meritoria opera (quæ appellantur arma lucis) non solum sunt opera luci consona, sed sunt arma, tũ defensiva, tum offensiuua hostium, virtute diuinæ gratiæ. *Sicut in die honestè ambulemus.* Vna dictio est sicut. Consequenter adiungit præceptum ambulandi contra quietem somni, & præceptũ modi: dicendo honeste sicut in die, hoc est, quemadmodum exigit dies hominem compositæ incedere. Quamuis enim nox sit somni tempus, si tamen contingit nocte ambulare minus cõposite incedimus, tanquam nox licentiam tribuat qualitercunq; eundi: sed in die morale est omnibus se componere, tanquam dies exigit honestatem compositæ personæ. *Non in comessationibus & ebrietatibus, nõ in cubilibus & impudicitis, non in contentione & emulatione.* Ecce opera tenebrarum, quorum prima duo sunt gula

Ita: duo sequētia sunt venereæ rei. Cubilia enim honesto vocabulo opus venereum significāt, impudicitiaē autē lasciuiaē tactuum. Duo verò vltima quāuis alterius sint natura, concomitantur tamen prædicta. tam cōtentio siue lis (verbo vel facto) quā inuidia interna, crapulationes & venerea comitantur: vt experientia restatur, & propterea inter opera nocturna computātur. *Sed induamini dominum Iesum Christum.* Ecce arma lucis, imitari opera domini Iesu Christi. Postquam enim per baptisum induiti sumus meritis Christi, oportet nos imitatione operū induere nos Iesu Christi patientia, mansuetudine, humilitate, charitate, &c. *Et carnis curam ne feceritis in desiderijs,* pro, in cōcupiscentias. Non prohibet carnis curam haberi, sed ad talem finem scilicet ad cōcupiscentias. Sufficere debet Christiano providere carni ad necessitates, ad commoditates secūdum rectam rationem: & non extendat prouidentiam carnis vt concupiscentiaē poscunt.

CAPVT XIII.

Infirmum autem in fide. Superfluit in. Prosequens Paulus instructionem vsus gratiæ, instruit in hoc capitulo vsū gratiæ erga infirmos fide, quo ad duo, scilicet & quo ad actus animæ qui sunt discernere & iudicare, & quo ad executionē operis habentis annexum scandalum: more autē suo prius proponit, declaraturus postea proposita. Infirmum fide (non corpore) appellat eum qui minus adhuc instructus in libertate fidei, reputat aliqua sibi illicita, quæ tamen secūdum fidei libertatem licita sunt. Talis enim ideo infirmus fide dicitur, quia minus est firmatus in iis quæ sunt libertatis fidei. *Assumite.* hoc est adiungite vobis. Non solum non esse eiiciendos, sed etiam iubet adiungendos aliis Christianis. vult enim eos foueri ipsa adiunctione, vt proficiant in fide. *Non in disceptationibus cogitationum.* pro, non ad diuinationes disceptationum. Ne intelligerent Romani assumendos esse huiusmodi infirmos ad discernendū, disputationes hinc inde prohibet non expresse Paulus, volens illos assumi absque huiusmodi iudicio disputationum. Quare autem hæc dicat, inferius subiūgit. Hæc sunt quæ proponit summarie. *Alius enim credit.* Incipit declarare proposita, inchoans à primis terminis, scilicet quem appellat infirmum fide, simul explicans materiam disceptationum. Declarat itaque infirmum fide, assignādo differentiam inter infirmum & firmum in materia intenta. Et de firmo quidem dicit alius enim credit. *Se māducare omnia.* Superfluit se. Nec culpandus est interpres quod obscurē transtulit: quia sic
iacet

iacet in textu Græco. Sensus tamen est, quod alius credit edenda esse omnia. Et hic est firmus fide, qui libertate fidei fultus, credit quæuis esse edenda, nullam faciens differentiam inter cibum & cibum. *Qui autem infirmus est.* Non corpore sed fide. *Olus manducet.* pro, olera māducat. Ecce quem appellauit infirmum fide, qui discernit inter cibum & cibum, discernit inter carnē & carnem. & propterea dicit, manducat olera: inter quæ nulla est discretio. Et hinc apparet quod de Iudæis loquitur cōuersis ad Christum: quorum aliqui integri fide, comedebāt omnia quantumcunque prohibita essent in lege Iudæorum, alij autē infirmi fide, abstinabant ab esu animalium immundorū apud Iudæos: apud quos quia nullum olus immundum erat, ideo describuntur vesci oleribus. *Is qui manducat, nō manducantem non spernat.* Declaratis primis terminis cum materia, declarat consequenter quod subiunxerat prohibendo, non in diiudicationibus. Hanc enim particulam modo prosequitur, inhiibendo firmo despectionem infirmi: dicēdo, is qui manducat non manducantem non spernat. Deinde inhiibendo infirmo iudicium firmi, quum subiungit, *Et qui non manducat, manducantem non iudicet.* Aequa lance librat Paulus vtrunque. pronus est enim integer fide (qui omnibus vescitur) ad spernendum scrupulosos: & econuerso pronus est abstinens, ad temerarie iudicandum quasi voracem vescentem indifferenter omnibus, *Deus enim illum assumpsit.* Prosequitur monitionem infirmi vt non iudicet firmum, ex hoc quod deus illum firmum assumpsit: hoc est, sub suo adiunxit dominio. Vbi diligentius aduerte quod non est hic sermo de dominio cōmuni quo deus dominus est omnium, nec de dominio speciali quo est dominus eorum qui ei sponte seruiunt: sed est sermo de dominio specialissimo, quo solus deus est dominus occultorū cordis. Ad quod dominium spectat iudicium operum secundum se licitorum, in quantum pendent ex corde operantis. Vnde ad hoc dominium spectant integri fide indifferenter vescentes omnibus: pro eo, bono ne an malo animo hoc faciant. Quo ad hoc enim solius dei sunt serui, soli diuino iudicio reseruantur: nec possunt à quouis homine iudicari. De hoc itaque dominio ac iudicio intellige textum hunc, *Tu quis es qui iudicas alienum seruum?* Ad similitudinem alieni serui describitur homo firmus qui iudicatur vorax, non discernens inter cibos. *Domino suo stat aut cadit.* Occurrit obiectioni excusantis temeritatem iudicij propter utilitatem fratris. Ac si apertius dixisset, non tuā interest: nam alienus

alienus seruus domino suo stat, quandiu stat, & domino suo cadit, si caderet. Hæc tamen de alieno seruo applicata ad propositum nõ sic sunt intelligenda, vt nostrum stare pro fit deo, aut cadere nostrum noceat deo: quoniam vtrũque est falsum, loquendo de deo secundum se: & vtrunque est verũ loquendo de gloria dei ad extra. hæc enim suscipit augmenta & decrementa. *Stabit autem*. pro, stabilietur autem. In fauorem firmiter adiungit hoc Paulus. Et merito: quoniam deus propensus est ad promouendum concessa bona. *Potens est enim deus statuere illum*. Ne intelligeres quod propriis viribus aut etiam meritis stabiliatur homo, diuinam affert potentiam: vt intelligamus quod sola diuina potentia cõceditur perseuerantia. nulla siquidem est in homine virtus sufficiens ad hoc: vt patet ex eo quod quilibet viator potest cadere. hoc enim reseruatur diuinæ gubernationi potentissimæ ad præseruandum ne cadamus. *Nam alius*. pro, alius quidem. *Iudicat diem inter*. pro, iuxta, seu ad, seu præter. *Diem, alius iudicat omnem diem*. Explicauerat firmum & infirmum in materia cibi, explicat modo eisdem in materia dierum. In his enim duobus apud Iudæos discretio constituta erat. nam & secreti sunt cibi mundi à cibis immundis. & dies seruiles à diebus non seruilibus. Discernens enim inter diem & diem, appellatur iudicans diem ad, seu iuxta, seu præter diem: qui autẽ omni die indifferẽter vitur, dicitur iudicans omnem diem, quasi æquans omnem diem. Sicut enim dictum est, de Iudæis conuersis est sermo iste: quorum aliqui libertatem Christianam à legis Moyßi institutis sectabantur, aliqui vero seruabant sabbatum institutum in lege Moyßi, & hæc sunt materiæ disceptationum de quibus scilicet disputabãt. *Vnusquisque in suo sensu abundet*. pro, vnusquisque propriæ menti satisfaciãt. Neutros vituperat aut dãnãt Paulus. Et rationem subdit, *Qui sapit diem, domino sapit*. Deest hic cõtraria: videlicet, *Et qui non sapit diem, domino non sapit*. Vterque militat domino, tam iudicans inter diem & diem, quàm equans omnem diem. ¶ Vbi aduerte quod dictio interpretata sapit, est illa dictio spectans ad partem cognoscitiuam, quæ forte adhuc non inuenit vocabulum propriũ Latinum. Vnde dici potest qui cogitat, qui sentit, qui curat diem &c. *Et qui manducat, domino manducat: gratias enim agit deo. Et qui non manducat, domino non manducat, & gratias agit deo*. Aduerte prudens lector quod prima ratio circa manducationem sumpta ex similitudine alieni serui, propria fuit cõtra temerarium iudicium: hæc autem cõmu-

nis est, & contra iudicium & contra despectionem in materia cibi, & similiter in materia dierum. Et propterea omnia hic Paulus complectitur, mōstrans vniuersa hæc quatuor posse absque peccato fieri, modo referantur ad deum. ¶ Et quòd hoc sit verū, declarat ex similib⁹ scilicet viuere & mori. Possumus enim tam vita quàm morte vti relatiue ad deū, & pari ratione possumus & māducare & abstinere & discernere & æquare dies, vti relatiue ad deum. Minus dico, quoniam Paulus non loquitur de posse sed de facto. Et merito: quoniam loquitur in prima persona, vt intelligamus quod de sibi similibus (hoc est in dei gratia & charitate constitutis) loquitur: tales enim se & sua omnia dedunt deo. Et propterea de his dicit, *Nemo enim nostrū sibi viuit, & nemo sibi moritur.* Hoc est dictū quòd nullus nobis similis, nullus vere Christianus vita sua vitur propter se, sed eam dirigit ad dei gloriam, & similiter nullus eligit mori propter se, sed propter dei gloriam. Et iuxta hunc sensum intellige sequētia. *Siue enim viuimus, domino viuimus: siue morimur, domino morimur.* Ex quo infert, *Siue ergo viuimus siue morimur, domini sumus.* Ex quo tam vitam quàm mortem nostram propter deum diligimus, consequens est quòd nos ipsi sumus non nostrimet sed domini. Quod & cōgruit fini ipsius Christi. *In hoc enim Christus mortuus est & resurrexit, vt & viuorum & mortuorum dominetur.* Ex vtraque via concludit Paulus nos esse Christi, prius enim concludit ex hoc quod domino viuimus & morimur: modo autem idem infert ex hoc quod Christus ad hoc ipsum mortuus est & resurrexit vt dominus sit viuorum atque mortuorum. Aduerte quòd in textu Latino post resurrexit: deest & reuixit. Quod adiunxit Paulus ad significandum quod non surrexit iterum moriturus quemadmodum Lazarus: sed quod resurrexit ad hoc vt reuiuere. *Tu autem quid iudicas fratrem tuum?* Declarata immunitate à peccato in vniuersis his quatuor, rationem communem aduersus omnes tam iudicantes quàm spernentes in vtraque materia affert. Et primo alloquitur infirmum: tu autem infirme in vtraque materia, quid iudicas fratrem tuum firmum? Deinde alloquitur firmum. *Aut tu quare spernis fratrem tuum?* Infirmum, *Omnes enim stabimus ante tribunal Christi.* Ex eo quod commune erit omnibus puniri si peccamus, monet omnes abstinere à peccato temerarij iudicij & despectionis. ¶ Nec contrariatur hæc Pauli sententia verbis domini promittentis, *sedebitis super sedes duodecim &c.* Vtrunque siquidem est verum. nam omnes si-
stemur

Remur Christi iudicio quo ad pœnâ vel præmium. non omnes
 autē stabūt, sed quidā sedebunt, & quidā stabunt quo ad discus-
 sionē. Quorū enim merita omni sunt exceptione maiora, sede-
 bunt: medioeres autem & imperfecti (vt pote discutiendi) non
 sedētes sed stātes prædicuntur. In relatione ergo ad pœnam &
 præmium Paulus loquitur. *Scriptū est enim. Esa. 45. Viuo ego dicit*
dominus. Vbi textus habet in memetipso iuravi. Sed idē est: quia
iste erat iurandi modus tunc temporis. homines enim iurabāt,
viuit dominus: deus autem iurat per seipsum, viuo ego. Reliqua
sunt clara. Quoniam mihi sctetur omne genu, & omnis lingua confi-
tebitur deo. Itaque vnusquisque nostrum pro se rationem reddet deo.
Non ergo amplius inuicem iudicemus. Sed hoc iudicate magis. Post-
 quam instruit in infirmitate fidei cauenda esse iudicium teme-
 rarium & despectionem, modo instruit vt caueant ab executio-
 ne operis habentis annexum scandalū. Et continuat iudiciū iu-
 dicio. Non exerceamus iudicia personarū, sed iudicate hoc po-
 tius, sed transite ad iudicium operis. Et explicando qualis ope-
 ris subiungit, *Ne ponatis offendiculum fratri vel scandalum.* Inter
 offendiculum & scandalū nescio differentiam nisi Græcæ & La-
 tinæ dictionis. Et propterea Latine legendum censent, *Offensio-*
nem fratri vel offendiculum. vt offensio referatur ad opus faciens
 statim impactiōnē, offendiculum verò ad opus quod potest pa-
 rere impactiōnem. Quum enim aliquis præsentibus infirmis
 quos nouit scandalizari ex sua comestione comedit, ponit offen-
 sionem: quum verò absentibus talibus hoc facit, ponit offendi-
 culum. quoniam in primo casu simul est actus & offensio: in se-
 cundo autem potest sequi & non sequi impactio. Et dicendo ne
 ponatis, explicat quod non de credere aut iudicare, sed de exe-
 cutione operis loquitur. hætenus enim tractauit actiones ani-
 mi, quæ sunt credere, iudicare, & spernere: modo autem descen-
 dit ad facta. *Scio & confido. pro, & persuasus sum, In domino Iesu,*
quia. pro, quòd, nihil commune per ipsum. Determinat Paulus se se-
 cūdum Christi scientiam nosse nihil esse commune, hoc est im-
 mundū. Vtitur vocabulo apud Hebræos solito, ad significandū
 immundū: vt etiam hinc perpēdamus de qua materia loquitur.
 Dicitio autē interpretata per ipsum, anceps est ad per ipsum, vel
 per se. Et si legitur per se, refertur materia. Et est sensus, nullus
 cibis, nullū tempus est immundū per se: hoc est secundū se. om-
 nis eū creatura dei bona est. Si autē legitur per ipsum, refertur
 Christus. Et est sensus quòd per Christū nihil est immundum. do-

nauit siquidē Christus omnes hac libertate legaliū: & nullū ci-
 bum vetuit, nullū tēpus discreuit. *Nisi ei qui existimat aliquid cō-*
mune esse illi commune est. Secūdum se seu per Christum nihil hu-
 iusmodi est immundū: veruntamen ex conscientia alicuius repu-
 tantis aliquem cibum immundum, illi redditur immundus. Ita
 quōd absolute nullus cibus est immundus, relatus autem ad cō-
 scientiam existimantem immundum, aliquid est immundū illi.
 Cibus enim non propter conscientiam redditur immundus: sed
 illi redditur immundus, redditur illicitus ex propria consciētia.
 Hinc habes à Paulo quōd conscientia erronea ligat. Et in prom-
 ptu est ratio: quia habet illud pro illicito. *Si autem propter cibum.*
 Monet quadruplici ratione ad id quod proposuit. scilicet ne ponatur
 offendiculum fratri. Prima ratio ex parte dilectionis debitaē fra-
 tri se tenet. Si autem propter cibum. *Frater tuus contristatur, iam*
non secundum charitatem ambulat. Et est sensus, Si propter tuum ci-
 bum indifferentē frater tuus infirmus fide contristatur, tanquā
 videns aliquid illicitū, tu qui non curas de tristitia eius, non am-
 bulas secundum dilectionem, qua debes prosequi fratrem, qua
 debes cauere ne tristitia illum afficias. Tristitia enim quoddam
 malum est. *Noli cibo tuo illum perdere.* pro, ne cibo tuo illum per-
 das, *pro quo Christus mortuus est.* Secunda ratio ex parte dilectio-
 nis exhibitae fratri à Christo, se tenet. & cōmemorat dilectionē
 tantā vt pro illo mortuus fuerit: aperte monens quōd redēptum
 tanto pretio quantū est mors Christi, ne perdas ob tam mini-
 mam rem, scilicet cibum. Perdi autem dicitur vel propter pecca-
 tum scandali passiuū, vel propter periculū apostasiæ. Huiusmodi
 enim infirmi post tristitiam prorūpunt in temeraria iudiciā: &
 quandoque retrocedunt à fide, existimantes Christianos nō se-
 cundum deum viuere. *Non ergo blasphemetur bonum nostrum,* pro,
 vestrum. Tertia ratio ex parte status (quia scilicet status Chri-
 stianus est regnū dei) sumitur. In qua artificiose vertit Paulus ra-
 tionem Christianorū libere viuentiū aduersus eos. Tuebantur
 enim libertatē vitæ suæ ex eo quōd inchoauerat tempus regni
 dei, quod est liberum ab omnibus huiusmodi legalibus, & pro-
 pterea tanquam regno dei vtentes, libere viuebant. Retorquet
 Paulus rationē ex parte regni dei aduersus eos, tum declarando
 q̄ regnū dei principaliter cōstat ex internis virtutib⁹, & secūda-
 rio habet hmōi libertates cibi & potus: ac per hoc vt vacēt iis in
 quibus substantialiter cōsistit regnū, & nō huiusmodi annexis
 & velut accidētālibus libertatibus. Tum declarādo vitandū esse

periculum infamiae, imò blasphemiae in statum Christianū: audientes siquidē quòd prætèxtu regni dei vescimini quibuscunque, vituperant, imò blasphemat regnum dei, tanquā regnum cibi & potus. Vnde ad vitandā hanc blasphemiam, monet vt abstineant potius quàm tali libertate vtantur. *Non est enim regnum dei escæ & potus.* non consistit substantiale regni dei in libertate, seu potius in vsu libertatis escæ & potus indifferenter. *Sed iustitia*, sed substantiale regni dei est iustitia reddens vnicique debitum. *Et pax.* tranquillitas sine occasione perturbādi quęcunq̃. *Et gaudium.* Hæc enim tria interna, scilicet iustitia cōtinens omnem virtutē, & pax tollēs omnē perturbationē, tam intus quàm extra, & gaudiū non seculare, sed *In spiritu sancto*. perficiūt substantiā regni dei, tam in singularibus hominibus, quā in collegiis. Appellatur enim regnum dei quo deus regnat in nobis. cōstat siquidē q̃ internis virtutibus regnat in nobis, & per ipsas finis partes regni dei. *Qui enim in hoc.* pro, in his, scilicet iustitia, pace, & gaudio in spiritu sancto. *Seruit Christo, placet deo, & probatus est hominibus.* Ecce probatio quòd in his cōsistat regnum dei. Regnum siquidē dei & gratum est deo, & probatum hominibus. vtranque autē conditionem habet qui in his seruit Christo. regnum igitur dei in his consistit. *Itaque quæ pacis sunt sectemur.* Quarta ratio sumitur ex parte operis diuini: hoc est ex parte mutue ædificationis ac pacis. Mutua siquidem ædificatio est opus dei: ad quod seruandum incumbere debemus. Quod directe destruit qui scandalizat. Huius itaque rationis primo quod est illud opus dei sub specie sectandi declarat: dicendo, itaque quæ pacis sunt sectemur. *Et quæ ædificationis sunt inuicem custodiamus.* Superfluit sunt & custodiamus. Legendum est, *Et quæ ædificationis mutue.* Subauditur enim sectemur. *Noli propter escam destruere regnum dei.* pro, ne propter escam destruas opus dei, scilicet ædificationē mutuam ac pacem. Et quum omnia opera tam naturæ quàm animæ sint opera dei, singularissimè tamē mutua ædificatio ac pax appellatur opus dei. tum quia hoc est propriū discipulorum Christi: dicente ipso, in hoc cognoscent homines quòd discipuli mei eritis, &c. Tum quia pax est etiam propria ipsi: dicente ipsomet, pacem meam do vobis. *Omnia quidem sunt munda.* Si superius dicta perspiciantur, Paulus dixit & omnia esse licita tam quæ firmorum quàm quæ infirmorum sunt: & nihilominus prohibuit multis rationibus firmos quidem à infirmez libertatis vsu propter scandalū, & prohibuit infirmos à indi-

cando: ideo modo concludēdo declarat licita vel illicita firmis, & deinde infirmis. Resumit ergo in primis quòd omnia sunt munda, & omnia sunt licita secundū se & absolute, tam manducare quàm non manducare, &c. Et hoc resumit cōmuniter tam firmis. Deinde specialiter ad firmos quid bonū & quid malum per accidens (hoc est ratione scandali) dicēdo, *Sed malum est homini qui per offendiculum manducat.* Et est sermo de bono & malo morali: clare dicens malum esse actum manducandi ratione accidentis offendiculi. Et ecōuerso, *Bonum est non manducare carnem, & non bibere vinum.* & yniuersaliter. *Neque in quo frater tuus offenditur.* pro, offendit, hoc est impingit. *Aut scandalizatur.* Quod Latine dicitur offenditur. Videtur Paulus per hæc duo (offendit aut offenditur) significare aut differentiā superius dictam inter statim impingentē, & eum cui occasio datur impingēdi, quāuis nō impingat: aut significare differentiam eorum qui scandalizātur, penes hoc quod alij de facto impingunt, alij excitantur ad impingendū. Quæ duæ differentiæ fere in idem redeunt: quoniam solum differunt penes prope vel non prope. *Aut infirmatur.* Etiam si non impingat, etiam si non sit periculum quòd impingat, sed hoc solū habeat infirmus quòd infirmatur fide, in huiusmodi bonum est abstinere. Nominauit autem carnem & vinum quæ sunt præcipua inter appetibilia cibi & poturvt ex his intelligas quemcunque cibum & quemcunque potum. *Tu fidem habes.* Obuiat obiectioni qua aliquis potuisset dicere, ego comedo quæcunque spectant ad professionem fidei meæ. Huic obiectioni occurrit, tu fidem habes rectam de libertate ciborum. *Penes te ipsum habe coram deo.* hoc est, non opere tali ipsum profiteris coram hominibus, sed sufficit tibi habere illam coram deo. Et dixit hoc Paulus, quia opus hoc non est de necessitate fidei: vt patet de iis qui vescuntur solo pane & aqua. *Beatus qui nō iudicat semetipsum in eo quod probat.* Postquam monstrauit firmis quid est eis per accidens bonum vel malum, monstrat modo infirmis quibus prohibuerat iudicium, quid est eis bonum & malum: imò quid beatum & quid miserum. Et quo ad actum iudicij, beatos eos esse dicit si abstinent non solum à iudicando alios in materia disceptabili, sed etiam si abstinent à iudicando seipsos in materia certa & laudata. Vult enim eos esse imitatores sui, id est Pauli, qui dicebat, nihil mihi conscius sum, sed tamen neque me ipsum iudico. Tales iubet esse infirmos, vt etiam in omnibus operibus probatis (hoc est lau-
datis

datis) absque disceptatione non seipfos iudicent, non sibiipfis
 ius dicant iustificando seipfos, sed relinquunt iudicium deo. &
 sic non solum bene, sed beate agent. *Qui autem discernit. inter ci-
 bum & cibum.* Declarat quid miserum euenire potest istis in-
 firmis. *Si manducauerit.* quod reputat illicitum. *Damnatus est.*
 Ecce miseria. *Quia non ex fide.* Omne autem quod non est ex fide,
 peccatum est. Non caret quæstione hæc Pauli ratio, eo quòd mul-
 ta opera humana non ex fide fiunt, & tamen peccata non sunt.
 Quum enim Gentiles reddunt deposita aut debita creditoribus,
 & similia alia opera bona ex suo genere exercent, non pec-
 cant: & tamen non ex fide operantur. ¶ Solutio est duplex. Al-
 tera quòd non ex fide, potest sumi negatiue vel contrarie: obie-
 ctio autem procedit intelligendo negatiue: Paulus autem in-
 tendit contrarie. Infirmi enim fide, contra dictamen fidei suæ
 comedunt quæ illicita reputant. & propterea absque dubio pec-
 cant. ¶ Altera est sumendo non ex fide negatiue, in genere ta-
 men operum quæ debent procedere ex fide. Ita quòd sensus est,
 omne quod debet procedere ex fide, & non est ex fide, pecca-
 tum est. Et hic sensus est magis literalis: quoniam non trahit
 negationem in contrarietatem, & quadrat materiæ: vniuersus
 siquidem huius capituli sermo est de operibus natis ex fide pro-
 cedere. libertas enim ab immundis & discretio inter mundum
 & immundum, ad fidē manifeste spectant. Quocirca quia hu-
 iusmodi manducare procedere debet ex fide, & non procedit ex
 fide, peccatū manifeste est. Et simile est vniuersaliter de omni-
 bus quæ debent ex fide procedere. Vnde patet cessare obiectionem
 de operibus bonis secundum suū genus quæ exercent Gen-
 tiles. nam illa ex recta ratione suapte natura procedunt, etiam
 si fides non adsit. ¶ Aduerte prudens lector hæc Pauli dicta in-
 telligi de illicitis secundum completam rationem illiciti, hoc
 est quòd huiusmodi infirmi reputent aliquos cibos seu dies illi-
 citos secundum completam rationē peccati: quod tātummodo
 est peccatum mortale. Si quis enim reputaret illicitū vt venia-
 le, & tamen comederet, non nisi venialiter peccaret. Et similiter
 intellige de ponere offendiculum formaliter secundum pro-
 priam rationem scandalī ad ruinam mortalem alterius. Patet
 autem hunc esse sensum Pauli, ex eo quòd manifeste dicit, ne
 perdas illum pro quo Christus mortuus fuit. Et rursus: qui au-
 tem discernit, si manducauerit, damnatus est.

Debemus autem nos. Proposuerat in principio 14. c. infirmum fide assumere nō ad diuinationes disceptationum: & tractatis particulis ceteris, declarat modo illam quæ supererat. s. assumere. Tractat autē hanc particulam in prima persona pluraliter: tum propter difficultatem actionis, tum ad discernendum perfectiores ab aliis: vt intelligeremus præceptum hoc ad viros dirigi perfectiores: vnde seipsum aliis cōnumerans nō ait, bene facimus, sed debemus: ad significandum nō spectare ad bonum supererogationis, sed ad debitum. *Firmiores.* pro, potentes spiritu & actibus virtutum. *Imbecillitates.* pro, infirmitates. *Infirmorum.* pro impotentium. Appellantur infirmitates impotentium non ægri tudines corporū inualidorum, sed ægri tudines animi, quibus subiciuntur minus spirituales, & minus præditi virtutibus, quales apparēt innumeræ inter oues Christi. *Sustinere.* pro, portare. quod multipliciter adimpletur: quandoque tolerando, quādoque cōpatiēdo, quandoq; opem ferendo verbo & exemplo, vel etiā opere. *Et non nobis placere.* Deest ipsis. Legendum est, *Et non nobisipsis placere.* Duo officia debita Paulus indicit perfectioribus. Alterum est affirmatiuū. s. portare infirmitates inualidorum. Alterum est negatiuum. s. & non nobisipsis placere. Et adiunxit hoc negatiuum, quia eius contrarium præstat impedimētum præceptæ affirmationi: displicēt siquidem nobis naturaliter aliorū defectus: & ideo si quæ nobis insunt placita, prosequimur, non portabimus aliorum defectus. Ad tollendū itaq; impedimētū portandi aliorū infirmitates, optimū adhibuit remediū non sequi quæ nobis sunt placita. Vtrunque horū difficile est insuetis operibus adimplere: & tamen est debitū. *Vnusquisque vestrum.* pro, nostrum. Retrogrado ordine hæc duo prosequitur Paulus. *Proximo suo.* Superfluit suo. *Placeat in bonum ad ædificationem.* Declarat quo sensu dixit quod nobisipsis nō placeamus in huiusmodi toleratione infirmorū: & contra nō nobisipsis placere, dixit quod vnusquisque nostrum placeat proximo. In quo docet studium nostrū debere esse in huiusmodi ad placendum proximo, etiam si nobisipsis displiceat. ¶ Verū duo grana salis apponit. Alterum ex parte materiæ, dicēdo in bonum: vt intelligamus in materia bona, vel saltē non mala, relata tamen ad bonū placendum esse proximo, ita quod actio placentis non sit mala, sed bona. Alterū est, ad ædificationē, præter bonum actionis in se, habet quoque quod sit utilis ad ædificationē: huc enim tēdit toleratio defect

fectuū: vt. s. sit utilis ad ædificationē. Et cū hoc sit bona & placēs proximo. *Etenim Christus non sibi placuit.* Probat dictum exemplo Christi. *Sed sicut scriptum est. Psal. 69. Impropria impropertans tibi, ceciderunt. pro, inciderunt, super me.* Et afferuntur hæc verba in persona Christi directa ad patrem. In quibus manifeste apparet Christum non elegisse ea quæ sibi placebant, sed quæ summe displicebant, ad ædificationē ecclesiæ. Et est sermo de placere & displicere secundum naturalem affectum voluntatis. Sic enim dicimus mortē, flagella, crucē, opprobria, & reliqua huiusmodi displicuisse Christo: quæ tamē dilectione summa propter nostram salutem elegit & quæsiuit pati. *Quæcunque enim scripta sunt. pro, præscripta sunt, ad nostrā doctrinā scripta sunt. pro, præscripta sunt. vt per patientiam. in malis. Et consolationem in bonis, Scripturarum.* hoc est, in scripturis sacris cōmemorata seu doctam. *Spem habeamus.* Ecce finis doctrinæ sacræ: considerare in Deo tam in aduersis quàm in prosperis. *Deus autē patientia & solatiū.* pro, consolationis. Adiungit Paulus preces ad Deum pro Romanis ad effectum adimplendi hoc mandatum, & ad propositum inuocat Deum auctorem patientiæ necessariæ ad tolerandum & consolationis necessariæ ad complacendum proximo. *Det vobis idipsum.* pro, idem, sapere. Dicitio illa tam frequenter diuersimode interpretata est: & hoc in loco rectius diceretur sentire. *In alterum.* Petit identitatem mutui sensus interni, non qualitercunque, sed adiungendo formam. *Secundum Iesum Christum: vt vnanimis.* pro, vnanimiter. Non solum petit eundem sensum in parte cognoscitiua, sed eundē animū in parte affectiua: & quod plus est, *In vno ore.* etiam exteriorem concordiam precatur. *Honificetis.* pro, glorificetis, Deum & patrem domini nostri Iesu Christi. *Propter quod assumite.* Tractat primam particulā. s. debemus nos potētes infirmitates impotentium portare. Et vt diximus, nō placere sibi ipi hominē, impedimentū tollit portandi defectus alienos: studere autem ad placendum proximo in bonū ad ædificationē, proxima causa est portandi alienos defectus: propterea Paulus sublato impedimento, & appōita causa redit ad propositum præceptū, inferendo, propter quod assumite. *Inuicem.* Deest, vos, sicut & Christus suscepit. pro assumpsit, vos. pro, nos, in honorē. pro, in gloriam Dei. Ordo literæ est, propter quod assumite vos inuicem in gloriam Dei, quæ admodum & Christus assumpsit nos. In quo simul declarat quid significet huiusmodi assumere. s. timilē assumptionē illi qua Christus assumpsit nos, quæ fuit pati pro

nobis, compati nobis, consolari nos, instruere & docere, in super & socium se exhibere, &c. hæc autem ad gloriam dei ordinari à nobis præcipit, vt etiam in hoc imitemur Christum. *Dico autem Christum Iesum.* Declarat quod dixerat sicut & Christus assumpsit nos, prius quo ad nationem Iudæorū, & deinde quo ad gentes nonnullam in modo differentiā significans. *Ministrum suus se circumcisionis.* Hoc est personaliter functum fuisse officio ministri respectu nationis Iudæorum, iuxta verbum ipsius, non sum missus nisi ad oues quæ perierūt domus Israel. Cōstat enim Christum Iesum ministrasse soli nationi Iudæorū, tum verbū doctrinæ, tum operationes miraculorum, tum cōuersationem socialem. *Propter veritatē dei ad confirmandas promissiones patrum.* Ecce ratio propria quare Christus solos Iudæos assumpsit hoc modo, scilicet ministrando personaliter. Veracitas siquidē dei seruans promissa patribus causa propria est. Promiserat siquidē deus patribus daturū se illis ex & in proprio genere Messia. *Gētes autē super misericordia honorare, pro, glorificare, Deum.* Quia huiusmodi promissio non fuerat facta gētibus, ideo ratio illa fundata super veritatem dei nō habet locum, vt simili modo Christus assumeret gentes. Et propterea Christus non fuit in propria persona minister gentium, sed per discipulos suos assumpsit eas. Et quēadmodum differentia est in hoc modo, ita est differentia in ratione. Ratio siquidem illius modi assumendi Iudæos, est veritas seu fides seruās promissa patribus Iudæorum: ratio autem assumēdi gētes est misericordia. Et est sermo de misericordia vt distinguitur cōtra veritatem dictæ promissionis, quæ tamē misericordia non fuit repentina, sed etiam longe ante per prophetas pronuntiata. Et propterea hic dicitur quod gentes sic assumptæ sunt à Christo vt super misericordia glorificent deum. Et adiungitur, *Sicut scriptū est, propterea confitebor tibi in gentibus domine.* superfluit domine. *Et nomini tuo cantabo.* Sententia hæc sumpta est ex fine Psal. 18. Et sunt verba Dauidis postquā gratias egit deo pro erectione ab omnibus inimicis suis & sui sublimatione. Terminat siquidem gratiarum actiones ad futurum beneficium Messiaē si bi iam promissi: vt receptis beneficiis accumularet summum beneficiorum recipiendum. Vnde ad literam textus ille loquitur de tēpore Messiaē. prophetat enim Dauid se cōfessurū deū per filiū suum Messiam in gentibus, & cantaturū nomini diuino. Quod ad literā quotidie impleri videmus: dum quotidie Dauid laudat deū & cantat nomē diuinum vbiq; gentium per suos psalmos.

Quod

Quod proculdubio Messias & fecit & facit. *Et iterum dicit, Letamini gentes cum plebe.* pro, populo eius. Sententia hæc ex Esa. sumpta videtur. In his tamē verbis non inuenitur: & credimus Paulum sensum non verba attulisse: aut forte in Hebræo sunt quæ nō habemus sic interpretata. *Et iterum, Laudate dominum omnes gentes, & magnificate.* pro, & superlaudate. *eius, omnes populi.* Verba hæc psalmi sunt 117. ad literā de salute gentiū per Messia scripti. Et propterea inuitantur gentes omnes ad laudandum deum. *Et rursus.* Esaias ait. c. 11. *Erit radix Iesse, & qui exurget regere gentes.* pro imperare gentibus. Vtraque Christi natura prophetatur. humana quidem, dicēdo radix Iesse. fuit enim Iesse pater Dauidis. Et Messias appellatur radix Iesse, hoc est ex radice, ex virtute generatiua Iesse, pro quanto secundū humanā naturā inde duxit originem. Diuina autem ex eo quod dicitur copulatiue & qui exurget, à mortuis, ad imperādum gētibus. Quæ etiam magis explicatur quum subiungitur, *In eo gentes sperabunt.* Ita quod incarnatio, resurrectio, regnū, deitasq; Christi significatur ad gentes. *Deus autem spei.* Quemadmodū mandato negatiuo adiūxit preces pro Romanis, ita etiā mandato affirmatiuo adiunxit preces pro eisdem. Inuocat autem deū actorē rationē & finē spei, ad cōtinuandum preces suas cū fructu prophetato ab Esa. præter hoc q̄ adimpletio mādati oportet q̄ innitatur spei. *Repleat vos omni gaudio & pace in credendo.* Egēt portantes defectus aliorum his duobus præcipue. s. gaudio & pace. ne ipsum portare triste sit nec perturbet mentis tranquillitatem. Addit autem in credēdo, vt tam gaudium quā pacem super fidē stabiliri poscat. *Vt abundantius in spe.* & pro, in, virtute spiritus sancti. Ecce finis propter quem petit pacem & gaudiū in credendo, abundantia spei, nō quæ innititur virtuti humanæ, sed quæ innititur virtuti spiritus sancti. *Certius sum.* pro per sua sus sum, *autem fratres mei & ego ipse de vobis.* Terminata doctrina quam intendebat tradere de gratia euangelica & vsu illius, excusat se Paulus, imò excludit à se Paulus quā potuissent Romani cōcipere de eo opinionē. s. q̄ existimaret deesse Romanis doctores & instructores de huiusmodi. Hæc in quā opinionē excludit, fatēdo inter Romanos esse viros bonitate & cognitione plenos, sufficientes ad admonendū alios. *Quoniam.* pro, q̄, & *ipsi pleni estis dilectione.* pro, bonitate. Et hoc quo ad effectū. *Repleti omni scientia.* pro, cognitione. Et hoc quo ad intellectū. *Ita vt possitis alterutrū.* pro, parentes & alios, manere. *Ad dacijs autem scripsi vobis fratres ex parte.* Exclusa opinabili, falsa tamen

eamē causa, assignat causam verā quare ausus fuit eis scribere, sciens inter eos esse viros tā idoneos. Et dicit, audacius autē ex parte: hoc est, aliquantulū audacia vsus sum, aliqua ex parte audacior fui scribēdo vobis. *Tāquā in memoriā vos reducens.* Nō dicit in memoriā vos reducens (quoniā in veritate nō cōmemorādo, sed docendo scripsit) sed dicit tanquā, quoniā ad similitudinē cōmemorātis scripsit. Et hoc nō parū est industriæ, vt doctor tanquā cōmemorans doceat parēs seu alios doctores: *Propter gratiā quæ data est mihi à deo.* Quauis audaciusculus fuerim, auctoritas tamen Apostolatus mei hāc peperit audaciam. *Vt sim minister Christi Iesu in gentibus.* Ecce gratia data ei nō ab hominibus, sed à deo. Nec dicit, vt sim apostolus, sed humiliori nomine dicit, vt sim minister, seruitutē enim suam recognoscit. Et significanter dicit in gentibus: vt hinc rationē audaciæ suæ mōstret, scribēdo gentibus. *Sanctificans euangeliū dei.* Nota qualis minister, prædūertendo q̄ dictio interpretata sanctificās, non deriuatur à sanctitate, sed à sacro: & significat sacrū operās. Perinde ac dixisset, sacrificans euangeliū dei. Ita q̄ ad hoc se electū dicit vt sic euangelizet in gētibus vt euangeliū vertat in sacrificium. Quod tūc fit quū euangelizamus tanta reuerentia vitæ & morū, quāta ad celebrandū fructuose tantū sacrificiū exigitur. propter quod & subiungitur fructus. *Vt fiat oblatio gentium.* tanquam rerum oblarum à me sacrificio euangelico. *Accepta & sanctificata in spiritu sancto.* Superfluit &. Fructus intentus est vt per euangelium velut quoddam sacrificium offerantur gentes deo nō qualitercunque, sed huiusmodi oblatio habeat duas conditiones: altera est q̄ sit accepta deo: altera (quæ est ratio prioris) est vt sit sanctificata in spiritu sancto. Non enim est oblatio hæc rerum, sed animarum. Et propterea acceptabilitas eius non ex quacunque sanctificatione, sed ex sanctificatione in spiritu sancto habitante in animabus pender. Hic est enim fructus quo tendere debet prædicans euangelium dei. *Habeo igitur gloriam.* pro, gloriationem, in Christo Iesu. Vt intelligerent Romani vsus gratiæ Apostolicæ qui fuit in Paulo apud alios, vt hinc auctoritatem suam facilius recipiant, subiungit qualiter vsus est Apostolico ministerio: ante omnia, omnia referēs ad gloriam Christi, vt omnis suspicio humanæ vanitatis fugaretur in subiūctis. Affirmat itaque q̄ habet vnde gloriatur, non in se, sed in Christo Iesu. *Ad deū.* Delunt hic aliquæ diēctiones. Verbum enim verbo reddendo legendū esset, *In quæ ad Deum.* Hebræo more truncate loquitur. Sensus est, in

his quæ ad deũ. Explicat materiã gloriationis esse ea quæ ad deũ
 ad differentiam materiæ gloriationis de qua alibi, libenter glo-
 riabor in infirmitatibus meis, &c. nũc enim de operibus directis
 ad deũ tam doctrinæ quàm miraculorũ & huiusmodi est sermo.
Non enim audeo. pro, audebo. *Aliquid loqui eorum quæ per me non
 effecit.* pro, non efficit Christus. Magna cura fuit Paulo vndique
 tueri gloriatiõẽ hanc. nam primo retulit ad Christum: deinde
 materiam ad deum, modo excludit omnem falsitatem recense-
 dorum. Quæ sunt autẽ quæ per illum effecit Christus, quæ sunt
 materia gloriationis in Christo subiungit præmissio sine. scilicet,
In obedientiam gentium. Hoc est, ad hoc vt gentes obediant euan-
 gelio. *In verbo.* prædicationis, doctrinæ, Euangelij &c. *Et factũ.*
 Sanctæ vitæ & sanctorum morum. *In virtute signorum & prodigi-
 orum.* Ad comprehendendum maiora & minora miracula quæ
 fecerat. *In virtute spiritus sancti.* Non est sancti, sed Dei. Et refer-
 tur hæc particula ad omnes & singulas præcedentes: hoc est ver-
 ba, facta, signa, & prodigia. Hæc enim omnia, in virtute spiritus
 dei, non magicis artibus, non humanis figmentis aut industriis,
 narrat Christum fecisse per se. *Ita vt ab Hierusalem per circumitũ.*
 pro, & in circumitu. *Vsq̃ ad Illyricũ repleuerim Euãgelium Christi.*
 Non dicit Paulus ita vt in Hierusalem & in circumitu, sed Hieru-
 salem vtitur vt termino à quo, dicendo vt ab Hierusalem: &
 Illyricum vtitur vt termino ad quem, dicendo vsque ad Illyricũ.
 Et in hoc itinere circũquaque affirmat se prædicasse. Qui etiam
 apponit postmodum vnã aliam limitationem, subiungendo,
Sic autem prædicaui. pro, sic porro annitens prædicare. *Euange-
 lium.* Adiungit enim studium suum fuisse etiam in circumiacen-
 tibus regionibus ab Hierusalem vsque ad Illyricum, prædica-
 re Euangelium vbi ante non erat prædicatum. Quod non sic in-
 tellige quod renuerit Paulus prædicare in locis vbi iam Chri-
 stus erat annuntiatus: nam vt patet in Actis Apostolorum præ-
 dicauit Antiochiæ, in qua Christus erat annuntiatus: vt patet
 Act. II. Sed quod præferbat Paulus loca in quibus annuntia-
 tus nõ erat Christus alijs locis. Quod etiam intellige postquam
 à spiritu sancto segregatus est cum Barnaba ad prædicandum
 gentibus, propter quod forte præposuit illam particulam, in
 obedientiam gentium. Ex tunc enim ad hoc studuit præcipue vt
 gentes ad obedientiam Euangelij duceret. *Ne super alienum fun-
 damentum ædificarem.* Non sunt spernentis sed præferentis ver-
 ba hæc: hoc est, nõ quod malum reputaret ædificare super alie-
 num

AD ROMANOS

num fundamentum, sed quia melius existimabat prædicare ubi Christi fides non erat ab aliis fundata. Et ad hoc melius directe seruit scriptura subiuncta ex Esa. 52. *Sed sicut scriptum est, quoniam quibus non est annuntiatum de eo, videbunt.* Superfluit quoniam. Et est sensus quod gentiles quibus non est per prophetas annuntiatum de Christo, videbunt oculis mentis. Quod contra de Iudæis dictum est, ne videant. *Et qui non audierant de eo.* Superfluit de eo. *Intelligent.* Penetrabunt gentiles qui non audierunt per voces prophetarum. Cuius oppositum dictum est de Iudæis induratis. *Propter quod & impediēbar plurimum venire ad vos.* Narrato vsu Apostolici ministerij, inde explicat rationē quā proposuerat in principio epistolæ, impedimenti sui accessus ad Romanos. *Et prohibitus sum vsque adhuc.* Omnes hęc dictiones sunt superflue. *Nunc vero vltimus locum non habens in his regionibus, cupiditatem autem habens veniēdi ad vos ex multis iam præcedentibus annis.* Superfluit iam præcedentibus, & consequenter exponit se executurum antiquum desiderium eundi ad Romanos. *Quum in Hispaniam proficisci cæpero.* pro, vt si iero in Hispaniam, veniam ad vos. Adhuc enim incertus futuri euentus conditionaliter loquitur. *Spero quod præteriens videam vos.* pro, Spero enim pertransiens videre vos: *Et à vobis deducar illuc.* pro, & à vobis deduci illuc. *Si vobis primum ex parte fruitus fuero.* pro, satiatus fuero. Non dicit absolute si vobis prius satiatus fuero, sed limitatè ex parte, ac si aperte diceret. Satiari totaliter vobis, hoc est vestra consuetudine, esset impossibile, tã vehemēti afficior desiderio: sed saltè ex parte aliqua satiabor vestra consuetudine. *Nunc igitur proficiscar.* Intermedium adhuc tempus ante aggressum itineris versus Romam narrat. Et legendum est, *Nunc autem eo in Hierusalem ministrare.* pro, minitrans sanctis. Et ministerium declarando subiūgit. *Probauerunt enim Macedonia & Achaia collationem,* pro, communicationem, aliquā facere. Eleemosynā communicationem appellat. *In pauperes sanctorum, qui sunt in Hierusalem.* Non dicit omnes sanctos in Hierusalem pauperes, non dicit in pauperes sanctos: sed in pauperes sanctorum. multi siquidē Christiani in Hierusalem habebāt vnde viuerent, vt in actibus Apostolorum diffusius declarabitur. ex eisdem reliqua clara sunt. *Placuit enim eis: & debitores sunt eorū. nam si spiritualium eorum participes facti sunt gentiles, debēt & in carnalibus ministrare eis.* Hoc igitur quum consummauero & assignaui eis fructū hunc, per vos proficiscar. Legendum esset, *Relibo per vos in Hispaniam.* Dicit quod
inter

intendit, sed aliud disposuit spiritus sanctus. quādoquidem uenit in Hierusalem &c. *Scio autē quod ueniens ad uos, in abundantia, pro, in plenitudine benedictionis Christi. Deest Euangelij. Legendum est, In plenitudine benedictionis Euangelij Christi ueniam.* Et est sensus, quod in plenitudine multiplicationis seu multiplicati Euangelij Christi ueniam. Præfagit Euangelicum fructum interim multiplicandum Romæ: ita quod ueniens inueniet Romam plenam Euāgelio Christi. Quauis etiā hoc possit referri ad fructum aduentus eius, quod ueniens implebit multiplicationem Euangelij iam Romæ fundati. *Obsecro ergo, pro, adhortor autem, Vos fratres per dominum nostrum Iesum Christum.* Commendat se & negocia prædicta orationibus Romanorum.

Et per charitatem sancti spiritus. Superfuit sancti. Rogat enim eos per dilectionem spirituale: hoc est ratione dilectionis spiritualis. *Vt adiuuetis me in orationibus uestris.* Superfuit uestris. *Pro me ad deum, ut liberer ab infidelibus.* pro, ab incredulis. *Qui sunt in Iudæa, & obsequij mei oblatio accepta fiat in Hierusalem sanctis.* pro, & ut ministerium meum Hierusalem acceptabile fiat sanctis. Nisi Hierusalem cum aliqua præpositione subintellecta construat (puta erga Hierusalem) vel locum significet ministerij (pro quanto exhibitio facienda erat Hierusalem) mancus est sermo. *Vt ueniam ad uos in gaudio per uoluntatem dei ut refrigerer.* pro, refociller. *Vobiscum.* Vide tum humilitatem tanti Apostoli poscentis orationum suffragia etiam in his quodammodo minimis, tum fiduciam quam habebat in orationibus ecclesiæ Romanæ. *Deus autem pacis sit cum omnibus uobis: amen.* Et sic terminat tractatum epistolæ.

CAPVT XVI.

Commendo autem uobis. Vltimum hoc capitulū modica eget expositione. *Phæben sororem nostram, que est in ministerio ecclesiæ que est in Cenchreis.* Mulier hæc quæ (ut infra patebit) detulit epistolam hanc ad Romanos, erat in Cenchreis: hoc est in portu Corinthiorū. Et erat ministra ecclesiæ Christi ibidem. Per quod significatur quod erat mulier hospitalitati sanctorū & elemosynis vacans. Subditur enim de ea quod fuit astrix tum multis tum ipsi Paulo. In textu siquidem Græco non habentur uerba sed nomina: scilicet ministra & astrix. ut intelligeremus ex ipsis officiis assistendi & ministrandi, & fauoribus & facultatibus fouisse ecclesiam. *Vt eam suscipiatis in domino digne sanctis: & assistatis ei in quocūque negotio uestri indigerit.* Hinc apparet quod ista

Ista ibat Romam tūc. Quod autem dicitur digne sanctis, significat suscipiendam prout dignum est suscipi sanctos. Etenim ipsa quoque astitit multis & mihi ipsi. *Salutate Priscam & Aquilam adiutores meos in Christo Iesu, qui pro anima mea suas ceruices supposuerunt Act. 18. ca. narratur.* Prisca vxor & Aquila vir Corinthi & deinde Ephesi morantes: cum quibus Paulus simul habitauit Corinthi aliquandiu, sed tempore huius epistolæ redierant isti Romam: alioquin Paulus non iuberet eos salutari Romæ. Laudantur autem & quod fuerint adiutores Pauli in Christo Iesu. Quod ideo dixit, ne intelligeremus de adiutorio operis manualis. erāt enim eiusdem artis cuius Paulus. Intēdit siquidem eos commendare quod se adiuerunt suadendo viam dei, & quod supposuerunt ceruices suas pro vita Pauli. Quod tunc creditur fuisse quando fuerunt Corinthi. nam tūc Paulus Iudæos habuit sibi repugnantes: & Paulus recessit ex habitaculo in quo manebat cum Prisca & Aquila. & aliquis non aliter scriptus casus forte tunc obuenit, in quo hi coniuges exposuerūt se periculo mortis pro vita Pauli. *Quibus non solum, pro, non solus. Ego gratias ago, sed & cunctæ ecclesia gentium.* Hinc apparet quod in magno discrimine fuit vita Pauli tunc. Et propterea cunctæ ecclesiæ gentium, quibus vita Pauli fuit tanto post tempore utilis, debent agere gratias Priscæ & Aquilæ. *Et domesticam ecclesiam eorum.* scilicet Priscæ & Aquilæ: & referretur ad salutate. *Salutate Epenetum dilectum meum qui est primitiuus ecclesie Asia.* pro, qui est primitiæ Achaïæ, in Christo Iesu. *Errone scriptorum videtur mutatum nomen Achaïæ in Asia.* iste enim Epenetus dicitur primitiæ Achaïæ, quia fuit primus fructus Achaïæ. *Salutate Mariam: qua multum laborauit in nobis.* pro, in nos. Maria ista laudatur quod multum laborauit erga Paulum & Pauli comites. Vbi autem aut quo genere laboris hoc fuerit, scriptum non est. *Salutate Andronicum & Iuliam.* pro, Iuniam. Nomen est proprium viri Iudæi. *Cognatos meos.* Intellige tam hic quàm inferius cognationis nomen à genere: sicut & superius dixit omnes Iudæos sibi cognatos propter vnitatem generis, perinde ac diceretur congeneres meos. *Et concaptiuos meos.* Vbi & quando fuerit ista concaptiuitas, scriptum non est. *Qui sunt nobiles.* pro, insignes, in Apostolorum: qui & ante me fuerunt in Christo. Andronicus & Iunias genere Iudæi, discipuli Christi adhuc in vita mortali viuētis videntur fuisse: ex eo quod Paulus dicit eos insignes inter Apostolos, præcaldubio Christi. Vnde etiam habetur qui Christi discipuli forte etiam

ante Petrum Romæ fidem Christi docuerint. *Salutate Ampliatum dilectissimum mihi.* pro, Ampliam dilectum meum. *In domino.* *Salutate Urbanum adiutorem.* pro, cooperatorem, nostrum in Christo. & *Stachyn dilectum meum.* *Salutate Apellem probatum in Christo.* *Salutate eos qui sunt ex Aristobuli domo.* Superfluit domo, & articulus præpositus dictioni Aristobuli, insinuat subintelligendum pronomen illis. Ita quod sensus est, qui sunt ex illis Aristobuli. Et simile intellige quum subiungitur ex Narcisi domo. Nam superfluit domo: & est similis articulus. *Salutate Herodionem cognatum meum.* *Salutate eos qui sunt ex Narcisi domo, qui sunt in domino.* *Salutate Tryphenam & Tryphosam qua laborant in domino.* *Salutate Persidem charissimam.* pro, dilectam: qua multum laborauit in domino. *Salutate Rufum electum in domino:* & matrem eius ac meam. *Salutate Asyncritum, Phlegontem, Hermam, Patrobam, Hermen:* & qui cum eis sunt fratres. *Salutate Philologum & Iuliam, Nereum & sororem eius:* & Olimpiadem pro, Olimpiam. & qui cum eis sunt omnes sanctos. *Salutate inuicem in osculo sancto.* *Salutant vos omnes ecclesie Christi.* Superfluit omnes. *Rogo autem vos fratres vt obseruetis eos qui dissensiones & offensacula præter doctrinam quam vos didicistis faciunt, & declinate ab illis.* Huiusmodi enim Christo domino nostro non seruiunt, sed suo ventri: & per dulces sermones & benedictiones. pro, & per blandiloquium & benedictionem, seducunt corda innocentium. Iudæos notat, qui sub specie boni seminabāt legalia legis Moyfi: & sic dissensiones ac scandala inter Christianos serabant. *Vestra enim obedientia in omni loco diuulgata est.* pro, in omnes peruenit, proculdubio nomine & fama. *Gaudeo igitur in vobis: sed volo vos sapientes esse in bono.* pro, in bonum. & simplices in malo. pro, synceros autem ad malum. Hoc est vt vitiatos, non contaminatos ad malum. Et est sermo de malo moris. *Deus autē pacis conterat.* pro, conteret. *Satanam sub pedibus vestris velociter.* Asserit & pronuntiat affuturū diuinū auxilium ad cōterendum cito Satanam: hoc est, diabolū hostem Christianorum. *Gratia domini nostri Iesu Christi vobiscum.* *Salutat.* pro, salutant. vos *Timotheus.* Hic est Timotheus ille Pauli discipulus. *Adiutor.* pro, cooperato. *meus.* Sonat enim socium & consortem operis. *Et Lucius & Iason & Sosipater cognati mei.* *Saluto vos ego Tertius qui scripsi epistolam hanc.* Alicubi legitur ego Terentius. videtur tamen legendum Tertius. Et est nomen proprium scribæ, qui scripsit hanc epistolam dictante Paulo. hic enim accepta licentia à Paulo,

interpo

interposuit hanc salutationem propriam. *In domino*. Referrī potest ad scripsit, ad excludendum pretium: & potest referri ad saluto vos. *Salutat vos Gaius hospes meus & vniuersa ecclesia*. pro, & totius ecclesie. Diuersis in domibus hospitatus legitur Paulus Corinthi diuersis temporibus: vt patet Act. 18. Et hic Gaius, ille est quem Paulus dicit se baptizasse in 1. cap. epist. ad Corinth. Qui erat hospes nō solum ipsius sed etiam omnium Christianorum transeuntium. Et hinc apparet quod Corinthi scripsit hanc epistolam, adhuc hospes apud Gaium. *Salutat vos Erastus Arcarius ciuitatis*. Abominanter Arcarij nomen, officium hoc significant vel quæstor ærarius vel procurator. Curam siquidē habebat rerum ciuitatis Corinthi sicut dispēsator seu œconomus, vt textus Græcus sonat. *Et Quartus frater*. Nomen proprium est Quartus. *Gratia domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis: amen. Ei autem qui potens est vos confirmare*. Aduerte prudens lector quod tota hæc particula vsque ad finem, nō habet claram constructionem propter relatiuum cui in calce adiunctum. sine verbo enim inuenitur prolata hæc sententia. Propter quod non incongrue continuaretur particula hæc cum præcedente. Ita quod dicatur, gratia domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis amen, potenti autem vos confirmare: hoc est vobiscum quidem sit domini nostri Iesu Christi gratia, sit autē potenti vos confirmare, hoc est ad gloriam potentis vos confirmare. Vt quemadmodum superius dixit siue viuimus siue morimur, domino viuimus & domino morimur, ita modo dicat de esse gratiæ in eis quod sit domino potenti eos confirmare. ¶ Aduerte tamen hic quod hæc particula in plerisque Græcorum codicibus omnino nō inuenitur, in plerisque autem inuenitur hic: in nonnullis verò inuenitur in calce. 14. cap. *Iuxta Euangelium meum & prædicationem Iesu Christi*. Confirmatio Christianorum describitur à potentia dei tum Euangelizata ab ipso Paulo, tum prædicata à Iesu Christo: vt vndique intelligant Romani non defecturam firmitatem Christianorum. *Secundum reuelationem mysterij*. An appellatione mysterij intelligatur hoc in loco mysterium verbi incarnati, an mysterium firmitatis Christianorum, non facile est distinguere. Ad literam tamen intelligendum videtur mysterium verbi incarnati non solum in seipso sed in suo fructu. Et sic comprehenditur vtrunque. firmitas siquidem Christianorum est secundum reuelationem mysterij incarnati verbi. *Temporibus æternis taciti*. hoc est omnibus retroactis temporibus ab æter-

no occulti. Non quòd præcesserint æterna tempora secundum
 rē, sed imaginaria. Aeternitas enim superexcedit æterna tem-
 pora realia si fuissent, & imaginaria quæ intelligimus dicendo
 ante, ante, ante. *Quod nunc patefactum est.* pro, patefacti autē nūc,
per scripturas prophetarum. Mysterium verbi incarnati æternis
 temporibus fuit tacitum, apud deum solū cōsistens: patefactum
 autem est nunc in aduentu Melsiꝑ per scripturas prophetarum.
 duo tempora designat. Alterum prophetarum qui prædixerunt
 hoc mysteriū, sed tamē tunc non est patefactum: quoniam sub
 velamine scriptū est à prophetis. Alterum est tempus apostolo-
 rum, incipiens à Christo. Et hoc demonstratur, dicendo nunc pa-
 tefacti, testimonio etiam scripturarum prophetarum. *Secundum
 præceptum æterni dei.* Tertiam conditionem tanti mysterij appo-
 nit. Postquam enim dixit quod est tacitum æternis temporibus,
 & qđ est nūc patefactum per scripturas prophetarum, adiungit
 qđ est cognitū in cunctis gentibus non temere aut casu, sed se-
 cundum præceptum æterni dei. nec infructuose, sed ad obediē-
 tiā fidei: hoc est, ad hoc vt omnes gentes obediant fidei. *Ad obe-
 ditionem,* pro, ad obedientiam, *fidei in cunctis gentibus.* pro, in cun-
 ctas gentes *cogniti.* *Soli sapienti deo.* Datius iste iungitur datiuo
 illi in principio huius particulæ. *ſei autem.* Et dictio soli, si re-
 feratur ad deo (soli deo sapienti) non eger glossa. Si autem iun-
 gatur sapienti, sic solus est sapiens, sicut solus est bonus: hoc est,
 solus ex sua natura est bonus & sapiens. *Per Iesum Christū, cui ho-
 nor & gloria.* Superfluunt honor &. & similiter superfluit secu-
 lorum. Legēdum est, *Per Iesum Christum, cui gloria in secula amen.*
 Et planus literæ ordo est. cui deo, per Iesum Christum in secu-
 la: amen. subintelligitur est aut sit. Et sic finitur textus epistolæ
 ad Romanos. Inueniuntur tamen apud Græcos subiuncta hæc
 verba, Ad Romanos missa fuit à Corintho per Phœben mini-
 stram ecclesiæ Cenchreenſis. Ex qua scriptione clare patet lo-
 cus in quo scripta fuit epistola hæc, consonans supradictis. Et qđ
 missa fuit per mulierē illam nomine Phœben, quę erat ministra
 ecclesiæ Cenchreenſis. ¶ Nec dedecuit Paulum vti oblata com-
 moditate mulieris honestæ, ac secundum mundi huius statum
 nō infimę, euntis Romam. tutissimus enim simul & certissimus
 lator epistolæ electus est, ob reuerentiam solitam exhiberi hu-
 iusmodi matronis, & certitudinem non vagandi seu aliò dixer-
 endi, vt viris accidere potuisset. Amen.

Caietæ in die sancti Xisti, anno Domini, M. D. XXXII.

THOMAE DE
VIO CAIETANI CAR-
DINALIS SANCTI XYSTI,

*in priorem Pauli Epistolam
ad Corinthios com-
mentary.*

AVLVS vocatus *Apostolus Iesu Christi.*
In principio Epistolæ ad Romanos de-
claratum est Pauli nomen. Et similiter
dicitur vocatus Apostolus quemadmo-
dum & ibi. Nam vocatus non est parti-
cipium, sed nomen. Nec significatur vo-
catus Apostolus, sed ascititius Aposto-
lus: à Christo enim ascitus est ad aposto-
latum, vt pater in Actis apostolorum.

Per voluntatem Dei. Voluntas beneplaciti apponitur, vt donum
apostolatus sine pœnitidine significetur. *Et Sosthenes frater.*
Quia alium nescio, Sosthenes hic princeps fuit synagogæ, qui
cum Paulo coram Gallione cõparuit, & percussus est à Græcis,
Actuum decimo octauo. Hunc ergo velut collegam Paulus in-
ducit consalutantem ecclesiam Corinthiorum. *Ecclesia Dei qua
est Corinthi.* Ecce cui scribit. *Sanctificatis in Christo Iesu.* procul-
dubio per baptismum. Et addidit hanc conditionem ad diffe-
rentiam synagogæ Iudæorum, quæ erat Corinthi, quæ etiam
erat ecclesiâ dei, non idolorum, sed non erant membra synago-
gæ sanctificati in Christo Iesu: quia non erant baptizati in no-
mine Iesu. *Vocatis sanctis.* Non est participium, sed nomen vo-
catis: & effectus consequens baptismum significatur quod non
solum per baptismum mundamur, sed etiam eleuamur, vt ran-
quam patres conscripti simus ascititij sancti, quod magnæ est di-
gnitatis. *Cum omnibus qui inuocant nomen domini nostri Iesu Christi.*
extendit salutationem ad omnes Christianos morantes in di-
strictu Corinthiorum: quem modo dicimus diocæsûm. Vnde re-
tria

stringendo inuocātes nomen Christi subiungit, *In omni loco ipso-
rū & nostro.* Deest altera coniunctio. Legendum est, *In omni loco
ipso-rūque & nostro.* Manifeste significans quòd non scribit om-
nibus inuocantibus nomen Christi: sed omnibus inuocantibus
nomen Christi in omni loco Corinthiorum & nostro. Et addi-
dit & nostro, vt quemcunque locum qui est Corinthiorum in-
uocantium nomen Christi, explicaret esse etiam apostolorum.
Quod est verum non solū propter vnitatem charitatis, sed etiā
propter extensionem iurisdictionis apostolicæ. *Gratia vobis &
pax.* Similis saluatio in principio epistolæ ad Romanos posita
est principiū & finem totius boni comprehendens. gratia siqui-
dem initium est: pax verò terminus. *A deo patre nostro & do-
mino Iesu Christo.* Apponitur deo dominus Iesus Christus, pro-
pter naturam humanā explicatam nomine Iesu: vt vniuersum
bonum intelligamus communicari nobis à deo, mediante Iesu
homine. *Gratias ago deo meo.* Post salutationem epistolarem ag-
greditur tractatum. Cuius non est vna materia, sicut est vna ma-
teria epistolæ ad Romanos: sed diuersorum generum res in hac
epistola tractantur, quarum diuersitas suis locis apparet. Prima
autem materia est reprehensio dissensionum velut sectarū quæ
erant apud Corinthios: quam quatuor capitulis tractat. Et quia
non omnes erant in crimine dissensionis, & multi inter eos erāt
viri diuinis gratiis præditi, nec intendit descendere ad particu-
lares, sed in communi reprehendere, ideo inchoat à laudibus ra-
tione eorum qui præstabant sapientia & aliis diuinis donis: vt
laudata virtus collegij Corinthiorum præparet animos ad fa-
cilius suscipiendum reprehensionem. Laudat itaque ecclesiam
Corinthiorum per modum gratias agentis deo de illorum bo-
nis: vt hinc etiam perpenderent Corinthij quàm magnificat
Paulus eorum virtutes. *Semper pro vobis.* non solum habitu
gratitudinis, sed etiam actu. Ex eo nanque quòd Paulus vniuer-
sas suas tam actiones quàm passiones etiam ipsum dormire, of-
ferebat deo pro vniuersis beneficiis sibi suisque omnibus (inter
quos erant Corinthij) collatis, sufficienter habetur quòd sem-
per actu gratias agebat deo pro Corinthiis: non quòd actu sem-
per cogitaret de Corinthiis, sed virtualiter (virtute scilicet pri-
mæ intentionis) vniuersa eius opera erant gratiarum actio-
nes. *In gratia dei.* pro, ob gratiam dei, *que data est vobis in Christo
Iesu.* Materia enim gratiarum actionis significatur in genere.
Quia in omnibus. pro, in omni. Nullum substantiuum in Græco
n ij appon

apponitur: & multi interpretes apposuerunt re: vt significantur Corinthij ditati in omni re, subintelligendo spectante ad salutē æternam. Expeditius tamen sine omni substantiuo ipsa dictio omni, substantiue intelligitur: ac si dictum fuisset in vniuerso. Et significatur per hoc quod ditati sunt in vniuerso: hoc est, q̄ non singuli ditati sunt, sed vniuersum collegij corpus ditatum est abundantia gratiarū. Hunc enim sensum oportet vel ex hac dictione habere, vel per modū glossæ apponere: quoniā cōstat Paulū non ea ratione dicere q̄ diuites facti estis, eo quod singuli ditati fuerint, sed quod vniuersitas ecclesiæ illius diuitias gratiarum consecuta sit. *Diuites facti estis in illo.* Proculdubio Iesū perseuerantes. *In omni verbo & in omni scientia.* pro, cognitione. Hæ duæ materiæ explicantur: scilicet sermo & notitia. abundabāt enim notitia rerum sacrarum, & sermone earundē. Et in his duobus donis consistit perfectio doctrinæ. *Sicut testimonium.* Clarius legēdum est, *Quemadmodum testimonium Christi confirmatum est in vobis.* Et significatur quod illo eodē modo ditati estis in omni verbo & in omni cognitione, quo modo testimonium Christi confirmatum est in vobis. ¶ Si quæris quis sit ille modus, in promptu est studiositas bonorum morum & sacrarum literarum. Tali siquidem studiositate confirmatum est testimonium Christi consistens in fide quæ per dilectionem operatur, & eadem & simili studiositate ditamur in omni sermone & cognitione sacrarum. *Ita vt nihil vobis desit in vlla gratia.* Verbum verbo reddendo dicendum est, *Ita vt non destituantur vllō dono, expectantes reuelationem domini nostri Iesu Christi.* Sed hoc parui refert: nisi q̄ explicatur magis diuina largitas conseruatiua omnium donorū in eis. Et quantū verba Pauli significant, describuntur Corinthij nullo destituti dono gratiæ. Per quod apparet q̄ erat in ecclesia illa gratia prophetiæ & donum linguarum, & reliquæ gratiæ gratis datæ. Quod etiam cōsonat inferius subiunctis, c. 14. ¶ De donis autem gratiæ gratum facientis collatis eisdem, subiungit expectantes reuelationē. Expectare siquidem manifestationem meritorum, quam efficiet Christus reuelando seu detegendo hominum merita, electorum est. Vnde ad eiusdem gratiæ infallibilem terminum spectat subiuncta firmitas: vt in vtriusque gratiæ donis Corinthios laudari intelligamus. *Qui & confirmabit vos vsque in finē sine crimine.* pro, ineliminabiles. Magna est hæc promissio, & non carens quæstione: quum multis electis firmitatis donum negetur quandoque: vt

pater de Petro. Solutio est q̄ dictio incriminabiles iūgitur cum subiuncto tempore, scilicet die domini nostri Iesu Christi. Et est sensus quòd cōfirmabit vos vsq; in finem, sic quòd reddet incriminabiles in die domini nostri Iesu Christi. Et tale firmitatis donū cōmune est omnibus electis. Et nō est sensus quòd confirmabit vos incriminabiles vsque in finem. *In die aduentus. Superfluit aduentus, domini nostri Iesu Christi.* Dies domini Iesu Christi quanuis principaliter appelletur dies secundi aduentus eius, extenditur tamen ad significandū diem iudicij in morte vniuscuiusque: quoniam tunc apparet claritas meritum eius in saluatione electorum. *Fidelis deus.* Ad probandum veritatem futuræ salutis in die domini nostri Iesu Christi, assert Paulus rationem ex fidelitate dei: quia scilicet verax ac promissa seruans est deus. *Per quem.* hoc est, cuius imperio, & non humana adinventione. *Vocati estis in societatem,* pro, in cōsortium seu communionem. *filij eius, Iesu Christi domini nostri.* Electi enim vocati sunt ad participationem, ad cōmunionem, ad consortium gloriæ Christi diuino imperio: & propterea faciet deus dicta. *Obsecro,* pro, adhortor, *autem vos fratres.* Laudata Corinthiorum ecclesia, aggredditur reprehensionem eorum de ipsorum sectis: præponendo more suo summam illa quæ intendit tractare. Per modum autem hortantis inchoat præponendo quatuor seu quinque. *Per nomen domini nostri Iesu Christi.* Peccantes in nomine huius vel illius præceptoris, aptissime monet per nomen Iesu Christi: vt ex reuerentia debita nomini Iesu Christi, incipiant resipiscere à peccatis præferendū nomen istius vel illius. *Vt id ipsum.* pro, idem, *dicatis omnes.* Ecce primum quod exigit, concordiam scilicet in sermone. *Et non sint in vobis schismata.* Interpret reliquit dictionem Græcam: quum potuisset dicere dissidia. Et hoc est secundum. *Sitis autem perfecti in eodem sensu.* pro, in eadem mente, & *in eadem scientia.* pro, sententia. Continentur in his tria reliqua, scilicet concursus omnium ad eandem, tam mētem quàm sententiam: quum perfectum significet id, cui nihil deest de requisitis ad illius integritatem, quod constat ex omnibus ex quibus constare debet. Nō sat fuit Paulo exigere negationem dissensionum, sed exegit vt ex omnibus suis membris constet ecclesia nullo deficiente: cōstet inquam sub vna mente & vna sententia. Parum est vt concordent in sermone exteriori: & propterea adiunxit concordiam in vna mente, circa cognoscenda, & in vna sententia, circa agenda. Mens suprema pars animæ,

PRIORIS AD CORINTHIOS

sententia infirmū tenet in progressu cognoscitiuæ partis locum: utpote terminus cognitionis, tã speculatiuæ quàm practicæ. Et ideo cōcordantes in his duobus, sufficienter conueniunt ad seruandam vnitatem corporis mystici. *Significatum est enim mihi de vobis fratres mei.* Rationem reddit propositorum ex facto ipsorum. *Ab ijs qui sunt Chloes.* Interpres addidit duas dictiones medias. Et sonat à domesticis seu familiaribus mulieris illius nuncupatæ Chloes. Mulier siquidem Corinthiis nota, non aliter circumscribitur. Amplexor autem hanc expositionem, quia constat Chloe nomen esse mulieris, & nomen constat non esse alicuius oppidi seu vici. *Quia.* pro quòd, *contentiones sunt inter vos.* In hoc narrato facto apparet inter Corinthios dissensiones fuisse non in sermone, sed in sectis diuersarum mentium & sententiarum iuxta diuersitatem præceptorum. *Hoc autem dico quod vnusquisque vestrum dicit, ego quidem sum Pauli, ego autem Apollos, ego verò Cepha, ego autem Christi.* Aduerte hic quòd (vt ipsemet Paulus explicat in 4. cap. huius epistolæ) personæ istæ (scilicet Paulus, Apollos, Cephas, & Christus) sunt personæ ex industria fictæ ab ipso Paulo loco personarum illarum quæ erant capita factionum inter Corinthios. noluit siquidem Paulus nominare illos, sed seipsum & Apollos, &c. nominauit loco illorū: vt vel sic inuitarentur ad respiciendum, nec ad peiora procederent propriis nominibus dehonestati, scissurâsque auerent. Non est ergo intelligendum quòd apud Corinthios erant sectæ Paulinorum & Apollonistarum, sed quòd erant sectæ quorūdam innominatorum capitum: loco quorum Paulus seipsum, Apollos, Petrum, & Christum nominat ratione dicta. *Diuisus est Christus?* Execrando inconueniens diuisionis factum, incipit prosequi proposita inchoando à secundo: scilicet & non sint in vobis schismata: quod bis tractat: primo ex parte rei, & iterum in tertio capite ex parte principij. Arguit itaque schisma ex parte ipsius scissionis: quia scilicet repugnat vnitati Christi. Et nō dicit diuisi sunt Christiani, sed diuisus est Christus: tum quia corpus Christi mysticum scinditur, tum quia spiritus Christi vnies ecclesiam, per huiusmodi sectas significatur scissus. Christus quanuis multa habeat membra, nullam tamen compatitur scissionem membrorum: & perinde est diuidere eius membra ac diuidere Christū, quod est impossibile: quia ipsa diuisio separat à Christo. Et propterea ab huiusmodi diuisionis execratione inchoat Paulus: non quòd dissensiones Corinthiorum essent tam malæ, sed quia erant ini-

ela & viæ ad tantum malum. Si enim fuissent manifestæ scissions
 nes Christi, non pepercisset Paulus nominibus capitum, non ta-
 cuisset dogmata eorum contra Christû. Sed tacendo dogmata
 & nomina, factiones autem & inflationes tantum scribendo in-
 sinuat quòd talia erant huiusmodi dissidia qualia sæpe apparet
 in ecclesia Dei inter diuersarum religionû professores, dũ glo-
 riantur in patribus, aut præfert quique statum religionis suæ:
 & hinc lites, rixæ, & reliqua: quæ melius est non videre. Huius-
 modi enim dissidia ad literã arguit Paulus in prima parte epi-
 stolæ huius, & propterea in personas sanctas transfiguratur capi-
 ta. Imò & Christum caput factionis vnus introducit, dicendũ
 ego autẽ Christi: vt intelligamus factionem etiam illorum non
 esse exemptam à peccato, qui quantuis verum caput, tamẽ vt se-
 ctionis cuiusdam caput præferunt. Quales sunt illi qui se aliis
 præferunt, quia in solo euangelio consistunt, tanquam spernen-
 tes quæcũq; adiuncta à sanctis patribus. *Nũquid Paulus crucifixus
 est pro vobis?* Secunda ratio contra sectas ex parte Christi, qui so-
 lus redemit illos crucifixus, insinuãs per hoc quòd fit iniuria be-
 neficio Christi crucifixi vsurpando alterius quasi capitis nomẽ,
 ego sum Pauli. *Aut in nomine Pauli baptizati estis?* Tertia ratio
 cõtra sectas ex parte inuocati nominis in ipsorum baptismo est
 hæc. Si in alterius quàm Christi nomine fuissent baptizati, excu-
 sationẽ haberent militandi sub illius alterius nomine: sed ex eo
 q̃ tam beneficiũ redemptionis, quàm baptismi mysteriũ nullius
 est nisi Christi, iniuria fit Christo aliud vsurpãdo nomẽ. *Gratias
 ago Deo meo. Superfluit meo. Quod neminem vestrũ baptizauit, nisi
 Crispum & Gaiũ.* Occurrit hic obiectio qua ratione Paulus affert
 contra sectas Corinthiorũ q̃ ipse non baptizauerit illos, ex quo
 nõ reputabatur nec erat ipse inter capita sectarum. sed ipse per-
 sonam suam loco alterius nominat: si personam alienã induit,
 impertinens apparet q̃ afferat actus proprios ad excusandum
 q̃ non dedit occasionẽ scissioni ex eo quòd nõ baptizauit. ¶ So-
 lutio est quòd Paulus nõ diuertit à proposito, sed affert tã actio-
 nes quàm passiones, & omissiones suas artificiose: vt. s. Corin-
 thii perpendant quòd ipse non fuit apud ipsos talis, quales erant
 illi quorũ nominibus gloriabãtur. Ad hunc enim affectũ subiun-
 get gesta sua multa apud illos, & modo affert gesta sua circa
 baptizandũ, q̃. s. abstinuit à baptizãdo: per hoc insinuãs quòd ca-
 pita sectarũ faciebant oppositum vacando baptismationi, vt mul-
 tos filios acquireret sibi. *Ne quis dicat quòd in nomine meo baptiza-*

PRIORIS AD CORINTHIOS

ti estis. pro, baptizauit. Nō sumitur eodem sensu in nomine meo hic, & paulo ante quum dictum est, nūquid in nomine Pauli baptizati estis. Ibi enim fuit sermo de nomine inuocato baptizando: hic autem est sermo de nomine intēto seu procurato ex officio baptizandi. Et est sensus: ne quis dicat q̄ ego baptizauit ad extendendum nomen meum, efficiendo me patrem multitudinis per baptismum. *Baptizauit autem & Stephana domum: ceterum nescio si quē alium vestrū baptizauerim. Nō enim misit me Christus baptizare, sed euangelizare.* Occurrit obiectio: quia Christus Matth. vlti. misit Apostolos non solum ad docendū, sed baptizandum, docere omnes gentes baptizantes eos. ¶ Solutio est, q̄ non absolute, sed respectiue negat Paulus missum se ad baptizandum: hoc est quōd principaliter est missus non ad baptizandum, sed euangelizandum. Vnde & Petrus non baptizauit Centurionem cum suis, sed iussit eos baptizari, Actu. 10. *Non in sapientia verbi.* Quantum ex tractatu isto colligitur, isti qui capita factionum erant apud Corinthios in tribus se extollebant: primū est baptizare: secundum est sapientia sermonis: tertium sapientia rerum. Et primum quidē Paulus breui argumento tractauit: utpote minoris æstimatū: reliqua vero duo diffusius tractat, incipiens à sapientia sermonis. Et intendit excludere vtranque sapientiam ab euangelica prædicatione. Appellatur autem sapientia sermonis ars dicēdi: qualis est ars oratoria, & huiusmodi artes, quibus construitur ornata locutio, & vis dicendi exercetur. Sapientia autē rerum vocatur sapientia humanarum sciētiarum: de rebus cœlorum, elementorum, mistorum, & reliquorum huiusmodi quę philosophicę sciētia docēt. Sobrie vero intellige hæc excludi ab euangelica prædicatione: quoniam intelliguntur non totaliter excludi, sed vt substantialia illius. Sacilegum siquidē est tam subiectū prædicationis euangelicę efficere doctrinā philosophicam, quā vim prædicationis euangelicę constituere in vi dicendi, in composita, ornata & pulchra locutione. Vt autē quandoque eloquentia sermonis aut doctrina philosophica ad seruitium euangelicę doctrinę pro loco & tempore, non est prohibitum. Officium itaque suū Paulus proponit spectandū in qualitate euangelizandi, dicēdo quōd est missus ad euangelizandū non in sapientia verbi: hoc est in eloquentia ornata, nō vt assumeret modum euangelizandi ornato sermone, & arte dicendi compositū, sed simpliciter & absolute ad euangelizandū. Vnde Christus dixit, euntes prædicare euangeliū: & nō addidit in sapientia

pientia sermonis. In cuius præcepti interpretationem & execu-
 tionem, euangelistæ nudam narrationem gestorum scripserunt
 omiſſâ arte dicendi. *Vt non euacuetur crux Christi.* Plena est crux
 Christi potētiae diuinæ, & euacuatur nō seipsa, sed quantum est
 ex parte prædicātis illâ, quū prædicatio fundatur super humanâ
 sapientiâ: quoniâ vis prædicationis nō cruci Christi prædicatæ,
 sed arti dicendi tribuitur. Ne ergo crux Christi (quæ est materia
 prædicationis euangelicæ) euacuetur quantum est ex parte tam
 prædicationis quàm auditorum diuina potentia ad conuertendos
 animos hominū ad Christum, nō misit se Christus ad euā-
 gelizandū in sapientia sermonis. Vbi erudite lector clare per-
 pende quod ex parte iniuriæ quæ irrogaretur materiæ euange-
 licæ, probat Paulus reiectam artem dicendi ab euangelio. *Ver-
 bum enim crucis.* Declarat cuius rei plena est crux, quod est decla-
 rare rem qua euacuaretur crux. Et quoniâ crux Christi plenu-
 dinem suam nō effundit in salutē omnium quo ad effectum, ideo
 discernēdo filios perditionis à filiis regni, dicit quod verbū, hoc
 est, sermo prædicans crucem Christi, vt eam in qua salus mundi
 cōsistit. *Perentibus quidē.* Ecce filii perditionis. *Stultitia est.* hoc est
 reputatur stultitia. *Is autē qui salus fuit,* id est nobis. Interpres co-
 actus à penuria participii apposuit id est. Sed nihil refert ad sen-
 tentiâ: electi enim significantur: inter quos enumerat seipsum
 Paulus. *Virtus dei est.* Non sumitur virtus vt distinguitur contra
 vitiū, sed vt significat potētiam: ita quæ significatur quæ crux est po-
 tentia Dei, saluatricis omnium qui saluātur. Filii perditionis igno-
 rantes Dei potētiam in Christi cruce sitâ, reputant euangelium cru-
 cis stultitiâ, nos autē qui saluamur recognoscimus illâ esse po-
 tentiâ Dei: hoc est qua mediâte Deus exercet potētiam suam ad
 saluādū oēs quotquot saluātur. Ecce res qua plena est crux. s. po-
 tētia Dei saluatricis: ecce res qua euacuaretur crux si in sapientia
 verbi euāgelizaretur. *Scriptum est enim.* Exo. 29. c. *Esaïæ affert testi-
 monium excludēdæ sapientiæ mūdaneæ ab euangelio. Perdam sa-
 pientiâ sapientiū, & prudentiâ prudentium.* pro intelligentiâ intelli-
 gentiū, *reprobabo.* Vbi vulgata editio habet, peribit sapiētia à sa-
 piētibus eius, & intellectus prudētium eius abscedetur. Vertit enim
 Paulus passiuū in actiuū (peribit in perdā) vt Deū actorē perdi-
 tiōis & interitus huius explicaret. ¶ Significatē nō dicit perdā
 sapientiâ & intelligentiâ, sed adiungit sapientiū & intelligētium:
 quia nec sapiētia nec intelligētia contrariatur cruci Christi: quā
 vero non aduersatur, sed sapientia sapientium (hoc est vt vtūtur
 illa

PRIORIS AD CORINTHIOS

illa homines habentes illā) & similiter intelligentia intelligentium (hoc est, ut utuntur illa homines habentes illam) qui vocantur in mundo sapientes & intelligentes, est quæ contrariatur euangelio, est quam perdit & reprobatur Deus: nulla enim philosophiæ aut cuiusvis scientiæ pars contrariatur secundum se euangelio ratione dicta: quia nullum verum cõtrariatur alteri vero: scientiæ autem sunt secundum se veræ, & euangelium est verum. Sed præsumptio hominum ad extendendum propositiones & media extra proprios limites, cõtrarietatem parit veritati fidei Christianæ. Verbi gratia, tradit philosophia veritates has, accidens non potest esse sine subiecto, mortuus nõ potest resurgere, & similes: abutitur præsumptio philosophoium istis veritatibus, extendendo illas quod nec per diuinam potentiam potest accidens esse sine subiecto, potest mortuus resurgere. Hanc extensionem non tradit philosophia: sed ex officina prodit philosophantium excedentium fines philosophiæ, tradētis quod per potentiam existentē in rebus, ex quibus integratur vniuersum, nõ possunt hæc fieri. Diuina autē omnipotentia extra & supra vniuersum est. Deum enim etiam ipsi philosophi confitentur esse extra & supra vniuersum. Destruit itaq; Deus per crucis euangelium sapientiã sapientium, dum illorum sapientiam extēsam vltra suos fines, utpote falsam destruit: & similiter intelligentiã intelligentium reprobatur. *Vbi sapiens? vbi scriba? vbi inquisitor huius seculi?* Ela. 33. apud editionem vulgatam habetur: *Vbi est literatus? vbi verba legis ponderans? vbi doctor paruulorum?* Ita quod quum dixit scriptum est, refert vtrunq; Esaia textū. Et apte descripta futura destructione sapientium & intelligentium, subiūgitur vbi sunt? quasi dicat, non sunt in locis eminentibus in reputatione & veneratione: ex eo enim quod potentia euangelii detexit & monstrauit præsumptionem & falsam extensionē sapientiæ & intelligentiæ eorum (resuscitando mortuos, & tot miracula adhibendo in testimoniū) abiecti sunt huiusmodi sapientes à locis primis, quos in humano genere obtinebāt, & propterea dicitur, vbi sapiēs, vbi scriba? sicut de abiectis ex celso statū dicere consueuimus, vbi sunt illi? Scriba proprie Iudæoium est: sapiens Græcoium. Indagator autē huius seculi, scrutatores significat viarū diuersarū ad beate viuēdū. Sub quo genere innumera multitudo pollentiū ingenio cõprehenditur. *Nonne stultā fecit.* pro, infatuauit, *Deus sapientiam huius mundi?* Manifestat modū, quo perdidit Deus sapiētiã sapiētiū. Ex hoc enim ipso quod Deus monstrauit præsumpt

sumptionē ac falsitatem sapientium per miracula crucis Christi reddidit sapiētiam, nō absolute & in seipsa, sed mūdi huius (hoc est vt ea vitur iste mūdus) fatuam, hoc est sine sapore verę notitię: effecit vt tanquā sententia stultorum haberetur sentētia sapientium mūdi huius. Et hoc modo perdidit ac reprobaui eam, *Nam quia.* Declarato modo, reddit causam meritoriam ex parte mūdi quare deus eiecit sapiētes. *In dei sapientia.* qua scilicet deus cum tali tantoque ordine condidit gubernatque mundum: quę in rerum ordine participata sicut ars in artificialibus splendet quę est totius philosophię materia. Rationes enim rerum radij sunt diuinę sapiētię. *Non cognouit mundus.* Non dicit nō cognouit aliquis: quoniam ad Ro. 1. dicit quod deus à multis cognitus est, sed dicit nō cognouit mundus: quoniam philosophi qui cognouerunt veritatē dei in iniustitia detinuerunt: & sic mundus cōmuniter nō cognouit deum. *Per sapientiam.* per verā philosophiam, quę lumine naturali haberur: *Deum.* actorem & gubernatorem omnium. *Placuit deo per stultitiam prædicationis.* Prædicatio euangelica quanuis in se non sit stulta, cōparatiue tamen ad doctrinam philosophicam stultitia appellatur à Paulo. tum ex parte modi, cōtra id quod dixerat per sapiētiam: quia doctrina philosophica præcedit per rationē demonstratiuā, quę facit euidētiā rerum: prædicatio autē per narrationē. stultum enim seu improuidum est respectiue ad demōstrationē, narrare. Tum rationē materię, cōtra id quod dixerat in sapiētia dei: quia materia prædicationis est crux Christi: materia autem philosophię est sapientia diuina effusa in rerum vniuersitate, ad quam relata crux stultitię rationem habet: nam sapientia dei sparsa per vniuersum, rationibus fulget, crux autē sine ratione in rerum ordine est, & propterea improuida stultaque dicitur prædicatio crucis relatiue ad diuinā sapientiam relucētē in ordine rerū. Et merito ex eo quod sapiētia tam vt materia quā vt modus neglecta est à mundo, placuit deo eligere stultitiā prædicationis tam quo ad materiā quā quo ad modum. *Saluos facere credentes.* Ecce ad quid elegit deus stultitiā prædicationis vt mediū ad salutem credentiū: omnia enim, etiā nostros defectus, deus optimus vertit in bonum. *Quoniam & Iudæi signa,* pro, signum, petunt, *& Græci sapientiam querunt.* Quanta sit vis stultitię prædicationis, manifestat ex cōtrariis victis ab ipsa tam Iudæis quā Græcis. Et quidem quod sint contrarij ambo euangelio, explicat ex mediis quæstis ab vtrisque Iudæi enim assueri miraculis petunt signum, hoc est

est miraculū aliquod vt mediū certificans quod Deus reuelauit. Græci autem solam rationē naturalē sectantes, quærunť sapien-
 tiam: hoc est rationē demonstratiuam, aut saltem rationi natu-
 rali consonam vt medium ad assentiendū auditis. *Nos autē præ-
 dicamus Christū crucifixū.* Tota enim materia euangelica in hoc
 comprehenditur virtualiter. *Iudæis quidem scandalū.* Ecce contra-
 rietas: illi petūt signum, & nos offerimus scandalum. Vere Chri-
 stus est Iudæis scādalum: hoc est offendiculū, in quod impingūt,
 & cadunt imperuatiōibiles quod sit Messias crucifixus. *Gentibus,*
 seu Græcis. *autem stultitiam.* Quemadmodū Iudæis ex propria
 incredulitate est Christus crucifixus offendiculū, ita gentibus ex
 propriæ sapientiæ præsumptione est stultitia. iudicāt enim alic-
 num à ratione esse quod damnatus homo ad suppliciū crucis sit
 Deus, sit adorādus, &c. ¶ Aduerte hic quod vt super epistolā ad
 Ro. diximus, dictio interpretata modo Græci, modo gentiles
 eadē est, & proprie significat Græcos: extenditur autē ad signifi-
 candū gentiles: & propterea interpret varie transfert. *Ipsis autē
 vocatis Iudæisq; & Græcis.* Ecce vis crucifixi vincēs utroq; contra-
 rios, tam s. Iudæos quā Græcos. Sed cōsidera victos nō omnes
 sed vocatos. Tā Iudæi itaque quā Græci ex se aduersantur cru-
 cifixo: sed vocationis diuinæ gratia quotquot donati sunt, non
 aduersantur, sed suscipiunt Christū crucifixū. *Dei virtutē.* seu po-
 tentiā. *Et dei sapiētiā.* Contra scandalū dicit Dei potentiā: con-
 tra stultitiā dicit Dei sapiētiā. Et sapiētia quidē manifeste op-
 ponitur stultitiæ: potentia autem opponitur nō scandalo abso-
 lute, sed scandalo crucifixi ratione materiæ: quia s. crucifigi im-
 potētiæ succūbētis est, cui potētia directē opponitur. Nec dicit
 Dei patris potentiā ac sapiētiā Christū, sed Dei potentiā &
 sapiētiā. Quod est secundū Christi naturam diuinam verū
 est (quia est Deus & sapiētia ac potētia diuina) sensus tamen lite-
 ralis præsentis textus est de Christo homine, q̄ ipsius passio, cru-
 cifixio ac mors est potentia ac sapiētia Dei patientis crucifixi ac
 mortui: quia vsus est passione, cruce ac morte propria vt poten-
 tia ac sapiētia ad vincendum mundum ac diabolu, ad redimē-
 dum humanum genus, ad immortales reddendos homines, ad
 instaurandū quæ in terris & quæ in cælis sunt. *Quia quod stultum
 est dei sapiētius est hominibus: & quod infirmum est dei, fortius est ho-
 minibus.* Quare Christus crucifixus Iudæis scandalū, Græcis stul-
 titia sit, ratio reddita ex parte ipsorū est, quia illi potentiā, isti
 sapiētiā quæruť. Quare autē tā Iudæis quā Græcis vocatis Chri-
 stus

stus crucifixus est dei potentia & dei sapientia, rationem modo
 reddit ex parte dei: quia quodcunque quantumcunque infirmum,
 imbecille, impotens sit, dummodo sit dei, est potentius homini-
 bus. & similiter quodcunque quantumcunque stultū, seu impro-
 uidum, & absque ratione in rerum ordine sit, dummodo sit dei, sa-
 pientius est quam homines vniuersi. Ita quod cuiusque rei tam
 infirmæ quam stultæ coniunctio ad deum efficit illam potentio-
 rem & sapientiore[m] vniuersa potentia & sapientia hominum: ac
 per hoc quod est infirmum in Christo (passo, crucifixo, mortuo
 &c.) ex hoc ipso quod est dei, est potentius quam homines, & si-
 militer quicquid est stultum in Christo crucifixo, est sapientius
 omnibus hominibus. ¶ Et scito quod dicēdo infirmum dei seu
 stultum dei, non arctatur ad modum essendi personaliter dei, vt
 passio fuit dei coniunctio[n]e personali: sed latius sumitur for-
 maliter vt est dei, siue sit dei vt instrumentū coniunctum, qualia
 sunt ad humanitatē Christi spectantia: siue vt instrumentū se-
 paratum ad ea quæ sunt ordinis gratiæ, qualia sunt prædicatio
 Euangelica, Apostoli, sacramenta ecclesiæ, & id genus reliqua.
 Esse enim dei sumitur hic vt opponitur ad esse hominis vel cu-
 iuscunque creaturæ: ac per hoc est sermo de deo, vt specialiter
 præsidet ordini gratiæ saluatricis ad beatitudinē supernatura-
 lem. Reddit enim Paulus rationem ex hac vniuersali veritate
 quod quæcūque res actio aut passio secundum se impotens aut
 improuida, ex hoc ipso quod est dei (hoc est vtitur illa deus vt
 suo instrumento ad mysteria gratiæ) est potentior & sapientior
 omni potentia & sapientia hominū. Et hoc apparet non solū in
 cruce Christi, sed in prædicatione Apostolorū & martyrum, &c.
Videte. pro, videtis. Enim vocationem vestram fratres. Coniunctio
 enim monstrat quod ad reddendū rationem dictorū subiungun-
 tur hæc. Et vere probat assumptam vniuersalem (infirmū dei for-
 tius est, & stultum dei sapientius est) ex experiētia quam vident
 in vocatis ad fidem Christi. *Quia. pro, quod. non multi sapientes se-
 cundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles.* Appellatur
 hic sapientes secundum carnem, sapientes sapientia humanitus
 acquisita: quam denominauit à carne, quia per carnales sensus
 acquiritur. Et non dicit per quos vocati estis, sed absolute quod
 non multi secundū carnem sapientes: subintelligitur enim sunt
 electi, propter verbum elegit, subiunctum. Loquitur enim dire-
 cte de conuersis ad fidem, comprehendendo ipsos Corinthios,
 in quibus hæc experientia etiam apparebat. Non dicit, nulli sa-
 pientes

PRIORIS AD CORINTHIOS

pientes secundum carnem, sed non multi: quia aliqui ex discipulis primitiæ ecclesiæ fuerunt docti etiam secundum scientiam acquisitam: ut Nicodemus (qui erat magister in Israel) & ipse Paulus & Lucas medicus & Apollos &c. Et simile est de potentibus secundum humanam potentiam, & nobilibus secundum generis nobilitatem. *Sed quæ stulta sunt mundi.* Non dicit stulta absolute, sed stulta mundi: hoc est homines absque scientia humana qui apud mundum stulti habentur ad docendum alios, quales erant piscatores, Petrus & reliqui. *Elegit deus.* Non ex inopia hominum, non ex ignorantia aut impotentia, sed ex electione deus istos voluit. *Vt confundat.* pro, pudore suffundat. *Sapientes.* proculdubio mundi huius. Ecce stultum dei sapientius quam homines. Sunt autem verecundia multa affecti sapientes mundi, ex hoc quod detecta philosophorum vanitas est, & ad veram beatitudinis viam homines conuersi sunt per piscatores & similes indoctos, doctos autem à spiritu sancto. Coniunctio autem (ut dicendo ut confundat sapientes) causam finalem, quanuis non ultimam norat. Ad hoc enim deus elegit ignorantes ut erubescant sapientes presumptentes de beatitudine hominum iudicare & docere: ac per hoc omnis vis ac ratio trahendi homines ad salutem tribuitur diuino beneplacito manifestato per hoc quod per indoctos non per sapientes mundi homines edocet ac trahit. Et similis est sensus eorum quæ subiunguntur in textu de infimis & ignobilibus electis. *Et infirma mundi elegit deus ut confundat fortia, & ignobilia mundi & contemptibilia.* pro, contempta. *elegit deus.* non solum obscuros genere, sed etiam despectos à mundo elegit. *Et ea quæ non sunt.* Non intelliguntur nihil absolute, sed in esse religioso. Et significatur gentiles, qui nihil erant secundum religionem (utpote idololatram) ad differentiam Iudeorum qui erant aliquid in esse religioso. Vera siquidem religio in solis Iudeis fuerat, & propterea subdit, *Vt ea quæ sunt destrueret.* pro, obliteraret. hoc est, ut Iudeorum religionem aboleret. Hoc inter alia testimonia quod infirmum dei est fortius hominibus, non est minimum: videlicet quod illi qui alieni à religione erant, præstent per Christum crucifixum Iudeis: imò pessudent Iudeos, qui soli religiosi erant. *Vt non gloriatur omnis caro in conspectu eius.* Ecce finis abiectionis fortium, sapientium, nobilium & religiosorum, ut nullus locus sit gloriationis cuicumque homini coram deo: hoc est, in iis quæ sunt ad deum, sed vniuersa gloria sit dei. *Ex ipso autem.* pro, enim. *vos estis in Christo Iesu.* Proposuerat experientiam in vocatione
 ipso

ipforum Corinthiorum (dicendo videtis enim vocationem vestram fratres) & nihil in specie de ipsis Corinthiis subiunxerat, sed tantum in genere quod non multi sapientes & reliqua: & propterea modo redeundo ad speciem dicit, ex ipso enim vos. Ac si apertius dixisset: Merito dixi quod vos videtis vocationem vestram: quia ex ipso deo eligente stulta, infirma, ignobilia & c. estis: hoc est constatis: constituimini vos, non secundum esse hoc vel illud, sed in Christo Iesu: hoc est, secundum esse gratiæ, fidei, spei ac charitatis in Christo Iesu. In vobis itaque ipsis diuinum hoc opus habetis. *Qui factus est nobis*, non vobis Corinthiis tantum, sed omnibus nobis Christianis. *Sapientia*, in intellectu. Et deest, *A deo*. Vere Christus à deo factus est nobis sapientia perficiens intellectum nostrum. Et *iustitia*, in voluntate. Et *sanctificatio*, in opere. Et *redemptio*, in statu. Et vniuersus hic sermo est sermo causalis. Christus siquidem factus est nobis à deo ratio sapiendi, & iuste volendi, & sancte operandi, & redemptionis de statu seruitutis in statum libertatis filiorum dei. *Vt quemadmodum scriptum est*. Hier. 9. *Qui gloriatur in domino gloriatur*. Ibidem apud Hieremiam vulgata editio habet, in hoc gloriatur qui gloriatur, scire, & nosse me. Ad hoc inquit Paulus, deus fecit Christum nobis sapientiam, iustitiam, sanctificationem, ac redemptionem, vt quicumque recte gloriatur, non in sapientia, potentia, nobilitate & c. gloriatur, sed in domino, quo sapimus, iustificamur, sanctificamur, & redimimur.

CAPVT II.

ET ego quum venissem ad vos fratres. Dixerat se missum ad euangelizandum, nō in sapiētia verbi, & rationem allatam (ne euacuetur crux Christi) tractauerat monstrando vim crucifixi etiam in conditionibus electorum in ipsis Corinthiis. Contexit modo eandem vim in conditionibus sui ipsius Pauli, ad monstrandum in seipso qualem debet exhibere seipsum euangelicus doctor. Et probat se seruasse modum in quo missus est: vt spectatis ipso à Corinthiis, & spectatis aliis doctoribus in quibus gloriabantur, perpendant & discernant inter doctores: & vt doctores illi erubescant exhibentes se cū conditionibus contrariis. Iuxta duo autē prius dicta (scilicet stultum dei & infirmum dei) commemorat seipsum, prius secundum stultitiam, deinde secundum infirmitatem. *Veni non in sublimitate sermonis aut sapientia*. Quia vtranque sapientiā dixerat reiectam à deo, idcirco commemorat se cum neutra prædicasse illis, ita q̄ nec cum arte dicen

dicendi, cum eminētia eloquentiæ, nec cū excellentia sapientiæ docuit. *Annuntians vobis testimonium Christi.* pro, dei. Documenta fidei Christianæ sunt testimonia dei: quoniā testantur diuinum esse, posse, nosse, velle prouidere. Significāter autem dicit dei: vt intelligamus quòd docendo ea quæ dei sunt, dignissima omni eloquentia & sapientia, abdicauit à suo sermone sapientiam & sermonis & rerū. *Non enim iudicauit me scire aliquid inter vos.* Non dixit iudicauit, sed iudicauit: vt significet se dixisse ius, se iustitia exigente abstinuisse, vt intelligamus prædicationi Euangelicæ deberi abinentiam à reliquis. *Nisi Iesum Christum, & hunc crucifixum.* Reliqua ergo, ab imitatione apostolica sunt aliena in prædicatione. Iesus enim salutis humanæ actorē significat: Christus autē regem æterno regnantem, crucifixio vero ad infirmitatem naturę assumptæ, ad modum quo redemit humanum genus spectat. Et hæc constat sat esse nosse ad nostram salutem. *Et ego in infirmitate.* Ecce infirmum dei in Paulo. Tum exterioris status: erat enim non secundum statum potentium mundi huius, sed secundū statum impotentium. Tum interni affectus, & propterea subdit, *Et in timore.* imminentium malorum. Tum corporalis aspectus. *Et in tremore multo sui apud vos.* Internus siquidem timor redundabat in exteriorem tremorem. Quemadmodum Iesus timuit in testimoniū sui animi passibilis, ita Paulus apud Corinthios & timuit & tremuit, humanæ infirmitatis passionē sustinens: citra rationis tamen præiudicium. Quando autem hoc fuerit, non scribitur in Actis Apostolorum. Hæc enim omnia commemorantur hic ad monstrandum infirmum, quo deus vsus est in Paulo. *Et sermo meus & prædicatione mea.* More suo exequitur proposita inchoans à primo proposito, scilicet non in sublimitate sermonis. *Non in persuasibilibus.* pro, suasoriis, *humane sapientiæ verbis.* Humanæ sapientiæ verba vim magnam habentia ad suadendum excluduntur: quæ sunt verba composita & ornata secundum artem dicendi. *Sed in ostensione spiritus & virtutis.* hoc est, potentiæ. Loco eloquentiæ fuit demonstratio spiritus sancti loquentis per me, & potentiæ diuinæ confirmantis sermonem miraculis. ¶ Si quæris modum quo ostendebat in prædicatione sua spiritum sanctum, In promptu est responsio quòd impositione manuum super baptizatos dabatur spiritus sanctus loquens linguis variis per illos magnalia dei. *Ve fides vestra.* quæ ex auditu prædicationis meæ in vobis est. *Non sit in sapientia hominum* fundata. Sed in virtute dei. hoc est, in poten-
tia

tia dei: vt patet in textu Greco, tam hinc quã paulò ante. In poten-
 tia, in quã, tum operante miracula, tũ operãte intus in spiritibus
 vestris. *Sapientiam autẽ loquimur inter perfectos.* Exequendo quod
 secundò proposuerat (scilicet nõ in sublimitate sapientiã) non
 abdicat à sua doctrina sapientiã vt abdicauit eloquentiam: sed
 duplici vtitur distinctione: altera auditorum in perfectos & im-
 perfectos: altera sapientiarum, in sapientiã huius seculi & sapien-
 tiam in mysterio reconditã. Et intendit q̃ neutra vsus est sapien-
 tia prædicando Corinthiis, sed tamen sapientiam in mysterio
 reconditam reseruat sermoni non cõmuni, sed inter perfectos.
 Et hinc clare Corinthios, quibus prædicauit, insinuat distingui
 à perfectis, inter quos loquitur sapientiam. *Sapientiam verò, quã
 loquimur cum perfectis. Non huius seculi, neque principum huius
 seculi qui destruuntur.* Inter sapientiam huius seculi & sapientiam
 principũ huius seculi, hoc interest, quòd illa est circa trãstorias
 actiones & dispositiones, qualis est vniuersa ars dicendi & re-
 gendi cum partibus suis, hæc autem circa æterna, qualis est phi-
 losophia speculatiua. Illa multis cõmunis, hæc paucorum homi-
 num, qui principes seculi huius in materia de qua est sermo (sci-
 licet sapientiẽ) merito appellantur. Et adiũgitur qui destruitur,
 ad differentiam principum huius seculi qui sunt immortales, de
 quibus infrã loquitur. *Sed loquimur Dei sapientiam,* hoc est, Deo
 propriam, qua Deus vtitur. *In mysterio que abscondita est.* hoc est, in
 mysterio absconditã, nõ in ordine rerum participatã, nõ creatu-
 ris communicatã, sed in secreto sacratissimo Diuini consilij re-
 conditam. Et in hoc significatur excellentia huius sapientiã su-
 pra sapientiam communicatã quibuscunq̃ naturalibus intel-
 lectibus tam hominum quã angelorũ. *Quam prædestinuit,* pro,
 prædefiniuit, *Deus ante secula in gloriam nostrã.* Non est hæc sapien-
 tia noua, sed ante secula prædefinita à deo, dux ad gloriam no-
 stram, ad gloriã æternæ felicitatis nobis paratã: participatione
 siquidem huiusmodi sapientiã ducimur ad gloriã æternam; hæc
 enim sapientia est de mysterio incarnationis verbi dei, ad du-
 cendum in æternam gloriã filios adoptionis. *Quam nemo prin-
 cipum huius seculi cognouit. Si enim cognouissent, nunquã domini glo-
 ria crucifixissent.* Ex hoc quòd Paulus probat hanc vniuersalem
 (quam nullus principum huius seculi cognouit) per hoc quòd
 crucifixerunt Christum, cogor appellatione principũ huius
 seculi intelligere dæmones. nam de hominibus loquendo proba-
 tio inualidã esset. Ex eo enim quòd illi principes (puta Herodes,

Pilatus, pontifices, & primates Iudæorū) non cognouerunt Iesum gloriæ. non potest concludi quòd nullus principum huius seculi cognouerit, vt clarè patet. De dæmonibus autè intelligendo, validissima est ratio quòd nullus eorū cognouit hanc sapientiã: quia si cognouissent, dominū glorię nõ crucifixissent. Cõstat autem dæmones crucifixisse Christum, dicente domino, Venit princeps mundi huius, & in me non habet quicquam. Et rursus, Nũc princeps huius mundi eiicietur foras. Ioãnes quoq; euangelista testatur q; diabolus misit in cor Iudæ vt traderet Iesum. Vnde de prophetis loquens Paulus dixit, neque principum huius seculi qui destruuntur: modo autem dicit, nemo principum huius seculi, nõ addendo qui destruuntur, vt ex eius verbis differentia inter hos & illos principes discernamus. dæmones enim sunt principes huius seculi, non qui pereunt, sed immortales.

¶ Et aduerte erudite lector quòd nõ dicit si cognouissent Christum aut deum, sed si cognouissent sapientiam quam prædefiniuit deus in gloriã nostram: vt discernamus q; nõ ex reuerentia destitissent à crucifixione domini gloriæ, si hanc sapientiam cognouissent, sed ex inuidia gloriæ nostræ, & timore deiectionis propriæ. Dæmones enim etiam si cognouissent dominum gloriæ verū deum Iesum Christū, nihilominus conati fuissent crucifigere eū ex odio ad deū & diuina: sed si cognouissent ordinē diuinæ sapientiæ de gloria nostra & de subiectione dæmonum, adimplendum per crucifixionē Christi, nunquã dominum gloriæ crucifixissent. Et ob hoc significanter nominat Iesum dominum gloriæ. tãgit enim quòd retraxisset dæmones à crucifixione: dominum scilicet gloriæ, tum triumphando de dæmonibus, tum cõmunicãdo aternã gloriam humano generi. *Sicut scriptũ est. Deficit coniunctio sed. Legendum est, Sed sicut scriptum est.* Dixerat hanc sapientiam abconditã & prædefinitam in gloriam nostram, ignoramque dæmonibus: & probauit hoc vltimum. modò autem probat primum autoritate sacræ scripturæ sumptæ ex Esaia sexagesimoquarto. *Quod oculus non vidit, nec auris audiuit.* Coniunctio aduersatiua præposita (dicendo sed sicut scriptum est, quod oculus non vidit, &c.) cogit me ad intelligendum per oculum & aures, oculos & aures communes angelis & hominibus, ad hoc vt contextus literæ planus currat. Et confirmatur hic sensus ex eo quod apud Esaiam dicitur, oculus non vidit deus absque te: nam dicendo absque te, monstrat quòd de oculo cuiuscũque creaturæ loquitur. Ita quòd vbi prius proba

prob auit ab effectu quòd hanc sapientiam nemo principum hu-
 ius seculi cognouit, modò auctoritate scripturæ contexit eam
 fuisse omnino occultam vniuersis oculis & auribus cuiuscunq;
 naturæ create, prout dixerat eam esse in mysterio absconditam.
 Et intendit quòd parata nobis gloria, quæ est materia huius sa-
 pientiz, nullo naturali oculo est visa: & (quod plus est) nulla
 naturali institutione est audita. *Et in cor hominis non ascendit.*
 Cor pro voluntate in sacra scriptura ponitur. Et significatur quod
 excedit omne desiderabile volūtate hominis. Vtitur autē voca-
 bulo ascendendi, quia appetibile supereminet appetitui, vt pote
 primum mouēs ipsum. ¶ Et dicit in cor hominis, ad significan-
 dum appetitū intellectualem, qui vocatur voluntas, cōmunis ho-
 mini & reliquis substantiis intellectualibus. Aduerte secundum
 grāmaticam legendū esse ascenderunt: subiungitur enim, *Que
 præparauit deus his qui diligunt illum.* Aduerte rursus subaudiendū
 esse pronomen (puta illa) vt perfecta sit oratio. & vt vniformis
 sit lectio, relatiuum quod vertēdum esset in numerū plurale, di-
 cendo oculus non vidit, &c. *Nobis autem reuelauit deus.* Dixerat sa-
 pientiam dei absconditam in mysterio: & probauerat hoc du-
 pliciter. Et propterea ne fortè obiiceres quid aut quomodo scis
 tu hanc sapientiā? occurrit explicando modū quo scit, dicens re-
 uelauit deus. & pronomen nobis, demonstrat perfectos. *Per spi-
 ritum suū.* Quia multis modis potest fieri reuelatio diuina, expli-
 cat in specie quod per spiritū sanctū datū perfectis reuelauit Deus
 hanc sapientiā. Cōformis est Paulus promissioni Christi. para-
 cletus spūs sanctus quē mittet pater in nomine meo, ille ducet
 vos in omnem veritatē. Vnde Paulus non ex doctrina legis sub
 Gamaliele, sed per spiritū sanctū sibi infusum fatetur se cogno-
 uisse hanc sapientiā. *Spiritus enim omnia scrutatur.* Manifestat spi-
 ritū dei sufficientē esse ad hæc reuelandū, quia omnia scrutatur.
 Scrutatur autem non inquirendo, sed nihil improspectum de-
 serēdo. *Etiā profunda.* pro, profunditates, dei. Sicut metaphoricè
 dixit, scrutatur, ita metaphoricè dicit profunditates dei: vt nihil
 dei incognitum spiritui significetur. Spectantes siquidem rati-
 ones ad naturalē ordinē vniuersi, sunt velut manifestē appa-
 rentia in deo: rationes autem spectātes ad mysterium verbi in-
 carnati, sunt velut intimæ profunditates dei, velut latētes in inti-
 mo consilio dei. *Quis enim scit hominū quæ sunt hominis, nisi spiritus
 hominis?* Probat per similitudinē plus quā proposuit nunc: quo-
 niam probat quod spiritus dei & quòd solus spiritus dei nouit has

profunditates. Et hinc habetur ratio tertia ad manifestandam
 sapientiã hanc absconditam in mysterio. Similitudo est clara de
 spiritu hominis. *Qui in ipso est.* Non solum determinatur spiritus
 proprius cuiusq; hominis per hæc verba, sed tãgitur ratio qua-
 re proprius spiritus cuiusque hominis nouit quæ sunt ipsius ho-
 minis: quia scilicet in ipso est, vt per hoc intelligamus reliquos
 spiritus, tã hominũ quã angelorũ, quia in ipso nõ sunt nesci-
 re quæ ipsius sunt, hoc est, quæ in ipsius sunt corde. *Ita & quæ
 sunt dei.* velut intima cordis. *Nemo cognouit nisi spiritus dei.* Recole
 nõ excludi filium: quoniã dictio tam exclusiua quã exceptiua
 adiuncta termino personali respectu essentialiũ, nõ excludit seu
 excipit ab alia persona diuina: sicut nec quum dicitur in euan-
 gelio, nemo nouit filium nisi pater, excludũtur filius & spiritus
 sanctus. *Nos autẽ non spiritum huius mũdi accepimus.* Superfluit hu-
 ius. Manifestata sufficientia spiritus dei ad reuelandum, mani-
 festat q; de facto reuelauit eis, ex hoc q; acceperunt spiritũ non
 mundi, sed dei, ita q; ex acceptione manifestat reuelationẽ: ac-
 ceptionem autem manifestat ex differẽtia inter spiritum mun-
 di & spiritũ ex deo. Ex eo quod nõ dicit mundi huius, sed mun-
 di, & materia de qua est sermo est sapientia dei de iis quæ exce-
 dunt totum vniuersum, insinuatur q; spiritum mundi appellat
 spiritũ infra vniuersi latitudinem cõprehensum. Intendit enim
 q; non accepimus spiritum ex afflatu syderũ, aut ex cõplexione
 humana, aut ex vi animi, aut ex dæmonibus, seu quibuscunque
 spiritualibus creaturis. Et intendit ad literã explicare quod spiri-
 tus infusus apostolis non fuit spiritus prodiẽs ex quacunque mũ-
 di parte. Vnde & subiungit ex opposito ad vniuersum mũdum.
Sed spiritum qui ex deo est, hoc est, qui ex solo deo est, qui proprius
 est deo, est extra & supra totum vniuersum. *Vt sciamus quæ à deo
 donata sunt nobis.* Ecce effectus spiritus quem accepimus, nõ im-
 petus, non furor, non ecstasis nescientium quid patientur aut
 agant, sed vt sciamus. Non dicit vt credamus: quia spiritus san-
 ctus infusus apostolis causauit in illis notitiã certam dono-
 rum dei in eisdem. Sicut enim Hieremias certam habebat no-
 titiã quod deus misisset eum, affirmans in veritate misit me
 dominus, ita apostoli certam habebant notitiã, quod fides, spes,
 charitas, & alia dona gratis data eis erant à deo. *Quæ & loqui-
 mur.* Exequitur aliud propositum (scilicet loquimur) declarata
 sapientia. Et intellige quod loquũtur donata sibi quo ad mate-
 riam, seu obiecta donorum. Loquuntur enim materiam fidei,

materiam spei, obiectum charitatis, & reliqua huiusmodi. *Non in doctis humanæ sapientiæ verbis, sed in doctrina, pro, doctis, spiritus.* Deest sancti. Explicat modum quo loquitur sapientiam dei in mysterio absconditam, dicendo quòd nec eam loquitur sermonibus doctis humanæ sapientiæ. Appellatur autem sermones docti, sermones significando vehentes doctrinam, & consequenter sermones docti humanæ sapientiæ sunt, qui significando humanam vehunt sapientiã. Docti verò sermones spiritus sancti sunt, qui significando vehunt sapientiã spiritus sancti. Et in his dicit Paulus se loqui, & non in doctis humanæ sapientiæ. *Spiritualibus spiritualia comparantes.* Explicat modũ simul & materiã doctorum sermonum spiritus sancti. Materiam quidẽ, dicendo spiritualia: modum verò dicendo spiritualibus comparãtes: hoc est, conferentẽs. Et intendit quòd docti spiritus sancti sermones sunt de spiritualibus, & sunt collatiũ spiritualium rerum cũ rebus spiritualibus: ita quòd vniuersa doctrina infra spiritualia versatur, ex spiritualibus discurrit ad spiritualia. *Animalis autem homo.* Declarat illam particulam inter perfectos, quã ultimo proposuerat. Declarat autem discernendo inter capaces & non capaces huius spiritualis sapientiæ: & distinguit inter hominem animaleme & hominem spiritualeme. Intendens quòd animalis homo nõ est capax, sed spiritualis: vt quos superius nominauerat perfectos, intelligamus modò spirituales. Appellatur autẽ in proposito homo animalis ab anima, qui scilicet sectatur ea tantum ad quæ se extendunt vires animæ: hoc est, qui tantũmodo naturale lumen rationis sequitur. *Non percipit.* pro, accipit, ea quæ sunt spiritus dei. Iam enim dictum est quòd ea quæ sunt spiritus dei sunt ea quæ, excedunt vniuersum ordinem creaturarum, quæ sunt supra lumen cuiuscunque creati oculi intellectualis. *Stultitia enim est illi.* Homo sola naturali ratione vtens stultum reputat totum quòd dicitur de huiusmodi reuelatis per spiritum sanctum: & propterea non est capax eorum. *Et non potest intelligere, quia.* pro, quòd, *spiritualiter examinatur.* pro, diiudicatur. Altera est hæc conditio animalis hominis: & est circa intelligentiam sui ipsius, quòd non potest intelligere seipsum diiudicari spiritualiter. putat enim seipsum discuti tantum rationibus luminis naturalis, nõ rationibus spiritus sancti: putat namque se nõ esse reum ob repulsionem spiritualium reuelatorum per spiritum sanctum apostolis: quum tamẽ in rei veritate continue accumulentur ei iudicia spiritualiter. hoc est, secundum

rationes spiritus sancti. *Spiritualis autem.* Denominatur in proposito homo spiritualis à spiritu sancto: qui scilicet lumine & sapientia spiritus sancti donatus est. *Iudicat omnia.* Ex opposito ad primam conditionem animalis dicit, iudicat omnia, Ille siquidem non est capax alicuius spiritualium: iste autem iudicat omnia, & spiritualia & non spiritualia. Rectum enim est iudex sui & obliqui. Tanta siquidem certitudine nouit omnia, vt discernere possit omnia. intellige quatenus referuntur ad salutem æternam. *Et ipse à nemine diiudicatur.* Ex opposito ad alteram animalis conditionem dicit quòd spiritualis à nemine diiudicatur. intellige à nemine, à nullo homine. non enim diuinum excluditur iudicium. *Sicut scriptum est.* Omnes hæ tres dictiones superflue sunt. *Quis enim cognouit sensum.* pro, mentem, domini, aut quis instruxit eum. pro, quis instruet eum? Coniunctio disiunctiua in textu Græco non inuenitur. Dictio autem interpretata quis, anceps est ad quæ vel qui. potest enim referre tam mentem domini, quàm ipsum dominum, eo quòd eiusdem generis sunt apud Græcos mens & dominus. Vnde sequitur quòd pronome eum, demonstrat hominem spiritualem. Probat itaque Paulus spiritualem hominem à nullo iudicari: quia mens domini instruens spiritualem, seu mens domini instruens spiritualem à nullo cognoscitur. quòd enim non cognoscitur, non potest diiudicari. Et dicit instruet futuri temporis, ad significandum perseverantiam instructionis diuinæ. *Nos autem sensum.* pro, mentem, *Christi habemus.* Ad inferendum intentam conclusionem (scilicet quòd spiritualis à nullo diiudicatur) non sufficit quòd mens domini inducatur instruens spiritualem: sed oportet addere quòd ita instruat vt mens domini communicetur spirituali, sic quòd habeatur ab eodem. tunc enim optimè inferitur quòd sicut mens domini non potest diiudicari ab aliquo, ita nec spiritualis præditus mente domini. Et propterea Paulus subijmit quòd nos spirituales habemus mentem Christi. Et in hoc tangit medium quo nos habemus mentem dei, scilicet mediante Christo: Et intellige hæc de homine spirituali formaliter, hoc est quatenus spiritualis est, quatenus spiritu sancto sibi infuso utitur: alioquin spiritualis iudicatur ab altero spirituali, sicut Petrus diiudicatus est à Paulo: quia non quatenus spiritualis in facto illo operabatur. Vbi autem quatenus spiritualis operatus est Petrus circa domum Cornelij Centurionis, à nullo potuit diiudicari.

CAPVT III.

E Tego fratres. Dixerat, veni ad vos non in sublimitate sapientia, sed quia sapientiam loquitur inter perfectos: explicat modo qualiter ad eos venit, scilicet alens eos lacte non cibo solido. *Non potui*. non ex mea potentia, sed ex vestra ineptitudine. *Vobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus*. Spiritualis homo prius distinctus est contra hominem animale: & modo distinguitur contra hominem carnalem: vterque siquidem opponitur spirituali: ille ex parte animæ, iste ex parte carnis. Ille solum naturale lumē sequitur, iste operibus carnis adhæret, qualia sunt iræ, rixæ, dissensiones, sectæ, & reliqua quæ Apost. ad Galat. commemorat. Corinthios utpote fidem Christi habentes non cognominat animales, sed carnales: quia operibus carnis adhærebant. *Tanquam paruulus in Christo*. Temperat cognomen ne ægreferrent se carnales nominatos, dicens eos carnales, non tãquam alienos à Christo, sed tanquam infantes in Christo, tanquam incipientes & imperfectos in Christo. *Lac vobis potũ dedi*. doctrina humiliore, cuius capaces eratis, vos alui, quemadmodũ infantes lacte potãtur. *Non escam*. Non refertur ad potare, sed ad subintellectum verbum, purta dedi. Etenim sensus quod non dedit cibum solidum (perfectorum enim solidus est cibus) non dedit doctrinam sublimē, quã loquitur inter perfectos. *Nondum enim poteratis*. Ecce ratio ex parte ipsorum. *Sed nec nunc quidem potestis*. Deest adhuc. Legendum est, *Sed nec adhuc nunc potestis*. scilicet pasci solido cibo. Et hoc statim probat, subiungendo, *Aduc enim carnales estis*. Solidus cibus est spiritualium: vos autẽ adhuc estis carnales. Et hoc probat, subiungendo, *Quũ enim sint inter vos Zelus & contentio*. Deest & dissensionem. Tria mala opera in eis commemorat: in animo zelum, æmulationem, inuidiam: in sermone cõtentionem, in factis factiones. *Nonne carnales estis*. Hæc enim omnia ex affectu carnali sunt. affectus enim spiritualis caret inuidia: quia gaudet quod bonum aliquod sit commune multis: & similiter excludit contentiones & factiones. Carnalis autem affectus, quia tendit ad bonum quod communicatione minuitur, parit liuorem, cõtentionem, & dissensionē. Erant enim inter Corinthios hæc mala, sequendo glorias diuersorum præceptorum: sicuti vtinam non videremus inter religiosos diuersarum religionũ. *Et secundũ hominẽ ambulatis*: vt homo distinguitur à deo, vt ambulare secundũ deũ distinguitur cõtra ambulare secundum hominẽ, secundũ affectiones hũanas non secundũ regulas diuinas. Et addidit hoc ad tẽ-

perandum quod dixerat, nonne carnales estis. *Quum enim quis dicat.* Probat ex eorum verbis quod sint carnales: explicando qualitatem emulationis, contentionis, & dissensionum. *Ego quidem sum Paulus, alius autem, ego Apollos, nonne carnales estis?* Aemulari enim, contendere & dissentire pro præceptoribus, ex carnali procedit affectu. *Quid igitur est Apollos, quid verò Paulus?* Tam ordo quàm verba egent correctione. Legendum est, *Quis igitur est Paulus, quis verò Apollos?* Hactenus tanquàm spectaculum seipsum descripsit Paulus, tum in officio baptizandi, tum in officio euangelizandi, non in sapientia seculari tam verborum quàm rerum, nec in sublimitate sapientiæ dei reseruatæ perfectis: vt in ipso spectaretur qualis debet esse euangelizatio: modo iterum seipsum spectaculum exhibet penes gradum officij: vt explicato gradu auertat Corinthios ab huiusmodi gloriationibus in præceptoribus. Et intedit quod tã ipse quàm alij apostoli & prædicatores nõ sunt nisi ministri & operarij, quorum opera sunt examinanda apud diuinum tribunal, &c. Ne igitur celsioris gradus reputetur doctores ecclesiarum dicit, quis est Paulus, quis verò Apollos. Et breuiando questionem subiungit solutionem. *Ministri eius cui.* Deest nisi, & corrupta est litera. Legendum est, *Nisi ministri per quos credidistis?* Nõ sufficit Paulo affirmare quod sunt ministri, sed exclusit quod nõ sunt plus quàm ministri, dicendo nisi ministri. Et explicat ad quid & quibus ministrant, dicendo per quos credidistis. Ac si apertius dixisset (vt etiam infra declarabit) nisi ministri fidei ad vestram vtilitatem. Et per hoc excludit quod non sunt domini, non sunt capita, sed ministri vnius comunis domini accapitis. *Et unicuique sicut dominus dedit.* Explicatio est diuersi ministerij diuersorum ministrorum, prout comunis dominus non commisit, sed dedit, vt etiam hunc infimum gradum quod sunt ministri, & diuersitatem ministerij significet nõ habere ex seipsis, sed ex dono comunis domini. *Ego plantavi, Apollos rigauit.* More suo Paulus exequitur pposita, inchoans ab ultimo. i. à diuersitate ministeriorum. Et primo tractat adhibita metaphora agriculturæ. plantare enim & rigare agricularum est. Et sub his similitudinibus explicat officia diuersa ministrorum. Et cum hoc secundum rei gestæ historiã verum fuit quod apud Corinthios Paulus plantauit & Apollos rigauit, vt patet Actu. 18. quoniã Paulus plantauit fidem Christi apud eos, & Apollos postmodum multum illis contulit, sicut rigatio plantis. *Sed deus nunc incrementum dedit.* Superfluit nunc. Vide differentiam actionum. ministri exterius operantur plantando & rigando

rigando: deus autē interioris incrementū dando. Solus enim deus est qui in corde hominis operari potest. *Itaque neque qui plātat est aliquid, neque qui rigat.* hoc est, neuter est aliquid quo ad efficaciam efficiendi. Vana siquidē est tam plantatio quā rigatio, nisi intus detur incrementum: & propterea subiūgit, *sed qui incrementū dat deus.* Ipse enim solus est aliquid quo ad vim producendi effectum. *Qui autem plantat & qui rigat vnū sunt.* Referendo plātantē & rigantē ad vim facti, dixit quod neuter aliquid est: referendo autem eos inter se dicit quod vnum sunt in esse ministri: neuter enim est nisi minister. Vel vnū sunt in termino ad quē tendunt: ambo enim tendunt ad opus quod intus operatur deus. *Vnusquisque autem propriam mercedem accipiet secundum suum laborē.* Ne errares intelligendo eos etiam esse vnum secundum mercedē, subiungit diuerſitatem tā laboris quā mercedis: vt intelligamus quod quanuis sint indistincti in hoc quod vterque est tātum minister, & in effectu ad quem tendunt, sunt tamen distincti secundum laborem & mercedem: vnusquisque enim proprium fortitur laborem operis, & propriam secundum laborē habebit mercedē, quod vltimum intellige proportionaliter. *Dei enim sumus adiutores.* pro, cooperarij. Rationē reddit vtriusque dicti .i. & quod vnum sunt, & quod vnusquisque propriā mercedē accipiet secundum proprium laborem. nam ex hoc quod dei sumus cooperarij, infertur & quod vnū sunt (vt pote cooperarij ad vnum tēdetes) & quod eis à deo merces secundum operis laborē dabitur. *Dei agricultura.* pro, agricolatio. *estis.* Superfluit estis: quoniā in Græco iungitur parabola parabolæ sub eodem verbo. Ita quod legitur dei ædificatio estis. Verū similitudo de agricultura ad conclusionē præcedentiū affertur. Similitudo verò de ædificio, initiū est subsequentiū, & ad contexendum sequentia præcedētibz Paulus sub eodem verbo iunxit: vt etiam secundum vtranque parabolā, labores & mercedes distingui intelligeremus. ¶ Quum dixisset ergo quod dei sumus cooperarij, plantando & rigando, explicat quod dei agricolatio estis, vt intelligat in quo plantant & rigant. s. in ipsis Corinthiis, qui sunt tanquam agricolatio dei, passue sumpta agriculture: sunt em̄ velut ager qui colitur à deo & ad deū: & ad hoc adhibet sibi deus cooperarios homines plantantes, rigantes, & reliqua extrinseca huiusmodi efficientes. *Dei ædificatio estis.* Cōpleta prima parabola, inchoat alteram ad idē: a similans Corinthios ædificationi passiuæ, non cuiuscunq; sed dei, tum vt ædificatoris intrinseci, tū vt domini ædificij, vt simi-
liter

liter intelligant apostolos dei esse ministros cooperantes extrinsece ad huiusmodi ædificationem. *Secundum gratiã dei, quæ data est mihi. hoc est secundum gratiam Apostolatus. Vt sapiens architectus fundamentum posuit. Intellige extrinseca operatione, scilicet docendo fidem Christi. Alius autem superædificat.* Ecce diuersitas ministeriorum. Quemadmodum in agricultura dixerat, ego plantauit, Apollos rigauit, ita modo in edificio distinguit, ego fundamentum posui, alius autem minister superædificat, docendo ea quæ sunt vitæ, morum, & huiusmodi. *Vnusquisque autem videat quomodo superædificet.* Quia diuersimode potest superædificari, & de huiusmodi superædificatione erat tota quæstio, ideo monet in genere doctores Corinthiorum, vt vnusquisque diligenter attendat quomodo edificet super fidei fundamentum: hoc est, quomodo doceat ea quæ spectant ad vitam, ad mores, ad notitiãque fidelium. *Fundamentum enim aliud nemo potest ponere præter id quod positum est.* Occurrit tacitæ quæstioni, quare mones de varia superædificatione, & non mones de diuerso fundamento? occurrit inquã excludendo possibilem diuersitatem fundamenti. *Quod est Christus Iesus.* Et est sermo de fundamento simpliciter & absolute. hoc enim solus Christus est. *Quod dico propter fundamentum relative ad aliquos: huiusmodi enim fundamentum multiplicatum est: nam & Apost. Apoc. 21. & Apostoli simul & prophetæ ad Ephe. 2. fundamenta appellantur respectu posteriorum. Christus autem est fundamentum simpliciter & absolute: quoniam nullus vnquam saluatus est nisi in fide Christi. Si quis autem superædificat super fundamentum hoc.* De ministris loquitur, de quibus dixerat, alius autem superædificat: & consequenter loquitur de superædificatione doctrinæ, quæ fit non tantum verbo, sed præcipue exemplari vita. Nec loquitur de quacunque doctrina, sed quæ apponitur fundamento huic: hoc est, quæ præsupponit fidem Iesu Christi: alioquin non dixisset super fundamentum hoc. *Aurum, argentum, lapides preciosos, ligna, fœnum, stipulam.* Quantum ad metaphoram, ædificatur super fundamentum materiale aurum, argentum, & lapides preciosi: vt olim factum est in templo Salomonis: & similiter ligna: fœnum autem & stipula superædificatur, dum cooperiuntur ædificia ex ipsis: vt pauperes faciunt. Quatum verò ad sensum metaphoram, ipse Paulus explicabit statim quid intendit per hæc. *Vniuscuiusque opus manifestum erit, pro, fiet.* Quando autem erit manifestum & quomodo subiungit. *Dies enim domini declarabit.* Superfluit domini: & in textu Græco dictioni dies præponitur articulus: vt intelligamus quod

quod ille dies declarabit, qui erit claritas omnium operū. Quem diem constat regulariter non esse diem aliquē præsentis vitæ, sed diem diuini iudicij, in quo singulorum opera manifesta fient.

¶ Et quanuis nihil referat ad huiusmodi manifestationem dies vniuersalis iudicij, aut dies singularis iudicij vniuscuiusq; statim post eius mortē: ad literā tamen videtur Paulus loqui de die singularis iudicij cuiusque, Quod ex eo insinuatur q̄ vtitur verbo præsentis tēporis subiungendo. *Quia in igne reuelabitur.* pro, reuelatur. Hinc enim insinuatur q̄ de die qui continue reuelatur in morte cuiusque, dicit q̄ manifestabit quale sit cuiusq; opus. Appellatione autē ignis, non corporeus ignis, nec tormentum aliquod, sed rigorosum ac vndique exactum examen diuini iudicij significatur. Quod ex eo patet q̄ etiam aurum, argentū, & lapides pretiosos dicit igne probandos. Constat enim q̄ huiusmodi perfectæ doctrinæ opera nec corporeo igne nec tormēto aliquo, sed rigore diuini iudicij examinanda sunt. Et propterea dicitur, *Et vnus cuiusque opus quale sit, ignis probabit.* Nullam faciēdo differentiam inter opera auri, argenti, lapides, lignū, scenum, & stipulam, quo ad hoc q̄ probanda sunt igne. Apte autē rationem reddit quare ille dies manifestabit qualitatem operis cuiusque, ex eo q̄ in igne, hoc est exacto diuino iudicio, claritas illius diei detegitur. Nec minus apte rigorosum examen dei nominatur ignis metaphorice: quoniam quemadmodū ignis supremum obtinet in examinando locū, ita diuinum iudiciū cunctas operis conditiones quantūcūq; minimas scrutatur, librat ac discutit, & dicendo ius & exequēdo. *Si cuius opus manserit.* pro, manet, quod superædificauit. Postquam describit in quo cōueniunt omnia dicta opera, modo describit in quo differūt: dicēdo q̄ si cuius ministri opus quod superædificauit manet in igne, perseverat illæsum in igne. Metaphorica est locutio: intendit enim q̄ si opus sustinet examen diuini iudicij, vt pote nihil habēs reprehensibile. *Mercedem accipiet.* non opus, sed minister qui superædificauit. *Si cuius opus arserit.* Ecce differentia quā intēdit inter opera, q̄ aliqua manent in igne illæsa, aliqua cōburuntur in igne: hoc est reprehensibilia inueniūtur in examine diuini iudicij, ac per hoc nō manēt remunerabilia à diuino iudicio. Et propterea subdit, *Detrimentū patietur.* proculdubio ipsum opus, dū repellitur tanquā quod cōburitur. *Ipsē autē saluus erit.* Hinc clare patet q̄ de opere dixit detrimentū patietur: aduersatiue enim subiūgit de persona cuius est opus, ipse autem saluus erit. Et hinc habetur q̄ non loquitur de mi

PRIORIS AD CORINTHIOS

de ministris docentibus hæreses, aut corruptentibus vitam & mores Christianorū, sed de docētib; curiosa & minus vtilia & similia vana occupantia Christianas mentes ac per hoc impediētia à profectu spiritualis vite, & à notitia vtilium & expediētiū ad progressum spiritualis vite. *Sic tamē quasi per ignem.* Ne errares intelligendo opus doctōris curiosi seu vani examinari & detrimentū pati repulsionis, ipsum autē doctōrem impunem euadere ex eo quòd dixerat, ipse verò saluus erit, subiungit modum quo saluus erit, dicendo, sic tamen quasi per ignē. Quod secundum planum suauemq; literæ sensum significat pœnam aliquā purgatoriam post hanc vitam. Quod ex eo cōuincitur quòd loquitur de tempore illius diei, quo manifestabitur cuiusq; opus, dies enim ille post hanc vitā erit. & pro tunc dicitur quòd non solum opus examinabitur, sed quòd persona operis non sustinētis ignem salua erit, sic tamen tanquam per ignē transiens ad salutem. quod sub proprietate verborum diceretur: sic tamen vt purgatū, nō curando quod genus pœnæ significetur per ignē. Ignis enim vt dictum est, rigorosum examē diuini iudicij in altera vita significat: ac per hoc extenditur ad significandum pœnā huiusmodi iudicio inflictam. Sicut peccatū significat & ipsum peccatum & fomitem effectū peccati: & manus significat manum & literam manu factam. Dicant quæso refutantes pœnā significari, quid præter ignem probantem opera (communem perfectis & imperfectis) intendit Paulus per ignem quo persona combusti operis salua erit. Iste enim salutis modus non est cōmunis vtrisque, sed proprius istis deficientibus in opere, proprius autem personis, vt textus dicit. Alioquin si ratione ignis probantis opera intelligitur ipse saluus erit, sic tamen quasi per ignem, etiā de primis dici potest quòd salui erūt quasi per ignē, quoniā omniū opera igne probata describuntur. Quorsum ergo Paulus inter opera & personas tam subtiliter distinxit? quorsum ignē non ad personas sed opera tantum priorum applicauit, in aliis autem ignem & operibus & personis cum diuersis effectibus applicauit? Nam describit ignem afficere detrimento opera horum, ipsos autem saluare. & hæc omnia in illa die qua manifestū fiet cuiusque opus quale sit. Fateamur ergo ex hac vltima particula haberi aliquam in altera vita pœnā purgatoriam qualiscunq; illa sit. *Nescitis quia.* pro quod. *templum dei estis.* Aduerte erudite lector Paulum tractando diuersitatem ministrorum trifariam distinxisse. nam prius sub metaphora agricolarū bonos tantum distinxit

distinxit, & vnique iuxta suum laborem, mercedem. Deinde sub metaphora ædificatorum distinxit inter bonos & deficientes à bono, curiosos scilicet & vanos, attribuendo bonis opera manentia in igne: deficientibus autem opera quæ in igne comburuntur. Et in vtroque genere gradus distinxit. bonorū quidem per aurum, argentum, & lapides pretiosos: deficientium autem per lignum, scænum, & stipulam. Vtrunque autē est genus ternario distinxit numero, vt vtriusque diuersos gradus intelligeres. Modo autem quia eadem est scientia contrariorum, tertia vtitur distinctione, scilicet inter ministros bonos & malos. non dico deficientes, sed malos: corruptiuos scilicet ædificij spiritualis. Et ad hoc declarandum descendit ab ædificio ad speciem ædificij. Superius enim dixerat dei ædificatio estis: modo in specie explicat, nescitis quod templum dei estis? non estis ædificium profanum, sed sacrum, sed templum dei. *Et spiritus dei habitat in vobis?* Declarat quòd sunt templum dei ex hoc quod spiritus dei habitat in illis. Et non dicit hospitatur, sed habitat, ad significandum quòd per modum habitantis spiritus sanctus est in ecclesia fidelium: vtens scilicet animis eorum ad vsus spirituales, sicut habitans in domo vtitur ea ad proprios vsus. Et dixit hoc, quia communis confessio est quòd in templo dei habitat deus. *Si quis autem templum dei violauerit.* pro, corrumpit, *disperdet.* pro, corrumpet, *illum deus.* Ecce ministri mali: propter quos tractat de fidelibus vt tēplo, corrumpere enim actio pessima est, & velut pœnam talionis describit Paulus: vt sicut fecit, fiat ei, vt sicut minister corrumpit tēplum, ita deus corrumpat illum. Corruptunt autem prauī ministri templum dei doctrina & exemplo cōtrariis fidei, vitæ aut moribus Christianis. *Templum enim dei sanctum est quod estis vos.* Iusta pœna probatur ex hoc quod corruptunt rem sanctam: multo ergo magis merentur ipsi, nō sancti, corrupti seu destrui. Appellantur autem fideles sancti, quia mundi ac deo dicati per baptismum sunt. Et est sermo de fidelibus fide formata: hi enim soli sunt templum in quo habitat spiritus sanctus. *Nemo vos.* pro, seipsum, *seducat.* Distinctis trifariam ministris, conuertit sermonem ad instructionem ministrorum in quibus gloriabatur Corinthij. & de illis dicit, nemo seipsum fallat, sub specie boni errando. *Si quis videtur inter vos sapiens esse in hoc seculo.* Ecce materia in qua monet huiusmodi primates non decipere seipsos, scilicet in materia sapientiæ. *Stultus fiat vt sit sapiens.* Et est sensus quòd sapientes mundana sapientia caueant

ueant

ueant à metiendo ea quæ sunt diuinitus reuelata secundum regulas humanæ rationis, sed quantum ad huiusmodi reuelata exhibeant seipfos stultos, hoc est sine ratione humanæ sapientiæ, ad hoc vt fiant sapientes secundum rationes diuinas. Et rationem subdit. *Sapiëntia enim huius mundi stultitia est apud deum.* hoc est rationibus caret apud deum, quatenus est author supernaturalium. stultum est enim quod sine ratione est. *Scriptum est enim.* Probat quod dixit autoritate scripturæ, & primò autoritate sumpta ex Iob 5. cap. *Comprehendam.* pro, qui comprehendit. *Sapientes in astutia eorum.* Extendentes enim sapientiam humanam ad metiendū mysteria fidei, comprehenduntur à deo in sua astutia, qua callide decipiunt mundum extensione humanarum rationum ad diuina. *Et iterum.* Assertur alia autoritas ex Psalm. *Dominus nouit cogitationes sapientium, quoniam.* pro, quòd, *vana sunt.* Et est sermo de cogitationibus sapiētum extensis ad metiendum diuina. Sunt enim manifestè vana: vt pote omnino inutiles. *Nemo itaque glorietur in hominibus.* Instructis ministris, redit ad instruendum populum de gloriatione in ministris, inhibendo vniuersaliter vt nemo glorietur in hominibus quibuscunque. Et rationē subdit declarando alteram particulam propositam, scilicet per quos credidistis: vt runque enim simul exequitur. *Omnia enim vestra sunt.* Ratio quare nullus debet gloriari in hominibus, redditur: quia omnia sunt eorum: hoc est ordinata ad vestram vtilitatē: nullus enim rationabiliter gloriatur de iis quæ sunt propter ipsum. Qualiter autē omnia sint eorū, iam tetigerat, dicendo, per quos credidistis. *Sive Paulus, sive Apollos, sive Cephas.* Et in his comprehendit omnes Christi ministros. *Sive mundus.* vniuersitas creaturarum, quæ proculdubio est propter electos. *Sive vita, sive mors.* Vtraque enim seruit electis. *Sive presentia, sive futura.* in alia vita. *Omnia enim vestra sunt.* Superfluit enim. Colligit siquidem singula enumerata complendo sententiam inchoatam inde siue Paulus. *Vos autem Christi.* Omnia sunt propter vos, vos autem estis Christi vt domini ac capitis. *Christus autem dei.* Et est sermo de Christo secūdum quod homo: sic enim est dei vt domini & capitis.

CAPVT IIII.

Sic nos existi met homo. Magis quadrat vt legatur estimet. dictio enim Græca vt runque significat. Postquam Paulus persecutus est reliquas duas particulas propositas (scilicet vnicuique sicut dominus dedit, & per quos credidistis) modo exequitur reliquam

quam, scilicet nisi ministri, inchoando à reputatione qua debent haberi. Sic, inquit, nos, Apostolos, pastores, & doctores, æstimet homo. *Vt ministros Christi.* non vt principes, non vt dominos, sed vt ministros, non cuiuscunque domini, sed Christi. *Et dispensatores ministeriorum.* pro, mysteriorum, dei. dispensatores arcanorum dei: qualia sunt reuelata in sacra scriptura, hoc enim præcipuum est officium Apostolorum & successorum. dispensare siquidem cibum animarum prout cuique expedit, hoc est quod superius dixerat, misit me Christus euangelizare. Et hoc officium dispensationem nominat: quia iuxta domini sententiam seruus constitutus super familiam ad hoc debet esse prudens, vt det illis tritici mensuram in tempore. Et in hoc Paulus confutat ministros Christi dispensatores sapientiæ humanæ, aut aliorum vanorum: quemadmodum per hoc quod dicit ministros Christi confutat illos qui prædicado aut docendo sunt ministri sui ipsorum, nõ Christi. *Hic iam queritur inter dispensatores.* pro, quod autem reliquum requiritur in dispēatoribus est. Sensus clarus est ex subiunctis. *Vt fidelis quis inueniatur.* Hoc est illud reliquū quod requiritur in officio, in executione dispensatorū, scilicet vt inueniatur fidelis: hoc est, absque fallacia dispensans. fidelis enim est qui nõ fallit, sed exequitur iussa prout iussa sunt. *Mihi autem pro minimo est.* Circa hanc conditionem requisitam ad dispensatores instruit consequenter Paulus tam ipsos dispensatores quàm eos quibus dispensatur. Et dispensatores quidē instruit quemadmodum superius in reliquis fecit exhibendo seipsum spectaculum, & propterea seipsum describit qualiter se habet circa hoc quod æstimetur dispensator fidelis. Et prima eius conditio est, pro minimo habere hominum iudicia de seipso. Non dicit pro nihilo est, sed pro minimo est: vt intelligamus quod etsi humana iudicia de nobis magnifacere non debemus, nõ tamen pro nihilo habere: sed medium amplectendo aliquantuli æstimare ea. *Vt à vobis iudicer.* pro, diiudicer, aut ab humano die. Minimi pendit non solum Corinthiorum iudicia, sed quorumcunque hominum. humanus enim dies, humana cognitio seu claritas appellatur. *Sed neque me ipsum iudico.* pro, diiudico. Hæc est secunda conditio satis clara. *Nihil enim mihi conscius sum, sed nõ in hoc iustificatus sum.* Occurrit tacitæ quæstioni cur teipsum nõ iudicas fidem dispensatorē, quam cognoscas de teipso fideliternè an infideliter dispenses? Occurrit inquam: quia cōscientia nõ accusans me coram me, nõ sufficit ad iustificationē mei. Ego enim nihil mihi conscius sum

PRIORIS AD CORINTHIOS

infidelis dispensationis, sed non in hoc, non in hac conscientia, iustificatus sum in veritate, & ideo nō iudico meipsum. *Qui autem iudicat me, dominus est.* iudicia vestra minimi pendo: iudicio meo non vtor: reliquum ergo est vt diuino reseruet iudicio. Hęc est forma dispensatorum circa iudicium ipsorummet. *Itaque nolite ante tempus iudicare.* pro, itaque ne ante tempus quicquam iudicetis. Instructis ab exemplo suo dispensatoribus, instruit populum inhibēdo eis iudicium huiusmodi occultorum: quis scilicet est fidus Christi minister & dispēsator, & quis non. seu quis est magis Christi minister, & quis minus. Et hic sensus magis videtur literalis. Vtroque tamen sensu sermo est de conditionibus animi: quoniam exteriora possunt libere iudicari. & hoc significatur in textu, dicendo ante tempus. tempus enim iudicandi non est ante certam notitiam. Quantum autē duret hoc tempus subiungit, *Quoadusque veniat dominus.* proculdubio ad iudicium vniuersale. *Qui & illuminabit abscondita tenebrarum.* hoc est clara reddet quæcunque fuerunt occulta hominibus, tanquam in tenebris abscondita, exteriora facta. *Et manifestabit consilia cordium.* Tam opera exteriora latentia, quàm interiora cordiū palam producet coram vniuerso: & tunc erit tempus notitiæ gestorum quæ modo latent. *Et tunc laus erit vnicuique à deo.* non à iudicio humano, sed à diuino iudicio vnusquisque minister secundū opera sua laudabitur plus vel minus. propter varia enim iudicia quæ Corinthij faciebant de ministris præponendo hunc illi, attulit hęc Apostolus. Et propterea tanquam omnes sint boni dicit, & tunc erit vnicuique laus à deo. *Hæc autem fratres transfurauit in me ipsum & Apollo.* Manifestat hic Paulus Corinthios nō fuisse diuisos propter ipsum Paulum, Apollo & Petrum: sed propter alios præceptores, quorū nomina tacet, & loco ipsorum nominauit seipsum, & Apollo ratione superius dicta, quam subiungit dicendo, *Propter vos vt in vobis.* pro, nobis, *discatis.* Ecce ratio quare nos bonos præceptores nominauit, vt in nobis spectatis disceretis tria subiuncta. *Ne supra quàm scriptum est.* pro, non supra id quod scriptum est, *sentire.* Hoc est primum à vobis discendum spectatis nobis à conditionibus nostris, & pertinet ad intellectū, scilicet non sentire supra id quod scriptum est, supra id quod traditū est in sacris libris: propterea enim toties reprehendit sapientiæ mundanæ vsum. Insinuatur nanque hinc quod præceptores illi innitebantur sapientiæ humanæ: Paulus autem vult ipsos esse contentos doctrina sacre scripturæ. quemadmodum

dum ipse & alij apostoli docebant. *Vnus aduersus alterum infletur pro alio.* In Græco habentur duæ sententiæ: legitur enim sic, *Vt non vnus. pro. vno. ne inflamini aduersus alterum.* Vbi duo discenda subiungit. Alterum est vt vnus pro vno nõ certet: & in hoc prohibet scissionses, secundum quas vnus certabat pro vno præceptore, & alius pro alio. Alterum est ne inflamini aduersus alterum, & in hoc prohibetur vana gloriatio, nõ pura, sed aduersus alterum. non solum enim scindebantur diuersis præceptoribus, sed vna secta gloriabatur aduersus alteram, se exaltando & alteram deprimendo. Hæc tria sunt ob quæ discenda in ipsis apostolis, Paulus se & apostolos quasi spectaculum fecit: non enim docebant nisi sacras scripturas, nec vlla erat inter eos scissura, nulla erat inflatio vnus aduersus alterum. *Quis enim te discernit. pro. diiudicat?* More suo postquam proposuit, exequitur proposita. Et inchoat ab vltimis, scilicet schismate & inflatione. Et primò monstrat inconueniens quod nascitur ex huiusmodi scissura: diiudicando, quis enim te diiudicat. Demonstrat autem pronomen te, quælibet præceptorum qui erant capita scissionum & inflationum: vt contextus subiunctorum insinuat. ¶ Et dicit quis enim te diiudicat? quasi dicat nullus: nullum relinquis iudicem scindendo: quoniã oēs efficimini partes. Primùm ergo incoñueniens est quòd priuatis ecclesiam iudice. *Quid autem habes quod non accepisti?* Directe aduersus doctores inflatos dicit arguendo de abusu donorum quæ in veritate habebant. *Si autem accepisti quid gloriaris quasi non acceperis?* Dicit tanquam non acceperis reddendo rationem eius quod dixerat quid gloriaris. Et intendit quòd ideo est peccatum gloriari de bonis quæ quis habet, quia ipsa gloriatio præ se fert tanquam non acceperit. Quum enim quis gloriatur se sapientem, in hoc ipso quòd gloriatur, tanquam propria vtitur sapiëntia, & quanuis nec affectu nec verbo sentiat se nõ accepisse sapiëntiam à deo, facto tamen gloriationis tanquam non acceperit vsurpat sibi gloriam, dum gloriam illam non refert in authorem, dum non quærit gloriam relatiue ad deum, sicut habet in veritate sapiëntiam relatiue ad deum. *Iam saturati estis.* Arguit eosdem doctores de bonis quæ non habebant, & tamen tanquam illa haberent, se gerebant. Et quantùm textus insinuat, arguit eos de vsurpata excellentia donorum. Verbi gratia, erant sapientes, & tamen gerebant se tanquã excellenter sapientes, & sic de similibus donis. Vnde prius reprehendit eos de gloriatiõne secundum id quòd habebant: modo autem de vsurpata excellen-

PRIORIS AD CORINTHIOS

tia habitorum. Et alloquitur eos ironice, tres excellentias ir-
 ridēdo. prima est iam saturati estis, vsque ad satietatē repleti sa-
 pientia & reliquis donis. *Iam diuites facti estis.* Ecce secunda: in
 qua tanta exuberantia bonorum describitur, vt sint ad effunden-
 dum aliis diuites. *Sine nobis regnatis.* pro, regnastis. Tertia
 irridetur excellentia præsidentia & regiminis sine Apostolis. Et
 in hoc significatur quod velut regnabant in populo Christiano
 absque dependentia ab Apostolis. *Et vnam regnetis.* pro, re-
 gnauissetis. Adiungit ironia veritatem proprii desiderij cir-
 ca excellentiam illorum doctorum, manifestando quod deside-
 rat vt in veritate regnassent. hoc est, præsuisent regimini po-
 puli. *Vt & nos vobiscum regnemus,* hoc est, quia hic esset fructus
 regni vestri si fuisset in veritate quod conregnaremus. essemus
 enim concordēs in præsidente & regendo. Ac si apertius dixis-
 set, nō inest nobis desiderium excludendi vos à vero regimine,
 sicut vos sine nobis existimatis regnare: sed libenter vellemus
 vos recte præsidere & regere, vt conueniremus vobiscum. *Puto*
enim. Prosequitur primo propositam particulam, vt in nobis
 discatis. Et prosequitur ironiam. Ironico siquidem sei mone di-
 cit se putare quod sequitur. *Quod deus nos apostolos nouissimos*
ostendit. hoc est, ostendit postremos hominum, postremos autem
 non ordine temporis, sed pretij & æstimationis: quum tamē se-
 cundum veritatem deus ostēderit apostolos primos hominum.

Tanquam morti destinatos. pro, deputatos. Explicat quod di-
 xerat nouissimos tanquā homines addictos neci: hoc est tanquā
 homines ad nihil vtiles nisi ad hoc vt necentur, vel tāquam ho-
 mines damnatos ad mortem. Et apposuit hanc ironiā, tum quia
 dixerat sine nobis regnatis, subiungit enim ironice quod meri-
 to sine nobis, quia deus ostendit nos postremos hominum tan-
 quam morti deputatos, tum ad inchoandam aliam subiungen-
 dam ironiam nos stulti, &c. *Quia spectaculum facti sumus mundo.*
 Non est sermo ironicus iste, sed verus ac proprius fundans tam
 precedentia quā sequentia. Ex hoc enim quod spectaculū fa-
 cti sumus, opinio consurgit Iudæorum & gentilium quam Pau-
 lus ironice assumpsit, quod deus apostolos ostēderit nouissimos
 tanquam morti deputatos. Ex hoc rursus quod spectaculū facti
 sumus, consurgit opinio subsequentiū, scilicet quod nos stulti
 &c. Facti sunt apostoli spectaculum, dum ad spectandū passio-
 nes & cruciatus eorum concurrebatur. *Mundo.* non vni ciuitati
 aut regioni, non denique orbi terrarum, sed mundo, vniuersas
 com

comprehendenti creaturas spectare valentes. *Et angelis.* Exponit vtranque partem mundi spectatricem: inchoans ab angelis, sub quibus cōprehenduntur tam boni angeli spectātes pro eis, quā mali spectantes cōtra eos. *Et hominibus.* Similiter tam bonis quā malis. hęc est enim altera potentiū spectare pars. *Nos stulti propter Christum.* Aduerte quōd quia Paulus nullū apponit verbum assuetus Hebræo sermoni, substantiū verbum subintelligit. & est sensus, nos sumus stulti propter Christū. Ironice siquidē esse hunc sermonem, testantur contraria affirmata in illis doctoribus, scilicet vos autē prudentes, vos autem fortes, &c. Cōstat enim ironice hęc affirmata: & idem verbum subintelligendum esse vtrōbique. Est itaque sensus quōd quia spectaculū facti sumus mūdo patiēdo, ideo differimus à vobis doctoribus inflatis. nos enim (ironice loquendo) sumus stulti propter Christum, stulte patimur propter Christum. *Vos autem prudentes in Christo,* supple estis: quum in veritate sit totum oppositum. Et pronomeu vos, demonstrat doctores qui nō fiunt spectaculum mundo. Et appellat prudentes in Christo, tanquam sic prædicātes Christum vt non patiantur. Et hęc quo ad intellectum: quo ad vires vero subiungit etiam ironice. *Nos infirmi.* subaudi sumus propter Christum: vt pote non resistentes. *Vos autem fortes.* subaudi in Christo estis. quum etiam sit totum oppositum. Et consistit hęc fortitudo non in sustinendo, sed in resistendo, aut aggrediendo si qui impugnant. *Vos nobiles.* pro. gloriosi. subaudi estis in Christo. est enim similis ironia. *Nos autem ignobiles.* pro inhonorati, quum etiam totum sit contrarium: iuxta illud, Nimis honorati sunt amici tui deus. Et hīc finitur tertius & vltimus sermo ironicus. Deinceps absque figura proprio sermone prosequitur, exponendo actiones & passionēs proprias in veritate, quibus differunt ipsi apostoli à doctoribus Corinthiorum in quibus gloriantur. *Usque in hanc horam.* Non acciderunt hęc subiungenda vno certo mense, aut vno olim anno, sed crebro vsque in hanc horam. *Et esurimus & sitimus.* quo ad alimenta. *Et nudi sumus,* quo ad vestes. *Et colaphis cedimur,* quo ad ludibrium. *Et instabiles sumus,* quo ad locum habitandi. *Et laboramus,* operantes manibus nostris, quo ad modum acquirendi victura. *Etaledicimur.* ore. *Et benedicimus,* bonitate ac benignitate tum affectus tum sermonis. *Persecutionem patimur,* factis. *Et sustinemus,* patienter. *Blasphemamur* inimici dei dicimur. habebantur enim magi & sacrilegi.

PRIORIS AD CORINTHIOS

Et obsecramus. Sacris orationibus utimur, non magicis artibus. Tanquam purgamenta huius mundi. Superfluit huius. Facti sumus omnium peripissima vsque adhuc. Peripissima Græca dictio est: & si in Latino relinquenda erat, scribenda & proferenda in vltima syllaba per e productum peripsema. Dicitur autē significare multarum rerum immunditiam: puta rubiginem ferri, scoriam argenti, lutum calceorum, & id genus multa quodammodo excrementa. Nec desunt dicentes apud Græcos solitum transferri hoc vocabulum ad significandum obnoxium iugibus malis. Inquit itaque Paulus quodammodo sumendo vniuersam ignominiam quam patiuntur apostoli, quod vsque ad hanc diem facti sumus peripsema non aliquorum, sed omnium, tanquam purgamenta mundi, tanquam simus impudus. Dicebant enim inimici fidei Christianæ quod Christi discipuli inficiebant mundum, & propterea exterminandos esse, & tanquam purgamenta eiiciens de mundo, & non de hac vel illa ciuitate. Non vt confundam vos hæc scribo. Quia hæc omnia spectata in ipsis apostolis redundabant in verecundiam habitantium, imò ingratorum tormentis quæ patiebantur apostoli pro electis, ideo manifestat quod non ea intentione hæc scribit vt pudore suffundat eos. Sed vt filios meos charissimos. pro, dilectos, moneo. Intentio mea tendit per hæc ad monendum vos paterne. Nam si decem milia pedagogorum habeatis in Christo. Numerus finitus pro infinito ponitur: metaphora paruulorum utitur, dicendo eos habere pedagogos velut duces & instructores paruulorum in via Christi. Sed non multos patres. Pædagogus mercenarius est, pater naturali amore ad filios se habet. Nam in Christo Iesu per euangelium ego vos genui. Probat se patrem in Christo, & illos filios. Et proprie dicit genui, pro quanto velut substantiale esse contulit, dum primus fuit apud eos prædicator fidei Christi. fides enim est velut esse substantiale in Christiano: sicut & superius dictum est fundamentum respectu reliquarum virtutum. Rogo, pro, adhortor, ergo vos. Conclusionem infert ex supradictis. Imitatores mei estote, pro, efficiamini, sicut & ego Christi. Superfluunt hæc quatuor dictiones. Conclusio exhortatoria est vt ipsum imitentur, non illos præceptores in quibus gloriantur. Ideo misi ad vos Timotheum qui est filius meus charissimus. pro, dilectus, & fidelis in domino: qui vos commonefaciat vias meas, quæ sunt in Christo Iesu: sicut vbique in omni ecclesia doceo. Sententia est clara. Tanquam non venturus sim

sim ad vos, sic inflati sunt quidam. Superfluit sic. Veniam autem ad vos cito si dominus voluerit: & cognoscam non sermonem eorum qui inflati sunt, sed virtutem: non enim in sermone est regnum dei, sed in virtute. Sententia est clara. Veruntamen vbi dicitur, sed virtutem: & similiter quum subiungitur in virtute, vtrobiq; est sermo non de virtute vt distinguitur contra vitium, sed de potestate seu potentia. Hanc enim dictio Græca sonat. Et intendit manifestare differentiam inter se & illos præceptores inflatos, quòd illi solo sermone, ipse verò sermone & potestate miraculorum docet: & quòd regnum cælorum euangelizatum nõ firmatur in sermone, sed in potestate miraculorum. Sermo enim communis est omnibus doctoribus, sed potentia miraculorum propria est euangelio regni cælorum. *Quid vultis in virga veniam ad vos an in charitate & spiritu mansuetudinis?* Particula hæc continuatiua est sequentis materiæ cum præcedentibus. iam enim inchoauerat necessitatem aduentus sui ad compefcendum inflatos: & nunc subiungit modum veniendi, tum vt ante suum aduentum emendent se inflati, tum propter crimèn ad quod transit corrigendum. Dat itaque eis optionem, vtrum malint vsum virgæ, hoc est castigationem & punitionem perseverando in delictis, an vsum dilectionis & mansuetudinis. emendando enim seipfos ante ipsius aduentum redderent seipfos materiam dilectionis & mansuetudinis. Diliguntur siquidem boni, & mansuetudine vtimur erga poenitentes.

CAPVT V.

Omnino auditur inter vos fornicatio. Non vago rumore, sed peccatus auditur dicit. Fornicationis autem nomine vt genere vtitur ad adulterium, incestum, & huiusmodi. Vnde & subdit speciem. *Et talis fornicatio qualis nec inter gentes.* Deest nominatur. Exaggerando grauitatem criminis, non dicit qualis nec inter gentes est, sed qualis nec inter gentes nominatur. *Ita vt vxorem patris sui aliquis habeat.* Superfluit ita. Ecce crimen. Non dicit vt matrem, sed vt vxorem patris: vt intelligamus quòd de nouerca loquitur. Nec dicit vt relicta patris, sed vt vxorem patris: vt intelligamus incestum simul & adulterium in eodem crimine.

Et vos inflati estis. Inflatio respiciens hoc crimen, inflatio inculpabilitatis est. Alij enim Corinthij Christiani videntes tantum scelus inter seipfos non solum excusabant se, sed etiam iactabant se inculpabiles, sicut vere culpa carebant commissi criminis. *Et non magis luctum habuistis. de ruina fratris. Vt tollatur*

PRIORIS AD CORINTHIOS

de medio vestrum. hoc est, vt eiiceretur è vestra conuersatione, vt eiceretur ab ecclesia. *Qui hoc opus fecit.* Hic est effectus propter quem debuissent ingemiscere. *Ego quidem.* Hactenus proposuit crimen incestus & adulterij simul cum commissis & omisis quo ad hoc ab ipsis Corinthiis: modò more suo per partes tractat proposita, incipiens ab vltimo, scilicet tollere e medio eorum virum illum scelestum. Inchoat autem explicando quòd ipse supplet id in quo Corinthij defecerunt: imò quòd ipse inchoat eiectionem illius exequendam à Corinthiis, ne videatur præcipere eis odiosum officium, seipsum eximendo ab huiusmodi exosis officiis. Primus itaque ipse Paulus eiectionem illius inchoat distando sententiam. *Absens corpore, præsens autem spiritu.* hoc est, affectu & sollicitudine. Iudicare enim præsentis est officium. *Lami iudicavi.* hoc est, iam ius dixi decernendo sententiam. *Vt præsens.* non vt absens. *Eum qui sic.* Deest, hoc. *operatus est.* Quid autem decreuerit subiungit. *In nomine domini nostri Iesu Christi congregatis vobis & meo spiritu.* Vbi, inquit Iesus, fuerint duo vel tres congregati in nomine meo, in medio eorum sum. Et propterea Paulus in nomine Iesu Christi congregari Corinthios & suum spiritum disponit: hoc est, vt Corinthij congregati sint corporaliter, & sollicitudo atque affectus Pauli habeatur ibi præsens. *Cum virtute domini Iesu tradere huiusmodi hominem Satanæ.* Superfluit hominem, quanuis subintelligatur. Duo disponit Paulus: modum scilicet pronuntiandæ sententiæ quam decreuit, scilicet congregatis vobis, & cætera. & punitionem decretam, scilicet tradere illum Satanæ: declarando qua potestate fiet ista punitio scilicet cum potestate domini Iesu. Significat enim per hæc Paulus Corinthiis quòd ipse decreuit vt Corinthiis Pauli sollicitudine congregatis tanquam præsens esset Paulus, tradatur Satanæ huiusmodi homo potestate domini Iesu. Et non significat quòd ipse tam tradiderit huiusmodi hominem Satanæ. In cuius sensus testimonium non solum subiungit, expurgate vetus fermentum, sed in calce capituli explicite mandat quòd auferant illum malum hominem à semetipsis, quod non oporteret iuberi si iam Paulus tradidisset illum Satanæ. Voluit autem præsentiam suam spiritualem interuenire in pronuntiatione sententiæ, vt considerent Corinthij, assuturam potestatem domini Iesu ad tradendum illum Satanæ. hæc enim potestas videtur communicata non omnibus, sed Apostolis. *In interitum carnis.* Hinc

apparet punitionem hanc fuisse vexationem corporalem illius hominis vsque ad mortem: non tamen repentinam, sicut Petrus Ananiam & Sapphiram tradidit Satanæ. quoniam subiungitur, *Vt spiritus saluus sit in die domini Iesu*. Ex hoc nanque quòd punitio illa ordinabatur ad salutem spiritus, intelligimus punitionem illam habuisse duas condiciones: altera est quòd non repente intererit, altera est quòd fuit in solo corpore, ita quòd non abstulit vsum mentis. Vtrunq; enim horum necessarium fuit ad hoc vt ille vexatus & moriturus resipisceret, & pœnitens saluus fieret. *Non est bona gloriatio vestra*. Reprehendit quòd supra narrauit, & vos inflati estis. Simulque monet ad exequendum quòd decreuit. Gloriatio, inquit, in qua gloriamini quòd non estis in culpa patratæ criminis, non est bona ecclesiæ. Et rationem subdit, *Nescitis quia*. pro, quòd, *modicum fermentum totam massam corrumpit*. pro, fermentat. ideo nō est bona gloriatio vestra, quia inde exponi periculo vniuersum corpus ecclesiæ, similitudo fermenti testatur. *Expurgate vetus fermentum*. Occasione sumpta ex similitudine fermenti monet ad faciendum quòd prius facere debuerant: eiicere scilicet illum ab ecclesia. *Expurgate*, inquit, hoc est, purgando eiicite vetus fermentum, hoc est vetustatis mitionem. Fornicarius enim ille mistus aliis erat velut fermentum vetustatis: hoc est, defectus corruptionisque morum. *Vt sitis noua conspersio*. Eadem in Græco dictio est interpretata prius massa, modo conspersio. clarius fuisset vtrobique aut massam, aut vtrobique conspersionem Latine dicere. Mistra farina aque, conspersio seu massa vocatur. Quæ si fermenti aliquid habeat, non est omnino noua: quantum enim habet fermenti, tantum habet rei veteris. Si autem sine fermento sit, est omnino noua. Et ad hanc alludens similitudinem dicit Paulus eiecto fermento esse nouam conspersionem. Res verò significata est noua vita. *Sicut estis azymi*. Græcam dictionem interpres reliquit. potuisset dicere sicut estis infermentati. Et affert similitudinem à statu. Et est sensus, vt sitis vitæ nouæ, quemadmodum estis infermentati secundum statum, quemadmodum estis in statu infermentatorum: hoc est, in statu puritatis, sine mitione cuiusque criminis. per baptismum siquidem ponitur in statu puritatis. Verum ad figuram alludendo, infermentatus status est status Christianorum: vt pote continuam proficentium celebritatē paschalem: quæ admodum Iudæorum infermentatus erat status tota hebdomada solennitatis paschalis. Monet itaque vt vita

PRIORIS AD CORINTHIOS

consonet statui. Et probat infermentatū statum Christianorum subiungendo, *Etenim pascha nostrum. Deest. pro nobis, immolatus est Christus.* Pascha inquit nostrum ad differentiam agni paschalis qui erat pascha Iudæorum. Pascha autē prout ab Hebræo deriuatur, transitum significat: prout autem à Græco, passionē importat. Et quoniam Hebræa figura inducitur, Hebræo sensu credimus Paulum vsū. Paschalis enim agnus in transitu domini percutientis primogenitos Aegyptiorum ad educendum populum Israel ex Aegyptiaca seruitute immolatus est. Et ideo Christus immolatus in cruce in transitu suo ex hoc mundo ad patrē ad redimēdū genus humanū ex seruitute diaboli, pascha nostrū, pro nobis immolatum dicitur. Clarē per hoc probans Christianos esse in statu sine fermento, hoc est puritatis: quia tempus est paschale quo nostrū pascha pro nobis immolatus est Christus: adhuc enim sumus in transitu ex Aegypto ad cœlestē patriam nobis promissam, ad quam per hoc pascha immolatum redēpti sumus deducendī. *Itaque epulemur. pro, festum celebremus.* Infert ex paschate immolato agendam celebritatem, alludens ad cærimonias veteris testamēti. *Non in fermento veteri neque in fermento malitiæ & nequitia.* hoc est, non in admistione vetustatis, id est defectus seu corruptionis vitæ & morum. Et in hoc tangitur cōmunissima radix omnium malorum: per admistionem autem malitiæ & nequitia tanguntur propinquæ causæ peccatorum, tanquam primi rami communis radices. Et malitiæ quidē communis est omnibus peccatis quæ ex proposito lædendi fiunt: nequitia autem proprie spectat ad peccata omisionis: sicut homo nequam proprie est homo inutilis, velut nihil valens. Quia tamen omisiones causantur ex luxu, nequitia vitium est comprehendens non solum omisiones, sed carnalia peccata, & alia huiusmodi vana, ex quibus homo redditur inutilis. Vnde sub his cōprehendit Paulus vniuersa peccata. *Sed in azymis sinceritatis & veritatis.* Fermētatis panibus opponuntur azymi, & admistioni vitiorum oppōnitur puritas: sinceritatis quidem in affectu, veritatis autem in intellectu: vt & affectus admistionem reiiciat cuiuscunq; immunditiæ aut detrimenti, & intellectus admistionē falsitatis, fallaciæ, & id genus reliquorum. *Scripti vobis in epistola.* Correctis Corinthiis de gloriatiōe & omisione, monet eos qualiter de cætero cum criminosis se habere debent: monet autē repetendo quod per aliam epistolam (quæ nō habetur hodie) scripserat illis: vt explicet suum mandatum, & adiungat, *Ne commisceamini*

misceramini fornicarijs. Ecce quod scripsi ne commisceamini nō solum peccando, sed etiam conuersando. *Non utique.* pro, & non omnino. hoc est, & non penitus, nō totaliter. Est enim sensus, quod scripsi vobis ne cōmisceamini & non omnino. Si dixisset ne commisceamini omnino, prohibuisset omnimodam conuersationē cum criminosis: dicendū autem & non omnino, prohibuit conuersationem cum illis, sed non omnimodam. Hęc fuit vna conditio prioris mandati. Altera verò conditio subiungitur, *Fornicarijs huius mundi*, hoc est scripsi de fornicariis in communi cuiuscūque nationis, professionis, conditionis, nō tantum patrię vestrę aut professionis Christianę, sed mundi: hoc est, locutus sum de omnibus criminosis in genere. *Aut auaris, aut rapacibus, aut idolis seruientibus.* Non scripsi tantum de criminosis peccato carnis, sed de auaris auaritia (quę est species iniustitię) fraudibus, furtis, & huiusmodi se exercente. Rapacitas autē violentiam superaddit. Et in his cōprehēditur vniuersitas criminosoꝝ. Sub peccatis carnalibus cōprehenduntur omnia peccata in seipsum, sub auaritia autem & rapacitate, omnia peccata in proximum, sub idololatria verò omnia peccata in deum. *Alioquin debueratis de hoc mundo exisse.* pro, quoniam debetis utique ex mundo exire. Ratio quare mandauī olim hoc fuit, quoniam debetis utiq; ex mundo, ex affectibus mundanis exisse: non exire, sed exisse, tunc cum fuistis baptizati. Hęc sunt quę olim scripserat. *Nunc autem scripsi vobis.* in hac epistola. *Non commisceri.* Olim apposui & non omnino: nunc autem absolutē dico non commisceri, tanquam tollens illam particulam non omnino. *Si is qui frater nominatur inter vos.* Superfluit inter vos: loquitur enim de omnibus qui nominantur Christiani vbique terrarum, & nō inter Corinthios tantum. Tunc enim quilibet Christianus nominabatur frater alius Christiani: iuxta verbū Christi, omnes vos fratres estis. Limitat id quod dixerat non cōmisceri, ad Christianos: vbi olim dixerat in communi de fornicariis mundi, siue Christianis siue non Christianis. *Est fornicator, aut auarus, aut idolis seruientis, aut maledictus, aut ebriosus, aut rapax.* Vbi patet quod omnes criminosos Christianos comprehendit. *Cum huiusmodi nec cibum sumere.* Ecce quod omnino prohibet cōmisceri huiusmodi: quod prius non prohibuerat omnino. Vbi considerandum est, domini sententiam mitiorem esse: nam dominus dixit, si ecclesiam non audierit, sit tibi vt ethnicus. Paulus autē plus vitandū quàm ethnicum censet. *Quid enim mihi de iis qui foris sunt indicare?* Rationem reddit

PRIORIS AD CORINTHIOS

reddit limitationis ad Christianos, quia nihil ad me attinet iudicare non Christianos: subtractio siquidem conuersationis in pœnam criminoforum iudicatur. Et propterea Paulus distinguit inter Christianos criminofos, & non Christianos criminofos. Et Christianos quidem tanquam subiectos suo iudicio punit, mandando aliis vt cum eo non cõuerfentur: vsque adeo vt nec simul comedant: non Christianos autem tanquam foris (tanquam extra iurisdictionem suam) existentes non punit, quia non spectat ad eum iudicare illos. *Nonne de v's qui intus sunt vos iudicatis?* Manifestat discretionem quam fecit, ex communi vsu iudicũ. Pronomen enim vos, demonstrat homines quum exercent officium iudicis. Commune siquidem est omnibus iudicare eos qui comprehenduntur infra terminos suæ iurisdictionis. Vel pronomen vos demonstrat iudices in ecclesia Corinthiorũ: & ex vsu eorum (quòd iudicant tantum Christianos) probat rationabilẽ esse discretionẽ quam fecit. *Nam eos qui foris sunt deus iudicabit.* Ne impunes putares relinqui non Christianos, aut melioris conditionis quàm Christiani puniũ per huiusmodi excommunicationẽ, subiungit Paulus quod seueriori relinquuntur iudicio non Christiani: quoniam deus illos iudicabit. horrẽdum siquidem est incidere in manus dei viuẽtis. *Auferte malum ex vobis ipsis.* Concludendo redit ad mandatũ Corinthiis, vt exequantur decretã sententiam, vt tollant illum fornicarium à consortio suo: hoc est vt excommunicent illum. Est enim masculini generis malũ, quum dicitur auferte malum: vt textus Græcus manifestat. Et est (vt dictum est) sensus, auferte illum malum hominem.

CAPVT VI.

Audet aliquis vestrũ habens negotium aduersus alterum, iudicari apud iniquos, & non apud sanctos. In istis Corinthiis in nouis doctoribus postquam obiecit Paulus negligentiam excommunicationis, modo consequenter obiecit audaciam recurrenti ad iudices prophanos aduersus Christianos: vt vtrinq; eos humiliet. Et dicendo audet, significat se de illis loqui qui actores erant in iudiciis: hoc est qui propria volũtate ad prophanos ibat iudices. Et hoc ad differentiam conuentorum, in quorum libertate non erat declinare à iudicibus. *An nescitis quoniam.* pro, quòd, *sancti mundum iudicabunt?* Manifestat quare reprehendit, quia. s. derogat authoritati sanctorum: quoniam sancti iudicabunt mundum, quoniã erunt iudices vniuersales, ac per hoc eorum authoritati detrahitur, postponendo eos infidelibus iudici-

bus

bus. Iudicabunt autem sancti mundum, tum cōparatiue, tum ve
 assessores Christi. *Et si in vobis iudicabitur.* pro, iudicatur, *mundus.*
 Hinc apparet q̄ de iudicio comparatiue loquitur. nam mundus
 in præsenti iudicatur cōparatiue in vita, constantia, fortitudine,
 patientia, & aliis virtutibus ac meritis sanctorum: q̄ illi quum
 non plus quàm homines sint, tot virtutibus ac meritis fulgeant,
 & mundus non respiscat. *Indigni estis qui de minimis iudicetis?* In-
 terrogatiue legendum est. Interpres sensum bene interpretatus
 est: secundum tamen Pauli verba legēdum est, *Indigni estis mini-
 mis foris?* vt forum est locus iudicij, minimæ enim sedes iudicij
 sunt quæ sunt iudiciorum de his minimis: puta spectantibus ad
 victum seu ad facultates, de quibus sunt quotidianæ lites. *Nesci-
 tis quoniam.* pro, quōd. *angelos iudicabimus?* Auger auctoritatem
 sanctorū, q̄ non solum homines mundanos, sed etiā angelos iu-
 dicabunt. Quod intelligēdum est de angelis apostatis, quos etiā
 cōparatiue iudicabunt: quod ipsi in fragili corpore inter tot fla-
 gella, oppressiones &c. vicerint hostes, dæmones autem tam ex-
 cellentis naturę fuerint. *Quanto magis secularia.* Et hic quoque in-
 terpres sensum retulit, nec facile dicto Græca in sua amplitudi-
 ne potuit aliter interpretari. Significat enim spectantia ad vi-
 tam, ad victum, & ad facultates: quæ omnia cōprehendit inter-
 pres sub nomine secularium: hoc est, spectantiū ad s̄culum cu-
 iusque. Proprie enim dicendum fortē fuisse, nedum pertinentia
 ad vsum vitæ, circa quæ versantur quotidianæ lites. *Secularia igitur
 iudicia si habueritis.* Eadem dictiones repetuntur in Paulo. Et
 est sensus, pertinentium igitur ad vsum vitæ si habueritis fora:
 loca scilicet iudicij. Et dicit si habueritis, quia nollet illos habe-
 re: vt inferius subiunget. Reprehensis siquidem Corinthiis q̄ vo-
 carent in ius Christianos sub iudicibus infidelibus, instruit eos
 quid facere debent, incipiens à iudice, q̄ si fora habeant ratione
 huiusmodi litium. *Contemptibiles qui sunt in ecclesia hos constituite
 ad iudicandum.* In Paulo habetur, contemptos in ecclesia hos facite
 sedere. Et dicendo facite sedere, clarē monstrat q̄ de locis iu-
 dicij prælocutus est. Appellat autē contemptos in ecclesia eos qui
 quodammodo pro nihilo habentur in ecclesia. Et quorsum hos
 dicat constituendos iudices, exponit subiungendo, *Ad verecun-
 diam vestram dico.* Vt erubescatis dico huiusmodi despectos con-
 stituendos iudices. Et magis explicando subiungit, *sic.* Rectius
 poneretur siccine. *Non est inter vos sapiens quisquam qui possit iudica-
 re inter fratrem suum.* Hebræo forte more Paulus multitudinē fra-
 trum

PRIORIS AD CORINTHIOS

trum singulari significat nomine, dicendo fratrem suum: hoc est multitudinem fratrum suorum. Monet itaq; vt sapiēs aliquis instituat iudex multitudinis fratrum. *Sed frater cum fratre iudicio contendit.* In Græco habetur iudicatur, vbi interpret dicit iudicio contendit: & sensum expressit. Reprehendit tamen Paulus perseuerantiam quod non solum attentabant, sed prosequerentur litem vsque ad sententiam inclusivæ. hoc enim significat, dicendo iudicatur. *Et hoc apud infideles.* Reperit exaggerando, vt explicet multiplex peccatum in hoc facto. *Iam quidem omnino delictum est in vobis quod iudicia habeatis inter vos.* Hactenus reprehenderat quod ad prophanos iudices recurrerent, instruens q; si iudicari vellēt, sapiēs aliquis instrueretur iudex Christianus. modo reprehendit ipsas lites. Et dicit peccatum esse quod iudicia materialiter (hoc est lites, materias iudiciorum) habeatis, vel potius quod iudiciarias lites habeatis. Quod autē Paulus dicit: dū nō ait quod vtrique litigantes peccent, sed quod in eis est peccatū. hoc enim regulariter est verum, quoniam communiter lis oritur ex peccato, saltem vnius partis: & sic peccatum est in eis confuse loquendo de eis. Quod ideo oportet sic intelligere: quia contingit quādoque (quamvis forte raro) alterā partem litigare sine peccato vllō. *Quare non magis iniuriam accipitis?* Discerne prudens lector quod vbi prius dixit omnino interuenire peccatum in litigantibus ambobus, vel saltē altero, modo ad inculpabiles dicit, quare non magis iniuriam manifestam accipitis: hoc est, patienter sustineris. Et similiter, *Quare non magis fraudem patimini?* quo ad iniurias occultas: Lites enim aut propter iniuriam manifestam, aut propter iniuriā occultam fiunt. Nec mandat quod potius iniuriam patiātur quā litigent: sed raram insinuat fore causam quare nō debent potius sustinere iniuriam quā litigare. Quæ autem sint huiusmodi raritatis causæ, inferius subiunget, quem dicet, omnia mihi licent. *Sed vos iniuriam facitis.* non solum peccatum in vobis est quod litigatis, sed peius quod vos iniuriam facitis manifestā. *Et fraudatis.* iniuria occulta. *Et hoc fratribus.* Exaggerat quod verāque iniuriam inferrent fratribus: id est Christianis qui debent magis amari. *An nescitis.* Duo proposuit. alterum quare non magis, & c. alterū sed vos iniuriā facitis, & c. Tractaturus vtrunq; incipit ab vltimo. *Quod iniqui regnum dei nō possidebunt?* Quare autem hanc pœnā explicauerit subiungit, *Nolite errare.* pro, ne erretis. Ex his enim insinuari videtur q; aut error erat inter aliquos ibi, quod Christiani omnes saluarentur, aut q; blandie

blandiebantur sibiipsis Christiani peccantes, & tandem perue-
 nirent ad regnū dei: vel (quod potius crediderim) præcauet Pau-
 lus, ne ex peccatis ducantur in errorē promittentium regnū dei
 Christianis quāuis peccatoribus. *Neque fornicarij, neque idolis ser-
 uientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorū concubitores, neque
 fures, neque auari, neque ebriosi, neque maledici, neque rapaces, regnum
 dei possidebunt.* Sentētia clara est. Hic tamen est aduertendum quod
 ebriosos Paulus excludit à regno dei: significans per hanc cōnu-
 merationē peccare eos mortaliter. nullus enim Christianus ex-
 cludetur à regno dei, nisi propter peccatum mortale. *Et hæc ali-
 quando quidem fuistis, pro,* & hæc aliqui fuistis. Non dicit absolute
 & hæc fuistis: sed dicit vage de quibusdam, sed hæc aliqui fuistis.
Sed abluti estis. per baptismum à sordibus peccatorū. *Sed sanctifica-
 ti estis.* Multa enim abluuntur quæ non perfecte mundantur, &
 propterea ablutioni adiungit Paulus sanctificationē, significās
 quod non solū abluti sunt, sed facti sunt mundi ab immunditia
 peccatorum. *Sed iustificati estis.* Tam ablutio quàm sanctificatio
 abiicit terminum à quo: hoc est immunditiā peccati. Iustificatio
 autē terminum ad quem (hoc est iustitiam) inducit. Nō solum
 estis abluti & sanctificati, sed estis facti iusti apud deū per infu-
 sam gratiā charitatis, fidei, ac spei æternæ. *In nomine domini Iesu.*
 quantum ad inuocationē exteriorem in baptismo factam. *Et in
 spiritu dei nostri.* quantum ad internam causam spiritualis gratiæ.
Omnia mihi licent. Tractat alterū prius propositum, scilicet, quare
 non magis iniuriam accipitis, &c. explicando duas causas raræ
 excusationis. Licitum siquidem esse insinuat vexato defendere
 causam suam iudicialiter, dicēdo, omnia mihi licent. verum ra-
 ram esse rationabilem causam exequendi hoc licitū, manifestat
 ex hoc quod raro cōtingit huiusmodi executio absque altero duo-
 rum accidentium quæ debēt retrahere ab huiusmodi executio-
 ne. Quum autē legis omnia mihi licent, memento distributionis
 accommodæ. omnia quæ non sunt ex suo genere præcepta nec
 prohibita, & nō omnia absolute mihi licent. *Sed non omnia expe-
 diunt, pro,* conducunt, subaudi ad vitam spiritus. Et hoc est pri-
 mum accidens retractiuum vexati à litigando, scilicet si litigare
 nō est vtile ad vitam spiritus. Ea enim quæ non sunt vtilia ad vi-
 tam spiritualem, quauis secūdam se sint licita, omittenda cen-
 set. *Omnia mihi licent, sed ego sub nullius redigar potestatem.* Aduerte
 circa literam, erudite lector, quod in Græco vnum verbum habetur,
 loco cuius interpres posuit redigar potestatem: & scito quod verbum
 illud

PRIORIS AD CORINTHIOS

illud deriuatur à dictione interpretata licet. Ita q̄ constat eiusdem esse significationis vtranque dictionē, primitiuam & deriuatiuam : & consequenter recta interpretatio alteram dictionē debet mutare, aut potestaté, aut licent. ¶ Cogor autē ex aduersatiua coniunctione sed, sentire q̄ nō est vertenda dictio licent, vt significet posse, dicēdo omnia in mea sunt potestate, sed ego sub nullius redigar potestatem: quoniā minus quadrat aduersatiua cōiunctio. Dicenti enim omnia in mea sunt potestate, non congruit subiungere, sed ego sub nullius redigar potestaté: imò subiungere debuisset, ideo ego sub nullius redigar potestatem. Accedit ad hæc q̄ Græca dictio primitiua proprie significat licere: ac per hoc deriuatiua dictio significat proprie spectans ad licere, quauis per extensionē seu translationē pluries huiusmodi dictio proprie significans licentiā interpretata sit potestas, ea ratione quia quod licet possumus. Amplectendo igitur propriam significationē, & seruando congruitatem sermonis aduersatiui, mutanda est dictio deriuatiua interpretata redigar potestaté, & interpretāda est aliquid spectans ad licentiā. Et legendum esset, *sed non ego ab vllō sīam licentiosus*. Præpositio siquidē interpretata sub, non magis significat sub, quā ab. Et est sensus, omnia non prohibita mihi licent, sed non propterea ego ab vlla re, ab vllō negotio, ab vllō occurso sīam licentiosus. Et hoc est alterum retractiuum vexati à litigando, si litigando fieret licentiosus: puta si propter litem religiosus fieret curialis seu vagus, & huiusmodi. Et hoc secundū accidens est peius primo: quoniā primum cōsistit in negatione vtilitatis ad vitā spiritualem: hoc autē secundū in implicatione distrahentiū, seu minus decērium. Hæc itaq̄ duo vult Paulus consideranda esse ante executionē licitorum: & vbi nullum istorum accidit (quod non frequens videtur) exequi potest homo quod licitū est. *Esca. pro, esca. ventri, & venter esca: deus autem & hunc & hanc. pro, & has. destruet*. Inter peccata priuantia à regno cœlorum annumerauerat paulo superius fornicationē distinctam cōtra adulterium & alias species luxuriæ: & quoniam apud gentiles simplex fornicatio nō reputabatur peccatum, ideo Paulus rationē intendit reddere quare simplex fornicatio peccatum est excludens à regno dei. Et quoniam fundat rationē suam super statum spiritualem, ad quē ordinati sumus (hic inchoatiue, & in futuro cōsummata) ideo incipit à differentia inter statū tum gratiæ & statum naturæ, tum inter statū spiritualem & statum animale: vt opposita iuxta se posita magis

eluces

elucescant. Et propterea à statu naturæ seu animali inchoat de-
 scribendo ipsum tam in præsentī vitā quā in futura. Et quo ad
 præsentem quidē vitā describit, dicēdo, escæ ventri & venter
 escis: quo ad futurā verò, q̄ deus destruet & ventrē & escas. Vñ
 vētris in hac vitā decoctio escarū est: & econuerso vsus escarum
 in ventre fit. Et propterea vēter ordinatur suapte natura ad ali-
 mentū, & econuerso alimentū ordinat ad ventrē tanquam pro-
 prium locum. Et in hoc cōsistit vitā animalis, vt patet. In futura
 autē vitā quare sumptis corporibus hoīes erunt similes angelis,
 deus destruet ventrem (non quantū ad substantiam, sed quantū
 ad vsus decoctionis escarum) & destruet escas nō solum quate-
 nus escæ sunt, sed simpliciter. credimus enim mista omnia ex
 quibus nutrimur, destruēda. Ecce status animalis: vide spiritua-
 lē. *Corpus autem nō fornicationi, sed domino, & dominus corpori.* E re-
 gione ad id quod dixerat escæ ventri & venter escis dicit, corpus
 autē non fornicationi, sed domino, & dominus corpori: è regio-
 ne verò ad id quod dixerat, deus autē & hunc & has destruet, mo-
 do dicit. *Deus verò & dominum suscitauit, & nos suscitabit per virtu-
 tem suam.* hoc est, potentiā suam. Et describitur status gratiæ, seu
 status spiritualis, & in præsentī vitā, & in futura. Et quo ad præ-
 sentē quidem vitā dicit, q̄ corpus non fornicationi, sed domino,
 & dominus corpori: hoc est corpus nō ordinatur ad fornicandū,
 sed ad domini gloriam, & dominus est ad vtilitatem corporis.
 ¶ Vbi aduerte prudens lector, q̄ in statu animali nihil peccati
 narrauit, sed tantū naturalia officia vētris & escarum: in statu
 quoque spiritus illa tantum quæ pertinent ad spiritualia officia
 affert, & propterea excludit ordinē corporis ad peccatū fornicationis,
 & affirmat ordinē corporis ad dominum, & econuerso, vt
 hinc intelligamus, q̄ non loquitur de naturali ordine corporis
 ad actū generandi, sed de nō ordine corporis ad peccatū fornicandi.
 Ordo enim corporis ad generandū spectat ad statum ani-
 malem: sed quia nō ab omnibus exercetur, sed ab omnibus exer-
 cetur vsus ventris & alimenti, ideo statum animale ab officio
 vētris & alimēti, & nō ab officio generandi descripsit. Quomodo
 autē hæc verificentur, sigillatim Paulus declarat in textu, more
 suo proposita exequens. *Nescitis quoniam, pro, quod, corpora vestra
 membra sunt Christi? Declarat illā particulam corpus domino: ex-
 plicando modū quo corpora nostra sunt ordinata ad dominum
 scilicet vt mēbra Christi, secundū id quod alibi dicit, multi vnū
 corpus sumus in Christo. Ita q̄ Christus est sicut persona, & ec-
 clesia*

PRIORIS AD CORINTHIOS

clesia est corpus eius: ac per nos membra eius. Corpora ergo nostra ex vi status Christiani sunt ordinata vt sint membra Christi: & nisi ex parte nostra ponatur obex peccati, sunt per baptismum membra Christi. *Tollens ergo membra Christi faciam membra meretricis?* Horrendo declarat illam aduersatiuam, non fornicationi, sed Christo, declarans contrarietatem inter corpus domino & corpus fornicationi. Et significanter dicit meretricis: vt intelligamus quod de simplici fornicatione tractat. *Absit.* Horrentis est. *An nescitis.* Duo intendit Paulus declarare, alterum est quomodo membra fornicantis sunt membra meretricis, alterum quomodo nos sumus membra Christi. Et inchoans à primo, dicit, *Quoniam.* pro, quod, *qui adheret meretrici, vnum corpus efficitur.* pro, est: *erunt enim, inquit, duo in carne vna.* Verbum Adæ. Gene. 2. scriptum affert ad declarandum fornicantis & meretricis esse corpus vnum. Vbi aduerte quod quauis Adam dixerit hec verba de coniugibus, Paulus tamen extendit ad fornicantes propter identitatem rationis. Non enim differunt nisi secundum quid & simpliciter. Coniuges enim ponunt simpliciter corpora sua in communi: fornicantes autem ponunt pro tunc corpora sua in communi. Sensus enim literalis (vt in euangeliis declarauimus) est quod sicut alij ponentes facultates suas in communi, sunt multi in vna facultate, & sic de similibus societatibus, ita coniuges ponunt carnes suas in communi, & propterea dicuntur vna caro, pro indiuiso habentes carnes: sicut pro indiuiso existentibus facultatibus dicitur vna facultas. Et coniuges quidem habent hanc indiuisiõnem, non ad tempus, sed simpliciter, fornicantes autem pro tunc. & propterea Paulus dixit etiam fornicantium esse carnem vnam. *Qui autem adheret domino.* Declarat alterum ex similitudine primi, sicut communicantes carnes sunt vna caro, ita adherens spiritu domino. *Vnus spiritus est.* scilicet ipsius adherentis, & domini. In quo declarat quomodo sumus membra Christi, scilicet non vnione corporali, sed vnione spiritus. Vnus siquidem atque idem est spiritus meus, & meorum membrorum: & vnus proportionaliter est spiritus Christi, & spiritus adherentium ei. Intellige autem vnum quemadmodum diximus de vnitate carnis, & de vnitate facultatis indiuisæ. adherentes siquidem domino & dominus, ponunt quodammodo spiritus in communi, vt tanquam pro indiuiso habeant spiritum communem vtrinque: & sic vnus spiritus est adherentis domino & domini. Quod in hac vita inchoatiue apparet in sanctis conformantibus spiritum suum in omnibus deo, & deo faciente

faciente voluntatem timentium se. *Fugite fornicationem.* Declarat seorsum illam particulam, corpus non fornicationi. Et significanter dicit fugite, tanquam insequentem & serpētem in non fugientes. Cum reliquis enim vitiis congressus haberi potest rationibus pugnando, cum vitiis autem carnalibus non est pugnandum: quoniam serpunt in cogitationes etiam contra illa, sed victoria per fugam habetur: fugiendo scilicet etiam cogitationes omnes talis generis. *Omne peccatū quodcumque fecerit homo.* hoc est omne genus humani peccati. *Extra corpus est.* hoc est extra iniuriam corporis est, Et significanter dicit peccatum: nō dicit effectus peccati. Quod dicimus propter peccatum gula, quod non est in iniuriā corporis, nisi ratione effectus nocentis corpori. *Qui autē fornicatur, in corpus suum peccat.* Iniuriam siquidem facit corpori suo pro indiuiso ponendo illud cum corpore meretricis. dehonoratur enim corpus: sicut si aliquis poneret pro indiuiso rem nobilem cum re vili, iniuriam faceret rei nobili. *An nescitis quoniam.* pro, quōd, *membra,* pro, corpora. *vestra.* Declarat illam particulam, & dominus corpori. *Templum sunt spiritus sancti qui in vobis est, quem habetis à deo.* Ecce quomodo dominus corpori. s. constituendo corpora nostra templum spiritus sancti, non futuri, sed existentis in nobis, non vndeunque sed ex dono dei. Per hoc enim declaratur quōd dominus corpori adest maximo dono spiritus sancti, vtentis corporibus nostris vt templo, ad sacros scilicet vsus. *Et non estis vestri.* Accumulat dona quibus dominus corpori: simul reddens rationem cur merito spiritus sanctus vtitur nobis vt tēplo suo (hoc est ad vsus spirituales dicauit nos & corpora nostra) quia nos non sumus nostri, sed domini. Et ratio subditur. *Empti enim estis pretio magno.* Superfluit magno. Ecce simul ratio quare nō sumus nostri, sed domini qui emit nos, & donum pretij pro redemptione nostra: vt vere videamus quod dominus corpori fundēdo pretium sanguinis sui pro redemptione nostra. *Glorificate & portate.* Superfluunt duæ dictiones, & portate. *Deum in corpore vestro.* Concludit Paulus declaratis omnibus propositis describentibus corporis statum spiritualem in presenti vita, vt glorificent deum in corporibus suis, quod seruando corpus mundum à peccatis carnalibus, & exhibēdo corpus ad obsequia spiritus. Defunt septē dictiones. *Et in spiritu vestro quæ dei sunt.* Quia corpora nostra declarauerat esse domino vinculo spiritus, ideo concludit vtrunque scilicet glorificate deum in corpore vestro, & in spiritu ve-

stro quæ dei sunt. Spiritus enim noster non corpus, discernit quæ dei sunt. & propterea mādāt quòd in spiritu nostro glorificemus ea quæ dei sunt, tãquam in cognoscente illa, tam extrinseca (vt creatio, redemptio, sapientia, prouidentia) quàm intrinseca: vt virtutes & dona spiritus sancti.

CAPVT VII.

DE quibus autem scripsisti mihi. Imperfecta est oratio, subaudiens respondebo. Scripserant siquidem Corinthij Paulo nescio quas quæstiones de matrimonio. *Bonum est homini mulierem non tangere.* hoc est vxorem non ducere. Nec aduersatur Paulus verbo dei, Genesis secundo scripto, non est bonum hominem esse solum: quoniam sententia illa loquitur de homine secundum esse naturæ. non est autē bonum in esse naturali hominem esse solum: quoniam tollit naturalem multiplicationem. Paulus verò loquitur de homine relato ad vitam spiritualem, in qua bonum est non ducere vxorem. non nihil enim impedimenti præstatur spiritali vitæ ex coniugio. *Propter fornicationem.* pro, fornicationes, autem unusquisque suam vxorem habeat, & vnaquæque suum virum habeat. Non dicit propter generationem quæ est primus finis coniugij, sed propter fornicationes vitandas, quod est bonum secundarium coniugij: quoniam non tractat de coniugio in esse naturali, sed (vt dictum est) in ordine ad vitã spiritus, cui longe magis aduersatur fornicatio quàm coniugium. & propterea vt saluetur vita spiritalis dicit propter fornicationes autem vitandas cōtrahatur coniugium. Et dicit pluraliter fornicationes, ad comprehendendum omnes luxuriæ species. *Vxori vir debitum.* pro, debitam benevolentiam, reddat: *similiter autem & vxor viro.* Postquam ięstruxit de contractu coniugij, instruit de vsu coniugij. Et honestissimo vitur vocabulo dicendo debitam benevolentiam reddat: significando esse actum iustitiæ vsu coniugij. *Mulier,* pro, vxor. *sui corporis potestatem non habet, sed vir: similiter autem & vir sui corporis potestatem non habet, sed mulier.* Rationem assignat debiti mutui inter coniuges. & vtrobique legendum est non mulier, sed vxor. *Nolite fraudare.* pro, ne fraudetis, seu priuētis. *Inuicem.* hoc est ne subtrahatis debitum inuicem. Peccatum enim iniustitiæ est negare coniugi debitum, siue fraude (fingendo aliquam excusationem) siue apertè negando. Et est ex suo genere peccatū morale, sicut quælibet iniustitia. *Nisi fortè.* pro, quid, seu aliquantulum. *Ex consensu ad tempus.* Ex hac exceptione apparet quòd dicitio

Etio Græca potius interpretatur priuetis quàm fraudetis. exceptio enim hæc non fit à fraude, sed à mutua priuatione. *Vt vacetis orationi.* Desunt duæ dictiones. Legendum est, *Vt vacetis ieiunio & orationi.* Collige tres condiciones à Paulo appositæ vacationi ab vsu cõugij. prima est ex consensu vtriusque, secunda est ad tempus breue, tertia est vt vacent ieiunio & orationi. Talis enim continentia utilis est ad vitam spiritualem. *Et iterum reuertimini in idipsum.* pro, conueniatis ad idem. Completo illo breui tempore iterum redeant ad vsum coniugij. Et causam subdit. *Ne tentet vos Satanas propter incontinentiam vestram.* Sententia clara est. *Hoc autem dico.* Pronomen hoc, non arctatur ad vltimo dictũ, sed comprehendit totum, scilicet & contractum coniugij, & vsum eiusdem. *Secundum indulgentiam,* minus boni. *Non secundum imperium,* quo imperantur necessariò agenda. *Volo autẽ,* pro, enim, omnes vos, pro, omnes homines, esse sicut meipsum. Hortantis est, & non electionem, sed velleitatem significat. Veller enim, si fieri posset, omnes homines esse continentes sicut ipse erat: sicut de deo scribitur quòd vult omnes homines saluos fieri. Et per hoc rationem reddit quare dixit non secundum imperium. ¶ Et aduerte quòd hic est vnus textus ex quo à nonnullis argumẽtum sumitur quòd Paulus habuerit vxorem. Arguunt enim quòd loquens de vsu coniugij, quum dixisset hoc autem secundum indulgentiam, & non secundum imperium dico, reddit rationem. volo enim omnes homines esse sicut meipsum, coniugatum & abstinentem ab vsu coniugij. Sed argumentum non habet solidum fundamentum: quia pronomen hoc, demonstrat totum quod dictum est de contractu & vsu coniugij, & vtrunq; dictum est secundum indulgentiam, non secundum imperium. Et ratio quadrat, quia vellem omnes homines esse sicut meipsum inconiugatum. Et quòd iste sensus sit literalis, nunc verba diui Pauli testabuntur. *Sed vnusquisque proprium donum habet ex deo.* quanuis ego vellem omnes homines esse inconiugatos, tamen scio non esse commune tatum donum omnibus, sed vnusquisque proprium donum habet ex deo. *Alius quidem sic, alius autem sic.* puta vnus habet donum castitatis coniugalæ, alius castitatis virginæ, alius castitatis vidualis, &c. *Dico autem.* Hactenus Paulus docuit homines in genere: modo incipit descendere ad singulas species, inchoans à viduis. *Non nupti.* pro, inconiugatis. Non enim arctatur sermo ad fœmineum sexum. articulus enim Græcus indicat quòd viros alloquitur. *Et viduis.*

Omittit virgines, referuās eas speciali sermone inferius habendo. *Bonum est illis.* Superius in communi dixerat bonum est homini: modo in specie dicit bonum est illis, expertis rem veream. *Si sic permanserint sicut & ego.* bonum ad spiritualem vitam est illis perseverare sine coniugio sicut & ego. Vbi manifeste Paulus cōmemorat se inter inconiugatos: & cōprobat superioris literæ expositū sensum, non tamen ex hoc textu habetur q̄ Paulus fuerit virgo. *Quod si non se continent, nubant. melius,* pro, *fatius, est enim nubere quā vri.* Non de mulieribus tantum, sed de vtroque sexu dicuntur hæc: quanquā interpret vsus est vocabulo proprio mulieribus, scilicet nubere. Nec dicit Paulus melius esse (quod contineret tam nubere quā vri bonum esse) sed dicit fatius est nubere quā vri igne concupiscentiæ superantis hominē incontinentem: hoc est superari à concupiscentia. Si tamen legitur melius, non oportet admittere quòd vtrunque est bonum: sed cōsueti loquendi more hoc dictum. dicimus enim melius est facere iacturam rerum quā personarum, & id genus innumerabilia. perspicuumq̄; est neutrū esse bonum. *Iū autem qui matrimonio iuncti sunt.* Postquam de contractu & vsu coniugij docuit: modo docet Corinthios de diuortiis. Et primo alloquitur coniuges Christianos ambos. *Præcipio non ego, sed dominus.* hoc est, non promulgo ego hoc præceptū, sed dominus promulgauit illud. Et primo quantum ad vxorem. *Vxorem à viro nō discedere.* absolute loquendo. *Quòd si discesserit.* in aliquo casu rationabili. *Manere innuptam,* quo ad vsum coniugij: hoc est maneat tanquam innupta experta maritalis consortij. *Aut viro suo reconciliari.* vt maneat nupta quo ad vsum coniugij. *Et vir vxorem non dimittat.* Vniuersa hæc sub præcepto domini continentur. Tacet tamen hic Paulus exceptionem, quam adiecit dominus Matth. 19. *vir vxorē nō dimittat excepta fornicationis causa:* quæ ibidem declarauimus. *Nam cæteris,* pro, cæteris autem, scilicet coniugatis disparis cultus, *Ego dico non dominus.* ego promulgo doctrinam hanc, non dominus promulgauit illā. *Si quis frater vxorem habet infidelem, & hæc consentit habitare cum illo, non dimittat illam.* Et si qua mulier fidelis habet virum infidelem, & hic cōsentit habitare cum illa, non dimittat virum. Sententia doctrinæ clara est. Aduerte q̄ doctrina hæc non aduersatur doctrinæ & facti Esdræ, quum diuortia fecit Iudæorum & alienigenarum: vt legitur in fine primi Esdræ. Casus enim ille diuersus est ab isto, nam in casu illo fideles contraxerant matrimonia cum infidelibus

libus contra diuinam prohibitionem. Deut. 7. in casu autē isto ambo coniuges tempore contractus matrimonij erant infideles, & postea alter effectus est fidelis: vt patet ex verbis textus. nam clare sonat consensum infidelis cum habito coniuge non cum habendo, subiungendo nō dimittat illū, proculdubio prius habitum. *Sanctificatus est enim vir infidelis.* rationem reddit dictæ doctrinæ: quia infidelis coniux sanctificatur (hoc est purificatur, fit mundus) in coniuge fidei. *Per mulierem fidelem.* Superfluit fidelem, tam hic quā quum subiungitur per virum fidelem: & præpositio per, vtrouique est præpositio in. Ita quod legendum est, *In muliere, & sanctificata est mulier infidelis in viro.* Et dixit hoc tum ad tollendū timorem contagionis ne timeret fidelis coniux infici ex commercio cum infideli, tum ad prouocandū affectum ad commanendum simul, ex hoc quod tāta est vis Christianæ gratiæ in altero coniugum, quod vincit immunditiam alterius, & mundat alterum in quantum cōiugem, si consensus adest vtriusque ad permanēdum in cōiugio. *Alioquin filij vestri immundi essent.* pro, sunt: *nunc autem sancti sunt.* Hinc apparet primo quod sanctitas hoc in loco pro munditia sumitur, ita quod sanctificari est mundum fieri, & esse sanctū, est esse mundum. Apparet autem clare ex eo quod dicitur alioquin immundi sunt, præter hoc quod sanctitas proprie significat munditiam. ¶ Apparet secundo de quali sanctitate seu munditia est sermo, scilicet de illa quæ euidenter inuenitur in filiis eorum. Vniuersa enim ratio fundatur in hoc, nūc autem sancti sunt. ad hoc enim tanquam euidenter patens resoluitur tota ratio. Constat autem quod in filiis istorum nulla inuenitur sanctitas gratiæ: quum non sit sermo de baptizatis filiis, sed de filiis. & breuiter discurrendo, nulla est alia euidens sanctitas seu munditia in filiis nisi legalis. ¶ Ad cuius intellectum considerandū est quod disparitas cultus absolute inter coniuges est quædam illegalitas, non solum referendo coniuges adinuicē, sed etiam ad prolem. Rationis enim ordo exposcit conformitatem coniugum inter se quemadmodum in nobilitate & moribus, ita & in religione: & redundat huiusmodi disparitas in disparem eruditionem prolis. Et hinc oritur quod absolute loquendo, filij parentum disparis cultus immundi sunt immūditia legali. sunt enim minus legitimi vtpote variam trahentes à parentibus eruditionem ad quam ordinatur coniugium. Hanc illegalitatem dicit Paulus tolli ex consensu infidelis ad commanendum cum fidei

coniuge. & ob abiectiōē talis immunditiæ legalis dicitur sanctificatus infidelis in coniuge fideli. Et hoc ab effectu manifestat. alioquin. s. si nō sanctificatus esset, filij vestri immundi sunt, immunditia legali: constat autem quōd nūc sancti sunt, hoc est mūdi ab immunditia legali. Ratio autē quare fidelis cōiux mundificet infidelē non simpliciter, sed quo ad coniugium, à Paulo non aliter insinuat quàm in consensu infidelis ad perseverandum cum cōiuge fideli. Innuat enim per hoc quōd cōsensus talis quo non horret Christianā fidem, vitamque spiritualement in coniuge, efficit vt non abominaturus quoque sit Christianam eruditionem in prole: ac per hoc quatenus coniux sanctificatus est vtens cōiugio cum fideli. *Quōd si infidelis discedit.* Postquā docuit quid agendū quum infidelis consentit, modo consequenter docet quid agendum, si infidelis non vult perseverare in coniugio, sed separatur. *Discedat, separetur. Non enim seruituti subiectus est frater vel soror in eiusmodi.* hoc est in huiusmodi euentu non est seruituti coniugij subiectus frater vel soror: hoc est Christianus seu Christiana coniux. In hoc sensu communiter intelligit hæc Pauli verba ecclesia. hinc enim intelligit liberū esse tam Christianū quàm Christianā conjugem si infidelis coniux separatur, ad cōtrahendum cum alio seu alia coniugium. ¶ Dico autem hoc: quia Paulus non aperte explicat talem libertatem, sed negat subiectum esse seruituti in huiusmodi. Quæ verba si exacte discutiantur, solū significant q̄ in huiusmodi discessibus, seu separationibus infidelis à fideli (infidelis coniugis à fideli coniuge, infidelis filij à fideli patre, infidelis patris à fideli filio, infidelis filia à fideli matre & econuerso, & sic de alijs) nullus frater aut soror (hoc est nullus Christianus aut Christiana) est subiectus seruituti priori: puta qua filius tenetur patri & econuerso, qua filia tenetur matri & econuerso, qua vxor marito, & econuerso. Sed hinc nō conuincitur q̄ sit solutū vinculum coniugale, sicut nō soluitur vinculum filiale aut paternum. ¶ Et si præcise in materia cōiugij intelliguntur, in prōptu est literalis sensus q̄ in huiusmodi discessibus nō est seruituti morem gerendi coniugi subiectus frater aut soror, Christianus aut Christiana cōiux, sed hinc nō habetur solutio coniugij, vt patet. Et non solum miror, sed stupeo quōd Christo clare excipiente causam fornicationis, torrens doctorū non admittit illam mariti libertatē: Paulo autem non clare dicente interpretata sit solutio coniugij ex causā alia ab explicata à Christo & sola excepta. Quia tamen antiquo
eccle

ecclesiæ vſu ſenſum communem textus huius firmatum credo,
 & textus capax est huius ſenſus cōmunis: ideo dicendū est q̄ do-
 minus in euāgelio non cōmunem vtriq; coniugi, ſed marito pro-
 priam tradidit libertatis legem, vt textus ipſe manifeſte dicit.
 Paulus autem communem vtrique legē libertatis pro-
 mulgat, autoritate proculdubio diuina: qua ſola ſeparari po-
 teſt quod deus coniunxit: iuxta verbum domini de cōiugio: non
 Chriſtianorum, ſed ab initio mūdi inſtituto, quod deus cōiunxit
 homo nō ſeparet. Et propterea diuerſæ libertatis cauſæ aſignā-
 tur, à domino quidē cauſa propria marito, à Paulo autem cauſa
 vtriq; coniugi cōmunis. Imparē enim dominus iudicat maritū
 & vxorē quo ad fornicationem: quia impar eſt ſecundum natu-
 ralem horrore, & repugnantiam ad certitudinem patris proliſ.
 Infidelitas autē, quæ ad animam ſpectat, paris cenſetur iuris in
 vtroque coniuge à Paulo. Et hæc dicta ſint ad ſatisfaciendū qua-
 ſtioni de contrarietate doctrinæ Pauli ad doctrinam Chriſti.
 Chriſtus enim ſolam fornicationis cauſam excipit, Paulus autē
 alteram docens cauſam, docet non eſſe ſolam fornicationis cau-
 ſam. Paul⁹ dico, vt cōmuniter exponitur: quia (vt dictū eſt, & tex-
 tus ſonat) Paulus non ſonat ſolutionem coniugij. *In pacem autem
 vocauit vos.* pro, nos, *Deus.* Duo poterant obſtare libero diſceſſū
 infidelis coniugis. Alterum ex parte vinculi remanentis in Chri-
 ſtiano, & hoc excluſit dicendo, non enim ſeruituti, &c. Alterum
 ex parte iuris quod habet Chriſtianus contra infidelem diſcedē-
 tem, & hoc modo excluſit, dicendo quod in pace vocauit nos
 deus. Ac ſi apertius dixiſſet, nolite litigare contra diſcedentē pe-
 tendo ius veſtrum, ſed ſi diſcedit, diſcedat: quia deus vocauit
 nos non ad litigandum, ſed ad pacem. *Vnde.* pro, quid, *enim ſcis
 mulier, ſi virum ſaluum facies.* Propoſuerat ſimplicem concluſionē
 quod ſi infidelis conſentit non dimittatur, modo reddit ratio-
 nem quare non debet infidelem dimittere. Et ſumitur ratio ex
 ſpe ſaluandi infidelem. *Aut vnde.* pro, quid, *ſcis vir ſi mulierem ſal-
 uam facies, niſi vnicuique ſicut diuiſit dominus?* pro, deus. *vnumquēque
 ſicut vocauit deus.* pro, dominus, *ita ambulet.* Et eſt ordo literę quid
 ſcis de futura ſalute coniugis niſi quilibet ambulet tā ſicut diui-
 ſit illi deus quā ſicut vocauit illū deus. Ac ſi pendeat ſcire cōiu-
 gem ſaluandā ex perſeuerantia in ſtatu in quo vocatus eſt. Et ve-
 re perſeuerantia in ſtatu coniugij confert ſtatim ſcire futuram
 coniugis ſalutem inchoari in hoc ipſo quod perſeuerant ſimul:
 quod eſt ſcire futuram ſalutem in eius principio. nonnullū enim

salutis alterius coniugis principium est perseverantia cum coniuge fidei: præstatq; postea experiri an deus saluum faciet infidelem coniugem per fidelem. Vtraque autem scientia tolleretur si fidelis coniux non perseveraret cum infideli consentiente. Et propterea exceptiua dictio nisi, optime quadrat cū præiacente propositione, quid scis utrū saluum facies. Quasi dicat, nihil potes scire nisi perseveres, nisi seruetur illa generalis regula, vnusquisq; sicut diuisit deus, vnusquisq; sicut vocauit deus ita ambulet: affert siquidem ad hoc particulare regulā vniuersalē. Et intēdit Paulus per hoc ante oculos mētis fidelis coniugis ponere dispositionem diuinam, quid scis an deus disposuerit saluare infidelem coniugem per te, nisi acceptes dispositionem diuinā circa principium saluandi coniugem. Dicendo autem sicut diuisit deus, diuersitatem donorū quæ deus distribuit hominibus significat: de quibus dixerat vnusquisque proprium donum habet, & alius sic, alius sic. Quū verò subdit sicut vocauit dominus, diuersitatem statū seu conditionum non malarum in quibus diuersi vocati sunt significat. Ita q̄ vocatio refertur ad status inuentos: diuisio autem ad dona adiuncta. Docet enim Paulus quod vnusquisque si quum vocatur à deo est in statu seruili, &c. in illo maneat: & similiter cui distribuit deus donum continentiaē coniugalis, vidualis, aut virgineæ, in illo maneat. *Et sicut, pro, sic, in omnibus ecclesijs doceo, pro, dispono.* Ne Corinthij specialem ordinationem purarent sibi fieri, adiungit quod sic in omnibus ecclesijs ordinem. *Circumcisus aliquis vocatus est? non adducat præputium.* Duo proposuerat in regula allata: alterum sicut deus diuisit: alterum sicut deus vocauit. Inchoat prosequendo ab vltimo: tum in differentia status secundum circūcisionem vel præputium: tum in differentia status secundum seruitutem vel libertatem. Et qui dem sententiā posuit interpres: in Paulo enim non habetur præputiū: sed habetur ne asciscat, sine aliqua additione. ¶ Sed quid intelligat Paulus, non video, nisi quod perseveret circūcidēdo filios: in seipso enim impossibile est asciscere præputium: tunc enim Iudæos circūcisione vti, & factis & his verbis docebat Paulus. *In præputio aliquis vocatus est? non circūcidatur.* Vult enim vnusquisque quo ad hæc seruare suum ritum: sicut etiam Romanis scribit q̄ vnusquisque circa cibos & dies discernendos, vel non discernendos, in suo sensu abundet. *Circūcisio nihil est & præputiū nihil est.* Ne putarent quod hæc ordinaret Paulus tanquam mysteria quidem quædam salutis, declarat quod vterque ritus nihil est

est ad salutē spirituale. ¶ At si obleceris: si nihil sunt, cur tibi cura est vt vnusquisq; perseveret in suo ritu: Solutio est, quia suavior est homini ritus sibi cōsuetus. ¶ Ex hac Pauli sententia habetur quòd pactum diuinum cum Abraham Gene. 17. de circumcissione, consummatum perfecte est in aduētū Messie: ita vt absolute sint à fœderis vinculo ac pœna, filij Abraham. Nam si circumcissio nihil est, sed pro cōsuetudine seruanda est Iudeis, manifestè habetur quòd deit esse materia fœderis p̄ceptiq; diuini. Blasphemum siquidem est dicere, id quod diuini est fœderis, quod diuini est mandati nihil est ad salutem. ¶ Nec potest fugiendo fingi quòd Paulus loquitur de circumcissione secundum se & non mandata olim à deo: nam clare idem iudicium profert de circumcissione & p̄putio: dicens circumcissio nihil est & p̄putium nihil est: manifestando quòd tam status legalis circumcissionis quā status Gentilis p̄putij, nihil est ad salutem. Constat autē quòd legalis circumcissio est circumcissio mādāta olim à deo: ergo de mādāta olim circumcissione loquitur: de qua dixerat, circumcissus aliquis vocatus est, proculdubio circumcissione mandata seu legali. *Sed obseruatio mandatorum dei. hæc est quæ salutem spiritus avertit. Vnusquisque in qua uocatione vocatus est, in ea permaneat.* pro, maneat. Nō enim ordinat vt in ea perseveret vsque ad mortē, sed q̄ maneat in ea. Vnde & subdit de seruo, *Seruus vocatus est: nō sit tibi cura. hoc est non sis anxius propter seruitutem. Sed & si potes fieri liber, magis utere.* hoc est postquā fueris liber magis utere seruitute quo ad opera, non fias delicatus, sed magis te exerceas in seruilibus operibus tibi congruis quā si esses seruus. *Qui enim in domino vocatus est seruus, libertus est domini.* Reddit rationem eius quod dixerat, non sit tibi cura: ex eo quòd qui vocatus est in domino seruus (hoc est qui vocatus est ad Christianam fidē in statu seruilis, ita quòd in domino, hoc est salua Christianitate, est seruus) sciat se esse libertū domini: hoc est exēptum à seruitute, & translatum in libertum Iesu Christi. Confolatur ergo seruos ex hoc quòd quāuis sint serui secundū carnem, sunt tamen secundum spiritū liberti supremi domini. *Similiter qui liber vocatus est, seruus est Christi.* Ne melioris cōditionis in Christo videretur liber quā seruus, adiunxit quòd qui liber vocatus est ad Christi fidē, effectus est seruus Christi, vt cōmunis in Christo status tam seruis quā liberis intelligatur. *Pretio empti estis.* Seruitutē significat Christi cōmunē vt r̄sq; quia empti sunt pretio, proculdubio sanguinis Christi. *Nolite fieri serui hominum.* Inde infert p̄ceptum

ceptū vt recusent fieri serui hominū ex quo iam sunt serui Christi. Nec contra hoc præceptū fecit Paulinus Nolanus episcopus qui se fecit seruum hominis pro redimēdo filio viduæ: quoniam non de seruitute corporis, sed de seruitute animæ ad literā Paulus loquitur. Quod patet ex hoc quòd secundum id prohibet fieri seruos hominum secundum quod empti sunt à Christo: hoc est secundum illam partem qua sunt serui Christi. Cōstat autem quòd secundum animam sumus Christi serui, secundū quam nullus fit seruus hominis, nisi qui consentit homini aduersus Christū. *Vnusquisq; ergo in quo vocatus est frater. pro, fratres. in casu vocatio. In hoc permaneat. pro, maneat, apud deū.* Superius absolute dixerat vnusquisque in sua vocatione maneat: modo adiungit q̄ apud deū maneat: vt intelligamus tum perseuerantiā apud deū, tum præcipue rationem perseuerādi esse deū: vt intelligamus q̄ si delineret grata esse deo ob aliquod accidens perseuerantia in tali statu, non consuli à Paulo vt maneat. *De virginibus autem. Exequitur alterum propositum, vnicuique sicut deus diuisit: incipiēdo à continentia virginali. Præceptum domini non habes.* quòd perseuerent vel non perseuerent virgines. *Consilium autem. pro, tamen, do, tanquā misericordiā consecutus à domino, vt sim fidelis.* non do humanum consilium, sed procedens ex dono mihi concessō misericorditer, quod est me esse fidelem dispensatorem mysteriorum creditorum mihi. Et apposuit hæc, quoniā aduersus veteris legis morem consilium erat prolaturus. In veteri siquidē lege omnes debebant contrahere matrimoniū ad multiplicandū semen Israel. *Existimo igitur bonum esse propter instantem. pro, præsentem, necessitatem.* Ecce consilium, seu (vt Græcus textus sonat) sententia, bonum esse seruare virginitatem propter præsentem necessitatē vitandā: multæ enim sunt præsentis vitæ necessitates consequentes coniugiū ad quas euitandas bonum est seruare virginitatem. Veruntamen quia hæc ratio cōmunis erat veteri & nouo testamento, subiūgit id quod est propriū testamēti noui, scilicet vita spiritualis. *Quoniam bonum est homini sic esse.* Ac si apertius dixisset, ideo vtor ratione vitandæ præsentis necessitatis, quia bonum est homini sic esse. Iā tertio Paulus repetit in hoc capitulo hanc propositionem tanquam nouam, vt magis imbiberetur in animis hominum quòd bonū est homini ad vitam spiritualem abstinere à coniugio. Hoc autē ideo propriū est statui noui testamēti, tū quia gratia interna per Iesum Christū facta est semper, tum quia plenitudo gratiæ ad quā spectat sta-

tus virgineus propria est nouo testamēto. *Alligatus es vxori? noli querere solutionem. Solutus es ab vxore? noli querere vxorem.* Per-
 manentiā vnus cuiusque sicut diuisit deus specialius explicat. *Si autem acciperis vxorem, non peccasti: & si nupsit virgo, non peccauit.*
 Hinc confutantur hæretici prohibentes nubere. *Tribulationem tamen carnis.* pro, carne, *habebunt huiusmodi.* hoc est, tribulationes
 quas parit carnale connubium habebunt coniuges. Sunt autem manifeste incommoda multa quæ nascuntur ex huius-
 modi carnali commercio: vt in muliere dolore partus, in viro autem curæ multæ. *Ego autē vobis parco.* seu indulgeo, tanquam pater compatiatur vobis quòd eligitis statum tribulationum: hoc est, non retraho vos ab huiusmodi electione. *Hoc itaque dico fratres, tempus breue.* pro breuiatum est, hoc est, tempus vitæ præsentis vnus cuiusque decurtatum est, & mutilum à tempore sperato: vnusquisque enim longiori tempore sperat viuere quam viuit, & propterea tempus cuiusque breuiatum est. Et est sensus quòd quanuis vos non retraham ab electione carnalis status, id tamen non omitto monere quòd tempus vitæ cuiusque mutilum est. *Reliquum est vt & qui habent vxores, tanquam non habentes sint: & qui flent, tanquam non flentes: & qui gaudent, tanquam non gaudentes: & qui emunt, tanquam nō possidentes.* hoc est, superest vt moniti sitis circa vsum coniugij & passionum animi & rerum exteriorum. Et passiones quidem omnes comprehendit sub præcipuis: delectatione scilicet & tristitia. hæ enim reliquarum passionum rationes sunt. *Et qui vtuntur hoc mundo, tanquam non vtantur.* pro, tanquam non abutentes. Per hanc vltimam declarauit ipsemet Paulus sensum omnium præcedentium: vt intelligendum sit (quum dixit tanquam non habentes vxorem, & similiter tanquam non flentes, tanquam non gaudentes, tanquam non possidentes) significari quòd non abutantur coniugijs, gaudijs, fletibus, & possessis. *Præterit.* pro, decipit enim. *figura huius mundi.* Ratio redditur quare cauere sibi debent ab abusu huiusmodi rerum: quia fallax est figura (hoc est forma, seu habitus apparens) mundi huius: habet enim sub sua specie aliquid fallaciæ: vt quotidie experimur. *Volo autem vos.* Rationem reddit toties repetitæ sententiæ, bonum est homini sic esse, scilicet sine coniugio. *Sine sollicitudine esse.* Ecce ratio vt homo sit sine sollicitudine rerum transeuntium: & sic sollicitudinem suam occupet circa ea quæ dei sunt. Sententia est clara. *Qui sine vxore est, sollicitus est qua domini sunt, quomodo placeat deo*

PRIORIS AD CORINTHIOS

deo. Qui autem cū vxore est, sollicitus est quæ sunt mundi, quomodo placeat vxori. *Et diuisa est & mulier innupta & virgo.* pro, diuisa est vxor & virgo. Postquam dixit de viro, modo incipit loqui similiter de muliere, dicendo, diuisa est vxor & virgo: hoc est, diuersis viis incedunt vxor & virgo. Et de vtraque sigillatim exequitur, incipiens à virgine. *Cogitat.* Deest, innupta. Legēdum est, *Innupta cogitat quæ domini sunt: vt sit sancta corpore & spiritu.* Quauis proposuerit de virgine, latius tamen exequitur cōprehendendo omnem innuptram. Reliqua clara sunt. Quæ autem nupta est, cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat viro.

Porrò hoc ad utilitatem vestram dico: non vt laqueum vobis iniiciam, sed ad id quod honestū, & quod facultatē præbeat sine impedimento domini obsecrandi. Aduerte quòd particula hæc censetur fere impossibilis vt reddatur Latina vt iacet in Græco. Fecimus autem eam trāsferri fere ad verbum sic, *sed ad decorum & asidendum domino sine distractione.* Per quæ significatur quòd abstinere à coniugio nullum est indecens sed decorum, & præter hoc est vtile ad continuam assiduitatem sui ipsius coram domino sine distractione, sine retractione quam patiuntur cōiugati, quos oportet retrahi à curis consequentibus coniugium, quos est impossibile assidua mente vacare iis quæ sunt domini: quum oporteat eos cogitare quomodo placeant sibi inuicem, &c. *Si quis autem turpem se videri existimat super virgine sua quòd sit superadulta, & ita oportet fieri.* Directe hoc respondet ad id quod dixerat sed ad decorum. Ac si apertius dixisset, ego vos inuito ad id quod est secundum rem decorum: si quis autem secundum suam estimationem putat apparere se indecorum in virgine sua quia est superadulta & non nubet, &c. *Quod vult faciat: nō peccat si nubat. Nā qui statuit in corde suo firmus, non habens necessitatem, potestatem autē habens suæ voluntati.* Tres condiciones apponit laudabili abstinentiæ à coniugio. Prima est non habens necessitatem: hoc est, nō cogatur ex inopia abstinere à coniugio. hæc enim abstinentia non est virtutis sed necessitatis. Secunda est, potestatem autem habens voluntatis suæ perficiendæ: hoc est quod virgo consentiat abstinentiæ à coniugio. Si enim virgo dissentiret, nō haberet pater potestatem voluntatis propriæ perficiendæ. Tertia subiungitur, dicendo, *Et hoc indicauit in corde suo seruare virginem suam.* hoc est quòd maturo iudicio rationis iudicauit non esse tradendā filiā nuptui. Et dixit hoc vt pater discutiat diligentius apud se futurum euentum, scilicet si bene succedet virgini huiusmodi celi-
tus

tus. ip
cogita
qui m
git, m
eius. E
ba in
riorum
ror in
hæc ve
Perspi
cui no
ter ex
vir eius
est, du
nouo
autem
tum p
ta est
dei ha
sanctu

D
rum i
ctioni
& not
dicen
fert su
sibi in
dicit
non i
se &
dicit
mola
dum
Scient
verò
homo
haber
flatio

tus. ipse enim qui nouit mores stabilitatemque filia, debet hoc cogitare: ne forte emergat in vituperium. *Bene facit.* Igitur & qui matrimonio iungit virginē suam, bene facit: & qui nō iungit, melius facit. *Mulier alligata est legi, quanto tempore vixit vir eius.* Exequitur in specie circa vidualem cōtinentiam. Si hæc verba intelligēda sunt vt sonant, aduersantur sensui cōmuni superiorum verborum, nō enim seruituti subiectus est frater, vel soror in eiusmodi, vt clare patet. Sed secundum sensum cōmunem hæc verba dicuntur de coniugibus eiusdem Christiani cultus. Perspicacius tamen intelligitur vt sonant regulam generalem, cui non aduersatur exceptio aliqua, sicut nec aliis regulis: & inter exceptiones computetur doctrina superior. *Quod si dormierit vir eius, liberata est à lege. Cui autē vult nubat, tantum in domino.* hoc est, dum modo nubat Christiano. Hic est primus in testamento nouo textus prohibēs iniri coniugia inter dispares cultu. *Beatior autem erit.* pro, est, *si sic permanserit secundum meum consilium.* Statum præsentem beatiorem describit. Vtraque continentia beata est in spe, sed vidualis beatior. *Puto autem quòd & ego spiritum dei habeam.* Non potest fatiari Paulus confirmationibus quòd sanctum sit consilium abstinendi à coniugio.

CAPVT VIII.

DE ijs autem quæ idolis sacrificantur. Transit ad docēdum Corinthios qualiter se debent gerere circa esum immolatorum idolis. *Scimus quòd omnes scientiam habemus.* Duabus distinctionibus intendit vt in hac materia. Altera est inter scientes & non scientes. Et hanc inchoat primum membrum ponendo, dicens omnes scientiam habemus: alterum vero membrum differt subiungendum ibi, sed non in omnibus est scientia. Nec sibi inuicem hæc membra aduersantur: nam in prima persona dicit omnes scientiam habemus: in tertia vero persona dicit, sed non in omnibus est scientia, vt discernatur quod prius loquitur de se & sibi similibus viris doctis: postea vero ratione ineruditorū dicit non omnes habere scientiam. Et est sermo de scientia immolatorum simulacris: an scilicet sit eis vescēdum vel abstinēdum ab eis. ¶ Altera autem distinctio subiungitur, dicendo, *Scientia inflat.* Ecce primum membrum. *Charitas.* pro, dilectio, *verò adificat.* Ecce secundum membrum. Et intelligitur distingui homo habens scientiam, in habentem scientiam puram, & in habentem cum dilectione. Effectum scientiæ puræ describit inflationem, ea ratione quia excellentem constituit hominem: ac

PRIORIS AD CORINTHIOS

per hoc occasio tumendi habetur. Dilectionis vero effectum describit ædificare, construere, ac promouere ad bonum: quoniam dilectio si vera est non solum vult bonum, sed procurat ac efficit si potest dilecto. Vtraque autem distinctione vtetur inferior: prius tamen huius secundæ distinctionis membra explicat. *Si quis autem se existimat scire aliquid.* Explicat illud membrum scientia inflat. Ecce inflatio, si quis se existimet scire aliquid, hoc ipsum quod est quòd homo videatur sibi ipsi sciens inflatio est. Et rationem subdit, *Nondum cognouit.* Deest, quicquam, quem admodum oporteat eum scire. Superfluit eum. Et est sensus quod nondum cognouit aliquid illo modo quo oportet nosse, ex hoc ipso quòd videtur sibi ipsi sciens caret modo sciendi. ¶ Aduerte hic quod dupliciter contingit aliquem existimare se scire aliquid. Vel speculatiue, & de hoc non loquitur Paulus, imò proprie nullus scit aliquid nisi qui scit se scire illud. Vel affectiue: hoc est quum affectionibus eleuatur ex hoc quod scit, vel despiciendo alios vel præferendo se & huiusmodi. Et de hac existimatione ad literam Paulus loquitur, & propterea de homine sic se existimante dicit quod caret illo sciendi modo quem oportet habere quemlibet scientem. Modus autem ille non explicatur in litera: sed ex opposito membro insinuat quod est vtiliter sibi & aliis: hunc enim modum affert charitas. *Si quis autem diligit deum.* Explicat alterum membrum (dilectio vero ædificat) explicando fructum. *Hic cognitus est ab eo.* notitia approbationis. Ille reprobatur à deo interiora scrutanti, iste autem approbatur à deo. *De escis autem.* pro, de vsu igitur eorum, *quæ idolis immolantur.* Propositis distinctionibus quibus intendit vti, prosequitur singula membra, inchoando à primo scilicet omnes scientiam habemus. Vnde & repetit illud magis explicando, dum dicit, *De esu igitur eorum quæ idolis immolantur.* *Scimus quia.* pro, quod, nihil est idolum in mundo. Quod intellige formaliter: hoc est de simulacro quatenus est repræsentans deum: quia non repræsentat deum. Imago enim quæ nullius est imago, nihil est quatenus imago: similiter simulacrum quod nullius est simulacrum, nihil est quatenus simulacrum. Quauis res aliqua sit, tum quantum ad materiam, aurum, æs, lignum, tum quantum ad lineamenta, figuram, colores & huiusmodi. Sed hæc sunt extra propositum: quo est sermo de simulacro quatenus simulacrum. Interpres siquidem reliquit dictionem Græcam, idolum, quum potuisset Latine dicere simulacrum. Et quòd nullus est. Deest, alius, *deus nisi vnus.* Ratio quare simulacrum

nihil

nihil
consta
tur dy
sed qu
tur di
substa
cant
ter ho
mini n
quo se
pation
ad ver
vnoita
ter, m
Ex qu
uertur
in illo
nus Ies
iungit
les, se
Ioâne
dere d
Christ
omnib
les sci
eomim
aliarū
autē e
tatem
alterū
modi
sciunt
quitur
rentia
re hæc
quum
sunt ci
idoli v
interp
lothy

nihil est, redditur ex hoc quod nullus est alius deus nisi vnus: quem constat non representari per simulacrum. *Nam etsi sunt qui dicantur dii, siue in caelo siue in terra.* Non dicit nam etsi sunt qui sint, sed qui dicantur dii: quia in veritate non sunt dii sed nominantur dii, siue nomenclantur tanquam in caelo existentes, vt spirituales substantiae, quas angelos dicimus, & astra, & signa zodiaci, siue dicuntur existentes in terra, vt Platonica animalia, & principes inter homines. *Si quidem* pro, quemadmodum, *sunt dii multi & domini multi.* Explicat quo sensu dixerit etsi sunt, illo scilicet modo quo secundum opinionem seu nuncupationem seu etiam participationem inueniuntur dii multi & domini multi. *Nobis tamen* ad veritatis lucem ascitis. *Vnus deus, pater.* Dicendo vnus deus, vnitatem indiuidualem deitatis significat: explicando vero pater, mysterium trinitatis in prima trinitatis persona manifestat. *Ex quo omnia.* Absque vlla exceptione: nam ex eo est totum vniuersum & singulae eius particulae. *Et nos in illo.* & nos Christiani in illo viuimus & sumus secundum vitam gratiae. *Et vnus dominus Iesus Christus.* Confessione vnus dei ac mysterij trinitatis adiungit confessionem verbi incarnati, primum aduersus Gentiles, secundum aduersus Iudaeos. *Per quem omnia.* omnia inquit Ioanes per ipsum facta sunt. Et dixit hoc vt omnia a filio dependere dicat quae ex patre dependere dixit. *Et nos per ipsum.* & nos Christiani per ipsum redempti, per ipsum saluabimur. *Sed non in omnibus est scientia.* Haec tenus declarauit quid Paulus & sui similes sciunt de esu eorum quae simulacris immolantur. ¶ Ex dictis enim habetur quod nulla est differentia inter esum talium & esum aliarum rerum: quia simulacrum cui immolata sunt, nihil est. quod autem est nihil, nullam facit differentiam in cibis, nullam dat sanctitatem aut immunditiam cibis. Modo prosequitur, imò proponit alterum membrum primae distinctionis: significans quod huiusmodi scientia non est in omnibus Christianis: non enim omnes sciunt haec quae diximus. *Quidam autem* hoc est, sed quidam. Exequitur propositum membrum. *Cum conscientia.* Pro claritate sententiae interpres addidit cum. *Vsque nunc idoli.* Nescio quo errore haec duae dictiones (vsque nunc) interpositae sint hoc in loco, quum in textu Graeco inueniantur sequentes post, & iungendae sunt cum sequenti sententia. Ita quod ordo textus est iste, *Conscientia idoli vsque nunc quasi idolothytum manducant.* Vbi etiam aduerte quod interpres reliquit dictionem idolothytum, significat autem idolothytum simulacro immolatum. Et est sensus quod quidam Christiani

stiani recte sentientes de simulacris (recte enim sentire de simulacris significat conscientia simulacri: nō enim esset conscientia simulacri, nisi adesset scientia simulacri) isti, inquam, vsque in presentem diem manducant cibos immolatos simulacris tanquam immolatos simulacris: hoc est tāquam illicita. Ita q̄ recte sentientes de simulacris errāt circa vsū immolatorum simulacris. Et adhuc ad explicandum sensum, subiungit, *Et conscientia ipsorum quum sit infirma polluitur.* Conscientia infirma est conscientia non valens applicare scientiam quam habent de simulacris ad licitum esum immolatorū. Credūt enim simulacra nihil esse: sed nesciunt hinc deducere, q̄ immolata simulacris sunt indifferentia, sed reputant ea illicita ad esum, & manducant vt illicita, & propterea polluitur eorum conscientia. Per hęc terminat primæ distinctionis membra: tractauit enim de sciētibus & de nescientibus. *Esca autem nos non cōmendat deo.* Intendens secūdæ distinctionis mēbro pertractare de sciētia & dilectione, incipit ab effectu dilectionis illo, si quis autem diligit deū, hic cognitus est ab eo. Declarat siquidem quod esca immolatorum, tam esca quā nō esca nihil confert ad cōmendandum nos deo, quod idē est quod approbari à deo. *Neque enim si manducauerimus abundabimus.* Probat quod dixit: quia si māducauerimus immolata simulacris, non abundabimus: hoc est, non plus habebimus meriti seu gratiæ. *Neque si non manducauerimus, deficiemus.* pro priuabimur, seu minus habebimus gratiæ seu meriti. *Videte autem.* Exequitur alterum effectum dilectionis superius propositum, dilectio verō ædificat. Exequitur autem monendo ut contrarium incurrant. Et quoniam ad literam alloquitur scientes, ideo implicite exequitur simul alterum membrum, scientia inflat. Scientia enim monet ne vtentes sua scientia, contra dilectionem proximi agant. *Ne forte hæc licentia vestrā.* Dictio Græca proprie significat licentiam, non tamen in malam partem, vt sonat Latine. Et directe explicat Paulus ne forte aetio vobis licita, scilicet comedere immolata simulacris. *Offendiculum fiat infirmis.* putantibus illicitum esse huiusmodi esum. *Si enim quis viderit.* Explicat rationem & modum offendiculi à potissimo modo scandalizandi in hac materia: ductus ea (vt reor) ratione quia aliqui docti inter Corinthios abutentes scientia comedebant in templo seu mensa sacrificantium idolis: non quod ipsi docti sacrificarent, sed quia cōpleta oblatione facta idolis ipsi comedebant immolata simul cum sacerdotibus idolorum, vel cum illis

pro
 ne q
 mib
 pro
 cum
 deb
 pro
 eius
 illicit
 loth
 lata
 licit
 xiæ
 scen
 scen
 esse
 Prop
 firm
 aute
 man
 prox
 In C
 pter
 mou
 Scat
 pro
 que
 plic
 ani

N
 lus
 sus
 firm
 teba
 an I
 rat
 rita
 lum

pro quibus immolata erant. Inferius autem monebit cauendum ne quis ponat offendiculum etiam extra idoleū in priuatis domibus inuitatus ad cœnam, vt patet in capit. 10. *Eum qui habet, pro, te qui habes, scientiam, in idolo recumbentem, pro in idoleo accumbentem.* Locum enim significat seu mensam, in qua comedebantur immolata idolis. *Nonne conscientia eius quum sit infirma, pro, qui infirmus est.* Ita quod legendum est, nonne conscientia eius qui infirmus est, non corpore, sed mēte, sed scrupulo, putans illicitum esse huiusmodi esum. *Aedificabitur ad comedendum idolothyta?* hoc est prouocabitur, inducetur ad manducandū immolata simulachris exemplo tuo. *Et peribit infirmus frater.* putans illicitum esum. *In tua conscientia.* hoc est in tua applicatione scientiæ ad esum. dum enim secundum scientiam te applicas ad vescendum huiusmodi cibis, ille prouocatur tuo exemplo ad vescendum: & quia non deponit infirmitatem qua putat illicitum esse esum talem, peribit in conscientia tua, vt causa interitus. *Propter quem Christus mortuus est.* Vt magnipēdatur interitus infirmi, adiungit quanti æstimatus sit infirmus ille à Christo. *Sic autem peccantes in fratres, & percutientes conscientiam eorum infirmam.* Ne putaretur quod peccatum hoc esset cōtra dilectionem proximi tantum, adiungit quod est etiam contra dilectionē dei. *In Christum peccatis.* cuius est membrum infirmus frater. *Quapropter.* Adiungit doctrinæ exemplum proprium, sciens quod magis mouent exempla quàm verba. *Si esca scandaliſat fratrem meum.* Scandalum a stium significat non ex malo, sed ex specie mali procedens. *Non manducabo carnes in æternum.* Et pari ratione quemcūque alium cibum cuius esus speciem mali haberet. Explicauit autem carnes, quia immolata simulachris sunt carnes animalium. *Ne fratrem meum scandaliſem.*

CAPVT IX.

Non sum liber? non sum Apostolus? Inuersæ sunt particulæ. Legendum est, *Non sum Apostolus? non sum liber?* Vbi Paulus seipsum in exemplum attulit. Statim obiectioni quæ aduersus ipsum fiebat, satisfacere curauit: vt seipsum magis ac magis firmaret exemplum apud Corinthios. In dubium siquidem vertebatur à nonnullis (vt ex hocmet capitulo inferius colligitur) an Paulus esset Christi apostolus: quod multū detrahere poterat tum authoritati doctrinæ Pauli, tum authoritati exemplaritatis. Et propterea Paulus proponit se esse non solum apostolum, sed, quod plus est, apostolum liberum: vt maior sit autho-

ritas ipsius quatenus exemplum aliorum. Interrogatiue autem utraque negatiua particula legenda est: quia affirmatio significatur tali modo loquendi. Et est sermo de apostolatu Christi, & de libertate ab alieno sumptu. Afferit enim se esse Christi apostolum, non subditum alieno sumptui, sed ab hac seruitute liberum: utpote proprio viuente sumptu ex labore manuum suarum. Et adiecit hanc libertatem, quia in hoc præstabat cæteris apostolis qui alieno viuebant sumptu: ut in hoc capitulo dicit. *Nonne Christū Iesum.* More suo exequitur proposita, & inchoat à primo: probaturus & se esse apostolum Christi, & habere potestatem eandem quam habent alij apostoli. Probat autem excludendo obiectionē quæ fiebat contra eum, quod ipse non fuerat discipulus Iesu Christi: ac per hoc non erat apostolus, hoc est, missus à Christo. *Dominum nostrum vidi:* quanuis non fuerim conuersatus cum Iesu Christo in carne passibili existere, vidi tamē ipsum in carne immortalis, in statu dominij data sibi potestate qualibet in cælo & in terra: iuxta illud. Nouissime autem tantquam abortiuo visus est mihi. Minus dicit, & plus significat. dicit vidi, & significat quod vidi & misit me ad prædicandum. Missio autem clare scribitur Act. 26. recitata à Paulo coram Agrippa. Visionis autem tempus nō est scriptum. Sufficit autem Paulo dicere quod vidi Iesum dominum: quia hoc directe excludit obiectionem. *Nonne opus meum vos estis in domino?* Non sufficit ad vere apostolum esse missum, sed oportet ut vsus fuerit apostolatu: alioquin esset apostolus nomine, non re: gradu, non officio. Et propterea executionem quoque probat apostolatus ab ipsismet Corinthiis, non secundum esse naturæ, sed secundum esse in domino: hoc est secundum esse Christianū. Et dicit illos secundum esse Christianum esse opus suum, non tanquā agentis principalis, sed tanquā ministri principalis qui fundamentū posuit, qui plantauit: utpote primus prædicator fidei Christianæ apud eos. Prædicare siquidem euangelium est proprium officium apostolorum Christi. *Et si alijs non sim apostolus.* Quo ad executionem officij. *Sed tamen vobis sum.* quibus primus prædicaui. *Nam signaculum apostolatus mei.* velut forma sigillando impressa. *Vos estis nō secundum esse naturæ. Sed in domino.* secundum esse Christianum: impressa siquidem est in vobis doctrina apostolatus mei. *Istea defensio apud eos qui me interrogant.* pro, diiudicant, hæc est. Dictio Græca interpretata interrogant, anceps est ad interrogant vel diiudicant, sed magis quadrat defensionij diiudicant quam

quã
sit ap
nian
men
signa
dubi
man
mod
viuen
cand
his a
Et Pa
ret se
non
lio, ta
stoli.
cendi
expli
dus q
mulie
empl
facul
quod
duci
hoc
cui fa
ptibu
Aut
inter
Expli
ptus:
quon
quo
ab op
signif
quod
tariis
num
mul
cialit

quàm interrogant: quoniam ad discutientes & examinantes an sit apostolus, opus est defensione. Et significanter dicit me: quoniam non discutiunt mea, sed me an sim apostolus. Et pronomen hæc, demonstrat sententiã antedictã, scilicet quòd vos estis signaculũ mei apostolatus. Hinc habetur quòd aliqui vertebant in dubiũ an Paulus esset apostolus. *Nunquid non habemus potestatem manducandi & bibendi?* Declarauit se esse apostolum: declarat modo se habere potestatem quam habent alij apostoli, scilicet viuendi ex euangelio. Hanc significat per potestatem manducandi & bibendi: quoniam hanc dederat dominus apostolis sub his actionibus dicendo, edētes & bibentes quæ apud illos sunt. Et Paulus specialiter huius potestatis meminit, tum quia inferret se esse liberum: tum quia obiiciebatur fortè ei in signum quòd non esset apostolus Christi, hoc quòd non viuerebat ex euangelio, tanquam non habens illã potestatem quam habent alij apostoli. *Nunquid non habemus potestatem sororem mulierem circumducendi, sicut & ceteri apostoli & fratres domini & Cephas?* Modum explicat quo alij apostoli utebantur hac potestate. & erat modus quòd dum discurrerent prædicando, circum se ducebant mulierem aliquam ministrantem eis sumptus necessarios: exemplo Christi, quem comitabantur mulieres ministrantes de facultatibus suis. Et dicit sororem mulierem, ad significandum quòd habebant mulierẽ in officio sororis. Nec intelligo circumducendi mulierem de propriis facultatibus ministrantem (quum hoc extra regionem Iudæorum difficile fuerit) sed mulierem cui facile à diuitibus mulieribus dabantur pecuniæ pro sumptibus necessariis apostolis, & in ciuitate, & præcipue in itinere. *Aut ego solus & Barnabas.* Subintelligitur repeti aduerbium interrogatiuum. *Non habemus potestatem hoc, pro, non, operandi?* Explicat tertio modũ quo ipse utebatur ad hoc vt haberet sumptus: & erat modus operãdi manibus propriis. Propterea enim quum dixisset nunquid non habemus potestatem vtendi modo quo vtuntur alij, dicit an non habemus potestatem abstinendi ab opere manuali vt acquiramus sumptus? hæc enim abstinẽtia significatur dicendo non operandi. Et dicit hoc ne putaremus quòd ipse & Barnabas essent diuites, vt ex facultatibus hæreditariis uiuerent, sed intelligeremus quòd uiueret ex labore manuum: vt clare alibi explicat. Meminit autem Barnabæ: quia simul cum ipso incæpit prædicare Gẽtilibus, spiritu sancto specialiter associante eos: vt patet Actu. 13. *Quis militat suis stipendijs*

PRIORIS AD CORINTHIOS

*dijs vnquam? Quis plantat vineam, & de fructu eius non edit? Quis pascit gregem, & de lacte gregis non manducat? Probat multipliciter se habere potestatem viuendi ex euangelio. Et primum ab exemplis humanis in militibus, in agricolis, in pastoribus: vt ex his exemplis manifeste cognoscatur quòd ipse qui militat Christo euangelizãdo meretur sumptus: & similiter plantando Christi vineam, meretur de fructu vineæ edere: & demum pascendo Christi gregem, meretur de fructibus gregis vesci. Nunquid secundum hominem hæc dico? Supple tantum. Hæc enim sunt argumenta humana, & propterea addidit quòd non tantum secundum hominem (hoc est secundum humana argumenta) loquor subiungendo auctoritatem legis diuinæ ad idem. *An & lex hæc non dicit? scriptum est enim in lege Moysi. Deut. 25. Non alligabis os boui trituranti.* Vult enim quòd possit comedere de eo quod triturat. *Nunquid de bobus cura est deo? Ne intelligeres legem hanc ad literam esse datam de bobus, sed sub metaphora de hominibus laborantibus vtiliter dixit, nunquid deo cura est de bobus? quasi dicat non. Quod est verum de cura legitima, Deus enim sua prouidentia gubernat etiam boues, & nihil exemptum est ab eius cura: sed cura legitima (hoc est positua legis) nõ est nisi de creaturis rationalibus, quæ solæ sunt capaces legis, & fructus intèri per legem. *An propter nos vtiq. pro, omnino, hæc dicit? sub metaphora bouum triturantium tradidit legem de nobis. Propter nos enim scriptum est quòd debet in spe qui arat, arare.* Declarat dictam legem significare quòd laborans non debet spe fructus percipiendi ex suo labore priuari tam in arante quàm in triturante, & pari ratione in reliquis. *Et qui triturat, in spe fructus percipiendi, pro, spem suam participare in spe. Et est ordo literæ, & qui triturat in spe participare debet spem suam, seu spe sua. Si nos vobis spiritualia seminauimus.* Applicat in specie legem ad seipfos, explicando tum suos labores, tum fructus percipiendos ab ipsis. Et labores quidem describit seminare spiritualia: fructus verò percipiendos describit subiungendo. *Magnum est si nos carnalia vestra metamus.* pro, metemus: interrogatiue legendum est ad significationem negationem. significat enim longe maiora esse beneficia laborum apostolicorum fructibus qui metuntur, quanto spiritualia praestant carnalibus, Et appellat carnalia, necessaria ad carnis alimentum & operimentum: vt intelligant exiguum quid praestari ab his tribuendo sumptus apostolis. *Si alij potestati.* Hic punctus quidem notandus est. Et est sensus, si alij vren-**

tes
 cto
 gel
 Qu
 rita
 er
 apu
 & n
 state
 ceri
 hac
 dice
 Et n
 seue
 lio C
 Pau
 Cor
 re, a
 qua
 ea n
 tolle
 testa
 hun
 scen
 tare
 sacr
 est f
 rari
 Vict
 qui a
 est l
 Duo
 alter
 face
 Cum
 crari
 sum
 sacr
 à Ch
 quen

res potestate. *Vestri*. pro, vestri, *participes sunt*. Auget rationes à facto. prior enim processit à iure. Si alij videntes potestate euangelica, de facto sunt participes vestri habendo sumptus à vobis. *Quare non potius nos?* Interpres addidit quare: & confert ad claritatem sententiæ. Et intelligo per alios minores doctores, qui erant apud Corinthios. Et argumentum quadrat, quòd si illi apud vos viuunt vestris sumptibus, multo magis nobis primis & maioribus doctoribus hoc debetur. *Sed non vsi sumus hac potestate*. De seipso & Barnaba loquitur, explicando quid de facto fecerint. *Sed omnia sustinemus*. Ne putares quòd ideo non vsi sumus hac potestate, quia non indignimus, explicat quòd indignerunt dicendo, sed omnia sustinemus, patienter toleramus, sufferimus. Et nō dicit sustinimus, sed sustinemus: vt intelligamus q̄ perseuerabat patienter indigere. *Ne quod offendiculū demus euangelio Christi*. prædicationi Christianæ fidei. Videbat autē dubitabat Paulus nō nullum offendiculum apponi, si accepisset sumptus à Corinthiis. aut quia putassent necessitatis gratia illos prædicare, aut quia hinc occasio dabatur vanis quæstoribus fingēdi aliqua noua, aut quia cognoscebat Corinthios auaros, & propterea minus tracti fuissent ad veritatē euangelicam: & breuiter ad tollendū quodecunq; impedimenti genus non vsi sumus hac potestate. *Nescitis quoniam*, pro, quòd. Superioribus argumētis (tum humanis, tum ex autoritate legis) tanquam à remotis proficiscentibus, adiungit argumenta à proximis exemplis & auctoritate domini Iesu. *Qui in sacrario*. pro, *sacra operantur*. hoc est qui sacrificant: sacerdotes siquidem significat à propria actione quæ est sacra facere: actiones enim immolatiuæ hostiarū sunt operari seu facere sacra. *Quæ de sacrario sunt edunt*. pro, ex sacro edunt? Victimam siquidem immolata comedebatur à sacerdotibus. *Et qui altario deseruiunt*. pro, qui sacrario assidēt. Sacrarium nomen est loci in quo sacra fiunt: & propterea interpres posuit altare. Duo genera Paulus cōmemorat hominū: alterū sacrificantium, alterum assiduorum sacrario. Et videtur per primos intelligere sacerdotes, per secundos autem Leuitas assiduè ministrantes. *Cum altario*. pro, sacrario. *participant*? hoc est participes sunt sacrarij. *Ita & dominus ordinauit*. Coniunctio ita, monstrat quorsum Paulus attulerit hæc de facientibus sacra & assidentibus sacrario, ad significandum scilicet similitudinem ordinationis à Christo factæ ad has tam æquas tam sanctas obseruationes: quemadmodum enim iustum ac sanctum est sacrificantes ede-

PRIORIS AD CORINTHIOS

re ex sacro facto, & assidentes sacrario participare ex illo, ita iuste ac sancte dominus ordinavit. *Iis qui euangelium annuntiant, de euangelio vivere.* Currit enim similitudo omnibus pedibus. *Ego autem nullo horum usus sum.* Postquã declaravit primam particulam (non sum apostolus) manifestando se esse apostolum, & habere potestatem apostolicam quam habent ceteri apostoli: modo incipit declarare particulã secundo propositã: scilicet non sum liber? Et primo quidem declarat se esse liberum: deinde qualiter usus fuerit sua libertate: ibi, nam quum essem liber. Quod autem dicit nullo horum usus sum, refertur ad tot argumenta quibus manifeste conuincitur quòd etiam si non essem apostolus Christi, possem tanquam prædicator euangelij vivere alieno sumptu. Et hinc manifestat se esse liberum ab huiusmodi seruitute quæ est vivere alieno sumptu. Est enim hæc nõnulla seruitutis species, quam etiam pro nobis suscipere voluit Christus. *Non autem scripsi hæc, vt ita fiant.* pro, fiat, in me. Non solum habitenus fui liber, sed talis volo perseverare: non putetis quòd hæc ideo scripserim, vt prouocem vos ad dandum mihi sumptus. *Bonum est enim mihi magis mori quàm vt gloriam.* pro, gloriatione, meam quis euacuet. Gloriatio significat materiam seu meritum gloriationis: hoc est bonum supererogationis. Tale siquidẽ est materia & meritum gloriationis: est enim vnde debetur operanti gloria. Et est sensus quòd eligibilius est mihi perdere vitam corporis quàm abstinere à bono supererogationis. Si enim incepisset post hanc epistolã accipere sumptus ab aliis, non perseverasset in tali bono supererogationis: ac per hoc gloriatio eius de bono supererogationis euacuata fuisset. fuisset enim reddita vacua ab opere. *Nam si euangelizauero.* Declarat materiam seu meritum gloriationis penes differẽtiam inter euangelizare & abstinere ab alieno sumptu. Et intendit quod euangelizare est debitum: & consequenter nõ est materia gloriationis nec mercedis, abstinencia autem ab alieno sumptu adiuncta euangelio, nõ est debita, sed spontanea: ac per hoc meritum gloriationis & mercedis est. ¶ Et si vis penetrare hæc, considera in ministro duo operũ genera: alterum ad quod tenetur, alterũ ad quod non tenetur, sed sponte superaddidit intuitu domini. Et quum perspexeris quod ex his operibus ad quæ tenetur minister, non debetur ei noua merces, nõ habet vnde gloriatur, sed tantum quod debuit fecit: ex iis verò quæ sponte supererogauit, habet vnde gloriatur, & noua ei debetur merces. Quũ hæc inquã perspexeris, intellig

intelliges quæ hic dicit Paulus : quæ sine intellectu horum obscu-
 riuscula sunt. Vide singula. *Non est mihi gloria.* pro, gloriatio: non
 habeo vnde glorier. Et probationem subiungit. *Necessitas enim*
mihi incumbit. necessitas debiti, necessitas iustitiæ incumbit mi-
 hi quo ad officium euangelizandi. Quam necessitatē statim probat,
 subiungendo. *Væ enim mihi est, si non euangelizauero.* Probat
 à contrario: hoc est à pœna incurrenda si non euangelizet: ex hoc
 enim quòd omisioni debetur pœna, clarè patet quòd opus quod
 omisum est, erat debitum. nullus enim mereatur puniri omit-
 tendo opus ad quod non tenetur. Et hinc patet quòd quemad-
 modum apostoli tenebantur ad euangelizandum ex iniuncto si-
 bi officio, ita tenentur modo praelati quibus ex officio incumbit
 prædicare: & *væ est nobis nisi euangelizemus. Si enim volens*
hoc ago, mercedem habeo. Resoluit differēciam inter debitum actum,
 & actum supererogationis in propria principia. Et actus quidē
 supererogationis principium ponit propriam voluntatem: hoc
 est sua sponte iniussum operari: hoc enim significatur dicendo
 volens hoc ago. Et hinc nouam deberi mercedem pro tali ope-
 re aperit: dicendo enim mercedem habeo, meritum seu ius mer-
 cedis significat se habere. Et quoniam in textu adiungitur con-
 iunctio enim (dicēdo si enim volens) significatur quòd ratio red-
 ditur per hæc præcedentium. Et vere sic est: quoniā ex hoc quòd
 propria voluntate non alieno iussu aliquid facimus, supereroga-
 tionis opus est, & nouæ mercedis meritum, & gloriationis ma-
 teria est. Et ex opposito subiungitur, *Si autem inuitus, dispensa-
 tio mihi credita est.* Ecce ex opposito proprium principium actus
 debiti. Et quod dicit inuitus ago, non significat inuitum abso-
 lute (nam absolute inuitus nullus agit: sed patitur) sed signifi-
 cat alieno iussu agentem. Et talis appellatur inuitus per priua-
 tionem non voluntatis, sed spontaneæ voluntatis: hoc est quòd
 non à se, sed obediens alteri agit: hoc enim directe opponitur
 ad id quod dixerat, sponte ago. Et hunc sensum manifeste ape-
 rit adiuncta particula, dispensatio mihi credita est. Hoc enim
 non sequitur ad inuitum absolute, nec ad coactum timore, sed
 optime sequitur ad non operantem à se: si enim ago, & nō à me,
 dispensatio mihi credita est à iubente. Et sub hoc membro com-
 prendit actum euangelizandi, reddens rationē quare necessi-
 tas sibi incumbit, quia dispensatio ei credita est, quare non de-
 betur ei hinc noua merces, quia inuitus (hoc est non à se sed ius-
 sus) hoc agit. Sub altero verò membro comprehenditur abstine-

re à sumptu alieno: quia volens, non iussus hoc agit: & ideo merces ei debetur. Vnde & hoc explicando subiungit, *Quæ est ergo merces mea?* Interrogatiue legendum est: explicauerat enim alterum membrū, scilicet si euangelizauero non est mihi gloriatio: supererat vt explicaret alterum membrum. Et propterea interrogatiue infert, quæ est ergo merces mea? hoc est meritum mercedis meæ? *Vt euāgelium prædicās sine sumptu ponam euangelium.* Deest, Christi. Ecce meritum mercedis, ecce bonum supererogationis sine sumptu ponere euangelium Christi, sine acceptione sumptuum euangelizare Christum: hoc enim erat abundantioris charitatis non solum donare euangelium, sed donare sumptus sibi debitos. *Vt non abutatur potestate mea in euangelio.* Non significatur quod accipere sumptus esset abuti potestate euangelizantis (quū dominus non ordinauerit abusum aliquem) sed significatur excellens cautela abstinentis se totaliter ab huiusmodi potestatis vsu, ne forte vtendo incideret in aliquem abusum propter aliquam circumstantiam extrinsecam. *Nam quum liber essem ex omnibus.* Quum declarasset se esse apostolū liberum, modo declarat qualiter suo apostolatu libero vsus est ad alios. Et introducit hunc vsum per modū probationis eius quod dixerat quod merces sibi debetur, ex hoc quod euangelium Christi ponit sine sumptu. Probat enim hoc à laudabili vsu talis libertatis: ne putaret quispiā quod Paulus pro sua gloria noluisset subire hanc seruitutē accipiēdi sumptus. hanc iniquam humanam opinionem excludit monstrādo quod propter Christum hoc fecit. Et monstrant hoc ex vsu suæ libertatis ad seruitutem aliorum: hoc enim significatur dicēdo, nam quum liber essem ex omnibus, à nullo accipiens sumptus. *Omnium me seruum feci.* Ecce voluntaria seruitus. *Vt plures lucrificerem.* Ecce finis. *Et factus sum Iudæis tanquam Iudæus, vt Iudæos lucriferer.* Explicat in specie huiusmodi seruitutes, incipiēs à Iudæis. ¶ Et ne male intelligeres quid significat factus sum Iudæis tanquam Iudæus, explicat subiungendo, *Iis qui sub lege sunt.* Quos appellauerat Iudæos, modo explicat iis qui sub lege sunt. *Quasi sub lege essem.* Ecce in quo factus sum tanquam Iudæus, non in persecutionibus Christianorum, non in pertinacia, sed in obseruatione legalium. Circumcidit enim Timotheū, & in Hierusalem purificauit se more Iudæorum, & superius scripsit, qui in circumcisione vocatus est non asciscat præputium. *Quum ipse non essem sub lege.* Omnes istæ sex dictiones sunt superfluæ. *Vt eos qui sub lege erant lucrificerem.* pro, lucrificiam. Ecce quorsum seruabat

uaba
lege
Moy
iusm
Chris
sine
legit
cit, l
Chri
rem.
enim
quam
non
mus
li in
Ecce
rend
nes.
Extē
cura
nibu
salu
Hac
tē al
suo
nia c
nom
qu
hoc
geli
Qu
euar
geli
prop
min
rand
ter e
nes.
ymus
datis

uabat legalia. *Ius qui sine lege erāt.* hoc est gentilibus qui erāt sine lege dei. *Tanquam sine lege essem.* hoc est, tanquam liber à lege Moyſi, uescens omnibus cibus, non discernens diem à die, & huiusmodi. *Quum sine lege Dei.* pro, deo, *non essem, sed in lege essem Christi.* Ne male intelligeres factus sum gentilibus tanquam sine lege essem, declarat quòd hoc fecit seruando semper se deo legitime. Et explicando secundum quam legem legitime, dicit, sed in lege essem Christi, non omitiendo seruare legem Christi, quam omitterem seruando legem Moyſi. *Vt lucrifacerem.* pro, lucrificiam, *eos, qui sine lege erant.* pro, exleges. Non enim arctatur sermo ad prateritum. *Factus sum infirmis tanquam infirmus.* Et est sermo de infirmis animo, quos dixerat non scandalizandos: factus est enim infirmis tanquam infirmus abstinendo à licitis quæ potuissent parere aliquid scandali in mentibus aut actibus infirmorum. *Vt infirmos lucrifacerem.* Ecce finis. *Omnibus omnia factus sum.* Ne longius vagaretur discurrendo per singula, summam comprehendit omnium conditiones. *Vt omnes.* pro, ut omnino, *aliquos saluos facerem,* pro, faciam. Extēditur enim sermo ad futurum. Et apparet vere amplissima cura ac voluntaria seruitus Pauli in hoc quod omnium conditionibus se accommodabat ut ex omni conditione hominū aliquos saluos faceret. *Omnia.* pro, hoc, *autem facio propter euangelium.* Hactenus Paulus declarauit vsum sui liberi apostolatus ad salutē aliorū: modo intendit declarare quomodo utitur apostolatu suo ad salutem propriam. Et inchoat retorquendo ad hæc omnia opera ordinata ad salutem aliorum in propriam salutē. pronomen enim hoc, demonstrat supradictū apostolatus vsum. Et quum dicitur propter euāgeliū, significatur finis propter quem hoc facit. Et est sensus, hoc autem facio ut idoneū me reddā euāgelio quod prædico. Vnde & subiungit, *Vt particeps eius efficiar.* Qui prædicat euāgeliū alijs, & non seipsum idoneum reddens euāgelio, non efficitur particeps eius: quoniā alijs prodest euāgelium, non prædicanti. Et propterea Paulus dicit se hoc facere propter euangelium, ut sit euangelij particeps, ut proſit tibi non minus quàm alijs. *Nescitis quòd ū qui in stadio currunt.* Ad declarandum qualiter utitur apostolatu ad propriam salutem, qualiter euangelizat ut particeps sit euangelij, affert duas similitudines. Alteram de currentibus in stadio. *Omnes quidem currunt, sed vnus accipit brauium?* Sententia clara est. *Sic currite ut comprehendatis.* Antequam applicet similitudinem ad seipsum, ut intendit

PRIORIS AD CORINTHIOS

dit, interponit monitionem communem, qua duo significat: & quod currendum est eis omni conatu ad similitudinē illius qui accipit brauium, & quod brauium cœleste non est vnus tātum, sed cōmune omnibus currentibus ex omnibus viribus suis. Hęc enim conditionem significauit dicendo in numero plurali, vt comprehendatis. primam autem conditionem significauit dicēdo sic currite. *Omnis autem qui in agone contendit.* pro, qui certat. Altera similitudo est de certantibus pugilibus, vt cōsueuerūt militares homines certare exercendo se bellica pugna. *Ab omnibus se abstinet.* Discerne, & perspice in currentibus conatum, in pugilum verò exercitio abstinentiam: consueuerūt enim tales parci sime vesci. *Et illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant.* qua donabantur victores. *Nos autem incorruptam,* pro, incorruptibilem. Differentia manifesta est. *Ego igitur sic curro.* Applicat vtraque similitudinem ad vsum sui apostolatus ad propriam salutem: & quantum ad primam, affirmat se currere ad brauium cœleste, non solum non sedet, non ambulat, sed currit: non qualiter cunque, sed sic. ¶ Et declarando quid significat sic, subiungit, *Non quasi in incertum.* Currentes in stadio, currunt ambigui quis eorum accipiat brauium: ac per omnes currunt tanquam in incertum. Ego autem inquit Paulus, non curro sic, tanquam ambiguus, sed certus de brauium. Et intendit per hoc q̄ cursus suus apostolicus certus est futuri brauii: sciebat enim q̄ ex omnibus viribus suis currebat expeditus ab omnibus quæ quomodolibet impedire possent. Et Petrus, Ad hoc inquit satagite per bona opera certam vestram vocationem facere. *Sic pugno.* hoc est pugilum certamen exerceo. Applicat secundam similitudinem, affirmans se pugnare. Et vere pugnabat cum mundo, carne, & dæmone. Cursus respicit cœleste præmium, pugna autem præsentem respicit impugnantem & retrahentem à spirituali cursu. *Non quasi aërem verberans.* Pugnabat quasi aërem verberans qui pugnado percutit aërem, nō eum contra quē pugnabat: vt exercentes se bellicis actibus sæpe faciunt. Non sic inquit ego pugno, solis verbis verberantibus aërem euangelizando. ¶ Attende & discerne quod Paulus ex his actionibus prophætis accepit quo ad communem quidem instructionē similitudines. ex cursu quidem assimilationē ad peruenientem ad brauium: ex pugna vero similitudinē cœlonæ longe excellentioris, quo ad seipsum autem dissimilitudines ad currentes ambiguos, ad pugiles verberantes aërem. *Sed castigo corpus meum.* Ecce percussio hostis contra quem pugnat, tum

tum priuando delectabilibus etiam licitis, tum affligēdo variis modis. *Et in seruitutem redigo.* Non solum percutio corpus: sed etiam pugno vsque adeo quod ipsum in seruitutem redigo: non est enim perfecta pugnantis victoria, nisi hostis in seruitutē redactus fuerit: redigitur autem corpus in seruitutē spiritus diuturnis actibus & habitibus virtutum, temperantiæ, religionis, & huiusmodi. ¶ Vbi nota q̄ triplicem hostem quum habeat (diabolum, mundum, & corpus proprium) solius proprii corporis meminit quantum ad percussione[m] vsque ad seruitutem: vt ex hoc quòd propinquiorem imò internum continueque impugnantem hostem vinci à se explicat, intelligatur quid contra externos hostes pugnando efficit. Qui enim carni propriæ non parcit, multo amplius externos mundum ac dæmonem percutit. *Ne forte.* pro, ne quo modo. ne aliquo quouis modo. *Quum alijs prædicauerim, ipse reprobus efficiar.* prædicando alijs euangelicam doctrinam, & non adimplendo eam factis.

CAPVT X.

NOlo enim, pro, autem, vos ignorare fratres. Postquàm Apostolus admonendo Corinthios circa esum immolatorum simulacris, posuit se exemplum illis, declarans qualiter ipse vsus est & vritur suo apostolatu tam ad alios quàm ad seipsum: consequenter modo declarat Corinthiis qualiter ipsi vti debent Christiano statu quem acceperant ab eius apostolatu. Declarat autem huiusmodi Christiani status vsus debitum tum cõmuniter, tum specialiter circa esum immolatorum simulacris. Et incipit ab exemplo Iudæorum antiquorum qui egressi sunt de Aegypto: huiusmodi enim exempla ad vtrunque pertinent, cõmune scilicet & speciale. *Quòd patres nostri omnes.* Communes patres appellat Hebræos: quoniam patres sunt fidei. Et dicit omnes, vt comprehēdat omnibus tam bonis quàm malis cõmunia fuisse beneficia subiuncta. Quorum tria priora spectant ad ipsum exitum ex Aegypto: duo vero reliqua ad moram in deserto. *Sub nube fuerunt.* Primum beneficium commune fuit nubes lucens in nocte, & protegens in die. *Et omnes mare transierunt.* Proculdubio rubrum siccò vestigio. Hæc duo beneficia scripta sunt Exod. 13. & 14. Vbi in calce scribitur & tertium, *Et omnes in Moyse baptizati sunt in nube & in mari.* Scribitur ibidem quòd pertransito mari timuit populus Dominum, qui prius murmurauerat, & credidit domino & Moyfi seruo eius: & consequenter cecinerunt canticum domino, hoc est enim baptizatos

PRIORIS AD CORINTHIOS

zatos (hoc est ablutos) fuisse omnes in Moysē, confortante eos, & in nube tuente eos, & in mari præbente se eis pro muro à dextris & à sinistris: subinergente autem Aegyptios: ex his enim ablutī sunt à diffidentia diuinæ protectionis. *Et omnes eandem escam spiritualem manducauerunt.* Beneficium hoc scriptum est Exo. 16. Appellat enim Paulus manna quo omnes aliti sunt, escam spiritualem, non quòd esset in se spiritualis (quum esset corporeus cibus) sed quoniam erat spiritualis quo ad causam: hoc est à spirituali nō naturali virtute producta. mysterio liquidē angelorū producebatur manna: vt patet ex hoc q̄ xl. annis pavit totum populum. *Et omnes eundem potum spiritualem biberunt.* Hic potus scriptus est Exo. 17. & Num. 20. de aqua quæ fluxit ex petra. Et appellatur potus spiritualis quo ad causam: quia non ex causa naturali seu spirituali fluxit aqua ex petra. *Bibebant autem de spirituali consequente eos petra.* Legendum est, Bibebant enim de spirituali sequente petra. Coniuuctio enim, rationem reddi significat. & est ratio spiritualis potus: quia bibebant de spirituali petra sequente. Quæ est autem spiritualis petra sequens, subiungit, *Petra autem erat Christus.* Consistit ergo ratio in hoc quia bibebant de Melsia, hoc est ex beneficio Melsiæ qui appellatur Petra: non corporea sed spiritualis, est enim petra spiritualiter. Et appellatur sequens vel quia futurus in carne, vel quia indiuiduus comes secundum diuinitatem. *Sed non in pluribus eorum.* Dixerat in singulari recitatis beneficiis q̄ omnibus communia fuerunt: differentiam modo recitat quo ad terminum scilicet ingressum in terrā promissionis. Quauis omnibus deus contulerit supradicta beneficia, non tamen in pluribus eorū, sed in paucissimis: utpote in duobus tantum, Iosue & Chaleb. *Beneplacitum est deo.* vt patet Num. 14. Soli enim hi duo accepti fuerunt deo vt ingrederetur terrā promissionis: ita quòd etiam Moyses & Aarō exclusi sunt. *Nam prostrati sunt in deserto.* omnes qui egressi sunt ex Aegypto numerati (hoc est à viginti annis & supra) exceptis Iosue & Chaleb: vt patet Num. 14. & Deuter. 1. *Hæc autem in figura facta sunt nostri.* pro, hæc autē figuræ nostri fuerunt. Est enim numeri pluralis figuræ. Et significatur quòd hæc omnia (tam secundum communia quæ contigerunt Iudæis, quàm secundum communia beneficia, quàm secundum beneplacitum dei speciale in quibusdā & punitionem aliorū) fuerunt figuræ nostri: hoc est, eorum quæ fiunt circa nos, quæ sunt agēda per nos, quæ que patiēda à nobis. *Vt non simus concupiscentes malorum, sicut & illi concupierunt.* Fructus

Etus figurationis subiungitur, vt caueamus à peccatis, vt caueamus ab imitatione patrum quo ad peccandū. ¶ Vbi aduerte q̄ summarie primò cōmemorat extrema crimina & deinde media. Alterū extremum est peccatū cordis, quod tangitur dicendo, vt non simus concupiscentes malorū: hoc est, malorum operum. Alterum extremum tangitur dicendo, *Neque idololatra efficiamini. pro, sitis, sicut quidam ex ipsis.* Idololatria enim summum inter mala opera tenet locum: vt pote cōtraria deo vero. *Quemadmodum scriptum est. Exod. 32. Sedit populus manducare & bibere. immolata vitulo aureo. Et surrexerunt ludere. cantando, choreas ducendo, & huiusmodi festiua agendo pro solennitate idoli. Neque fornicemur.* Cōmemorat crimina media, inchoans à peccatis carnalibus. *Sicut quidam ex ipsis fornicati sunt, & ceciderunt vna die vigintitria milia.* Historia hæc scribitur Num. 25. Verū inter est numeri: quia ibi cōmemorantur xxiiij. milia mortuorū, hic autem xxiiij. milia. quod scriptorum errore credendum est euenisse. Quauis nulla falsitas incurratur dicēdo xxiiij. milia: quoniam in numero maiori includitur minor. *Neque tentemus Christum, sicut quidam eorū. pro, eum, tentauerunt, & à serpentibus perierunt.* Vbi aduerte q̄ Paulus dicit expresse q̄ illi Hebræi in deserto tentauerūt Mesiā. hinc enim habetur q̄ Mesiā est deus: deum enim illi tentauerūt. Historia hæc scripta est Nume. 21. quando populo dicente anima nostra nauseat super cibo isto leuissimo & c. morfi sunt à serpentibus & c. *Neque murmurauerunt, sicut quidam eorum murmurauerunt, & perierunt ab exterminatore.* Nō semel sed pluries peccatum murmuris fuit in deserto, vnde nō est vsquequaque certū de quo murmure Paulus loquitur. Verum si vnuerfitas mediorum peccatorum his tribus criminibus comprehensa est, quum fornicatio sit peccatum hominis in seipsum, tentatio verò Christi peccatū in deum, consequens est vt murmuratio peccatū in proximum significet. Et secundum hoc est sermo de murmure contra Moysen & Aaron, scripto Nu. 16. in calce. Et appellatur exterminator ignis egressus à domino qui consumebat populum, nisi Aaron occurrisset medius inter mortuos & viuos ad placandū dominum. *Hæc autē omnia in figura. pro, figuræ, contingebant illis.* Explicat Paulus q̄ hæc omnia nō solum fuerunt in veritate res gestæ, sed etiā fuerunt præsignantia futurorū. Et est sermo tam de peccatis quàm de pœnis. *Scripta sunt autē ad correctionem. pro, admonitionē, nostri.* Non solū qualiter sint facta, sed etiam quorsum sint scripta significat. In

quos

PRIORIS AD CORINTHIOS

quos fines seculorū deueniunt. Ratio quare propter nos scripta sunt redditur, quia propter nos omnia scripta sunt. Omnes enim sacre scripturę sunt propter tēpus Mesię, in quo sumus nos, quod est finis omnium seculorum: hoc est, tam seculi ante diluuium quā seculi vsque ad Abraham, & seculi patriarcharū, & seculi prophetarum & deinceps vsque ad Christū. Itaque qui se existimat stare, videat ne cadat. Propositis gestis tēpore patrum, vbi declarauit ad admonitiōē nostrī scripta esse, incipit ex illis admonere primo in genere, vt vnusquisque videat & caueat ne cadat. Et dixit hoc præcipue propter maiores inter Corinthios, qui existimabant se stare in sua scientia & libertate. Clare autē patet deduci hanc admonitiōē ex gestis tēpore patrum: nam tunc ceciderūt lapsu peccati fere omnes, tum maiores tum minores. *Tentatio vos non apprehendat.* pro, apprehendit, nisi humana. Nescitur quo errore legatur in codicibus Latinis apprehēdat: quū textus Græcus habeat apprehendit in præterito. Et est ratio quare quilibet Corinthiorū timere & cauere deberet ne cadat in futuro: quoniā hætenus nulla estis tentatione pulsati nisi humana, nisi leui, nisi mediocri. humanum enim appellat contemperatū homini: iuxta illud ad Ro. Humanū dico propter infirmitatē carnis vestrę. Adhuc enim Corinthij nō erant vexati propter Christi fidem à præfectis prouinciarum seu ciuitatum: quoniam prima persecutio contra Christianos mota fuit à Nerone, qui post tempus huius epistolę regnauit. interim enim solę persecuciones Iudaicę leguntur in Christianos. *Fidelis autem deus est, qui non patietur.* pro, sinet, vos tentari supra id quod potestis. Ne terrentur ex prædicta admonitione & ratione (quia tentationes hætenus expertę, sunt humanę: tanquam superuenturę sint supra vires humanas) declarat superuenturas tentationes, siue in facultatibus temporalibus, siue in corporibus, siue in honoribus & magistratibus. omnes enim huiusmodi afflictiones superuenerunt Christianis. Quę appellantur tentationes, quia vtitur illis deus ad quodammodo experiendum & probandū electos suos: & diabolus ac mūdus vtēbantur eis ad tentandum Christianorū animos & relinquēdum Christianitatē. Declarat itaque eis qđ deus nō sinet illos tentari supra vires proprias. ¶ Et dicit non sinet, quia si sineret, diabolus tentaret homines supra vires proprias. Sed (vt patet ex tētationibus diaboli cōtra Iob) tantum tentare potuit quantū permisit deus. ¶ Et dicit fidelis deus, attribuens huiusmodi non permissionē fidelitati diuinę, qua scilicet facit quod

quo
mill
tion
pern
ratio
Nor
cies
iuua
tent
sed d
loqu
horm
possi
leran
tion
vt po
xit fa
facie
facit
tatio
corp
ange
ma d
ciet
& nō
fari
est v
suffe
quæ
char
ne h
idol
quili
cies
ceat
ctior
qui
fiqui
illan
lit n

quod dixit. fidelis est enim in omnibus verbis suis. Dixit autem
 millies in sacra scriptura, se esse adiutorē hominum in tribula-
 tionibus: alienum autē constat esse ab officio adiutoris hominū
 permittere vt homines tententur supra vires. *Sed faciet cum ten-
 tatione prouentum.* pro, euentum, vt possitis sustinere. pro, sufferre.
 Non solum nō sinet vos tētari supra vires, sed adiciet hoc q̄ fa-
 ciet cum tentatione euentum, vt possitis sufferre: hoc est, sed ad-
 iuuabit vt possitis sufferre tentationē. Non enim dicit sed faciet
 tentationis euentum: quia nō loquitur de termino tentationis:
 sed dicit, sed faciet cū tentatione (hoc est simul cum tentatione:
 loquitur enim de eo quod faciet deus tempore tētationis dum
 homo tētatur: vt conuincitur etiam ex subiuncto effectu) vt
 possitis sufferre, proculdubio ipsam tentationem: quæ nō est to-
 leranda post terminum. Vnde sensus est, sed faciet tēpore tenta-
 tionis euentū: hoc est, tot & talia euenire (siue intus siue extra)
 vt possitis sufferre. Non dixit conferet vobis tale donum, sed di-
 xit faciet euentū: quia infiniti sunt modi quibus deus vtitur ad
 faciendum q̄ homo possit sufferre tentationes. aliquādo enim
 facit euenire aliquē occursum extrinsecum, siue impediēdo ten-
 tationes, siue adiuuando tentatos, modo facit euenire intus in
 corpore vel in animo motus aliquos ad hoc conferentes: modo
 angelicas adhibet excubias, modo gratias aliquas efficit in ani-
 ma &c. Propter huiusmodi enim infinitatē modorum dixit fa-
 ciet euentum simul cum tētatione. ¶ Et dixit vt possitis sufferre,
 & nō dixit vt sufferatis: deus enim prouidet de euentibus neces-
 sariis ad posse sufferre tentationes: in arbitrio autē tentatorum
 est velle sufferre. Sat est enim fidelitati diuinæ vt tribuat posse
 sufferre, velle autē sufferre & ipsum sufferre alterius gratiæ est,
 quæ electis confertur & non est omnibus cōmunis. *Propter quod
 charissimi mihi.* pro, dilecti mei. Post admonitionem in genere
 ne homo cadat, subiungit admonitionem in specie ne cadat in
 idololatriam, Et optimē continuat, propter quod scilicet vt
 quilibet caueat ne cadat. *Fugite ab idolorum cultura.* Optima spe-
 cies cauendi (vt pote secura) vt idolorum cultura nō solum displi-
 ceat, sed etiam ab illa fugiatur. Et dixit hoc inchoando instru-
 ctionem circa id quod dixerat in cap. viij. si quis enim viderit te
 qui habes scientiam in idoleo accumbētem &c. ¶ Proposuerat
 siquidem Paulus actionem illam valde turpem, & damnauerat
 illam ex solo scandalo: nullam enim aliam rationem tunc attu-
 lit nisi rationem scandali. Intendit modo declarare actionem
 illam

illam esse malā aliunde scilicet ex specie actionis ex parte ageatium. Et propterea significantius dixit, fugite ab idolorū cultura: vt tales actiones propinquas idolatriæ, imò speciem idolatriæ habētes vitarent. Ille enim à cultura idolorum non fugit qui tam propinque accedit ad cultū idolorū: accumbere namque in idoleo, valde propinquum est ipsi cultui idolorū, valde propinquum ad sacrificare idolis. *Vt prudentibus loquor.* subiungendo, *Vos ipsi iudicate quæ dico.* Non dubitando de veritate eorum quæ dicit, submittit eorū iudicio dicenda, sed bene volens illos conuincere proprio ipsorum iudicio, vt veritas facilius executioni mandetur quasi à seipsis. *Calix benedictionis.* hoc est gratiarum actionis, qui offertur pro gratiarū actione deo. *Cui benedicimus.* tum nos sacerdotes consecrando, tum omnes laudando. *Nonne communicatio sanguinis Christi est?* vt rei cōmunicatæ participantibus de calice? quasi dicat, constat quod sic. Non dicit significat cōmunicationem, sed est cōmunicatio: quia vere est cōmunicatio sanguinis Christi (non vini) participantibus calicē. Significatur enim clare quod ipse calicis vsus à multis (ideo enim numero vtitur plurali) est cōmunicatio sanguinis Christi illis qui bibunt. Quod est verum omnino: quia sumentibus sacramentaliter tantum, est sanguinis Christi cōmunicatio sacramentaliter tantum: & sumentibus sacramentaliter & spiritualiter simul, est sanguinis Christi cōmunicatio sacramentalis & spiritualis. *Et panis quem frangimus.* sacrificando & distribuendo. Sicut dixit calix seu poculum vtens vase continente pro contento, ita modo dicit panis pro specie panis. Qui sensus cōuincitur ex verbo est, quū subdit, *Nonne participatio. pro, communicatio, corporis domini.* pro, Christi est? Non dicit significat, sed est. Constat namque quod esus substantiæ panis non est cōmunicatio corporis Christi: sed esus panis hoc est speciei panis est in veritate communicatio corporis Christi, vt rei cōmunicatæ participantibus illum, vna eademque res scilicet verum Christi corpus non substantia panis cōmunicatur omnibus edentibus quibus frangitur. Primæuo illo tēpore ecclesiam fractione vsam fuisse cōmunicādo populum, etiam Actus apostolorū testantur, ad imitationē (vt reor) Christi, qui acceptum panē benedixit, fregit, & dedit discipulis: postea autē ecclesiæ vsæ sunt hostiis sigillatim, quas non oportet frangere. ¶ Meminit autem Paulus fractionis: quia loquitur de vsu pluralium quibus cōmunicatur corpus Christi, propterea etiam vtitur numero plurali, dicēdo frangimus. Intendit enim explicare coniu

coniunctionem omnium in vno tertio scilicet corpore ac sanguine Christi vero. Et hoc clare significant Pauli verba. *Quoniam vnus panis, & vnum corpus multi sumus.* Superfluit &. Reddit rationem coniunctio quoniam manifestat. Redditur autem ratio non coniunctionis corporis Christi ad sumentem, sed communis corporis Christi ad sumentes: quia de tali communitate fuit directe & proprie sermo, dicendo quem frangimus nonne communicatio corporis Christi est? Quod itaque corpus Christi verum communicetur multitudini sumentium, ratio affertur ex vnitatem mystici corporis Christi, dicendo quoniam multi sumus vnus panis, vnum corpus. Ita quod vnitas inter se fidelium est ratio quod commune sit per sacramentum eucharistiae verum Christi corpus. Et vere sic est: quia solis illis qui sunt vnum charitate, communicatur spiritualiter corpus Christi verum. Significatur autem vnitas fidelium vnitate panis ac vnitate corporis metaphorice ad similitudinem multorum granorum ex quibus conficitur vnus panis, & multorum membrorum ex quibus conficitur corpus vnum. Et attulit panem propter id quod dixerat panis quem frangimus. Attulit quoque corpus propter id quod dixerat calix benedictionis. Vnitas enim membrorum corporis viui sanguinis fit & fouetur. *Omnes qui.* pro, enim, *de vno pane & de vno calice participamus.* Superfluum illarum quatuor dictiones: & de vno calice. Solius panis meminit Paulus. Coniunctio enim (dicendo omnes enim) monstrat quod ratio redditur prius dicti (hoc est, vnitatis corporis mystici) participatio vnus panis ab omnibus: hoc est spiritualis perceptio vnus sacramenti eucharistiae ab omnibus. panis enim pro specie panis (vt prius dictum est) ponitur. Et vere sic est: quoniam sacramentum eucharistiae & facit in omnibus mediante sua non solum sacramentali, sed etiam spirituali participatione vnitatem corporis mystici, & est simul eisdem communicatio veri Christi corporis. Et intendit per totum hunc progressum manifestare quantae vis est communis perceptio eucharistiae: dum in ipsam eucharistiae communitatem resoluit vnitatem corporis Christi mystici, & communitatem corporis Christi veri: vt intelligamus quod in hoc quod omnes ex vno pane sacramentali participamus, & sumus vnum Christi corpus mysticum, & commune habemus verum Christi corpus. Quum autem audis facit, intellige quod facit vnitatem si non inuenit factam, aut facit augendo factam. Iuxta hunc siquidem sensum communis theologorum doctrina dicit sacramenta conferre gratiam, scilicet faciendo vel augendo. Quod

etiam intellige quantū est ex se: quia nisi sit patiens dispositum, nō sit effectus propter impedimentū ex parte suscipientis. *Vide- te Israel secundum carnem.* Accusatiui casus est Israel hoc in loco. Et dicit secundū carnē: hoc est secundū carnales hostias, carna- lia sacrificia illorum. adhuc enim extabat tēplum Iudæorum, & offerrebātur in eo sacrificia. Dixit inquam hoc, vt intelligeremus differentiā inter nostra & Iudæorum sacrificia, quod nostrū est spirituale, illorū verò sunt carnalia. & q̄ de cōmunicatione spi- rituali deū; participatione spirituali loquutus est: modo autem carnalia affert. Intēdit proponere corā Corinthiorum prudētia & cēsura communionem omnium sacrificiorum: & incepit à sa- crificio Christianorū spiritualissimo. & propterea consequenter proponit sacrificia Iudæorū, carnalia quidē, quæ tamē vero deo offeruntur. *Nonne qui edunt hostias, participes sunt altaris?* Ecce intē- ta cōmunitas, in hoc quod omnes edētes immolata deo, partici- pes sunt altaris dei: hoc est participes sunt immolationis factæ in altari. Nota verba: quia in hoc consistit neruus Pauli. *Quem- admodum in sacrificio Christiano dixit: q̄ quia omnes de vno pane participamus sumus vnū, & communicatur nobis corpus Christi, ita in sacrificio Iudæorū dicit q̄ qui edunt hostias, com- municant altari: hoc est sacrificio.* Hinc enim vult intelligi illa- tum postea esse quod participātes in mensa aut calice dæmonio rum, cōmunicant dæmoniis. *Quid ergo dico, quod idolis immolatum sit aliquid, aut quod idolum sit aliquid?* Transpositæ sunt particulæ. prius enim in textu Pauli est q̄ idolum sit aliquid, & deinde aut quod idolis immolatū sit aliquid. Memor Paulus eorum quæ di- xerat c. 8. quod idolum nihil est in mundo, quum modo progre- deretur à participantibus quæ immolātur in sacrificio Christia- norum, & à participantibus immolata in sacrificiis Iudæorum ad participantes immolata idolis, & dicendū ei successiue fuis- set q̄ edentes immolata idolis communicabant idolis, tāquam inueniens impedimentum, quasi offendens in obstaculum pro- gressus (vtpote contrarium doctrinæ supradictæ quod idolū est nihil) quodāmodo subsistit: & explicat quod hoc sibi cōsequen- ter dicendum fuisset, scilicet quod edentes immolata idolis, ef- sent participes idolorū: quod continet in se idolū aliquid esse, & immolatum idolis esse aliquid: quod contrariatur doctrinæ supradictæ. Explicat inquā se non dicere hoc. hoc enim signifi- catur huiusmodi illatione interrogatiua, quid ergo dico? infer- batur enim ex præmissis quod diceret hoc; videlicet q̄ idolum

fit ali
imm
vt sup
lant g
quod
sed d
deo
rant
cōfid
mola
ac pe
fider
dæm
per fi
do in
terū
deus
alter
num
Cōst
māq̄
nia. E
ta id
quæ
cia id
cāter
ligen
retur
crom
tes d
E
lata
curra
part
lola
idoli
prof
ac pe
vere
tam

fit aliquid, aut quòd idolis immolatū fit aliquid. Intellige idolis immolatum vt sic nihil esse, quemadmodū vt sic idolū nihil est: vt superius declaratū est. *Sed qua.* Legēdū est, *Sed quod quæ immolant gentes, demoniis immolant & non deo.* Ordo literæ est, non dico quòd idolum fit aliquid, aut quòd immolatū idolis est aliquid: sed dico quæ immolant gentes, demoniis immolant & non deo. ¶ Aduerte hęc subtilitatē Pauli. Sacrificia idolorū considerantur dupliciter: vel secundum se, vel ex parte immolatiuum. Si cōsiderentur secundū se, sic nihil sunt: sicut & simulacrū, cui immolantur nihil est. nā simulacrū nullius dei est representatiuū: ac per hoc nihil immolantur secundū veritatē rei. Si autē considerentur ex parte immolantium, sic illa sacrificia immolantur demoniis. Gētiles enim intendunt immolare deo representato per simulacrū. talis autē deus non est nisi dæmon. Vnde intēdendo immolare deo representato per simulacrū duo incurrunt, alterū negatiuū quòd nulli deo immolant: quum non fit nisi vnus deus, cui nō immolat: vt pote nō representato per simulacrum. alterum affirmatiuum, scilicet quòd immolat dæmoniis, dū cōtendūt numinis seu diuini aliquid esse in simulacro, & illi immolant. Cōstat enim, nihil aliud in simulacris esse præter materiam formāq; sensibilibē, nisi dæmoniacū: iuxta illud, oēs dij gentiū dæmonia. Et propterea Paulus in c. 8. & nunc iudicās idola & immolata idolis secundū se, dixit nihil esse. & cū hoc modo subiungit quæ immolantur idolis immolantur dæmoniis, iudicans sacrificia idolorum ex pertinacia immolantiū. Propter quod significāter dicit quæ gentes immolant, vt ex parte immolantiū intelligeremus quòd dicit. Et dixit hoc, vt progressus suus intelligeretur quòd nō tendit ad inferendū quæ edētes de sacrificiis simulacrorū participes sunt simulacrorū: sed ad inferendū quòd edentes de sacrificiis simulacrorum, participes sunt dæmoniorum.

¶ Et intendit per hoc manifestare quæ edentes de iis quæ immolata sunt simulacris, quanuis ex parte rei nihil superstitionis incurrant (quia idolum nihil est, & immolatum idolis nihil est) ex parte tamen immolantium & vescentium, crimē incurrunt idololatriæ, vescendo illis in idoleo, hoc est, in loco vbi sacrificatur idolis. vesci enim in mensa, seu loco sacrificiorum, proprium est profitētium se participare immolatis quatenus immolata sunt: ac per hoc participare cū dæmoniis quibus gentes immolat. Et vere sic est quòd in idoleo vescentes etiā si ipsi non intenderent, tamē profitentur ratione loci se immolatis vt immolatis vesci.

quod est incurrere factō crimen idololatriæ. *Nolo autē vos socios. pro, cōmunicantes, fieri dæmoniorum.* Postquam proposuit quales sint participantes tam in sacrificio Christianorū, quā in sacrificiis Iudæorum, & demum in sacrificiis Gētilium, subiungit in quo consistit crimen participantium in sacrificiis Gentilium. Et explicat crimē illud esse participare seu communicare cum dæmoniis. Explicat autem hoc prohibendo eis talē communionē. *Non potestis calicem domini bibere, & calicem dæmoniorum.* Non dicit nō potestis sacrificare domino & sacrificare idolis (hoc enim tanquam euidentissimum crimen omittit) sed dicit, non potestis calicem domini bibere & calicem dæmoniorum: vt intelligamus quod non de sacrificantibus, sed de participantibus, bibendo de immolato calice loquitur, vt intelligant Corinthij q̄ directe arguit illos Christianos qui non sacrificantes idolis, sed inuitati, in idoleo bibebant de calice immolato: vt intelligant quod incurrunt crimē cōmunicationis cum dæmoniis, vt intelligant q̄ non solū tales peccant ratione scandali (quod superius in 8. cap. dixerat) sed ratione communionis cum dæmoniis. *Non potestis mensæ domini participes esse, & mensæ dæmoniorum.* Quod dixit de bibentibus, idem dicit de comedentibus in mensa dæmoniorum: quā superius appellauerat in idoleo. Et dixit hoc directe vt intelligant quod quanuis licitum sit eis vesci immolatis simulachro ex ea parte qua simulachrū nihil est, & immolatum simulacro nihil est, non tamen licitum est eis in mensa dæmoniorum vesci: quoniam inde incurritur participatio cum dæmonibus, etsi non intentione, tamen factō. ¶ Aduerte hic prudens lector errorem nouiter exortum dicētium quod tēpore Apostolorum eucharistia non erat sacrificium, sed tantū sacramētum, ex hoc loco manifeste confutari. nam hic clare de eucharistia quatenus sacrificiū, est sermo. Expresse enim cōnumerat sacrificia Iudæorū, & sacrificia Gentilium, ad nihil aliud nisi ad ostendendum sacrificiū Christianorū nō posse simul participare cum sacrificio gentiliū. Vnde & eisdē vtitur nominibus, mensæ domini, & mensæ dæmoniorum, &c. *An æmulamur.* pro, prouocamus, *dominum?* Exaggerat crimen huiusmodi participationis, ne leue putaretur peccatū; declarādo quod est iritare deū, est prouocare deum ad iram seu æmulationē: hoc est prouocare deum quasi dando ei æmulū, tanquā dando ei parem, de quo ipse conqueritur. *Ipsi me prouocauerunt in eo qui nō erat deus.* Damus enim quasi parem deo immolādo alteri quā ipsi: quoniam ho

norem diuinum impendimus alteri. *Nunquid fortiores illo sumus?* Ad timendum iritationem diuinā hoc dicitur. fortioris siquidem est absque timore iritare aliquem: debilio r autē male sibi ipsi consulit iritando eum, cui nō potest resistere. ¶ Vndique itaque Paulus exaggerat crimen edēndi in idoleo, tum ex mēsa domini, tū ex iritatione domini, tū ex timore punitiōnis propriæ. Et sic cōpleuit doctrinam de immolatis simulacris quantum ad Christianos edentes & bibentes in idoleo: sequentia autem spectant ad docendum extra idoleum qualiter licet & qualiter non licet vesci iis, quæ immolata sunt simulacris. *Omnia mihi licent, sed non omnia expediūt.* pro, conducunt, seu conferunt. Duas radices præponit ex quibus nascitur peccatū in huiusmodi. Altera est, sed non oīa cōducunt, nō omnia vtilia sunt ad gloriam dei. *Omnia mihi licent, sed non omnia adsificant.* Ecce altera radix quod nō omnia sunt ad ædificatiōē proximorū. In vtraque autē præmittitur omnia mihi licent: ad significandū licitū esse vesci iis quæ immolata sunt simulacris, extra tamen idoleū. de hoc enim iam dictum est. *Nemo quod suū est querat, sed quod.* Deficit quisque. Legendum est, *sed quisque quod alterius.* Ad declarandum quanti facienda est ædificatio proximi (de qua dixerat sed non omnia ædificant) subiungit mandatum vt nullus præponat proprium bonum ædificationi aliorū. Et est sermo non de bono spirituali, sed de bono corporali. Et hoc verba sonant. Nam inter spirituale & corporeū bonū hæc est differētia, quod bonum spirituale nō est ita meū quin sit alterius (quoniā suapte natura est cōmune absque dāmnō meo) bonum autē corporeum proprie est meum: quia ita est meum quod non alterius: & si alteri cōmunicatur, à me tollitur. Perinde ergo dictū est, nemo quod suum est querat, sed quisque quod alterius: ac si dictum fuisset, nemo studeat proprio, sed quilibet studeat cōmuni bono. Quauis etiam possit exceptione seu exclusionē subintellecta sensus esse, nemo quod suum est querat tantum, sed etiam quod alterius. *Omne quod in macello venit.* hoc est, venditur. *Manducate.* Ecce omnia mihi licent. *Nihil interrogantes.* an sit immolatum idolis. Non dicit nihil scientes: quia scire apud seipsum est, & non est ratio scandali: interrogare autem, apud alios. *Propter conscientiam.* Quomodo hoc intelligitur, inferius declarabit. *Domini est terra & plenitudo eius.* Affertur autoritas ista ex psalmo ad declarandum omne quod in macello venit manducare, ad declarandum licite posse omnibus vesci: quia domini non dæ-

PRIORIS AD CORINTHIOS

monū est terra, & vniuersa animalia & quæ nascuntur in terra. hoc enim sufficit ad hoc vt non incurratur peccatum aliquod ex parte rerum edendo illas. quicquid enim est domini, mundū est. *Si quis vocat vos infidelium ad cenam & vultis ire, omne quod vobis apponitur māducate.* Ecce iterum omnia mihi licēt. ¶ Vbi aduerte q̄ primo de loco omnibus cōmuni (macello scilicet) & modo de loco priuato (habitaculo. s. viri infidelis) doctrinam tradit: vt omnia loca comprehendat extra idoleum. Et dicit hoc ad monstrandam libertatem noui testamenti. In veteri siquidem lege constat prohiberi inuitatum iudæum à Gentili comedere quæcunque apponuntur. prohibetur enim comedere immolata: vt patet Exo. 34. *Nihil interrogantes.* an id quod apponitur fuerit immolatum simulacro. *Propter conscientiam.* quam inferius declarabit. *Si quis autem dixerit, hoc immolatum est idolis, nolite manducare.* Simpliciter & absolute dixerat manducate, in euētum autem quod aliquis dixerit de aliquo cibo, hoc immolatum est idolis, dicit nolite māducare. *Propter illū qui indicauit.* Videtur enim ex proposito hoc indicasse, vt non comedatis ad experiendū an in veritate horretis simulacra: putat enim hoc dicens, q̄ si comederitis immolata idolis, participes sitis idolorum. Quo fit quod si postquā dixerit hoc immolatum est idolis, comederitis illud, dicat vos non esse alienos à cultura idolorum. *Et propter cōscientiam.* Duas rationes affert Paulus ad retrahendum à manducando id quod indicatum est immolatū esse idolis. Et vtraq̄, vt patebit, se tenet ex parte proximi: nulla autem ex parte edentis. Vnde & subdit quod in Latino textu deficit, *Domini est terra & plenitudo eius.* Repetit versiculū superius recitatum ad significandum q̄ propter neutram harum causarum tollitur licitum esse vesci quibuscunque rebus siue immolatis, siue nō immolatis, sed perseuerat libera facultas vescēdi illis, absolute loquēdo: quia perseuerat quod domini est terra & plenitudo eius, quia perseuerat munditia rerum. *Conscientiam autem dico non tuam, sed alterius.* Declarat quod toties dixerat propter cōscientiam, q̄ non loquitur de cōscientia propria comedentis seu comesturi, sed de conscientia alterius: hoc est, conscientia infirmorum, non corpore sed mente: de quibus in 8. cap. dixit, conscientia eius qui infirmus est, ædificabitur ad manducandum idolothyum. Et consistit ratio in hoc q̄ ne infirmus prouocetur ad malum (quod esset vesci immolatis simulacro vt immolatis) debet homo abstinere ab esu sibi aliās licito. *Vt quid enim libertas mea indicatur ab alie-*

na conscientia? Ecce omnia mihi licent, sed non omnia ædificant. Est enim sensus, vt quid ego liber ad edendū huiusmodi cibos, cur ex vsu libertatis meæ incurro iudiciū dānationis propter conscientiam infirmi? Quasi dicat: omnino mihi vitandū est, seu nullo modo in hoc incidam. hoc enim directe est seruare illud, omnia mihi licent, sed non omnia ædificāt. Si ego cum gratia participo, quid blasphemor pro eo quod gratias ago? Declarauit alterā causam, videlicet propter conscientiam: declarat modo reliquam (videlicet propter illum qui indicauit) iuxta aliam radicem, omnia mihi licent, sed non omnia conducunt. Est enim sensus, si ego cum gratia participo, vescendo rebus creatis à deo cum gratiarum actione. Et in hoc tangitur ratio liciti esus, ratio qua se excusabant, addens supra libertatē religionem gratiarum actionis deo, quid blasphemor: hoc est, quare incurrā notā quod sim tanquā blasphemus vescēdo indicatis q̄ sunt immolata simula cro? Quasi dicat, nullo pacto incurram hanc infamiam pro eo q̄ gratia ago deo: hoc est loco gratiarum actionis quam exhibeo deo. Tanquam blasphemari contrarium sit gratiarum actioni, dicit cur loco gratiarum actionis meæ ad deum blasphemor. Et dixit blasphemor, vt intelligamus quod de infamia contra deum est sermo: talis siquidem incurrebatur infamia vescendo indicatis: nam dicebatur quod isti vescentes indicatis, nō ab omī nabantur culturam idolorum, quod est contra honorem dei, quod est cōtra religionem. Vnde abstinere ab indicatis, erat seruare illud: omnia mihi licent, sed non omnia conducunt ad deī gloriam: hoc enim quanuis in se licitum esset non conferebat, sed nocebat potius, pro quanto violabat Christianum nomen.

Sive ergo manducatis, sive bibitis, sive aliud quid facitis, omnia in gloriā dei facite. Iuxta duas rationes illiciti vsus licitorum (alteram ex parte nominis, alteram ex parte scandali) duo infert extendendo documenta vniuersalia in omni materia. Quorum altero instruimus vt omnia in dei (non nostram) gloriam faciamus, & non solum intendamus: hoc est sic faciamus vt vere sint ad gloriam dei intentam. Et dicit siue comeditis, &c. vt intelligamus quod omnes liberas actiones quantumcunque naturali necessitate opportunas debemus sic exercere vt sint ad dei gloriam. Et hoc quantum ad habilitatem actionum est præceptum: quoniā actiones quæ non sunt habiles vt sint in gloriam dei, peccata sunt vel mortalia vel venialia. Quantum verò ad intētionem dirigentē actualiter vel virtualiter omnia ad dei gloriā, consilium

esse constat: ex eo quòd nec infidelis nec fidelis cōstitutus in peccati mortalis statu, peccat honorando parentes, reddēdo depositum, comedendo, bibendo, &c. & tamen neuter omnia refert in gloriam dei. *Sine offensione estote.* Ecce alterum documentū quo instruimur vt neminem scandalizemus, vt tales nos exhibeamus vt nulli simus offendiculo. *Et Iudais & Gentibus & ecclesie dei.* Nullum excipit genus hominū, communem hanc iubet seruari cautelam ad omnes: quia scandalum actiuū respectu cuiuscunq; semper est peccatum. *Sicut ego.* exemplum præbet seipsum. *Per omnia.* per omnes actiones meas. *Omnibus.* Iudais, Gentibus & Christianis placeo. non solum sine offensione me exhibeo, sed placeo quantum est ex me. *Non querens quod mihi vtile est, sed quod multis.* Ne Paulum blandum assentatorem aut adulatorem intelligeres omnibus placere, explicat in quo consistit studium suū placendi omnibus, scilicet quærendo non propriam, sed aliorum vtilitatem. Et ne intelligeremus qd de mundi huius negotiis vtilibus loquatur, explicat, *Vt salui fiant.* Ecce quorsum quæro aliorum vtilitatem, ecce qualem vtilitatem aliorū quæro vt salui fiant, non vt ditentur, non vt principentur in hoc mūdo. *Imitatores mei estote, sicut & ego Christi.* Explicat quòd non sibi arrogat formam exemplarem Christianæ vitæ, proponendo se toties in exemplum: quandoquidem nō se vt se, sed vt imitatore[m] Christi proponit in exemplum.

CAPVT XI.

LAudo autem vos fratres. Distinctor capitulorum, quanuis inchoauerit ii. capitulum ab antecedente particula, imitatores mei: quia tamen particula hæc clare spectat ad præcedentia, correximus hanc segregationem, & in calce præcedentis capituli eam locauimus: vt hinc cum noua materia incipiat capitulum. *Quod per omnia mei memores estis.* pro, quòd omnia mea meministis. Sicut in principio epistolæ commendauit Corinthios ratione multorum qui erant inter eos perfecti, ita modo laudat quoque in genere Corinthios ratione illorum qui seruabant documenta sua. Prudenter autem traditurus nouum documentum laudat quòd seruauerint olim à se datas instructiones, tanquam per hoc præparans eos ad seruandum noua documenta quæ subiungit. Laudat autem eos primo de memoria non alicuius, sed omnium suarum instructionum seu suorū exemplorum. Deinde. *Et sicut tradidi vobis præcepta mea.* pro, traditiones meas, tenetis. De obseruatione institutionum sua-

rum laudem adiungit. *Volo autem vos scire.* Nouum inchoat documentum circa capitis velamen, ea ratione quòd apud Corinthios mulieres non velato capite (quemadmodum & viri) in publica oratione seu lectione comparebāt pro veneratione actionum: adhuc enim sublatum nō erat à muliebri sexu publice orare aut legere seu docere: vt etiam sanctarum mulierum illius tēporis gesta testatur. Hæc enim videtur literalis ratio quare Paulus accepit hanc prouinciam instruendi Corinthios circa discrimen viri & mulieris publice orantis aut prophetantis penes velamen capitis. *Quod omnis viri caput Christus est, caput autem mulieris vir: caput vero Christi deus.* Aduerte pro claritate huius doctrinæ quòd Paulus considerat velamen capitis in viro & muliere tum relatiue ad capita eorum mystica, tum relatiue ad capita eorum naturalia: & vtrinque monstrat contrariam habitudinem velaminis in capite viri & mulieris. Monstrat enim vtrinque indecens esse velamen in capite viri orantis aut prophetantis, decens autem esse in capite mulieris orantis aut prophetantis: Et propterea inchoat à diuersitate capitum mysticorum respectu viri & mulieris: dicendo, quòd caput mysticum mulieris est vir, caput autē mysticum viri est Christus, caput vero mysticum Christi est Deus. Et hoc vltimum addit, ne videatur fingere hunc ordinem capitum mysticorum, sed ipsa resolutio capitum vsque ad deum attestetur quòd rationabilis est distinctio capitum mysticorum respectu viri & mulieris. Dicitur autem caput mysticum quod gerit vicem capitis respectu illius. Caput enim est perfectius membrum (vt pote vniuersos habens sensus) & est velut gubernator omnium actionum: & propterea vir dicitur caput mulieris: vt pote longe perfectior & gubernator ipsius: & tanto magis Christus est caput viri: quum in eo solo sit omnis plenitudo gratiæ, & ab ipso deriuetur gratia in omnes. De deo autē quòd sit caput Christi secūdū quod homo, nulla est quæstio: quum omnes perfectiones sint in solo deo, & ab ipso in Christum hominem deriuentur. *Omnis vir.* Declarata diuersitate capitis mystici respectu viri & mulieris, declarat diuersam, imò contrariam habitudinem velaminis in capite viri & mulieris ad propria capita mystica, inchoans à viro. *Orans.* oratione publica. Tēpore huius epistolæ non erat adhuc introductus hic modus orandi publicus qui modo in templis dei seruatur. s. q̄ al ternis choris oraretur: sed vnus pro omnibus orabat publica voce ceteris tacētibus. Et reor sic esse ex iis quæ leguntur de psalmodia

modia monachorū, quod vnus legebat psalmos reliquis tacentibus. & ad hoc forte insinuandū singulari numero vtitur Paulus dicendo vir & similiter mulier. Cuius etiam signum est, quod ecclesiæ dei (à Pauli doctrina nō recedentes) nō seruant hoc documentum in iis quæ communiter chorus orat, sed seruat quum vnus pro omnibus orat, seu legit: vt patet in sacerdote dicente orationem, ac diacono & subdiacono legentibus euangeliū & epistolas. hi enim detecto capite orant & prophetāt: chorus autē cooperto capite orat psallendo, &c. absque inobediētia Pauli. Quum ergo dicit orans, sermo est de publice orāte vno pro omnibus. *Aut prophetans.* De vere phophetantibus (hoc est, spiritu prophetiæ publice in ecclesia loquentibus tunc temporis) loquitur: vt infra ex ca. 14. colligitur: vbi verē prophetantes describuntur stantes prophetare aliis sedentibus. Hic siquidem detectum caput, ibi verò situs eorum describitur: erāt enim (vt infra patet) in illa primitiua ecclesia prophetantes, sicut & loquētes linguis. *Velato capite.* pro, in capite habens. Ita in textu Græco habetur, ad excludendum omne quod posset haberi in capite, cuiuscunq; figuræ ac materiæ fuerit. *Deturpat.* pro, dedecorat, *caput suum,* mysticum, quod est Christus. *Omnis autem mulier orans aut prophetans non velato capite, deturpat.* pro, dedecorat, *caput suum.* mysticū quod est vir. Cerne differentiam viri & mulieris penes velamen capitis. Vir velatus caput, dedecorat caput suum: mulier nō velata dedecorat caput suū. Carere velo mulieri est ad dedecus capitis sui mystici: habere velum viro est ad dedecus capitis sui mystici. *Vnum enim est acsi decaluetur.* Desunt aliquæ dictiones: nec de caluitio textus loquitur. Legendum est, *Vnum enim est, & idem cum rafa.* Postquā declarauit velamē capitis in sacris relatū ad capita mystica, declarat relationē veli ad naturale caput mulieris. Et est sensus quod vnus atq; eiusdem rationis est muliebri caput carere velo & radi, quod est priuari capillis. Ita quod velum respectū mulieris æquiparat capillis. Et hanc æquiparantiā magis explicat formando conditionalem. *Nam si non velatur mulier, tondeatur.* pro, etiam tondeatur. Infert hoc consequens (etiam tōdeatur) ex negatione veli: vt quemadmodum vir qui nō velatur tondetur, ita mulier si imitatur virum in hoc quod non velatur, imiteretur quoque ipsum in hoc quod tōdeatur. Deinde prosequitur dictam conditionalem à destructione consequentis. *Si verò turpe est mulieri tonderi aut decaluari.* pro, radi. Hæc est destructio consequentis: vnde infert destructionem antecedentis subiungendo

gen
lo.8
turp
rent
bilibi
& g
latio
proc
mul
ima
nio.
tudi
ra r
tur,
spec
dian
patr
glo
est i
in t
vir
suu
deb
siqu
vel
in r
exe
pita
glor
cta
cre
non
est l
debe
pro
sent
test
lier
hoc
non

gendo. *Velet caput suum.* pro, veletur. Hæc sola dictio est in Paulo. & argumētum Pauli satis clare innititur communi vsui, quo turpe censetur mulierem tonderi aut radi. Vnde & mulieres abrenuntiantes coniugiis & profitentes luctuosam vitam, laudabiliter tondentur, in signū quòd abdicant à se quod ad ornatum & gloriam illarum spectat. *Vir quidem.* Declarata habitudine velationis capitis tum ad caput mysticum, tum ad caput naturale, procedit applicando ad propositum. primo de viro, deinde de muliere. *Non debet velare caput suum.* Superfluit suum. *Quoniam imago & gloria dei est.* Quòd sit imago dei, ex Genesis testimonio, comprobatur, Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram. Et verificatur ex eo quòd est creatus in natura rationali. Quòd autem sit gloria, Paulus dicit: & verificatur, sicut pulchrum opificium est gloria artificis. Et dicitur hoc specialiter de viro, quia vir narratur in scriptura factus immediate à deo. Rursus quemadmodum filius sapiens est gloria patris, ita vir in quo viget ingenium & vis sciendi & sapiendi, gloria est dei plasmatoris. ¶ Quomodo autem ex hoc quòd vir est imago & gloria dei inferatur quòd non debet velare caput, in textu non aliter dicitur: nisi quia superius dictum est quòd vir orans aut prophetans in capite habens, dedecorat caput suum, vt intelligamus quòd quia vir est imago ac gloria dei, nō debet in capite habere signum dedecoris diuinæ gloriæ. Velum siquidem in capite viri, signum est velationis sui capitis mystici, velatio autem directe contrariatur gloriæ: vt pote consistenti in manifestatione. Sic enim vir orans aut prophetans (hoc est exercendo officium glorificandi deum) si tegmen habet in capite, significat suum caput mysticum in gloriam. *Mulier autem gloria viri est,* tanquam opificium factum ex viro, tanquam facta ad gloriam viri. *Non enim vir ex muliere.* in prima rerum creatione. *Sed mulier ex viro.* vt pote facta ex costa viri. *Etenim non est creatus vir propter mulierem, sed mulier propter virum.* non est bonum hominem esse solum, faciamus ei adiutorium. *Ideo debet mulier velamen.* pro, potestatem, habere supra caput suum. pro, in capite, & propter angelos. Superfluit &. Ita quòd vnica est sententia in Paulo. & legendum est, *Ideo debet mulier habere potestatem in capite propter angelos.* Et est sensus, ideo quia mulier gloria viri est, debet mulier habere in capite potestatem: hoc est signum potestatis viri supra se propter angelos: hoc est non propter potestatem quam habet maritus respectu vxoris, sed

PRIORIS AD CORINTHIOS

sed propter potestatem quam habet sexus virilis in angelis: hoc est sacerdotibus, qui in sacra scriptura appellatur angeli. Et addidit propter angelos, tum propter mulieres innuptas, exēptas à viri potestate, tum in spiritualibus actionibus orādi & prophetandi mulier sit gloria viri in spiritualibus agētis. Et subauditur hic quòd velamen in capite mulieris orantis aut prophetātis signum est subiectionis mulierum ad viros qui sunt angeli: quod est habere signum potestatis virilis supra mulierem. *Veruntamē neque vir sine muliere, nec mulier sine viro in domino.* hoc est, quāuis in huiusmodi actionibus inter virum & mulierem discrimē hoc sit penes velamen & caput mysticum, in domino tamen (hoc est secundum esse Christianum, secundum fidem, spē, charitatem, secundum esse gratum deo) pares sunt vir & mulier: neq; vir excludit mulierem, neque mulier excludit virū. Et ad hoc adaptat productiones tanquam reciprocas, subiungendo, *Nam sicut mulier de viro.* in prima conditione rerum. *Ita & per mulierem vir.* supple nascitur, vt quotidie videmus. *Omnia autem ex deo.* Et vir mulieris est principiū particulare, & mulier viri est particulare principium: commune autem omnium principium est deus. Et dixit hoc ad reddendum rationem paritatis quā dixerat in domino: vt pote quia est commune principium omnium. *Vos ipsi iudicate.* pro, in vobis ipsis iudicate. Adhuc Paulus non plene declarauerat relationē velaminis in viro & muliere ad caput naturale, quod dedecet virū & deceat mulierem: sed multum se occupauit circa relationē velaminis ad capita mystica. Et propterea modo complet declarationē velaminis relati ad capita naturalia viri & mulieris propria, & ad proprias ipsorum mētes remittit iudicium subiunctæ rationis. *Decet mulierem non velatam orare deum?* Interrogatiue legendum est. Proponit quæstionem coram ipsis de muliere, non de viro: vt hinc intelligamus quòd vniuersus iste tractatus est ad tollēdum vsum quo mulieres detectō capite quemadmodum & viri orabant. Quod (vt dictū est) reor pro veneratione sacrarū actionum à mulieribus factum fuisse. *Nec, pro, an non ipsa natura.* hoc est, naturalis mos. *Docet vos quod vir quidem si comā nutriat.* pro, si comatus est, *ignominia.* pro, dedecus, est illi. Apparet enim quòd mollis, quòd muliebris sit vir comatus: vtpote prolixo ac fulto capillo more mulierum. *Mulier verò si comam nutriat.* pro, si comata est, *gloria est, illi.* ad decorem siquidem mulieris spectare comā ad sensum videmus. Et attulit hanc rationem ex cōmunibus, vt ex naturali more cōsideremus quā

quàm conformiter tradiderit documēta in ecclesiasticis actibus, *Quoniam capilli.* pro, coma, *pro velamine ei dati sunt.* pro, data est. Ecce vnde vult trahi argumētum, tam in viro quàm in muliere: vt scilicet argumētum trahatur ex coma ad velamen, vt mulier quia eā decet coma, debeat in sacris habere velamen: & vir quē dedecet coma, debet in sacris detecto esse capite, tāquam coma sit pro velamine. *Si quis autem videtur contentiosus esse.* Sciens Paulus has accommodationes, tum ad caput mysticum, tum ad naturalē comam, non esse rationes cogentes, & nō omnibus fortē satisfacturas, vtitur ratione efficaciore, non sine reprehensione eorum qui obstarent: ad eorum enim reprehensionem spectat, si quis autē videtur contentiosus esse, tanquam velint non ratiocinari, sed contendere. *Nos.* subaudi Iudæi. *Talem consuetudinem non habemus.* vt mulieres detecto capite publice orent, aut prophetent. *Neque ecclesia,* pro, ecclesiae, *dei.* Ratio ab autoritate consuetudinis, tum in veteri testamēto, tum in ecclesiis dei in nouo testamēto affertur: quæ præcipuum locū debet habere in iis quæ nō sunt in sacra scriptura diffinita. Et adiunxit hoc, vt si nollent rationem Pauli suscipere, suscipiant autoritatem cōsuetudinis ecclesiarum & veteris testamenti. *Hoc autem præcipio non laudans.* pro, hoc autē præcipiens nō laudo. Et dictio interpretata præcipiens, à nonnullis interpretatur admonens seu enuntians, ita quod non est vsquequaque clarum Paulum præcipere hoc quod supra dixit de velamine mulieris in sacris. Continuando itaque dicta dicendis, ait, quod præcipiens, seu admonens, seu denuntians hoc de velamine mulieris in sacris actionibus, nō laudo subiuncta: videlicet, *Quod non in melius, sed in deterius conuenitis.* Quum essent vituperandi, parcē loquēs Paulus, dicit, nō laudo: vituperio enim dignū est conuenire in vnū in deterius: quum conuentus ad augmentum boni, aut saltem ad conseruationē ordinetur. *Primum quidem.* Incipit enumerare deteriores euentus eorum. *Conuenientibus vobis in ecclesiam.* Prius dixerat conuenitis: modo explicat conuentum non politicum, nō ad negotium ciuile, sed ad ecclesiasticum, ad actus fidelium quatenus fideles sunt: hoc enim significatur dicendo in ecclesiam. *Audio scissuras esse inter vos.* Primus euentus deterior directe cōtrariatur conuentui: dissidium enim directe tollit vnitatē. *Et ex parte credo.* Ne omnes reos accusaret dissidij, dicit partim se credere: quoniam quo ad aliquos credebatur esse verum. Et rationem suæ credulitatis subdit. *Nam oportet & hæreses esse.* Desunt duæ dictiones, in vobis. legēdam est,

Nam

Nam oportet & hæreses in vobis esse. Dictionem Græcam interpret reliquit: quî potuisset latine dicere oportet sectas in vobis esse. Non enim sumitur hic hæresis vt sumitur à theologis pro errore pertinaci in fide: sed Græco vsu hæreses appellantur sectæ. appellant enim hæresim Platoniam, Peripareticam, Stoicam &c. quas nos dicimus sectam Peripareticâ, sectam Platoniam &c.

¶ Et q̄ hic sit literalis sensus monstrat hoc quod dicitur in vobis, nō enim in eis oportebat esse hæreses theologicas, sed sectas. cognoscebat enim Paulus eos pronos ad sectas: vt gesta eorum testantur, ego sum Pauli, ego Apollo, ego Cephæ. Et ex necessitate pronitatis eorum dicit q̄ oportet in eis esse sectas: & propterea non esse mirum si dum conueniunt, disident. diuersitas enim sectarū mater est discordiæ. *Vt & qui probati sunt, manifesti fiant in vobis.* Quauis dissidia & sectæ in genere sint malorum, deus tamen hæc mala ordinat ad hoc bonū, vt viri probi manifestentur in vobis cōparatione malorum. probi enim viri non declinant ad sectas, imò conciliant si possunt eas: & sic relative ad alios manifestantur. *Conuenientibus ergo vobis in vnum.* Transit ad ad aliud crimen quod in quodam speciali cōuentu incurrerant. primum enim crimen dissidij in cōmuni dictum est de conuentibus ecclesiasticis: hoc autē secundum de cōuentu in specie anniuersario in cœna domini, dicitur: vt patet ex subiunctis. *Iam non est dominicam cœnam manducare.* Et dicēdo iam, monstrat nouum esse hoc crimen. significat enim q̄ olim conuenientes illo die in vnū, vere dominicam cœnam manducabant: sed ex eo q̄ abusus superuenit, iam nō est dominicam cœnam manducare. Mos siquidem illius tēporis significatur, q̄ in anniuersario die cœnæ domini conueniebant fideles in vnum ad cœnandum, vt repræsenterent cœnam dominicam, & à principio quidem ordinate hoc fiebat: postea autē duo abusus admisti sunt quos Paulus subiungit, & propterea dicit q̄ iam non est dominicam cœnam manducare. *Vnusquisque enim suam cœnam presumat ad manducandum.* pro, in māducando. Ecce primus abusus qui redditur pro ratione q̄ non est dominicam cœnam manducare. Vbi aduerte q̄ præsumit, habet vim duarum dictionum: scilicet ante sumit. Olim siquidem cōuenientes ad huiusmodi cœnam, simul incipiebant cœnare: tunc autem vnus non expectabat alium, sed vnusquisque incipiebat propriam cœnam absque totius cōuentus expectatione. Et hic erat primus abusus. Et q̄ hic sit vere literalis sensus, patet ex calce huius capituli, vbi Paulus præcipit

conclud

concludendo, quòd inuicem se expectent quum conueniunt ad manducandum. *Et alius quidem esurit, alius autem ebrius est.* Ecce secundus abusus, quod conuenientibus in vnum vnus abundabat epulis, alius vero pauperulam sumebat cœnam. Verum Paulus nõ diuitiis & paupertati abusum imputat, sed ebrietati & fami: vt intelligamus abusum non consistere in hoc quod diuites abundantes mensas, pauperes autem tenues haberent (quoniam hoc semper fuerat) sed in hoc quòd diuites comedebant & bibebant vsque ad satietatem, imò ebrietatem, pauperibus autem deerat quod comederent ita vt esurirent: quum debuissent diuites impertiri pauperibus. Ita quod in defectu impertitionis consistit abusus: facile siquidem poterant impertiri, quum abundarēt vsque ad ebrietatē. Hinc enim significatur, quod olim in cœna illa nõ solum singuli expectabāt vniuersum cõuentum vt simul inciperēt cœnare: sed etiã diuites mittebant partes pauperibus, vt sic viderentur cõcœnare, ac dominicam repræsentare cœnam. *Nunquid domos non habetis ad manducandũ & bibendum?* Textus iste quo ad sensum recte interpretatus est: in Paulo tamen aliter est, habet enim sic, *Non pro, nonne, habetis domos ad manducandum & bibendum? aut ecclesiam dei contemnitis? & confunditis, pro, pudfacitis, eos qui non habent?* Interrogatiue enim legendus est textus iste in omnibus suis particulis. his siquidē verbis inexcusabiles reddit Corinthios circa prædicta. Et quoniã anticipatio cœnæ excusari forte potuisset ex esurie & siti præueniente, ideo ad hanc excusationē tollendam dicit, nonne habetis domos ad manducandũ & bibendum? quasi dicat, habetis domos proprias in quibus potestis anticipare cibũ & potũ. ¶ Quod autē adiūgit, aut ecclesiam dei cõtemnitis, ad exaggerationē eiusdem abusus spectat. Nõ expectare siquidē alios, est facto contēnere ecclesiam: hoc est cõgregationē, seu conuētum fidelium. Vnde quo ad factũ inexcusabiles erant à contemptu ecclesiæ: quo ad intentionē verò interrogatiue additur, & cõtemnitis ecclesiam dei? hoc est, nonne & cõtemnitis ecclesiã dei? ¶ Simili quoque sensu subiungitur, & pudfacitis eos qui nõ habent? Declarat enim per hoc peccatũ secundum abusus, quod erat pudfacere pauperes. Quod quia facto faciebāt, inexcusabiles erant: ratione verò intentionis quã forte non habebant cõfundendi alios, Interrogatiue dicitur, & confunditis eos qui nõ habent? hoc est, nõne & pudfacitis eos qui non habent? *Quid dicam vobis: laudo.* pro, laudabo, vos in hoc? Vt magis Corinthij suscipiant monitionem Pauli, non vult expresse vituperare

perare eos: sed proponit quid dicam vobis? & dicendū subiungit, nunquid laudabo vos in hoc? quum potuisset dicere vituperabo vos in hoc. Et cōcludendo subiungit, *Non laudo.* solum non laudabo, sed nec laudo. Sic in codicibus Græcis distinguūtur istæ particulæ. Si quis tamē Latinorum codicum more aliter distinxerit (dicendo laudabo vos, & deinde in hoc non laudo) agat vt sibi videtur. *Ego enim accepi à domino.* Postquam reprehendit peccata interuenientia in cœna representante dominicam cœnam, accedit ad instruendū & arguendum eos circa sumptionem eucharistiæ, quam post cœnam illam sumebant tunc temporis. Et coniunctio enim, significat specialem rationē reddi peccati eorū in cœnando: tanquam minus idonee se preparantium ad perceptionē eucharistiæ. Cuius ritum dicit se accepisse à domino, non ab Apostolis aliis, sed per reuelationē ab ipso domino. *Quod & tradidi vobis.* Nota ex isto textu clare haberi Paulū docuisse Corinthios de ritu & vsu eucharistiæ: antequam scriberet eis hanc epistolam. Et nisi Paulus hoc testificaretur, nō crederent Lutherani doctrinā Pauli fuisse, & tamen in rei veritate fuisset doctrina Pauli. Et vsque adeo hæc Pauli traditio apud Græcos perseuerat, vt vsque in hodiernū diem in sacrificio missæ Græci vtantur his Pauli verbis consecrando corpus Christi, hoc est corpus meū quod pro vobis frangitur. hæc enim verba cōmemorat hic Paulus. *Quoniam, pro, quod, dominus Iesus in qua nocte tradebatur accepit panem & gratias agens, pro, & gratias actis, fregit.* Ita q̄ prius gratiarum actiones egit quàm fregerit panem in tot buccellas quot erant Apostoli. *Et dixit: accipite & manducate.* Superfluit, &. *Hoc est corpus meum quod pro vobis traditur.* pro, frangitur. Vniuersa hæc declarata sunt in Euangeliis, excepta hac particula, quod pro vobis frangitur: quoniam solus Paulus illius meminit. Nec est cur Latinis horrore sit hæc particula: quum verissimum fuerit verum Christi corpus multipliciter fractum fuisse, nam & fractum fuit quantū ad cutem, quum flagellatus est à Pilati militibus, fractum quoque fuit quantū ad carnem, & in manibus & in pedibus clavis quibus fixus est in cruce, & fractū demum est in latere, dum vnus militum lancea latus eius pupugit.

¶ At si præsentis tēporis verbum frangitur in quæstionem quis deducat, animaduertat scripta ab aliis Euangelistis, & cessabit quæstio. Tres siquidem Euangelistæ (Matthæus 26. Marcus 14. & Lucas 22.) narrando verba consecrationis calicis vtuntur verbo præsentis temporis, dicendo, qui effunditur pro vobis,

seu pro multis, eadem siquidem ratione qua illi Euāgelistę futu-
 ram in cruce effusionem sanguinis significauerunt, in præsentī
 effunditur, eadem ratione Paulus futuram in cruce fractionem
 carnis Christi significat in præsentī, dicendo frangitur. Et quod
 Lucas sub generico nomine narrauit, dicendo, hoc est corpus
 meū quod pro vobis datur, Paulus specifico nomine dixit, quod
 pro vobis frangitur. Cōmunis autē omnium horū ratio (quare
 scilicet dominus Iesus in cœna expressit futurā in cruce sangui-
 nis effusionē & carnis fractionem verbis præsentis temporis) est
 vt manifestaret discipulis hmōi effusionē & fractionē non di-
 stantē tēpore, sed tanquam præsentem esse. Et vere loquendo de
 tēpore præsentī grammatico more, tēpus effusionis & fractio-
 nis erat tunc præsens: quoniā iam inchoatum erat tempus pas-
 sionis eius: ac per hoc sicut inchoato die potest significari verbo
 tēpore præsentis quicquid fit illo die, ita inchoato iam die pas-
 sionis eius potuit significari verbo præsentis tēporis omnis eius
 passio. præsens enim grammaticè non est instans, sed quoddam
 cōsulum præsens. *Hoc facite in meam, pro, mei, commemorationem.*
 Præceptum significatur similis sacrificij. In cuius signum quum
 præcepit baptismum, quia purum sacramentum erat, præcepit
 tantummodo factū, dicendo baptizate oēs gētes. præcipiens au-
 tem eucharistiā, non solum præcipit hoc facite: sed adiungit, in
 mei memoriam: vt intelligamus non tantū sacramētum, sed sa-
 crificium præcipi: hostię siquidē & sacrificia, sunt quæ in memo-
 riam fiunt. *Similiter & calicē postquam cœnauit, dicens, hic calix nou-
 um testamentum est in meo sanguine.* Non refert Paulus integram
 consecrationis formam, eo quod tradiderat eis illam ore ad os
 refert tamen sensum. Et hæc explanata sunt in euangeliis. *Hoc
 facite quotiescunque bibetis in meam, pro, mei, commemorationē. Quo-
 tiescunque enim manducabitis.* Hæc tenus narrata sunt verba Chri-
 sti, hæc autem verba sunt Pauli. Et primò declarat illam parti-
 culam, in mei cōmemorationem, explicando quòd intelligitur
 de Iesu Christo crucifixo seu mortuo pro nobis. *Panem hunc, ve-
 re cœlestem. Et calicem bibetis, mortem domini annuntiabitis. factō.
 Donec veniat.* Durationem ac extensionem temporis quo dura-
 bit hoc sacrificium declarat, dicēdo quòd durabit vsque ad secū-
 dum domini aduentum. Et dicit hoc ne quisquam putaret ter-
 minādum citius aut saltem ante mundi finem Christianum sa-
 crificium. *Itaque quicumque manducauerit panem.* Deest hunc, qui
 de cœlo descendit. *Et biberit calicē domini indigne.* Declarat aliam
t par

particulam verborum domini, scilicet, manducate & bibite. De-
 clarat autem distinguendo duplicē manducandi, & bibendi mo-
 dum: videlicet digne, vel indigne. Et hinc sumunt theologī di-
 stinctionē illam, de mādicatione, seu bibitione sacramētali, vel
 spiritali. Et vere hinc habetur, q̄ aliqui manducant, & bibunt
 sacramentaliter tātum, quos Paulus appellat manducare, vel bi-
 bere indigne. Aliqui verò sumunt, & sacramentaliter, & spiri-
 tualiter: qui hīc appellantur manducantes, seu bibentes digne.
Reus erit corporis, & sanguinis domini. Ecce culpa sumētis indigne.
 Nec dicit reus erit tanquam corporis, & sanguinis domini, sed
 dicit, reus erit corporis & sanguinis domini: vt intelligāt Chri-
 stiani, vere reū esse corporis & sanguinis domini, q̄ vere quan-
 uis indigne, sumit corpus & sanguinem domini: & confutentur
 hāretici, dicentes non esse nisi signum corporis & sanguinis do-
 mini. Iniuria itaque irrogatur corpori & sanguini domini, indī-
 gne sumendo. Et propterea, reus est corporis & sanguinis domi-
 ni. *Probet autem seipsum homo: & sic de pane illo edat, & de calice bi-
 bat.* Quāuis in textu Græco non habeatur pronome illo: quia ta-
 men articulus ibi habetur, loco articuli pronomen ab interpre-
 tibus Latinis apponitur ad explicandum vim articuli. Vt intel-
 ligamus nō esse sermonē de pane, sed de illo pane, quē nō dedit
 Moyses: sed pater Iesu Christi dat panē de cælo verū. ¶ Decla-
 rat igitur in quo consistit differentia, digne vel indigne sumen-
 tis: explicando quod consistit in munditia, vel immunditia in-
 terna. Probare enim seipsum, est discutiendo purgare seipsum:
 vel potius discutiēdo seipsum, probum decernere. Et utroq; mo-
 do, vnicuiq; cōmittitur suimet iudiciū: sed tale, quod termine-
 tur ad probū esse: vt intelligamus, q̄ nisi proprio iudicio discul-
 sus ac probus quis inuentus fuerit, indigne sumit. Et dicendo &
 sic, significat, quod ad non indigne sumendum sufficit, q̄ homo
 seipsum probauerit. Et hinc trahitur argumentū, q̄ non est ne-
 cessarium, simpliciter & absolute hominem probatū esse à con-
 fessore, ad hoc vt sumat nō indigne eucharistiam. ¶ Significā-
 tiūsque dicit, & sic, nec dicit & digne: quoniam plus requiritur
 ad digne sumendum, quā probare seipsum. Requiritur enim
 iustificatio per diuinam gratiā, ad quā non sufficit probare se-
 ipsum: iuxta illud superius dictū, Nihil mihi conscius sum, sed
 nō in hoc iustificatus sum. Et quāuis probare seipsum nō suffi-
 ciat ad digne sumendum, sufficit tamē ad nō indigne sumendū.
 Et propterea Paulus non plus requirēs ab homine, quā quod

non indigne sumat, dicit, & sic de pane illo edat, & de calice bibit. *Qui enim manducat & bibit indigne, iudicium sibi manducat & bibit.* Prius declarauerat indigne sumētis culpam, dicendo, reus erit corporis & sanguinis domini. Modo declarat pœnam, dicendo quòd iudicium sibi māducat: iudicium proculdubio propriæ punitionis significans. Incurrit enim iuxta qualitatem indignitatis pœnam, vel aternæ damnationis, vel temporalis afflictionis. *Qui enim indigne ratione peccati mortalis cogniti sumere præsumit, in iudicium aternæ dānationis sibi sumit: qui autem indigne ratione venialium peccatorum (minoris reuerentiæ, modicæ deuotionis, & huiusmodi) sumit, in iudicium sibi tēporalis pœnæ sumit. Non diiudicans corpus domini.* Ecce ratio iudicij, quia non discernit corpus domini, quanta dignū sit animi munditia, deuotione ac reuerēcia. Et non dicit, nō diiudicās signū corporis domini, sed non diiudicās corpus domini: vt intelligamus, quòd ipsum corpus domini est quod sumitur, quod nō diiudicatur ab indigne sumēte. *Ideo inter vos multi infirmi & imbecilles. Et dormiunt multi.* Declarat iudiciū quod dixerat ex illa parte qua ad temporales pœnas spectat. Et dicēdo ideo, manifestat eis hanc occultā causam multarum egritudinum corporis. Est enim sensus, Propter hoc quòd indigne sumitis eucharistiam, sunt inter vos imbecilles, debiles corporalibus viribus, & sunt inter vos multi infirmi seu ægri corpore: & (quod amplius est) multi dormiunt somno mortis. Nisi Paulus dixisset, credidissent Corinthij, nō fuisse hæc pœnas indignæ sumptionis, sed pure naturalia accidentia: sicut modo obuinentes ægritudines minus digne sumentibus, non attribuimus minus dignæ communioni: & tamen in rei veritate ita esse Paulus declarauit.

Quod si, pro, si enim, nosmetipsos diiudicarem, non utique diiudicaremur. Declarat quantæ vis, quantæ vtilitatis est probare se ipsum ex euitatione punitionis: tantæ enim efficaciam dicitur, vt non puniremur diuino iudicio, si nosmetipsos discuteremus.

Dum iudicamur autem, à domino corripimur. Ne intelligerent Corinthij, quòd huiusmodi punitiones tēporales essent initia dānationis aternæ, declarat quòd sunt castigationes & correctiones temporales ad euitandam damnationem aternam. Est enim sensus, dum iudicamur in hac vita ob aliqualem indignitatem, à domino in præsentī corripimur, castigamur huiusmodi ægritudinibus. *Vt nō cum hoc mundo dānemur.* Superfluit hoc. hoc

est vt non fiamus peiores, & incurramus damnationem paratā hominibus mundanis. Itaque fratres mei. Postquam docuit qualiter se habeant sumendo eucharistiam, redit ad docendum qualiter se habeant sumendo cœnā repræsentatiuā cœnæ dominicæ, de qua prius loquutus fuerat. *Quum conuenitis ad manducandum*, in anniuersario dominicæ cœnæ. *Inuicem expectate*. Ecce ordo cōtra primum abusum quo vnusquisque suam cœnam ante sumebat. *Si quis esurit*, impotens expectare. *Domi manducet*, & nō anticipet cœnam in conuentu. *Vt non in iudicium conueniatis*. Declarat imminere eis pœnale iudicium, si secus fecerint: ne putarent impunes se non expectare integrum conuentum ante principium cœnæ. *Cetera autē cum venero, disponā*. Narrauerat præter abusum anticipationis cœnæ aliū abusum: scilicet & alius quidem esurit, & alius ebrius est, narrauerat quòd quum conuenirent, dissidia erant inter eos: & neutri horum remedium adhibuerat. Et propterea dicit cætera, prænarrata. quum venero, ordinabo. Et dixit hoc, ne putarent Paulum paruipendere cætera: & ideo omisisse in epistola ordinationem eorum.

CAPVT XII.

DE *spiritualibus autem*. Nouam aggreditur materiam ad cōpescendum maiorum supercilium, & erigendum minorum animos, vt vnitas seruetur. Appellat autem spiritualia proprios effectus spiritus sancti, vt distinguuntur contra & super effectus tam spiritus humani, quàm spiritus dæmoniaci. *Nolo vos ignorare fratres*. Ex horum siquidem ignorantia inter Corinthios erat (vt creditur) discordiæ & æmulationes. *Scitis autem quoniam*, pro, quòd, *quum gentes essetis*, pro, fuisistis, *ad simulacra muta prout ducebamini euntes*, pro, abeuntes. Subaudi fuisistis, vt perfecta sit oratio. Declaraturus effectus spiritus sancti, & inchoaturus à communi in omnibus Christianis effectū spiritus sancti qui est confessio fidei Christianæ, incipit à contraria professione, scilicet idolorum cultura: vt opposita iuxta se posita magis elucescant, vt principium Christianæ professionis ex principio inductiuo ad culturam idolorū manifestius innotescat. Vnde & ipsomet Corinthios (vt pōte expertos testes ex certa scientia) inducit quòd fuerunt olim abeuntes à recto prout ducebantur, nō ex diuina autoritate, non ex diuina inspiratione: sed prout contingebat illos duci ex traditione sacerdotum, vel autoritate principum, vel affectu aliquo & aliis huiusmodi occasionibus. Et quod omnium pessimum est, ad simulacra muta: hoc est, ad non colendum

dum aliquid rationale, sed simulacra inanimata & muta, aliena ab intellectu & ratione. Et dicit hoc, propter illos qui simulacra quauis sine sensu, non tamē sine ratione dicebant: & propterea loqui responsa dando. Loquutio enim interpret est intellectus. *Ideo notum vobis facio*. propter hanc in vobis ipsīs experientiam, qua experti estis, nullo diuino spiritu: sed prout ducebamini ire ad cultum simulacrorum, ad notitiam vestrā deduco, capaces vos reddo ad cognoscendum. *Quod nemo in spiritu dei loquens, dicit anathema Iesu*. pro, Iesum. Describit effectum spiritus sancti, primum qui est professio Christianæ fidei, esse ita propriū effectum spiritus sancti, quod contrarium eius non potest esse à spiritu sancto, vt intelligamus confessionem Christianæ fidei non esse ita à spiritu dei: vt etiam illius cōtraria professio pro alio tempore, vel loco, sit etiam à spiritu dei: sed hæc professio est ita propria spiritui dei, q̄ nemo loquens in spiritu dei, dicit Iesum esse anathema: hoc est execratum & remotum ab hominum fide, spe, & charitate. ¶ Et dicit hoc, vt intelligerent Corinthij, tum q̄ quū fuissent olim Gētiles, & dixissent anathema Iesum, nō loquuti sunt spiritu dei. Tū præcipue, q̄ Iudæi qui dicūt anathema Iesum, nō loquuntur spiritu dei. Ex eo enim q̄ vtitur modo loquēdi quo utebātur Iudæi (appellando anathema separata ab vsu vel vt execrata) insinuat quod Iudeos præcipue tangit, qui se spiritu dei in scripturis sanctis reuelato loqui dicebant contra Iesum: vt intelligerent quod etiam Iudæi prout ducuntur, & nō spiritu dei, dicūt Iesum anathema. *Et nemo potest dicere dominus Iesus*. pro, dominum Iesum, nisi in spiritu sancto. Ecce professio Christianæ fidei propria spiritui sancto. Nemo, inquit, potest confiteri Iesum esse dominum, non huius vel illius, sed simpliciter dominum (sic enim solus deus appellatur, qui solus est omnium dominus) nisi agatur spiritu sancto. Spiritus ergo sanctus, proprium principium est huius effectus, qui est dicere Iesum dominum: hoc est, qui est confessio fidei Christianæ. ¶ Et quū hic effectus, cōmunis sit omnibus Christianis, hinc scimus, quod omnes Christiani spiritu sancto agente, profitentur dominum Iesum. Cū qua veritate constat, stare simul quod multi Christiani dicunt Iesu, domine domine, & dānabūtur. Dono enim fidei, & spiritu sancto donati dicunt dominum Iesum: sed charitate carentes dānantur. Nec obstat quod aliqui fictē dicunt dominum Iesum non ex spiritu sancto: quoniam tales non dicunt nisi ore, quod non est proprie asserere, sed mentiri. Similiter non obstat,

quòd aliqui propter quæstū dicunt dominū Iesum: quoniā q̄ vero corde & ore profiteatur dominum Iesum, est à spiritu sancto: q̄ vero tali sermone abutatur ad quæstū aut aliud malū, aliūde est. Nec obstat demū q̄ dæmones coacte dicunt dominū Iesum, quoniā & hoc à spiritu sancto est cogēte ad hoc. Cōformi⁹ tamē ad rationē spiritus sancti respondetur q̄ sermo Pauli est de dicere voluntario, non coacto: quum dicere coactū habeat suam causam manifestā. s. coactōrē. Paulus autē docet quòd dicere voluntarium habet pro principio proprio spiritū sanctū intus mouentē ad professionē Christianæ fidei. *Divisiones verò gratiarū.* pro, donorū, *sunt, idē autem spiritus.* Declarato primo ac cōmuni omnibus Christianis effectu spirituali, declarantur cōsequēter speciales effectus spirituales. Et exponit triplex illorum genus: videlicet genus donorū, genus ministeriorū, & genus operationū. Et inchoans à primo dicit q̄ quāuis non sit diuisio professionū Iesu à spū sancto, sunt tamen ab eo diuisiones donorum. Quas visitato vocabulo appellamus gratias gratis datas. Paulus nuncupauit dona, tum quia donum significat quod gratis datur, tum quia genericū nomē sæpe minus perfectō generis membro attribuitur. donum siquidē secundum suā significationē cōmune est nomē oībus spūs sancti effectibus: accōmodatur autē gratis datis. Et dicit, idē autē spiritus, ad cōfatandā insipientiam attribuendum diuersa dona diuersis diis. *Et diuisiones ministrariorū sunt: idem autem dominus.* Ecce secundum genus. Mallē quòd legeretur ministeriorū: vt gradus officiorum explicarētur. Apostolatū nanq; doctoratū, & similia appellat ministraciones seu ministeria, eo quòd sunt apostoli, prophetæ, doctores, & huiusmodi, ministri domini ad ecclesiæ ædificationem. Propter quod accōmode dixit, idem autē dominus, cuius sunt ministri. *Et diuisiones operationū sunt: idē vero deus.* Ecce tertiū genus. Operationū autē nomine intelliguntur operationes gratiæ gratū facientis. In cuius signū subiungitur, *Qui operatur omnia in omnibus.* Dicendo in omnibus, insinuat q̄ de nostris intimis operationibus in nobis ipsis manentibus intendit: quales sunt diligere, sperare ac credere in deū, & huiusmodi. Optime autē accōmodat tanquam propriū principium operationū deum, cuius est intime efficere etiam ipsa nostra opera, nō sine nobis, sed in nobis, nō sine causis secundis, sed in ipsis causis secundis. Ad tollendā stulticiam illorum qui subtrahebant causis secundis proprias actiones, ex eo q̄ deus efficit oīa. Ab vno ergo atque eodē deo qui efficit omnia

in omnibus causis secundis dicit procedere diuersitatem operationum spectantium ad gratiam gratum facientem. *Vnicuique autem*. Stabilitis tribus generibus effectuum spiritualium, incipit more suo profequi singula, inchoans à primo genere, scilicet diuisiones donorum sunt, idem autem spiritus. Et primo declarat diuersitatem donorum procedentium ab eodem spiritu. Et ne sæpius repetat finem, ad quem dantur huiusmodi dona, dicit de omnibus & lingulis quorsum dentur. *Datur manifestatio spiritus ad utilitatem*. Si verbum verbo reddendum esset, legendum esset, ad id quod confert, loco eius quod dicitur ad utilitatē. Quodlibet donum appellatur manifestatio spiritus, quia manifestat spiritum sanctum datorem. Et sic datur sub ratione manifestantis ipsum spiritum sanctum, vt cum hoc detur ad id quod confert: hoc est, non ad nocendum, non ad vanum quodcunque, sed ad vtile proculdubio Christianæ reipublicæ. Et hinc confutatur abutentes sacris quibuscunque (siue psalmis, siue alijs) ad efficienda quædam vana. Manifestatio siquidem spiritus sancti nõ est nisi ad id quod confert. *Alij quidem per spiritum datur sermo sapientie*. Non dicit sapientia, sed sermo sapientie: vt exterius donum, vt manifestationem spiritus in sermone sapientie significet. *Alij autem sermo scientie secundum eundem spiritum*. Differunt sapientia & scientia in hoc quod sapientia est de diuinis vt principijs & regulis: scientia verò ex creaturis procedit ad diuina. *Alteri fides in eodem spiritu*. Non est hic sermo de fide credendorum, sed de fide agendorum. Illa enim communis est omnibus Christianis: hæc verò quibusdam tantum cõuenit. De qua scriptum est, habere fidem dei: quicumque enim dixerit monti, tollere, mittere in mare, & non hæsitauerit in corde suo, & cætera. Marci vndecimo. *Alij gratia sanitationum*. pro, dona sanationum, in vno. pro, in eodem, *spiritum*. Et vere clarius explicatur donum miraculose sanandi ægros dicendo dona sanationum. *Alij operatio virtutum*. pro, operationes potentiarum. Et hæc sunt quibus fiunt mirabilia, vel circa corpora cælestia, vel circa ignem, aquam, aut terram, & reliqua huiusmodi. *Alij prophetia, alij discretio*. pro, discretiones, *spirituum*. Magnum donum spiritus sancti in multis sanctis apparuit, quum discreuerunt quo spiritu aliquis locutus aut operatus est, an spiritu bono vel malo, an spiritu inuidiæ vel veræ compalsionis, & sic de alijs. *Alij genera linguarum, alij interpretatio sermonum*. pro, linguarum. Docet Paulus diuersa esse dona, donum loquendi diuersis

linguis, & donum interpretandi linguas, & hæc dona separari. Ita quod alicui conceditur loqui linguas, qui nescit significata verborum quæ dicit, vt in cap. 14. explicabit, sed tantum nouit in genere quod diuina loquitur, vt pote motus à spiritu sancto ad loquendum. Docebit enim cap. 14. quod qui loquitur linguas, taceat in ecclesia si desit interpres. hoc enim clare significat ab interpretatio-
 ne linguarum separari donum loquendi linguas. *Hæc autem omnia operatur vnus atque idem spiritus.* In Græco præponitur articulus, vt significetur ille spiritus qui est summus. *Diuidens singulis.* pro, diuidens priuatim vnicuique. non sufficit Paulo aperuisse diuersitatem donorum simul cum identitate spiritus largientis: sed ad cumulum doctrinæ declarat diuersitatem quoque personarum quibus idem spiritus impartitur hæc dona. Vnde ex hoc quod diuidit vnicuique, significatur omnia non dari vni. Ex hoc verò quod diuidit priuatim, significatur quod diuisio ista non est, sicut diuisio publica qua humani principes publice distribuunt donatiua: nec est sicut distributio cõmunis qua deus in creatione mundi distribuit naturas & conditiones rerum. Fuit enim illa velut distributio publica. Sed spiritus sanctus distribuit priuatim vnicuique, distribuit seorsum, modo isti, modo illi. Et hinc significatur summa libertas spiritus sancti, velut non arctati ad citandum omnes in huiusmodi donationibus. Vnde & subiungitur, *Prout vult.* Non reliquit tibi locum quærendi cur huic dat, aut cur tunc dat, & sic de aliis quæstionibus, dicendo prout vult. Voluntas enim spiritus sancti pro ratione redditur. Et hinc apparet spiritum sanctum esse verum deum. Solius enim dei est facere prout vult. Reliqua nanque voluntatem habentia, habent regulam suæ voluntatis: solique deo proprium est quod sua voluntas est regula. *Sicut enim corpus vnum est, & membra habet multa.* Ne intelligeres diuisionem donorum à spiritu sancto fieri diuersis personis totaliter diuersis, sed fieri diuersis personis quæ sic sunt diuersæ personæ, quod tamen iungantur simul in vnum, quemadmodum naturalia membra vnius corporis vniuntur in vno corpore, subiungit ex similitudine corporis naturalis vnum corpus Christi mysticum constans ex omnibus fidelibus, quibus distribuuntur hæc dona ab vno & eodem spiritu sancto. Ratio autem subiungendi hæc, non solum est accumulatio doctrinæ: sed vt intelligeremus hæc dona non distribui extra corpus Christi mysticum. Duas condiciones inter corpus naturale & membra naturalia describit. Altera est, vnum corpus habet multa membra, & hæc primò describitur.

Altera

Altera est, Vniuersa membra vnius corporis retinent multitudi-
nem corpore retinente vnitatem. Et hæc describitur subiungen-
do, *Omnia autem membra, &c.* Vbi aduerte quo ad literam quòd
deficit dictio vnius. Legendum est, *Omnia membra vnius corporis
quum sint multa, vnum tamen corpus sunt.* Et superfluit dictio tamē,
quum dicitur vnum tamen corpus: & verbum substantiuū sunt,
legendum esset in singulari est. Prius enim Paulus vnitatem &
multitudinem, deinde vniuersitatem membrorū retinere mul-
titudinem, corpore retinēte vnitatem describit: vt nec vnitas cor-
poris tollat diuersitatem non solum multorum, sed nec vniuer-
sorum membrorum, nec multitudo vniuersorum membrorum
tollat vnitatem corporis. *Ita & Christus.* Quum debuisset dice-
re ita & corpus Christi, dixit ita & Christus: quia Christus est
velut hypostasis sui corporis mystici, quod est ecclesia. Sicut em̄
dicendo ita & ego, comprehenditur corpus meum cū omnibus
suis membris (quia ego nomen est hypostasis meæ) ita dicendo
ita & Christus, comprehendit corpus eius mysticum cū vniuer-
sis membris eius: quia Christus tenet locum hypostasis sui cor-
poris mystici. *Etenim in vno.* non diuerso. *spiritu.* sancto sancti-
ficante spiritualiter animas nostras. *Omnes.* nullo excepto.
Nos. Christiani. *In vnum corpus.* non in diuersa corpora Christi,
in vnā ecclesiam Christi, non in diuersas ecclesias. *Baptizati
sumus.* geniti sumus. *sive Iudei, sive gentiles, sive serui, sive liberi.*
Dixi omnes nos Christiani, quia nulla obstat huic omnium vni-
tati diuersitas. *Et omnes in vno spiritu potati sumus.* Antea perfe-
ctaque probatio vnitatis omnium Christianorum tanquā mem-
brorum in vno corpore. Duas enim conditiones habent omnia
membra vnius corporis naturalis. Prima est quòd omnia ex eo-
dē principio (virtute scilicet seminis) generantur in corpus vnū
organicum. Secunda est, quòd omnia ex eodem principio, imò
etiam eodem alimento aluntur distributo per membra omnia.
Ex ambabus conditionibus Paulus probat omnes Christianos
esse vnum corpus Christi. Ex prima, quia omnes in vno spiritu
in vnum corpus geniti sumus per baptismum. Ex secunda, quia
omnes sumus in vno spiritu potati, ad similitudinem mēbrorū
naturalium, quæ omnia potantur ex eodem alimento. Optimus
philosophus Paulus, cōformiter ad philosophos in naturalibus
loquitur. Alimentum siquidem secundum philosophos consistit
in humido: & per modum suctus alitur corpus. Constat autem
suctum speciem esse potandi. Aptissime itaque ac perfecte ma-
nifestat

nifestat nos omnes esse corpus vñ ex generatione & nutritio-
 ne ab eodem principio in vnum corpus. Et sicut generamur per
 baptismum, ita nutrimur per eucharistiã, tanquã per sacramen-
 ta. Intus autem idem est spiritus quo generamur spiritualiter,
 & quo nutrimur in vita spirituali. ¶ Cõsidera hæc Pauli verba:
 & perpende intantum Christianos esse membra corporis Chri-
 sti, in quantum generantur ex eodem spiritu, in quantum nutrimur
 ex eodẽ spiritu. Alioquin solis sacramentis sunt de corpore
 Christi. Verũ his omisis Paulus ab iis qui vere secundũ interio-
 rem hominẽ sunt mēbra Christi, doctrinam tradit. Et propterea
 vtitur pronomine primæ personæ, dicendo, nos omnes qui vere
 intus & extra sumus Christiani: hoc est, non solum professione,
 sed factis. *Nam & corpus non est vnum membrum, sed multa.* Post-
 quam declarauit nos omnes esse vnum corpus Christi, intendit
 declarare nos omnes esse tanquam mēbra diuersa vnus corpo-
 ris. Et breuitati studens prosequitur similitudinẽ corporis natu-
 ralis: declarando primum quod mēbra oportet esse diuersa secũ-
 dum esse, secundo quo ad agere, tertio quo ad pati in vno & eo-
 dem corpore. Et hæc ita tangit in similitudine, vt simul insinuet
 documenta membrorum mysticorum: imò forte simul descri-
 bit peccata Corinthiorum. *Si dixerit pes quoniam non sum manus,
 non sum de corpore, num ideo non est de corpore?* Metaphora clara est.
 Et infimos monet ne inuideant mediocribus, ne agrè ferant
 quod nõ sunt manus: quæ pedibus præstant in medio cõstitutæ.
*Si dixerit auris quoniam non sum oculus, non sum de corpore, nõ ideo nõ
 est de corpore?* Inter ipsa suprema membra inuidia tangitur.
Si totum corpus oculus, vbi auditus? Si totũ auditus, vbi odoratus? Ecce
 ratio ducens ad inconueniens si omnia mēbra essent summum
 membrum, puta oculus. *Nunc autem posuit deus mēbra, vnumquod-
 que eorum in corpore.* Non dixit posuit natura: tum quia opus na-
 turæ est opus intelligentiæ primæ quæ deus est, tum quia intel-
 ligi vult quod deus posuit in ecclesia quosdam infimos, quosdã
 mediocres, quosdam supremos, quẽadmodum posuit in corpo-
 re naturali. *Sicut voluit.* Ne vltra molestus sis quaerendo, volun-
 tas dei (quæ vere est prima omnium ratio) assignatur pro ratio-
 ne tam naturaliũ quàm mysticorum membrorum. *Quod si essent
 omnia vnum membrum, vbi corpus?* Prius deduxerat ad inconue-
 niens quod careremus aliis membris, modo deducit ad aliud
 inconueniens, scilicet quod careremus corpore. *Nunc autem mul-
 ta quidem membra, vnum autem corpus. Non potest autem oculus dicere
 manui*

manui, opera tua non indigeo: aut iterum caput pedibus, non estis mihi necessarij. Monstrata necessitate diuerſitatis membrorum secundum esse in vno corpore, monstrat necessitatem eorundem secundum actiones eorum. Sententia clara est. *Sed multo magis quæ videntur membra corporis infirmiora esse, necessariora.* pro, necessaria, sunt. Appellat membra infirmiora quæ imbecillia sunt: vt venter, hepar, splen. hæc enim inualidissima quum sint (facile enim læduntur) sunt magis necessaria quàm oculi & manus. *Et quæ putamus ignobiliora membra esse corporis, his honorem abundantiore circumdamus.* Appellat membra ignobiliora pedes respectu manuum, aures respectu oculorum. hæc enim magis ornare consueuerunt qui ornatui student. Operiebant enim pedes aureis socculis antiqui: & vsque hodie in aures suspenduntur aureæ. *Et quæ inhonestæ sunt nostræ, abundantiore honestatem habent.* Inhonestæ seu turpia, seu indecora membra appellat pudenda. hæc enim etiam hodie decorantur sericis, & aureis braccis apud multas nationes. *Honestæ autem nostræ nullius egent.* pro, non egent. proculdubio decorari aliunde. quæ enim sunt secundum se decora (vt facies, vt oculi) non egent vt decorentur. Et distinxit has tres naturalium membrorum differentias penes robur, nobilitatem, & decus: vt mysticorum membrorum differentias omnes comprehenderet. *Sed deus temperauit.* pro, contemperauit, corpus. hoc est, sed deus simul iunxit membra in vnum corpus, tali & tanta temperantia, vt membrum cui aliquid deest nobilitatis aut decoris, suppleatur abundantiore honore. hoc enim significatur dicendo, *Ei cui deerat, abundantiore tribuendo honorem.* tum ex societate, imò ex coniunctione cum aliis membris in vnum corpus. Honorantur siquidem naturali honore à deo huiusmodi membra, ex hoc ipso quòd nobilibus iuncta sunt membris. Tum ex eo quòd deseruiunt etiam nobilissimis operibus & totius corporis & nobiliorum membrorum. *Vt non sit schisma in corpore.* Huiusmodi enim redundantia naturalis honoris in membra infirma, ignobilia, indecora, tollit discordiam in corpore. Efficit enim honorem communem. *Sed in idipsum.* pro, in idem, *pro seinuicem sollicita sunt membra.* Communitas honoris non solum tollit discordiam in corpore secundum esse, sed etiam efficit vt secundum actiones membra sint pro seinuicem sollicita ad idem, ad quod quodlibet membrum secundum se tendit. Sunt enim sollicita vt visus videat

PRIORIS AD CORINTHIOS

deat, vt olfactus odoret, & sic de aliis: quoniam ad hoc agunt actiones suas vt & totum corpus & singula mēbra sint bene disposita. Vnde naturaliter opponimus manum pro tutela capitis, &c. *Et siquid patitur vnum membrum.* Ecce connexio membrorum secundum passionem. *Compatiuntur omnia membra.* Testatur concursus sanguinis ad percussum membrum quod compatiatur omnia membra percussio vno membro. Reliquis enim membris adimitur sanguis ad succurrendum percussio. *Sive gloriatur.* pro, gloriatur, *vnum membrum, congaudent omnia membra.* Tractatus de compassione membrorum tam in malum quàm in bonum simul cum contextu subiungente passionem delectationis in reliquis membris, cogit me ad interpretandum glorificationem naturalem: quæ est quum membrum fit dignum gloria, quod est quum membrum bene disponitur ex aegritudine transeundo in sanitatem, seu roboratur dum ex imbecilli fit robustū: tūc enim membrum dignum fit gloria naturali: & tunc omnia mēbra cōdelectantur, redeuntia ad pristinum corporis sani ex integro statum. Delectatio siquidem naturalis nihil aliud est, quàm quies in bona dispositione: ac per hoc huiusmodi congaudere est in meliori dispositione iam quiescere mēbra quæ ex vnius passionis quietem amiserant. Et (vt iam dictum est) ad instruendū mēbra mystica profectus est tam diffuse Paulus hæc de membris naturalibus: iuxta hæc enim ipse sentiebat in seipso, quis infirmatur, & ego non infirmor, & cætera. *Vos autem.* Ratione unitatis. *Estis corpus Christi.* Ratione verò diuersorum meritorum, officiorum, donorum, &c. estis. *Et membra de membro.* pro. ex parte. Non estis membra omnia corporis Christi (sunt enim alia membra corporis Christi in aliis locis vbique per orbem sparsa, imò & aliqua in cælo) sed estis membra ex parte, estis aliqua pars membrorum Christi. *Et quosdam quidem posuit Deus in ecclesia.* Hic incipit prosequi secundi generis diuisionem: illam scilicet, & diuisiones ministracionum sunt: ita quòd simul explicat diuisionem illā, & applicat ad propositū corporis Christi mystici diuersitatem membrorum. Vnde quemadmodum de membris corporis naturalis dixerat, posuit Deus membra vnumquodque in corpore sicut voluit, ita modo dicit de membris mysticis, & posuit deus quosdā quasi mēbra in ecclesia quasi corpore. *Primum apostolos.* Suprema membra apostolos explicat. Ad eos enim spectat vniuersalis ecclesiæ regimen non solum verbo & actione, sed etiam scriptura. Vnde sola scripta ab

apostolis

apostolis (seu ab eis approbata) sacrae scripturae auctoritatem habent. *Secundo prophetas*. qui à deo immediate instruuntur per reuelationem. *Tertio doctores*. qui interpretantur tradita ab apostolis & prophetis. *Deinde virtutes*. Miscet Paulus membra primae diuisionis membris secundae, ea ratione vt intelligamus tam primae quam secundae diuisionis membra non esse communia omnibus, sed hoc vni hoc alij dari. Quod dicit virtutes (hoc est potetiae) superius dixerat in prima diuisione operationes potentiarum. Quarto itaque loco donum potestatis faciendi miracula circa caelum & elementa, non sub ratione doni, sed sub ratione ministerij locat. Et hoc idem intellige de alijs subiunctis donis. Omnia enim hic inducuntur quatenus ministeria sunt ad utilitatem ecclesiae. *Exinde gratias curationum*. pro, dona sanationum. De quo superius dictum est. *Opitulationes*. pro, subuentiones. Hoc non fuit numeratum inter dona. Et appellatione subuentionum intelligo ordinem eorum qui in ecclesia dei operibus misericordiae vacant. qui enim huiusmodi officium profitentur factis, sextum in ecclesia tenent locum subueniendo alijs. *Gubernationes*. Et hoc quoque non fuit inter dona computatum: sed ministerium est quo aliqui praesunt gubernationi temporalium, qui in primo principio ecclesiae Hierosolymis vocati sunt diaconi, hoc est ministri. *Genera linguarum*. Vltimo loco posuit Paulus ministrantes ecclesiae generibus linguarum. Nam quod sequitur, interpretationes sermonum, in textu non habetur, sed adiectitium est. *Nunquid omnes apostoli? nunquid omnes prophetae? nunquid omnes doctores? nunquid omnes virtutes? nunquid omnes gratiam habent curationum? nunquid omnes linguas loquuntur? nunquid omnes interpretantur?* Explicata diuersitate ministeriorum, explicat quod non omnia omnibus, sed hoc his, illud alijs in ecclesia tributum est à deo. Et sententia clara est: aduertedo quod vbi dicitur gratiam habent curationum, legendum est dona habent sanationum. *Aemulamini charismata meliora*. pro, potiora. Et dictionem Graecam charismata, interpret reliquit: quum potuisset dicere dona. Quum distinxisset tum dona, tum ministeria, non dicit aemulamini ministeria potiora, (hoc enim esset materia dissidij: praeter hoc quod esset aemulatio praesumptuosa) sed dicit aemulamini dona potiora. Illud enim esset ambitionis, hoc verò est proficietis affectus, & tendentis de bono in melius. *Et adhuc excellentiorem viam vobis demonstro*. Niti ad potiora dona laudabilis est via: sed excellentior via monstranda superest, & haec (vt dicitur) est via dilectionis. ¶ *Aduerte quod haec*

hæc particula æmulamini &c. deberet esse principiū capituli sequētis. nam in his verbis Paulus proponit more suo dicēda. Proponit autem dicenda in duobus capitulis. nam dicendo æmulamini dona potiora, proponit tractanda in cap. 14. & dicendo, & adhuc excellentiorem viam vobis demonstro, proponit tractanda in cap. 13. Incipit enim exequi ab vltimo proposito.

CAPVT XIII.

S *I*linguis. Prosequitur tertium genus. diuisiones operationum sunt, idem vero deus. Et intēdit diuisiones operationum quæ sunt diligere, sperare, & credere. Et incipit à dilectione, ita quod primo tractat de dilectione: & vltimo distinguit dilectionē à credere & sperare. Aduertendum est enim quod vbiq̄ueque interpret in hoc capitulo nominat charitatē, iuxta Græcum textū nominatur dilectio. & articulus præpositus in Græco monstrat quod nō de quacunque dilectione, sed de illa dilectione est sermo quæ diuidit filios dei à filiis perditionis, quam Latini theologi appellant charitatem. ¶ Ordinatē autē procedens ad seruandum promissum (scilicet excellentiorē viam vobis demonstro) monstrat primo excellentiā charitatis respectu omnium tam donorum quàm ministeriorum, de quibus in præcedēti capitulo tractauit. Et incipit à dono linguarū, à ministerio apostolatus. Et donum quiddem linguarū explicat proprio nomine, dicendo si linguis: ministerium autē apostolatus insinuat loquendo in propria persona, loquar, factus sum, si habuero, si nouerim, si distribuero &c. Vniuersum enim hunc primū tractatum ideo in prima persona prosequitur, vt intelligamus verificari quæ dicit etiā de ipso met apostolo. *Hominum loquar.* Non dicit hominū Asiæ aut Europæ aut Aphricæ, sed absolute hominum, vt cōprehendat omnium humanarum linguarū genera. *Et angelorum.* In sacris scripturis inducuntur sæpe angeli loquentes: nec solum hominibus, sed quandoque inter seipsos. quam locutionē theologi interpretantur locutionē intelligibilem. Ita quod per linguas hominum intelligitur omnis locutio sensibilis, per linguas vero angelorum omnis locutio intelligibilis: vt ex his duobus generibus loquendi omnis loquendi modus comprehendatur. nam etsi inuenitur locutio imaginaria, ad intellectualem reducitur. Quod ideo dixerim, vt vnicuique opinioni de natura angelorū satisfiat. Non est præsentis negotij discutere naturas spiritualium substantiarum, quas dæmones & angelos dicimus, an omnes sint incorporeæ, an loquantur solis intellectibus, aut etiā cogitatiuis, seu
actiua

æstimatedis virtutibus. Sat est præfenti proposito intelligere quod
 siue loquar linguis, hoc est, sermonibus hominum, siue sermoni-
 bus angelorum, &c. Non enim est hic sermo de corporeo mem-
 bro linguarum, sed de modis loquendi. *Charitatem autem non habeam.*
 Ecce secunda pars antecedentis huius conditionis: consequens
 autem est quod subiungitur, *Factus sum velut æsonans.* pro ,re-
 sonans. Et superfluit velut. Assimilat se sine charitate loquentem
 omnibus humanis, aut etiam angelicis linguis, non terræ, non
 ligno, sed æri, non cuiusque (quia non male sonanti) sed reso-
 nanti, bene reddenti sonum. Tanquam sic loquens perinde sit, ac
 inanimatum bene reddens sonum, tanquam non sibi, sed aliis
 præclare sonet. *Aut cymbalum tinniens.* Cymbalum est instrumen-
 tum notum, quo vtuntur puellæ choreas ducentes, gestando si-
 nistra manu cymbalum, & dextera percutiendo illud, & eius so-
 nus propriè est tinnitus multorum circularum æreorum qui in cir-
 cunferentia lignea cymbali filis ferreis sustentantur. Simul enim
 tota illa circularum multitudo tinnitus emittit percussâ perga-
 mena planitie cymbali. Huiusmodi enim cymbala tinnitus
 emittunt multos pro choreas ducentibus, nõ pro seipsis. Et attu-
 lit similitudinem æris & cymbali, hoc est, naturalis & artificia-
 lis soni: vt artificiale referatur ad linguas hominum (quorum
 omnia linguarum genera arte constant) naturale vero ad lin-
 guas angelorum, quorum sermones naturales sunt. *Et si habuero*
prophetiam. Ecce excellentia charitatis ad prophetiam & prophe-
 tias. *Et nouerim mysteria omnia.* Ecce excellentia charitatis ad sapien-
 tiam & doctores. *Et omnem scientiam.* Ecce excellentia respectu
 doni sciëntiæ. *Et si habuero omnem fidem ita vt montes transferam.* Ecce
 excellentia charitatis respectu trium donorum, scilicet fidei de-
 agendis, potestatum, & sanationum. Hæc enim tria cõprehen-
 duntur sub hoc vno, si habuero omnem fidem: quoniam omnia
 dona circa miracula innituntur fidei. & propterea dixit omnem
 fidem, vt omnem gradum huiusmodi fiduciæ cõprehenderet. Et
 explicauit effectum qui nunquam aut rarissime adhuc factus est.
 Dico autem rarissime, quoniam Grego. in primo Dialo. refert
 quendam Gregorium mouisse montem. *Charitatem autem non ha-*
bueno, nihil sum. in esse diuini consortij. Obiicitur apostoli do-
 ctriinæ quod nõ constat sibiipso, eo quod ad Ro. scripserit iustificari
 hominem fide sine operibus: ad Corinth. autem fidem omnem
 sine dilectione non conferre diuinum esse hominum animis.

¶ *Solutio est, quod diuersimode vtitur Paulus fidei nomine. Nam*
 ad Ro.

ad Ro. sub fidei nomine cōprehendit fidem, spem, & dilectionē. In cuius signum tanq̄ synonymis vtitur fide & lege fidei: vt patet ad Ro. 3. certum est autē sub lege fidei quæ distinguitur contra legem factorum comprehendi etiam spem & dilectionem: quemadmodū sub lege factorum, opera etiā omnium virtutum moralium (prudentiæ, iustitiæ, temperatiæ, fortitudinis, & partium earum) quæ gentes sine scripta lege faciunt. Et in promptu est ratio: quia sicut fides distinguitur contra opus, quia innititur deo cui creditur, ita spes innititur deo in quo speratur, & dilectio innititur deo qui diligitur: opera autē virtutum moralium innituntur propriæ & operantis rectitudini. Attestantur quoque verba domini, tanquam pro eodē vtentis fide & dilectione, dum peccatrici dixit, fides tua te saluam fecit: & de ipsa dixit, dimissa sunt ei peccata multa, quoniam dilexit multū. Hoc verō in loco, sub fidei nomine solam ipsam fidem seorsum à dilectione significat: vt clare patet in textu. nulla igitur est dissonantia. *Et si distribuero in cibos pauperum omnes facultates meas.* Interpres addidit pauperum ob claritatē sensus. Ecce excellentia charitatis ad ministeria subuentionū & gubernationum. Vtrūque enim sub hoc vno comprehenditur. *Et si tradidero corpus meum ita vt ardeam.* Superfluit ita. & ardere pro comburi interpres posuit. Est enim sensus, Et si tradidero corpus meū ad hoc vt cōburatur. ¶ Vbi nota quod nō dicit, quod si toleraui corpus meum comburi, sed longe plus. Spōtaneam enim oblationē corporis sui ad hoc, vt comburatur significat: quod multi martyres fecerunt. Et hoc superaddidit donis & ministeriis superius numeratis: quoniam sciebat apostolos missos sicut oues inter lupos, ad docendum. q̄ si etiam ipse apostolus seruaret hoc vsque adeo q̄ sponte se traderet vt cōbureretur, absque charitate nihil sibi prodesset. Et verum dicit. Possunt enim hæc fieri ab hæreticis & ab infidelibus pertinacibus in sectis suis. *Charitatem autem non habuero, nihil mihi prodest.* Meritorie ad vitam æternam. ¶ Ex his omnibus patet excellētia charitatis respectu omnium tam ministeriorū quàm donorum. *Charitas patiens, pro, longanimis, est.* Aduerte prudens lector, quod opera virtutum dupliciter librantur, vel secundum quod sunt propria virtutum opera. Et sic à Paulo excluduntur à iustificando hominem: & è regione legis fidei locantur: vt pote cōmunia etiam infidelibus, seu nō iustificatis. Vel vt imperatur à charitate, & sic tam virtutū moralium cōmunium etiam infidelibus, quàm theologialium communium etiam nō iustificatis opera

opera, & iustificat & viuificat aeterna vita hominē, & sine ipsis fides mortua est. Et sapissime in sacra scriptura precipiuntur, ac commendantur vsque adeo, vt sine ipsis dilectio dei salua esse non possit, & sine ipsis vana omnia ad aeternam cēseantur vitā. Et sic liberando, opera reliquarum virtutū Paulus attribuit charitati hoc in loco. ¶ Igitur declarata excellentia charitatis respectu tam donorū, quā ministeriorū, declarat modo excellentiam eiusdem ex fructu. In quo simul manifestādo effectus charitatis describit ipsam qualis est in actionibus & passionibus tā intus, quā extra. Describit autem ipsam ex contrariis effectibus ad amorē proprium, ad amorē carnalē, ad amorē mundanum. ¶ Primus ergo effectus eius est internus, & est credere hominē longanimē. Vere enim in longum extendit ad animū, ad veram aeternitatē extendendo affectum ipsius, quo contra carnalis aut mundanus amor cōtrahit animum ad transitoria. *Benigna est.* Exterior effectus est respectu praesentiū. Benignitas enim ferax est boni: quo cōtra amor proprius tenax est boni, si quod habet. Efficit enim charitas hominē propensum ad donandū, ad comiter atque suauiter se gerendum cum aliis. *Charitas non emulatur.* Amor proprius, siue carnalis siue mundanus, pater est inuidiae diuersis rationibus: charitas autem inuidiā omnem excludit, tam circa consortiū in praecipuo amato, quā circa alia aliorum bona. Gaudet enim etiam si alij plus participent tam praecipuū quā alia bona. *Non agit perperam.* Aduerte quod interpres nō vritur perperam Latine, sed Graece. Graecam siquidem dictionem relinquere voluit: non tamen integram reliquit. Vnde non est sensus huius particulae ille, quem dictiones istae Latinae significant, sed quem dictio Graeca significat. de cuius significatione et si varia dicuntur, illa tamen huic textui consonat, vt incōstantia leuitasque mentis ac actionum excludatur. Amor enim proprius inconstans valde est: vt crebra fidei violatio in principibus testatur. Charitas autem non agit inconstanter: habet enim optimum illud gratiae quod est stabilire cor. *Non inflatur.* Superbiam excludit, amor proprio inuidiam comitem. *Non est ambitiosa.* pro, non agit inhoneste, seu turpe. Erubescētia: omnis materiam excludit charitas, dum tam quo ad opus quod facit, quā quo ad modū agēdi nunquam agit vnde tunc vel postea erubescat: erubescimus enim de turpibus, de inhoneste aut indecore gestis. Quo contra carnalis amor ea sic efficit, vt erubescendum sit. *Non quarit quae sua sunt.* Interpres addidit sunt. in

Græco legitur non quærit quæ sua ipsius. Exterior sollicitudo ad acquirendum gloriam, honorem, laudes, amicos, ministros, ac res delectabiles aut viles pro seipso, excluditur. Cuius oppositum in aliis amoribus euidenter apparet. *Non irritatur*. proculdubio læcessito iniuriis homine. Iram enim excludit, vsque adeo vt nec prouocetur ad iram ex iniuriis. Cuius cōtrarium in aliis conspicimus euenire amoribus. *Non cogitat*. pro, imputat, malū. Temeritatem excludit, qua seipsum aut carnem aut mundū amās, imputat malū illi quem nescit malū fecisse, aut imputat alicui malū in animo quo quis caret: habet enim temeritatē annexam huiusmodi amores in iis præcipue quæ tangunt amata. Charitas autem sicut est exterius constans in actione, ita est constans in mente: vt non permittat præcipitē ferri ad imputandum malum illi quem non constat peccasse. *Non gaudet super iniquitate*. Quemadmodum naturale est iusto gaudere de iustis operibus tam suis quàm aliorum, & liberali gaudere de liberalibus, & sic de similibus, ita naturale est amori mundano gaudere de mūdānis operibus, & carnali de carnalibus, & proprio de cōfēretibus sibi, siue iusta siue iniusta sint: & propterea de qualibet horum vere dicitur quod gaudet super iniquitate. Charitas autem non gaudet de iniquitate: vtpote sibi abominabili, vtpote inimica dilecto deo. De iniquitate autē proculdubio aliena, propriā enim non cōpatitur. *Congaudet autē veritati*. Expectabas vt diceret, cōgaudet autē iustitiæ: non hoc dixit, sed quod amplius est, cōgaudet autē veritati. Et propriissime dixit: vt intelligeremus quod charitas seu dilectio hæc de qua est sermo, est dilectio non vanitatis sed veritatis. Amori cuique respōdet sua delectatio & ecōuerso: amori carnali delectatio carnalis respondet, & ecōuerso, & sic de aliis: quo fit vt delectatio veritatis respondeat amori charitatis, & econuerso. Dilectio Christiana est dilectio veritatis nō figmentorum, est dilectio verorū bonorum, nō vanorū quæ apparent bona: est dilectio veritatis etiam si dilectionē honoris proprii sonet, si priuationē corporalis vitæ inducat: & propterea congauDET veritati vitæ, doctrine & iustitiæ. *Omnia suffert*. In tus cōgaudet veritati: exterius quoq; omnia suffert, plena est patientiæ charitas, vsque adeo vt non quædā, sed omnia toleret, nō solū tormenta & mala pœnæ, sed etiam mala culpæ, non quatenus sunt mala culpæ (sic enim non comprehenduntur sub genere tolerabilium pro quibus distribuit omnia quum dicitur, *omnia suffert*) sed quatenus sunt pœnalia: nam aliorum crimina

tristitiam ingerunt nō mediocrē diligentibus deum. Vnde & de
 Lot Petrus apostolus dicit, animam iustā iniquis operibus cru-
 ciabant. secundæ Petri 2. Et hinc dicitur q̄ non fuit bonus, quī
 non potuit tolerare malos. *Omnia credit.* reuelata à deo in sa-
 cra scriptura. Actus fidei attribuitur charitati imperatiue: sicut
 & actus patiētīæ, & similiter spei. *Omnia sperat.* promissa à deo.
Omnia sustinet. hoc est, manutinet, sustentat. Hoc quantum cha-
 ritatis officium conseruatiuum est trium præmissorum: nam
 omnia manuteneere & sustentare est omnibus periclitātibus suc-
 currere ne malis pœnæ succumbant, ne à reuelatis excidant, ne
 promissis desint. ¶ Nec dicit oēs sustinet, sed omnia: vt intelli-
 gamus q̄ quanuis ad omnes manutenedos non sufficiat, suffi-
 cit tamen ad manutenedū & sustentandum omnia illata, reue-
 lata & promissa, tum in illo in quo est, tum in ecclesia dei. Est
 enim hoc charitatis officium intendens omnibus animæ parti-
 bus: quia charitas vniuersis animæ partibus præsidet. Est & con-
 seruans in ecclesia integritatē virtutum quas opus est illam ha-
 bere. *Charitas nunquam excidit.* Declarat tercio loco excellētiam
 charitatis quantum ad permanentiam. Quum autē legis quòd
 dilectio nunquam cadit, caue ne intelligas charitatem semel ha-
 bitam nunquam amitti, incidendo in huiusmodi errorem: sed
 intellige Pauli verba tum ex contextu, tum ex ipsis verbis for-
 maliter intellectis, q̄ charitas quantum est ex parte tēporis ne-
 scit casum: hoc enim formaliter significat aduerbium temporis
 nunquam. Et hoc directē intendit, quoniā in hoc consistit diffe-
 rentia inter charitatem & subiuncta dona prophetiæ, linguarū,
 & scientiæ. Hæc enim dona adueniente tempore expectatæ fe-
 licitatis cessabūt: charitas autē adueniente huiusmodi toto æter-
 nitatis tempore, non cessabit. Et cum hac veritate constat stare
 simul, quòd aliunde quàm ex tempore charitas possit cadere à
 suo esse: perditur enim ex peccato mortali. *Sive prophetia euacua-
 buntur.* Non erit in patria cœlesti opus dono prophetiæ, vbi om-
 nes videbunt clare deum. *Sive lingua cessabunt.* Non dicit quòd
 cessabit lingua, sed cessabunt linguæ: quoniam non cessabit sen-
 sibilis locutio, sed cessabit diuersitas idiomatū. Erit enim labiū
 omniū vnum, multò magis q̄ fuerit olim ante confusionē lin-
 guarū. *Sive scientia destruetur.* Non est hic sermo de scientia ma-
 thematica & huiusmodi, sed de scientia sanctorum quæ innitit-
 tur fidei: quæ quoniā caret euidētia rerū scitarū, sicut & prophe-
 tia caret euidētia rerū quæ prophetantur, ideo cessabunt sicut

& fides. *Ex parte enim cognoscimus.* Rationem reddit quare scientia destruetur. Et quod dicit ex parte, referri potest vel ad rem cognitam, vel ad modum cognoscendi. Et quidem si referatur ad rem cognitam, sensus est quod rem cognitam per donum scientie, partim scimus, & partim nescimus. Et vere de cœlesti patria, de deo, &c. partim scimus & partim nescimus: & multo maius est quod nescimus. Si verò referatur ad modum cognoscendi, partim quoque cognoscimus, & partim non: nã deest euidenter cognoscere, & adest aliquo modo cognoscere. *Et ex parte prophetamus.* Similis distinctio ex parte rei prophetatæ, vel ex parte modi fieri potest: nam propheta quo ad modum cognoscendi caret euidentia rerum quas prænuntiat. Quãuis enim Esaias certus fuerit quod venturus esset Messias verus deus, quia certus erat deum sibi hoc reuelare, nõ tamẽ euidentẽ notitiam habebat mysterij incarnationis, & sic de similibus. Rem quoq; prænuntiatã non secundum omnes conditiones rationesque rei cognoscebant, non reuelante deo rotum. Quãuis autem distinctio hæc veritati innitatur, ad literalem tamen sensum textus huius directè spectat modus cognoscendi ex parte: quoniã hinc directè infertur cessatio. *Quum autem venerit quod perfectum est, euacuabitur quod ex parte.* E regione id ex parte locat Paulus perfectum: ac si dixisset, quum autẽ venerit quod integrum est, euacuabitur quod constat ex aliqua tantum parte. Nec dicit tolletur defectus partis, sed tolletur quod est ex parte, quod constat ex parte: vt intelligamus quod non supplebitur ei quod ex parte est altera pars, sed ipsum quod ex parte est, tolletur: vt intelligamus quod nõ supplebitur scientiæ aut prophetiæ quod ei deest, sed quod cessabit tam ipsa scientia quã ipsa prophetia constans ex parte, quemadmodum tolletur ipsa fides ac spes. Et ratio est quam diximus: quia constat ex ineuidentia: hoc enim est cognitiones, prophetiam, & scientiam constare ex parte. ¶ Sed occurrit quæstio, quum verum sit quod diligimus ex parte, cur non eadem ratione inferri potest, ergo dilectio cessabit? ergo quum venerit quod perfectum est, euacuabitur quoque quod ex parte est etiam in ipsa charitate, hoc est etiam ipsa dilectio ex parte? Quod enim diligamus ex parte, clare patet ex hoc quod nullus in hac vita diligit deum ex toto corde, ex rota mente, ex tota fortitudine, &c. ¶ Solutio est quod huiusmodi ex parte quod inuenitur in dilectione, nõ ei conuenit secundum se, sed redundat in eam ex notitia ex parte: si enim illam perfectam notitiam quæ in patria erit de deo, hic

habe

haberemus, diligeremus non ex parte, & ideo notitia per se ex parte constans, tollitur: dilectio autem quæ hic patitur hanc redundantiam, nõ tollitur. *Quum essem paruulus, loquebar vt paruulus, sapiebam vt paruulus, cogitabam vt paruulus.* Relatione præsentis status ad statum futuræ felicitatis postquam declarauit ex relatione constantis, ex parte ad perfectum, vt plenius doceret, declarat ex relatione ætatis puerilis ad ætatem virilem: vt intelligamus congruere nobis quasi puerulis huiusmodi notitias imperfectas prophetiæ & scientiæ quæ est secundum fidem. Vnde solos actus puerorum spectantes ad notitiam inducit loqui, sapere & cogitare. Et nihilominus pueriliter loqui relatiue ad genera linguarum, sapere ad prophetiam, & cogitare ad scientiam inducit tollenda: vt simul intelligamus in nobis ex successione ætatis virilis ad puerilem, non esse mirum quod in statu futuræ felicitatis tollentur quæ sunt præsentis status imperfecta. Ad hoc enim clare subiungitur. *Quando autem factus sum vir, euacuauit quæ erant paruuli.* Quod superius dixerat, tollitur quod ex parte est, modo per metaphoram dicit abstuli quæ erant paruuli. *Videmus nunc per speculum in ænigmate.* Non sufficit Paulo dupliciter declarasse relationem præsentis notitiæ ad futuram, sed tertio declarat ex alia similitudine. Assimilat enim præsentem notitiã quam de diuinis habemus, visioni per speculum in ænigmate. Ita quod tres condiciones sonat: prima est quod videmus: secunda quod per speculum: & tertia quod in ænigmate. Sæpe declarauimus quo pacto visio inuenitur in huiusmodi quæ de deo scimus sub fide. Videmus enim non res ipsas, sed credibilitatem earum: nõ videmus quod deus sit trinus & vnus, quod verbum caro factum est, & reliqua huiusmodi, sed videmus quod hæc sunt credibilia: sicut non video Parisios, sed video credibile esse quod Parisij sint. Et hæc visio causatur ex accumulatione tot testimoniorum.

¶ Per speculum verò videre potest intelligi dupliciter: vel vt videmus in speculo resultantibus similitudines hominum, arborum, &c. vel vt videmus per vitrea ocularia. Et vtroque modo verificatur quod videmus per speculum in ænigmate diuina: nam & videmus deum non in seipso, sed in eius similitudinibus quæ sunt creaturæ: nec ex harum inspectione similitudinum clarã habemus de dei & cœlestis patrie conditionibus notitiã, sed obscurã: & videmus ex parte nostri per species abstractas à sensibilibus quasi per ocularia specula, quæ dei & cœlestis sunt patrie cum difficultate & obscuritate. *Tunc autem facie ad faciem.* Contra

videre per speculū in ænigmate, describit visionem dei in statu futuræ felicitatis facie ad faciem: hoc est sine medio. Vtrinque excluditur mediū: tam ex parte videntis dicendo facie, quàm ex parte rei visæ dicendo ad faciem, & simul claritas visionis significatur ex intuitu facie ad faciem. Non potuit similitudine sensibili significari clarius visio intelligibilis immediata & clara, quàm per visionem facie ad faciem. ¶ Et quoniã Paulus vtitur hac visione vt opponitur ad visionē per similitudinē in ænigmate, euidenter constat q̄ in alio sensu vsus est Iacob hac visione, quum dixit Gene. 32. vidi dominum facie ad faciem. Nam constat quòd per similitudinem viri luctantis cum eo, & cum ignorantia nominis illius, vidit dominum: quod est videre per speculum in ænigmate apud Paulum. Sed Iacob ad significandum excellentiam illius apparitionis, vsus est tali modo loquendi: intendens per dominum non deum in seipso, sed deum in illo apparente viro, quem virum vidit facie ad faciem. *Nunc cognosco ex parte, tunc autem cognoscam sicut & cognitus sum.* Quarto Paulus manifestat qualis est differentia inter notitiam præsentē & futuram de deo, penes differentiam supra positā de eo quod est ex parte & perfectò. Declarat siquidem simul, & quid est illud perfectum in notitia, & quid est videre deum facie ad faciem, distinctum contra videre deū per speculum in ænigmate. Quod nanque dixerat videmus nūc per speculum in ænigmate, modo dicit nunc cognosco ex parte. Et quod prius dixerat tunc autem facie ad faciem, modo dicit tunc cognoscā sicut cognitus sum: & hoc quoque est perfectum quod tunc veniet. Videntes se facie ad faciem ita se habent, q̄ quilibet eorum cognoscit alium illo eodem modo quo cognoscitur ab alio, quātum est ex modo videndi: & propterea Paulus dicit, tūc cognoscam deum sicut & cognitus sum à deo. Nec dicit quantum cognitus sum, sed sicut cognitus sum: scilicet sine aliquo medio offuscante seu diminuente notitiam, imò eodem medio: nam cognoscam deum per ipsam & in ipsa deitate vt medio, quemadmodū ego cognitus sum à deo per ipsam & in ipsa eadē deitate. Et similiter ex parte cogniti cognoscam deum sicuti est, sicut cognitus sum ab eo sicuti sum. Ad quorum neutrum sufficit quæcunque naturalis de deo notitia quam habent intelligentiæ quas angelos dicimus. ¶ Dixi autē, erudite lector, de modo vidēdi sine medio offuscate seu diminuente notitiam: quoniã deus nihil intuetur nisi in seipso deo, sed ille intuitus est longe clarior quàm videre facie ad

faciē: & eminenter includit in se quicquid perfectionis & claritatis est in videre faciē ad faciē intelligibili intuitu. Sed Paulo sufficit ut illo intuitu prout habet id quod est visionis faciē ad faciē. Et ideo dicit tunc cognoscam sicut & cognitus sum: hoc est intuendo deū sicuti est, siquidem & ipse intuetur me sicuti sum. *Nunc autem manent.* In presenti tēpore manēt in omnibus Christianis nomine & factis, non in quibusdā sic, & in quibusdā non. *Fides, spes, charitas, tria hæc.* Ecce diuisiones operationum sunt, idē autem deus: & vere idem deus est harum operationū non solum author, sed regula & obiectum: tota enim credēdi ratio est deus qui creditur reuelator omnium quæ credimus: quem credimus trinum in personis, vnum in substantia, creatorem cali & terre, &c. Vniuersæ quoque spei nostræ ratio est deus, qui promisit beatitudinem: qui speratur beaturus nos per ipsum. Nec minus vniuersæ dilectionis nostræ ratio est deus, quem super omnia & in omnibus diligimus: cui quærimus gloriā, &c. ¶ Et dixit tria hæc, non vt numerandi tibi tolleret laborem, sed vt intelligamus ex industria tria hæc tantum proponere: quia sola hæc tria sunt virtutes theologales, habentes s. deū pro proximo obiecto, sine, & regula. Sola hæc tria principatum obtinent in anima, reliqua enim quæ virtutum aliarum sunt, ad manifestādum seu exequendum sunt. Dixit tria hæc: ne errares putando hæc esse vnum & idē cum charitate, propterea quia de charitate dixerat omnia credit, omnia sperat: sed intelligeres nec vnū nec duo, sed tria esse, vt non confundamus has virtutes. *Maior autem horum est charitas.* Vel Græco more interpretes locutus est (quod magis quadrat) pronomen horum non construitur cum comparatiuo maior, sed ordo literæ est, horū autē charitas est maior: nō enim significatur quod maior his tribus est charitas (esset enim maior sei pla) sed quod inter hæc charitas est maior, sicut monstrando duos gemellos fratres dicimus, horum duorum fratrum hic est maior. Nec oportuit explicare qualiter sit charitas maior: quia ex dictis satis habetur quod principatur fidei, mouendo ad credendum omnia: & spei, mouendo ad sperandum omnia, &c.

CAPVT XIII.

Sectamini charitatem. Proposuerat duo: æmulationem meliorem donorum, & excellentiorem viam. Tractauit secundum in precedente capitulo, intendit modo tractare primum. Et propterea continuando dicta dicendis iterum resumit primum subiungendo, *Æmulamini spiritalia.* proculdubio dona.

Magis autem ut prophetetis. Quod proponēdo in genere dixerat potiora, modo in specie dicit, magis autem ut prophetetis. Et est ratio dicti: quia Corinthij magni pendebant donum linguarum nimis: propterea enim Paulus præponit prophetiam ut doceat Corinthios magis appetere donum prophetiæ, quàm donum linguarum. In primitiua siquidem ecclesia alij accipiebant à spiritu sancto donum linguarum, alij donum prophetiæ. Corinthij autē valde appetebāt donū linguarū. ¶ Vbi aduerte q̄ vniuersus textus iste loquitur proprie de dono linguarum & dono prophetiæ: ut tractando textus ipse testatur. Et scito ex eodē tractatu quòd de ratione doni linguarum, nec erat intelligi ab aliis, nec etiam intelligi ab ipso loquente verba quæ donum porrigebat: sed accipiens donum linguarū mouebatur à spiritu sancto ad loquendū magnalia dei prout spiritus sanctus dabat ei loqui. nec solum mouebatur lingua ad proferēdum illa verba, sed simul mouebatur à spiritu sancto affectus loquentis in deū motu cuiusdam deuotionis ad laudandum deū. Hæc omnia ex textu habentur. ¶ Nec ex his accipias quòd Apostoli loquentes linguis non intelligebant quæ dicebant: quoniam Apostoli non solum linguarum dono donati, sed spiritu sancto repleti sunt, & donum interpretandi simul habebant: quoniam ad hoc datae sunt illis linguæ, ut non egerent interprete prædicantes diuersarum linguarum hominibus. hæc enim quæ hic à Paulo dicuntur, sunt de dono linguarum puro intelligenda, ut textus etiam explicat. *Qui enim loquitur lingua.* Antequā probet, magis autem ut prophetetis, præmittit differētiā duplicem inter donum prophetiæ & donum linguarum. Altera est quòd qui loquitur lingua, *Non hominibus loquitur.* nec sibi nec alteri homini intelligēti quandoque. *Sed deo.* Intelligenti. *Nemo enim audit.* Ecce quare hominibus non loquitur, quia contingit quandoque quòd nullus homo intelligibiliter audit. *Spiritus.* pro, spiritu, *Autem loquitur mysteria.* Ad excludendum etiam loquentem intelligere, dicit quòd loquitur mysteria, occulta dei, non ex propria mente sed spiritu, proculdubio sancto, mouente spiritum hominis loquentis ad loquēdum occulta dei. *Nam qui.* pro, qui autem. *Prophetat, hominibus loquitur.* Ecce differentia. *Ad edificationem.* Superfluit ad. Bene nota quòd loquens lingua non solum differt à prophetante: quia ille non hominibus, iste hominibus loquitur: sed etiam quia ille loquitur mysteria (hoc est, occulta) iste verò loquitur ad *edificationē.* *Et exhortationem & consolatio*

solationem. Loquitur prophetans manifesta verba ædificatoria
 & exhortatoria & consolatoria. Et ædificatio quidē ad effectum
 spectat, exhortatio verò ad robur in bono, consolatio autem ad
 refrigerium in perpessione malorum. Vbi cerne materiam verę
 prophetiæ nõ esse loqui vana, sed quæ sunt ædificationis aut ex-
 hortationis aut consolationis spiritualis. Hæc est prima differē-
 tia. *Qui loquitur lingua.* Ecce secunda differentia. *Semetipsum ædi-
 ficat.* Accenditur enim affectus proprius loquentis erga deum,
 largitorem tanti doni. *Qui autem prophetat, ecclesiam dei ædificat.*
 Superfluit dei: quauis subintelligatur. Differentia clara est.
Volo autem omnes vos loqui linguis: magis autem prophetare. Ne ex di-
 ctis differentiis aspernari videretur donum linguarum, asserit
 placere sibi quòd in omnibus sit donū linguarum, magis tamen
 placere quòd in eis sit donum prophetiæ. *Nam maior est qui pro-
 phetat quàm qui loquitur linguis.* Ecce ratio. *Nisi forte interpretetur.*
 Superfluit forte. Hic est textus, vnde clare sumitur quòd de ratio-
 ne doni linguarum non est quòd ipse loquens intelligat sua ver-
 ba: nam si intelligeret nõ diceret Paulus de loquente linguis nisi
 interpretetur: hoc est, nisi exponat verba quæ loquitur: nisi
 habeat donum interpretandi verba quæ loquitur. Talis enim
 qui habet vtrunque donū non postponitur prophetæ: quoniam
 interpretatio est ad ædificationē ecclesię: vt clare subditur, dicen-
 do, *Vt ecclesia ædificationem accipiat.* Hic est enim fructus interpre-
 tationis, quem non habet donum linguæ purum. *Nunc autem
 fratres,* Declarat Paulus quod dixerat quòd loquens linguis non
 ædificat ecclesiam, multiphici argumento: & primo à seipso.
Si venero ad vos linguis loquens, quid vobis prodero, quasi dicat nihil.
Nisi vobis loquar. intelligentibus. *Aut in reuelatione,* diuinorum
 secretorum, quæ sola reuelatione noscuntur. *Aut in scientia,*
 eorum quæ spectant ad sacras scripturas. hæc est enim scientia
 sanctorum. *Aut in prophetia,* futurorum seu oculorum cor-
 dium. *Aut in doctrina,* morum. *Tamen,* pro, quin &. Secun-
 dum argumentum ad idem ex instrumentis musicis affert. *Quæ
 sine anima sunt vocem dantia,* hoc est, instrumenta musica: quæ
 dicuntur emittere vocem pro quanto similitudines quædam vo-
 cum ingerunt, dum arte humana musicam resonant. *Sine tibia.*
 Et in hoc intellige genus instrumentorum musicorum quæ fla-
 tu sonant. *Sine cibara.* Et in hoc comprehenduntur instrumen-
 ta quæ tactu sonant. *Nisi distinctionem sonituum,* pro, sonis, *dederint.*
 hoc est, nisi soni dearticulentur ad similitudinem vocum
musica

musicarum. *Quomodo sciatur id quod canitur.* Deest tibia, aut cithara-
 rizarum? Clarum est enim quod nisi dearticuletur sonus citharæ
 non discernitur quod canitur. Si nanque confuse sonaret, nul-
 lus cantus discerneretur in eo. *Etenim si incertam vocem tuba dede-
 rit, quis parabit se ad bellum?* Declarat amplius exemplo à sono tu-
 bæ: quæ aliter sonat quum vocat ad prælium, aliter quum
 causa lætitiæ, aliter quum ad conueniendum. Et propterea si
 vocem non determinatam ad hoc vel illud, sed incertam dede-
 rit, nullus accinget se ad prælium. *Ita & vos per linguam.*
 Hoc est, per donum linguæ, *Nisi manifestum sermonem dederit-
 is.* Hoc est, nisi intelligibilem aliis sermonem protuleritis aut
 interpretati fueritis. *Quomodo sciatur id quod dicitur?* Quasi di-
 cat, nullo modo. *Eratis enim in aëra loquentes.* Prouerbi-
 um vsitatum inducit pro inconuenienti comitante loquentes lin-
 guis sine intellectu aut interprete. *Tam multa.* Tertium affert
 argumentum ad idem ducens ad inconueniens. *Vt puta.* Di-
 ctionem Græcam interpretatam puta, alij interpretantur ver-
 bi gratia, alij vt contingit. Et hoc magis quadrat sententiæ
 textus: significatur enim innumera multitudo idiomatum,
 vt contingit. *Genera linguarum.* pro, vocum, sunt in hoc mun-
 do. Superfluit hoc. *Et nihil sine voce est.* Hoc est, & nullum
 hominum genus sine idiomate suo est. Et affert hæc vt intel-
 ligamus quod esse barbarum est esse relatiuum, & nullum ho-
 minem esse absolute barbarum: quoniam in omni genere
 sunt homines communicantes in idiomate, ac per hoc inter
 se nullus est barbarus: hinc enim properat ad deducendum
 inconueniens, dicendo, *Si ergo nesciero virtutem vocis, ero ei
 cui loquar.* Pro, qui loquitur. hoc est, loquenti. *Barbarus.*
 Ego audiens, & non intelligens significatum vocis, ero barba-
 rus loquenti, & econuerso. *Et qui loquitur.* erit. *Nisi barbarus.*
 Hoc est illud inconueniens ad quod deducit, quod quum quis
 loquitur linguis non intelligenti vterque est alteri barbarus: &
 loquens audienti, & audiens loquenti: vt vel ex hoc abominabi-
 li nomine abducat Corinthios à tanto affectu doni linguarum.
Sic & vos quoniam emulatores estis spirituum. Prudens Paulus
 tacita applicatione barbari ad Corinthios loquentes linguis
 non intelligentibus, & absque interprete, vertit applicationem
 cum illorum laude ad suadendum vt quærant maius bonum.
 Ac si apertius dixisset: sic & vos vitantes hæc, quia æmulo-
 res estis donorum spiritualium. hoc enim ad laudem illorum
 spectat

spectat. *Ad ædificationem ecclesiæ querite vt abundetis.* Non dicit
 querite vt prophetetis ad ædificationem ecclesiæ, sed absolutius,
 querite vt abundetis donis spiritualibus ad ædificationem ec-
 clesiæ. poterant enim hoc habere etiam sine prophetia, habendo
 cum dono linguarum donum interpretandi. Vnde & subiungit,
Et ideo. vt abundet ad ædificationem ecclesiæ. Qui loquitur lingua,
oret vt interpretetur. Ecce via qua querendum est abundare ad
 ecclesiæ ædificationem, oratio deprecatiua ad deum pro dono interpretandi.
Nam si orem lingua. Hactenus Paulus declarauit q̄
 qui loquitur lingua non ædificat ecclesiam nisi interpretetur:
 quod in secunda differentia inter linguam & prophetiam dictum
 fuerat, modo declarat illud quod in prima differentia dixerat:
 scilicet qui loquitur lingua, non loquitur hominibus sed deo. &
 primo quod non loquitur sibi ipsi qui orat lingua. *Spiritus meus*
orat, mens aut̄ mea sine fructu est. Ne intelligeres de spiritu sancto,
 sed de proprio orantis spiritu dicit spiritus meus. Quemadmodum
 loqui lingua est loqui secundum donum linguæ purum, ita orare
 lingua est orationem vocalem ad deum fundere secundum donum
 linguæ purum. Spiritus meus vt distinguitur contra mentem meam,
 est pars affectiua vt ad spiritualia, ad deum summe spirituales affecta
 est impulsu spiritus sancti: mens vero mea, pars est intellectiua vt
 meditatur, contemplatur, & penetrat. Testatur enim experientia
 quod quum aliquis Latinæ linguæ expertus, à spiritu sancto mouetur
 ad orandum Latine (puta ad dicendum psalmum miserere mei deus)
 spiritus quidem eius, hoc est pars affectiua, orat (deuotione siquidem
 accenditur ad deum & spiritualem gratiam remissionis peccatorum)
 mens autem eius, hoc est intellectus, non meditatur sensum verborum
 quæ dicit, non contemplatur significata per illa, non penetrat illa,
 & propterea mens quatenus mentis exercet officium penetrandi
 significata eorū quæ dicit orando, est sine fructu proprio, qui est
 pasci sensibus seu significatis orationis. Hæc est sententia Pauli.
 Cum qua tamen stat q̄ plus fructus cōmunis (qui est lumen dei
 circa ea quæ sunt propriæ salutis) percipiat mens talis orantis
 ex feruore spiritus in deum quam percipiat orans theologus sciens
 & penetrans sensus omnes illius psalmi. *Quid ergo est?*
 Interrogatio est ad inquirendum an propterea non est bonum orare
 lingua quam orans non intelligit. *Orabo spiritu, orabo & mente:*
psallam spiritu, psallam & mente. Sufficiebat proposito dicere
 psallam spiritu, psallam & mente. nam de vocali oratione

tione sermo erat: & psallere quū idem sit quod canere, orationē
 sonat vocalem. Verū abundans doctrina Paulus explicat q̄ me-
 lius est tā sola interna oratione quā oratione vocali orare, vtro-
 que modo (scilicet spiritu & mente) quā spiritu tantū: vt simul
 doceret & bonum esse orare spiritu, & melius esse orare spiri-
 tu & mēte, etiam in oratione pure interna: vt quū persona indo-
 cta spirituali feruore orat, intus tantū animū eleuando in deum
 quasi in genere & in confuso, persona autem erudita non solum
 spiritum sed mentem distincte contemplantē diuina mysteria
 eleuante. de hoc enim orādi modo dicit orabo spiritu, orabo &
 mente. *Ceterum si benedixeris spiritu.* Ostendit quod nec homini-
 bus aliis loquitur ex hoc quod vtens dono linguæ in oratione
 publica incurrit inconueniens: scilicet quod caret respondente.
 Benedicere spiritu est laudare deum aliena lingua ex dono spiri-
 tus. *Qui supplet.* pro, qui implet, *locum idiote, quomodo dicit amen.*
 Idiota Græca dictio est, & illiteratum significat. Et de tali dicit
 quomodo dicit amē: quod significat fiat seu vere. quomodo con-
 sentiat affirmando seu cupiendo. *Super tuam benedictionem.* pro,
 gratiarum actionem? Et rationem subdit. *Quoniam quid dicas,*
nescit. Et ne intelligeres reprehendi à Paulo huiusmodi diuinas
 laudes subiungit, *Nam tu quidem bene gratias agis.* In quo & lau-
 dat opus & explicat quod dixerat quod loquens lingua loquitur
 deo. *Sed alter non edificatur.* In quo deficit lingua à prophetia. Ex
 hac Pauli doctrina habetur quod melius ad ædificationem ec-
 clesiæ est orationes publicas quæ audiente populo dicuntur dici
 lingua communi clericis & populo, quā dici Latine. *Gratias*
ago deo. Deest meo. Expeditis differentiis inter prophetiam &
 linguam, tractat quod principaliter proposuerat, magis autē vt
 prophetetis. Et primò ab exemplo proprio. *Quod omnium vestrum*
lingua loquor. pro, omnibus vobis magis linguis loquēs. ego ma-
 gis loquens linguis quā omnes vos, gratias ago deo meo. Vbi
 aperit quod donum linguarum ipse solus maius habet, quā
 omnes illi, & quod gratias agendo deo vtitur illis non inutiliter
 coram aliis, & propterea subiungit aduersatiue. *Sed in ecclesia.*
 In conuentu aliorum. *Volo quinque verba in sensu meo.* pro, inente
 mea, loqui, vt & alios instrua quā decem milia verborum in lingua.
 malo pauca verba à me intellecta & ad eruditionem aliorum in
 ecclesia dicere quā innumera solo dono linguæ. Ecce exēplum
 proprium. Vnde discere debemus eligibilius esse vt in ecclesia
 dicantur diuina (horæ scilicet canonicæ & missæ) intelligibiliter
sine

sine melodia musica, quàm sic vt non intelligi possint, qualiter
 sunt tam particulæ quæ sonis cõmittuntur organorũ, quã quas
 cantus reddit imperceptibiles, vel multitudine clamoris occupã-
 ris, vel qualitate cãtus notas magis quàm verba cõcinentis. Hæc
 enim omnia magis extranea sunt quàm decem milia verborũ
 in lingua. *Fratres nolite pueri effici sensibus.* Si non mouemini ab
 exemplo meo, moueamini ex puerili ætate quam induitis si nõ
 discernitis inter donum linguæ & prophetiæ, quod eorũ est me-
 lius. Pueri sensibus fiunt qui imitantur pueros in hoc q̃ non di-
 scernunt inter bonũ & melius. *Sed malitia paruuli estote.* Paruuli
 malitia sunt qui maligno carent animo imitates in hoc pueros.
Sensibus autẽ perfecti estote. Perfecti sensibus sunt qui pro consue-
 tudine sancta exercitatos habent sensus mētis ad discretionem
 boni & mali: quemadmodũ viri perfecti in ætate maiori habent
 sensus humanos ad discretionem boni & mali humani. *In lege
 enim scriptum est.* Esa. 28. Appellat enim legem totum vetus testa-
 mentum. *Quoniam, pro, q̃, in alijs linguis.* hoc est variis linguis. *Et
 labijs alijs.* hoc est diuersis modis proferendi. *Loquar populo huic.*
 Hebræo. *Et nec sic exaudient me.* obediendo. *Dicit dominus.* Vbi ad-
 uerte q̃ Paulus induxit hæc ex Esaia quo ad sensum: & cõiunxit
 illam particulam, & nec sic exaudient me, quæ ibidẽ habetur in-
 terpositis tamen quibusdam verbis: particulam verò illam dicit
 dominus, Paulus apposuit exponendo hæc verba in persona dei
 dicta. Quorsum autẽ hanc sententiã attulerit, subiungit. *Itaque
 lingua in signũ sunt, non fidelibus.* id est, non credentibus. *Sed infide-
 libus.* hoc est incredulis. *Propheta e.* pro, prophetia, autem non infide-
 libus, sed fidelibus. Ex allata Esaia sententia deducit Paulus diffe-
 rentiam inter prophetiam & linguas, penes eos quibus hæc in
 signum data sunt à deo. Et intendit ad literã q̃ donum lingua-
 rum datum est à deo in signum Hebræo populo tẽpore infideli-
 tatis eorum ad cõfutandum eorũ incredulitatem, prophetia ve-
 ro data est eidem populo tẽpore fidelitatis eorum. Si distinxeris
 statum Hebræi populi in statum quo verã habuit fidem, & sta-
 tum quo de statu fidelium transiuit ad statum infidelium, perci-
 pies hæc. nam perspicies q̃ innumeri prophete dati sunt populo
 illi, dum erat in statu verẽ fidei: quum autẽ occiso Christo incre-
 duli, ac in consortium infidelium transirent, aduenit spiritus san-
 ctus in dono variarum linguarũ in die Pentecostes. Ita q̃ diffe-
 rentia linguarũ & prophetiæ quam ponit hic Paulus, penes sta-
 tum Iudaici populi intelligitur. Et dixit hoc, vt Corinthij, non
 pueri

pueri sensibus: sed perfecti discernent ex diuerso statu populi
 Hebræi quo data est eis propheta, & quo datum est eis donum
 linguarū, quantū præminet propheta linguis. Describit enim
 prophetiam fructuosam populo illi, vt pote fideli: donum autē
 linguarū infructuosum eidē populo, vt pote nec sic credenti ve-
 ro Messia, imò ex tūc transferens eos in genus infidelium. Hoc
 enim deducit Paulus dicendo, q̄ in signum sunt incredulis, in si-
 gnum proculdubio Messia incredulis Iudæis. Et hunc esse sen-
 sum intentum à Paulo, apparet ex hoc q̄ in genere loquēdo de
 credētibus & incredulis statim subiungit oppositum de prophe-
 tia, dicendo q̄ propheta incredulos conuertit. Et in Actis Apost.
 donum linguarū datum esse constat Cornelio & suis credētibus
 & coram credentibus: imò in signum Petro & ecclesie fideliū,
 q̄ spiritus sanctus effusus esset in nationes: vt patet Act. 10. & 11.
*Si ergo conueniat vniuersa ecclesia in vnum, & omnes linguis loquan-
 tur. Accumulat rationes ad præferēdum prophetiam linguis ex
 accidentibus in publica ecclesia eorum: vt vel sic præferant pro-
 phetiam linguis. Sententia est clara. Intrent autem idiotæ aut infi-
 deles, nonne dicent quid insanitis? pro, q̄ insanitis. est enim sensus
 eos affirmaturos q̄ insanitis. Si autem omnes prophetent, intret autē
 quis infidelis vel idiota, conuincitur. pro, coarguitur. ab omnibus, di-
 iudicatur ab omnibus. Si omnes loquimini linguis, vos arguemini
 ab idiota seu infideli, q̄ insanitis: si verò omnes propheteris, erit
 econuerso: quando quidē ipse idiota aut infidelis coarguitur ab
 omnibus, diiudicatur ab omnibus prophetis (vt in hoc eodem
 capitulo Paulus dixit) loquentibus ædificationē & exhortatio-
 nem & consolationem spiritualement, idiota aut infidelis audiens
 conferendo vitam suam, superstitiones suas, & affectus suos cum
 iis quæ audit, arguitur in seipso & dissentit in seipso. *Occulta
 enim. pro, & sic occulta, cordis eius manifesta sunt* Non dicit cui
 manifestantur: progressus tamen susceptæ reprehensionis & di-
 scussionis habet vt sibi ipsi manifestet occulta cordis proprii: hoc
 est peccata quæ nesciebat esse peccata, manifestet sibi quòd sunt
 peccata. Culturam siquidem idolorum infidelis reputat esse re-
 ligionem: idiota vero aliquod aliud sibi occultum, peccatum di-
 cit. *Et ita cadens in faciem, adorabit deum.* Ecce vltior progressus
 ad conuertendum infidelem vel ad illuminandum ineruditum.
 primo enim arguitur & discutitur, & hinc deinde in notitiam
 occulti proprii criminis venit: atque inde procidit in faciē ado-
 rans deum. & demum. *Pronuntians quòd vere deus in vobis sit. Quid
 ergo**

ergo est fratres? Postquam declarauit magis autē vt prophetetis,
 declarat quod primo proposuerat, æmulamini spiritualia: in-
 structurus eos circa vsum spiritualiū donorum. Continuat autē
 dicta dicendis, sub quæstione inferendo, quid ergo ex dictis est
 agendum? Et subiungēs quomodo agendū in ecclesia ait, *Quum
 conuenitis*. Ecce ecclesia. *Vnusquisque vestrum*: Non dicit aliquis
 vestrum, sed quilibet vestrū. *Psalmum habet*. nō dicit psallit. Et si-
 militer subiungēdo, *Doctrinam habet, apocalypsim habet, linguam
 habet, interpretationem habet*. Nō dicit docet, reuelat, loquitur, in-
 terpretatur: vt intelligamus q̄ loquitur de habere communem
 psalmum, doctrinam, reuelationē, linguam, ac interpretationē.
 Et est sensus, q̄ quum cōuenitis, vnusquisque vestrū habet in cō-
 uentu hæc quinque, ad quod verificandū sufficit q̄ in conuentu
 sit aliquis doctor, aliquis habens donum linguæ, aliquis habens
 dono interpretandi, & sic de reliquis. hoc enim sufficit ad hoc
 vt quilibet habeat hæc in cōmuni. Spirituales siquidē diuitias ec-
 clesiæ Corinthiorū describit Paulus dicendo quū conuenitis, ad
 significandū qualiter vnusquisque hæc habet, scilicet in cōuentu.
 Quorsum autē hæc describat explicat dicendo, *Omnia ad edifica-
 tionem fiant*. nihil fiat vane, sed ad ecclesiæ Christi promotionē in
 spirituali vita. Interpres Græcas dictiones reliquit psalmum &
 apocalypsim: quum potuisset Latine dicere canticum loco psal-
 mi, & reuelationē loco apocalypsis. Et intellige per reuelationē
 reuelationes quæ tunc temporis fiebant illis qui prophetabant:
 subiungit enim de istis, q̄ si alteri fuerit reuelatum. per cant-
 icum vero non solum Dauidicos psalmos, sed quoscūque diuinis
 hymnos. per doctrinam autem, nō solum morum sed sacrorum
 quorumcūque. *Siue lingua quis loquitur*. Disponit modum vtendi
 dono linguarum: primo quātum ad numerum loquentium. *Se-
 cundum duos aut multum*. pro, plurimum, tres. Numerū statuit bi-
 narium, aut ad summum ternariū, qualibet vice qua fit conuen-
 tus. Deinde quantum ad tempus. *Et per partes*. pro, & separatim.
 hoc est, & non simul duo loquantur, sed separatim. Postea quan-
 tum ad fructū. *Et vnus interpretetur*. quod aliena lingua dictum
 est, vt ab omnibus intelligatur quid dictum fuerit. Denique in
 euentu absentis interpretis. *Si autem non fuerit interpret, taceat in
 ecclesia*. Hinc clare habetur q̄ de ratione doni linguæ nō erat q̄
 ipse loquens sciret interpretari in materna lingua quæ dicebatur.
 Corinthiis enim loquentibus linguis dicit, si autem non fuerit
 interpret taceat in ecclesia. Si Corinthius quilibet habens lin-
 guarum

guarum donum sciisset interpretari idiomate Corinthio quæ
 dono linguarum dicebat, nō oportuisset sollicitum esse Paulum
 si defuerit interpres, nō imposuisset illi silentiū in ecclesia: quo-
 niam ipsemet loquens aderat interpres ad ecclesie ædificationē.
Sibi autem loquatur & deo. Dixi, taceat in ecclesia, & non dico vt
 taceat penitus: quoniam potest vti dono linguarū priuatim lo-
 quendo sibiipfi in spiritu, non in mente, vt supra dictum est, &
 propterea adiungit & deo: vt intelligamus quòd concedit non
 vanum vsum doni linguarū, sed vsum religiosum in oratione in
 qua homo loquitur deo, & sibiipfi in spiritu. *Propheta autem duo
 aut tres dicant.* Disponit de vso doni prophetiæ in conuentu. Et
 intellige dicant, non simul, sed successiue. *Et ceteri diiudicent.* Ne
 proficiens se prophetā fallat aut fallatur, statuit q̄ ceteri discer-
 nant, discutiāntve dicta. *Quòd si alij reuelatū fuerit sedenti.* Audien-
 tes sedere prophetante stante significat, dicendo quòd si alij se-
 denti, & cum hoc significat nouam tunc in actu sedendi reuela-
 tionem factam. Ita q̄ duos modos prophetandi insinuat, alterū
 velut ordinariē prophetantium dicendo præparata ex præhabi-
 tis reuelationibus, & de talibus statuitur, duo vel tres dicant. Al-
 terum repentina tunc ibidem reuelatione motorum ad prophe-
 tandum, & de talibus statuit hoc. *Prior taceat.* Statuit q̄ cedat
 præparata perlaturus repentinæ reuelationi tunc ibidem factæ.
 tanquam spiritus sanctus elegerit locū ad tempus manifestādi
 illam reuelationem. *Potesis enim omnes per singulos.* pro, sigilla-
 tim, *prophetare.* Ne aut ægre ferat qui cœperat præparata dice-
 re prophetando impositum sibi ex statuto silentium pro tunc,
 aut ecclesia causetur q̄ impediatur doctrina per hoc statutum,
 subiungit quòd tempus suppetet quo omnes sigillatim poterūt
 prophetare, & hoc quo ad prophetantes impeditos tūc. *Vt omnes
 discant & omnes exhortentur.* Et hoc quo ad profectum ecclesie
 tam quo ad intellectum discēdo, quàm quo ad effectum exhor-
 tationem accipiēdo. *Et spiritus prophetarum prophetis subiiciuntur.*
 pro, subiiciuntur. Est enim numeri pluralis spiritus, & non signi-
 ficatur spiritus sanctus, sed significantur spiritus proprii, dona
 propria prophetarum quæ à spiritu sancto accipiunt. Non sunt
 veri prophetæ furiosi nec sui cōpotes quum prophetant: sed do-
 na spiritus sancti quæ accipiunt subiiciuntur libertati prophe-
 tarum quo ad vsum, possunt habito dono vti & non vti dicendo
 vel silendo. Et dixit hoc occurrendo obiicere volentibus contra
 statutum quòd prophetantes nō possunt se continere quin pro-
 se iuantur

sequantur cepta. *Non enim est dissensionis deus, sed pacis.* Si prophetarum spiritus non subiiceretur prophetis, deus motor prophetarum esset actor dissensionis: esset enim causa turbati ordinis & confusionis, multis simul prophetantibus inuitis. vbi enim multitudo sine ordine, ibi confusio, ibi dissensionis materia. Et propterea Paulus ratione reddit sui dicti: quia deus non est deus dissensionis, turbationis & confusionis, sed pacis. *Sicut in omnibus ecclesijs sanctorum doceo.* Superfluit doceo. *Mulieres.* Deest vestrae, in ecclesijs taceant. Superius monuerat quod mulier orans aut prophetans nudo capite, male facit, & per illud documentum corripit modum orandi aut prophetandi in mulieribus: modo penitus tollit a mulieribus prophetare in conuentu communi, vt intel ligamus vtrumque quod apud Corinthios agebatur reprehendendum a Paulo, tum modum prophetandi nudo capite, tum actum prophetandi in mulieribus. Et quemadmodum superius reprehendendo modum illum attulit pro autoritate consuetudinem ecclesiarum dei, ita modo a more omnium aliarum ecclesiarum inchoat monitionem, instruens & dicens, mulieres vestrae taceant in ecclesijs, hoc est in congregationibus communibus (secus in conuentu aliquo particulari) quemadmodum in omnibus ecclesijs sanctorum mulieres tacent. *Non enim permittitur eis loqui.* sermone publico, qui conuenit praesidentibus, quale est prophetare in ecclesia, aut loqui linguis in ecclesia. *Sed subditas esse.* oportet. *Sicut lex dicit.* in Gen. Sub viri potestate eris. *Si quid autem volunt discere, domi viros suos interrogent.* Quia ratio allata inhihet mulieribus loqui docendo publice, & Paulus intendit imponere silentium totale mulieribus in ecclesia: ideo adiungit de sermone disciplinae quod nec interrogando vt discant loquantur in ecclesia: & ne in ignorantia maneant, si quid volunt discere, domi interrogent viros suos. ¶ Noli propter hoc documentum reprehendere Christianum morem, quo mulieres interrogant in templo dei patres spirituales vt discant: quoniam hic mos sanctus est, nec est contra Pauli documentum. Aequiuocatur enim de ecclesia: nam Paulus docet quod in ecclesia, hoc est in communi conuentu, mulier nec ad docendum nec ad discendum loquatur: & hoc vbiq; seruatur. mos autem Christianus habet quod mulieres in ecclesia, hoc est in templo, loquantur & confitendo peccata sua, & interrogando priuate vt discant. Quod autem praetermissis viris suis interrogant spirituales patres, hoc ex defectu virorum accidit, qui nesciunt mulieres docere: doctrina autem Pauli respicit ad id quod deberet esse,

scilicet quòd viri sint adeo instructi vt possint etiam mulieres docere. *Turpe est enim mulieri loqui in ecclesia.* Consuetudini ecclesiarum sanctarum authoritatiq; legis adiungit rationem ex turpitudine actus. Inuerecundia siquidem turpis est mulieri: loqui autem in publico conuentu siue docendo siue discendo, inuerecundæ esset mulieris: & propterea turpe est mulieri loqui in ecclesia. *An à vobis sermo dei profectus est:* Si vos essetis caput diuini sermonis (vt est ecclesia Hierosolymitana) possetis dicere quòd aliæ ecclesiæ debent imitari vos, & non econuerso: sed vos non estis à quibus sermo diuinus incepit. *An in vos solos peruenit.* Rursus si soli suscepissetis sermonem dei, adhuc possetis dicere quid ad nos de consuetudine aliorum, quum aliæ ecclesiæ non suscepissent verbum dei: sed nec hoc est verum. *Si quis videtur propheta esse aut spiritualis, cognoscat quæ scribo vobis quoniã.* pro, quòd, domini sunt mandata. Demum authoritatẽ domini apponit omnibus huiusmodi mandatis de numero loquentium linguis & reliquis, constituẽdo censores talis authoritatis tam prophetas (qui diuinis instruuntur reuelationibus) quàm spirituales, qui sectantur spiritualia dona, qui delectantur spiritualibus doctrinis, moribus, actionibus, ac honestatibus. Hi siquidem idonei sunt ad cognoscendum quòd hæc non voluntate aut authoritate, sed dominicis conformando me documentis scribo: ac per hoc domini sunt mandata vt à quo proficiuntur, non immediate sed mediantibus principiis quæ tradidit nobis. *Si quis autem ignorat, ignorabitur.* pro, ignoret. Nolo contendere cum non cognoscentibus hæc esse mandata domini, sed si quis ignorat, ignoret. *Itaque fratres amulamini prophetare, & loqui linguis nolite prohibere,* Tanquam perorando, summatim duo principaliter intenta documenta concludit. Alterum de affectu ad spiritualia dona, præferendo prophetiam linguis; quod vi verborum insinuat, dum prophetiam æmulari, linguis autem loqui non prohibendum dicit. Alterum de modo. *Omnia autem honeste & secundum ordinem fiant in vobis.* Superfluit in vobis. Ecce modus seruandus, tum vt quælibet persona, ac quælibet actio habeat quod ipsam decet, tum vt ordinate omnia fiant: hæc enim sunt quæ mandauit per tot documenta.

Cap,

Notum autem vobis facio fratres, euangelium quod prædicaui. pro, euangelizaui vobis. Postquam reprehendit Paulus quosdam Corinthiorum abusus, demum quosdam eorum circa ipsam fidem errantes reprehendit. Errabant siquidem quidam non credendo generalē resurrectionem mortuorum futuram. Et ne putarent aut obicerent noua dogmata seu nouam doctrinam ingeri à Paulo ad astruendam resurrectionē mortuorum futuram, inchoat sermonem hunc, ad hoc scilicet quod non notificat eis nouam doctrinam, sed illudmet euangelium quod olim eis prædicaui. *Quod & accepistis.* illudmet euangelium vobis notifico circa resurrectionem mortuorum, non solum quod ego prædicaui, sed quod & vos acceperatis fide. *In quo & stastis.* Illudmet est euangelium cuius vos non pœnitet, sed in quo consistitis. *Per quod & saluamini.* illudmet notifico euangelium quod est ad eò utile quod per ipsum saluamini. *Qua ratione prædicauerim vobis si tenetis.* Quia quod saluarentur per euangelium pendet ex modo & forma credendi euangelium (quod scilicet non solum mente, sed integro, sed factis teneatur) ideo huic effectui vltimo dicto (scilicet per quod & saluamini) apponit conditionem si tenetis qua ratione prædicauerim vobis hoc est si tenetis euangelium illamet ratione qua ego prædicaui vobis. Ac si apertius dixisset: Ego quidem prædicaui vobis ea ratione, scilicet vt saluemini. Et propterea dico quod vos saluamini si tenetis eadem qua prædicaui vobis ratione: hoc est si tenetis euangelium ad salutem vestram pro qua ego prædicaui. *Nisi frustra credidistis.* Appositio est exaggeratiua: subintellegendo repeti, qua ratione prædicauerim vobis nisi frustra credidistis. Est enim sensus, per quod & saluamini si nō frustra credidistis qua ratione prædicauerim vobis. Frustra enim credidissent si nō credidissent ad salutē propriam, cuius ratione Paulus eis prædicauerat. *Tradidi enim vobis in primis.* Declaraturus futuram resurrectionem mortuorū contineri in euangelio prædicato, acceptato, &c. resumit illa cōtenta in euangelio, & illis prædicata ex quibus habetur resurrectio futura mortuorū: mysteria scilicet mortis & resurrectionis Christi. Et dicit hæc tradidisse in primis, ordine doctrinæ. Incepit enim euangelizare à mysteriis Christi hominis, vt sic deduceret ad mysteria Christi dei: *Quod & accepi.* non ego adinueni, sed accepi per reuelationem Iesu Christi. *Quoniam.* pro, quod, *Christus mortuus est pro peccatis nostris.* quod Messias promissus in lege & prophetis mor-

tuus est vere secundum carnem non pro aliquo suo peccato sine actuali siue originali, sed pro peccatis nostris. *Secundum scripturas.* Ne signum iudei obiiciat esse, quod Messias mortuus est pro peccatis nostris, dicit hoc fuisse praedictum scripturis prophetarum. *Et quia.* pro, quod, *sepultus est.* Hoc explicauit tum ad significandam veritatem mortis, tum ad firmandam veritatem resurrectionis. Non sepelitur enim nisi vere mortuus: & mirabilis est sepultum resurgere. *Et quia.* pro, quod, *resurrexit tertia die secundum scripturas.* Rursus dicit secundum scripturas, ne inexpectata resurrectio Christi crederetur, sed longe ante praedicta in scripturis prophetarum. Ita quod prophetae non solum prophetauerunt, sed etiam in scriptis reliquerunt haec duo Messiae mysteria: & mortem pro peccatis nostris, & resurrectionem tertia die. *Et quia.* pro, quod, *visus est Cepha.* hoc est Petro, principi apostolorum. Lucas meminit huius apparitionis, & omittit Paulus quod apparuit mulieribus: quonia non sunt idonei testes resurrectionis mulieres. *Et post hoc vndecim.* pro, deinde duodecim. Huius apparitionis meminit Ioannes. Sed quia non erant tunc duodecim sed vndecim, quaestio oritur quo pacto verificatur quod Paulus dicit deinde duodecim. Solutio est quod duodecim non est hic nomen numeri, sed nomen ordinis apostolici. Ipse enim Iesus statuit primum apostolicum ordinem duodenarium. Nec solus Paulus sed etiam Ioannes vtitur nomine duodecim pro nomine illius primi apostolici ordinis, dicens: Thomas autem vnus de duodecim. Constat enim quod tunc non erat nisi vndecim numero, sed erat vnus ex ordine illo duodeno. Quum ergo dicitur deinde duodecim, perinde est ac si dixisset, deinde ordini duodeno, seu illis qui erant duodeni ordinis. *Deinde visus est plusquam quingentis fratribus simul.* pro, semel. Haec apparitio aut in euangelio scripta non fuit, aut illa est quam Mattheus commemorat in monte Galilaeae constituto a Iesu. Et hoc rationabilius creditur: quia illa in Galilaea apparitio est quae ab angelo seu ab angelis in die resurrectionis domini fuit pollicita. Et dominus ad hoc constituisse videtur locum illum quo conuenirent, vt omnes discipuli (hoc est credentes in eum) simul ibidem adessent, quo absque suspitione q̄ factiosi essent, possent vndiq; simul conuenire ad videndum Iesum. Non enim erant adhuc virtute firmati ex alto. *Ex quibus multi manent vsque adhuc.* Ad confirmationem testimonij spectat quod superstites aliqui sunt testes. *Quidam autem dormierunt.* Ad fidem resurrectionis futurae spectat quod mors somnus

somnus appellatur: quia surrecturi sunt à morte, sicut qui dormiunt surgunt à somno. Deinde *visus Iacobo*. Hæc non est ab aliquo euangelista scripta. Et creditur Iacobus iste non frater Ioannis, sed qui dictus est frater domini, qui Hierosolymitanam rexit ecclesiã. Deinde *apostolis omnibus*, tam duodenarij quàm septuagenarij ordinis. Hæc visio in die ascensionis fuisse videtur, quæ à Luca scripta est. Cerne inter hæc quòd Paulus non collegit omnes apparitiones discipulis factas. Multas enim omittit relatas ab euangelistis. *Novissimè autem omnium tanquam abortiuo visus est mihi*. Quando hoc fuerit & ubi, nescitur: nam in actis apostolorum, quanuis narretur Iesum allocutũ fuisse Paulũ & auditũ à Paulo, nunquam tamen narratur Iesus visus à Paulo: sed potius oppositum, narratur quòd meridie circumfulsit Paulũ & socios lux de cœlo, & lux tanta inuasit Paulũ, vt priuauerit ipsum actum videndi. Ne intelligeres quòd sibi tanquam optimo reseruauerit vltimam apparitionem, dixit tãquam abortiuo, tũ extra legitimum tẽpus, tum præternaturali accidente nato. Paulus enim & extra tẽpus quo apostoli instituti sunt, & tanquam violentia intercedente vocatus ac institutus est: vt patet Actu. nono: *Ego enim sum minimus apostolorũ*. Ex humilitate quidem animi, sed nõ mēdaciter nec falsè dicit, quoniã quo ad aliquid erat minimus: puta quo ad hoc quòd non fuerat conuersatus cum Iesu, quòd postremo extra tẽpus legitimum ascitus fuit ad apostolatũ. *Quis non sum dignus*, pro, idoneus, vocari apostolus. Non solum sum minimus, sed nec minimum locum inter apostolos mereor: imò non sum idoneus seu sufficiens, vt nomen habeam apostoli, nec ipsum nomen apostoli mereor. *Quoniam persecutus sum ecclesiam dei*. Ecce ratio indignitatis, commissum olim crimen contra ecclesiam dei. Historia persecutionis scribitur in Actis apostolorum. *Gratia autem dei sum id quod sum*. Partitur seipsum Paulus: & inde ex se, hinc se ex gratia dei considerat. Et penes se ex se dicit, non sum idoneus, & persecutionis crimen recognouit: penes se verò ex gratia, totum quod est, arrogat gratiã. *Et gratia eius in me*. Legendum est, *Qua est in me, vacua*. pro, inanis, non fuit. Prius gratiam dei vt constitutiua ipsius Pauli in esse spiritali, in esse apostolico dixit: modo autem collatum sibi esse apostolicum, collatum sibi esse spirituale (hoc enim significatur dicendo gratia eius quæ est in me) describit non fuisse inane relatum ad opus: hoc est non fuisse otiosum. *Sed abundantius illis omnibus laboravi*. Non solum dicit, sed laboravi, ad explicandum

PRIORIS AD CORINTHIOS

quòd non fuit inanis, sed dicit, sed abundantius, respectu aliorum Apostolorum, non aliquorum sed omnium, non collectiue, sed singulorum. Non dicit sed abundantius illis omnibus fructificauit, sed laborauit. quòd testantur gesta ac perpessa ab ipso & aliis quæ scripta sunt. *Non ego autem, sed gratia dei mecum.* Defunt quoque hic duæ dictiones. Legendum est, *Sed gratia dei qua est mecum.* Corrigit Paulus quòd dixerat ego laborauit, tanquam sibi ipsi arrogans quòd laborauerit plus aliis: corrigit autem attribuendo laborandi operas non sibi secundum seipsum, sed gratiæ dei quæ est cum eo, laborare faciens ipsum. Et significanter dixit quæ est mecum, non quæ est in me: vt intelligamus gratiam dei tunc opera efficere quum homo cooperatur gratiæ. Homini enim cooperantis est dicere gratia dei quæ est mecum: homo verò etiam vacans potest dicere gratia dei quæ est in me. *Sive igitur ego sive illi.* Tanquam digressus ab euangelizata resurrectione Christi & visione eius à tot, dixerat Paulus de seipso quòd est minimus & cætera. Et propterea rediens modo ad Euangelium euangelizatum tam illis quàm aliis, tam ab ipso Paulo quàm ab aliis apostolis, dicit quòd sive ego sive apostoli alij, euangelizauerimus. *Sic prædicauimus.* pro, prædicamus: hoc est perseveramus prædicantes sic esse: videlicet quòd Christus mortuus est pro nobis, quòd resurrexit, &c. *Et sic credidistis.* non prædicamus noua vobis aut nouiter credenda, sed vosmet credidistis sic esse vt diximus. *Si autem Christus prædicatur quòd resurrexit à mortuis, quomodo quidam dicunt in vobis quonia, pro, quòd, resurrectio mortuorum non est?* Incipit declarare quòd resurrectio mortuorum continetur in euangelio illis prædicato, manifestando quòd continetur in resurrectione Christi. Et propterea arguendo nonnullos inter Corinthios seminantes quòd non erit resurrectio mortuorum, format conditionalem explicatis tantum antecedente & opposito consequentis. Conditionalis siquidem intenta est, si Christus resurrexit, resurgent & mortui: oppositum autem consequentis est quòd resurrectio mortuorum non est. Paulus solum explicat antecedens: & subintellecto consequente arguit contra affirmantes oppositum consequentis: vt clare patet in textu. *Si autem resurrectio mortuorum non est, neque Christus resurrexit.* Arguit ab opposito consequentis ad oppositum antecedentis, & ultra progreditur afferendo inconuenientia quæ sequuntur ex opposito antecedentis, dicendo: *Si autem Christus non resurrexit.* Ecce oppositum antecedentis. *Inanis est prædicatio*

catio nostra. Ecce primum inconueniens. *Inanis est & fides vestra.* Ecce secundum inconueniens. Et circa hæc duo inconuenientia aliquantulum Paulus immoratur. Et prius exaggerando primum inconueniens dicit, *Inuenimur autem & falsi testes dei.* quod longe peius est quàm esse prædicatores inanes. *Quoniam testimoniū diximus aduersus deum quod suscitauerit Christum, quem non suscitauit, si mortui non resurgunt.* Et hoc vltimum cōfirmans subiungit: *Nam si mortui non resurgunt, neque Christus resurrexit.* Eiusdem rationis cōset Paulus esse quod Christus resurrexerit & quod mortui resurgent: & similiter cōtradictorias quod mortui non resurgent, & quod Christus non resurrexerit. *Quod si Christus non resurrexit.* Prosequitur secundum inconueniens, scilicet *inanis est & fides vestra.* Prosequitur autem resumendo ex quo sequitur & ipsum, dum subiungit, *Vana est fides vestra.* Et ratio repetendi est vt declaret quod dixit. *Adhuc enim estis in peccatis vestris.* Superfluit enim. Exaggerando siquidem adiungit quod non solum est vana fides vestra, sed adhuc estis in peccatis vestris si Christus non resurrexit. Et vere sic esset, quia non essent deleta peccata eorum fide Christi. *Ergo & qui dormierunt in Christo.* Auger ex hac parte inconuenientia: non solum vos estis in peccatis vestris, sed etiam & qui iam mortui sunt in fide Christi, *Perierunt.* non migrauerunt ad vitam, sed perierunt perdentes & hanc & illam vitam: vt pote in peccatis suis mortui. *Si in hac vita tantum in Christo sperantes sumus.* Accumulat inconuenientia. prius enim ab ipsis Corinthiis præsentibus, deinde à præteritis in Christo, & modo à seipso & vniuersis in Christo sperantibus inconuenientia affert. Et aduerte quod dictio exclusiua tantum, iungenda est cum hac vita: ita quod distinctio facienda est post dictionem tantum. Et est sermo de spe non ex parte actus sperandi (quem constat esse solum in hac vita) sed ex parte rei speratæ. De hac enim inquit Paulus quod si in Christo sperantes sumus illud tantum, quod est in hac vita, *Miserabiliores sumus omnibus hominibus.* Et verè sic est, quoniam in hac vita quicumque sunt in Christo sperantes, nihil habent sibi promissum nisi supplicia, tormenta, vincula, carceres, & cætera. Aliis siquidem hominibus habentibus saltem bona huius vitæ nos miserabiliores essemus carentes & futuris & præsentibus bonis.

¶ Et scito quod interpres dictionem interpretatam sperantes, non potuit participio præteriti temporis actiuo reddere, eo

quòd lingua Latina caret illo. ¶ Aduerte quòd hæc vltima conditionalis Pauli (si tantū in vita hac sperantes sumus in Christo, miserabiliores sumus omnibus hominibus) solitarie dicta caret omni scrupulo, vt patet ex dictis: sed relata ad propositam materiam de resurrectione, habet difficultatē. eo q̄ dato quòd nullus mortuus resurrexit, neq; resurrecturus esset, adhuc possemus esse sperantes in Christo in alia vita ratione animæ immortalis: nimis itaq; ampliassē videtur Paulus negationē resurrectionis, æquiparādo ipsam negationi alterius vitæ. Solutio est quòd Paulus nō æquiparat negationem resurrectionis negationi alterius vitæ aut ediuerso, loquendo absolute, sed loquēdo relatiue ad homines. Significanter enim dicit, sperātes sumus, miserabiliores sumus, proculdubio nos homines. Et significantius explicat omnibus hominibus, vt de ipsis hominibus intelligamus, non de animabus hominum. Ego enim non sum anima mea. Constat autē relatiue ad ipsos homines loquendo paria esse nō resurgere homines, & non esse aliam vitam hominum nisi ista m. *Nunc autē.* Propositæ conditionalis hætenus Paulus prosecutus est progressum, à destructione consequentis ad destructionem antecedētis, monstrando inconuenientia quæ inde sequuntur. Et supererat adhuc probanda ipsa conditionalis. s. si Christus resurrexit, resurrectio mortuorū erit. Et propterea hanc conditionalem modo manifestat affirmans antecedens. *Christus resurrexit à mortuis.* Ecce affirmatio antecedentis. *Primitia dormientium.* Deficit, Factus est, siue fuit. Ecce vis probationis conditionalis. Ex hoc enim quòd Christus resurrexit à mortuis, nō qualitercunq; sed resurrexit factus primitiæ dormientium, hinc sequitur ex resurrectione Christi resurrectio mortuorum. Primitiæ enim relatiue sunt ad ea quorū sunt primitiæ. Et appellatur Christus resurgēs primus dormientium, eo quòd primus resurrexit ad vitam immortalē. Lazarus enim & reliqui prius resuscitati surrexerūt ad vitam mortalem. Illi quoq; de quibus Matthæus dicit, & multa corpora sanctorum qui dormierant surrexerūt, nō ante Christum surrexerūt, sed Christi resurrectionem subsecuti sunt: vt ibidem declarauimus. *Quandoquidem per hominē mors.* Ne sine ratione affirmatum appareat quòd Christus resurrexit factus primitiæ probat hoc ratione. *Et per hominem resurrectio mortuorum.* Ratio satis quadrat, vt quia vis hominis in malo tanta fuit, vt inferret mortem vniuerso generi humano, peccante primo parente, par quoque est, vt redintegretur genus humanum, vt non minor sit

vis hominis ad vitam generis humani quã fuerit ad mortẽ eiusdem: alioquin nõ redintegrasset deus hominem. *Et sicut.* pro, sicut enim, *in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes viuificabuntur.* Ecce ratio & explicatio simul quare per hominem oporteat esse resurrectionem mortuorũ, quum per hominem fuerit mors: quia in Christo reparatio est bonorum omnium quæ per peccatum Adæ perditæ fuerunt. Et quemadmodum nõ ipse solus Adam mortuus est, sed omnes ob peccatũ ipsius mortui sunt: ita Christus non resurrexit sibi ipsi solum, sed per resurrectionẽ eius omnes viuificabuntur vita corporali, quam omnes perdidit propter peccatum Adæ. Non enim peccatum Adæ potentius est ad hoc vt omnes moriamur, quàm resurrectio Christi ad hoc vt omnes corpore viuamus: quod erit per resurrectionem. *Vnusquisque autem in suo ordine.* Dixerat quod omnes viuificabuntur: ne hoc æqualiter intelligeretur dicit quod vnusquisque viuificabitur in suo ordine. Et quantũ subiuncta pandunt, sermo est de ordine temporis. Et est sensus quod vnusquisque viuificabitur tempore congruo statui sui ordinis. Tres siquidem ordines resurgentium tempore non eodem subiungit. Et dixit huiusmodi successionis ordinem ad declarandam rationem temporis medij inter primitias & vniuersitatem fructuum seu frugum, inter resurrectionem Christi & resurrectionem omnium hominum. Ratio enim tangitur in hoc quod rationi congruit seruari ordinem, vt vnusquisque tunc resurgat quando congruit statui ordinis eius. *Primitia Christi.* Ecce primus ordo in quo cum ipso surrexerunt multa corpora sanctorum qui dormierant, ad quem etiam ordinem spectare pie credimus resurrectionem beatæ Mariæ virginis. *Deinde ij qui sunt Christi qui in aduentu eius crediderunt.* Legendum est, *Deinde ij qui sunt Christi in aduentu ipsius.* Hoc est iusti, ad differentiam eorum qui sunt Christi in hac vita professione Christiana, sed non sunt Christi in aduentu ipsius, quum scilicet Christus venit ad discutiendum facta eorum: quia tunc nõ inueniuntur Christi, sed suimet, sed diaboli. Et hic est secundus ordo. *Deinde finis.* Ecce tertius ordo, in quo resurgent etiam iniusti. Et tunc erit finis vniuersalis, quem describit à duabus actionibus Christi præexigentibus multum tempus inter primitias & vniuersitatem fructuum oportere intercedere: vt clare pateat ratio intermedij temporis. Altera est, *Quum tradiderit regnum deo & patri.* Christum tradere regnum deo & patri, est Christum ex vi sui meriti perficere tunc membra regni sui in ea dispositione qua

qua & fit & appareat in omnibus deū regnare in illis: hoc enim tunc primū erit, quū perfecta erit resurrectio mortuorū: & omnes tam secundum animā quā secundum corpus sic erunt dispositi, vt & in iis quæ secundū animam, & in iis quæ secundum corpus sunt, & regnet deus & appareat deū regnare in illis. Hoc est enim Christū hominem tradere regnū deo & patri proprio, pro quanto hæc non merito pure humano, sed ex vi filialis hypostasis efficiet. *Quum euacuauerit omnem principatū & potestatem & virtutem.* Ecce altera Christi actio, abolere omnem principatum, omnem potestatem, & omnem potentiam. Virtus enim potentiam hoc in loco significat. Et siue intelligatur de magistratibus angelicis, siue de magistratibus ecclesiasticis seu humanis, literalis sensus est, quod quū erit finis tollet Christus omnes magistratus qui modo sunt ad regimen humani generis. Ita quod duo faciet: & assignabit regnū deo, & tollet omne regimē quod modo est. Concludit autem omne regimen in his tribus, principatu potestate & potentia: vt intelligamus & supremos & medios & infimos magistratus auferendos, comprehendendo etiam ministros exequentes publica potestate, appellatos potentiam tanquā nihil aliud habeant magistratus nisi quod possunt. *Oportet autē* pro, nā oportet, illū regnare donec ponat omnes inimicos sub pedibus suis. Rationē reddit temporis medij inter Christū immortalem primitias, & finem descriptū à duabus Christi actionibus. Et consistit ratio in hoc quod oportet Christum regnare donec subiiciat & destruat omnes inimicos suos. Et significatur per regnare exercere vt regē decet regni regimē. Ita quod sensus est, quia oportet illum, Christum hominem, humano more exercere regni regimē, id est disponere de regno, donec subiiciat omnia. Hinc enim habetur in primis quod oportuit Christū resurgere vt primitias, alioquin nō regnaret ipse homo: vnde & tūc dixit, data est mihi omnis potestas in celo & in terra. Habetur secūdo quod oportet mediū intercedere tempus donec ponat inimicos suos, &c. inter resurrectionem eius & resurrectionē reliquorū: alioqui tēpus finis & tēpus quo proficit Christi regnū confunderentur: quoniā durāte donec, est tēpus profectus, & resurrectio generalis est tēpus finis. Habetur tertio quod durāte donec, tempus est profectus regni Christi: nā ponere inimicos sub propriis pedibus continet etiam cōuersionē inimicorū ad ipsius deuotionē, ac subiectionē voluntariā. Habetur quarto quod durante donec, oportet esse principatus & potestates & potētias: hoc est, vni

verfos magistratus in regno Christi, per quos Christus exercet
 ad profectū regni, regni regimen: & hoc donec cōpleto, abole-
 bit oēs magistratus, & assignabit regnū deo. ¶ Dicit autē oportet
 necessitate diuinæ diffinitionis, quā inserta psalmi particu-
 la insinuat vtendo prophetia Dauidis donec ponat. *Omnes inimicos.*
 Significanterq; dicit oēs, vt nullum excludamus inimicū tam
 pœnalem q̄ rationale: & iniusti (qui iniuci subiiciuntur) & trans-
 euntes ad iustitiam qui voluntariē subiiciuntur, cōprehendantur.
 Oēs enim hoīes inimicos esse Christi alibi Paulus manifestat: di-
 cēs ad Ro. 5. cōmendat autē charitatem suam Deus, q̄ quū adhuc
 inimici essemus, &c. Et dicit sub pedibus suis: hoc est plenissime
 subiiciat sibi oēs inimicos: nunc enim quanuis oīa subiecta sint
 eius potestati, nō tamen erga oīa exequitur ea quę sunt suę po-
 testatis, sed paulatim exequitur: istos saluando, illos damnando,
 nunc hæc, nūc illa faciendo. Perfecta autē executio nō erit nisi in
 fine. Propter quod & subditur. *Novissimè.* pro, nouissima, autē *ini-*
mica destruetur mors. Ne ambigeres quādo perfecta pficietur sub-
 iectio plena omniū inimicorū, declarat q̄ nouissimus inimicus
 destruetur mors, quod erit in resurrectione mortuorū, tūc enim
 mors destruetur. Quę inter inimicos Christi numeratur, tū quia
 etiam Christū inuasit: tum quia mēbra eius (electos scilicet) &
 vniuersos hoīes fratres eius secundū carnē occupat. Locatur autē
 nouissima inter inimicos: quoniā verē vltimus fuit Christi, vlti-
 mus est omniū electorū, vltimus est ipsorū hoīm inimicus inter
 inimicos præsentis vitæ. Reliqui siquidē inimici (siue dæmones,
 siue hoīes, siue ægritudines, dolores, tormēta, siue peccata) prius
 nos aggrediuntur, mors postremus est hostis. *Omnia enim subiicit*
sub pedibus eius. pro, suis. Quod dixerat de omnibus inimicis ex
 vno psalmo, extendit ad omnia ex alio psalmo: vt intelligamus
 tum nō esse extortam expositionē intelligere mortē inimicos
 Christi: tum nō desinere regnū Christi cōpleto tali regimine re-
 gni more humano p̄ magistratus, sed tūc maxime oīa subiecta,
 non qualitercūque, sed sub pedibus, hoc est plenissima executio-
 ne subiecta fore Christo homini. *Quum autē dicat omnia subiecta*
sunt ei, sine dubio præter eum qui subiicit ei omnia. Declarat statum fi-
 nale qualis erit (dixerat enim deinde finis) ne aliquid propo-
 sitorū remaneat non manifestū: & quia prius descripsit actiones
 duas Christi in fine, modo describit ipsum statū Christi finalem,
 & incipit ab hoc q̄ omnia absque vlla exceptione intelliguntur
 subiecta Christo à deo. Et apposuit præter ipsum deum qui sub-
 iccit

iecit, non vt hoc quasi dubium excluderet (quū hoc non posset
 verti in dubium) sed vt ipsius solius dei exceptione explicata, re-
 liqua omnia absq; exceptiōe aliqua intelligamus subiecta Chri-
 sto: ne intelligeres de omnibus sensibilibus tantū. *Quum autem*
subiecta fuerint illi omnia. secundum plenissimam executionem.
Tunc & ipse filius subiectus erit. Quatenus homo. *Illi qui subiicit sibi*
omnia. hoc est deo. Tunc autem erit subiectus, non q̄ tunc inci-
 piat subiici deo, sed quia tunc incipiet nouo modo subiici deo.
 Nam vsq; ad illud tunc filius homo subiicitur deo vt proficiens
 in regno: extunc autem & vsque in æternum erit subiectus deo,
 vt de perfecto regno gratias agens deo. *Vt sit deus omnia.* hoc est
 omnium euidentis ratio. *In omnibus.* non in aliquibus tantum: hoc
 est regnū dei, hoc est regnare deum, hoc est esse assignatum re-
 gnum deo. ¶ Vbi erudite lector perpendere potes in hac Pauli
 doctrina prius oportere regnare Christum hominem tanquam
 humano more per diuersos magistratus & angelicos & ecclesia-
 sticos ad profectū sui regni: & hoc regnare extenditur vsque ad
 vniuersale iudicium, in quo erit resurrectio generalis, &c. Dein
 de erit regnum dei, quando deus erit omnia in omnibus, quan-
 do Christo plenissimè erunt omnia subiecta, & ipse nouo mo-
 do deo subiectus erit. *Alioquin quid facient qui baptizantur pro*
mortuis? Completa ratione sumpta ex resurrectione Christi ad
 probandum resurrectionem mortuorum, adiungit Paulus aliā
 ad idem rationem sumptam ex aliis etiam in euangelio conten-
 tis. Hæc enim ratio ex baptismo sumpta est, quæ constat in euāge-
 lio cōtineri. Et hoc quod dicit pro mortuis, perinde est, ac si dixisset
 agētes mortuos, repræsentātes mortuos. In hoc enim q̄ mer-
 guntur sub aqua, mortuos agunt: & in hoc q̄ ad hoc mergūtur
 vt emergant, agunt mortuorū resurrectionē. Et similiter in hoc
 quod profitentur se mortuos mundo, agunt mortuos: & in hoc
 q̄ ad hoc profitentur se mortuos vt transeant in nouitatē vitæ,
 profitentur resurrectionem mortuorum. *Si omnino mortuis non re-*
surgunt, vt quid & baptizantur pro illis? Dixerat quid facient in
 futura vita, explicat modo quod decepti vanè baptizantur pro il-
 lis: hoc est agentes illos, hoc est mortuos resurrecturos. *Si mortui*
non resurgunt. Nec hoc eget expositione: quia clarè constat ba-
 ptismi vanitas, si mortuorum resurrectio non est. *Vt quid &*
nos periclitamur omni hora? Quasi dicat, frustra, si mortui nō resur-
 gūt. Et hæc quoq; ratio ex euāgelio sumpta est: quoniā dominus
 exposuit discipulos euangelizantes continuis periculis. Et intel-
 lige

ligitur hæc tam de baptisimi quàm de periculorū vanitate in sensu
 ante dicto, scilicet de nobis ipsis, de hominibus non de parte no-
 stri, quæ est anima. Essent enim hæc omnia vana quātum ad sa-
 lutem & vitam nostrā, qui sumus homines nō anime, qui sumus
 substantiæ corporeæ sensitiuæ, non substantiæ spirituales. *Quotidie
 morior propter vestram gloriam fratres.* Legendum est, *Quotidie
 morior per gloriationem nostram quam habeo in Christo Iesu domino no-
 stro.* Post rationes ex contentis in euangelio, adiungit exempla
 propria. Et iurantis est sermo iste. Iurat Paulus per gloriationē,
 &c. quòd quotidie moritur. Quum dixit quod periclitamur omni
 hora, non adhibuit iuramentum, quia pericula exterius cognosci
 poterant: quum autē adiungit quòd quotidie moritur interna
 passione (quæ exterius nō apparet, quæ potest fingi, cuius solus
 deus est testis) adhibet iuramentum. Iurat autē per rem sibi val-
 de charam & deo gratam, videlicet per gloriationē quam habet
 in Christo de bono supererogationis, de qua superius dixerat,
 satius est mihi mori quàm vt gloriationē meā aliquis euacuet.
 Et dicit nostram, eo quod charitas omnia cōmunia reddit. vnde &
 vtrunque dixit, & habeo, & nostram: vt intelligamus quod propriā
 cōmunicat gloriationem. *Si secundum hominem ad bestias pugnaui
 Ephesi?* Interrogatiuè legendum est, ad significandam negatio-
 nem: videlicet quod non secundum hominem, sed secundum Chri-
 stum, nō humana sed diuina ratione pugnaui ab bestias Ephesi:
 hoc est pugna ferarum expositus sum apud Ephesum. Quando
 res hæc gesta fuerit nescitur: nullibi enim legitur nisi hic, Paulū
 expositum fuisse vorandum à feris: vt de multis aliis sanctis in
 eorū gestis legitur. *Quid mihi prodest si mortui non resurgunt?* quasi
 dicat nihil. Et nota mihi. *At aduicemus & bibamus, cras enim morie-
 mur.* pro, morimur. Ex Esa. ca. 22. sumpta sunt hæc verba, quibus
 seductores Christianorum utebantur vt fruerentur huius vitæ
 bonis, quia morimur nūquam rediuiui futuri. Et inducit in hac
 materia hanc erroneam sententiam, tum vt resurrectionē mor-
 tuorū ex hac carnali sententia, vt pote contraria, confirmet, tum
 vt moneat Corinthios vt caueāt ab huiusmodi colloquiis, vt po-
 te contra fidem resurrectionis mortuorum. *Nolite seduci,* ab hu-
 iusmodi carnalibus colloquiis. *Corrumpunt bonos mores colloquia
 mala.* Carmen est Menandri. Non dedignatur Paulus vti Me-
 nandri carmine ad monitionē sanctam. Vnde apparet quod senten-
 tia illa (aduicemus & bibamus, cras enim moriemur) versa-
 batur in ore multorum, velut prouerbiū. Et propterea Paulus
 vetat

vetat huiusmodi prouerbis uti Christianos, quia ipsa colloquia mala, etiam si vane dicantur, corrumpunt bonos mores. *Euigilate iusti.* pro, iuste, & nolite peccare. Duo monet, alterum ut velut à somno euigilent, non qualitercunque, sed iuste: ad differentiam eorum qui vigilant utiliter ad lucra temporalia, aut vane ad ludos & ad huiusmodi. Et dixit hoc ut audientes huiusmodi prouerbia mala euigilarent ab incuriæ somno iuste. hoc est, sic ut attendere servandæ iustitiæ. & hoc quo ad intellectum. Alterum spectans ad affectiuam partem est: Nolite peccare, huiusmodi sententiis allekti. *Ignorantiam enim dei quidam habent.* Ecce quod non sola dicacitas est in culpa, sed ignorantia dei. Et propterea magis est vobis vigilandum: quia quidam ignorantiam dei habentes dicunt serio hæc prouerbia ad tollendam fidem resurrectionis mortuorum: & sic inducunt ad libertatē carnalium delectationum homines. *Ad reuerentiā.* pro, ad erubescentiā, vobis loquor, ut erubescatis de hoc quod inter vos sunt tales ignorantes, & sic respiciant qui tales sunt, loquor vobis hæc, *Sed dicit aliquis.* Firmata fide resurrectionis mortuorum, transit ad manifestandum qualia sunt corpora hominum in resurrectione. *Quomodo resurgent mortui?* Hæc est prima quæstio de modo resurrectionis. & quantum responsio pandit, in quæstionē vertitur an resurrectio mortuorum fiet successione temporis (prout viuientia naturalia fiunt) an erit velut in tempore imperceptibili. *Quali autē corpore venient?* Hæc est secunda quæstio de qualitate corporis resurgentium. *Insipiens.* Incipit soluere quæstiones, inchoando à secunda. Et dicit insipiens, non contumeliæ, sed correctionis, imò manifestandæ ignorantie gratia. Apparet enim hinc quod non inquirendo, sed obiciendo contra resurrectionē mortuorum hæc quæstiones ingerebantur. Hoc enim insinuat appellando insipiens. Ad quod etiam insinuandū non dixit, sed dicit aliquis quasi interrogans: sed dixit, sed dicit aliquis, quasi obiciens. Parcens enim noluit nominare obiciētē hæc. *Tu quod seminas non viuificatur.* hoc est non actu vitam habet. Semen enim vitam habet in potentia, non in actu. Acquirat autē vitam in actu (quod Paulus vocat viuificari) quum pullulat & vegetatur, &c. *Nisi prius moriatur.* Superfluit est in latitudine vitam habentiū. Præmittit Paulus tres similitudines antequam respōdeat. Quarū prima est de semine. Ex qua similitudine duo intendit. Alterū est quod morte intercedēte quod seminatur acquirit vitam. Et hoc his verbis declarat arguēs insipientiæ

ſipientiæ qui hoc nõ aduertit. Alterũ eſt quod non eſt ſimile, ſed
 tamen propriũ corpus viuũ quod acquiritur à ſemine corpori
 quod ſeminatur. Et hæc ſubiungit dicendo, *Et quod ſeminat non*
corpus quod futurũ eſt ſeminat, ſed nudũ granum: puta tritici aut alicu-
ius caterorũ. Corpus quod ſeminatur Paulus ipſe declarat exẽplo
 grani tritici. Corpus autẽ quod futurum eſt ex ſemine, nõ decla-
 rat exẽplo, relinquens pro manifefto illud eſſe arborem ſeu cul-
 mum ſpicatũ. Huiusmodi enim ſunt corpora ex ſemine naſcen-
 tia quæ producunt fructus, & ad perpetuitatem ſpeciei ſemina-
 quemadmodũ homo genitus ex ſemine poſtquam perfectus eſt
 profert ſemen ad conſeruatiõẽ ſpeciei. Ecce corpus futurũ non
 ſimile corpori ſeminato. *Deus autem dat illi corpus ſicut vult.* pro,
 voluit. De corpore naſcente ex ſemine dicit q̄ deus dat illi ſemi-
 ni corpus naſcẽs ſicut voluit eterna diſpoſitione. Diſpoſuit enim
 ſemini oliuæ dare corpus arboris oleæ. Semini autẽ tritici dare
 corpus culmi ſpicati: & ſemini braſſicæ dare corpus plantæ quæ
 dicitur braſſica: & ſic de aliis. *Et vnicuique ſeminum proprium cor-*
pus. Volũtas dei ſuauius diſponẽs omnia dat cuique ſemini cor-
 pus ſicut voluit: ita q̄ voluit vnicuique ſeminũ dare corpus pro-
 prium: hoc eſt, quod vèdicat ſibi proprium ex propria natura: vt
 experiẽtia clare teſtatur. Et intendit Paulus ex hoc exẽplo in ma-
 teria reſurrectiõis corporũ intelligi, q̄ morte intercedente ho-
 mines viuificabuntur & acquirent corpora nõ qualia modo ha-
 bent, ſed quæ vindicant ſibi propria. Ita q̄ ex hac ſimilitudine
 ſuadet tria, ſcilicet acquisitionẽ vitæ intercedente morte, & diffe-
 rentiam corporis futuri reſpectu præſentis, & proprietatẽ cor-
 poris futuri reſpectu præſentis. *Non omnis caro eadem caro, ſed alia*
hominum, alia pecorum, alia volucrum, alia piſcium. Secundum affert
 exemplũ de vniuerſitate carniũ. Cõprehendit ſiquidẽ omne car-
 nis genus ſub quatuor generibus. ſ. volatiliũ, natantium, hoĩm,
 & reliquorũ greſſibilem. Sub quibus intelliguntur etiam quæ-
 cunque ſerpunt aut reptant. ¶ Et intẽdit ex hoc declarare q̄ cor-
 pus futurũ in reſurrectione erit caro: quod per primũ exemplũ
 nõ declarabatur, vult enim intelligi ex tanta diuerſitate carniũ,
 imò ex hoc q̄ oĩs diuerſitas carnis poſſibilis in hoc mundo inue-
 nitur, q̄ etiam inueniatur in futura nouitate mundi caro con-
 gruens nouo mũdi ſtatui, in omni quoque differentia carnis cõ-
 gruẽtis illi nouitati, quod & inferius probabit. *Et corpora caeleſtia,*
& corpora terreſtria. Tertiũ exemplum à differẽtia inter corpora
 caeleſtia & terreſtria affert. Et appellantur caeleſtia corpora, ſol,
 luna

PRIORIS AD CORINTHIOS

luna & stellæ. Terrestria autē arbores & reliqua vegetabilia ac mineralia quæ fixa sunt terræ. *Sed alia quidem cœlestium gloria, alia autē terrestrium.* Gloria metaphoricè corporibus attribuitur, pro quanto habent in se vnde laudētur, & quodammodo glorificentur. vnde ipsa eorum dispositio ex qua laudantur, eorum gloria appellatur, quia est materia gloriæ. Cōstat autem aliā esse dispositionem qua laudantur corpora cœlestia: & longe inferiorē esse qua laudantur corpora terrestria. *Alia claritas.* pro, gloria, *solis, alia claritas.* pro, gloria, *lunæ, & alia claritas.* pro, gloria, *stellarum.* Diuersitatem inter ipsa cœlestia corpora quo ad gloriam, in tres fecit ordines. Et tertiū, scilicet (stellarum) ordinē subdistinguit. *Stella enim à stella differt in claritate.* pro, in gloria. Ne pares esse intelligeres stellas quo ad gloriam, explicat quòd vna antecellit aliam in gloria. De differētia enim inter solem, lunam, & stellas nulla apparet ambiguitas: sed de stellis inter se. Et est sermo de naturali gloria: hoc est de naturali materia gloriæ. Ad sensum enim apparet laudabilior dispositio solis quā lunæ &c. Et ex hoc tertio exēplo vult intelligi (vt postea prosequetur) gloriam corporū in resurrectione distare à gloria corporū nostrorum nunc, quemadmodū gloria cœlestium corporū distat à gloria terrenorum: & quod inter ipsa corpora resurgentiū erit differentia, pro quanto erit in eis dispar gloria, quemadmodū est dispar gloria in cœlestibus corporibus. Vbi prudēs lector colligere potes quæ ex seminibus Paulus corpus viuum post mortē, ex carnibus corpus illud carneum, ex corporibus cœlestibus corpus illud gloriosum intendit docere. *Sic & resurrectio mortuorū.* Ad omnes tres similitudines refertur sic. Si quidem similem affirmat resurrectionem mortuorum his tribus in cōmuni: deinde exequitur secundum singula sigillatim ordine quo inducta sunt. Vnde inchoans à sermonibus ait, *Seminatur in corruptione.* Est sermo non de naturali semine, sed de corpore nostro ad similitudinem seminis. & est sensus: *seminatur*, hoc est moritur ad similitudinem seminis. Significantius autem nostrum mori appellat *seminari*, ad differentiam mortis aliorū animalium, quorum mori est totaliter sibi mori. Nostrum autē mori non est mori nobis ipsis totaliter, sed est mori ad similitudinē mortis seminum, quæ quatenus semina sunt & exercent seminum officia, moriuntur, sic vt sibi ipsis vitam meliori modo acquirant. Sic enim Paulus in vera ac summa theologia loquens, sermone theologo & formali dicit corpora nostra mori *seminallyter*, quia ad vitam meliori modo habendam

habendam moriuntur. Et quod dicitur in corruptione, determinat non seminationem, sed rem seminatam: hoc est, corpus nostrum. Describit enim conditiones corporis nostri, quod tãquam semen moritur. Et primam nostri corporis conditionem ponit esse corruptibile: quod quotidie experimur. *Surget.* pro, resurgit, *in incorruptione.* pro, in incorruptibilitate. Magna acquisitio, vt corpus corruptibile resurgat (hoc est iterũ seu post mortẽ surgat) incorruptibile. *Seminatur in ignobilitate.* pro, ignominia. Corpus nostrũ modo multis subiectũ esse scditatibus experimur. *Surget.* pro, resurgit, *in gloria,* nihil habens scdi, nihil turpis, nihil ignominia dignum, sed secundũ partes singulas gloriosum. *Seminatur in infirmitate.* Quod imbecillitatibus corpus nostrum subiicitur experimur. *Surget.* pro, resurgit, *in virtute.* pro, in potẽtia. omnis vigor virium motiuarum, omnis vigor sensuum & reliquarum partium corporis tunc acquiritur. *Seminatur corpus.* Ecce in hac vltima conditione explicat corpus subintellectũ in cæteris tribus. *Animale.* hoc est, quod sustentatur actionibus animæ, vt animat corpus, quas constat esse actiones partis vegetatiuæ. viuimus enim nutritione. Vnde idem est dicere corpus animale & corpus indigens alimento: quale esse nostrũ corpus vtinam nõ experiremur. Hinc habes quod non de seminatione, sed de re quæ seminatur dicit Paulus hæc quatuor: quoniam cõstat seminari (hoc est ad modũ feminis sepeliri) non corpus animale, sed corpus exanime. *Surget.* pro, resurgit, *corpus spirituale.* Non dicit resurgit spirituale, sed resurgit corpus spirituale: ne errares intelligendo corpus esse vertẽdum in spiritum, sed rediuiuum futurũ corpus non animale (quale nunc est) sed spirituale: vt spirituale contra animale in corpore diuidatur. Et quia corpus animale est quod viuit ex officiis animæ vegetantis ipsum, intelligendum est corpus spirituale quod non ex officiis vegetationis, sed ex virtute spũs viuit. De quo autem spiritu sit sermo, inferius subiũget. *Si est corpus animale.* Superfluit si. Post applicatam primam similitudinem de seminibus, prosequitur ad applicandam secundam de carnibus. Similique modo arguit quo vniuersitas carniũ in hoc mũdo inuenitur. Quæ admodum enim quia est caro gressibiliũ inferitur quod est etiam caro volucrum, & quod est caro piscium, ne aliqua caro desit perfectioni vniuersi: ita modo Paulus procedit ex hoc quod est corpus animale ad inferendũ quod est etiam corpus spirituale, ne vlla differẽtia carnis desit perfectioni vniuersi. Hic enim processus significatur

subiungendo, *Est & corpus spirituale*. Et ne distinctio corporis in animale & spirituale fictitia existimetur, affert autoritatē scripturæ: *Sicut. pro, & scriptio est. Gen. 2. Factus est primus homo Adā in animam uiuentē*. Quadrat quòd dictio homo superfluit: quauis in nonnullis codicibus Græcis inueniatur. aperte enim subiungit è ratione non nouissimus homo Adā, sed nouissimus Adā: ut hinc etiā appareat quod legendū est: *Factus est primus Adam in animā uiuentē*, præter hoc quod homo Latinè & Adam Hebræicè synonyma sunt. ¶ Et quod dicitur in animā uiuentē, significat in animā vegetantem, formalius tamen loquēdo significat rem quæ est anima in esse animæ uiuere officiis animæ quatenus animat corpus. Ita quòd hinc habetur quòd non solum corpus nostrū uiuit officiis animæ quatenus animat corpus, sed etiā quod ipsa anima in esse animæ uiuit propriis officiis quatenus est anima. Et verè sic esse experimur: quoniam anima ipsa tandiu durat secundum esse animæ, quandiu durat officiū alēdi, deficiente enim ea ab officio alendi, perdit quoque esse animæ: quod est animare corpus. *Nouissimus Adā in spiritū uiuificantē*. Primus Adā ipse est de quo Gen. loquitur primus parens humani generis: nouissim⁹ Adā Christus est. Ille primus parens in esse naturæ, iste primus parens in esse gratiæ. Et appellatur nouissimus, quia non est futurus tertius. Ille factus est in animā uiuentē, ut tandiu uiueret quādiu anima propriis officiis in esse animæ uiueret. Iste factus est in spiritū uiuificantē: hoc est, in re quæ est anima, quatenus spūs est tanta uirtute præditus, ut sit etiā spūs uiuificans corpus. Quod ut intelligas, scito quod res quæ est anima nostra, & est anima & est spūs. Est anima pro quanto animat corpus, est spiritus pro quanto intellectualis ordinis est & supernis cōmunicat. Significatur enim per hoc ad literam quòd Christus factus est secundum animā quatenus est spūs, cū tāta plenitudine supernorū donorū, ut posset uiuificare corpus absque officiis animæ quibus vegetat corpus: quod est posse reddere corpus propriū spūale. hoc est enim factū esse in spiritū uiuificantē. Et hoc proculdubio habuit Christus à principio cōceptionis suæ: nam ex tūc spūs eius tantā habuit uirtutem ut potuisset reddere corpus suum spūale. *Sed non prius. pro, primū, quod spūale est, sed quod animale: deinde quod spūale*. Dixerat quod nouissimus Adā, hoc est Christus, factus est in spiritū uiuificantē. Cōtra quod quia experiētia militauit: quia Christus factus est in corpore nō solū animali (quale habuerat Adam in statu ianocētiæ) sed etiā passionibus subiecto, ideo occurren-

do huic obiectioni dicit quod Christus quidē à principio quo factus est, factus est in spiritum viuificantem, sed non statim spiritus eius viuificauit suū corpus, sed ordine seruato: nō habuit primū corpus spirituale sed animale, & postea resurrectionis suæ tēpore habuit & habet corpus spirituale. Suspēsa est enim redundantia viuificationis à spiritu in corpus, vt primum habens corpus animale, redēptionis humanæ opus perficeret. *Primus homo de terra terrenus.* Prosequitur tertiam similitudinem de corporibus terrenis & cœlestibus, inchoando ab altera differentia inter primū Adā & nouissimum Adam, penes terrā & cœlum. Primus, inquit, homo de terra formatus est: vt patet Gen. 2. Et hinc consequenter terrenus est, & natura corporis & affectibus & cognitionis modo. *Secundus homo.* hoc est Christus. *De cœlo cœlestis.* pro, dominus è cœlo. Parum fuisset dicere de cœlo cœlestis: longè plus dixit, è cœlo quidē, sed dominus, nō dominus horum aut illorum, sed simpliciter & absolute dominus: vt verus deus intelligatur, qui solus est simpliciter & absolute dominus. Et ap posuit è cœlo, vt ad propositā similitudinē de terrenis & cœlestibus alluderet. Et nihilominus veritatē dicit: testante domino Iesu, Descendi de cœlo. & rursus, Nemo ascendit in cœlum nisi qui descendit de cœlo. Prima differētia inter Adam & Christū fuit quo ad virtutē rei, quæ est anima ad viuificandū corpus: hæc autem secūda est quo ad hypostasim siue personā. Adam enim de terra plasmatus fuit persona terrena: Christus autem è cœlo descendens est persona diuina. *Qualis terrenus.* Applicat ad nos. Et scito in Græco præponi articulū dictioni terrenus: vt intelligamus quod de primo homine loquitur qualis fuit ille terrenus primus homo. *Tales & terreni.* modo nos sumus: vt experimur. Et est sermo de qualitate corporis. *Et qualis cœlestis.* etiam cum articulo: hoc est ille cœlestis dominus è cœlo. *Tales & cœlestes.* Et est sermo de qualitate corporum. Et est sensus: qualis secundum corpus est Christus cœlestis secundum hypostasim, tales secundum corpus erunt cœlestes descendentes à primo cœlesti, imitatione vitæ, doctrinæ, &c. *Igitur.* pro, &, *sicut portauimus imaginem terreni, portemus.* pro, portabimus, & *imaginem cœlestis.* Subiungit hæc ad declarandum quod dixerat qualis tales: ne errauerimus intelligendo nos æquales futuros Christo. Sicut gestauimus primi parentis terreni imaginem, quo ad peccatum & passiones, tum animi tū corporis similes illi geniti & affecti (hęc enim est in nobis oībus imago Adæ) ita gestabimus in resur-

rectione cœlestis Christi imaginem quo ad spiritum vivifican-
 tē corpus, quo ad gloriā corporis & animæ. Ecce multitudo cor-
 porū cœlestiū, ecce non hyperbolica cōparatio nostrorū corpo-
 rum in resurrectione ad corpora cœlestia. *Hoc autem dico fratres
 quia.* pro, quòd, *caro & sanguis regnum dei possidere.* pro, hereditare,
non possunt. Saluator post suam resurrectionē dicens, palpare &
 videte quia spūs carnē & ossa non habet sicut me videtis habe-
 re, manifestat q̄ caro & sanguis in proposito non sunt nomina
 substantiarū sed officiorum: nō excluditur per hæc verba Pauli
 substantia carnis aut substātia sanguinis à regno dei in resurre-
 ctione mortuorū, sed excludūtur carnalia & sanguinea officia.
 Vnde appellatione sanguinis intelligitur officium sanguinis
 quod est generare: semen enim est sanguis perfectē coctus, vt
 philosophi tradunt. Carnis autē officiū alimentorū vsus intelli-
 gitur: eo quòd in carne maximè nutritio manifestatur. Dicēdo
 itaq; caro & sanguis regnū dei hæreditare nō possunt, significat
 q̄ neq; vsus ciborū neq; vsus venereorum potest hæreditare re-
 gnū dei. Et explicauit hoc, tū ad excludendū figmēta eorum qui
 has delectationes fingunt in resurrectione futuras, tū ad decla-
 randum viuificationē corporis spiritualis nō habere hæc officia
 quæ dat viuificatio corporis animalis. *Neque corruptio incorrupte-
 lam possidebit.* pro, incorruptibilitatē hæreditat. Præter hæc duo
 officia corporis aīalis inuenitur tertio in corpore animali deflu-
 xus quidā humidi interni, qui in quadā corruptione consistit: &
 propterea hūc quoq; Paulus tollit à corporibus spūalibus, dicēs,
 q̄ neque corruptio naturalis humidi hæreditat incorruptibili-
 tatē. Corpus enim post resurrectionē incorruptibile declaratur
 carere his tribus, s. quacunq; deperditione humidi, & vsu cibo-
 rum ac venereorū: quæ oīa cōpetunt corpori animali. Ita quòd
 ipsemet Paulus ex his declarat differentes conditiones corporis
 aīalis & spūalis. Aduerte hīc q̄ hæc oīa quę Paulus dixit de qua-
 litate corporū resurgentiū, intelligenda sunt de corporibus iu-
 storum. More siquidem suo Paulus à perfectiori parte describit
 corpora resurrectionis: quēadmodū paulò superius à perfectio-
 ri parte descripsit regnū dei, dicēdo vt sit deus oīa in oībus. hoc
 enim nō totaliter verificatur de dānatis, & similiter ad Ro. de-
 scribit iustificatos ex fide à perfectiori parte iustificatorum, hoc
 est à perfectijs inter iustificatos: vt ibidē patet. Vnde nō oportet
 sollicitū esse quēpiam quomodo oēs hæc qualitates verificātur de
 corporibus dānatorum: aliquas enim harum qualitatū habebūt
 non

non oēs. Erunt enim corpora dānatorum incorruptibilia, sine usu venereorū, ciborum, & fluxu humiditatis: sed non erunt gloriosa & impassibilia. *Ecce mysterium vobis dico.* Particula hæc in cōfinio est duarum quæstionum moratū in textu: est enim in calce tractatus de qualitate corporum resurgentium, & in principio repositio ad quæstionē primā quō mortui resurgūt. Et verē vtrique tractatui particula hæc seruit, sequēti quidē ad declarandū non resurgere vniuersos: præcedenti autē ad declarandū quod non oportet mortē intercedere ad assequēdā immutationē descriptā corporum. Et quoniam ambo hæc verissimē mysteria sunt (vt pote valde occulta diuina opera) ideo Paulus hæc dicturus præmittit ecce mysterium vobis dico. *Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur.* pro, omnes quidem nō dormiemus, sed oēs immutabimur. Quauis apud Græcos codices vtraque lectio inueniatur (vt Hiero. testatur in epistola ad Minerium, & diuersas opiniones circa hæc affert) legēdum tamē arbitror vt secundo loco scriptum est: videlicet omnes quidem nō dormiemus, sed oēs immutabimur, tum quia cōstet sibi ipsi Paulus absq; vlla controuersia hīc, & ad Thess. vbi clarē explicat quosdā non esse morituros: quam sententiam difficile est concordare cum prima lectura, scilicet omnes quidē resurgemus. Tum quia valde sonat quod Paulus cōmemorauerit seipsum cum dānatis, dicendo, sed nō omnes immutabimur, in prima persona: imō consuevit Paulus in prima persona pluraliter tunc loqui, quum aut de electis aut de communibus sibi & aliis loquitur. Ad euitandā itaque hæc inconuenientia legamus mysterium magnum, quod omnes quidem electi non dormiemus somno mortis corporalis: hoc enim est, quod ad Thess. scribit. Nec fit demonstratio personarum quum dicitur, omnes non dormiemus (non enim personam suam eximit à dormitione mortis) sed fit demonstratio simplex, hoc est electorum: eximit enim à morte multos sui ordinis, hoc est multos electos, sed oēs electi immutabimur mutationibus descriptis. Verē hoc est magnum mysterium quod aliqui electorum absq; morte intercedente assequētur immutationes oēs has superscriptas, incorruptibilitatis, gloriæ, potentiæ, &c.

In momento. Respondet primæ quæstioni, videlicet quomodo mortui resurgunt, tum quo ad modum temporis: dicendo quod in momento, hoc est in indiuisibili temporis. *In ictu oculi.* Tum quo ad modum efficiendi: ictu enim oculi, modus efficiendi describitur, vt intelligamus quod quemadmodum nos aliqua effici-

mus solo ictu oculi (dum promptissime habemus obedientes nobis ad ictu oculi) ita Christus adueniens tanta iusionis efficacia efficiet, vt velut solo ictu (hoc est, percussione) actus videndi efficiat, ac si apertius dixisset, in radio visionis, ad efficaciam modum explicandum. *In nouissima tuba. Canet enim tuba.* Superfluit hoc vltimo loco tuba. Sermo metaphoricus est. Quia enim tuba publice canit vocando suauiter ad conuentum, publicu conuentum totius humani generis appellat tubam, & nouissimam, quia post illum conuentum non est futurus aliter omnium hominum conuentus. Et significatur modus quo resurgent mortui quo ad locu, quod scilicet resurgent in conuentu publico ac nouissimo. Si diceret ad nouissimam tubam, intelligerem quod resuscitati homines in suis monumentis resurgent venturi ad publicum conuentum: sed ex eo quod dicit in tuba nouissima, intelligo quod in ipso conuentu resurgent omnes mortui: & propterea adiunxit Paulus: canet enim, hoc est, ad similitudinem canentis tubae congregabit Christus suauiter omnes. *Et mortui resurgent incorrupti, pro, incorruptibiles, & nos immutabimur.* Tribus istis concurrentibus (momento temporis, ictu oculi, & nouissima tuba) fient haec duo, alteru est quod mortui surgent incorruptibiles, alteru quod nos immutabimur. Discerne prudens lector, quod in tertia persona dicit, mortui surgent incorruptibiles: vt intelligamus hoc esse commune omnibus hominibus mortuis tam electis quam reprobis: in prima vero persona dicit, nos immutabimur, vt quod erit propriu electis (de quorum numero est ipse) intelligamus. Et repetit quod prius dixerat, omnes immutabimur, non abundantia sermonis, sed vbi prius hoc dixerat relatiue ad non morituros electos, vt etiam illos declararet immutandos, modo idem dicit relatiue ad omnes mortuos ad differentiam reprobos. Inter commune itaque mortuis omnibus, & proprium electis, discimus interesse, quod id quod est incorruptibilitatis, commune erit omnibus, quod autem est gloriae, proprium erit electis. Mutationem enim ad statum gloriae appellat Paulus immutationem simpliciter & absolute: vt intelligamus mutationem quae erit in corporibus reprobos appellari immutationem secundum quid. Mutabuntur siquidem reprobi de statu corruptibili ad statum incorruptibilem duntaxat: electi autem immutabuntur ad statum incorruptibilem, impassibilem, vigorosum, gloriosum, & vniuersaliter ad ea quae felicitatis supremae sunt: & propterea merito appellantur immutari simpliciter & absolute. *Oportet enim corruptibile*

hoc induere incorruptionē. pro incorruptibilitatem, & mortale hoc induere immortalitatem. Pronomen hoc, corpus humanum idem in substantia quod modo est, demonstrat. Differentiam autem inter corruptibilitatem & mortalitatem perspice in diuerso statu primi parentis. Nam in statu innocentie corpus habebat corruptibile quantum ad fluxum humiditatis naturalis, sed non mortale. Si enim in illo statu perstitisset, nunquam fuisset mortuus. mors enim in poenā est illi indicta: In quacunque die comederis, morieris. Vnde postea ad statum peccati transiens, habuit corpus & corruptibile & mortale. Quæ ergo hic dicuntur, cōmunia sunt electis & reprobis, mortuis & uiuis. Dixit siquidem hæc ad reddendum rationem quare ea quæ ad incorruptibilitatem spectant sunt cōmunia omnibus: vt cōiunctio enim testatur, dicēdo oportet eī. Et est sermo de necessitate ratione status æterni ad supplicia vel præmia: ex hoc enim quod status omnium est æternus à parte post, oportet corpus hoc reddi æternū induendo incorruptibilitatem & immortalitatem. ¶ Et significanter dicit induere, vt intelligamus non interuenire mutationem secundum substantiam, quum hoc corpus sit incorruptibile & immortale, sed accidentale, quemadmodum quum mutamus indumentum. Et dixit hoc ne à philosophis Christiani fallerentur, tradentibus quod corruptibile & incorruptibile differunt plus quā genere. Docet enim Paulus quod corpora hæc (nō alia, sed hæc eadem quæ modo nostra sunt) inducunt ab extrinseco dono incorruptibilitatem & immortalitatem, & nō in aliam intimam transibunt naturā. *Quum autem* Defunt hic quinque dictiones. Legendū est, *Quum autē incorruptibile hoc induerit incorruptibilitatē, & mortale hoc induerit immortalitatem, tūc fiet sermo qui scriptus est.* Duo dixerat. Alterū quod resurgunt incorruptibiles: & reddidit rationem. Alterū quod nos immutabimur. & ad hoc affert scripturā. *Absorpta est mors in victoria.* Et est sermo de victoria Christi: qua mortē deglutiendo in seipsum dū mortuus est & resurrexit, superauit & de ea triūphauit. Declarat Paulus hoc nō cōsummari vsq; ad tēpus illud resurrectionis generalis: quoniā virtus illius victoriae nō est extēsa ad suū effectū hæctenus, sed tunc extendetur. *Vbi est mors victoria tua?* Omnes istæ quinq; dictiones sunt superflue. *Vbi est mors stimulus tuus?* Interpres addidit est. Et defunt quatuor dictiones videlicet, *Vbi tua inferne victoria?* Hæc oīa ex interpretatione Septuaginta Paulus assumpsit ex Osee decimotertio, loco quorū nos habemus, de manu mortis liberabo eos, de morte redimā eos: erō

mors tua ò mors, morsus tuus ero inferne. Est autē sensus quòd cessauit non solum mors ex Christi victoria, sed etiā mortis stimulus seu aculeus, simul cū inferni (hoc est diaboli) victoria. Et ne obscure relinquatur hæ sententiæ, subiūgit Paulus de suo, *Stimulus autem mortis peccatum est.* Interpres addidit est. Ad declarandum stimulum seu aculeum mortis, explicat illum esse peccatum. Et est sermo de stimulo seu aculeo mortis, hoc est mortifero. Constat enim quòd per peccatum introiuit mors generis humani: & propterea peccatum dicitur stimulus, aculeus, punctio mortis: hoc est, mortem asserens. peccatum enim primi parentis mortem attulit ad literā. *Virtus.* pro, potētia, verò *peccati lex.* Non digreditur Paulus, nihil impertinens affert, sed quod maxime ad propositum erat necessarium: declarare scilicet quòd non solum mors cum peccato: sed etiam posse peccare cessat in illo resurrectionis statu ex victoria Christi. Status enim potētii peccare describitur à lege: & apertissime: quoniam lex non ponitur nisi potentibus peccare: vnde posse peccare & lex eodem concurrunt tempore. Et si perspicacius intuiti fuerimus, ad vtrūq; primi parentis statum alludit: nam quemadmodum dixit aculeum mortis peccatum, quia peccatum primi parentis intulit mortē, ita dicit potentiam peccati, hoc est, posse peccare, legē, eo quòd primus parens antequam peccaret habebat potentiam peccandi simul cū lege à deo editā: In quacunq; die comederis de ligno illo, morieris. Intendit enim per hæc quòd Christi victoria non solum absorbet mortem, sed & tollit peccatū, & posse peccare cum vniuersis legibus: vt intelligamus non fore statum illum resurrectionis similem statui innocentie antequam Adam peccaret, sed longè feliciorē: vt pote sine potentia peccandi, ac per hoc sine lege. Et hæc duo è regione dicuntur duorum quæ dixerat. Nam quòd dicitur stimulus mortis peccatum, respicit quòd dixerat, vbi mors stimulus tuus? quòd verò dicit, potentia peccati lex, respicit id quòd dixerat, vbi inferne victoria tua? Diabolus enim pugnavit aduersus hominē in statu legis, imò & occasione legis quā dixit ad mulierem: Cur præcepit vobis deus, vt non comederetis ex omni ligno paradisi? & hinc vicit hominem. Ex his omnibus clare apparet quòd hæc dicit Paulus propter electos: in his enim cessabit peccatum & posse peccare. Dammati autem perseverabunt in peccato & blasphemabunt deum: quanuis non demeritorie, hoc est, nō ad meritum nouæ pœnæ, quia non sunt amplius viatores. Dixit enim (vt prædictū est) hoc est ad pleniorē

rem declarationē illius particulæ, & nos immutabimur. magna siquidē immutatio superadiungitur ex hoc, quòd transferemur in statum, in quo non poterimus peccare. *Deo autem gratias*. pro, gratia. supple sit. De gratiarum actione est sermo. Post tot declarata beneficia conferenda electis in resurrectione, consequenter gratiarum actiones refert deo. *Qui dedit nobis victoriam*. Nobis dicit electis: hoc est, qui cōmunicauit nobis electis victoriam mortis, peccati, & status posse peccare. *Per dominū nostrum Iesum Christum*, qui est victor: nobis autē communicatur victoria eius. Et dixit hoc ad declarandum quòd dixerat absorptam esse mortem in victoria: declarat enim victoriam illam esse factam per Christum, & per ipsum communicatam nobis à deo. Significantiusque nominat ipsum dominum nostrum, eo quòd in statu domini victoriam resurgendo effecit. *Itaque fratres mei dilecti*.

Postremo ad exhortationem Corinthiorū ex spe tantorū præmiorum procedit. *Stabiles estote*. in fide. *Et immobiles*. Superfluit &. Monet Paulus vt non qualitercunque sint stabiles, sed apponit immobiles: vt non moueantur à fide & spe resurrectionis falsis doctrinis. *Abundantes in omni opere domini semper*. Superfluit omni. Exigit Paulus vltra immobilitatem fidei ac spei, abundantiam operum, non carnalium, non humanorum, sed domini, nō ad horam, diem, mensem, aut annum, sed semper. *Scientes quòd labor vester non est inanis in domino*. Non suspicando, non opinando, sed sciendo, certa notitia fidei renendo quòd labor vester exequendo semper opera domini, non est inanis in domino, quāuis sit inanis in hoc mundo.

CAPVT XVI.

DE collectis. pro, collecta, autem quæ sunt in sanctos. Superfluit hñt: nullum verbum expressit Paulus. *Sicut ordinavi in ecclesijs Galatiæ*. In epistola ad Galatas cap. 2. meminit Paulus quòd Apostoli Hierosolymis existentes iniunxerunt Paulo & Barnabæ, vt prædicantes in Gentibus, memores essent pauperum qui erant Hierosolymis, quos hic Paulus appellat sanctos. propter quòd Paulus ordinat hic de collecta pecuniarum pro vsu sanctorum pauperum in Hierusalem, quæ erat mater cunctarum ecclesiarum. *Ita & vos facite per vnam sabbati*. pro, sabbatorum. In euangelis latius declarauimus quòd ad literam vna sabbatorum est dies immediate sequens diem septimum, qui semper est sabbatum apud Hebræos. Dies ergo dominicus appellatur vna sabbatorum: quia est vnus in ordine ad dies qui
semper

PRIORIS AD CORINTHIOS

semper sunt sabbata : & propterea dicitur pluraliter sabbato-
rum. Disponit ergo primo quòd collecta fiat die dominico, quo
Christiani conueniebant ad diuina. *Vnusquisque vestrum apud se
reponat, recondens quod ei bene placuerit.* Secundo ordinat quòd
elemosyna oblata pro sanctis in Hierusalem recondatur non
in còmuni deposito, non apud aliquos ad hoc electos, sed quilibet
apud seipsum recondat quòd dedit: vt quilibet pecuniæ datur
cuius erat dominus sit depositarius. Et huius status ratio credi-
tur, ne quisquam obiiceret quòd quæstor esset Paulus, quòd qua-
stores essent clerici prædicatores & vniuersaliter Christiani: de-
nigrat siquidem non parum & exauthorat Christianam ecclesiã
quæstus: quo plena hodie est propter indulgentias, cruciatas, ho-
spitalia, &c. *Vt non quum venero, tunc collecta fiant. Quum autem præ-
sens fuero, quos probaueritis per epistolas, hos mittam perferre gratiam
vestram in Hierusalem. Quòd si dignum fuerit vt ego eam, mecum ibũ.*
*Veniam autem ad vos, quum Macedonia pertransiero: nam Macedo-
niam pertransibo. Apud vos autem forsã manebo, vel etiam hzemabo,
vt vos me deducatis quocunq; iero. Nolo enim vos modo in transitu vi-
dere. spero enim me aliquantulum temporis manere apud vos, si dominus
permiserit. Permanebo autem Ephesi vsque ab Pentecosten. Non
constat an de festo Pentecosten loquatur, an de mora vsque ad
quinquagesimum diem. Ostium enim mihi apertum est magnum &
euidens, pro, efficax, & aduersarij multi.* Sermone metapharico
describit aditum sibi ad conuertendum alios apertum, tum ma-
gnum tum efficacem. Forte aliquem conuertat per quem mul-
titudine magna erat efficaciter conuertenda. Dico autẽ per quem
non prædicantem, sed cuius imitatione ob illius autoritatem:
quum conuertentur enim aliquis princeps aut philosophus, ianua
magna aperitur: quæ tunc est efficax, quum multitudo imitari
conspicitur. *Si autẽ venerit Timotheus, videte vt sine timore sit apud
vos. Opus enim domini operatur sicut & ego. Ne quis ergo illum spernat.
Deducite autẽ illum in pace, vt veniat ad me: expecto enim illũ cum fra-
tribus. De Apollo autẽ fratre vobis notũ facio quòd multũ rogauĩ eum
vt veniret ad vos cũ fratribus: & utique non fuit volũtas eius vt tunc
veniret. Veniet autem quum ei vacuum fuerit. Vigilate, state in fide, virili-
ter agite & confortamini. omnia enim vestra in charitate fiant. Super-
fluit enim. Excitat siquidem Paulus ad quinque sine aliqua con-
iunctione, ita quòd superfluit tam & quàm enim. *Obsecro autem
vos fratres, nostis domum Stephane, & Fortunati & Achaici.* Super
fluũ*

fuit & Fortunati & Achaici. Nec est nomen mulieris Stephanas, sicut nec Aeneas nec Andreas. *Quoniam*. pro, quòd, sunt primitiæ Achaia, De Stephana & eius familia dicit quòd sunt primitiæ Achaia. hoc est, primo conuersi ad fidem Christi. Et in ministerium sanctorum ordinauerunt seipsos. Non ab Apostolo, sed à seipsis ordinauerunt se ad ministrandum sanctis hospitalitatis officio. Exemplum aliis dabant isti primo conuersi. *Vt & vos subditi sitis eiusmodi, & omni cooperanti & laboranti.* Non imperat, sed obsecrat Paulus vt Corinthij nõ solum talibus quales erant qui de familia erant Stephanæ, sed etiam omni cooperanti ac laboranti ad ministrandum sanctis sint subditi subiectione morali, qua obsequentes ac reueretes nos exhibemus viris probioribus ac magis spiritalibus, non subiectione legali, quam Episcopis debemus. *Gaudeo autem in praesentia Stephana & Fortunati & Achaici.* Dictio Græca interpretata praesentia, anceps est ad praesentiam & ad aduentum: sed in idem redit sensus, intelligendo praesentiam horum trium virorù apud Paulum ad quem ex Corintho venerat. *Quoniam id quod vobis decrat.* pro, quoniam defectum vestrum, ipsi. pro, hi, *suppleuerunt.* Et est sensus: quoniam praesentiam vestrâ quæ mihi decrat, hi suppleuerunt. *Refecerunt enim meum spiritum & vestrum.* Vt intelligamus in quo praesentia istorum trium suppleuerat, explicat quod refocillauerunt nõ corpus, sed spiritum, tum meum tum vestrum. Isti siquidem notificando Paulo dispositionem Corinthiorum, duo bona fecerunt, nam & Pauli spiritualem affectum contristatum ob tot culpas Corinthiorum, consolati sunt, & prouocarunt Paulum ad instructionem & exhortationem Corinthiorum: & propterea dicuntur refocillasse spiritum tam Pauli quàm illorù. Et quoniam tam utile officium isti exercuerunt, ideo monet vt charos illos habeant, subiungendo, *Cognoscite ergo qui eiusmodi sunt. Salutant vos ecclesia Asia. Salutant vos in domino multum Aquila & Prisca, cum domestica sua ecclesia, apud quos & hospitor.* nescitur quis has vltimas quatuor dictiones addidit textui. *Salutant vos omnes fratres. Salutate inuicem in osculo sancto.* Antiqua est consuetudo ecclesiarum de sancto osculo pacis in ecclesia infra missarum solennia. *Salutatio mea manu Pauli.* Pronomen me ablatiui est casus, & propterea distinctio signanda est post salutatio. Et est sensus quòd manu mea Pauli, salutatio est quæ subiungitur: ab hinc enim vsque ad finem manu sua propria Paulus scripsit more subscribentium epistolas. Et post omnes salutationes aliorum nomine, propriam

priam subiungit, declarando quòd scribit eam manu propria: ne literæ falsificarentur, ne aliquis nomine Pauli aliquid aliud scriberet. *Si quis non amat dominum nostrum Iesum Christum.* Ecce prima pars salutationis propriæ. *Sit anathema.* Græca dictio est anathema, & significat segregatū ab usu hominum: & propterea hoc nomine appellamus excommunicatos. Et intendit per hoc Paulus quòd quisquis non amat Iesum dominū sit segregatus ab ecclesiâ. *Maranatha.* Duæ dictiones sunt: altera maran, & altera atha. Et vt Hieronymus ad Marcellā dicit, magis Syrum quàm Hebræum sonat idioma: ex cōfinio siquidem duarum linguarum constare videtur. Et maran significat dominus noster: atha verò significat venit. Et, vt Hieronymus ibidē exponit, est præteriti tēporis. Ratio siquidem opponitur anathematis: quia dominus noster iam venit, & propterea amādus est vt dominus: propterea anathema iam erit, qui nō amat ipsum vt dominum. *Gratia domini nostri Iesu Christi vobiscum.* Ad non amantem dominum Iesum retulit aduentum eius in anathema: ad Corinthios autem refert eundem in gratiam. *Charitas mea cum omnibus vobis in Christo Iesu.* Tertia salutationis propriæ pars est optatiua, vt propria ipsius Pauli dilectio, qua eos diligit in Christo Iesu, sit cum omnibus ipsīs, inseratur illis tum similis tum quo ad bonum ad quod illos diligit. *Amen. fiat.* ¶ Vbi & scito apud Græcos inueniri subscriptionem talem, Scripta Philippis, missa per Stephanam, Fortunatum, & Achaicum. Horum enim triū Paulus meminerat in hoc vltimo capitulo laudabiliter. Caiet. M. D. XXVIIII. mense Octobri.

COMMENTARIORVM IN
priorum ad Corinthios finis.

THOMAE DE VIO CAIETANI CAR- DINALIS SANCTI XYSTI,

*in posteriorem Pauli Epistolam
ad Corinthios com-
mentarij.*

PAULVS Apostolus Iesu Christi per voluntatem dei. Non oportet repetere in principio exposita. Et *Timotheus* frater. Iste est *Timotheus*, ad quem postea Paulus duas scripsit epistolas: hic est cuius in fine prioris ad Corinthios epistolæ Paulus meminit laudando ipsum. Hic secundum aliquos codices fuit vnus ex illis, per quos Paulus priorem epistolam misit è Philippis ad Corinthios: & aliquanto tempore conuersatus in ecclesia Corinthiorum, retulit Paulo (vt par est credere) tum obedientiam Corinthiorum erga illum inuestuosum, tum querimoniam quòd Paulus non iuisset personali-ter ad Corinthios vt promiserat, tum documenta quibus vetus testamētum magnificabatur apud Corinthios à doctoribus Iudeis, tum oblocutiones de Paulo quæ à Iudeis doctoribus etiam Christianæ fidei inferebantur: & breuiter ea quæ apud Corinthios gerebantur. Et propterea *Timotheus* non tanquam delator, sed tanquam coconstructor eorum in principio epistolæ nominatur. Et appellatur frater, ob fraternum officium erga Corinthios, studendo & procurando vt amplius instruarentur per hanc epistolam. *Ecclesie dei quæ est Corinthi, cū omnibus sanctis qui sunt in vniuersa Achaia, gratia vobis & pax.* Sub primo & vltimo dono reliqua media comprehendit. *A deo patre nostro.* iuxta illud, pater noster qui es in caelis. *Et domino Iesu Christo.* hoc est, à Iesu Christo in statu dominij, quem resurgendo acquisiuit. Gratiam & pacem imprecatur Corinthiis non solum à deo, sed à Iesu Christo iam domino, vt intelligamus eundem affectum, eadē dona effluere à deo & nomine Iesu, & perpendamus deum

per

POSTERIORIS AD CORINTHIOS

per hominem Iesum gubernare ecclesiam. *Benedictus deus.* Post salutationem, inchoat tractatum epistolarem, præmittendo materiam totius epistolæ summariam. Et summariam incipit à laude dei: est enim sermo de benedictione laudis. *Et pater domini nostri Iesu Christi.* Deus impartibilis vnus atque idem est non solum pater, sed est filius, sed est spiritus sanctus: verum ad propositum Pauli erat nominare deum, tum deum, dicendo benedictus deus, tum patrem Iesu Christi, & pater domini, &c. Et est sensus, benedictus deus quatenus deus, & benedictus idem deus quatenus est pater domini nostri Iesu Christi: proponit enim hæc distincte, quia distinctè intendit tum hæc duo, talia duo subiuncta tractare. *Pater misericordiarum.* Ecce tertium. Sed aliter Deus est pater Iesu Christi, & aliter est pater misericordiarum: quia Iesu Christi est pater naturalis, misericordiarum verò est pater voluntarius. Illum siquidem genuit ex sua essentia consubstantiali sibi: istas verò generat sua voluntate. Et vere solus deus dicitur & est pater misericordiarum, quia ipse solus est suapte natura expers omnis miseræ, creaturis omnibus subiectis alicui miseræ: ac per hoc creatura qualibet indigente vt deus misereatur eius, propter quod etiam beati angeli describuntur tremetes. omnia enim in nihilū redirent, nisi ea manus omnipotētis misericorditer cōseruaret. *Et deus totius cōsolationis.* Benedicitur deus absolute, dicendo benedictus deus: benedicitur autem deus relatiue ad integram consolationem, dicendo, & deus totius consolationis. non vt actor seu pater totius consolationis sed deus: ad significandū quòd sicut proprium est deo esse patrem misericordiarum, ita proprium est deo agnoscī, venerari, ac coli vt deum totius seu omnis consolationis: quia tēvera ipse est ratio tum totius, id est integræ consolationis. nullus enim omni ex parte consolationem accipere potest nisi in deo: vt experientia testatur. Tum omnis consolationis quantum est ex parte rei, quanuis non sic sit ex parte accipientium consolationem, quorum plurimi nec in deum referunt consolationes nec recte vtuntur illis, propter quod planior est lectio totius quàm omnis in hoc textu. Et hoc est quartum à Paulo propositum. *Qui consolatur nos.* Incipit more suo Paulus exequi proposita, inchoando ab vltimo: scilicet & deus totius consolationis. Et declarat hoc in seipso & sibi similibus: hoc est veris ac idoneis ministris noui testamēti. ¶ Quod vt plenius intelligas, scito q̄ hæc epistola directe & artificialiter est composita cōtra

Iudæos doctores, Christianos tamen: qui & vetus testamentum
 adeo efferebant vt nouo præiudiciū fieret, & seipſos Paulo præ-
 ferebant: vnde multa inconueniētia ſequebantur. Paulus enim
 in hac epiftola intendit & noui teſtamēti gloriam præferre glo-
 riæ veteris, & miniſtros noui teſtamēti præferre miniſtris vete-
 ris, & deſcribere ſeipſum ac alios idoneos miniſtros noui teſta-
 menti: vt vel ex deſcriptionibus iſtis Corinthij diſcernerēt inter
 veros miniſtros Euāgelij & fictos. Ex hac itaque ratione tractat
 deum totius conſolationis in ſe & ſibi ſimilibus: hoc eſt, in veris
 miniſtris noui teſtamenti. Nam pronomen nos, nō demonſtrat
 omnes Chriſtianos, ſed miniſtros noui teſtamenti: vt clare teſta-
 tur cōtextus ſubiungens extensionem ad reliquos Chriſtianos.
In omni. Non aliqua ſic & aliqua non. *Tribulatione.* ſeu afflictiō-
 ne, ſeu preſſura. *Noſtra.* De corporalibus afflictiōibus in genere
 eſt ſermo, quōuis nomine appellentur. Hoc eſt primū in quo de-
 ſcribuntur miniſtri Euangelij q̄ nullam patiuntur afflictiōnem
 abſque diuina conſolatione, nō eximuntur ab afflictiōibus, ſed
 adiungitur cuilibet afflictiōi diuina conſolatio. *Vt poſſimus &*
ipſi conſolari eos qui in omni preſſura ſunt. Non qualitercunque per-
 cipimus afflicti diuinam conſolationē, ſed talem ac tantam vt
 non ſolis nobis ſufficiat, ſed vt vires præſtet, & potentes nos effi-
 ciat ad conſolandum alios cōſtitutos in quauis preſſura, in qua-
 uis afflictiōe. *Per exhortationem qua exhortamur.* pro, per conſola-
 tionem qua conſolamur, & *ipſi à deo.* Ita tamen q̄ liceat vſurpa-
 re conſolarur vt verbum commune, nunc actiue nunc paſſiue:
 alioquin grammaticè legendum eſt, *Qua conſolationem accipimus*
& ipſi à deo. Dixerat vt poſſimus: explicat qua ratione poſſumus,
 dicendo q̄ per conſolationem propriam acceptam à deo poſſu-
 mus alios conſolari. Medios ſeipſos miniſtros Euangelij decla-
 rat inter deum & alios Chriſtianos, non ſolum quo ad docen-
 dum, ſed etiam quo ad cōſolandum eodem tenore: vt quemad-
 modum ipſi docti à deo per illammet doctrinā docent alios, ita
 ipſi conſolationē accipientes à deo, non alia conſolandi ratione
 conſolentur reliquos. Et dixit hoc, ne intelligerēt q̄ miniſtrorū
 Euangelicorum eſſet conſolari alios afflictos cōſolatione mun-
 dana (eo modo quo homines conſueuerunt alios conſolari) ſed
 conſolatione ſpirituale, quæ ſcilicet rationibus ſpirituilibus ſi-
 dei, ſpei, ac charitatis innititur. Tali enim cōſolatione ipſos mi-
 niſtros conſolatur deus in quauis afflictiōe eorū. *Quoniam ſicut*
abundant paſſiones Chriſti in nobis, ita & per Chriſtum abundat conſo-
latio

POSTERIORIS AD CORINTHIOS

latio nostra. Rationem reddit tantæ consolationis, gratiæ quæ cõfertur ministris Euangelij, ex eo quòd par est vt afflictionum abundantia respondeat abundantia consolationis. Verùm aduerte q̄ vtrobique apponit Christũ, tum vt intelligamus quòd consolatio diuina nõ comitatur afflictiones omnes, sed eas quæ pro Christo patimur, tum vt intelligamus Christũ esse medium in abundantia consolationis, quemadmodum est ratio abundantis afflictionis. *Siue autem tribulamur pro vestra exhortatione.* pro, consolatione, & salute. Duo dixerat, alterum de propria consolatione, alterum de facultate consolandi alios. ¶ Et reddendo rationem primi, tanquam cõtrariis vsus est afflictionibus & consolationibus: vt pote illis tanquam plagis, istis tanquam medicamentis, modò prosequendo alterum, aperit quòd ministrorum Euangelij tam afflictiones quàm consolationes relatæ ad alios Christianos, sunt non contrariæ sed ad vnum atque eundem effectum, consolationem scilicet & salutem illorum. Ac si aperit dixerat, videte qua ratione vtitur deus ministris euangelicis, q̄ etiam afflictiones ipsorum statuit esse vestras consolationes. Et re vera magna est consolatio fidelium ex hoc q̄ Apostoli alique Christi discipuli, inter tot afflictiones & persecuciones euangelizarunt. Nec solum hinc redundat in nos consolatio fidei, sed etiam salus: quoniam hinc accõdimur ad vitam spiritualem, ad perferenda mala, ad perseverandum & saluamur. *Siue consolamur.* hoc est, consolationem accipimus à deo per Christum. *Pro vestra consolatione.* In aliquibus Græcis codicibus additur, *Et saluta.* Quod iam declaratum est. Quod autem in Latinis codicibus sequitur: *Siue exhortamur pro vestra exhortatione & salute.* non est de textu Pauli. Insuper scito q̄ in quibusdam Græcis codicibus inter hæc duo siue, interponuntur quæ sequuntur. Ita quòd post siue tribulamur pro vestra consolatione & salute, habent, quæ operatur in tolerantia earundem passionum quas & nos patimur: deinde habent, siue consolamur pro vestra cõsolatione, &c. Vnde acciderit transpositio, nescio: sed parui refert. *Quæ operatur tolerantiam* pro, in tolerantia, earundem passionum, quas & nos patimur. Declarat quantæ efficacis est consolatio discipulorum quòd operatur, q̄ vim suam exercet in tolerando similes afflictiones afflictionibus quas patiuntur euangelici ministri: vt intelligamus consolationem descendentem ab Apostolis in alios Christi fideles non esse minimam, non esse alterius generis à consolatione Apostolorum. *Vt, pro, etiam, spes nostra firma sit*

pro, est, *pro vobis*. non solum afflictiones nostræ & consolationes nostræ militant vobis, sed etiam spes nostra firma est. *Pro vobis*, hoc est non speramus nobis tantum, sed & speramus stabili spe pro vobis, vt intelligatis omnia nostra esse pro vobis. *Scientes quoniã*. pro quòd, *sicut socij passionum estis, sic eritis & consolationis*. Superfluit eritis. Ecce fundamentum firmæ spei pro vobis, certitudo (nõ opinio) q̄ quemadmodum participes estis afflictionũ, ita & consolationis, supple participes estis, certi sumus quòd quemadmodum in nobis abundantia afflictionum comitatur abundantia consolationis, ita in vobis participationẽ afflictionum comitatur participatio consolationis. De præsentí consolatione spiritali est sermo. *Non enim volumus ignorare vos fratres de tribulatione nostra quæ facta est*. Deficit nobis, in *Asia*. Quia sermones morales in cõmuni sunt minus efficaces, ideo postquã in genere dixit de consolatione diuina in afflictionibus ministrorum euangelij, descēdit non ad speciem, sed ad indiuiduum. Probat itaque ex collata sibi consolatione, quæ dixerat in genere. Hanc autem tantam Pauli afflictionẽ in *Asia* minore, nulli nisi hic authentice legi. *Quoniam supra modum grauati sumus supra virtutem*. pro, vires. Excessus afflictionis describitur ad similitudinẽ oneris grauantis supra modum, supra vires eius cui impositum est: vt intelligamus onus grauare supra vires non parum, sed supra modum: hoc est valde excessiue, sine moderamine aliquo. ¶ Si obiicitur, quo pacto supra vires tam excessiue Paulus describit se grauatũ, & tamen ipsemet in priore epistola dixit, fidelis deus qui non sinet vos tentari supra id quod potestis. Solutio est quòd hic est sermo de viribus naturalibus: ibi verò fuit sermo de potentia omni tã naturæ quàm gratiæ. Vnde & Paulus quanuis fuerit afflictus supra vires naturæ valde excessiue, non tamen fuit afflictus supra id quod potuit tam ex natura q̄ ex gratia. *Ita vt tæderet etiã nos viuere*. Caue ne intelligas Paulum ægre tulisse quòd viueret (hoc enim mollis ac impatiētis est animi) sed intellige Paulũ tædio vitæ affectum: hoc est quòd eius viuere erat tot malis subiectum, quòd tædium sui quantum ex se erat ingerebat. Sicut enim valde afflicta manus tædiũ sui ingerit, ita valde afflicta vita tædium sui parit, sed non superat fortem animũ. Et quoniã numero plurali primæ personæ vtitur, intelligendum est quòd Paulus nõ solus sustinuit hãc tantam afflictionem. *Sed ipsi in nobis ipsi responsum mortis habuimus*. Non solum ex parte afflictionum excessus fuit, sed etiam

ex parte nostri animi eoque deducti sumus, ut existimaremus nos mori. huiusmodi enim intima existimatio resposum appellatur mortis in nobis ipsis, tanquam animus responderet eis quod essent morituri. *Ut non simus fidentes in nobis, sed in deo qui suscitatur mortuos.* Rationem reddit tanti grauaminis intus & extra. Et meminit qui suscitatur mortuos, ad explicandum quod velut mortui egebant diuino auxilio. *Qui de tantis periculis.* pro, de tanta morte. Exaggeratio est afflictionis, ad commendandum diuinum beneficium. *Nos eripuit.* Ecce consolatio in tribulationibus. *Et eripuit.* pro, & eripit. Continue enim (ut inferius subde) pericula mortis imminebant. *In quem speramus.* pro, spem fiximus. *quoniam.* pro, quod, & adhuc eripiet. Consolationem describit comitem tribulationis prateritæ, præsens, & futuræ. *Adiuuantibus.* pro, consupplicantibus, & vobis in oratione pro nobis. Hæc consupplicatio non solum refertur ad futurum eripiet, sed ad prateritum eripuit, & ad præsens eripit. Attribuit enim Paulus liberationem sui etiam consupplicationibus Corinthiorum. *Ut ex multarum.* pro, multis, personis facierum eius quæ in nobis est donationis. pro, de dono in me collato. Ita quod litera est, ut ex multis personis de dono in me collato, per multos gratiæ agantur pro vobis. & non pro nobis, ut Latinus textus habet. Et est ordo literæ, ut de dono in me pro vobis collato ex multis personis, per multos gratiæ agantur. Explicat enim tum quod donum liberationis sibi collatum, est ei collatum pro eis: hoc est pro bono eorum, tum quod huiusmodi donum est sibi collatum ex multis personis: hoc est ex consupplicationibus multarum personarum: hoc est diuersarum conditionum hominum. Tum quod pro tali dono debentur gratiarum actiones deo per multos: ut quemadmodum hoc donum est beneficium concessum multis, ita à multis gratiæ agantur. Et dixit hæc ad explicandum efficaciam illius particulæ, consupplicantibus & vobis. ¶ Quia tamen non desunt contententes legendum esse in nos, & pro nobis, parui refert ad sensum Pauli, sibi vel sibi & aliis commemorare donum collatum: & quod gratias agendas censet vice sui & aliorum qui beneficii participes fuerant. *Nam gloria.* pro, gloriatio nostra hæc est. Quemadmodum superius dixerat quod sicut abundant passiones Christi in nobis, ita & per Christum abundat consolatio, sic modo descendendo ad indiuiduum postquam descripsit afflictionem & liberationem, describit quod huiusmodi afflictiones fuerunt pro Christo. Et propterea rationem

tionem reddendo suæ consolationis dicit, nam gloriatio nostra hæc est: subiungens causam Christi. *Testimonium conscientie nostræ, quòd simplicitate cordis & synceritate dei.* Superfluit cordis. Ratio quòd gloriemur liberati, est quia non ob aliquod peccatum pasci sumus: conscientia siquidem nostra teste certi sumus quòd in simplicitate & synceritate dei: hoc est, quòd non solum in simplicitate & synceritate humana, non solum in simplicitate & synceritate coram hominibus, sed in simplicitate excludente à parte cognitiua in omnem duplicitatem, omnem mendacium, omnem fallaciam, & synceritate excludente à parte affectiua omnem impuritatem & immunditiam secundum deum & coram deo. *Et non in sapientia carnali.* quæ à simplicitate & synceritate dei recedit, vtēs fallaciis & admiscens immunda. *Sed in gratia dei.* Non solum ad excludendam arrogantiam simplicitatis & synceritatis dei in seipsis attribuit illas gratiæ dei, sed ad significandum proprium officium propter quod afflicti sunt dicit, sed in gratia dei: hoc est, sed ad propagandam dei gratiam, sed exercendo officium gratiæ dei. De executione siquidem apostolatus eius scriptum est quòd traditus est gratiæ dei. Act. 15. *Conuersati sumus in hoc mundo.* non solum in vna ciuitate aut patria, sed simpliciter & absolute in mundo. *Abundantius autem ad vos.* hoc est, abundantius autem vsi sumus erga vos gratia dei. Et dixit hoc, quia Corinthios non grauauit sumptu, & in hoc supererogauit. Et propterea magis erga ipsos vsus est gratia dei. *Non enim alia scribimus vobis quam quæ legistis & cognouistis.* pro, legistis & cognoscitis. Et est sensus quòd res quas dicimus de nostra simplicitate, synceritate, & vsu gratiæ dei, & abundantiori vsu erga vos, non dissonant ab iis quæ legistis in præsentī epistola & in priore, & ab iis quæ cognoscitis de nobis. Ac si apertius dixisset quòd facta respondent iis quæ legistis, & in iis quæ cognoscitis. *Spero autem quòd vsque in finem cognoscetis, sicut & cognouistis nos ex parte, quia.* pro, quòd, gloria, pro, gloriatio, *vestra sumus, sicut & vos nostra in die domini nostri Iesu Christi.* Superfluunt duæ dictiones, nostri & Christi. Et est sensus quòd spero quòd vsque ad finem cognoscetis hoc (scilicet quòd sumus gloriatio vestra sicut & vos nostra) non in die hominis, sed in die domini Iesu: hoc est, non in notitia & claritate humana, sed in notitia & claritate domini Iesu. Cognoscetis, inquam, hoc quemadmodum iam cognouistis nos, etsi non totaliter tamen ex parte: hoc est partim. Sunt autem Paulus

lus & ei similes materia gloriationis Corinthiis, pro quanto tales sortiti sunt ministros euangelij, quales pro eorum salute ac gloria aeterna oportebat habere; Corinthij verò sunt materia gloriationis Paulo, Apollo, & Timotheo, pro quanto dociles se exhibuerunt discipulos euangelij. Et adiecit hæc Paulus non solum ad cumulum testimonij propriæ innocentiae ac sanctæ conuersationis, sed ad significandum ex hac mutua gloriatione fructum ex suo ministerio subsequutum in se & in Corinthiis, velint nolint æmuli ministri. *Et hac cōsidentia*, mutuae gloriationis. *Volui prius venire ad vos*. Non saltat Paulus, sed tractatui de consolatione diuina supponit excusationē negati regressus ad Corinthios: eo quòd extra materiam consolationis non est negotium hoc, sed pro illorum erat consolatione deliberatus regressus, & pro eorundem consolatione retractatus. Quando autem aut quomodo (verbo vel scripto) Paulus deliberauerit hæc quæ scribit hic, nescitur. Crediderim tamen ego hanc deliberationē fuisse antequam priorem epistolam scripserit. Quod ex eo coniectio quod in calce prioris epistolæ dicit, Veniam ad vos quum Macedoniam pertrāsiero, nolo vos nunc in transitu videre, &c. hæc enim ideo dixisse videtur quia prius promiserat quod hic refert, scilicet per Corinthios trāsire in Macedoniã. retractãdo si quidē illud propositū dicit quòd prius vult ire in Macedoniam quàm Corinthum. *Vt secundam gratiã haberetis*. secundæ visitationis & prædicationis personalis. *Et per vos transire in Macedoniã, & iterum à Macedonia venire ad vos, & à vobis deduci in Iudeam*. *Quum ergo hoc voluissem*, pro, deliberarem, *nunquid leuitate vsus sum?* mutando propositum, *Aut quæ cogito*, pro, delibero, *secundum carnem cogito?* pro, delibero. Mutante Paulo propositum & non seruante promissum regressum, oblocutiones huiusmodi de Paulo exortæ ac ab æmulis satæ videntur, quòd Paulus leuitate aut carnali affectu vel incommodi vitandi vel commodi oblati mutauit propositum. In cuius signum harum duarum causarū meminjt, excludendo illas. *Vt sit apud me est & nõ*, pro, etiam etiam, non non. Explicat actus leuitatis & carnalis affectus, abiiciendo à se illos. Tam leuis siquidem quàm carnalem agens affectum occurrenti etiam, dicit etiam, & occurrenti non, dicit non: ad similitudinem Gnatonis, Aiunt aio, negant nego. Quod ille assentatorio officio, hoc Paulus leui seu carnali officio diuersione tribuit. Est itaque sensus literæ: num leuis, num carnalis sum, vt apud me occurrens seu suggesta affirmatio pariat

affir

affirmationem, & occurrens seu suggesta negatio pariat negationem? hoc est, vt muter de affirmatione in negationem ob leuitatem aut carnalem affectum. *Fidelis autem deus.* Timens seu præcauens Paulus ne oblocutiones huiusmodi de ipso in hac re minima retorquerentur ab æmulis in præiudicium prædicationis suæ: dicendo quòd sicut in hac re Paulus mutatur modo affirmando se venturum, modo negando, ita in docendo inconstans est: quod in maximū euangelicæ prædicationis præiudicium fuisset, præcauens inquam antequā reddat rationem mutati propositi circa regressum ad Corinthios, explicat quòd in prædicatione sua nulla est mutatio, tum ex parte rei prædicatæ, tum ex parte ministrorum prædicantium. A fidelitate autem diuina inchoat, vt à ratione immutabilis prædicationis. Fidelis siquidem est qui facit dicta. Ac si apertius dixisset: quicquid sit de fidelitate hominum, fidelis est deus ratio prædicationis nostræ, ex cuius fidelitate procedit sermo prædicationis nostræ.

Quia. pro, quòd, sermo noster qui fuit apud vos. euangelizando personaliter. Non est in illo est & non, sed est in illo est. Superflua est vltima particula, & prior legenda est, *Nō fuit etiam & non.* hoc est, non fuit affirmatiuus & negatiuus, non habuit mutationem de affirmatione in negationē, non modo affirmauit quod postea negauit aut ediuerso. *Dei enim filius Iesus Christus, qui in vobis per nos prædicatus est (per me & Syluanum & Timotheum) non fuit etiam & non.* Quauis Latinus textus habeat, non fuit in illo est & non. Ecce ex parte rei prædicatæ probat prædicationem carere mutatione: quia res prædicata est dei filius Iesus Christus. Nos enim (scilicet ego Paulus & Siluanus & Timotheus) prædicauimus filium dei Iesum Christum, in quo nunquā fuit etiā & nō: hoc est affirmati negatio, aut negati affirmatio. Et meminit tam dei filij quā Iesu Christi, ad significandū quòd nec secundum diuinā nec secundum humanam naturā instabilis fuit, affirmando negatum, aut negando affirmatum. Ex eo quoque & Syluani (quē Sylam esse aiunt in Actis apostolorum celebrem) & Timothei meminit, insinuat quòd isti quoque in inuidiā obloquentium redacti erant. *Sed est. pro, etiam, in illo fuit.* hoc est, sed tantummodo etiam inest affirmatio, veracitas, in illo (Christo) fuit. *Quosque enim promissiones dei, sunt in illo est.* Loco harum quatuor dictionum (sunt in illo est) legendum est, *In ipso etiam.* Et redditur ratio dicti, scilicet sed etiam in illo fuit: quia quocunque promissiones dei adimplentur per Christum (ad-

POSTERIORIS AD CORINTHIOS

impletio enim promissionum significatur dicendo in ipso scilicet Christo, etiam: hoc est, sunt etiam) sunt affirmatio, sunt verificatio, sunt executio. Per Christum enim instauratur & quæ in caelis & quæ in terris sunt iuxta promissiones diuinas. *Ideo & per ipsum*, pro, & in ipso. Reliqua addidit interpretes. & pronomine ipso, demonstrat Christum. *Amen, deo ad gloriam vestram*, pro, per nos. Et est ordo literæ. & in ipso amen, per nos deo ad gloriam. Quod hætenus significauit per etiã, modo significat per amen Hebræo vocabulo. Et est sensus quod non solum in Christo oēs dei promissiones sunt etiam (hoc est adimpletio) sed etiam in ipso Christo sunt amen, hoc est executio, per nos, per ministerium nostrum, deo ad gloriam in seruitium dei, ad dei gloriam. *Qui autem confirmat nos vobiscum in Christo*. Postquã ex parte rei prædicatæ manifestauit quod in prædicatione sua non est mutabilitas, modo monstrat hoc ex parte prædicantium: afferendo quatuor dona diuina in ipsis prædicantibus, cum quibus non stat mutabilitas prædicationis. Primum autem donum est confirmatio, quam circũallat vndique: dicendo nos, euãgelicos ministros, vobiscum, hoc est, in ministerio euangelij quod vobiscum egimus & agimus, in Christo, non in lucro, aut proprio bono: sed in iis quæ Christi sunt. *Et qui vnxit nos*. Ecce secundum donum, non solum firmitatem sed vnctionem gratiæ dedit nobis, ad mollificandum animos nostros vt sequeremur Christum: vnctionem enim contra duritiam cordis nolentium amplecti viam Christi describit. *Deus*: supple est qui hæc dona concessit, olim vnctionis & consequenter confirmationis, vt non sit dubitandum de mutabilitate: quia sine pœnitentiã sunt dona dei. *Et qui signauit nos*. Ecce tertium donum ab eodem deo. Et sumitur signauit pro ob signauit tanquam imprimendo sigillum. Et hoc ad firmitatis signum spectat. Apostolica gratia tum in virtute miraculorum, tum in dono linguarum, tum in imitatione charitatis & patientiæ Christi, velut sigillum erat in testimonium verorum ministrorum euangelij. *Et dedit pignus*, pro, arram, *spiritus in cordibus nostris*. Ecce quartum donum quo profitentur se habere certitudinem futuræ felicitatis æternæ, habendo in propriis codicibus spiritualem arram. Arra enim tam sponsis quàm negotiatoribus datur in securitatem cõtractus. Certitudo ergo spei tanta diffusa est in eorum cordibus, vt cognoscant se habere arram spiritus sancti de æterna felicitate. Cum his siquidem donis non stat varia prædicatio: vt clare patet. *Ego autem testem deum inuoco in animam*

meam. Redit ad reddendam rationem quare mutauerit propositum circa regressum ad Corinthios. Et quoniã cordis solus deus est testis, ideo iuramentum adhibet duplici vinculo, tum directe inuocando deum in testem: tum per modum execrationis imprecando in animam meam: hoc est, in iudicium animæ meæ. Necessitas autẽ iurandi fuit propter æmulos obloquentes: vt ex iuramento adhibito indubie crederetur vera excusatio subiuncta. *Quod parcens vobis nondum veni Corinthum.* Ecce q̃ non leuitate nec carnali affectu mutauit propositum, sed paterna ratione parcens vobis. In quo autem consistat hoc parcere, subiūget inferius. *Non quia dominamur fidei vestræ.* Explicaturus rationem ex parte consolationis & lætitiæ Corinthiorum, sollicitus fuit vt excluderet tertiam calumniã seu oblocutionem: puta q̃ Paulus tanquã dominus mutabat propositum. Et hanc oblocutionem hucusque reseruauit excludendam: quia etiam verba Pauli (scilicet parcens vobis) nonnullum sonabãt dominium. Excludit itaq; hanc rationem dicendo: Non quia dominamur fidei vestræ, hoc est vobis fidelibus: supple mutauit propositum ad parcendum vobis. *Sed adiutores sumus gaudij vestri.* hoc est, sed quia sumus adiutores seu cooperatores gaudij vestri: ideo mutauit parcens vobis ita quòd non dominium, sed cooperatio ad gaudium vestrum ratio est totius facti. *Nam fide statis.* egeris gaudio, quoniam fide constantes estis.

CAPVT II.

Statui autem apud meipsum hoc. Explicauerat suum parcere per adiutorium gaudij Corinthiorum, explicat modo quale fuerit adiutorium gaudij, per non accumulationem tristitiæ. *Ne pro, non, iterum in tristitia venirem.* pro, venire, ad vos. Ecce quid apud se decreuit, scilicet non venire ad contristandũ eos: & hæc fuit ratio mutati propositi. Et aduerbiũ iterum, non determinat venire in tristitia, sed venire: nõ enim prima vice iuerat ad eos in tristitia, sed explicat q̃ decreuit secundum ad illos aduentum non fore in tristitia. Erat autẽ quã euitabat Paulus tristitia, quæ fuisset & in ipso Paulo & in Corinthiis, si Paulus tũc iuisset adhuc incestuoso nõ purgato, & fortẽ adhuc non correctis aliis Corinthiorũ peccatis, quorum in priore epistola meminuit. Fuisset enim tristitia & Pauli, quẽ præsentia peccati prouocasset ad maiore tristitiam: & Corinthiorum, tũ quos oportuisset pœnitere, tũ quos oportuisset cõpansionis affectu moueri. *Si enim ego cõtristato vos.* ne leuis ratio hæc existimeretur, exaggerat illam vtrinque.

Ex parte quidem Corinthiorum sermone mutilo. Si ego contristo vos, subaudiendo quis vos consolabitur? officium siquidem meum est consolari vos. Et propterea indecens iudicavi ut vos contristarem: nam si ego vos contristo, quis vos consolabitur? Ex parte verò ipsius Pauli. *Et quis est qui me letificet, nisi qui contristatur ex me?* Passiue sumitur contristatur pro tristitia afficitur. Retorquet in seipsum Paulus eandem priuationem consolatoris. Intendit enim quod si ego vos contristo, & vos carebitis consolatore, & similiter ego carebo consolatore: quia nullus est qui me letificet, nisi lata dispositio illorum qui tristitia afficiuntur ex mea tristitia, ex mea correctione. Impertinentes siquidem & duri, quantumcumque sint lati, non me letificant: sed letitia illorum qui ex mea tristitia aut reprehensione, tristitia afficiuntur, est quæ letificat me, ac per hoc quum vos scitis de numero illorum qui mero re afficiuntur ex me, si à me efficeremini mæsti, quis me letificaret vobis existētibus mæstis? *Et hoc ipsum scripsi vobis.* Pronomen hoc demonstrat vniuersam hanc rationem tristitiæ. Et scripsi vobis, demonstrat hanc epistolam significantem hæc. *Ut non quum venero tristitiam super tristitiam habeam.* Superfluunt duæ dictiones, super tristitiam. Ideo præmonui per epistolam hanc, ut quum venero non habeam tristitiam: hoc est, ut interim subtrahatis materiam tristitiæ corrigendo errata. *De quibus oportuerat me gaudere.* Vniuersa Pauli tristitia erat de hominibus peccantibus, de quibus oportuisset secundum rectum ordinem gaudere: qui debent bene agere, & sic esse materia gaudij Paulo. *Confidens in omnibus vobis, quia, pro, quod, meum gaudium omnium vestrum est.* Scripsi, inquam, hæc ad fugandam futuram tristitiam meam, confidens non in aliquibus, sed in omnibus vobis quod meum gaudium æstimatis ut vestrum. Confidit Paulus in omnibus Corinthiis, præsumendo bonum de omnibus, ex eo quod non constabat ei contrarium de aliquo. *Nam ex multa tribulatione & angustia cordis scripsi vobis per multas lacrymas: ut non contristemini, sed ut sciatis quam charitatem habeam, pro, habeo, abundantius in vobis, pro, vos.* Occurrit obiectioni quæ à Corinthiis aut æmulis fieri poterat contra Paulum profitentem quod non vult tristitia eos afficere, quæ fronte hoc dicit, quum tu tanta Corinthios mæstitia affeceris in priore epistola? Occurrit Paulus tum ex parte intentionis, quod non ea ratione scripserit, ut mero Corinthios afficeret, tum ex parte cogentis affectus: ita quod non tanquam liber, sed tanquam pressus multa afflictione & coarctatione cordis ratione incestus
audi

auditi (vt multitudo lacrymarum testatur) coactus sum mœstā
 scribere epistolam, ad testificandum vobis magnitudinem amo
 ris, quem erga vos gero. *Si quis autem contristauit me.* Superfluit
 me. De incestuoso loquitur, qui tristitiæ materiā intulerat : tan
 tum scilicet crimen. *Non me contristauit, sed ex parte.* hoc est, non
 mihi tantum tristitiā intulit, sed etiam multis vestrum: ac per
 hoc mihi partem tristitiæ intulit & partem vobis. *Vt non onerem
 omnes vos.* Rationē reddit quare dixit ex parte, vt scilicet non eximam
 omnes vos à participatione mœstitiæ, quā fuisset onerare eos du
 ritia cordis. Sciebat enim quod multis eorū displicuerat factum, &
 mœrore affecti fuerant. *Sufficit illi qui eiusmodi est.* Ad cōsolationē
 descendit pœnitētis incestuosi: hoc etiam factō cōtestās quantum
 studeat consolationi Corinthiorum. Reconciliandū itaque ec
 clesiæ disponit iam esse incestuosum pœnitētem. *Obiurgatio. pro,
 increpatio, hæc quæ fit. pro, facta est, à pluribus.* Censet Paulus suffi
 cere pro pœnitentia exteriori excommunicationem factam pu
 blicè illius incestuosi iuxta mandatam ipsius in priore epistola.
 Fuit enim non solum publica eiectio, sed etiam traditio Satane.
 Ita vt e contrario magis donetis, & consolemini. Non solum sufficere
 ad punitionem, sed etiam exigiti tum condonationem longioris
 pœnæ luendæ secundum rigorem iustitiæ, tum consolationem
 eiusdem pœnitentis, censet Paulus. Et rationem subiungit tam
 quod sufficiat quā quod condonent & consolentur pœnitentem.
*Ne forte. pro, ne quo modo, abundantiori tristitia absorbeat qui eius
 modi est.* Moderatam oportere esse pœnitentis tristitiā manife
 stat, ne nimia tristitia quodammodo absorbeat pœnitētem: hoc
 est ne nimia tristitia omnem suum effectum in pœnitēte pariat.
 Inter effectus siquidem tristitiæ est desperatio, est pusillanimi
 tas, imò deiectio animi ab omni bono. *Propter quod obsecro vos
 vt confirmetis in illum charitatem.* Non est sermo de charitate
 seu dilectione quam habet ille pœnitens, sed de dilectione Co
 rinthiorum erga illum: vnde quod interpres antiquus dixit, vt
 confirmetis, moderni interpretantur resumite, vel validam effi
 cite. Non mandat, sed obsecrat Paulus: vt efficacius moueat Co
 rinthios ad efficiendum dilectionem suam erga pœnitentē illū
 validam, vt valeat, vt efficax sit ad cōsolandū illum. *Ideo. pro, ad
 hoc. enim & scripsi vobis, vt cognoscam experimentū vestrum.* hoc est,
 vt periculum vestri faciam, vt experimentum vestrum cognos
 scam. *An in omnibus obedientes sitis.* hoc est, quemadmodum
 fuistis obedientes excommunicando illum, ita modo sitis obe
 dientes

dientes condonando & consolando eundem. *Cui autem aliquid donastis, pro, condonatis, & ego.* Explicat Paulus quod non sic mandat Corinthiis hoc efficere ut velit seipsum eximere, sed quod concurrat cum eis, ita quod cui Corinthij condonant, & ipse condonat. *Nam & ego quod, pro, cui, donauit, pro, condonauit, si quid condonauit propter vos in persona Christi.* Rationem concursus sui cum Corinthiis reddit, ex eo quod ipse in persona Christi condonauit poenam seu culpam eidem & cuiunque alteri (si quando accidit me condonasse) propter vos, vestri gratia, ad consolationem vestri. Ac si apertius dixisset: non incipio modo concurrere ad consolationem vestri: nam & in similibus condonationibus quas in persona Christi exercui, vos habui ante oculos, propter vos illas faciendo. *Vt non circumueniamur, pro, occupemur, a Satana.* Ratio condonationis tam illorum quam ipsius redditur ex alio capite. scilicet ex parte Satanæ. Prius enim reddiderat rationem ex parte nimie tristitiæ, quæ suapte natura malum parit: modo verò ex parte Satanæ rationem reddit, ne nos Christiani occupemur a Satana: hoc est ab aduersario iuste possideamur, vexabatur siquidem tunc excommunicatus ille a Satana. Cauet Paulus ne vexatio transeat in occupationem, transeat in possessionem occupantis: quod fuisset si penitus ille inductus fuisset in desperationem. *Non enim ignoramus cogitationes eius, machinantis semper ad occupandum homines, omnibus quibus potest viis. Quis venissem autem Troadē.* Declarauit hactenus deum totius consolationis in periculis Asiæ, in dilatione regressus sui, in condonatione poenitentis incestuosi: prosequitur modo declarando eundem deum totius consolationis in successu itineris. Et quantum conicio, hæc omnia in Asia gesta, & quæ modo subiungit, euenerunt medio tempore inter priorē epistolam & hanc: illo scilicet tempore quo venturus erat iuxta promissionem ad Corinthios. ¶ Descripturus autem consolationem præmittit moestitiam. *Propter euangelium Christi, propagandum. Et ostium mihi apertum esset in domino.* hoc est, aditus pateret prædicationi meæ ad corda hominum, *Non habui requiem spiritus meo.* Ex parte mea, intentio erat propagandi euangelium: ex parte auditorum, dispositi erant ad audiendum, non tamē quieuit spiritus meus. Moestitia interna spiritualis significatur ex impedimento occurrente subiuncto. *Eo quod non inuenerim Titum fratrem meum.* Fateor me non penetrare quid impedimenti attulerit absentia Titi intentæ & paratæ prædicationi. Video enim quod impedimentum præstitit tantum inquit

inquietans spiritum Pauli, sed quare, nō inuenio. *Sed valescens
 eis profectus sum in Macedonia.* Impeditus Troade, ad prædicandū
 alibi progressus est: ne tēpus absque euangelio pertransiret. *Deo
 autē gratias.* pro, gratia. hoc est, gratiarū actio sit. *Qui semper triū-
 phat nos in Christo.* hoc est, qui semper exercet per nos triūphum
 suū in Christo. Nō dicit qui semper vincit, sed (quod plus est) qui
 semper triūphat, parta victoria: pro quanto p ipsos apostolos triū-
 phat in cordibus hominū, debellatis dæmoniis. Descripta enim
 mœstitia ex impedimēto apud Troadē, cōsolationē habitam in
 Macedonia describit ex triūpho dei in cordibus Macedonū per
 apostolorū ministerium. *Et odorem notitiæ suæ manifestat per nos in
 omni loco.* Alterū describit beneficiū diuinum collatū veris mini-
 stris euāgelij. Nō solū per nos triūphat de dæmonibus, vt dō no-
 bis velut ad pugnā contra mundū ad illius subiectionē: sed etiā
 per nos manifestat non solū notitiā suam, sed etiā odorē notitiæ
 suæ. Inter bonos & malos euangelij prædicatores hoc interest, q̄
 mali noticiam tantū dei tradunt: boni autē manifestant etiā no-
 titiæ diuinæ odorē: hoc est, suauitatē, appetibilitatem, delectabi-
 litatē. Suauitas enim diuinæ notitiæ consistit in operibus cōfor-
 mibus notitiæ: & ad hoc est appetibilis, & in hoc est delectabilis.
 Illi qui dicunt & nō faciunt, manifestant tantū doctrinam fidei:
 qui autē & dicūt & faciunt, manifestāt in seipsis odorem suauis-
 simum notitiæ quā habent de deo. Vnde ad hoc explicandū sub-
 dit. *Quia Christi bonus odor.* pro, bona fragrantia, *sumus deo.* Ratio
 quare per nos manifestat deus odorē notitiæ suæ vbiq̄, reddi-
 tur ex hoc q̄ sumus in veritate operum & meritōrū deo intima
 penetranti bona fragrātia Christi, ad differentiā malorum mi-
 nistorū, qui sunt mala fragrātia Christi. nam per eos Christus
 male olet: vt pote personam Christi cū malis operibus gerētes, &
 quantū in ipsis est, Christū ipsis similem (dicentem & nō facien-
 tem) agentes. *In ijs qui salui fiunt, & in ijs qui pereunt.* Non varia-
 tur Christi fragrantia in nobis corā deo ex diuersitate auditorū
 (quorum aliqui sunt electi, aliqui reprobj) sed in vtrisque sumus
 deo bona Christi fragrātia: quoniā in vtrisque recte exercemus
 ministerium à Christo nobis delegatū. *Alijs quidem odor mortis in
 mortem, alijs autē odor vitæ in vitā.* Quauis relati ad deū, ex par-
 te nostra sem p inueniamur bene olētes, ex parte tamē audito-
 rū, ex diuersa dispositione auditorū cōtrarij sentiuntur effectus.
 nam Christi in nobis beneolētia ab iis qui pereūt, sentitur odor
 mortis, i. mortifera, in mortē. i. ad æternā eorū mortē. Audientes
 siquidem

siquidem apostolos, sermone & factis prædicantes Christi crucis,
 paupertatem, &c. sentiunt hæc ut mortifera mundi: utpote tollentia
 quæ sunt comodi, quæ sunt delectationis, quæ sunt vitæ hu-
 manæ. Ab electis verò qui salui fiunt, sentitur ordo vitæ spiritua-
 lis, odor vitæ animæ, in vitâ æternâ animæ, & tandem corporis.
Et ad hæc quis tã idoneus? Superfluit tã. Hic deberet initium sumere
 caput tertium huius epistolæ: eo quòd hic incipit nouam tractare
 materiam. Post tractatã enim illam particulam & deus totius
 consolationis, tractat illã & pater domini nostri Iesu Christi.
 Tractat autem hanc, explicando ex natura noui testamenti, excellentiam
 ministrorum eius respectu veteris testamenti & ministrorũ eius.
 Quod totum constat esse ex hoc quòd deus est pater domini
 nostri Iesu Christi authoris noui testamenti & ministrorum eius.
 Patris siquidem officium tam ingès in filio suo Iesu Christo domino
 nostro in hoc demonstratur, quòd negatũ est Moyssi & reliquis
 priscis patribus. Dixerat itaque Paulus se sibi quæ similes ministros
 euangelij esse per quos deus nullibi succubit, sed vbique non
 solum vincit, sed triumphat: dixerat eosdem esse per quos deus
 odorem suæ notitiæ manifestat, quia Christi sunt benevolentia
 apud deum & inter bonos & inter malos. Vbi hæc tam eximia
 dona affirmavit in se & sibi similibus, percussus æmulos abutentes
 tanto ministerio subiunxit: & ad hæc officia triumphis & benevolentia,
 quis idoneus, subaudi aliorum? Quasi dicat, nullus aliorum non
 similibus nobis, est idoneus. ¶ Et ut clarius intelligatur quòd
 de aliis sibi dissimilibus loquitur, subiungit, *Non enim sumus sicut
 plurimi adulterantes.* pro, multi cauponantes. *verbũ dei.* Ecce
 quare dixi de aliis & quis idoneus, quia nos veri ministri nõ
 sumus similes multis cauponantibus (hoc est, ad quæstum abutentibus)
 verbum dei. Contra prædicatores euangelium vertentes in quæstũ,
 manifeste loquitur, longe à mercenariis locans veros Christi prædicatores.
Sed. Deficit tanquam. ex sinceritate. Quatuor conditiones proprias
 veteris Christi prædicatoribus describit in seipsis. Prima est tanquam
 ex sinceritate, excludendo omnem admisionem cuiuscunque
 impuræ intentionis: puta lucri, comodi, gloriæ, & reliquorum
 eiusmodi. *Sicut.* Deficit sed. Legendum est, *Sed tanquam ex deo.*
 apponendo legationem diuinam non solum ad excludendũ quantumcunque
 humanã intentionem, sed ad apponendũ intentionem exequendi officium
 prædicandi non ut proprium, sed ut delegatum à deo. Et hæc est
 secunda prædicatorum cõditio. Co-

nam deo. ecce tertia: hoc est habēdo semper præ oculis præsentia dei. Nō sufficit nobis, synceros ac legatos dei exhibere nos corā hominibus (qui nō intuentur intima cordis) sed exhibemus nos tales corā deo, ipso teste ac iudice. *In Christo loquimur.* Ecce quarta. non prædicamus vana aut curiosa, sed in Christo, hoc est habendo Christū pro materia, ratione, ac sine sermonis loquimur.

CAPVT III.

Incipimus iterum nosmetipsos commendare? Interrogatiuè legendum est, & est confutatio æmulorum imponentium Paulo q̄ seipsum laudauerat in priore epistola. Aduersus hanc siquidem oblocutionē oportuit Paulum insurgere in principio huius tractatus de excellentia verorū ministrorū euangelij (quales erant ipse & ei similes) ne maioris oblocutionis ansam acciperent. Dicit incipimus iterum, propter priorem epistolam, nosmetipsos commendare? quasi dicat absit, quum nec semel hoc fecerimus: nam nec olim nec modo dicimus quæ de nobis dicimus vt commendemus nosmetipsos, sed ad cōmendandum veros dei legatos, ad cōmendandum veros euangelij ministros, ad differentiā tam falsorum quā mercenariorū. *Nunquid egemus sicut quidam commendatitij epistolis ad vos, aut ex vobis?* Deest, cōmendatitiis. Arte vtitur Paulus ad introducēdum tractatum de natura noui testamenti, dum facit tria simul: & manifestat q̄ nō eget commendatione apud Corinthios: vt hinc credatur q̄ non animo laudandi se scribit. Et percutit æmulos cōmendatitiis epistolis vtentes, & ianuam sibi aperit ad tractandum de natura noui testamenti: quoniam hinc ex epistolis cōmendatitiis materialibus via recto tramite patet ad epistolas cōmendatitias spirituales scriptas in cordibus, quæ sunt noui natura testamenti. *Epistola nostra.* hoc est, nostri cōmendatitia. *Vos estis.* Qualiter Corinthij officium epistolæ ad cōmendationem Pauli exercerent, inferius subiunget. Significanter autē dicit estis: ad significandum q̄ nō eloquij præconio, sed rerum existentia Corinthij epistola commendatitia Pauli sunt. *Scripta.* pro, inscripta, *in cordibus nostris.* hoc est, non gestata manu aut sinu, sed in cordibus nostris intus recondita: hoc est, tam chara nobis quā illud quod est impressum in cordibus nostris: vt intelligant Corinthij, quā magnipendat Paulus huiusmodi epistolam. *Que scitur.* pro, intelligitur, & legitur ab omnibus hominibus. Mirabilis ac largissima qualitas huius epistolæ cōmendatitiæ Pauli, valde enim præstat cæteris: quia nulla epistola (siue Hebraicè siue Græcè siue Latinè) intel-
ligitur

igitur & legitur ab hominibus omnibus, sed tantum à cognoscentibus illos characteres illudque idioma: hæc autè & legitur & intelligitur ab omnibus hominibus. *Manifestati.* pro, dum manifestamini, *quoniam.* pro, quòd, *epistola estis Christi.* Ecce modus quo epistola hæc cõmendatitia Pauli potest legi & intelligi ab omnibus hominibus, ipsa manifestatio q̄ Corinthij sunt epistola Christi, est exhibere omnibus hominibus, legendam & intelligendam cõmendationem Pauli: quemadmodum manifestatio miri operis arte facti inscripto artificis nomine, est exhibere omnibus legendam & intelligendam cõmendationem artificis. ¶ Dixerat itaque Corinthios epistolam esse cõmendatitiam sui (Pauli scilicet & sociorum) sed non explicauerat conditiones huius epistolæ: & propterea describendo cõditiones epistolæ incipit ab autore, & dicit Christi. Et est sensus q̄ vos estis epistola, tum titulata à Christo, tum scripta à Christo, tum titulata à Christo, tum significans Christum. Quod enim intus habemus spiritualis fidei, spei, ac charitatis, Christus in nobis & dicit & scribit, non alieno, sed proprio nomine. & ipse Christus est qui creditur, qui speratur, qui amatur à nobis. Meritò ergo Corinthij appellantur epistola Pauli cõmendatitia, sed Christi authoris & materiæ. *Ministrata.* pro, subministrata, à nobis. Estis quidem Christi epistola, sed non immediatè à Christo, sed nostro ministerio, imò sub ministerio: ad differentiam ministrorū Christi ex parte superiore. Ex qua parte angeli ministrant Christo ad scribendas huiusmodi epistolas. Apostoli enim & reliqui veri ministri euangelij ministrant Christo ad huiusmodi epistolas ex parte inferiore: dum ex parte sensuum, media sensibili prædicatione, mediis sensibilibus exēplis priorum operum, mediis sacramentis sensibilibus ministrant. *Scripta.* pro inscripta. A quo fuerit inscripta, textus non clarè monstrat. nec desunt iungentes pronomen à nobis, cū verbo inscripta: legendo à nobis inscripta. Sed punctum faciat quisque ut placeat. veritas est q̄ impressio siue intima scriptio est opera & Christi & subministrantium prædicatorum. Duo enim inueniuntur in illa. Primum est, q̄ credenda, speranda, atque diligenda proponuntur mentibus auditorum, distincte declarantur, probantur &c. & quo ad hoc interna scriptio fit à subministrantibus. Alterum est, q̄ auditores assensum, spem, dilectionemque adhibeant propositis. & quo ad hoc Christus est qui intus scribit: nō excluso tamen ministerio angelico, de quo quia nō fit in textu mentio, pertransimus

mus. *Non atramento.* Omne genus cuiuscunque liquoris quo scribi pingive potest, excluditur: excluso nigro, cuius est præcipuus in scribendo vsus. *Sed spiritu dei vini.* loco atramenti spiritus est dei, non opinati sed viuētis. Et Christus operando in animo hominis assensum, spem, atque dilectionem, vtitur spirituali efficacia spiritus sancti: & subministrantes predicatores manifestationem ac suasionem singulorum, quæ credēda, speranda, ac diligenda sunt, non solum à spiritu sancto ad hoc mouentur, sed spiritui sancto in intimis auditorum operanti materiam subministrant: ac per hoc & ipsi subministerialiter imprimunt in animos hominum, non per atramentum, sed per spiritum dei viuētis. *Non in tabulis lapideis.* Directè hoc dicit ad differentiam legis veteris: quæ fuit scripta in tabulis lapideis, afferente Moyse tabulas lapideas scriptas digito dei. Describit enim Paulus in Corinthiis differentem naturam noui testamenti à natura veteris testamenti penes multa: & specialiter penes hoc, quod illud est scriptum in tabulis lapideis, hoc in animis hominū. Vnde è regione apponitur, *Sed in tabulis cordis carnis.* Iuxta Ezechielis prophetiam Paulus loquitur. scriptum siquidem est Ezechie. 36. auferam cor lapideum de carne vestra, & dabo vobis cor carneum. Propter hoc enim non dixit in tabulis cordis, sed apposuit carnis, vt molles, vt facile receptiuas impressionum tabulas cordis describat in electis dei. In quorum cordibus spiritus sanctus imprimi quæ Christi sunt. Collige prudens lector has cōditiones, & percipe naturam noui testamenti consistere in iis quæ imprimuntur in animis hominum à Christo per spiritum sanctum, quod in nobis fit subministrantibus euangelicis viris credenda, speranda, diligenda, operanda, ac cauenda. Quod dico propter illos qui immediate à Christo omnia habent: vt apostoli & similes. *Fiduciam autem talem.* Proposita natura noui testamenti, intendit singulas particulas declarare, sed optima arte declarat illas vt sunt in esse perfecto, vt sunt in viris perfectis, quales sunt ministri euangelici: quoniam hinc cognoscuntur etiam vt sunt in proficiētibus & incipiētibus, quales erant Corinthij. Ita quod simul manifestat noui testamenti naturam & ministros eius: & hoc secundum ex primo. Inchoat autem ab illa particula subministrata à nobis, excludendo præsumptionē. Valde enim præsumptuosum apparet prima fronte quod homo confidat se delegatum ad imprimendum in cordibus hominū subministrando spiritui sancto. Et propterea dicit, fiduciam talem subministrando inscriben

inscribendi spiritu dei viui in cordibus aliorū. hæc enim est ma-
 ximi operis fiducia. *Habemus.* nos ministri euangelici. *Per Chri-
 stum.* merito & dono Christi hominis. *Ad deum.* qui operatur
 omnia in omnibus. *Non quòd sufficētes simus cogitare.* non solum
 facere aut dicere seu deliberare. *Aliquid.* quodcunq; sit illud, spe-
 ctans ad nostrum ministerium, & nō solum tam arduum opus.
A nobis. ministris euāgelicis. *Quasi ex nobis.* tanquam ex propria
 officina, tanquam ex propriis viribus. *Sed sufficientia nostra.* ad
 cogitandum, volendum, operandum, prædicandum, & vniuersa-
 liter ad omnia concernentia euangelicum ministerium. *Ex deo
 est.* E regione à nobis tanquam ex nobis, locat ex deo, ad signi-
 ficandum quòd seipsos secundum naturales vires ingenij, do-
 ctrinæ, morum &c. hinc, gratuita verò dei dona inde locat. Et
 seipsos non negat posse cogitare, sed negat sufficientiam ad co-
 gitandum. Possumus enim insufficienter & cogitare & operari
 aliquid ad ministerium euangelicum spectans: vt experientia
 testatur in malis ministris. *Qui & idoneos nos fecit ministros noui
 testamenti, non litera.* pro, literæ. *sed spiritum.* pro, spiritus. Exclusa
 præsumptione declarat quòd de facto deus effecit ipsos ido-
 neos ad manifestandum spiritum: vt merito dixerit superius,
 subministrata à nobis, inscripta spiritu dei viuentis. Vide præ-
 dentiam Pauli. simul explicat se esse effectos idoneos ministros
 noui testamenti, & ipsum nouum testamētum esse non literam
 sed spiritum: vt simul intelligamus quòd sunt effecti idonei ad
 ministrandum spiritum, & quòd nouum testamentum est spi-
 ritus in carnis tabulis cordis impressus, de quo superius sub epi-
 stolæ specie meminit. Et est appositua constructio dicendum
 noui testamenti non literæ sed spiritus: hoc est, quod non est li-
 tera sed spiritus. Et vere in hoc differt nouum à veteri testamen-
 to, quod verus est litera constans ex præceptis legis, nouum autem
 est spiritus fidei, spei, ac charitatis. Et propterea in theologia
 speculatiua dicitur quod omnes sancti ab initio mundi quatenus
 habuerunt gratiam fidei, spei, ac charitatis, spectarunt ad no-
 uum testamentum. propterea dicitur quòd nouum testamētum
 adiuuat hominem intus, vetus verò non. propterea dicitur quòd
 euangelica scripta & apostolica (quæ vulgo appellantur nouum
 testamentum) non sunt ipsum nouum testamētū, sed doctrina
 noui testamenti: docent enim credēda, speranda, diligenda. scri-
 pta verò Moyſi sunt ipsum vetus testamētū: adiunctis prophe-
 tis. *Litera enim occidit.* Differentia inter vetus & nouum testa-
 mentum

mentum penes affectus contrarios describit. Occidit autē tum augendo concupiscentiā: quia nitimur in vetitum. Tum addendo prauaricationē: quia furtum cōmittens cōtra legē scriptam, duplicem incurrit prauaricationē: & legis naturæ & legis scriptæ. *Spiritus autem viuificat*, Tum ferendo secum vitam gratiæ, tum adiuuando infirmitatem nostram domando concupiscentiam, tum operando meritorie ad vitam æternam. *Quod si ministratio mortis literis deformata in lapidibus*. Declarata substantia noui testamenti, intendit excellentiam noui testamēti relati ad vetus, gloriam ac qualitatem ministrorum noui testamēni describere. Et propterea affert initium veteris testamenti: quando scilicet Moyses vt minister dei intulit illud populo. ¶ **A** re gesta argumētatur scripta Exo. 34. narratur siquidē ibi quod Moyses secundo deferens tabulas lapideas quibus inscripta erant præcepta decalogi, descendit à diuino colloquio ad populum habēs faciem radiantē claritate tanta, vt non possent filij Israel figere oculos in faciē Moysi, & propterea Moyses alloquendo populū velabat faciē suam: quum ibat autē ad loquendū cum deo, tollebat velamen de facie sua. ¶ **Q**uia, inquam, ista fuit ministratio veteris testamenti, ideo ex ista argumētatur Paulus excellentiā administrationis noui testamenti, cōferendo cōditiones conditionibus. Et quoniā iā dixerat tres differentias inter nouū & vetus testamētū (primā in substantia, q̄ nouū spiritus, vetus litera, secundam in subiecto: quia nouum in carneis tabulis cordis, vetus in tabulis lapideis, tertiā in actione: q̄ nouū viuificat, vetus occidit) ideo his tribus simul collectis, dicit q̄ si ministratio mortis. Vetus testamētum appellat mortem: iuxta id quod dixerat, occidit. Et subiungendo literis, substantiā significat eiusdem, & addendo deformata in lapidibus, subiectum demonstrat. Ministratiōem autē appellat ipsam exhibitionem, quia Moyses exhibuit populo vetus testamētum in tabulis lapideis. *Fuit in gloria*, corporali resplendente in faciē Moysi. *Ita vt non possent intendere filij Israel in faciē Moysi*. Excellentia gloriæ describitur vsque adeo resplēdētis, vt nō possent corporeis oculis intentam aciem vidēdi figere filij Israel in faciē Moysi. *Propter gloriam vultus eius*. propter excellentiam splendoris vultus eius. *Qua euacuatur*. Hoc addidit Paulus, ad reddēdum argumentum à minori ad maius. Et nonam per hoc explicat conditionem veteris testamenti: quod scilicet aboletur, q̄ quandoque finē esset habiturum, gloria siquidem illa apparens in faciē Moysi, gloria

A

transi

trāsitória erat, & propterea dicitur quæ euacuatur seu aboletur.
Quomodo non magis ministratio spiritus erit in gloria? Attēde prudēs
 lectōr, quōd in antecedente huius conditionalis quinque Paulus
 collegit, spectantia ad ministrationem veteris testamenti: vide-
 licet literam, mortem, gloriā, excellentiā gloriæ, & euacuationē.
 Quorū quinq; gloriā semper repetit, arguendo semper ex glo-
 ria ministrationis veteris testamenti maiorē gloriā ministra-
 tionis noui, singillatim autē reliqua quatuor exequitur: inchoā-
 do à litera. Contra literam enim primū argumentatur, quomo-
 do non magis ministratio spiritus erit in gloria? Itaq; vis argu-
 mentationis huius cōsistit in collatione spiritus ad literā. Et est
 argumentū à minori, q̄ si ministratio literæ fuit gloriosa, mul-
 to magis ministratio spiritus erit gloriosa. *Nā si ministratio dam-
 nationis in gloria est.* Interpres adiunxit duas dictiones: in & est.
 Legendum est, *Gloria.* Ordinate procedit Paulus, primō enim
 contulit spiritū literæ: utpote substantiā noui, substantiæ veteris
 testamenti, modo cōsequenter cōfert effectum effectui. Et quod
 superius appellauit mortis, modo appellat dānationis eadē ra-
 tione. Ex illa enim particula arguit q̄ si ministratio dānationis
 (hoc est, literæ damnationē inferentis, arguendo concupiscen-
 tiam, & addendo præuaricationem) gloria, hoc est, gloriosa fuit.
Multo magis abundat ministeriū. pro, ministratio, *iustitiæ in gloria.*
 Loco ei⁹ quod superius dixerat viuificat, modo dicit iustitiæ. Ita
 q̄ è regione occisionis, mortis, & damnationis locat iustitiā,
 ut intelligamus vitam iustitiæ esse illā, de qua dixit, spiritus vi-
 uificat, esse illam quæ opponitur occisioni, dānationi, & morti
 quam infert litera: & percipiamus nouū testamentū esse spiritū
 viuificantē vita iustitiæ, de qua scriptū est: Iustus ex fide uiuet. Et
 utitur argumēto simili præcedenti: conferendo ministeriū mor-
 tis seu dānationis, cum ministerio iustitiæ vitalis. *Nam nec glori-
 ficatum est, quod claruit.* pro, glorificatū est, *in hac parte, propter excel-
 lentē gloriā.* Augēt argumentationē maioris gloriæ in ministra-
 tione noui quā veteris ex illa particula, ita ut non possent filij
 Israel intēdere in faciem Moyſi: mōstrat enim excellentiā gloriæ
 in facie Moyſi præstitisse impedimētum gloriæ. Et vere sic fuit:
 quoniam excellentia splendoris impediēbat gloriā ab ipsius
 gloriæ intuitu, quod est minuere glorificationē. Excellēs enim
 sensibile ex sua excellentia minuit sensationē sui: quod est mi-
 nuere seipsum in esse sensibili. Et similiter excellēs gloria Moy-
 ſi in hac parte (id est in facie) ex sua excellentia minuit gloriā,
 quia

quia minuit illius sensationem. Reddere enim gloriam inuisibilem, seu minus visibile, est tollere seu minuere illam. Est itaque sensus literæ, quod id quod glorificatum est in hac parte, hoc est in facie Moysi, non est glorificatū simpliciter & absolute: quia impeditum est ab intuitu propter excellentē gloriam, hoc est, propter excellentiā gloriæ nimio splendore opprimentis visum. Et intendit per hanc conditionem quæ fuit in gloria faciei Moysi, non solum monstrare quod vnde fuit maior gloria inde reddita est minor, sed inchoare differentiā inter ipsam & gloriam ministerij noui testamenti, penes hoc quod excellēs gloria Moysi impedit seipsam ab intuitu: excellens autē gloria ministri noui testamenti nullū præstat impedimentū perceptioni sui: utpote spiritualis & spiritu cōspicienda. *Si enim quod euacuatur per gloriam, pro, in gloria, est.* Argumentatur demū ex vltima particula, quæ euacuatur. Et simili præcedentibus vtitur argumento, si testamētum quod aboletur, quod finitur quādoque, est in gloria.

Multo magis quod manet, in gloria est. Differentia hæc inter vetus & nouū testamentum penes tolli & manere, intelligitur secundum proprias hæreditates singulorum. Vetus siquidē testamentū dispositio est hæreditatis terrenæ: utpote terræ promissionis cum abundantia bonorum temporalium: vt clare patet in fine Deut. Et propterea de illo dicitur quod euacuatur seu aboletur. Temporalia enim transeunt, & ad literam in aduentu Messia sublara sunt Iudæis. Nouum verò testamentum dispositio est hæreditatis cœlestis, quæ æterna est. Et propterea dicitur quod manet: utpote manens in æterna felicitate sibi propria.

Habentes igitur talem spem. Hactenus Paulus proponentis officio trifariā vsus est, primò sub specie epistolæ: deinde sub specie noui testamenti, non literæ, sed spiritus: & demum sub differentibus conditionibus ab illis quæ fuerunt in ministracione veteris testamenti ministrante illud Moysē. Ab hinc autem vsque ad sextū capitulū tractat singula, inchoās à gloria. Inchoando à differentia inter ministros veteris, & noui testamenti, penes hoc quod ministri veteris velant gloriam: ministri verò noui, absq; velo gloriā domini exhibēt populo. Incipit autē ab habita spe non solū ad significandum rationē libertatis noui testamenti, esse spē æternæ gloriæ quæ est propria nouo testamento, sed vt incipiat ab ipsa substātia noui testamēti habita in ipsis ministris. Iam enim dixerat nouū testamentum esse spiritum, & propterea ab ipso spiritu spei habito incipit. Vnde & inferius

eodem tenore prosequetur de spiritu fidei: multa enim arte tractat Paulus singula proposita. Illam namque particulam, qua dictum est nouum testamentum esse spiritum, tractat pluries repetendo habitum spiritum spei, spiritum fidei, spiritum fiduciae, spiritum charitatis: quanuis non semper utatur vocabulo spiritus: vnde hic dicendo, habentes igitur talem spem, perinde est ac si dixisset, habentes igitur spiritum spei talis, scilicet manetis in aeternum gloriae, cuius immediate ante meminerat. *Multa fiducia*, pro libertate, *vtimur*. De qua autem libertate loquatur, ipsemet explicat subiungendo, *Et non sicut Moyses ponebat velamen super faciem suam*. Suspende intellectum vsque ad illam particulam, nos vero omnes: quoniam Paulus suspendit explanationem libertatis huius illuc usque. *Vt non intenderent filij Israel in faciem*. pro, finem, *eius quod euacuatur*. Attende diligenter quod Paulus res gestas corporaliter in Moysse trahit ad sensum spirituale. Ita quod ex corporaliter gestis tunc in Moysse, intendit declarare spirituale statum Iudaeorum. Et interpretatur appositionem velaminis, quam secundum rem gestam exercebat Moyses ad hoc vt excellens claritas non offenderet oculos filiorum Israel, significare obsecrationem filiorum Israel, ad hoc vt non intuerentur finem veteris testamenti: hoc est vt non intendant in Christum, qui est finis veteris testamenti, quod aboletur. Est itaque sensus literae, quod nos ministri noui testamenti vtimur multa libertate, & non sumus sicut Moyses ponendo velamen super faciem suam. Hoc factum est corporaliter: sed quod sequitur, sensus est spiritualis, scilicet vt non intenderet filij Israel in finem: hoc est Christum, qui est finis eius quod euacuatur: hoc est, veteris testamenti, de quo superius dixerat quod euacuatur. *Sed obtusi*, pro, obsecrati, *sunt sensus eorum*. Explicat Paulus spirituale statum Iudaeorum, quem describere inceperat dicendo, vt non intenderent, &c. declarando hoc non intendere esse obsecrationem internorum sensuum filiorum Israel. Similem huic sententiam habes in Esaia: habes & in Euangelio Ioannis. *Vsque in hodiernum enim diem id ipsum velamen in lectione veteris testamenti manet*. Obsecrationem Iudaeorum amplius explicat ex hoc quod continue perseverat velamen in Iudaeis dum legunt vetus testamentum, dum non intelligunt in eo verum Messiam: velamen itaque in facie Moysi positum figuram esse caecitatis filiorum Israel in lectione veteris testamenti interpretatur Paulus. *Non reuelatum, quoniam in Christo euacuatur*. In facie Moysi velamen erat non semper, sed quandoque detegebatur

tur facies eius. Et propterea adiungit Paulus non reuelatum,
 non detectum, vt velamen ipsum non ablatum declaret perseue-
 rare. Et ratione adiungit, quoniam in Christo, subaudi tantum,
 tollitur velamen. Isti autem adhuc non habent lumen Christi.
 Vnde & declarando perseuerantiam non reuelati velaminis sub-
 iungit, *Sed vsque in hodiernum diem quum legitur Moyses. tan-*
quam alloquens filios Israel. Velamen positum est super cor eorum.
 Velamen corporeum in facie Moyse perseuerat in figurato spi-
 rituali velamine posito super cor filiorum Israel, quod est obcæca-
 tio eorum, quod est obduratio eorum, subtrahente deo illis gra-
 tiam sui luminis ad cognoscendum Christum. *Quum autem con-*
uersus fuerit ad deum. pro, conuersi fuerint ad dominum, *auferetur*
velamē. Iuxta historiam Moyses quum loquebatur ad populum,
 velatus loquebatur: quum vero vertebatur ad alloquendum deum,
 tollebat velamen & detectus loquebatur. Et propterea Paulus
 quemadmodum interpretatus est velatum Moysem alloquentem
 populum figuram esse obcæcati populi, ita modo interpretatur
 detectum Moysem versum ad deum, figuram esse illuminati popu-
 li Iudæorum: ad hoc enim alludunt hæc verba, quum autem con-
 uersi fuerint ad dominum, in similitudinem Moyse qui à collo-
 quio populi vertebatur ad alloquendum dominum, tunc auferetur
 velamen in similitudinem Moyse qui auferendo velamen con-
 uertebatur ad deum. *Dominus autem spiritus est.* Dixerat, quum
 autem conuersi fuerint ad dominum: & propterea ex qualitate
 domini procedit. Et quum multas habeat dominus conditiones
 (est enim omnipotens, æternus, sapiens, &c.) vna tantum vtitur
 dicendo, dominus autem spiritus est: quoniam intendit propriam
 rationem reddere spiritualis status. Quemadmodum enim ex eo
 quod deus vita est, propria ratio vtitur viuētium, & ex eo quod
 deus sapientia est, propria ratio redditur sapientium, & sic de simi-
 libus, ita ex eo quod deus spiritus est, propria ratio redditur spi-
 ritualium. Tanquam si apertius dixisset: quandiu filii Israel erunt
 tanquam corporaliter intēdentes in Moysem corporeum, velamē
 est super cor eorum, quum autem versi fuerint ad dominum qui
 spiritus est, tanquam spiritualibus sensibus vtentes, tollitur vela-
 men. Propter quod consequenter subiungit, *Vbi autem spiritus do-*
mini, ibi libertas. Ablationem velaminis probat ex cōuersione ad
 dominum, quia dominus spiritus est. Ex cōuersione enim ad spi-
 ritum qui dominus est, spiritus domini emanat in cōuersos, quo-
 ſiunt spirituales, ac per hoc fit in eis libertas à velamine. Aduer-

bia siquidem loci vbi & ibi circunloquuntur humanas mentes,
 Est enim sensus q̄ in iis animis, in quibus est spiritus domini, in
 eis est libertas à velamine obcæcationis & obduratiōis. quod in
 cordibus Iudæorum perseuerare descriptum est vsquequo con-
 uertantur ad dominum. *Nos verò omnes*. ministri euāgelici, ad dif-
 ferentiā tam Iudæorum quā cōuersi fuerint (in quibus spiritus
 domini ac libertas erit) quā Moyse qui absque quidem velamine
 cū domino, sed velatus cū populo loquebatur. *Reuelata facit glo-
 riā domini speculantes*. pro, inspeculantes, *in eandē imaginem*. Super-
 fluit in. Et est sensus, nos ministri noui testamenti inspeculan-
 tes, hoc est instar speculi suscipientes & reddentes, officium spe-
 culi exercentes tam suscipiendo quā reddendo. suscipiendo
 quidem gloriam domini: reddendo verò eandē imaginē, quā sus-
 cepimus. Vnico participio (inspeculantes) vtrunque officium
 speculi Paulus significauit: suscipere & reddere. Et duos appo-
 suit accusatiuos, alterum significans gloriā domini quæ suscipi-
 tur: alterum significans eādem gloriam vt redditā, & propterea
 significatur nomine imaginis eiusdē. Speculū siquidem corpo-
 reum suscipiens crucifixum, reddit eandem imaginem. Et simi-
 liter ministri noui testamenti detecta facie suscipientes gloriā
 domini, ac eādem imaginem (hoc est eiusdem gloriæ imagi-
 nem) reddentes aliis describuntur: ad differentiā Moyse, qui li-
 cet reuelata facie gloriā domini susciperet, non tamen eandē
 reddebat imaginem aliis, sed oportebat velari faciem eius si a-
 lios alloqui voluisset. Quauis etiam illa Moyse fuerit corpora-
 lis, & non gloria domini qui est spiritus. Ministrorum siquidem
 noui testamenti gloria, est gloria spiritualis, quæ est vere gloria
 domini qui est spiritus. Mystera siquidem dei manifestata ad
 dei gloriā, appellātur gloria dei: vt q̄ deus est pater, filius, ac spi-
 ritus sanctus: q̄ deus creauit mundum, q̄ verbum caro factum
 est, q̄ restaurat omnia in Iesu Christo. Clara aut̄ horum notitia
 infusa à deo, appellatur inspeculatio quo ad susceptionem re-
 uelata facie: & similiter clara eorundem notitia quæ ab aposto-
 lis aliis traditur, appellatur inspeculatio quo ad redditionem si-
 militer reuelata facie. Hæc vere fuisse in Apostolis doctrina
 eorum testatur, dum diuina mysteria, quæ tam occultæ tradita
 erant in veteri testamēto, aperuerunt omnibus. *Transformamur
 à claritate in claritatem*. pro, à gloria in gloriam, *sauquam à domi-
 ni spiritu*. Declarat per oppositum ad Moysen huiusmodi inspe-
 culationem. Quod vt intelligas, recole quòd paulo superius di-
 xerat

xerat de Moyse, nec glorificatum est, quod glorificatum est, &c. huius oppositū modo describit in ministris noui testamēti. Moyse transformatus à gloria quidem est (nā in formam gloriosam mutatus secundum faciem est) sed non in gloriā, quoniam quod glorificatum in eo est glorificatum propter excellentiam gloriæ. Ministri verò euangelij transformantur, non perditione formæ naturalis, sed superuēctione formæ gloriosæ (hoc est, cælestis gloriæ participatione in intellectu illuminato, in voluntate accēsa, in viribus animi conformatis virtute ex alto) in gloriā exteriorē, manifestando aliis non solum quæ nouerūt diuina mysteria, sed etiā interna spei, charitatis, fortitudinis, &c. dona, quæ lucebant in factis eorum. Vnde ne intelligeres in gloriā mundā, adiunxit tanquā à domini spiritu. Actorē siquidē trāformacionis talis (scilicet à gloria interna ad gloriā externam intuendam ab aliis) explicat domini spiritū vsque adeo vt simul explicat domini spiritū esse moderatorē, dicendo tanquā. Trāformamur, inquit, à domini spiritu. vt & quantū, & quādo, & qualiter decet domini spiritū trāformare, à gloria in gloriā. Et reduxit effectū spirituales transformationis in domini spiritum tanquā in propriam causam, vt declarauimus. Et dixit specialiter hoc contra obloquentes imponendo ei iactantiā: vt perpendant Corinthij quòd transformati à spiritu sancto, & faciunt & dicunt Paulus & ei similes quæ ad laudem eorum spectare videntur.

CAPVT IIII.

I Deo habentes hanc administrationē, iuxta quod misericordiam cōse-
cuti sumus. Intēdit ex dictis cōditionibus rationē reddere duorum emergentium, quorum alterum consistit in facto eorum: alterum autem in facto incredulorum. Dicendo ideo, transformationē refert antedictā. Et est sensus, quia nos reuelata facie transformamur, &c. habentes talem administrationem non ex nobis sed prout diuinam sumus misericordiam consecuti. *Non deficiamus. Non segnescimus, non negligimus. Sed abdicamus.* pro abdicauimus, *occulta dedecoris.* Conformes sunt actiones nostræ internæ claritati officij. Quēadmodum enim officium ministrandi nouum testamentū gloria plenum est, ita nos in actionibus nostris internis exhibemus absque negligētia, & cū abiectioe cuiuscūque que occulti dedecoris: ita quod nihil in intimis nostris relinquimus quod pudeat manifestū fieri. *Nō ambulātes in astutia.* Ecce vnum occultum dedecus, astuta dispositio operum. *Neque adulterantes.* pro, dolose tradentes, *verbum dei.* Ecce alterum occultū dedecus

A iij inter

interno dolo ut euangelizādo. Et astutia quidem in ambulando, ad mores refertur: dolosa autem traditio, ad intentionē perducendi ad malum aliquid mediante prædicatione refertur: puta ad iudaizandum. *Sed in manifestatione.* Superfluit in. *Veritatis, tum doctrinæ, tum vitæ.* Et hoc spectat ad inspeculationem reuelata facie. *Commendantes nosmetipsos ad omnem conscientiam hominum coram deo.* Et hoc ex transformatione à gloria in gloriam tãquam à domini spiritu: non commendamus nosmetipsos iactantia: sed in manifestatione veritatis, & vitæ, & doctrinæ, & iustitiæ, non apud quosdam, sed apud omnē conscientiam hominũ: non qualemcunque, sed coram deo. Apud conscientiam siquidẽ eorum, qui secundum deum res discutunt, commendamus nosmetipsos manifestando veritatem. Et hoc est primum factum, cuius rationem reddit ex conformitate ad officium. Alterum verò (quod ex incredulorum facto consurgit) subiungitur, *Quod si etiam opertum, pro, velatum, est euangelium nostrum, in vobis qui pereunt, est opertum.* pro, velatum. Declarauerat Paulus differentiam inter nouum & vetus testamentum penes hoc quod vetus erat velatum, nouum autẽ est sine velamine: poterat quispian obiicere in nouo testamẽto velamẽ inueniri obcæcationis multorum, quemadmodum de obcæcatione Iudæorum dictum est. Et propterea huic obiectioni occurrit, reddendo rationem talis velaminis inuenti apud quosdam in nouo testamento. Et ex duobus capitibus saluat differentiam antedictam. Primum quia in veteri testamẽto velamen erat cõmune omnibus loquẽte Moyse ad populum: in euangelio autẽ velamen non est cõmune, sed proprium illis tantũ qui pereunt. Et hinc habetur quod velamen non se tenet ex parte euãgelij aut ministrorũ eius, quemadmodum in veteri testamento, quod est aliud caput se tenens ex parte filiorum perditionis. Et ad hoc significandũ subiungit, *In quibus deus huius seculi excacauit mentes infidelium.* Quẽadmodũ scribit ad Philip. de quibusdam, quorum deus venter est, ita Corinthiis scribit deum huius seculi dilectum quẽque finẽ ab hominibus affectis in trãsitoriis: siue ille finis sit delectatio carnis, siue gloria, siue quodcunque aliud transitorium. Omnes enim huiusmodi fines conueniunt sub ratione vnus finis, qui est bonũ proprium transitoriũ: & talis finis deus huius seculi appellatur, sicut vëter appellatur deus deditorũ gulæ. Et talis finis excacat proculdubio mentes infidelium. affectatum enim quodcũq; transitorium bonum priuat mentes hominũ lumine ad videndum

dem claritatem spiritualium bonorum, quæ per ministros euangelij prædicantur. *Vt non fulgeat. pro, infulgeat.* Deficit ipsis. *illuminatio euangelij gloria Christi, quæ est imago dei,* hoc est, vt sint indispositi ad suscipiendum fulgorem euangelij, non cuiuscunque rei, sed gloriæ Christi. Christi enim gloria euangelizatur. Non est ergo velamen ex parte euangelij, sed ex parte excæcatorum indispositorum ad suscipiendum apertum fulgorem gloriæ Christi euangelizatæ. audiunt siquidem isti euangelica verba, vt dent corporeis oculis euangelica facta & miracula: & tamen ex affectu ad transitorium aliquod indispositi sunt ad suscipiendū lumen fidei, quod vehit secum euangelium, gloriosi Christi instrumentū. Apponit autē, qui est imago dei, ad explicandū vtrāq; Christi naturam. Christus enim nomen est regię dignitatis secundum humanam naturam competens: imago autem dei nomen est filij secundū naturam diuinā. Generatur enim filius ex modo productionis suæ in similitudinē naturæ patris. Et in hoc differt à spiritu sancto: vt theologia speculatiua diffuse tradit. Et propterea dicitur imago dei. Propter distinctionem enim personalem inter ipsum & patrem, dicitur imago: quæ non potest intelligi nisi relatiue. Propter consubstantialitatē autē dicitur dei, continet enim in se perfecte diuinam naturam. *Non enim nosmetipsos prædicamus.* Tractat Paulus hic particulam illam, Christi. Dixerat enim superius, epistola estis Christi. Tractat autē Christū esse illum, qui per ministros noui testamenti tū prædicatur, tum gestatur secundum vtranque Christi statum, scilicet mortalem & immortalem: vt author noui testamenti intelligatur Iesus Christus secundum vtrunque statum. In primis itaque tractat Iesum Christum esse illum qui prædicatur, excludendo seipsos. Et inducit hoc per modum rationis quare dixerit vt non infulgeat gloria Christi, continuando textum. *Sed Iesum Christum dominum nostrum.* Superfluit nostrum. Significatur Iesus Christus dominus, vt omnium dominus intelligatur, vtraque natura significatur prædicari. *Nos autem seruos vestros per.* pro, propter, *Iesum.* non fratres, non socios, sed seruos vestros nos prædicamus esse propter Iesum. Et vere serui sunt Christianorum ministri euangelici sanctè exercentes officium suum. Et est seruitus magna, bene nota illis qui exercent officium solum propter Iesum. *Quoniam.* Rationem reddit quare prædicamus Iesum dominum. *Deus qui dixit.* primo die creationis mundi. *De tenebris.* quæ erant super faciem abyssi. *Lumen splendescere.* Fiat lux, & facta est lux. Ordinem

dinem naturæ significat per præpositionem de, dicendo, de tenebris, prius enim natura diaphana est tenebrosam quam illuminetur: quoniam secundum se caret lumine. Quare non splenduit lumē de tenebris tanquā de materia, sed tanquā de termino à quo, priore secundū naturæ ordinē. *Ipsē*, non alius, deus. *Illuxit in cordibus nostris*, deus qui fuit author lucis corporalis in mūdo subiecto tenebris, ipsemet spiritualementem lucem edidit in cordibus nostris, prius tenebris ignorantia & peccatorum subiectis. *Ad illuminationem*. Non solum nobis illuxit, sed etiā ad aliorū illuminationem. Tanta enim spirituali luce corda nostra perfudit, ut spiritualiter illuminemus alios, quemadmodum lucem corporalem de tenebris primo fecit ad illuminationem aliorum.

Illuminant autem alios dupliciter, tum ex parte obiecti, docendo clare mysteria diuina, tum ex parte subiecti, subministrando dispositionē affectus, qua discipuli disponuntur ad hoc ut lumen fidei à Christo suscipiant. *Scientia claritatis*, pro, cognitionis gloria, *dei in facie*, pro, persona: *Christi Iesu*. Ecce ad quid illuxit in cordibus nostris, ecce ad quid illuminandū per nos in cordibus aliorum, scilicet ad cognoscendum gloriā dei in persona Iesu Christi. Gloria in persona Iesu Christi, deitas est in persona Iesu Christi: ad cognitionem siquidem deitatis in persona Iesu Christi lux diuina in cordibus nostris efficitur, illuminatio aliorū per ministros euangelij tendit. hac enim cognita, reliqua clare patēt. Et hinc clare patet ratio quare prædicamus Iesum Christum dominum. *Habemus autem thesaurum istū in vasis fictilibus*, seu testaceis. Declarauit Iesum Christum prædicari per ministros noui testamenti: declarat consequenter, modo Iesum Christum gestari per eosdem. prædicatio siquidem spectat ad verba: gestatio autem ad facta. Declarat enim quod non solum prædicamus verbo, sed gestamus factis Iesum Christum: factis autem manifestis in corporibus nostris fragilibus. Et ad hoc significandum vitur similitudine pretiosi thesauri reconditi in vasis testaceis: quæ & vilia & fragilia sunt. Thesaurum itaque appellat spiritualementem lucem cordium propriorum, illuminationē aliorū: vasa vero testacea propria corpora, tot miseris subiecta, ut merito & vilia & fragilia dicantur. Et in persona ministrorum noui testamenti sibi similiū Paulus loquitur: declaraturus hinc quod gestant Christum. *Vt sublimitas sit virtutis dei*. Trāspōsitiō varians sensum interuenit. Legendū est, *Vt excellentia potentia sit dei, & non ex nobis*. Ratio redditur quare tā pretiosus thesaurus habetur in vasis

fragilibus: vt scilicet excellentia potentia seruantis thesaurum inter tot occurrentia aduersa, sit dei, & non ex nobis. Si vasa essent impalsibilia, potentia seruatiua esset ex vasis: sed eo ipso quod vasa sunt tam fragilia, non solum potentia, sed excellentia potentia opus est aliunde ad seruandum thesaurum. Aliunde autem in proposito est deus: ideo itaque in vasis testaceis thesaurum habemus, vt dei sit excellentia potentia seruatiua qua opus est ad seruandum. Adiungit autem & non ex nobis, & non dicit, & non nostra: vt intelligamus nos quidem concurrere ad seruandum thesaurum, nostrum quoque opus esse seruationem thesauri, sed non ex nobis seruari illū, sed ex dei potentia excellentia supra fragilitatem nostram, supra omnia aduersantia. *In omnibus tribulationem patimur, sed non angustiamur.* pro, angustiamur. Declarat per partes quatuor, tum quod est vasorum testaceorum, tum quod est potentia dei. Affligi in omnibus, fragilitatis nostrae: sed nō angustari in animo, diuinę est potentia efficientis in nobis vt quantuncūque in omnibus affligamur, nunquam tamen anxij (velut in angusto positi vnde euadere non possumus) reddimur. hoc enim primum directe respicit diuinā opem in animo. *Aporiamur.* Græcam dictionē interpres, vsurpauit: quum Latine potuisset dicere, *Egenus*. Ecce quod est miseriae nostrae. *Sed non destituimur.* Ecce quod est diuinę potentia non relinquentis nos in nostra indigentia: quod clare spectat ad res exteriores. *Persecutionem patimur.* Ecce quod est nostrum. *Sed non derelinquimur.* Ecce quod est dei, deserentis in persecutionibus de loco ad locum, sed fouentis continue. *Humiliamur, sed non confundimur.* Nescitur quis hanc particulam Pauli textui inseruit. nam in Paulo, quarto & vltimo loco subiungitur, *Deiicimur.* Ecce quod miseriae nostrae est. *Sed non perimus.* Ecce quod potentia dei est, permittētis quidem nos deiici in pericula mortis, sed sustinentis ne pereamus. Quod frequentissime implementum legimus in Paulo & aliis. Et hoc intellige vsque ad palmam martyrij exclusiue: non enim intendit Paulus quod nunquam corpore pereamus in præsenti vita, sed quod deiectioni in mortis pericula, nō perimus corpore citra palmam. Et tunc etiam non perimus, sed dormimus corpore vsque ad resurrectionem. *Semper mortificationem.* Deficit. domini, *Iesu Christi.* Superfluit Christi. *In corpore nostro.* Superfluit nostro. *Circumferentes.* Ecce quorsum tot, talia ac tanta patimur, ad hoc vt gestemus non quandoque sed semper, non alicubi, sed circumcirca, non in animo

, de tene
am illu-
nō splen-
termino
i. *Illuxit*
n mūdo
cordibus
ctis. *Ad*
ū illumi-
udit, vt
corpora
m.
, docen-
istrando
vt lumen
ois glo-
xit in cor-
ibus alio
risti. Glo-
lux diui-
nistror
, Et hinc
n domi-
estaceis.
oui testa-
n gestari
estatio au-
edicamus
tem ma-
nificadum
estaceis
at spiritua
vafa verō
ito & vi-
ni testamē
d gestant
ns sensum
non ex no-
ur in vasis
fragi

mo, sed in corpore mortificationē qua in hac præsenti vita olim mortificatus est multipliciter Iesus dominus: hoc est, quamuis esset dominus vniuersorum. *Vt & vita Iesu manifestetur in corporibus nostris.* pro, in corpore nostro. Ecce quorsum excellentia potentie dei seruat thesaurum inter tot afflictiones fragilitatis nostræ, ad hoc vt vita immortalis, ad quam resurrexit Iesus (quam habet, qua fruitur & regnat Iesus) manifestetur in corpore nostro, tanquam protegens & sustentans illud. afflictiones enim & tormenta euangelizantium, tam potenter non solum tolerata, sed superata, testimonia sunt Iesu Christi viuentis & seruantis & vincen-
tis, propter quod martyria sunt appellata. *Semper enim nos qui viuimus, in mortem tradimur propter Iesum.* Declarat quid est circumferre mortificationem Iesu in corpore: est enim nos quādiu viuimus, semper (hoc est tum absque vlla ætatis exceptione, tū propter assidua, imò continua pericula vitæ) in mortem, hoc est in mortis pericula, in mortis amica ac nuntia (nuditatem, esuriam, tormenta, insidias, &c.) tradi, nō propter crimen sed propter Iesum: tradi autē à deo examinante nos velut aurum, à nobis ipsi in holocaustum diuinū, ab aduersariis persecutoribus nominis Christiani. *Vt & vita Iesu immortalis. Manifestetur in carne nostra mortali.* Declarat quod dixerat, in corpore nostro, quod de corpore nostro in statu mortalitatis huius loquitur. *Ergo mors in nobis operatur, vita autē in vobis.* Pronomina nobis & vobis, differentiam inter ministros Euangelicos (inter quos erat Paulus) & alios Christianos denotat. Et potest intelligi, velut sonat, de vita corporali & morte corporali. Et est sensus, ex iis quæ patimur, infertur quod in nobis mors, hoc est, mortalitas exercet quæ mortis sunt, vt afflictiones, &c. in vobis autem qui non patimini ppter Iesum, vita operatur: hoc est, vitalis pars exercet quæ vitæ sunt: vt pote non impedita per afflictiones, inedia, tormenta, &c. Vel de vita & morte Christi, de qua fuerat locutus. & est sensus, ex iis quæ patimur, infertur corollarie, q̄ in nobis etiam mors Christi operatur mortalia, afflictiones, &c. in vobis autem qui non patimini propter Iesum, vita tantū Christi operatur vitalia: dona scilicet vitalis gratiæ in animabus. Nō quod mors Christi nullo modo operetur in eis (quum constet eam omnium operari salutem) sed quatenus non operatur in illis per modum assimilationis, quo mors operatur mortalia, & vita operatur vitalia. Secundum enim talem operandi modum Paulus loquitur, exponendo quouis modo. *Habentes autem eundem spiritum fidei.*
Declara

Declarato Christo tam prædicato quàm gestato per ministros noui testamenti, declarat modum quo ministri noui testamenti inscribunt Christi epistolam, illuminant alios, ministrant ipsum testamentum nouum. Et quemadmodum prius descriperat substantiam noui testamenti in spiritu spei, dicendo, habentes igitur talem spem, ita modo prosequendo eiusdem substantiæ descriptionem dicit, habentes autem, nos ministri Euangelici, eundem, non diuersum, spiritum fidei. Noui siquidem testamenti substantia est spiritus & fidei & spei & charitatis, non dissimilis in diuersis, quauis maior in vno quàm in alio. Et quemadmodum spem ministrorum attulit pro ratione libertatis, quam postea declarauit esse libertatem à velamine obscuræ doctrinæ, ita modo spiritum fidei affert pro ratione locutionis euangelicæ ad alios. In qua explicatur modus inscribendi epistolam spiritualem. Propter quod significanter non dicit habentes fidem, sed spiritum fidei: vt intelligamus & rationem imprimendi in aliorum animos esse spiritum sanctum in ministris, & rationem impellendi ministros ad loquendum esse sanctum spiritum fidei: ad hoc enim significandum subiungit, *sicut*, pro secundum quod, *scriptum est, Credidi, propter quod locutus sum: & nos credimus, propter quod & loquimur*. Fiduciam posteris præbuit Paulus vtendi sacra scriptura transumptiue ad spirituales materias, ex hoc ipso quod ipse vtitur psalmo transumptiue. Dauid enim ad literam explicat se credidisse Samueli de suo regno, & propterea locutum fuisse quod crediderat: Paulus transumit hæc ad credulitatem Christianæ fidei in ministris, propter quam & loquuntur euangelizando quod credunt. ¶ Cautè tamen Paulus vtitur his verbis psalmi. nam dicit se credidisse & propterea locutum esse. Vestigia enim prophetæ sequi se significat: & non asserit quod propheta loquatur de credere necessario ad salutem. Dicendo, propter quod & loquimur, actionem manifestat, qua ministri Euangelici vtuntur ad illuminandum & inscribendum. superius siquidem explicauerat libertatem sed non actionem, dicendo, habentes talem spem multa libertate vtimur: modo explicat actionem dicendo quod propter spiritum fidei loquimur, proculdubio euangelizando. *Scientes*, non opinantes. *Quoniam*, pro, quod, *qui suscitauit*. Deficit dominum. *Iesum, & nos cum Iesu*, pro, per Iesum, *suscitabit: & constituet vobiscum*. Ex spiritu fidei loquimur ad hoc vt salui sitis: certificati à spiritu sancto quod non solus Iesus habet vitam immortalem,

nec soli nos ministri per Iesum illam habebimus, sed etiam vos habebitis eandem: & quod amplius est, nos & vos simul suscitabimur & constituemur per Iesum. Spiritus itaque fidei cum hac certitudine vestra simul future immortalis vitæ, & status firmi, impellit nos ministros ad loquendum. *Omnia enim propter vos.* Ex eo quod etiã dona spei, ac fidei nobis concessa impellunt nos ad loquendum, & locutio est propter vestram salutem, assumit pro ratione quod omnia nostra (ministorum scilicet) disponuntur à deo propter vestram salutem. *Vt gratia abundans per.* pro, propter, multos. pro, multorũ, *in gratiarum actione.* pro, gratiarum actionem, *abundet in gloriam dei.* Optima ratio resoluens in finem vltimum gloriam dei. ideo omnia nostra disponuntur propter vos, vt gratia in nobis existens, exuberans & redundans in vos, exuberet per hoc in gloriam dei, multiplicatis gratias agentibus iuxta multiplicationem doni in multis. *Propter quod non deficimus.* Tractat illam particulam quod manet, superius inter noui & veteris testamenti differentias positam: dicendo, si enim quod euacuatur gloria, multo magis quod manet in gloria est. Permanentiam liquidem noui testamenti declarare intendit ex differentia inter æterna & temporalia. tanquam temporalia sint promissa veteri testamẽto, æterna autem nouo, & propterea merito illud aboletur, hoc manet. Continuat autem precedentibus tractatum hunc ex identitate causæ, dicendo propter quod, refert enim relatiuum quod, certificationem future immortalitatis antedictam. propter huiusmodi, inquit, certitudinem non deficimus, non vincimur laboribus, non segnescimus, non lassamur. *Sed licet is qui foris est noster homo corrumpatur, tamen is qui intus est, renouatur de die in diem.* pro, noue. Internum & externum hominem Paulus distinguit, nõ vt quemlibet hominem astruat esse duos homines, sed vt vnum eundemque hominem secundum diuersa officia seu diuersas cõditiones, internum externumque significet. quilibet enim homo secundum conditiones animi appellatur internus homo: secundum autẽ conditiones corporis appellatur externus homo. ¶ Dixerat Paulus qd non fatigamur, declarat quo sensu & quare hoc dicat, scilicet non corpore sed animo: quinimo animus magis ac magis renouatur, quanuis corpus non solum lassetur, sed quod plus est corrumpitur cõtinaua resolutione tendens ad mortem. Dicit autem hominem secundum internas animi conditiones renouari propter continuum profectum, recedendo à vetustate peccati & fo-

mitis, & participando nouitatem cœlestis vitæ. Et adiungit ad uerbum noue, ad significandum statum nouitatis spiritualis: vt intelligamus q̄ renouatur secundum statum nouitatis spiritualis, qui proportionaliter similis est statui uetustatis naturalis. nã quemadmodũ corpus uersus mortem tendens continua resolutione non æqualiter deficit, sed quo plus uersus mortem ueterascit, plus augetur deficere (deficit enim septuagenarius plus vno mense quã quinquagenarius vno anno, &c.) ita eõuerso animæ profectus longè maior significatur, quanto magis renouatur & appropinquat magis cœlesti nouitati. Ita quòd dicẽdo renouatur noue, significat q̄ renouatur proportionaliter secundũ statum nouitatis. ¶ Aduerte prudens lector quot & quę Paulus tractando permanentiam noui testamenti, proponit: vt distinguere scias executiones. *Id enim quod in presenti est momentaneum & leue.* pro, id enim quod transeunter est leue, *tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate.* Penuria uocabulorum correspondentiũ Græcis cogit interpretes circumloqui uerba Pauli sonantia excellenter supra modum. *Aeternum gloria pondus operatur in nobis.* Superfluit in. Rationem reddit quare non fatigamur inter continuas externi hominis afflictiones: quia quicquid afflictionis nostræ est, est leue & transeunter, & efficit nobis gloriæ pondus excellenter supra modum & æternũ. Singula singulis reddit Paulus, nostræ tribulationi, gloriam nobis: leuitati, pondus supra modum excellens, & transeunti æternum. Et quidẽ q̄ uniuersa hominis afflictio in corpore & exterioribus sit momentanea, clarum est: quum uniuersum tempus vitæ hominis relatum ad æternitatẽ nihil sit. Quòd uerò leuis sit, non tam clarè liquet. Veruntamen si Pauli uerba pensentur, clara est sententia: quoniam addit pronomen nostræ: amanti siquidem spiritualia & affectui alieno ac his temporalibus, leuis est omnis iactura corporis & reliquorũ quæ transeunt propter spiritualia & æterna. Quauis etiã absolute loquendo leue sit quicquid in hac uita pati homo potest, relatum ad id quod pati potest anima separata: quemadmodũ exiguum est quicquid est riuulorum relatum ad fontem. animus ipse purus quum patitur, incõparabiliter patitur respectu eius quod immersus corpori sentit. Metaphora uerò pòderis coactus est uti, ut leui contrariũ opponeret. Et quemadmodũ leue uocat tum quod paruipenditur, ita pondus appellat quod magnipenditur: tũ quod incõstans est, ita pondus quod cõstans est. Dicit enim pondus gloriæ, gloriã constantẽ significando

cando: ad differentiam mundanæ gloriæ, quæ vere inconstans & leuis est: vtpote in opinione hominum consistens. Nec sat fuit explicare gloriam non mundi huius (quæ inconstans & parvipendenda est) sed quæ vere constat, & magnihabenda est, sed apposuit excellenter excellentem: vt ineffabilem excellentiam veræ gloriæ cœlestis, quæ acquiritur per has afflictiones, significaret. *Non contemplantibus nobis quæ videntur, sed quæ non videntur.* De quali gloria loquitur, explicat ex qualitate præmiorum, quæ per fidem nouimus expectanda. simulque explicat qua ratione præsentis afflictiones operantur nobis tam excelsum pondus gloriæ: quia scilicet nos non consideramus præmia quæ videntur in præsentis vita, sed quæ non videntur in præsentis vita. Et quod de præmiis Paulus loquatur, testantur subiuncta. *Quæ enim videntur, temporalia sunt: quæ autem non videntur, æterna.* Sciebat Paulus multas res videri corporeis oculis quæ non sunt temporales (vt solem & stellas) sed quia de præmiis loquebatur, ideo differentiam adiunxit verissimam, quod præmia quæ videntur modo, temporalia sunt: siue videantur per se, vt sensibilia extenso visionis nomine ad omnem sensationem: siue per accidens, vt gloria Cæsaris in opinione hominū laudantium cernitur. Præmia autem quæ non videntur modo (siue sint visibilia & sensibilia, vt corporum gloria futura: siue sint inuisibilia ac supra omnia sensibilia longe eleuata) sunt æterna. Beatitudo enim æterna animæ intelligibilis est ordinis, & æterna à parte post, & ipsa est cuius contemplatione principaliter afflictiones omnes hic suffinemus. gloria quoque corporum æterna similiter est. ¶ Certe prudens lector permanentiā noui testamenti in proprio præmio declaratam, cum insinuata differentia ad præmia veteris testamenti promittentis quæ hic videntur, quæ temporalia sunt: propter illud enim hanc differentiam apposuit Paulus inter quæ videntur & quæ non videntur, inter temporalia & æterna præmia.

CAPVT V.

Sciamus enim quoniam. pro, quod, si terrestris domus nostra huius habitationis. pro, tabernaculi. Et superfluit huius. Dissoluitur. Declarat illud tam excellēs pondus gloriæ æternæ. primò quantum ad gloriam corporis: & deinde quantum ad gloriam animæ separatæ à corpore. Rationem itaque eius tantæ gloriæ futuræ subiungit, non ex opinione, sed ex certitudine, dicendo, scimus enim quod si terrestris domus nostra huius habitationis, &c. ¶ Nota singulas condiciones corruptibilis humani corporis quod

quod modo habemus, prima est terrestris, secunda nostra domus, tertia tabernaculi, quarta dissoluta fuerit. Et considera que subiungit. *Aedificationem ex deo habemus domum non manufactam eternam in caelis.* E regione nanque singularum conditionum corporis corruptibilis locat condiciones corporis gloriosi. Contra terrestris dicit in caelis, contra nostra domus, dicit aedificationem ex deo habemus, contra tabernaculi dicit domum non manufactam, contra dissoluatur, dicit eternam. ¶ Vide singula. Corpus in primis nostrum corruptibile, terrestre hic dicitur, non secundum substantiam (quia eiusdem etiam erit naturae quando erit gloriosum) sed secundum grauitatis dominium, ob quod fatigamur ambulantes: & praecipue ascendentes. Et nihilominus sicut terra contra caelum distincta, omnia continet elementa, ita terrestre dicitur corpus nostrum quod est elementorum dominiis subiectum, gloriosum autem futurum nostrum corpus non dicitur caeleste, sed in caelis, ut dominiū terrae ex loco caeli sublatum intelligas per gloriam. Dicitur domus nostra, domus quidem quia velut in quo habitat anima: nostra autem, quia conaturalis est nobis, gloriosum autem dicitur habitatio quam habemus ex deo: quoniam & est velut in quo habitat anima gloriosa, & non habemus illud habitaculum ex natura, sed ex diuino miraculo mutante corpus in tam diuinas condiciones. Corruptibile corpus dicitur domus tabernaculi, ad significandum quod est animae domus, ut ab extrinseco ei facta, quemadmodum tabernaculum, nullius enim hominis anima efficit sibi ipsi corpus, quauis alat & augeat. Quo contra gloriosum corpus quatenus gloriosum, dicitur domus non manufacta: quia ab ipsa anima gloria fit corpus gloriosum, & non ab extrinseco, fieri siquidem ab extrinseco significatur per fieri manu: quia manu facta fiunt manifestissime ab extrinseco. Et demum illud dissolui, hoc aeternum dicitur, Collige cuncta. Nostrum corruptibile corpus describitur ad similitudinem domus nostrae, hoc est, domus naturalis respectu animae, non quomodolibet, sed ad modum tabernaculi; hoc est, ita naturalis domus quod tamen non est facta ab ipsa anima sibi met, sed ad modum extrinsecus factorum. Terrestris autem, hoc est, subiectae elementorum potentis & dissolubilis ab anima, imò quod si dissolueretur habemus corpus gloriosum, ad similitudinem quoque domus respectu animae, sed non à natura, sed à deo miraculose aedificatae, non tamen manufactae: hoc est, velut ab extrinseco, sed ab intima animae gloria proueniētis, in caelis, supra omnes elementorum potestates, & aeter-

nã extunc durationis. Et dicit si dissoluta fuerit, ad differẽtiam
 illorum electorũ quorũ terrestri hac domus nunq̃ dissoluetur:
 illorum videlicet qui residui erũt in aduẽtu domini. Et dicit ha-
 bemus; quoniã sancti migrantes à corpore habẽt ius quãsitum
 corporis gloriosi. quod non est habere in spe (vt habent hic) sed
 est habere iure quãsito, & solam executionẽ (quã modo differ-
 tur tẽpore, donec cõpleatur numerus electorũ) expectare. Nam
Et in hoc ingemiscimus, pro, gemimus, habitationẽ nostram qua, pro,
 domicilium nostrum quod, *de celo est: superindui cupientes.* Dixerat
 scimus quod si terrestri, &c. probat nostrum scire ex nostro ge-
 mitu. Ardenti enim affectus gemitus testis est certitudinis no-
 strã respectu rei desideratã: quoniã (vt infra subiunget) deus est
 qui effecit in nobis talẽ affectum. Et subiungit nostrum gemi-
 tum suspirare ad domiciliũ cœlestẽ: hoc est, ad gloriosum corp⁹
 superinduendũ. iam enim dixerat se scire corpus gloriosum esse
 domicilium in cœlis à deo ædificatum, &c. illud enim idem ge-
 mentes cupimus. Et quod prius dixerat à deo in cœlis, &c. mo-
 do vnico complectitur verbo, dicẽdo quod de cœlo est. ¶ Si mi-
 raris domiciliũ indui (quia non domiciliũ, sed vestẽ induimur)
 cõsidera q̃ de spũalibus est sermo metaphoricus: nã neq; domi-
 ciliũ proprie, neque indui aut superindui proprie conuenit ani-
 mã: sed ad diuersas conditiones explicãdas diuersis vtitur simi-
 litudinibus. Ad explicandũ enim q̃ de corpore nostro velut de
 eo in quo anima habitat, loquitur, vtitur noĩe domus seu domi-
 cilij, Ad explicandũ autẽ quod nõ de separato ab anima, sed ad-
 iacente, sed vnito habitaculo ipsi animã loquitur, vtitur verbo
 indui. Cur autẽ non dixerit indui, sed superindui, ipsemet Pau-
 lus explanat subiungẽs, *Si tamẽ vestiti Et nõ nudi inueniamur.* Di-
 xi q̃ cupimus superindui, explicãdo affectum non rei impossibi-
 lis, sed rei possibilis, quã in quibusdam implebitur pure. Quod
 vt intelligas, scito differentiam inter indui & superindui domi-
 cilium quod est è cœlo, cõsistere in hoc, q̃ indui est animam sepa-
 ratã vniri corpori glorioso: anima enim separata est velut ani-
 ma nuda non vestita corpore. Et hoc appellauit Paulus habere,
 quũ dixit si terrestri dissoluta fuerit, habemus ædificationem,
 &c. Superindui verò est animam nunq̃ à corpore separatam do-
 nari gloriosa immortalitate corporis. Anima enim iuncta cor-
 pori est velut anima vestita, & superinduitur corpore glorioso
 quatenus gloriosum est, quũ absque dissolutione à corpore do-
 natur gloria immortalis & impassibilis corporis. Vtroq; modo
 habẽ

habebimus corpora gloriosa: nam electi modo migrantes, nudi inuenientur tēpore resurrectionis, & induentur corpore glorioso. Electi verò residui in aduentu domini inueniētur vestiti (vt pote habentes corpus) & superinduētur: quia absque hoc quòd moriantur, induentur gloriam immortalis & impassibilis corporis. Quod apta similitudine appellatur superindui: quia super vestē corporis adiacentē adiungitur velut supremum indumentū. Quia, inquā, possibilis res est superindui gloriā impassibilitatis corporalis, & de facto quibusdā cōcedenda, ideo dicit Paulus, dixi superindui. si tamē vestiti corpore, vt residui in aduentu domini, & non nudi, corporea extrā veste vt reliqui sancti, inueniamur, tēpore aduentus domini quo corporali donabimur gloria. Et aduerte prudēs lector q̄ quemadmodum dixit sub cōditionali si terrestris, &c. ita dicit sub cōditionali si tamen vestiti: ad significandum q̄ neutrum est necessariū ad domiciliū cœleste habendū, ad significandū quòd altero etiā modo possumus assequi cœleste illud domiciliū. nam & absque dissolutione terrestris corporis habebimus illud qui residui sumus in aduentu domini, & absq; hoc quòd inueniamur vestiti, habebimus illud etiam nos qui nudi inueniemur electi, migrantes à corpore. Si miraris cur scientiam habendi domiciliū gloriosi corporis dissoluta terrestri domo probet ex gemitu superinduendi idē domiciliū, scito q̄ Paulus ex eo quod formaliter & per se desideratur doctrinam tradit. In corporis gloriosi appetitu nostro corpus materialiter concurrat: ipsa autē gloria impassibilitatis corporalis concurrat formaliter. quo fit vt qui inuenientur nudi, simul induentur, & superinduētur: quia simul resument materiale & formale: corpus & gloriam corporis, quæ est velut supremum indumentū: illi verò qui inuenientur vestiti corpore, tantummodo superinduētur gloriam. Quia itaque formale in desiderato corpore glorioso est ipsa gloria quæ est superindumentum, ideo Paulus ab appetitu superinduendi (vt tantū doctorem decet) subtiliter scientiam nostram habendi cœleste domiciliū probauit. *Nam & qui sumus in hoc tabernaculo. Superfluit hoc. Ingemiscimus. pro, gemimus, grauati, eo quòd nolumus expoliari, sed superuestiri, vt absorbeat̄ur quòd mortale est à visa.* Proposuerat cupidinem superinduendi, & declarauerat quibus conuenit superindui pure (scilicet qui inuenientur tunc vestiti) ac per hoc quibus conuenit mistum cum vestiri: videlicet qui inuenientur nudi. Eadem enim est doctrina & disciplina oppositorum.

Explicat modo rationē huius concupiscentis gemitus: & simul
 quid est superindui. Ratio cupiendi superinductionē quæ forma-
 liter appetitur, est quod nos qui sumus in tabernaculo (corpus no-
 strum corruptibile quod prius tot cōditionibus descripsit dicen-
 do domus terrestris, &c. modo vnico cōplectitur vocabulo, di-
 cendo in tabernaculo, utpote suapte natura deponendo) gemi-
 mus grauari. Ecce ratio gemitus, grauedo corporis: hoc est, cor-
 ruptibiles conditiones corporis. Hæ enim sunt quæ nos grauāt,
 quæ sunt nobis onerosæ, ob quas gemimus, eo quod nolumus expo-
 liari. Ecce clare redditur ratio formalis appetiti, Gemimus gra-
 uati mortalitate, non quod velimus mori, sed quia nolumus ex-
 poliari corpore, sed superuestiri gloria corporis. Et vere nolle
 expoliari est ad eō nobis congenitū ut etiā ipse saluator orauit:
 Pater si possibile est, verūtamen non sicut ego volo, &c. Quid
 verò est hoc superindui, subiungit dicēdo: ut absorbeatur quod
 mortale est, i. quicquid mortalitatis est in tabernaculo corporis
 à vita, ut tanta sit vis, tanta efficacia vitæ animæ, ut velut ab-
 sorbendo tollat quicquid est mortalitatis in corpore. Sub mor-
 talitate autem clauditur omnis passibilitas. Hoc autem forma-
 le quod superindui vocatur, assequemur omnes tam vestiti quā nu-
 di: diuersimode tamen, ut dictum est. *Qui autem effecit nos in hoc
 ipsum deus.* Probauerat scientiā ex desiderio: & poterat obici quod
 desiderium est ad id quod excedit mensurā desiderij humani. Et
 propterea huic obiectioni occurrit: dicēs quod nō natura, sed deus
 est qui effecit nos ad hoc ipsum, scilicet ad induendū seu super-
 induendū domiciliū cœleste, ad habendum corpus gloriosum.
 Ex hoc enim quod deus præparauit nos ad hoc, constat quod non
 ad excessiua & incommensurata tendimus. *Qui etiam dedit nobis
 pignus.* pro arram, *spiritus.* Quia non sufficit ad certitudinem
 præmij commensuratio, sed requiritur aliqua securitas, ideo subi-
 iunxit quod idē deus non solum præparauit nos ad habendū cor-
 pus gloriosum, sed etiam dedit nobis tanti præmij arram, non
 corporeā, sed spiritualem. Spiritus enim sanctus in nostro spiri-
 tu habitans, non solum facit nos desiderantes & amantes, sed
 etiam securos tanti præmij, & hæc securitas, arra spiritus voca-
 tur. Ut dictū est, Paulus decribit hæc in summo gradu viatorū:
 in quo gradu ipse erat. Et propterea securum se dicit. In aliis au-
 tem proficientibus & incipientibus, arra spiritus, ipsa spes chari-
 tate informata est, maior in vno quā in alio. *Audentes.* pro, confi-
 dentes, *igitur semper & scientes.* Declarata certitudinē permanē-
 tior

tiz noui testamenti quo ad præmium, quod est gloria corporis
 æterna, declarat consequenter certitudinem & confidentiã per-
 manentiæ quo ad præmiũ interim animæ separata à corpore.
 Et scito quantũ ad textum, quod interpret antiquus mutauit vo-
 cabula, nolens fortè toties repetere absentes & præsentés. Dicit
 itaque confidentes, in affectiua parte, & scientes in parte intelle-
 ctiua. *Quoniam dum sumus in hoc corpore.* pro, quod præsentés in
 corpore, *peregrinamur.* pro, absentes sumus, à domino. Duo pro-
 posuit: confidentes & scientes. Exequitur modo rem scitã, deinde
 rem cuius habetur fiducia. Res itaque scita est, quod præsentés
 in corpore absentes sumus à domino. Et ne libera cuique vt li-
 bet interpretãdi sit facultas de quo corpore, de qua præsentia, de
 qua ve absentia loquatur, subiungit rationẽ omnia explanãtem.
Per fidem enim ambulamus, & non per speciem. Ecce de quali corpore
 loquitur, scilicet corruptibili, quo durante ambulamus, hoc est, su-
 mus viatores. Ecce de quali absentia. ambulare enim per fidem,
 est absentia à domino distincta cõtra præsentiam apud dominũ
 per speciẽ. Ex hoc itaque quod ambulamus (hoc est, viatores su-
 mus ad cõlestem patriã) per fidẽ, & non clare videmus deũ, ma-
 nifestat Paulus quod nos præsentés in corpore corruptibili, sumus
 absentes à domino, vt intelligamus præsentia apud dominũ
 fore, quando videbimus ipsum per speciẽ: hoc est, per naturã
 & pulchritudinem propriam ipsius dei. Illud idem quod in prio-
 re epistola nominauit videre facie ad faciẽ, modo nominat per
 speciẽ, vtrobique hoc locũ è regione fidei. *Audemus.* pro, confi-
 dimus, *autem.* Exequitur confidentes, declarando rem cuius ha-
 bent confidentiam. *Et bonam voluntatẽ habemus.* pro, & volumus,
magis peregrinari. pro, absentes esse, à corpore, & præsentés esse apud
 dominũ. Ecce quid confidenter volumus. Scimus præsentiam
 nostram in hoc corpore esse absentiam à deo, & ediuerso, præ-
 sentiam nostrã apud dominum, esse absentiam à corpore: & cũ
 hac certitudine cõfidenter malumus absentes esse à corpore, &
 præsentés esse apud dominum quã ediuerso. Vbi clare Pau-
 lus confutat errorem dicentiũ animas à corpore separatas non
 beari vsque ad resurrectionem corporũ. Clare enim dicit quod
 magis volumus absentes esse à corpore, & præsentés apud do-
 minum: quam præsentiam declarauerat esse videre per speciẽ,
 quam præsentia constat esse beatitudinẽ. Et dicit volumus ma-
 gis, quia dixerat nolimus expoliari: aperte significãdo quod quan-
 tis absolute nolimus expoliari, relatiue tamen ad præsentiam

apud deum & absentiam à deo, malumus expoliari vt presentes
 simus apud deum, quàm manere in corpore absentes à deo. *Et
 ideo contendimus.* hoc est, certamus tanquam ambientes arduum
 honorem. *Sive absentes sive presentes placere illi.* Illam particulam
 quam prius proposuerat dicendo, noui testamenti, quamque re-
 sumpserat clarius dicendo, interior noster homo renouatur no-
 ue, tractare incipit: explicās primo id in quo consistit interni ho-
 minis renouatio: videlicet in studio non qualicumq; sed vehemē-
 ti ad similitudinem certantis pro honore. In tali, inquam, studio
 placendi deo tam in presenti statu quā in futuro post hanc vi-
 tam (vtrūque siquidē statum significat per absentiam & præsen-
 tiam) consistit renouatio animi nostri. hoc enim est proprium
 nostræ erga deū veræ ac feruētis dilectionis studiū: hoc est pro-
 priū veræ amicitie nostræ cū deo officium redundans in nostri
 renouationē. *Omnes enim nos manifestari oportet ante tribunal Chri-
 sti, vt referat vnusquisque propria corporis.* p, quæ per corpus, subau-
 di eueniant. *Prous.* pro, ad quæ, *gessit.* sive bonum sive malum. Non
 ea sola quæ egimus siue bona moraliter siue mala moraliter fue-
 rint, sed etiam quæ per corpus euenierunt contristantia aut dele-
 ctantia referenda ante tribunal Christi dicit. Et hæc per corpus
 eueniētia nō quomodolibet, sed collata ad moralia quæ egimus
 bona vel mala manifestanda esse dicit ante tribunal Christi. Et
 dixit hoc tum reddendo rationem dicti immediate antè scilicet
 contendimus placere deo: tum reddendo simul rationē prius di-
 cti, quòd afflictiones præsentis operantur nobis mire excellens
 pondus gloriæ corporis. Nisi enim euenientiū per corpus ratio
 haberetur ante tribunal Christi, impertinēs videretur causa cor-
 poris afflictis ad operandū gloriā corporis: ex eo autem quod eue-
 nientia nobis per corpus ante tribunal Christi iudicanda sunt
 ad præmium vel pœnam, collata ad bonum vel malum volunta-
 rium quod homo hic fecit, omniū dictorū clara ratio habetur.
Scientes ergo timorem domini, hominibus suademus: deo autē manifesti,
pro, manifestati, sumus. Poterat obiici Paulo quod minus quadrat
 antedictis ratio timoris corā tribunali Christi: quandoquidem
 prius dixerat se habere arram spiritus, & multa alia excludētia
 timorem diuini iudicij. Et propterea huic obiectioni occurrit:
 explicando quod huiusmodi timorem non propter se dicit, sed pro-
 pter alios: quoniam ipse non expectat manifestari coram tribu-
 nali Christi, quia iam manifestatus est. Et est sermo de manife-
 statione laudis, & non de manifestatione notitiæ, qua oēs ma-
 nifesti

nifesti sunt deo tã electi quã reprobï. Et dicit sciētes (futura hæc
 quæ dixi ante tribunal Christi) ne comminando ad terrorem
 credatur hæc dicere. *Spero autem & in conscientijs vestris mani-*
festos. pro, manifestatos, nos esse. Huic de renouatione interni ho-
 minis secundum nouitatem noui testamenti tractatui interserit
 Paulus differentiam inter se suiq̃e similes ministros noui testa-
 menti & ministros æmulos. Interserit autē absque digressione,
 eo q̃ hæc spectant ad declarandum idoneitatem ministrorum
 noui testamenti, de quibus proposuerat, qui & idoneos nos fecit
 ministros noui testamenti. Et propterea dicit quòd deo quidem
 sumus iam manifestati, hoc est, apud deũ laudabiles declarati: &
 spero quòd in futurum etiam in conscientijs vestris, in intimis
 cõsiderationibus vestris, erimus manifestati, manifestatiõne quo-
 que laudis. Et dixit hoc propter Corinthios aliquos non habentes
 adhuc clarã de sanctitate Pauli credulitatem. *Non iterum*
commendamus nos vobis. Sollicitus est Paulus ad excludendum opi-
 nionem quòd hæc scribat ad hoc vt laudet se apud Corinthios.
Sed occasionem damus vobis gloriandi pro nobis. Non ad laudandum
 nos scribimus, sed ad dandum vobis occasioneẽ gloriandi, quòd
 habetis nos in apostolos ac doctores. *Vi habeatis ad. pro, aduersus*
eos qui in facie gloriantur & non in corde. Ecce necessitas gloriatio-
 nis vestræ de nobis, contra doctores qui gloriantur secundum
 exteriora, & non secundum intima cordis, habeatis quid respon-
 deatis, vt gloriæ illorum vanæ opponatis gloriã vestram
 de nobis veram. Apparet ex his quòd æmuli Pauli iactantes sei-
 pso de scientia & multis, detrahebãt Paulo, ad subtrahendũ Co-
 rinthios ab obedientia & veneratione Pauli. Et propterea Pau-
 lus nõ vt se cõmendat, sed vt Corinthios armet aduersus iacta-
 bundos & detractores, hæc scripsit. *Sive enim mento excedimus deo.*
 Superfluit mente. Dixerat q̃ non ad commendationẽ propriam
 tendit: & propterea declarat quòd nihil pro se facit, sed omnia
 facit commensurata vel deo vel proximis. Excessus enim noster
 deo, sobrietas verò proximis commensuratur. Et intendit per
 excessum scribere proprias conditiones excellenti laude dignis-
 simas: per sobrietatem verò communem doctrinam. Ille enim
 actus non est commensuratus secundum humanam rationem
 (imò reputatur insanire) sed secundum deum, sed ratione
 dei à nobis fit, hic autem directe est commensuratus vobis.
 Ratio itaque redditur non tendendi ad propria: ex eo quòd si-
 ue excedimus seu insanimus scribendo excelsiora quàm dece-

re videatur, deo, hoc est, non nobis, sed deo hoc conferimus. *Sine sobrijs sumus.* scribendo. *Vobis.* hoc est, non nobis, sed vobis hoc conferimus. *Charitas enim Christi urget.* pro, constringit, nos. Ecce ratio non studendi nobis, sed deo & vobis, non timor iudicij, sed quia dilectio Christi erga humanū genus cōstringit nos. Christus enim nō sibi, sed humano generi, sed eis quæ dei sunt, studuit. *Aestimantes,* pro, iudicantes, hoc. Redit Paulus ad ceptum tractatū de renouatione prosequēdū. Redit autem continuādo hæc quæ renouationis sunt, cū interpositis aduersus æmulos: nam dilectionem Christi erga humanū genus affert, tum vt rationem constringentē ipsos veros ministros ad studendum non sibi, sed deo & proximis, tum vt initiū renouationis nostræ internæ. Huiusmodi siquidem initiū coniungit adiungendo, iudicantes hoc, proculdubio charitatis Christi opus subiunctum. *Quoniā,* pro, quod, *si vnus pro omnibus mortuus est.* Ecce charitas Christi in opere tam excellenti, vt vnus ipse pro omnibus hominibus mortuus sit. Et quidē quantum ad sufficientiā vnus pro omnium salute mortuus est: quantū verò ad effectū, etiam vnus pro omnibus mortuus est, pro quāto vitā corporalem omnibus per suam mortem conferet in resurrectione generali: quanquam nō omnibus cōferet vitam gloriosam. Vtitur autem cōditionali nō ambiguitatis gratia, sed ad significandā necessariā sequelam cōsequētis illati ex hoc antecedente: omnis enim conditionalis vera est necessaria. *Ergo omnes mortui sunt.* Ecce consequens necessario confitendū ex morte Christi pro omnibus. Et proculdubio est sermo de omnium hominū morte, morte peccati originalis. Nec à proposito digreditur Paulus, sed radicē propositi affert. Tractat nanque de renouatiōe interni hominis: renouatio autē non est nec intelligi potest sine consumpta seu perdita re ad quā quis renouatur. Et propterea Paulus de renouatione interni hominis ad spiritualem vitā tractās declarat omnes homines perdidisse vitam spirituale incurrēdo mortē peccati originalis: vt describat verā renouationē spirituale interni nostri hominis in statu noui testamenti ex charitate Christi erga nos. *Et pro omnibus mortuus est Christus: vt qui viuunt, iam non sibi viuāt, sed ei qui pro eis mortuus est & resurrexit.* Ex morte Christi pro omnibus, non solum infert Paulus in omnibus hominibus indigentiam renouationis, sed etiam affirmat ea intentione Christū mortuū pro omnibus, vt quādiu in hac vita sunt homines, renouētur non sibiipsis viuēdo, nō quærendo quæ sua sunt, quæ eis sunt cōmoda

& delectabilia, sed viuendo ipsi Christo, repēdendo vtcunq; vices Christo, qui pro ipsis mortuus est, & resurrexit pro ipsorum vita. hoc est enim renouari spiritu. Itaq; nos ex hoc. Deest, nunc, hoc est ex tēpore quo resurrexit Christus: tēpus siquidem resurrectionis Christi mōstrat istud nunc. Neminē nouimus secundū carnem: & si cognouimus secundū carnem Christū sed nunc iā nō nouimus. Ex hoc q̄ Paulus in numero plurali primæ personæ loquitur dicēdo nos, cogor particulā secundū carnem construere cū accusatiuo neminem: & similiter cū accusatiuo Christū. Non enim video aliquid ad propositū spectans cōmune Paulo & aliis ministris ei similibus, significans in eis notitiā secundū carnē respectu Christi. Tractans itaq; de renouatione nostri intenta per mortem & resurrectionem Christi, non egrediendo à materia, subtiliter infert aduersus Iudæos q̄ ex Christi resurrectione didicimus & nouimus renouatorem neminē secundum carnem. Iudæi siquidem expectabant & expectāt renouatorem secundū carnem: hoc est, secundum carnis officia viuētē. Expectabant enim & expectāt Messiam secundum carnis officia viuētē ad renouandū Israel & mundum. Hoc siquidē directe excludit Paulus ex hoc quod Christus mortuus est & resurrexit ad renouandū humanum genus: hinc enim clare apparuit quod renouatio nō erat promissa nec exercenda ab aliquo secundum carnis officia viuente. Quod dicitur ad differentiam Christi viuētis in corpore post resurrectionem, sed non secundū carnem (hoc est, carnis officia) sed secundum spiritus officia: viuit enim secundū carnem, vt caro est nomen substantiæ: sed non secundum carnem, vt caro est nomen officij. Sic enim ad Ro. quoq; vtitur carnis nomine dicendo: Caro & sanguis regnū dei non hāreditabunt. ¶ Et quoniam cōtra hoc dictum Pauli poterat obiici quod etiam ipsi Apostoli & ministri noui testamenti susceperunt Christū secundū carnem, hoc est secundū carnis officia viuētē: ideo huic obiectioni occurrit respondēdo illi quod hoc est ad tēpus & non simpliciter. Suscepimus enim & suscipimus Christū secundum carnem modico tempore: donec scilicet cōpleret mysterium redēptionis mūdi, sed de cætero in æternum iā non nouimus, non suscipimus Christum secundū carnē (hoc est, secundū carnis officia viuētē) sed viuētē secundū spiritū in carne immortali. Apparet autē hunc esse sensum germanū literæ huius, tum ex eo q̄ ei quæ tractatur materiæ manifeste quadrat, tum ex eo q̄ particula secundū carnē absque vlla varietate conuenit tam nemini quàm Christo, tum

POSTERIORIS AD CORINTHIOS

ex eo quòd subiuncta (imò illata) hunc sensum exigunt: subiu-
 gitur enim inferèdo, *Si qua ergo in Christo, noua creatura.* Et est or-
 do literæ, si qua ergo in Christo, subauditur est creatura, noua
 creatura est. Optime inferitur ex hoc quòd Christus non earna-
 libus officiis, sed nouo modo viuens est renouator, quòd si qua
 est creatura in Christo, est creatura noua. Creaturam in Christo
 appellat hominem in fide Christi formatū. Et appellatur creatu-
 ra, quia gratia fidei creatur: vtpote quæ non educitur de poten-
 tia materiæ, sed fit ex nihilo. Noua autem dicitur, quia nunquã
 veterascit, sed continue magis ac magis renouatur. *Vetera transi-
 runt: ecce facta sunt omnia noua.* Crediderim ego Paulū accepisse
 hæc ex testamento veteri, & forte ex Leui. 26. vbi dicitur, & vere-
 ra nouis superuenientibus proiiceris, ad mysticū sensum trahē-
 do quæ de corporeis rebus scripta sunt. Ad propositum enim hu-
 ius literæ est quòd ea quæ sunt vetustatis (qualia sunt peccata &
 fomes ad peccandum) transierunt per renouationem Christi, &
 facta sunt omnia noua: hic quidem inchoatiue, dū internus ho-
 mo renouatur, demū autē cōsummatè. Ecce status noui testamē-
 ti, secundū quē internus noster homo renouari declaratur noue,
 charitatem Christi renouatoris imitando. *Omnia autem ex deo.*
 Dixerat in Christo omnia noua, resoluit modo omnia in deum:
 Christus enim nomen est hominis, qui mortuus est & resurrexit
 pro nobis. Resoluendo autē omnia in deū tāquã primū autorē, pa-
 trem & filium & spiritum sanctū sub dei nomine comprehendit.
Qui nos recōciliauit sibi. Postremo tractat illam particulā ministe-
 rium seu ministerio iustitiæ. Dixerat enim superius, nã si mini-
 stratio damnationis gloria, multo magis ministratio iustitiæ in
 gloria. Tractat autem & iusticiam noui testamēti & ministratio-
 nē eius multipliciter. Cōplet enim hic tractatū illius quoq; parti-
 culæ idoneos nos fecit ministros noui testamenti. Et inchoat à
 modo quo est iusticia dei collata ipsis ministris, dicens: Deus re-
 cōciliauit nos ministros quū inimici essemus sibi. *Per.* Deficit le-
 sum *Christū.* Ecce gratia recōciliationis collata à deo per homi-
 nē Iesum Christū. *Et dedit nobis ministeriū recōciliationis.* Ecce offi-
 ciū, nō solū nos de inimicis fecit amicos, sed effecit nos ministros
 recōciliatiōis aliorū. Vide hic celsum officiū ministrorū noui te-
 stamenti. *Quandoquidem.* pro sic ꝑ. Declarat modum simul & ra-
 tionē ministrationis sibi concessæ. *Deus erat in Christo mūdū recon-
 ciliās sibi.* Tripliciter cōstrui potest litera, vel deus erat in Christo
 personaliter, vel deus erat recōcilians in Christo: quia per Christum

Subiun-
Et est or
a, noua
e earna-
d si qua
Christo
r creatu
e poten-
nunquā
ra transie
accepisse
, & vere
m trabē-
enim hu
eccata &
Christi, &
rnis ho-
i testamē
ur noue,
m ex deo.
in deum:
esurrexit
autorē, pa
prehēdit.
ā minis-
si mini-
ustitiz in
inistratio
uogy parti
inchoat à
e: Deus re-
Deficit le
per homi-
Ece offi
ministros
ū noui te
imul & ra
mū recon-
in Christo
per Chri-
stum

stum reconciliauit sibi mundum. vel in Christo mundū, vt limi-
tetur recōciliatio ad mundū in Christo: ad differentiā reliquorū
qui sunt in mundo sed nō in Christo. Simile quid dixit angelus
ad Ioseph, ipse saluū faciet populum suum. non dixit populū, sed
populum suū. ¶ Et quia secūdum omnem constructionē verifi-
cātur verba textus, totū potest intelligi. Quū enim prius dixisset
q̄ deus reconciliauit nos ministros per Iesum, modo declaraturus
modū rationemq̄ ministerij, dicit q̄ deus personaliter exi-
stens in Christo, recōciliauit in ipso Christo homine vt organo,
mundū in ipso Chisto: hoc est, mūdum non secūdū omnes sui
partes, sed secūdū q̄ iungitur Christo, secūdū q̄ incorporatur
Christo, secūdū illos (ex quacūque mūdi natione sint) qui fiunt
mēbra Christi. Et hęc vltima cōstructio quadrat tū veritati tum
materiæ de ministerio: quoniā hinc habetur ratio ministerij, ad
adunanda mēbra Christi per mundū longe lateq; dispersa. *Non
reputans. pro, imputans. illis delicta ipsorū.* Ecce gratuita recōcilia-
tio absq; exactione satisfactiois propriæ, sola nō imputatione
delictorum priorū illis. Et significanter dicit illis: quia impu-
rauit delicta hominū Christo. Voluit enim Iesum Christū pati
pœnas debitas aliorū peccatis, & pro illis satisfacere. *Et posuit in
nobis verbum reconciliationis.* Aduerbiū sic in principio huius parti-
culæ positum extenditur hucusque. Dixerat q̄ dedit nobis mini-
strationē reconciliationis. & propterea declarando modū ac ra-
tionem ministracionis subiungit, sic q̄ seu quia deus erat tēpore
mortis Christi reconcilians sibi mundū iungendum Christo, nō
imputando illis sua peccata, & posuit in nobis sermonē reconci-
liationis mundi. Iste est modus ministracionis, s. delegatio euan-
gelij ad reconciliandū mundum, ista est ratio ministros nos in-
stituendi. s. dispersio per mundū membrorū Christi. Discerne in-
ter Christum & ministros reconciliationis. per Christū facta est
reconciliatio, in Christo locatur ipsa reconciliatio: in ministris
verò sermo recōciliationis qui est euangeliū Christi. *Pro Christo
ergo legatione fungimur.* Cōcludit Paulus q̄ vice Christi hominis
per quem deus reconciliauit mundum, legati sumus constituti
à deo reconciliationis factæ. Dicit autem & fere statim repetit
pro Christo, hoc est, ratione Christi: vt tangat id quod est pro-
prium ministris noui testamenti, prophetæ siquidem priores le-
gati erant dei ad populum, sed non pro Christo: ministri verò
noui testamenti non solum sunt legati dei, sed sunt surrogati
Christo. vnde & Paulus dixit, ego in persona Christi donau.

Tang

POSTERIORIS AD CORINTHIOS

Tanquã deo exhortante. pro, obsecrante, per nos obsecramus. pro, rogamus, pro Christo. Sed siste pedẽ prudens lector: & scito quod intentio Pauli est per modũ executionis declarare ministeriũ iustitiæ cõmissum ministris noui testamẽti. Et subtiliter vtitur duabus distinctionibus. Altera ex parte ministrorum: altera ex parte rerum. Quædam siquidem res iustitiæ dei sunt, quas ministrant verbo, vt gesta dei in Christo nõ imitabilia, quædam verò quas ministrant verbo & opere imitando Christum: vt quæ sunt gratiæ noui testamẽti. Vtendo autem verbis Pauli, distinguit Paulus ministros noui testamẽti vel quatenus funguntur pure officio legati, vel quatenus sunt etiã cooperatores. Et prius tractat quid faciũt quatenus legati: deinde quatenus cooperatores. Tractat autem vtrunque per modum executionis: hoc est, tanquam exequens. ¶ Perpicacius autem intelligitur q̃ omnia quæ sonant executionem scribuntur materialiter. Ita quod dicẽdo tanquam obsecrante per nos deo rogamus pro Christo, non rogat Paulus: sed describit officium legatorum noui testamẽti quatenus legati sunt, esse vt obsecrent vice Christi tanquã deo per illos obsecrante. ¶ Vbi nota multas conditiones in hac legatione, scilicet quod non præcipiendo sed rogando pro Christo (hoc est, vice Christi hominis) tanquã deo qui mittit obsecrãte per nos: hoc est, nos Christi loco rogamus, ac si deus per nos nõ rogaret, sed obsecraret vos. Magna demissio apostolorũ ad rogandũ peccatores, sed longe maius munus legationis diuinæ extensum vsque ad hoc, vt deũ per ipsos legatos obsecrantẽ peccatores reddat, ad similitudinẽ patris obsecrantis filios: ad significandã immensam dei dilectionẽ erga peccatores, nullum prætermittere modum vtilẽ ad cõuertendũ peccatores. Quocirca & dei & apostolorum exẽplo instrumur prælati ad submissas actiones amplectendas, vtilis ad conuersionem peccatorũ. *Reconciliamini deo.* Ecce ex officio legationis quid rogamus & quos rogamus: inimicos scilicet dei, nam hi soli egent reconciliatione ad deum. ¶ Sed occurrit quæstio. Quo pacto rogamus recõciliamini deo, si iam mundus reconciliatus est deo? qui enim reconciliatus est, non eget recõciliatione: dixit autem quod deus erat reconciliãtis sibi mundum in Christo. ¶ Solutio est quod in morte Christi facta est reconciliatio, sed non est executioni mandata: in morte Christi oblatum est sacrificium reconciliationis, sed reconciliatio ipsa non est applicata: sed executio & applicatio reconciliationis obtentæ per mortem Christi, fit per fidẽ, spem, ac charita

ritatem singulorū. Vnde rogare reconciliamini, est rogare vt reconciliatio facta executionē habeat in vobis per fidē ac charitatem Christi. Et tam hęc quàm sequentia materialiter intelligēda sunt: hoc est, ad explicandū materiam officij. *Eum qui nō nouit peccatū, pro nobis peccatum fecit: vt nos efficeremur iustitia dei in ipso.* Prosequitur materiā proponendam à legatis: rationem, scilicet quare debēt reconciliari deo. Et explicat simul modū reconciliationis quo deus reconciliauit & ipsos ministros & mundū in Christo: hoc est, oēs electos. Et propterea loquitur pluraliter in prima persona, dicendo vt nos. Modus ac ratio est quod deus eum (scilicet Iesum) qui nō nouit experiētia alicuius cōmissionis, omissionis aut originis peccatū, fecit pro nobis non peccatōre sed peccatū: hoc est, hostiā pro peccato. Scriptura enim sacra hostiā pro peccato appellat peccatū: iuxta illud Osee iij. Peccata populi mei comedent. Fecit enim deus Iesum hostiam pro peccatis nostris, diffiniendo & mādando homini Christo, vt seipsum ex charitate pro mundo offerret in ara crucis. Fecit quoque deus hominē Christū peccatum, vtendo humana natura sibi iuncta personaliter tanquam organo coniuncto (vt nos vtimur lingua seu manu) vtendo, inquam, illa pro materia sacrificij ad reconciliandū nos deo. ¶ Transtulit autē peccata nostra in Christū, vt nos efficeremur iustitia dei in ipso Iesu. Iustitia dei in deo est, quia deus iustus est. Iustitia dei in reprobis, est iusta reproborū punitio. Iustitia dei in Christo, est meritū Christi sufficiens etiā ad satisfaciendū pro nobis, ad iustificandū nos, &c. Quod dicitur dei, tum quia est dei personaliter, tum quia est apud diuinū tribunal vera iustitia, ad differentiā iusticiarum nostrarū, quæ apud diuinū tribunal sunt velut pannus menstruata. Quum communicatur itaq; nobis Christi meritū, tunc efficimur iustitia dei in Christo: quia efficimur iusti non iustitia propria, sed iustitia dei in Christo cōmunicata nobis. Efficimur enim coram deo iusti, ex merito, ex satisfactione, ex reconciliatione Christi. ¶ Vtitur autem Paulus hoc loquendi modo vt efficiamur iustitia, ad significandum quod in cōmunicatam nobis iustitiā dei in Christo transmudandi sumus, sic vt nihil aliud simus (in intellectu, in affectu, in operatione, & in perpessione) nisi quod ex iustitia dei quæ est meritū Christi, sumus. Tunc enim & non prius facti sumus iustitia dei in Christo: proficientes autē & incipiētes pederentim simus participando illā. ¶ Perpende prudēs lector hic primū iustitiā dei in Christo penes hoc quod ab ipso Christo voluit satisfieri sibi

POSTERIORIS AD CORINTHIOS

fibi pro nobis. Passio siquidem innocētis pro peccatoribus iustitia est satisfactoria, species est iustitiæ commutatiuæ pro iniuria soluentis pœnam. hæc est iustitia noui testamenti. Deinde iustitiam eandem cōmunicari nobis: imò ad hoc illam affectam vt nos transmitemur in illam. Vere ergo est ministratio noui testamenti ministratio iustitiæ. Denique attende quàm prouocatiua sit hominū ratio hæc ad hoc vt reconcilientur deo. Postremo materiam legationis considera: & intuere esse gesta dei in Christo quæ non sunt imitabilia ab hominibus. Propter hoc siquidem non affert Paulus q̄ Christus passus & mortuus est (hæc enim sunt à nobis imitabilia) sed affert q̄ omnino absque peccato factus est hostia pro peccatis nostris: quod constat non esse ab homine aliquo imitabile. Hæc sunt quæ ministri vt legati euangelizare debent, obsecrando vice Christi, & tanquam deo per eos obsecrante: ad significandum etiam ex parte hominum omnimodam libertatem ad reconciliationem: sicut qui rogatur & obsecratur, liber est.

C A P V T VI.

A *Diuantes.* pro, cooperantes, *autem.* Ecce alterū distinctio- nis membrū. Prius enim descripsit officium suum quatenus legati sunt: quorum vt sic, nō est nisi fideliter prudenterque sermone explicare obsecrando vel aliter iuxta formam legationis: modo verò describit officium quoque legatorum, quatenus sunt cooperatores dei mittentis, & Christi cui sunt surrogati. Et propterea dicit cooperantes autē. Ac si apertius dixisset, quatenus sumus legati rogamus reconciliamini, quia Christus passus est pro nobis: quatenus autem sumus cooperantes, &c. Sicut enim cooperatio distinguitur à legatione passiuā, ita cooperantes à legatis. non est distinctio hæc personarum, sed officiorum eiusdem personæ. Aliud enim est officium exequendi legationē, aliud est officium cooperādi. Illud linguæ, hoc facti est: ad illud q̄ ministri noui testamenti non sunt instituti puri legati, sed legati cooperantes deo & Christo. Quæ sint istæ cooperationes, diffuse Paulus declarabit. *Exhortamur.* pro, obsecramus. Siue ex legatione, siue ex cooperatione non præcipimus sed rogamus imò obsecramus. Vtrobique sermo euangelicus per modū obsecrantis interuenit: vt demissio ex parte ministrorum, & libertas ex parte auditorū describatur. *Ne in vacuum gratiam dei recipiamus.* Sicut materia legatorum descripta etiam reconciliatio, quia Christus

Christus passus est, &c. ita materia euangelizanda à cooperantibus describitur ne in vacuū gratia dei recipiatur. Et ne sit quæstio de qua gratia dei est sermo, explicat illā. *Ait enim*, proculdubio deus apud Esa. ca. 49. *Tempore accepto exaudiui te, & in die salutis adiuui te.* Duo opera dei in hac gratia dei continentur. Alterum exauditionis tēpore accepto, tēpore quo omnia reddita sunt accepta deo. & hoc directē spectat ad supplicationē, quæ est actus religionis. Alterū adiutorij in die salutis, quod est idem cū tempore acceptabili: sed dicitur acceptū relatiue ad deū cui est gratum: dicitur salutis relatiue ad homines, quibus est saluiferum. Significatur enim per utrūque tempus noui testamēti: quia vere est tēpus redditum deo acceptum per aduētum Iesu Christi, ad exaudiendū peccatores ubique terrarū: & vere est dies expectatę salutis mūdi, ad adiuuandum oēs vt rectē operentur, vt fortiter persistant in occurrentibus aduersis. Noui itaque testamēti propria gratia describitur, gratia autē non quæ est donū in anima, sed quæ gratuito à deo offertur nobis benignitas eius parata hoc tēpore ad exaudiendū & adiuuandū oēs. Hanc tantam gratiam dei increduli respuētes nullo modo suscipiunt, imò contēnunt: Christiani verò mali recipiunt quidē, sed in vacuū: nam recipiūt fide, sed sine operibus: recipiūt fide, vacua fructibus fidei, & ideo in vanū. Ad hoc enim offert deus tantā gratiā vt vtamur illa, ad hoc vt exaudiamur ab ipso, proculdubio petendo æternā beatitudinē (nam ad hoc est tēpus noui testamēti acceptatum à deo. Prius enim quantumcūque peteretur, nō dabatur) ad hoc vt adiuuemur à deo tū ad bene operandū, tum ad fortiter sustinēdum mala pœnæ: nā dies noui testamēti est dies salutis spiritua-
lis. Hanc dei gratiā nouo propriā testamento, cōmunem omnibus volentibus eam, cōplectentem quicquid est tam religionis quàm morum, tanquam propriā materiam ministrorū noui testamēti quatenus cooperātes sunt, Paulus describit euāgelizari: quia in hac gratia sunt vere cooperātes deo à Christo. Ipsi siquidem primo hanc gratiam dei susceperunt, nō in vacuum, sed cū tanta plenitudine, vt non solū p seipsis, sed pro alijs acceperint. Ipsi siquidē susceperunt illam, non solū operantes sibi, sed etiam deo à Christo cooperātes & aliorū exauditionē & adiutorium. Cooperātes intellige factis: ad linguā enim spectat quod dicitur obsecramus. Cooperātes factis, obsecramus verbis: vt intelligamus & noui testamēti idoneos ministros quum maxime cooperatur, maxime demittere seipsos rogādo, & auditores liberi esse arbitrij

POSTERIORIS AD CORINTHIOS

arbitrii utpote qui rogantur. Quid autem cooperantes obsecrent
 & quos iam patet. *Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salu-*
tis. Materiam quam euangelizant ministri noui testamēti qua-
 tenus cooperantes, ex veteris testamenti testimoniis proferunt.
 & propterea Esaiaē scripturam attulit. Sed non relinquunt im-
 manifestam. Declarat enim illam. & propterea Paulus explicat
 tempus prophetatum & diem expectatum esse nunc. hæc enim
 particula pars est materiæ quam euangelizant: ut intelligamus
 materiam ex testimonio prophetarū haberi, declarari autē per
 ministros noui testamenti, demonstrantes ad oculum aduenisse
 tempus acceptabile & diem salutis. *Nemini dantes ullam offensionem.*
 Duo proposuit de legatis cooperantibus, alterum est coope-
 rantes, alterum obsecramus. Materiā obsecrationis statim sub-
 iunxit, dicendo quid obsecrant; videlicet ne in vacuum, &c. Ma-
 teriam verò cooperationis modo subiungit, explicās illa in qui-
 bus cooperantur deo ministri idonei noui testamēti ministran-
 tes iustitiæ dei quæ est in Christo Iesu. Iungitur itaque hæc par-
 ticula quo ad sententiam illi partiçulæ cooperantes. Ita ut quod
 tunc proposuit, modo exponat. Ac si apertius dixisset, cooperan-
 tes sumus nemini dantes ullam offensionē, &c. Prima coopera-
 tionis materia est vitare omne scandalum actiuum. Hoc enim
 esset dare alicui offensionem aliquam qua impingendo caderet
 à recto. *Vt non vituperetur ministerium nostrum,* Superfluit nostrū.
 Quia de ministris quatenus ministri sunt tractat, rationem ita
 se gerēdi ut nemini dent occasionem offendendi reddit ex ipso
 officio: ut scilicet ipsum ministerium noui testamēti non vitu-
 peretur. Redundasset siquidem in vituperium officij si primi mi-
 nistri factis propriis scandalizassent alios. creditum siquidem
 fuisset ab hominibus (& rationabiliter) quod non esset diuina lega-
 tio, quod non essent vera quæ prædicabant, ex quo primi fundatores
 factis propriis scandalizant alios. Quin etiam hodie doctores
 scandalizantes, non solum seipfos vituperāt, sed quantum ex eis
 est vertunt in dubium sanctum aliorum ministerium. *Sed in*
omnibus exhibeamus, pro, cōmendantes, *nosipfos sicut dei ministros,*
 pro, ministri. Ordo literæ est, sed sicut dei ministri cōmendantes
 nosipfos in omnibus, supple sumus. Et est sensus quod sicut cōgruit
 dei ministris, sicut debent dei ministri omni studio efficere, so-
 mus cōmendantes nosipfos: hoc est, commendabilia exercentes
 in omnibus factis & verbis. Nec sunt verba hæc laudantis, sed
 describentis seipfos ministros ad describendum perfectionem
 studi

studij circa vitationem scandali, quod non solum vitamus dare
 occasione scđalizandi, vt non vituperetur officium, sed ita nos
 gerimus vt quemadmodũ tantum officium ministrorũ dei exi-
 git simus nos commendantes ex qualitatibus operum & ver-
 borum. Sic enim cõmendare seipfos exigit officiũ ministri dei,
 & non commẽdare seipfos iactantia aut hypocrisi. Huiusmodi
 enim commendatio suiipsius ex reuerentia proprij officij proce-
 dit: & ã regione scandalizantium locatur. Nam ministri scan-
 dalizantes, ex propriis factis vituperabile reddũt ministerium:
 ministri verò perfecti ã diuerso ex ratione ministerij seipfos cõ-
 mendant in omnibus, propria facta & verba commendabilia in
 omnibus exercent. Ecce materia cooperationis tum quo ad stu-
 diũ vitandi scđala, tum quo ad studium gerendi seipfos com-
 mendabiles in omnibus vt diuinum exigit ministerium. Et ne
 tanquam verba cõmunia, aut in iis quæ parua sunt intelligas mi-
 nistros noui testamenti cõmendabiles se exhibere, describit per
 partes, subiungendo, *In multa patientia*. Multa tolerantia præpo-
 nitur sequentibus nouem generibus malorum, ad describẽdum
 ministros noui testamenti supra studium nõ scandalizandi va-
 care, vt seipfos cõmendabiles reddant in primis in paciẽtia mul-
 ta, hoc est, longa & magna. *In tribulationibus*. hoc est, in variis
 afflictionibus. *In necessitatibus*. eorũ quibus indigemus. *In angu-
 stijs*. corporum ab extra paratis ne possimus euadere. *In plagis*.
 flagellorum, virgarum, lapidum. *In carceribus*. damnãdorũ ad
 mortem. *In seditionibus*. quæ contra nos excitantur in ciuitati-
 bus. *In laboribus*. iterum, vel etiam manuum quandoque, ne
 quenquam grauemus. *In vigilijs*. tum voluntariis orationi va-
 cando, tum coactis propter mediã, vel propter opus, vel iter.
In ieiunijs. similiter vtrisque quandoque voluntariis, quandoque
 propter penuriam. Et hoc est nonnum malorum genus. In his e-
 nim omnibus multa patientia commendabiles se reddunt veri
 ministri noui testamenti. Et hæc omnia propriè spectant ad vir-
 tutem fortitudinis, cuius præcipuus actus est sustinere magna
 mala. *In castitate*. Ecce temperantia in præcipua materia delecta-
 bilium, scilicet venereorum. *In scientia*. sanctorum. In qua conti-
 netur etiam prudentia. *In longanimitate*. Ecce virtus spei pro-
 tensæ in longum æternitatis futuræ beatitudinis. *In suauitate*.
 seu, vt alijs placet, *In benignitate*. Vtrunque actionis laudabilis
 est nomen. Et ministros noui testamenti oportet esse tum be-
 nignos, hoc est, feraces bonorum: quum nisi bona proferre pos-

sint ex interno thesauro in verbis, in gestibus, & in factis. Tum suaues diuersis hominum complexionibus, diuersarū ætatum, diuersorum sexuum, diuersarum cōsuetudinum, &c. hominibus accommodando seipso vt omnibus profint. *In spiritu sancto.* Non secundum rationem humani spiritus seu humane mentis, sed secundum rationem spiritus sancti nos disponētes, illius instinctu agimur. *In charitate non fēta.* Ecce testis spiritus sancti infallibilis, ecce comes indiuiduus, dilectio non simulata exterius, sed verē interna. *In verbo veritatis.* Intus vera dilectio, foris verus sermo, vera doctrina. *In virtute dei.* Virtus non vt cōtra vitium, sed vt contra impotentiam distinguitur, pro potentia sumitur. Et potentia dei ad miraculosa opera significatur. Ministri enim illi primi ibant fulti etiam potentia faciendi miracula, quæ est potentia dei: quia solius dei est efficere vera miracula. Commendabiles siquidem sese exhibebant, & patientia tanta, & tot virtutibus, & gratia miraculorū. *Per arma iustitiæ.* Metaphorice arma iustitiæ appellātur duæ iustitiæ actiones. Altera habens vim armorum defensorum: videlicet declinare à malo. altera habens vim armorum offensorum: videlicet facere bonum. *A dextris & à sinistris.* pro, dextrorum & sinistorum. quanuis non liquido constet an dextrorum & sinistorum referat ambas ministrorum partes armatas (dicendo per iustitiæ arma dextrorum & sinistorum: hoc est, dextrorū nostrorū membrorum & sinistorum) an referat arma dextra & sinistra, an referat res occurrentes dexteris & sinistris. subiunctæ tamen combinationes me trahunt ad tertium sensum: hoc est tam in dextris rebus, quàm in sinistris. Nec oportet solícite quærere per dextra & sinistra quid Paulus significare intēdit, quoniam ipsemet nouem distinctiones subiungit statim rerum dextrarum & sinistrarum, ad describendum quod in omnibus materiis dextrorū & sinistorum, ministri noui testamenti vtuntur armis iustitiæ: vt etiam hinc habeas quod sunt idonei ministri noui testamēti, quod consistit in iustitia dei in Iesu Christo. *Per gloriam & ignobilitatem.* Contrarium gloriæ interpret circūloqui videtur. Vnde interpretes moderni ignominia, seu contemptum, seu inhonorationem interpretātur. In hac distinctione gloria dextrum, ignominia sinistrum tenet locum, & armis iustitiæ vt, tam occurrente gloria, quàm occurrente ignominia significat. *Lege Actus apostolorum,* quando Paulus & Barnabæ tanta occurrit gloria, vt vellent ipsos adorare vt deos, & quando tanta ignominia

minia vt publice caderentur, &c. *Per infamiam.* Ecce sinistrum.
Et bonam famam. Ecce dextrum. apud aliquos enim erant infames,
 apud aliquos bonæ famæ. *Vt seductores.* Ecce sinistrum. Et
veraces. Ecce dextrum. Aduerte quod interpres variat vt, sicut, tā
 quam, quasi: quum tamen apud Paulum eadem dictio reperiat
 tur, & sonat tanquam. Et est sensus: tanquā seductores reputati
 à multis, & secundum rem veraces. *Sicut ignoti.* Ecce sinistrum.
Et cogniti, Ecce dextrum. Et est sensus, Tanquam ignoti habemur,
 & secundum rem noti sumus. Nec est sermo de noticia personarum,
 sed ministerij diuini. Minus est haberi ignotos quàm infames.
 Apostoli apud multos habebantur infames, vt magi seu superstitiosi,
 apud multos habebantur ignoti, vnde hanc prouinciam prædicandi
 sumpserunt, an ex deo, an ex quæstu, an affectu gloriæ, an ex dæmone,
 &c. Secundum rem tamen apparebant miracula confirmantia doctrinam
 euangelicam, vnde erāt noti apud eos qui volebant eos nosse. *Quasi morientes.*
 Ecce sinistrum. Tanquam moriētes (quorum non est de vita spes) habebantur
 ministri noui testamenti prædicantes Christum, Iudæis existimantibus
 quod ministri Christianæ fidei essent tanquam morientes, statim desituri:
 putabant enim esse (vt aiunt) ignem ex paleis. *Et ecce viuimus.*
 Ecce dextrum, perseveramus viuentes ex paleis. Et dicit ecce, monstrando
 propriā ministeriorum vitam corporalem perseverantem cum ministerio.
Vt castigati, seu correpti. Ecce sinistrum. sæpe castigationes flagellorum
 & huiusmodi passos constat ministros Christi. Et dicit tanquam
 castigati: quia in veritate non erant castigationes seu correptiones,
 sed odiosæ punitiones. Castigatio enim seu correptio non habet locum
 nisi in illis qui castigatione seu correptione indigent, qui immoderati
 sunt: quales non sunt ministri noui testamenti, veruntamen fuerunt
 tanquā castigati. Lege Actus apostolorum, & inuenies apostolos tanquā
 castigatos à Iudæis. *Et non mortificati.* Ecce dextrum. Tempore quo
 Paulus hæc scripsit, adhuc nulla fuerat à Romanis principibus contra
 Christianos mota persecutio (quum primā mouerit Nero) sed tantummodo
 à Iudæis affligebantur Christiani, excitantibus Iudæis etiā alios
 cōtra apostolos; & non cōtra omnes Christianos: vt patet ex eo quod
 Hierosolymis erant multa millia Christianorum in pace, qui adueniēte
 illuc Paulo (vt Iacobus dicit) aduersum Paulum tanquā legis
 Mosaicæ destructorē consurgerent. Et propterea for-

re dixit, sed non occisi. Quia tamen occisus fuerat Stephanus, & forte Iacobus frater Ioannis ab Herode. Tutius intelligitur hæc litera de genere ministrorū perfectorum noui testamenti, quos describit, q̄ de solis personis propriis Pauli, Timothei, Sylæ, Titi, &c. vt prius descriperat, q̄ non desinunt ab intrinseco velut ignis paleæ, sed perseuerant viuentes in ministerio: modo autē q̄ nō desinūt ab extrinseco occisi. Quauis enim aliqui de facto fuerint occisi (vt Stephanus & Iacobus) non tamen propterea occisi sunt perfecti ministri noui testamenti, sed genus talium ministrorum uiuit. *Quasi tristes.* Ecce sinistrum. Et dicit quasi: quia non tristabantur intus, sed habentes causas mœroris & doloris habebantur tanquam mœrentes. *Semper autem gaudentes.* Ecce dextrum q̄ secundum rem non quādoque, sed semper intus gaudium habebant spiritus sancti. Vnde & cæsi ibant gaudentes à conspectu concilij Iudaici, quoniam digni habiti sunt (ecce materia & ratio gaudij interq̄) pro nomine Iesu contumeliam pati. *Sicut egentes.* seu pauperes, seu inopes. Ecce sinistrū. Et dicit tanquam, non ad excludendū veram, sed necessariā paupertatem. significatur enim q̄ non occupamur paupertate, sed assumimus statum pauperum, quōd similes nos facimus illis qui ex necessitate sunt pauperes. *Multos autem locupletantes.* Ad literam est sermo de diuitiis spiritualibus. Et est sensus q̄ perfecti noui testamenti ministri induūt personas pauperum, non vt sibiipsis subueniant, sed vt alios multos ditent spiritualibus diuitiis. Et hoc est dextrum. Experimur quoque posteri q̄ paupertas Apostolorum ditauit multos diuitiis temporalibus; quibus vtinam non abutamur. *Tanquam nihil habentes.* Ecce sinistrum. quōd expone vt præcedens. Hoc plus est quā tanquam pauperes. a simulamur voluntarie illis qui nihil habēt: vt pote qui omnia reliquimus & sequimur Christum. *Et omnia possidentes.* Ecce dextrū. Possidentes sumus omnia tēporalia, in seipsis quidē scriptū est enim, super omnia bona sua constituet eum, in eminentioribus verō actu: quoniā possidemus actu omnia spiritualia, quibus subiiciūtur omnia temporalia. Sicut enim habēs intellectū, habet quicquid est visus, auditus, odoratus, gustus, & tactus: ita possessor spiritualiū, est possessor omniū corporaliū. Testatur quoque experientia quōd possessoribus spiritualium subiiciuntur principes & quæcunq̄ sunt corporalia: vt patet legenti gesta sanctorū. Et hic finitur tractatus de noui testamenti ministris. *Os nostrum patet ad vos o Corinthij.* Tertia est hæc

pars tractatus huius epistolae: in qua tractatur illa particula, pater misericordiarum. Tractat enim multas dei misericordias, tum collatas Corinthiis, & efficiendo eos templum dei, & efficiendo eos poenitentes & vindices criminum: tum collatas Macedonibus, tum exequendas in collecta elemosynaria in sanctos. Continuat autem sequentia praecedentibus ad allocutionem specialem descendens. Actum apertius dixisset, haec tenus ad omnes fuit sermo noster de ministris noui testamenti, modo vos in specie alloquor o Corinthii: nec qualiterunque alloquor, sed parente ore, hoc est manifeste. Et dicit hoc: quoniam manifeste intendit illis aperire radicem minus bonae dispositionis cordis eorum circa communionem cum infidelibus. *Cor nostrum dilatatum est non angustamini, pro, angustamini, in nobis, angustamini, pro, angustamini, autem in visceribus vestris.* Et indicatiui est modi utrobique angustamini, propter quod coniunctio autem, clarius praemissa fuisset, dicendo, sed angustamini in visceribus vestris: hoc est in intimis vestris. ¶ Arctauerat Paulus in priori epistola connubia, prohibendo noua cum infidelibus coniugia, arctauerat forum causarum, prohibendo litigare cum Christianis sub iudice infideli, arctauerat conuiuia, pro quanto prohibuit manducare immolata idolis in multis casibus, scilicet vel praesentibus infirmis, vel indicante aliquo illud esse immolatum vel in idoleo, ex quibus Corinthii videbant se arctari quo ad ciuilia a Paulo, qui forte quam fidem susceperat, nullum talium cogitabant. & propterea mentes eorum erant velut in angusto positae. Hinc desistere a consuetis connubiis, a consuetis foris, a consuetis conuiuibus angebat eos: Inde obedientiae debitum angebat eosdem, sicque angustari videbantur in ministris noui testamenti tanquam ducibus eos in huiusmodi angustiam. Haec ubi Paulus per Timotheum seu Titum cognouit, declarat Corinthiis quod angustia eorum non est occasione ipsorum ministrorum, sed occasione priorum viscerum. Et quod non oriatur huiusmodi angustia ab ipsis ministris, declarat per hoc quod cor nostrum dilatatum est. Si angustia haec esset ex nobis, cor nostrum esset etiam in angusto (quam nos non doceamus nisi ea quae facimus) sed cor nostrum non est angustum, imo dilatatum est, inter nullas versatur angustias: sed supra omnes humanos respectus eleuatum manet amplum. Unde non angustamini in nobis, non habetis angustiam in doctrina nostra, in mandatis nostris, in exemplis nostris: sed angustamini in visceribus vestris, sed angustia uestra est ob intimos ve-

stros affectus ad respectus humanos. Et vere sic erat. nā affectus ad solita connubia honorabilia cum sibi paribus (quos forte nō inueniebant Christianos) causa erat huiusmodi angustiae: & sic de similibus. *Eandem autem habentes remunerationem (tanquam filius dico) dilatamini & vos.* Superfluit habentes. Et est vna parēthesis totum hoc, eandem autem remunerationem tāquam filiis dico. Ita quod ordo literæ est, dilatamini & vos. Et interponit eādem autem remunerationem tanquam filiis dico, vel ad exponendū dilatationis donū esse remunerationē quam eis vt filiis indicit. Dilatatio siquidē cordis cōstat ex duobus. Alterū est studium humanum ad ampliandum cor, ne inter humanos respectus angustetur. Et quo ad hoc studium mādat Corinthiis vt & ipsi dilatentur. Alterum est diuinæ donum gratiæ complens huiusmodi dilatationē: qua homo dilatato iā corde libere & delectabiliter quæ dei sunt exequitur: iuxta illud, Viam mandatorū tuorum cucurri, quum dilatasti cor meum. Et quo ad hoc donū dilatatio appellatur remuneratio eadem remunerationi quam in seipsis sentiebāt Apostoli. ¶ Vel ad exponendam intentionem Pauli quare dicebat dilatamini & vos: ad hoc scilicet vt habeatis tanquam filij eādem remunerationem quæ debetur & nobis quorum cor iam est dilatatum. *Nolite iugum ducere,* pro, ne iungamini eodem iugo, *cum infidelibus.* Ecce materia angustiae, iungi cum infidelibus, non qualitercunque, sed sub eodem iugo. Infideles hoc in loco appellari idololatrias testatur cōbinatio quinto ac postremō subiuncta, quis consensus templo dei cum idolis? Identitas autem iugi insinuat q̄ præcipua angustiae ratio erat connubij iugum solitū cum infidelibus. Et vere durum valde videbatur nobilis generis hominibus non inire connubia cū sibi paribus nobilibus: quod oportuisset efficere si eis pares non erant Christiani. Tam durum autem fuit hoc vt legamus non fuisse seruatum. nam Cæcilia Christiana nupsit Valeriano Gentili, & Lucia similiter sponso gentili. *Quæ enim participatio iustitiæ cum iniquitate?* Ex quinque capitibus manifestat non esse iungendos eodem iugo Christianos idololatrias. Primū ex parte iustitiæ. Status siquidem Christianus est status iustitiæ (iam enim dictum est quod ministratio noui testamenti, est ministratio iustitiæ) status verō idololatrarum est status iniustitiæ. Et est sermo de iustitia dei & iniustitia apud deum. *Aut quæ societas luci ad tenebras?* Secundum ex differentia inter lucem & tenebras. Christiani enim sunt filij veræ lucis spiritualis: idololatra

trā tenebrarum spiritualium. *Qua autem conuentio*. pro quis au-
 tem consensus, *Christi ad Belial?* Tertiu ex differentia inter Chri-
 stum caput Christianorum & Belial (hoc est dæmonem) caput
 idololatrarum. Appellatur autem diabolus Belial Hebræo voca-
 bulo, eo q̄ sine iugo est regulæ cuiusq; Belial enim sonat absq;
 iugo. Vnde vir Belial appellatur cui omnia licet: vt pote absque
 quocunq; rectæ rationis iugo. Et apte è regione Christi (qui
 factus est obediens vsque ad mortem, qui peccatum non fecit)
 diabolus quatenus Belial absque vilo rectæ rationis, absq; vilo
 voluntariæ obedientiæ iugo locatur. *Aut qua pars fideli cū infide-
 li?* Quartum ex differentia inter fidelem & infidelem. Penes fide-
 m in deū differentia ista attenditur. Christiani enim & creden-
 tes in deum & fidem debitam deo seruantes, vtrinq; sunt fide-
 les: idololatræ verò neutrum habent, & omnino sunt infideles.
Quis autem consensus templo dei cum idolis? Quintum & vltimū ca-
 put est ex differentia inter tēplū dei & idola. Non dicit templo
 dei cum templo idolorū, sed templo dei cū idolis: ad significadā
 directam contrarietatem inter templū dei (in quo scilicet habi-
 rat deus) & illud in quo habitat diabolus, quod est simulacrum.
 Non enim diabolus est habitator tēpli immediate (sed
 mediāte simulacro) sicut deus est immediate habitator templi
 sui: Christiani enim (vt declarabit) sunt templum dei: ac per hoc
 alieni esse debent ab iis qui colunt simulacra habitacula demo-
 num: vt pote colentibus contraria Christianis, qui sunt habita-
 culum dei. *Vos enim estis templum dei viui.* Applicat vltimā differē-
 tiam ad dignitatem ipsorum hominum. Dicuntur enim & sunt
 Christiani templum non secundum materiam, sed secundū offi-
 ciū actiue & passiue: passiue quidē, quaten⁹ in illis habitat deus:
 actiue verò, quatenus in seipsis in suorū cordium penetralibus
 colunt deum fide, spe, charitate: in quo officium non solū tēpli,
 sed sacerdotum in templo exercent. *Sicut dicit deus.* Nō ex vno
 scripturæ loco Paulus subiuncta citat: sed quæ primo subdit ex
 Leui. c. 26. & Exo. ca. 37. *Quoniā*. pro, q̄, *inhabitabo in illis.* Sensum
 nō verba affert Paul⁹, imo exponit scripturę veteris verba, quid
 intendit dicendo ponā tabernaculū meum in medio vestri: q̄ f.
 intēdit inhabitabo in vobis. hoc est enim deū ponere tabernacu-
 lū suū in quo habitat in medio in intimis hoīm, efficere eos ha-
 bitaculū suū, imò est habitare in illis. habem⁹ enim quādoq; ha-
 bitaculū in quo nō habitamus. Habitat autē deus in hominibus
 quū vtitur hoīb⁹ ad vsus pprios dei. sic em̄ habitat in materiali

templo, sicut nos habitamus in domibus. *Et inambulabo inter eos.* Superfluit inter eos. Veruntamen inambulare significat nō ambulare, sed ambulare in aliquo. sonat enim textus ambulabo in eis. Non solūm vtitur deus Christianis vt templo, habitando in eis, sed etiam vt via grata: ad significandum internum profectū de virtute in virtutem, de bono in melius Christianorū, in quibus deus habitat: imō ad significandum quorsum habitat, scilicet vt proficiant ij in quibus habitat: ambulat enim deus in hominibus secundum profectum spirituale hominum. *Et ero illorum deus.* hoc est, qui sum natura deus simpliciter & absolute, ero deus proprius eorum, per verum gratumque cultū. Nā tantummodo à Christianis explicite vel implicite colitur deus interno cultu deo grato: quum non sit extra Christū salus cuiquā. *Et ipsi erūt mihi populus.* hoc est, ego habebō ipsos in meū populum. hic enim solus est populus de quo dixit angelus ad Ioseph, ipse saluum faciet populū suum à peccatis eorū. Nobis vere colētibz deum, deus tractat nos vt populū suum: sed vbi nos deū solis labiis colimus, nec ipse tractat nos vt populū suum. *Propter quod.* Continuatio hęc Pauli est, ex hoc quod templum dei estis rationem reddentis eorum quę subiunguntur. Et ex Esa. 52. sumpra sunt. *Exite de medio eorum, & separamini.* Apud Esaiā repetitur recedite recedite, exite, &c. Paulus verò exponendo recedite, dicit separamini. Exierant siquidem Corinthij de medio idololatrarū, nō relinquendo patriam, sed cultum idololatrarū: sed Paulus volebat quōd separarentur ab eorundem iugis, nō in eundo connubia cum illis. Et propterea affert hanc autoritatē ad persuadendū omnimodā separationē ab idololatrīs in coniuugiis, in foris, in conuiujs: vt in priori docuerat epistola. *Dicit dominus.* Paulus hoc apposuit, ad exponendum quōd verba hęc dicuntur ex parte dei. *Et immudum ne tetigeritis.* Idololatrās immudum appellat: & ne tangi quidem vult, ad similitudinem prohibiti in lege veteri contactus rerum seu personarum immudarum, ex quo contactu reddebātur immudi qui tetigerāt. ideo separamini, ne tangendo communicatione eiusdem iugi cōtrahatis immunditiam. *Et ego recipiam vos.* Hoc cum sequenti particula nescitur ex quo scripturę loco Paulus acceperit: quū nullus appareat in quo fiat mentio de promissione explicita filiorum & filiarum, vt hic affertur, cum adiectione dicit dominus omnipotens. Sonant enim hęc verba, prophetę alicuius dicta: forte vnus eorum quibus caremus, quorum meminerunt libri

Regum seu Paralipomenon. Promittit omnipotens deus duo. Primo receptionem, dixi exite & separamini: nolo vos vagari, sed exeutes ac separatos ego suscipiam vos in mea domo spiritali hic & tandem aeterna in coelis. *Et ero vobis in patrem, & vos eritis mihi in filios et filias dicit dominus omnipotens.* Secundum quod promittit, est adoptio diuina, non solum suscipiam vos in domo mea, sed ego officio paterno erga vos me geram, amando, prouidendo, curam habendo, &c. & econuerso vos officia filiorum & filiarum erga me exercebitis, amando, reuerendo, obsequendo.

CAPVT VII.

HAs ergo habentes promissiones, scilicet susceptionis & adoptionis. *Charissimi.* pro dilecti: *mundemus nos.* Seipsum connumerat Paulus inter egētes mundatione, eo quod non sit homo qui non peccet: connumeravit se ad persuasibilem reddendum alius hanc exhortationem. *Ab omni inquinamento carnis & spiritus.* Inquinamentum carnis appellatur immunditia quaecunque animi proueniens ex carne tam propria quam propinquorum. inquinamentum verò spiritus appellatur immunditia quaecunque animi proueniens ex spiritalibus: qualia sunt honor, gloria, & huiusmodi. Et occasionem quidem huius exhortationis sumpsisse videtur ex subiunctis apud Esaiam verbis, mundamini qui fertis vasa domini. applicat enim ad propositam angustiam Corinthiorum, qui tum ex affectu carnali ad consanguineos & affines, tum ex affectu spiritus ad gloriam, immunditiam contrahebāt. *Persicientes sanctificationem in timore dei.* Sanctificatio idem est quod mundificatio: ad hoc enim monet nihil inquinacionis relinqui, vt mundificatio accepta per baptismum persiciatur nostro studio. Sæpe enim munditia per baptismum accepta inquinamur affectibus carnis vel spiritus: & propterea oportet perficere eam mundando ab omni inquinamento. Et quia hoc præcipue confert timor dei, ideo adiungit in timore dei. timendum est enim ne deus despiciat nos negligentes studere munditiæ. *Capite nos.* hoc est, capaces estote nostri. Dixerat superius quod erant angusti in propriis visceribus, monens vt dilatarentur. ad huiusmodi dilatationem alludens dicit, *Capite nos,* complectimini nos doctores, monitores, ac patres vestros. Quod est dicere, suscipite in vobis nostram doctrinam, nostram monitionem. *Neminem lesimus.* pro iniuria affecimus, *neminem corrupimus, neminem circumuenimus.* pro fraudauimus. Tria impedimenta excludit, quæ forte obieciabantur Paulo:

quæ

quæ si fuissent vera, reddidissent Paulum minus receptibilem aut omnino irreceptibilem à Corinthiis. Et quantum convincere possum, musitabant forte aliqui quod hæc Pauli præcepta erant iniuriosa, & tanquam speciem fraudis habentia: ut pote paulatim tollentia libertatem politicam. Propter quod Paulus extenso sermone ad omne mali genus, primum ex parte actionis excludit omnem iniuriam, dicendo neminem iniuria affectum. Et videtur hoc directe dicere ad manifestandum intentionem suam, quod non intentione iniuriandi alicui prohibuit contumelia cum infidelibus. ¶ Dicendo verò neminem corrupimus, effectum actionis explicat non fuisse abductionem à bono. Ita quod nec animus fuit iniuriandi: nec effectus à nobis profiscicens unquam fuit abducere à bono. Dicendo autem neminem fraudauimus, fallacem artem à progressu doctrinæ, monitionum, præceptorum, & huiusmodi excludit. *Non ad condemnationem vestram dico.* Superfluit vestram. hoc est, non gratia dandam vos quod talia de nobis suspicemini dico hæc. *Prædiximus*, pro prædixi enim superius in hac eadem epistola, dicendo quod estis epistola nostra scripta in cordibus nostris. *Quod in cordibus nostri estis ad commorandum & conuiuendum.* hoc est, tam intimo & ardenti affectu estis in cordibus nostris, ut parati simus vobiscum mori & viuere: magnitudo hæc amoris testis est quod non ad condemnationem hæc dico. *Multa mihi fiducia apud vos.* Hinc incipit Paulus aliam tractare materiam, quæ optime continuat cum præcedente monitione, terminata ad ingentem suum amorem erga eos. Tractare siquidem intedit de re gesta à Corinthiis recepta priori epistola. Et apte obiurgationem præcedentis monitionis temperat subsequente hac commendatione eorundem: ut etiam hinc persuasibiles reddantur ad parendum monitioni antedictæ. Proponit itaque quatuor, commendationem Corinthiorum concernentia. primum est multiplicata fiducia ad eos. secundum verbum est, *Multa mihi gloriatio pro vobis.* hoc est de vobis multiplex mihi ratio suppetit gloriandi. *Repletus sum consolatione.* Ecce tertium. *Superabundo gaudio in omni tribulatione nostra.* Ecce quartum. Quod tamen dicitur in omni tribulatione nostra, refertur etiam ad tertium: est enim sensus quod inter omnes tribulationes nostras repletus sum consolatione, in super & superabundo gaudio: hoc est quod gaudium superat tribulationes. *Nam & quum venissemus in Macedoniam.* Tractaturus hæc quatuor proposita, incipit more suo à superata ab ultimis duobus tribulatione, cuius

in calce propositorum meminerat. *Nullam requiem habuit caro nostra.* Non dicit spiritus noster: quoniam ille quiescebat, sed caro afflicta vsque adeo describitur vt nullam habuerit requiē. Quod magis declarans subiungit, *Sed omnem tribulationem passus sumus.* pro, sed in omnibus tribulati supple fuimus. Cuius speciei mala fuerint hæc, non aliter scriptū inuenio. *Foris pugnae, intus timores.* Amplius describit q̄ in omnibus externis & internis tribulati sunt, nam foris pugnae, aduersus nos: intus verò timores, imminentiū malorum foris, in publico, nō vna sed multæ pugnae: intus verò, in domibus existētibus nobis, timores incurtiuntur, & sic nullibi quiescimus. *Sed qui consolatur humiles, consolatus est nos deus.* Descripta tribulatione magna, tractat tertio loco propositum, scilicet repletus sum consolatione, attribuens illam deo, de quo dicit q̄ consolatur humiles, ad differentiam superbiorum, quibus deus resistit. *In aduentu Titi.* Primum medium quo vsus est deus ad consolandum Paulum, describitur aduentus Titi ad Paulum ex Corintho. erat enim Titus vir spiritualis: & naturale est ex aduentu spiritualium viroꝝ cōsolationem accipere spirituales viros. *Non solum autem in aduentu eius, sed etiam in consolatione qua consolatus est in vobis.* Consolatus est, passus vitur interpres. Ecce aliterum medium quo vsus est deus ad consolandum Paulum: relata scilicet consolatio quam ipse Titus acceperat ex Corinthiis. Ad quam explicandam subdit, *Referens nobis vestrum desiderium.* respectu veri boni. *Vestrum scilicet.* respectu mali, tum incestus commissi ab illo priuigno, tum negligentia vestra prioris erga correctionem illius. *Vestram amulationem.* pro, vestrum zelum, pro me. hoc est, vestrum loco mei (nomine meo) zelum ecclesie aduersus illum fornicarium. *Ita vt magis gauderem.* ex huiusmodi relatis, quàm dolerem ex carnis afflictione: hoc est, ita quòd gaudium superaret dolorem. *Quoniam etsi contristavi vos in epistola.* Rationem tanti gaudij ex spiritali fructu Corinthiorum reddit. Contristauerat Paulus Corinthios in priore epistola, arguendo illos negligentia erga correctionem incestus. *Non me pœnitet, etsi pœniteret.* pro, pœniterit. Res gesta sic est: Paulus audito illo incestu inter Corinthios tolerato, &c. scripsit, arguendo, &c. in priore epistola, postea pœnuit Paulum scripsisse contristan-
 tillos, eo quòd timuerit ne malè succederet, vt plerunq̄ contingit: modò verò vt aduenit ex Corintho Titus, & rem bene successisse narrauit, Paulus lætatut se scripsisse sic Corinthiis in
 priore

priore epistola. Et propterea dicit non me pœnitet, in præsentî tempore, quanuis me pœnituerit in præterito medio tempore inter epistolam missam & aduentum Titi ad me. *Videns, pro, video enim.* Rationem reddit quare in præsentî non pœnitet. *Quòd epistola illa est ad horã vos contristauit.* quod mihi displicuit. *Nunc gaudeo, non quia contristati estis.* tristitia siquidem vestra, quã tuncunque ad horam non est materia gaudij mei. *Sed quia contristati estis ad pœnitentiam.* Non gaudeo de vestra tristitia secundum seipsam, sed secundum suũ fructum. non gaudeo de vestra tristitia, sed de vestræ tristitiæ fructu, qui est pœnitentia. *Contristati enim estis secundum deum.* Tristitiam eorũ fructuosam declarat ex deo. Tristitia siquidem secundum seipsam inutilis est, & naturaliter omnibus exosa: & propterea si tristitia aliqua est utilis seu fructifera, aliũde quã ex seipsa oportet quòd hoc habeat. Et ideo Paulus ex hoc quòd fuit secundũ deum tristitia Corinthiorũ, manifestat quòd fuit fructuosa. Est autẽ tristitia secundũ deũ, quæ est ratione vel diuinæ iniuriæ (siue à se, siue ab aliis commissæ) vel ratione damni spiritualis in ecclesia occurrentis, ut quum viri iusti tolluntur. *Ut in nullo detrimentum patiamini ex nobis.* Præter fructũ qui est pœnitentia, alterũ fructũ monstrat Paulus euenisse, scilicet vitationẽ cuiusque damni ex epistola Pauli cõtristatiua. Quod si non penetras, recole quòd tristitia secundũ se est inimica naturæ, ac per hoc ingerens alicui tristitiã inferre illi nonnullum damnũ in animo. Monstrat autem Paulus quòd quia Corinthij ex Pauli epistola non sunt contristati simpliciter & absolute, sed contristati secundum deum (quia assumpserunt pro ratione tristitiæ non Paulum sed deũ) euaserunt omne tristitiæ damnũ ex epistola Pauli. Et hæc est prima utilitas tristitiæ secundum deum. *Quæ enim secundum deum tristitia est, pœnitentiam in salutem stabilem, pro, impœnitendam, operatur.* Ex differentia inter tristitiã secundum deum & tristitiam secundum mundum penes contrarios fructus, monstrat tristitiam illorum secundum deũ esse materiã gaudij apostolici. Duplicem autem subordinatum fructũ manifestat: alter est pœnitentiæ impœnitenda, alter est salus. Vide singula. Tristitia secundũ deum operatur pœnitentiam internã, quã constat integrari ex tribus actibus animi: primus est displicere sibi quod homicidiũ commisit: secundus est velle de cætero non cõmittere homicidiũ: tertius est velle satisfacere illis quibus propterea irrogata est iniuria, deo scilicet & hominibus lætis. Quicquid horũ defuerit, nõ est pœnitentia

tentia in salutem: vt clarè pater. Vnde etiam pater differètia inter tristitiam secundū deum & pœnitentiā salutarem: quia illa sonat tristitiam ex ratione tristandi, deo scilicet, ista autè sonat tristitiam commissi cū reliquis duobus actibus. Vnde illa causat istam applicatam & cōtractam ad specialem materiam, eo modo quo dilectio dei imperando causat actus inferiorum virtutum. tristitia enim secundū deum, actus est charitatis, sicut delectatio secundum deum: tristitia autè quam significat pœnitentia, actus est inferioris virtutis. ¶ Apponit autè impœnitendam, ad differentiam pœnitentiæ pœnitendæ: quales sunt tum innumeræ humanæ pœnitentiæ diuersorum gestorum: tum pœnitentiæ desperatorum. nam & pœnitentia Iudæ fuit pœnitentia pœnitenda: & pœnitentiæ multæ beneficiorū collatorum & veniarum cōcessarum aliis pœnitendæ sunt. Quam autè operatur tristitia secundū deum, pœnitentia impœnitenda est: nec solum impœnitenda est, sed est in salutem animæ. Est itaque progressus à tristitia secundū deum ad salutem animæ per mediam pœnitentiam impœnitendam, quam non oportet aliunde mendicare: quia ipsa secundum deum tristitia efficit illam in salutem. *Seculi. pro, mundi, autem tristitia mortem operatur.* Contra tristitiam secundum deum distinguit tristitiam mundi: hoc est habentem pro ratione amorem mundi cōtrarium amoris dei, qualis est tristitia eorum qui impediuntur à fruitione delectabilium per fas & nefas: hæc enim constat q̄ operatur mortem animæ contrariam salutem animæ: quam operatur tristitia secundum deum. *Ecce enim hoc ipsum.* Deest, quòd secundum deum contristati. Deficit. *Fuistis vos.* Ex experientia subsecuti fructus in eis ex tristitia secundum deum, probat quàm fructuosa sit tristitia talis. *Quantam in vobis operatur sollicitudinem.* Ex negligentibus corrigere incestuosum effecit vos sollicitos. *Sed defensionem.* pro, purgationē, non solum sollicitudinem, sed purgationē, tum vestri delicti ob negligentiam, tum criminis incestus. *Sed indignationem.* Purgatio ad præteritum delictum, indignatio verò ad præsens dedecus referatur. Indignati siquidem sunt ex tristitia secundum deum Corinthij, tantum nō sustinentes sceleris inter se dedecus. *Sed timorem imminentis diuini iudicij nisi corripuissent incestuosum.* *Sed desiderium.* Tria prius dicta (purgatio, indignatio, & timor) malum respiciunt, præteritum, præsens, & futurum: hæc autè tria quæ subiunguntur, respiciunt bonum. Desiderium, tam boni proprii quàm cōmunis. *Sed emulationem,* quodammodo certantium ad

actiones

actiones bonas. *Sed vindictam.* bonum iustitię exercendo. Et hæc fuit vltimus effectus erga incestuosum, exercuerunt enim iustitiam vindicatiuam excommunicando illum, &c. *In omnibus exhibuistis.* pro, commendastis, vos. hoc est, cōmendabiles vos reddidistis. *Incontaminatos esse negatio.* proculdubio incestus. Nec dicit incontaminatos fuisse sed esse. purgauerāt enim negligentiam qua nonnullam contaminationem contraxerant. *Igitur etsi scripsi vobis, non propter eum qui fecit iniuriam.* incestuosum scilicet filium. *Nec propter eum qui passus est.* patrem scilicet maritum, qui passus est adulterij & incestus iniuriam. Nec intelligas hæc negationes referri ad intentionem Pauli, sed ad commendationem effectus subsecuti in ipsis Corinthiis. non enim est sensus, me nō scripsisse propter eum qui fecit iniuriam & propter eum qui passus est (quum expresse scripserit propter correctionem illius) sed est sensus quod si ex mea epistola non fuisset subsecutus effectus correctionis incestuosi & vltionis iniurię irrogatz patri, iste tamen effectus subiunctus subsecutus est. *Sed ad manifestandam sollicitudinem nostram quam habemus pro vobis coram deo.* pro, sed vt manifestetur studium vestrum quod pro nobis est erga vos coram deo. Quando nullus alius fructus fuisset subsecutus ex nostra epistola, iste est subsecutus: videlicet quod manifestatum est studium vestrum erga vos ipsos quod habetis pro nobis coram deo. Vere siquidem excommunicando illum manifestatum est Corinthiorum studium erga seipsos, erga propriam ecclesiam, non qualecunque, sed tale quale habebant nomine, autoritate, & loco Pauli, non secundum humanos affectus, sed coram oculis diuinę maiestatis: hoc est, in veritate intima quam intuetur deus, quæ grata est deo. *Ideo consolati sumus.* *In consolatione autem vestra.* Superfluit autem. Concludit ex his bene apud Corinthios gestis, quod tertio proposuerat consolati sumus: hoc est consolationem accepimus. passiuę significationem interpret vtitur consolari. Et dicit in consolatione vestra actiue: hoc est, in consolatione quam dedistis nobis ex vestris factis. *Abundantius.* Deficit, autem, *magis gauisi.* Tractat quarto loco propositum, scilicet superabundo gaudio. quod enim ibi dixit superabundo gaudio, hic dicit abundantius magis gauisi. Et materiam multo abundantioris gaudij subiungit. *Super gaudio Titi quia.* pro, quod, *refectus.* pro, refocillatus, *est spiritus eius ab omnibus vobis.* Auxit vehemēter gaudium nostrum gaudium Titi, eo quod tam spirituales vos fueritis vt non caro, sed spiritus

tus
Vb
hab
uen
Tra
pro
alt
doc
veri
ctar
mo
vos
tian
lice
Tit
sime
de t
tho
dam
vt d
bul

N
imp
rare
gen
plur
dan
gni
quod
est a
lo r
nibu
Pau
que
cedo
ditu
adh
nab

ros Titi refocillatus sit, non ab aliquibus, sed ab omnibus vobis. Vbi patet quòd abundantia gaudij Pauli pro principali materia habet tantam in Corinthiis spiritualitatem, vt etiam refocilla- uerit spiritum Titi. *Et si quid apud illum de vobis gloriatus sum.* Tractat secundo loco propositum scilicet multa mihi gloriatio pro vobis. *Non sum confusus.* pro, pudefactus, non sum pudore affectus, non erubui. *Sed sicut omnia vobis in veritate locuti sumus.* docendo & prædicando. *Ita & gloriatio nostra que fuit ad Titum veritas facta est.* verificata est ex vestris gestis. *Et viscera eius.* Tractat primo propositum, multa mihi fiducia est apud vos. Intimos Titi affectus viscera appellat. *Abundantius in vobis.* pro, in vos, *sunt reminiscens.* pro, recordantis, *omnium vestrum obedientiam.* Ecce materia fiduciæ Pauli in Corinthiis: obedientia scilicet eorum, quam simul commemorat, vt occasionem affectus Titi, & ad eos & relatam atque laudatam à Tito. *Quomodo cum timore.* interno. *Et tremore.* externo. *Excepistis illum.* Et est sermo de timore & tremore reuerentiali, causato in Corinthiis ex auctoritate Pauli qui miserat illum. *Gaudeo quòd in omnibus confidam in vobis.* Ecce multiplicata fiducia & experta tali obedientia vt de cætero in vobis confidam non de re aliqua, sed in quibuscunque occurrentibus.

CAPVT VIII.

NOtam autem facimus vobis fratres gratiam dei que data est in ecclesijs Macedonia. Ad nouam transit materiam officij sibi impositi ab Apostolis qui erant Hierosolymis: vt scilicet procuraret eleemosynas pro pauperibus Christianis in Hierusalè de gentibus, & intendens ad hoc hortari Corinthios, affert in exemplum Macedones. Duplicemq; Macedonum virtutem explicandam appellat gratiam dei datam in ecclesijs Macedonia: ad significandum quòd gratuitum donum dei est vtraque virtus. *Et quòd in multo experimento tribulationis.* Superfluit & Incertumque est an tribulatio hæc fuerit illamet cuius in præcedenti capitulo meminit, an fuerit aliqua alia tribulatio propria Macedonibus. Verisimile est quòd illamet vexatio, qua pressi sunt Paulus & sui, in qua foris pugnae & intus timores, fuerit quoque tribulatio Macedonum Christianorum, vt propterea Macedones dicantur experti tribulationem: quia non solum auditu cognouerunt pressuras Pauli, sed ipsi experti sunt illas adherentes Paulo: foris enim pugnas & intus timores rationabile est extendi ad adherentes. *Abundantia gaudij ipsorum.*
fuit

fuit. Ecce prima virtus, magnus gratiæ diuinæ effectus, in spiri-
 tuale gaudium cedere tribulationes mûdi. *Et altissima,* pro, pro-
 funda, *paupertas eorum abundavit in diuitias simplicitatis eorum.* Ecce
 altera virtus, beneficentia in sanctos talis, vt etiã pauperes vsque
 ad fundum acquisierint sibi diuitias simplicitatis. Meritum si-
 quidem beneficentiæ cõmemorat à parua eleemosyna (profun-
 dæ enim paupertatis viri, non nisi paruam possunt eleemosy-
 nam facere) vt ex præmio parua eleemosynę intelligamus præ-
 mia magnarum eleemosynarum. Si enim profunda paupertas
 eleemosynam largiēdo efficit diuitias simplicitatis, quanto ma-
 iores diuitias à maioribus oriri eleemosynis intelligendum est?
 Quemadmodum diuitiæ fortitudinis, diuitię scientiæ & huius-
 modi constant ex copia spectantium ad fortitudinem seu scien-
 tiam, ita diuitiæ simplicitatis constant ex copia actionum, dele-
 ctationum, ac virtutum spectantium ad simplicitatem animi.
 Et appropriantur eleemosynariis, ad significandum quòd me-
 ritum eleemosynæ proprium in simplicitate animi fundatur.
Quia secundum virtutem, hoc est vires. (*Testimonium illis reddo*) &
supra virtutem, hoc est vires. *Voluntarij,* pro, spontanei. *fuerunt.*
 Declarat quod dixerat de virtute beneficentię extensæ vsque ad
 profundè pauperes: quia non solum secundum vires faculta-
 tum, sed etiam supra vires earundem spontanei fuerunt ad lar-
 giendum. Et de hoc ipse Paulus testatur: vt pote qui interfuerat.
 ¶ Quum autē audis etiam supra vires, intellige infra modera-
 men tamen rationis: alioquin non esset materia laudis: habet
 enim magnam latitudinem quod censetur supra vires: & largi-
 ri aliquid supra vires, cõpatitur moderata ratio, quæ non com-
 pateretur nimium supra vires excessum largitionis. *Cum multa*
exhortatione obsecrantes nos gratiam & communicationem ministerij
quod fit in sanctos. Græce legitur, *Cum multa obtestatione rogantes*
nos vt gratiam & cõmunionem ministerij quod est in sanctos suscipere-
mus. Rogabāt Macedones cum multis obtestationibus (hoc est
 cum multis signis q̄ ex vero corde rogabant) Paulum cum sociis vt non differrent suscipere eleemosynas pro sanctis degen-
 tibus in Hierusalem, sed tunc susciperent. In quibus precibus
 manifestatur quòd Macedones iam habebant eleemosynam in
 promptu paratam, vt posset deferri in Hierusalem. Et hoc com-
 mouit Paulum ad scribendum hæc Corinthiis. ¶ Et eleemosy-
 nam hanc describit à quatuor, à gratuito dantium animo, gra-
 tiam: à pecunia quæ communicatur, communio: à ministris
 quibus

quibus opus est vt deferatur in Hierusalem ministratio: ab illis in quorum subuentionē datur in sanctos: hoc est mundos ex baptismo. *Et non sicut sperauimus.* Non negatur præcedens spes: sed euentus non secundum mensuram, sed supra mensuram spei, significatur. hunc enim sensum præ se ferunt subiuncta. *Sed semetipsos dederunt.* quod maius donum est. *Primum domino, deinde nobis per voluntatem dei in hoc.* Nec nos somniauimus has duas dictiones, in hoc (sed in textu inuenimus, disiunctas tamen per scriptores ab hac particula & iunctas cū sequenti) nec aliud nisi punctum mutauimus. Loco siquidem harum dictionum interpret vetus subiunxit has duas ita vt. Est itaque sensus (ab ea quæ tractatur materia nullo pacto digrediens) quòd ideò supra sp̄e, quia Macedones etiam seipos dederunt in hoc ministeriū eundi in Hierusalē comites deferentium eleemosynam. Describit autem hanc deditiōem tum à causa supra spem, dicēdo per voluntatem dei: significans quòd deus est operatus hanc tā in speratam deditiōem, tum ab illis, quibus donū hoc oblatum est, dicendo primum domino deinde nobis: hoc est, non principaliter ratione nostri tanquam humano more præsentia nostra induxisset eos ad hoc, sed principaliter deo, secundo autem nobis: quibus ex officio incūbit prouidere de ituris in Hierusalem. *Rogaremus.* pro, adhortaremur, *Titum.* Durus absque coniunctione aliqua contextus induxit veterem interpretem ad exponendum illas dictiones, in hoc: dicēdo, ita vt rogaremus Titum. Induxit quoque modernos interpretes vel ad exponendū illas, dicendo quamobrem rogauimus Titum: vel ad adiungendū cōiunctionem vt, dicendo in hoc vt adhortaremur Titum. ¶ Contextus itaque ipse in Paulo durus pariter videtur: siue iungatur illæ duæ dictiones (in hoc) cum præcedentibus vt nos iunximus (quia vere ille est locus earū. ibi enim opportunæ sunt, hic autē superflue) siue iungantur cum sequentibus. nō enim iunctæ sequentibus contextunt literam. Verū licet prima fronte sic durus appareat literæ contextus, studiosus tamē circūspecta litera apparet contextus optatiui adhortaremur cum cōiunctione &, præposita particule non sicut sperauimus. Et est ordo literæ, & adhortaremur Titum non sicut sperauimus, sed, &c. Ita quòd inter cōiunctionem &, verbumque principale adhortaremur, per parenthesis legenda sunt interposita, declaratiua ex euentu superate spem subortam fuisse exhortationem Pauli ad Titū. Et sic omnia quadrant: omnisq; duritia contextus excluditur, nullaq; sup

POSTERIORIS AD CORINTHIOS

suppletione opus est. *Ut quemadmodū cœpit, ita & perficiat in vobis
 & gratiam istā.* In priore epistola monuerat Corinthios vt ele-
 mosynæ pro sanctis degētib; in Hierusalē reconderētur apud
 ipsos offerentes: modo videns Paulus Macedones sic instare vt
 eleemosynæ deferantur in Hierusalē, non censet amplius disse-
 rendam eleemosynā Corinthiorū. Et hinc oritur noua hæc ex-
 hortatio Titi à Paulo, vt velit reuerti Corinthū ad perficiendū
 cœptū opus hoc. Quod appellat gratiā ratione superius dicta.
 Apparētq; ex his apostoli verbis quod Titus quū esset Corinthi
 hortatus fuerat Corinthios ad huiusmodi eleemosynas. Hoc
 enim significatur dicēdo vt quemadmodū cœpit. *Sed sicut in om-
 nibus.* Corrigentis est immediate antè dictū: tanquā minus dix-
 rit dicendo perficiat in vobis etiam gratiā istam, corrigit hoc
 intendens explicare q̄ debuisset dicere vt in hac gratia abūde-
 tis. Ita quod tora ista particula referēda est ad finē propter quē
 mittit Titum. *Abundatū fide.* quæ est donum gratiæ gratis datæ.
Et sermone. hoc est, dono linguarum. *Et scientia.* scripturarum
 sacrarum. *Et omni sollicitudine.* pro, diligentia, quæ proprie vide-
 tur virtutis actus circa agenda. Et ex eo quod dicit omnis, com-
 mendat studiositatem eorum vniuersalem. *Insuper & charitate
 vestra in nos.* Legendum est, *Et ea quæ ex vobis erga nos est dilectio-
 ne.* Significat enim spontaneā Corinthiorum erga Paulum di-
 lectionem. *Vt & in hac gratia abundetis.* Ecce fructus & finis in-
 tētus. Ad hoc hortatus sum Titum vt efficiat quod quemadmo-
 dū abūdatis in omnibus his tot donis & virtutibus, ita & abun-
 detis in hac eleemosynaria gratia. *Non quasi imperans dico.* Su-
 persiuit quasi. *Sed per aliorum sollicitudinem.* pro, diligentiam. Titi
 scilicet & eorum qui cum ipso venient. *Et vestre charitatis inge-
 nuum bonum,* pro, ingenuum, *comprobans.* Ita quod in textu non
 habentur illæ duæ dictiones (ingenuum bonum) sed vnica tan-
 tum, scilicet ingenuum; hoc est ingenuitatē. vtuntur enim Græ-
 ci neutro pro abstracto. ¶ Ne missio Titi speciē præcepti præ-
 se ferret, dicit Paulus q̄ non præcipiendo hoc dicit, sed ad experi-
 mento probatā liberalitatem charitatis eorum reddendam.
Scitis enim gratiam domini nostri Iesu Christi. Gratuitum donū, gra-
 tiam vocat. Post insinuatū factū Macedonū affert factū Chri-
 sti, tum ad monstrandum efficaciam abdicationis facultatū ad
 promerendum spiritualia, tum ad monstrandū debitum repen-
 dendi Christo in facultatibus temporalibus. *Quoniam propter vos
 Non excludendo alios & nos ipsos:* nam non dicit propter vos
 tantum

tantū, sed propter vos. *Egenus. pro, pauper, factus est. vsque adeo* vt vulpes foueas habeant & volucres cœli nidos, filius autē hominis non habuerit vbi reclinaret caput suum. *Quum esset diues.* vtpote dominus omnium diuitiarum mundi. Noluit Iesus vt dominio quod habebat super omnes diuitias, sed assumpsit statum pauperem. *Vt illius inopia.* pro, paupertate, *vos diuites estis.* Declarat quod dixerat propter vos, vt merito voluntariæ paupertatis Christi vos ditesceretis diuitiis spiritualibus. Tacer Paulus applicationem tanti facti, vt Corinthij imitentur Christum rependantque Christo. *Et consilium in hoc do.* Tertio loco adhibet proprium in hac re eleemosynaria consilium.

Hoc enim vobis vtile est. Ratio consilij mei est utilitas vestra proculdubio spiritualis. *Qui non solum facere.* huiusmodi eleemosynas, *sed vt velle.* hoc est, spontanea voluntate facere: quod plus est quàm facere. *Capistis ab anno priore.* non moti exemplo Macedonum. Ideo siquidem Paulus hoc explicat, ne Corinthij egrè ferant exemplum Macedonum. Ac si apertius dixisset, non attuli Macedones vt incipiatis (scio enim quod ab anno priore incepistis, non qualitercunque, sed sponte facere has eleemosynas) sed vt celeriter perficiatis cepta. Vnde subiungit, *Nunc verò & facto perficite.* hoc est perficite, consummate etiam facto eleemosynarum nunc, & non differatur cōsummatio earum quæ mittendæ sunt eleemosynarum. *Vt quemadmodum promptus est animus voluntatis.* Nihil refert quo ad sensum legere promptus est animus voluntatis, vel promptus est animus ad volendum, vel promptitudo est voluntatis: modo intelligas quod voluntas non pro illa animæ vi qua volumus, sed pro actuali volitione sumitur. Est enim sensus: vt quemadmodum animus est promptus respectu actus volendi. *Ita sit & perficiendi.* hoc est, ita sit promptus respectu actus consummandi. Optime Paulus progreditur. Dixerat enim quod ab anno priore fuerant prompti ad volendum & faciendum: adiungit modo vt quemadmodum est promptitudo vestra ad volendum & faciendum, ita sit promptitudo vestra ad consummandum. *Ex eo quod habetis.* Ne accelerata consummatio (quam desiderat Paulus) onerosa alicui reddatur, appositum moderamen, ex eo quod habetis. Nō dicit ex eo quod habituri estis, sed ex eo quod habetis in præfenti. Non vult Paulus vt consumment eleemosynarum harum opus relatione habita futurarum frugum ad quas se extendit potentia habentium agros: sed habita relatione

ne ad illa quæ nunc habentur. *Si enim.* Deficit prius, *voluntas prompta est.* De præcedente siquidem voluntate loquitur. Præcedente autem executionem operis: vt quū quis ante executionis tem-
 po sit proponit se eleemosynas daturum, De tali siquidem proposito dicit, si prius voluntas prompta est: ad differentiam eorum qui proposuerunt quidē, sed non sunt modo prompti ad executionem. *Secundum id quod habet. pro. iuxta id* (quicquid illud est) quod habet, *accepta est: & non secundum. pro. iuxta id quod non habet.* Et est sensus quod voluntas prompta ad eleemosynarum largitionem grata est deo secundum commensurationem ad id quod homo habet (quicquid sit illud paruum vel magnum quod homo habet) & non secundum commensurationem ad id quod caret. Excessus siquidem eleemosynarius respectu facultatum quas quis habet, appellatur eleemosyna iuxta id quod non habet. hoc est commensurata facultatibus quas non habet. Ex eo enim quod est excessiua respectu facultatum quas habet, dicitur proportio nata facultatibus quibus caret. ¶ Sed occurrunt hic multe questiones. Prima oritur ex consilio domini, si vis perfectus esse, vende omnia quæ habes & da pauperibus. Huiusmodi enim eleemosyna est longe excessiua. ¶ Solutio est quod dominus loquitur de eleemosynis volentium mutare statum, ex statu communi transire ad statum perfectionis; Paulus autem loquitur de pura eleemosynarum largitione, non ad mutandum statum, sed perseverantium in statu suo. Horum enim eleemosynæ moderate esse debent & commensurate facultatibus quas habent; illorum vero eleemosynæ debent commensurari mutationi status. ¶ Secunda oritur ex eo quod deus pensat affectum magis quam censum: ac per hoc voluntas prompta, grata est deo, non solum secundum id quod habet, sed etiam secundum id quod non habet, & tamen daret si haberet. ¶ Solutio est quod aliud est loqui de affectu, aliud de promptitudine. Affectus est enim communis tam volitioni quam velleitati: promptitudo autem proprie executionem non quam velleimus sed quam volumus respicit. Paulus de promptitudine loquitur: expresse dicens, si præcedens voluntas (hoc est deliberata voluntas, non velleitas) prompta est ad exequendum. Obiectio autem procedit de velleitate qua appetimus ea quæ non possumus. ¶ Tertia questio oritur ex facto viduæ laudatæ à domino, Lucae vice simo primo, quod omnem victum suum obtulit. Hic enim non interuenit mutatio status: & oblatio illa secundum rem incommensurata fuit ei quod habebat mulier illa, & tamen fuit

fuit accepta p̄opta eius voluntas & executio, secūdm̄ id quod non habuit. ¶ Solutio est q̄ doctrina Pauli tradidit quod regulare est, quod secūdm̄ communem morum regulam laudabile est. Factum autē viduꝝ speciale quid fuit, tanquā supra communem hominum regulam factum. ¶ Potest tamē aliter dici, quod quia necessarium alicui non consistit in indiuisibili, sed laetudinem habet, ita quod diminuendo aliquid adhuc restat necessarium ad victū seu statum, ideo vidua illa de penuria suā arbitrata est quod etiā dēptis illis duobus minutis viuere posset, ac per hoc nō recessit à regula ista, sed dedit iuxta id (quātulum cūque fuit), quod habuit. Forte enim vivebat ex eleemosynis, & quicquid pecuniæ habuit totum dedit. *Non enim vt alijs sit remissio. pro, relaxatio, vobis autem tribulatio.* Rationem reddēdo prioris dicti, adiungit aliam circumstantiam in eleemosynarum largitione librandam: vt scilicet eleemosynarū largitio non pariat largientibus angustia rei familiaris. Et hoc directe est ratio prioris dicti. Ne pariat suscipientibus eleemosynam relaxationem potius morum quā laborum. opulentæ siquidem eleemosynę susceptæ reddūt quandoque suscipientes remissos & tepidos, tū ad debita exercitia, tū ad sanctiores mores: vt experientia ytinam non testaretur in opulentis monasteriis, ecclesiis, & cate.

¶ Vetat Paulus huiusmodi largitatem eleemosynariā largientem relationem eorum quibus datur. Tamen deuotio principum qui dederunt, putantium se fouere non relaxare quod religionis & morū erat, gratissima deo fuit: sed culpa est abutētū, & cautela deberet esse largientium postquam experientia relaxationem vident. *Sed ex æqualitate.* Vtriusque moderaminis rationem aperit, manifestans æqualitatis rationem habendam in eleemosynarum largitione. Et ne restet ambiguum de qua æqualitate loquitur, explicat ipsam vtrinque, & ex parte scilicet largientium, & ex parte suscipientium eleemosynam. *In presenti tempore vestra abundantia, illorum inopiam suppleat, vt illorū abundantia vestra in opia sit supplementum.* Ecce æqualitas, vos abundantis temporalibus facultatibus, sancti in Hierusalem indigent: ad æqualitatem res ista reducitur, si vestra abundantia succurrat illorum indigentia. ¶ Vbi nota quod nō dicit id quod est vobis necessarium, sed vestra abundantia. Abundantia enim est propria eleemosynæ materia: conformiter ad verbū domini, quod superest eleemosynam date. Et similiter nota nō nisi indigentibus eleemosynas esse cōferendas. ¶ Et ediuerso sancti in Hierusalem

POSTERIORIS AD CORINTHIOS

rufalem abundant spiritualibus, vos autem indigetis spiritualibus donis: æqualitas fiet, illorū abundantia in spiritualibus succurrente vestra indigentia fragiis orationum apud deum vobis in iis quæ sunt ad salutem animæ. ¶ Vbi & nota dici vt illorū abundantia proculdubio in spiritualibus. Reddit enim rationem eius quod dixerat, non vt aliis sit relaxatio. Non solū non debet eleemofyna parere relaxationem, sed fouere abundantiam spiritualium in suscipientibus eleemofynas: vt non solum habeant dona spiritualia pro seipsis, sed etiam pro largientibus eleemofynas. ¶ Vide quales cōditiones describit apostolus concurrere ad huiusmodi eleemofynas quæ fiebant pro vietu sanctorum in Hierusalem, vt prouocet Corinthios ad celestiter consummandas eleemofynas. *Vt fiat æqualitas. Sicut scriptum est, Exodi decimosexto. Qui multum, non abundauit: & qui modicum non minuit.* Translumit populus factum in collectione mannae, ad persuadendam æqualitatem communem esse omnibus tam pauperibus modicum dantibus quàm diuitibus multum largientibus. Res gesta sic est, mandate Moysē vt per domos colligerent manna pro singulis personis ad mensuram gomor: dum alij plus alij minus colligerēt ad suas domos euenit q̄ in singulis domibus tot gomor mannae inuenta sunt quot personæ erant: ita quòd qui plus collegissent, non tamen habuerūt plus, sed numerum gomor iuxta numerum personarū: & similiter qui minus collegissent, nihilominus inuenerunt numerum gomor iuxta numerū personarum. Et sic qui multū collegerat, non abundauit: & qui modicum collegerat, non est minoratus, id est, non minus reperit. Et sic fuit inter eos æqualitas proportionalis cum sufficientia. ¶ Simile quid vult intelligi Paulus euenire largientibus eleemofynas huiusmodi: vt scilicet pauper modicum largiens & diues multum largiens, æquales sciant se inueniri in spiritualibus æqualitate proportionis cū sufficientia: hoc est q̄ vnusquisque ad sufficientiam suam spiritualia participabit, sicut contigit in participatione mannae. *Gratias autem ago, pro, gratia autem, deo.* Regreditur Paulus ad eam quam narrare inchoauerat exhortationem à se factam Tito vt reuertetetur Corinthum ad perfectionē collectæ eleemofynariæ. & gratias agit deo de consensu Titi. *Qui dedit eandem sollicitudinem pro vobis in corde Titi.* Proprie significatur idem studium, eadem cura in corde Titi quæ erat in corde Pauli pro

Corinthiis vt faceret hoc bonum. *Quoniam exhortationē quidem suscepit. quam nos ei fecimus vt veniret ad vos. Nec solum suscepit exhortationē nostrā. Sed quum sollicitior. pro. studiosior. esset. sua voluntate. pro. sua sponce. profectus est ad vos.* Vtroneus ad tale iter Titus commendauit. *Missimus autē cū illo fratrem nostrum. Superfluit nostrum. Cuius laus est in euangelio per omnes ecclesias.* Non nominat Paulus hunc Titi collegam: sed describit à duobus. Primum quòd laudatur in euangelio per omnes ecclesias. Quod euangelistæ Lucæ videtur congruere. sparsio euangelio eius per ecclesias omnes. Alterum est. *Non solum autem. pro. nec id solum. supple gratiæ habet. Sed & ordinatus. pro. electus. est ab ecclesiis comes peregrinationis nostræ in hanc gratiam. pro. cum gratia hac.* Et hoc quoque congruit Lucæ euangelistæ. qui seipsum describit comitem peregrinationis Pauli. Verū ad propositum negotiū nō dicit comes peregrinationis nostræ. sed comes peregrinationis nostræ cum hac gratia. ad differentiam primæ peregrinationis Pauli sine gratia hac. Ad significandū quod in hac peregrinatione qua peregrinatur cū hoc officio procurandi eleemosynas pro degentibus in Hierusalē. electus est Lucas ab ecclesiis comes Pauli ad procurandum huiusmodi eleemosynas. hoc siquidē officium iniunctum est Paulo post annos quatuordecim. vt ipse dicit ad Galatas secundo: vnde prima eius peregrinatio ad prædicandū. fuit sine hoc officio procurandi eleemosynas. Quod officium appellat gratiam. vt intelligamus nō imponi onus ecclesiis per hoc officium. sed afferri illis gratiam: vt pro gratuito dono suscipiant peti à se eleemosynas: vt pote excitati ad bonum proprium. Re siquidem vera. gratia beneficium conferebatur spirituale à Paulo Corinthiis & aliis quos excitabat ad eleemosynas faciendum degentibus in Hierusalē. Et maius erat beneficium illis collatum (vt pote spirituale) quā beneficium corporalis subuentionis. quod largientes conferebant indigentibus. *Quæ ministratur à nobis ad dominū. Deest eiusdem.* Legendum est. *Ad eiusdem domini gloriam. non ad nostram gloriam. hoc à nobis exercetur officium. sed ad eiusdem domini gloriam.* Et dixit hoc. ne quis putaret quod Paulus ideo procuraret eleemosynas. vt gloriosum se redderet apud ecclesiam Hierosolymitanam. *Et destinatam voluntatem nostram. pro. & promptitudinem animi vestri.* Ecce alter finis seu fructus huius nostri officij. ad prouehendam ac manifestandam animi vestri promptitudinem ad eleemosynas

largiendum. *Deuitantes hoc. pro, id.* Explicat Paulus quare tam egregios viros mittat ad hoc opus. *Ne quis nos vituperet in hac plenitudine. pro, abundantia, quæ ministratur à nobis in domini gloriam.* Superfluit in domini gloriam. Abundantiam appellat magnam pecuniæ summam mittendam in Hierusalē à tot ecclesiis. Sciebat enim facile patere moribus oblocutorum ministrantes pecuniā in magna præsertim quantitate. Et propterea tā egregiis viris utebatur in hoc ministerio. Vnde & subdit, *Prouidemus enim bona, non solum coram deo, sed etiam coram hominibus.* Nō dicit *prouidem* vana aut fucata, sed bona, quæ scilicet suapte natura sunt bona, & apud deum & apud homines: quale est vti vitis omni exceptione maioribus in re pecuniaria. *Missimus autem cum illis. Tito, & Luca. Et fratrem nostrum.* Nec nominatur iste tertius nec describitur iudiciis nobis manifestis: verisimile tamen est quod Corinthij intelligebant de quo loquebatur. Suspicio Silam aut Timotheum esse. Barnabas enim iam separatus erat à Paulo in initio huius peregrinationis: vt patet in Actis apostolorum. *Quem probauimus in multis sæpe sollicitum. pro, diligentē esse, nunc autem multo sollicitiorem.* pro diligentiore. Commendatio clara est ex frequenti experientia. *Confidentia multa in vobis.* Particula hæc cum adiacentibus valde obscura redditur ex nominatiuis (quantum apparet) dure iunctis: quocirca tanquā diuinans construam. Et quia in textu Græco confidentia catus est datiuus, quæ interpres mutauit in ablatiuum, sensus est: Confidentia multæ locus est in vobis, aduenientibus his tribus ad vos multū potestis cōfidere. *Sive pro Tito.* hoc est, tam ratione Titi. Et ratio subiungitur, *Qui est socius meus & in vobis adiutor.* pro, cooperato. Superfluunt illæ duæ dictiones, qui est. Ratio quare potestis confidere in Tito manifestatur ex duobus: tum ex societate Pauli, tum ex officio cooperationis euāgelicæ, quam apud se ipsimet Corinthij experti sunt. *Sive fratres nostri.* Ratio confidendi in fratribus nostris aliis duobus missis cum Tito. Vtrobique (videlicet siue pro Tito siue fratres nostri) subintelligendum est verbum aliquod: puta siue pro Tito exigitur ratio fiducia, siue fratres nostri exigantur fideles. Et subiungitur responsio, pro Tito quidem, socius meus & in vobis cooperato: pro fratribus vero nostris duobus antedictis. *Apostoli ecclesiarum* A duobus describit quàm fide digni sint hi fratres nostri. Primum est quia sunt apostoli ecclesiarum. Ad differentiam Apostolorum Christi dicit apostoli ecclesiarum: hoc est, legati ecclesiarum, missi

ab ecclesijs. Ambo enim hi ab ecclesijs mittebantur ad adiuan-
 dum Paulum ad hoc opus. Alterum est, *Gloria*. pro gloria, *Christi*.
 non solum relati ad ecclesias sunt apostoli earum, sed etiam re-
 lati ad Christum sunt gloria Christi, sunt in quibus continue
 viget non propria, sed Christi gloria. *Ostensionem ergo quæ est cha-
 ritatis vestre*. Superfluit quæ est. Manifestata confidentia quam
 possunt habere in his tribus nuntijs, monet Corinthios vt duo
 erga illos ostendant. Alterum est vt indicia propriæ dilectionis
 erga illos ostendant: alterum est. *Et nostræ gloriæ*. pro, gloriatiõis.
pro vobis. hoc est, vt ostendatis factis nostram gloriatiõem de
 vobis veram esse. Gloriabatur enim Paulus sancta iactantia
 de Corinthiorum fide, bonitate, &c. *In illos ostendit in faciem ec-
 clesiarum*. Dictio Græca anceps est ad faciem vel personam. Et
 vtroque modo quadrat proposito. Nam legendo in faciem ec-
 clesiarum, adiungitur ratio publicandæ rei in conspectu eccle-
 siarum. Legend o autem in personam, explicatur ratio quoque
 vtunque agendi: eo quod personam gerunt ecclesiarum. iã enim
 dixerat quod sunt apostoli ecclesiarum, & modo explicat quod
 in personas ecclesiarum confertur quicquid his confertur. Elige
 quod maus.

CAPVT IX.

NAm de ministerio quod. pro ministratiõne, quæ fit in sanctos
Nex abundantijs. pro superuacaneum, est mihi scribere vobis.
 Monuerat Corinthios vt ostenderent erga legatos officia cha-
 ritatis & factorum: reliquumque erat vt moneret eos circa ele-
 mosynariam largitiõem in sanctos Hierusalem. Et propterea
 de hac subiungit quod superfluum censet exhortari eos ad hoc.
 Et rationem superfluitatis subiungit. *Scio enim promptum ani-
 mum vestrum, pro quo de vobis gloriõr apud Macedones*. Non solum
 se scire promptitudinem animi Corinthiorum ad hoc opus, sed
 etiam vsque adeo certum esse quod apud Macedones gloriã-
 tur de tali Corinthiorum promptitudine asserit: vt omnino
 intelligant Corinthij fiduciã Pauli in eis. *Quoniam &*. pro quod,
Achaia parata est ab anno praterito. Explicat Paulus quid dicebat
 in hac gloriatiõne: videlicet quod Achaia (cuius caput erat Co-
 rinthus) parata est promptitudine animi ad huiusmodi opus
 iam ab anno superiore. *Et vestra*. pro & ex vobis, *amulatio
 prouocauit plurimos*. pro, complures. Non parua sunt hæc
 calcaria laudis, quod ex ipsis Corinthijs orta est sancta æmu-
 latio prouocans multos ad simile opus. *Misimus*. pro, misit,

autem fratres. Tacite occurrit quaestioni cur sit tantum in nostra promptitudine confidis, misisti ad nos hos egregios viros pro hoc opere? Ratione reddit quare hos egregios fratres miserit. *Vt ne quod gloriemur.* pro, ne gloriatio nostra, de vobis, euacuetur in hac parte. Et explicans subiungit, *Vt quemadmodum dixi,* Macedonibus vos paratos fore. *Ita parati suis.* Ratio ita quod miserit fratres est, vt sint parati: non vt sint prompti ad dandum, sed vt inueniatur pecunia parata. *Ne quum.* pro, ne si, venerint *Macedones mecum & inuenerint vos imparatos, erubescamus nos: vt non dicamus vos.* hoc est, abstinere a dicendo erubescatis vos. Erubescencia siquidem fuisset communis Paulo & Corinthiis. Paulo quidem dicenti illos fore paratos: Corinthiis autem inuētis imparatis. In hac substantia, deficit, gloriationis. hoc est in hoc subiecto, in hac materia gloriationis. Non timebat Paulus erubescere in aliis materis quas gloriatus fuerat inueniri apud Corinthios (para obedientia, charitate, scientia, &c.) sed circa subiectū huius gloriationis studiosus erat ne deficeret. *Necessarium ergo existimavi rogare fratres, antedictos. Vt praueiant ad vos, antequam ego veniam. Et praeparent repromissam.* pro, antepromissam, benedictionē. Deficit vestram, hanc paratam, pro in promptu, esse. Eleemosynā appellat benedictionem, eo quod suapte natura eleemosyna debet esse non solum beneficentia, sed benedictia. Debet enim constare non solum ex benefacto, sed ex benedicto. Debet siquidem adesse cum bonis factis bona verba. *Sic quasi benedictionem, non quasi auaritiam.* Explicat modum quo vult in promptu inueniri eleemosynam. Et modus iste respicit id quod est facti. Quasi benedictionem siquidem appellat multiplicationē, more sacrae scripturae, sepe multiplicationem describens per benedictionem. In cuius signum contra auaritiam distinguit illam. Est itaque sensus: vt inueniatur in promptu eleemosyna sic, vt sit velut multiplicatio, non velut auaritia. Multiplicationis siquidem est largitas, auaritiae verò tenacitas. Intendit ergo Paulus hoc statim declarat subiungendo, *Hoc autem dico.* Superfluit dico: nullum verbum in textu apponitur. Exponendo siquidem quod dixerat quasi benedictionem non quasi auaritiam, subiungit hoc autem, supple est quod subiūgo. *Qui parce seminat.* Ecce quali auaritiam. *Parce & metes.* Fructus enim quantitas responderet quantitati seminis: & similiter quantitas praemij quantitati meriti. *Et qui seminat in benedictionibus.* Ecce quali benedictionem: hoc est, qui seminat in multiplicationibus. *De.* pro, in, benedictionibus

*stionibus & metet. hoc est, in multiplicationibus metet. Vnusquisque prout destinavit. pro, proponit. Non exigit Paulus iuxta olim propositum (quia forte diminuta sunt interim alicuius facultates) sed iuxta præsens propositum. In corde suo. Superfluit suo. Non iuxta propositum in sermone, sed in corde, ad differetiam eorum qui largioribus verbis pollicentur non ex corde. Non ex tristitia. Nota singulas conditiones eleemosynæ. Prima est prout in presenti tempore proponit non in verbis, sed in corde. Secunda est non ex tristitia. Minus dicit & plus significat. Non sufficit euitare cum tristitia dare, sed oportet delectabiliter dare. Non est enim iustus qui non gaudet iustis operibus: & similiter non est eleemosynarius qui non gaudet eleemosynæ largitione. Tertia conditio est. *Aut ex necessitate.* Tristitia ab intrinseco oritur: cognataque est auaris animis quum eleemosynas largiuntur, siue sint auari ex natura, siue ex mala consuetudine. Necessitas autem ab extrinseco est: vt quum quis maiorum autoritate fere compellitur ad eleemosynas largiendum. Neutra placet Paulo. Et rationem ex parte dilectionis diuinæ contra vtranque subiungit, *Hilarem enim datorem diligit deus.* Hinc apparet quod dixi, Paulum minus dicere & plus significare. Deus enim qui intuetur cor, non diligit factum, sed pensat cor. Cuius est hilaritas vel tristitia, cuius est esse spontaneum vel coactum. ¶ Et ex Ecclesiastici tricesimo quinto capite videtur Paulus attulisse hanc sententiam. Ibi enim dicitur, In omni dato hilarem fac vultum tuum. Et subiungitur retributio diuina. *Potens est autem deus.* Dixerat quod hilarem datorem deus diligit: declarat modo quanti pendenda est dei dilectio erga hilarem datorem, primum ex parte potentiae diuinæ: & deinde ex parte efficientiæ. Et ex parte quidem potentiae dicit quod deus est potens, *Omnem gratiam abundare facere in vobis.* Non solam potest efficere in vobis abundantiam huius gratiæ eleemosynariæ, multiplicando facultates & augendo promptitudinem, sed etiam omnem aliam gratiam: abundare autem ita, *Vt in omnibus semper omnem sufficientiam habentes, abundetis in omne opus bonum.* Aduerbium semper, non habetur in omnibus codicibus, sed vt in omnibus ad vos spectantibus, non aliquam, sed omnem sufficientiam habentes, ex integro sufficientes, abundetis in omne opus bonum, quod est finis omnium tam temporalium bonorum quam spiritualium virtutum. *Sicut scriptum est, In Psalmo centesimodetricesimo tertio: Dispersis, vir iustus, non vni tantum**

rum contulit, sed in multos sparit. *Dedit pauperibus.* non diuitibus, non histrionibus. Ecce meritum, ecce hilaris dator. *Iustitia eius.* qua iustus est apud deum, comprehendens omnes virtutes. *Manet in seculum seculi.* pro, in æuum. Ecce præmium supremum ad quod diligit deus. Manet siquidem in æterno præmio, & nõ definit ipso moriente. *Qui autem administrat.* pro suppeditat, *semen seminantis.* Declarata potetia diuinæ dilectionis, & ex auctoritate scripturæ declarato iupremo præmio spectante ad futuram vitam, declarat modo efficientiam diuinæ dilectionis in hac vita: quid scilicet efficit deus in hac vita erga hilares datores. Declarat autem hanc efficientiam breuiter secundum similitudinem proportionalem ad efficientiam dei in naturalibus. Et intendit docere quod quemadmodum deus cooperatur homini in seminibus naturalibus, ita proportionaliter cooperatur etiam homini in seminibus spiritualibus. Apta profecto similitudo, vel vere proportionalis. Hilaris enim dator est tanquam seminans: & eleemosyna ipsa est velut semen ad fructum multiplicem satum. Habet enim vim seminariam ad producendum fructum multum. Et is qui dat eleemosynam, tanquam seminans dare debet: hoc est respiciendo ad fructum futurum. Deus autem quemadmodum homini seminanti suppeditat semen, vires semini subministrando (ipse siquidem est actor naturæ) ita subministrat vires eleemosynæ ad fructificandum. Et quemadmodum nõ deficit deus seminanti in actionibus naturalibus seminis, ita non deficit seminanti eleemosynam in actionibus gratuitis secundum ordinem gratiæ, eleemosynæ quasi semini diffinitis. Quas actiones proportionaliter ad actiones seminis tres Paulus subiungit. *Et panem ad manducandum præstabit.* Ecce prima. primum enim quod expectatur de semine, est habere panem ad manducandum. *Et multiplicabit semen vestrum.* Ecce secunda. nam ex semine non solum expectatur panis, sed expectatur multiplicatio seminis pro futura maiori seminatioe. *Et augebit incrementa frugum.* pro, prouentus, *iustitia vestra.* Ecce tertia. expectatur siquidem ex semine non solum panis pro victu propriæ familiæ ac maior futura seminatio, sed etiam lucrum iusti prouentus. Proportionaliter autem ad hæc tria dicit quod deus præstabit seminanti eleemosynam & panem ad manducandum, hoc est, necessaria ad victum, & multiplicabit actionem eleemosynariam, & augebit prouentus iustitiæ, hoc est, prouentus iustos, ad differentiam lucrum iniustorum. vel prouentus spirituales iustitiæ vestræ, vt iustitia

tia est nomen generale. Aduerte hic circa literam quòd in textu
 Græco hæc tria verba (præstabit seu suppeditabit, multiplicabit
 & augebit) sunt infinitiui modi: & antiqui interpretes verte-
 runt ea in futurum indicatiui, ob nescio quam subintellectione.
 Moderni verò interpretes verterunt in imperatiuum modum
 tertiæ personæ: legendo suppeditet, multiplicet, augeat. Nec est
 differentia in sensu, nisi quòd iuxta antiquos interpretes Paulus
 affirmat deum efficere hos fructus per eleemosynam: iuxta mo-
 dernos verò Paulus precatur seu imprecatur eosdem fructus
 eleemosynæ. Magis autem quadrat quòd Paulus affirmet quàm
 quòd precetur aut imprecetur: quia affirmata diuina dilectione
 (dicendo hilarem enim datorem diligit deus) & magnificata
 illa ex potentia dei, subiungendo potens est autè, &c. Consenta-
 neum fuit vt assereretur efficietia diuinæ dilectionis. Quid enim
 mihi est q̄ deus possit, nisi simul adsit quòd deus efficiat? At si
 obiicias q̄ quia incertum est an deus hos tēporalium bonorum
 fructus per eleemosynas efficiat, ideo quadrat deprecatiuus mo-
 dus. Fateor q̄ quia non semper deus hos efficit temporales fru-
 ctus, rationem habet pro se deprecatiuus modus: quia tamen
 regulariter deus hos fructus efficit quando expedit (testantibus
 inter priscos hoc Iob & Tobia: attestanteque hanc seminis simi-
 litudinem, imò ratione allata à Paulo) ideo antiqui interpretis
 textum non mutauit, qualem etiam habet Ambrosius. Non im-
 probo tamen deprecatiuam lectionem, *Vt in omnibus locupletati
 abundetis.* Superfluent duæ dictiones: vt, & abundetis. Paulus si-
 quidem Hebræo assuetus idiomati per participia loquitur sine
 verbo, dicendo: *In omnibus locupletati in omnem simplicitatem.* Sunt
 qui putant participium hoc construendum cum verbo abunde-
 tis superius posito antè, sicut scriptum est. Ita quòd constructio
 sit: Abundetis in omne opus bonum, in omnibus locupletati in
 omnem simplicitatem. Crediderim ergo verbum substantiuum
 subiutelligendum Hebræo more; & quòd Paulus describat per
 hæc verba Corinthios seminantes eleemosynam. Vt sit sensus,
 qui in omnibus locupletati estis in omnem simplicitatem. Ac si
 apertius dixisset: Dixi quòd augebit prouentus iustitiæ vestræ,
 &c. non loquor de omnibus, sed de iis qui in omnibus locuple-
 tati estis in omnem simplicitatem. Locupletatos in omnibus spi-
 ritualibus intellige, ad omnem autem simplicitatem assequen-
 dam. Simplicitatem autem appellat quemadmodum & supe-
 rius in principio octauæ cap. virtutem animi ad mundè & purè
 eleemosy

POSTERIORIS AD CORINTHIOS

eleemosynam largiendum, & reliqua bona faciendum, audiendum, complectendum, &c. Simplicitas enim animi magna pars est virtutis, & optima dispositio ad ea quæ sunt fidei, spei, charitatis, obedientiæ, religionis, beneficentiæ, &c. *Quæ operatur per nos gratiarum actionem deo.* Hinc apparet quod de simplicitate quæ erat in Corinthiis Paulus loquitur: quoniam de ipsa dicit quod est materia gratiarum actionis deo à Paulo. in tantam enim profecerant simplicitatem, quod inducebant Paulum & suos ad gratias agendum deo. *Quoniam ministerium huius officij.* pro, ministratio huius ministerij. hoc est res quæ ministratur (pecunia scilicet) per hoc ministerium eleemosynarium. *Non solum supplet ea quæ desunt sanctis,* in Hierusalem. *Sed etiam alundat per multas gratiarum actiones in domino.* pro, per hoc quod multi gratias agunt deo. hoc est, non solum habet effectum corporalis subventionis indigentia sanctorum, sed etiam parit abundantiam affectus spiritualis, per hoc quod multi gratias agunt deo. *Per probationem ministerij huius.* Ecce occasio gratiarum actionis apud multos, probatio (hoc est experimentum) ministerij huius eleemosynarij. *Glorificantes deum in obedientia confessionis vestra in euangelio Christi.* Prima glorificationis diuinæ materia complectitur confessionem fidei cum obedientia mandatorum euangelicorum. Obedientia siquidem vt effectus confessionis describitur, quia vere sic est. Primum enim est confessio fidei: & inde obedientia mandatorum. Quod autem dicitur in euangelio Christi, refertur tam ad confessionem quam ad obedientiam. *Et simplicitate communicationis vestrae in illos & in omnes.* Superfluit vestra. Secunda glorificationis diuinæ materia est ex simplici animo communicata eleemosyna in illos qui sunt in Hierusalem & in omnes pauperes Christi. *Et in ipsorum obsecratione pro vobis.* Tertia glorificationis diuinæ materia, imò actio est obsecratio sanctorum pro vobis. *Desiderantium vos.* Non dicit desiderantium vestra, nec vos videre aut audire, sed absolute desiderantium vos. Ad quid orent pro vobis declaro, scilicet pro vestra vita. desiderare enim vos, est desiderare vestram vitam. *Propter eminentem gratiam dei in vobis.* Ideo desiderant vos viuere, quia in vobis eminet gratia dei. Cognatum est enim piis votis desiderare vitam eorum in quibus eminet diuina gratia. *Gratias ago pro gratia, deo.* supple sit. *Super inenarrabili dono eius.* in vobis, & in illis, & nobis. Et dicit inenarrabile donum, tum ex parte diuini amoris ex quo procedit donum, tum ex parte doni superantis

narratio

narrationem : vt pote quod longe plus est intus quàm narretur. tū ex parte termini : quia inenarrabile est quod oculus non vidit, & auris non audiuit, &c.

CAPVT X.

Ipsē autē ego Paulus. Quarta & vltima est hęc pars huius epistolę. In qua tractatur residua particula primo tamen loco proposita, benedictus deus. Vniuersa siquidem hęc pars de ipsius Pauli persona tractat, nō ad ipsius Pauli, sed ad dei laudē. Tractat enim quę sui ipsius sunt ad materiam benedicēdi deum benedictione laudis. Vnde & à seipso inchoat dicendo, ipse ego Paulus. Hactenus siquidem in prima persona pluralis numeri tractauit de ministris noui testamēti, & de communibus sibi & alijs tribulationibus, & cōsolationibus: modo verò de seipso tractaturus est. *Obsecro vos per mansuetudinem & modestiam Christi.* Quid obsecret, inferius subiunget. Modo sacra per quę obsecrat, explicat duo : mansuetudinem scilicet & modestiam Christi, contra duo quę Paulo imponebantur, scilicet audaciam in scribendo, & vilitatem in loquendo coram. Afferit Christi mansuetudinem contra audaciam, & modestiam contra vilitatem. Verū dictio interpretata modestiam, varios sortita est interpretes. alij clementiam, alij humanitatem, alij comitatem seu lenitatem interpretantur. Verū modestia generale nomen est ad modum seruandum in exterioribus. Ad literam enim Paulus internam mansuetudinem & externum quoddam moderamen in actionibus & modo loquendi, videtur afferre ex Christo. *Qui in faciem.* pro, iuxta faciem, *quidem.* Seipsum Paulus refert: describendo id quod in veritate erat, sed in conuicium retorquebatur. Describit enim quod iuxta faciem, hoc est coram. *Humilis sum inter vos.* humilem, deiectum me ago inter vos coram. *Absens autem confido in vobis.* Dicitio interpretata confido, anceps est ad confido vel audeo, sed parum aut nihil refert ad sensum: quoniā confidentia fundamentum est audacię, imò proprium videtur esse confidentium audere. Clarior tamen interpretatio esset audeo. Et vtrunque horum (vt dictū est) veritati innitebatur: quoniam Paulus (vt patet in priorē epistola) absens audacter reprehendit eos: & quū apud eos cōuersatus prius fuerat, humilem se egerat. Ab iis ergo describit seipsum quę retorquebātur in eius conuicium. *Rogo autem vos.* hoc est, rogo inquam vos modo absens. *Ne presens audeam.* Ecce quid rogat, ne eueniat quod presens audeam; hoc est, rogo vt ita vos corrigatis vt non oporteat

me præsentē vti audacia: quia hætenus vsus sum humilitate. Et intellige audeam, non in oēs, sed in quosdam: quoniam expresse subiungit in quosdam, parenthesi interposita. *Per eam confidentiam qua existimor audere.* Et tunc subiungitur, *In quosdam.* Quod refertur non ad verbum audere, sed ad verbum audeam. Existimabatur Paulus audere magna cōfidentia absens. Et propterea dicit ne præsens audeam in quosdam, illa confidentia qua existimor audere absens. *Qui arbitrantur.* Describit illos quosdam à mala reputatione nō solum Pauli, sed & sociorum eius. *Nos tanquam secundum carnem ambulemus.* pro, ambulātes: hoc est, secundum carnales affectus exercere actus nostros. Existimabant isti quòd Paulus vel timore humano, vel captandi fauoris gratia humilis erat præsens: & similiter absens erat audax ad vendicandam sibi authoritatem, gloriam, & huiusmodi. Quod fuisse secūdam carnem ambulare: quoniam carnales sunt huiusmodi affectus. *In carne enim ambulantes.* vtpote naturam carneam habentes. *Non secundum carnem militamus.* nō carnalibus affectibus, sed rationibus militamus aduersus diabolum, aduersus idola, aduersus infidelitatē, aduersus prauos mores. *Nam arma militia nostræ non carnalia sunt.* Ex natura armorum apostolicæ militiæ probat quòd non secundum carnē militamus. Et duo de his armis dicit. Alterum negatiuum, non carnalia, per quod excluduntur affectus & artes omnes ad gloriam, ad lucrum, & ad reliqua huiusmodi mūdāna. Alterum affirmatiuum, *sed potentia deo.* Per quod explicatur quod sunt fortia ac valida, non carni, non mundo, sed deo: tanquam ei pro quo assumuntur, cui militant, qui principaliter in illis pugnat. est enim datiuus casus deo. *Ad destructionem munitionum.* Ecce ad quid valent arma apostolicæ militiæ, ad destruendum omnes munitiones. Sermo metaphoricus est: describens efficientiam armorum spiritualium ad similitudinem corporalium effectuum. Magna siquidē est potentia armorum corporalium, quæ possunt destruere munitiones civitatum, arcium, castrorū, & huiusmodi. Verūm hæc in genere dixit munitiones, quibus & diabolum & homines mundani velut munitiones contra fidem Christi; in specie autem munitiones per partes explicat, inchoando à cogitationibus. *Consilia.* pro, cogitationes, *destruentes.* Prima munimenta diabolica sunt cogitationes. In quibus comprehenditur tota pars cognoscitiua, omnes astutiæ, omnes artes, &c. contra fidem Christi & bonos mores. *Et omnem altitudinem extollentem se.* pro, quæ sustollitur, *aduersus*

scientiam. pro, cognitionem, dei. Secundum genus munitionum celsitudo aduersus cognitionem reuelatam nobis de deo est sub qua cōprehenditur tam vniuersus affectus quàm vniuersa potestas seu dignitas quæ eleuatur aduersus cognitionē dei. Et ambo hæc armis apostolicis destruantur. *Et in captiuitatem redigentes omnem intellectum.* pro, cogitationē, in obsequium. pro, in obedientiam, Christi. Magna vis armorum, quæ non solum possunt destruere cōtraria tam in intellectu quàm in quadam celsitudine potestatis, affectus, dignitatis, &c. sed etiam redigūt in captiuitatem omnem cogitationē, vniuersam partem intellectuam ad obedientiam Christi, credēdo, sperando, amando. ¶ Aduerte prudens lector dupliciter cogitationes inueniri. Vel vestitas contrarietate ad Christum seu bonos mores. Et has apostolicis armis destrui descriptū est primo. Vel nudas ab iis quæ aduersantur Christo & bonis moribus: quales sunt intelligentiæ non erroneæ philosophorum, artium, prudentiæ, &c. Et has non destrui, sed in captiuitatem eisdem armis redigi ad obedientiam fidei Christi modo describitur. *Et in promptu habentes vlcisci omnem inobedientiam cum impleta fuerit vestra obedientia.* Quartum quod possunt apostolicis armis, describitur vltio omnis inobedientiæ. Intelligo ad literam significari quòd in promptu habebat Paulus punitionem inobedientium apud Corinthios, non tunc, sed quum impleta fuerit obedientia illorum, qui monitis apostolicis parere voluerint. Censebat enim Paulus expectandū vt impleretur numerus volentium obedire postquam moniti fuissent per hanc epistolam: vt tunc velut contra pertinaces in promptu esset vindicta aduersus inobedientes. *Quæ secundum faciem sunt, videte,* pro, videtis? Interrogatiue legendum est. Postquam declarauit ex natura armorum suorum falsam esse estimationem eorum qui reputant eos secundum carnem ambulantes, ad rationem motiuā (quæ scilicet ad seducendū Corinthios afferebatur) se conuertit. Ab æmulis enim Pauli (qui reputabāt Paulum secundum carnem ambulare) ad seducēdū Corinthios inducebantur spectanda quæ secundum faciem apparent: hoc est, quæ exterius manifesta sunt. Dicebant enim, nō videtis quā audacter scribit, videtis quàm vilis est quū præsens est: vt ex his exterioribus apparētibus auerterēt Corinthios à doctrina & obedientia Pauli. Vnde hanc rationē Paulus interrogatiue arguendo inducit, quæ secundum faciem sunt videtis? significans quòd imprudenter agunt, iudiciū de Paulo sumēdo ex his exterioribus.

E vnde

Vnde & ad confutandum auctores huius rationis subiungit, *quis confidit sibi ipsi*. De æmulorum genere loquitur. *Christi se esse*. Profitentur enim hi æmuli se esse Christianos. & (vt ex inferi⁹ subiunctis colligitur) Hebræi erant, Christiani tamē huiusmodi æmuli. *Hoc cogitet iterum apud se*. Quicumque suadet spectari ea que secundum faciem apparent, & confidenter profitetur se esse Christi, habeat iste alterius cogitationis apud se materiā. *Quia*, pro, quod, *sicut ipse Christi est, ita & nos*. Deficit, Christi, supple sumus. Ecce materia cogitanda, ecce materia quam debet proponere spectandam. Arguit æmulos Paulus quod ita se Christi proferunt, quod Paulum excludunt: vt saltem cogitarent ita Paulum esse Christi, sicut & ipsi sunt Christi. *Quod est dicere*, saltem nos diceret spectandos vt pares sibi. & hoc ad maiorem confutationem æmulorum. *Nam & si amplius aliquid gloriatus fuero de potestate nostra*. Apostolica. *Quam dedit nobis dominus in ædificationem & non in destructionem vestram, non erubescam*. Hoc est, quum maiores simus quàm isti æmuli qui nec pares sibi nos reddunt spectandos: possumus enim absque erubescētia gloriari de maiori potestate accepta, non ab Apostolis, sed à domino ad spiritualem ædificationem vestram. ¶ Hic est textus toties citatus de potestate ecclesiastica, quod nihil potest aduersus bonos mores, imò nec aduersus meliora bona (qualia sunt cōsilia Christi) quoniam hoc non esset posse in ædificationē, sed in destructionem spiritualem. *Vt autem non existimer*. Superfluit duæ dictiones, vt autem, & dictio non, legenda est ne. Ita quod legendum est, *Ne existimer*. Et est suspensus ordo istius literæ vsquequò subiūgitur, hoc cogitet seu reputet qui eiusmodi est. Ita quod sensus est, ne existimer, &c. hoc reputet qui eiusmodi est. *Tanquam terrere vos per epistolas*. Ecce quid non vult existimari: quod scilicet esset deterrens per epistolas. quod illos de Paulo dicere subiungit, *Quoniam epistola quidem inquit, æmuli*. *Graves sunt*, quo ad materiam. *Et fortes*, quantum ad audaciā. *Præsentia autem corporis infirma*. Infirmitatem præsentis directe contra fortitudinem epistolarum locant. *Et sermo contemptibilis*, pro, contemptus. Et directe contra grauitatem epistolarum sermo contemptus dignus ponitur. *Hoc cogitet*, pro, reputet, qui eiusmodi est. ne existimer tanquam terrens per epistolas. *Quia*, pro, quod, *quales sumus verbo per epistolas absentes, tales & præsentis in facto*. Superfluit in. Ecce quod reputari volumus ab istis æmulis, quod quales sumus absentes epistolari sermone, tales

erimus facto quum presentes erimus, ita quòd non ad terrorem incutiendum scribimus, sed ad facto comprobandum in presentia corporali. *Non enim audemus inferere, aut comparare nos quibusdam, qui seipfos commendant.* Non quidem sufficit B. Paulo iustificare progressum suum, monstrando obiecta sibi conuicia falsa esse, sed contra authores conuictorum horum inuehitur, vt illos exauthoreret apud Corinthios, ne impediatur fructus Euangelij. Quum itaque dicit, non audemus, ironia est: ad explicandam arrogantiam illorum æmulorum, quòd tam celso se faciunt vt non audeamus nos connumerare vel comparare illis. *Sed ipsi in nobis nosmetipfos metientes, & comparantes nosmetipfos nobis.* Legendum est, *Sed ipsi in seipsis seipfos metientes, & comparantes seipfos sibiipsis non intelligunt.* De æmulis istis duo dicit. Alterum quòd seipfos commendant: alterum quòd seipfos non intelligunt. lingua se laudant, mente seipfos non penetrant. Et similiter non intelligunt seipfos comparantes sibiipsis, non penetrant hanc alteram internam qualitatem quòd seipfos sibiipsis comparant. Rursus quum dicit, non intelligunt, relatiue ad commendationem propriam dicit. Ita quòd sensus est: sed ipsi commendando se, non intelligunt quòd meriuntur seipfos in seipsis, & quòd comparant seipfos sibiipsis: hoc est nõ penetrant quòd ipsorum laus propria in ore proprio redundat in hæc duo: videlicet quòd meriuntur seipfos in seipsis, & quòd comparant seipfos sibiipsis. ¶ Si quæris quo pacto commendatio horum conuincat in ipsis hæc duo mala & non intellecta ab ipsismet. Scito quòd vt ex subiunctis è regione horum colligi potest, isti falsi legati seu prædicatores de quibus est sermo, laudabant seipfos tanquam prædicatores vniuersales discurrentes per vniuersas regiones: & quia in veritate non erant à Christo nec ab Apostolis missi, nec aliquos ad Christi fidem conuerterant (quin potius conuersos ab aliis ad Christi fidem inficiebant) ideo commendatio propria nec innitebatur obedientiæ, nec innitebatur fructui conuersorum seu promotorum ad Christum. & hinc conuincitur quòd huiusmodi commendatio ipsismet tantum innitebatur. Ex eo enim quòd nec extrinseca iniunctione nec extrinseco fructu suffulta erat, conuincitur quòd tantummodo (in ipsismet scilicet) fulciebatur. Et sic quum debuissent laudando se de actis mensurare seipfos secundum obedientiam, mensurant se in seipsis, nullam habentes legationem: & similiter quum commendando se de agendis debuissent

comparare se secundum fructus priores & posteriores. cōparant se sibiipsis nullo producto aut producēdo fructu Christo. In hęc mala inciderant isti: & passio affectus nimij ad propriam gloriam, & proprium prosequendi intentum excecabat illos ne intelligerent se ipsos tales reddi in actu commendandi se ipsos de actis & de agendis, prædicando, docendo, discurrendo. *Nos autē non in immensum gloriabimur.* E regione illorum commendantium se nec intelligentiū se ipsos metientes in seipsis, dicit in primis: nos autem gloriabimur, hoc est, materiam gloriationis habebimus, nō in immensum, s. terrarum spatium: vt testatur aduersatiua subiuncta. *Sed secundum mensuram regulæ qua mensus. pro. partitus, est nobis deus mēsuram pertingendi.* Deficit etiam. *vsque ad vos.* Clare exponit non in immensum terrarum spatium, aduersatiue subiungendo, sed secundum mensuram partitionis diuinæ regulæ: & exponendo mensuram, subiungendo mensuram in quā pertingēdi etiam vsq; ad vos. ¶ Loquitur Paulus ad similitudinem florū, quibus artifices vtuntur pro regulis operū efficiendorum. Archimagister siquidē præsidens vniuerso operi fabricæ, vel colendæ terræ, vel efficiendorum aggerum, filis (quæ regulæ vocantur) distinguit partes operis: & iuxta regulam cuique datam mensura est operis cuiusque. Hac metaphora vtitur Paulus, ad significandū quod materia gloriationis suæ est mēsuratum terrarum spatium, in quo hætenus prædicauerat secundum regulam, non à seipso, non ab Apostolis, sed à deo, quod terrarū spatium pertingebat tunc vsque ad Corinthios. Lege Actus apostolorum: & inuenies pluries Paulum à spiritu sancto actū quo ad loca prædicandi, & conferendo illa cum istis, intellige deū partitum fuisse Paulo loca in quibus prædicaret. ¶ Inter hæc autem prudens lector percipe & quod Paulus non solū ex diuina legatione prædicabat, sed etiā velut ex assignata sibi à deo locali regula prædicabat ita in quibusdam locis quod non in aliis, quod gloriatio Pauli innitebatur non ipsimet sed diuinæ regulæ Paulo assignatæ, & quod illi æmuli laudabant se tãquam vniuersales doctores, tanquā per omnes regiones discurrerēt: hoc est em̄ in immensum gloriari. Nisi enim illi de immenso terræ spatio gloriati fuissent, non subiunxisset e regione illorum Paulus, nos autem non in immensum gloriabimur sed secundum mensuram pertingēdi etiam vsque ad vos. Et vtitur futuro gloriabimur, ad significandum quod nec futuro tēpore intendit vagari per omnes regiones absque delectu, sed semper secundū mensuram diuinæ

uinæ regulæ progredi. *Non enim quasi non pertingentes ad vos super-*
extendimus nos. Superextensio propriæ potestatis & gloriæ esset
 si nostra prædicatio nõ peruenisset ad vos, si nõ prædicauissemus
 vobis: imò si non genuissemus vos in Christo per Euangelium.
Usque ad vos enim. Supple generandos. *Peruenimus in Euangelio*
Christi, ergo non superextendimus nos gloriando de vobis. Non
in immensum gloriantes in alienis laboribus. Quod dixerat non su-
 perextendimus nos, exponit modo non in immensum glorian-
 tes in alienis laboribus. Duas deformitates describit extenden-
 tium seipfos laudibus ob illos conuersos, quos non genuerunt,
 aut promouerunt in Christo. Altera est gloriari in immensum:
 hoc est, gloriari absque mensura regionum: pari enim ratione
 qua gloriaretur de aliquibus talibus, gloriaretur de aliis simili-
 bus. Altera est gloriari in alienis laboribus: in laboribus, scilicet
 Apostolorum qui conuerterunt eos ad Christum. Et insi-
 nuant hæc quòd illi æmuli vtrunque deformitatem incurrebant:
 & quòd sine mensura regionum gloriabantur, & quòd in alienis la-
 boribus gloriabantur. Hoc enim secundum sequitur ad primũ:
 nam qui de omnium (sine delectu) regionum fide, profectu, me-
 ritis, &c. gloriatur, in alienis proculdubio laboribus gloriatur:
 quum constet non ab eo omnia hæc profecta fuisse. Et Paulus si
 Corinthios in Christi Euangelio nõ genuisset seu promouisset,
 extendisset se supra modũ, & in immensum fuisset gloriatus, ac
 in alienis laboribus. *Spem autẽ habentes.* Hactenus e regione il-
 lius particulæ, metientes seipfos in seipfis loquutus est: modo e
 regione alterius particulæ (videlicet cõparãtes seipfos sibiipfis)
 loquitur. Hactenus mōstrauit quòd mensurat gloriationem suam
 secundum mensurã diuinæ regulæ & fructũ productũ in gen-
 tibus quibusdam vsque ad Corinthios inclusiuè: modo mōstrat
 quòd secundum succrescentes fructus comparat gloriationem
 præsentem futuræ, cõtra illos qui comparabant seipfos sibiipfis.
Crescentis fidei vestra. hoc est, sperantes quòd fides vestra crescat
 numero & merito. *In vobis magnificari.* non in nobisipfis. Hæc
 est vera secundum deum glorificatio, quum pastores & doctores
 sperant magnificari in augmento meritorũ eorum qui sunt eis
 crediti, non in propria gloria, nõ in diuitiis & opibus. *Secundum*
regulam nostram in abundantia. Ordo literæ est: magnificari in vo-
 bis in abundantia, hoc est, in exuberantiam ad alios: & deinde
 secundum regulam nostram, iungit exuberantiam cũ regionibus
 subiunctis. Sperat Paulus crescere merita Corinthiorũ vsque

POSTERIORIS AD CORINTHIOS

adeo vt non egeant Paulo, sed adiuuent Paulū ad conuertendū vteriores regiones, non quascunque, sed secundum regulam nostram passiuē, hoc est regulam à deo nobis datam. Et est sermo de regula locali, de qua prius fuit sermo. *Etiam in illa qua vltra vos sunt euangelizare.* Explicat exuberantiam in loca illa quæ vltra Corinthios sunt, progrediendo ab Hierusalē: de huiusmodi enim vteriori videtur loqui. *Non in aliena regula in ijs qua parata sunt gloriari.* Exponit quid contineatur sub ea quam dixerat secundum regulam nostram: exponit siquidē quod terræ quæ continentur sub aliena regula (hoc est, sub regula assignata alicui alteri Apostolo) nō continentur sub sua regula, exponit quod deus dedit sibi localem regulam excludentem terras contētas sub regulis assignatis alijs. Et hoc est quod ad Romanos scribit se eūāgelizasse vsque ad Illyricum, vbi Christus non fuerat euangelizatus. Vnde nec Romā intendebat ire ad euangelizandum nisi transeuntes: sed vt per Romam iret in Hispaniam, vbi non erat euangelizatus Christus. Et dixit hoc, tum ad describendum illa vteriora loca: q̄ non sine delectu ad quacunque vteriora loca, sed ad illa vteriora loca, quæ non sunt Christo parata iam in aliena regula: tum ad percutiendum æmulos, qui in paratis aliena regula gloriabantur. Et propterea non dixit euangelizare, sed gloriari: vniuersa siquidē aduersus æmulos profecquitur. In quibus cerne pulchram ironiæ profecutionem, proponit quod non audemus nos connumerare & comparare illis qui se commendant, &c. & monstrat longe distare propria tum acta tum agenda ab illorum gloriatione, tum de actis tum de agēdis. Et in vtrisque tangit omnia illa tria, scilicet non in immensum, acceptam à deo regulam, & fructū in populis: quia in gloriatione de vtrisque contraria habebant æmuli. *Qui autem gloriatur.* Siue ego siue quicumque alius gloriatur, siue de actis, siue de agendis, siue de habitis, siue de habendis. *In domino gloriatur.* Hæc gloriationis ratio communis esse debet omnibus hominibus se laudantibus in quacunque materia. In domino autem tunc efficiente, tum sine, tum præcipue forma & ratione gloriationis & materiæ. *Non enim qui seipsum commendat.* laudibus. *Ille probatus est.* in veritate. *Sed quem deus commendat.* Non propria laus reddit hominem laudatum in veritate: sed laus hominis à deo proficiscens, reddit hominem vere laudatum. Gloriatio itaque propria tūc à deo proficiscitur, quando fit in domino, quādo ratione dei, secundum deum, propter deum gloriatur de donis dei.

Vtinam sustineretis. pro, sustinuissetis. Deficit me, *molitū quid.*
 pro, paulum, *insipientie mee.* pro, in insipientia. Legendum
 itaque est *Vtinam sustinuissetis me paululum in insipientia.* Cupit Pau-
 lus vt Corinthij tolerassent paulisper se Paulū in insipientia: hoc
 est commendantem seipsum, quod est officium insipientum.
 Quod est dictū, vtinam præterito tempore commendassem me
 apud vos fungendo officio insipientum, commēdassem sic quōd
 vos sustinuissetis. Et est ratio huius velleitatis, quia si sic fuisset,
 non sustinuissetis pseudoapostolos quos tolerastis ac toleratis.
Sed & supportate. pro, sustinere, *ve.* Dicitio Græca anceps est ad
 sustinere vel sustinetis: subiuncto tamen timori imminentis pe-
 riculi quadrat imperatiuū sustinere, quod hæcenus non fecistis,
 facite modo. ¶ Aduerte pro his & subiunctis totiens (ne oportet
 eadem sæpe repetere) quōd regulariter loquēdo laudare se
 ipsum est insipientia: in aliquibus autē euentibus necessariū est
 vt homo laudet seipsum, & tunc homo sapientis secundū rei ver-
 itatem officium exercet: sed qui actū exercet qui communiter
 est actus insipientis, ideo Paulus insipientiam vocat commenda-
 tionem propriam, quā sapienter exercebat quia necessitatis arti-
 culus exigebat. *Aemulor.* pro, zelo, *enim vos di emulatione.* pro, ze-
 lo. hoc est, zelotypus sum erga vos non humano, non vitioso, sed
 diuino zelo. Inchoat rationem quare oportet ipsum commē-
 dare seipsum. *Respondi.* pro, aptaui, *enim vos vni viro.* Quauis
 multi sitis, aptos tamen vos reddidi vni viro, vnius viri fide, spe,
 atque charitate. *Virginem castam exhibere.* pro, vt exhibeam, *Chri-
 sto.* Non aptaui vni viro vt diuersas sponsas, vt diuersas virgines
 vni viro, sed omnes vos vt vnicam virginem integritate fidei, &
 castam, ad differentiam virginum absque castigatione morum.
 In fide siquidem & moribus euangelicis vnicam ecclesiam con-
 stitui ex omnibus fidelibus describit: & vbi prius vnitatem fide-
 lium ad vnum virum Christum descripsit, modo vnitatem fide-
 lium inter se etiam describit: dicendo q̄ nō vt singulæ concu-
 runt sponsa, sed vt partes, vt integrantes vnam atque eandem
 virginem castam: hoc est ecclesiam vnicā vere integrā fide & ca-
 stam moribus. Ad hoc inquam concinnaui vos vni viro vt exhi-
 beam vos vt vnicam virginem castam Christo: hic quidem offe-
 rendo vos in fide, in futuro autem per speciem: exhibeā autē ve-
 stra perseverantia in interna dispositiōe qua vos aptatos reddidi.

Timeo autem ne. Deficit, quo pacto. *Sicut serpens Euam seduxit.* Deficit, in, *astutia sua.* Explicat rationem zelotypiæ suæ accommodatâ similitudine Eue virginis in statu innocentie seductæ à serpente magna astutia. dixerat enim Corinthios virginem castâ. Historia de seductione Eue clara est in principio Genesis. *Ita corrumpantur sensus vestri.* interni. *Et excidant Superfluunt* ambæ dictiones. *A simplicitate quæ est in Christo.* pro, in Christum. Simplicitas animi erga Christum, est puritas euangelica excludens admistionem seruitutis legalium. Timebat enim Paulus Corinthios à pseudoapostolis diuertere à puritate euangelica, admissa obseruatione legalium legis Moyse. hoc siquidem fuisset corrumpentes eorum à simplicitate erga Christum prætextu legis veteris datæ à deo: sicut serpens seduxit Eua prætextu diuinitatis, eritis sicut dii, &c. Et nihilominus intellige in genere à simplicitate quæ est erga Christum in fide, religione, moribus, & ceteris. *Nam si is qui venit.* De pseudoapostolis loquitur, quos primo describit non missos, sed propria auctoritate venisse, dicendo qui venit. In singulari autem numero describit, ut prosequatur similitudinem serpentis qui venit ad seducendum Euam. seductorem enim intendit describere. *Alium Christum.* pro, Iesum, *prædicat quæ non prædicauimus.* Non dicit alium Christum (quonia hoc esset intolerabile: hoc enim nihil aliud esset quàm prædicare Antichristum) sed dicit aliū Iesum. *Aut alium spiritum accipitis quem non accepistis, aut aliud euangelium quod non recepistis, recte pateremini.* pro, sustinuissetis. Occurrit statim quæstio quonam pacto verificentur hæc verba Pauli, recte sustinuissetis: quū ipse Paulus ad Gala. i. excommunicet etiam angelos, si aliud euangelium prædicauerint. ¶ Solutio est quòd ad Gala. secundum proprietatē sermonis loquitur: in isto autem textu loquitur iuxta consuetum loquendi modū, significantiū per nomē aliud, hoc esse notabiliter præstantius illo. Consueuimus enim frequenti usu relative ad aliam ciuitatem, orationem, conuiuium seu vinum dicere, hæc est alia ciuitas, hæc est alia oratio, hoc est aliud conuiuium, hoc est aliud vinum: significantes quòd hæc notabiliter præstāt illis. Iuxta hunc siquidem loquendi morē loquitur hic Paulus, significans per aliū Iesum præstantiora spectantia ad Iesum. & similiter per alium spiritum, præstantiora dona spiritus: & per aliud euangelium, præstantiora promissa euangelica. Hūc enim sensum manifeste docet subiūcta ratio de æqualitate Pauli ad summos apostolos. Intendit siquidē Paulus excludere à Corinthiis omnem

omnem excusationem: explicando quòd ad audiendum præstãtiora de Iesu ab iis qui se ingerunt tanquã apostolos, aut ad accipiendum præstantiora dona spiritus sancti per illos (acceperãt enim per Paulum multa spiritus sancti dona, scilicet linguarum & prophetiã) aut excellentiora promissa euangelica, recte sustinisset hos novos prædicatores: vt intelligant Corinthij quòd quum nihil horum fuerit, non recte sustinuerunt. Quòd autẽ nihil horum fuerit, manifestat subiungẽdo, *Existimo enim nihil minus fecisse.* pro, habuisse, à magnis apostolis. Non solum ab istis factis apostolis, sed nec etiam ab illis veris magnis apostolis (Petro scilicet, Iacobo & Ioanne, qui etiã ab ipis pseudoapostolis dicebantur magni Apostoli, fingentes se, vt aiunt, ab ipis missos) meliora & præstantiora expectanda sunt quã à me: quoniã ego nihil minus habui à Christo quã illi magni apostoli. Dicit autẽ existimo, non dubie, sed moderate loquens. *Nam, pro, tametii, imperitus.* pro, idiota, *sermone, sed non scientiã, sed pro cognitione.* Si interpretes Græcam dictionem reliquissent, quæ usurpata iam est à Latinis (videlicet idiota) nec restrinxissent textũ, nec occasio fuisset præstita suspicandi Paulum balbum aut indoctum. Idiota siquidem non solum sumitur pro illiterato, sed etiã pro plebeio. Ad differentiã enim pseudoapostolorũ dicit: et si idiota (hoc est plebeius) sermone, nõ tamẽ cognitione: illi nõque concinnato & ornato sermone, docebant: Paulus verò utebatur plebeio sermone. Et recta ratiõ plebibus loquebatur plebeio sermone, accommodans se omnibus. Vnde nulla imperitia Pauli significatur, sed vsus plebeij sermonis, non scribendo, sed loquendo. Vnde & in textu Græco articulus præponitur dictiõni sermone, ad significandum quòd nõ de epistolis, sed de ipso sermone, qui ore tenº profertur, loquitur. ¶ Hũc autẽ esse germanum huius literæ sensum, testatur quod de Paulo legitur Actũũ 14, scilicet quòd vocabant Barnabam Iouem, Paulum verò Mercurium, quoniã ipse erat dux verbi. Cõcedit ergo Paulus (quod sibi obiecebatur) quòd erat idiota sermone, non tamen notitia rerum: vt intelligamus quod licet uteretur sermone communi, nõ tamen notitia communi, sed notitia eccellente ac diuina. Quo cõtra illi pseudoapostoli utebantur sermone ornato, notitiã autem communi. hoc enim directe tendit ad confutationẽ eorũ. *In omnibus autẽ manifestus sum vobis.* pro, sed in omni manifestati in omnibº in vos. Et est sensus, sed in omni materia manifestati sumus in omnibus erga vos, in omnibus spectantibus ad vos.

Reddit

Reddit siquidem rationem tã vsus excellētis notitiæ quàm vsus plebeij sermonis, significando quòd non est vsus eccellente notitia, velut autumans se habere illam, & non explicans eam, sed in omni materia in omnibus ad vos spectantibus manifestati sumus. hinc insinuans quòd ad hoc vt manifesta fierent vobis omnia vestræ salutis vtilia vsi sumus & sermone plebeio, & notitia non plebeia sed diuina. *Aut nunquid. Superfluit aut. Peccatum feci me ipsum humilians vt vos exaltemini?* Nota progressum literæ. Primo cõfuitavit pseudoapostolos ex parte materiæ prædicatæ, deinde ex parte autoritatis prædicantis Pauli: seminabant em̃ quòd Paulus nõ esset tanti pendendus: & in testimonium afferbant tum plebeium Pauli eloquium, tũ q̃ deiectus homo esset. Et propterea reddita ratione priorum, modo ratiõnẽ reddit reliquorum duorum. Quorum alterum est quòd Paulus velut despectus inter Corinthios fuerat. De hac enim deiectione dicit: nunquid peccatum feci me ipsum humilians, in conuersatione nõ cũ factu, & sine autoritate progrediens? hoc enim illi fastuo se incedentes dabant opprobrio: vt superius dictũ est. Et propter ea Paulus dicit an peccatum feci humilians me ipsum pro vestra vtilitate, non passione timoris ductus, sed amore vestræ salutis, vt vos exaltemini, fide. ad hoc enim Paulus se humilem gerebat vt Corinthios prouocaret ad celsitudinẽ fidei & Christianorum morum. ¶ Alterum est, *Quoniam. pro, quòd, gratis euangelium dei euangelizauit vobis?* Sub eodem interrogatiuo aduerbio legẽdum est, nunquid peccatum feci q̃ gratis euangelium dei euangelizauit vobis? Et intendit gratis, hoc est, sine sumptu accepto seu accipiẽdo à vobis. Et huic annectitur circumstantia subiuncta. *Alias ecclesias expoliaui.* pro deprædatus sum. *accipiens stipendia.* pro, stipendium, *ad ministerium vestrum.* pro in hoc vt vobis ministrarem? Et hæc particula sub eodem interrogatiuo legenda est, nunquid peccatum feci quòd alias ecclesias deprædatus sum accipiens stipendium in hoc vt vobis ministrarem? Accumulat Paulus etiam ea quæ æmuli non obiiciebant. Illi enim ægrè ferebant quòd Paulus euangelizasset Corinthiis absque sumptu, eo quòd ipsi sumptus volebant. Paulus autẽ non solũ hoc refert immune a peccato, imò bonũ supererogationis, sed adiungit q̃ tantum circa hoc studuit, vt ab aliis ecclesiis acceperit sumptus vt veniret ad Corinthios. Et hoc vocat deprædari ecclesias alias, tanquam non pro earum vtilitate, sed pro vtilitate Corinthiorũ ab eis accipiens. Et dixit hoc ad retũdendum omni ex parte detractionis

tractionis æmulatorum. Detrahebat siquidem Paulo sine sumptu euangelizanti Corinthiis, torquendo hoc in denigrationem auctoritatis Pauli, tanquam non haberet potestatem sumptus capiendi. Confutat hoc Paulus adiungendo quod ab aliis ecclesiis accepit, non solum dum prædicaret illis ecclesiis, sed etiã ad hoc ut prædicaret Corinthiis: quod fuit maioris auctoritatis. *Et quum essem apud vos, & egerem, nulli onerosus fui.* Non solum veniens ad vos, sed etiã quum diutius manerem apud vos, nec haberem necessaria ad victum sed egerem, neminem tamẽ vestrum grauui. *Nam quod mihi deerat, necessariorum. Suppleuerunt fratres quõ venerunt a Macedonia: & in omnibus, necessariis ad victum & habitaculum, &c. Sine onere me vobis seruauit & seruabo.* Adiunxit & seruabo, ne putaretur quod hæc diceret ut Corinthij prouiderent sibi de sumptu exemplo aliarum ecclesiarum. *Est veritas Christi in me.* Iurantis est. Et oportuit Paulum iuramentum adhibere circa particulam dictam & seruabo: ut crederent Corinthij quod deliberato ac immobili animo hoc dicit. *Quoniam, pro, quod hæc gloriatio, non accipiendi sumptus, quod erat bonum supererogationis. Non infringetur, pro, intersepicietur, in me.* hoc est, aduersus me. *In regionibus Achaia.* Non solum à Corinthiis, sed etiam à quacunque ciuitate Achaia: reuirit Paulus accipere sumptus. Et ratio insinuatur in vocabulis quibus Paulus vtitur: videlicet quia ut onera seu grauamina hi sumptus ibidem habebantur. Verum hanc rationẽ non explicat Paulus, sed verba eius possunt innuere: ipse autem explicat aliam rationem. *Quare? Quæstionem mouet de ratione mouente Paulum ad hoc.* Et statim subiungit responsionem falsam quam æmuli dicebant, *Quia non diligo vos?* Dicebant illi Paulum non diligere Corinthios: & propterea nõ accipere ab eis sumptus, sed ab aliis quos diligit. *Deus scit.* Remittit iudicium in deum: quoniam de actu interiori erat obiectio, scilicet de actu dilectionis quam solus deus nouit. Veram autem causam subiungendo explicat. *Quod autem facio, & faciam, abstinendo à sumptibus in Achaia. Ut amputem occasionem eorum, pseudoapostolorum. Qui volunt occasionem, hoc est, qui cupiunt occasionem habere. Ut (in quo gloriantur) inueniantur sicut & nos.* Ordo literæ est ut inueniantur sicut & nos, in quo (inueniri sicut & nos) gloriantur. Cupiebant pseudoapostoli ut Paulus acciperet sumptus, ut ipsi accipientes sumptus inuenirentur sicut & Paulus, ut non superarentur à Paulo. in hoc enim gloriabantur quod erant similes Apostolis. Paulus autẽ ad tollendum

eis hanc occasionē vt essent sibi similes, nolebat accipere sum-
 ptus: vt vel sic agnoscerēt se inferiores Paulo. *Nā eiusmodi pseudo-*
apostoli. pro pseudoapostoli. Est enim vna dictio cōposita signifi-
 cans falsos apostolos. *Sunt operarij subdoli.* pro, dolosi. A parte de-
 scribit Paulus primū quidem quo ad titulū q̄ falso titulo sunt
 apostoli. nec dicit Apostoli Christi, sed apostoli, ad significandū
 q̄ nec à Christo nec ab alijs vere apostolis erant missi, sed ipsi
 falso dicebant se missos. Deinde q̄ sunt operarij dolosi, quod nō
 in veritate sed dolo operantur, dolo euangelizant. *Transfigurantes*
se in apostolos Christi. Tendentes isti ad quęstum & gloriam &
 ieiunudaismum sumebant personas Apostolorum Christi: hoc
 est missorum à Christo mediate vel immediate. *Et non mirum.*
 Ne Corinthij de tanta pręsumptione mirarentur, tollit Paulus
 admirandi rationem. *Ipse enim iatanas transfiguratur se in angelum*
lucis. Tum inuisibiliter, suggerendo quandoque bona, vt inde dū
 cat ad malum aliquod: tum visibiliter quandoque mentiendo
 se esse angelū dei. Et hoc pluries videtur facere in visione imagi-
 naria: vt in multis personis delusis apparet. *Non est ergo magnū si.*
Deficit, &, Ministri eius transfigurentur velut ministri iustitia.
 Deductio clara est, ratione proportionali suffulta. *Quorum finis*
erit secundum opera ipsorum. Ac si apertius dixisset: tolerat deus in-
 terim istos, sed finis eorum non erit secundum tolerantiam, sed
 secundum opera ipsorum. tunc enim recipient secundū sua ope-
 ra quę modo dolis reguntur. *Iterum dico.* Completa ratione ze-
 lotypię propter corruptores pseudoapostolos, regreditur ad
 propositam prosequendam commēdationem propriā: quā iam
 ostendit esse necessariā, ne Corinthij corrūpantur à pseudoapo-
 stolis. Et quoniam multa ad propriam spectantia laudem dictu-
 rus est, & hoc (vt dictum est) ad officium spectat insipientium,
 ideo iterum monet Corinthios vt considerent rationem dicen-
 di. *Ne quis me putet insipientem esse.* Hoc est quod iterum dico:
 videlicet nullus putet me insipientem esse, nullus putet quod
 laudando me desipiam. *Alioquin,* hoc est, sin secus, si non vultis
 putare me sapientem esse, me sapiēter prosequi quę laudis mez
 sunt. *Velut insipientem accipite me.* hoc est, tanquam insipientis
 officium exercentem accipite me. *Vt & ego modicum quid.* pro,
 paululum, *glorier.* hoc est enim officium insipientis. *Quod loquor.*
 Relatiuum quod, refert subiunctam rationem gloriandi. *Non*
loquor secundum deum. pro, dominum. Subaudi simpliciter & ab-
 solute seu regulariter: hoc est, non est secundum dominū simpli-
 citer

citer & absolute seu regulariter. *Sed quasi in insipientia. sed tan-*
quam vtens ratione congrua insipientiæ. In hac substantia gloria.
pro gloriationis. hoc est, in hoc subiecto gloriationis. Quoniam
multi gloriantur secundum carnem, & ego gloriabor. Ecce ratio quæ
regulariter non est secundum dominum, sed consona insipienti-
tiæ. Ex eo enim quòd alij gloriantur secundum carnalem affe-
ctum, non debemus nos spirituales prouocari ad laudandū nos-
ipfos. prouocatio siquidem hæc non est secundū deum regulari-
ter, sed secundum insipientiam. Et quoniam hæc fuit ratio prouo-
catiua Pauli ad subiunctam gloriationē, ideo appellat ipsam
substantiam gloriationis. ¶ Cum his tamen aduerte q̄ quan-
uis ratio regulariter nō secundum deum reiicienda sit, ū tamen
eadem ratio annexum habeat aliquid secundum deum vincens
cōmunis cursus rationem, sapienter vtitur quis illa ratione. Ta-
le enim quid accidit in proposito: nam huiusmodi gloriatione
pseudoapostolorum annexum habebat periculum corruptionis
Corinthiorum, & propterea sapienter Paulus inde prouocatur
ad gloriationē. Vnde non dicit, & ego gloriabor secundum car-
nem (quod fuisset imitari peccatum) sed dicit & ego gloriabor:
(quod significat prouocari ad gloriationem, sed nō ad effectum
gloriandi.) Libenter enim suffertis insipientes, quum sitis ipsi sapien-
tes. Rationē adiungit suæ gloriationis ex parte Corinthiorum,
libenter tolerantium commendantes se: vt vtrique (hoc est &
ex parte æmulorum) de se gloriantium, & ex parte Corinthiorū
tolerantium illos nō qualitercunque sed libenter) prouocatum
se describat. Sustinetis enim. Manifestat quod dixerat, Corin-
thios scilicet libenter sustinere vere insipientes pseudoaposto-
los. Si quis vos in seruitutem redigit. legalium obseruariarum. Do-
cebant enim pseudoapostoli simul cum fide Christi seruanda le-
galia legis Moyse: quod erat liberatos per Christū redigere in
seruitutem legis veteris. Si quis deuorat. Pseudoapostolos signi-
ficat, sumptus ad similitudinem deuorantium volentes. In quo
tum auiditatem tum magnitudinē significat. Si quis accipit. Non
erant cōtenti sumptibus, sed subdolis artibus accipiebant etiam
alias res. Si quis extollitur. Tumor eorundem quo seipso supra
alios eleuabant, significatur. Si quis vos in faciem cedit? secundum
ignobilitatem dico. Alia quatuor secundum proprietatem sermo-
nis expresserat: hoc quintum non secundum quod verba sonant
manifestat se dicere. non intēdo dicere si quis vestram maxillam
percusserit: sed intendo dicere si quis vos secundum ignobilita-
tem

tem in facie, id est, coram vilipendit. Dicebant enim pseudoapostoli Corinthiis multa ignominiosa, puta quod fuerant idololatrae, ipsi autem colentes deum: quod essent ex vili genere, ipsi autem ex nobili Abrahæ profapia. & similia in quibus Iudei gloriantur præferendo se Gentilibus. Et quia dicebant hæc Corinthiis coram, ideo Paulus dicit, si quis vos in faciem cædit, non secundum corporealem percussione, sed secundum ignobilitatem. *Quasi nos infirmi fuerimus in hac parte.* Superfluit in hac parte. Ad hanc vltimam particulam refertur, tanquam nos infirmi fuerimus. est enim sensus tanquam nos non potuerimus secundum easdem ignobilitates præferre nos vobis, & cedere vos similiter in facie huiusmodi ignobilitatibus. ¶ Percutit pseudoapostolos quod ipsi arrogauerint sibi has nobilitates tanquam proprias, quum secundum veritatem essent communes eis & Paulo. imò (vt manifestabit) aliquæ longe magis cõueniebant Paulo. Paulo siquidem apud Corinthios humiliter cõuersante & hæc tacente, ipsi pseudoapostoli superuenientes arrogarunt sibi has nobilitates, tanquam Paulus non fuerit tanti vt sciuerit illis vti: & propterea dicit, tanquam nos infirmi fuerimus. *In quo quis audeat.* Aperit Paulus non ex impotentia, non ex pusillanimitate hæc tacuisse quæ modo velut insipientia audacter dicit. Est enim sensus, in quo, id est, in quocumque nobilitatis genere, quis, id est, eorum quispiam, audeat. & deinde subiungitur per parenthesis, *In insipientia dico.* officium insipientis exerceo. *Audeo & ego.* audendi rationem habeo & ego. Statimque manifestat audendi rationem supputando nobilitates in quibus gloriabantur. *Hebraei sunt, & ego.* Gloriabantur ex antiquitate generis. Hebræorum siquidem genus ab Heber cuius tempore diuisæ sunt linguæ, processisse ex eo apparet quod etiam Abraham appellatur Hebræus Gene. 14. *Israelita sunt, & ego.* A nobilitate populi electi à deo ad diuinum cultum, ad terramque promissionis possidendam, gloriabantur: nam ex omnibus populis soli Israelitæ electi sunt in peculiarem populum dei. *Semen Abrahæ sunt, & ego.* Gloriabantur tertio quod erant de semine illo Abrahæ, cui promissio facta est à deo de Messia, &c. quod ad magnam nobilitatem spectabat. *Ministri Christi sunt.* Quartum in quo gloriabantur est, quod erant ministri Messia. *Et ego.* Superfluunt ambæ dictiones. Non dicit Paulus (vt in præcedentibus) & ego: sed dicit interposita parenthesis. *Vt minus sapiens dico, plus ego.* Sum plus ego minister Christi quam ipsi, quauis in hac mea cõmendatione officium minus sapientis exerceam. Probat autem hoc

hoc vltimum (videlicet q̄ ipse est plus minister Christi) à per-
 pēsis propter Christum. *In laboribus plurimis.* pro, abundantius,
in carceribus abundantius, in plagis supra modum. Hæ duæ particulæ
 transpositæ sunt. nam in textu Græco secundo loco scribitur in
 plagis supra modū, & tertio loco in carceribus abundantius. *In*
morbis frequenter. hoc est in periculis mortis. *A Iudæis quinquies.*
 hoc est, quinque vicibus. *Quadragenas,* subintellige plagas. *Vna*
minus accepi. hoc est, singulis quinque vicibus trigintanouem.
 Deutero. siquidem 25. cap. quum statuisset Moyses iuxta mensu-
 ram delicti plagarū modum, adiecit ita tamen vt quadragenari-
 us numerus nō excedatur. Quocirca Iudæi clementer se exhi-
 bebant quo ad vnā tantū plagam erga Paulū. *Ter virgis cæsus*
sum. Hinc apparet q̄ non virgis sed instrumento Iudæi quadra-
 genas dabant: à Gentilibus enim ter virgis se cæsum, ipsa distin-
 ctione significat. Semel tamen tantū legitur in Actibus Aposto-
 lorum. *Semel lapidatus sum.* Et hoc quoque in Actibus apostolorū
 legitur. *Ter naufragium feci, nocte & die in profundum maris sui.*
 Superfluit maris: & legēdum est, *Noctem & diem in profundo feci.*
 Et hoc non solum fuit passio, sed diuinum miraculum. *In itinere*
ribus saepe, periculis fluminum. Primum periculum itineris à flumi-
 num impetu describit. Et deinde subiungit, *Periculis latronum.*
 quod erat magis periculum corporū quàm reorum. *Periculis ex*
genere. Iudæorum insidiantium. *Periculis ex gentibus.* commotis à
 Iudæis. *Periculis in ciuitate* vt scribitur de Epheso. *Periculis in soli-*
tudine. hoc est, in locis desertis. *Periculis in mari, periculis in falsis*
fratribus. hoc est, in falsis Christianis. *In labore & erumna.* hoc est,
 non solum in labore, sed etiā in difficili & oneroso labore. *In vi-*
gilijs multis. pro, saepe, *in fame & siti, in ieiunijs multis.* pro, saepe, *in*
frigore & nuditate. Præter illa quæ extrinsecus sunt. Numerata siqui-
 dem mala, adiacentia & imminenti proprio corpori erant: hæc
 autem quæ subiungit foris erant, vt pore remota. *Instantia mea*
quotidiana. hoc est, vigilancia mea indefessā. *Solicitudo.* pro, cura,
omnium ecclesiarum. Curam siquidem Paulū habuisse etiā eccle-
 siarum, in quibus nō fuerat, epistolę eius manifestant ad Roma.
 & Colo. *Qui infirmatur.* nō ægritudine corporis sed animi. Qua-
 litatem curæ suæ describit ab effectibus internis. *Et ego non infir-*
mor? compatiendo. *Quis scandalizatur.* infirmatur ab intrinseca
 imbecillitate: scandalizatur ab extrinseco offendiculo. Vtrisque
 Paulus compatitur, propter vtrosque affligitur. Ideo subdit, *Et*
ego non moror? Ad similitudinē eius qui consumitur ab igne, ma-
 gnitud

gnitudinem zeli sui affligētis ipsū significat. & in his duobus vera forma pastoris in internis affectibus describitur: quoniam in his duobus pendet vniuersa cura pastoris. *Si gloriari oportet, que infirmitatis meae sunt gloriabor.* Quauis hactenus ea quae fortitudinis sunt (cuius praecipuus actus consistit in sustinendo) commemorauerit, & modo quod infirmitatis seu imbecillitatis animi apparet commemoraturus sit, fugam scilicet: quia tamē omnibus cōmune est consistere in passione corporis, propterea dicit: si gloriari oportet, propter vos, gloriabor in iis quae sunt infirmitatis meae. Sententia enim haec respicit etiam antedicta de infirmitate corporali: quoniam omnia quae patimur, ex parte infirmitatis corporalis se tenent. in cuius signū eximemur ab omni passione resurgētes impassibili corpore. Et est sensus: si gloriari oportet, ea quae passus sum erunt mihi materia gloriationis. Et dixit hoc, ad explicandum quod haec quae narrauit ad manifestandum se esse plus ministrū Christi quā illos pseudoapostolos, sunt talia quae sunt illi materia gloriationis si gloriari oportet. Et ne quisquam conficta haec putet, subiungit, *Deus & pater domini nostri Iesu Christi scit (qui est benedictus in secula) quod non mentior.* Superfluit nostri. Et potest particula haec intelligi narratiue & inuocatiue: hoc est, inuocando deum in testem. *Damasci.* Hic punctandum est: ac si dictū fuisset, in ciuitate Damascena. *Præpositus gentis, præfectus gentis. Aretæ regis,* cuius autoritate erat præfectus. *Custodiebat ciuitatem Damascenorum.* Ex eo quod Damascenos distinguere videtur à gente Aretæ regis, insinuat quod rex Aretæ gentem habebat velut præsidium ad manutendam ciuitatem sub se, de cuius gentis præfecto loquitur Paulus. *Vt me comprehenderet, pro, comprehendere me volens. & per fenestram in sporta demissus sum per murum: & sic effugi manus eius.* Superfluit sic, Res haec gesta scribitur Act. 9. cap. Et quia fugere est actus imbecillitatis, actus est timidi, ideo Paulus appellauit actum infirmitatis suae, in rei tamen veritate fuit actus prudentiae, vt seruaretur vtilitati ecclesiarum.

CAPVT XII.

SI gloriari oportet, non expedit quidem. Superfluunt si, & quidem, & loco quidē deficit mihi. Nam in Paulo legitur, nō expedit mihi: rursus circa dictionē oportet, non concordant Graeci codices. cōmuniter enim videtur legi aduerbium affirmatiuum: puta certe aut sane. Itaque quod textus est, *Gloriari sane non expedit mihi.* Aliqui verò codices habent sic, *Gloriari oportet? non expedit mihi*

mihī. Et iuxta hos codices legitur interrogatiue (tanquam quæ-
 stionem proponēdo) gloriari oportet? & subditur respōsio, non
 expedit mihī. ¶ Crediderim ego admittēdo huiusmodi lectio-
 nē, vtranque particulam assertiue legendam, asserit enim quod
 gloriari oportet, & quod non expedit sibi. necessitas siquidē glo-
 riandi manifesta est ex periculo corruptionis Corinthiorum à
 pseudoapostolis. Ratio autem quare non expedit Paulo, sed Co-
 rinthiis, sed nobis, in promptu est: tum quia periculo se expone-
 bat maioris oblocutionis & detractionis: tum quia quātum est
 ex suo genere, gloriari de acceptis periculū affert perdendi illa.
 Sequendo priorem lectionem, asseritur tantūmodo quod gloriari
 nō expedit mihī propter rationes dictas. Et præmisit hoc, quo-
 niam de occultis donis erat se laudaturus in subiunctis. Vnde &
 subdit, *Veniam autem.* pro, enim. Rationem reddit quare dixit
 non expedire sibi, quia ad occulta dei dona transit. *Ad visiones
 & reuelationes domini.* hoc est, ad visiones claras: visio enim sine
 detectione rei visæ, visio quidem est, sed non clara: visio autem
 cum detectione rei visæ, visio clara. Videmus enim quandoque
 imaginaria visione aliqua absque reuelatione visorum: vt patet
 in visione Nabuchodonosor & Pharaonis. Quādoque autē vi-
 demus & visā intelligimus: & tunc cōcurrunt simul visio & re-
 uelatio. Et ne de visionibus quomolibet intelligas, adiunxit
 domini: vt diuinas significaret visiones & reuelationes. *Scio ho-
 minem in Christo.* Hoc est, hominem Christianum, hominem in-
 ternum renouatum in Christo: ad differētiā hominis externi
 nondū regenerati in Christo, sed expectantis regenerationē cor-
 porū in resurrectione mortuorū. *Ante annos quatuordecim.* Tum
 ne nouitium in huiusmodi excellentibus donis crederent, ante
 annos quatuordecim commemorat se hæc habuisse: tum vt in-
 telligant quod tāto tempore tacita, modo coactus aperit. *Sive in
 corpore.* Deest, nescio, *sive extra corpus nescio (deus scit) raptū huius-
 modi.* Aduerte perspicax lector tū ex proprietate sermonis tum
 ex distinctione literæ significari quod modus essendi animæ pro-
 priæ tēpore illius raptus ignotus fuit Paulo. Dico autē hoc: quia
 ex his duobus habetur quod nō de modo raptus sed de modo es-
 sendi Paulus loquitur: nam iuxta proprietatem sermonis nō ve-
 rificatur differentia hæc inter raptum Habacuc in Babylonē, &
 raptum Ezechielis in Hierusalē. Raptus siquidem Habacuc po-
 test dici in corpore: sed raptus Ezechielis non potest dici extra
 corpus, qui tamen solo spiritu iuit ex Chaldaea in Hierusalem.

Vnde non significatur quod siue corrupto corpore siue non corrupto corpore, nescio: sed proprie significatur quod siue huiusmodi internus homo fuerit tunc in corpore siue extra corpus, ita quod anima fuerit separata à corpore (hoc enim proprie significat extra corpus) nescio. ¶ Patet quoque hic idē sensus ex ipsa distinctione literę, nā si participiū raptū referat Paulus ad siue in corpore siue extra corpus, nō separasset illud à prioribus dictionibus, & coniunxisset illud cum sequenti dictione huiusmodi. Hęc enim distinctio indicat planum literę ordinem esse ut siue in corpore, siue extra corpus nescio, deus scit, referatur ad hominem in Christo (hoc est, ad hominē internū regeneratum in Christo) & deinde participium raptū referatur ad sequentia. Raptum huiusmodi hominem internū. *Vsq̄ ad tertium cælum.* hoc est, vsq̄ ad supremum cælum, vsq̄ ad locum in quo deus & beati habitare dicuntur, vsq̄ ad cœlestem patriam.

¶ Appellauit autem locum illum summum, cælum tertiuū: quia in sacra scriptura trium cœlorum mentio fit. Infimum est cælum aëreum: iuxta illud, Volucres cœli. Medium est cælum astratum: de quo in principio Gen. Et posuit eas in firmamento cœli. Tertium ac summum est aquę omnes quę super cœlos sunt: cuius pluries scriptura meminit. Quod appellamus cælum aqueum: philosophi verò appellant Primum mobile. Empyreū siquidem cælum, à posterioribus traditum, nullibi inuenitur in scriptura. ¶ Nominat autem raptum ad significandum quod sola vi eleuantis, nulla ad hoc concurrente inclinatione naturę facta est hęc interni hominis eleuatio. *Et scio huiusmodi hominem siue in corpore siue extra corpus, nescio, deus scit.* Non de alio, sed de eodem loquitur raptu. Et clarius explicat sensum ante dictum de modo essendi in corpore ignoto: quoniam manifeste distinguit raptum à præcedentibus, subiungendo, *Quoniam, pro, quod, raptus est in paradysum.* Prius dixerat quod raptus est in tertium vsq̄ cælum: modo dicit quod raptus est in paradysum: hoc est, in hortum arboribus confutum. Metaphorico sermone delectationis locum significauit: imitatus verbum domini ad la tronem, hodie mecum eris in paradiso. Et manifestat per hoc quod est raptus non solum secundum vim intellectuam ad intelligendum, sed etiam secundum voluntatem ad delectationē percipiendam: ut perfectum omniquaque describat interni hominis raptum: nam in eo non sunt nisi istę duę partes, intellectus scilicet & voluntas. *Et audiuit arcana.* pro, ineffabilia, ver-

ba. Non dicit, & vidit, sed & audiuit: ad significandum quòd per modū discipline intellexit, tanquam ab alio doceretur. Ad quòd etiam clarius explicandum non dicit, & vidit aut audiuit ineffabile verbum, sed in numero plurali ineffabilia verba: vt intelligeremus quòd ibi didicit (quemadmodum etiam angeli dicere dicuntur) multa ineffabilia. Et declarando ineffabilitatem subiungit, *Quæ non licet*. pro, liceat, *homini loqui*. quæ non fas sit mortali homini communicare aliis, tam excelsa tamque diuina sunt. Et dixit hoc ad manifestandum quòd ea quæ audiuit longe superant quæcunque ipse communicauit nobis: vt intelligamus quòd non omnia communicauit quæ audiuit, sed excellentiora ea ratione non communicat, quia non est fas mortali homini illa dicere. *Pro huiusmodi gloriabor*. hoc est, pro hoc interno homine raptò gloriabor. *Pro me autē nihil*. pro, non gloriabor, nisi in infirmitatibus meis. hoc est, pro me autem non raptò, pro me viuente in carne non gloriabor nisi in iis quæ spectant ad ea quæ patior. Quamuis ipsemet sit ille homo raptus: quia tamen nescit vtrum in corpore an extra corpus fuerit tūc, tanquam de altero homine dicit quod ratione illius habet materiam vnde possit gloriari: pro se autem viuente in carne mortali non vult gloriari, nisi in spectantibus ad pœnalia. Vnde & superius non nisi pœnalia explicauit. Nam & si voluero gloriari, ego viuens in carne de aliis quam de pœnalibus: hoc est, de donis diuinis mihi viuenti in carne collatis. *Non ero insipiens*. Et rationem subiungit, *Veritatem enim dicam*. Superius dixerat accipite me tanquam insipientem: modo dicit, non ero insipiens: vt intelligamus quòd aliud est assimilari insipienti in exteriori actu (hoc est, in commendatione sui ipsius) & aliud est vere desipere. Manifestat hîc quòd si vellet gloriari, non vere desiperet ex parte rerum dictarum, quia veritatem diceret. *Parco autem*. hoc est, abstineo autem à commendando me ipsum viuentem de donis diuinis internis. *Ne quis me*. pro, in me existimet supra id quod videt in me. Superfluit in. Et est sensus: ne quis reputet in me esse supra id quod videt me esse: sicut Lyconici reputarunt in Paulo & Barnaba numen esse diuinitatis supra id quod videbant ipsos esse. Videbant enim ipsos esse homines mortales, & tamen reputabant eos deos. *Aut audit ali- quid ex me*. ne quis reputet supra visum, aut supra auditam doctrinam ex me procedentem. *Et ne magnitudo*. pro, excellentia, *reuelationum extollat me*. pro, extollar. *datus*. pro, data, est

mibi stimulus. pro, sudes. non est hic sermo de instrumento quo punguntur boues (de quo in Actis Apostolorum dicitur, durum est tibi contra stimulum calcitrare) sed de instrumento militari, de telo acuto quod sudes vocatur. de quo scribitur Iob 40. In sudibus perforabit nares eius, *Canis mea.* Superfluit mea. Et nō in casu genitiuo sed datiuo legendum est, *Carni.* Ita quōd non describitur caro pungens sed puncta: nō describitur data sudes spiritui sed carni. *Angelus Satanae.* pro angelus Satan. Appositiue enim legenda est vtraque dictio in casu nominatiuo, angelus qui est Satana, angelus aduersarius. Quam dixerat sudem datam carni, modo dicit angelum aduersarium: vt significet diuinam authoritatē qua missus est, qua data est. *Vt me colaphizet.* Quae vexatio corporis fuerit non constat: quoniā sermone metaphorico vtitur Paulus. *Propter quod.* pro, hoc. Ita quōd pronomen non relatiuum est. *Ter dominum rogavi vt discederet a me,* angelus Satan. *Et dixit mihi.* dominus. Attende quōd ter voluit dominus rogari antequam responderet Paulo. *Sufficit tibi gratia mea.* Et rationem negationis subiungit deus. *Nam virtus.* pro, potentia mea, *in infirmitate perficitur.* Volo te poenam hanc sustinere, quia potētia mea perficitur in infirmitate: hoc est, in impotentia. Et directe est sermo de potentia gratiæ dei existentis in hominibus: hæc enim potentia quantum ad executionem perficitur in imbecillitatibus nostris. ¶ Si hoc non intelligis, distingue duos status hominis: alterum prosperitatis temporalis, alterum aduersitatis. Et considera quōd in statu prosperitatis, propria hominis potentia exercetur, augetur, & perficitur: potentia verò gratiæ dei nihil aut parum cognoscitur, appetitur, requiritur: in statu autem aduersitatis appetitur executio diuinæ potentiæ, habetur & agnoscitur, non secundum effectum liberationis animi ad omnia vincēdum propter deum. Et hoc proprie est diuinam potentiam in infirmitate perfici. Perficitur enim executio diuinæ potentiæ, roborando vires animi ad superandū quæcunque. Et propterea non abstulit deus à Paulo vexationem illam vt potentia gratiæ dei in ipso continua executione perficeretur, magis ac magis roborando animum eius in iis quæ dei sunt. *Libenter igitur.* pro, libentissime igitur. Et deficit magis. *gloriabor in infirmitatibus meis, vt inhabitet in me virtus.* pro, potentia, *Christi.* Hinc habes quōd de potentia dei habitante in homine dictum est, potentia mea in infirmitate perficitur

citur. Infert Paulus quòd non libenter, sed libētissime acceptat pro materia gloriandi, imò magis gloriandi in infirmitatibus (hoc est, in pœnalibus, in propriis pœnis) ad hunc fructum non vt hospitetur, sed inhaberet, vt firmetur, & per modū habitantis vtatur me potentia Christi, non potentia propria. *Propter quod placeo mihi.* Superfluit mihi. Velut alterum corollarium deducit. *In infirmitatibus meis.* Superfluit meis. Primo deduxit materiam gloriationis fore proprias infirmitates, modo deducit materiam complacentiæ internæ esse infirmitates. Et ne ambiguum relinquat quid intelligi nomine infirmitatum quas toties repetiit, subiungit explicando per species. *In contumelijs.* quæ sunt pœnæ animi tollentes honorem. *In necessitatibus.* victus & vestitus. *In persecutionibus.* de loco ad locum. *In angustijs.* insidiarum, vexationum, & pressurarum hinc inde. *Pro Christo.* Hoc est condimentum omnium: nam nulla est ratio quæ placeant hæc pœnalia absolute, sed pro Christo summa est ratio. ¶ Et ex his perpendere potes, erudite lector, quòd iudes data Pauli carni angelus Satan, sub hoc genere continetur: nisi enim sub infirmitatis genere contineretur, non attulisset deus pro ratione, nam potētia mea in infirmitate perficitur. Ad quod declarandum Paulus infirmitatum genera subiūxit. Et vere (vt prius dictū est) pœnalia omnia infirmitates dicuntur: quia omne pati, infirmitatis seu impotentia est. *Quum enim infirmor.* Hoc est, quū patior cōtumelias, necessitates, persecutiones, &c. *Tunc potens sum.* animo, potentia diuina in me habitante, tunc roboror eadem potentia. Prius dixerat dei potentiam roborari in infirmitate hominis, modo dicit seipsum roborari quum infirmatur: vt intelligamus idem esse potentiam dei in nobis perfici, & nos potentes effici secundum illam potentiam. *Factus sum inspiens.* pro, glorians, *vos me coegistis.* hoc est, gloriando, factus sum similis insipienti, sed nō absque causa, quoniam vos me compulistis, zelus erga vos compulit me ad hoc. *Ego enim à vobis debui commendari.* Rationem aliam accumulat quare compulsus sit seipsum commendare. Et affert nouam rationem ex parte defectus Corinthiorum qui superuenientibus pseudoapostolis debuissent obicere laudes Pauli ad confurandum illos. Et propterea dicit, ego à vobis debui commendari. Et merita iustæ commendationis subiungit primo ex parte ipsius Pauli. *Nihil enim minus feci.* pro habui, *ab ijs qui sunt supra modum apostolis.* hoc est, non minora dona diuina habui quàm habuerint Petrus, Ia-

cobus & Ioannes, qui sunt supremi apostoli. Et dixit hoc, quoniã pseudoapostoli dicebãt Paulum non esse æqualem apostolis qui fuerunt cum Christo in carne. *Tamet si nihil sum.* Cum præcedenti sententia iungitur hæc particula. Temperat enim quod dixerat. Alibi siquidem dicit, ego sum minimus apostolorum, qui non sum dignus vocari apostolus: & modo eandem humilitatis temperantiam adiecit. Aequalia enim dona dei se dicit habuisse, tametsi nihil est quod inferius est quã esse minimum apostolorum. Et vere dicit nihil sum, quãtum est ex me, qui sum æqualis supremis apostolis ex donis dei in me. *Signa tamen.* pro, quidem, *apostolatus mei.* pro, apostoli, *facta sunt super vos.* pro, in vobis. Manifestat ab effectibus sensibilibus promissis veris Christi apostolis se esse verum apostolum. *In omni patientia, in signis & prodigijs & virtutibus.* pro, patientiis. Quatuor genera effectuum sensibilem apud Corinthios patrata suppurat. Quorum primum ac præcipuum Christi testimoniũ est patientia in omnibus: hoc est enim primum quod Christus apostolis mandavit. Deinde miracula, tum in signis: nam impositione manuum dabat spiritum sanctum sensibilibus apparentem in signis linguarum seu prophetiã. Tum in prodigijs mirabilium operum: quale fuit & Magum excacare, & fornicarium tradere Satanæ, seu aliquid huiusmodi. hæc enim exẽpli gratia asserimus. Tum in potentiis curationum, diuersas sanãdo ægritudines, & huiusmodi. Nescimus enim in specie quæ apud Corinthios facta sunt: nec hæc in genere sciremus nisi Paulus ipse scripisset. *Quid est enim quod minus habuistis præ ceteris ecclesijs.* pro, quã ceteræ ecclesiæ: nisi quod ego ipse non grauavi vos. sumptibus. Iam enim dictum est quod ab alijs ecclesijs accipiebat sumptus. *Donate mihi hæc iniuriam.* Ironia est. *Ecce tertio hoc paratus sum venire ad vos, & non ero grauis vobis.* Superfluit hoc. *Non enim quero quæ vestra sunt, sed vos.* non mihi, sed Christo. Ratio siquidem est noua quare non vult ab eis bona temporalia. *Nec enim debent filij parentibus thesaurizare.* Aliam accumulatur rationem ad idem. *Sed parentes filijs.* Ad percutiendum pseudoapostolos (de quibus superius dixerat, sustinetis si quis accipit) hæc dicit: vt vel hinc discernant quod non ipsi patribus, sed patres ipsis debent recondere necessaria. Regulariter siquidem parentes recondunt filiis, sicut & generarunt & aluerunt: præter regulariter verò filij debent parentibus prouidere, in articulo scilicet necessitatis. Paulus quod regulare est, assumit. *Ego autem libentissime impendam*

pendam. Vobis quæcunque habuero vt verus pater. Et superimpendar ipse. pro, & expendar. pro animabus vestris. non solum impendam quæ habuero, sed expendar egomet officiis, passionibus, & demum (si opus fuerit) morte pro salute animarum vestrarum. Licet plus. pro, abundantius. Vos diligens, minus diligar. Prouocantis est ad rependendam æquam dilectionem: vt auertat eos à pseudoapostolis. Sed esto. Inchoantis est nouam obiectionem. Ego vos non grauau. in temporalibus bonis.

Sed quum essem astutus, dolo vos cepi. Ecce alia obiectio quòd quanuis ego personaliter non grauauerim vos, astute tamen & dolose per meos internuntios decepi vos, accipiendo vestra. Suspicio ego Paulum hæc dicere, quòd his artibus vterentur pseudoapostoli. Erant enim (vt dictum est) dolosi operarij: & hæc est ars doloform, vt vtantur intermediis hominibus suggerentibus vt porrigant, vt donent, & cætera cum multis figmentis.

Nunquid per aliquem eorum quos misi ad vos, circumueni vos? Nullus interpret (quem viderim) interpretatus est textum Pauli vt iacet, eo quòd mutilus apparet: iacet enim sic, Num aliquem eorum quem misi ad vos, per hunc circumueni vos? Prima enim particula mutila manifeste est, sed intentus sensus habetur. Rogavi Titum & misi cum illo fratrem. Nescitur quis fuerit iste frater. Nunquid Titus vos circumueni? certus enim erat quòd non. Vnde & manifestat hoc tum ab internis, dicendo, Nonne eodem spiritu ambulauimus? Spiritus enim intus est. Tum ab externis, Nonne eisdem vestigijs? Vestigia siquidem ad exteriora spectant opera. Olim. pro, rursus, putatis quòd excusemus nos apud vos?

Anceps est lectio, an narratiue, an interrogatiue legendum sit. Et narratiue quidem significat quòd alias etiam hoc putauerant. Magis tamen quadrat vt legatur interrogatiue.

Et aduerbium rursus, aliud dicendi caput significat: nam hic incipit materiam iudicalem. Ita quòd puctandum est post rursus: & subiungendum interrogatiue. Putatis quòd excusemus nos apud vos? hoc est, putatisne quòd hæc quæ diximus excusatorie apud vos homines, & non vere dicamus? Hunc enim sensum subiuncta præ se ferunt. Coram deo in Christo loquimur. Non excusatorie apud vos homines, sed vere teste deo, loquimur in Christo, loquimur secundum Christum, vt non solum vere, sed etiam recte hæc se loqui significet.

Omnia enim charissimi. pro omnia autem dilecti, propter adificationem

nem vestram. Non solum vere & recte, sed etiam necessario propter ædificationem vestram in spiritualibus loquimur non quædã, sed omnia. Dixerat enim tot, talia, & tanta de seipso, ut opus fuerit iuramento, & explicatione causæ finalis mouentis ipsum ad dicendum. *Timeo enim ne forte quum venero.* Rationem reddit necessitatis dictæ propter ædificationem vestrã. Simulq; explicat materiam timoris superius propositi, quã dixerat, timeo ne corrumpantur sensus vestri à simplicitate quæ est in Christum. Tunc enim in genere dixit à simplicitate, modo in specie explicat à simplicitate morũ & fidei. *Non quales volo.* corruptos in fide vel moribus. *Inueniam vos.* Et timeo quòd. *Et ego inueniar à vobis.* Superfluit, à significatur enim quòd ego inueniar erga vos. *Qualem non vultis.* Mœstũ & iudicem rigidum. *Ne forte.* Deficit sint, & legendum est, *Ne quo pacto sint contentiones.* Quod dixerat in genere non quales volo; explicat in specie multorum vitiorũ. & primo cõtentiones in verbis. *Æmulationes.* hoc est, inuidiæ in animis. *Ani nositates.* pro, iræ, vel ad vltiscẽdum. *Dissensiones.* pro, concertationes, in studiis & factis. *Detractiones.* contra famã. *Insurrectiones.* contra amicitias. *Inflationes.* tumores superbi, despiciendo alios. *Seditiones,* contra ecclesiæ pacem. *Sint inter vos.* Superfluunt hæ tres dictiones. *Ne iterum quum venero.* Explicata illa particula non quales volo quo ad mores, incipit explicare illam aliam qualem non vultis. Vnde incipit, qualem non vultis quo ad mœstutiã. *Humiliet me deus.* Deest, meus, apud vos. Bonus pastor inueniens subditos in peccatis, deiicitur, tum extra exterioribus, scilicet signis, tum intus, mœreore. vnde & subditur, *Et lugeã multos qui antè peccauerunt, & non egerunt penitentiam super immunditia & fornicatione & impudicitia quã gesserunt.* De venereis est sermo. Et impudicitia proprie respicit actus libidinosorũ osculorum, tactuum, & huiusmodi. Fornicatio autẽ ipsum concubitum naturalẽ. Immunditia autem forte significat concubitum contra naturam: aiunt enim apud Corinthios vitium hoc regnassẽ.

CAPVT XIII.

Ecce tertio hoc venio ad vos. Superfluit ecce. Et est sensus, tertia hac vice. Tractauit illam particulam qualem non vultis quo ad mœstutiã, prosequitur modo eandem quo ad iudicium.

¶ Et dicit venio, tanquam præsentem propinquum aduentum suum ad eos denuntians. *Ut in ore duorum vel trium testium stabit omne verbum.* Superfluit vt. Ne putent Corinthij quod vel præcept

præcepti iudicabit, vel quòd magna vtetur multitudine testium explicat eis quòd secundum formam diuinæ legis procedet, duobus aut tribus testibus requisitis & sufficientibus. *Prædixi ergo.* Superfluit ergo. *Et prædico vt præsens vobis.* pro, iterum, & nunc *absens.* Deest, scribo. Sensus est quòd bis præsens apud vos prædixi & prædico, hoc est, prædixi & vtor præsentia vt perseuerante. Intendit enim quòd duæ præsentia sunt duæ prædicationis pe. seuerantes (hoc est, non abolitæ) tanquam duæ monitiones canonica, tertia verò sit quam nunc absens scribit: vt trina monitione præmissa, in aduentu suo procedat ad iudicium.

¶ Aduerte tamen difficultatem nonnullam in verbis literæ: ex eo quòd dicit & prædico præsens iterum, sed apponit aduerbialiter coniunctionem vt dicendo, & prædico vt præsens iterum: tanquam non fuerit secundo præsens, sed tanquam præsens secundo prædicat. Quia tamen clare bis dixit tertio se ire ad eos, potius quadrat significari quòd vtitur secunda præsentia vt prædicationis: & quòd propterea apposuerit similitudinis aduerbiū. *In qui ante peccauerunt & ceteris omnibus.* Ad omnes extendit has tres monitiones more iudicū, vna pro trina canonica monitione præmissa. *Quoniam.* pro, quòd, *si venero iterum non parciam.* Non constat an iterum, construatur cū venero, an cum parciam. Quòd enim aliàs pepercerit, ex superioribus insinuat, quum dixit & ego si quid donavi propter vos in persona Christi. *An,* pro, quandoquidem. Non dubitando, sed arguendo loquitur. *Experimentum queritis.* hoc est, documētum in executione queritis. *Eius qui in me loquitur Christus.* pro loquentis in me Christi. Affirmat Paulus quòd Corinthij non se emendantes quærūt factum experiri Christū loquentem in ipso Paulo: hoc est experiri effectum sensibilibus vltionis Christi loquentis in Paulo. Et dicit hoc ad prouocandum eos ad pœnitentiam ante suum aduentū: ne experiantur huiusmodi vltionem. Tradebat siquidem Christus in Paulo quos Paulus damnabat vexationi sensibili à Satana. *Qui in vobis.* pro, in vos, *non infirmatur, sed potens est in vobis.* pro, in vos. Christus erga Corinthios non quæ infirmitatis suæ fuerant (paupertatem, persecutiones, & eius generis reliqua) exercebat, sed quæ potentia suæ erant, donando eis dona linguarū & prophetia: & puniendo etiam traditione Satanae. Et propterea Paulus dicit quod Christus non infirmatur erga vos, sed potens est erga vos. ¶ Et adiungit hoc ad hoc vt timeant experiri vltionem Christi loquentis in Paulo. Ac si apertius dixisset: experti iā estis
per

per me in vobis ipsi potentiam Christi. Nam et si crucifixus est ex infirmitate, hoc est ex eo quod habuit carnem palpabilem, subiectam potestatibus mundi huius. Sed viuit, pro, viuit tamē, ex virtute, pro, ex potentia, dei. vita immortalis & potētissima: unde prouenit quod est potens erga vos. Nam & nos infirmi sumus in illo. Considera hæc duo. Christus crucifixus est, ex infirmitate, & nos sumus infirmi in illo: hoc est, & nos assimilamur Christo infirmo afflicti, vexati in tot & tātis. Sed viuimus cū eo ex virtute, pro, potentia, dei in vobis, pro, in vos. hoc est, attamē assimilamur quoque Christo viuenti ex potentia dei, in hoc quod viuimus cū Christo vita spiritus ex eadem potentia dei erga vos. Et intendit explicare vitam spiritus sui perseverare potentē erga Corinthios ad puniendum, potentia autem nō humana sed diuina. Declarat siquidem eis quod non expedit eis expectare experimentum Christi in se loquentis, quia perseverat in vita spiritus eius diuina potentia.

Vosmetipsos tentate. Queritis experimentū Christi in me loquentis: male facitis spectādo in me, spectate vosmetipsos, examinādo, discutiendo vos ipsos. *Si estis in fide.* Prius dixerat non quales volo, & explicauerat quo ad mores: modo idem explicat quo ad fidem. An autē sermo sit de fide necessaria ad salutem, an de fide quæ est gratia gratis data (qua scilicet fiunt miracula) nō vsquequaque liquet. *Ipsi vos probate.* Nisi sit exaggeratio, ad mores refertur, monet siquidem vt discutiant seiplos tam in fide quā in moribus. *An non cognoscitis vosmetipsos quia,* pro, quod, *Christus Iesus in vobis est?* Quasi dicat, certum est quod cognoscitis vosmetipsos quo ad hoc quod Christus Iesus est in vobis. Quod potest intelligi de esse Christi in eis per fidem, vel per dona linguarū & prophetiæ, vel per sensibilem punitionem, quā experti sunt in incestuoso, ipsismet Corinthiis mediantibus. *Nisi forte reprobis estis.* Quod potest referri vel ad verbum cognoscitis, vel ad verbū est in vobis. Magis tamen quadrat vt referatur ad verbum cognoscitis. Et est sensus quod certū est vos cognoscere ex tot effectibus vosmetipsos quo ad hoc quod Christus est in vobis secundum tot effectus, nisi forte reprobis estis: hoc est, nisi forte dati sitis in reprobum sensum, vt hoc non cognoscatis, nisi forte excideritis à tali gratia cognoscēdi vosmetipsos in hoc: hoc enim esset esse reprobum. *Spero autem quod cognoscitis,* pro, cognoscetis, *quia,* pro, quod, *nos non sumus reprobi.* hoc est quod nos non excidimus à gratia nobis data. Cadens enim à gratia tibi concessa, reprobus est, vt pote reprobatus à deo quo ad illam gratiā. Et intendit per hoc Paulus

lus declarare q̄ dato q̄ aliqui Corinthij exciderint à gratia eis
 data, & q̄ nō cognoscant seipſos, cognoscent tamen Paulū non
 excidiſſe à gratia ſibi data, ſed perſeuerare in eo omnem quam
 acceperat gratiam. *Oramus autē deum.* pro, opto aut apud deum,
vt nihil mali faciatis. Dixerat q̄ quanuis Corinthij reprobi inue-
 nirentur, ipſe tamen nō inueniretur reprobus, ne putaretur Pau-
 lum deſiderare demonſtrationē ſuæ potentię puniendo alios, vt
 ſic appareret experientia teſte probatus à deo, explicat ſe deſide-
 rare totum contrarium. Et propterea dicit q̄ cupio apud deum,
 non ſolum dico coram hominibus, ſed etiam apud deum in ve-
 ritate præcupio, prædeſidero vt nihil mali faciatis, quod eſt ſub-
 trahere mihi materiã punitionis. Et hoc ex parte veſtri. *Non vt
 non probati appareamus.* iudicando & puniendo diuina potentia.
ſed vt vos quod bonum eſt faciatis. Vtranque iuſtitie partem optat
 eis. Primam, vt nihil mali faciatis: alteram, vt quod bonum eſt
 faciatis. *Nos autem vt reprobi ſimus.* Non dicit nos autem reprobi
 ſimus, ſed aduerbium ſimilitudinis apponit vt reprobi, tãquam
 reprobi ſimus: hoc eſt, nos autem aſimilemur reprobis, non
 demonſtrando Chriſtum in nobis loquentem effectu vltionis.
 Exercendo ſiquidem vltionem per diuinam potentiam appare-
 rent probati: non exercendo autem apparerent reprobi. Cupio
 inquit Paulus apparere reprobis, ſubtrahētibis vobis mihi ma-
 teriam vltionis. *Non enim poſſumus aliquid aduerſus veritatem, ſed
 pro veritate.* Rationem reddit quare oporteret ipſum apparere vt
 reprobum, quia non poſſumus aduerſus veritatem bonorum
 operum exercere potētiam dei in nobis, ſed pro veritate: ac per
 hoc ſi vos nihil mali feceritis, ſed bona, non poterimus vti pote-
 ſtate noſtra punitiua. *Gaudemus enim quoniã.* pro, quancōcūque,
nos infirmi ſumus, vos autem potentes eſtis. Non ſolum alieni ſu-
 mus ab appetitu vt appareamus probati puniēdo vos: ſed inter-
 no gaudio afficimur, quum ſecūdam rem vos quidem eſtis po-
 tentes bonis operibus, nos autē infirmi, hoc eſt impotētes ad iu-
 dicandum, & puniendū, & huiuſmodi. *Hoc. De eſt, autem.* & *ora-
 mus.* pro, optamus, *veſtram conſummationem.* Appoſitiua conſtru-
 ctione pronomen hoc explicat veſtram conſummationē. Perſpi-
 ce augmentum. prius optauit Corinthiis ambas iuſtitie partes.
 Deinde (quod plus eſt) vt eſſent potētes: & demum perfectionē.
*Ideo enim hac abſens ſcribo, vt non præſens durius agam ſecūdam pote-
 ſtatem.* pro, vt non præſens rigidē vtar potestate. Maniſteſtat deſi-
 derium & gaudium prædicta ex hoc facto: videlicet quia ad hoc
 ſcri

seribo, vt non ad rigorem iudicij vtar potestate. *Quam dominus dedit mihi in adificationem, & non ad destructionem.* Repetit vsum potestatis vt Corinthij se corrigant, & nō sit paulo opus vtendi sua potestate: quoniam non ad nocendum, sed ad ædificandum, non ad inferendū mala, sed promouendum bona spiritalia data est à domino hæc potestas. Iudicia siquidem præsentis vitæ non sunt ad puniendum (hoc enim reseruatur iudicij futuræ vitæ) sed ad promouendum spirituale bonū, vel in eo qui punitur, vel in ecclesia. *De cætero. pro, quod superest. fratres gaudete. pro valet. officium salutationis superest in calce epistolæ peragendum. Perfecti estote.* Aiunt dictionem Græcam sonare redintegrationē, ad similitudinem resartientium. Ac si dixisset, integritatem acquirite. *Exhortamini. pro, consolamini.* Passiue tamen intellige, hoc est cōsolationem accipite. *Id ipsum sapite. pro, idē sentite, interno sensu concordate. Pacem habete. pro, in pace viuite, seu agite.* Exteriores actus respicit. *Et deus pacis & dilectionis.* Transpositæ sunt dictiones. Legendum est, *Et deus dilectionis & pacis.* Sic enim crescit oratio. *Erit vobiscum.* Ecce præmium. *Salutate inuicem in osculo sancto.* Antiquus mos ecclesiæ dandi pacem inter missarum solennia tangitur. *Salutant vos sancti.* Subaudi qui mecum sunt. *Gratia domini nostri Iesu Christi.* qua semetipsum gratuito dedit pro nobis hostiā, &c. *Et charitas dei,* qua sic dilexit mundū vt filium suum vnigenitum daret. *Et communicatio sancti spiritus.* qua cōmunicauit tot spiritalia dona hominibus. Ecce tota trinitas. *Sit cū omnibus vobis amen.* Et sic finitur epistola. Cuius subscriptio apud Græcos est hæc: Ad Corinthios secunda, scripta à Philippis quæ est in Macedonia, missa per Titum & Lucā. Quis hæc subscriptionem apposuerit, nescio. Non multum tamē antiqua videtur ex eo quod dicit secunda: nā secundū veritatē est tertia Pauli epistola ad Corinthios. Hinc enim apparet quod subscriptio hæc apposta est postquam perdata fuit prima.

Caietæ 1528. mense Decembri.

COMMENTARIORVM THOMAE
de Vio Caietani Cardinalis sancti Xysti,
posteriorem epistolam Pauli
ad Corinthios,

FINIS.

THOMAE DE VIO CAIETANI CAR- DINALIS SANCTI XYSTI,

*in Epistolam Pauli ad Galatas
commentarij.*

* * *

*P*AVLVS Apostolus non ab hominibus, Quum Galatæ seducerentur à pseudoapostolis vt circunciderentur & seruarent dies festos Iudeorum, detrahebatur Paulo quòd non esset Christi apostolus, sed discipulus apostolorum: ne authoritati Pauli inniterentur Galatæ. Et propterea Paulus in capite epistolæ authoritatem suam tuetur: quoniam hoc erat fundamentum totius doctrinæ eius apud gentes. Et proinde dicit, Apostolus, non ab hominibus: hoc est, non à collegio Apostolorum, aut alicuius ecclesiæ, puta Antiochena, vnde exierat ad prædicandum gentibus. *Neque per hominem, aliquem singularem apostolū. Sed per Iesum Christum, hominem. Et deum patrem, naturalem Iesu Christi: ad significandum quòd à deo mediante Iesu Christo homine est apostolus. Qui suscitauit eum à mortuis.* Ad significandum quòd non est factus apostolus Christi quando erat in carne mortali, sed postquam resurrexit à mortuis (vocatus est enim à Christo immortalis) dicit qui suscitauit eum à mortuis. Et hoc ad occurrendam oblationibus de eo quòd nunquam fuerat cum Christo. Ac si aperit dixerit: quanuis non sum apostolus per Christum mortalem, sum tamen per Christum immortalem: & in hoc differo à cæteris apostolis. *Et qui mecum sunt omnes fratres.* Obiciebatur quoque quòd Paulus solus prohibebat seruari legalia: & propterea ad significandum quòd non solus dicit quòd fratres omnes, qui secum sunt, ad idem concurrunt. *Ecclesijs Galatiæ.* Lege principia reliquarum Pauli epistolarū missarum ad ecclesias; & inuenies duo singularia hic. Alterum quòd in numero plurali

plurali dicit ecclesiis, in reliquis enim si ecclesie nomine utitur, utitur in numero singulari. Et quamuis ex industria forte significauerit per hoc dissensiones conuentuum apud eos, crediderim tamen ego ideo pluraliter dictum ecclesiis, quia Galatia non est nomen ciuitatis, sed regionis. Corinthus autem & Thessalonica nomina sunt ciuitatum. Alterum est quod in ceteris epistolis Paulus nominando eos quibus scribit, adiectiua sanctitatis aut dei apponit, ad Galatas vero nudo vocabulo dicit ecclesiis Galatie, non adiungens in deo vel dei vel Christi: ad significandum proculdubio eorum instabilitatem in gratia euangelica. *Gratia vobis & pax.* Solita salutatione in omnium ad ecclesias epistolarum principiis noluit eos priuare: ad significandum affectum suum, ut omnia spiritualia bona haberent sicut & ceteri. Sub gratia enim quae est primum donum, & pace quae est vltimus fructus, omnia media bona spiritualia continentur. *A deo patre nostro.* Superfluit nostro. *Et domino.* Deficit Nostro. *Iesu Christo.* Mystrium simul trinitatis personarum & incarnati verbi significat: ut spem gratiae & pacis in hanc fidem figant. *Qui dedit semetipsum pro peccatis nostris.* Praelibat efficaciam passionis Christi: quoniam hinc pendet confutatio erroris Galatarum. Ut enim inferius dicit, si ex lege Moyse est iustificatio, Christus frustra mortuus est. Fructum ergo passionis Christi ponit, ut reducant mentis oculos ad intuendum quod remissio peccatorum fit per mortem Christi & non per legalia. *Ut eriperet nos de praesenti seculo nequam.* Non concordant interpretes in dictione interpretata nequam, alij malum, alij miserum, alij versutum interpretantur. Sed quocumque modo interpretetur, non ad naturam seculi, sed ad vitium refertur. Praesens enim seculum secundum naturam neque malum, neque miserum, neque versutum est, sed quicquid eiusmodi est in eo, ex vitio admisso est. Et Christus dedit semetipsum pro peccatis nostris, ad delendum peccata nostra, ut eximeret nos a vitiis praesentis seculi: ut consecuta remissione peccatorum per mortem eius, viueremus vita exempta a vitiis praesentis seculi. *Secundum voluntatem dei & patris nostri.* Beneplacitum dei in obedientia Christi explicatur, ad significandum libertatem qua donauit vos Christus per mortem suam processisse a voluntate dei, qui dedit veterem legem. ¶ Et appellat deum, patrem nostrum, ad significandum paternum dei erga nos amorem in hoc facto. Dicit enim haec omnia aduersus pseudoapostolos, qui dicebant voluntatem dei

dei adimplendam in obseruatione legalium. Cōtra inquit Paulus, Christus secundum voluntatem dei & patris dedit seipsum vt libertate nos donaret. *Cui est gloria in secula seculorum.* Superfluit est. Apposuit hoc, vt intelligant quòd nihil aliud appetit quàm gloriam dei, quòd nihil cōtra gloriam dei prædicat, quòd nullum seculum adimit gloriæ dei prædicando non seruari legalia à Gentilibus. *Amen.* Confirmantis est, & finem imponentis salutationi. *Miror quòd sic.* Superfluit sic. Completa salutatione tractatum epistolarem inchoat, proponendo materiam tractandam. *Tam cito transferimini.* Quoniam absque causa affectus videbatur, dicit miror. Effectus autem est quòd tam cito, quod est signum magnæ instabilitatis. Nec dicit, translatus estis, sed transferimini, ad significandum rem esse in fieri. *Ab eo quò vos vocauit.* Non dicit à me: vt ab homine quocunque, sed à deo qui vos vocauit interna vocatione. *In gratiam.* pro, in gratia. *Christi.* Vocari à deo in gratia Christi, est vocari à deo cum remissione peccatorū in fide Christi, est in gratuito dono Christi homines interna vocatione iustificari. A deo enim hoc donante transferebantur Galatæ, tanquam migrantes à tantæ libertatis gratia. *In aliud euangelium.* Ecce quò transferebantur. Prædicabant pseudoapostoli euāgelium quidem Christi, sed admistum obseruationi legalium. Et propterea Paulus subdit: *Quod non est aliud, nisi sunt aliqui qui vos conturbant, & volunt conuertere.* pro, transuertere, euangelium Christi. Corrigit declarando quod dixerat in aliud euangelium: declarando quomodo est aliud, & quomodo nō aliud. Dicit enim quòd non est aliud nisi quantum addo, scilicet vestri turbationem, & euangelij Christi transmutationem. Sunt enim aliqui pseudoapostoli qui quietem ac serenitatem mentis vestræ in euangelio, perturbant immiscendo legalia: & hi euangelium Christi euangelizati cupiunt transmutare, adiungēdo euangelio obseruationem legalium. Quo ad huiusmodi ergo adiunctionem est euangelium aliud, non quo ad substantiam & gesta Christi: sed hæc aliena tollit effectū mortis Christi. Tollit enim libertatem donatam nobis per Christi mortem. Aduerte hic quòd tūc temporis euangelium Christi in Iudeis compatiebatur obseruationē legalium tanquam consuetorum, sed non tanquam necessariorum ad salutem. Et propterea illa Iudæorum Christianorum obseruatio nō erat contraria libertati adeptæ per Christum. In Gentilibus autem euangelium Christi nō compatiebatur obseruationē legalium, quia ipsi non erant

erant in illis assueti: ac per hoc non indicebantur illis nisi vt necessaria ad salutem. quod erat tendere ad transmutationem euangelij Christi annuntiantis libertatem à lege veteri datam per Christi mortem. Et propterea Paulus cautè loquitur, dicendo q̄ isti volunt transuertere euangeliū Christi: vt intentionem pseudoapostolorum in culpa esse ostendat. Dixit enim hoc ad significandum q̄ non est aliud euangelium apud Iudæos Christianos, & aliud quod ipse prædicat seruandum in gentibus: sed vnum atque idem est. in illis cōpatiens consuetudines legales, in vobis verò respuens legalia, quæ ad vestri cōturbationem & ad transmutationem euangelij tendunt. Callidi siquidem pseudoapostoli volebant Gentiles Christianos seruare legalia, allegantes q̄ Iudæi Christiani seruabant legalia. ¶ Aduerte q̄ in istis verbis (miror quòd tam cito) & reliquis hucusque, Paulus proponit totam huius epistolæ materiam. Vnde statim tractare incipit particulam illam in aliud euangelium: longo sermone monstrando q̄ nulla auctoritate suscipiendum est aliud euangelium. Ad hoc enim affert auctoritatem euangelij sui, & gesta cū apostolis & Petro. *Sed licet nos.* apostoli, etiam me ipsum computando. *Aut angelus de caelo.* hoc est angelus sanctus. *Euangelizet vobis præterquam.* pro, præter id, quod euangelizauimus vobis, anathema sit. Obiciebatur prædicationi Pauli q̄ alij apostoli docebant oppositum: imò quòd ipsemet Paulus inconstans erat, modo docens non seruari legalia, & modo docens oppositum. Et propterea ad has obiectiones excludendas, excommunicat seipsum & reliquos apostolos & etiã angelos sanctos, si euangelizauerint aliud præter id quod euangelizauerat Paulus Galatis. ¶ Si obiecis q̄ par in parem & multo minus in maiorem caret imperio: ac per hoc Paulus non potuit excommunicare apostolos & angelos: Respondet ipsemet Paulus quòd diuina auctoritate hæc dicit. ¶ At si quæris auctoritatem diuinam, in promptu est euangelium Christi habens diuinam auctoritatem: vt pote non à prophetis nec ab angelis, sed ab ipso verbo incarnato immediate traditum. Euangelica ita auctoritate supra omnes apostolos & angelos existente vtitur Paulus. Et conditionalis est vera, quauis tam antecedens quàm consequens sit impossibile, si angelus de caelo euangelizauerit præter euangelium Christi, esset anathema. Et bene nota q̄ non dicit, si quis vos aliquid docuerit quod non docuimus vos, sed si quis euangelizauerit præter id quod euangelizauimus: ad significandum q̄ de spectantibus ad euangelicam

gelicam veritatem, de tollentibus euangelicam veritatē loquitur, ad differentiam aliorum impertinentium ad euangelicam veritatem. ¶ Anathema autem Græca dictio est, significans se-
iunctionem à communi vsu: quod in hominibus dicimus exco-
municatum. *Sicut prædixi*. pro, prædiximus, & *nunc iterum dico*.
Repetit sententiam, ad significandum matura deliberatione &
immobili animo sententiam hanc dicere: ne putaretur tāquam
ex impetu hæc scripsisse. *Si quis vobis euāgelizauerit præter id quod
accepistis, anathema sit*. vt hinc omnino Galatæ cognoscant im-
mutabilitatem Euangelij. *Modo enim hominibus suadeo*. pro, con-
fido, *an deo?* Rationem reddit suæ authoritatis qua audet &
alios Apostolos & angelos excommunicare. Et interrogatiue
significat se in hoc confidere non hominibus sed deo. Est enim
sensus quia confidentia authoritatis meæ non innitur homi-
nibus sed deo. Coniunctio enim, monstrat quòd rationem red-
dit excommunicationis prolatae. Et dicit interrogatiue modo
enim, ad confutandum dicentes quòd ipse innitur authoritati
hominum, modo excommunicans angelos confido ne in homi-
nibus an deo? Quasi dicat, aperte videris quòd non hominibus,
sed deo confido, excommunicans non solum Apostolos, sed an-
gelos. *An quero hominibus placere?* Non solum alienum est à me
inniti authoritatē humanæ, sed etiam aliena est à me intentio
placendi hominibus. Intellige vt homines distinguuntur contra
deum: hominibus enim relatiue ad deū Paulus alibi dicit se pla-
cere. Et iuxta hanc distinctionem subiungit, *Si*. Deficit enim,
adhuc hominibus placere, Christi seruus non essem. Loquitur enim
de hominibus è regione dei & Christi locatis. Et dicit quod Chri-
sti seruus nō esset, quia si placeret hominibus è regione ad Chri-
stum, displiceret Christo. Et dixit hoc, vt quicquid humani est,
alienum explicaret ab apostolatu suo, ab euangelizatione sua.
Crediderim quoque addidisse hoc, ad significandum quòd non
vt complaceat gentilibus prædicat libertatem à legalibus, sed
solummodo vt quod Christi est, euangelizet. *Notum enim vobis
facio fratres Euangelium quod euangelizatum est à me*. Coniunctio
enim, rationem reddit: significat exclusorum hominum tam
ab authoritate quàm à studio placendi, manifestat siquidē hoc
ex eo quòd Euangelium nec habuit nec didicit ab homine.

Quia. pro, quòd, *non est secundum hominem*. Prius declarauerat
quòd apostolatus suus neque ab hominibus, neque per homi-
nem fuerat, modo declarat idē de Euangelio. Apostolatus enim

legationem significat, Euāgelium autē executionem & doctrinam. Neque enim ego ab homine accepi illud neque didici. Quod dixerat non est secundum hominem, manifestat per partes distinguendo, quod nec accepi nec didici ab homine. Quod dicit non didici, ad intellectum plane spectat: vnde & Græcè proprie dicitur non doctus fui. Quod verò dicitur non accepi, ad res quæ sola narratione cognoscuntur, refertur. Et est sensus quod non accepi Euāgelium quo ad noticiam rerū gestarum, neque doctus fui quo ad noticiam mysteriorum difficultium, ab homine: ita quod nec gesta Christi, nec mysteria fidei habuit ab homine. Et hunc esse sensum testatur subiūctum è regione vnicū oppositum. *Sed per reuelationem Iesu Christi.* Reuelatio siquidem Iesu Christi contraponitur tam ad non accepisse quàm ad non didicisse ab homine. Ita quod Christus reuelauit Paulo nō solū mysteria difficultiū rerum fidei, sed etiā res gestas ab ipso Christo. *Audisti enim conuersationem meam aliquando in Iudaismo.* Manifestat quod non ab homine didicit aut accepit Euāgelium, sed per reuelationē Iesu Christi ex iis quæ ipse Paulus egit ante conuersionem suam, & in ipsa & post ipsam ordinate: *Quod supra modū persequebar ecclesiam dei.* hoc est, quod excessiue persequebar ecclesiam dei. *Et expugnabam illam.* Intellige non quo ad spiritum, sed quo ad corpus. Non enim expugnauit spiritualia ecclesie (imō ipse vnus fuerat ex illis qui non poterant resistere sapientiæ & spiritui qui loquebatur in Stephano) sed expugnabat ecclesiam quo ad corpora. nec quo ad corpora in totū sed in parte. expugnabā illā partialiter quo ad corpora. occiderat enim Stephanū, & trahebat vinctos in carcerē: vt patet Actu. octauo. *Et proficiebam in Iudaismo supra multos coateanos meos.* Superfluit meos. Profectū olim suū in Iudaismo narrat supra multos coateanos: tum ad significandum quod tunc non didicit res gestas Christi: tum ad manifestandum quod vacabat literis antequam conuerteretur. Inferius enim oppositū insinuabit de aliis Apostolis: vt cognoscant Galatæ quod ante conuersionem non erat minor sed maior aliis apostolis. vt vndique deferatur authoritati eius. *In genere meo abundantius amulator existens paternarū mearum traditionum.* hoc est, inter Iudæos non predicando gētilibus zelator eram eorum documentorū quæ mihi tradita erāt à patribus. Prius profectum suum in lege & prophetis (quibus sulcitur Iudaismus) modo zelum suum circa documenta Pharisæica commemorat. fuerat enim, vt ipse alibi dicit, Pharisæus: quorum

secta

fecta tunc valde æstimabatur. *Quum autem placuit ei*. pro, deo. Manifestauerat quòd ante conuersionem non didicerat Euàngelium Christi sed Iudaismum: modo manifestat à quo didicit in conuersione. *Qui me segregauit ex utero matris meæ*. Eundẽ deum esse describit à quo vocatus est qui est actor naturæ. Hanc enim idẽtatem significat ex naturali opere natiuitatis suæ ex utero matris, attribuens opus illud deo: quia verè est dei vt actoris naturæ. *Et vocauit per gratiam suam*. Vocationem internã significat non ex meritis, sed gratuito habitam. *Vt reuelaret filium suũ in me*. Internam reuelationem, internum discere describit dicẽdo, in me. more prophetarum multorum qui sic locuti sunt describẽdo internas reuelationes. ¶ Vbi & aduerte eundem deũ actorẽ naturæ vocantẽ se Paulum, & patrẽ Iesu Christi appellare. *Vt euangelizarem illum in Gentibus*. Nõ solum explicat à quo & quomodo didicit, sed quorsum, ad euangelizandum filiũ dei in Gentibus. Ad differentiam Iudæorũ dixit in gentibus: quoniam præcipua Pauli legatio præcipuũque studium eius fuit ad euangelizandum in gentibus. *Continuò non acquieui*. pro, cõtuli, carni & sanguini. Subiungit tertiũ scilicet q̃ post conuersionem à nullo homine didicit. Et propterea explicat quid statim post conuersionẽ egerit, duabus negationibus & vna affirmatiõne. Prima negatio est non cõtuli carni nec sanguini: hoc est, non cõtuli reuelata mihi cum Iudæis coniunctis mihi carne & sanguine, nõ cõtuli consanguineos quid mihi agendum esset. Altera negatio est: *Næque veni*. pro, redij *Hierosolymam ad antecessores meos Apostolos*: pro, ad eos qui ante me fuerunt apostoli. Si obiicis quòd Actu. nono scribitur Paulum post conuersionem venisse in Hierusalem: scito quòd ea quæ refert ibi Lucas fuerũt post reditum Pauli de Arabia. tacet siquidem Lucas peregrinationem Pauli in Arabia, quam Paulus hic explicat. Ita q̃ historiae ordo ex integro gesta supputando hinc accipiendus est. *Sed abij in Arabiã*. Ecce affirmatio, ad significandum quòd illuc iuit vbi non erat locus discendi Euàngelium Christi ab homine. Tacet autẽ hic Paulus prædicationem suam in Arabia. *Et iterum reuersus sum Damascum*. Et ibi (vt Lucas dicit) multis diebus prædicabat, & confundebat Iudæos vsque adeo vt per murum in sporta demissus sit. *Deinde post annos tres*. A conuersione supputandi sunt anni. *Veni*. pro, redij, *Hierosolymam videre Petrum*. Non redij Hierosolymam ad discendum, sed ad visendum Petrum. *Et tunc gesta sunt quæ Lucas narrat Hierosolymis*.

Et mansi apud eum diebus quindecim. vt ipsa breuitas tēporis mon-
 strete quòd non didicit. Imò (vt Lucas refert) loquebatur & dispu-
 tabat ibidem cum Græcis. Et illi quærebant eum occidere. pro-
 pter quod tam paruo tēpore ibidem fuit: ne scilicet turbaretur
 ecclesia, in partibus illis pacifice agens, vt Lucas expresse narrat.
*Alium autem Apostolorum vidi neminem nisi Iacobum fratrem domi-
 ni.* Intellige quòd illa vice, illis quindecim diebus nullum alium
 Apostolorum vidit. alia siquidem vice post annos quatuordecim
 vidit etiam Ioannem: vt ipse subiunget. ¶ Cur autem Iaco-
 bus Alpei frater domini appelletur, tot diuersa dicuntur vt ni-
 hil certi habeatur: nisi quòd cōsanguineus erat domini Iesu. Di-
 citur nihilominus frater domini ad differentiam Iacobi fratris
 Ioannis. Et fortè nulla magis quadrare videtur ratio, quàm
 quòd filius fuerit Ioseph ex alia vxore. *Que autem scribo vobis, ec-
 ce, coram deo quia.* pro, quòd, non mentior. Deum in testem inuocat,
 quòd vera sunt quæ scribit, propterea quòd pseudoapostoli hoc
 præcipue imponebant Paulo quòd erat discipulus apostolorum.
Deinde veni in partes. pro, regiones, *Syrie & Cilicia.* Lucas sub a-
 liis verbis dicit quòd deduxerunt Paulum Cæsaream & dimise-
 runt Tarsum, proculdubio Ciliciæ. *Eram autem ignotus facie ec-
 clesis Iudæe que erant in Christo.* Hoc est, conuentibus Christiano-
 rum. Narrat quòd in via egrediens ab Hierusalem per Iudæam
 nec etiam erat cognitus: vt intelligamus quòd nullibi didicit.
Tantum autem auditum habebant, hoc est, auditione perceperant.
Quoniam, pro, quòd, *qui persequebatur nos aliquando, nunc euange-
 lizat fidem quam aliquando expugnabat.* Intellige expugnare ni-
 tebatur. Expugnabat affectu non effectu, nisi quo ad corpora
 credentium: vt superius declarauimus. *Et in me clarificabant,* pro,
 glorificabant, *deum.*

CAPVT II.

DEinde post annos quatuordecim. A conuersione Pauli supputa
 quatuordecim annos. *Iterum ascendit Hierosolymam cum Bar-
 nabæ, assumpto et Tito.* Narrat ita singulariter vt historia creda-
 tur. Et cum plures habuerit socios in hoc itinere. horum tan-
 tum duorum meminit, quia hi tantum spectant ad ea quæ sub-
 iuncturus est. *Ascendit autem secundum reuelationem.* Declarat Pau-
 lus quòd ascensus iste principaliter fuit ex reuelatione spiritus
 sancti: vt intelligamus quòd non fuit principaliter ex decreto
 ecclesiæ Antiochenis. Narrat siquidē Lucas Actu. decimoquin-
 to, quòd facta seditione non minima in Antiochia de circūcū-
 sione

ne Gentilium, statuerunt vt ascenderent Paulus & Barnabas ad apostolos & presbyteros in Hierusalem super hac questione: verum Paulus diuina reuelatione motus, ascendit tunc in Hierusalem ad conferendum euangelium suum cum Apostolis, vt intelligamus quod ascensus ille ad conferendum, fuit ex diuina reuelatione: ad tutandam autem libertatem Gentilium, fuit ex decreto ecclesie Antiochenae. *Et contuli cum illis euangelium quod praedico in Gentibus.* Non dicit & contuli cum illis euangelium quod praedico, sed adiungit in gentibus: ad significandum quod contulit cum illis euangelicam libertatem ab onere legalium, quam praedicabat in gentibus. Verum quia non cum omnibus hoc contulit, subiungit, *Seorsum autem his qui videbantur aliquid esse.* Superfluit aliquid esse. Explicat modo, scilicet secreto, & cum quibus contulit: videlicet cum iis qui videbantur, hoc est, cum iis qui spectabantur tanquam praecipui. Cur autem contulerit subiungit, *Ne forte, pro ne aliquo pacto, in vacuum currerem aut cucurrissem.* hoc est, ne aliquo modo frustra laborarem aut laborassem praedicando hanc libertatem Gentibus. Non sunt haec verba dubitantis an verum euangelizauerit, sed dubitantis de fructu: an scilicet fructuose euangelizauit & euangelizaturus esset hanc libertatem. de fructu enim aperte loquitur dicendo ne in vacuum. Dubitabat siquidem impediri fructum libertatis in gentibus si alij apostoli non approbassent eadem libertatem. Et merito erat dubitandum, tot Iudaeis Christianis resistentibus Paulo & praedicantibus oppositum. Ideo itaque reuelatione spiritus sancti motus est ad conferendum hanc libertatem euangelicam cum aliis apostolis: vt illis laudantibus hanc libertatem, excluderetur timor infructuosae (quo ad hoc) praedicationis Pauli apud gentes. *Sed neque Titus qui mecum erat.* Manifestat ex facto conclusionem apostolorum & seniorum in Hierusalem circa circuncisionem Gentilium. Ascenderat enim Paulus (vt dictum est) propter duo, scilicet ad conferendum euangelium, & ad tutandam libertatem gentium a circuncisione. Et propterea ex facto circa Titum manifestat libertatem gentium probatam ab apostolis. *Quum esset gentilis, genere. Compulsus est circuncidi.* ab Apostolis & senioribus. Tunc siquidem facta est illa diffinitio de libertate Gentilium a legalibus quae scripta est Actu. 15. *Sed propter subintroductos falsos fratres qui subintroierunt explorare libertatem nostram quam habemus in Christo Iesu, vt nos in seruitutem redigerent.* Dictio aduersatiua sed, quadam sequela styli annexa est post primum, sed neque Titus.

Verum aliò refertur, nam refertur ad reddendam rationē eius quod dixerat, seorsum autem iis qui videbatur. Ita quòd quemadmodum diffinitionem Apostolicam manifestauit dicēdo, sed neque Titius, ita rationem secreto cōferendi cum primatibus refert dicendo, sed propter subintroductos. Ac si apertius dixisset, non ob pudorem, non quòd alios spernerem secreto contuli cū primatibus: sed ad euitandū subintroductos falsos fratres Christianos ex Iudæis conuersos ad baptisimū, eo quòd legalia velut necessaria putabant seruanda falsos fratres appellat: utpote non vere Christianos. Hæc siquidē fuit vera ratio quare nō in publica synodo Paulus contulit Euangelium, quod prædicabat in Gētibus. *Quibus nec ad horam cessimus subiectioni.* In illa synodo (ut refert Lucas Act. 15.) multi Christiani de secta Phariseorū dicebant quod oportet circuncidi Gentiles & seruari legem Moyfi. inquit Paulus q̄ nō solum absolute, sed nec ad horam cessimus subiectioni: hoc est, ut subiicerentur gētes legi Moyfi & circuncisioni. ¶ Et significanter addidit subiectioni, ad differentiam cessionis quam in propriis factis fecit: seruando in propria persona legalia. hoc enim nō erat cedere subiectioni gentiū neque etiam Iudæorū: sed erat cedere consuetudini Iudæorum. *Ut veritas Euangelij permaneat apud vos.* Gentiles. Si enim subiectioni cessissemus quantūcunque parum, veritas euangelicæ libertatis periclitaretur apud vos Gentiles. *Ab ijs autem qui videbantur esse aliquid.* Prosequitur Paulus effectū collationis. Interposuerat siquidem effectum synodi in Tito rationi quare secreto contulerat: modo autē prosequitur effectum collationis, interserens tamen quales olim fuerant illi primates cum quibus cōtulerat. Et quos superius dixit absolute qui videbantur, modo dicit qui videbantur esse aliquid: hoc est, qui spectabatur tanquā in pretio habiti. *Quales aliquando fuerint.* hoc est, quā alteri aliquando fuerint à seipsis qui modo videbantur esse aliquid: fuerāt enim idiotæ, piscatores, & in nullo habiti pretio. Quo cōtra de seipso superius dixerat q̄ proficiebat in Iudaismo supra multos cōtaneos, &c. ad magnificandā siquidem auctoritatem suā interserit hæc Paulus. *Nihil mea interest, considerare scilicet istam differentiam.* Ac si apertius dixisset contuli cum illis Euangelium, non cōsiderādo quales aliquādo fuerint, sed quales effecti sunt per gratiam dei. Vnde & subiūgit rationem quare nihil sua interest considerare statum præteritum Apostolorum. *Deus enim personam hominis non accipit.* deus ad merita respicit, nō ad perio-

nās, gratia sua meritur, nō qualitibus personarum. *Nihī enim qui videbantur esse aliquid.* Superfluit esse aliquid. Et explicat fructum collationis. *Nihil cōtulerunt.* nihil apposuerūt, nihil tradiderunt notitiā: ad hoc enim hęc omnia refert vt monstret quōd nihil ab eis didicit. *Sed e contra quū vidissent quōd creditū est mihi. eūā gelū praputij.* hoc est inter Gētiles. Nō sufficit Paulo manifestare negatiuum fructum collationis (q̄ scilicet nihil sibi contulerint) sed adiungit fructum affirmatiuum scilicet societatis.

Sicut & Petro circūcisionis. hoc est, Iudæorū. Discurrebat siquidē Petrus per regionem Iudæorum euangelizās Iudæis: Paulus autem ad euāgelizandum gentibus profectus erat. *Qui enim operatus est Petro in apostolatū circūcisionis, operatus est & mihi inter gentes.* pro, in gentes. Per hanc parenthesis effectum manifestat in quo viderunt quōd Paulo creditum est euāgelīū praputij sicut & Petro circūcisionis. Fuit autē effectus iste quōd illemet deus qui operatus est (hoc est qui exercuit vim suā efficacīā) per Petrum in Apostolatu inter circūcisos, idem operatus est, exercuit vim suam per me inter gentes. Videbant enim fructū conuersionis Iudæorum per Petrum, & fructum conuersionis Gentilium per Paulum, videbant deū conferre dona spiritus sancti (puta donum linguarū) per Petrū inter circūcisos, & per Paulum inter gentes, videbant miracula per Petrū fieri inter circūcisos, per Paulum inter gentes. In his enim effectibus videbant deū operari, hoc est exercere vim operis sui: per Petrū quidem inter circūcisos, per Paulū autē inter gentes. ¶ Et intellige hanc differentiam penes multitudinem: hoc est ille in multitudine circūcisorum, iste in multitudine gentiū. Quod ideo oportet intelligere, ne præcidamus à Petro Gentiles, & à Paulo Iudæos: sed quod multitudinis erat intelligāmus significari. *Et quum cognouissent gratiam que data est mihi.* Dixerat quum vidissent: prosequitur, & quum cognouissent gratiam Apostolatus quæ data est mihi à Christo. *Iacobus & Cephas & Ioannes,* Euangelista.

¶ Hinc clare habes prudens lector quōd Petrus sexto aut fortē septimo anno Claudij Cæsaris erat Hierosolymis. Nam quartusdecimus annus à conuersione Pauli, sextus saltē seu septimus annus imperij Claudij fuit: nam Tiberio (qui annis vigintiduoibus cum dimidio imperauerat) successit Caius imperans annis tribus & mensibus octo, cui successit Claudius, decimo octauo autem vel decimonono anno imperij Tiberij Paulus conuersus est, quum prædicationem Ioannis Baptistæ.

constet anno quindecimo imperij Tiberij incepisse. *Qui videbantur columnæ esse.* hoc est, qui spectabantur tanquam columnæ sustentantes ecclesiam Christi. *Dextras dederunt mihi & Barnabæ societatis.* Ecce fructus collationis, non sumus effecti discipuli, sed socij præcipuorum Apostolorum. *Et nos iremus prædicatum.* In gentes, ipsi autem in circumcisionem. hoc est, in Iudæos. *Tantum ut pauperum memores essemus.* Hoc charitatis officium socialiter initum est, ut pro pauperibus qui erant Hierosolymis procurarent eleemosynas à Gêtilibus. *Quod etiam sollicitum.* pro, diligens, sui hoc ipsum facere. Hanc Pauli diligentiam habes in utraq; epistola ad Corinthios. *Quum autem venisset Cephas.* pro Petrus. *Antiochiam.* Non sufficit Paulo monstrasse se æqualem alijs Apostolis primis, sed monstrat se quoq; exhibuisse maiorem in actione summo Apostolorum vertice Petro. *In faciem,* pro, in facie, ei restitit: *quia reprehensibilis.* pro, reprehensus, erat. Hanc rem genâ summarie Paulus proponit: & deinde per partes explicat. Duo proposuit, & quòd Antiochiæ in facie restitit Petro, & quòd reprehensus erat Petrus. ¶ Et ab hoc secundo inchoat dicendo, *Priusquam enim venirent quidam à Iacobo,* Hierosolymitanam ecclesiam gubernante. *Cum gentibus edebat.* quod Iudæis nefas erat. *Quum autem venissent illi à Iacobo,* subtrahabat & segregabat se Petrus ab esu cum Gentilibus. *Timens eos qui ex circumcisione erant.* Fuerat enim aliàs Petrus reprehensus à Iudæis de hoc quòd cum Gentilibus (Cornelio scilicet centurione & suis) manducasset. *Et simulationi eius consenserunt.* pro, & vnà cum illo simulauerunt, & ceteri Iudæi, qui erant Antiochiæ Christiani. *Ita ut & Barnabas.* Vide quantum progrediebatur hoc malum. *Duceretur ab illis in illam simulationem.* pro, pariter abduceretur in illorum simulationem. Appellat Paulus hanc Petri & sequaciû subductionem à comedendo cum Gentilibus, simulationem referendo ad obseruationem legis: quoniam hoc in veritate non faciebant ut obseruarent legē: sed erat simulata obseruatio legis. *Sed quum vidissem quòd non recte ambularent ad veritatem euangeliij.* Nota modum loquendi, sed quâ vidissem: insinuantis siquidem est quòd aliquantulum tolerauit Paulus (puta per triduum) sed quum vidissem quòd hæc non erat recta via ad veritatem euangeliij. Hinc enim intelligo Petrum reprehensum. Gentiles siquidem hanc nouitatem videntes reprehendebant (non tamen coram) quòd Petrus faciebat: & ideo Paulus proponens hanc historiâ dixit quia reprehensus erat, scilicet à Gêtilibus agrè ferentibus hanc

hanc nouitatem. *Dixi Cepha. pro, Petro, coram omnibus.* Declarata illa particula, quia reprehensus erat, declarat aliam, scilicet in facie ei restiti. quod enim dixerat in facie, modo dicit corā omnibus: *Si tu quum Iudaeus sis, gentiliter uiuis & non Iudaice, quomodo gentes cogis Iudaei?* Cogis inquit exemplo facti tui: facta enim superiorum non tam inuitant quā cogunt subditos ad imitationem. *Nos natura Iudaei.* Dixerat quod non recte ambulabant ad veritatem euangelij: & propterea declarat quod hęc vergebant in detrimentum veritatis euangelicę. Et sunt hęc uerba Pauli ad Petrum, longam habentia cōstructionem. Nos inquit natura Iudaei, hoc est, nati obseruatores legis. Non dicit, nos natura iusti, sed Iudaei sub legis diuinę regula nati. *Et non ex Gentibus peccatores.* hoc est, & non ex parentibus Gentilibus nati peccatores, id est, sine legis diuinę regula uiuentes. Ex hoc enim quod ex Gentibus homines nascebantur, habebant quod sine diuinę legis regula uiuerent peccatores: hoc enim ē regione respondet ad nos natura Iudaei. *Scientes autem.* Superfluit autem. *Quod non iustificatur homo ex operibus legis, nisi per fidem Iesu Christi.* Duas cōditiones ipsorum apostolorum pręmittit. Alteram tanquam ex naturali origine à patribus dei cultoribus: nos natura Iudaei nō ex gentibus peccatores. Alteram scientię infusę, quod non ex operibus legis, sed per fidem Christi iustificatur homo. Et tunc subiungitur tertia conditio, quę est executionis scientię. *Et nos in Christum Iesum credimus.* pro, credidimus, *ut iustificemur ex fide Christi, & non ex operibus legis.* Credere enim in Christum ad consequendam iustificationem, est exequi quod scimus de iustificatione consequenda mediante fide Christi. Et ad maiorem explicationem idem quod superius dixit scitū, modo subiungendo reperit ut rationem intentionis. *Propter, pro,* propterea, *quod ex operibus legis non iustificabitur omnis caro.* Ut dictum est, quod erat scitum, modo explicatur intentum, imō ut ratio intentionis. Et dicit omnis caro, ad cōprehendendum tam Iudęos quā Gentiles: caro enim pro homine ponitur. *Quod si quęrentes iustificari in Christo.* Post tres conditiones ipsorum Apostolorum, argumentum intentū format Paulus aduersus simulationem Petri, quod si nos quęrentes iustificari in Christo, *Inuenti sumus & ipsi peccatores,* deserendo legē, non seruando legem. Nota & ipsi: quoniam refertur ad id quod dixerat, & non ex gentibus peccatores. Significat enim quod si nos quoque in Christo deserentes obseruationem legis inuenti sumus peccatores, quemadmodū
nati

nati ex gentibus inuenti sunt peccatores: utpote sine obseruatione diuinæ legis. Factū siquidem Petri & sequacium quantum ex propria natura facti est, significat Iudæos in Christo peccatores: quoniam significat libertatem euāgelicam esse peccatum: quoniam significat non seruare legalia esse materiam timoris corā viris iustis qui venerant à Iacobo. *Nunquid Christus peccati minister est? Quū debuisset inferre, ergo Christus peccati minister est, reuerentius loquens interrogatiue exaggerauit, nunquid Christus peccati minister est? Et vere Christus peccati minister fuisse, si Iudæos conuersos non obseruare legem peccatū esset: quoniam fuisse minister libertatis peccandi.* *Absit.* Horientius est, *Si enim quæ destruxi, iterum hæc reedifico. pro, ædifico, præuicatore me constituo.* Crediderim ego ab hoc loco verba Pauli ad Galatas esse declaratiua eorū quæ dixerat Petro. In cuius signum hæc tenus locutus est pluraliter, modo incipit loqui singulariter. In primis siquidem declarat illam particulam, inueni sumus & ipsi peccatores, ex eo quod si legalia quæ credendo in Christum destruxi, iterum ædifico, seruando illa, præuicatore me constituo credēdo in Christū, meipsum defuncto reedificationis præuicatore me credendo in Christum. *Ego enim per legē legi mortuus sum.* Prius declarauit qua ratione illa particula, inueni sumus & ipsi peccatores, sequitur ex reditu ipsorum ad legalia: modo manifestat quod secundū veritatē non inueniuntur peccatores Iudæi deserentes legalia in fide Christi. ex hoc enim quod ipse legis veteris autoritate ego Iudæus credēs in Christū mortuus sum ipsi legi veteri, non debeo amplius viuere secundum caerimonias legis veteris. Nec oportet afferre loca legis in quib⁹ hoc sancitū est, quoniam vniuersa de Messia prophetata huc tendunt, *Vt deo viuam, Christo confixus sum cruci.* pro, Christo crucifixus sum. Manifestat postremo quod dixerat, non ex operibus legis, sed per fidē Iesu Christi iustificari homines: manifestando vitam animæ per mortem Christi, mediante fide iustificatē prouenire. Vnde & duo extrema proponit. Alterum tanquam vltimum fructum, ut deo viuā. Alterū tanquam principium, Christo concrucifixus sum, imò tanquam & principium & meritū. In eo enim quod dicit Christo, principium, in eo verò quod dicit concrucifixus sum, meritum significat. Concrucifixum intellige fide per dilectionē operante: hoc est fide, affectu ac factis imitantibus Christum crucifixum. *Viuo autem iam non ego, viuit verò in me Christus.* Explicat illam particulam ut deo viuam. Explicat autem tanquam corrigēs quod

quod dixerat in prima persona viuam, dicēdo q̄ iam nō ego uiuo, sed uiuit in me Christus: hoc est, actiones vitales meæ (intelligere, cogitare, amare, delectari, trīstari, cupere, operari) iam non sunt meæ, iam nō procedūt à me: sed sunt Christi in me, sed procedūt à Christo in me. Qui em̄ Christo cōcrucifixus est, p̄ ratione oīm suarū actionū habet Christū: & ita Christus in eo regit, disponit, ac utitur oībus internis & externis actionibus, vt Christus in eo viuere merito dicatur. *Quod aut̄ nunc uiuo in carne.* Explicat alterā particulā, Christo cōcrucifixus sum. Et per viuere in carne, intellige viuere viatorū in carne mortali. *In fide uiuo filij dei qui dilexit me.* interno amore. *Et tradidit.* externa oblatione in ara crucis. *Seipsum pro me.* In textu Græco articulus preponitur dictioni fidei, ad significādum specialē articulū fidei de morte filij dei. Est em̄ sensus: uiuo in ea fide quæ est filij dei, qui dilexit, &c. Intendit em̄ & significat q̄ vita anime est ex fide articuli mortis Christi. Quem penes tria ad propositū describit. Primo secundū diuinitatē, dicendo filij dei, & in hoc tangit vim efficacīæ vitalis mortis Christi: hoc est efficacīæ ad cōferendū vitā nobis. Deinde secundum internam charitatē Christi, dicēdo qui dilexit me. Et demum secundū externam oblationē suiipsius in ara crucis, dicendo & tradidit semetipsum pro me. Ex his enim tribus integratur articulus fidei mortis Christi pro salute humani generis. *Non abiicio.* pro, reiicio. *gratiā dei.* vitam mihi sic cōferentem sine meis meritis, sine operib⁹ meis. hoc em̄ significat dicēdo gratiā. gratia em̄ non esset gratia si ex nostris operib⁹ seu meritis esset. Et dicit reiicio, ego Christianus qui iam suscepi gratiā hanc dei. Et subiunxit hoc nō adiectitiē, sed tanquā intentam cōclusionē. huc em̄ tendūt oīa dicta, sc̄p̄ ex fide mortis Christi iustificamur & uiuimus, ac p̄ hoc qui ex operibus legis (siue iudicialibus, siue moralibus, siue cōrimonialibus) docēt iustificari hoīes, reiiciunt gratiā dei per mortē Christi collatā. hi em̄ ex meritis, ac per hoc nō ex gratia mortis Christi iustificari querunt. Vnde & apertius hoc manifestando subiungit: *Si enim per legē iustitia.* hoc est, si per obseruationē legis tam in moralib⁹ q̄ in iudicialibus quā in cōrimonialibus iustitia hoīs qua iustificamur, qua remittūtur peccata, esset. *Ergo gratis.* pro, frustra, *Christus mortuus est.* Et pater sequela: q̄ iam haberetur iustificatio remissiua peccatorū sine morte Christi. Ex quib⁹ manifeste deduxit Paulus quod Petro dixerat nō iustificari aliquē per opera legis, sed per fidē Iesu Christi declarādo p̄ fidē Iesu Christi mortui pro nobis. Vbi Paulus nō solū
decla

declarauit dicta ad Petrum. sed monstrauit Galatis quod subeundo seruitutem legalium, reiciunt gratiam dei collatam per mortem Christi quam acceperunt.

CAPVT III.

O *Insensati. pro, stulti, Galate.* Tractat hic illam particulam, miror quod tam cito transferimint ab eo qui vos uocauit in gratiam Christi: longo sermone tractans gratiam Christi etiam ex lege, & qualis sit, inchoans à vera ratione admirandi, eo quod uelut fascinati deuiant. Non autem iniuriando, sed manifestando correctionis gratia proprium Galatarum defectum uocat eos stultos: hoc est imprudentes, tum quia naturaliter Galatæ imprudentes dicuntur: tum præcipue quia hic defectus est ad propositum de quo agitur. *Quis uos fascinauit.* hoc est, ad similitudinem ludificantis sensus, fecit uobis apparere contrarium eius quod est. *Non obedire ueritati.* Ecce ad quid uos fascinauit, ad non obtemperandum ueritati. Intendit enim quis uobis fecit apparere fidem Christi non sufficere ad salutem (quod est contrarium ueritati) sed oportere seruare legalia: quod non est obtemperare ueritati, sed apparentia. *Ante quorum oculos.* pro, quibus ante oculos, *Iesus Christus proscriptus.* pro, præscriptus est, & *in uobis crucifixus.* Superfluit &. Declarat alienam ab omni ratione esse huiusmodi fascinationem, ex eo quod Galatis ante eorum oculos prius scriptus est Iesus Christus, in ipsis Galatis crucifixus. Metaphoricus est sermo. & metaphora quidem tendit ad hoc quod ludificari in iis quæ solū apparuerunt uisui tolerabile est, sed ludificari in iis quæ uidimus nõ prius scripta, sed scribi, intolerabile est. nihil enim certius visu discernitur quàm quod oculis uidemus scribi. nõ & mora & dearticulatio singulorum characterum plus certificat uisum quàm simpliciter uidere rem aliquam, seu scriptum aut pictum aliquid. Et propter hoc dicit quibus ante oculos præ, id est prius quum essetis integri Christiani, scriptus est: significatur enim quod ipsa scriptio fuit ante oculos. Sensus autem intentus per hanc metaphoram est, quod prius Iesus Christus est scriptus, hoc est per singula certificatus, uobis ante mentis oculos. Quod quomodo fuerit, inferius subiungetur: nec qualitercunque est ante uestræ mentis oculos Iesus Christus per singula certificatus uobis, sed crucifixus in uobis: hoc est multa patiens in uobis: hoc est multis malis perpessus à uobis pro Christo. uenio iterum Romam, dixit Christus ad Petrum, iterum crucifigi: significans quod crucifigendus erat in Petro. Iuxta hunc enim

enim sensum Christus crucifixus in Galatis dicitur, eo q̄ Galatæ cruciati sunt propter Christum. Ac si apertius dixisset: quis vos fascinoit post visum Christū in vobis, & post tactum eundem crucifixum in vobis? quasi diceret post visum & tactum. *Hoc salum à vobis volo discere.* Explicat singula proposita: incipiēs ab illa particula prius scriptus est, cōfutando eos. *Ex operibus legū spiritum accepistis, an ex auditu fidei?* Acceperant Galatæ spiritum sanctum in dono linguarum, seu prophetiæ, & miraculorum. Et ex hoc conuincit eos Paulus: quoniam legalia ignota erant Galatis, & audientes fidem Christi, imò obedientes fidei Christi acceperant spiritum sanctū. In primitiua enim ecclesia per impositionem manus Apostolorum dabatur spiritus sanctus sensibiles faciens effectus, vt in pluribus locis scriptum est in Actis Apost. & in episto. Pauli. Et hoc est fuisse eis scriptum Iesum Christum ante eorum oculos. prius enim per spiritū sanctum scriptus est cum euentibus signis. *Sic stulti estis.* Rationem reddit alterius particule ò stulti Galatæ. *Vt cum spiritu caperitis.* Superfluit vt. *Nunc carne consummami.* Ecce manifestæ stultitiæ actus, inceperunt à spiritu sancto, & perficere in carnalibus. Prudētię enim ordo exigeret vt qui inceperant in carnalibus cærimoniis, perfectionē quærent in spiritu, vt à carnalibus ascenderēt ad spiritualia. Stultitiæ autem est, à celsitudine spiritus profectam salutem velle perficere in carnalibus cærimoniis. In quod Galatæ incurrebant: quoniam spiritum sanctū prius acceperant, & modo inducebantur à pseudoapostolis ad perfectionē habendam seruando carnales legis cærimonias. *Tanta passi estis.* Declarat aliam particulam, in vobis crucifixus: commemorando quanta passi pro Christo sunt. *Sine causa.* pro, frustra. *si tamen sine causa.* pro, frustra. Frustra dicit eos passos, pro quanto reiciunt gratiā libertatis euangelicæ. Et adiungit si tamen frustra: quia sperat reducere eos ad viam rectam, & sic non frustra passi fuissent. Significatur enim hic q̄ quæcunq; facta bona & mala perpeffa à iustis sunt frustra si decidunt à gratia, ita q̄ non redeunt ad illam: non autē sunt frustra si redeunt. hoc est enim quod consuevit dici de meritis, illa reuiuiscunt quæ mortificata fuerūt. Et dicuntur frustra, quia corona, quā pro meritis sibi parauerant, priuantur, eo q̄ ponunt illi obicem. *Qui ergo tribuit.* pro, suppeditabat, *vobis spiritum,* & *operatur.* pro, operabatur, *virtutes.* pro, potētiās, *in vobis: ex operibus legū, an ex auditu fidei?* Infert vt cognoscant sui fascinoit, Conferre præterita dona dei in vobis cum altera

altera causarum, scilicet legalibus vel fide: & discernite an deus qui subministrabat vobis tum spiritum sanctum in donis linguarum seu prophetiarum, tum exercebat in vobis virtutes miraculorum, an hoc faciebat ex hoc quod operabamini opera legis (quae tunc omnino erant vobis ignota) an ex hoc quod audistis obediendo fidei. ¶ Aduerte quod Graece dictiones ancipites sunt ad praesens vel praeteritum imperfectum: suppeditabat, operabatur, suppeditat, operatur. & propterea interpretes sequuntur quod eis magis placet. Nobis visum est quadrare contextui & sententiae praeteritum. quod haec enim fuerint in praeterito, certum est: quod autem perseuerarent apud Galatas, non constat. *Sicut scriptum est.* Superfluit scriptum est. Legendum est: *Sicut Abraham credidit deo.* Et est sensus: vere ex fide habuistis spiritum a deo, quemadmodum Abraham credidit deo, imitamini Abraham. vos enim credendo accepistis spiritum sanctum sicut Abraham credidit deo, *Et reputatum est illi ad iustitiam.* Similis fructus fidei in vobis est fructui fidei in Abraham. nam illi credere imputatum est ad iustitiam, & vos credendo accepistis spiritum sanctum iustificansem vos. *Cognoscite ergo quia.* pro, quod, *qui ex fide sunt, hi sunt filii Abraham.* Dictio Graeca anceps est ad cognoscite vel cognoscitis. Et proculdubio praecedentibus quadrat cognoscitis, quanuis etiam quadret cognoscite: ex hoc enim quod vos iustificati estis credendo quemadmodum Abraham iustificatus est credendo, optime excitantur cognoscite ergo. Et etiam congrue asseritur cognoscitis ergo, hoc est habetis unde cognoscatis, quod qui ex fide constant hi sunt filii Abraham; filii proculdubio imitatione. *Prouidens.* pro, praeuidens, *autem scriptura.* hoc est actor scripturae deus. *Quia:* pro, quod, *ex fide iustificat gentes deus.* Non solum imitatione, sed generatione spirituali manifestat quod Gentiles credentes sunt filii Abraham. Ad hoc enim inducit scripturam praeuidentem deum iustificaturum gentes ex fide, & ideo praedicentem. *Pranuntiavit.* pro, praeuangelizavit, quod plus est quam pranuntiare. *Abraham.* Gene. 12. *Quia:* pro, quod, *benedicentur in te omnes gentes.* non carnali, sed spirituali generatione. mediante enim Christo filio Abraham, omnes fideles sunt filii Abraham geniti ex fide. *Igitur qui ex fide sunt, benedicentur.* pro, benedicuntur. *cum fidei Abraham.* Filii similes patri, credentes similes credenti, benedicuntur in scriptura cum fidei (hoc est credente) Abraham, cui dictum est tunc, *Benedicam tibi: etisque benedictus.* *Quicumque enim ex operibus legis sunt.* Haecenus manifesta-uit quod ex fide iustificati sunt Galatae, quemadmodum Abraham,

atque ex eadē fide benedicti sunt cū Abraham: modo manifestat alteram partē, q̄ nō ex operibus legis, proposuerat enim ex operibus legis, an ex fide. ¶ Quum autē dicit, quicūque enim ex operibus legis sunt, hoc est cōstant, intellige formaliter & purē: hoc est, quatenus ex operibus legis p̄cise cōstant, cōprehendendo moralia, iudicialia, & c̄rimonialia. *Sub maledictio. pro, sub maledictione sunt.* Et rationem reddit. *Scriptum est enim. Deuter. 27. Maledictus omnis qui non permanserit.* pro, permanet in omnibus quæ scripta sunt in libro legis vt faciat ea. Et occurrit statim quæstio quo pacto valet textus iste ad inferendum quod Paulus dixerat omnes qui ex operibus legis constant sub maledictione esse. nam textus iste constituit sub maledictione delinquentes solos: Paulus autem. assert ad probandum q̄ omnes ex operibus legis constantes, sub maledictione sint. ¶ Solutio est q̄ omnes ex operibus legis constantes p̄cise, sunt delinquentes: ac per hoc omnes sunt sub maledictione. omnes autem esse delinquentes, & ex verbis Petri Apostoli, Actu. 15. Quid tentatis imponere iugum quod neque nos, neque patres nostri portare potuimus. & ex ratione patet: quia sine gratia impossibile est vniuersam legem seruare. Et Paulus statim idem manifestabit subiungendo, *Quoniam, pro, quod, autem in lege nemo iustificatur apud deum.* Aequipollere confet Paulus esse sub maledictione, & non esse iustificatū apud deum. Et vere sic est. quantumcūque enim homo iustificatus sit apud homines, si non est apud deum iustificatus, sub maledictione est dei: & quo ad culpam, & quo ad p̄cnam. Et propterea ad manifestandum quod omnes qui ex operibus legis p̄cise constant, sint de numero delinquentium, assumit eisdem non iustificari apud deum: Et hoc dicit manifestum esse subiungendo, *Manifestum est.* Et vnde manifestum est subiungit ex Abacuc cap. 2. *Quia iustus ex fide, viuet.* pro, viuet. Hæc authoritas ex Abacuc 2. diffuse tractata est in epistola ad Roma. Et debet fieri punctum post ex fide, ad differentiam enim iusti ex lege dicitur, quod iustus ex fide, est ille de quo vere assertitur simpliciter & absolute, viuet. *Lex autem non est ex fide.* hoc est, iustitia legis non est iustitia ex fide, imō ē regione condiuiduntur fides & lex operum, iustitia fidei & iustitia operum. *Sed qui fecerit ea.* Deest homo, *viuet in illis.* Hæc sententia sumpta est ex Leuit. cap. 18. E regione ad id quod dixerat iustus ex fide viuet, modo dicit qui fecerit ea, mandata legis (hoc est iustus ex operibus legis) viuet in illis, in illis operibus, & non simpliciter

simpliciter & absolute, viuet secundum quid, hoc est, vita quam merentur iusta opera, vel vita presentis. bona enim presentis vite promittebat lex verus. Iustus autem ex fide viuet absolute & vita æterna. *Christus nos redemit de maledictio.* pro, maledictione, legis. Monstrato defectu operum legis simul cum sufficientia fidei, manifestat fidem qua iusti simus, esse fidem Christi. ad hoc enim subiungit modum quo Christus mercatus est nos Iudæos de maledictione legis. *Factus pro nobis maledictum.* pro, maledictio. Quemadmodum Christus mortuus redemit nos à morte, ita Christus maledictio redemit nos de maledictione. *Quia scriptum est,* Deute. 21. *Maledictus omnis qui pender in ligno.* Sic enim in translatione Septuaginta habetur. Nec refert quo ad sententiã dicere maledictus aut maledictio. Et similiter non refert subintelligere deum, maledictio dei seu maledictus à deo, quem Paulus tacuit. non infert, inquam, quoniam sermo est de maledictione pœnæ. & constat omnem pœnam esse à deo. Et legendo maledictus, sensus est planus: quia vere ad malum pœnæ & infamie dictus (hoc est, factus, addictus) est à deo omnis qui pender in ligno. Legendo verò maledictio, proprie sermo causalis est: hoc est, ex maledictione dei quicumque pender in ligno. Nec hæc decent Christum, qui & mortem & quæcunque sunt vituperij & pœnarum suscepit pro nobis. Potest nihilominus significari excellentia nimia maledictionis mali pœnæ, dicendo in abstracto quod factus est maledictio: vt intelligamus q̄ repletus est tanta maledictione vt dicatur maledictio. Vere enim sustinuit omne genus maledictionis, & propterea Paulus dixit q̄ factus est maledictio. *Vt in gentibus benedictio Abrahæ fieret in Christo Iesu.* Non solum vt nos Iudæos, inquit Paulus, eriperet de maledictione legis factus est maledictio, sed etiam vt inde promissa Abrahæ benedictio adimpleretur in Gentilibus. *Vt pollicitationem.* pro, vt promissionem, *spiritus accipiamus per fidem.* Exponit benedictionem promissam Abrahæ, esse promissionem spiritus non terreni principatus, esse promissionem spiritualium non carnalium bonorū. Et hanc esse cōmunem Iudæis & Gentilibus significat, dicendo accipiamus. Modum autē explicat dicendo per fidem: per fidem enim habetur & spiritus & multiplicatio spiritualium bonorū. *Frates secundum hominem dico.* Quia Galatæ seducebantur autoritate legis Moyſi, ideo Paulus multiplicat rationes ad monstrandum infirmitatē legis & excellentiam fidei ex contentis in libris Moyſi. Et quoniam attulerat promissionē factam

factam Abrahamæ, intendit modo ex excellentia illius promissionis monstrare legem finitā esse in aduentu Christi, & nec etiam Iudæos (quibus solis erat data) teneri amplius ad obseruationē illius. Ita quod duas differētias inter legem & promissionem intendit. Alterā quo ad tempus: quia lex finitur ad Christum, promissio autem incipit impleri in Christo. alteram quo ad extēsiōnē: quia lex solos Iudæos ligabat, promissio autē ad omnes nationes mundi se extendit. Inchoat autem hoc, præmittēdo quod humano more loquitur de promissione dei facta Abrahamæ tanq̄ de testamento: vt etiam humana ratione trahat Galatas ad resū piscēdum. *Tamen hominis confirmatum testamentum.* Ordo literæ est, testamentum hominis confirmatum tamē. Et aduersatur tamen ad hominis. Est enim sensus, testamētum quāuis hominis confirmatū tamen. Homo enim est quid caducum: & nihilominus tantē est auctoritatis quod authorizatum eius testamentū *Nemo spernit, pro, reiicit, aut superordinat.* Vere secundum humanam rationem & secundum humanum morem ita fit, quod authorizatum testamentum hominis nullus reiicit adimendo aliquid, aut superordinat addendo aliquid: sed executioni demandatur prout firmatum est. Hinc enim intelligi vult q̄ multo magis testamētū dei adimpleri debet, nulla dēptione, nullāve additione facta. Propterea & subdit, *Abrahamæ dictæ sunt promissiones & semini eius.* Gen. 15. 17. & 22. Expressa fit mētio etiam seminis: Gen. autem 12. implicite fit seminis mētio. ¶ Promissiones autem pluraliter dicit propter multitudinem promissorum. Et Abrahamæ quidem tanquam ad quē factus est sermo promissionum & cui promissa sunt: semini autē eius, tanquam & cui promissa sunt, & in quo adimplenda erant promissa. *Non dicit & seminibus quasi in multis, sed quasi in vno & semini tuo, qui est Christus.* Paulus eodem spiritu, quo cōdita est scriptura, interpretatur ex numero singulari significari Christum. *Hoc autem dico testamentum.* Pronomen hoc, demonstrat promissiones dictas Abrahamæ & semini eius, has enim humano more loquēdo inquit, dico testamentum. Proposuerat enim quod hominis testamentum firmatum, &c. Et propterea modo prosequendo cœpta de testamento dicit, hoc autem dico testamentum. *Confirmatum à deo.* Desunt duæ dictiones. Legendum est, *Ante confirmatum à deo in Christum.* Præpositio ante, ordinem monstrat temporis relatiue ad tempus legis, de qua subiunget quæ post, &c. Explicat siquidem quod hoc testamentum fuit prius authoratum non ab ho-

mine, sed à deo in Christum, vtpote semen Abraham: vt intelligamus huiusmodi promissiones esse velut testamentariâ dispositione diuinâ de Christo, de adimplendis in Christo & per Christum. *Quæ post quadringentos & triginta annos facta est lex.* Supputatio annorû horum à tempore primæ promissionis factæ Abraham Gen. 12. incipit, & terminatur ad tempus quo data est lex in monte Sina. *Non irritum facit.* Accusatiui casus est quod præmiserat, hoc autē dico testamentû ante confirmatû à deo in Christum. Et ad illud hoc refertur quod modo dicitur, non irritû facit. Est enim sensus, quod lex posterior non reddidit irritum testamentum prius factum. *Ad euacuandam promissionem.* Explicat clarius quod lex non irritum reddit testamentum ad abrogandam, ad tollendam promissionem. Et quod hoc sit verû, probat. *Nam si ex lege hereditas, iam non ex promissione.* Hæreditas semini Abraham ex promissione facta, Abraham debebatur. Et propterea Paulus inquit quod si ex lege deberetur hæreditas semini Abraham, euacuata esset promissio: quia non ex promissione sed ex lege deberetur. *Abraham autem per repromissionem.* pro, per promissionem, *donauit deus.* Ne putares quod lex limitasset promissionem (verbi gratia definiendo quod si seruaretur lex, haberetur hæreditas promissa Abraham) ad hanc opinionem excludendam dicit quod deus dono dedit Abraham per promissionem: hoc est absque huiusmodi limitationibus irrevocabili dono promittendo dedit. *Quid igitur lex?* Questionem mouet Paulus ex eo quod lex non est data propter hæreditatem Abraham promissam consequendam, quorsum ergo data est lex? Et respondet. *Propter transgressionem.* pro, transgressionem. *posita est.* pro addita est. Proprium effectum legis describit esse propter compefcendas & puniendas transgressionem. *Donec veniret semen cui promiserat.* Aliam conditionem legis describit: videlicet temporalitatem. Ita quod non est addita propter arcendas & puniendas transgressionem in perpetuum, sed ad tempus, donec veniret semen cui promiserat, quod semen iam declarauit esse Christum. *Ordinata per angelos.* Tertia legis conditio est, quod non per Moysen, nec per Christum filium dei, sed per angelos (medios inter filium & Moysen) fuit disposita: iuxta verbum Stephani Actuum septimo: *Accepistis legem in dispositione angelorum.* Per hanc enim conditionem declarat legem Moyse præstare omnibus humanis legibus: quia hæc per angelos, illæ per homines. Longe autē inferiorem promissione facta Abraham &

emini eius, quanto inferiores sunt angeli deo qui promissit Abraham. Propterea enim superius dixit confirmatum à deo. *In manu mediatoris.* Quarta cōditio legis describitur quòd est ordinata in manu (hoc est in opere) dimidiatoris. Lex siquidem dimidiavit humanum genus, segregando à reliquo humano genere solos Israelitas. Hoc est enim opus dimidiatoris. ¶ Vbi aduertit quòd per vniuersas & singulas conditiones differt lex à testamento authorato à deo in Christum. Illud enim propter hereditatem, ista propter transgressionē: illud ad æternū (de æterna enim hereditate est sermo) ista temporalis, donec veniret semen cui promiserat. illud authoratum à deo, ista ordinata per angelos: illud (vt declarabit) constitutiū est vnitatis in toto genere humano, hæc dimidiatrix est humani generis. Et hoc declarando subiungit, *Mediator autem vnus non est.* hoc est, mediator non est factius vnus, sed dimidiādo facit multa. Et hoc ad sensum patuit quòd lex non fecit vnitatem in genere humano, sed distinctionem. Vnde & in Psal. dicitur, Non fecit taliter omni nationi. *Deus autem vnus est.* in testamento suo: quoniam testamentum & promissionem suam ad vnitatem generis humani effecit. *Lex ergo aduersus promissa dei?* Statim profert Paulus obiectionē apparentē, quæ videtur sequi ex dictis, & præcipue ex hoc vltimo, scilicet quòd deus est vnus in promissione testamentali, lex autē est dimidiator. Hinc enim videtur sequi quòd lex sit aduersus promissa dei. *Absit.* Horrentis est. *Si enim data esset lex qua posset viuificare.* Orditur quodammodo à capite ad declarandum quòd lex non est aduersus promissa dei, sed præparans ad promissa dei. Et propterea incipit à radicali conditione legis, impotentia scilicet viuificandi. Et directe hæc particula respicit ad id quod dixerat, propter transgressionē posita est. allegat enim legem impotentem ad viuificandū. Ac si aperius dixisset: non ex defectu legis, sed ex naturali impotentia communi omni legi scriptæ hoc prouenit. Quod manifestat ex effectu subiungendo, *Vere ex lege esset iustitia.* hominis apud deum. Constat siquidem quòd si lex posset conferre vitam simpliciter & absolute (quæ est vita spiritualis animæ) sine dubio ex lege procederet iustificatio hominis à peccatis coram deo. Hæc enim duo mutuo se consequuntur: spiritualis vita animæ, & iustitia eiusdem apud eum. *Sed conclusit scriptura omnia sub peccato.* Quod superius dixerat omnes constantes ex operibus legis sub maledictione esse, modo dicit conclusisse scripturam

omnia sub peccato. Est enim sensus q̄ scriptura, hoc est, lex scripta, cōclufit omnia absq; iustificatione. relinquendo omnes sub peccato. Præcipiendo siquidē & non adiuuando claudit omnes subditos sibi sub peccato: quoniā nullus est qui vniuersa seruet. *Vt promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus.* Ecce radicalis diuersitas inter opera legis & fidem, inter promissionē & legem: quod lex ex impotentia viuificandi & iustificandi cōcludit omnia sub peccato, ad hoc vt cognita impotentia legis, cognito peccato remanente cum lege, credant in Christum ad acquirendam ex fide promissionem factam Abrahæ. Et in his Paulus nō solum excusat legē, sed monstrat eam occasionaliter subseruire promissioni: ac per hoc non esse aduersus promissa dei, sed subseruientem illis. Quod manifestius declarat subiungens, *Primum autem quàm veniret fides.* Intellige manifeste reuelata. manifesta enim fidei reuelatio, reseruata est tempori Christi. *Sub lege custodiebamur, conclusi in eam fidem qua reuelanda erat.* Ad similitudinem puerorū dicit de Israelitis ante aduentū Christi: quod sub lege custodiebamur, ab aliis nationibus separati, conclusi, simul clausi, velut in occulto cōclusi sub figuris, in eam fidē quæ reuelanda erat: hoc est, in fidem manifestādam per Messiam. Et hoc directē spectat ad id quod dixerat donec veniret semē, & in manu mediatoris. *Itaque lex pædagogus noster fuit Christo.* pro, in Christum. Pro quanto lex custodiebat Israelitas sub figuris tanquam conclusos ad fidem in futuro manifestādam, pædagogus Iudæorum ad Christum fuit. Officium siquidē pædagogi est custodire separatim pueros ad futurum prouectæ ætatis. Et propterea iuxta hanc similitudinē dixit legē pædagogi fungi officio vsque ad tēpus Christi. *Vt ex fide iustificemur.* nō ex ipsa lege. *At vbi venit fides.* manifeste reuelata. *Iam non sumus sub pædagogiam exempti sumus à lege.* *Omnes enim filij dei estis per fidem qua est in Christo Iesu.* Explicat illam particulam, in manu mediatoris: manifestando vnitatem totius humani generis per fidem Christi, postquam manifestauit quod per legem custodiebantur Iudæi tanquam conclusi sub pædologo, quod est opus dimidiatoris. Omnes, inquit, gentiles filij estis dei per fidem. Ecce manifesta vnitatis, non Iudæorum sed omnium per fidē Christi. Quod probat subiungendo, *Quicumque enim in Christo baptizati estis, Christum induistis.* Christi conditionem suscepistis, tanquā indumento Christo estis operti. Hoc est, quod ex baptismo cōsecuti estis q̄ Christus tegit omnia vestra, tegit omnia peccata, vestit omnia

omnia opera, omnes affectus, &c. Imò conditionibus Christi affecti, estis filij dei, hæredes dei, calcantes mundū, & reliqua huiusmodi, quæ sunt cōditiones Christi. Et vt vnico verbo dicatur, dixit, Christum induistis perinde ac si dixisset in Christum mutati estis, Christi personam subiistis: sicut qui subit personam legati aut pōtificis & huiusmodi. Vnde & apertius subdit, *Non est Iudæus neque Græcus.* hoc est, nō est differētia baptizatorū ex hoc quod fuit Iudæus aut Gentilis. *Non est seruus neque liber.* hoc est, nullam in baptizatis facit differentiam libertas vel seruitus corporalis. *Non est masculus neque femina.* hoc est, nullam facit in baptizatis differentiam diuersitas sexus. Et rationem subiungit, *Omnes enim vos vnum, pro, vnus, estis in Christo Iesu.* Ordo literæ est: omnes enim vos in Christo Iesu estis vnus, scilicet Christus: pro quanto estis membra Christi. Omnia enim membra vnus hominis sunt vnus ille homo: sicut omnes partes domus (parietes, fundamentum, tectum) sunt vna domus. *Si autem vos Christi.* supple membra estis. *Ergo semen Abrahæ estis.* Christus enim semen est Abrahæ: ac per hoc mēbra Christi, semen sunt Abrahæ. *Secundum promissionem hæredes.* Ac si apertius dixisset: non loquor de semine Abrahæ secundum carnem, sed secundum promissionem hæreditatis dico vos semen Abrahæ & hæredes promissorum.

CAPVT IIIII.

Dico autem. Dixerat de Israelitis, at vbi venit fides iam non sumus sub pēdagogo: & ommissa profecutiōe de Iudæis, subiunxerat Gentiles esse hæredes Abrahæ secundū promissionem. modo ne soli Gētiles, sed simul cū Iudæis intelligantur hæredes promissorum Abrahæ, explicat Iudæos fuisse prius hæredes, quāuis in statu seruili. *Quanto tempore heres paruulus.* pro, puer, est nihil differt à seruo, quum sit dominus omnium: sed sub tutoribus & actoribus, pro, sub commissariis & œconomis, est vsque ad præsinitium tempus à patre. Metaphoram affert satis manifestā quotidiana experiētia in pupillis minoris ætatis, qui relinquuntur à patre sub cōmissariis (quos tutores appellamus) & procuratoribus ac dispēsatoribus rei familiaris. *Ita & nos Iudæi. Quum essemus paruuli.* pro, pueri. Vniuersum statum legis, pueritiæ assimilat, ad declarandū imperfectum statum. *Sub elementis mundi huius.* Superfluit huius. *Eramus seruentes.* pro, in seruitutem redacti, seu seruitute astricti. Explicat penes quid assimilat statū legis pueritiæ: quod quemadmodum hæres puer est sub commissariis &

œconomis tãquam seruus, ita nos Iudæi eramus sub elementis
 mundi (& hoc respondet commissariis & œconomis) seruitute
 astricti: & hoc responderet, nihil differt à seruo. ¶ Per elementa
 mûdi, corporeas res sacrificiorû, cœrimoniarû, & huiusmodi in-
 tellige: quoniam hæc ex elementis proficiunt mundi, scilicet
 ex cœlo, terra, & medius elementis. Sub his enim legali san-
 ctione erant seruitute astricti. *At ubi venit plenitudo tēporis*, at ubi
 impletû est definitum tēpus à deo. *Misit*, pro emisit. Plus enim
 significatur quã simplex missio. significatur enim legatio, quod
 misit vt legatum. *Deus filium suum*, naturalem, *Factum ex muliere*.
 Quam potuisset dicere in carne, plus explicauit dicendo factum
 ex muliere: quoniam nō solum carneam naturã ex muliere sum-
 ptam, sed etiam sine virili semine significat, dicendo factum ex
 muliere. Quod enim ex muliere, virili semine formatur, nō pro-
 prie factû, sed natum dicitur: filius autem dei factus ex muliere
 dicitur, ad significandum q̄ ex muliere virgine, ex muliere sola
 factus est. Et ad significandû quod non est factus in carne quem-
 admodum Adam, sed ex muliere: & rursus quod non transit per
 vterum mulieris velut per fistulam, sed q̄ vere factus est ex mu-
 liere tãquam ex matre. Confutatur quoque hinc rursus alia hæ-
 resis dicentium beatam virginē non esse matrem dei, sed Christi.
 hic enim clare dicitur q̄ filius dei factus est ex muliere. Mulier
 ergo est mater filij dei. ¶ Mulieris autem nomen memento q̄
 non est corruptionis, sed sexus nomen, à mollietie animi dictum.
 Vnde & Eua virgo appellata est mulier in principio Genesis.
 Vtranque itaque naturam (diuinã, scilicet & humanam) Christi signi-
 ficauit Paulus, dicēdo filium suum factum ex muliere. *Factus sub*
lege. Sicut Christus factus est passibilis & mortalis secundum car-
 nem, & subditus parētibus, ita factus est subditus legi. Vnde &
 circūcisus est octauo die, & præsentatus in tēplo, quadragesimo
 die, & obediebat legi. *Vt eos qui sub lege erāt redimeret*. Quãdmo-
 dum factus est peccatû vt peccata nostra deleret, & factus est ma-
 ledictio vt de maledictiōe legis alios eximeret, ita factus est sub
 lege, vt de subiectione legis redimeret. *Vt adoptionē filiorû recipere-*
remus. Superfluit filiorû. Satis enī intelligitur in adoptionē. Et mi-
 sit filiû naturalē vt efficeremur nos filij adoptiui: imò vt recipere-
 remus statû adoptionis, qui hæcten⁹ fueramus sub statu seruitutis.
 Intēdit siquidē Paulus q̄ Iudæi sub lege erāt quidē heredes, sed
 velut pueri pupilli tanquam serui: sed adueniēte Christo legato
 ad redimendû eos de seruitute legis, receperunt statû adoptionis.

Quoniam

Quoniam autem estis filij dei. Superfluit dei. Declaratis iam vtrisque (Gentilibus scilicet & Iudæis) filiis adoptiuis. subiungit modo ad Gentiles, quoniam autem estis filij, quod iam superius concluserat. Misit Deus spiritum filij sui in corda vestra. pro, nostra. Et est sensus, quoniam autem estis filij, hoc est, aduenit tēpus adoptionis communis Iudæorum & vestri, hoc est Gentilium, misit deus spiritum filij sui, hoc est spiritum proprium filio suo naturali cōmunicauit, in corda nostra, tam Iudæorum quā Gentilium. Clamauit enim non voce, sed affectu. Abba pater. Proprium est filio naturali clamare ad deū, Pater pater, quoniam ipse solus est naturalis filius dei. Et propterea dum hic spiritus cōmunicatur nobis, communicatur spiritus filij eius. Et hoc quo ad officium spiritus: nam si de natura eiusdem spiritus intelligimus, dicitur & est spiritus filij eius, quia procedit à filio, quia mittitur à filio.

¶ *Abba idem significat quod pater. Et est dictio Syra. Hebræice siquidem pater dicitur ab. Et geminatur clamor patris, ad significandum & quòd intellectu & quòd affectu secure & inuocamus deū vt patrem, & asserimus ipsum esse nostrū patrem. Et ad hoc vtrunque significandum pater nominatiui quidem est casus, abba vero forte vocauit. Itaque iam non est. pro, es, seruus, sed filius. Ad gentes redit vt concludat quod superius proposuerat gentes esse hæredes. Quòd si filius, & hæres, per deum. pro, & hæres dei per Christum.*

¶ *Intulit siquidem hoc ad manifestandum quòd non soli Iudæi sunt hæredes, sed etiam gentiles: hæredes autem dei, tanquam eius qui condidit testamentum, per Christum, per quem & in quo adimpletur testamentum: vt pote naturalem filium. Sed tunc quidem ignorantes deum. vos Galatæ ante baptismum. Iis qui natura non sunt dij seruiebatis. puta soli, lunæ, elementis, & huiusmodi. Seruiebatis autem adorando & exhibendo culcum. Nunc autem baptizati. Quum cognoueritis. Præteritum est, id est, postquam cognouistis. Deum. verum. Imò cogniti sitis à deo. Corrigit Paulus quod dixerat quum cognoueritis: non corrigendo cognitionem, sed corrigendo originem. Significando quod non eo quòd cognoueritis, sed eo quòd cogniti fueritis. Significatur enim quòd origo & principium non est vestrū meritum quòd cognoueritis, sed est dei gratia quòd cogniti fueritis. Et est sermo de noticia approbatiōis. Deus enim simplici noticia omnes nouit, sed approbationis noticia illos tantum nouit quos approbat. Vnde & reprobis dicitur, Nescio vos. Quo modo conuertimini iterū ad infirma & egena elementa, quibus denuo.*

Deficit, è sursum, *seruire vultis?* Caute intelligendus est textus iste, distinguendo diuersum modū ac rationem seruiendi elemētis. Galatæ siquidem quum essent idololatræ, seruibant elementis vt diis, seruibant adorando ea: modo conuertebantur quidem ad elementa, sed non adorādo, ad seruiendum elementis, sed nō vt diis. Vnde litera Pauli vt sonat vera est, quoniam ad literam conuertebantur iterum, sed non eodem modo, sed non eadem ratione. Prius enim (vt dictum est) seruibant elementis vt diis seu sacrificiis deorū: modo autē seducti à pseudoapostolis conuertebantur ad elemēta (cælum, terram & corporales, obseruationes quæ ex elemētis proficiuntur) hoc est, ad ritus Iudaicos vt pore corporales ex elementis proficiuntur. Conuertebantur autem ad huiusmodi corporalia non adorando, sed tamen seruiēdo: hoc est, subeundo seruitutem legalem. ¶ Et dicit è sursum, significās quòd ex statu superiori, ex statu libertatis euangelicæ volunt declinare in seruitutem corporalium cærimoniarum. Dicit autē elementa, hoc est, corporales cærimonias legis, infirma: quia non possunt iustificare: egena autem, quia non solum non possunt obseruantes iustificare, sed sunt in statu indigētiæ, proculdubio, quia indigent euāgelicæ libertatis gratia. *Dies obseruati.* Ecce conuersio ad seruitutem elemētorum, dies festos Iudaismi obseruatis. *Et menses.* neomenias, mensem septimum, &c. *Et tempora.* solennitatum seu cærimoniarum, in vere, æstate, autūno, & huiusmodi. *Et annos.* annum septimum remissionis, annū iubilæi. *Timeo vos.* pro vobis. *ne forte sine causa,* pro frustra, *laborauerim in vobis.* Hinc apparet quod adhuc Galatæ etiam declinarēt, non tamen professi fuerant subiectionem legis. Si enim fuissent professi seruitutem legis, non dixisset Paulus timeo vobis ne frustra laborauerim, sed asseruisset quòd frustra laborauit in eis: quoniam sine fructu perseverante. *Estote sicut ego, quia & ego sicut vos.* Verbo estote, quadrat vt subintelligatur verbum ero, & dicatur estote sicut ego, quia ero sicut vos: hoc est, estote liberi à iugo legis sicut ego, quia ego ero sicut vos: hoc est, erimus cōformes, non erit difformitas inter me & vos: puta quòd vobis non seruantibus legē ego illam seruem, sed ego ero similis vobis in nō seruando legē. Dixit enim hoc ad differentiā Petri & aliorū, de quibus dixerat quòd coram iis qui à Iacobo venerant simula bant se seruare legem. *Fratres, obsecro vos.* Inserit his monitionibus vt considerent qua ratione monet eos. Multum enim confert ad vim monendi & suadēdi, habita ratio amoris vnde procedit

eedit monitorius ac suavioris sermo. Vnde & nomine dilectio-
 nis eos nominat fratres, & obsecrationē adiungit, vt inde amor,
 hinc humilitas loquentis significetur. *Nihil me laesistis.* hoc est, nō
 iniuriis laesistis à vobis hæc serbo, imò beneficii affectus, hæc
 enim subiungit, *Scitis autem quòd per infirmitatem carnis euangeli-
 zavi vobis sampridem.* proprius. Infirmitatem carnis appellat
 perpersionem malorum. Ac si apertius dixisset, scitis quòd pa-
 tiendo multa mala quæ se tenent ex parte infirmitatis corpora-
 lis, vobis prius euangelizavi. *Et tentationem vestram.* pro mei, in
 carne mea. Tanquam aurum in fornace probat electos suos deus
 multis passionibus. Et propterea Paulus perpersionem tot ma-
 lorum appellat tentationem sui in carne sua. *Non spreuistis, ne-
 que respulistis.* Laudat Galatas quòd Paulum afflictum non
 spreuerunt, neque repulerunt doctorem & prædicatorem, imò
 quod plus est, *Sed sicut angelum dei excepistis me,* imò plus. *Si-
 cut Christum Iesum.* Hæc sunt enim beneficia. *Vbi est ergo beati-
 tudo vestra.* pro, quæ ergo erat beatificatio vestra? Beatificatio-
 nem Galatarum appellat quod laudabantur, quòd beati dicebatur,
 tam beneuolos & beneficos se exhibentes erga Paulum euange-
 lizantem eis. Et dicit, quæ ergo erat, ad significandum inchoa-
 tam quidem, sed non completam, sed adhuc pendentem eorum
 beatificationem. *Testimonium enim perhibeo vobis quia* pro, quòd,
si fieri potuisset oculos vestros eruissetis & dedissetis mihi. Exaggeratio
 est beneuolentiæ, & beneficentiæ Galatarum erga ipsum. *Ergo*
inimicus vobis factus sum, verum dicens vobis? Tot receptis à vobis
 beneficiis & nulla iniuria, ironice cōcludit, ergo factus sum vo-
 bis inimicus hac sola actione dicendi veritatē vobis? quæ est ma-
 nifeste actio amicitia. Dicit enim hæc vt considerent Galatæ quod
 nec ex præcedentibus nec ex præsentibus vlla est ratio dicendi
 hæc nisi dilectio. *Aemulantur vos non bene.* De pseudoaposto-
 lis loquitur quòd zelant Galatas, sed non bono zelo. Illi liqui-
 dem sub specie salutis Galatarū proponebant vt seruarent lega-
 lia, & propterea Paulus dicit quòd zelant vos non bene. *Sed ex-
 cludere vos volunt.* Codices Græci variant: nam in aliquibus legi-
 tur excludere, in aliquibus (& rectius) legitur includere. Vere si-
 quidem illi volebant includere Galatas sub seruitute legis. Et
 huic sensui optime quadrat quod subiungitur, *vt illos amulemint.*
 Ad hoc em̄ pseudoapostoli volebāt includere sub legis iugo Ga-
 latas, vt Galatæ æmularerur, sectarerur ipsos pseudoapostolos.
Bonum autem. Modeste loquitur de seipso, in tertia quodāmodo
 per

AD GALATIAS
persona loquens quod bonū doctore decet. *Æmulamini in bono.* Iustificatē loquitur, exigendo vt doctorem bonū æmulentur nō in re qualibet, sed in re bona. Non enim sufficit sectari bonū doctorem, sed oportet sectari ipsum in bono tantū. *Semper.* & non ad tempus, vt vos facitis. *Et non tantū quum præsens sum apud vos.* Ac si apertius dixisset: Sectati estis me bonū doctorem in bono, sed non semper, sed dum præsens fui apud vos: non sic est agendum, quandoquidē debetis semper emulari me doctorem bonū in bono, & non solum quum præsens sum apud vos. *Filioli mei.* Auget sermonem dilectionis, quos prius appellauerat fratres, modo filiolos suos appellans. Materno siquidem affectu compatiens imperfectioni eorum, quos prius in Christo genuerat per euangelium, merito appellat suos filiolos. *Quos iterum parturio.* ad similitudinem parturientis dolore & desiderio agor iterum. Semel enim vos parturiui, & nunc iterum parturio. *Donec formetur Christus in vobis.* Prima vice vos parturiui donec Christus esset in vobis, tandiu durarūt affectus & dolor parturiētis, quouel que Christus affuit in vobis; modo autē iterum parturio donec Christus iam in vobis factus formetur in vobis, donec Christus habeat in vobis formam suam: quæ est quod solus sufficit ad salutem. In vobis quidem est Christus, sed non in vobis formatus, quandiu putatis ipsum non sufficere ad salutem, sed oportere seruari legalia: vnde ego tandiu parturio vos iterum donec Christus formetur in vobis, fide reputante ipsum solum sufficere ad salutem. Et hoc loquendo de formatione fidei: de qua directe est sermo Pauli in præsentī materia. Secus autem esset exponenda formatio Christi in hominibus, si de moribus, aut dilectione esset sermo. *Vellem autem esse apud vos modo, & mutare vocem meam, quoniam confundor.* pro, hæsito, in vobis.

Dictio interpretata ab antiquo interprete confundor, anceps est ad hæitationem vel indigentiam. Quadrat autem contextui hætere seu hæsitare, quandoquidem præmissum est, timeo vobis, & cætera. Quod enim est timere in affectu, hoc est hæsitare in intellectu. Explicat itaque Paulus quod vellet ipsa mutatione viuæ vocis explicare internos motus animi sui (quoniam intus hæsitat non in seipso, sed in illis) & formare vocem viuam exprimentem hos internos motus tam in intellectu quàm in affectu. *Dicite mihi qui sub lege vultis esse.* Accumulat ex lege suasiones. *Legem non tulistis.* pro, audistis? Interrogatiue legendum est. *Scriptum est enim.* In Genesi. *Quo-*

niam. pro, quòd, *Abraham duos filios habuit: vnum de ancilla. scilicet Ismaelem de Agar. Et vnum de libera. Isaac de Sara. Sed qui de ancilla secundum carnem natus est.* hoc est, secundum cõmunem carnis cursum, carnis rationẽ natus est: quoniam naturalis ratio habet, vt senex de puella generet. *Qui autem de libera per repromissionem.* Contra secundum carnem distinguit per repromissionem: quia senex de sterili ac vetula (cui iam defecerat menstrua) non secundum rationẽ naturalem generat, sed ex dono diuinæ promissionis. Dicit autem ei per repromissionem, quoniam pluries promissio facta est de Isaac: vt patet in cap. 17. & 18. Genesis.

Quæ sunt per allegoriam dicta. Hæc fuerunt per historiam dicta vt sonant: & eadẽ per allegoriam (hoc est per sensum quo aliud significant & aliud verba sonant) dicta sunt iuxta subiuncta. *Hæc enim sunt duo testamenta.* Pronomen hæc, mōstrat duo genera genus de ancilla, & genus de libera, & per allegoriam sunt duo testamenta, vetus & nouum. *Vnum quidem in monte.* pro, à monte, *Sina in seruitutem generans.* Vnum quidẽ testamentum à monte Sina inchoatum generans in seruitutẽ legis. *Quæ est Agar.* Relatiuum quæ, quum in textu Græco neutri generis, testamentum verò feminini & mons neutri, consequens est, vt legendũ sit latine, *Qui est Agar.* quoniã apud nos mons est masculini generis, & mons Sina dicitur Agar. Deficiunt duæ dictiones. *Nam Agar. Sina enim.* Superfluit enim, *mons est in Arabia.* Potest nihilominus legi aliter: videlicet, *Hoc enim Agar, Sina mons est in Arabia.* Et quoniam hoc vertendum esset in masculinum genus: dicendo hic enim Agar Sina mons est in Arabia. Ait vulgarius quòd mons Sina, Arabum lingua nuncupatur Agar. Ita quòd Paulus alludit ad nomen montis Arabica lingua: & ex identitate nominis montis & ancillæ, dicit q̄ Sina est Agar, nõ solum allegoria, sed nomine. *Qui coniunctus est ei.* pro, qui contendit in eam, *quæ nunc est Hierusalem.* Dictio Græca interpretata cõtendit, verbum compositum est, significans ordinate procedere. Tanquam recto calle tendat in Hierusalem, non progressu itineris, sed progressu similitudinis. Propter quod significanter non dixit in Hierusalem, in eam quæ nunc est Hierusalem: hoc est in Hierusalem seruam, quia tũc erat serua Romanorum. Significatur enim quòd lex in monte Sina assimilatur Hierusalem seruam, nam illa generat in seruitutem legalem, Hierusalem in seruitutem ciuilem. Ita quòd ab Agar ancilla progressus est ad mōteram Sina, à quo procedit in Hierusalẽ. Vnde exponendo penes quid attend

attenditur hic processus, quare dixerit, quæ nunc est Hierusalē, subdit, *Et seruit. pro, seruit autem, cum filiis suis.* Hierusalem seruit duplici seruitute: & seruitute ciuili Romanis, & seruitute legali sub lege data in monte Sina, *illa autem quæ sursum est Hierusalem.* Cœlestem significat patriam. De qua etiā dicit ad Heb. 12. Accel-
 sistis ad ciuitatem dei uiuentis Hierusalem cœlestem. *Libera est.* omni seruitutis specie abiecta. *Quæ est mater nostra.* pro, mater omnium nostrum. Christianorum mater non est aliqua ciuitas terrestris, nec etiā vniversus orbis terrestris, sed est cœlestis patria, quoniā Christiani spiritu cōstāt: mater autē spiritus cœlestis est patria. Inde em̄ spiritus eorū qui generantur in baptismo, inde spiritus apostolorum, inde spiritus martyrum, inde spiritus doctorum, &c. Et propterea Paulus dicit quod illa est mater omnium nostrum. *Scriptum est enim. Esa. 54. Latere sterilis.* Si hæc ad ad literam exponantur de Sara & Agar (quoniam illa sterilis & deserta erat à viro quo ad thorū postquam accepit Agar) allegorice transferuntur ad propositum. veruntamen Esaia verba ex contextu vidētur ad literam tractare materiam propositam de qua tractat Paulus, scilicet generationem filiorum spiritualium ex sterili Hierusalem cœlesti. Fuerat enim tanto tēpore sterilis ante Christi aduentum. *Quæ non parit.* Explicat non esse perpetuam sterilitatem, sed ad tempus. *Erumpet & clamat quæ non parit.* Post resurrectionem Christi erupit & clamauit per apostolos. *Quia multi filij deserte.* Ad similitudinem desertæ erat cœlestis patria ante Christum. Vnde & in euangelio dominus describit nonagintanouem oues relictas in deserto, significās beatos angelos in cœlesti patria. hæc enim post Christum multiplicauit filios. *Magis quàm eius quæ habet virum.* magis quàm ritus Iudæi cuius qui habet virum Moysen legislatorem. *Nos autem fratres.* Applicat ad propositum allegoriam, & pronomen nos, demonstrat Christianos omnes. *Secundum Isaac.* non secundum Ismaelem. *Promissionis filij sumus.* Non sumus filij carnis, sed promissionis, sed spectantes ad promissionem factam Abraham. *Sed quomodo tunc is qui secundum carnem natus fuerat,* scilicet Ismael. *Persequebatur eum qui secundum spiritum.* scilicet Isaac. In Gene. nulla persecutio legitur: sed duntaxat quod Ismael ludebat cum Isaac, vt patet Ge. 12. Forte Paulus ludū interpretatur persecutionem interpretatione spiritus sancti, aut aliqua interfuit alia persecutio nobis incognita. Et fortè ludus ille erat ludus ad similitudinem persequentium, vt quandoque pueri more persequentium

ludant. Quem persecutoriu ludum Paulus allegoricè interpretatur significare persecutionē Christianorum à carnalibus. Vnde & subdit: *Ita & nunc. carnales persequuntur spirituales. Sed quid dicit scriptura? ibidem. Ecce ancillam & filiu eius. Quod allegoricè est eice legem & obseruatores eius. Non enim hæres erit filius ancilla cum filio libera.* Quod allegoricè est q̄ seruâtes legem non erunt hæredes simul cum Christianis: vt excludi se ab hæreditate intelligant Galatæ si legem Moyfi sectantur. *Itaque fratres, non sumus ancille filij, sed libera.* Concludit quodd nos Christiani non sumus sub seruitute legis, sed sub libertate cœlestis patriæ. Et hic debet terminari capitulum quartum.

CAPVT V.

Qua libertate. pro, libertate igitur, qua *Christus nos liberauit.* Stare. Ex conditione libertatis progreditur monendo ad standum ipsa libertate. Stare enim recti est. Et propterea statum rectitudinis ex libertate monet. Et ipsam libertatē declarat nos habuisse à Christo, qui ex superna descendit Hierusalem ad donandum nos huiusmodi libertate. *Et nolite. pro, & ne iterum iugo seruitutis contineri.* pro, implicemini. hoc est, & ne iterum iugo seruitutis elementorum implicemini. Superius enim iam dictum est, q̄ quum essent Gentiles erant iugo seruitutis elementorum implicati, alio tamen modo & alia ratione. *Ecce ego Paulus dico vobis.* Ad maiorem asseuerationem apponit nomen suum proprium. *Quoniam.* pro, quod, *si circumcidamini.* Circuncisio siquidē legalis quum corporalis sit, inter elementa computatur. *Christus vobis nil proderit.* Gentiles alloquitur, non Iudæos: quia Gentiles non alia ratione circuncisionem accepissent, nisi quia necessaria esset ad salutem: Iudæi autem etiam si non ad salutem reputarent ipsam necessariam, ratione cuiusdam prærogatiuæ sui generis circuncidebantur. Et propterea Gentilibus dicit q̄ si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit: quod non dicebat Iudæis. *Testificor autem rursus.* Dixi prius damnum, quod Christus nihil vobis proderit, testificor autem ab alio principio debitum. *Omni homini circumcidenti.* pro, qui circumciditur, *quoniam.* pro, quod, *debitor est vniuersæ legis faciendæ.* Ipsa siquidem circuncisio professio est legis: ac per hoc obligatio ad seruandam legē. Et est semper sermo de circuncisione legali necessaria. *Enacnati.* pro, aboliti, *estis à Christo, qui in lege iustificamini.* Quod dixerat, Christus nihil vobis proderit in futuro, extendit ad damnum etiam præceptorū donorum in fide Christi. Aboliti inquit estis à Chri

à Christo, à libro Christi estis omnino abradi, ex eo quòd in lege
 quæritis iusti fieri. Et amplius explanans subdit: *A gratia excidi-*
stis. hoc est qui in operibus legis quæritis iusti fieri perdidistis iu-
 stitiam Christi quæ est ex gratia. Vnde & subdit: *Nos enim spiri-*
tu. adoptionis. *Ex fide.* non ex operibus legis. *Spem.* hoc est, rem
 speratam. *Iustitia expectamus.* præmium speratù ex iustitia expe-
 ctamus. Vnde & alibi dicebat, reposita est mihi corona iustitiæ.
Nam in Christo Iesu. hoc est in Christianis. *Neque circumcisio aliquid*
valet. Non dicit aliquid nocet (iam enim dixerat quòd plurimù
 nocet) sed dicit quòd nihil valet: vt intelligat Galatæ, quòd circumcisio
 Iudæorum qui erant Christiani, nihil eis conferebat ad Christia-
 nitatem, ad spiritualitatem Christianorù. *Neque præputium.* hoc
 est, gentilitas Christianorum qui ex gentibus conuersi sunt, con-
 fert eis aliquid ad Christianitatem. *Sed fides quæ per charitatem ope-*
ratur. Quæ est cõmunis tam circumcisus quàm incircumcisus: quæ
 non est in corpore, in quo est circumcisio & præputium, sed est in
 anima. Et quoniam fides sine dilectione mortua est, ideo decla-
 rat de qua fide loquitur (dicendo quòd valet in Christo) videlicet
 de fide quæ per dilectionem operatur: hoc est exercet vim suam.
 Ac si apertius dixisset quòd fides non exercens vim suam per dile-
 ctionem, non est illa de qua loquor. Hanc theologi consueue-
 runt appellare fidem formatam, illã verò fidem informem. *Cur-*
rabatis bene. in fide Christi ad similitudinem currentium bene
 proficiebatis. *Quis vos impediuit veritati non obedire?* pro, non cre-
 dere. Credere siquidem legalia vt necessaria ad salutem, est non
 credere veritati euangelicæ: & hoc est impedire cursum fidei.
Nemini consensistis. Superflua sunt hæc verba. *Persuasio hæc.* Su-
 perfluit hæc. *Non est ex eo qui vocat vos.* hoc est, non est ex deo
 persuasio impediens cursum euangelicæ fidei. *Modicum ferment-*
tum totam massam corrumpit. pro, fermentat. Dixit modicum fer-
 mentum, quia non agebatur cum Galatis de vniuersa lege ser-
 uanda, sed de quibusdam cærimonialibus, scilicet circumcisione
 & obseruatione festorù. Propterea enim terrendo dixerat quòd se-
 cundum sequelam qui circumciditur est debitor vniuersæ legis
 faciendæ. Propterea modo dicit modicum fermentum fermenta-
 re totam massam: vt intelligant quòd huiusmodi modicù Iudaismi
 fermentat totam vitam eorum vt non sit in puritate euangeli-
 ca, vt intelligant quòd quantumcunque modicum legalium ad-
 uersatur puritati euangelicæ veritatis. *Ego confido in vobis in do-*
mino. Non dicit confido in vobis, sed apposuit in domino: ad

explicandū quòd confidit in gratia dei in eis. *Quod nihil aliud sapietis.* pro, sentietis. Segregat Paulus Galatas à pseudoapostolis: & quo ad ipsos Galatas spem se habere significat q̄ nihil aliud ab euāgelica veritate sentient, recepta hac epistola. De pseudoapostolis autē dicit, *Qui autem conturbat vos, portabit iudicium quicunque est ille.* absque exceptione punietur (proculdubio à deo) qui conturbat vos à quiete euangelica. *Ego autem fratres si circumcisionem adhuc prædico, quid adhuc persecutionem patior?* Ad excludēdum obiectionem detrahentium Paulo q̄ ipsemet prædicabat circumcisionem alibi; dicit manifeste hoc conuinci falsum ex eo q̄ ipse persecutiones tot patiebatur à Iudæis propter hoc quòd aduersabatur circumcisioni. Si prædicarem circumcisionem, non paterer persecutiones: *Ergo euacuatum, pro, abolicum, est scandalū crucis?* interrogatiue legendum est: si circumcisionem prædico, ergo abolicum est scandalum crucis, abrogatum, cassum, annullatum est offendiculū crucis. Iudæi enim non ægrè ferunt prædicari Christū crucifixum, nisi pro quanto prædicatur sufficiens ad salutē sine legalibus. Et propterea si prædicarem simul legalia cū Christo crucifixo, annullatum esset offendiculum crucis, non esset eis crux Christi in offendiculum, cuius contrarium continue apparet in prædicatione mea. Nos enim prædicamus Christum crucifixum Iudæis scandalum. *Vtinam & abscindantur qui vos conturbant.* pro à statu dimouent. Imprecatio est amputationis pudendorum, non ex odio, sed ex iustitia. Dicendo enim *vtinam & abscindantur*, insinuat copulationem ad circumcisionem. Et est sensus: *vtinam nō solum circuncidantur, remotione pelliculæ, sed etiam abscindantur, sectione pudendorum.* Et subiungit peccatū propter quod merētur talem pœnā, dicendo qui vos à statu dimouent. Dixerat superius, libertate stete. Et propterea modo dicit, à statu euangelicę libertatis vos dimouent in seruitutem legis. *Vos enim in libertatem vocati estis fratres.* Dixerat libertate igitur qua Christus nos liberauit stete: intendit modo declarare quæ sint officia talis libertatis, & quæ sint tali libertati cōtraria. Et quoniam Gentiles nō erant à seruitute legis liberati (vtpote qui nunquā sub lege fuerant) sed erant ad libertatis statum asciti, ideo ad illos dicit, vos in libertatem vocati estis, non qualitercunque sed fratres: vt ex hac adiectione exprimeretur veræ libertatis actio quæ est fraterna dilectio. Ac si apertius dixisset, vos vocati estis in libertatem Christi amore fraterno. Vnde vtrunque explicando & à libertate inchoans dicit, *Tantum*

tum ne libertatem in occasionem detis carnis. Superfluit detis. Et non carnis in genitiuo, sed in datiuo legendum est, *carni*. Ita q̄ sine verbali copula Paulus dicit, tantum ne libertatem in occasione carni. Et potest cōstrui particula hæc cum præcedente, cum participio vocati. Ita quòd ordo literæ sit, vos estis vocati in libertatem, tantum ne libertatem in occasionem carni, subaudi intelligatis vos vocatos. Exponit siquidem libertatem non esse interpretandam in occasionem carni, hoc est, carnali libertati, carnalibus affectibus. Et hoc est primum cōtrarium libertati euangelicæ. *Sed per charitatem spiritus seruite inuicem.* Superfluit spiritus. Explicat officium illius particulæ fratres, esse dilectione, nō carne, non timore, non coactione legis seruire inuicem. Talis enim seruitus est officium congruum euangelicæ libertati. Vbi cernis libertati euangelicæ nō aduersari omnem seruitutem. Seruitus siquidem mutua ex amore, expresse dicitur officium libertatis. Et rursus cernis aduersari libertati euangelicæ libertatem carnis. *Omnis enim lex in vno sermone impletur.* Deest, scilicet. *Diliges proximum tuum sicut teipsum.* Quod dixerat fratres, & postea seruite inuicem per dilectionem, manifestat reddendo rationem: quia omnis lex impletur in hoc vno mandato. ¶ Vbi aduerte erudite lector significari q̄ libertas euangelica non est libertas ab adimplerione legis moralis. Probat siquidem Paulus q̄ seruire inuicem per dilectionem (quod est officiu euangelicæ libertatis) est adimplere omnem legem, implendo præceptum, Diliges proximu tuum sicut teipsum. Cōstat enim q̄ de lege morali est sermo: quoniam vniuersa lex moralis hac vna obseruatione impletur. ¶ Non meminit autem legis eorum quæ erga deum sunt: quoniam tota quodammodo epistola hæc de veritate euangelica (quæ lex est eorum quæ ad deum sunt) tractauit. ¶ Quod autē dicitur, diliges proximu tuum sicut teipsum, in euangelis explanauimus propriissime esse dictum: & significare vt amore amicitia quilibet diligat proximum: hoc est, est bonum proximo propter ipsum proximum. Tali enim modo quilibet diligit seipsum, scilicet propter seipsum. *Quod si inuicem mordetis & comeditis, videte ne inuicem consumamini.* Sub vniuersa lege morali multa sunt præcepta affirmatiua, & multa negatiua. Et de præceptis quidē affirmatiuis pro euidenti reliquit Paulus q̄ omnia implentur: implendo hoc vnū affirmatiuum, diliges proximu tuu sicut teipsum: de negatiuis autē (vt pote dissimilis formæ ab hoc affirmatiuo) manifestauit metaphorico sermone q̄ etiam impletur in hoc

in hoc vno. Vnde dicendo metaphorice si inuicem morderis & comeditis, vniuersas actiones præceptis negatiuis prohibitas cõprehendit. morfu siquidem nocumenta minora, comestione autem nocumenta maiora significat. Et ab effectu mōstrat cõtrariari dilectioni proximi, dicendo videre ne abinuicem cõsumamini. Vnum enim ab alio consumi manifeste contrariatur dilectioni. *Dico autem in Christo.* Superfluit in Christo. Explicat illã particulam, tãtum ne libertatem in occasione carni, manifestando modũ quo libertas euangelica seruanda est absq; libertate carnis. *Spiritu ambulate, & desideria.* pro, desideriu, *carnis non perficietis.* Ac si apertius dixisset, Libertas euangelica est libertas spiritus, ambulate spiritu. & hic est modus, quo cõcupiscentiã carnis non adimplebitis. ¶ Si quæris de quo spiritu est sermo: ex iis quæ infra subiungit (videlicet si spiritu ducimini, nõ estis sub lege: & postea, fructus autem spiritus est, charitas, &c.) apparet qd de spiritu sancto perficiente spiritum nostrum est sermo. Et hec spiritu demonstrante, dirigente atque impellente, dicit ambulãdum esse non corporis sed animi gressu. ¶ Significanter autem non dicit & desideriu carnis nõ habebitis: sed dicit non perficietis: quoniam carere concupiscentia carnis, non est hominis mortalis, sed non executioni mandare, non perficere consensu cõcupiscentiam carnis, opus est spiritus. *Caro enim concupiscit aduersus spiritum, spiritus autem aduersus carnem.* Probat efficaciam documenti ex cõtrarietate desideratorũ à carne & spiritu. Et est sermo de carne infecta peccato saltẽ originali, inde enim caro concupiscit aduersus spiritũ & non ex primæua creatione. In cuius signum in statu innocentie erant Adam & Eua nudi, nec erubesciebant. Nec oportet literis declarare hanc contrarietatẽ, quam quotidie experimur. *Hac enim, pro, autem, sibi inuicem aduersantur.* Declarat vehementiam contrarietatis inter carnem & spiritum. *Vt non quacunque vultu illa faciatis.* Non dicit vt nulla quæ vultis, sed dicit, vt non quacunque: significans quod aliqua volumus quæ non facimus. Tam vehemẽter enim caro & spiritus mutuo aduersantur, vt aliqua velimus & tamẽ nõ faciamus. Ex parte siquidem carnis tanta est inclinatio ad carnalia, vt multa quæ secundum rationem volumus non faciamus: vt patet apud incontinentes. & econuerso ex parte spiritus patet apud continentes. In vtrisque enim pugna est manifesta: sed continens facit quod vult quo ad executionem deliberatam, non tamen facit quod vult quo ad affectũ quos inuitus patitur: incõtinens au-

tem nec etiam quo ad executionem facit quòd vult victus à pas-
sione. *Quod si spiritu ducimini, non estis sub lege.* Dixerat spiritu am-
bulate & desiderium carnis non perficietis. Et quum hoc decla-
rasset ex contrarietate spiritus & carnis, explicat quod supposue-
rat: videlicet quòd ambulare spiritu est libertatis Euangelicæ.
hoc enim significat dicendo quòd si spiritu ducimini. *Quod di-
xerat spiritu ambulate, explicat modo officium spiritus: hoc est,
spiritu duce ambulate. hoc siquidem significat spiritu ducimini.*
Libertas autem euangelica à lege Moyfi explicatur, dicendo nō
estis sub lege. De illa siquidem lege est sermo, de qua millies in
hac epistola loquitur. ¶ Et si contuleris erudite lector hæc ver-
ba cum paulò superius dictis (omnis enim lex in vno sermone
impletur, diliges proximum tuum sicut teipsum) perspicies quod
vel per sub lege, intelligit legem quo ad legis propria, ad diffe-
rentiam mutuatorum ex lege naturæ: qualia sunt moralia om-
nia, quæ implentur in hoc vno diliges proximum tuum sicut te-
ipsum. vel vim facit in propositione sub, significando seruitu-
tem. *Qui enim spiritu ducuntur, ad legem tenentur ex dilectio-
ne, non ex seruitute, & propterea dicitur non estis sub lege.* *Ma-
nifesta sunt autem opera carnis.* Proposuerat duo contraria, carnem
& spiritum: ne hæsitaremus discernendo inter opera carnis & spi-
ritus, attulit vtriusque opera. *Quæ sunt.* Decem & septem carnis
opera affert Paulus: sed in textu Latino deficit primo loco. *Adul-
terium, fornicatio.* cum soluto. *Immunditia.* contra naturam. *Impu-
dicitia.* lasciuorum tactuum, & huiusmodi. *Luxuria.* Super-
fluit. *Idolorum seruitus.* hoc est, idololatria. *Veneficia.* pro, venefi-
cium, venenandi actus. *Inimicitia.* odia in animis sunt. *Conten-
tiones.* pro, lites. exterius. *Aemulationes.* In malam partem uti-
tur Paulus æmulationibus pro prauis studiis ad idem tēdentium.
Ire. appetitiones vindictarum. *Rixe.* in factis. *Dissensiones.*
pro, seditiones inter conciuēs. *Sectæ.* seu hæreses. Et hoc etiam
in malam partem utitur Paulus. *Inuidia.* manifestum est vitium.
Homicidia. seu cædes. *Quod est vltimum nocumentum.* *Ebrie-
tates* in potu. *Comestiones.* in cibo. *Et his similia.* ne puta-
res enumerata omnia. Si quæris quo pacto verificatur quòd hæc
omnia sint opera carnis, quum multa horum sistant in mente. So-
lutio est quòd hæc omnia sunt ex fomite, qui carni ascribitur. Ex
contrarietate siquidem fomitis ad spiritum proficiuntur: fomes
autem ex peccato est originali. *Quæ predico vobis, sicut predixi,
verbo. Quoniam, pro, quòd, qui talia agunt, regnum dei non cōsequen-
tur*

tur. pro, hæreditabunt. Occurrit hic quæstio quo pacto verificatur quòd qui talia agunt regnũ dei nõ hæreditabunt: quum aliqua horum non sint peccata mortalia: & constat quòd tantummodo peccatum mortale excludit adultos ab hæreditate regni cœlestis. ¶ Solutio est quòd hæc omnia intelliguntur cū duabus conditionibus cõmunibus, in materia morali subintellectis. Altera est ex parte formæ, quòd est sermo formalis, hoc est, de his operibus vt sic, ex intẽtione factis. Altera est ex parte materiæ, quòd non est sermo de iis quæ excusantur à peccato mortali ob conditionẽ materiæ, quæ parũ nocet. nã sermo est de istis operibus in materia nociua mihi vel proximo. His siquidẽ subintellectis clare patet omnia hæc esse peccata mortalia. Nã lites vt sic (hoc est ad litigandũ) nocent proximo. & similiter emulaciones vt sic, ad impediendũ proximũ tendunt, iræ vltionẽ deo vel iudici refertatam appetẽdo, manifeste iniuriantur deo vel iudici. Sectæ seu hæreses communi bono nocent. nõ enim est sermo de hæresibus in fide Christi, sed in ciuilibus seu moralibus à communi bono recedentibus. Comestiones autẽ (hoc est crapulas) notabiliter homini nocentes vt sic, eadẽ ratione qua ebrietates notabiliter nociuas homini vt sic, ex suo genere patet esse mortalia peccata, apud intelligentes q̃ formaliter nocere homini, ex suo genere est peccatũ mortale. *Fructus autẽ spiritus est.* Nota disparitatem sermonis. De carne loquens dixit opera, de spiritu verò dicit fructus. rursus de operib⁹ carnis dixit pluraliter sunt, de operibus spiritus dixit singulariter, fructus autẽ spiritus est: ad significandũ quòd malũ cõtingit ex singularibus defectibus, bonũ autẽ ex causa integra. Inter opera autẽ & fructus manifesta est disparitas: q̃ illa, opera quidẽ sunt, sed nõ expectata: fructus autẽ expectatus est. vt intelligamus illa præter intẽtione actõris naturæ tanq̃ ex necessitate materiæ prouenire. hæc autem ex intentione diuina proficisci tãquam fructus ex spiritali arbore. *Charitas, gaudiũ, pax, patientia.* Superfluit patientia. *Louganimitas.* qua animus ad æternitatis lõgitudinem protenditur expectando. *Bonitas, benignitas.* Transpositæ sunt. & benignitas quidem refertur ad ferocitatem bonorũ ad proximos: bonitas autem ad rectitudinẽ appetitus, qua bonum hominem dicimus: *Manfuetudo, fides.* Transpositæ quoque & hæc sunt. & fides quidem virtus est moralis, qua fiunt dicta: sicut & manfuetudo virtus moralis est moderatrix irascibilis. *Modestia, continentia, castitas.* Nulla harum trium est in textu: sed post prædicta octo

legitur nono ac postremo loco. *Temperantia*. quæ est virtus nota. *Aduersus huiusmodi non est lex*. Et dixit hoc ad explicandam rationem eius quod dixerat, si spiritu ducimini non estis sub lege. Ratio siquidem est, quia aduersus opera spiritus non est lex: exceptio operum spiritus à pœna legis eximit homines qui spiritu ducuntur à seruitute legis. ¶ Et bene nota aduersus huiusmodi non esse legem, ut intelligas nullam legem præcipere aduersus virtutis actus: ac per hoc nullum principem etiã ecclesiasticum posse præcipere aduersus virtutis actus. *Qui autem sunt Christi, carnem suam*. Superfuit suam. *Crucifixerunt cum vitijs*. pro affectibus, & *concupiscentijs*. Manifestatis iis quæ sunt carnis & iis quæ sunt spiritus, & exemptis ambulatibus spiritu à lege, subiungit qualiter istimet se habent ad ea quæ sunt carnis. Et quos prius nominauerat ambulantes spiritu, modo nominat qui sunt Christi, ea ratione quia ad imitationem Christi se habent circa ea quæ sunt carnis. Et dicit de istis quod crucifixerunt carnem (proculdubio propriam) hoc est, cruciatibus affecerunt propriam carnem imitando Christum, vsque adeo quod etiã cruciatu affecerunt affectus & concupiscentias: ut affectus referantur ad passiones animi, concupiscentiæ autem ad carnales motus: incipiunt enim quandoque ab anima, quandoque à carne hæc quæ domanda simul cum carne sunt. Addidit enim hæc, ut intelligamus non sufficere cruciatum carnis absque cruciatu passionum. *Si spiritu viuimus, spiritu & ambulemus*. pro, incedamus. Tractat hic illam particulam, sunt quidam qui conturbant vos, Dixerat spiritu ambulate, ad excludendum opera carnis: modo resumendo declarat ipsam ambulationem dupliciter. primo excludendo deformitates morum quæ in pseudoapostolis apparebant: deinde ipsam ambulationem exponendo. Inchoat autem partem hanc in prima persona pluraliter loquendo (quum hæstenus locutus fuerit in secunda persona) ad insinuandum quod pars hæc de doctoribus præcipue tractat. Et quemadmodum ad Corinthios describendo conditiones ministrorum noui testamenti, ad hoc describit ut discernantur mali ministri & caueant sibi Corinthij ab illis, ita in hac parte vitia maiorum doctorum tangit describendo in prima persona quales debemus esse, ad hoc ut Galatæ vel ex moribus malis agnoscat pseudoapostolos non esse bonos Christi ministros, sed perturbatores ipsorum. Dicitio interpretata ambulemus, plus significat: significat enim incedamus: hoc est, composito gradu ambulare. Loquitur enim Apostolus de ordinata ambulatione secundum spiritum: & infert

ex
da
nit
tria
run
pr
sto
qua
à fr
mu
stat
nis
Im
pro
Doc
riur
uoc
legi
fect
uoc
lus f
est)
falte

F
deli
ni p
quo
pecc
eius
defe
tate
in al
mat
neg
qua
nem
com
gan

ex vita spiritus (dicendo si spiritu uiuimus, intus) spiritu & incedamus, extra. *Nō efficiamur inanis gloriæ cupidi.* Quinque proponit: duo affirmatiua (si spiritu uiuimus, spiritu incedamus) & tria negatiua: ut his quinque describat mores pseudoapostolorum. In uniuersis siquidē his peccabant, propter quod, primum prohibet cupiditatē inanis gloriæ quæ regnabat in pseudoapostolis. Nec dicit, non efficiamur cupidi gloriæ, sed gloriæ inanis, quæ scilicet consistit in opinione hominū: est enim vacua valde à fructu interno huiusmodi gloriæ. nec etiam dicit, nō sustineamus gloriā inanem (quoniam aliorum opinio non est in potestate nostra) sed dicit, non efficiamur cupidi: quia cupiditas inanis gloriæ in potestate nostra est, & cupiditas talis culpa est.

Inuicem prouocantes. Hoc est aliud vitium pseudoapostolorum, prouocantium veros Christi ministros tanquam ad certamen. Docendo siquidem seruari legalia, prouocabant docētes cōtrarium ad uercamē. hoc enim familiare est nouis doctoribus prouocare priores ad certamen: tanquam ipsi doceant ea quæ sunt legis diuinæ, nec alij possint resistere. *Inuicem inuidentes.* Ex affectu gloriæ propriæ & ex inuidia alienæ gloriæ prouenit prouocatio. Vnde hæc tria vitia pseudoapostolorum proponit Paulus fugienda sibi & aliis doctoribus, ad describēdum (ut dictum est) nouorum doctorum vitia: ut si non ex euangelica veritate, saltem ex malis moribus cognoscant illos Galatæ.

CAPVT VI.

F*Ratres.* Exequitur quinque proposita incipiendo à negatiuis, simul ea tractando in actione vna, scilicet corrigendi delinquentes: eo quod in modo exercendi hanc actionem discer ni poterant huiusmodi vitia. *Et si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto.* Duas conditiones alleuiantes tangit. Alteram modi peccandi, dicendo, si occupatus fuerit homo, ad differentiam eius qui ex proposito peccat. occupatus enim patiens potius describitur quàm agens: ad significandum peccatum ex infirmitate seu passione procedens. Alteram generis peccati, dicendo in aliquo delicto. Delictum enim peccatum est à præceptis affirmatiuis declinans: ad differentiam peccati contra præcepta negatiua. Minus siquidem malum est præterire affirmatiua quàm negatiua, quia negatiua nullam admittunt excusationem (utpote obligantia semper & ad semper, & peccatum non committitur contra ea, nisi agendo) affirmatiua uero obligant pro loco & tempore, & peccatum contra ea, sola omis-

nē cōmittitur. *Vos qui spirituales estis.* professione & officio. doctores siquidē alloquitur. *Huiusmodi instruite.* pro, reparate, ruinam eius qui credidit reparate, instaurate. *In spiritu lenitatis.* pro, mansuetudinis. Hęc est forma reparandi lapsos, vt actio correctiua procedat in spiritu māsuetudinis: ad differētiā eorū qui impetuo se sœuiunt in delinquētes. Et creditur Paulū hęc dixisse, eo quod pseudoapostoli cōtra delinquētes indignabundi procedebāt. in hoc enim vult cognosci vere spirituales pastores, quod in spiritu mansuetudinis procedunt, ad reparandū, non ad puniendū. *Considerans teipsum ne & tu tenteris.* Mutat loquendi modū alloquens quēlibet pastorem singulariter. Ratio spiritus māsuetudinis redditur consideratio proprię fragilitatis, ne tu similiter tēteris sicut ille qui lapsus est. *Alter alterius onera portate.* Rationē reddit eius quod dixerat, huiusmodi reparate. fit enī reparatio adiuuādo proximū ad portandū onus, quod fit tū affectū cōpasiōis, tū effectu subuentionis, tū suffragio orationū, tum moderando punitionem. *Et sic adimplebitis.* pro, adimplete, *legē Christi.* Dictio interpretata implete, plus significat, s. readimplete, denuo implete. Significatur enim quod id quod subtractū est legi Christi per lapsum, redintegretur huiusmodi adiutorio. lex autē Christi lex est spiritus vitę, quę alio nomine lex charitatis dicitur. Adiuuādo siquidē proximos readimpleretur quod euacuatū erat, quod deficiebat charitati. *Nam si quis existimat se aliquid esse.* Rationem reddit eius quod dixerat considerans teipsum. *Quū nihil sit, ipse se seducit.* pro, seipsum mente fallit. Est enim dictio Gręca cōposita ex mēte & fallere. ¶ Aduerte q̄ pronome se (quū dicitur si quis existimat se aliquid esse) demōstrat hominē secūdū id quod est ex parte sui, vt distinguitur cōtra id qđ est ex parte diuini doni. Et quia homo ex parte sui nō nisi quę imperfectionis sunt efficit, imō nisi quod imperfectionis est habet (sicut aer ex parte sui non nisi tenebras habet & nihil habet luminis) ideo de ipso dicit Paulus q̄ quū nihil sit seipsum mēte fallit. Siue intelligas q̄ omnino nihil est, q̄a ex nihilo est, & ex parte sui in nihilum rediret: siue intelligas de nihilo secūdū esse gratiæ: quouis em̄ modo existimans se aliqd esse seipsum intus fallit. Est em̄ manifesta ratio deceptiōis internę ex eo q̄ nihil est, & ipse existimat se aliquid esse: siue in esse naturę siue in esse gratiæ. De quo tamē videtur potius intelligendū, eo q̄ est directe ad propositū. *Opus aut suum probet vnusquisque.* Nō sufficit Paulo vnūquemq; ex sui ipsius cōsideratione monere ad reparatiōē proximi in spiritu māsuetudinis

diuis, sed etiam monet vt vnusquisq; propriū examinet opus: vt
 si fallitur cōsiderando seipsum, non fallatur examinando opus
 proprium: manifestius liquidem cuique est proprium opus,
 quā propriū esse. *Et sic. pro, & tunc, in semetipso tantum.* Super-
 fluit tantum. *Gloriam. pro, gloriatiōem, habebit, & non in altero.*
 Qui alteri peccanti non compatitur, sed indignatur, gloriatur
 in defectu alterius: hoc est, gloriatur cōparando se ad eū qui pec-
 cauit. Quo cōtra qui examinat sua propria opera, inuenit quod
 sibi displicet, & nō gloriatur relatiue ad alterum, nec in semet-
 ipso. Ironice siquidē dictum est, & tunc in semetipso gloriatio-
 nem habebit. Vnde & subditur, *Vnusquisque enim onus suum porta-
 bit.* Rationem enim reddit quōd nec in semetipso gloriabitur,
 quia vnusquisque onus deformitatū proprii operis portabit co-
 ram iudicio Christi. *Communicet autem.* Postquā descripsit formā
 correptionis, absque superbia & vana gloria cum māsuetudine
 & charitate ad deprehendendum supradicta vitia in pseudoapo-
 stolis, excludit ex parte sui omnem suspicionem inuidiæ, adimi-
 plens id quod dixerat non efficiamur inuicem inuidentes.
 Ad hoc enim subiungit hōc præceptum, in genere tamen. *Is qui
 catechizatur verbo, ei qui se catechizat in omnibus bonis.* Dictionem
 Græcam interpres reliquit: quum potuisset dicere qui docetur &
 qui se docet. Præcipitur siquidem vt discipulus qui docetur ser-
 mone, cōmunicet doctori in bonis omnibus: hoc est, sustentādo
 ipsum in omnibus temporalibus bonis: debentur enim euange-
 lizantibus & instruētibus ab iis qui instruuntur sustentationis
 stipendia, in cibo, potu, domo, vestibus, & reliquis necessariis.
 Et dixit hoc non vt pseudoapostolos demulceret, sed vt cogno-
 scerent quōd doctoribus veritatis Paulus nō inuidet, sed vult eis
 exhiberi à Galatis bona omnia. *Nolite errare.* Exequitur primō
 propositum, si spiritu viuimus, spiritu & incedamus. Errare siquidē
 dem opponitur incessui. Si spiritu, inquit, viuimus, nolite errare
 hincinde, sed spiritu incedite. *Deus non irridetur.* Hominibus po-
 test illudi, homines possunt falli, deus autem non potest irrideri,
 vtpote quē nulla latet simulatio. Et quōd hoc sit verum, probat.
Quæ. pro, quæ, enim seminauerit homo, hæc. pro, hoc, & metet. Illudere-
 tur deo si mali seminis fructū bonum homo perciperet, aut si bo-
 ni seminis fructū malū perciperet: sed ex eo quōd homo id me-
 tet quod seminat, apparet q; deus non fallitur. Et vtitur similitu-
 di ne seminationis & metionis: ad significandum latentem in-
 tentionem in opere per seminationem, & manifestā retributio-
 nem

nem in futuro tēpore melsis. *Quoniā qui semināt in carne sua.* Explicat differēciam seminantiū penes cōtraria superius posita, carnem & spiritum: seminare in carne propria est internum studiū latēter apponere ad ea quæ sunt carnis: hoc est, ad propria bona: ex parte liquidē fomitis se tenet inordinatus appetit⁹ cuiuscūq; boni proprii. *De carne & metet corruptionē.* Aptē fructus carnis de scribitur corruptio, utpote quæ corruptibilis manifeste est, & ex qua nō nisi putrescendo metūtur quodāmodo quæ nascūtur animalia, vermes, vespræ, muscæ, & similia. Iuxta hāc metaphorā dicitur q̄ de carne metet corruptionē, hoc est, ea quæ sunt corruptio nis: qualia sunt pœnalia in futura vita & vana in præsenti. *Qui autē semināt in spiritu.* intentionē, studiū, vimq; omne suā locat in spiritu, in iis quæ sunt spiritus sancti. *De spiritu metet vitā æternā.* hic inchoatiue & in futuro cōsummate: fructus em̄ vltimus spiritus est vita æterna. Et per hoc declarauit quid est spiritu viuere: & consequenter declarat quid est spiritu incedere, subiungēdo, *Bonū autē facientes non deficiamus.* Nō sufficit seminare, sed oportet bonū facere exteriori opere, nec hoc qualitercunq; sed infatigabiliter, sed incessanter. Et in prōptu ratio subditur. *Tēpore enim suo metemus nō deficientes.* Tempus metēdi (vt in euāgelio dicitur) in altera est vita: & tunc infatigabiliter metemus, absq; labore vsq; ad satietatē fructus colligemus. *Ergo dum tēpus habemus.* Cōcludit Paulus q̄ dū tempus est meriti, *Operemur bonum ad omnes.* hoc est enim spiritu incedere, ad hoc spirit⁹ incitat & ducit. *Maxime autē ad domesticos fidei.* Nō corrigit quod dixerat ad omnes, sed inter omnes præponit reliquis domesticos fidei. Ita quod nō excludit aliquē, sed arctiori vinculo astringit erga domesticos fidei, proculdubio Christianæ. Vbi oēs Christiani, domestici appellati sunt fidei: quia vniuersa ecclesia Christiana vna est dom⁹ dei viui: vt ipse alibi dicit. *Videte qualibus literis scripsi vobis manu mea.* Aiunt q̄ dictio interpretata qualibus, magnitudinem significat. Ita q̄ sensus est, videte quā gradibus literis scripsi vobis manu mea. A differētia inter hāc epistolā & scriptas ad alias ecclesias (penes hoc q̄ alias subscribebat Paulus manu propria, hanc verō totā manu ppria scripsit) allicit Galatas. Significat em̄ per hoc q̄ tanti eorū salutem facit, tā vehemēter illā affectat, vt manu sua tam grandē epistolā scripserit ad eos. *Quicumque enim.* Superfluit enim. *Volunt placere in carne.* Ex industria Paulus interposuit excitationem Galatarū ad considerandum quod propria manu scripsit, subiungendo varietatē circuncisionis, vt hinc per

penderent Galatæ in quo cōsistit summa totius negotij legaliū,
 aduersus quæ Paulus scribit. Et hæctenus quidē vanitatē legaliū
 monstauerat, malosq; mores pseudoapostolorū insinauerat:
 modo demū quod supererat monstrat, s. quod fiste fugiendōq;
 persecutionē pro gloria huiusmodi noui doctores ingerunt Ga
 latis legalia: ait enim q̄ quicumque doctores volunt Iudæis com
 placere in carne, hoc est in carnalibus obseruationibus. *Hi cogit
 vos circumdī.* Cogunt dicēdo circuncisionem esse necessariam ad
 salutem. *Tantū vt crucis.* pro, cruce, *Christi* persecutionē nō patiantur.
 Volunt isti Christiani doctores placere Iudæis, vt non sustineāt
 persecutionem à Iudæis ob crucē Christi. vt enim prius dictū est
 Iudæi non persequebantur crucē Christi nisi vt abolerēt lega
 lia, & propterea isti doctores volentes cōplacere Iudæis (vt per
 hoc subterfugerent persecutionem ob efficaciam crucis Christi)
 prædicabant circuncisionē. *Neque enim qui circunciduntur, legem.*
 Deest, ipsi, *custodiunt.* Manifestat fictam intentionem talium do
 ctorum, q̄ non student in veritate vt obseruetur lex: vt patet ex
 hoc quod ipsi non custodiūt legem, sed student ad complacendū
 Iudæis, vt non commoueantur ad persequendū eos. *Sed volunt
 vos circumdī vt in carne vestra glorientur.* hoc est, apud Iudæos glo
 riētur ob circūcisam carnem vestram, quod fecerint tot profely
 tos. Et hæc ratio vltimo loco reseruata est: vt pote valde valida ad
 persuadendū vt non circūcidantur. *Mihi autem absit gloriari.* E re
 gione vani animi talium doctorum scipsum locat. Mihi inquit
 absit vt gloriē in quacunq; re. *Nisi in cruce domini nostrī Iesu Chri
 sti.* Illi timent efficaciam crucis euangelizare, imò cōtra efficaciam
 eius prædicāt: ego autē nō solū alienus sum à timore, sed in sola
 cruce Christi glorior, in sola efficacia crucis Christi gloriā meā
 loco. *Per quē mihi mundus crucifixus est & ego mundo.* Facile est glo
 riari in cruce Christi, sed non sic, sed non cū hoc effectu vt mun
 dus sit mortuus mihi, & ego mortuus mundo. Est siquidē mun
 dus mortuus mihi, in hoc quod nihil mihi dat mundus, nihil ap
 peto à mūdo: ego verò sum mortuus mundo, quum nihil mei tri
 buo mundo, quum mundus nihil expectat à me. Et sumitur hic
 mundus pro vniuersitate corporalium vt distinguuntur contra
 spiritualia. Ita quod sub mundo comprehenduntur omnes etiā
 legales obseruationes, vt pote corporales, vt manifestat subiun
 cta ratio. *In Christo enim Iesu neque circūcisio aliquid valet neque præ
 putiū.* Ecce ex quibus mundus construitur. *Sed noua creatura.* con
 stās ex hoc q̄ mūdus est mihi crucifix⁹ & ego mūdo. Ideo enim
 mihi

mihī mūdus crucifixus est & ego illi: quia in Christo nihil valēt ea quæ sunt mundi (siue circūcisio siue præputiū) sed tantummodo valet noua creatura, hoc est, spiritalis vita à deo creata per gratiā Iesu Christi, quæ nūquam veterascit, sed semper est noua: & semper proficit, magis ac magis appropinquando ad nouitatem futuræ felicitatis æternæ. *Et quicumque hanc regulam fecerint*, pro hac regula incesserint. De doctoribus loquitur quod quicumque hac regula (scilicet gloriationis in cruce Christi sic quod mundus sit ei crucifixus & ipse mundo) quicumque; inquā hac regula incessum suū cōposuerint. *Pax super illos & misericordia.* Pax vltimum est donum, misericordia autem quemadmodū & gratia primum, vt in his cōprehendantur omnia diuina dona. *Et super Israel dei.* Accusatiui casus est Israel, & vniuersum Christianum populum significat ex appositione dei, ad differentiā Israelis nō dei, sed carnalis populi, scilicet Iudaici in legalibus pertinacis. Et nominauit Christianos Israel dei, vt intelligant Galatæ & pseudoapostoli quod non aduersatur Israelitico populo quatenus est dei, sed quatenus est carnis: quandoquidem Israel dei est ipse populus Christianus: est enim Israel non carnaliter, sed spiritaliter. *De cetero nemo mihi molestus sit.* pro, molestias exhibeat. Sufficiat inquit Paulus hæctenus obiectæ mihi falsitates (quod ego foueo circūcisionē alibi, & similia) deinceps nemo mihi huiusmodi molestias exhibeat. Et ratio manifesta omnibus est. *Ego enim stigmata domini Iesu in corpore meo porto.* Ad similitudinē seruatorum gestantiū in facie impressam notā dominorū inuisione ferri factā, describit se Paulus portare manifeste in corpore suo non vnam, sed multas impressas notas domini Iesu. Et intendit per huiusmodi stigmata innumeras plagas, quas pro Iesu sustinuerat, hoc est manifestum coram omnibus signum quod sum seruus domini Iesu, quod sum alienus à legalibus. *Gratia domini nostri Iesu Christi, cōdonans peccata & liberās à seruitute legalium.* *Cum spiritu vestro fratres.* supple sit. Amen. vere, seu fiat. Et sic finitur epistola ad Galatas. Cuius scriptio apud Græcos est, ad Galatas scripta Romæ. Tradunt itaque Græci hanc epistolam scriptā fuisse Romæ, argumentum tamen huius epistolæ apud Latinos tradit scriptam fuisse Ephesi.

¶ Caieta die 24. Ianuarij, 1529.

COMMENTARIORVM THOMAE DE
vio Caietani Cardinalis sancti Xysti, in epistolam
ad Galatas, finis.

Thomæ

THOMAE DE VIO CAIETANI CAR- DINALIS SANCTI XYSTI,

*in Epistolam Pauli ad Ephesios
commentarij.*

* *

AVLVVS Apostolus Iesu Christi per voluntatem dei. In exordiis aliarum epistolarum dictum est tum de nomine Pauli, tum de officio apostolatus, quem specificat fuisse immediate à Christo, non suis meritis, sed per voluntatem dei. *Omnibus sanctis.* hoc est mundis per baptismum. *Qui sunt Ephesi.* nomen est ciuitatis in Asia minori. *Et fidelibus in Christo Iesu.* Sanctitatis munditia refertur ad peccata, fidelis autem refertur ad virtutes. Prima enim virtus est fides in Christo Iesu mater reliquarum virtutum. *Gratia vobis & pax.* Consueta Pauli est hæc salutatio, comprehendens omnia dona dei ab extremis gratia & pace. *A deo patre nostro,* tum creatione, tum gubernatione, &c. *Et domino Iesu Christo.* redemptore & saluatore nostro. *Benedictus deus.* Post salutationem incipit tractatus, in quo primo more solito proponit materiam tractandam. *Benedictus,* inquit, benedictione laudis, supple sit deus. Nomen naturæ est deus. *Et pater.* Nomen est primæ personæ trinitatis. *Domini nostri Iesu Christi.* Ad vtrunque potest referri (scilicet tum deum tum patrem) obliquus iste, eo quod deus est deus domini nostri Iesu Christi, secundum humanam naturam, & est pater naturalis eiusdem secundum diuinam: iuxta verbum ipsius, ascendo ad patrem meum & patrem vestrum, deum meum & deum vestrum. *Qui benedixit nos.* Benedicere dei est benefacere. & sic dictum est, qui benedixit nos, perinde ac si dixisset, qui benefecit nobis. *In omni. nō in aliqua sic, & in aliqua non.* *Benedictione.* hoc est, beneficio. *Spiritualis.*

ad

ad differentiam benedictionum corporalium, quibus in Deuterono. benedictus est populus Iudaicus. nō sic talibus benedictionibus benedixit nos deus, sed spiritualibus beneficiis omnibus. *In caelestibus.* pro, in supercaelestibus, ad differentiam donorum spiritualium praesentis vitae. *In Christo.* hoc est, non in nobis ipsis, sed in Christo, cuius sumus membra. Loquitur siquidem Paulus de benedictione qua iam benedicti sumus, suscepta in Christo homine omni benedictione spirituali in supercaelestibus. nobis enim Christianis collata sunt beneficia omnia, quae sunt iam in Christo. Et haec sunt beneficia nobis collata quae proponit. *Sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem.* Particula ante mundi constitutionem, determinat verbū elegit: & particula in ipso, determinat pronomen nos: ex parte siquidem electorum se tenet. Et est sensus: nos in ipso, proculdubio Christo, hoc est, nos membra ipsius. Explicatur siquidem quod non sumus electi seorsum, sed iuncti Christo, ut membra Christi. ratio enim electorum ex parte rei electae significatur Christus, & huiusmodi electio non noua, sed ante foundationem mundi describitur. Afferitur autem hoc ad manifestandū quod deus sic benedixit nos, sic adimpleuit benedictionem nostram omnium spiritualium beneficiorum in supercaelestibus in Christo, quem admodum elegit ante foundationem mundi nos membra Christi: ut intelligamus huiusmodi benedictionem nostram fore omnino conformem aeternae electioni nostri. ¶ Vbi aduerte per verbum elegit, significari quod discreuit nos ab aliis, proculdubio non electis. Electio enim significat refutato alio optionem alicuius. Vnde in ipso electionis beneficio aliorum reprobatio significatur: sed nūc de nostrae electionis beneficio est sermo, quae tanto maius est beneficium, quanto de massa perditionis sumus discreti. *Vt essemus sancti & immaculati.* pro, irreprehensibiles, in conspectu eius in charitate. pro, dilectione. Ne errares confusus in beneficio electionis, explicauit ad quid sumus electi membra Christi in hac vita. Explicauit autem quatuor. Primū ut essemus sancti, quod per baptismum consequimur, quoniam per ipsum mundamur ab omnibus peccatis. Secundū ut essemus irreprehensibiles in actionibus nostris. Tertium, in dilectione. Sanctitas siquidem & irreprehensibilitas ad mala referuntur, dilectio autē ad bona. Quartum in cōspectu eius, scilicet dei, non in apparentia coram hominibus, ad excludendum fictionem. Et hic clare liquet vanā esse cōfidentiam in electione, nisi det homo operā, ut

has habeat electorum cōditiones: quoniam ad has habendas in hac vita electi sumus, inquit Paulus. *Qui prædestinauit nos in adoptionem filiorum. Superfluit filiorum. Per Iesum Christum in ipsum.* Non sufficit Paulo explicare electionē (per quam discernimur à malis) sed explicat etiā prædestinationem, per quā similiter à æterno ordinamur ad bonū adoptionis. Et quēadmodū de nostra electione dixit, elegit nos in ipso Christo, ita de nostra prædestinatione dicit quod prædestinauit nos in adoptione (hoc est vt simus filij adoptiui) per Iesum Christū filium naturalem. Cōstat namque quod adoptionem adipiscimur non nostris meritis, sed per merita Iesu Christi. ¶ Quod autē adiungit in ipsum, intellige deū. Carent siquidem Græci distinctiuo pronomini absolute vel reciproci. Et hoc in loco reciprocum intelligēdum videtur pronomen, vt significetur quod deus prædestinauit nos in adoptionem ad seipsum Deum: hoc est, vt simus filij adoptiui ipsius dei per Iesum Christū filium naturalem eiusdē dei. *Secūdum propositum.* pro, beneplacitum, *voluntatis sue.* Non significatur placere, sed beneplacere: vt intelligamus quod diuina voluntas prædestinando, non facit quod placet, sed quod beneplacet. Verum quum audis beneplacere, recole quod voluntas diuina est sibi ipsi lex, ac per hoc non mendicat bonitatem ab extrinseco superiori, nec à nostris meritis seu demeritis obiectiue: & id est beneplacere quod ipsa vult esse beneplacitum. Explicat siquidem Paulus in prædestinatione beneplacitum diuinæ voluntatis, ad tollendas quæstiones disputantium de volūtate prædestinantis: aperte per hoc significando quod bonitas huiusmodi propositi est apud diuinam voluntatem, & non apud merita istius vel illius. *In laudem gloriæ gratiæ sue.* Duplex bonum per prædestinationē intentum significat, alterum adoptionis nostræ in filios dei: alterū laudis diuinæ, quæ explicatur quod est laudatio gloriæ diuinæ, non vndeconque consurgens, sed ex gratia eius: & hoc ad differentiam gloriæ diuinæ consurgens ex opere iustitiæ. Laudanda siquidē est diuina gloria non solum penes gratiam, sed etiam penes iustitiam. ex vtraque enim consurgit diuina gloria. Sed prædestinatio nō ordinatur ad laudem gloriæ cōsurgens ex iustitia, sed in laudem gloriæ cōsurgētis ex gratia: quoniā nō nostris meritis, sed ex dei gratia per Iesum Christum erimus filij dei. & propterea dicit in laudem gloriæ gratiæ sue. *In qua gratificauit nos in dilecto filio suo.* Superfluit filio suo. Gratificauit dicit, hoc est gratos reddidit seu effecit, proculdubio sibi. ¶ Et hinc theologi vulgatā distinctionem

nem accipiūt inter gratiā gratis datam, & gratiā gratū facientē. De gratia siquidē gratū faciēte hic clare dicitur, in qua gratifica uit nos. Et addidit in dilecto, proculdubio naturali ac vnigenito filio (qui singularissime ac per antonomasiam vocatur dilectus) ad explicandam rationē quare nos gratia impleuit, esse filium suū dilectū: vt intelligamus gratia nos impleri à deo quatenus membra dilecti vnigeniti, vt oēm nostram gratiā referamus in Christū. Et hæc sunt que Paulus proponit pro materia huius epi stolæ. *In quo habemus redemptionē.* Tractat proposita incipiens ab vltimo, scilicet in qua gratificauit nos in dilecto. hanc enim particulā tractat quater repetēdo, in quo, proculdubio dilecto. Declarat itaque ex gratia gratificationē nostram in Christo: in pri mis explicando modum, dicēdo in quo habemus redemptionē. per modum siquidem redemptionis acquisiti sumus, nō pretio auri & argenti: sed, *per sanguinem eius, redempti sumus. Remissionem peccatorum.* Appositiue ad redemptionē dicit remissionem peccatorū: vt explicaret redemptionem à seruitute peccati. *Secundum diuitias gratiæ eius.* Vere magna gratia fuisset simplex remissio peccatorum, maior autem remittere peccata redimēdo, hoc est adhibito pretio. fuisset enim donare nobis vtrūque. Maxima autem gratia est adhibuisse sanguinē proprium, dedisse vitam propriam pro huiusmodi redemptione. & propterea nō dicit secundum gratiam eius, sed secundum diuitias gratiæ eius, vt multiplicem & exuberantē gratiam in hoc facto agnoscamus. *Quæ superabundauit in nobis.* pro, quam exuberare fecit in nos. Nō solum in effectu remissionis peccatorū per redemptionē in sanguine, &c. sed etiam in effectu reuelatæ notitiæ gratificatos nos subiungit. Et vere quadam exuberantia gratiæ est, vt nō solum simus sic redempti, sed etiam sit reuelatū nobis arcanum diuinę voluntatis. *In omni sapientia & prudentia, vt notum faceret nobis sacramentum.* pro, patefacto nobis mysterio. *voluntatis suæ.* Ordo literæ est: quam exuberare fecit in nos, patefacto nobis mysterio voluntatis suæ in omni sapientia & prudentia. Ita q̄ omnis sapientia & prudentia ad mysterium voluntatis suæ refertur: ad explicandum q̄ arcanum diuinę voluntatis est in omni sapientia & prudentia. sapientia quidem circa diuina & æterna, prudentia autem circa dispositionem actionum tēporalium. *Secundum beneplacitum.* Arcanum voluntatis diuinę non solum cōmendatur ab omni sapientia & prudentia, sed etiam à beneplacito, ab eo quod beneplacuit. Et statim materiā beneplaciti subiungit primo

mo in genere, dicendo. *Eius quod proposuit in eo, scilicet mysterio.* Omne quod propositum seu deliberatum est, à deo in huiusmodi mysterio, describitur esse beneplacitū & in omni sapientia & prudētia, &c. *In dispensationē plenitudinis temporum.* Ecce in specie id quod proposuit in mysterio. Optime quadrat sententia hæc cum verbo domini, non est vestrum nosse tēpora vel momenta quæ pater posuit in sua potestate. Arcana siquidē diuinæ voluntatis sunt in dispenlandis tēporibus, non imperfecte, sed plene. plenum siquidem tēpus dispensauit cuique rei quam disposuit efficere, & cuiusque tēporis plenitudo latet in mysterio diuinæ voluntatis. Verbi gratia aliam plenitudinem temporis dispensauit pro inchoanda circumcisione, aliā pro donatione legis, aliam pro promissione Messiaë Dauidi, aliā pro institutione baptismi, aliam pro vocatione gentium, &c. hæc enim dispensatio plenitudinis temporum, est ea quam pater posuit in sua potestate, est ea quæ continetur in mysterio volūtatis diuinæ. *Instaurare, pro, recapitulare, omnia in Christo.* Quoniā non est nobis patefactum mysteriū diuinę voluntatis secundū omnia agenda in quacūque plenitudine tēporis, explicat in indiuiduo quod est nobis manifestatū illius mysterij, esse recapitulationē omnium in Christo: hoc est summariā collectionē omniū in Christo. Meraphoricus est Pauli sermo, ad similitudinē aduocatorum seu oratorū, in fine orationis seu aduocationis colligentiū per capita summatim omnia dicta, iuxta hanc siquidē similitudinē collectionis dictorum, tradit collectionem omnium factorū, omnium gestorum, omniumq; dictorum vbiq; facta, gesta, ac dicta relative ad deum sint, dicēdo q̄ deus disposuit recapitulare omnia in Christo: hoc est colligere omnia per quæcūque secula vbiuis sparsa, & vnire in Christo. Et declarando quæ sint hæc omnia subiūgit, *Quæ in cælis sunt, & quæ in terra sunt in ipso.* Superfluit hoc vltimū sunt. Quod dicit in ipso, proculdubio deū demonstrat. Et est sensus: omnia quæ in cælis & quæ in terra sunt in deo: hoc est relative ad deum, ad differentiā eorundem absolute. Qualiter autē ea quæ in cælis sunt colliguntur ad Christū, ignotum est nobis nisi quo ad duo, alterum est quòd omnes angeli colliguntur sub Christo homine tanquam capite & domino: alterum est q̄ eorū ruina reparatur per Christū, locando hoīes in sedibus eorū qui ceciderūt. De iis autē quæ in terra sunt, scimus genus humanum vniuersum collectū esse ad Christū sub eius redēptione, sub eius iudicio, &c. Et præter hæc reliqua in vniuersa terra colligi ad
 Chri

Christi imperium in miraculis, & demum in reuelatione futuri post resurrectione seculi. ¶ Hoc est ergo nobis notificatū arcanum iam aduenisse plenitudinem tēporis quo misit deus filium suum vt in ipso recapitularet omnia. *In quo etiam.* Ecce secundum in quo ad explicandam gratificationem specialem factam discipulis Christi ex Iudæis assumptis. *Et nos sorte vocati sumus.* Superfluit & nos. nec vsquequaque liquet an vocati an electi legendū sit. Verūm parui refert quo ad sensum. Et quod dicit sorte, non significat fortuito, sed parte seu hæreditate. Alludit enim ad electionem populi in partem seu hæreditatem dei, iuxta illud: Pars autem domini populus eius, & Iacob funiculus hæreditatis eius. Et ad literam intendit q̄ absque meritis propriis Iudæi cōuersi ad Christum, velut sorte hæreditatis & partis diuinæ non suis meritis asciti seu vocati sunt. *Prædestinati secundum propositum eius qui operatur omnia secundum consilium voluntatis suæ.* Dixerat sorte. Et propterea ad excludendum intellectum tum fortuiti tum inconsulti adiungit hæc: nam dicēdo prædestinati, excludit fortuitum: & dicendo secundū consilium, excludit imprudentiam: vt intelligamus q̄ cum hoc quod sine meritis, tamen prædestinati consulto fuerunt illi qui ex Iudæis vocati sunt. Vnde eos explicans subiungit: *Vt simus in laudem gloriæ eius nos qui ante sperauimus in Christo.* Explicat de quibus loquitur, esse nos qui ante sperauimus in Christo. Quos constat fuisse Iudæos, qui ante sperauerunt in Christo quàm Christus veniret. Erāt enim in natione Iudæorū viri iusti innumeri quorum spes erat in Christo venturo. Multi, inquit Christus, reges & prophetæ voluerunt videre quæ vos videtis, &c. Vel qui antequam Gentiles sperauimus in Christo. ¶ Finis autem huius vocationis describitur, vt simus in laudem gloriæ eius, scilicet dei. Et ad literam Iudæi conuersi ad Christum, fuerunt & sunt vsque hodie in laudem gloriæ dei. *In quo.* Ecce tertium in quo, ad prosequendum gratificationem nostram in Christo. *Et vos cum audissetis.* In prima persona legitur, & participium præteriti tēporis actiuum congrue resoluitur in passiuum, quia caremus actiuo. Legendum itaque est, *Et nos audito verbo veritatis euangelio salutis nostræ, nō vestræ.* Dixerat in quo & sorte vocati sumus, explicando gratificationē vocatorum ex Iudæis ex parte vocantis, modo explicat eandem ex parte vocatorum: quod scilicet audito euangelio sunt in Christo. Hebraico more Paulus substantiuum verbū subintelligit. Ita q̄ sensus est: in quo sumus seu fuimus & nos audito verbo veritatis, apposi-

riue euangelio salutis nostræ. Modum explicat quo in Christo effecti sunt. Vbi & aduerte appellari verbū veritatis simpliciter & absolute, quia nihil nisi veritatem continet euāgelium. & hoc quo ad intellectū, qui perficitur sola veritate. Appellari quoque euangelium salutis nostræ: quia reuera annūtiatio bona est, nō terrenorum bonorum aut carnaliū delectationū, sed salutis nostræ. In qua cōtinetur omne appetibile quod vere spectat ad salutem nostram. *In quo.* Ecce quartum in quo, ad significandum gratificationem gentilium in Christo. *Et credentes.* Dictio Græca participiū est præteriti tēporis actiuum, quo caremus. Et posset adiuncto aduerbio significante præteritum dici, in quo & prius credentes. *Signati estis.* pro, obsignati estis. ad similitudinē siquidem tabellarum fœderis dicit obsignati estis. *Spiritu promissionis sancto.* nō est obsignatio facta impressione annuli aut signo notarij, sed interna obsignatio facta in anima à sancto spiritu promissionis. Vt intelligamus obsignationē respectu futuræ hereditatis appellat spiritum sanctū promissionis. In baptismo siquidem gratia dei confertur animæ vt signaculū quoddā promissæ hereditatis æternæ à spiritu sancto: quæadmodū si inter homines signaretur tabella adoptionis signo notariorum & testium aut annulo ipsius adoptātis. Illud enim esset signū promissionis. *Qui est pignus.* pro, arrabo, hereditatis nostræ in redēptionem acquisitionis. Aduerte quòd relatiuum qui quum in Græco sit masculinū generis, & spiritus sit neutri generis, ex parte antecedentiū non refert spiritum sanctū sed Christū: de quo dixerat in quo prius credētes, &c. Verūm quoniam arrabo masculini generis est etiā apud Græcos, & relatiuum quo ad genus concordat quandoque cum consequente, ideo potest & de spiritu sancto intelligi, non obstante differentia generis. Et siquidem referatur ad spiritum sanctum, sensus est quòd spiritus sanctus habitans in cordibus nostris, est pars pretij in redēptionē acquisitionis hereditatis nostræ: hoc est, ad plene emendum acquisitam hereditatem nostram. Et hoc proculdubio verum esse constat: quoniam requiritur cooperatio nostra ad assequendum acquisitā iam per Christum hereditatem. Significatur enim quod arrabo (hoc est, prima pars solutiōis) est gratia spiritus sancti quā habemus in anima. Et per hoc insinuat subsequēs cooperatio nostra ad hereditatem nostram consequendam. ¶ Si autē referatur Christus, tunc idem dicitur arrabo, quia vere est initium redēptionis acquisitionis hereditatis nostræ. *Quauis siquidem Christus sit sufficien-*

K tissimum

eissimum & integrum pretiū, nobis tamen viatoribus procedē-
 tibus in hac vita post baptisimū, cōmunicatur vt arrabo: quoniā
 exigit nostras cooperationes ad plene assequendū acq̄sita per
 eius redemptionē hēreditatem nostrā: quæ est æterna felicitas
 animæ & corporis. Et si aduerteris prudens lector quòd Paulus
 in postremo in quo, loquitur in secunda persona ad Gentiles (di-
 cēdo obsignati estis spiritu promissionis sancto) & modo mutat
 personam (nam loquitur in prima persona, dicendo qui est arra-
 bo hēreditatis nostræ: nostræ dicit non vestræ) apparebit ex hac
 diuersitate q̄ ubi quater de dilecto dixerat in quo, demū quin-
 to loco de eodē dilecto dicit qui est arrabo hēreditatis nostræ,
 &c. ad declarandā cōmunem gratificationem in Christo tam Iu-
 dæis quā gentilibus Christianis secundū hunc effectū qui est
 habere arrabonem redimendæ possessionis hēreditatis nostræ.
 vt intelligamus hanc hēreditatē esse iam nostram: sed superesse
 cooperari ad mercādum possessoriū: hoc est, vt possideamus hē-
 reditatem nostram. *In laudem gloriæ ipsius*. Christi, Quemadmo-
 dum de gratificatione propria dixerat in laudē gloriæ eius, ita
 modo de gratificatione Gentilium seu cōmuni dicit in laudem
 gloriæ ipsius: vt intelligamus vnum & eundem esse finem com-
 munem vtrisque: Iudæis scilicet & Gentilibus Christianis.
Propterea. Tractata illa particula, in qua gratificauit nos in di-
 lecto, tractat illā qui benedixit nos in omni benedictione spiri-
 tuali in supercœlestibus in Christo. Et introducit eam per mo-
 dum rei concupitæ & petitiæ pro Ephesiis, *Et ego audiens fidem vs-*
tram quæ est in Christo Iesu. Ad id quod dixerat in quo & creden-
 tes obsignati estis, refertur propterea. Potest nihilominus referri
 ad vltimo explicatam communem gratiam arrabonis: vt in-
 telligamus quòd propter perficiendum arrabonē. Quod autem
 dicit ego audiens, non significat quòd non etiam viderit (quum
 ipse apud Ephesios multum fructū fecerit prædicādo) sed signi-
 ficat quòd Romæ existens in vinculis audiuit fidē Ephesiorum
 perseverantem. Nec solā fidem, sed subiungit, *Et dilectionem in*
omnes sanctos. hoc est, mundos per baptismum, in omnes Chri-
 stianos. *Non cesso gratis agens pro vobis*. Vide partes orationis
 Pauli. Primū gratias agit pro Ephesiis pro diuinis donis in eis.
 deinde. *Memoriam vestri faciens in orationibus meis*. Ad partem o-
 rationis petitoriam hoc spectat, vnde & petita subiungit, *Vt deus*
domini nostri Iesu Christi. secundum humanam naturam. Ecce
 quod superius proponendo dixerat simul vt deus & pater, mo-
 do

do exequēdo distinguit. Et primum dicit vt deus domini nostri Iesu Christi, proculdubio secundum humanam naturam. deinde dicit, *Pater gloria*. hoc est, pater eiusdem secundum quod est gloria: hoc est secundum diuinam naturam, quæ sola est suapte natura gloria. *Det vobis spiritum sapientia & reuelationis*. Non dicit sapientiam sed spiritum sapientia. vt clare explicet quod de dono spiritus sancti, non de sapientia humana, quæ per studium acquiritur, loquitur. Spiritus sapientia, spiritus est notitia diuinorum. Verum quoniam huiusmodi notitia habetur quandoque testata, & quandoque detecta (hoc est, obscura vel clara) ideo adiungit & reuelationis: claritatem per amotionem veli significans. *In agnitionem*. pro, in agnitione, *eius illuminatos oculos cordis vestri*. pro, mentis vestrae. Quod dixerat det vobis spiritum sapientia & reuelationis, appositue exponit illuminatos oculos mentis vestrae in agnitione eius. Dicendo in agnitione eius (scilicet dei) explicat sapientiam: & dicendo illuminatos oculos mentis vestrae, explicat reuelationem. *Vt sciatis*. Tria cognoscenda distinguit. Primum est. *Quæ sit spes vocationis eius*. hoc est, quid speratur ex vocatione dei ad Christianitatem. Hoc enim multum refert: ne putemus sperandum esse nobis in hac vita sed in futura. *Et quæ diuitia gloria hereditatis eius in sanctis*. Hoc est secundum sciendum. non sufficit scire quod spes Christiana non tendit ad ea quæ sunt presentis vitæ, sed futurae, sed & oportet scire quæ sunt diuitia gloria: ne fallamur, putantes nos in alia vita habituros similes istis terrenis, sed diuitias spirituales gloriae præparatae hereditatis in sanctis, in mundis, iis qui nihil inquinatum habebunt. Et nosse quæ sunt hæc diuitia, est nosse in quo consistit felicitas cælestis patriæ: quod scilicet consistit in bonis animæ, &c. *Et quæ sit supereminens magnitudo virtutis*. pro, potentia, *eius in nos qui credidimus*. pro, credimus, *secundum operationem potentia virtutis*. pro, fortitudinis, *eius quam operatus est in Christo Iesu*. Tertium cognoscendum per spiritum sapientia & reuelationis, gloria corporis nostri post resurrectionem est. Ita quod secundum spectat ad gloriam animæ: & tertium ad gloriam corporis. Hanc autem nostri corporis gloriam describit vt effectum superexcellens magnitudinis potentia diuinæ in nos qui credimus: quoniam reuera tam magnus effectus est vt corpus mortale imò mortuum, reuocetur non solum ad vitam, sed ad vitam immortalitatem, impassibilem,

gloriosam, &c. vt non sufficiat afferre diuinam potentiam (quoniam ea communis est omnibus operibus naturæ) sed afferatur magnitudo diuinæ potentie. Et quoniam magnitudo diuinæ potentie cōmunis est aliis operibus mirabilibus, affertur supereminens seu superexcellens magnitudo diuinæ potentie. ¶ Et ne incredibilis huiusmodi superexcellens magnitudo diuinæ potentie credatur futura in nos, manifestat eā à simili efficacia, quā iam exercuit in Christo. Hanc enim similitudinem efficaciam significat dicendo, secundum operationem potentie fortitudinis eius, quā operatus est in Christo Iesu. Ita quod particula secundum operationem, refertur ad particulam supereminens magnitudo potentie, &c. Intendit enim & dicit vt sciatis quæ sit supereminens illa magnitudo in nos secundum operationem, hoc est, similis operationi potentie fortitudinis eius, dei, quā operatus est, hoc est exercuit in Christo Iesu. ¶ Dicitio interpretata operationem, clarius interpretata fuisse efficaciam. Significat enim non simplicem operationem, sed vim quandam in operando: quæ explicatur magis dicendo secundum efficaciam potentie fortitudinis seu roboris eius, dei. Quā exercuit deus in Christo Iesu in opere resurrectionis & collocationis ad dexteram suam. De his enim effectibus est sermo: vt clare subiungit. *Suscitans illum.* pro, suscitato illo, à mortuis. Caremus vt dictum est participio præteriti temporis actiuo. Et ideo vt unquam fieri potest, vertitur in participium præteritum passiuum dicendo, suscitato illo à mortuis. Intellige tamē quā exercuit in Christo Iesu suscitando illū à mortuis. *Et constituens.* pro, & sedere fecit, ad dexteram suam in cælestibus. Secundum hanc efficaciam diuinæ potentie qua suscitauit Christū à mortuis & sedere iam fecit ad dexteram suam in cælestibus, rogat Paulus vt sciant Ephesij quæ sit excellens magnitudo potentie dei in nos resurrectionis & glorificationis in corpore. Hic est sensus literalis. ¶ Describitur autem Christus sedens non corporali positione, sed quiete regnans. Sicut nec est ibi dextera corporea dei: sed summa bona dei dextera metaphorice appellantur. Significatur enim quod Christus homo quiete regnat in summis bonis dei, & hoc in cælis existens. *Supra omnem principatū, & potestatem, & virtutem, & dominationem.* Non sufficit Paulo explicasse efficaciam diuinæ potentie in exaltatione Iesu Christi, quo ad ipsum Iesum Christum & locum eius, sed explicat etiam relatiue ad angelos & totū vniuersum. Et propterea dicit supra omnem principatū. Quatuor angelorum ordines nominat, quorum nomina ab aliqua præemi-

nentia sumpta sunt: vt ex superiore ad istos, intelligatur superioritas ad omnes. Quodlibet enim horū præminētiam aliquam sonat, vt patet intuenti vocabula. *Et omne nomen quod nominatur, non solum in hoc seculo, sed etiam in futuro.* Ne quæstioni locum aliquem relinqueret, generalem particulam subiungit ad comprehendendum omnia citra deum. Nam dicendo & omne nomen quod nominatur, significat & omnem rem quæ nominatur tam in præsentī quàm in futuro seculo: ad differētiam dei qui suapte natura innominabilis est, quia est incomprehensibilis, quanuis nos ab effectibus illum nominemus. ¶ Et dixit supra omne nomen quod nominatur, alludens ad nomen dei tetragrammatō, quod non nominatur nec nominari potest, vt per hoc clare excluderet deū. ¶ Et dixit siue in hoc seculo siue in futuro, ad comprehendendum innumeras substantias spirituales quæ non nominantur in hoc seculo (vt pote ignoræ) sed nominabuntur in futuro seculo, quando erunt notæ. *Et omnia subiecit sub pedibus eius.* Vt nihil omnino exemptū à potestate Christi intelligamus, explicat q̄ omnia (nullo excepto) subiecit sub pedes eius: vt omnimodam subiectionem intelligamus ex subiectione sub pedes. *Et ipsum dedit caput super omnē ecclesiam.* pro, super omnia ecclesię. Datus est casus ecclesię. Inter alios effectus diuinę potentię in Christo enumerat vltimo q̄ ipsum dedit ecclesię caput super omnia. Hinc gratiam capitalē in Christo Theologi assumunt. Verū quia caput tā in corpore naturali, quàm in corpore mystico (puta collegio, ciuitate, aut regno) nunq̄ est super omnia, sed aliqua sunt in corpore naturali siue mystico ad quæ vis capitis non sufficit, ideo à Christo quemuis defectum & quamlibet insufficientiam tollens addidit super omnia. Caput autē metaphoricè ad similitudinē capitis naturalis Christus dicitur ecclesię, eo quòd officia capitis ei conueniant, vt inferius Paulus declarabit. *Quæ est corpus ipsius.* Ecclesiam appellat corpus Christi, proculdubio mysticum. Sunt enim fideles velut mēbra Christi, ac per hoc congregatio fidelium, quam ecclesię nomē significat, est corpus Christi. *Et plenitudo eius.* Superfluit &, appositue siquidem dicit plenitudo eius, ad explicandum corpus constans ex omnibus membris. *Qui omnia in omnibus adimpletur.* pro, implet. Ecclesia est corpus eius (vt pote plenitudo eius) qui omnia in omnibus implet: hoc est plenitudine vniuersarum partiū correspondens illi qui implet omnia in omnibus. Ecclesia est velut plenum ex omnibus partibus corpus, implens Christum sicut

AD EPHESIOS

corpus implet animal mēbris & partibus. Christus verò implet omnia & singula in omnibus partibus & mēbris spiritualiter, multo magis quā anima implet omnes partes corporis viuificādo. Integritas ecclesiæ per hæc describitur simul cū efficiētia & sufficientia Christi ad vniuersam ecclesiam & singula membra.

CAPVT II.

ET vos quum essetis mortui delictis & peccatis vestris. Superfluit vestris. Quia litera ista non habet in sequentibus ad quod verbum referat & vos, consequens est vt referat ad præcedens verbum, quo dixit, & ipsum dedit caput super omnia, & vos. Ita quòd vbi prius in genere dixerat super omnia, modo in specie explicat Gentiles, dicendo & vos. Nec solum explicat Gētiles, sed qualitatem eorum secundū quam Christus constitutus est caput super eos, dicendo quum essetis mortui delictis & peccatis: ad significandum quòd tunc Christus fuit & incepit esse caput super Gentiles quum mortui fuerunt delictis & peccatis. Christus enim nō viuificat membra aliqua nisi prius (ordine naturæ) mortua fuerint delictis & peccatis. ¶ Datiui casus est tam delictis quā peccatis. Et manifeste significat nō fructificare, non vtiles esse delictis omissionum & peccatis commissionum. Pœnitentia siquidem significatur, qua detestamur præterita, & cauemus ne iterum peccemus. *In quibus aliquādo ambulastis.* Recole prudens lector, quòd proponendo particulam qui benedixit nos omni benedictione spiritali in supercelestibus in Christo, adiunxit electionem dicendo, sicut elegit nos in ipso, &c. Et perpende q̄ exequendo illam particulam qui benedixit nos, &c. similiter inserit tractatum electionis. Eligentis siquidem est ex massa peccatorū aliquos viuificare. Et hoc nunc declarat, primū in Gentilibus electis: & deinde in Iudæis electis. Gentiles siquidem alloquens dicit, in quibus, delictis & peccatis, aliquando ambulastis, similes aliis peccatoribus. *Secundum seculum mundi huius.* hoc est, sine ratione futuræ vitæ. Viuere siquidē secundum seculum mūdi huius, nihil aliud est quā hominem disponere & exequi opera sua secundū periodum quo durat in hoc mūdo, quod est viuere exclusa relatione ad alteram vitam, habita sola ratione vitæ presentis. Et hoc cōmune erat omnibus Gentilibus, vnde & summum bonū suum ponebant in immortalitate famæ huius mundi. *Secundum principem potestatis aëris huius spiritus.* Superfluit huius. Alteram rationem peccandi apud Gentiles explicat diabolus: quem nōminat principē potestatis aëris

ris spiritus. Et quidem quòd sit princeps aliorum dæmonum, nullam habet difficultatem. Quòd verò dicitur aeris spiritus, dupliciter exponi potest. Primū vt aeris nomen sit loci in quo sunt spiritus. Et tunc est ordo literæ, secundum principem potestatis spiritus, hoc est, vniuersalis spirituum, aeris, hoc est, qui est in aere. Et hic sensus nullam etiam habet difficultatem, eo quòd admittitur dæmones habitare in aere. ¶ Alter sensus est, aeris spiritus, hoc est aeris spiritus. Ita q̄ appositue dixit aeris spiritus ad differentiā aeris coporei, aeris qui est elementū inanimatū. Et hic sensus ingerit quæstionem philosophantibus peripateticis, negantibus huiusmodi spiritus aereos. Crediderim ego dæmones esse spiritus aereos, & id consonare veræ philosophiæ rationi, vt quemadmodū inuenitur vegetatiuum sine sensitiuo, & sensitiuum sine secundū locū motiuo, & intellectiuū sine secundum locū motiuo, ita inueniatur secundū locū motiuū sine sensitiuo, quod est ponere huiusmodi aereos spiritus cōstātes ex intellectu & secundū locū motiuo. Et est sermo de motu progressi uo absq; sensitiuo. Sed hæc diffusiorē exigunt tractatū quā locus iste cōpatiatur. Verū appellatione aeris, non intelligo elementū aeris, sed subtile corpus nostris sensibus ignorū, corpus simplex ac incorruptibile, natum moueri localiter ab anima ad omnes differentias positionis absque pugnātia aliqua ex natura corporis, sicut corpus cœleste natum est moueri circulariter in ea velocitate qua à sua anima mouetur, absque aliqua repugnantia: vt peripatetici tradunt, vt nullus labor interueniat in motu illo.

Qui nunc operatur in filiis dissidentia. pro, in filiis inobedientiæ. Explicatur modus quo secundum principem spirituum ambulauerunt Gentiles, similis modo quo operatur idem princeps in filiis inobedientiæ. Et intellige per operari, instigare, suadere, tentare, &c. Istis enim modis operatur diuersis viis in iis qui adhuc sunt filij inobedientiæ, proculdubio diuinæ, qui non obediunt præceptis diuinis, &c. *In quibus & nos.* Iudæos adiungit similes Gentilibus quo ad delicta & peccata, & similiter electos de peccatorum massa. In quibus scilicet delictis & peccatis, & nos Iudæi. *Omnes aliquando conuersati sumus.* Neminem excipit dicendo omnes. *In desiderijs carnis nostræ.* De Gentilibus dixerat secundum seculum mūdi huius, excludendo spem futuræ vitæ. In Iudæis non eandē dicit rationem peccādi (quoniam in eis erat fides alterius vitæ) sed dicit in desiderijs carnis nostræ. Quod magis explicās subiūgit, *Facientes voluntatem.* pro, volūtares, carnis &

cogitationum. Concupiscentiæ carnales inducebant nos ad opere
 exequendum voluntates (hoc est appetitus) carnis & appetitus
 cogitationum, vt voluntates cogitationū referantur ad peccata
 carnalia: & voluntates cogitationū referantur ad peccata spiri-
 tualia. *Et eramus natura.* hoc est, naturali pronitate. Fomitē enim
 naturalem significat. *Filij iræ, sicut & ceteri.* Hebraico more vni-
 que dignos iræ (hoc est punitione) filios iræ appellat. Cōmunē ra-
 dicem peccandi omnibus tam Iudæis quàm Gentilibus innatū
 fomitem describit: ob cuius executionem omnes sumus digni
 diuina vltiōe. *Deus autē, pro, sed deus, qui diues est in misericordia.*
 Non simpliciter misericors, sed diues in misericordia describi-
 tur deus: eo q̄ nulla ex parte deest aliqua miserēdi efficacia, sed
 omni carens superiore & omniū creator ac dominus, potest quē
 cunque & quantumcunque misericordiæ effectum exercere. *Pro-
 pter nimiam, pro, multam, charitatem suam qua dilexit nos.* Et hic quo-
 que non dicitur propter dilectionem suam, sed adiungitur mul-
 tam, vt multiplex & magnus effectus significetur. Et pronomen
 nos, Iudæos demonstrat: vt coniunctio sequens testatur. *Et, pro,*
etiā, quā essemus mortui peccatis conuiuificauit nos Christo. Superfluit
 nos. Recole prudens lector in principio huius capituli dictum, &
 vos cum essetis mortui delictis & peccatis. Adiungit nanque si-
 mili dispositione seipso Iudæos Gentilibus, dicendo etiam quā
 essemus mortui peccatis, hoc est, non aliter nos quàm vos. Vos
 enim quum essetis mortui delictis & peccatis, etiam nos quum
 essemus mortui peccatis cōuiuificauit Christo. Vide quàm apte,
 imò quàm verissime dictum fuerit, & ipsum dedit caput super
 omnia, & vos quum essetis mortui delictis & peccatis. Capitis si-
 quidem est viuificare membra quorum est caput. Illi enim
 viuificationi similem viuificationem adiungit erga Iudæos si-
 militer dispositos, dicendo etiam quum essemus mortui pecca-
 tis cōuiuificauit Christo. Nihil est enim aliud cōuiuificatos fuis-
 se Christo quàm accepisse Christū in caput. Ad vtrosque ergo tā
 Gentiles quàm Iudæos viuificationē à capite Christo proceles-
 se manifestauit, prius vtrisque ordine naturæ pœnitētibus, sicut
 prius naturæ ordine tollitur tenebra quàm luceat aer. *Cuius gra-
 tia saluati estis.* Superfluit cuius. Per modum parenthesis exci-
 tat Ephesios in persona Gentilium, ad librandum quòd gra-
 tia saluati sunt. Et quum communem Iudæis ac Gentilibus vi-
 tam ex Christo capite docuisset, nō absque mysterio dixit, gra-
 tia saluati estis, & non dixit, gratia saluati sumus. Spectat liqui-
 dem

dem hoc ad differentiam illam inter sal utem Iudeorum & Gentilium quã ad Ro. 15. Paulus explicat, quòd scilicet Iudæi saluati sunt per Christum ad verificandas promissiones factas patribus, gentes autem super misericordia sperare. Tanquã salus gentiũ ex capite Christo sit omnino ex gratia: salus autem Iudeorum sub eodem capite habeat nonnihil iustitię ex promissione facta patribus. *Et corresuscitauit & confedere fecit in cœlestibus in Christo Iesu.* Ad utrosque refertur (Iudæos scilicet & Gentiles) corresuscitatio & confessio: sicut utrique viuificati sunt Christo capiti.

¶ Vbi aduerte quòd non dicit, & corresuscitauit, & confedere fecit in cœlestibus (quoniam hoc fuisset manifeste falsum: quoniam adhuc non erant in cœlestibus confedentes corresuscitati, Imò nec sunt) sed adiungit in Christo Iesu: vt intelligamus quòd Christo resuscitato & eleuato ad sedendum in dextera patris, omnia mēbra eius sunt corresuscitata & confedentia non in seipsis, sed in Christo. Humano more loquitur Paulus, quo si vnus de cognatione mea effectus esset rex, omnes consanguinei gloriaremur quòd corregnamus in illo. ¶ Et dixit hæc ad manifestandum quod proposuerat: scilicet qui benedixit nos omni benedictione spiritali in supercœlestibus in Christo. Hæ sunt enim benedictiones, quas habemus in supercœlestibus in Christo.

Vt ostenderet in seculis superuenientibus. ab ascensione sua vsque in æternum. *Abundantes.* pro, supereminentes, diuitias gratiæ suæ in bonitate. pro, in benignitate, super nos in Christo Iesu. Ideo cōfedere nos fecit in cœlestibus in Christo, vt in venturis seculis manifestaret deus benignitatem suam super nos, membra Christi Iesu. Verùm benignitatem (quæ feracitas beneficiorũ est) non simpliciter significat, sed adiungit gratiæ suæ: vt beneficia non iustitiæ, sed gratiæ tribuantur. Nec sufficit explicare gratiam, sed explicat diuitias gratiæ: nec hoc sufficit, sed describit supereminentes diuitias. Ad significandum excellentiam multiplicem beneficiorũ gratiæ eius. Et vere monstrare hæc incepit deus à die pentecostes in ecclesia primitiua tot & tanta & talia in mēbris suis vt iam inceperimus videre supereminentes diuitias gratiæ eius in benignitate super membra Christi, & venturis omnibus seculis manifestæ factæ sint. *Gratia enim.* Dixerat per parenthesis, gratia saluati estis: explicat id quomodo factum est, nec recedit à proposito: sed necessaria est particula hæc ad declarandum modum quo homines efficiuntur membra Christi. Non enim sufficit dicere gratia estis saluati, sed modum oportet explicare

plicare, qui explicatur subiungendo, *Estis saluati per fidem*. Ita quòd salus uestra ex parte dei procedit à gratia: ueruntamen ex parte uestra interuenit fides. *Et hoc non ex uobis*. Dixi oportere interuenire fidem uestram, attamen scitote quòd fides uestra nò est ex uobis. Est quidem uestra, sed non ex uobis. Vnde declarans subiungit, *Deuenim donum est*. Superfluit enim. *Non ex operibus*. Ideo dixi, quòd credere non est ex uobis, quia est donum dei, non ex operibus: hoc est, non ex merito operum, sed quòd gratuito conceditur. *Ne quis gloriatur*. Si credere haberemus ex meritis operum, esset locus gloriationi acquirentium fidem ex operibus suis: sed ex eo quòd credere donum dei est gratuitum, nulla ex parte habemus unde gloriemur quòd saluati sumus: nà gratia qua saluamur, dei est gratia: & fides qua saluamur, gratuiti nobis à deo datur. Propter quòd subiungit, *Ipsi enim sumus factura*, quia ipsius dei sumus factura quatenus Christiani sumus, *Creati in Christo Iesu*, ad differentiam creationis in esse naturæ. Hæc siquidè est ratio quare ea ex quibus sumus saluati, sunt dei: quia ut Christiani sumus creati factura dei, tanquam ex nihilo producti in tali esse. *In operibus bonis, quæ præparauit deus ut in illis ambulemus*. Ne errares ex supradictis quòd non ex operibus saluati sumus ne quis gloriatur, declarat quomodo opera nostra còcurrunt ad salutem nostrâ. Et consistit sententia in hoc quòd opera nostra concurrunt còsequenter. Ita quòd ex hac doctrina excluduntur merita operum nostrorum antecedenter respectu fidei, & asseruntur consequentia ad fidem. Et propterea quòd prius exclusisset antecedenter (dicendo non ex operibus) modo apponit consequentia, dicendo quòd creati sumus in Christo Iesu in operibus bonis. Quòd magis explicans, dicit: quæ (opera bona) præparauit deus ut ita Christiani ambulemus in illis. Hoc enim manifeste sonat sequelam ad fidem, & tanquam concomitantia fidem à deo concedi. *Propter quòd*. Totum potest referre, scilicet & salutem per fidem & progressum in bonis operibus.

Memores estote. Dixerat in principio huius capituli, & vos, nec tractauerat aliquid speciale quare dixerit & vos. Et propterea modo tractat propriam Gentilibus rationem propter quam dixit & vos. *Quòd uos aliquando qui eratis gentes in carne*. pro, quòd, uos quondam gentes in carne. Et declarando quid intendit per in carne subiungit, *Qui dicebamini præputium ab ea quæ dicitur circumcisio in carne manufacta*. hoc est, qui dicebamini præputium ad differentiam circumcisionis carnalis, quæ erat apud Iudæos.

Qui eratis. pro, quod eratis. hoc est, quod reuocare debent ad memoriam. *Illo in tempore sine Christo.* hoc est, non Christiani, antequam essetis Christiani seu carentes fide Christi, eratis. Ita quod totum hoc (videlicet illo in tempore sine Christo) est subiectum enuntiationis: & verbum *eratis* iungit prædicatū alienati, &c. Et est ordo literæ quod illo in tempore sine Christo, eratis alienati, & cætera. *Alienati à conuersatione.* pro, à ciuilitate, *Israel.* hoc est, alieni ab vnitatem populi sub vna diuina lege: ad differentiam etiam Iudaici populi, sub vna politica diuinæ legis viuientis. *Et hospites testamentorum.* Dictio Græca peregrinos & hospites significat. Et vtriusque sensus capax videtur litera: nam si legitur hospites, refertur ad profelytos. Si legitur peregrini, refertur ad ipsos Gentiles in Gentilitate manentes. Et significatur quod erant extranei à testamentis. Quod declarans subiungit, *Promissionis spem non habentes.* Et hinc apparet quod non de hospitibus profelytis, sed de omnino extraneis loquitur. Quod autem pluraliter dicit testamentorum, refertur ad multitudinem promissionum, tanquam aliud testamentum fuerit promissio de semine Abrahamæ, aliud promissio de terra quæ vocatur terra promissionis, aliud de perseuerantia felici in eadem seruando mandata. Ab omnibus enim describuntur Gentiles extranei: ad differentiam Iudæorum, spem habentium promissionis omnis factæ per huiusmodi testamenta. Quauis possit referri pluralitas testamentorum ad testamentum vetus & nouum, ad differentiam Iudæorum Christianorum qui spem promissionis vtriusque testamenti habebant. *Et sine deo in hoc mundo.* Superfluit hoc. Et demum inquit Paulus, eratis sine deo in mundo: non eratis sine deo in opinione vestra, sed eratis sine deo existente vere in mundo: quoniam non adorabatis verum deum qui est in mundo vniuerso, sed deum opinatum, qui non est deus: ad differentiam & Iudæorum & Christianorum colentium vnum verum deum. *Nunc autem in Christo Iesu vos.* E regione ad id quod dixerat illo in tempore sine Christo, dicit nunc autem vos in Christo Iesu: hoc est, iam Christiani. *Quò aliquando eratis longe.* Dixerat alienati & extranei, modo dicit longe eratis, non distantia locali, sed dissimilitudine. *Facti estis prope.* propinquitate assimilationis & coniunctione charitatis. *In sanguine Christi.* Mors Christi in cruce attulit vos de loginquo ad propinquum, effecit vos de dissimilibus similes sibi & aliis

& aliis iustis. Ipse enim est pax nostra. hoc est, ipse est ratio & effector pacis nostrae. *Quis fecit vtraque vnum.* hoc est, Iudaeos & Gētilēs fecit vnum. *Et medium parietem maceriae soluens, inimicitias in carne sua.* Quum assumpsisset pro ratione, quia ipse Christus est pax nostra, incepit hoc manifestare ab opere, dicendo qui fecit vtraque vnum: & modo subiungit modū quo fecit ex vtrisque vnum, dicendo duo, alterum est quod medium parietem maceriae soluit, alterū q̄ inimicitias in carne sua soluit. ¶ Et primū quidem ad similitudinem dicit separatorum locorū quæ separantur interstite muro seu maceria: tanquam loca ex vna parte sint vnus populi, & loca ex altera sint alterius. Si quis em̄ dirueret interstitium illud, faceret vtraque loca vnū, tollendo distinctiū inter ea. Et quoniam huiusmodi interstitiū quandoque fit pro pace finitimorum, quādoque autem fit pro inimicitia ad tollendum cōmunionem hincinde, & interstitiū, de quo Paulus loquitur inimicitia: erat, ideo ad hoc manifestandum quum dixisset & medium parietem maceriae soluens, statim subiūxit sine coniunctione aliqua velut appositue inimicitias in carne sua, quo est alterum solutū à Christo faciendo pacem. Et hæc quidē proponendo Paulus dixit: executiue autem tractando, proposita singula explicat, inchoans à solutione interstitij, dicendo, *Legem mandatorum decretis.* pro, in decretis, *euacuans vt duos condat in semetipso in vno nouo homine.* pro, in vnū nouū hominē. Aduerte quo ad literam quod præteriti temporis deberent esse participia soluens & euacuans, significat enim quod soluit & euacuauit. ¶ Quod ergo dixit medium parietem maceriae soluit, modo explicat quod euacuauit legē consistentē in decretis mandatorū: hoc est, legem Mosaicā. Hæc enim sicut in epistola ad Romā appellatur lex factorum, ita hic appellatur in decretis mandatorum: ad differentiam legis spiritus, quæ est lex Christi. Illa siquidem tantummodo præcipit opera agēda vel cauēda: ista autem confert credere & viuere in Christo. Et appellatur interstitium maceriae iuxta id quod in epistola ad Galatas appellatur in manu dimidiatoris. Lex enim vetus non erat data mundo, sed Israelitis tantum, & erat distinctiua Israelitarū à reliquis populis mundi: ac per hoc erat velut interstitiū maceriae inter populum Israel & Gētilēs. Et dicitur maceriae vt intelligatur interstitium non in perpetuum, sed ad tempus donec veniret Christus. Maceria enim breuis est durationis. Dicitur maceriae eo q̄ lex factorum vt distinguitur cōtra legem spiritus est sicut maceria,

constans

constans ex lapidibus sine glutino spiritus. Et est interstitiū inimicitia, pro quanto singularitas populi Israel exosa erat Gentilibus, & ipse populus Israel abominabatur Gētiles. Et quoniam hic dicitur q̄ Christus soluit, abstulit legem mandatorum, quæstio suboritur eo q̄ ipse dominus dicit, non veni soluere legem. Solutio est, vt ibidem est diffuse expositū, Christus negat se venisse quandiu erat viator inter homines ad exercendū officium absoluendi à vinculo legis veteris: hoc enim reseruabat futuro tēpori, quemadmodū negauit se missum nisi ad oues quæ perierunt domus Israel. Paulus autē affirmat efficaciam mortis Christi, suapte natura ad tollendum vincula legis veteris. Vnde nulla est inter dicta vtriusque controuersia. Quorsum autem aboleretur legē veterem, explicat: dicendo vt duos populos cōdat seu creet in vnū nouum hominē in semetipso Christo. Quod ad Galatas dixit, omnes enim vos vnus estis in Christo Iesu, modo dicit sub aliis verbis vt duos populos creet in semetipso in vnū nouum hominē. Vnus siquidē nouus homo integratur ex omnibus Christianis: qui est ipsum Christi corpus, quod est ecclesia. Et vere homo secundū naturam, vere nouus, quia semper nouus nouitate gratiæ (nihil enim dānationis est iis qui in Christo Iesu sunt) & vere vnus, vnitatis eiusdē spiritus. Et hæc oīa verissime ex coniunctione ad Christū maxime verificantur: quum ipse sit vnus nouus homo singularissime carens simili: vt pote qui est diuina hypostasis, conceptus & natus ex virgine, &c. *Faciens pacem.* Postquā declarauit modū quo fecit vtraque vnum diruendo maceriam, abrogando legē quæ diuidebat inter Iudæos & Gentiles, vt subtracto interstitio duo fierent vnus: declarat modo aliam particulam (scilicet ipse est pax nostra) cum correspondenti sibi, inimicitias soluit in carne sua. *Faciens, inquit, pacē, directe cōtrariam inimicitias. Vt reconciliet ambos in vno corpore deo.* Hinc apparet q̄ inimicitia relatiue ad deū intelligendæ sunt, dum dicit vt reconciliet deo. Duo itaque impedimenta vnitatis & pacis Paulus tetigit. Alterum ex parte Iudeorum, interstitium maceriæ legē, alterum comune vtriusque (Iudæis scilicet & Gentilibus) scilicet inimicitias ad deum quæ consistunt in peccatis quibus contemnitur deus. Et vtrunque impedimentum sublatum esse per Christū Paulus docet ad hoc vt in vno corpore Christi mystico vterque populus recōcilietur deo. *Per crucem interficiens inimicitias in semetipso.* Vt aliàs dictum est, ex sensu interpretari oportet apud Græcos quando pronomen tenetur reciproce. Et

quia

quia superius proposuerat inimicitias in carne sua, congrue interpretres pronomen reciprocum reddidit, dicēdo in semetipso: ut quod dixerat inimicitias in carne sua, explicet quod interfecit inimicitias per crucem non alterius, sed sui ipsius. Constat autem quod huiusmodi inimicitias quas Christus interfecit per mortem suam in cruce, sunt inimicitias ad deum, tum Iudaeorum, tum Gentilium ob contemptum dei peccando. *Et veniens euangelizauit pacem vobis qui longe fuistis.* De aduentu Christi post resurrectionem eius loquitur. tunc enim venit & dixit discipulis, Euntes in mundum vniuersum, praedicate euangelium, &c. tunc euangelizauit (hoc est euangelizandum praecipit) pacem vobis, Gentilibus, qui longe fuistis, a diuino cultu. *Et pacem vobis qui prope.* Superfluit pacem, hoc est & Iudaeis qui erant prope, ratione diuini cultus. *Quoniam per ipsum habemus accessum ambo in vno spiritu ad patrem, ergo iam non estis hospites & aduenae.* Declaratis gestis per Christum ad unitatem Iudaeorum & Gentilium, infert Paulus spiritualem effectum communem vtriusque, imo ex spirituali effectu communi vtriusque infert nouam gentium conditionem. Per modum siquidem rationis & causae introducit hunc effectum, dicendo quoniam per ipsum, Christum, ambo, Iudaei & Gentiles, habemus aditum ad patrem caelestem, in vno & eodem spiritu, proculdubio sancto: ergo iam non estis vos Gentiles effecti Christiani, hospites in domo dei, & aduenae in charitate dei. ¶ Et ab hinc incipit tractare illam particulam, qui praedestinauit nos in adoptionem per Iesum Christum in ipsum secundum beneplacitum voluntatis suae in laudem gloriae gratiae suae. Inchoat siquidem hoc a communi aditu ad patrem qui adoptauit per Christum in vno spiritu. Et hinc optime infert gentes non esse amplius hospites & aduenas. *Sed estis ciues.* Superfluit estis. Et legendum est, *Sed conciuues sanctorum & domestici dei.* E regione ad hospites dicit domestici: & e regione ad aduenas dicit conciuues. Ecclesia siquidem & est ciuitas dei, & est domus dei. Et propterea competit & dicere conciuues, & dicere domesticos. *Super aedificati super fundamentum apostolorum & prophetarum.* Meraphoricus est sermo. Et quod dicit super fundamentum apostolorum & prophetarum, intellige formaliter: hoc est super Christum seu Deum, quatenus est fundamentum apostolorum & prophetarum. Vere enim non sumus fundati super Christum immediate, sed quatenus ipse sustentat apostolos & prophetas: hoc est, mediantibus apostolis & prophetis, mediante doctrina ministrata per apostolos & prophetas. *Ipsa summo an-*

gulari lapide. Superfluit lapide, & vna dictione composita legendum esset. Ipso summangulari Christo Iesu. Quia de coniunctione vtriusque populi agitur, ideo Christū sub metaphora summangularis describit. Summangularis enim iungit vtrūque parietē. Summus autem describitur nō solum quia supremus est secundum rem, sed ad insinuandum quod in spiritali ædificio quod totum sustinet, non est in imo (quemadmodum in ædificiis corporeis) sed in supremo. Idem est autē ipse summangularis quī & fundamentum apostolorum & prophetarum. Vnde & alibi dicit, fundamentum aliud nemo potest ponere præter id quod positum est quod est Christus Iesus. Vtrunque ergo officium Christo tribuitur, & fundamenti & summangularis. *In quo omnis ædificatio constructa.* pro, quæ coaptatur. Est enim præsentis temporis, & coaptationem significat. Ad lapidem siquidem angularem refertur coaptatio, ad differentiam ædificationis quæ non coaptatur tali angulari propter difformationem morum. *Crescit in templum sanctum in domino.* Ecce quare metaphoram ædificationis immiscuit, quia Christiani templum sunt domini, & si coaptantur Christo, crescunt in templum sanctum, in habitaculum mundum coram deo. Vnde & hoc quod communiter de omnibus dixerat, magis explanando applicat ad Gentiles, dicens: *In quo & vos coedificamini in habitaculum dei.* hoc est enim esse templum, esse habitaculum dei. Sed quomodo fiat ista coedificatio adiungit, *In spiritu sancto.* Superfluit sancto, subintelligitur tamen. Non est corporalis huiusmodi ædificatio, sed spiritalis, sed secundum opera spiritus sancti.

CAPVT III.

H *Vius rei gratia.* vt scilicet vos coedificemini in spirituale habitaculum dei. *Ego Paulus.* Dixerat superædificati super fundamentū apostolorum, & prophetarū, manifestat modo hoc in seipso; quod scilicet super fundamentum eius, hoc est super Christum fundantē ipsum, superædificantur Gētiles. Et ad hoc affert tum ea quæ patitur pro Christo, tum reuelationē sibi factā de mysteriis diuinis: tum officium apostolatus sui ad gentes. Et à passione incipiens dicit, *Vinctus Christi Iesu.* Hebræo more subaudit substantium verbū sum. Est enim vinctus nomen. erat siquidē Paulus tunc Romæ vinctus pro Christo. *Pro vobis gentibus.* Lege Actus apostolorum, & inuenies Paulum persecutionem passum, tanquam destructorem legis Mosaicæ propter veritatem euangelicam quā in gentibus prædicabat. Et propterea hic dicit pro vobis

vobis gentibus. *Si tamen*. pro, utique &, *audistis dispensationem gratie dei que data est mihi in vobis*. pro, in vos. Ne se ingessisse crederetur ad prædicandum gentibus ob quod patiebatur, commemorat auditum iam fuisse à gentibus qualiter diuina dispensatione gratia apostolatus ad gentes sibi data fuerat. Iam siquidè diulgatus erat modus quo Paulus conuersus fuerat ad Christum: & quod in illa conuersione Christus dixerat, Vas electionis est mihi, ut portet nomen meum coram regibus & gentibus. Hæc itaque distributio diuinæ gratiæ in personam Pauli ad euangelizandū gentibus, audita describitur. *Quoniam*. pro, quod, *secundū reuelationem notum mihi factum est*. pro, fecit, *sacramentum*. pro, mysteriū. Et hoc etiam auditum commemorat quod deus notificauit Paulo arcana secundum reuelationem: hoc est, reuelando per seipsum, & non remisit eum ut instrueretur ab aliis apostolis. *Sicut supra*. pro, antè, *scripsi in breui*. De mysterio dicit, quemadmodum antè scripsi in hac eadem epistola, in breui, hoc est, paucis verbis. Vere multa mysteria breuibus verbis in hac eadem comprehenderat epistola, quæ per reuelationem didicerat. *Prout*. pro, ob quod scriptum. *Potestis legentes intelligere prudentiam*. pro, intelligentiam, *meam in ministerio*. pro, in mysterio, *Christi*. Explicat officium suum per quod ædificantur, excitando eos ad considerandū excellentem notitiam, quam ipse habebat in mysterio Christi. Dixerat enim super fundamentum apostolorum: & propterea oportebat manifestare excellentiam doctrinæ apostolicæ, non in philosophia, sed in mysterio Christi. *Quod alijs generationibus*. hoc est, ætatibus aliarum generationum. *Non est agnitum*. pro, notificatum, *filijs hominum*. Ad explicandam maiore gratiam factæ reuelationis, dicit huiusmodi mysteriū Christi non esse notificatum filiis hominum (ad differentiā angelorum) prioribus ætatibus. Cum grano tamen salis intellige. nam subiungit: *Sicuti nunc reuelatum est*. Ne intelligeres prophetis omnino fuisse incognitū, apposuit modum, dicendo, sicuti nunc reuelatum est: ut intelligamus nō fuisse notificatum priscis illo modo quo nunc absque velo notificatum est. Ac si apertius dixisset: fuit quidè priscis notificatum sub velamine, modo autè sine velamine. *Sanctis apostolis eius & prophetis in spiritu*. Deest, sancto. Ne sibi soli describat reuelationem factam, commemorat reuelatum esse mysterium sanctis apostolis Christi & prophetis: reuelatum autem in spiritu sancto, non in spiritu pythonico. ¶ Et hinc habes quod de prophetis noui testamenti loquitur, dicendo sicut nunc reuelatū est

prophetis. Et quidem fuisse multos prophetas in testamento nouo, clare patet legenti Actus Apосто. & epist. Pauli, imò ipsum Paulum fuisse prophetam testantur scripta in eius epistolis vaticinia de futuris. Ex symbolo quoque apostolorum apparet omnes apostolos fuisse prophetas resurrectionis mortuorum vetricique seculi. ¶ Et dixit hæc ad declarandū quod dixerat super fundamentum apostolorum & prophetarum. *Esse gentes cohæredes & concorporales. pro, concorpores, & participes promissionis eius in Christo Iesu per Euangelium* Superfluit Iesu. Paulo superius dixerat de propria intelligentia in mysterio Christi: & postea subiunxit de communi sibi & aliis apostolis ac prophetis noticia eiusdem mysterij, quæ sub velamine tradita erat antiquis. Et de proprio quidem dixit se scripsisse: de hoc autem cōmuni, modo explicat quid est illud. Et est quòd Gētiles ex extraneis à testamentis sunt iam cohæredes æternæ hereditatis: & quū essent alieni à ciuilitate diuinæ legis, iā sunt cōcorpores corporis Christi mystici: & quū essent sine spe promissionis, sunt iam cōparticipes promissionis eius, scilicet dei, participando dona spiritus sancti promissa ecclesiæ. Hæc autem mutatio est, quia iā sunt in Christo per Euangelium, non per legē Moyſi. Hoc est mysteriū sub velamine priſcis notificatū: modo autē clare manifestatum. ¶ Et dicit hæc omnia ad declarandum illā particulā secūdam beneplacitum volūtatī suæ: per hæc enim omnia manifestat beneplacitum voluntatis diuinæ fuisse prædestinare gētes in adoptionem tali modo: vt scilicet superedificarētur super fundamentum apostolorū & prophetarū. ad hoc enim reuelationes factæ apostolis & prophetis noui testamenti inducuntur de salute gētiū. Et ad hoc idem subiungitur, *Cuius factus sum ego minister. Relatiuum cuius, si referat Euangeliū, dicitur Paulus minister Euāgelij, p̄ quāto prædicator est illius: si verò (quod poti⁹ quadrat) referat Christū, clare cōstat cuius scilicet Christi fact⁹ sum ego minister.* Sic nos, inquit, alibi æstimet homo vt ministros Christi. Et hoc quadrat ad declarandū fundamentū ipsius. Qd̄ enim dixit fundamentum apostolorum: hoc est, dicere Christū per ministros apostolos, seu apostolos ministros Christi. Ad hoc ergo dixit, cuius factus sum ego minister. *Secundum donum gratiæ dei, non propriis meritis, non virtute propria, sed dono diuinæ gratiæ. Quæ data est mihi secundum operationem virtutis, pro, potentiæ eius.* Vide fundamentum apostolorum iunctum ipsis secundum gratiam datam illis, nō secundum humanas vires, sed secūdam

operationem potentiae dei: quae nescit mensuram. Et dicit secundum operationem: quoniam gratia concessa apostolis, erat in operatione potentiae dei: loquendo linguis, faciendo miracula, interpretando scripturas, &c. *Mihi enim omnium sanctorum minimo.* Superfluit enim. Quod dixerat ministerium secundum operationem potentiae, modo explicat secundum operationem doctrinae. Quod autem dixit omnium sanctorum minimo, minus explicatur in lingua Latina. nam significatur in Graeco minor minimo. Recognoscit se Paulus & explicat se minorem minimo omnium sanctorum quantum est ex parte sui: dum commemorat excellentia dona gratiae sibi collata: ut inde seipsum ac sui ipsius notitiam ante oculos ponat & se ad seipsum reuocet, ne ex istis tam praecipuis donis extollatur, ne aliis se preferre reputetur. *Data est gratia haec, quam sub iugo.* In gentibus euangelizare inuestigabiles diuitias Christi. Negatiue sumitur in dicendo inuestigabiles. significatur enim non vestigabiles. Diuitiae Christi imperuestigabiles, dona sunt Christi quae excedunt omnem naturalem inquisitionem. nullus enim inquirere potest verbum caro factum est, Christus resurrexit & sedet ad dexteram dei, & huiusmodi. & tamen haec sunt quae Paulus euangelizabat inter gentes. *Et illuminare omnes.* hoc est, clare manifestare omnibus. Quod intellige quantum erat ex parte sui. *Quae sit dispensatio sacramenti.* pro, mysterij, absconditi a seculis in deo, qui omnia creauit. Mysterium absconditum a seculis in deo, est arcanum efficiendorum tali & tali tempore in Ecclesiasticis. Quod absconditum describitur a seculis in deo etiam postquam creauit omnia. Manifestat Paulus quod quauis deus creauerit omnia, ac per hoc manifestauerit rerum omnium rationes angelis, & naturas rerum intelligendas porrexerit hominibus, reseruauit tamen in arcano suo notitiam certis temporibus, agendorum. de quibus Christus dixit, Non est vestrum nosse tempora vel momenta quae pater posuit in sua potestate. Sed aduerte quod non dicit & illuminare omnes quod sit mysterium, sed dicit quae sit dispensatio mysterij absconditi. non enim manifestauit Paulus quae latet in illo mysterio: sed dispensationem (hoc est, executionem ordinatam) illius mysterij quae sit. declarauit siquidem quod vocatio gentium in unitatem ecclesiae ex Iudaeis & Gentilibus est non de numero eorum quae deus manifestauit, sed est executio mysterij reseruati in arcano dei. & sic de similibus spectantibus ad executiones quae fiunt in ecclesia Christi manifestatis per Paulum intellige. *Vt innotescat.* Desunt quatuor dictiones, in diuersis tamen locis. Legendum est, *Per Iesum*

Iesum Christum vt innotescat nunc. Deinde sequitur, *Principatibus & potestatibus in caelestibus.* Rationem reddit quare mysteriū absconditum fuerit in deo. Et est ordo literarū, vt per Iesum Christū innotescat nūc principatibus & potestatibus in caelestibus. Reseruauit sibi deus in seipso occultum mysterium ad hoc vt mediāte Christo homine cōmunicaret hoc arcanum in caelestibus supernis spiritibus. Dicēdo enim vt innotescat nunc, & explicādo per Iesum Christum, manifestat prærogatiuam hāc seruauit Christo homini: nec adhuc Christum communicasse omnia supernis spiritibus, sed durare nunc quo notū fit. ¶ Quid sit autem illud mysterium quod per Christum innotescit supernis spiritibus, manifestat subiungendo, *Per ecclesiam multiformis.* pro, multifaria, *sapientia dei secundum præfinitionem seculorum.* Sapientia dei multiuaria per ecclesiam, variis modis & viis sparsa per ecclesiam, non qualitercūque sed secundum præfinitionem seculorum. hoc est, periodorum qui executionibus singulorum effectuum diuinæ sapientiæ in ecclesia diffiniti sunt, est illa quæ nunc (hoc est, vsque ad tempus iudicij vniuersalis) notificatur per Christū supernis spiritibus. modo enim reuelat vnum, modo aliud. *Quam fecit in Christo Iesu domino nostro.* Relatiuū quam refert ecclesiam. Ecclesia enim nomen est commune ad omnes conuentus. & propterea explicat de qua ecclesia loquitur: de illa scilicet quam fecit deus in Christo Iesu domino nostro, quæ est ecclesia Christiana. Et inseruit hęc ad declarādum quod superius dixerat de Christo supra omnem principatum & potestatem & dominationem & virtutem, &c. per hoc enim declarauit quod non solum eminentia dignitatis & potētia, sed etiam notitia & doctrinæ est supra omnē principatum omnium caelestium spirituum. *In quo habemus fiduciam.* pro, ausum. De libera audacia euangelizandi est sermo. *Et accessum.* Ausus refertur ad euangelizandum hominibus: accessus autem (hoc est aditus seu introductio passiuā) refertur ad eundum ad deum. *In confidentia.* Fiducia hęc refertur ad vtrunque, tam aditum quàm ausum. *Per fidem eius.* Christi. Et adiunxit hęc ad declarandū quod Apostoli per fidem in Christo qui reuelat angelis, cōfidenter nō solum habent aditum ad deum, sed etiam ausum ad euangelizandum mysteria. *Propter quod.* donum quod in Christo habemus per fidem propagandum. *Peto. à vobis. Ne deficiatis in tribulationibus meis pro vobis.* ne deficiatis animo, ne erubescatis quod ego sim in tribulationibus pro vobis, pro Euangelio ad gentes.

Quæ est gloria vestra. Ad vtranque potest referri, scilicet tam ad tribulationem Pauli, quàm ad perseverantiam eorum. nam & pressura Pauli patris ac doctoris eorum erat materia gloriæ eorum: sicut crux Christi est gloria omnium, & perseverantia ipsorum erat meritum gloriæ. *Huius rei gratia.* scilicet ne deficiatis, scilicet pro gloria vestra. *Flecto genua mea.* Non solum à vobis peto, sed à deo, & hoc flexis genibus. *Ad patrem domini nostri Iesu Christi.* Vbi declaravit beneplacitum diuinæ voluntatis circa modum prædestinatæ adoptionis, explicat modo ipsam adoptionem. Et propterea meminit patris domini nostri Iesu Christi, qui est natura pater domini nostri Iesu Christi, & adoptione pater noster. Vnde & subdit, *Ex quo omnis paternitas.* pro, familia, *in cælis & in terra nominatur.* Nō loquitur Paulus de paternitate, sed de adoptata familia, sed de familia ab vno eodémque patre deriuata. Et dixit quod ex quo patre domini nostri Iesu Christi omnis familia tam in cælis quàm in terra nominatur, tãquã ab vno eodémque patre deducta. verbi gratia sicut à Cæsare familia Cæsarianorum, & ab Israel familia Israelitarum, & à Christo familia Christiana. Explicat siquidē per hoc Paulus adoptionis gratiã communē esse supernis spiritibus & hominibus ab vno eodémque deo patre domini nostri Iesu Christi, ita quòd omnes (tam spiritus cœlestes quã nos homines) sumus adoptiui filij dei. *Et det vobis secundum diuitias gloriæ suæ.* in qua consummatur adoptio. *Virtutem.* pro, potentiam, *corroborari per spiritum eius in interiori homine.* Supplicat vt ex diuitiis gloriæ paratæ emanet robur potentia in interiori homine per spiritum dei. Nihil petit corporeum, sed spectans ad animam: quòd scilicet potentia quam acceperunt in baptismo ad cōfitendum fidem, ad præliandū cum dæmone, ad vincendum mundū, corroboretur per spiritum dei.

¶ *Quæ corroboratio qualiter fiat,* explicat subiungendo, *Christum habitare per fidem in cordibus vestris.* Non dicit Christum hospitari in cordibus vestris per fidem, sed habitare: hoc est, tanquam habitantem vti cordibus vestris per fidem. sic enim corroboratur potentia interni hominis. *In charitate radicati & fundati vt possitis.* Nota præcedentia construi cum verbo det, (dicendo det corroborari potentiam, det habitare Christum) hæc autem, in charitate radicati & fundati, non possunt constui cum eodem verbo, & propterea sequētibus adiunguntur. Et est ordo literæ, vt in charitate radicati & fundati possitis. Similis ordo paulo antè habitus est, dicendo per Iesum Christum vt innotescat

scat. ¶ Supplicationi vt roboretur potētia per spiritum vt habitet Christus per fidem, adiūgit quod reliquum erat vt in charitate radicati & fundati. Tria enim sunt in nobis: volūtas, ad quam spectat dilectio: intellectus, ad quem spectat fides: & potētia, ad quam spectat robur spiritus. Et quemadmodum dicit nō hospitari sed habitare Christū, ita de dilectione dicit, radicati & fundati, tum ad significandam firmitatē, tum ad significandū quod dilectio est radix & fundamentum: assimilatur siquidem radici, pro quā: o ex ea reliquæ virtutes oriūtur: assimilatur fundamento, pro quāto sustētat merita omnium & quæ agimus & quæ patimur. ¶ Radicati autē & fundati in dilectione sunt, qui ex imo & profundissimo corde dilectionē germināt & sustentant multitudinem bonorum operū. Et hinc cōlurgit posse ad altiore contemplationem imō notitiā subiūctā. *Comprehendere cum omnibus sanctis.* Pro cœlestis patriæ felicitate supplicat. nam non hic sed ibi commune est omnibus sanctis comprehendere. *Quæ sit latitudo & longitudo, & sublimitas & profundum.* Transpositæ sunt duæ vltimæ dictiones. Legendum est, *Et profunditas & sublimitas.* Metaphorice deum describit Paulus, non tribus dimensionibus ex quibus constat corpus (ne forte errares intelligendo deum esse corpus) sed addit tribus dimensionibus quasi quartā: vt manifeste intelligas quod metaphorice loquitur, quū constet dimensiones corporis esse tres tantum. ¶ Per longitudinem itaque, dei aternitatem: per latitudinem, immensitatē potentia: per profunditatem, immensitatem scientia: per sublimitatem, excellentiam naturæ intellige. Hæc autem dicit possitis comprehendere, nō vt cōprehensio fines complectitur rei (hoc enim impossibile est) sed vt cōprehensio opponitur infecutioni: iuxta illud ad Corinth. Sic currite vt cōprehēdati. *Scire etiā supereminentem scientiæ charitatem Christi.* Datus casus est scientiæ, & explicatur charitas Christi superans scientiam: hoc est maior quā sciatur. Supplicat etiā Paulus vt non solū cognoscant diuinitatem secundum eius naturā, sed etiam cognoscāt dilectionem Christi erga genus humanū. Et si extēdatur ad omnes spirituales creaturas, non est error. *Vt impleamini in omnē plenitudinem dei.* Et hoc proprie ad patriam spectat, in qua ingrediuntur homines in ipsam dei plenitudinem, & implentur. Significatur siquidem excessus plenitudinis diuinæ gloriæ supra vniuersum id, cuius sumus capaces. *Ei autem qui potens est.* Desicit *Super omnia facere.* Inexauribilem diuinam significat potentiam, di-

cendo quòd est potens facere super omnia. *Superabundàter quàm petimus*. pro, ex abundantia super ea quæ petimus, aut intelligimus. Non solum super omnia facta potest facere, sed potest etiam ex abundantia super ea quæ petimus, & (quod plus est) super ea quæ intelligimus. *Secundum virtutem*. pro, potentiam, quæ operatur in nobis. Ne ficta videatur diuina potentia potens super omnia, manifestat eandem esse potentiam qua potest facere super omnia quæ de facto operatur in nobis ea quæ nūquam aut petissemus aut intellexissemus: vt ex iis quæ exercet in nobis, credatur quòd potest super omnia. Si petis quæ sunt illa quæ exercebat in Apostolis, confer quales erant ante spiritum sanctum receptum, & quales fuerunt post in tot mirabilibus operibus, & perspicies potentiam dei quæ operabatur in illis. *Ipsi gloria*. Superfluit Ipsi. *In ecclesia & in Christo Iesu*. Superfluit &. Determinat enim ecclesiam in Christo Iesu. *In omnes generationes seculi seculorum amen*. Dicit hæc Paulus ad explicandum reliquum, in laudem gloriæ gratiæ suæ. Explicat enim quòd laudabitur gloria gratiæ in ecclesia Christi sine termino. ¶ Et dicit in omnes generationes ad comprehendendum nouam regenerationem quæ erit in resurrectione. Et dicit seculi seculorum: hoc est, æternitatis, comprehendentis reliqua secula: de quibus prius dixerat secundum præfinitionem seculorum. Et per modum cōclusionis dicit amen: ad significandum terminum tractatus speculatiui huius epistolæ. ab hinc enim descendit ad moralia.

CAPVT IIIII.

Obsacro. pro, hortor, itaque vos. In principio epistolæ inter mysteria speculatiua inseruit nos electos membra Christi vt essemus sancti & irreprehensibiles in conspectu dei in dilectione. hæc sunt quæ modo tractanda super sunt. Et inchoat à primo. Tractat siquidē quomodo Christiani sunt membra Christi in vno corpore. *Ego vincit in domino*. A propria afflictione prouocat ad similes virtutes. Et dicit in domino, ad significandum rationem vinculorum, ad significandū vnionem sui Christo. *Vt digne ambuletis vocatione qua vocati estis*. vt condigna sit vita atque operatio statui imò corpori ad quod vocati estis, vt vita vestra sit digna quæ sit pars vitæ corporis Christi. Et explicans partes huiusmodi dignæ ambulationis, subiūgit, *Cum omni humilitate & mansuetudine*. Humilitas hoc in loco nomē est virtutis animi, contrariæ super

superbiæ. Et vere prima virtus necessaria ad digne viuendum in vnitate est humilitas, quoniã inter superbos semper sunt iurgia. Et huic adiugitur mansuetudo, cõtraria iræ, cuius est perturbare societatem. *Cũ patientia.* pro longanimitate, quæ animũ ad æternũ extendit præmiũ: ac per hoc facit cõtemptorem præsentium bonorũ, ob quorum amorem sæpe scinditur vnitas collegij.

Supportantes inuicem in charitate. Et hoc inter præcipua est necessarium vt tolerant se inuicem socialiter viuentes. Verũ ne toleratio sit ex pusillanimitate aut consensu ad malum, adiungit in dilectione: ita quod vera dilectio proximi, veraque dilectio communis boni sit ratio tolerandi. *Solliciti.* pro, studentes, *seruare vnitatem spiritus in vinculo pacis.* Primaria intentio ad vnitatem communis boni spiritualis describitur studio seruandæ vnitatis non corporum, sed spiritus in colligatione pacis, in colligatione tranquilli ordinis. Vnitas siquidem spiritus nisi colligetur partes multitudinis tranquillo ordine, nequit seruari.

Vnum corpus & vnus spiritus. Subaudi sitis vel estis. *Sicut vocati estis in vna spe vocationis vestræ.* Hortatur seu asserit Paulus Christianos esse vnum corpus (proculdubio mysticum Christi) & vnum spiritum: & hanc vnitatem declarat ex vnitate rei speratæ ad quam vocati sumus. Ita quod quemadmodum ad vnã & eandem beatitudinem sperandam sumus vocati, ita simus vnum corpus & vnus spiritus. Et vnum quidem spiritum declarat, subiungendo, *Vnus dominus.* Prima ratio vnitatis spiritus in corpore ecclesiastico, est vnitas domini, qui proculdubio spiritus est, vt hinc intelligamus omnes esse velut seruos vnus & eiusdem domini, omnes tendere ad seruiendum spiritu vni domino spirituali. *Vna fides.* Dominus res extrinseca, fides res interna: vnitas fidei, vnitas spiritualis est communis omnibus, vnum enim atque idem omnes credimus. *Vnum baptisma.* Tertio loco vnitas spiritus ex vnitate baptismi (quo omnes nascimur ex aqua & spiritu) ponitur: vt vnitas sacramentorum ad vnitatem spiritus spectare intelligatur: quoniam ratione spiritus in ecclesia sunt. ¶ Dicitur autem baptisma vnum, tum quia vnus est formæ: tum quia irreiterabile est. *Vnus deus.* Vnitatem finis & religionis describit, dicendo vnus deus. Et demum vnitatem patris subiungit, dicendo, *Et pater omnium.* Vt ex his intelligamus omnes nos esse tot spiritualibus vnitatibus iunctos, scilicet quatenus seruos vnitate domini, quatenus credentes vnitate fidei, quatenus renatos vnitate baptismi, quatenus

tendentes ad beatitudinem, & cultui vacantes unitate dei, & quantum filij unitate patris, ut sic intelligamus nos omnes fratres. *Qui super omnes & per omnia.* pro, & per oēs, & in omnibus nobis. In textu Græco anceps est genus ad masculinum & neutrum: verū quia quū tertio dicitur, in omnibus, manifeste est masculinum propter pronomen nobis, quadrat ut præcæsentia etiam masculinè accipiantur, super omnes & per omnes. Et quadrat nihilominus materiæ de qua est sermo, scilicet de nobis, qui sumus membra corporis Christi: de his siquidem dicitur quod deus est super omnes, non solū ut eminentia essentiæ, sed ut eminentia potentiæ: secundū efficaciam spiritualem describatur super omnes & per omnes, ut omnes cōprehendat efficacia suæ potentiæ, ut non solū supersit, sed omnes ambiat tanquam circundando: & demū in omnibus interna penetratione, in omnibus nobis operans, ut nulla ex parte deum nobis deesse intelligamus. Hęc est unitas spiritus Christianorum. *Vnicuique autem nostrū.* Quum declarauit vnum spiritum declarat vnum corpus. Et primū, quo ad unitatem capitis, deinde quo ad diuersitatem membrorum, & demum quo ad unitatem totius corporis. ¶ Unitatem quidē proponit cum diuersitate membrorum: dicendo enim, vnicuique autem nostrum, diuersitatem membrorum significat. *Data est gratia secundum mensuram donationis Christi.* Ecce unitas capitis à quo in vnūquodque membrū datur gratia velut vita. Sed quia nō communicatur gratia membris à capite Christo per modum naturæ (sicut à capite naturali cōmunicatur membris naturalibus) sed per modum liberæ collationis, ideo meminit donationis dicens secundum mensuram donationis Christi. Et quia donum Christi est penes quod mensuratur gratia, ideo dicit secundum mensuram donationis Christi: verbi gratia, si donum Christi est apostolatus, gratia datur tanta, quanta congruit apostolatus: si donū est doctoratus, gratia datur tanta, quanta congruit doctori, & sic de aliis donis Christi. *Propter quod dicit.* Affert ad propositum verba Psal. 28. *Ascendēs in altū capiuā duxit captiuitatē, dedit dona hominibus.* Vbi aduerte primū quod in Hebræo habetur ascēdisti in excelsū, captiuasti captiuitatem, accepisti dona in Adā. Quocirca Paulus non verba, sed sensum attulit: declarādo quod Christum accipere dona in homine, est ipsum dare dona hominibus quia accepit ad dandum. ¶ Aduerte secundo quod et ex psalmo illo apparet, mystico sensu vitur Paulus his verbis: ad literam siquidem loquitur de Moyse: sed Paulus ad figuram ascensio

ascensionis Christi transtulit. Intendit enim ascendēs in altum, hoc est, in cœlum, captiuam duxit captiuitatem: pro quanto sanctos omnes qui captiui erāt in limbo duxit in cœlū, quod est tanquā de captiuitate in captiuitatē ducere: eo quod velut violenta fuit huiusmodi ductio, pro quanto in longe peregrinū & extraneū à natura humana locū duxit eos: describitur enim per hoc actio ducentis sine meritis eorū qui ducebātur, tanta vt afsi miletury captiuationi. Quid autem intendat per dare dona hominibus ipsemet explicabit. *Quod autem ascendit.* Declarat illam particulam ascendens in altum: ne incongrue videatur applicaf se hæc verba ad Christum. Valde enim dissonum apparet vt de Christo qui est verus deus, legatur ascendit in cœlum: quū ipse semper sit in cœlo. Et est sensus, quod autem ascendit, id est, quod dictum est, ascendit. *Quid est.* Questionem proponit, & statim respondet. *Nisi quia & descendit primum in inferiores partes terræ?* Ratio ascensus redditur ex hoc q̄ prius descenderat, non corporali motu, sed assumendo infimam naturam inter creaturas racionales. ¶ Quod autem dicit, in inferiores partes terræ, quamuis possit intelligi de partibus ipsius terræ, distinguendo in ipsa partes superiores & partes inferiores (appellando partes inferni inferiores partes, ad quas Christus descendit secundū animam) planius tamen intelligitur appositum terræ ad determinandum inferiores partes: infima enim pars mundi est terra, ad differentiam inferiorum partiū cœli quæ sunt in aere. Ac si apertius dixisset, quia descendit primum ad inferiorem partem mundi terram. *Qui descendit ipse est & qui ascendit.* Eandem hypostasim, eādem personā diuinam significat descendisse & ascendisse. descendisse quidem suscipiendo carnem: ascendisse autem carnem assumptam inferendo cœlis. *Supra omnes cœlos.* Vt nobilissimum omnium corporum locaret supra omnia cœlestia corpora. Quāuis enim supra omnes cœlos non sit vacuū neque plenum, est tamen ibi Christus homo qui non eget vacuo aut pleno continente. *Vt adimpleret omnia,* quæ scripta sunt de eo: ad implendum siquidē promissa & scripturas descendit & ascendit. ¶ Quauis hoc possit referri ad effectus in toto vniuerso producēdos ex ascensione Christi, vt sit sensus q̄ ascendit supra omnes cœlos ad hoc vt impleat omnia effectibus suis. Et vterq; sensus est verus. *Et ipse dedit quosdā quidē Apostolos.* Declarauit illam particulam, dedit dona hominibus: explicando simul diuersa membra corporis Christi. Et primo loco ponit Apostolos: vt pote primatum

in ecclesia habentes, vt pote proximos Christo. *Quosdam autem prophetas*. ad prædicandum ventura. *Alios vero euangelistas*. ad prædicandum euangelium. *Alios autem pastores*. ad pascendum oues Christi. *Et doctores*. Iungit doctoratum pastorali curæ: ad significandum quòd pastor annexum habet officium docendi. Vbi aduerte quòd hæc diuersitas membrorum est intelligenda forma liter, & non cum præcisione: hoc est, nõ est intelligendum quòd Apostoli non fuerint doctores, pastores, euangelistæ, & propheta: (quoniã in Apostolatu omnes hæc gratiæ eminenter continentur) sed est intelligendum quòd aliud est officium apostoli, aliud prophete, qui tantum est propheta, aliud eius qui tantum est euangelista, aliud eius qui tantum est pastor & doctor. *Ad consummationem*. pro, in saurationem, *sanctorum*. Fructum triplicem distinctorum membrorum in ecclesiastico corpore describit. Primus est reparatio sanctorum. Septies siquidem in die cadit iustus, & reparatione eget. Reparatio itaque sanctorum (hoc est, mundorum per baptismum) quoniam contingit eos labi, primus fructus ponitur. *In opus ministerij*. Primus fructus respicit nos ob fragilitatem humanam indigentes reparatione: iste vero secundus respicit ipsos apostolos, prophetas, euangelistas, & officia siquidem eorum sunt non ad otium, sed ad opus ministrandi Christo ad utilitatem aliorum. Nec solum declaratur quòd non dantur dona hæc ad otium, sed etiam quòd non dantur ad dominandum, sed ad ministrandum. Ita quòd dicendo opus, excludit otium: & dicendo ministerijs, excludit dominium. *In adificationem corporis Christi*. Tertius fructus ipsum corpus Christi mysticum directe respicit quæ tenus ædificandum ex nouis membris, conuertendo infideles ad fidem. Hic est triplex fructus distinctorum officiorum in ecclesia dei. *Donec occurramus*. pro, perueniamus, *Omnes*. Non esse exercitia Apostolorum, prophetarum, & cætera. ad dictos fructus perpetua, sed ad tempus, manifestat Paulus dicendo, donec perueniamus omnes: tandiu ergo durabunt hæc exercitia, quandiu durat tempus quo imus ad terminum. ¶ Et dicit donec perueniamus, non aliqui, sed omnes. Quod non erit donec impleatur numerus electorum: tunc enim & nõ ante perueniemus omnes electi. Quo autem perueniendum est ab omnibus, describit quadrupliciter. Primum dicendo, *In unitatem fidei*. Antequam impleatur numerus electorum aliqui perueniunt in unitatem fidei, sed non omnes: tunc autem omnes perueniemus in unitatem fidei: in vnã enim & eandem fidem perueniet

ueniet vltimus electus in quam peruenit primus. Secundum est, *Et agnitionis filij dei.* hoc est, in vnitatē agnitionis filij dei. Et hic est terminus succedens immediate priori. Quum enim omnes perueuerimus in vnitatem fidei, in virum perfectum, vt subiungitur, statim perueniemus & in vnitatē agnitionis filij dei. Statim enim agnoscemus clara visione filium dei esse cui credidimus, in quo sperauimus, &c. Et vnitatē quidem fidei declarauit vt terminū intrinsecum viatorū: vnitatem verō agnitionis filij dei, vt terminum intrinsecum immediate tamen sequentem, vt vndique certificet tēpus significatum per donec, tunc terminandum. *In virum perfectum.* Ecce tertium: qđ spectat etiā ad terminum intrinsecum viatorū omnium. Et est sensus, donec perueniamus omnes in vnitatē fidei, non qualitercūque, sed in virum perfectū. Recole qđ de corpore mystico Christi loquitur: & intellige hoc corpus mysticum nunquam terminari nisi sit in statu viri perfecti, nisi sit velut corpus viri perfecti: hoc est, constantis ita ex omnibus, vt nihil omnino ei desit de quomodolibet spectantibus ad perfectionē viri. Declarat siquidem per hoc quod oportet electorum numerū ad hoc perducī, vt habeat quicquid quomodolibet spectat ad perfectionē corporis mystici, ad similitudinem perfecti viri. Et vt intelligas perfectionem corporis mystici ex similitudine perfectionis corporis naturalis, subiungit quartum. *In mensuram etatis plenitudinis Christi.* Corpus Christi mysticum oportet qđ perueniat ad hoc vt sit velut vir perfectus, quemadmodū Christus habuit corpus suum naturale perfectum in plenitudine etatis. Aetas siquidem Christi plena est quo ad assentionē omnium spectantium ad vnitatem, quum fuerit xxxij. annorū. Ita qđ declarat Paulus corpus Christi mysticum fore simile proportionaliter corpori Christi naturali, ita qđ quemadmodum corpus Christi naturale perfectum est ad plenitudinem etatis virilis, ita corpus Christi mysticum perducetur ad perfectionē tanquam virilem, & tunc & non ante erit terminus. *Vt iam non sumus paruuli.* pro, pueri. Hinc clare apparet sensus antecedentis particulae: qđ videlicet viatores vt viri imus vt perueniamus omnes ad perfectionē viri. Nisi enim dixisset sub hoc sensu in virū, non deduxisset statim vt iam non sumus pueri: hoc enim manifeste deducitur ex illa particula, scilicet imus vt viri: hinc enim manifeste sequitur qđ iam non sumus pueri. hoc est qđ ex quo membra Christi sumus, nō sumus pueri. At si similitudinem corporis cupis prosequi, in promptu est qđ nō sumus membra

membra puerilia, sed membra virilia. *Fluctuantes*. Explicat penes quid negatur pueritia scilicet fluctuationem. pueri enim & animo & corpore fluctuāt. Et de quali fluctuatione loquatur, subiūgit: *Et circūferamur omni vento doctrinae*. Fluctus ex ventis confurgunt: pueri omni doctrina mouentur & agitantur: vtpote instabilis iudicij & animi. *In nequitia hominum*. Dicitio interpretata nequitia, significat fallacē artem vertendi aleas seu taxillos ad decipiendum: vnde clarius interpretaretur fallacia seu versutia. Ab hac enim similitudine describit Paulus fallacem artem doctorum. *In astutia*. Auget crimen doctorum, vt non solum ex fallaci arte, sed & ex astuto animo procedant. *Ad circumuentionem erroris*. Tolerabilis esset astutia ad dolose fallendum circa pecunias & huiusmodi, sed intolerabilis est ad inducendum errores fidei seu morum. Et hæc faciliē patiuntur pueri. ¶ Stabilitatem itaque ac firmitatem per virum significauit, excludendo pueritiam instabilem & fluctuātem omni vento doctrinae, &c. *Veritatem autem facientes*. pro, sectātes. Stabilitas firmitasq; virilis Christianorum non in voluntariis pertinaciis, aut sectis: sed sectando veritatem describitur ē regione ad omnes effectus astutiarū & malarū artium. Dicant illi quicquid velint: simus nos firmi sectādo veritatē ad hoc, vt *in charitate crescamus*. pro, augeamus, *in illo per omnia*. Superfluit per. *Qui est caput Christus*. Declarauit influxum Christi in membra, declarauit & ipsa membra corporis: declarat modo officium mēbrorum esse virtute capitis augere omnia membra corporis. Si hoc penetras, perpendes mirabilem sanctorū cōmunionē explanatā hic à Paulo. Augeamus, inquit, nos mēbra in illo qui est caput, appositue Christus, augeamus, inquam, omnia, proculdubio membra Christi. *Ex quo totum corpus compactum & connexum per omnem iuncturā subministrationis*. Modum declarat quo augere debemus omnia mēbra Christi. Et intendit q̄ quemadmodū corpus naturale in statu augmenti auget seipsum augēdo oēs suas partes proportionaliter, ita corpus Christi mysticū (quod declaratū est esse in statu augmenti vsquequo omnes perueniamus in virū perfectū) ex virtute Christi cōpactum, coniunctum, nec solum coniunctū, sed etiā connexum seu conglutinatum. Et modum glutini explicat, per omnē iuncturam subministrationis, ad similitudinem iuncturæ partū corporis est ipsā subministratio spiritualis, qua vnus electus subministrat alij spiritualibus operibus. *Secundum operationem in mensuram vnus cuiusque membri*. pro, partis. Particula interpretata

operationem, internum actum, internam efficaciam, internum officium significat. Et est sensus, secundum efficaciam cōmensuratam vnicuique parti. hoc enim in augmento naturali fit, q̄ secundum efficaciam commensuratam cuilibet parti corporis fit augmentum. Et idem proportionaliter dicit Paulus in corpore mystico q̄ secundum efficaciam spiritus commensuratam vnicuique electo. *Augmentum corporis facit.* Verbum facit, est vnde pendet totius literæ constructio. Est enim ordo literæ, ex quo, Christo capite, totum corpus compactum, &c. facit augmentum corporis secundū efficaciam in mēsuram vniuscuiusque partis. Ita quòd totum corpus significatur augmentans: & ipsum corpusmet significatur augmentari secundū efficaciam cōmensuratam cuilibet parti. & quod plus est adiūgitur, *In ædificationem sui.* Deest, ipse, *in charitate.* Finis augmentationis explicatur cōsistere non solum in augmento omnium partium, sed in ædificatione sui ipsius, totius. Et hoc in dilectione: quia sine ipsa reliqua sunt nihil. Vbi nota q̄ augmentum corporis Christi mystici, ita est augmentum q̄ tendit ad charitatis ædificationem, ita corpus crescit q̄ ipsummet ædificatur non simpliciter, sed quatenus tendit in dilectionē dei & proximi: vt intelligamus corporis ecclesiæ verum augmentum non consistere in ædificatione doctrinæ, prædicationis, prophetiæ, & huiusmodi: sed in ædificatione sui ipsius in dilectione, in additione dilectionis. quia enim ædificatio continue auget ædificium: ideo augmentum corporis per ædificationem explicauit. Et sic declarauit Paulus vnitatem corporis mystici. In qua non est prætereundum quod de augmento manifestat, videlicet augeri corpus Christi mysticum simul secundū omnes partes proportionaliter. Mirabile siquidem est, si intelligamus q̄ nunquam vna pars augetur quin augeantur omnes. & Paulus quidem non dicit negatiuam (scilicet non augeri partem aliquam sine augmento omnium) sed dicit affirmatiuam, scilicet augeri oēs partes proportionaliter. & hoc quandoque verificari oportet absque omni hæsitatione. Sed de negatiua diffinire nō audeo. augmentum siquidē naturalis corporis ducit ad asserendam illam negatiuam. ratio quoque (quia non est maior ratio de vna augmentatione quàm de alia) ad idē dicit. qua enim ratione vna augmentatio partis est simul cū augmento totius & cuiusque partis, eadē ratione quodlibet cuiusvis partis augmentū est simul cū augmento totius secundum singulas partes proportionaliter. Oratio quoque dominica (petens pa-

nem nostrum, debita nostra, nos, &c. idem suadet. Et si hoc verū est, tamen nota q̄ non de generatione, sed de augmento est sermo. & rursus de partium electarum augmento tantū intellige. Et recole q̄ sicut in corpore naturali nō qualibet nutritione fit augmentum, sed multis nutritionibus disponitur corpus, & post certum tēpus corpus augetur, ita in corpore Christi mystico. Et rursus q̄ in augmento non æqualiter, non similiter, sed proportionaliter oēs partes crescunt, ita, &c. Et demum recole q̄ quum naturale corpus augetur, singulę partes nō impeditę augetur: si enim aliqua pars indisposita esset ad augmenti motum suscipiendum, nō augetur. Ex hac siquidem cōditiōe non apparet mirabile admittere negatiuam: quoniam non asseritur nisi hæc negatiua, videlicet nō augetur aliqua pars corporis Christi mystici quin augeantur oēs dispositę ad augmentum: vt intelligamus per hanc Pauli doctrinā non esse corpus Christi mysticum, sicut est corpus vnus senatus aut ciuitatis, sed sicut corpus naturale ex eo q̄ habet Christū per spiritum suum iungentem illud intus viuificando & augēdo: quod nō inuenitur in humano collegio quocunq̄ sit illud. *Hoc igitur dico & testificor in domino.* Tractat illā particulam, vt essemus sancti: hoc est, mundi. Infert autē huiusmodi munditiā ex eo quod sumus membra Christi, inde siquidem & dicit & testificatur ad maiorem assertionis firmitatem. *Vt iam non ambuletis.* pro iam nō ambulare, sicut & gentes ambulāt. Hoc est quod dicit & testificatur, iam, hoc est ex quo estis membra Christi, nō esse vobis ambulandū moribus, quemadmodū gentes ambulant. *In vanitate sensus sui.* pro mentis suę. Explicat mores gētium ex fine. Vanitas siquidem mentis eorū, finis est vanus, quem sibi met prestituunt gentes. Et dicit mentis suę, ad significādum finem vanum secundum supremam partem animi: vt intelligamus q̄ loquitur de fine quem philosophi, quę primates secundum summū animę suę pręstituerunt sibi. Qui quoniam non est vnus (sed secundum diuersitatē opinionum in diuersis summum bonum cōstituerunt) sed omnes in hoc conueniunt q̄ vanum sibi finem cōstituerunt: ideo Paulus vnico verbo cōprehendit omnes fines Gentilium, dicēdo in vanitate mentis suę. Discurre per omnes philosophorū sectas, & per omnium Gentilium scriptorum libros: & tandem inuenies omnes ambalasse in vanitate mentis suę, siue illa fuerit immortalitas fame, siue gloria præsens, siue virtus præsens speculatiua, &c. *Tenebris obscuratum habentes intellectum.* Ne naturę mētis tribueres vanitatem

tatem finis, explicat hoc non ex natura, sed ex obtenebrato intellectu prouenire in gentibus. Et oportuit hoc subiungere, ne ex eo quòd vanitas huiusmodi cõmunis erat Gentilibus omnibus, imputaretur naturæ. *Abalienati à vita dei.* Vita dei proprie appellatur inchoatiue quidem vita fidei, iuxta illud: Iustus ex fide viuet: consummare autem vita cœlestis patriæ. Ab huiusmodi vita constat abalienatos esse Gentiles. relinquentes siquidem vitam fidei primis parentibus & successiue filiis datam, incurrerunt obtenebrationem intellectus. *Per.* pro, propter, *ignorantiam que est in illis.* Quemadmodum rationem vani finis reddidit obtenebratum intellectum, ita rationem abalienatæ vitæ à vita secundū deum reddit ignorantiam: vt intelligamus vtrunque (scilicet finem & vitam Gentilium) ex obscuratione intellectus procedere. *Propter cœcitatē.* pro, excæcationem, *cordis ipsorum.* Rationem ignorantie apud Gentiles de moribus vitæ secundum deum, reddit excæcationē cordis. Et quum cor pro voluntate ponatur, excæcatio cordis dicitur excæcatio causata à corde: excæcatio siquidē partis est cognoscitiuæ, cor autē partis affectiuæ, vt intelligamus ex affectu ortam excæcationē matrē ignorantie. Est autē excæcatio in intellectu non priuatio intelligendi (sicut excæcatio visus, est priuatio videndi) sed est priuatio luminis diuini, quo potuissent intelligere absque errore, & finem rectū habere & vitā rectam. Et hanc excæcationē meruerunt ex corde suo prauæ affecto. *Qui desperantes.* pro, indolentes. Ita tamen q̄ indolētes intelligatur priuatiue: hoc est, non dolentes, abdicantes à se dolorē. Oportet siquidē hanc dictionē fingere ad hunc sensum, vt exprimat̄ur dictio Græca. Et explicat per hoc qualitatem cordis Gentilium. Cõmune siquidem erat ei abdicare à se tristitiam tanquam inutilem. Et hinc sequebatur quòd non tristabantur quòd peccauerant, sed euitando tristitiam. *Semet ipsos tradiderunt impudicitie.* Ac si apertius dixisset: etsi non causa delectationis, tamē causa vitandę tristitiæ semetipsos tradiderunt impudicitie lasciuorum actuum. *In operationem immunditiæ omnis.* Vniuersa venerea secundum cõsummationem actus intelligo per immunditiam omnem. *In auaritiā.* pro, in auaritia: hoc est, in auiditate, ad significandum quòd non paululum prolapsi sunt, sed quo ad animum auidē, quo ad actus præuios impudicē, quo ad actus cõsummatos in omnem immunditiam se dederunt. hinc enim excæcatio & ignorantia. *Vos autem non ita didicistis Christum.* Duo dixerat, scilicet iam non ambulare,

& sicut

& sicut gentes ambulat. Et declarauerat sicut gētes ambulat: restabatque declarare iam non ambulare sic. Et hoc nunc declarat, dicendo q̄ vos membra Christi non ita didicistis Christum. *Si tamen*. pro, siquidem. *illum audistis*. in euangelio. *Et in ipso edocistis*. à me & aliis euangelizantibus Christum. *Sicut est veritas in Iesu*. Hæc omnia dicit spectantia ad perfectionem intellectus, è regione ad ea quæ dixerat de obtenebratione, ignorantia, & excitate gērium. *Deponite*. pro, deponere, vos. Refertur hoc infinitiuum cum sequētibus infinitiuus ad verbum didicistis, edocistis estis. *secundum pristinam conuersationem veterem hominem*. Dicendo secundum pristinam conuersationē, declarat vetustatem hominis deponendam: id enim est vetustas hominis quod ex pristina conuersatione effectum est in homine. Malus habitus, malæ inclinationes, maculæ peccatorum constituunt veterem hominē. Cur autem appelleretur vetus homo, subiungit dicendo, *Qui corrumpitur secundum desideria erroris*. Quod vetera scit ad interitum properat: vetustas nanque ipsa corruptionis species est. Et propterea aptissime Paulus manifestat veterem hominem, ex eo q̄ consistit in corruptione. Peccatū enim quodlibet cōsistit in corruptione debiti modi, aut debiti ordinis, aut debiti obiecti operandi. ¶ Quod autē dicit secundum desideria erroris, vtranque tangit causam corruptionis quæ interuenit in peccato. Ex parte siquidem intellectus dicit erroris: ex parte autē appetitus dicit desideria: vt intelligamus omnem appetitum peccadi esse erroris in intellectu, iuxta illud Prouerb. 14. Errant omnes qui operantur malū. & apud philosophos, Omnis malus ignorās. Quæ non sic intelliguntur vt omne peccatum procedat ex ignorātia (quum multa procedant ex malitia) sed q̄ omne peccatū requirit aliquem defectum intellectus. Propter hoc enim Paulus dicit q̄ secundum desideria erroris vetus homo corrūpitur, hoc est, in corruptione consistit. *Renouamini*. pro, renouari, autem spiritu mentis vestræ. didicistis in Christo non solū deponere veterem hominem, sed renouari spiritu mentis vestræ. Dixerat gentes ambulare in vanitate mentis suæ, ac per hoc Ephesios prius Gentiles ambulasse in vanitate mētis suæ, didicisse autē in Christo nō solum deponere vetustatem pristinæ vitæ, sed renouari mentem (hoc est supremam partē animæ) spiritu: vt spiritus significetur ratio renouationis. Tanquā in ipsa mente suprema animæ parte sit officium spiritus, hoc est, ad spiritualia mentem eleuans, è regione ad mentis officiū quo ad vanum finem depressa est. ¶ Et

dicit renouari: eo quòd huiusmodi mentis humanæ spiritus fuerat iam in homine condito in primis parentibus, & per Christum renouatur in hominibus. Tali se spiritus officio mens nostra renouatur, quum tendit tanquam in finem in cognitionem vnus veri dei & Iesu Christi. *Et induite, pro, & induere.* Hoc est, tertium, quod didicistis. *Nouum hominem.* Inter deponere veterem hominem & induere nouum hominẽ, non est disparitas penes hominem (nam & vetus & nouus cõueniunt in homine. Vterque enim dicitur homo) sed differentia est penes nouitatẽ & vetustatẽ. Non dicit Paulus deponere hominem aut induere hominem: sed quatenus veterem deponere, quatenus nouum induere. Possumus siquidẽ vetustatem deponere, tãquam vestimẽtum vetus quod corrumpitur, & nouitatem induere tãquam vestimentum nouum. *Qui secundum deum creatus est in iustitia & sanctitate veritatis.* De homine quatenus veteri dixerat qui corrumpitur secũdum desideria erroris: de homine vero quatenus nouo dicit qui creatus est secundum deum alienus ab omni corruptione, qui creatus est cõformis deo. Et hoc ẽ regione qui corrumpitur. In iustitia & sanctitate veritatis ẽ regione ad desideria erroris: iustitia contra desideria, munditia veritatis contra erroris. Est ergo descriptio hominis quatenus noui quòd secundum diuinam rationem creatus est, non à nobis factus, in iustitia quæ ad partem affectiuam ad reddendũ cuique quod ei debetur: & sanctitate veritatis, quo ad partem cognoscitiuam. Vbi non tantum veritas, sed munditia veritatis significatur, ad excludendum admistionem cuiuscunque erroris: vt intelligamus nouo homini nullum admisceri errorem circa ea quæ sunt salutis. ¶ Et dixit hæc de nouo homine comprehendente nouitatem omnium partium hominis quatenus est homo (hoc est partium rationalium, seu rationem participantium) contra corruptam vitam Gentilium in omnibus partibus: intellectu, voluntate, concupiscibili, irascibili. *Propter quod deponentes mendacium.* Quæ velut in genere dixit de homine veteri & nouo, modo per partes velut in specie exequitur, vtriusq; (veteris scilicet & noui hominis) partes singillatim ẽ regione describendo sermone hortatiuo. ¶ Vnde ex parte veteris hominis dicit, deponentes mendacium: ex parte verò noui, *Loquimini veritatem vnusquisque cum proximo suo.* Et rationem vtriusque subiungit, *Quoniam sumus in vicem membra.* Membra naturalia eiusdem corporis non sibi inuicem mentiuntur facto, sed secundum veritatem virium

vnum alteri subuenit. Ad horum imitationē debemus qui mem-
 bra sumus Christi, secundum veritatem, quam in corde habe-
 mus inuicem communicare. *Iraſcimini.* Locutio partis ratio-
 nalis est officium: irasci autem est appetitus qui irascibilis voca-
 tur. Nec est alienum à diuinis præceptis irascimini, quamuis alie-
 num dicatur à præceptis Stoicis. Irasci enim actus est virtutis si
 moderatum sit. Et propterea Paulus addit, *Et nolite peccare.*
 Perinde ac si dixisset: *Iraſcimini moderate,* quum increpationis
 ratio exigit. *Sol non occidat super iracundiam vestram.* Si contin-
 gat vos irasci minus moderate, saltem non sit diuturna ira, sed
 cito terminetur. Celeritas siquidem terminandi iram significa-
 tur prohibendo occasum Solis super iracundiam. Non dat li-
 centiam seruandi iram vsque ad Solis occasum, sed vult saltem
 eodem die terminari. Et rationem subiungit, *Nolite dare locum*
diabolo. Motus iræ humana est passio, sed quum diutius pro-
 tenditur, locum parat diabolo ad suggerendum quæ consona
 sunt iraco: & sic paulatim ad principandum in animo. Qui lo-
 cus negatur diabolo, si quam primū ita terminetur. ¶ Et quod
 dicit de ira, simile intellige de reliquis passionibus quæ conti-
 nuantur. *Qui furabatur.* Ad facta nociua descendit. *Iam non*
ſuretur. Et quoniam furari ex indigentia prouenit: ideo reme-
 dium vnde indigentia suæ subuenire possit subiungit, *Magis*
autem laboret operando manibus suis quod bonum est. Et addidit
 quod bonum est ad differentiam turpis exercitij. *Vt habeat vnde*
tribuat necessitatem patienti, non solum restituat quod furatus
 fuerat, sed vt communicet alijs indigentibus. *Omnis sermo ma-*
lvs. pro, marcidus. Ad similitudinem fructuum marcidorum
 sermo dicitur marcidus qui inutilis, qui abiiciendus suapte na-
 tura est. *Ex ore vestro non procedat.* Vt intelligamus multo ma-
 gis prohiberi sermonem pestiferum. *Sed si quis bonus ad ædifi-*
cationem fidei. pro, vtilitatis. Apte contra sermonem marcidum
 locat sermonem bonum ad ædificationem alicuius vtilitatis: vt
 si sermo ipse non directè sit vtilis, tamen sit ad constructionem
 vtilitatis: quemadmodum ea quæ nō intrant ædificium, sunt tamen
 vtilia ad ædificationem. *Vt det gratiam audientibus.* Sermo
 marcidus non solum inutilis, sed non gratus est audientibus.
 quo contra sermo bonus ad ædificationem vtilitatis vt det gra-
 tiam audientibus describitur. Et nō dicit vt gratus aut acceptus
 sit audientibus, sed vt det audientibus gratiam: ad significandum
 quorsum tendit vtilitas sermonis, scilicet vt det audientibus gra-
 tium

titum aliquod donum: puta instructionis aut suasionis, caute-
 la, & huiusmodi. *Et nolite contristare spiritum sanctum dei.* Inter alia
 veteris hominis officia connumerat contristare spiritum dei.
 Metaphorico sermone dicitur spiritus sanctus cōtristari à nobis
 quemadmodum dicitur metaphorice deus iratus. Ad similitudinē
 nem siquidem contristati spiritus sanctus est, quum habitaculum
 suum deserit ob displicentē sibi conditionem superuenientem.
 Scriptum est enim de spiritu sancto in nobis quod disciplinae
 effugiet fictum, & corripietur à superueniente iniquitate.
 Tunc ergo contristamus spiritum sanctum dei in nobis, quum
 aliquid displicens ei loquimur aut committimus. Mundos iam
 Ephesos alloquitur: vt rationem habeant horrendi immunditiam
 ex parte spiritus sancti habitantis in eis. Ac si apertius dixisset,
 quod si nulla subesset alia ratio horrendi veterē hominē,
 hæc sola sufficere debet, scilicet vt non contristetis spiritum sanctum
 dei in vobis. Vnde & subdit, *In quo signati estis in die redemptionis.*
 Diem baptismi diem redemptionis appellat. Ieo quod tūc
 redēptio per Christum facta applicatur ad eum qui baptizatur:
 ac per hoc ipse tunc redimitur executione. Et in illo die signatos
 intus dicit in spiritu sancto: quoniā vere tunc gratiam, quæ
 est velut impressio spiritus sancti recipiunt, qui baptizantur.
Omnis amaritudo & ira & indignatio. Legendum est, *Omnis amaritudo
 & furor & ira.* vt amaritudo referatur ad cor, furor ad
 impetum, & ira ad vindictam. *Et clamor.* in voce, comes singulorum
 trium prædictorum. *Et blasphemia.* sæpe comes furoris &
 clamoris. *Tollatur à vobis cum omni malitia.* Demum quæ sunt veteris
 hominis concludens, dicit cum omni malitia. *Estote autem inuicem
 benigni, misericordes, donantes.* Deest, vobis inuicem. E regione
 ad tot mala locat duas vniuersales virtutes: benignitatem feracem
 omnium bonorum, & misericordiam alienis malis subleuandis intendentem.
 Et his duabus virtutibus adiungit mutuam condonationem iniuriarum,
 exemplo dei subiuncto. *Sicut & deus in Christo donauit vobis.* vniuersa debita,
 donando satisfactorem Christum. Per has enim virtutes iunctas imitationi
 dei, quæ sunt noui hominis contraria supradictis amaritudini,
 iræ, furori, &c. induenda significantur.

AD EPHESIOS
CAPVT V.

Estote ergo imitatores dei sicut filij charissimi. p. dilecti. Tractat hic illam particulam vt simus irreprehensibiles. Vbi prudens lector, aduerte quod proponedo hæc adiunxit in charitate seu dilectione. Propterea siquidem & tractando vnitatem nostram in Christo inseruit charitatem: & tractando munditiã terminauit in charitate. Et similiter modo inchoando tractatũ de irreprehensibilitate, incipit à dilectione: non qualicunq; sed ad imitationem dei, quemadmodum filij imitatores debent esse patris, & ad similitudinem Christi, subiungendo, *Et ambulate in dilectione, sicut & Christus dilexit nos*, Et explicando qualitatem dilectionis Christi, subiungit, *Et tradidit semetipsum pro nobis oblationem, pro gratiarum actione, & bonis obtinendis. Et hostiam, pro peccatis. Deo in odorem suauitatis*. Loquitur Paulus de sacrificio Christi in ara crucis, more veterum sacrificiorum: de quibus scribitur in odorem suauitatis acceptari à deo. Locutio est metaphorica, more humano significans acceptissimum sacrificium ad similitudinem accepti suauissimi odoris. *Fornicatio autẽ & omnis immunditia*. Irreprehensibilis redditur homo vitando ea quæ reprehensione digna sunt, Et propterea Paulus tractãs vt irreprehensibiles essent Ephesij, discurrit per vitia, monedo vitacionem eorum. Nec omnia tractat vitia, sed ea quæ apud Gẽtiles aut nõ æstimabantur peccata aut paruifabant. Et propterea meminit fornicationis, quam non æstimabant Gẽtiles peccatum. Meminit & omnis immũditia carnalis, non autem adulterij & incestus; quia hæc reputabantur etiam apud eos peccata, sed impudicitia, mollities, & huiusmodi paruifabant. *Aut avaritia*. Non est hic sermo proprie de avaritia vt opponitur liberalitati, sed vt opponitur iustitiã: quam apud Gẽtiles non reputari peccatum, patet ex eo qd rationabilẽ belli causam dicebant rationem propagãdi imperij. vbi constat summã avaritiam interuenire. Præter hoc qd leges ciuiles avaritiam citra dimidium iusti pretij in cõtractibus permittunt, *Nec nominetur in vobis*. Non solũ esse sed nec nominari præcipit. *Sicut decet sanctos*, Ecce ratio quia nõ decet mũdos per baptismum quouis modo appropinquare huiusmodi vitij. *Aut turpituudo*. Ratione multorum turpiũ & factorum & verborum quæ apud Gẽtiles admittebantur, dixit aut turpituudo. Et similiter subiungit, *Aut stultiloquium aut scurrilitat*. Verũ aduerte quod dictio interpretata scurrilitas, est Eutrapeha, quam Arist. quarto Ethic. virtutem dicit mediũ tenentem in ludis

ludis & iocis: Sed æquiuoce Paulus & Arist. vtūtur Eutrapelia: nam apud Paulum est nomē officij seu actus ad delectationem prouocandā: apud Arist. verò est nomen virtutis quam non prohibet: quia virtus nō est cōtraria virtuti. Et propterea interpret antiquus transtulit scurrilitas. Rectius tamen trāsferretur iocularitas, aut aliquid huiusmodi, quod est materia virtutis Eutrapelia, quod raro cum moderamine virtutis fit. Vnde & subdit, *Quæ ad rem non pertinet.* pro, non conuenientia. Cōplectitur hæc tria apponendo non conuenientia: vt hinc clare intelligas quòd non de Eutrapelia virtute, sed de Eutrapelia materia loquitur.

Sed magis gratiarum actio. Contra vitia sermonis, gratiarum actionē ponit. Hieronymus gratia materia putat non gratiarum actionē, sed gratiosum sermonem significari: vt è regione vitiorū linguæ directe locetur gratiosus sermo. Et vere quadrat materia. *Hoc enim scitote intelligentes.* Rationem reddit trium primo prohibitorum, subiungendo, *Quòd omnis fornicator aut immundus, aut auarus, quod est idolorum seruitus.* pro, qui est idolorum cultor. Auarum dicit idolorum cultorē, eo quòd conuenit vterque in colendo vnam & eandem rem. Idolorum siquidem cultor argentum & aurum colit: iuxta illud, Simulacra gentium argentum & aurum: quum præter argentum & aurum opera manuum hominum, idolum nihil sit in mundo: vt ad Corint. dicit Paulus. Auarus quoque argētum & aurum colit, quū illius deus aurum sit, sicut gulosorum deus venter est: in auro siquidē tota auari fiducia consistit. *Non habet hereditatem in regno Christi & dei.* Manifestat hinc, hæc esse peccata mortalia: vt pote excludentia à regno cœlesti, vnde & non repetit alia tria, scilicet turpitudinem & stultiloquium & iocularitatem: quoniam illa non sunt secundum suum genus peccata mortalia. ¶ Idem autē regnum dicit Christi & dei: eo quòd dei vt naturalis regis, Christi autem hominis vt instituti regis, vt communicati tibi à deo regni. *Nemo vos seducat inanibus verbis.* Hinc apparet non deuisse docentes hæc non esse magnipendenda, sed parua aut nulla esse peccata. *Propter hæc enim venit ira dei in filios dissidētie,* pro, inobedientia, seu imperuasionis. Et verbum venit præsentis est temporis. Ita quòd non citat præteritas vindictas dei, sed præsentem tanquam continuam denuntiat. Et potest intelligi de vindicta dei, quam in præsentī vita exercet ob hæc crimina, quanuis non discernamus quòd propter hanc causam veniat. Sed quicquid de vindicta præsentī sit, continue venit ira

dei propter hæc in morte huiusmodi imperuafibilem hominum. *Nolite ergo effici participes. pro, comparticipes. eorum.* tam in culpa, quàm in pœna. *Eratis enim aliquando tenebræ.* Accumulat Paulus rationem rationi. Et ubi prius ex parte regni dei, & deinde ex parte iræ, modo ex contrarietate status præteriti ad præsentem nititur eos irreprehensibiles reddere. Et statum quidem præteritum describit tenebrosum imò tenebras, ad significandum dominium tenebrarum in eos. statum verò Christianū describit subiungens, *Nunc autem lux in domino.* Et dicit domino, ad significandum lucem gratiæ perficientem lucem naturalem. *Vt filij lucis ambulate.* Hebraico more filios lucis appellat sectantes lucem. Et consonum est vt qui translati sunt de tenebris in lucem, sectentur vita & opere lucem. *Fructus enim lucis,* pro, spiritus. Non saltat Paulus de materia in materiam, sed declarat lucem per spiritum: vt intelligamus idem esse sectari lucem in domino, & fructificare spiritui. vt intelligamus lucem hæc esse lucem spiritus, nō lucē corporis. *Est in omni bonitate & iustitia & veritate.* Non est fructus spiritus quodcumque opus, si aliqua ex parte priuatur bonitate aut iustitia aut veritate. Exigit siquidē fructus spiritus quod secundum omnes circumstātiās sit bonus, sit iustus, sit verus. Et propterea dicit in omni. Differentia inter veritatem & iustitiam clara est: quia illa ad intellectū, ista ad voluntatem spectat. Vnde relinquit quod bonitas spectat ad mores. ¶ Paulus tamen hæc quæ nunc proponit, sigillatim exequendo tractabit. *Probātes quid sit beneplacitum deo.* pro, domino. Ad verbum ambulate, refertur hoc participium probantes. Et est sensus: vt filij lucis ambulate probantes quid sit beneplacitum domino. Vere lucis officio fungitur, qui in particulibus occurrentibus examinat, discutit ac discernit quid sit beneplacitum domino. *Et nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum.* Hactenus proposuit quæ vsque ad calcem epistolæ tractanda sunt: modo incipit proposita sigillatim tractare. Et primum tractat particulam illam vt filij lucis ambulate, ex contrarietate tenebrarum & lucis quam proposuerat. Extendit siquidem tenebras & lucem ad opera, præcipiens vt operibus tenebrarum nihil habeant cōmune. Et rationem interserit, quia sunt opera infructuosa. Infructuositas siquidem sufficiens est ratio vt abdicentur opera à commercio. *Magis autem redarguite.* Deficit coniunctio &, & quadrat vt legatur potius. Ita quod legendum est, *Potius autem & redarguite.* Non sufficit alienum fieri

fieri ab operibus tenebrarum, sed oportet etiam & redarguere opera tenebrarum. Et primi quidē (scilicet non communicandi) rationem subiungit, *Quæ enim in occulto fiunt ab ipsis, turpe est & dicere.* Optima non communicandi ratio ex turpitudine tali ac tanta vt etiam turpe sit dicere, illa sumitur. De venereis loquitur tenebrarum operibus. Rationem autem secundi (scilicet potius autem & redarguite) subiungit; *Omnia autem quæ arguuntur, pro, redarguuntur, à lumine, pro, à luce, manifestantur.* Redargui est manifestari à luce. Igitur quū vos sitis lux, ad vos spectat redarguere tenebrarum opera. *Omne enim quod manifestatur, pro, manifestat, lumen, pro, lux, est.* Ad probandum passiua (quod quicquid redarguitur manifestatur à luce) affert vniuersalem actiua quod omne quod manifestat est lux. Quum aliquid redarguitur, nō vere redarguitur, nisi manifestetur error, crimen aut defectus: qui ratio est quod redarguendum sit. Manifestare autē, propriū officium lucis Paulus dicit: vt hinc cōcludat quod lucis officium est redarguere. Quod autem omne quod manifestat sit lux, ad sensum patet in corporeis. Et idem patet in artibus & disciplinis, & idem in spiritualibus. *Propter quod dicit, Per relatiuum quod, officium lucis spiritualis refertur. Surge qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit te Christus, pro, & illucescet tibi Christus.* Paulus citat hanc sententiam, proculdubio ex scriptura. Et quoniam nō inuenitur in sacra scriptura ex integro hæc sententia, vel ex aliquo librorum sacrorum quibus careremus (quorum mentio fit in historia Regum seu Paralipo.) vel ex cap. 60. Esaiæ Paulus hanc sententiam attulit exponendo. Ibi enim dicitur surge, absque aliquo nomine: quanuis in Latinis codicibus habeatur Hierusalem. Et hoc surge, Paulus exponit qui dormis: declarando ad quem dirigitur sermo surge, scilicet ad dormientem, proculdubio in tenebris: quoniam qui dormiunt, nocte dormiunt. Et explicando quod ad dormientē somno mortis dirigitur sermo, adiungit & exurge à mortuis, nō corpore, sed anima: quod est surge à tenebris peccatorum. Ita quod totum hoc apposuit Paulus de suo, ad declarandum personam cui dicitur surge, & à qualitate dicitur surge. ¶ Quod autē sequitur, & illucescet tibi Christus, ibidē apud Esaiā habetur sub aliis verbis, Illuminare quia venit lumen tuū. Et secundum tempus futurū subditur, Super te orietur dominus, quod responderet trāslationi Hiero. apud quem legitur hoc in loco, & orietur tibi Christus. Manifeste siquidem Esaias ibi loquitur de differentia inter personā hanc & reliquā

mundum penes tenebras & lucem. Quia ecce tenebræ operient terram & caligo populos, super te autē orietur dominus. Vnde conformitas materiæ de qua loquitur propheta, ad materiã de qua loquitur Paulus, non paruam coniecturam gignit, quod ex illo loco Paulus attulit hanc sententiam: exponendo per dominum Christum, & reliqua vt diximus. *Videte itaque fratres.* Superfluit fratres. Eandem particulã vt filij lucis ambulate, explicat ex alio capite, scilicet quantũ ad curam ambulationis ratione multorum impedimentorum. Vnde consequenter ad lucem dicit, videte. *Quomodo caute.* pro, accurate, *ambuletis.* Præcipit Paulus filijs lucis vt vtantur luce ad videndum modum studiose accurateq; ambulandi: hoc est, proficiendi in via dei. *Non quasi incipientes.* Contrarium officio videndi modum accurate ambulandi explicat insipientiam, vt ostendat necessitatem huius curæ. Ad similitudinem siquidem corpore ambulantium describit spiritualem ambulationem: nam tanquam insipientes ambulant quibus non est cura videndi qualiter ambulant. *Sed vt sapientes redimentes.* pro, ementes, *tempus, quoniam dies mali sunt.* Sapientiam studiosam circa modum ambulandi explicat quo ad vnum in specie effectum, qui est emere tēpus: hoc est, opportunitatem proficiendi in via dei. Præcipit Paulus nobis esse ambulandum more viatorũ: qui diebus malis (siue ex aeris perturbatione siue ex hominũ insidiis) itinerantur. Tales enim emunt tempus opportunum ad ambulandum ne in malitiam dierũ incidant: hoc est vt euadãt pericula in via. Simili nãque modo præcipit filiis lucis vt studiis, officiis, incommodis, & cæte. emant opportunitatem proficiendi meritis, eo quod dies mali sunt: hoc est dies huius viæ ad coelestem patriam pleni sunt malis suasionibus, tentationibus, insidiis, & reliquis huiusmodi prouocantibus ad peccatum. Ac si apertius dixisset: quia periculosi sunt dies itineris, vtimini sapientia, emite opportunitatē euadēdi pericula: nõ expecteris vt vobis offeratur opportunitas, sed emite illã vt proficiatis in via dei. Simile quid dicit dominus in euangelio quod abiit & vendidit omnia quæ habuit & emit agrum seu margaritam. Nisi quod dominus emptionem ad pretiositatem rei retulit. Paulus verò ratione periculorum emēdam præcepit opportunitatem proficiendi. ¶ Hoc præceptum adimplent non solum relinquentes mundum, & ad eremum seu monasteria proficiscentes, sed etiam quicumque opportunitatem benefaciendi præponunt damnis rerum temporalium aut incommodis corporis &

huius

huiusmodi. *Propterea. vt accurate ambuletis. Nolite fieri. pro, ne sitis, imprudentes.* Exequitur illam particulam, probantes quid sit beneplacitum domino. Explicat modum quo fit huiusmodi probatio: excludendo scilicet imprudentiam, quam constat circa singularia versari. *Sed intelligentes quæ sit voluntas dei.* Pro, domini. Probando, examinando singularia occurrentia, absit imprudentia, hoc est, prudens sit discussio: terminus autem examinationis sit intelligere quæ est voluntas domini, quid est gratum deo in hoc singulari agendo vel patiando: sic enim probatio vndique perfecta est. *Et nolite inebriari. pro, & ne inebriamini, vino.* Supererat vt irreprehensibiles redderentur Ephesij circa ebrietatem, quæ non reputabatur peccatum, aut valde paruum. Et hoc introducit declaraturus fructum spiritus superius propositum, dicendo, fructus enim spiritus est, & cætera. Ebrietatem siquidem implentem hominem vino, è regione locat plenitudinis spiritus. Prohibet itaque ebrietatem tanquam rem reprehensibilem. Et rationem subiungit, *In quo est luxuria.* Luxuria non est proprium venereorum nomen, sed commune moribus & actibus superfluitate profusis. Nec est clarum an relatiuum in quo referat vinum, an referat inebriari vino: nam si refert inebriari, non eget glossa: quoniam manifeste interuenit ibi superfluus potus. Si autem referatur vinum, tunc est sensus quod vinum est prouocatiuum ad ea quæ sunt luxus: vt experientia testatur in hominibus bene potis. *Sed implemini spiritu sancto.* Superfluit sancto quamuis subintelligatur. Tractat (vt dictum est) illam particulam, fructus enim spiritus est in omni bonitate. Et propterea incipit tractatum illius à plenitudine spiritus. Ex explicat bonitatem spiritus triplici ratione. Primum relatiue ad seipsum loquendo. *Loquentes vobismetipsis in psalmis & hymnis & canticis spiritualibus.* Et hoc proprie spectat ad partem contemplatiuam. Loqui enim internum, intellectus est. Et significat per hoc quod homo conferat psalmos & hymnos diuinæ laudis, & cantica non secularia, sed spiritualia: meditando ea quæ significant. *Cantantes & psallentes in cordibus vestris domino.* Secunda relatio est ad dominum, non per modum loquentis, sed per modum cantatis. *Quem modum magis explicans dicit in corde vestro: ad significandum quod cantus est partis affectiuæ relatæ ad deum, gaudendo & exultando in domino: extantium siquidem est cantare.* *Gratias agentes semper pro omnibus.* Tertia relatio est ad proximos, imò & ad omnia beneficia gratias agendo. Et dicit semper, non actu, sed

sed animi promptitudine. Et dicit pro omnibus vt cōmunio sanctorum exerceatur. *In nomine domini Iesu Christi.* Gratiarum actio inuocato Christo homine tanquam medio mandatur: vt quemadmodum est medium in beneficiis, ita sit medium in gratiarum actione. *Deo & patri.* Deus nomen est naturæ: pater personæ primæ trinitatis, aut est nomen amoris, seu officij, quo nos adoptauit. *Subiecti inuicem in timore Christi.* Vltima bonitatis pars describitur in mutua subiectione non legali, sed in timore Christi: talem enim subiectionē efficit spiritus extendendo bonitatem animi singulorum ad mutuam subiectionem ob reuerentiā Christi in singulis habitātis. Huiusmodi enim subiectio cōmunis esse debet tam prælatis quàm subditis, tam dominis quàm seruis, &c. quū nihil aliud sit quàm subiici Christo habitanti in Christiano. *Mulieres.* pro, vxores, *uiris suis.* pro, propriis, *subiici sint.* pro, estote. Tractat illā particulā & iustitia, in iustitia inter virum & vxorem, inter patrem & filium, inter dominum & seruum: vnde ab vxoribus incipiens, mandat vt sint subditæ propriis viris. Et modum subiectionis subiungit. *Sicut domino.* Non dicit sicut dominis: quia non mandat vxores esse velut seruas maritorum: quod significaretur si dixisset sicut dominis. Sed dicit sicut domino, hoc est sicut Christo: hoc est, voluntarie & ex amore. Sic enim subiicimur Christo. Vnde ad hāc similitudinem (sicut domino declarandum subiungit, *Quoniam vir caput est mulieris.* pro, vxoris, *sicut Christus caput est ecclesiæ.* Ratio subiectionis non affertur dominium, sed esse caput: & hoc commune esse Christo & marito dicitur: Christo respectu ecclesiæ, marito respectu vxoris. Et de Christo quidem ecclesiæ capite superius dictum est, de viro autem ne sit quæstio penes quid in proposito attenditur similitudo capitis, subiungit de Christo. *Ipse saluator corporis eius.* pro, & saluator corporis est, vt intelligamus de hoc officio capitis esse sermonem, scilicet de officio quo caput saluat corpus. Christus quidem saluator est corporis sui quod est ecclesiæ: & maritus saluator est vxoris, pascendo, gubernando, regendo, protegendo eam. *Sed sicut.* pro, sicut autem, *ecclesiæ subiecta est Christo, & ita & mulieres.* pro, vxores. *uiris suis.* pro, propriis, *in omnibus.* pro, in omni.

Explicat clare quod dixerat sicut domino, adiungendo in omni: vt intelligant vxores in omni re, in vniuersa actione debere subiici maritis sicut ecclesiā Christo: hoc est, vt in nulla re, in nulla actione admittant aliquid contrarium maritis Christi le-

ge regulatis: alioquin non essent subditæ illis sicut Christo. Per hoc enim excluditur subiectio quo ad peccandum. *Viri diligite uxores vestras sicut & Christus dilexit ecclesiam.* Amor amicitia spiritualis ad uxores exprimitur ex modo quo Christus dilexit ecclesiam. Vnde effectum huiusmodi amoris amicitia explicat, subiungens: *Et seipsum tradidit pro ea. in ara crucis. Ut illam sanctificaret.* hoc est, mundam redderet. Explicando modum quo mundat ecclesiam subiungit: *Mundans lauacro aqua in verbo vite.* Superfluit vitæ. Baptismus significatur in verbo, in nomine patris, & filij, & spiritus sancti. *Ut exhiberet. pro, adiuugeret, ipse sibi gloriosam.* Ad similitudinem sponsæ describit ecclesiam gloriosam meritis, clara laude, fama que dignis. *Ecclesiam non habentem maculam.* Turpis est in sponsa macula carnis, & in ecclesia macula peccati. *Aut rugam. fictionis, aut duplicitatis. Aut aliquid huiusmodi.* quod sponsam dedecet. *Sed ut sit sancta.* hoc est, munda. *Et immaculata.* pro, irreprehensibilis in actionibus suis. In quo apparet manifeste amor amicitia. *Ita & viri debent diligere uxores suas ut corpora sua.* Tractando similitudinem inter virum & uxorem ad imitationem Christi & ecclesiae, postquam explicauit eam penes amorem amicitia, modo explicat eandem secundum amorem concupiscentie quo aliquis amat seipsum. Ad hoc enim manifestat quod viri diligant uxores suas, ut corpora propria. Vnde & amplius explicans subiungit: *Qui suam uxorem diligit, seipsum diligit.* eo quod uxor est caro viri. *Nemo enim unquam carnem suam odio habuit.* Intellige hoc formaliter de carne sua ut sic. nam secus est de carne sua ut impeditiua est vel reputatur alicuius magis amati. Sic enim multi occiderunt seipsum, apprehendentes carnem suam tanquam impediētem eos ab affectata libertate seu derinentem eos in malis. Sic Christus præcipit odio haberi carnem propriam ut retrahentem à salute animæ. sic sancti castigant corpus suum ut pugnans aduersus spiritum, & sic de similibus. Cum his enim omnibus stat solida formalis veritas, quod nemo unquam carnem suam odio habuit. Vnde & probationem manifestam subiungit: *Sed nutrit & fouet eam.* quod continua experientia testatur. *Sicut & dominus ecclesiam.* dilexit tanquam carnem suam. Et ne hoc absolum videatur, subiungit: *Quia membra sumus corporis eius.* Hinc enim manifestum est quod ecclesia est corpus Christi. *De carne eius, & de ossibus eius.* Ecclesia non solum est corpus Christi, sed est corpus formatum de carne Christi & de ossibus Christi in cruce. Multo enim

enim plus contulerunt caro Christi & ossa Christi in cruce ad formandum corpus Christi mysticum, quod est ecclesia, quam contulerint caro Adæ & ossa Adæ ad formandam vxorem eius, Euam: quoniam caro Christi & ossa Christi in cruce contulerunt vitam propriam ad formandum corpus ecclesie: Adæ verò caro & ossa non contulerunt propriam vitã. Ad illam siquidem alludens formationem dicit quòd sumus de carne eius & ossibus eius. *Propter hoc relinquet homo patrem & matrem.* Affert consequenter verba scripturæ, quæ fuerunt consequenter dicta post, caro de carne mea, & os ex ossibus meis. Et affert hæc ad manifestandum authoritatem scripturæ quòd vxor est caro mariti. Et pronomen hoc, vinculum inter virum & vxorem demonstrat. Propter huiusmodi nanque vinculum relinquet (& quo ad conuersationem & quo ad thorum) homo patrem suum & matrem. *Et adharebit vxori suæ.* conuersando, curam gerendo, pascendo, fouedo, &c. *Et erunt duo in carne vna.* pro, in carnem vnã. Hoc est quod Paulus volebat ex scripturæ testimonio habere ad propositum vt vxor caro viri manifestaretur. Quomodo autem ad litteram hoc intelligatur, in euangeliis exposuimus. *Sacramentum.* pro, mysterium, hoc magnum est. Non habes ex hoc loco prudens lector à Paulo coniugium esse sacramentum. Non enim dicit sacramentum, sed mysterium hoc magnum est. Et verè mysterium verborum horum magnum est. Continent enim & indiuisibilitatem coniugij, vt dominus explanauit apud Matthæum. Continent & ius naturæ, horrendi coniugiũ cum patre & matre. Continent & officium debitum à viro plus vxori quàm patri & matri. Continent & hoc quod modo Paulus declarauit vxorem esse carnem mariti. Vnde vere mysterium hoc magnum est. *Ego autem dico in Christo & ecclesia.* pro, in Christũ & ecclesiã. Accumulat Paulus magnitudini mysterij secundum sensum literalem, magnitudinẽ secundum sensum spiritualẽ, referendo hæc ad Christũ & ecclesiam: vt iam retulerat dicendo quia membra sumus corporis eius de carne eius, & de ossibus eius. *Veruntamen & vos singulis.* pro, singulatim, vnusquisque vxorem suam sicut seipsum diligit. Quauis ego referam hæc ad Christum & ecclesiam, veruntamen iuxta sensum literæ vnusquisque diligit vxorem suam sicut seipsum: vt pote vnã cum eo carnem. *Vxor autem timeat virum.* Et est sermo de timore reuerentiali.

Filij obedite parentibus vestris in domino. Post iustitiam inter eō-
 iugem monet iustitiam inter patrem & filium: inchoans à
 debito filiorum. Primum autem quod debēt filij parentibus est
 obedientia, non qualitercunque, sed in domino. Moderatur de-
 bitam obedientiam ad in domino: vt intelligamus non esse
 obediendum parentibus nisi secundum deum præcipiant. Ma-
 gis enim obedire oportet deo quàm hominibus. *Hoc enim iustum
 est.* Manifestat obedientiam esse debitam, quia est iusta, quia est
 diuina lege promulgata. *Honora patrem tuum & matrem tuam.*
 Ecce iustum diuinæ legis expositum honore obedientiæ. Ad li-
 teram quidem de obedientia atque reuerentia præceptum illud
 intelligitur, ad subuentionem autem extenditur in articulo ne-
 cessitatis, quo scilicet parentes indigerent. Iuxta hanc enim
 extensionem dominus in euangelio vritur hoc præcepto: Paulus
 autem simpliciter & absolute. *Quod est mandatum primum in pro-
 missione.* Dicitur præceptum hoc primum in promissione, quia
 prius adiuncta fuit promissio huic præcepto quàm fuerint ad-
 iunctæ promissiones obseruatoribus mandatorum diuinæ le-
 gis. nam huic præcepto fuit adiuncta promissio in ipsa promul-
 gatione tabularum: vt patet Exo. 20. promissiones autem ad-
 iunctæ obseruatoribus legis postea fuerunt adiunctæ: vt patet
 in fine Deute. *Vt bene sit tibi, & sis longauus super terram.* Duplex
 bonum promittitur. Primo ipsum bonum: deinde longæuitas
 vtendi bono habito. Tanquam parum sit alterum sine altero.
 Longa siquidem vita absque bonis, parum boni est: & diuerso
 bona sine diurnitate, parum profunt. *Et vos patres nolite ad ira-
 cundiam.* pro, ad iram. *prouocare filios vestros.* Debitum parentum
 erga filios explicat. Primum quod exigit Paulus à parentibus
 negatiuum est: vt non prouocent eos ad peccatum aliquod. Et
 hoc expressit in ira: quoniam parentes in hoc frequenter pec-
 cant, prouocando filios ad exercendam vindictam. Hoc est enim
 prouocare filios ad iram aduersus exosos parentibus. Vnde è re-
 gione incitationis ad malum, subiungit aduersatiue, *Sed educate
 illos in disciplina.* pro, in eruditione, & *correctione.* pro, admonitio-
 ne, *domini.* Eruditio partem respicit intellectiuam: admonitio
 autem partem affectiuam. & vtrâque præcipit secundum legem
 domini: quæ & directe prohibet vindictas & vniuersæ vitæ actus
 componit. Tenentur siquidem parentes filios non solum alere,
 sed instruere. *Serui obedite dominis carnalibus.* Vltimo loco iusti-
 tiam inter dominum & seruum præcipit. non enim adhuc erat
 politia

politia aliqua, sed tantū familiæ erant Christianæ. Et propterea
 omnes & solas coniugationes familiæ direxit quo ad debitum:
 videlicet inter viros & vxores, parentes & filios, dominos & ser-
 uos. Inter obedientiam autem filiorum & seruorum quanta sit
 differentia, monstrat ex eo q̄ obedientiam filiorū præcipit cum
 vna tantum conditione, scilicet in domino: seruorum verò obe-
 dientiam multiplicatis conditionibus qualificat, adiungendo,
*Cum timore & tremore. Timor intus, tremor extra est. In simplici-
 tate cordis vestri sicut Christo.* Tollit à seruis duplicitatem cordis re-
 spectu dominorum quemadmodum tollitur respectu Christi: vt
 quemadmodum obeditur Christo, nō aliud habendo in corde,
 & aliud in seruitio, ita obediatur à seruis dominis carnalibus.
 Quod magis explicans dicit: *Non ad oculum seruientes quasi homi-
 nibus placentes.* Seruitium oculare ad placendum exterius homi-
 ni non intuenti cor, describitur, quia reuera non exhibetur nisi
 huiusmodi oculare seruitium subiungit aduersatiue, *Sed vt serui
 Christi, intuentis cor. Facientes voluntatem dei.* Materiam explicat
 in qua serui tenentur obedire dominis carnalibus, scilicet in fa-
 ciendo voluntatem dei: hoc est, ea quæ nō aduersantur volunta-
 ti dei. *Ex animo.* Contra id quod dixerat ad oculum, dicit ex ani-
 mo. *Cum bona voluntate.* pro, cum benevolentia. Non sufficit ser-
 uis Christianis timor, sed exigitur etiam benevolentia erga do-
 minos. *Seruientes sicut domino.* Superfluit sicut. *Et non hominibus.*
 Præcipit Paulus contra id quod dixerat quasi placentes, vt serui
 agnoscant se seruire domino Christo, eo q̄ ipse præcipit vt obe-
 diant carnalibus dominis, eo q̄ ipse est principalis præcipiens, &
 cui principaliter obeditur. Quemadmodum dicimus q̄ seruientis
 inuitato à domino, nō seruit inuitato, sed domino. Sic enim Pau-
 lus dicit seruientes domino nō hominibus. *Scientes quoniam, pro,
 quòd, vnusquisque quod fecerit bonum hoc recipiet à domino, siue ser-
 uus siue liber.* Manifestat quod dixerat seruientes domino & non
 hominibus ex mercede: quia dominus retribuet mercedem vni-
 cuique tam seruo quàm libero operis sui boni: ac per hoc obe-
 dientiæ debitæ carnalibus dominis: quoniam opus bonum est.
Et vos domini eadem facite illis. Eadem intellige proportionaliter,
 scilicet cum benevolentia in simplicitate secundum voluntatem
 dei præcipientes illis. *Remittentes minas.* hoc est, non exequentes
 minas. Non enim quod turbato animo sæpe domini minantur,
 executioni mandatum est. Multa siquidē consonant animo tur-
 bato

bato quæ postea dissonant à quieto. Et propterea rationabiliter domini remittunt minas. *Scientes quia & illorum & vester.* pro, quod & vester *ipforum dominus est in cælis.* Sensus transtulit vetus interpres. nam ordo literæ est, scientes quod ipforum & vester dominus est in cælis. Rationem reddit quare debent & remittere minas & eadem facere seruis, ex eo quod communis dominus est in cælis, ex eo quod redditori sunt rationem communi domino de iis quæ agunt erga seruos. *Et personarum acceptio non est apud deum.* pro, eum, scilicet dominum, qui est in cælis. Non est ille cælestis dominus vt princeps mundi huius: apud quos magis reputantur domini quàm serui: sed æqua lance librat animos domini & animos seruorum. *De cætero.* pro, cæterum, *fratres meî confortamini in domino & in potentia virtutis eius.* pro, fortitudinis, eius. Supererat tractare illam particulam, & omni veritate. hanc modo tractat, instruendo ad pugnam cõtra diabolum. Et aptè fructui spiritus in omni veritate, attribuit pugnam aduersus dæmonem: vt intelligamus nõ esse humanæ fictionis bellum inter dæmones & nos, sed esse veritatem: & arma nostra aduersus dæmones non esse arma imaginata, sed esse fructum spiritus in veritate omni, absque villo commento. ¶ In duas autem partes distinguitur robur Christianum aduersus dæmones. Altera est confortamini in domino: hoc est, inualefcite non in vobisipsis, sed in domino. Altera est, & in potentia fortitudinis eius. In domino inualefcimus quatenus dominus est, ac propterea curam nostri habet: in potentia verò fortitudinis eius similiter inualefcimus vtentes fortitudine eius aduersus hostes, non infirma, aut debili, sed potente, vt vtrinque confortemur ad pugnam, imò ad victoriam sub tali principe, sub tanta potetia fortitudinis eius, nõ in viribus fortitudinis nostræ. *Induite vos.* Duorum quæ proposuit exequitur secundum. *Armaturam dei.* Dictio interpretata armaturam, significat nõ aliquod speciale genus armorum, sed vniuersitatem armorum. quod enim dixerat in potentia fortitudinis eius, modo explicat ab effectu vniuersæ armaturæ. *Vt possitis stare aduersus insidias diaboli.* Manifesta ratio induendi vniuersa arma dei, vt nõ cadamus, sed habeamus vnde possimus stare aduersus diabolum insidians contra nos pugnantem. Et ne fictio reputetur diabolus insidians nobis, subiungit: *Quoniam non est nobis colluctatio.* pro, lucta. De conflictu est sermo non de ludo. *Aduersus carnem & sanguinem.* Intellige tantum. est enim sensus quod non est nobis conflictus tantummodo aduersus carnem

carnē & sanguinem: hoc est, aduersus concupiscentias carnis, & incensionem sanguinis quo accēdimur ad iram & alias passiones. Dicit enim hæc aduersus doctrinam Gentiliū reputantium non esse nobis confictū nisi aduersus internas passiones: & confictum aduersus dæmones reputat fictionem. *Sed aduersus principes.* Dæmones quadrupliciter describit. Primo à principatu naturæ. Eminētia siquidē naturæ eorum respectu visibilis mundi significatur. & propterea sine adiectione aliqua dicit aduersus principes: vt quantum distat status principum à statu aliorum, tantum distare intelligamus naturam dæmonum à natura hominum & vniuersorū sensibilem. *Et potestates.* pro, aduersus potestates. Describit secundo eosdem ex eminētia potētiae: & propterea sine adiectione aliqua dicit aduersus potestates, vt cognoscamus nostros hostes longē eminentiores tum natura, tum potētia. *Aduersus mundi rectores.* pro, dominos, *tenebrarū harum.* pro, seculi huius. Ita q̄ textus Pauli est, aduersus mundi dominos tenebrarum seculi huius. Et in textu Græco quod dicimus mundi dominos, vnica est dictio composita ex mundo & dominio, cosmocratoras. Propter quod subobscurior redditur litera Latina cum tot obliquis substantiujs, scilicet mundi tenebrarum. Verūm ordinari potest sic: aduersus dominos mundi, non absolute, sed mundi tenebrarum. nō æterni tēporis, sed seculi huius.

¶ Describit tertio dæmones à dominio vniuersali inquam respectu mundi tenebrarum, ad differentiā mundi lucidi. Mundus siquidem tenebrarū non corporalium, sed spiritualium, est mundus cōstans ex peccatoribus. Et adiungit seculi huius, ad differentiā futuri post vniuersale iudicium seculi: in quo dæmones nō erunt domini tenebrarū, sed ab omnibus cognoscētur subiecti & ipsi tenebris, damnati & in tormentis, qui modo sunt domini reproborum viuentium in hoc seculo, pro quanto vtuntur illis vt seruis. *Contra.* pro, aduersus, *spiritualia nequitia in celestibus.* Quarto describit eosdem à malitia excellētissima. Nō dicit aduersus spirituales nequitias, sed (quod plus est) aduersus spiritualia nequitia. Habet nequitia carnalia, habet & spiritualia. Carnalia nequitia sunt studia mala secundū passiones carnales. Spūalia autē nequitia, sunt studia mala secundū superiorē animæ partem. Quæ rāto sunt peiora, quāto intellectus altior & maioris est vit quā sit vniuersa pars animæ inferior, vt intelligamus mala studia hostium nostrorū tanto peiora, quanto in illis totū studium

ex par

ex parte constat spirituali, & non est partim spirituale & partim carnale, quale est omne humanum studium. ¶ Quod autē adiungit in cœlestibus, materiam significat circa quam versantur spiritualia studia nequitiae de qua est conflictus. Ad tollendum siquidem cœlestia nobis, ad priuandum nos cœlestibus, tendunt huiusmodi spiritualia nequitiae studia. *Propterea accipite armaturā dei.* Descriptis hostibus cum tot terribilibus conditionibus, redit ad armandum nos. Et recole quod de vniuersis armis dicit armaturam. *Vt possitis resistere in die malo.* hoc est, in die periculo: sicut superius dixit, dies mali sunt. Ad hoc enim armamur, vt resistamus in die cōflictus: qui dicitur dies malus ratione periculi incidendi in vere malū mortis animæ. *Et in omnibus perfectis stare,* pro, & omnibus perfectis stare: hoc est, etiam omnibus cōfectis, quæ pugnae sunt, stare in rectitudine, firmiter sustinere. hic est enim finis pugnae. *Stare ergo.* Ab vniuersa armatura descendit ad singula arma in specie: incipiens à cingulo, quod baltheū vocant. *Succincti, pro, præincti, lumbos vestros in veritate.* Circumcingi iubet veritate tanquam baltheo: vt vndiq; veritate defendamur, vt à veritate incipiat omnis nostra pugna. lumbi siquidē vires animæ ad similitudinem lumborum sustentantiū corpus dicuntur: & propterea veritate cinguntur, quæ est fundamentū omnium virtutum. Nullam enim fallaciā, nihil fraudis, nihil à veritate dissonum admittit Christiana religio, nullum verū refutat: quoniam verum vero non est contrarium. *Et induti lorica.* pro, thoracem, *iustitiæ.* Loco thoracis tuentis pectus & vitalia membra, iustitiā veritatis comitem præcipit. voluntas siquidem cōstans ad reddendum vnicuique quod suum est, vitalia animæ tuetur. *Et calceati pedes in preparationem euangelij pacis.* Loco calceorum tuentium pedes affectus quibus incedimus tāquam calceatos præcipit moderatione preparante nos ad euangelij pacis. Vere post volūtatē præditam iustitiæ, affectiua pars debet esse disposita ad tranquillitatē ordinis Euangelici. *In omnibus sōmētēs scuti fidei, in quo possitis omnia tela nequissimi.* pro, mali, *igne extinguere.* Loco scuti fidem præcipit. Et eius effectum explicat extinguere ignea tela, nō aliqua, sed omnia mali, hoc est, dæmonis antonomatice mali. Vbi & arma offensiua dæmonis aduersus nos declarat esse tela quæ sunt percussiuæ, & ignea cōbustiuæ: vt ex his duabus cōditionibus sensibiliū percipiamus magnā armorū vim: vt pote à telis & igne descriptorū, vt in igne vim cōsumptionis, & in telo vim penetratiōis intelligamus. Quæ tamē

omnia possumus si volumus ut edo scuto fidei extinguere. ¶ Et bene nota quod tunc utimur fidei scuto, quando ea que sunt fidei opponimus obuiam tentationibus tanquam telis etiam igneis antequam ingrediatur in animas nostras: hoc enim est officium scuti. ad hoc Paulus dicit quod possumus ut edo fide ut scuto omnia tela ignea maligni nostri inimici extinguere, quod pl⁹ est quam cuitare aut propellere. Et vere sic est: quonia quadiu ea que sunt fidei velut obuiam tentationibus opponimus, extinguuntur tela, hoc est, nihil nocent animam. *Et galeam salutis*, pro, salutaris, *assumite*. Quemadmodum dixit scutum fidei fidem ut scutum, & similiter thoracem iusticie iustitiam ut thoracem, ita eodem sensu nunc dicit galeam salutaris, hoc est salutare pro galea. Et significatur quod suscipiant Christum in capite sub ratione salutaris: hoc est, quod in supremo nostri habemus Christum, ut salutare in pugna. ut non confidamus in nobis: sed quod Christus sit conferens nobis salutem in huiusmodi conflictu. *Et gladium spiritus quod est verbum dei*. Hacten⁹ de armis defensivis, modo de offensivis dicit verbum dei loco gladii. Verum adverte quod verbum dei appellat gladium non hominis sed spiritus: quia tunc habet vim & actionem gladii quando utitur eo spiritus, & non quando utitur homo tantum. *Per omnem orationem*. Postquam tractavit illam particulam in potentia fortitudinis eius, tractat priorem: videlicet confortamini in domino, explicando modum quo inualecimus in domino. Et modus est orando, servatis debitis circumstantiis. unde & dicit per omnem orationem, ut nullam pratermittat rationem elevandi mentem in deum. *Et obsecrationem*. Media orandi non que nostra sunt, sed que sacra sunt declarat. Obsecramus enim orantes per passionem, per resurrectionem, per incarnationem Christi, &c. *Orantes omni tempore*, quantum facultas permittit: quonia affirmativum est preceptum. *In spiritu*, non verbo. per se enim ad orationem spectat quod sit in spiritu: quod autem sit in voce, per accidens est. *Et in ipso*, pro, & in hoc ipsum, scilicet ad orandum omni tempore in spiritu. *Vigilantes in omni instantia*. Non sufficit ut vigilemus ad hoc ipsum, sed & oportet ut instemus omni sedulitate. *Et obsecratione*, pro, deprecatione. Vult in oratione petitiones fieri. *Pro omnibus sanctis*. Ut sanctorum communio exerceatur, vult omnes orare pro omnibus mundis: quales sunt Christiani per baptismum. *Et pro me*. Ad propria descendit Paulus in calce epistolae; inchoans propria ab humili petitione ut Ephesij orent pro ipso, Quid autem perat pro se explicat. *Et dicitur mihi ser*

hi sermo in apertione oris mei cum fiducia. pro, ausu (seu libertate) notum facere mysterium Euāgelij. Petit vt detur sibi ex diuina gratia exterior sermo cum libero ausu notificandi arcanum Euāgelij. Et tanquam rationem subdens indigentia, subiungit, *Pro quo legatione fungor in catena ista.* Superfluit ista. Tanquam dixerit: ideo egeo quia iam pro hac causa opprimor vinculis. Ita vt in ipso audeam prout oportet me loqui. Superfluit ita. Explicat quod dixerat cum fiducia: declarādo quod nō petit audaciā superfluam aut temerariā, sed vt in ipso Euāgelio audeat loqui prout oportet me, in quo clauduntur omnes circumstantiæ rationales. *Vt autem & vos sciatis quæ circa me sunt, quid agam.* Duo commemorat & quæ circa ipsum aguntur, & quid ipse agit. *Omnia vobis nota faciet Tychicus charissimus, pro, dilectus, frater.* Christianus. *Et fidelis minister in domino.* Forte propter hoc verbū minister aiunt Tychicum diaconum. Minister tamen in domino commune est nomen etiam ipsis apostolis: vt ipse Paulus scribit ad Corin. Cōmendatur siquidem Tychicus de fidelitate ministerij secundum dominum. Incertum est autē de quali ministerio loquatur, spiritali an temporali. Crediderim tamen ego quod de spiritali ministracione loquatur: eo quod subiungit de eo. *Quem misi ad vos in hoc ipsum vt cognoscatis quæ circa nos sunt, & consoletur corda vestra.* Ex hoc officio consolandi corda Ephesiorum, conicio spiritualem ministrum fuisse Tychicum. *Pax fratribus & charitas cum fide.* Ordine retrogrado numerat hæc tria: pacē, charitatem, fidem. nam prior est fides, deinde dilectio, & demum pax. *A deo patre nostro.* Superfluit nostro. Paulò superius hæc verba fuerunt exposita. *Et domino Iesu Christo.* Hæc est saluatio Ephesiorum. Quam verò subiungit, ad omnes extendit, *Gratia cum omnibus.* hoc est, gratia vobis cum omnibus vbique. *Qui diligunt dominum nostrum Iesum Christū in incorruptione.* pro, in incorruptibilitate. hoc est, in statu immortalitatis & incorruptibilitatis corporalis existentem & regnantem. *Amen.* Conclusio est cōfirmatiua. ¶ Et est subscriptio epistolę apud Gręcos hæc: *Ad Ephesios scripta Romæ, missa per Tychicum.*

Caletæ die IX. Februarij, M. D. XXIX.

N ij

Thomæ

THOMAE DE
VIO CAIETANI CAR-
DINALIS SANCTI XYSTI,

*in Epistolam Pauli ad Philippen-
ses commentarij.*

* *

AVLVVS & Timotheus. Collegam sibi in-
stituit Timotheum, non quo ad epistolam,
sed quo ad salutationem. noluit siquidem
reseruare salutationem Timothei in fine
cum alijs, sed prapofuit: vt hinc etiam co-
gnoscerent Philippenses quanti faciat ipse
Paulus Timotheum. *Serui Iesu Christi.* Omit-
tit apostolatus nomen, vt communi sibi &
Timotheo nomine vtatur. *Omnibus sanctus in Christo Iesu, qui sunt
Philippis.* Sanctos appellat mundos ex baptismo. *Cum episcopi &
diaconibus.* pro, diaconis. hoc est, cum superintendentibus ad spi-
ritualia, & ministris ad temporalia. vt runque siquidem nomen
est officij. Et ideo pluraliter dicit episcopos, qui præerant curæ
animarum. Diaconos autem constat ex Apostolorum actibus
institutos vt præsent temporalibus, Et quum communiter om-
nes salutasset, meminit specialiter eorum, qui præsidebant spi-
ritualibus & temporalibus ecclesiæ. *Gratia vobis & pax, à deo pa-
tre nostro & domino Iesu Christo.* Solita Pauli salutio sæpe exposi-
ta. *Gratias ago deo meo.* Post salutationem incipit tractatus, in quo
primo more solito præmittuntur tractanda. Dicit autem deo
meo: tum ad significandum quòd solus, non cum Timotheo,
scribit, quamuis cum Timotheo salutauerit: tum ad significan-
dum quòd deus ita est communis sanctis omnibus, quòd simul
est proprius cuique. *In omni memoria vestri, semper in cunctis ora-
tionibus meis.* pro in omni oratione mea, pro omnibus vobis. Deter-
minando in omni memoria vestri, adiungit in omni oratione
mea. *Cum gaudio deprecationem.* pro, orationem, *faciens super*
commun

*communicatione vestra in euangelio Christi. Superfluit Christi. A prima die vsque nunc. Ecce materia tū gaudij, tum gratiarū actionis, tum orationis, tum memoriæ, perseverantia Philippensium, imò communicatio in euangelica veritate & bonitate à prima die, quo conuersi sunt ad Christum, vsque nunc. Et vere materia est omnium prædictorum; quia nec à pseudoapostolis seducti sunt, nec à pristina Gentilitatis consuetudine reducti sunt, nec persecutionibus in Paulum ibidem excitatis Actū 16. turbati sunt. *Confidens*, pro, suatum habens. *hoc ipsum, quia*, pro, quòd, *qui cepit*, Deficit in, *uobis opus bonum perficiet, vsque in diem Iesu Christi*. Proposita perseveranti communicatione Philippensium in euangelio, proponit futuram in eisdem perfectionem diuinā efficientia. Proponendo autem aperit vtrunque esse dei officium, scilicet inchoare in hominibus opus bonum, & perficere illud non ad tempus, sed vsque in diem Christi Iesu. Qui respectu singulorum est in morte cuiusque: respectu autem omnium est dies vniuersalis iudicij. Proponit autem huiusmodi perfectionem iam persuasam sibi: & vnde sibi hoc persuaserit subiungit, *Sicut est mihi iustum hoc sentire pro omnibus vobis*. Debitum censet vt sic sentiat, vt sic reputet futurum: iustum enim debitum sonat. Et ratio debiti explicatur subiungendo, *Eo quòd habeam vos in corde*. proculdubio amando & desiderando. cor enim pro voluntate ponitur. *Et in vinculis meis, & in defensione & confirmatione Euangelij socios gaudij mei*, pro, gratiæ meæ, *omnes vos esse*. Ordo literæ est, & omnes vos esse socios gratiæ meæ in vinculis meis, & in defensione & confirmatione euangelij, repetendo verbum habeam. Ratio quare debitum est vt persuadeam mihi futuram vestram perfectionem vsque in diem Christi est, tum quia vos habeo in corde, tum quia vos habeo socios gratiæ meæ, quam habeo in vinculis meis, & in defensione ac confirmatione euangelij. Vere siquidem iustum est, vt quos socios habebat tantæ gratiæ, eosdem reputaret futuros perfectos vsque in diem Christi. ¶ Gratiam suam explicat Paulus & pati vincula pro Christo, & defendere, & confirmare euangelium: hoc est agere, illud pati. vtrunque tamen est doni diuini, homini concessi gratuito. *Testis enim est mihi deus*. Postquam proposuit tractanda, tractat proposita, inchoans ab ultimo: videlicet eo quòd habeam vos in corde & in vinculis, &c. Et quoniam multa in hac particula continetur, incipit ab illo, eo quòd habeam vos in corde: declarando amorem suum erga illos, tum*

à desiderio, tum ab oratione. Et quoniam cordis solus deus est inspector, deum in testem affert. *Quomodo cupiam omnes vos esse in visceribus Iesu Christi.* Superfluit esse. Et anceps est constructio an in visceribus Iesu Christi, referatur ad cupiam, an referatur ad vos: ut interpres retulerat apponendo esse. Magis tamen quadrat ut referatur ad quomodo cupiã: quoniam ad cordis proprii testificatione affertur etiã deus in testem. Et est sensus, quomodo secundũ intima, nõ humani affectus, sed Iesu Christi, cupiam vos. *Et hoc oro.* non solum cupio intus, sed oratione cordis interprete monstro. Explicat siquidem simul quod proposuerat se orare pro illis. *Vt charitas vestra.* Ecce quo tendunt desideria hominis quæ sunt secundũ viscera Iesu Christi: non ad diuitias aut sanitatem aut vitam corporis: sed ut dilectio vestra, perficiens partem affectiuam. *Magis.* Deest adhuc. Legendum est, *Adhuc magis ac magis abundet in omni sciẽtia.* pro, in cognitione. Orat Paulus nõ ut cognitio crescat, sed ut in cognitione magis ac magis abundet dilectio: hoc est, ut crescẽte cognitione magis ac magis abundet dilectio. Et dicit adhuc magis, quia iam inceperat abundare. *Et in omni sensu.* Sensus à cognitione differt penes vniuersale & particulare, penes speculatiuũ & practicũ, orat enim ut charitas magis ac magis abundet tum crescẽte cognitione speculatiua mysteriorũ dei, & Christi, & morũ, tum crescente omni sensu: hoc est, omni experientia, omni prudentia circa agenda. *Vt probetis potiora.* pro, præstantia. Ad hoc abundet dilectio ut cognoscendo & experiendo ad similitudinem examinando probantium, perueniatis ad illa quæ præstãt aliis: hoc est, ut non sitis contenti bonis, sed exercitatione continua assequamini meliora. *sitis sinceri & sine offensa.* Dixerat probetis: & quia probatio purgãdo fit, ideo explicando adiũgit ut sitis sinceri, exclusã impuritate: & sine offensa, excluso scandalo actiuo & passiuo. anceps siquidẽ ad utrũque est sensus. Sinceritas purgat hominẽ quo ad se, & offensio quo ad proximum. *In diem Christi.* Non ad tempus, sed ad diem vsque Christi, quo Christus iudicabit. *Repleti fructu iustitiæ.* Deest, qui est, *per Iesum Christum in gloriam & laudem dei.* Ecce præstantia probando acquirenda. ¶ Et per fructum iustitiæ, intellige vniuersum fructum iustitiæ ex fide Iesu Christi. Orat ut repleti sint vniuerso iustitiæ fructu, qui nõ aliter haberi potest quàm per meritũ Iesu Christi. Quod autem subditur in gloriam & laudem dei, respicit omnia antedicta: ut dilectio vestra abundet, ut probetis, ut sitis, &c. in gloriam, in excel-

fis vbi lucet dei gloria, & laudem apud nos: quibus laus potius
 quam gloria dei manifestatur. *Scire autem volo vos fratres.* Tra-
 ctat illam particulam in specie gratiæ meæ in vinculis, multipli-
 citer: tum respectu aliorum, tum respectu suimet, tum respectu
 Philippensium. Et respectu quidem aliorum dicit, *Quia, pro, &*
quæ circa me sunt, magis ad profectum venerunt. pro, successerunt,
euangeli. Et declarans quomodo, subiungit, *Ita vt vincula mea*
manifesta fierent in Christo. hoc est, ita vt vincula mea in Christo,
 non ob crimen, sed ob Christum manifesta fierent, quod essent
 propter Christum. *In omni, pro,* in toto. *pratorio,* hoc est, apud vni-
 uersos officiales prætorij, apud vniuersos agentes in prætorio.
 Paulus vincens Romam missus (vt in fine Actuum apostolorum
 dicitur) non inuenit ibi accusatores aut prosecutors causæ ad-
 uersus eum nomine Hierosolymitarum: vnde permissum est Pau-
 lo habitare in suo conducto (cum custodia tamen) per biennium.
 Occasio autem qua ad prætorium causa eius deducta est, non est
 scripta authentice, tantum scimus quod hic Paulus de se dicit. *Et*
in cæteris omnibus. Superfluit in. Amplam & extensam notitiã suo-
 rum in Christo vinculorum etiam extra prætorium significat,
 dicendo & cæteris omnibus. *Vt plures è fratribus in domino confiden-*
tes in vinculis meis. Fructum explicat fiduciæ ab aliis Christianis
 sumptæ, videndo Pauli constantiam in vinculis. *Abundan-*
tius audent sine timore verbum dei loqui. Ecce gratia vinculorum
 Pauli quo ad alios. *Quidam quidem & propter inuidiam & con-*
tentionem. Inuidia intus mouet, contentio verò exterior ad glo-
 riam tendit. Quosdam per hoc narrat qui inuidentes Aposto-
 lis officium prædicandi, & confidentes cõtentione acquirere glo-
 riã, prædicabant verbum dei, disputabant de scriptura, & huius-
 modi. Et directè inuidia erat ad gloriam verorum Apostolorum:
 contentio autem ad disparitatem doctrinæ respicit. Iudæi siqui-
 dem fuerant isti & erant Christiani prædicantes Christum simul
 cum legalibus, quorum legalium ratione dicuntur prædicare
 Christum propter contentionem: quoniam prædicabant Chri-
 stum ad hoc vt contenderent legalia esse seruanda. *Quidã autem*
& propter bonã voluntatẽ Christum prædicant. Hanc distinctionem in-
 ter prædicantes Christum in genere, intellige præmissam à Paulo
 (vt & verba sonant) vt ex diuersitate in genere descenderet ad il-
 lam diuersitatem, quæ de facto Romæ suscitata est ob ipsius
 in Christo vincula manifestata. Vnde textus sequens (si quidam
 ex charitate) transpositus est, subiungit siquidem Paulus diuer-

sitatem quæ de facto ibi fuit: nec inchoat ab iis qui ex charitate, sed ab iis qui ex contentione. Legendum itaque est, *Alij quidem ex contentione Christum annuntiant non sincere.* pro, non pure, existimantes pressuram se suscitare. pro, afferre, *vinculis meis: quidam autem ex charitate, scientes quoniam.* pro, quod, *in defensione euangelij positus sum.* Describit in specie commotos Romæ ad prædicandum Christum quosdã non pure (quo ad cor) sed ex contentione, ex lite, ex dissensione in doctrina legalium, & demum quo ad effectum, existimantes se addere afflictionem afflicto: nam sciendo quod mihi displicet prædicatio talium, tũ ad irritandum Iudæos aduersum me. Quosdã verò ex dilectione: nõ dicit mei, sed absolulte ex dilectione, vt quos in genere dixerat per bonam voluntatem, modo in specie dicit per dilectionem, proculdubio Christi: vt testantur subiuncta, scientes quod in defensione euangelij positus sum: hoc enim monstrat quod adiuuando me ad defensionem euangelij prædicant isti Christum: tanquã suppletes quod ego vinculus minus possum. *Quid enim.* Dixerat primum quod ad profectum euangelij vincula sua successerunt, & explicando modũ dixerat q̄ aliqui moti sunt ex contentione augmentari eius pressuram, ad prædicandum Christum: quod sonat contrarium profectui euangelico, & propterea modo subdit quidnã hinc dicitur? Et respondendo subiugit, *Dum,* pro, nisi, *omni modo siue per occasionem. siue per veritatem, Christus annuntietur.* pro, annuntietur. Ecce profectus euangelij quod Christus annuntietur, siue veritate inducente bonos prædicatores, siue occasione, vel inuidiæ, vel dissensionis impellente malos prædicatores: hoc enim bonum elicitur ex vtrisque, etiam si ex malis nihil aliud habeatur. *Et in hoc gaudeo, sed & gaudebo.* In hoc quod Christus annuntietur, in hoc quod vincula mea causant tam in malis quàm in bonis annuntiationem Christi, gaudeo in præsentibus: quinetiam & gaudebo, tam in futuro seculo quàm in præsentibus. *Scio enim.* Rationem reddit propriij gaudij tum præsentis tum futuri. Et hic incipit explicare gratiã vinculorũ suorum respectu suimet. *Quia hoc mihi proueniet ad salutem.* Manifesta gaudij ratio est scientia salutaris prouentus. Modus autem quo proueniet hoc ad salutem eius subiungitur, *Per vestram orationem.* Adiuuari se Paulus manifestat sanctorum communionem, quæ suffragio orationum fit. *Et subministrationem spiritus Iesu Christi.* Altior causa adiungitur interna operatio spiritus sancti. Qui dicitur spiritus Iesu Christi, tum quia procedit à Iesu Christo secundam diuinam naturam:

tum quia ducit ad Iesum Christum. Significanter autē dicit sub-
 ministrationem spiritus, vt intelligamus quòd orationes aliorū
 profunt mihi, quemadmodū officia vnus membri interni pro-
 funt aliis mēbris: videlicet subministrante spiritu vitali. Simili
 nanque modo docet intelligi sanctorum communionem mem-
 brotū vnus corporis Christi fieri subministrante spiritu Christi
 sancto, qui viuificat corpus ecclesiæ totum. Ita quòd absque sub-
 ministrante spiritu, deducendo & applicando ad alia membra,
 non sunt vitales aliis meæ orationes. Hoc est enim, quod ad
 Ephesios quarto diffuse docuit Paulus. *Secundum expectationem
 & spem meam, quia, pro, quòd, in nullo confundar.* Explicat qualem
 salutem, scilicet speratā & vehementer desideratam. Dictio siqui-
 dem interpretata expectationē, plus significat quàm Latina di-
 ctio explicat, significatenim vehementem expectationem. Spera-
 tam autem & vehementer concupitam sic videlicet absque vlla
 confusione. Non dicit absque vlla afflictione, absque vlla pressu-
 ra, sed quòd in nullo confundar: sperabat enim salutem futuram
 nulla interueniente confusione, quantūcūque æmuli conarētur
 affligere eum. Vnde explicando de quali cōfusione loquitur, sub-
 iungit aduerlatiue, *Sed in omni fiducia sicut semper &.* pro, etiam,
*nunc magnificabitur Christus in corpore meo siue per vitā siue per mor-
 tem.* Totum hoc pars est rei expectatæ & speratæ: expecto & spe-
 ro non solum quòd in nullo confundar, sed quòd magnificabi-
 tur Christus in corpore meo siue per mortem, siue per vitā, quē-
 admodum semper magnificatus est, etiam nūc in omni fiducia.
 Vnde apparet salutem speratam referri ad vtrunque seculum: &
 positam in magnificatione Christi. Vide singula. Dicit in omni
 fiducia, ad significandum certitudinem suæ spei, è regione cōfu-
 sionis. Dicit sicut semper, ex præteritis sumens fiduciam futuro-
 rum. Et distribuit semper, pro omni tempore ex quo conuersus
 est ad Christum. Dicit etiam nunc, propter vincula & conantes
 augere pressuram eius. Magnificari autem Christum in corpore
 Pauli, est (vt ipsemet explicat) siue per vitam exhibendo corpus
 in seruitium Christi, siue per mortem exhibēdo corpus hostiam
 Christo, vtroque modo magnum fieri Christum in fide ac lau-
 de hominum. *Mihi enim.* Rationem reddit eius quòd dixerat,
 proueniet ad salutem. *Viuerē Christus est, & mori lucrum.* Omni-
 no siue in præsentī viam seculo siue moriar, proueniet mihi ad
 salutem hoc quòd patior propter euangelium: nā viuerē mihi
 non est aliud quàm Christus, & mori est lucrum. Sicut dedit de-
 lecta

lectationibus venatoriis dicunt quod delectatio venatoria est eis
 viuere: & dediti gulæ dicunt quod cibus & potus est eis viuere, &
 sic de similibus: ita Paulus dicit quod Christus est sibi viuere, eo quod
 vniuersa sua studia vniuersosque conatus Christo dicauerit, mori
 autem manifestum est lucrum æternæ felicitatis. *Quod si. pro,*
si autem. & habet vim aduersatiuæ coniunctionis: ac si diceretur
ctsi, seu quanuis. Viuere in carne hic. pro, hoc, mihi fructus
operis est. Dixerat mortem lucrum sibi, & quia lucrari est præ-
 sentis vitæ, in qua sola meremur, ideo aduersatiue subiungit, dico
 mortem lucrum non obstante quod viuere in carne sit etiã mi-
 hi lucrum: quandoquidem viuere in carne mihi est Christus: &
 consequenter hoc viuere in carne est mihi fructus continui ope-
 ris, siue agendo, siue patiando. Ac si apertius dixisset: nõ dico mor-
 tem lucrum eo quod viuendo non lucrer (quum viuendo conti-
 nue operando lucrer) sed quia conferendo futura presentibus mori
 est mihi lucrum: utpote longe maius. *Et quid eligam ignoro: co-*
arctor autem è duobus desiderium habens. Ordo literæ est, coarctor
 autem è duobus desiderium habens & quid eligam ignoro. Et est
 sensus quod coarctor ex duobus desideratis, vita scilicet & morte,
 hinc inde stringor ac premor vtram velim, & quid eligam igno-
 ro. Et rationem ignorantia subiungit vtrinque. *Dissolui & esse*
cum Christo multo magis melius: permanere autem in carne. Deest, ma-
 gis, *necessarium propter vos.* Sententia est clara, & est in ea notan-
 dum quod non dicit dissolui, sed dissolui & esse cum Christo: quia
 mors non est eligibilis secundum se, sed ratione adiuncti, esse cum
 Christo. Per quod confutatur dogma illorum qui sanctos vsque
 ad diem iudicij negant esse beatos: manifeste siquidem Paulus iu-
 git morti esse cum Christo, nec alia ratione dicit, multo magis
 melius nisi ratione huius adiuncti: quod non verificaretur si dis-
 solui nõ iungeret Christo. *Et hoc cõsiliens. pro, persuasus. scio.* Inci-
 pit hic tractare gratiam suam in vinculis & defensione ac cõfir-
 matione euangelij relatiue ad Philippenses. *Quia. pro, quod, mane-*
bo & permanebo. Deficit cum, *omnibus vobis ad profectum vestrum &*
gaudium fidei: ut gratulatio. pro, gloriatio, vestra abundet in Christo
Iesu in me per meum aduentum iterum ad vos. Hinc apparet quod
 epistola hæc scripta fuit à Paulo intra illud biennium, de quo in
 Actibus Apostolorum dicitur quod sub custodia militis permis-
 sum est Paulo manere, nullo prohibente ei quod euangelizaret
 Christum. nam dicit, & hoc persuasus scio quod permanebo, &
 cætera. Imo adiungit se iturum ad Philippenses. Vixit enim
 post

post illud bienniū Paulus decenniū, vsque scilicet ad quartumdecimum Neronis annū, & verificatum est, manebo & permanebo, vsque ad senium. Vtrum autē reuersus fuerit ad Philipenses non clarè constat. In fine autē secundæ ad Timotheum epistolæ coniiicitur quod reuersus fuerit: vt ibi explanabitur. Quorsum autē permanens sit, explicat gradatim. primo profectū in meritis, deinde gaudium nō carnale, nō humanum, sed fidei consequens augmentum meritorū: & demum vt gloriatio Philipensium de tanto magistro crescat abundanter: gloriatio, inquam, non vana, sed in Christo, sed secundū Christum: & rursus vestra gloriatio in me, non quatenus me, sed in Christo Iesu. *Tantum digne euangelio Christi conuersamini.* Ex desiderio fructus apud Philipenses transit ad exhortandum eos vt tales se exhibeant quales eos ipse reputat. Proposuerat enim quod habet eos in corde tanquam socios gratiæ suæ, &c. Vnde quum dixisset quod manebo & permanebo, &c. subiungit vt ex parte sua agant quod suum est: vt scilicet conuersentur, seu potius res omnes gerant, seu administrent pro dignitate euangelij Christi. *Vt siue quum venero & videro vos, siue absens audiam de vobis.* Et statim subiungit quid cupit videre præsens, & audire absens. *Quia, pro, quod, statis in vno spiritu.* Ecce societas gratiæ spiritualis. *Vnanimis collaborantes, pro, concertantes, fidei euangelij.* Ecce societas ad confirmationem euangelij. Dicuntur enim concertantes fidei tanquam militantes ad vtilitatem fidei euangelicæ. *Et in nullo terre amini, pro, conturbati (seu territi) ab aduersarijs.* Ecce societas ad defensionem euangelij. *Qua est illis causa.* Deficit quidem, & non est causa, sed ostensio significatur. Legendum est, *Qua est illis quidem ostensio perditionis, vobis autem salutis.* Conturbatio ab aduersariis refertur: & afferitur quod est illis aduersariis ostensio perditionis. signum enim seu indicium perditionis futuræ aduersariorum (æternæ scilicet damnationis) est conturbatio, qua Christi fideles persequuntur: & eadem conturbatio passiuè est fidelibus ostensio salutis æternæ. est enim signum dilectionis diuinæ. Ita quod conturbatio actiuè demonstrat damnationem aduersariorum: conturbatio verò passiuè, demonstrat salutem fidelium. *Et hoc à deo.* Hoc salutis indicium, hoc vestrum non terreri ab aduersariis, à deo est, non à vestris viribus. *Quia vobis donatum est pro Christo.* hoc est, gratuito non vestris meritis concessum ratione Christi, meritis Christi. *Non solum vs in eum credatis.* Quod ad Ephesios dixerat esse

fidem

fidem donū dei, modo repetit ad Philippenses: vt nec ipsum credere propriæ menti ascribant, sed gratuito dei dono. *Sed etiam vt pro illo patiamini.* Ecce societas gratiæ in vinculis, & inter præcipua dei dona docet Paulus computandum, pati pro Christo. *Idem certamen habentes quale & vidistis in me.* Vt patet Actu. 17. Paulus fuit cæsus publice Philippis, & propterea hic dicit, quale vidistis in me, tum in plagis, tum in carceribus, &c. *Et nunc audistis.* pro, audistis, de, pro, in, me, qui nūc sum in vinculis Romæ. Hinc apparet Philippenses passos certando pro Euangelio: sed à quibus & quid, non est scriptum.

CAPVT II.

SI qua ergo consolatio in Christo. Prosequitur Paulus declaratam iam societatem gratiæ suæ, tum in vinculis, tum in defensione & confirmatione Euangelij: prosequitur autem ex illa inferendo salubres morum monitiones. vnde ex quatuor conditionibus sociorum infert monitionē. Ac si apertius dixisset, proposui & declaravi quod habeam vos socios gratiæ meæ, &c. si socij sumus, si conditiones sociorum inter nos sunt, implere gaudium meum vt faciatis, & cetera. Prima autem sociorum conditio describitur cōsolatio in Christo. Et hæc directè respicit quæ patiuntur seu passi sunt, si qua ergo inter nos est consolatio in Christo, communi ratione tam patiendi quàm consolandi.

Si quod solatium charitatis. Communiter interpretatur vritur charitate pro dilectione. Inter socios pro Christo patientes est & mutua in Christo consolatio, est inter sese mutua dilectio: quod magnum hinc inde præbet solatium. Et propterea adiungit, si quod inter nos socios est solatium dilectionis. *Si qua societas.* pro, communitio. *spiritus.* Res, in qua consistit ista societas, explicatur spiritus, non est communitio mercium, nō communitio militaris, non communitio imperij, sed cōmunitio spiritus. Communicant siquidem socij in Christo sibi inuicem spiritualia, & in hoc consistit eorum societas. Et propterea dicit, si qua communitio inter nos est spiritus: hoc est, spiritualis gratiæ, prouenientis in nobis ab vno communi spiritu Christi capitis nostri vegetantis nos.

Si qua viscera miserationis. pro, si quis viscera & miserationes. Et sunt nominatiui calus viscera & miserationes. Et est sensus, si quis est ita affectus vt non qualitercunque, sed & intus sit ad similitudinem viscerum, & extra ad similitudinē miserationum. quarta siquidem conditio spiritualis societatis describitur penes affectum internum & externum ad condolendum. Et si diliget

ligenter perspexeris, prima & quarta conditio sociorum respicit
 mala. consolatio quidē præterita: viscera verò & miseratio præ-
 sentia: mediæ autem respiciunt bonum delectationis & rei. Et
 omnes afferuntur per modū adiurationis. *Implete gaudium meū.*
 Huc tendunt oēs dictæ adiurationes. Proposuerat superius quod
 cum gaudio orationē faciebat super cōmunicatione Philippen-
 sium. & propterea modo dicit, implete inchoatū gaudium meū.
Ut idem sapiatis. pro. sentiat. Incipit explicare monita. Primum
 quod petit, ad intellectum pertinet: videlicet idem sentire, pro-
 culdubio mente. Et est sermo de spectatibus ad euangelicam ve-
 ritatem: vt non diuersa sentiant, sed idem. *Eandem charitatem ha-
 bentes.* Quemadmodum in intellectu monet sentire idem, ita in
 voluntate monet diligere idem. hoc est enim eandem dilectio-
 nem habere, vt conueniant & in eodem intellectu & in eodem
 dilecto. Vnum siquidem & idem iubemur credere & amare. nec
 est diuersa veritas euangelica sentienda à diuersis Christianis,
 nec est diuersa res diligenda à diuersis Christianis, sed vna &
 eadem, scilicet deus propter se, &c. *Vnanimis id ipsum,* pro, idem,
sentientes. Tertium quod monet, ad actionem moralem spectat.
 & complectitur in eo vtrunque: & quod est affectus, dicendo
 vnanimis: & quod est rationis, dicendo idem sentientes. Exigit
 in actione conueniant, cōcordent & animi vnitatem & intelligen-
 tia vnius & eiusdem. oportet enim in actionibus eos qui sunt so-
 cij & cōcordare animo, & rationibus tandem resoluerē se in idē.
Nihil per contentionem neque. pro, aut, *per inanem gloriam.* Tribus
 affirmationibus adiungit duas negationes eorū quæ solent per-
 turbare cōmunem vnitatem in tribus affirmationibus exactam.
 Tam siquidem cōrentio exterior quàm appetitus inanis gloriæ
 interior consuevit vel vnitatem impedire cōclusionis cōmunis,
 vel saltem modum cōcludendi conturbare. *Sed in humilitate supe-
 riores sibi inuicem arbitrantur.* pro, sed humilitate alij alios existi-
 mantes superiores seipsis. Et est sermo de humilitate, vt est vir-
 tus animi opposita superbiæ. & directe subiungit aduersatiue
 radicem inanis gloriæ. Est autem humilitatis actus existimare
 alios superiores, pro quanto in quolibet est aliquid quo mihi
 præstat. in quolibet enim Christiano est Christus saltē secundū
 quē quilibet Christianus est superior me absolute. Et nihilomi-
 nus in quolibet est aliquid vel ingenij vel virtutis quo mihi præ-
 stat carenti illo bono. *Non quæ sua sunt singuli.* pro, quisque, *consi-
 derantes: sed & ea.* pro, sed & quisque, *quæ aliorum.* Duo moner.

Alterum

Alterum humilitatis, existimare alios superiores. Alterum dilectionis, quod est ut quisque non consideret propria, sed aliena.

¶ Et hæc particula si formaliter de consideratione intelligatur ut sonat, non continet nouam monitionem, sed rationem reddit anterioris. ratio siquidem existimandi quemlibet superiorem, est quod quisque non consideret propria bona, sed aliena. sic enim verè existimabit quemlibet superiorè se. Si autem consideratio pro cura intelligitur, sic, ut prius exposuimus, nouam continet monitionem charitatis: ut quisque non curet propria, sed aliena. hoc est, ut communia propriis anteponat, ut spiritualia aliorum præponat corporalibus propriis, ut quæ sunt salutis animarum aliorum præponat iis quæ sunt propriae dignitatis. Vterque sensus congruit subiunctis. *Hoc enim sentite. pro, sentiat, in vobis.* Tertia persona refertur ad relatiuum quisque. hoc enim sentiat quisque in vobis. Rationem vtriusque monitionis (scilicet humilitatis & dilectionis) reddit ab exemplo Iesu Christi. *Quod & in Christo Iesu.* supple fuit. *Qui quum in forma dei esset.* Nota esset: quoniam esse in forma dei, est esse deum. forma siquidem dei non distinguitur à deo: imò omnino idem est quod deus, quum deus sit actus purus. De Iesu Christo loquitur qui est verus deus & homo. & de eo clarè dicit, quum in forma dei esset, significans naturam eius diuinam antequam haberet humanam. *Non rapinam arbitratus est esse se æqualem deo.* Aequalitatem Iesu Christi ad deum antequam assumeret naturam humanam, explicat non esse rapinam. In quo manifeste confirmatur Christiana fides de diuinitate Christi, de æqualitate Christi ad deum. Si enim non fuisset verus deus, rapina proculdubio fuisset æqualitas eius ad deum. Arrianus ergo error manifestè hic confutatur. Assertio autem talis arbitrij assertur in proposito à Paulo, ad ostendendum causam exinanitionis ipsius filij dei. intèdit enim quod non propterea fecit se minorem deo, eo quod arbitraretur rapinam æqualitatem suam ad deum: sed quum sciret quod absque rapina esset æqualis deo, fecit se minorè deo. Hoc enim subiungit, *Sed semetipsum exinaniuit formam serui accipiens.* euacuauit semetipsum puritate æqualitatis ad deum accipiendo formam serui, quum esset æqualis deo simpliciter & absolute: euacuauit se huiusmodi puritate, facièdo se minorè accipièdo naturam serui. Vnde modo Christus est æqualis & minor deo, qui prius erat simpliciter æqualis. Et hoc est quod non considerauit quæ sua sunt, sed nostra. Hoc est exemplum summæ humilitatis rarissimos habes imitatores. Consideramus enim quæ dignitatis & authoritatis nostræ sunt, &

tuemur

tuemur illa: nec vlla ratione flectimur vt ea quæ minuūt authoritatem nostrā nobis inferamus. Nusquam inuenitur episcopus, qui episcopus quum sit, minuat suū nomen. & similiter de quolibet alio principe, imo de quolibet alio homine in suo gradu discurre. *In similitudinē hominum factus.* Dixerat in genere formam serui accipiēs, ad explicandū q̄ de æquali ad deum nō solum fecit se minorem, sed seruum. modo in specie explicat cuius serui formam accepit, explicando hominū, ad differentiam angelorū. & dicit in similitudinē hominum: quam attendi secundū qualitatem substantialē ipsa coniunctio dictionū (dicendo in similitudinē hominum) explicat. Et dicit factus: quia verē est factus in similitudinem hominum, nō ex humano semine, sed diuina efficientia. *Et habitu. pro, & figura, inuentus vt homo.* Similitudinē reulit ad animā, figurā verō ad corpus. Explicat siquidē vtrūque: & q̄ est factus in animam similem animabus aliorū hominum, & q̄ est inuētus in corpore vt homo. figura siquidem proprie est rei quantæ quantitate molis. Et quod dicit inuentus, experientiam significat corporalium actionū & passionum, comedendi, bibendi, laborandi, patiendi, & huiusmodi. Dicit autē vt homo, expressiue: ad exprimendū corpus simile corporibus reliquorū hominum. *Humiliauit semetipsum.* In hoc q̄ deus factus est homo, deus filius patrē non solum existimauit, sed fecit maiorem se, faciendo se minorem. In hoc autem q̄ factus homo humiliavit semetipsum (sub lege, sub parētibus, sub præside Pilato) propensionis humilitatis & dilectionis nostræ fuit. *Factus obediens vsque ad mortem.* Obediētia primo respicit deum: à quo mandatū accepit, quatenus homo, vt exequeretur mysteriū redemptionis humanæ, prædicando, miracula faciendo, & tandem moriendo. Respicit nihilominus obedientia parentes quibus erat subditus in pueritia. Respicit Pilatū, cui se subiecit, & ab eo excepit sententiam mortis tāquam à superiore. *Mortem autē crucis.* Exaggerat obedientiam ex ignominiosa morte. *Propter quod & deus exaltauit illum.* Dicitio interpretata exaltauit, plus significat. nam significat vehemēter exaltauit: resurrectione ad immortalē vitam, & exaltatione supra cælos ad regnandū in dextera patris, vniuersaliq̄ potentia super totū vniuersum. Hæc enim meruit Christus homo propter huiusmodi obediētiā. *Et donauit illi nomen.* Non solum exaltauit illū in seipso, sed quo ad gloriā donauit illi nomē. *Quod est super omne nomen.* Proprie ac formaliter loquitur. nec opus est excipere deum: quoniā deus secundū se caret nomine: vt

ne: utpote innominabilis. Et propterea nomen Christo datū, simpliciter & absolute est super omne nomen, quia est super omne nominabile. *Vt in nomine Iesu.* ut intelligas quod de Christo quatenus est homo loquitur, nomen propriū eius quatenus homo explicat, dicēdo Iesu. Hoc enim nomen impositū ei fuit quum circumciscus est. *Omne genu flectatur.* pro, flectat, *caelestium.* Deficit &, *terrestriū & inferiorū.* pro, subterraneorū. Ordo literæ est: omne caelestium & terrestriū & subterraneorum flectat genu: hoc est, adoret. ¶ Vbi aduerte ex verbo subterraneorum solui quæstionem de loco inferni. Ex eo enim quod subterranea describuntur flectere genu, rationabiles creaturæ subterraneæ describuntur. nam solius rationalis creaturæ est flectere genu in nomine Iesu. *Et omnis lingua confiteatur, quia.* pro, quod. *dominus Iesus Christus in gloria.* pro, in gloriam, *est dei patris.* Superfluit est, absque verbo loquitur Paulus: & dominium Iesu Christi confitendum ab omni lingua proculdubio significat. Est enim punctum faciendū post dominus. Omnis enim lingua confitebitur quod Iesus Christus est dominus, non horum vel illorum, non cæli aut terræ, sed simpliciter & absolute, dominus autē non ad æmulationē aut denigrationem dei patris, sed ad gloriā dei patris. Hæc autē adimplenda sunt in futuro seculo. *Itaque charissimi.* pro, dilecti, *mei.* Post exemplum humilitatis & obedientiæ Christi, prosequitur monitionem inchoatam. Et quia iam ad humilitatē monuerat, modo ad obedientiā prosequendo hortatur. *Sicut semper obedistis.* Et ab amore proprio (dicendo dilecti mei) & à præterita obedientia ipsorum, eos allicit. *Non ut in præsentia mea tantum, sed multo magis nunc in absentia mea.* Humilitatem & obedientiam in absentia maiore exigit quàm olim in præsentia: utpote ut non habeant rationē præsentia, sed incrementi meritorum. *Cum metu & tremore vestram salutem operamini.* Metus internus, tremor externus est. Nec dicit obedite, sed operamini vestrā salutem: ut propriū ipsorum bonum ingerat, & non partitionem ipsi Paulo. Ratio autē metus & tremoris subiungitur: *Deus est enim qui operatur in vobis & velle & perficere.* pro, operari, *pro bona voluntate.* Ideo vobis necessarius est, tam metus quàm tremor quum operamini quæ sunt propriæ salutis spiritualis: quia nec velle nec operari in vestris cōsistit viribus: sed deus est qui gratuita voluntate sua bona erga vos, operatur in vobis tam velle intus quàm operari extra. Propterea quidem timendū ac tremendum est ne subtrahat deus operationem suam qua in vobis hæc operatur. *Omnia*

autem facite. Postquam profecutus est monitionem humilitatis, prosequitur modo monitionē illam, nihil per contentionem aut inanem gloriam. Et quo ad contentionem dicit, *Sine murmurationibus & hesitationibus.* pro, disceptationibus. Contentionum siquidem hæ duæ partes sunt. Vacat enim contentiosi disceptationibus & murmurant subdetrahendo. *Vt sitis sine querela.* hoc est, vt sitis tales quod nullus de vobis conqueri possit, vt nõ detis occasionem alijs vt conquerantur de vobis. *Et simplices.* pro, & synceri, *filij dei.* hoc est, filij dei puri conuersantes cum puritate cordis. Puros enim decet esse dei filios adoptiuos: vt pote similes patri qui est purissimus. *Sine reprehensione.* pro, irreprehensibiles. Considera prudens lector hæc tria, & confer cum contentione: & perspicies quàm ante Paulus hæc colligat, vt sint quo ad veritatem puri, quo ad mores irreprehensibiles, quo ad proximos ne dent occasionem querelæ. Horum enim opposita familiaria sunt cõtentionis, disceptantibus & murmurantibus. *In medio nationis prauæ & peruersæ.* pro, distortæ. Tanto magis studendum est vobis vt tales vos exhibeatis, quãto estis in medio nationis tum prauæ tum distortæ, omnia vestra facile interpretantis tortuose aut prauæ. *Inter quos lucetis sicut luminaria in mundo.* Propter illam particulam aut per inanem gloriam, explicat eorum gloriã veram in medio Gentilium ad similitudinē solis & lunæ in mundo: vt ex ipsa similitudine lõge alienos (in excelso tamen) à Gentilibus describeret, quemadmodũ luminaria mundi aliena sunt ab immunditijs mundi. *Verbum vitæ continentes.* Vnde lucent explicat: ex eo scilicet quod retinent verbum vitæ in seipsis, in suis moribus & actionibus. *Ad gloriam meam.* pro, ad gloriationem mihi, *in diem Christi.* Calcaria addit Philippensibus vt retineant verbum vitæ, vt luceant inter Gẽtiles, sicut luminaria in mũdo, Calcaria, inquam, ex proprio ipsius Pauli bono: significando quod vestrũ lucere non solum est vestrum bonum, sed erit mihi ad gloriationem in diem Christi, quo Christus iudicabit & examinabit merita. Et explicando rationem gloriationis propriæ subiungit, *Quia.* pro, quod, *non in vacuum cucurri.* cursu prædicationis. *Neque in vacuum laboravi.* Labores assumendo in euangelio: ratio meæ gloriationis erit fructus in vobis. Quemadmodũ agricola gloriatur in fructibus, & in vacuum se laborasse diceret si non sequutus fuisset fructus, ita Paulus dicit Philippensibus quod vos lucentes eritis mihi materia gloriationis, non mundanæ, sed in diem Christi. *Sed & si emulor,* pro, imolor

molor, *supra sacrificium & obsequium.* pro, super oblatione & sacrificio, *fides vestra gaudeo, & congratulor.* pro, congaudeo, omnibus vobis. Duo inducit sacrificia. alterum immolationis suimet, alterum oblationis fidei Philippensium. & illud super hoc intendens quod in hoc quod Philippenses sacrificant & offerunt fidem suam deo, immolatur quoque ipse Paulus. Et vere sic erat: quoniam fides Philippensium ex Pauli praedicatione erat: ac per hoc in hoc quod merita, opera, afflictionesque Philippensium per modum sacrificij offerebantur deo, offerebatur simul deo praedicatione Paulina, tanquam super illorum sacrificium posita, quemadmodum doctrina praceptoris super discipulorum scientia posita relucet. Quum dixisset itaque gloriationem suam futuram de hoc quod non in vacuum cucurrit ac laboravit, subiungit cum triplici coniunctione: sed & si. & prima quidem aduersatiue refertur ad non in vacuum, sed ad haec duo sacrificia. Secunda accumulatiue iungit sacrificium propriae immolationis sacrificio fidei vestrae. tertia conditionalis ad perseverantiam sacrificio fidei stat induendo & retinendo verbum vitae quod ab ipso Paulo acceperant. non enim aliter iungeretur sacrificium sacrificio, ut patet. Dicit itaque non solum gloriabor de meritis vestris, eo quod non frustra laboravi, sed si in hoc perseveraueritis etiam immolor ego meritis praedicationis meae superpositae oblationi non qualicumque, sed per modum sacrificij fidei vestrae, & in seipsa, & in operibus, & in afflictionibus pro Christo: & rebus sic se habentibus, gaudeo mihi & congaudeo omnibus vobis. Materia siquidem communis mihi & vobis est gaudij. *Id ipsum.* pro, id idem, *autem & vos gaudeo & congratulamini.* pro, congaudeo, mihi. Mutuum debet esse gaudere & congaudere: eo quod communis est materia, commune est sacrificium. *Spero autem in domino Iesu Timotheum me cito mittere ad vos.* Dixerat non quae sua sunt quilibet considerantes, sed quae aliorum, ut doctrinam discant ab exemplo, incipit exequi opus doctrinae huius, considerando quae Philippensium sunt: ac postponendo propria commoda, priuando se Timotheo propter eos. *Vt & ego bono animo sim, cognitis quae circa vos sunt.* Anxietatem proprii animi de iis quae apud Philippenses erant, adiungit pro altera causa mittendi Timotheum: ut undique cognoscant magnitudinem affectus eius erga ipsos. *Neminem enim habeo tam unanimem.* Superfluit tam. *qui sincera affectione pro vobis sollicitus sit.* Non inuenio interpretes concordem circa aduerbium interpretatum sincera affectione: alij enim interpretantur

tur syncere, alij ingenuè seu peculiariter, alij vere seu germane. **Q**uod autem dicitur, pro vobis sollicitus sit, communiter interpretatur vestra curabit. Non dicit Paulus, neminem enim habeo vnanimem nisi Timotheum: sed dicit, neminè enim habeo vnanimè qui ingenuè seu vere, &c. vestra curabit. Cū hac enim veritate stat q̄ multos alios haberet vnanimè, sed non in hoc officio curandi Philippensia peculiariter nisi Timotheum. *Omnes enim quæ sua sunt querunt, nõ quæ sunt Iesu Christi.* Superfluit vtrouque dictio sunt, liberam reliquit Paulus facultatem exponendi sunt vel sint. Per hæc verba, penuria apud Paulū perfectorum discipulorum insinuat. nam particula hæc, vt ratio præcedentis assertur: vt testatur coniunctio enim, dicendo omnes enim. Nec dicit amant sed querunt: ne intelligas significari amorem præferentè propria iis quæ Iesu Christi (huiusmodi enim a mor esset peccatum mortale) sed amorem quærentem proptia comoda & non quærentem incrementa Iesu Christi. Huiusmodi siquidem studium est studium imperfectorum: qui non student ad quærendum augmenta meritorum in aliis, sed sat est eis manere in propriis. *Experimentum autem eius, scilicet Timothei. Cognoscite, seu cognoscitis: quia sicut patri, pro, cū patre, filius mecum seruiuit in euangelio.* Commendat Timotheum ab experto seruitio non in re quacunq; sed in euangelio, & hoc secum: nec qualitercunq; secum, sed tanquam filius cum patre, vt ex tot conditionibus cognoscant magnitudinè beneficij mittendo Timotheum. *Hunc igitur spero me mittere ad vos, mox vt videro quæ circa me sunt.* Superfluit sunt. Dixerat se cito missurū Timotheum, explicat modo illud cito fore cōfestim vt viderit terminum eorum quæ circa ipsum geruntur: hoc est, terminum persecutionis moræ à Iudæis aduersus eum, propter quam adhuc detinebatur vinctus. *Confido autem in domino quoniam, pro quod, & ipse veniam ad vos cito.* Superfluit ad vos: quanuis subintelligatur. Libertatem à vinculis confidit futuram esse cito: vt & ipse ire etiam liber possit ad Philippenses. ad declarandum siquidem speratum celerem exitum libertatis, subiunxit hæc verba. nam superius dixerat se ad illos iturum. *Necessarium autem existimaui, interim quod Timotheus venire possit. Epaphroditum fratrem, hoc est Christianum. Et cooperatorem in euangelio. Et commilitonem meum, aduersus hostes euangelij. Vestrum autem apostolum, hoc est, vestrum ad me nuntium, à vobis ad me missum. Et ministrum necessitatis meæ.* hoc est, ministrum ad subueniendum

indigentia meę. Ministruerat siquidem iste nomine Philippen-
 sium necessaria Paulo. *Mittere ad vos.* Et rationem subdit, *Qua-*
doquidem omnes vos desiderabat. subaudi visere. *Et mæstus erat.* Ec-
 ce altera ratio. Propterea quod audierat illum infirmatum. Aegre
 ferebat iste quod Philippenſes mæsti anxique essent de ipsius
 ægritudine. Vnde tam desiderium quàm mæstitia amoris erat
 erga illos. *Nam & infirmatus est vsque ad mortem.* pro, prope mor-
 tem: *sed deus misertus est eius.* donando ei sanitatem. *Non solum au-*
tem eius, verum etiam & mei, ne tristitiam super tristitiam haberẽ. Sen-
 tentia clara est. *Festinantius.* pro, diligentius, ergo misi illum, *vt vi-*
ſo eo, iterum gaudeatis. præsentia illius. *Et ego sine tristitia.* pro, mi-
 nus tristis, *ſim.* qui modo tristior intelligens vos mæstos & an-
 xios esse. *Excipite itaque illum cum omni gaudio in domino.* nõ cum
 gaudio ſeculari. *Et eiusmodi cum honore habetote.* Nõ solum ipsum
 Epaphroditum, sed omnes ei ſimiles habetote in honore. Penes
 quid autem attendatur eiusdẽ modi, subiungit declarando per-
 fectionem istius. *Quoniam propter opus Christi, vsque ad mortem ac-*
ceſſit. pro, appropinquauit. Causam explicat ægritudinis prope
 mortem, fuisse opus Christi: hoc est, insistere ministerio necessa-
 rio mihi agenti ea quæ Christi sunt. hoc enim appellat Paulus
 opus Christi. Et ne putaretur quod præter intentionem incurre-
 rit ægritudine subiungit, *Tradens animam suam.* Superfluit suam.
 Et dictio interpretata tradens, plus significat. nam significat
 sponte tradens animam, hoc est, sponte ponens vitam. *Vt imple-*
ret id quod ex vobis deerat erga meum obsequium. Videbat Epaphro-
 ditus periculum suæ ægritudinis: sed vt suppleret vices Philip-
 pensium erga obsequium Pauli, sponte exposuit se periculo vi-
 tæ propter opus Christi, tum quod exercebat Paulus, tum quod
 ipsum officium ministrandi est opus Christi. Tales ergo iubet
 Paulus honorari.

CAPVT III.

DE cetero. pro, quod superest, *fratres mei gaudete in domino.*
 Tractaturus illam particulam in principio propositam su-
 per cõmunicatione vestra in euangelio à prima die vsque nunc,
 incipit à gaudio. Quandoquidẽ materia gaudij est perseuerantia
 in euagelio à prima die vsq; nunc. Et intendit huiusmodi cõmu-
 nicationem tractare, iterata monitione vt caueant à pseudoapo-
 stolis studentibus euangelio inserere necessitatẽ legaliũ, & præ-
 cipue circuncisionis. *Eadem vobis scribere.* quæ ore tenuis docui.
 Mibi

Mibi quidem non pigrum, vobis autem necessarium. pro, securū sub-
 audi est. Perseuerabant siquidē Philippenses in puritate euan-
 gelij. Et propterea non ad resurgendum à casu, sed ad tutelā sta-
 tus in quo erant, monentur de legalibus. *Videte canes.* Pseudoa-
 postolos nominat canes: eo quòd ad similitudinem canum la-
 trabant aduersus Paulum. *Videte malos operarios.* Eos, quos quo-
 ad verba descripsit canes, quo ad facta describit malos opera-
 rios. Operarios quidē, quoniam officium operariorum exerce-
 bant prædicando: Malos autem, quoniam malis moribus, malis
 operibus officium illud exercebant. *Videte concisionem.* Circun-
 cisionem appellat concisionem, quia vana erat, & nihil aliud
 quàm carnis concisio: ac per hoc non merebatur dici circūcisio
 non vane data Abraham. ¶ Et ab hoc vltimo incipiens prosequi
 hæc tria proposita, subiungit, *Nos enim sumus circūcisio.* Cauete
 à concisione carnali, quia nos Christiani sumus circūcisio vera.
Qui spiritu seruiamus deo. pro, qui spiritu dei seruiamus. Nos qui spi-
 ritu dei seruiamus, sumus circūcisio, id est semen Abraham, cui cir-
 cūcisio promissa est hæreditatis. Ex eo enim quòd spiritu dei
 agitur seruitium nostrum, docet Paulus quòd nos sumus ille po-
 pulus circūcisionis, cui tot promissa sunt in lege & prophætiis.
 Spiritus siquidem non mentitur. *Et gloriamur in Christo Iesu.*
 Nō solum spiritu dei seruiamus, sed & gloriamur in Iesu Messia
 redemptore & patre noui seculi: vt ex vtroque (scilicet ex spi-
 ritu dei & ex Messia) appareat manifeste quòd nos Christiani su-
 mus circūcisio. *Et non in carne fiduciam habentes.* E regione spi-
 ritus dei & Iesu Christi, locat fiduciam in carne: hoc est, in carna-
 li circūcisione. *Quoniam & ego habeam confidentiam.* Deficit
 & in carne. Per locum à seipso, cautiore reddidit Philippenses cir-
 ca legalia. Manifestat siquidem quòd ipsemet in legalibus na-
 tus & conuersatus, multis fultus prærogatiuis, legalia omnia
 abiicit propter Christum: vt ab eius exemplo videant Philip-
 penses qui nunquam fuerunt sub lege, non esse eis subeundam
 seruitutem legis. Dicit ergo quòd nos Christiani non habemus
 confidentiā in carnali circūcisione, quoniam ego personali-
 ter habet̄ etiā in carne mea confidentiam: hoc est, confidentiæ
 materiam, circūcisionem scilicet. *Si quis alius videtur considere
 in carne.* hoc est, in carnali circūcisione, de pseudoapostolis lo-
 quitur. *Ego magis.* Supple considerare possum in carnali circū-
 cisione. Et rationem quare ego magis, subiungit, *Circūcisus
 octauo die.* pro, circūcisio octauo diei. Circūcisionem in ab-

AD PHILIPPENSES

tracto dicit se, ad significandum omni ex parte sub circūcissione fuisse. Et propterea explicat octauū diei, quæ fuit primaria institutio circūcissionis infantum, secundum quam circūcissus est Isaac octauo die. *Ex genere Israel.* Nominatiui casus est Israel. Quemadmodum dixit se circūcissionem, ita modo dicit Israel ex genere, non ex admittance: quemadmodum profelyti erant Israelitæ. *De tribu Beniamin.* in qua erat Hierusalem ciuitas regia & diuini cultus. *Hebræus ex Hebræis.* non ex Samaritis, non ex admittis parentibus, sed ex parentibus Hebræis, vnde Abraham originem duxit. *Secundum legem Phariseus.* Hoc est, secundum sectam Pharisæus, de quorum secta in euangeliis diximus. Erat enim secta politica, præcipua inter Iudæos. Dico autē Politica ad differentiam sectæ Essæorum: quoniam illa nō erat Politica: vt pote sine coniugio more monachorum. *Secundum emulationem.* paternarum traditionum. *Persequens ecclesiam dei.* vt patet Actuum 8. & 9. *Secundum iustitiam quæ in lege est conuersatus.* pro, factus, sine querela. Intellige sine querela pasciue: hoc est, factus vt nullus cōquereretur de me. Vbi bene nota quod non dicit secundum iustitiam quæ in lege est factus sine peccato (quoniam ipsemet ad Ephesios secundo dixit in quibus delictis & peccatis & nos omnes aliquando cōuersati sumus in desideriis carnis nostræ facientes voluntates carnis & cogitationū) sed dicit sine querela: ad significandum quod licet peccauerit, non tamen peccauit sic quod alij quererentur de ipso secundum legalem iustitiam. *Sed quæ mihi fuerunt lucra.* in statu legali. *Hæc arbitratus sum propter Christum detrimenta.* pro, detrimentum. Seruare siquidem legalia fuerat olim Paulo lucrum, quæ postmodum reputauit propter Christum esse damnum: vt pote impediencia libertatem euangelicam. *Veruntamen existimo omnia.* non solum existimaui, sed & in præsentem existimo omnia legalia. *Detrimētum esse propter eminentem scientiam.* pro, eminentiam cognitionis, *Iesu Christi domini mei.* Tanta est eminentia cognitionis qua cognoscitur Iesus Christus dominus meus, vt propter illā seruandam & propagandam omnia legalia existimem esse damnum: vt pote nocentia puræ notitiæ Iesu Christi. *Propter quem omnia detrimentum feci.* Dixerat, arbitratus sum omnia detrimentum. modo quod plus est dicit, omnia feci detrimentum: quanto plus est fecisse quam reputasse. *Et arbitror vt stercora.* Deficit, esse. Et superfluit vt. Dixerat existimo omnia detrimentum esse, modo vilipendens dicit & arbitror stercora esse: vt non solum damna, sed

sed etiam fœtida esse explicet. *Vt Christum lucrifaciam.* Dixit propter quem Christum, & adiungit vt Christum lucrifaciam: ad significandum vtrunque amorem: amicitia quidem dicendo propter quem: cōcupiscentia verò dicendo vt lucrifaciam. *Vt & inueniar in illo.* Superfluit vt. Non solū vt Christū mihi lucrer, sed vt & ego inueniar in Christo, sic videlicet. *Non habens meam iustitiam quæ ex lege est.* Ordo literæ est, non habens meā quæ ex lege est iustitiā. Describitur siquidem iustitia ex propriis viribus hominis, tum per pronomen meā: quo significatur propria homini ex propriis viribus: tum ex præcepto legis scriptæ: ad significandum iustitiā legis non excedere humanas vires. *Sed illam quæ ex fide est Christi Iesu, quæ ex deo est iustitia.* pro, iustitiam, in fide. E regione iustitiæ propriæ & legis aduersatiue locat iustitiam quæ est ex fide Christi Iesu, quæ est ex deo in fide. Iustitia legis ac propria obseruatio est mādatorū legis: iustitia autem fidei remissio est peccatorum. Et hæc dicitur ex fide Christi Iesu crediti: & dicitur ex deo in fide, ad differentiam iustitiæ legalis, quæ est quidem ex deo, sed in opere. Hæc enim iustitia quæ imputata est Abraham a deo in fide ipsius. Vbi apparet quòd iustitia hæc non est iustitia mea, sed fidei: nec est ex lege, sed ex Christo Iesu credito. *Ad cognoscendum illum.* Inueniar, inquam, iustus ex fide ad cognoscendum illum, Iesum Christum. Cognoscere siquidem illum est cognoscere diuinitatem & humanitatem eius, & reliqua spectantia ad vtranque naturam. *Et virtutem.* pro, potentiam, resurrectionis eius. Non solum ad cognoscendum illū secundum se, sed etiam ad cognoscendum potentiam resurrectionis eius, ad resuscitandum omnes secundum corpus, & ad viuificandum animas, imò ad instaurandum omnia cœlestia & terrestria. *Et societatem.* pro, communionem, passionum illius. Ad cognoscendum tertio communicationem afflictorum Christi quantæ sit gratiæ, quanti sit meriti. Modus autem cognoscendi, ex hoc ultimo subiungitur, *Configuratus morti eius.* Hucusque pender verbum, vt inueniar in illo non habens, & cæte. configuratus morti eius. Ac si apertius dixisset, ad cognoscendum communionem passionum illius, non cognitione speculatiua, sed experientia, sed imitatione mortis illius. Affligi siquidem pro Christo, est configurari seu conformari morti Christi. *Si quo modo occurreram.* pro, pertingam. ad resurrectionem, quæ est ex mortuis. Pro, ad resurrectionem mortuorum. Pertingere resurrectionem mortuorum non est resuscitari commune omnibus, nec

est resuscitari gloriosum quod erit commune omnibus mortuis electis: sed est etiam ex propriis meritis resuscitari gloriosum, quod & excludit pœnas medias inter mortem & resurrectionem, & ponit in homine meritum, non solum gloriæ animæ, sed etiã gloriæ corporis. Et quia hoc est valde arduum, ideo dicit, si quo modo pertingam. Paucorum siquidem est hoc pertingere. Et insinuat per hoc quod ipsa configuratio morti Christi est via ad huiusmodi pertactionem. Et quoniam huiusmodi pertingere valde perfectorum est, ne Philippenses intelligerent per hoc Paulum se profiteri perfectum, subiungit, *Non quod iam acceperim.* De beatitudine corporis dixerat, si quo modo pertingam ad resurrectionem mortuorum: de beatitudine autem animæ dicit, non quod iam acceperim. Quod videtur intelligendum non de ipsa beatitudine in seipsa, sed in termino meriti: & est sensus, non quod iam acceperim terminum meriti beatitudinis animæ. Et directe respondet studio merendi gloriã corporis: non ideo intelligatis me studere si quo modo pertingam ad resurrectionem, quoniam iam acceperim terminum merendi beatitudinem animæ, non hinc provenit studium illud. *Aut perfectus sum.* Perfectus est, cui nihil deest de requisitis ad eius integritatem. Studeo pertingere ad resurrectionem mortuorum, non quod acceperim terminum meriti beatitudinis animæ, nec quod habeam iam omnia requisita ad perfectionem meæ animæ. hæc enim duo excludit: quia ex his duobus existimari poterat provenire studium Pauli ad merendum gloriam corporis. ¶ Et hinc incipit Paulus inserere tractatum illius particule in principio epistolæ propositæ, suam habens quod qui cœpit in vobis opus bonum, perficiet usque in diem Christi Iesu: ab hinc enim orditur tractatum de modo proficiendi meritis in via Christi. *Sequor autem.* E regione ad vtrumque dicit sequor autem: significans se viam profequi perfectionis & ad terminum ire. *Si quo modo comprehendam.* Quemadmodum dixerat de gloria corporis, si quo modo pertingam ad resurrectionem, &c. ita modo dicit de gloria animæ, si quo modo comprehendam: difficultatem & arduitatem perveniendi ad animæ gloriã significans. Et est sermo de comprehensione non ut opponitur assequutioni, sed ut opponitur insequutioni, quod nihil aliud est quam pertingere ad terminum viæ perfectionis. ¶ Utitur autem comprehensionis nomine alludendo ad sequor. Insequimur enim aliquem ut apprehendamus illum. Et Paulus sequitur perfectionis viam, ut apprehendat illius terminum. Et dic

cit comprehendam, abstrahendo ab utroque statu, tum viæ, tum patria: hoc est, non explicando cōprehensionem (id est terminū vitæ perfectionis) an in via huius vitæ an in patria primum sit. *In quo & comprehensus sum à Christo Iesu.* hoc est, qua ratione ego à Christo Iesu sum comprehensus: hoc est vt comprehendam secundum animam, secundum quam ego comprehensus sum à Christo, vt comprehendam per gratiam, per quam & ego comprehensus sum à Christo, vt comprehendam feliciter prout feliciter comprehensus sum à Christo, & demum vt vicissitudinem reddam comprehendendo, quoniam ad hoc comprehensus sum à Christo. Ac si apertius dixisset, vt eadem ratione comprehendā proculdubio deū vt terminū viæ perfectionis, qua & ego cōprehensus sum à Christo Iesu. Fuit enim velut cōprehensus à Christo, quum conuersus fuit in anima per gratiam feliciter, ad hos vt ipse Paulus sequendo perfectionis viam comprehenderet desī terminū perfectionis. *Frates ego me non arbitror.* Legendum est, *Ego nondum me arbitror comprehendisse.* Quia hactenus non explicauerat an terminus perfectionis esset comprehendendus in statu vitæ vel reseruaretur comprehendendus in patria, sed tātum se sequi vt illum comprehendat, declarat modo quod nō solum hactenus non comprehendit illum, sed nec comprehensurus est durante hac vita: sed comprehensio reseruatur vbi est præmium supernæ vocationis. Minus dicit, & ad plus tendit dicendo, ego nondum me arbitror comprehendisse: quoniam intēdit non solum nondum, sed nec durāte dum præsentis vitæ, quod explicat in subiunctis verbis. Et est sermo, vt dictum est, de comprehēsiōne, hoc est, asequutione termini viæ perfectionis. Ego nondum me arbitror comprehendisse: hoc est, ad terminum perfectionis peruenisse. Alludit enim ad peruentionem insequentiu: qui tunc arbitrantur se comprehendisse quū peruenerunt ad terminum. *Unum autem:* Hebræo more sine verbo substantiuo loquitur. Et intendit quod summa suæ viæ consistit in vno: videlicet, *Qua quidem retro sunt obliuiscens, ad ea verò quæ sunt priora.* pro, ante, extendens meipsum ad destinatum. pro, secundum scopum, persequor (seu prosequor) ad brauiū supernæ vocationis dei in Christo Iesu. Ad similitudinem tendentium ad certū signum, describit se ire per viam perfectionis ad terminum, qui est præmium patriæ cœlestis.

¶ In qua similitudine more properantis ad certum signum, describit primum obliuionem eorum quæ retro sunt. Properas siquidem ad certum signum ad modum obliuiscens transactæ

viæ se habet: dum non ponderat quantum viæ post se relinquat, sed quantum superest sibi peragendum. Similiter in via perfectionis præterita merita non pensat continue proficiens: sed semper quasi inchoans, considerat quod superest agendum. Et propterea dicit quæ retro sunt obliuiscens: hoc est, ad similitudinem obliuiscens non pöderans. ¶ Et adiungit secundū: ad ea quæ sunt ante (hoc est, ad ea quæ supersunt agenda) extendens me ipsum, & consideratione & affectu & factis, quemadmodum properans corporaliter extendit se ipsum passibus ad ea quæ ante sunt. Et adiungit tertium dicendo secundum scopum prosequor: hoc est secundum determinatum signum iter continuo. Et quis sit ille scopus explicat, dicendo ad brauium supernæ vocationis dei: hoc est, ad præmium supernum ad quod vocat deus in Christo Iesu. Per Christum enim & in Christi imitatione vocat deus homines ad supernum præmium. *Quicumque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus.* Instruit Philippenses in statu perfectionis, vt quantum cunque perfecti siue sentiant hoc (scilicet quòd eundem est more properantium secundum scopum) obliuiscendo acta, & extendendo semper se ad agenda. ¶ Ex hoc textu clare habes quòd non solum incipientes & proficientes, sed perfecti quicumque in hac vita nunquam perueniunt ad terminum meriti: sed semper possunt amplius mereri. *Et si quid aliter sapitis.* pro, sentitis. Non dicit & si quid aliud, sed si quid aliter: significans non perfectos. Vnde & in prima persona dixerat, quicumque ergo perfecti sumus hoc sentiamus: in secunda verò persona subiungit, & si quid aliter sentitis, hoc est, & si quid aliter quàm perfecti sentitis. Non perfecti siquidem aliter sentiunt id quod de perfectione sentiunt quàm perfecti: quoniam modus sentiendi proprius perfectis non communicatur non perfectis. Alio siquidem modo gustat perfectus ea quæ perfectionis sunt, & aliter non perfectus: sicut aliter experitur quæ utilitatis sunt vir, & aliter adolescens & aliter puer. *Et hoc vobis deus reuelabit.* Ex eo quod reuelabit in futuro dicit, pronomen hoc, non demonstrat illud quid quod dictum est & si quid: sed demonstrat demonstratum per idem pronomen quum dictū est hoc sentiamus. Vt sit sensus quòd nos quidem perfecti hoc sentiamus: vobis autem non perfectis qui aliter sentitis etiam deus hoc vobis deteget proficientibus ad meliora. *Veruntamen ad quod peruenimus.* Dixerat non perfectis, & si quid aliter sentitis, & hoc vobis deus reuelabit: ne pendente futura reuelatione non perfecti diuerterent ab identitate re-

gulae & pacis, subiungit aduersatiue. Veruntamen ad quod peruenimus. *Vt idem sapiamus & in eadem permaneamus regula.* pro, eadem incedere regula, idem sentire. Mutilus est sermo Hebræo more. Subintelligitur enim substantiuum verbū sit. Appositiue siquidem explicado ad quod peruenimus dicit eadem incedere regula, idē sentire. Hoc est enim ad quod peruenimus Christiani omnes, eadem incedere regula fidei & morum, idem sentire, tam circa credēda quā circa necessario agenda & vitanda: hoc inquam ad quod peruenimus sit. Præcipit siquidem identitatem fidei & morum saluam semper fore in omnibus, nō obstante quod diuersificentur status: aliis existentibus perfectis, aliis proficientibus, aliis incipientibus. *Imitatores.* pro, coimitatores, *mei estote fratres.* Tractata illa particula, videte concisionem (cui inseruit tractatū de perfectione) tractat illam, videte malos operarios. Nec sufficit Paulo vt Philipenses imitentur illum, sed exigit simul vt cōcorditer imitentur ipsum ad discernendū malos operarios. *Et obseruate.* pro, & considerate, *eos qui ita ambulant sicut habetis formā nostram.* pro, nos. Non solū coimitatores mei estote, sed etiam considerate alios qui sic ambulant in euangelio, in fide & moribus, sicut nos habetis pro forma exēplari: hoc est, qui ambulant ad similitudinē nostri. Ne fallantur Philipenses in discernendo pseudoapostolos à veris viris euangelicis, præcipit Paulus vt habeant ipsum, & Timotheū, & similes certos viros euangelicos, p̄ forma, pro exēplo, pro speculo: vt sic discernāt pseudoapostolos à veris euangelistis Christi. *Multi enim ambulant quos sape dicebam vobis (nunc autem & flens dico) inimicos crucis Christi.* Ecce ratio necessariæ discretionis, ecce mali operarij. Quos primum describit ab inimicitia crucis, pro quanto inimici sunt libertatis à legalibus quā effecit crux Christi. Pseudoapostolos siquidē iudeos Christianos prædicantes necessitatem legalium describit. *Quorum finis interitus.* tum proprius tum aliorū. Et est sermo de interitu animæ. Doctrina enim eorū tendēs ad necessitatē legalium, habet pro fine interitum animæ. *Quorū deus venter est.* Non solum in doctrina, sed etiā in moribus malos operarios describit. Qui enim sese dederunt ventri, ventrem habent pro deo: vt pote præferentes illum reliquis quæ amantur. *Et gloria in consensione ipsorū qui terrena sapiunt.* pro, sentiunt. Quarto describit eos à gloria: quod gloria eorum nō consistit in illuminatione, in recta dispositione eorū qui terrena sentiūt (quæadmodū consistit gloria euāgelistarū in illuminatione, ordinata dispositione ac reuelatione

latione hominum deditorum terrenis) sed in confusione ipsorum. Et verè in confusione ipsorum: quoniã quos trahunt ad se, confusione subiiciunt. Reddunt enim eos confusos: utpote nec Christianos nec Iudæos, sed partim Iudæos & partim Christianos. Hæc est, inquam, gloria pseudoapostolorum: sed huiusmodi confusio nõ sortitur effectum in omnibus, sed in iis qui terrena sentiunt: non sensu corporis, sed mentis. *Nostra autem*, pro, enim, *conuersatio in cælis est*. Rationem reddit eius quod dixerat, sicut habetis formam nos: quia nostra conuersatio in cælis est. De conuersatione mentis est sermo. Intelligentia siquidem & amore reliquisq; internis actibus mentis perfecti cõuersantur in cælis: quãuis corpore conuersentur in terris. *Vnde*, pro, ex quo. Nõ referuntur cæli (vt numeri? singularis testatur) sed referuntur cõuersari in cælis. *Etiã saluatorem expectamus*. Nõ solũ in præsentia conuersamur in cælis secundum mentem, sed hinc etiã expectamus corporis saluatorem. *Dominũ nostrũ Iesum Christũ*. Superfluit nostrũ. *Qui reformabit*, pro, trãfigurabit, *corpus humilitatis nostræ*. hoc est, corpus nostrũ abiectum, quale est in præsentia vita. *Configuratum*, pro, conforme, *corpori claritatis suæ*. Dicit trãfigurabit, ad significandum quòd caducam figuram corporis nostri corruptibilis, mutabit in figuram immutabilem & incorruptibile. dos enim impassibilitatis corporis per hoc significatur: quemadmodũ per conformitatem ad claritatem Christi significatur dos claritatis corporalis. Et in his duabus dotibus comprehenduntur reliquæ. *Secundum operationem virtutis suæ*, pro, secundum efficaciam (seu vim) qua iam possit subiicere sibi omnia. Magnitudinem efficacie in Christo ad transfigurandum corpora nostra in corpora gloriosa, significat tantam, vt eadẽ possit etiã totũ vniuersum sibi subiicere: imò vt eadẽ subiiciat sibi de factõ omnia. Est enim vis diuina, cui omnia obediunt, & per quam erunt tunc omnia Christo subdita spontè vel inuitè.

CAPVT IIII.

Itaque fratres mei charissimi, pro, dilecti, & desideratissimi, pro, desiderati, *gaudium meum & corona mea*. Triplici actioni (scilicet dilectionis, desiderij, & delectationis) adiungit tãquam in signe triumpho coronam: vt ex his omnibus manifestet quãnam chari sint sibi Philippenses. Et hoc vt conseruet eos in stato, in quo erant. Vnde & subiungit: *Sic stete in domino charissimi*, pro, dilecti. Ex abundantia cordis reperit dilecti: monens vt perseuerent stando in domino sicut stant. Non enim receperant pseudo-

apostolos. *Euchodiam*. pro, *Euodiam*, rogo, & *Syntychen* deprecor. rogo, id ipsum sapere. pro, idem sentire, in domino. Mulieres duas rogat idē sentire in domino: vel quod intellexerat aliquid discordiæ inter eas esse, vt quod etiam mulieres primarias rogat vt perseuerent sentiendo idem circa legalia quod sentiunt viri: cauens ne pseudoapostoli inciperent seducere mulieres. Et hic sensus quadrat materię de qua est sermo. *Etiam rogo & te Germane compar*, adiuua illas quę mecum laborauerunt. pro, certauerunt, in euangelio. Ancipitis est generis ad masculinum vel fœmininum, quod dicitur Germane compar. Potest siquidem legi Germana compar & Germane compar. Tres autem coniecturę sunt quę fœminino genere legēdum sit. Prima est, quia quadrat vt mulieribus *Euodiam* & *Syntycham* iungat mulierem, dicendo sub eodem verbo etiam rogo. Secunda est quod personam certam demonstrat dicendo & te: quę tamen ex subiunctis si masculino legantur genere, nō certificantur. Ambigua siquidem restat persona. Sed si fœminino legatur genere, certificatur persona: vxor scilicet Pauli. Nam dictio interpretata compar, congruissime interpretatur coniux: quoniam significat sub eodem iugo. & dictio interpretata Germane interpretari etiam potest vera seu propria. Vnde legendo rogo & te Germana coniux, certificatur persona demonstrata per pronomen te. Accedit tertio quod quadrat mulieres mulieri committi, subiungendo, adiuua illas. ¶ Dicit quę mecum certauerunt in euangelio, significans mulieres notas proprię Pauli vxori, quę ad propagandum euangelium adiuuerant Paulum. Incepit siquidem Philippis à conuersione mulierum: vt patet Actu. 16. Disputare hic an Paulus habuerit vxorem superfluum duxi: quum ex aliis locis epistolarum Pauli nihil certi habeam. Et hic locus cogere videatur non ratione demonstratiua, sed sensu valde rationabili quod Paulus habuerit vxorem. Quod non solum multi Græcorum, sed etiam si epistolis Ignatij datur fides, affirmarunt. *Cum*, Deficit, &, *Clemente & ceteris adiutoribus*. pro, cooperariis, meis quorum nomina sunt in libro vitę. Ad verbum certauerunt referuntur isti. Et est ordo literar, quę mecum & cum Clemente & ceteris cooperariis meis certauerunt in euangelio. Et quoniam solum Clementem nominauerat, ne agrę ferant ceteri cooperarij quod nō fuerint nominati, subiungit eorum nomina in meliori libro ista epistola esse scripta, nempe in libro vitę. Appellatur autem liber vitę metaphoricę diuinus intellectus continens nomina omnium prædestinatorum

torum ad vitam æternā. *Gaudete in domino semper, iterum dico gaudete.* Post speciales exhortationes ad viros & mulieres, adiungit cōmunem vtrisque exhortationem ad gaudium spirituale, ratione concessæ eis gratiæ perseuerandi in puritate euangelij. Conduplicat autē gaudium, vt gaudeant ratione beneficij accepti, & ratione spei proficiendi. *Moderestia vestra nota sit omnibus hominibus.* internum gaudium ita continetur vt non immoderate extra effluat, sed moderatio vestra appareat non solum Christianis, sed omnibus hominibus. *Dominus enim prope est.* Superfluit enim. Non ratio præcedentiū, sed noua subiungitur exhortatio cui præmittitur propinquitas domini, de qua propinquitate ex Deute. tractauit ad Rom. 10. Dicitur enim dominus prope esse, pro quanto est velut assistens cordi, intellectui, ori, & operi nostro. Monitio autem hinc subiūgitur, *Nihil solliciti sitis.* Anxietas animi circa futuros euentus eorum quæ cupimus aut timemus prohibetur, non cura, prouidentia, exercitium aut labor. *Sed in omni, hoc est, sed in omni re, in omni occurso.* *Oratione & obsecratione cū gratiarum actione petitiones vestre innotescant apud deum.* Ex eo quod dominus prope est, prohibet sollicitudinem mandans quod in omni re recurramus ad dominū, petendo cum tribus cōditionibus. Oratione, hoc est, mentis eleuatione in deum: obsecratione, per misericordiam, per gratiam, per mysteria Christi implorando: & gratiarum actione, pro beneficiis receptis.

¶ Has quatuor partes seruat ecclesia in orationibus suis. Orationem quidem dicendo deus. Obsecrationem verò dicendo per dominum nostrū Iesum Christū. Gratiarū actionē autem cōmemorando aliquod beneficiū: pura victoriā martyris, & huiusmodi. petitionē verò, petendo augmentū gratiæ, vel vitam æternā, & huiusmodi. ¶ Quod autē dicit innotescant apud deum, significat quod petitiones tales sint quod sint dignæ, vt perferantur coram deo. More humano docet petere talia quæ sint digna, vt apud principem approbentur. Propter quod orationes ecclesię nunquā petunt aliquid tēporale, nisi in ordine ad spirituale: vt patet discurrendo per oēs orationes quadragesimales & dominicales. Sciēs indignū esse petere tēporalia non relata ad spiritualia: quā deus dederit hominib⁹ illa suapte natura propter spiritualia. *Et pax dei quæ exuperat omnē sensum.* pro, mentē, custodiat. pro, custodiet, *corda vestra & intelligentias vestras in Christo Iesu.* Quam pax tranquillitas sit ordinis, apte dicit pax dei (hoc est tranquillitas ordinis diuini) quæ superat omnem mentem, etiā euangelicam.

Nullæ siquidē vires creaturarū sufficiūt ad tranquillitatē etiam participandā diuini ordinis quo mens inhæret deo charitate & omni studio, &c. Hæc, inquā, promittitur custoditura tam partē intellectiua quàm partem affectiua in Christo Iesu, si seruauerimus antedicta. *De cætero*. pro, quod superest. *fratres*. Tractata illa particula videte malos operarios, tractat illā, videte canes. Tractat autē eam mandando vt tū cogitationes, tum actiones occurrent subiuētis. Ac si apertius diceret: latrantibus canibus vos hec cogitate & agitate, & deus pacis erit vobiscum securos vos reddens à canibus. Dat autē eis latum campū cogitandi & agēdi in vasto spatio octo rerum. *Quæcunque sunt vera*. Quia verum vero non est contrariū, nihil veri prohibet. *Quæcunque pudica*. pro, honesta. Vera spectant ad intellectū, honesta ad affectū. Omne inhonestum contrariū est religioni Christianæ, nullumq; honestū officiū Christiano prohibetur. *Quæcunque iusta*. Ad reddendū vnicuique debitū præcipimur vt simus prompti. *Quæcunque sancta*. pro, pura. Admissionem cuiuscunque impuritatis, aut immunditiæ prohibet. *Quæcunque amabilia*. non cōposita ex amabili & odibili: qualia sunt vtilia cū alterius damno, delectabilia inordinate. Vult enim esse à Christianis amanda quæcunque sunt amabilia & non quæcunque sunt simul amabilia & odibilia. *Quæcunque bonæ fame*. Curam inquit habe de bono nomine. & alibi, oportet sanctos ab iis qui foris sunt, testimoniū habere. Et intellige quæcunque suapte natura sunt bonæ famæ, non quæcunque hypocrisis & aliis figmētis sunt bonæ famæ. *si qua virtus*. De virtute vt opponitur vitio est sermo. nullam virtutem reuicit Christiana religio. *si qua laus discipline*. Superfluit disciplinæ: & deficit coniunctio &. Legendū est vltimo loco, *Et si qua laus*. Concludit vniuersalem. & tū quid est laudabile: vt intelligamus nihil in veritate laude dignum prohiberi Christiano: sed quicquid est vere laudabile consonum esse Christianæ religioni. *Hæc cogitate*. intus animo versate. *Quæ & didicistis*. à me docente. *Et accepistis*. hoc est, acceptastis, approbastis. *Et audistis & vidistis in me*. partim visum, partim auditu percepistis hæc in me esse. *Hæc agite*. Non sufficit mandare, hæc cogitate, sed adiungit hæc agite, vt exequatur opere, nec à cogitatione, nec ab actione cessent latrantibus canibus. *Et deus pacis erit vobiscum*. non permittens vos turbari latrantium canum. *Gaius autem sum in domino vehementer*. In principio epistolæ inter alia proposuit gaudium proprium de Philippenfibus: modo illud in specie tractat super charitate Philippenfium erga ipsum

ipsum Paulum demonstrata factis. *Quoniam*. pro, quod. tandem.
 pro, iam. *aliquando* reflexiui. pro, reuiguitis. *pro me sentire*, sicut.
 pro, in quo, & *sentiebatis*. Philippenses tarde subuenisse Paulo vi-
 to Romae significat, dicendo quod iam aliquando. & eos velut vi-
 res resumpsisse ad exequendam subuentionem significat, dicendo
 reuiguitis sentire pro me. & eosdem decreuisse prius hanc subuen-
 tionem significat, subiungendo in quo & sentiebatis. Statimque ex-
 cusans tarditatem executionis subiungit, *Occupati autem eratis*. hoc
 est, opportunitatem non habebatis exequendi. Deinde more suo
 singula proposita tractans, declarat illud quod dixerat, gaudis-
 sum in domino vehementer. *Non quasi*. pro, quod, *propter penuriam*
dico. non propter penuriam me gaudisum esse vehementer dico:
 hoc est, non propter releuationem meae penuriae, dico me gau-
 disum esse vehementer. Et antequam dicat veram causam tanti
 gaudij, explicat quod non propter propriam releuationem gaudisus
 est vehementer, dicendo: *Ego enim didici in quibus sum sufficiens*
esse. Pulcherrima sententia: ego didici sufficere iis quae habeo:
 quauis ipsa quae habeo non sufficiant mihi, & prudentia & mo-
 destiae & patientiae documentum singulare in penuria. *Scio &*
humiliari, scio & abundare ubique. pro, in omni. In omni re, inquit
 Paulus, & non in aliqua sic, & in aliqua non, scio ytranque actio-
 nem prout res exigit exercere: & humiliari scilicet quando opus
 est, & abundare quando opus est. Et rationem quare scit ytran-
 que officium exercere subiungit: *Et in omnibus institutus sum*.
 Non solum scio, sed & institutus sum in omnibus contrariis, didici
 omnia contraria: ideo scio quia didici experientia magistra. *Et sa-
 tiari*. pro, & saturari, & *esurire*. Ecce duo contraria. *Et abundare &*
penuriam pati. Ecce alia duo contraria. *Omnia possum in eo*. pro, in
 Christo, qui me confortat. pro, roborat. Quia non sufficit scire, sed
 oportet vires habere ad exequendum, ideo scientiae adiungit poten-
 tiam, non secundum proprias vires, sed secundum vires Christi in
 ipso Paulo. *Veruntamen bene fecistis communicantes tribulationi meae*.
 Quauis non propter releuationem penuriae meae gaudisus sum ve-
 hementer (quia scio & possum & institutus sum ad omnia suffe-
 rendum) veruntamen vos bene fecistis subuenientes indigentiae
 meae. *Scitis autem & vos Philippenses*. Declarat illam particulam
 reuiguitis, ex hoc quod aliam idem fecerunt. *Quod in principio*
euangelij. supple apud vos. *Quando profectus sum a Macedonia*. in
 qua est vestra ciuitas. *Nulla mihi ecclesia communicauit in ratione*
dati & accepti. Subuentiones ad victum Pauli appellantur com-
mu

municationes, non absolute, sed in ratione dati & accepti: ad significandum quod sunt debita: quemadmodum rationes dati & accepti: hoc est commutationes. Erat enim inter Paulū & ecclesias ratio dationis & acceptionis: eo quod accipiebant à Paulo spiritualia, & dabant temporalia ad sustentationem vitæ. *Nisi vos soli.* Et hoc manifestat. *Quia & Thessalonicam semel & bis.* pro, & iterū, in usum mihi misistis. Hinc enim apparet quod Thessalonicensis ecclesia non dabat Paulo temporalia. Et dicit in usum, tum ad significandum necessitatem, tum ad excludendum rationē mercedis ab eo quod dixerat in ratione dati & accepti. *Non quia.* pro, quod, *quæro datum.* pro, donū: *sed requiro.* pro, quæro, *fructū abundantiam in ratione vestra.* pro, in rationē vestrā. Dixerat se nō gaudium vehementer propter subleuationē suæ penurię, explicat modo principalem causam sui gaudij: manifestādo quod non quærit sibi donari huiusmodi temporalia, sed quærit vt abundet fructus bonorū operum in eis. ¶ Et describit hanc abundantiam boni operis per abundantiam in rationē Philippensium, alludēdo ad rationē dati & accepti. Significat em̄ quod quærit vt ratio (hoc est supputatio) Philippensium crescat abundanter: ad similitudinē eorū quorum ratiocinia tanto magis crescunt quāto magis dāt. iuxta hęc siquidē similitudinem, inter ratiocinia dati & accepti quærit Paulus fructū tantū vt abundēt ratiocinia Philippensium penes dare. Ad illorum ergo bonum non ad propriū principaliter tendebat. *Habeo.* pro, recipio, *autē omnia.* Supple quæ misistis, quanuis non quæram, recipio tamen omnino quæ misistis. *Et abundo.* Hoc adiungit tum ad significandum quod non oportet iterum subuenire, tum ad significandū quod abundanter miserunt. Vnde & directē ad hoc subiungit, *Repletus sum acceptis.* pro, quū accepi, *ab Epaphrodito quæ misistis.* pro, quæ à vobis, *in odorē.* Superfluit in. A ppositiue siquidem legēdum est, *Odorē suauitatis, hostiam acceptam.* pro acceptabilē, *placentem deo.* Conditiones subventionis missæ describit non solum relatiue ad ipsum Paulum (quod scilicet repleuerunt eū abundanter) sed etiam relatiue ad deum: dicendo quod habent vim sacrificij in odorē suauitatis, more legis loquendo: & similiter hostiæ, quæ acceptatur à deo & habet vnde deo placet. Hæ enim omnes conditiones ad deuotionē Philippensium cōmendandam dicuntur. *Deus autem meus impleat.* pro, implebit, *omne desiderium vestrum.* pro, omnem indigentiam vestrā. *secundū diuitias suas in gloria in Christo Iesu.* Ecce merces Philippensium, dare eis omnia quibus indigēt, nō secundum

dum merita eorum sed secundū diuitias dei: & hoc in gloria celestis patriæ & in Christo Iesu, tanquam membris in capite. Deo autem & patri nostro gloria in secula seculorum amen. Refert in calce gratias deo in summo quod possumus deo exhibere: videlicet gloria. *Salutate omnem sanctum in Christo Iesu.* hoc est, omnem mundum per baptismum in Christo. *Salutant vos qui mecum sunt fratres.* salutant vos omnes sancti. supple qui sunt Romæ. *Maxime autem qui de Cæsaris domo sunt.* Quia solo Neronis tempore Paulus fuit Romæ, ideo Cæsaris nomine Nero intelligendus est. Et dixit hoc ad consolationē Philippenſium: vt intelligant etiā in domo Neronis esse sanctos (hoc est, Christianos per baptismum mundos) & de hoc gaudeāt. *Gratia domini Iesu Christi.* Superfluit nostri. Hæc est salutatiua conclusio manu, vt creditur, Pauli. *Cum spiritu vestro.* pro, cum omnibus vobis. Amen. Et est apud Græcos subscriptio: Ad Philippenſes scripta Romæ, missa per Epaphroditum.

Caletæ die XIX. Februarij, M. D. XXIX.

THOMAE DE
VIO CAIETANI CAR-
DINALIS SANCTI XYSTI,
in Epistolam Pauli ad Colossen-
ses commentarij.

* * *

PAVLVS Apostolus Iesu Christi, non aliorum Apostolorum. Per voluntatem dei. non propriis meritis. Et Timotheus frater. Ad consulendum adiungit sibi Timotheū. Is, qui sunt Colossis. non omnibus, sed Sanctis. hoc est mundis per baptismū. Et fidelibus. Munditia à peccatis est, fides verò respicit ea que creduntur. *Fratribus.* Sic enim appellabant Christiani se inuicem

cem. *In Christo Iesu.* Superfluit Iesu. Quod dicitur in Christo refertur ad munditiam, ad finem, ad fraternitatem. *Gratia vobis & pax.* Solita salutatio Pauli comprehendens ab extremis omnia dona. *A deo patre nostro.* Deficiunt quatuor dictiones. *Et domino Iesu Christo.* Dicit à deo, quod est nomen naturæ diuinæ: patre nostro per adoptionem: & domino Iesu Christo, secundum humanam naturam. *Gratias agimus deo.* Post salutationem antequam ad tractatum epistolarem descendat, interponit bona Colossensium, tum quæ habent, tum quæ eis cupit. Vnde & proponit vtraque. illa quidem vt materiam gratiarum actionis: hæc autem vt materiam orationis. ¶ Proponendo itaque gratiarum actionem & orationem, gratias, inquit, agimus deo. *Et patri domini nostri Iesu Christi semper.* Deus nomen est naturæ, pater verò nomē est personæ. Est siquidem deus pater naturalis domini nostri Iesu Christi. Quod autem dicit semper, limitat subiungendo, *Pro vobis orantes.* significatur enim quòd semper gratias agimus quando pro vobis oramus. Quod tamen dicitur pro vobis, refertur tam ad orantes quàm ad gratias agimus. Et est sensus quòd pro vobis oramus, quòd pro vobis gratias agimus. Vbi clare vides vtrunque proponi. *Audientes.* Participium actiuum præteriti temporis est, quo nos caremus. Et ne oporteat multa mutare, legendum est, *Quum audiimus fidem vestram in Christo Iesu.* Incipit explicare materiam gratiarum actionis, narrando audita de eis bona: fidem, charitatem, spem, fructum, & augmentum Euangelij. Vnde & subiungit de charitate. *Et dilectionem quam habetis in sanctos omnes.* Superfluit quam habetis. Dilectio erga omnes mundos, est propria Christi dilectio: vt pote extensa in mundum vniuersum, non ratione sanguinis, amicitia, patriæ, aut naturæ, sed ratione munditiæ in Christo: hæc enim significatur dicendo, in sanctos omnes. *Propter spem quæ reposita est vobis in cælis.* Ecce bonum spei, quæ quo ad rem speratam dicitur reposita vobis in cælis. *Quam.* Deest ante, *audistis in verbo veritatis Euangelij.* Quam rem speratam (beatitudinem scilicet cælestis patriæ) audistis, ante hæc epistolam à prædicatoribus Euangelij, audistis autem in verbo Euangelij veritatis: vt epitheton Euangelij intelligamus Euangelium veritatis: vel veritatis Euangelij, hoc est, veritatis manifestatæ per Euangelium. Et quocunque modo fiat constructio, significatur quòd non commento aliquo, non adinuentione humana, sed verbo veritatis euangelicæ audierunt beatitudinem

nem sperandū. Quod peruenit ad vos, sicut & in vniuerso mundo est. Superfluit est. & legēdum est in accusatiuo vniuersum mundū.

¶ De Euāgelio dicit quod peruenit ad vos quemadmodum in vniuersum mundum: hoc est, in vniuersas partes mundi, non in vniuersas ciuitates: quia hoc nec vsque hodie apparet impletū. Et rursus intellige de vniuerso mundo tūc cōmuniter ignoras quod dico ppter alias quartas terre tūc cōmuniter ignoras quod ad habitationem. *Et fructificat & crescit sicut & in vobis.* hoc est, fructificat & crescit in vniuerso mūdo Euāgelium, quemadmodū & in vobis. Quod dicit & crescit, non inuenitur in omnibus sed in quibusdam codicibus Græcis. *Ex ea die qua audistis.* Perseuerantiam fructus & augmenti in Colossensibus commemorat ab illo die quo audierunt. *Et cognouistis gratiā dei in veritate.* Non sufficit audisse, sed oportet vere cognoscere oblatā dei gratiam. Et hoc fuisse apud Colossenses commemorat, *sicut didicistis ab Epaphra.* Ecce à quo audierunt Euangelium. *Charissimo. pro dilecto, cōseruo nostro: qui est fidelis pro vobis minister Christi Iesu.* Superfluit Iesu. Et est ordo literæ: qui est minister Christi fidelis pro vobis. Cōmendat siquidem Epaphrā non solum ex eo quod est dilectus & cōseruus, sed ex eo quod est Christi minister euāgelizando & fidelis, fideliter exercens ministerium pro Colossensium salute. *Qui etiā manifestauit nobis dilectionē vestram in spiritu.* Dixerat superius quod audierat eorū dilectionē erga sanctos omnes, explicat modo quod Epaphras manifestauit eis (Paulo & Timotheo) dilectionem Colossensium spiritualem: hoc est, dilectionē eorum erga Paulum solo spiritu causatam: quum nunquam vidissent eum in carne. *Ideo & nos.* Omnia supradicta bona refert ideo. *Ex qua die audiuius.* Proportionaliter respondet vt quemadmodum Colossenses ex quo die audierūt, & c. ideo & nos ex quo die audiuius hæc vestra bona. *Non cessamus pro vobis orantes & postulantes.* Oratio ad eleuationem mentis, postulatio ad petitionem spectat. Postquā explicauit materiam gratiarum actionis narrando bona quæ habēt, explicat modo materiam orationis narrando bona quæ petit pro eis. *Vt impleamini agnitione voluntatis eius.* Primum petatum ad perfectionem intellectus spectat. Et non dicit vt cognoscatis (iam enim cognouerāt voluntatem dei) sed vt impleamini agnitione voluntatis eius, vt nulla ex parte intellectus vester vacuus maneat cognitione voluntatis diuinæ. *In omni sapientia & intellectu spirituali.* Intellectus penetrationem, sapientia iudicium significat secundum rationem

tionem supremæ causæ. Petit itaq; vt impleantur notitia diuine voluntatis penetrando & iudicando non in quibusdam sic, & in quibusdā non, sed in omni penetratione & omni iudicio non carnali, sed spiritali. Ex parte rei cognitæ explicat voluntatem dei: ex parte cognoscentis explicat plenitudinē notitię cū omni tam penetratione quā iudicio spiritali ad differentiā tam penetrationis, quā iudicij, tum naturalis, tū carnalis. Fructū autem tātæ notitiæ, sapientiæ, & intellectus subiungit, *Vt ambuletis digne deo per omnia placentes.* pro, domini in omnem placentiam. hoc est, vt ambuletis digne in omnem placentiam domini. Ecce ad quid debet esse dignitas, scilicet ad omne beneplacitū domini, nō sufficit Paulo vt ambulemus pro dignitate alicuius beneplaciti deo, sed vt ambulem⁹ pro dignitate cuiuslibet beneplaciti domino. *In omni opere bono fructificātes.* Explicat quid est ambulare digne secundum omne beneplacitū domini. Explicat siquidem hoc esse fructificare nō in aliquo, sed in omni opere bono. & hoc directe spectat ad voluntatē. Sed & hoc nō sufficere subiungit, adiungendo, *Et crescentes in scientia.* pro, cognitione dei. Non sufficit ad ambulandū pro dignitate omnis beneplaciti dī uini, fructū ferre in omni bono opere, sed & oportet crescere in cognitione dei: quoniā hoc est vnū de beneplacitis dei. *In omnī virtute cōfortati.* pro, in omni potentia potētes. Petit Paulus non solum vt Colossensium intellectus impleatur notitia & affectus dignitate ad omne bonū, sed etiā vt vires ad sufferendum mala impleantur potentia, & propterea dicit in omni (non in aliqua) potentia ad tolerandum potentes. *Secundum potentiam claritatis.* pro, gloriæ, eius. Apte rationem potentię ad tolerandum omnia, explicat potentiā gloriæ diuinæ, maximæ siquidē potētię est diuina gloria ad hoc vt omnia toleremus: hæc enim martyres omnes effecit. *In omni patientia & longanimitate.* Patientia æquat animum in afflictionibus, longanimitas verò extendit eundem ad æternitatis præmium. *Cum gaudio.* Valde magnum donum adiungit inter patiendum gaudere. *Gratias agentes deo patri.* Superfluit deo. In prima persona legēda sunt hæc (continuantur enim cum illis) non cessamus orantes & postulantes. Incipit autē hinc proponere materiā tractandā in hac epistola, proponendo beneficia vt materiā gratiarū actionis, & huiusmodi gratiarum actionem introducit eleuando mentem propriam ad deum sub ratione patris per adoptionem. *Qui dignos.* pro, idoneos, *nos fecit in partem sortis sanctorum in lumine.* Materiam gratiarū actionis

nis communem omnibus Christianis explicat triplicem. Et primū quidē beneficium cōmune Christianis omnibus est, quod deus fecit nos idoneos seu sufficientes in lumine, proculdubio fidei, in claritate & manifestatione mysteriorū fidei reddidit nos sufficientes seu idoneos ad habendam partem sortis sanctorum. Sors sanctorum hæreditas est sanctorum. Et est sensus: ad habendam partem hæreditatis sanctorum: hoc est, ad participandum hæreditatem sanctorū, quæ appellatur sors: quia non ex proprio consilio, nō ex propriis meritis, sed velut sorte (hoc est, solo diuino munere) obtigit ita illis, quod non aliis. per gratiam enim dei in lumine fidei idonei sumus ad participandum hæreditatem sanctorum futuram in patria. *Qui eripuit nos de potestate tenebrarum.* Primum beneficium respicit bonum speratum, hoc autem respicit tum malum præsens, tum bonum præsens. Et malum quidē præsens est quod eramus subditi tenebris, imō potestati tenebrarum, hoc est, dæmonibus: bonū autem præsens est regione subiungit, *Et transtulit in regnum filij dilectionis suæ.* De patre loquitur & dicit quod transtulit nos ex seruitute dæmonum, in regnum filij. Regnum filij, regnum dei, regnum cælorum, in regnum filij est. Magnum beneficium ut de seruitute diaboli translati sumus in regnū filij, imō effecti ipsum regnum filij: ut in quibus prius regnabat diabolus per opera tenebrarum, in eisdem modo regnet filius per opera lucis. ¶ Et dicit filij dilectionis suæ Hebraico more: hoc est filij pleni dilectione sua, patris scilicet. Sicut enim dicitur filius perditionis, filij nuptiarum, filij regni, qui digni sunt perditione, qui pleni sunt gaudio nuptiali, & huiusmodi: ita dicitur filius dilectionis suæ, qui vndique plenus est dilectione sua. Nihilominus ut exigentibus proprietatem sermonis satisfiat, æternus dei filius dicitur filius dilectionis patris, quia est filius dilectionis essentialis, quemadmodum est filius essentialis. Genitus enim est non ex vno essentiali sic, & alio non, sed ex omnibus essentialibus natura, esse, potentia intellectu, voluntate, & reliquis. alioquin non fuisset genitus integer deus. In quo habemus redemptionem & remissionem peccatorum. Superfluit & deficiunt autem tres dictiones. Legendum est, *In quo habemus redemptionem per sanguinem ipsius remissionem peccatorum.* Tertium beneficium redemptio est facta per Christi sanguinē. Redemptio autem non à seruitute Romanorum sed remissio peccatorum, appositue siquidem ad redemptionem dicit remissionem peccatorum. ¶ Aduerte prudens lector, quod, ut dictū est, hæc tria beneficia

nescia cōmemorata vt materia gratiarum actionis, proponitur à Paulo vt materia totius epistolę, ynde primo incipit tractare illam particulam, transtulit in regnū filij dilectionis suę, explicando ipsam filiū, & regnū eius communicatum nobis. De filio itaque dicit, *Qui est imago dei inuisibilis.* Genitui calus est inuisibilis, & explicat inaccessibilitatē dei à quocunque visu: non solum siquidem deus inuisibilis est à nobis, sed à quibuscunque spiritalibus substantiis quantūcunque excellentibus: iuxta illud, deum nemo vidit vnquam. Et hæc intellige secundum vires naturales cuiuscunque creaturę: nam secundum vires glorię scriptum est, Videbimus eū sicuti est. & angeli & sancti beati vident deum. ¶ Dei itaque secundū naturam inuisibilis à quacunque creatura filius est imago. Quemadmodum enim est filius dei inuisibilis, ac per hoc est filius ipse inuisibilis (alioquin non esset eiusdem naturę cū deo: & consequenter nō esset filius: filius enim est illius naturę cuius est pater) ita est imago dei inuisibilis, ac per hoc est imago inuisibilis: alioquin non repręsenteret deū inuisibilem. Imò ad hoc ipsum Paulus dixit dei inuisibilis, vt nō solum deitatem, sed inuisibilitatem in imagine intelligeremus, ne putaremus filium esse imaginem visibilem, sed imaginem inuisibilem, sicut deus est inuisibilis. Nec dicitur imago patris, sed imago dei inuisibilis: quia non paternitatem, sed deitatem inuisibilem, accepit filius à patre: est enim filius, non pater, sed deus inuisibilis productus à patre ad hoc vt sit similis ei in deitate inuisibili. Tam itaque distinctio personalis imaginis à patre inuisibili deo à quo procedit, quàm substācialis deitas imaginis significatur, dicendo de filio quod est proculdubio nō accidentaliter, sed substācialiter imago dei inuisibilis à quo procedit: qui enim secundum esse substāciale est imago dei inuisibilis, habet in suo substāciali esse & deitatē & inuisibilitatem: nam si deesset deitas nō esset substācialiter imago dei: & si deesset inuisibilitas, non esset substācialiter imago inuisibilis. Filium ergo à deo inuisibili (nempe patre) deū inuisibilem vt imaginē, hoc est secundum similitudinis rationē productū explicat: ad differentiā spiritus sancti qui est productus deus inuisibilis, nō tamen vt imago dei inuisibilis, sed vt spiritus vt amor dei inuisibilis: quia filius ex modo suę productionis producit vt similis: vt pote vnus ab vno per modū verbi intellectualis: spiritus verò sanctus ex modo suę productionis nō producit vt similis, vt pote vnus à duobus per modū amoris. Quæ in theologia speculatiua diffuse tractatur.

Primogenitus omnis creaturae. Arriani quemadmodū argumētum sumunt contra deitatem filij, tum ex hoc quòd dicitur filius dilectionis suæ (tanquam sit filius ex dilectione libera productus) tum ex hoc quòd dicitur imago dei inuisibilis, tanquam sit imago per quam videatur deus qui secundum se est inuisibilis, ita sumunt argumentum ex hoc quòd dicitur primogenitus omnis creaturæ, tanquam sit inter omnes creaturas primo creatus. Sed quemadmodū extorquent seu inuertūt antecedentia, ita & hoc non dicit Paulus primo creatus omnis creaturæ, sed dicit primogenitus omnis creaturæ: vt differentiam etiam iuuiti intelligamus in hoc quòd omnis creatura vt vox sonat creata est, filius autem genitus: quanta est ergo differentia inter creatum & genitum, tanta significatur differentia inter filium & omnem creaturam ex ipsis Pauli verbis. Duplex itaque sensus est huius literæ. Alter q̄ est genitus ante omnes creaturas: vt prius significatus fuerit modus quo productus est filius, scilicet vt imago, modo significetur æternitas eius ex hoc quòd est genitus ante omnem creaturam. Et per hoc clare excluditur error Arrij ponētis Christum primam creaturam. Alter sensus est quòd est primogenitus possessiue omnis creaturæ: ita quòd descripto modo quo genitus est filius, describitur eius dominiū vniuersale, non cœli aut terræ, sed vniuersæ creaturæ. Quemadmodum enim primogenitus regni, genitus est dominus regni, & primogenitus imperij, genitus est dominus imperij: ita dicitur primogenitus omnis creaturæ, pro quāto est genitus dominus omnis creaturæ: ius enim primogeniti est dominiū hereditatis paternæ. *Quoniā in ip̄o, proculdubio primogenito. Conditā.* pro, creata, *sunt vniuersa in cœlis & in terra.* pro, quæ in cœlis & quæ in terra, *uisibilia & inuisibilia: siue throni, siue dominationes, siue principatus, siue potestates.* Manifestat ab effectu vtrunque de filio dictum, scilicet & quòd est imago inuisibilis dei, & quòd est primogenitus omnis creaturæ: ex eo q̄ omnia creata sunt in ip̄o: hoc est, in imitatione ipsius, quemadmodum exemplata fiunt in imitatione exemplaris. Hinc enim probatur quòd ipse filius est substantialiter imago dei inuisibilis: quum constet omnia creari ad imitationem diuinæ substantiæ: ex hoc enim q̄ id quod est proprium diuinæ naturæ conuenit filio, scilicet omnia creari in imitatione ipsius, manifeste inferitur quòd est ita imago dei quòd est deus: & similiter ex hoc quòd omnia creata sunt in imitatione ipsius filij imaginis dei inuisibilis, inferitur & quòd est genitus ante omnem crea-

turā, & quòd est genitus dominus omnis creaturæ. Et ne suboriatur quæstio an appellatione vniuersorum intelligantur terrestria aut cœlestia aut visibilia, explicat Paulus omnia includi, & quæ in cœlis, & quæ in terra, & visibilia & inuisibilia. Et vt inuisibilia intelligamus spirituales substantias quas philosophi vocat intelligentias, explicat quatuor ordines eorū: dicendo, siue throni (& in hoc tangit supremam hierarchiam) siue dominationes, & c. in quibus tangit mediam hierarchiam, siue principatus, & in his secundum Dionysium tangitur infima hierarchia. *Omnia per ipsum & in ipso creata sunt.* Extendendo explicat multis habitudinibus quòd dixerat, in ipso creata sunt vniuersa: explicat enim quatuor relationibus ipsius ad vniuersa. Prima est quòd omnia per ipsum efficienter creata sunt. Et huic iungit secundā quā prius dixerat: & in ipso, imitatiue, creata sunt. Oportuit autem hæc duo simul explicare ad differentiam exemplarium quibus nos vtimur. Exemplar enim, cuius imitatione artifex aliquid facit, est in quo imitatione res fit, sed nō est per quod res fit: quoniam exemplar non efficit artificiatum, sed artifex efficit illud imitando exemplar: filius autē dei est non solum in cuius imitatione omnia creātur, sed etiam quòd efficit simul cum patre ex qua creantur. Et propterea de ipso vtrunq; dicitur, quòd omnia & per ipsum & in ipso creata sunt. Non repetit ergo Paulus superflue quod in ipso creata sunt, sed necessario ad explicandū quod nō pure in ipso, sed sic in ipso quod etiā per ipsum creata sunt omnia. *Et ipse est ante omnes.* pro, omnia. Tertia habitudo est prioritatis secundum durationem, quæ est prioritas eternitatis ad tempus: alioquin non esset ante omnia. *Et omnia in ipso constant.* pro, constiterunt. Prius declarauerat relationes omnium creatorum in fieri ad filium, manifestans quòd in fieri dependent ab ipso dupliciter, scilicet efficienter & imitatiue, modo manifestat omnium dependentiam in esse ab ipso, dicendo & omnia in ipso constiterunt: ita quòd non solū creata sunt in imitatione ipsius, sed etiā cōstiterūt in propriis esse in imitatione ipsius. Et vere sic est, quoniam tandiu constat nostrum esse quādiu est imitatio diuina. Et per hoc manifestat filium esse verū deū, vt pote à quo dependent creata omnia non solum in fieri, sed in esse: quemadmodum lumen in aere pender à luce solis non solum in fieri, sed in esse. Et dicit constiterunt ad significandum quòd cum hoc quòd habent naturam non fluentē sed constantē, constant in imitatione filij. Rursus dicit constiterūt in præterito, ad significandum quòd

non est noua hæc dependentia, sed ex quo creata sunt confite-
runt in ipso. *Et ipse est caput corporis ecclesie.* Proposuerat in regnū
filij: & propterea quum declarasset dominium filij respectu om-
nis creaturæ quod conuenit filio ex eo quod per ipsum & in ipso
omnia creata sunt, descendit ad declarandum speciale eius re-
gnum in quod trāslati sumus. Est autem speciale filij dei regnū
quod appellatur regnum dei corpus ecclesie tam triumphantis
quàm militantis: quoniam in his peculiariter regnat per gratiā,
primo fidei & iustitiæ, & demū gloriæ æternæ felicitatis. Ipse nō
alius est caput. Metaphorico sermone principem describit caput
corporis ecclesie, vt simul cū eminentia respectu corporis ecclesie
describat ipsum partē corporis ecclesie: caput enim pars est cor-
poris. Et in hoc mysterium incarnationis significat. Et ex-
anationem tātam manifestat, subiungendo, *Qui est principium.*
apertissime dicendo & ipse qui est principium, omnium (vt de-
claratum est) est etiam caput: hoc est, pars (eminentior tamen)
corporis ecclesie, vt intelligamus quod qui est ante omnia & su-
pra omnia principium omnium, dignatus est fieri caput corpo-
ris ecclesie per mysterium incarnationis. *Primogenitus ex mortuis.*
Modū quo factus est caput corporis ecclesie describit esse resur-
rectionem ipsius: resurgendo siquidē effectus est immortalis se-
cundū corpus, & ecclesiam secundum statum in quo perpetua fa-
tura est, inchoauit in suprema illius parte. Appellatur autem
resurrectio generatio ex mortuis, quia reuera noua est genera-
tio hominis: utpote ad vitā immortalem etiam secundū corpus.
Sic enim etiā dominus illā appellauerat dicēdo, in regeneratione
quū sederit filius hominis, &c. Christus autem dicitur primoge-
nitus ex mortuis, quia fuit primus resurgēs ad vitā immortalē:
quotquot em̄ suscitati sunt ante ipsum, ad vitā mortālē suscita-
ti sunt, vnde & iterū mortui sunt. Et ipse dicitur primogenit⁹ nō
solū quia nullus ante eum ad vitā surrexit immortalē, sed etiam
quia alij sequuntur ipsum resurgendo ad vitam immortalē. *Et
sit in omnibus ipse primatum tenens.* Hoc est, vt vnus atque idē ipse
filius gerat primatum in omnibus rerū ordinibus. Ipse enim qui
primatū tenet in ordine naturali omnium ex hoc q̄ est caput ec-
clesie, tenet quoq; primatū in ordine gratiæ. Vnde quo ad hoc
subdit, *Quis in ipso cōplacuit omnē plenitudinē inhabitare.* Rationē
reddidit quare filius homo primatum tenet in ordine gratiæ: quia
in ipso secundū humanā naturā complacuit deo omnē plenu-
dinem gratiæ habitare. Nota singula verba: quoniam hic gratia
Christi

Christi describitur ex qua habet q̄ sit caput ecclesiæ. Dicit complacuit, vt excludat meritū. non enim meruit Christi anima plenitudinē gratiæ, sed ex diuino beneplacito ab initio habuit. Dicit non solum plenitudinē, sed omnem plenitudinē: vt nihil gratiæ intelligamus deesse, sed oēs gratias & omnes plenissimē intensiue & extēsiue intelligamus. Dicit habitare, vt intelligamus fixam in eo omnē gratiæ plenitudinem & nō ad tempus, vt aliis sanctis quædam gratiæ cōceduntur. *Et per eum reconciliari omnia in ipso.* Quemadmodum de eodem filio secundum diuinitatem dixit, omnia per ipsum & in ipso creata sunt, ita modo de eodē secundum humanitatem dicit, & per eum, & in ipso reconciliari omnia. Per ipsum quidem efficiēter: quandoquidem ipse est reconciliator omnium deo, in ipso verò inchoatiue: quandoquidē in ipso Christo capite inchoata est reconciliatio omniū in resurrectione ipsius. Vnde & subdit: *Pacificans. pro, pacificaris. per sanguinem crucis eius.* Deficiunt duæ dictiones. *Per ipsum, siue. pro, &, us que in terris, siue. pro, &, qua in caelis sunt.* Reconciliatio pacificatos vnit: & propterea reconciliationi præsentis temporis adiungit pacificationem temporis præteriti. Effecta est autem pax per sanguinē crucis Christi: hoc est, per sanguinē eius non qualitercunque, sed folum in cruce. Et adiungit per ipsum, tum vt voluntaria significetur effusio sanguinis in cruce ad pacificandū: tum vt eadem hominis deiq̄ hypostasis significetur, quæ moriēs in cruce secundū naturam humanam actionē pacificandi exerceat. ¶ *Pacificata autē explicat tum ea quæ in terris, tum ea quæ in caelis sunt.* Quum pacificare nihil aliud sit quàm tranquillum ordinem diuinum efficere, pacificasse quæ in terris sunt, est tranquillum ordinem in iis quæ in terris sunt effecisse. Et talem ordinem constat per Christi mortem effectum esse in hominibus: hīc in anima per gratiam inchoatiue, & demum in resurrectione mortuorū consummatē. Tranquillum autē diuinum ordinem in iis quæ in caelis sunt effectum per mortē Christi intelligimus, pro quanto reparata est ruina angelorum: & quicquid turbationis in ordine angelorum acciderat, in trāquillum redactum est ordinem. *Et vos.* Postquam in genere fructū gratiæ Christi capitis explicauit, descendit ad speciem explicando fructū eiusdem gratiæ Christi capitis specialiter in gentilibus. Et propterea dicit & vos, supple Gentiles. Triplicem autē communicationē subiungit à Christo capite ad Gentiles extensam (prima est cōmunicatio gratiæ, secunda est cōmunicatio afflictionum, tertia est

cōmunicatio notitiæ ac spei gloriæ sperandæ) insinuās hoc tra-
 ctatu q̄ per has tres cōmunicationes trāsferimur in regnum fi-
 lij. Cōmunicationem itaque gratiæ gratū facientis tractās dicit.
Quū essetis aliquando alienati. proculdubio à deo, vtpote idolola-
 træ. *Et inimici sensu.* pro menti. Datiui casus est mēti, quamuis du-
 pliciter exponi possit. Vel loco ablatiui. vtuntur enim Græci quā-
 doq; datiuo pro ablatiuo. Et sic est sensus: inimici mēte, ad expli-
 candum q̄ non solū carnalibus operibus, sed etiā mente quæ su-
 prema pars est animæ fuerāt inimici dei: vtpote male sentientes
 de deo. Vel datiuus pro datiuo intelligatur, ad explicandum cui
 fuerant inimici, videlicet menti: mali siquidē homines inimici
 sunt menti propriæ: quoniam amant & quærunt malum mentis
 propriæ priuationem felicitatis. *In operibus malis.* Vtrique sen-
 sui seruit, & explicatur ratio alienationis & inimicitia: fuisse
 opera eorū mala, proculdubio malo culpæ. *Nunc autem reconciliauit.*
 filius caput ecclesiæ. *In corpore carnis eius.* Ad differentiā eius
 quod dixerat corporis ecclesiæ, dicit in corpore carnis suæ: vt in-
 telligatur reconciliatio facta in naturali corpore proprio, non
 in corpore mystico. Modus autem quo in corpore carnis propriæ
 reconciliauit omnes, subiungitur: *Per mortem.* Deficit eius, hoc est
 per mortem propriā in corpore suo naturali. *Exhibere.* pro, ad ex-
 hibendum vos. s. Gentiles. *Sanctos,* hoc est, mundos à peccatis. *Et
 immaculatos.* pro, & irreprehensibiles. non solū mundos à præteri-
 tis peccatis vestris, sed irreprehensibiles in actionibus subsequen-
 tibus. *Et irreprehensibiles.* pro, & inculpabiles. hoc est in iudicio in-
 accusabiles. *Coram ipso.* Ad singula trium refertur, vt scilicet ex-
 haberet sanctos coram ipso, & irreprehensibiles coram ipso, &
 inculpabiles coram ipso: & differentiam mundorū irreprehen-
 sibiliū & inculpabiliū secūdam iudiciū humanum. In quibus cla-
 re describitur communicatio gratiæ gratū facientis Gētilibus.
Si tamen permanetis in fide. Ne intelligerent Colossenses huiusmo-
 di fructus se habituros ex gratia Christi absq; propria coopera-
 tione, subiungit necessarium cōcursum propriæ cooperationis:
 dicendo, si tamen perseueratis in fide, non qualitercunque, sed
Fundati & stabiles. hoc est, si perseueratis habendo fidem pro
 fundamēto vitæ & actionū vestrarū, & in illa perseueratis firmi.
Et immobiles à spe euangelij. Non sufficit perseuerātia firma in fi-
 de, sed exigitur immobilitas à spe euangelizata: vt s. immobili-
 ter speretur futura beatitudo. nihil em̄ prodest credere, nisi ad-
 sit immobilis spes cœlestis patriæ. Immobilitem autē spei fieri
 à cha

à charitate, alibi Paulus declarat: & propterea dicēdo immobiles à spe, tertiam virtutem fidei ac spei adiungit charitatē. *Quod audistis*. ad differentiā cuiuscunque alterius euangelij. Prout etiā ad Gal. dicit. Si quis aliud quā audistis euangelizauerit, anathema fit. *Quod predicatū est in vniuersa creatura quæ sub celo est*. Idē euangelij describit à cōmunitate: quia, s. cōmune est vniuerso generi humano. Et dicit hoc ad differentiā particularium euangeliorū quæ diuersi hæretici prædicant. nō enim prædicant euangelium cōmune vniuerso mūdo, sed propriæ sectæ. Nec intelligas assēri à Paulo quod tunc tēporis iam prædicatū fuisset euangelij vniuerso generi humano, ita quod ad vniuersos peruenerit: sed quod tunc tēporis prædicatū, est extendendū in vniuersa creatura quæ sub celo est, hoc est, in vniuerso genere humano: ad differentiā, vt dictum est, euangeliorum per conuenticula. *Cuius factus sum ego Paulus minister*. Tertiam adiicit conditionē euangelij in quo debent perseuerare. De illo scilicet euangelio loquor, cuius ego Paulus factus sum minister: ad differentiā euangelij quod prædicabatur à pseudoapostolis, cuius Paulus nō erat minister, imò aduersus illud Paulus erat minister. *Qui nunc gaudeo in passionibus meis pro vobis*. Superfluit qui. Vbi prudens lector aduerte quod si dictio Græca interpretata factus sum, rite interpretata est cum verbo sum, textus ille continuatur cū paulò superiores vbi dictū est, & vos quū essetis aliquando alienati & inimici mēti in operibus malis, nunc autē reconciliauit in corpore carnis, &c. Ita quod postquā è regionis alienatione & inimicitia eorū locauit nunc reconciliationis factæ per Christū in carne propria, modo locat nunc adimpletionis passionum Christi in corpore eius mystico: vt intelligamus quod nō solum nunc recōciliauit Christus in carne propria, sed & nūc per apostolos & martyres sua membra, supplet reliquas afflictiones: vt vtrunque beneficium intelligamus collatum Gētilibus: & reconciliationis per Christū in carne propria, & afflictionum suorū apostolorum vice Christi. Cōtinuando itaque ad nunc recōciliationis factæ per Christū, nunc afflictionis apostolorū, dicit nunc, recōciliatis vobis deo, gaudeo in passionibus, hoc est, afflictionibus meis pro vobis, Gētilibus: vtpote pro membris Christi. Simulq; aduerte aptissime subiungi gaudiū in afflictionibus ministerio euangelij. per hoc enim manifeste cōprobatur verus euangelij minister, quod gaudet in afflictionibus suis pro membris Christi. *Et adimpleo ea quæ desunt passionum Christi in carne mea*. Dictio interpretata adimpleo, composita

posita est ex tribus: vice, re, impleo. Ita quod sonat vice redimleo: ad significandū quod vice Christi replet ea quæ in carne sua defunt passionū Christi, vel redimplet in carne sua ea quæ defunt passionum (hoc est afflictionum) Christi. Vtriusque constructionis sensus in idem redit: prima tamen omnem quæstionē excludit. nam dicendo, ea passionum Christi quæ defunt in carne mea, nihil significatur diminutionis in passione Christi, sed significatur quod in carne mea deest aliquid passionum Christi, quod à me supplendum est vice Christi, quod constat absque omni ambiguitate verū esse. Dicendo verò adimpleo in carne mea ea quæ defunt passionum Christi, apparēter significat aliquid diminutionis in passione Christi. secundum tamen veritatē non significatur diminuta passio Christi: sed significatur quod deest illi coniunctio ipsius cū afflictionibus nostris. Et hoc indubie verū est, & à nobis oportet impleri: à nobis autem vice Christi, quemadmodum in virtute capitis operantur membra: ut sicut ex nobis & Christo integratur corpus vnū, ita ex passione Christi & passionibus nostris integratur velut vna passio. nam quemadmodum defuit Christus certū membrorū suorum numerū, certamque magnitudinē ac multitudinem meritorum, ita definiuit determinatum numerum passionum iungendarum passioni suæ. & quantū in carne Pauli, quantū in carne Petri, quantum in carne Laurētij adiiciendum est afflictionum, prædefinitum est. Et propterea Paulus dicit quod ipse adimplet ea quæ in carne sua defunt passionum Christi. *Pro corpore eius quod est ecclesia.* Hinc clarē habetur quod nō solum Christus, sed etiam sancti ex intentione passi sunt pro corpore Christi quod est ecclesia: hoc est, ad vtilitatem ecclesiæ. *Cuius factus sum ego minister secundum dispensationē dei quæ data est mihi in vobis.* pro, in vos. Cuius, sceminini est generis: ac per hoc ecclesiam refert. Appellat autē Paulus se ministrū ecclesiæ factum, hoc est, ad ministrandum ecclesiæ, quemadmodum appellauit se ministrū euangelij, quia ministrat euangelium. Po test & nihilominus dici minister ecclesiæ, quemadmodū membrum est minister totius corporis. Et hunc sensum intendere videtur ex eo quod dicit, quod non secundum dispositionem hominum, sed secundum dispositionem dei factus est minister ecclesiæ, ut vtrunque significet: & quod est quidem ecclesiæ minister, & quod non est ecclesiæ distributione factus minister, sed dei. Et subiungit, quæ data est mihi in vobis. apostolatū suū ad gentes denominat à dispensatione dei: eo quod nō humana autoritate, sed di-

diuina datus est apostolus gentibus. *Vt adimpleam verbum dei.* Ecce
 tertia cōmunicatio, qua translati sumus in regnum filij: cōmuni-
 nicatio scilicet notitiæ gloriæ sperandæ per Christū à gentibus.
 Officium itaque euangelizandi hoc gētibus denominat imple-
 re verbum, eo q̄ est executio definiti ab æterno consilij diuini.
Mysterium quod absconditum fuit à seculis & generationibus. Apposi-
 tuiue ad verbum dei, explicat q̄ ipse implet mysterium occultum
 præteritis seculis quo ad tēpora, & generationibus quo ad suc-
 cessiones hominum. *Nunc autem manifestatum.* pro, manifestum
 factum, est sanctis eius. Verbum dei quod implet Paulus non so-
 lum describit à præterita occultatione, sed à presenti executione
 manifesta non omnibus, sed sanctis dei, & rursus non omnibus
 sanctis dei, sed quibus voluit deus notas facere diuitias. pro, notum
 facere quæ sunt diuitiæ, gloriæ sacramenti. pro, mysterij, huius in
 gentibus. Lege Actus apostolorum, & inuenies admiratos fuisse
 Christianos de hoc quod in gentibus diuina gratia diffusa esset,
 quum Petrus accessit ad Cornelium Centurionē. Inde enim ap-
 parer q̄ non omnibus sanctis, sed quibus voluit deus notificauit
 quæ sunt diuitiæ gloriæ latentis in mysterio conuersionis gen-
 tium. Fuit siquidem in deo velut arcanum reconditum q̄ gētes
 consecuturæ essent per euangelium Christi non solum gloriā,
 diuitias gloriæ, sed opulentiam gloriæ. Putabant enim q̄ gētes
 futuræ essent quemadmodū profelyti inter Iudæos. Effectus au-
 tem demōstrauit q̄ diuitiæ gloriæ cōmunicatæ sunt gētibus nō
 vt profelytis, sed ex æquo ipsis & Iudæis: imò magis ipsis quàm
 Iudæis, vsquequo introeat plenitudo gentiū. Et ad hoc imple-
 dum studebat Paulus gentium apostolus. *Quod.* pro, qui, est *Chri-*
stus. Relatiuum qui, diuitias refert. Est enim dictio interpretata
 diuitias masculini generis & singularis numeri. Et explicatur q̄
 Christus est ipsa opulentia gloriæ mysterij manifestati in genti-
 bus. Et verè est opulentia gloriæ: quoniam non solum in seipso
 habet omnem plenitudinē gloriæ, sed etiā est ratio ditandi oēs
 alios gloria. Vnde & subdit: *In vobis spes gloriæ.* Idem Christus
 qui est diuitiæ gloriæ, est in vobis spes eiusdem gloriæ: pro quan-
 to est vobis ratio sperandi eandem gloriā. *Quem vos annuntia-*
uimus. Non enim nos ipsos prædicamus, sed Christum. *Corripientes.*
 pro, admonentes, omnem hominem. circa agenda. *Et docentes.*
 Deest, omnem hominem. scienda. *In omni sapientia.* Tam moni-
 tio excitans affectum, quàm doctrina aperiens intellectum, ad
 omnem hominem extenditur: vt necessaria omni homini, & nō
 alicui

alicui sic, & alicui non, explicetur euangelica doctrina ad monitio. Et vtraque fit in omni sapientia tam diuinorū quàm humanorum spectantium ad salutem: quia secundū diuinas regulas fit monitio, & secundum diuinam rationē fit doctrina. *Vt exhibeamus omnem hominem perfectum in Christo Iesu.* Ecce quò tendit euāgelicum officium, ad exhibendū omnem hominem (absque delectu sexus, cōditionis, nationis, &c.) perfectum, ita vt nihil ei desit in Christo Iesu. *In quo.* pro, in quod, & *laboro.* in quod officium exhibēdi quantum est ex parte mea omnem hominē perfectum in Christo & laboro. *Certando secundum operationem eius.* hoc est, secundum efficaciam Christi. Dictio siquidē interpretata operationem, internam vim seu efficaciam sonat operis. *Quam.* pro, quæ. efficaciam Christi. *Operatur in me virtute.* pro, potentia. Ego quidem laboro certans secundū efficaciam Christi: verum ipsa Christi efficaciam operatur in me in potentia miraculorum, ad testificandum efficaciam Christi in me, ad testificandum veritatem euangelicæ doctrinæ quam prædico.

CAPVT II.

Volo enim vos scire. Tractat illam particulā, in quo habemus redemptionē per sanguinē ipsius remissionem peccatorū. Introducit autē tractatum ipsius per modū certaminis aduersus diuersos impugnatores Christianæ veritatis. Et propter hoc cōtinuat hanc partem cū præcedenti quam finierat dicēdo in quod laboro certans, &c. ad hoc siquidem addit coniunctionē enim, dicendo volo enim vos scire. Rationem enim reddit laboris sui certaminis. *Qualem sollicitudinem.* pro, quantū certamen, *habeam* pro, pro, de, *vobis & ijs qui sunt Laodicia, & quicumque non viderunt faciem.* pro, personam, *meam in carne.* Non solum certabat Paulus tuendo eos quibus prædicauerat, sed multo studio certabat monitis, instructionibus, & nuntiis, vt etiam alij Christiani qui eum nunquam viderant, perseuerarent ac proficerent in fide Christi. *Vt consolentur.* Palsiue abutitur consolentur: hoc est, consolationem accipiant. *Corda ipsorum instructi.* pro, compactorum, *in charitate.* Ecce quorsum tantū certamen Paulus assumpsit de ijs qui non viderant ipsum: vt scilicet ipsorum non omnium, sed compactorum in charitate corda consolationē accipiant. *Et in omnes diuitias plenitudinis.* pro, plenariæ certitudinis, *intellectus.* Coniunctio & denotat accumulationem rei consolatorix, est enim sensus, vt ipsorum compactorū in charitate corda accipiant consolationem, addendo cōsolationi charitatis etiam consolationem

accessus ad omnes diuitias plenę certitudinis intellectus. Præpositio siquidem in, accusatiuo iuncta, accessum denotat. Nec dicit incertitudinem intellectus, sed dicit in plenariam certitudinem intellectus, vt non ex parte tollatur hæsitatio intellectus, sed vndique. Nec etiam dicit in plenam certitudinem intellectus, sed in omnes diuitias in omnem copiam plenę certitudinis. Certitudo intellectus est, quando intellectus non dubitat de iis quæ sunt fidei. Et hæc est communis ac necessaria Christianis omnibus. dubius enim in fide infidelis est. Plenaria autem certitudo (ad similitudinem testimoniorum facientium in Prætoris non semiplenam sed plenam probationem) dicitur quæ ex testimoniis fidei prouenit: siue externis dictorum aut factorum dei vel sanctorum, siue ex interna extensione luminis fidei aut gratuiti auxilij diuini ad cumulum certitudinis. Diuitiæ autem plenę certitudinis consistunt in copia testimoniorum ad diuersas materias quæ disputantur in fide: ac per hoc omnes diuitiæ consistunt in vniuersis testimoniis ad materias emergentes in fide: puta ad materiam Arrianam, ad materiam Photini, & sic de aliis. Dicit ergo Paulus, quod certamē tantum assumpsit, vt ipsorum qui consolati iam sunt in charitate, corda consolentur etiam nõ habendo, sed accedēdo ad omnes diuitias plenarię certitudinis intellectus: hoc est, ad vniuersam copiam testimoniorum plene certificantium intellectum in omni materia fidei. Vnde & subiungit materiam certitudinis, dicendo, *In agnitione*. pro, in agnitionem, *mysterij dei*. Deficit, *Et patris & Christi Iesu*. Superfluit *Iesu*. Ecce progressus, vt progrediantur in omnes diuitias plenę certitudinis intellectus: non in quacunque materia, sed progrediendo in agnitionem mysterij, tum dei, tum patris, tum Christi. Deus nomen est naturę, pater nomen est personę, si de trinitate est sermo: alioquin nomen est amoris quo adoptauit nos deus. Nec vsquequaque liquet quo sensu Paulus vtatur hic patris nomine: nam vtrunque potest significari, scilicet vt agnitioni diuinę naturę adiungatur agnitio trinitatis personarum, vel adiungatur agnitio paterni amoris erga nos. Primus tamē sensus magis videtur quadrare interpositioni inter deum & Christum. Quia tamen nulla mentio de trinitate inferius fit, sed de officio paterno dei erga nos, abiiciendus non est secundus sensus. Quot autem quanta & qualia comprehendantur sub mysterio dei & patris & Christi, explicari non potest. *In quo sunt omnes thesauri sapientia & scientia absconditi*. Dixerat ad cognoscendum

Q myste

mysterium, tum dei, tum patris Christi. & quoniam de deo ac
 de patre nulla erat ambiguitas, de Christo qui homo est, subiun-
 git, in quo sunt omnes thesauri, &c. vt hinc æqualem significet
 Christū deo & patri: vt magnitudo mysterij pensetur non solū
 in cognitione dei & patris, sed in cognitione Christi, ex eo quod
 in ipso sunt omnes thesauri sapientiæ diuinorū, & scientiæ crea-
 torum, non effusi, sed absconditi ab oculis vniuersæ creaturæ: vel
 absconditi natura humana quasi occultante diuinitatem eius,
 ratione cuius habet omnes thesauros sapientiæ & scientiæ: hoc
 est, clari iudicij & claræ notitiæ. Dicitio enim interpretata scien-
 tiæ, cognitionem sonat. *Hoc autem dico.* Explanato sine quare cer-
 tat, explicare incipit materiam certaminis multiplicem. Vnde
 pronomen habeam. *Vt nemo vos decipiat in sublimitate sermonum.*
 pro in persuasibili eloquētia. Prima certationis materia describi-
 tur oratoria persuasio, arte dicendi fulta. Vnde coniiicimus quod
 erant tunc temporis qui dicendi arte fulti nitebantur abducere
 Christianos à puritate fidei. Et propterea Paulus timens Colos-
 sensibus ab huiusmodi oratoribus, monet vt nemo eorum deci-
 piatur huiusmodi persuasionibus. *Nam etsi corpore.* pro carne, *ab-*
sens sum. Rationem ne decipiantur, intendit (subiungere ex par-
 te fidei & morum apud eos, & ne videatur diuinare aut ex audi-
 tu (qui potest falli) loqui de iis quæ apud Colossenses sunt, præ-
 mittit modum quo nouit ea quæ apud illos sunt. Et propterea
 dicit: nam etsi carne absens sum: ac per hoc corporis oculis nō
 video quæ apud vos sunt. *Sed spiritu vobiscum sum.* Spirituali præ-
 sentia apud vos sum. Et ne hoc intelligeretur secundum affectū
 charitatis, subiungit, *Gaudens & videns.* Dicendo videns, mani-
 festat se spirituali intuitu comitate gaudio apud eos esse. Quod
 autem videat, subiungit, *Ordinem vestrum & firmamentum eius,*
quæ in Christo est, fidei vestræ. Duo dicit se videre: & soliditatem
 fidei in Christum, & ordinem. Qui quum sit materia gaudij, in-
 telligitur rectus ordo in ecclesia Colossensium, tum circa spiri-
 tualia, tum circa temporalia viduis & pauperibus dispensando.
 Integer siquidem ordo intelligitur, ex quo sine adiectione ali-
 qua significatur. Ex eo itaque quod in Colossensibus sunt hæc
 tanta bona (soliditatis scilicet fidei & rectitudinis ordinis) mo-
 net vt caueant ne fallantur à dicacibus. *Sicut ergo accepistis Iesum*
Christum dominum nostrum. Superfluit nostrum. Ex soliditate fidei
 in eis, infert quod sicut accepistis Iesum Christum esse domi-
 num

num, non horum aut illorum, sed omnium. *In ipso ambulate.* hoc est, conformis fidei sit ambulatio spiritualis: quæ est proficere. *Radicati & superædificati in ipso.* pro, radicamini, & superædificamini in ipso. ad similitudinem plantarum radices figite in Christo, ad similitudinem verò templi superædificamini in ipso: hoc est, Christus sit fundamentum vestri tanquam templi, & sit velut terra optima: in qua vos tanquam plantæ radices habeatis, vt continua vegetatio in Christo significetur, & non sola soliditas sustentationis. *Et confirmati.* pro, & confirmamini, in fide. Quæ metaphora radicationis & ædificationis significauerat, explicat proprietate verborum. *Sicut & didicistis.* pro, sicut edocti estis. Modus firmitatis describitur iuxta doctrinam eorum qui docuerant Colossenses. Sciebat enim quòd plene docti fuerant, quòd oportebat absque omni hæsitatione, & absque quacunque suspitione oppositi firmari in fide. *Abundantes in illo.* pro, in illa. videlicet fide. *In gratiarum actione.* hoc est, vt cognoscatis magnum vobis collatum beneficium in hoc, quòd collatum est vobis credere in Christum, &c. *Videte ne quis vos decipiat.* pro, deprædetur. Secunda materia certaminis subiungitur aduersus philosophos. Nec dixit, videte ne quis deprædetur vestra, sed ne quis deprædetur vos, ne quis vos ipsos in prædam abducatur. *Per philosophiam & inanem fallaciam.* Philosophiæ adiungit inanem fallaciam quantum ad officium prædandi homines à fide Christiana, quia non veritatis philosophiæ officium est prædari Christianos, nisi ei adiungatur inanis fallacia. Quæ quia dupliciter adiungitur philosophiæ, ideo subiungit, *Secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi.* Aut enim inanis fallacia iungitur philosophiæ ex traditione hominum: puta ex secta Stoicorù vel Peripateticorum, & huiusmodi. Aut ex elementis mundi: hoc est, ex metiri & iudicare ea quæ sunt Christianæ fidei secundum elementa mundi: hoc est, causas celestes & elementares, & compositorum ex his. Hoc enim inanis est fallaciæ, pro quanto iudicium quod ex huiusmodi causis haberi potest non se extendit ad excelsa Christi mysteria, quæ fide tenemus. nam Christi mysteria spiritualia sunt, & independentia ab elementis constituentibus mundum. Propter quod & subdit, *Et non secundum Christum.* Philosophia secundum elementa mundi si sistit in propriis, non aduersatur Christo, sed est secundum Christum, in quo sunt omnes thesauri sapientiæ & cognitionis: sed si præsumit in excelsiora (qualia sunt mysteria fidei

Christianæ) nō secundum Christum, sed aduersus Christum est, utpote quæ inani innititur fallaciæ. Quæ ideo dicitur inanis, quia frustra nititur, quia vanis innititur fundamentis aduersus ea quæ sunt fidei. *Quia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter.* E regione philosophiæ secundum traditionem hominū ac secundū elementa mundi, dixerat & non secundum Christum, manifestat modo præponderare Christum elementis mundi, & deinde traditioni hominum. Et elementis quidem mundi præstare Christū, manifestat per hoc quia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter. In elementis mundi inuenire diuinitatē & præcipue in primis elementis quæ sunt corpora cœlestia, oēs fatentur. Et propterea Paulus è regione dicit in Christo habitare non diuinitatem, sed omnem plenitudinē diuinitatis, non qualitercūque sed corporaliter. In elementis siquidem mundi habitat deus secundum efficientiam, ordinem, perpetuitatem, & alios partiales effectus; in Christo autē nō plenitudo effectuum, sed plenitudo diuinitatis habitat, imò omnis plenitudo diuinitatis: vt intelligamus quòd deitas ex integro habitat in Christo corporaliter. ¶ Vbi aduerte prudēs lector Paulū dicere quod in Christo omnis deitatis plenitudo inhabitat corporaliter, & non dicere est corporaliter. Habet siquidem vnio deitatis cū humana natura in Christo duo valde mirabilia. Alterum est quod ipsa deitas substantiale esse corporeum in illo habet: dicēte Ioāne, Verbum caro factum est, & hoc significatur dicendo corporaliter. Alterū quòd absque quacunq; sui mutatione deitatis in Christo habet illud substantiale esse corporeū, & ad hoc significandū dicitur inhabitat. Inhabitatio enim nullā mutationem significat in habitante. Vnde si vtrūque simul iungas (scilicet inhabitat corporaliter) intelliges quod absque mutatione quacunq; deitatis nō extrinseca denominatione, sed secundum esse substantiale corporis, deitas est in Christo. Quod si intelligere voluisset Nestorius, nō dogmatizasset deitatē habitare in Christo tāquam in templo. Ad hoc enim addidit Paulus corporaliter, vt vnionem substantialē explicaret cum corpore: per quā differt ab habitatione dei in mentibus etiā beatorum, & non solū ab habitatione dei in elementis mundi. *Et est in illo repleti qui est caput omnis principatus & potestatis.* E regione ad philosophiā secundum traditionem hominum explicat notitiā qua repleti sunt Christiani in Christo, esse non traditione hominum, sed traditione illius qui est caput etiam omnium angelorum.

rum. Quanta ergo est differentia inter traditionem hominum & caput angelorū, tanta est differentia inter philosophiam traditam ab hominibus, & notitiā fidei traditā à Christo. Et in hoc Paulus excellentiā Christianæ notitiæ significat: quod nec etiam ab angelis, sed à capite angelorum tradita est immediate hominibus, à Christo scilicet. *In quo & circumcisi estis.* Tertia materia certaminis aduersus pseudoapostolos cogentes seruare legalia, tractatur declarando in primis circūcisionē quæ erat professio totius legis impleri in Christianis per Christū in baptismo: ac per hoc non egere circūcisione carnali. Dicit itaque, in quo, Christo, etiam estis circumcisi. *Circūcisione non manufacta.* Triplici conditione describit circūcisionem in Christo. Prima est quod non est circūcisio facta manu qualis est circūcisio legalis. *In expoliatione corporis.* Deficit, *Peccatorum carnis.* Secūda conditio est, quod huiusmodi circūcisio non tollit pelliculam carnis, sed tollit corpus peccatorū: hoc est, vniuersam congeriē peccatorū. Et denominat corpus peccatorū carnis, eo quod vniuersa congeries peccatorum ex carnali fomite prouenit. *Sed in circūcisione Christi.* Superfluit sed. Tertia conditio est quod huiusmodi non est circūcisio Moyli aut patrum, sed est circūcisio Christi. Hanc enim spiritualem circūcisionem tollentem corpus peccatorum solus Christus efficere potest: & ideo circūcisio Christi appellatur. Modus autem quo fit huiusmodi circūcisio Christi, explicatur subiungendo, *Consepulti ei in baptismo.* Per baptismū fit ista circūcisio, in quo assimilamur Christo sepulto. In hoc enim q̄ sub aqua mergimur in baptismo, assimilamur Christo sub terra cōdito quū sepultus fuit. Significat enim huiusmodi assimilatio eum qui baptizatur nō solū mortuū, sed sepultam pristinæ peccatorū vitæ, quemadmodū corpus Christi sepultum totaliter alienū fuit à pristina vita animali. *In quo & surrexistis per fidem operationis dei, qui suscitauit illū à mortuis.* Ritus baptismi habet, vt qui baptizatur sub aqua mergatur, & ex aqua leuetur: & quemadmodummersio sub aqua assimilat Christo sepulto, ita emersio ex aqua assimilat Christo resurgenti à morte. Significatur siquidē per emersionē noua vita per fidē resurrectionis Christi, vt quemadmodū Christus surrexit in vitam nouam operatione dei qui suscitauit illū, ita qui baptizatur in nouam subit vitam spiritualem per fidem eiusdē operationis qua deus suscitauit Christum à mortuis. Explicat siquidē in fide resurrectionis Christi cōtineri tum quod resurrectio illa

facta est operatione dei, tum multa dei opera effecta quæ subiungit. Ita quæ suscitatio Christi pars est operationis dei quæ credendo viuificamur. Reliquæ verò partes huius operationis subiunguntur: videlicet viuificatio nostra, condonatio delictorum, deletio chirographi, & reliquæ quæ subiunguntur. Purus enim homo non potest suscitare seipsum nec alium. *Et vos quum mortui essetis in delictis & præputio carnis vestra, cõiuificauit cū illo.* Ecce alia pars operationis dei: qua Gẽtiles quum essent spiritualiter mortui niala morte, vtpote in delictis, & perseuerante statu præputij, hoc est, & non essetis profelyti Iudæorum, coniuificauit, vita spirituali, cum illo Christo suscitato ad vitã immortalem.

¶ Vbi aduerte prudẽs lector quòd ideo meminit Paulus vtriusque (scilicet mortis animæ ob peccata, & status præputij perseuerantis in gentilibus) vt monstret gratiam dei ad viuificandum illos absque carnali circũcisione per fidem operationis dei, qua hæc operatur. *Donans vobis, pro, nobis, omnia delicta.* Ecce tertia pars operationis dei condonatio omnium peccatorum. Et à secunda persona transit in primam. Dixerat enim, & vos Gẽtiles: modo autem dicit, donans nobis: quia status præputij proprius erat gentilibus, condonatio autem peccatorum communis est Gentilibus & Iudæis. Et per hoc explicat modũ quo viuificauit deus nos cum Christo, scilicet condonando nobis peccata omnia: hoc est, non nostra satisfactione, non nostris meritis, sed liberali dono. *Delens, pro, quum deleuit, quod aduersus nos erat chirographum decreti, pro decretis, quod erat contrarium nobis.* Quarta pars operationis dei explicatur. *Decretis datiui est casus.* Et est ordo literæ: Delens chirographum quod decretis aduersus nos erat, quod erat contrarium nobis. Est siquidem sensus quod deleuit chirographum in fauorem decretorum aduersus nos, quod erat contrarium nobis. Duæ enim conditiones chirographi describuntur. Altera quòd erat decretis aduersus nos, hoc est, in fauorem decretorum aduersus nos. Altera quòd erat cõtrarium nobis: quemadmodũ sententia in fauorem legum contraria est iis qui deliquerunt. Verũm Paulus nõ vtitur metaphora sententiæ, sed metaphora chirographi (hoc est, libelli manu nostra inscripti) decretis, hoc est, in fidem seruandorum decretorum. De lege siquidem Moyssi loquitur: quæ lex mandatorum, decretorum ac factorum appellatur. Et ad similitudinem chirographi erat circuncisio, qua quilibet vel manu inscribebat decretis seruandis, pro quanto circuncisio erat professio vniuersæ legis seruandæ.

Et apte describit decretis aduersus nos: quia legalia præcepta & erant intolerabilia (dicente Petro quod nec nos, nec patres nostri iugū legis portare potuimus) & excitabant concupiscētiā, quia nitimur in vetitum, & erant ad puniendum, non ad iuuandum: utpote non præstantia auxilium gratiæ, sed obligando ad pœnā transgressores. Ipsum quoque chirographū cōtrariū nobis dicit pro quanto debitores seruandæ legis Iudæorum, contestando reos violatæ legis accusabat. ¶ Considera prudens lector materiam de qua est sermo: est enim sermo de libertate à circūcisione legali & reliquis legalibus: & perpende Paulū studere ad hoc ut monstraret Gentilibus deleta esse à deo per Christum legalia. Et beneficium collatum gentibus in statu præputij, collatū quoque monstrat & Iudæis, delendo circūcisionem & legalia reliqua. Communia siquidē sunt beneficia viuificationis & condonationis peccatorum: sed modus describitur diuersus. Gentiles enim hæc consequuntur in suo præputij statu, Iudæi autem deleta obligatione circūcisionis & legalium. *Et ipsum tulit è medio, affigens illud. pro, affixo illo, cruci.* Quinta pars operationis dei describitur. Et prosequendo similitudinē chirographi dicit: Deus non solum deleuit chirographum, sed tulit ipsum è medio, hoc est, ex ordine rerū. Nec hoc effecit lacerando illud, sed affigendo illud cruci, tanquā occidendo illud in cruce: quia vere in cruce Christi annullauit deus omnem obligationem legalium: ideo Paulus dicit, illud tulit è medio affigendo cruci. *Et expolians. pro, expoliatos, principatus & potestates traduxit palam confidenter, triumphans. pro, quum triumphauit, illos in seipso.* Superfluit se. Legēdum est in ipso: nam ut clare contextus sonat, deo attribuuntur omnes operationes narratæ cum hac sexta triumphali. Et quemadmodum deus descriptus est viuificans, donans, delens, tollens affigensque cruci, ita describitur spolians, traducens, & triumphans in Christo, ad significandum quod nō puri hominis sunt officia hæc, sed dei in homine Christo. Et scito quod participia delens, affigens, expolians, triumphans, sunt præteriti temporis actiua, quibus Latina lingua caret. Et propterea vel in passiuā præteriti temporis participia affixo, expoliato, vel in verba præteriti perfecti (quum deleuit, quum triumphauit) mutatur, prout clarius quadrare videntur seruato tenore & sensu. Dicitio quoque vna interpretata est palam confidenter, ad explicandum integre sensum Græcæ dictionis significantis ausum palam. ¶ Tertiam itaque efficaciam dei in Christo moriente & resurgente describit.

Primū enim descripsit efficaciam erga Gentiles viuificando consepultos Christo: deinde erga Iudæos tollendo obligationem legis per crucē. Modo erga dæmones, spoliādo illos sanctis omnibus qui erant in limbo, & triumphando de illis subactis, & traducendo palam confidenter. ¶ Dictio Græca interpretata traduxit, proprie significat exēplificare. Et si refertur ad dæmones, in malam partem sumitur, significando quòd ad similitudinem triumphantis deus in Christo dæmones subactos fecit exemplū cōtumeliæ inuitæ subiectionis. Sic enim triumphātes duci faciebant subactos reges: quod erat facere eos exemplum aliis. Si autem referatur ad sanctos qui erant velut spolia in triumpho dei in Christo, sic in bonam partē sumitur: significādo quòd sanctos posuit in exemplū vt nos cōfidamus per eundem Christum cum illis sanctis felices futuros. Vtrique autē sensui quadrat palam confidenter: nam vtrunque factum est palam, & audacter absq; vlla suspitione cuiuscunque impeditenti. Et dixit hæc Paulus vt consolaretur Colossenses in copia testimoniorum diuinorum mysterij dei in Christo: vt hinc certiores redderētur quòd plene liberatum est genus humanū à seruitute peccati, à seruitute legis, à seruitute diaboli: & vt declararet modū quo eripuit nos de potestate tenebrarum, quod inter alia proposuerat. *Nemo ergo vos iudicet in cibo.* Hæc illatio exclusiua legalium manifestat qd de chirographo, hoc est, in inscriptione facta decretis legis Mosaiçæ, sermo fuit. Inde siquidem infert, Nemo ergo vos iudicet in legalibus de cibo mundo vel immundo. *Aut in potu.* similiter mūdo vel immundo. Erant enim secundum legē cibi aliqui immundi: & similiter potus ex vase carente operculo erat immundus. *Aut in parte diei festi, aut neomeniæ, aut sabbatorū.* hoc est, aut in partitione festi à nō festo tā in diebus, quā in mensibus quā in sabbatis. Erant enim festi aliqui dies, erant & principia singulorum mēsiū festiua, erāt & sabbata tum septimi diei, tum septimi mensis, tum septimi anni, &c. *Quæ sunt vmbra futurorum, corpus autem Christi.* Non dicit quæ sunt vmbre præcedentium aut simultaneorum, sed futurorū, ad similitudinem vmbre præcedētis corpus. Assimilat siquidem cærimonialia legis vmbre sequētis corporis, ad significandū quòd ea quæ sunt legis, significabāt ea quæ sunt Christi tanquam vmbra corpus sequens. Et vtrius similitudine vmbre tum propter certitudinem: vmbra enim est signum certum corporis causantis ipsam, tum propter causalitatem, vt intelligamus Christum fuisse causam cærimoniarum legis

legis tum propter obscurā significationē, qua vmbra repræsentat corpus. Obscure siquidem cærimonialia legis repræsentabant ea quæ sunt Christi. Tum præcipue propter cessationē: vmbra enim sequentis corporis adueniente corpore cessat, & similiter legalia adueniētibus iis quæ sunt Christi, cessant. Et propter hoc significantius dixit futurorum. Vmbra enim futuri iam nō est quum futuram illud effectum est præsens. Et quemadmodū metaphoricē cærimonias legis appellat vmbra, ita metaphoricē appellat mysteria Christi corpus relatiue ad vmbra: vmbra enim omnis est vmbra corporis. Et dixit corpus autem Christi, perinde ac dixisset, significata autē Christi. *Nemo vos seducat.* pro, brauiō priuet. Quarta materia certaminis subiungitur aduersus capita sectarum sub specie religionis: hoc enim reliquum erat post certamina aduersus oratores, aduersus philosophos, aduersus Iudæos. Inducit autē hos vt interceptores currentium ad brauium: quoniā sub religiosioris formæ specie tanquā augmentum religiosæ vitæ ingredientes impediunt, & priuant currentes ad brauiū supernæ vocationis. Pingit autem huiusmodi capita sectarum quatuor coloribus, vt discernantur à capitibus vere religiosorum ordinum quæ spiritus sanctus præuidebat futura in ecclesia dei: Antonium, Basilium, Benedictum, &c. *Volens in humilitate & religione angelorum.* Primus color istorum est quod volunt vos in humilitate animi vestri subditos, vt non audeatis discernere præcepta quæ dāt, sed simpliciter subiiciamini præceptis. Et præcepta eorum appellat præcepta religionis angelorū, siue per angelos intelligas substantias spirituales eis familiares, siue per angelos intelligas ipsosmet nominantes se angelos, hoc est nūctios dei ad institutionem religionis. Alterum liquidem horum sinxerunt quotquot religiosarū sectarum capita fuerunt. In his itaq; duobus (humilitate scilicet vestri animi, & religione angelorum) volunt vos ipsos: nam participiū volens, refertur ad pronomē vos. Et est ordo literæ, nemo vos volens in humilitate & religione angelorū brauiō priuet. Et scito quod dictio interpretata religione, potest in bonā & in malā partē sumi: hoc est & pro religione quæ vere est virtus, & pro religione quæ est superstitio. *Quæ non vidit ambulans.* pro, ingrediēs. *frustra.* Secunda conditio horum est quod intrant seu inchoant quæ non vident, & hoc vanē. Potuisset dicere, fingunt se videre quæ non vident: sed ab executione maluit describere quod intrant in præcepta seu inchoant præcepta quæ non vident, diuino aut angelico lumine. Et id frustra

stra faciunt: utpote non salutē animarum, quæ suapte natura est
 finis religionis & præceptorum eius. *Inflatus sensu*. pro, mēte, car
 nis suæ. Tertia conditio horum est superbia studio carnalis affe
 ctus. Ad carnales siquidem obseruationes aliis imponēdas eleuā
 tur supra alios. Et propterea inflati dicuntur studiosa mente car
 nis suæ: hoc est, mente carnali, nō spiritali. *Et non tenens caput*
ex quo totum corpus per nexus & cōiunctiones subministratum & con
structum. pro, cōpactū, *crefcit in augmentū*. pro, auget augmentum,
 dei. Quarta conditio tribus affirmatiuis adiuncta negatiua est.
 Et quia tenere conseruare est, non tenere caput est in huiusmo
 di religione nō attendere ad caput, scilicet Christum. Ad caput
 autem quatenus principium est augmenti spiritalis: nā de aug
 mento dicit, ex quo totum corpus per nexus, & c. auget augmen
 tum dei. Hinc enim apparet q̄ directe huiusmodi religio oppo
 nitur augmento spiritali. Insinuat nanq; per hæc Pauli ver
 ba quòd huiusmodi religio ad augmentum instituebatur: quem
 admodum religiosorum ordines inter Christianos, & sectæ Pha
 risæorum & Essæorū apud Iudæos ad meliōrē vitæ frugem in
 stitutæ sunt. Propterea enim Paulus describens huiusmodi secta
 rum capita, errare eos dicit in hoc quòd nō tenent caput, quòd
 nō seruant Christum vt caput: ex quo totum corpus ecclesiæ ad
 similitudinem corporis naturalis per nexus neruorum, & con
 iunctiones mutuas cōpactum, & subministratum internis opera
 tionibus auget. Ecce officium: ex capite totum corpus auget, au
 gendo efficit augmentum in toto, & in singulis partibus propor
 tionaliter: augmentum inquam dei, ad differentiā augmenti cō
 rimonialis, augmenti opinati, augmenti coram hominibus. *Si*
mortui estis cum Christo. Descriptis capitibus sectarum religio
 rum abducētium à Christo, arguit consequenter sequaces eorū,
 argumentum sumens à qualitate præceptorū huiusmodi secta
 rum: quia scilicet erant præcepta non spiritalia, sed corporalia.
 Si mortui, inquit, estis cū Christo: hoc est, si vos spiritu estis mor
 tui cum Christo mortuo secundum corpus. *Ab elemētis huius mun*
di. Superfluit huius, Christus secundum corpus mortuus fuit ab
 elementis mundi, à corporeis omnibus: perdidit enim vitam cor
 poris. In baptismo autem morimur spiritu ab elementis mun
 di: hoc est, à corporeis omnibus, omittentes affectum ad omnia
 corporea. *Quid adhuc tanquā uidentes in mundo discernitis?* pro, dog
 matizamini. Superfluit adhuc. Conuincit eos q̄ contra mortem
 qua cū Christo mortui sunt, se gerunt, suscipiendo dogmata cor
 poralia

poralia subiuncta, *Ne tetigeritis.* pro, tetigeris. *neque gustaueritis* pro, gustaueris. *neque contrectaueritis.* pro, cōtrectaueris. Præcepta corporalium obseruationū inducit ternario numero ad cōprehēdendū omnia. Neque clare intelligimus huiusmodi præcepta in specie circa quæ erant: sed solū q̄ non erant præcepta corporalium obseruationum tanquā religiosarum. Et propterea Paulus dicit q̄ tanquā uiuentes in mundo suscipiunt hæc dogmata: hoc est, q̄ tanquā affecti ad corporalia suscipiunt hæc religionis præcepta. ¶ Et caute dicit tanquam: quoniā sequaces sectarum affectu spiritali fallēbātur, & non affectū, sed factō erāt dediti corporalibus obseruationibus. *Quæ sunt omnia in interitu.* pro, in interitum, *ipso vsu.* pro, abusu, *secundum præcepta & doctrinas hominum.* Fructum simul & autoritatē horum præceptorū manifestat. Autoritatē quidem secundū præcepta & doctrinas hominum. Et hoc dicit ad excludendū, & nomē angelorū, & visiones veras, prout proposuerat dicēdo quæ nō vidit ingrediens: aperte per hoc significādo q̄ nō est religio angelorum, sed sunt præcepta & doctrinæ hominū. Fructus verò quē superius proposuerat frustra, explicatur q̄ oīa sunt in interitū. Ita q̄ sunt frustra quo ad bonū animæ, sed quo ad malum animæ, oīa sunt in interitū ipso abusu: hoc est, ipsa obseruatione, nō ex vī nō obseruationis, ipso abusu secundū præcepta & doctrinas hominū. ¶ Obseruationē talium præceptorū abusum appellat: quia vere abusus est libertatis vtendi corporalibus. Et dicit ipsam nō interitū, sed in interitū: ad significandū q̄ ducit ad interitum animæ. Ad explicandū quod superius dixerat, nemo vos brauiō fraudet. Abducunt enim huiusmodi superstitiones ab augmento in Christo: abducunt à spiritu: & sic ducunt in interitū animæ. *Quæ sunt rationem quidem habentia sapientia.* Declaratis autoritate & fructu huiusmodi præceptorū, declarat religionem ac humilitatem in eisdem: vtrāque enim superius proposuerat. Et dicit q̄ habet rationem (hoc est, speciem) sapiētiae, quo ad tria subiūcta. *In superstitione.* pro, in religione. & *humilitate,* & *non ad parcendum corpori.* pro, & *imparcimoniam corporis.* Vbi scito quod eadem dictio est hic & superius interpretata religione: & est cōmunis, vt dictum est, veræ & superstitiosæ religionis. Rursus dictio interpretata *imparcimoniam,* penuria vocabulorum sic expressa est. Significat enim si dici liceret *imparcētiam.* Quo ad hæc tria, præcepta hæc speciem habent sapiētiae: nam prætendunt religionē in opere, humilitatē in animis sequacium, & *imparcētiam:* hoc est, etiam

cum

cū incōmodis & afflictionibus exactā executionem. *Non in honore aliquo.* Explicata specie sapientiæ quo ad tria, subiungit veritatem quo ad duo. Quorū primū est, nō in honore aliquo. Et est sensus q̄ quāuis hæc præcepta habeant speciem sapientiæ in his tribus, non tamen in honore aliquo. Vbi non affirmat contumeliam seu vituperium, sed negat honorem, vt manifestet quod vere frustra sunt quo ad bona animæ, quia non solū aliena sunt à bono interno ipsius animæ, sed etiam à bono externo quod est honor. Tāquam si apertius diceret, tolerabilia forte essent si essent cum aliquo honore, sed ex quo in nullo sunt honore, intelligibilia redduntur. *Sed ad satietatem.* pro, ad satietatem carnis. Ecce alterū inuentum secundum veritatem in his præceptis, quod dicitur sunt ad satietatem carnis: hoc est, ad satietatem corporum alium obseruationum, ad satietatem carnalis affectus erga religiosas obseruationes. vnde & superius dixit inflatus mēte carnis iug. Et insinuat per hoc tanta multitudo obseruationū carnalium, q̄ sunt vsq; ad satietatem, tam præipientiū, quā obsequētium. Non mireris prudens lector si partē hanc aduersus capita sectarum tractauimus in genere. Ignorantia siquidem facti (hoc est sectæ illius aduersus quam Paulus loquitur) in causa est.

CAPVT III.

Igitur si consurrexistis cum Christo. Superfluit cum. Tractat illam particulā, idoneos nos fecit in partem sortis sanctorum in lumine. vnde ex ipsa sorte sanctorū, quæ in Christi resurrectione inchoata est, incipit monere, inferendo ex ea quod superius dixerat in quo & consurrexistis. Inde siquidem inferendo dicit: Igitur si consurrexistis Christo. *Quæ sursum.* pro, supra, sunt quærit. Ecce fors sanctorum quærenda supra. *Vbi Christus est in dextera dei sedens.* Non sufficit dicere quæ supra sunt, sed oportet adiungere locū felicitatis Christi: vt nō vagē quæramus superna, sed ea quæ ibi sunt, vbi Christus est sedēs in dextera dei, hoc est, in optimis dei bonis quiescēs & regnās. *Quæ sursum.* p̄, supra, sunt sapite. pro, sentite. Nō solū quære, quod est desiderij & operis, sed etiam sentire (quod est intellectus) monet quæ supra sunt: vt intelligamus omnes animi vires expediendas esse in actionibus suis erga ea quæ sunt superna. *Non super terrā.* hoc est infima. Ac si apertius dixisset, non potestis simul sentire & quære quæ superna sunt & quæ infima sunt: sed si surrexistis spiritu cum Christo, oportet vos sic sentire & quære quæ supra sunt, vt nec sentiatis nec quærat quæ sunt super terrā, hoc est, infima: nā infima pars vniuer

vniuersi, est terra. Et hoc intellige vt beatitudinē, vt felicitatem.
 nō prohibemur enim quærere quæ sunt super terrā, vt media ad
 felicitatem, vt subsidia tēporalia: sed prohibemur ea quærere &
 apprehēdere vt felicitatē, vt beatitudinē nostram. Sic enim sola
 ea quæ supra sunt, quærēda & apprehendenda sunt. *Mortui enim
 estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in deo.* Rationem red-
 dit vtriusque partis præceptæ: videlicet nō quæ super terram, di-
 cendo, mortui estis: & quæ supra sunt, dicēdo, & vita vestra ab-
 scondita est cum Christo in deo. Nam sensus est q̄ in baptismo
 morimur vitæ terrenæ, & inchoamus vitā cœlestem, quæ est vita
 spiritualis, quæ abscondita est huic mundo cū Christo, abscondi-
 to huic mundo, quauis in supernis manifestissimo. Et dicit in
 deo, ad significandum tum q̄ in veritate abscondita est vita no-
 stra cum Christo: tum q̄ absconditio non est per interpositionem
 velaminum aut locorum, sed est in ipso deo: vt non miremur de
 absconditioe, sed intelligamus q̄ quemadmodum deus est nobis
 occultus, ita vita nostra cum Christo in deo recondita, est mūdo
 occulta. *Quum autem Christus apparuerit vita vestra.* pro, nostra.
 De apparitione in iudicio vniuersali (quando Christus iam non
 occultus, sed manifestus erit vniuersis) est sermo. Quod autē dici-
 tur vita nostra, potest referri vel ad apparuerit, vel ad Christum.
 Et referendo ad apparuerit, effectū apparitionis significat: quo-
 niam apparebit tunc viuificans nos in corpore, immortalī vita.
 Si autē refertur ad Christum, causalis est enuntiatio: pro quanto
 Christus est causa vitæ nostræ, quæ in deo modo est abscondita
 cū Christo. *Tunc & vos apparebitis cum ipso in gloria.* Ecce fructus
 sentiendi & querendi quæ supra sunt, ecce terminus absconditæ
 vitæ cū Christo. Tunc enim & vos apparebitis vniuerso mundo
 manifesti cum eodem Christo, cum quo modo estis absconditi:
 apparebitis autem non qualitercunque, sed gloriosi. Sub gloria
 enim intelliguntur omnes partes beatitudinis & animæ & cor-
 poris. *Mortificate ergo membra vestra quæ sunt super terram.* Explica-
 tis quæ supra sunt, explicat non quæ super terram, inferendo ex
 eadem radice: quia scilicet mortui estis secundum animam iis
 quæ super terram sunt: consequens est vt mēbra vestra quoque
 quæ super terram (hoc est, in infima membra vestra) mortifice-
 tis. Quæ sunt autē ista membra, subiūgit: *Fornicationem, immun-
 ditiam, libidinem, concupiscentiam malam, & auaritiā quæ est idolo-
 rum seruitus.* pro, cultus. Recole superius dictum in expoliatione
 corporis peccatorū carnis: & non miraberis hæc vitia appellari
 mem

membra. Sicut enim vniuersitas peccatorum appellatur corpus, ita particularia peccata appellatur membra. Et nominat ea membra vestra, quia peccata ex nobis sunt, iuxta illud: Perditio tua Israel ex te est. Et dicit super terram, e regione operum spiritualium quae sunt velut membra spiritus tendentis sursum. Per fornicationem autem & immunditiam vniuersa peccata venerea in opere intellige. Per libidinem autem & concupiscentiam malam interna delicta intellige. Ita tamen quod concupiscentiam malam non restringas ad venerea, sed prout in scriptura extenditur, non concupisces uxorem, non rem, &c. Dicitio autem interpretata libidine, discordes habet interpretes. videtur tamen sonare morbum animae. Et quoniam distinguitur à concupiscentia mala, absonum non est ut delectatio mala significetur. Ita ut inter peccata describantur à delectatione & concupiscentia. Delectatio siquidem communis est omni morbo animae: quum etiam ira quae ex tristitia causatur in delectationem terminetur, & tristes ipsa tristitia delectentur. ¶ Auaritiam autem appellat cultum simulachrorum, eo quod avarus colit aurum & argentum, quemadmodum colens simulachra. Cōueniunt siquidem & in materia & in affectu idololatra & avarus. Vterque enim aurum praepōnit deo in affectu suo. Propter quae venit ira dei super filios incredulitatis. Venit, est temporis praesentis. Et dicitio interpretata incredulitatis, interpretatur inobedientiae seu insuasibilitatis. Sunt enim hic eadem verba cum scriptis ad Ephe. 5. Et adiicit minas, ut etiam ex timore penae moueantur: vel potius ut cognoscant ita deo placere bona quod displicent mala culpa: & praesertim haec, eo quod etiam in praesenti vita punit pertinaces in his. *In quibus. subaudi vitiis. Et vos ambulastis aliquando quum vinceretis in illis.* dixerat siquidem, mortui enim estis. Vbi aduerte quod à principio huius capituli vsque ad hanc particulam locutus est ex conditione illa, si confurrexistis Christo, inferendo quærite, sentite, mortificate: modo autem affirmat ipsos Colossenses ambulasse cum aliis Gentilibus in huiusmodi vitiis. Et propterea significatè dicit, & vos ambulastis. Et subiūgit non iam ex cōditione inferendo, sed absolute, *Nunc autem deponite & vos omnia.* Quia de facto baptizati estis, ideo nunc deponite & vos omnia, tam dicta quam dicenda vitia. *Iram, indignationem, malitiam.* Tria animi peccata progressu quodam supputat. Ex ira nanque nascitur indignatio, seu (ut aliis interpretibus placet) furor: & inde oritur malitia, quae machinatur ad malum alterius. *Blasphemiam. in deum. Turpem sermonem de ore*

vestro. quia non erat in potestate eorum tollere turpem sermonē
 ex alieno ore. *Nolite mentiri inuicem.* Tertium locutionis peccatū
 explicat mendacium, quod est ad fallendum proximum: vt his
 tribus (blasphemia contra deum, turpi sermone cōtra seipsum,
 & mendacio cōtra proximum) vniuersa oris peccata cōprehen-
 dat. *Expoliantes.* pro, exuentes. Sed nec hoc explicat participium
 Græcum præteriti tēporis actiuum. & clarius sonaret si legere-
 tur quum exueritis, præteriti tēporis. & similiter quādo subiun-
 getur, & induentes nouum, legendo & indueritis nouum. *Vos*
veterem hominem cum actibus suis. Superfluit vos. Non hortatur vt
 exuant, sed ex eo q̄ exuerūt in baptismo seiplos veterē hominē,
 rationē reddit deponēdi vitia oīa supradicta. In baptismo siqui-
 dem profiteamur exuere nos veterem hominē: hoc est, vetustatē
 vitæ cū omnibus partibus suis. Vetustas vitæ est deformitas vitæ
 per peccata. Quæ ideo vetustati assimilatur, quia defectus est &
 corruptio vitæ spiritualis tendens ad æternam mortē. Et dicēdo
 cū actibus suis, insinuat per veterē hominē significari ea quæ in
 nobis sunt vitia per modum habitus. *Et induentes.* pro, & quum
 indueritis. similiter in baptismi professione. *Nouum.* hoc est, no-
 uam vitā. Hominem nouū appellat spirituale vitam fidei, spei,
 charitatis, &c. eo q̄ initiū est vitæ æternæ, quæ semper est noua,
 nihil defectus habens. *Eum qui renouatur.* Superfluit eum. Dicit
 utrūque (scilicet nouū qui renouatur) vt intelligamus non nouū
 in termino, sed in via. nouus enim in termino erit quum erimus
 beati: tunc siquidē ita erit nouus q̄ nō amplius renouabitur: mo-
 do autē & est nouus & renouatur cōtinuo profectu. *In agnitionē*
dei secundum imaginem eius qui creauit eum. Superfluit dei. Penes
 quid renouetur explicat dicendo in agnitionē: hoc est, magis ac-
 magis accedēdo ad agnitionē, non quamcunque, sed secundum
 imaginem dei qui creauit eum. Imago dei ad quā creatus est ho-
 mo nouus quatenus nouus, est imago ordinis gratiæ: quemad-
 modum imago ad quam creatus est homo, est imago in ordine
 naturæ. Et significatur per hoc q̄ homo nouus quatenus nouus
 renouatur proficiēdo in agnitione similitudinis infusæ per fidē,
 spem, charitatem, misericordiam, & reliquas virtutes infusas. in
 his enim est imago dei, in qua creauit nouum hominē quatenus
 nouū. Et dicit creauit eū, quia imago gratiæ nō educitur de po-
 tentia subiecti, sed creatur à deo. *Vti non est masculus & femina,*
Gentilis & Iudæus, circūcisio & præputiū. Superfluit masculus & fe-
 mina. *Barbarus & Scythæ.* Superfluit & *Seruus & liber.* Superfluit

&c. *Sed omnia & in omnibus Christus.* Aduerbiū vbi, nouum homi-
 nem, seu (quod idem est) imaginem, in qua creatus est, demon-
 strat, & explicatur q̄ in nouitate quam habemus in baptismo,
 nulla est differentia nationum, professionum, conditionum, &c.
 sed Christus in omnibus cuiuscunque nationis, conditionis, &c.
 sint, est omnia: hoc est, est ratio omnium actionum & motuum,
 & donorum, & reliquorum spectantium ad nouum hominem:
 utpote caput, ex quo sensus & motus in omnibus est. *Induite vos.*
 pro, sitis induti, ergo sicut electi dei. Ex hoc quod in baptismo in-
 duerunt nouum hominem qui renouatur, explicat monendo ea
 quibus renouatur, ut sint similes electis dei. *Sancti.* hoc est, mun-
 di. *Et dilecti.* Electio beneficium est respectiue ad alios non ele-
 ctos: sanctitas munditia est à peccatis, dilectio autem beneficiū
 est, quo deus vult eisdem bonum vitæ æternæ. *Viscera misericordie.*
 pro, miserationum. Ecce prima pars noui hominis qua renoua-
 tur nouus homo, intimi affectus miserationum, proculdubio ad
 commiserandum alios. *Benignitatem.* misratio mala proximi
 respicit, benignitas bona. est enim feracitas bonorum. *Humilita-
 tem.* Virtus animo superbiæ opposita significatur: quæ est custos
 habētis ipsam. *Modestiam.* pro, mansuetudinem, moderatricem
 iræ & audaciæ. *Pasientiam.* pro, longanimitatem, extendentem
 animum ad æternitatis beatitudinem post hanc vitam futuram.
Supportantes inuicem. in onerosis conuersationibus, dum vnus
 alteri quandoque oneri est ob malum pœnæ, & etiam quando-
 que ob malum culpæ. non fuit enim bonus qui non potuit tole-
 rare malos. *Et donantes vobismetipsis si quis aduersus aliquem habet
 querelam.* Quod dicit donantes vobismetipsis, nō sonat quod dones
 tibiip̄s: sed quod inter vos ipsos condonetis iniuriam ei qui fe-
 cit, si contingat q̄ aliquis aduersus alium habeat causam quere-
 læ. *Sicut & dominus.* pro, Christus, donauit vobis, ita & vos. Ne gra-
 uis videretur hæc pars noui hominis, exemplum Christi adiecit:
 ut imitatio Christi facilem reddat conditionem. *Super omnia au-
 sem hac charitatem habete.* Superfluit habete. refertur enim ad ver-
 bum sitis induti. Est siquidem sensus: super omnia autē hæc sitis
 induti dilectionem. Et ratio quare dicit super omnia hæc, sub-
 iungitur: *Quod.* pro, quæ, est vinculum perfectionis. Dilectio ideo
 super oēs antedictas virtutes ponitur, quia in ipsa consistit per-
 fectio per modum vinculi. est enim dilectio ligans amantes. Ita
 q̄ duo attribuuntur dilectioni: & q̄ perficit hominem (& hoc
 est speciale: quum nulla virtus moralis consistat in dilectione) &

& ꝑ perficit per modum vinculi ligantis amantes, inter quos est deus. est enim sermo de dilectione, qua diligimus deum in seipso, & alios propter deum. propter quod merito super reliquas virtutes locatur. *Et pax Christi.* pro, dei, exultet, pro, palmam obtineat. *In cordibus vestris.* Pax dei fundatur in charitate & reliquis virtutibus: vt pote quæ est tranquillus ordo charitatis & aliarum virtutum in anima. Et propterea illa attribuitur palma in cordibus nostris: vt quasi palmam victoriæ obtineat tranquillus ordo charitatis & reliquarum virtutum. Et vere in tali ordine habetur palma. *In qua.* pro, in quâ, & *vocati estis in vno corpore.* Quæadmodum pax singularis personæ consistit in tranquillo ordine virtutum vnus animæ, ita pax ecclesie seu plurium fidelium consistit in tranquillo ordine eorundem inter se & ad deum. Et de hac loquens Paulus dicit, in quâ & vocati estis in vno corpore: hoc est tanquam membra vnus corporis. Et quoniam in hac pace clauditur pax cuiuslibet singularis personæ, ideo directe loquendo de pace communi, implicite loquitur de pace cuiuslibet singularis. *Et grati estote.* Vniuersæ virtutes abolerentur si deesset gratitudo. *Verbum Christi habitat in vobis abundanter.* Hactenus partes noui hominis in parte affectiua monstrauit: modo in parte intellectiua noui hominis partes manifestat: vt cõplete tractet ea quibus reddimur idonei in partem sortis sanctorum in lumine. ¶ *Verbum* inquit Christi quod est Euangelium, nõ hospitetur: sed habet in vobis, non qualitercunque, sed abundanter. Ipsamq; abundantiam explicando subiungit, *In omni sapientia docentes.* proculdubio indoctos. Et hæc est prima abundantia. *Et commoneat vosmetipsos.* Secunda abundantia est vt nos ipsos in omni sapientia admoneamus. Quod potest dupliciter intelligi. vel vt quilibet moneat seipsum, in omni sapientia excitando seipsum. vel vt inter nos ipsos monitionem exerceamus, vt alter alterum moneat. *In psalmis, hymnis, & canticis spiritualibus.* Superfluit in, & ad sequentia referuntur. *In gratia cantantes,* psalmis, hymnis & canticis spiritualibus. *In cordibus vestris deo.* ꝑ, in corde vestro domino. Contemplatio interna per modum canentis in gratiarum actione describitur, nõ in solo intellectu, sed redundans in affectum gaudentem. Instrumenta autem assumenda ad meditandum describuntur psalmi, hymni, & cãtica spiritualia: quoniam meditatio horum nõ solum intellectum pascit, sed affectum mouet. *Omne quodcunque.* hic faciendum est punctum. Reliquum erat post partes noui hominis tam in affectu quàm in intellectu descriptas, vt

R

partem

partem eiusdem circa operis executionē describeret. & propterea ultimo loco dicit omne quodcunque. Mutilus est sermo: subauditur enim verbum substantiuum fit. *Facitis. pro, faciatis, in verbo aut in opere, omnia in nomine domini nostri Iesu Christi, gratias agentes deo & patri per ipsum.* Ecce generale praeceptum ad omnes executiones, tam in verbo quam in opere, vt fiat in nomine domini Iesu, gratias agendo deo & patri per ipsum dominū Iesum. Quod dicitur in nomine domini Iesu, nō intelligitur oportere actualiter inuocare nomen domini Iesu in omni opere & locutione: sed oportere reuocare nomen domini Iesu. Quod tūc fit quum in fide Iesu, quum cōfidendo in Iesu loquimur aut operamur. Secus autem si cōtingat fieri, non oportet semper interuenire peccatū, sed perditionē meriti. Christianus enim existens in peccato mortali, reddendo depositum, honorando parentes, & similes actus virtutum informes exercendo absq; relatione ad Christum, non peccat: quū non sit deterioris conditionis Gentili hęc eadē exercente. meritorij tamen non sunt huiusmodi actus. Vnde & Paulus nō vt partes hominis, sed vt partes hominis noui hęc praecepit. *Mulieres. pro, vxores, subdite estote viris sicut oportet in domino.* Postquam explanauit generaliter ad omnes partes noui hominis, manifestat in specie partes eiusdē ad coniuges, ad patres & filios & seruos ad dominos, &c. Non mādāt vxoribus subiici absolute maritis, sed cum duabus conditionibus, scilicet sicut oportet, & in domino. *Viri diligite vxores, & nolite amari esse ad. pro, erga, illas.* Praecepta sunt clara dilectionis & dulcedinis. *Filij obedite parentibus per omnia.* Non possumus siquidem reddere æquiuales parentibus, & propterea dicit per omnia. *Hoc enim placitum est in domino.* Superfluit in, Praeceptum legis manifestat, hoc esse placitum domino. *Patres nolite ad indignationem prouocare filios vestros.* Superfluit ad indignationem. *Vt non pusillo animo fiant. pro, ne tristitia animo concidant.* Hinc apparet quod non est idem praeceptū patribus hic & ad Ephesios. ibi enim prohibetur prouocatio filiorum ad vindictam: hic autē prohibetur prouocatio absolute. Et ratio subiungitur, ne tristitia deiciat filiorū animos: quod perinde est ac effici pusillanimes. Vnde prouocatio crebrā significat obiurgationem. Quum enim filij in omnibus aut fere omnibus arguantur, apprehendunt se nihil boni facere, & inde deiciuntur animo ad aggrediendum bona opera. & sic aluntur pusillanimes: quod est peius vitium, quā nimia animositas. Ibi ergo Paulus monuit

nun
ind
viti
om
me
sed
non
tern
citat
ex a
mini
infe
don
Scie
stat
tia r
habe
li au
ater
ze. pr
bitu
rem
quod
dicti
min
est pe
subi
uis e
ptio

D
solu
feru
ui h
min
exte
stab
sicu
go

nuit ne patres inducerent filios ad excessum animi: hic verò ne inducerent eos ad defectum animi. Vtrunque enim extremum vitij est. *Serui obedite per omnia dominis carnalibus.* Quod dicit per omnia. qualiter sit intelligendum, explicat quum subiungit, *timentes deum. Non ad oculum seruientes, quasi hominibus placentes, sed in simplicitate cordis timentes deum.* Instruit siquidem seruos non solum circa obedientiam exteriorem, sed præcipue circa internam rationem obediendi, vt sit timor dei exclusa omni duplicitate. Et hoc magis explicans subiungit, *Et quodcunque facitis, ex animo operamini sicut domino.* supple Christo seu deo. *Et non hominibus.* Nititur in animis seruorum non solum timorem dei inferere, sed etiam amorem: vt ex amore ad Christum seruiant dominis carnalibus. hæc enim est pars noui hominis in seruo. *Scientes quod à domino accipietis retributionem hereditatis.* Manifestat per hoc, quòd si sic seruiert carnalibus dominis, ipsa seruitia meritoria erunt æternæ hæreditatis. Et ex hoc textu clare habes quòd actiones nostræ quantumcunque ex debito naturali aut legali fiant, si ex dilectione dei fiunt, meritoria sunt vitæ æternæ. Et rationem subdit, *Domino.* Deficit enim, *Christo seruire.* pro, seruitis. Quod enim ex dilectione Christi fit, quanuis debitum domino carnali, Christo exhibetur. & propterea ab ipso remunerabitur. *Qui enim, pro qui autem, iniuriam facit, recipiet quod iniure gessit.* Adiecit hoc, ad hoc, vt serui non desistant à prædictis officiis si iniuria afficiuntur à dominis: quoniam ipsi domini luent penas iniuriarum in seruos. Vnde & subdit, *Et non est personarum acceptio apud deum.* Superfluit apud deum: quanuis subintelligatur. Non impunes euadent domini iniuriantes seruis eo quòd sunt domini: quoniam non erit in illo iudicio acceptio personarum, non habebitur ibi ratio domini.

CAPVT IIII.

Domini quod iustum est & æquum seruis præstate: scientes quòd & vos dominum habetis in caelis. Sententia clara est, vt non solum debita seruis impendant, sed etiam æquitatem erga eos seruent. *Orationi instate.* Complect partes superius inchoatas noui hominis, quas non interceperat interserendo partes noui hominis in singulis partibus, ex quibus constituitur domus: sed extenderat ad omnes ecclesiæ partes tunc temporis. Constabat enim tunc ecclesiæ tantummodo ex domibus: necerat sicut modo constans etiam ex ciuitate. Postquam singulas ergo domos instruxit, instruit modo omnes simul in conuentu,

dicendo orationi instate. *Vigilantes in ea.* scilicet oratione. In gratiarum actione. Et adiungit materiae orationis scilicet cum sociis, subiungendo, *Orantes simul & pro nobis, ut deus aperiat vobis ostium sermonis ad loquendum mysterium Christi.* Non petit pro se orari ad propriam utilitatem, sed ad profectum Euangelij. Nec dicit ut aperiat nobis ostium carceris, sed ostium sermonis. erat enim quasi clausus euangelicus sermo impedimentis predicandi. Vnde & subiungit, *Propter quod etiam vincetus sum.* Non est certum an de vinculis primis loquatur, quum ex Iudaea Romam venit, an de aliis vinculis Romae sibi iniectis. Si de tempore primo vinculorum intelligitur, quum tunc permissum fuerit Paulo predicare in suo hospicio, ostium sermonis clausum significatur relative ad omnes. Si vero de aliis vinculis sit sermo, impedimentum nobis ignotum significatur in clauso ostio sermonis. *Ut manifestem illud ita ut oportet me loqui.* Impedimentum in modo euangelizandi insinuat dicendo, ita ut oportet. *In sapientia ambulate ad eos qui foris sunt.* Postremo partes noui hominis relative ad infideles manifestat, instruendo prudenter conuersandum esse cum iis qui foris sunt, id est, infidelibus existentibus extra ecclesiam. *Tempus redimentes.* pro, euentes. Ad similitudinem ementium, ut edum oblata temporis opportunitate inter pericula cesseret. Et haec est prima explicata pars sapientiae ad eos qui foris sunt, ut sciant uti opportunitate; imo ut sciant quodammodo emere opportunum tempus inter pericula. Altera vero pars est, *Sermo vester semper in gratia sale sit conditus.* Non solum intus debet esse prudentia, sed etiam in sermone. ea enim significatur per sal. Verum ad excludendum sal astutiae aut versutiae & huiusmodi in locutione dicit in gratia: ut sal discretionis conformis sit gratiae diuinae. *Ut sciatis quomodo oporteat vos vnicuique respondere.* Ecce sal in gratia, respondens vnicuique iuxta conditionem vniuersumque aliter enim respondendum est infidelibus dominis, aliter philosophis, aliter plebeis, &c. *Qua circa me sunt, omnia vobis nota faciet Tychicus charissimus, pro dilectus, frater & fidelis minister & conseruus in domino.* Ad propria descendit in calce epistolae. & per quem mittet epistolam nominat, collaudando eum ut illi dent fidem de iis quae penes Paulum erant. Inter alia autem commendatur hic Tychicus quod est fidelis minister, procul dubio Christi in Euangelio. *Quem misi ad vos ad hoc ipsum ut cognoscatur qua circa vos sunt.* Praeteritum misi, non ad tempus scriptoris, sed ad tempus lectionis epistolae refertur. nam per hunc misit epistolam

istolam hanc. *Et cōsoleatur corda vestra. utpote fidelis minister Christi. Cū Ouesimo charissimo. pro dilecto, & fideli fratre. omnes enim Christiani appellantur fratres. Qui ex vobis est. qui vestras est. Omnia quæ hic aguntur. pro sunt. nota facient vobis. ambo. Salutat vos Aristarchus concap. iuius meus & Marcus consobrinus Barnabæ, de quo accepistis mandata. Barnabam refert relatiuum quo: ut testantur subiuncta. Si venerit ad vos. suscipite illum. Marcus enim erat consalutans. Quæ autem fuerint hæc mandata. scriptum non est. Et Iesus qui dicitur iustus. qui sunt ex circumcissione. Hi tres enim erant ex ludæis facti Christiani. Hi soli sunt adiutores mei. Loco harum trium dictionum (sunt adiutores mei) legendum est cooperatores in regno dei. Inter eos qui erant ex circumcissione. tantum hi tres erant cooperatores Pauli in regno dei quod intra nos est. Qui mihi fuerunt solatio. De domesticis Pauli intelligendum. hoc est: nam Romæ erat Petrus ex circumcissione magnus cooperator in regno dei. sed non erat domesticus Pauli. Nec solus Petrus. sed multi alij. ex circumcissione erant fideles: ut patet in epistola ad Romanos. quæ prius fuit scripta quàm ista. Salutat vos Epaphras. qui ex vobis est seruus Christi. Hic est enim cuius superius meminerat. Semper sollicitus. pro. certans. pro vobis in orationibus. Paulus certabat pro eis in doctrina. Epaphras in orationibus. Ut stetit. pro. sitis. perfecti & pleni in omni. Hic fiat punctus. hoc est in re omni. Voluntate dei. hoc est. non vestris meritis. sed diuinæ voluntatis gratia sitis & consummati quo ad vos. & pleni quo ad alios in omni re spiritali. Testimonium enim illi perhibeo quod habet multum laborem. pro. zelum. pro vobis & pro quibus sunt Laodicia & qui Hierapoli. Contermine videntur hæc ciuitates. Salutat vos Lucas medicus charissimus. pro. dilectus. De Luca evangelista loquitur. Et conferendo hoc cum antedicta sententia quod Lucas non fuit ex circumcissione. Et Demas. De quo post hæc in calce secundæ ad Timotheum scribit. Demas me dereliquit diligens hoc seculum. Salutate fratres qui sunt Laodicia. & Nympham & qua in domo eius est. pro. & domesticam eius. ecclesiam. ad differentiam ecclesiæ communis constantis ex pluribus familiis. Et quum lecta fuerit apud vos epistola hæc. Superfluit hæc. Facite ut & in Laodicensium ecclesia legatur. Communem hanc doctrinam iubet esse Laodicensibus. Et ea quæ est Laodicensium vobis legatur. pro. & eam ex Laodicia & vos quoque legatis. hoc est. facite ut & vos quoque legatis illam ex Laodicia. sup. le communendam. Præcipit Colossensibus. facite hanc epistolam com-*

munem Laodicæ vt inter illos legatur, & vt vos quoq; legatis illam nostram epistolam ex Laodicia cōmunicandam vobis. Nec inuenitur Pauli ad Laodicenses epistola digna vt communicetur Colossensibus instructis per hanc epistolam: sicut nec inuenitur quæ vere fuit prima ad Corinthios. Ex his clare liquet Colossas ciuitatē esse prope Laodiciam in Asia minori. *Et dicite Archippo.* Episcopus dicitur hic Colossensium, quem Paulus monendum per subditos censet: tum ad docendum quod non dedecet subditos monere prælatos, suggerendo: tum ad porrigendum ansam Archippo corrigendi subditos per hoc quod ipsimet subditi excitant ipsum ad exercendum officium prælati. *Vide ministerium quod accepisti in domino vt illud impleas.* Considera verborum modestiam: nulla interuenit obiurgatio: sed excitatio vt ipsemet videat vt impleat officium quod accepit, non usurpauit, non in autoritate mundana, sed in domino, vt moueatur intuitu domini ad implendum suum officium. *Salutatio manu Pauli.* Hinc apparet quod aliena manu scripsit epistolam, & solam hanc salutationem scripsit propria manu. *Mementores estote vinculorum meorum.* ad exemplum patientiæ, ad imitandum constantiam in euangelio Christi, ad consolationem vestrarum afflictionum. *Gratia domini nostri Iesu Christi.* Superfluunt hæc quatuor dictiones, domini nostri Iesu Christi. Et sequitur, *Vobiscum, amen.* Solum inquit gratia vobiscum amen: vt absolute dicendo gratia, nulla limitatione arctetur. ¶ Et apud Græcos inuenitur subscriptio hæc, ad Colossenses scripta Romæ, missa per Tychicum & Onesimum. quanuis in argumēto huius epistolæ apud Latinos legatur scripta Ephesi. Constat enim de vinculis Romæ, sed non de vinculis Ephesi.

Caietæ die quinta Martij, 1529.

300

THOMAE DE VIO CAIETANI CAR- DINALIS SANCTI XYSTI,

*in Epistolam Pauli ad Thessaloni-
censes priorem Com-
mentarij.*

* * *

PAVLVS & Siluanus & Timotheus. Solo proprio nomine (nullo adiecto titulo apostolatus aut seruitutis Christi) utitur Paulus in solis duabus ad Thessalonicenses epistolis, propter reuerēciam Silæ qui Siluanus dicitur: cum his enim duobus predicauerat apud Thessalonicam. Et Silas loco Barnabę iunctus est Paulo: ut patet in Actis apostolorū. *Ecclesia Thessalonicensium in deo patre nostro & domino Iesu Christo.* Superfluit nostro. Qualitatem ecclesię Thessalonicensis describit, in deo, quod est nomen naturę. patre, quod est nomen primę personę trinitatis, & domino Iesu Christo, quod est nomen personę filij quatenus homo est in statu glorioso. Vnde per hæc tria significat ecclesiam in fide deitatis & trinitatis & mysterij incarnationis ac resurrectionis & glorię Christi. *Gratia vobis & pax.* Desunt octo dictiones. *A deo patre & domino Iesu Christo.* Solita Pauli saluatio, comprehendens omnia dona diuina ab extremis, primo & vltimo: gratia & pace. Et dicit patre nostro per adoptionem: adiungitq; & domino Iesu Christo, ad significandum Christum hominē largitorē esse omnium diuinorum donorum. *Gratias agimus.* Pluraliter loquitur, specialius propter Siluanum: qui cum eo fuerat cæcus, & pariter fuerat persecutionē passus. *Deo semper pro omnibus vobis.* Quod dicit semper, habitu intellige & affectu. Et quod dicit pro omnibus vobis, intellige utpote acquisitis per nos deo. Et hinc incipit Paulus proponere materiã tractandã in epistola hac. *Memoriã vestri faciētes in orationibus nostris sine intermissione.* Nō solū

R. liij gratias

Gratias agimus, sed oramus pro vobis, & hoc indefinenter, horis & temporibus orandi. *Memores operis fidei vestrae.* Materiam in specie gratiarum actionis explicat in tribus virtutibus (fide, spe, & charitate) singulis virtutibus singulos effectus adiungens. Et fidei quidem adiungit opus, dicendo memores operis fidei vestrae: hoc est, memores fidei vestrae non solum mente & ore, sed factis. monstauerant enim (vt patet etiam in Actibus Apostolorum) Thessalonicenses fidem suam factis. *Et laboris & charitatis.* Superfluit vltimum & adiungit enim charitati laborem, sicut fidei adiunxit opus, memores sumus dilectionis vestrae non solum in animo, sed in labore. Laborauerant siquidem ad sedandum turbam, & ad liberandum Paulum & Silam cum Timotheo. *Et sustententia spei domini nostri Iesu Christi.* Adiungit spei sustententiam: quoniam spei est efficere tolerantiam, & tenere animum sursum: passi siquidem sunt Thessalonicenses ob spem supernae felicitatis. ¶ Et quod dicit domini nostri Iesu Christi non est arctandum ad spem: sed referendum ad fidei, dilectionis, ac spei domini nostri Iesu Christi, tanquam crediti, tanquam dilecti, tanquam sperati. *Ante Deum & patrem nostrum.* Interpretur pluries in hac epistola vtitur ante pro coram. Et hoc quod dicitur coram deo & patre nostro, determinat memores: significat enim quod memores coram deo & patre nostro, & c. ¶ Et adiunxit hoc, ad explicandam non solum veritatem, sed rationem memoriae: vt intelligamus quod memoria praedictarum rerum non solum erat materia gratiarum actionis, sed etiam occasio incitatiua ad prouidendum Thessalonicensibus coram deo & patre nostro per adoptionem. *Scientes fratres dilecti.* Quemadmodum dixit facientes, memores, ita dicit scientes, in prima persona. Et vocatiui est casus fratres. Merito appellat eos fratres dilectos postquam dixerat patre nostro. Rem autem scitam subiungit, *A deo electionem vestram.* Gratias agimus, & oramus scientes electionem vestram a deo: hoc est vos electos esse a deo. Et hactenus proposuit tractanda in hac epistola. Vnde incipit ab hoc vltimo tractare proposita. *Quia euangelium nostrum non fuit ad vos in sermone tantum.* Manifestat electionem Thessalonicensium esse a deo ex parte vtrorumque, scilicet ipsorum qui praedicauerunt, & Thessalonicensium qui audierunt. Et dicit haec ad firmandum Thessalonicenses: non parua siquidem ratio firmitatis est, agnoscere modum quo peruenerant ad fidem Christianam: cum modi ipsi fuerint tum mirabiles, tum veritati innixi

tum alieni ab omni admittione cuiusque mali tam intellectus quam affectus. ¶ Ad hunc igitur finem commemorat qualitatem prædicationis, quod nõ fuit in sermone tantum, more oratorum. *sed & in virtute.* pro, potetia, proculdubio miraculorum. *Et in spiritu sancto.* Dabatur enim per impositionem manuum Pauli spiritus sanctus: vt patet Act. 19. *Et in plenitudine multa.* Dictio interpretata plenitudine, non integre explicatur nisi addatur certitudinis. Ita q̄ legendum est, *Et in plenitudine certitudinis multa.* spectat siquidẽ hæc conditio ad intellectum, explicando q̄ prædicatio fuit collatiua multę plenę certitudinis eorum quæ sunt fidei: hoc est, quod erat ablatiua ab eis omnis hæsitationis, non mediocriter, sed plene: propter multitudinem testimoniorum inductorum ad ea quæ sunt fidei. Et insinuatur per hoc quod multa scripturę sacrę testimonia vltra miracula & spiritum sanctum ad certificandũ eos attulerant. *Sicut scribis quales fuerimus in vobis propter vos.* Ipsosmet Thessalonicensis in testes dictarum trium conditionum citat: explicando q̄ hæc omnia fuerant propter vos, propter vestram salutem. *Et vos imitatores nostri facti estis & domini.* Rationis sumptæ ex parte conditionum euangelizationis adiungit rationem ex parte auditorum: ad monstrandum scilicet eos esse electos à deo: fructus euangelij nostri ad vos fuit quod vos imitati estis nõ solum nos (Paulum & Silam) sed etiam dominum Iesum. Penes quid autem attendatur huiusmodi imitatio, subiungit dicendo, *Excipientes verbũ in tribulatione multa cum gaudio spiritus sancti.* In modo suscipiendi euangelicũ verbum, declaratur hæc imitatio. Et modus integratur ex duobus: altero externo, scilicet tribulatione multa: altero interno, scilicet gaudio spiritus sancti. Vtrunque enim fuerat in ipsis Apostolis prædicantibus, vtrunque fuerat in domino Iesu quũ prædicaret: & propterea Thessalonicensis imitati sunt & Apostolos & Christum, suscipientes cum his duabus conditionibus euangelicum verbum. Ita vt facti sitis forma. pro, formæ, omnibus credentibus in Macedonia & Achaia, hoc est, vt facti sitis exemplares formæ: ad significandum siquidem q̄ non in vno tantum, sed in multis erant in exemplum aliis, in plurali numero dicit formæ. *A vobis enim diffamatus est.* pro, resonuit. *Sermo domini non solum in Macedonia & Achaia, sed & in omni loco fides vestra quæ ad deum profecta est.* pro, dimanauit. Vide differentiam, sermo domini in Macedonia & Achaia, fides verò eorum in omni loco dimanauit. Primum refertur ad euangelium: secundum ad fructum. Ita vt

non sit nobis necesse quicquam loqui. supple, ad manifestandū euangelicum fructum qui in vobis est. Vnde & subdit, *Ipsi enim de nobis annuntiant qualem introitum habuerimus ad vos.* vnde non oportet nos manifestare aliis quales fuerimus ad vos. *Et quomodo conuersi estis ad deū à simulacris.* vnde nō oportet nos manifestare fructum conuersionis. *seruire.* pro, ad seruiendum, deo viuo & vero. Dicit viuo ad differentiam deorum mortuorū, puta Herculis, & aliorum huiusmodi: & similiter ad differentiam simulacrorū quæ non viuunt. Addit autē & vero ad differentiam viuorū dæmonum seu hominum qui colebantur vt dij: quos constat nō esse veros deos. *Et expectare.* pro, & expectandū, *filium eius de cælu.* in glorioso eius aduentu secundo. Vnde & subdit, *Quem suscitauit ex mortuis Iesum.* In vitam enim immortalem & gloriosam suscitatus est, & in cælis residet. *Qui eripuit.* pro, eripit, *nos ab ira ventura.* Continue Christus eripit nos, miserando condonandoq; peccata, à ventura iustitia vindicatiua (quæ ira appellatur metapho- rice) qua punientur iniqui.

CAPVT II.

Nam & ipsi scitis fratres introitum nostrum ad vos, quia, pro quod, non inanis fuit. Postquā attulit rationes tum ex parte prædicationis, tum ex parte susceptionis ad manifestandū Thessalonicenses electos esse à deo, affert modo ad idem rationem ex parte factorum, ex parte operum ipsius Pauli & Silæ qui prædicauerant eis. Ad confirmandum siquidem Thessalonicenses commemorat proprias ipsorum, qui prædicauerunt, conditiones: vt habita earum ratione habeant vnde omni ex parte firmentur in euangelio quod acceperant. ¶ Vnde & primo commemorat ipsi Thessalonicensibus testibus quod introitus suus ad eos non fuit inanis: hoc est, non fuit vacuus veritate, sancto affectu, sanctis operibus, manifestis probationibus: in genere siquidē proponit quod per multas partes subiungendo explicat. Vnde statim è regione subiungit quod plenus fuit probatione & fiducia in deo. *Sed ante passi multa.* Superfluit multa. *Et cōtumelias affecti sicut scitis in Philippis.* Lege Actū 16. de huiusmodi afflictionibus Pauli & Silæ. fuerūt siquidē ibi nudati, virgis cæsi publice, & in carcerē postmodū redacti, ligno strictis pedib⁹. *Fiduciā habuimus in deo nostro loqui ad vos enāgelii dei in multa sollicitudine.* pro, in multo certamine. Nō obstāte q̄ prius passi fuerimus plagas ī corpore, & cōtumelias cōtra honorē, ausi sumus (nō in nobis,

bis, sed in deo nostro) prædicare vobis euangelium, non quali-
 tercunque, sed prædicare in multo certamine aduersus Iudæos,
 intendentes impedire euangelium. *Exhortatio enim nostra.* Ma-
 nifestat quòd non fuit inanis velut erronea, immunda, aut do-
 losa. Vnde dicit, *Non de errore.* Et hoc quo ad intellectum, nul-
 lum siquidem errorem cõtinet. *Neque de immunditia.* Et hoc quo
 ad effectum, nullam siquidem immunditiam cuiuscunque pec-
 cati continet. *Neque in dolo.* Non solum vera & munda fuit
 exhortatio nostra in seipsa, sed etiam ex parte nostri nullus fuit
 dolus: vt aliò tenderemus quàm ad ipsam veritatem & mundi-
 tiam. *Sed sicut probati sumus à deo, vt crederetur nobis Euangelium.*
 hoc est, vt cõmitteretur nobis euangelium. *Ita loquimur.* Omnem
 dolum, omnem errorem, omnem immunditiam excludit mo-
 dus exequendi conformis modo quo probati ipsi sunt à deo ad
 hoc, vt cõmitteretur eis euangelium: probatio siquidem diuina
 ad huiusmodi officium, hæc excludit. Et explanans talem exe-
 quendi modum dicit, *Non quasi hominibus placentes, sed deo.* Ecce
 modus ex parte nostri. Et quantũ importet, sed deo, subiungit,
Qui probat corda nostra. qui examinat intima nostra: nec aliquid
 potest eum latere. Et magis explicando non tanquam homini-
 bus placentes, subiungit quo ad alios. *Neque enim fuimus aliquan-
 do in sermone adulationis sicut scitis.* vos estis testes quòd sermo no-
 ster non fuit assentatorius. *Neque in occasione auaritia, deus testis
 est.* Solus deus intuetur cor. & ideo deum testem inducit quòd
 in corde suo nullam habuerint occasionem auaritiæ. Et hoc di-
 cit ad declarandum non quasi sibiipsis hominibus placentes. Et
 ad idem subiungit, *Nec quærentes ab hominibus gloriam.* Quod
 magis specificans & extendens dicit, *Neque à vobis, neque ab alijs.*
 vbicunque sint. Et hoc manifestat ab abstinentia authoritatiuæ
 status, subiungendo, *Quum possemus vobis oneri esse, vt Christi Apo-
 stoli.* Superfluit vobis. Et legendum est non oneri, sed in graui-
 tate. Ab abstinentia siquidem authoritatis qua vti poruissent, vt
 Christi Apostoli, manifestant quòd nec ab eis nec ab alijs quæ-
 runt gloriam. nam quærentes gloriam, gerunt seipfos in gra-
 uitate: hoc est, in authoritate. *Sed facti sumus paruuli.* pro, sua-
 ues, *in medio vestrum.* E regione ad authoritatis statum plus di-
 cit quàm facti sumus sicut vnus vestrum, dicendo quòd facti su-
 mus suaues in medio vestrum. significat enim seipfos gessisse in
 medio eorum, nõ solum tanquam priuatos, sed etiam tanquam
 cuique exhibentes se morigeros. Vnde & cum hac comitate
 subdit

subdit affectum in officio euangelico. *Tanquam si nutrix foueat
 filios suos, ita desiderantes vos cupide.* circumlocutio est interpretis ad
 explicandum magnitudinem affectus Græcè significatam. ad
 hoc enim addidit desiderio cupiditatem. *Volebamus tradere vobis
 non solum euangelium dei, sed etiam animas nostras: quoniam charissi-
 mi. pro, dilecti, nobis facti estis.* Ne non seruata autoritas minue-
 ret officium, explicat tum magnitudinem nutricis ad filios, tum
 magnitudinem affectus propensi vsque ad impartendum etiã
 proprias vitas. & omnium ratio assignatur charitas erga eos.
Memores enim estis fratres laboris nostri & fatigationis. Non suffi-
 eit euāgelistis comprobare officium suum negationibus malō-
 rū & charitate affectus, sed oportet operibus illud cōprobare. Et
 propterea externum opus contra auaritiam, cōtra quæstum, vi-
 ctumq; ex elemosyna, explicat laborem & fatigationem: vt in-
 telligamus eos non solū operatos esse manibus propriis, sed vsq;
 ad laborem, nec qualitercunque laborasse, sed vsq; ad fatigatio-
 nem. Modus autem subiungitur dicendo, *Noctæ.* Deest enim,
& die operantes. Vtrunque tempus manuali operi expendebatur.
 Ratio verò subiungitur: *Ne quem vestrum grauaremus.* propter ne-
 cessarios sumptus. *Prædicauimus vobis euangelium dei.* Horis itaq;
 vacātib; ab euangelio tam nocte quàm die manibus operabā-
 tur. *Vos testes estis & deus quàm sanctè.* hoc est mundè. *Et iustè.* A
 generali virtute iuste dicit, prout iustum dicimus virū omni ex
 parte bonum. *Et sine querela.* Sæpe interpret vtitur hoc loquendi
 modo, ad significandum nulli datā occasionem querelæ aduer-
 sus eos: vtitur enim pãsiue sine querela. *Vobis qui credidistis.* pro,
 creditis, *affuimus.* Officium euangelicum commemorat compro-
 batum operibus non solū manibus, sed etiã operibus mūdis,
 iustis, & irreprehēnibilibus. & ad hoc deum & ipsos testes affert.
 Et q̄ ipsi sint testes & species operum sanctorum subiūgit, *Sicut
 scitis.* Nemo enim potest esse testis eorum quæ nescit. *Qualiter
 vnūquenque vestrum sicut pater filios suos deprecantes. pro, hortā-
 tes, vos & consolantes testificati sumus. pro, & testificantes.* Quo-
 niam mutilus est sermo, cōgruit subintelligere verbum substan-
 tiuum ante hæc tria participia. Ita quod litera sit, sicut scitis qua-
 liter vnūquenque vestrum, sicut pater filios suos fuimus hortan-
 tes. Et ibi fiat linea, deinde subiungatur: *Vos & consolantes,
 pro, & vos consolantes, & testificantes.* Et tunc subiungitur ma-
 teria exhortationis, consolationis, & obtestationis. *Vt ambul-
 retis digne deo.* hoc est, vt proficeretis pro dignitate dei. *Qui vo-
 cant*

edunt. pro, vocat. vos in suum regnum & gloriam. Vndique rationes
 adunat tum ex parte dei, tum ex parte beneficij vocationis, non
 ad nuptias, sed ad regnum: nō ad gloriam humanā, sed gloriam
 diuinam. Vbi & perspicere potes nullū omisisse officiū: nec ma-
 tris, dicendo tanquam si nutrix foueat filios suos, nō alienos: nec
 patris, dicēdo sicut pater filios. *Idea & nos gratias agimus.* Tractat
 illam particulā, gratias agimus deo semper pro omnibus vobis
 memores operis fidei vestræ, &c. Tractat autē eam continuando
 facta factis: hoc est, factis propriis facta Thessalonicensium. Et
 cōmemorat ea vt materiam gratiarum actionis deo: vt ex pro-
 priis quoque factis consistuntur in fide. *Deo sine intermissione.*
 quo ad habitum & affectum. *Quoniam quum accepissetis à nobis ver-
 bum auditus dei.* hoc est, verbum euangelicum, quo auditur nō ho-
 mo, sed deus, auditu interno. *Accepistis illud non vt verbum homi-
 num, sed (sicut est vere) verbum dei.* In quibusdam codicibus Græcis
 non habetur vt: sed legitur, accepistis illud non verbum homi-
 num, sed sicut vere est verbum dei. vt explicetur absque similitu-
 dinis nota negatū verbum hominum, & acceptatum verbū dei
 quemadmodū in veritate est. *Qui.* Deficit &, *operatur in vobis qui
 credidistis.* pro, creditis. Ab effectu manifestat verbū esse non ho-
 minum, sed dei: quia nō homo, sed deus operatur intus in vobis
 qui creditis, faciens vos non solum credere, sed factis cōprobare
 fidem. Vnde & facta subiungit: *Vos enim imitatores facti estis fra-
 tres ecclesiarum dei, quæ sunt in Iudæa in Christo Iesu.* Prime persecu-
 tiones Christianorū in Iudæa fuerunt & à Iudæis, & propterea
 Paulus Thessalonicēses dicit imitatos esse ecclesias Christianas
 quæ sunt in Iudæa. Et subiungēdo in quo imitati sunt dicit, *Quia
 eadem passi estis & vos à.* Deficit propriis, *contribulibus vestris.* Su-
 perfluit vestris. *Sicut & ipsi.* Subaudi Christiani ecclesiarū in Iu-
 dæa. *A Iudæis.* Similitudo clara est. Verūm de Iudæis subiungit
 multas malas cōditiones ea ratione, quia Iudei excitauerāt tur-
 bam in Thessalonica mediantibus quibusdam malis viris aduer-
 sus Paulum & Silam, & aduersus Thessalonicenses Christianos,
 vt patet Act. 17. *Qui & dominum occiderunt Iesum.* Iudæi siquidem
 impulerunt Pilatum ad occidendum Iesum. & propterea ipsi di-
 cuntur occifores Iesu. *Et.* Deficit proprios, *prophet. is.* Hieremiā,
 Esaiam, &c. *Et vos persecuti sunt.* & nos Christi discipulos perse-
 cuti sunt. *Et deo non placent.* Ad excludendum q̄ Iudæi arbitran-
 tur se obsequium præstare deo persequendo Christianos, hoc
 adiunxit, *Et omnibus hominibus aduersantur.* Et huius exaggera-
 tionis

tionis rationem explicat subiungendo: *Prohibentes nos gentibus loqui vt salui fiant.* hoc est enim aduersari omnibus nationibus mundi. *Vt impleant peccata sua semper.* vt indefinenter addant peccata peccatis, quousque impleant præuisam ac permissam mensuram peccatorum. simili siquidē modo loquitur deus Gene. 15. nondum impletæ sunt iniquitates Amorræorum. *Peruenit enim ira dei super illos vsque in finem.* Superfluit dei. Rationem reddit eius quod dixerat, vt impleant semper peccata sua, quia ira peruenit in illos non secundum quid, sed vsque ad extremum. Ira intercipitur, quum non permittitur augmentū peccatorum. Est enim effectus desertionis diuinæ: ac per hoc plenæ ultionis subsequens. Et hoc impleri continē videmus in obstinatione Iudæorum. ¶ Si tamen intelligatur textus iste de ira præsentis vitæ, impleta sunt hæc Pauli verba paulopost in excidio Hierosolymitano. Tanquam Iudæi impleuerint peccata sua illis 40. annis ad executionē proprij excidij vsque in finem, sine termino: eo q̄ nunquam restituendi sunt in pristinum gradum. *Nos autem fratres.* Commemoraturus perseverantiam Thessalonicensium, interferit modū quo nouit eos perseverare, cōmemorans simul perseverantem affectum proprium erga illos. *Desolati à vobis.* pro, orbat i vobis, tanquam parentes orbat i filiis. *Ad tempus horæ.* hoc est, ad tēpus modicæ moræ, exturbatus siquidem ex Thessalonica & Berrhæa, venerat Athenas. *Aspectu non corde.* Orbationem declarat esse quo ad aspectum corporalem, nō quo ad aspectum cordis. *Abundantius festinauimus.* pro, studiuimus, *faciem vestram videre cum multo desiderio.* Et studium ac desiderium declarat subiungit: *Quoniam voluimus venire ad vos.* Pluraliter dicit voluimus, propter socios. Singulariter tamen subdit de seipso, *Ego quidem Paulus & semel & iterum.* Fortè quòd alij non toriens studuerant venire. *Sed impediuit nos Satanæ.* hoc est, aduersarius proculdubio diabolus. Ratio autem tanti studij ac desiderij subiungitur: *Quæ est enim nostra spes, aut gaudium, aut corona gloriæ pro gloriationis.* Ad futurum tempus aduentus Christi, hæc tria spectare cōstat ex subiunctis. Et gradatim supputat. Primò spem præmij ex fructificatione in illis, deinde gaudium de salute illorum. & demum coronam gloriationis in deo de virili certamine habito ab ipsis conuersis opera apostolorum. *Nonne.* Dicit & vos. Non dicit nonne vos, sed dicit nonne & vos: vt comprehendat cum Thessalonicensibus alias ecclesias doctas ab ipso. *Ante dominum nostrum Iesum Christum.* Vt prædiximus interpre-

utitur ante pro coram. significat quòd coram Christo, & ipsi & alia ecclesiæ ab eis doctæ, erant eorum spes, gaudium, & ratio gloriationis, non coram vanitate hominum. *Estis in aduentu eius.* Superfluit estis. Et non solum coram Christo, sed & in aduentu ipsius eos fore hæc tria significat, ad explicandum communem tunc lætitiã & gloriam. *Vos enim estis gloria nostra & gaudium.* hoc est, quia vos in presenti estis materia tum gaudij nostri, tum gloriæ, claritatis, & splendoris nostri. Filius enim sapiens est & gloria, & gaudium patris.

CAPVT

III.

Propter quod. hoc est, propter tantũ vinculum affectus nostri vobiscum. *Non sustinentes amplius.* supple vos inuiscatos à nobis. *Placuit nobis.* Paulo & Silæ. *Remanere.* pro, relinqui, *Athenis solis.* pro, soli. videlicet absque Timotheo. *Et misimus Timotheum fratrem nostrum.* secũdum fidem & dilectionem. *Et ministrum dei.* Non dicit ministrum nostrum, sed dei ad salutem animarum. *In euangelio.* Deficiunt tres dictiones, Legendum est, *Et cooperatorem nostrum in euangelio Christi.* Erat enim Timotheus & ipse prædicator euangelij. *Ad confirmandos vos.* Ecce ad quid misimus Timotheum. *Et exhortandos.* pro, & consolandos, *pro fide vestra,* hoc est, pro perseuerantia fidei vestræ. *Vt nemo moueatur.* Dictio Græca interpretata moueatur, non videtur posse exprimi vnica dictione: eo quòd significat cedere ob blanditias, sumpta metaphora à motu caudæ canis, cuius est agitatione caudæ blandiri. Vnde posset explicari legendo, vt nemo moueatur blanditiis, subiungendo: *In tribulationibus istis.* Vt enim dictum est, exurbati fuerant Paulus, Silas, Timotheus, & Thessalonicenses Christiani. Et Paulus quidem cum sociis recesserunt. Thessalonicenses autem tracti sunt ad magistratus. Et quoniam dimissi fuerant fideiussione data liberi, timebat Paulus ne blanditiis aliorum Thessalonicensium qui fideiusserant, mutarentur. Et propterea misit ad confirmandos eos & consolandos, vt perseuerarent in fide immoti à quibuscunque blanditiis consanguineorum, amicorum, & huiusmodi. *Ipsi enim scitis quòd in hoc positi sumus.* Accusatiui casus est hoc. Commemorat enim quod ipsi iam sciunt quòd nos Christiani ad hoc (scilicet ad patiendum) positi sumus à Christo. Ac si apertius dixisset, Non sunt afflictiones istæ improuisæ, sed scitis quòd ad afflictiones sustinendas sumus decreti. Et hoc quòd sciuerint manifestat. *Nam & quum apud vos essemus, prædicebamus vobis passuros nos.* subaudi

Christia

Christianos. *Tribulationes sicut & factum est, & scitis. experientia. Propterea & ego amplius non sustinens. vos inuisitatos manere. Quum prius dixisset pluraliter propterea non sustinentes amplius, modo singulariter dicit propterea & ego amplius non sustinens: ad explicandum magnitudinem affectus in seipso erga eos: ut quemadmodum maior erat Sila & Timotheo gradu & dignitate, explicaret quoque se maiorem affectu & officio erga illos. Nisi ad cognoscendam fidem vestram. hoc est, perseverantiam vestram in fide. Ne forte tentaverit vos is qui tentat. Diabolum appellat eum qui tentat: quoniam proprium est eius officium tentare, non ad cognoscendum, sed ad inclinandum & ducendum ad malum. Et per hoc quas superius dixerat blanditias, modo instrumenta esse tentationis diabolicæ insinuat. Et inanis fiat labor noster. Consequenter ad fructum tentationis diabolicæ dicit quod inanis redderetur labor quem Paulus & socij assumpserat euangelizando illis. Inanis autem redderetur non quo ad proprium meritum, sed quo ad fructum in eis. Nunc autem veniente Timotheo. pro, nunc autem quum venisset Timotheus, ad nos à vobis. Descripta missione Timothei, describit reditum eiusdem: ex quo cognouit perseverantiam Thessalonicensium. & annuntiante. pro, annuntiasset, nobis. mihi & Silæ. Fidem & charitatem vestram. Ecce duo præcipua bona Christianorum. Et quia, pro, quod, memoriam nostri habetis bonam semper. Ad differentiam memoriæ in malam partem. Meminerant enim Pauli & Silæ, benedicentes horam, qua venerunt ad eos & conuerterunt eos ad deum, etiam post afflictiones. & propterea dicit semper. Desiderantes nos videre, sicut & nos quoque vos. Superfluit quoque. Hoc est quartum, quod retulit Timotheus. Ideo consolati sumus fratres in vobis. Effectum subsequutum ex Timothei relatione describit. Et utitur (ut aliàs diximus) interpres passivè consolati sumus: hoc est, consolationem accepimus. In omni necessitate & tribulatione nostra per fidem vestram. Quavis nos in afflictione & indigentia simus constituti, nihilominus ob vestram fidem accepimus consolationem multam in vobis: ita quod perseverantia vestra in fide, fuit consolatio nostri in iis quæ patimur. Vnde & subdit: Quoniam nunc vivimus si vos statis in domino. Non solum est consolatio nostri, sed etiam est vita nostra. Hyperbolicus est sermo humano more ad explicandum magnitudinem affectus erga perseverantiam eorum. Quam enim gratiarum actionem possumus deo retribuere de vobis. Magnitudinem affe*

affectus explicat agnoscendo impossibile gratiarum actionem
 tanti beneficii, scilicet quod ipsi perseuerent. *In omni gaudio quo
 gaudemus propter vos ante deum nostrum.* hoc est, coram deo nostro.
 Ecce quod dixerat uiuimus, vita laeta, non letitia mundana, sed in
 conspectu dei. Hinc apparet immensitas dilectionis Pauli, & so-
 ciorum: quod non solum consolationem acceperunt, sed tanto gau-
 dio repleti sunt, propter perseuerantiam Thessalonicensium, ut
 non inuenirent quas gratias referret deo, pensantes magnitudi-
 nem beneficii. *Nocte ac die abundantius orantes.* Tractat consequen-
 ter illam particulam, in principio propositam, memoriam vestri
 facientes in orationibus nostris, sine intermissione. Quod dixe-
 rat sine intermissione, exponit modo, nocte ac die abundantius,
 (hoc est, frequentius, attentius, diutius) orantes, imo supra
 modum. Dictio enim interpretata abundantius, excessum signifi-
 cat, ad manifestandam quodammodo excessiuam orationem.
Vt videamus faciem vestram. non ad carnalem aut humanam con-
 solationem, sed spirituales fructum. De quo subdit, *Et compleamur
 ea quae desunt fidei vestrae.* Non quod deessent eis aliqua ne-
 cessaria ad fidem, sed deerant aliqua cognoscenda, circa myste-
 ria fidei, vel operum & huiusmodi. *Ipse autem deus & pater noster
 & dominus.* Deest noster. *Iesus Christus dirigit viam nostram ad vos.*
 Scribendo orat, primo pro itinere ad eos, deinde pro augmen-
 to donorum in Thessalonicensibus, subiungendo, *Vos autem do-
 minus multiplicet, pro, plus habere, & abundare faciat charitatem ve-
 stram, in inuicem & in omnes.* Duo petit, primo quod dominus fa-
 ciat eos plus habere donorum spiritualium. Deinde specialiter,
 quod faciat abundare donum dilectionis, tum mutuae, tum in om-
 nes. In hoc enim superat Christiana dilectio reliquos amores, &
 non solum est ad diligentes se, sed est ad omnes etiam ignotos,
 & inimicos. *Quemadmodum & nos in vobis.* pro, in vos. hoc est, spi-
 ritualiter. Sic enim fuit, & est dilectio nostra erga vos. *Ad confir-
 manda corda vestra.* Ecce quorsum petit haec, pro Thessalonicen-
 sibus, ut confirmetur corda eorum in fide. Confirmantur autem
 cum duabus conditionibus. Altera est, *sine querela.* Passiue intel-
 ligendum est: hoc est, quod nullus sit aduersus eos querelae locus.
 Et in hoc operum irreprehensibilitatem comprehendit, altera
 est, *In sanctitate.* hoc est, munditia interna. *Ante deum & pa-
 trem nostrum.* hoc est, coram deo & patre nostro. Vtranque condi-
 tionem cupit non coram vanitate hominum, sed in conspectu dei
 tanquam dei, & patris nostri per adoptionem: ut vndique adsit re-

uerentia. *In aduentu domini nostri Iesu Christi.* Superfluit Christi. Et legendum est, *In aduentum domini nostri Iesu.* hoc est, accedendo versus aduentum domini nostri Iesu. Huiusmodi enim conditiones firmatæ, sunt progressus quidem versus aduentum domini Iesu. Paratæ siquidem in euangelio uirgines describuntur euntes obuiam sponso. *Cum omnibus sanctis eius: amen.* Superfluit amen. Gloriosus Christi aduentus describitur cum comitatu omnium sanctorum.

CAPVT IIII.

DE cætero, pro, quod superest, ergo fratres rogamus vos & obsecramus, pro, adhortamur, in domino Iesu. Supererat tractare illam particulam propositam, coram deo & patre nostro. Hæc enim particula (vt ibi dictum est) refertur ad memores. Tractat ita in toto residuo epistolæ huius quam memores sint eorum coram deo & patre nostro: instruendo eos de vniuersis quibus indigebant coram deo & patre nostro. Hæc est enim vera memoria subditorum apud prælatos in iis quæ dei sunt. Vnde & inchoat instructionem, rogando & exhortando in domino Iesu. *Vt quemadmodum accepistis à nobis.* Superfluit vt. *Quomodo oporteat vos ambulare.* non pedibus, sed affectibus ac moribus. *Et placere deo.* Nihil prodesset proficere moribus nisi placeretur deo. Et hæc duo comprehendunt in genere vniuersam vitæ Christianæ formam. *Sic & ambuletis.* Superfluunt hæc tres dictiones. *Vt abundetis magis.* Hinc sumendus est ordo literæ. hoc est enim quod rogant & adhortantur. Est siquidem ordo literæ, Adhortamur in domino Iesu, vt abundetis magis quemadmodum accepistis à nobis quomodo oporteat vos ambulare & placere deo. Rogat enim & hortatur Thessalonicenses bene operantes, vt abundant magis in ambulando & placendo deo iuxta illum modum quo instructi fuerant: quo scilicet oportet Christianos ambulare & placere deo. Instructi siquidem fuerant ore tenus de modo ambulandi & placendi deo. Vnde & eorundem scientiam citat. *Scitis enim quæ præcepta dederim.* pro, dederimus, simul cum Sila. *Vobis, per dominum Iesum.* Ad præcepta refertur per dominum Iesum. Significatur enim quod non propria præcepta, sed præcepta per dominum Iesum dederunt eis. *Hæc est enim voluntas dei.* Explicaturus opportuna Thessalonicensibus præcepta, reducit præcepta domini Iesu (vt pote hominis) in deum, dicendo, hæc est, enim voluntas dei: vt cognoscamus præcepta Iesu esse ex diuina voluntate.

te. *Sanctificatio vestra.* Primū inter opportuna Theſſalonicenſibus præcepta, carnis munditiā ab illicitis venereis continet. Sanctificatio vestra, hoc est, mundificatio vestra. Et quoniā ad diuerſas materias potest referri mūdificatio, explicat materiā intentā subiungendo, *Vt abſtineatis vos à fornicatione.* Vbi prudens lector, nota, quōd quia Gētiles reputabant fornicationem non esse peccatū, ne crederēt ideo eam esse peccatū, quia prohibita est per dominum Iesum, iungit huic præcepto voluntatem dei: vt ſciāt ipsam fuisse prohibitam à deo, & non incepiſſe prohibitionem eius per dominum Iesum. *Vt ſciat vnusquisque vestrum vas suum poſſidere in ſanctificatione & honore.* Ratione explicat prohibitæ à deo fornicationis: quia videlicet est contra poſſeſſionem proprij corporis in ſanctificatione (hoc est, in mūdificatione) & honore. Contra munditiam, ac contra honorē proprij corporis fornicationem esse aſtruit. quod in primæ quoque ad Corinth. 6. dicit: sed hic aliā aſſignat rationem, quam subiungit, *Non in paſſione deſiderij.* Vſurparum iam est apud Theologos nomē paſſionis ad ſignificandum perturbationes animi. Signum de honorationis & immunditiæ corporis in fornicatione, est perturbatio animi concupiſcentis impellens ad fornicandum: imò ipſe vſus corporis ex perturbatione concupiſcentiæ. Vnde per hoc explicauit Paulus rationē immunditiæ & dedecoris corporis, quatenus humanæ rationi naturaliter ſubiecti quo ad illius vſum voluntarium. *Sicut & gentes, quæ ignorant deum.* Adjunxit hoc ad excludendum excuſationem Gentilium attribuentium naturæ huiſmodi vſum corporis in cōcupiſcentia perturbante animum. hoc, inquit Paulus, accidit gētibus ex eo q̄ ignorant deū, ex eo quōd non metiuntur ea quę ſunt animi & vſus corporis ſecundū deum. Igitur ex ignorantia dei & peccāt & excuſant peccatum, *Et ne quis ſuperprediatur.* Superfluit & neque pro, &, circumueniat in negotio fratrem suum. Prohibitæ fornicationi adiungit prohibitum adulterium. Quod honesto ſermone ſignificat à ſupergrēdi & decipere fratrem suum in negotio huiusmodi. Communiter ſiquidem in adulteriis interuenit fallacia aliqua qua adulter velut ſupergrēditur fratrem suum abutendo vxore illius. *Quoniā vix dixit dominus de his omnibus.* Tres rationes aſſert ex parte dei ad uerſus hæc omnia. Quarū prima est, quōd deus est vltor omnium harum iniuriarum: vt hinc timeant cognoscēdo quōd nō erunt impunes. *Sicut. &, prædiximus vobis & teſtificati ſumus.*

Non nouiter hoc dicimus, sed prius & diximus &, teſtificati ſumus

PRIORIS AD THESSALONICENSIS

sumus afferendo testimonia scripturarum sacrarum. Non enim
vocauit nos deus in immunditiam, sed in sanctificationem. Secunda ra-
 tio ex parte diuinæ vocationis ad Christianitatis statum est, quod
 deus vocauit nos ad statum munditiæ à perturbationibus animi,
 à sordibus peccatorum, & non ad immunditias venereas. Itaque
qui hæc spernit, pro, reiicit, non hominem spernit, pro, reiicit, sed deum:
qui etiam dedit spiritum suum sanctum in nobis. pro, in nos. Super-
 fluit hæc. & similiter superfluit etiam. Tertia ratio (quæ per mo-
 dum illationis ex duabus præcedentibus inducitur) ex parte
 ipsius dei habitantis in Christianis per spiritum sanctum sumit-
 tur. Hinc enim fit, vt qui reiicit abstinenciam à fornicatione &
 adulterio, non reiiciat hominem, sed reiicit deum habitantem
 in seipso, per spiritum suum sanctum. Vnde & contra deum iudi-
 cem, & contra deum vocantem, & contra deum habitantem pec-
 cat tam fornicator quàm adulter. *De charitate autem fraternita-
 tis.* Præceptis de spectantibus ad proprias munditias singulorū,
 adiungit præcepta de spectantibus ad dilectionem proximo-
 rum. Quæ tacenda dicit, quia Thessalonicenses seruabant ea,
 nec indigebant amplius moneri. Et propterea subdit, *Non ne-
 esse habuimus, pro, habetis, scribere. pro, vt scribamus, vobis.* Et
 ratio subiungitur, *Ipsi enim vos à deo didicistis. pro, edocti estis, vt
 diligatis inuicem,* ab interno doctore plene docti non egeris ex-
 terno præceptore. *Etenim illud facitis in omnes fratres, in vniuersa
 Macedonia.* Probatio dilectionis exhibitio est operis: liberalitas
 Thessalonicensium extendebat se ad omnes Christianos, non
 solum in ciuitate, sed etiam in vniuersa prouincia Macedonia:
 cuius pars erat Thessalonica. *Rogamus autem vos fratres, vt abun-
 detis magis.* Facitis quidem officium dilectionis: rogamus au-
 tem vt crescat. *Et operam detis. pro, & ambiatis, hoc est, pro ho-
 nore ducatis.* Adiungit etiam præcepta opportuna Thessaloni-
 censis. Et quantum coniicitur ex subiunctis, erant inter eos
 aliqui inquieti, aliena curâtes: aliqui otiosi. Et illi quidem quie-
 tem & aliena postponere, velut ignauiam quandam reputabât.
 Quo cõtra ad eos dicitur: *Rogamus vos, vt pro honore ducatis,
 vt quieti sitis, & vt vestrum negotium. pro, res proprias, agatis.*
 hoc est, vt quieti occupemini circa res vestras, nec hoc reputetis
 ignauiam, sed honorabile. Sunt enim homines aliqui inquieti,
 semper quærentes curam alienorum. Ad otiosos autem dicitur,
*Et operemini. Deest, propriis, manibus vestris, sicut vobis præcepi-
 mus.* Artifices erant isti, quibus præceperant voce vt non so-
 lum

lum manibus suboperariorum, sed etiam manibus propriis operarentur. *Vt honeste ambuletis, ad eos qui foris sunt.* hoc est, ad infideles, qui sunt extra ecclesiam. Volebat enim, vt cum eis seruari decorum, *Et nullius aliquid desideretis.* pro, & nullius indigentiam habeatis. De infidelibus intelligo, hoc est, vt Christiani ita se exhiberent, vt nullius infidelis indigentiam haberent, ne ex indigentia eorum, occasionem incurrerent peccandi. *Nolumus autem vos ignorare fratres, de dormientibus.* Præcepta aduersus tristitiam & luctum pro defunctis adiungit, sciens fortè quòd nimis tristabantur. Dormientes appellat Christianos mortuos, eo quòd surrecturi sunt ad immortalem vitam: ac per hoc tanquam dormientes interim habent. *Vt non contristemini, sicut & ceteri qui spem non habent.* Non dicit, vt non contristemini, sed adiuncto modo, sicut non habentes spem immortalis vitæ corporis. *Si enim credimus, quòd Iesus mortuus est, & resurrexit, ita & deus eos qui dormierunt, per Iesum adducet cum eo.* Conditionali vtitur cuius antecedens tanquam notorium constat, vt indubitatum reddat consequens. Simile quid fecit ad Corinthios scribens, si Christus resurrexit, & nos resurgemus. Ex eo enim quòd constat Christum mortuum esse, & resurrexisse, astruit cõstare quoque quòd deus per Iesum iudicem ac ducem adducet eum ipso Iesu eos, qui dormierunt in spe futuræ resurrectionis. Et ad cumulum consolationis, ordinem manifestat quòd dormientes præuenient alios. Hinc siquidem meliore conditione dormientium audita, merito minorem tristitiam causa dormientium accepturi erant. Hunc itaque ordinem pro ratione reddens consolationis, ait, *Hoc enim vobis dicimus in verbo domini, non in verbo hominum.* *Quia, pro, quod, nos qui viuimus, qui residui sumus in aduentu, pro, in aduentum, domini.* Nota duas conditiones determinantes pronomen. Altera est, vita præsens, ad differentiam dormientium: hoc est, mortuorum. altera est relinqui in aduentum domini, ad differentiam eorum qui ante aduentum domini morientur. Quæ simul iunctæ conditiones, manifestant quòd pronomen nos, non demõstrat Paulum, Silam, Timotheum, & reliquos illius ætatis Christianos, sed electos quí tempore aduentus domini ad iudicium vniuersale relinquẽtur viui. Et dicit qui residui sumus, seu qui relinquimur, propter id quod dictum est à domino Iesu: Filius hominis veniens an inueniet fidem super terram? *Non præueniemus eos qui dormierunt.* nõ præueniemus, inquit, quo ad gloriam immortalis vitæ, quo

PRIORIS AD THESSALONICENSES

ad esse simul cū Christo. Et rationē subdit non præuentionis, manifestando simul id quod dixerat, deus per Iesum adducet cū eo eos qui dormierunt. *Quoniam ipse.* supple Iesus. *Dominus in iussu.* Non descendet seruus vt olim, sed dominus, nō subditus hominibus vt in primo aduentu, sed in iussu. veniet ergo dominus iu- bens. *Et in voce archangeli.* Superfluit &. Vox archangeli potest in- telligi vox angelorū ministrantiū Christo ordinate sub archāge- lo Michaelē qui creditur præesse ecclesiæ: vt quēadmodū scriptū est in descensu dei in montē Sina, currus dei decē millibus mul- tiplex, &c. multo magis in aduentu personali domini Iesu innu- mera multitudo angelorum ordinatorū appareat. ¶ Quæ erit autē huiusmodi vox, quāuis nō scripta, intelligi potest vox tum exultationis tum conuocationis hominū ad iudicium. Potest ni- hilominus intelligi de voce ipsius Christi: nam cōstat ei compe- tere archangeli nomen tūc: quoniam quatenus homo veniet su- premus nuntius, supremi cōcilij diuini de suprema dispositione totius vniuersi. Verū si de voce corporali est sermo, sensus est q̄ veniet in voce sonante ipsum esse archāgelū: ita q̄ nō erit opus indice, nec expectabitur qualitas sermonis: sed ipsa eius vox so- nabit ipsum supremum nuntiū deitatis. Si vero metaphorice su- mitur vox pro manifestatione, sensus est, q̄ descēdet archange- lus manifeste: hoc est, q̄ descendet clare manifestus supremus nūti- us deitatis ad disponendū de nouitate totius mundi. Et hūc reputo esse sensum literalē. *Et in tuba dei.* hoc est, diuinitus con- uocans omnes tam viuos quā mortuos. tubæ enim officiū cō- uocare est. Et quia non humanitus, sed diuinitus erit cōuocatio, ideo dicitur dei. Vere autē erit diuinitus: quoniam hæc tuba est illa vox filij dei, quam audient oēs qui in monumētis sunt. Est enim resuscitatiua mortuorū. *Descendit de celo.* Vbi residet, descendet sensibilibus vidētibus iis qui viuunt in terra. *Et mortui qui in Chi- sto sunt resurgent primi.* pro, primum. E regione ad id quod dix- rat non præueniemus eos qui dormierunt, dicit q̄ dormientes præuenient nos. Hunc enim ordinē clare significat aduerbiū pri- mum. Primū igitur assequentur electi qui mortui fuerāt vitam corporis gloriosam. *Deinde.* Non dicit simul, sed deinde: vt ordo tēporis significetur. *Nos qui viuimus qui relinquimur.* Repetit am- bas condiciones supradictas: manifestē explicans q̄ de electis uiuentibus tunc loquitur. *Simul rapiemur cū illis in nubibus obuiam Christo.* pro, domino, in aëra. Clare Paulus explicat quatuor my- steria. Primū est ordo tēporis inter resurrectionē electorum qui

mor

mortui fuerant, & raptum ad occurrēdum in aera domino. Vbi
 insinuat secundū, quōd electi qui fuerant mortui, resurgent in
 terra & non in aere: alioquin non deinde simul cum illis rapere-
 mur. Tertium est similtas raptus electorum viuentiū, & eorum
 qui resurrexerant. Quartū est quōd electi qui relinquimur non
 moriemur, sed de vita mortali transferemur in vitā immortalē.
 Hoc enim clare significat, repetēdo qui viuimus simul rapiemur
 cū illis. Hoc cōsonat verbis Petri apostoli Actuum decimo: Ipse
 est qui cōstitutus est à deo iudex viuorū & mortuorū. Et ideo in
 simbolo cātamus, & iterū venturus est cū gloria iudicare viuos
 & mortuos. ¶ Nec obstat quod statutum sit homini semel mo-
 ri: quoniā statutū regulare est, illos autē non mori singulare est.
 Et similitur non obstat scripturā dicere & omnes resurgemus:
 quoniā hoc verificatur etiā in illis quo ad terminum resurrectio-
 nis: hoc est quo ad ipsam vitā corporalē ad quā ordinatur resur-
 rectio. ¶ Quod autē dicit in nubibus, nubes glorię significatur.
 Corpora em̄ gloriosa splēdētia, nubē glorię efficiēt: quē ad modū
 videmus in cælo in illa parte quę vocatur via lactea. *Et sic semper
 cū domino erimus.* Nota & sic: absq; mora intercedente: & non ali-
 quanto tempore, sed semper erimus cū dño. Sed cū dicit erimus
 ibi: quia nō perseverabunt in aere, sed vbi erit dominus. *Itaque
 consolamini inuicem in verbis istis. vtpote non humanis, sed diuinis.*

CAPVT V.

DE temporibus autem & momentis fratres. Postquam descripsit
 qualitātē aduentus gloriosi, tractat tempus ipsius aduētus.
 Et dicit de temporibus & momentis, tempora referendo ad an-
 nos seu menses, momenta autem ad dies seu horas. *Nō indigetis
 vt scribamus. pro, scribatur, vobis.* Et rationē subdit, *Ipsi enim diligē-
 ter. pro, exacte, scitis.* Erant enim Thessalonicēses studiosi scriptu-
 rarum. Quōd dies domini sicut fur in nocte ita veniet. Aduerte erudi-
 te lector vtrunque dictum à Paulo, & q̄ dominus veniet mani-
 festus in tuba, &c. & q̄ dies dñi veniet repente, ex improviso si-
 cut fur in nocte. Vtrunq; siquidē est verū: quoniā certum ac de-
 terminatum tēpus qñ veniet, erit ex improviso ac repente, ipse
 autē veniēs tūc repēte & ex improviso, veniet manifestus & glo-
 riosus. Dies itaq; dñi, hoc est modus temporis qñ veniet dñs, assi-
 milatur modo quo fur venit in nocte. Similitudinē em̄ modorū
 explicat aduerbia sicut & ita. Et quoniā immiscuit noctē, ratio-
 nem reddit in quibus erit nocturna dies illa subiungēdo, *Quum
 enim dixerint pax & securitas, tunc repentinus eis superueniet.* pro, in-

PRIORIS AD THESSALONICENSES

stat *interitus*. Ecce quod ex improviso, putantibus esse pacē præsentiū, & securitatem futurorum: ecce quod repente, quod repētinus iniquis nō futurus, sed præsens instat intoritus. Et ne intelligeres q̄ statim repentina morte interibunt corpore, subiungit peius. *Sicut dolor*. Deest, partus. *in utero habentis*. pro, habenti. Parum esset repētē mori, ad cumulum siquidem pœnæ adiungitur sensibilis dolor, quemadmodum dolor partus est mulieri habenti in utero dū parturit & non parit. ¶ Scito quod dictio Græca interpretata dolor, non plane explicabatur: quoniā significat nō dolorem absolute, sed dolorem partus. Et propterea additū est partus. *Et nō effugiēt*. Inevitabilitas mali adiūgitur. Intoritus itaq; non ipsa mors, sed terminus viæ significatur. Ex tunc enim redduntur obstinati in sua malitia tanquā mortui in illa. Et propterea appellatur interitus absq; facultate euitandi malū pœnæ æternæ dānationis. Et hoc proportionaliter intellige de electis viuis tunc, q̄ confirmabuntur in bono: utpote in termino viæ. Simul enim & pari ratione isti iniqui erunt obstinati in malo, & electi confirmati in bono, quum repētē veniet dies domini, terminans viam meriti & demeriti. *Vos autem fratres non estis in tenebris, ut vos dies illa tanquam fur comprehendat*. Nō dicit quod vobis non erit repentina dies illa, sed dicit q̄ vos non comprehendet dies illa sicut fur in tenebris. Fur enim in tenebris cōprehendit bona furando: vos autem quia non estis in tenebris peccatorum, non comprehendemini ab illa die tanquam à fure, nihil perdetis adueniēte repētē illa die. *Omnēs enim vos*. Superfluit enim, *Filij lucis estis & filij diei*. Hebræo more Paulus Hebræus loquitur, habentes lucis copiam filios lucis appellando: & similiter habentes claritatis copiam filios diei appellando. Et tamē proprie geniti sunt à luce spiritali & die spiritali, Christo scilicet. hoc enim dicit ē regione ad noctem & tenebras. Vnde clare subdit, *Non sumus noctis neque tenebrarum*. quo ad statum animæ. *Igitur non dormiamus*. somno negligentiae & peccati. Infert exhortationem ex contrariis cōditionibus Christianorum & aliorum antedictis. *Sicut & ceteri iniqui. Sed vigilemus & sobrii simus*. Non de vigilia corporali, sed de vigilantia mentis est sermo. *Qui enim dormiunt, nocte dormiunt: & qui ebrj sunt, nocte ebrj sunt*. Accommodatæ exhortationis rationē reddit ex iis quæ corporaliter geruntur in nocte. Dixerat enim q̄ nos nō sumus noctis sed diei, & ideo ex hoc q̄ nocturno tēpore homines corporaliter dormiūt & ebrj sunt (cōmuniter enim superueniente nocte inebriantur,

vt nocturno somno digerent ebrietatē) proportionaliter ini-
 qui tanquam filij noctis, & dormiunt in peccatis & inebriantur
 passionibus propriis. *Nos autem qui diei sumus.* Christiani omnes.
Sobrii sumus. E regione ad ebrietatem. *Induti loriceam.* seu thora-
 cem, *fidei & charitatis.* E regione dormitionis vigilātiā descri-
 bit. Vigilum enim est indui thoracem ad protegendum pectus,
 in quo sunt vitalia membra. Vnde & principales virtutes expli-
 cat (fidei scilicet & charitatis) præsentē animæ vitam seruantes.
Et galeam spem salutis. futuræ in æternitate, ad protectionem ca-
 pitis quo erigimur ad superna. *Quoniam non posuit nos deus in*
iram. Rationem adiungit ex parte itatus, ad quem Christus nos
 Christianos asciiuit. Et differentiā aliā inter electos & reprobos
 ex parte dei significat. Negando siquidē q̄ posuit nos deus in irā
 affirmationem insinuat q̄ reprobos posuit deus in irā: iuxta do-
 & trinam eiusdem diffuse scriptā ad Ro. Positi sunt enim reprobi
 ad suscipiendam diuinā iustitiam vindicatiuam in æternū: quæ
 appellatur simpliciter & absolute ira. *Sed in acquisitionem salutis.*
 Constituit deus Christianos ad acquirendam salutem æternam
 non propriis viribus seu meritis, *sed per dominum nostrum Iesum*
Christum qui mortuus est pro nobis. Ecce cuius viribus, cuius merito
 acquirenda est nobis salus. Et vsque adeo, *Vt siue vigilemus siue*
dormiamus. corpore, hoc est, vt in quibuscunque quæ agimus seu
 patimur. *Simul cum illo viuamus.* hic est enim modus acquiren-
 dæ salutis per Christum, vt in omnibus quæ agimus siue pati-
 mur seruemus viuere cum Christo, imò viuere cum Christo sic
 ratio vigilandi & dormiendi. Viuere autem cum Christo est se
 conformare illi mente & animo. *Propter quod consolamini inuicem*
& edificate alterutrum. sicut & facitis. Propter quod, refert diuinū
 beneficium quo constituit nos in acquisitionem salutis per Chri-
 stum tali modo. Hinc enim deducit & mutuam consolationem
 seu adhortationem quæ spectat ad verba, & mutuam ædificatio-
 nem factis. Adiungit autem sicut & facitis: ne putent latere Pau-
 lū virtutes eorū & intelligant q̄ ad perseuerantiā inuitantur.
Rogamus autem vos fratres. Moniturus in specie qualiter subditi
 in prælatos, & prælati in subditos se gerere debēt, incipit à subdi-
 tis erga prælatos. Quos describit à tribus actionibus. *Vt noueritis*
eos qui laborant inter vos. Ecce prima prælatorum actio, labora-
 re inter subditos: hoc est, qui non parcunt laboribus propriis in
 regimine vestro. *Et præsumunt vobis in domino.* Ecce secunda actio
 qua præsumunt non tanquam dominantes, sed in dominorū quam
 serui

PRIORIS AD THESSALONICENSES

serui domini Iesu. *Et mouent vos.* Præesse est authoritatis, labora-
re operis, monere doctrinæ. Hæ sunt partes prælatorū. *Vt habea-
tis illos abundantius.* Pro, in æstimatione. Primum quod debetis ta-
libus est, habere illos in pretio. quod est officium honoris. *In cha-
ritate.* Præcipit & quod honorentur, & quod diligantur. *Propter
opus illorum.* non propter titulum præfidentia, sed propter opus
multiplex descriptum. *Et pacem habete cum eis.* Superfluit &. Ter-
tium quod exigit à subditis erga tales prælatos, est pax cum illis
vt non resistât castigationibus, monitionibus, & huiusmodi, sed
cum ordinis tranquillitate se gerant erga eos exercentes officium
suum. Tria ergo debent subditi prælatis, honorem, amorem, &
pacem. *Rogamus vos fratres.* Ad prælatos dirigitur iste sermo, qua-
tuor continens præcepta. *Corripite inquietos.* pro, *monete inordina-
tos.* vt sint compositi & ordinati in moribus & actionibus suis.
Consolamini pusillanimes. ad aggrediendum seu prosequendum bo-
na opera. *Suscipite.* pro, *subleuate infirmos.* non corpore sed animo,
qui inualidi sunt ad sustinendum aduersa, ad resistendum tenta-
tionibus, & huiusmodi. *Patientes,* pro, *longanimes, estote ad omnes.*
Post tres species defectuum (scilicet ordinis, animi, & virium) ge-
nerale præceptum subiungit longanimitatis seruandæ cū om-
nibus. Animum enim extensum ad æternæ felicitatis futurū bo-
num oportet seruare cum omnibus: vt nullius occurfus abducatur
ab huiusmodi longanimitate, vt omnibus ingerant huiusmodi
longanimitatem: quæ est omnibus summe necessaria. *Videte.* Cō-
munia subiungit mandata. *Ne quis malum pro malo alicui reddat.*
Formaliter intellige malū pro malo reddere: hoc est, intendere
reddere malū ad differentiā intendentis reddere bonū iustitiæ
vindictiæ seu punitiæ pro malo quod aliquis fecerat. Non
enim reddit deus malū pro malo, quū punit: sed bonum iustitiæ
pro malo culpæ. *Sed semper quod bonū est sectamini.* quāuis non pos-
sitis quandoq; illud efficere, *In inuicem & in omnes.* Vt superius
dictum est, proprium est Christianæ dilectionis velle bonum nō
solū mutuo sed ad omnes. *Semper gaudete.* Spirituali gaudio: hoc
est semper materiam gaudij habete. Quod impletur etiam oc-
currentibus quibuscunque tristibus: quoniam in bonum sibi ver-
tunt etiam tristitia viri perfecti, ac per hoc materiam gaudij in-
de habent. *Sine intermissione orate.* horis congruis. *In omnibus
gratias agite.* reputantes omnia diuina esse beneficia. *Hæc est
enim voluntas dei in Christo Iesu in omnibus vobis.* Pro, in vos. Ra-
tio descriptæ vitæ voluntas dei assignatur deducta in Christo

Iesu ad vos: hoc est, in fide Christi Iesu extensa ad vos credentes. *Spiritum nolite extinguere.* Feruorem spirituales in multis quandoque insurgentem mandat nō extingui. ¶ Et bene nota quōd solum spiritum nominat, ad differētiā exteriorum seruatorum: quos non verat extingui. *Prophetias nolite spernere.* Non loquitur de prophetiis Esaia, Hieremīa, & huiusmodi: sed de prophetiis quas non profitemur. ¶ Nec dicit cōplectamini, sed nolite spernere. & si non vultis illas complecti, non tamen iniuriam irrogētis illis spernendo. *Omnia autem probate.* Superfluit autem. examine & discutite prophetias spiritus & reliqua scripta. *Quod bonum est tenete.* Optimum atque tutissimum documentum. *Ab omni specie mala abstinete vos.* Superfluit vos. Nō solum à vere malo opere, sed etiam ab apparenter malo opere abstinendum præcipit. & hoc propter aliorum scandalum. *Ipsè autem deus pacis sanctificet vos per omnia.* pro, totos. Orat pro Thessalonicensibus vt deus mundet illos nō in parte aliqua, sed secundum omnes partes, quas subiungendo explicat. *Vt. pro, &. Integer spiritus vester, & anima & corpus.* In tres partes distinguit hominem: spiritum scilicet, animam, & corpus. Inter spiritum autē & animam differentia est penes officia. Vna siquidem & eadem res est anima & spiritus: sed anima secundum officium viuificandi corpus dicitur, spiritus verò secundum officium intelligendi & volendi spiritualia. quam animæ partem philosophi appellant mentem. ¶ Dicit autem de spiritu & integer: ad significandum hanc partem quæ spiritus seu mens appellatur, constare ex multis partibus. Integratur enim ex intellectu & voluntate. Vnde dicendo integer spiritus, perinde est ac si dixisset, vt spiritus vester tam secundum intellectū, quàm secundum voluntatē. *Sine querela.* Iam pluries diximus passiuè intelligi: hoc est, sine aliqua aduersus spiritum, animam, & corpus querimonia. *In aduentu domini nostri Iesu Christi seruetur.* Explicat in quo iudicio eos sine querela cupit esse. *Fidelis est qui vocauit.* pro, vocat. vos, qui etiam. pro, &. faciet. Orationi adiungit efficaciam non ex propriis orantium aut eorum pro quibus oratur viribus aut meritis, sed ex diuina promissione. Fidelis, inquit, est qui vocat vos deus: hoc est, verax in promissis, ad quæ vos vocat. Nec solum est verax, sed etiam effectus eorum quæ dicit: imò quod exequetur ea quæ dicit vocando vos. *Fratres orate pro nobis.* Agnoscunt seipos quauis doctores & tam perfectos, egere orationibus eorū, quos conuertant. *Salutate fratres quos in osculo sancto.* ad differentiā osculi amoris

ris humani. *Adiuro per vos dominum.* Apostolica auctoritate præcipiētis Pauli est. *Vt legatur epistola hæc omnibus sanctis fratribus.* Superfluit hæc. Et manu Pauli verba hæc scripta significantur, eo quod singulari numero tacito nomine suo dixit adiuro. ut manus propria loco nominis significaret ipsum. Cogit autem adiuratio hæc ut putemus aliquod impedimentum formidatum ad publice legendum conuocatis omnibus hanc epistolam: sed nescimus quod aut quare. *Gratia domini nostri Iesu Christi vobiscum, amen.* Sic enim solito more terminat epistolam Paulus. Et apud Græcos inuenitur subscriptio talis: Ad Thessalonicenses prima, scripta Athenis.

Caietæ die duodecima Martij, 1529.

COMMENTARIORVM THOMAE DE
vio Caietani Cardinalis sancti Xysti, in priorem epistolam Pauli ad Thessalonicenses, Finis.

THOMAE DE VIO CAIETANI CAR- DINALIS SANCTI XYSTI,

*in Epistolam Pauli ad Thessaloni-
censes posteriorem Com-
mentarij.*

* *
*

PAVLVS & Silvanus & Timotheus ecclesie Thessalonicensium in deo patre nostro & domino Iesu Christo, gratia vobis & pax à deo patre nostro & domino Iesu Christo. Quemadmodum in priore epistola, scribuntur persone salutantes, ecclesia salutata, & salutatio. *Gratias agere debemus semper deo.* Hinc incipit narratio commemoratiua augmenti fidei, dilectionis, & paciētiae Thessalonicensium: ut hinc proponatur materia tractanda. Commemorat autem ut materiam debitæ gratiarum actio-

nis deo de illis. Vnde & subiungit: *Pro vobis fratres, ita vt dignum est.* Superfluit ira. Declarat rationem debiti dicendo, vt dignum est. Et explicando subiungit: *Quoniam supercreuit fides vestra.* Non solum augetur, sed multum augetur fides vestra. *Et abundat charitas vniuscuiusque.* Deficit omnium. *vestri inuicem.* Vt neminem excluderet ab abundantia mutuae dilectionis, non sufficit dicere vniuscuiusque, sed addidit omniū. *Ita vt & nos ipsi in vobis gloriamur in ecclesijs dei.* Vsque adeo augetur fides vestra erga deum, & dilectio vestra mutua, vt & nos ipsi gloriamur de vobis in alijs dei ecclesijs. *Pro patientia vestra & fide in omnibus persecutionibus vestris & tribulationibus.* Ecce euidentis materia gloriationis nostrae de vobis, exterior patientia procedens ex constantia fidei non in aliqua, sed in omnibus persecutionibus vestris à contribulibus, & afflictionibus. Hoc enim tunc temporis nouum erat apud Gentiles, quoniam adhuc nō fuerat ab imperatoribus mota persecutio contra Christianos. & primi Gentiles qui leguntur afflicti pro fide, fuerunt Thessalonicenses. Et ideo Paulus merito de ipsis gloriabatur in alijs ecclesijs. *Quas sustinetis in exemplum iusti iudicij dei.* Superfluit in. Nec vsquequaque liquet an exemplum sit casus nominatiui, & referatur ad sustinetis: an sit casus accusatiui, & referatur ad quas. Sensus tamen in idem redit. Et est quod quatenus toleratis huiusmodi afflictiones & persecutiones, estis indicium iusti iudicij dei, in vobis tolerantibus speratum futurum iustum dei iudicium. Quod qualiter verificetur ipse declarabit. Incipit enim hic proponere materiam tractandam. *Vt digni habeamini in regno dei.* Superfluit in. Sustinetis non solum ad iudicium iusti iudicij dei, sed vt vos ipsi digni habeamini regno dei. Non dicit digni sitis (quoniam non sunt condignae passiones huius temporis ad futurum regnum) sed vt digni habeamini ab ipso deo. Et hoc est alterum quod proponitur tractandum. *Pro quo & patimini.* Incipit tractare illam particulam, exemplum iusti iudicij. Et relatiuum quo, refert regnū. Hinc enim tolerantia vestra indicium est iusti iudicij, quod vos pro regno dei patimini. In quo clauditur quod illi à quibus patimini, contra regnum dei agunt. Vere siquidem pro regno dei passi sunt martyres omnes, non solum acquirendo, sed etiam vt seipfos seruent partes regni dei, tales in quibus regnet deus per fidem, spem, charitatem, & reliquas virtutes. *Si tamen, pro, siquidem, iustum est apud deum retribuere tribulationem ijs qui vos tribulant: & vobis, qui tribulamini, requiem vobiscum.* Ecce documentum

POSTERIORIS AD THESSALONIC.

tum iusti iudicij dum vos affligimini pro regno dei, indicatur omnibus q̄ deus discernet inter vos & eos qui affligunt, iusto iudicio retribuendo affligentibus afflictionem, & vobis afflictis refrigerium. Nisi enim hoc indicaretur, stultum esset & vanum pati pro huiusmodi causa. *In reuelationem domini Iesu de celo.* Declarat ipsam iustum iudicium dei quale erit, dicendo in reuelatione. Nunc enim tanquam testis est nobis dominus Iesus per interstitium cœli. Et ideo tempus aduentus eius appellatur reuelatio de cœlo. Et tangitur per quem (scilicet dominum Iesum) fiet iustum dei iudicium. *Cum angelis virtutis.* pro, potentia, eius *in flamma ignis.* pro, in igne flammæ. Describit aduentum domini Iesu, tum à societate angelorum, tum à potentia, cui subduntur angeli, tum ab instrumento elementi ignis quo vteretur. Et describit in specie flammæ: ad differentiam naturalis ignis, tum ex terra consurgentis in specie carbonum ardentium, tum in impresionibus aëris apparentis in specie vaporum accensorum. Aereum siquidem videtur significare: vnde & describitur tanquam descendens de cœlo. *Dantis vindictam.* Participium dantis, refertur ad domini Iesu. Officium describitur ad quod exercendum veniet. *Is qui non nouerunt deum.* Primum puniendorum genus constat ex infidelibus, qui deum fide nō nouerunt. *Et qui non obediunt euangelio domini nostri Iesu Christi.* Alterum damnatorum genus est inobediētium euangelio: sub quo comprehenduntur omnes mali Christiani, inobedientes mandatis euangelicis. *Qui poenas,* pro, poenam, *dabunt in interitu aternas.* pro, interitum æternum. Superfluit siquidem in. & appositue ad poenam dicitur interitum æternum. Semper enim interibunt & nunquā desinent. *A facie domini & à gloria virtutis.* pro, potentia, eius. Et tempus & excellentia causæ describitur. Tempus quidem à facie domini: quoniam ex quo incipiet apparere dominus, erunt obstinati in malo, & incipiet tempus supplicij eorum. Excellentia verò causæ: quoniam sola facies domini in potentia sua gloriosa, sufficiens erit ad vindictam omnium, ne putaret quispiam quod oportebit ibi laborare aut pugnare pro huiusmodi vindicta exercenda. *Quum venerit glorificari in sanctis suis.* Declarata vna parte iusti iudicij futuri (scilicet vindicta) declarat alteram, videlicet præmium sanctorum. Quod à duobus describit, primo à glorificatione, quum venerit glorificari in sanctis suis, vt qui iam glorificatus est in seipso, glorificetur etiam in sanctis, communicando illis etiam corporis immortalem gloriam

riam. *Et admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt.* Ecce alterum.
 Tanta erit glorificatio communicata mundis omnibus qui cre-
 diderunt, vt admirabilis reddatur Iesus in illis. Excellentia glo-
 riæ tunc incogitabilis, tunc visa, admirabilem toti vniuerso red-
 det Iesum etiam in minoribus qui crediderunt. *Quia creditum est*
testimonium nostrum super vos in die illo. Proprios effectus propriis
 adaptat causis, propria præmia propriis adaptat meritis: & pro-
 pterea gloriam admirabilem futuram in die illo, reducit tan-
 quam in propriam causam meritoriam in fidem à gentibus
 adhibitam testimonio apostolico de præmio in illo futuro.
 Vnde ordo literæ est: quia creditum est, ab humano genere, te-
 stimonium nostrum, subaudi de futuris, super vos, Gentiles in
 die illo. *In quo.* pro, in quod, *etiam oramus semper pro vobis.* Per
 modum orantis incipit tractare illam particulam, vt digni ha-
 beamini regno dei. Nunc quidem tractat illam vt materiam pe-
 titionis apud deum: postmodum verò in calce secundi capituli
 tractabit eandem docendo. Dicit itaque, in quod, referendo
 præmium futurum, nos etiam vobis suffragamur orationi-
 bus. *Vt dignetur vos vocatione sua deus noster.* Superfluit sua. Ecce
 quid petunt, vt deus dignos reddat Thessalonicenses vocatione,
 hoc est, efficiat tales, quales vocatio diuina exigit, & hoc relati-
 ue ad deum. Relatiue autem ad proprias ipsorum vires subiun-
 git: *Et impleat omnem voluntatem bonitatis suæ.* Superfluit suæ. *Et*
opus fidei in virtute. pro, potentia. Dicitio interpretata volunta-
 tem, non plene explicatur. significat enim bonam voluntatem
 seu beneplacitum, seu bonum propositum. Petitur ergo vt deus
 impleat in parte affectiua omnem bonam voluntatem bonita-
 tis, omne bonum propositum cuiuscunque boni. Significatur
 enim bonitas, tum ex parte actus, tum ex parte obiecti: nam
 vtrinque oportet bonitatem adesse (& quòd bonum velimus, &
 quòd bene velimus, bonum) sed totum nihil est nisi efficacia di-
 uina adit ad adimplendum huiusmodi voluntatem. ¶ Ex par-
 te autem intellectus vt deus impleat fidei opus in potentia. Im-
 plere opus fidei in potentia, contingit tum potenter tolerando
 afflictiones & persecutiones illatas propter fidem, tum poten-
 ter operando ex fide, quod est gratiæ miraculorum: quæ fidei
 attribuitur ab ipso domino: si habueritis tantam fidem vt gra-
 num sinapis, dicetis monti huic, &c. *Vt clarificetur.* pro, glorifice-
 tur, *nomen domini nostri Iesu Christi in vobis, & vos in illo.* Ratio pe-
 titionis explicatur, non vt Christus, sed vt nomen Christi glori-
 ficetur

POSTERIORIS AD THESSALONIC.

ficetur in vobis sic qualificatis, & vos sic qualificati glorificemini in illo nomine domini Iesu Christi, non in vobisipfis. Et quoniam hoc excedit humanas vires, subiungit: *Secundum gratiam dei nostri. quem colimus. Et domini Iesu Christi.* per quem deriuatur ad nos diuina gratia.

CAPVT II.

Rogamus autem vos fratres. Tractat illam particulam iusti iudicij dei, quantum ad tēpus quo est futurum illud iustum dei iudicium. *Per aduentum domini nostri Iesu Christi.* Obsecratio apta est materia. *Et nostræ congregationis in ipsum.* pro, & nostram congregationem in ipsum. Et potest referri tum nostra præsens congregatio per fidem in ipsum Christum, tum (quod potius quadrat) futura nostri congregatio in ipsum Christum tempore aduentus eius: vt vtrinque obsecratio fiat per futura tunc. *Et non cito moueamini.* pro, dimoueamini, à *vestro sensu.* pro, à mente. Ecce quid rogant vt non facile dilabantur à mente: hoc est, ab eo quod secundum supremam intellectus partem tenet de tempore aduentus Christi. Et dixit hoc: quoniam ex priore epistola Thessalonicenses intellexerant propinquum esse aduentū Christi, & inde tanquam dimoti ab eo quod mente tenebant, ac turbati fuerant. Vnde & subiungit: *Neque terreamini.* pro, turbamini. Vnde autem turbationem & lapsum huiusmodi incurramini, significatur subiungendo, *Neque per spiritum, neque per sermonem, neque per epistolam tanquam per nos missam.* Superfluit missam. *Quasi instet dies domini.* pro, Christi. Quod dicit tanquam per nos, refertur ad singula, scilicet spiritum, sermonem & epistolam. Erant enim inter Thessalonicenses interpretantes per spiritum, tanquam per spiritum Pauli insinuatam in epistola priore, aut in sermone habito coram eis, quod instaret tempus aduentus Christi. Ansam autem accipiebant ex epistola eo quod in prima persona dixerat, nos qui viuimus, qui relinquitur in aduentum domini, simul rapiemur cum illis. Et hæc videret ad litteram ratio huius secundæ epistolæ: ad tollendum scilicet ab eis huiusmodi intellectum. *Ne quis vos seducat vlllo modo.* videlicet explicando spiritum nostrum, aut sermonem nostrum, aut epistolam nostram. *Quoniam nisi venerit discessio.* pro, apostasia. *primus.* Ad tollendū huiusmodi opinionem de propinquitate aduentus Christi, manifestat eis oportere duo præcedere Christi aduentū. Alterū est apostasia, sed non dicit à quo. Græca siquidē dicitio est apostasia: & significat defectionem seu rebellionē ab

obedientia, flatu, professione, principe, &c. Intelligitur autē de apostasia ab imperio Romano. prædicit eis oportere primū deficere gentes ab imperio Romano quā veniat Christus. *Et reuelatus fuerit homo peccati.* Ecce alterum quod oportet præcedere aduentum Christi. & est aduentus Antichristi. Quem describit primo à natura, dicēdo homo. deinde à plenitudine peccatorū, dicendo homo peccati. Et de eo dicit, reuelatus fuerit, quoniam manifestus erit homo peccati: non erit hypocrita (vt non possit cognosci, vt lateat peccatū eius) sed erit manifestus homo peccati. *Filius perditionis.* Hebræo more loquitur, vñdique perditione dignum appellans filium perditionis. *Qui aduersatur & extollitur supra omne quod.* pro, omnē qui, dicitur deus. Ex hac Antichristi conditione apparet quòd Machometus nō fuit Antichristus, nam fecit seipsum flatum dei, nō supra deum. Antichristus autem non solum aduersabitur deo, sed etiam extolletur supra omnem qui dicitur deus. *Aut quod colitur.* Circumloquitur interpres dictionem Græcam, significantem omne id cui debetur veneratio religiosa: qualia sunt quæcunque sacramēta & sacra, siue res, siue loca, siue tēpora. Extollet siquidē se super omnes dies festiuos, tam Christianorū quā Iudæorum, & super reliqua sacramenta & sacra, &c. *Ita vt in templo dei sedeat, ostendens se tanquā pro, quòd, sit deus.* In multis quoque codicibus Græcis, inueniuntur duæ dictiones medię inter dei & sedeat, ita q̄ legitur, ita vt in templo dei, tanquam deus sedeat, ostendēs seipsum quòd sit deus. Et sunt ad clariorē sensum. ¶ Declarat Paulus modū quo Antichristus extolletur supra deum. Et modus est q̄ ipse sedebit in templo dei ostentans seipsum esse deū. hoc est enim extolli supra deum. Nec aliquod determinatum templū significatur: sed in quocunq; templo deo dicato, sedebit tāquam sibi dicato. *Non retinetis.* pro, non meministis. interrogatiuē punctando & legendo. *Quod quum essem apud vos, hæc dicebam vobis?* Reuocat ad memoriam eorum hæc eadem verba eis significata fuisse: arguens per hoc eos, quòd quum hæc sciant ab ore eius, non debebant turbari & adduci in opinionem quòd instaret dies aduentus Christi. *Et nunc quid detineat scitis.* Ordo literæ est: & scitis quid nunc detineat, quid in præsentī prohibeat, occasio sūt moræ. *Vt reueletur.* Deficit, ille homo peccati, in suo tempore. Dicit Paulus quòd Theſſalonicenses nō solum hæc prædicta sciebāt, sed etiā rationē dilatæ manifestationis Antichristi. dixerat enim eis illā rationē Paulus. Quā rationem subiungit, ponēdo eā in scriptis.

Nam mysterium iam operatur iniquitatis tantum. pro, solum. Et hic fiat colon. *Vt qui tenet nunc teneat.* Superfluum duæ dictiones: vt, & teneat. & dicitio interpretata tenet, est illam et quæ interpretata est detineat, dicendo & nunc quid detineat scitis. Vnde litera ista legenda est, *Qui iam detinet, donec de medio fiat.* Et est ordo literæ, nam qui iam detinet, iam operatur solum iniquitatis mysterium, donec de medio fiat. In quibus verbis duo mysteria declarat. Alterum est, quod ratio detinendi est, non potètia aliqua detentiuæ aut prohibitiuæ, sed vt impleantur iniquitates imperij Romani. similis siquidem est hæc sententia illi diuinæ sententiæ Gen. 15. Nondum sunt completæ iniquitates Amorrhæorum. vnde relatiuum qui detinet, imperium Romanum refert. de quo modum detinendi explicat, dicendo quod solum modo operatur arcanum iniquitatis: aperte significando, quod non aliter detinet, quam operando arcanum iniquitatis. Nominat autem integritatem iniquitatum mysterium iniquitatis, quoniam vere arcanum est, & soli deo cognitum quantum iniquitatis implendum est ad hoc, vt Romanum imperium de medio tollatur. Et bene nota formalem sermonem. non dicit absolute quod solum agit mysterium iniquitatis (quod esset nihil boni agere, sed malum solum modo) sed dicit qui detinet, agi tantum modo mysterium iniquitatis: quod est quatenus detinet aduentum Antichristi non detinet autoritate aut merito, sed solum implendo mysterium iniquitatis. cum quo stat quod multa bona & sancta opera etiam efficiat interim, sed non ad detinendum aduentum Antichristi. ¶ Alterum mysterium quod declarat est, quod quum dixisset, nisi venerit apostasia primum, intellectum fuisse nihil aliud significari nisi defectionem multarum gentium ab imperio Romano, nisi modo adiuuaret, donec de medio fiat: aperte significans quod ante aduentum Antichristi oportet non solum esse defectionem gentium à Romano imperio, sed etiam totaliter aboleri Romanum imperium. hoc est enim de medio illud tolli. Quocirca quum adhuc non sit de medio sublatum Romanum imperium, adhuc non est impletum quod Paulus dicit, donec de medio fiat. *Et tunc reuelabitur ille iniquus.* Certum est, quod aduerbium tunc, excludit tempus præcedens (significat enim quod non prius) sed non est certum an affirmet tempus immediate sequens. Non enim dicit & tunc immediate, sed dicit & tunc, sublato de medio Romano imperio reuelabitur ille iniquus. Igitur ex Paulo habemus tria præcedentia aduentum Christi. primum est apostasia: secunda extinctio

ctio: & tertium aduentus Antichristi. Quæ eo ordine vctura prædicta sunt quo sunt enumerata. Quorū primū tantum videmus impletum: reliqua supersunt implenda. *Quem dominus Iesus. Superfluit Iesus. Interficiet, pro, consumet, spiritu oris sui, & destruet illustratione.* pro, apparitione, *aduētus sui eum.* Prima frōte significatur metaphorice tam facilis cōsumptio Antichristi à domino quòd solo flatu oris dominus cōsumet eum: secundū tamē proprietatem verborum significatur q̄ dominus Iesus cōsumet Antichristum: non consumptione corporali, sed cōsumptione spiritali: spiritu oris sui, hoc est, spiritu sermonis Euāgelici, quod ex proprio Christi ore exiit, & eundē destruet apparitione aduentus sui. Cerne differēciam inter cōsumptionem & destructionē. euāgelici siquidem verbi spiritali virtute consumet paulatim auertēdo homines ab Antichristi sequela, & ducēdo ad veritatē euāgelicā. Et quia nō omnes reuocabantur, sed aliqui post aliquos paulatim, multis tamen perseuerātibus vsque ad aduentū Christi, in doctrina Antichristi, ideo dicitur q̄ cōsumet quidem spiritu oris, destruet autē apparitione aduentus sui. Quū enim aduentus Christi incoeperit apparere, tunc totaliter destruetur Antichristus, pro quanto tunc ab omnibus cognoscetur fallacia eius. Vnde hinc habes prudēs lector aliud mysteriū: videlicet q̄ sequaces Antichristi durabunt vsque ad apparitionē aduenientis Christi. *Cuius est aduentus secundum operationem Satanae.* Descriptis principio & fine, describit progressum antichristi: inchoando à dæmone cuius virtute operabitur. Dixerat superius eundem hominē peccati: modo describit ipsum ex Satana (hoc est, aduersario dæmone, qui antonomastice dicitur aduersarius) efficaciam dante actionibus illius hominis. *In omni virtute.* pro, potentia. Ecce primum instrumentum Antichristi, potentia omnis: vt è regione Christi appareat. nam Christus secundum operationem spiritus sancti apparuit, ille secundum operationem satanae: Christus in omni humilitate, ille in omni potentia. est enim sermo de potentia seculari. Et dicitur omnis potentia, quia erit potentia tum diuitiarum, tum vis coactiue & dominatiue, tum deliciarum, &c. *Et signis & prodigijs mendacibus.* pro, mendacij. Signa sanitatum quas mirabiliter conferet, & prodigia apparentium in elementis, appellantur mendacij, tum quia multa erūt præstigiōsa & spectra potius quàm verata: tum quia que erunt vera facta, erunt mendaciter miracula. Vt enim in Euāgelis declarauimus, ea, quæ vere efficiet Antichristus mirabilia

in conspectu hominum, non erunt vere miracula: hoc est supra facultatem omnium causarum secundarum. & propterea omnia sunt signa & prodigia mendacij. *Et omni seductione iniquitatis, pro, iniustitię.* Ecce tertium organum Antichristi: scilicet seductio iniustitię, usque adeo dementabit homines ut iniustitias licitas reputent. Et hic erit non aliqua, sed faciendos iniustos similes sibi. *In qui, pro, in iis qui, pereunt.* Non sufficit Paulo explicare progressum Antichristi, sed explicat etiam fructum eius: in quibus scilicet fructum habebunt hę seductiones eius, dicendo in iis qui pereunt, ad differentiam electorū. Ac si aperte diceret: nō in electis fructificabit, sed in reprobis, qui suapte voluntate pereunt. Vnde & subdit rationē quare pereunt. *In eo quod charitatem veritatis non receperunt, ut salvi fierent.* ideo pereunt, quia non receperunt dilectionē veritatis, non cuiuscunque, sed illius qua salvi fierent. Dilectionem veritatis prędicavit Christus, prędicauerunt Apostoli, prędicat ecclesia Christi. Qui hanc dilectionem recipiunt in mentibus, affectibus, & operibus propriis, salvi sūt: totum enim quod euāgelicus sermo tradit, veritas est. Qui autē hanc dilectionē non receperunt ad hoc, ut salvi fierent, ipsimet seipsos interimunt eo ipso, quod non recipiunt hanc dilectionem, quę sola est medium ad salutem. Non imputent igitur pereūtes alteri, sed sibimet suum interitum, quemadmodum nulli imputare debent, quod non receperunt oblatā eis dilectionem veritatis. *Ideo.* Deficit & Legendum est, *Et ideo mittet illis deus operationem erroris.* Quemadmodum ad Romanos scribit, in pœnam peccati tradidit illos deus in reprobum sensum, & c. ita modo scribit: & ideo quia non receperunt dilectionem veritatis, in pœnā huiusmodi criminis mittet illis deus operationē erroris. Dictione interpretata operationē, non totaliter explicatur nomine operationis: nam significat quandam efficaciam, siue vim intus operantem. Et est sensus, quod mittet illis deus internam vim, seu efficaciam ad errandum. Vnde & subdit, *Vt credant mendacio.* Mirabilis est hęc pœna: quę est & pœna peccati præcedentis, & ratio peccati sequentis. *Vt iudicentur omnes, qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati, pro, iniustitię.* Sed nec sic totum explicatur. nam Gręcę habetur, sed complacentes in iniustitiā. Ne tantę pœnę peccatum existimetur finis, subiungit bonum ad quod hęc mala ordinantur esse bonum diuinę iustitię, dicendo: ut iudicentur omnes de peccato, tum omissionis, quod non
credi

erediderunt veritati, tum commissiōnis, quod cōplacentes fuerunt in iniustitia. hæc enim duo crimina erūt in sequacibus Antichristi. Quorum primum cōtrariatur bono intellectus, secundum bono affectus. *Nos autem debemus gratias agere deo.* Deficit, semper, *pro vobis fratres dilecti à deo, pro, domino.* È regiōe reproborum ad electos Thessalonicenses sermonem cōuertit: materiam gratiarum actionis astruens subiuncta bona. *Quod elegerit nos, pro, vos, deus primitias, pro, ab initio, in salutem.* Magna materia gratiarū actionis, quod ab initio euāgelicæ diuulgationis, absque vestris meritis deus vos elegerit, præferēdo vos reliquis quos non elegit: elegerit autem non ad temporale bonū, sed in salutem æternam. *In sanctificatione spiritus.* Non solum elegit vos in salutem finalē, sed cum gratuitis mediis, altero spectante ad affectum, scilicet mundificatione spiritus: altero spectate ad intellectum: scilicet, *Et in fide veritatis.* In his enim duobus mediis velut ductibus electi lumus ad acquirendam salutem. *In qua, pro, in quod.* Et refert vniuersitatem donorum quæ cōprehenduntur sub sanctificatione spiritus & fide veritatis in salutē. *Et vocauit vos per Euangelium nostrum.* Signum electionis vestræ ab æterno, est temporalis vocatio qua per Euāgelium nostrum deus vos vocauit ad huiusmodi dona. *In acquisitionem gloriae domini nostri Iesu Christi.* Omnia hæc ad quæ vocati estis dona, nihil aliud sunt quàm acquisitio gloriae domini nostri Iesu Christi, vt scilicet cōmunicetur vobis gloria Christi. *Itaque fratres stante.* Redit ad prosequendam illam particulam, vt digni habeamini regno dei. Diuersimode siquidem tractat eam: hortando, imprecando, monēdo, &c. ¶ Infert itaque ex electione & vocatione monitionem ad duo. Alterū est, *state: hoc est, spiritualementer seruate.* Alterū est: *Et tenete traditiones quas didicistis, pro, edocti estis, siue per sermonem, siue per epistolam nostram.* Modus standi, est seruare traditiones. Non dicit nostras, sed per sermonem, seu per epistolam nostrā: quoniā traditiones sunt euāgelicæ. ¶ Vbi & nota prudens lector, aduersus exigentes scripturam de omnibus traditionibus Apostolicis. ecce Paulus aperte dicit, traditiones per sermonem. Tali enim modo habemus symbolum Apostolorum, habemus signare nos signo crucis, habemus festiuitatem diei dominicæ, sacrificium altaris, &c. *Ipse autem dominus noster Iesus Christus.* Ecce imprecatio. *Et deus & pater noster, Iesus Christus nomen est hominis, deus nomen est diuinæ naturæ commune patri & filio & spiritui sancto: pater*

verò noster, nomen est relatiuum ad nos adoptionis. *Qui dilexit nos, eligendo & vocando nos. Et dedit consolationem æternam.* Spiritus consolatio spiritus sancti qua repleti sunt Apostoli in præsentì vita, appellatur consolatio æterna: eo quòd est consolatio non temporalibus sed æternis innixa. *Et spem bonam in gratia.* hoc est, spem non vnã sed vtilẽ virtute gratiæ, non propriis nostris viribus. *Exhortetur. pro, consoletur. corda vestra.* partem affectiuam, extendat quam dedit æternam consolationem ad corda vestra. *Et confirmet in omni opere & sermone bono.* Transpositæ sunt dictiones, opere & sermone. Imprecatur eis in corde consolationem: in omni autem tam sermone, quàm opere bono, confirmationem.

CAPVT III.

DE cætero. pro, cæterum, *fratres orate pro nobis.* Mutuam orationem ad dignitatem regni dei spectare, non est dubium: quum mutuam sit suffragium membrorum regni dei. *Vt sermo dei, pro, domini, currat.* Metaphorice significat orari vt tollantur impedimenta Euangelij, vt currat tũ ex parte prædicatorũ, tum ex parte auditorum. *Et clarificetur. pro, & glorificetur, sicut & apud vos.* quemadmodum apud vos ita apud alios & currat & glorificetur. *Et vt liberemur ab importunis. pro, absurdis, & malis hominibus.* Homines mali dicuntur penes malã dispositionẽ voluntatis: absurdi autẽ penes malã dispositionẽ rationis. Absurda em̃ dicimus inconuenientia secundũ rationẽ. & Iudæos significare videtur, impediẽtes eos, ne prædicet gentibus. Tales enim persecutionẽ excitauerãt in Paulũ & Silam, tum Thessalonicæ, tum Berrhææ. Et forte notat Gentiles qui excitabantur à Iudæis aduersus eos. nam & in Actibus Apostolorum dicitur quòd Iudæi per malos homines concitauerunt turbam. Vtrique tamen sensui quadrat subiuncta ratio. *Non enim omnium est fides.* hoc enim est verum tam de Iudæis quàm de Gentilibus. *Fidelis autem deus est qui confirmabit vos & custodiet à malo.* Quauis omnibus non sit datum credere, vos quibus datum est credere, scitote quòd fidelis in promissis est dominus, tam in futura quàm in præsentì vita, confirmando vos in bono & custodiendo à malo. *Confidimus autem. pro, suãsum autem habemus, de vobis fratres in domino.* Superfluit fratres. Et quòd dicitur in domino, referri potest ad pronomẽ vobis. hoc est, de vobis non in vobisip̃s, sed in domino. tũ ad suãsum habemus: vt sit sensus, suãsum habemus

in domino de vobis, ad differentiam suasionis humanæ. Prima tamen relatio magis quadrat. *Quoniam pro, & quacunq; præcipimus. Deest, vobis, & facitis, & facietis.* Et dicit hoc propter subsequenta præcepta, circa quæ aliqui inter Thessalonicenses deficiebant quauis communiter seruarentur. Propter itaque communem obseruationem dicit & facitis & facietis: propter aliquos autem non obseruantes adiungit præcepta. *Dominus autem dirigat corda vestra in charitate. pro, in charitatem, dei & patientia. pro, & expectationem. Christi.* Sed nec expectatio integre explicat Græcam dictionem significantem perseuerantiam expectantem non sine molestia. Et est sermo de dilectione qua diligendus est deus: & de expectatione qua expectandus est aduentus Christi. Et est sermo imprecatiuus vtriusque doni necessarii ad seruandum præcepta apostolica. *Denuntiamus. pro, præcipimus, autem vobis fratres in nomine domini nostri Iesu Christi. hoc est, in persona, vice domini nostri Iesu Christi. Vt subtrahatis vos ab omni fratre ambulante inordinate, & non secundum traditionem quam acceperunt à nobis.* conuersationem præcipit subtrahi non infidelibus, sed fratribus (hoc est Christianis) tum ambulanti inordinate, tum specialiter ambulanti non secundum traditionem quam acceperunt à nobis. Nec dicit vt subtrahatis vestra, sed vos: est enim quedam excommunicationis species subtrahere conuersationem. Præcipit enim Paulus pro salute inordinate ambulantium & otiosorum adhiberi hanc medelam vt quilibet vitet eos ad hoc vt sic erubescant: vt inferius explicabit. *Ipsi enim scitis.* Declarat traditionem quam acceperunt tum factum tum verbo. Et primo factum, dicendo, ipsi enim scitis. *Quemadmodum oporteat imitari nos: quoniam non iniqui. pro, inordinati, fuimus inter vos, neque gratis panem manducauimus. pro, accepimus, ab aliquo, sed in labore & fatigatione. nocte & die operantes, ne quem vestrum grauarem.* Sententia clara est exemplaritatis, & quo ad compositos mores, & quo ad viuendum ex proprio labore. *Non quasi. Pro, quod, Non habuerimus potestatem. Scilicet viuendi sumptibus vt Christi Apostoli. Sed vt nosipsos formam daremus vobis ad imitandum nos.* Sententia clara est, nec solum factum, sed verbo eadem docuimus. *Nam & quum essemus apud vos, hoc denuntiabamus. pro, præcipiebamus, vobis, quoniam. pro, quod, Si quis non vult operari, nec manducet.* Non dicit, si quis non operatur, sed si quis non vult operari. Et hoc dicit ad differentiam tum inualidorum ad operandum,

tum diuitum non indigentium operatione ad hoc vt viuant propriis sumptibus. In talibus enim locum non habet pena nec manducet. Validis itaque ac non habentibus unde propriis sumptibus viuunt, precipitur si quis non vult laborare, nec manducet. Et est sensus non manducet alieno sumptu, vt vel sic cogatur laborare.

¶ Recole prudens lector precepta omnia obligare quidem ad peccatum, sed non mortale nisi gratia materiae contra charitatem dei, sui ipsius aut proximi. Unde quum huiusmodi precepta non sint in materia contra charitatem, sed praeter charitatem, obligant quidem, sed non ad mortale. *Audiuimus. pro, audimus, enim.* Rationem reddit precepti. *Inter vos quosdam ambulantes inquiete. pro, inordinate: hoc est, in compositis moribus seu actibus. Nihil operantes. manuali opere. Sed curiose agentes.* Vacantes curiositatibus. haec enim tria vitia sese comitantur. Et hi de numero eorum erant, qui proprio sumptu viuere nequibant: nisi labore manuum. Et propterea ipsis in specie Paulus Praecipit subiungendo, *is autem qui eiusmodi sunt, denuntiamus. pro, praecipimus, & obsecramus in domino Iesu Christo. pro, per dominum Iesum Christum.* Vt utroque fungitur Paulus officio, praecipientis & obsecrantis: vt tunc auctoritate, tum amore flectantur, vt auctoritas praecipientis, non ab improviso domino, sed ab effectu salutis eorum proficisci cognoscatur. *Vt cum silentio.* E regione curiositatis & inordinationis dicit cum silentio: nam nec in compositi nec curiosi silent. *Operantes.* E regione ad nihil operantes, dicit operantes, proculdubio manibus propriis. Et fructum subiungit, *Suum.* Deest, ipsorum, *Panem manducant.* Suum non quomodolibet, sed suum ipsorum panem: vt pote propriis laboribus partum: ad differentiationem panis gratis sibi ab aliis dati, qui postquam datus est eis, est quidem panis eorum, sed non est suus ipsorum. *Vos autem fratres nolite deficere benefacientes.* Ad seruantes precepta redit: qui quum essent benefici, ne propter aliquorum otium desisterent ab elemosynis erogandis, monentur a Paulo. *Quod si quis non obdierit verbo nostro per epistolam.* Adiungit poenam: imo explicat superius decretam poenam (vt subtrahatis vos, &c.) restringendam ad inobedientes post hanc epistolam. Intendit siquidem vt velut abolitae praeteritae culpae habeantur: sed si quis non obdierit verbo nostro per epistolam scripto. *Hunc potate, & non commisceamini cum illo, vt confundatur. pro, vt pudeat.* Duas poenas explicat. Alteram: hunc notare, communi discussione, communi iudicio. Alteram facti, & non commisceamini cum illo,

lo, conuersatione communi. Et vtrunque fit vt vel sic erubescat. Vbi & discerne inter pœnam Corinthij & inobedientis: ille excommunicatus traditus est Satanæ propter criminis magnitudinem, iste solum excommunicatur propter paruitalatem delicti. & pensa rigorem primitiuæ ecclesiæ, ex hoc quod propter otium & huiusmodi venialia excommunicabatur moniti non se corrigentes, vt erubescerent. Intellego quæ non ecclesiasticas censuras quibus hodie ecclesia vtitur: sed censuras religiosas quibus claustrales vtuntur: quæ non censuræ ecclesiasticæ, sed pœnæ quædam sunt separantes à templo, vel conuersatione fratrum, vel à mēsa fratrum, & huiusmodi. Tales erant istæ ad Thessalonicenses indictæ pœnæ pro iis vanitatibus, non excommunicationes decretalium. *Et nolite, pro, & non, quasi inimicum existimare.* Dixerat & non commisceamini: moderatur vt sane intelligant, vt non reputent eum tanquam inimicum. *Sed corripite, pro, monete, vt fratrem.* Hinc tractum est quod licitum est monere excommunicatos, & instruere & hortari ad ea quæ salutis sunt. *Ipse autem Deus, pro, dominus, pacis.* Imprecando finit epistolam. Et Iesum appellat dominum pacis, à quo pendet & singulorum & vniuersi pacem. *Dei vobis pacem.* Aptè imprecatur vt dominus pacis det pacem. *Sempiternam, pro semper, in omni loco, pro, in omni modo.* Pacem eis imprecatur omni tempore & omni modo: quod impossibile est regulariter in hac vita. Semper enim durate hac vita aliquis modus aliquahter turbatur, vel ex fomite interno, vel ex externis occurribus. *Dominus sit cum omnibus vobis.* Hæc est saluatio communis Paulo, Siluano, & Timotheo. propria verò Pauli subiungitur, *Saluatio mea manu Pauli.* Ablatiui casus est mea. *Quod est signum in omni epistola.* Hinc conicitur calcem epistolæ ad Colossenses mutilam esse: quoniam caret integritate huius signi. *Ita scribo, Gratia domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis: amen.* Hæc enim saluatio scripta manu Pauli, signum dicitur in omni epistola, & in omnibus epistolis ad ecclesias missis inuenitur huiusmodi integra saluatio in fine, nisi in epistola ad Colossenses: in qua legitur, gratia cum omnibus vobis, amen. & non dicitur domini nostri Iesu Christi, & cætera. ¶ Et apud Græcos inuenitur subscriptio talis: Ad Thessalonicenses secunda, scripta Athenis.

Gaietæ die 17. Martij, 1526.

Thomæ

THOMAE DE VIO CAIETANI CAR- DINALIS SANCTI XYSTI,

*in priorem Epistolam Pauli ad
Timotheum Com-
mentarij.*

* * *

DAVLVS Apostolus Iesu Christi secundum imperium dei saluatoris nostri &. Deest, domini, Iesu Christi spei nostra. Non solum se apostolum Iesu Christi explicat, sed apostolatatum ipsum explicat non quæ situm, sed iniunctum sibi à deo saluatore nostro: naturam exprimens diuinam & officium saluandi nos: vt intelligamus iniunctum ei fuisse Apostolatatum ad exequendum officium salutis nostræ. Nec tantum à deo, sed etiam ab homine domino Iesu Christo iniunctum sibi explicat. Et dicit domini, eo quòd ad statum dominij iam peruenerat Iesus Christus, quum iniunxit apostolatatum Paulo. Adiungitque spei nostræ, eo quòd Christus immortalis iam & gloriosus secundum corpus, est spes nostræ futuræ beatitudinis. Christi nanque resurrectioni innicitur spes nostra quòd erimus quoque nos immortales secundum corpus. *Timotheo dilecto*. pro germano. Eadem dictio habetur hic quæ habita est ad Philip. dicendo rogo te germane (seu germana) compar. Quadrat autè dictio illa tū æqualitum minori, vnde & ibi dictum est germana compar, & hic dicitur germano filio. Significat enim vere ac consone esse ralem. vnde Germanus filius est qui vere est cõsonans patri filius. *Filio in fide*. ad differentiam filij naturalis: vt enim patet Actu. 16. Paulus asciuit sibi Timotheū, quem ex his verbis apparet à Paulo fuisse conuersum ad fidem: alioquin non appellaret ipsum filium in fide. *Gratia, & misericordia, & pax*. Superfluunt coniunctiones.

Noua

Noua salutatio: nam haec tenus salutauerat, gratia & pax: modo
 tria dicit, gratia, misericordia, pax, ea ratione quod praelatis inaxi-
 me necessaria est misericordia: tanquam loco dei, cui proprium
 est misereri, praesunt. *A deo patre & .* Deest, domino, Iesu Christo do-
 mino nostro. Bis dicit domino, semel absolute, domino Iesu Chri-
 sto: iterum relative ad nos, domino nostro. Est siquidem absolu-
 te dominus omnium, & est peculiariter dominus noster tanquam
 sponte seruorum. *Sicut rogavi te.* Completa salutatione inchoat
 tractatum epistolarem. Vbi aduerte quod aduerbium sicut, non ha-
 bet in textu aliquid correspondens ad complendam orationem
 usque ad calcem huius capituli, ubi dicitur, hoc praecipit com-
 mendo tibi. ita quod illic complet Paulus orationem quam hic
 inchoat. Et est sensus, sicut rogavi te, &c. ita hoc praecipit com-
 mendo tibi, quemadmodum olim rogavi te nunc tibi commen-
 do hoc praecipit. Vnde omnia interiecta abhinc illuc usque,
 verè interiecta sunt ad explicandum necessitatem praecipit, &
 quod olim dederat, & quod modo commendat. *Ut remaneres Ephesti-
 quum irem in Macedonia, ut denuntiaret.* pro, ut praeciperes, qui-
 busdam ne aliter docerent. Dictio Graeca interpretata aliter docerent,
 composita est ex alio & doctor, varietatem doctorum clare
 significans. Mandauit Paulus Timotheo, ut praeciperet quibus-
 dam ne essent varij doctores, quod esset variam inducere doctri-
 nam. Et quantum subiuncta insinuant, aduersus illos loquitur
 qui aliam de legalibus doctrinam inducebant. nam tales docto-
 res explicabit paulò inferius. *Neque intenderent fabulis.* Thalmu-
 dicas fictiones prohibet. *Et genealogijs interminatis.* Non dicit ne-
 que intenderent genealogijs, sed addit interminatis: quæ scilicet
 sunt sine termino in sacris seu authenticis scripturis: multæ
 enim genealogiæ tunc temporis erant interminatæ. Et ratio-
 nem huius ultimi subdit, *Quæ quæstiones præstant magis quam adifi-
 cationem.* pro, dispensationem, dei quæ est in fide. Interminatæ si-
 quidem genealogiæ quod præbeant quæstiones, clarum est. Et
 quod magis multiplicandis quæstionibus profint quam diuinæ
 dispensationi seu gubernationi quam exercet deus in fide, Pau-
 lus docet. nam ad dei gubernationem qua gubernat ea quæ sunt
 fidei, parum aut nihil prodest notitia huiusmodi genealogiarum:
 ut patet de multis genealogiis quas habemus in libris Paralipo-
 menon. *Finis autem præcipit est dilectio.* Dixerat ut praeciperes
 quibusdam ne varij essent doctores: & propterea vanitate finis
 omnium præceptorum legis explicat: ut ipsa vanitate finis præ-
 cepto

ceptorum, varietas arguatur doctorū. Finis, inquit præcepti est dilectio, non qualiscunq; sed procedens à triplici fonte. Primus est. *De corpore puro.* hoc est affectu puro, à passionibus & à malitia. *Et conscientia bona.* Secundus fons est applicatio scientiæ: applicatio inquam bona, ad agendum, ad cauendum, &c. Multi enim habent applicationem scientiæ malam, & innumera mala inde sequuntur. *Et fide non ficta.* Tertius est hic fons vltimo loco scriptus: eo quòd duo primi naturæ sunt, hic autem tertius reuelata est gratiæ. Et dicit fide non ficta, propter hypocritas in fide qui fingebant se Christianos, & nec erant Christiani nec Iudæi.

¶ Discurre per præcepta: & inuenies omnia ordinari ad dilectionem talem: huiusmodi enim dilectio est dilectio dei & proximi ex vera fide in intellectu, & ex puro corde in affectu, & ex cõscientia bona in applicatione & executione, quæ perficit & mã data primæ & secundæ tabulæ. ¶ Hæc sunt quæ Paulus proponit tractanda in hac epistola. Verum antequam sigillatim particulas propositas tractet, necessitatem commemorat remissionis Timothei Ephesi ad præcipiendum quæ dixit, ex casu aberrantium ab his. Vnde dicit, *A quibus.* præceptis & cõditionibus finis præceptorum. *Quidam aberrantes.* Similes pseudoapostolis significat. *Conuersi sunt in vaniloquium.* ab utili doctrina. *Valentes esse legisdoctores.* Hinc apparet Iudæos esse istos, qui doctrinam legis Moyfi ingerebant. Et hinc conicitur istos esse, quos appellauit alia docentes. Et iungitur vaniloquio non doctrina legis, sed voluntas vtendi officio doctoris legis versa dicitur in vaniloquiū. Et ratio subditur, *Non intelligentes neque quæ loquuntur.* ipmet præcepta legis. *Neque de quibus affirmant.* obligati ad præcepta legis. *Scimus autem quòd bona est lex.* Intendit Paulus commemorare, vt Timotheus non solum præcipiat vitari fabulas, & quæstiones de genealogiis, sed etiam doctores legis Moyfi male applicantes illam: quod esset, si applicarent illam ad obligandum iustificatos in Christo. Et propter hoc non reprehendit legem, sed laudat eam, dicendo, *scimus autem quòd lex bona est.* Vituperat autem malè applicantes eam subiungendo, *Si quis ea legitime vitatur.* hoc est, si quis eam secundum ipsammet legem applicet, Et ne vageris quærendo quid est legitime applicare, explicat subiungendo, *Scientes.* pro, *sciens hoc.* Ecce legitimus vsus, sciens hoc. *Quia.* pro, quòd, *lex iusto non est posita.* Formalis est sermo Pauli: nam quum lex non superflue ponatur, & iustus quatenus iustus, non indigeat lege, formaliter verificatur quòd iusto nõ est

lex scripta posita. Rursus quum mediū legis sit pœna, & iustus quatenus iustus nulli sit obnoxius pœnæ, formaliter verificatur quod iusto non est lex posita. ¶ Et intendit per hoc quod quemadmodum malè applicatur lex ad iustos, ita male applicatur ad iustificatos in Christo. & propterea subiungit de seipso iustificato in Christo, Cum qua veritate stat, quod si iustus recedat à iustitia, statim inuenitur in ordine eorū, quibus est lex posita: utpote non iustis. *Sed iniustus*. E regione iusti vniuersaliter, nominat per partes multa genera iustorum. Et primo iniustos in genere. *Et non subditis*. pro, & iis qui subdi nolunt, *impijs*. in patriam ac parentes, &c. *Et peccatoribus*. à recto recedētib. *Sceleratis*. qui præ aliis copia flagitiorum exuberant. *Et contaminatis*. pro, prophanis, eaque religionis sunt polluentibus. *Patricidis & matricidis*. Clara sunt crimina hæc. *Homicidis, fornicarijs, masculorum concubitoribus, plagiarijs*. Dicitio plagiaris significat fures hominum in mancipia, vel vendenda vel redimenda ab ipsismet captis seu sibi coniunctis. *Mendacibus & periuris*. Superfluit &. *Et si quid aliud sane doctrina aduersatur*. Ne per omnes species discurrat, vnicō verbo reliqua cōprehendit. *Quæ est*. Superfluunt hæc duæ dictiones, adiunctæ ab aliquo qui restringere voluit sequentem particulam ad sanam doctrinam: quum tamē possit aliō referri. nam & potest referri ad id quod dixerat, sciens hoc: ut modo explicet sciēs hoc. *Secundum euangelium gloria beati dei*. ad significandum vnde scitur hæc libertas iusti à lege scilicet ex euangelio gloriae beati dei. & ad discernendum vere scientes ab illis qui volunt esse legidoctores & nō intelligunt quid dicant, quia nesciunt euāgelii gloriae dei beati. ¶ Potest nihilominus referri ad sanam doctrinam, ad explicandum quæ est sana doctrina: quæ scilicet est secundum euangelium gloriae non hominis, sed dei, non secundum statum præsentem, sed beatum. Et apte loquēs de lege, appellat Euangelium, euangelium gloriae beati dei, quoniam finis iusti qui vere iustus est, est gloria apud deū beatum, quā oportet esse gloriam felicitatis æternæ. *Quod creditum est mihi*. Ad declarandum ex facto in seipso Paulo quod dixerat (videlicet lex iusto nō est posita) subiungit qualis modo est in statu euangelij, & qualis prius fuerit, & vnde, &c. Ab officio itaque euangelico inchoat: & ut materiam gratiarū actionis supputat multitudinem beneficiorum sibi collatorū ad euangelicum munus, subiungendo, *Gratias ago*. pro, & gratiam habeo, *ei qui me cōfortauit*. pro, potentem fecit, *In Christo Iesu domino nostro*. Superfluit in. Et gratiā hab

habeo ei domino nostro Iesu Christo, vel gratiam habeo ei qui fecit me potentem Christo Iesu domino nostro. nō fecit me potentem mundo aut mihi ipsi, sed Christo: hoc est, ad seruitium Christi. *Quod fidelem me existimauit.* Ecce aliud beneficium q̄ me iudicauit fidelem, q̄ me vsus est vt fidei. *Pouens in ministerio.* proculdubio suo ad propagationē regni ccelorum. *Qui prius blasphemus fui.* Explicatis donis in libertate euangelij, explicat crimina quoque propria in statu legis. Et dicit se fuisse blasphemū, propter iniurias quas irrogauerat Christo. Agnoscens siquidē Christum esse verū deum, agnoscit peccatū suum in Christum fuisse blasphemiam. *Et persecutor.* subaudi ecclesię Christi. *Et contumeliosus.* pro, & violentus. Non solū persecutus fuerat Paulus ecclesiam Christi, sed & violentiam intulerat: vt patet in Actibus Apostolorum. *Sed. Deficit & misericordiā dei consecutus sum.* Superfluit dei. *Quia ignorans feci in incredulitate.* Rationē ex parte qualitatis peccati reddit, quare misericordiam cōsecutus sit, quia ignoranter peccauit in statu incredulitatis. Ita q̄ ignorans refertur ad vtrunque, tum ad feci, tum ad incredulitatem. Nam & peccatū incredulitatis ex ignorantia in Paulo fuit: & factū blasphemiz, persecutionis, & violentię ex ignorantia quoque fuit. In cuius signum quamprimum audiuit ego sum Iesus Nazareus quem tu persequeris, statim dixit domine quid me vis facere? Nōnnulla siquidem ratio venię est ex ignorantia peccare: quoniam affectus peccantis ex ignorantia, nō tendit per se ad malum: vt pote qui non tenderet in illud si sciret esse malum. *Superabundauit autem gratia domini nostri.* Non solum misericordiā consecutus sum condonantem mihi peccata mea, sed etiam superabūdauit gratia domini nostri: vt pote promouens me ad apostolatū. *Cum fide & dilectione qua est in Christo Iesu.* Intellige superabūdauit referri nō solū ad gratiam: sed etiam ad donā fidei & dilectionis Christo. Hęc enim tria abundanter in Paulo apparent. nam & gratia apostolica in eo exuberat: & fides valde inconcussa, tum in perpessis, tum in miraculis apparet: dilectio quoque tanta vt ipse dicat: Quis infirmatur & ego nō infirmor? quis scandalizatur, & ego nō vr̄or, &c. *Fidelis sermo & omni acceptione dignus.* Ne libertatē iusti ex seipso tantam ex quodam singulari astruere videatur, subiungit vniuersalem causam huiusmodi libertatis, aduentum Christi. Et sermonē huius causę cōmunis statui euangelico pręmittit esse tum fidelem, hoc est, veracem, tum omni acceptione dignū: vt tam parti cognoscitiuę cōgruere significetur

facetur ex veracitate, quàm parti affectiuæ ex acceptabilitate. *Quia, pro, quòd, Christus Iesus venit in hunc mundum peccatores saluos facere. Superfluit hunc. Ecce sermo fidelis & omni acceptione dignus. Et dicèdo venit in mundū, diuinam Iesu Christi personā significat. Quū enim esset supra mundū, ingressus est mundum, factus est vna mundi pars quum factus est homo. ¶ Et dicendo peccatores saluos facere, explicat quorsum venerit. E regione ad legem (quæ posita est ad puniendos peccatores) dicitur quod Iesus Christus venit ad saluandū peccatores, quod est eripere eos à subiectione legis. *Quorū primus ego sum.* Relatiuū quorum, non refert peccatores absolute, sed peccatores saluatos à Christo. Et est sensus, quorū peccatorū qui saluantur per Christi aduentū, ego sum primus, hoc est, præcipuus. Peccatorum siquidem tunc tēporis saluatorum per Christū, duo fuerūt genera. Alterū peccantium ex infirmitate: vt mulier quæ erat in ciuitate peccatrix, vt Petrus qui ex timore negauit, & similes. Alterum eorum qui per ignorantia crucifixerunt Christū, qui postea adueniente spiri- tu sancto penitentiā egerunt: vt dicitur in Act. Apost. Paulus his omnibus saluatis peccatoribus præstat, tum quia & blasphemus & persecutor & violētus fuerat, tum quia nec per aduentū spiri- tus sancti & prædicatione apostolorum conuersus est vt alij. Et propterea merito inter saluatos peccatores primū (hoc est, præcipuum) se dicit. *Et ideo misericordiā consecutus sum: vt in me primo ostenderit Iesus Christus omnē patientiam, pro, longanimitatē, ad in- formationem eorū qui credituri sunt illi.* pro, in illū, in vitam æternam. Primo, non est aduerbium, sed nomen, & significat præcipuum. Reddiderat prius rationē consecutæ prius misericordiæ ex parte qualitatis peccati sui: modo aliam rationem reddit ex parte exempli tribuēdi aliis peccatoribus. Ideo inquit misericordiam cōsecutus sum vt in me primo (hoc est præcipuo) mōstraret Iesus Christus omnē longanimitatem propriā quam seruat expectan- do peccatorū penitentiā (animi enim in longum propensū est huiusmodi expectatio) ad statuendū me exemplar aliis qui cre- dituri sunt. Informationē intellige exemplari forma. Et est sen- sus: vt in me præcipue ostenderet longanimitatem ad exempla- rem informationē itineris in vitam æternam respectu eorū qui credituri sunt in Christū. In ipso siquidem Paulo habemus præ oculis exēplar eundi in vitam æternā, quauis peccatores simus. Modus autē eundi explicatur per fidem in Christum. Et hæc est propria ratio, propter quam Paulus præcipuus inter peccatores*

saluatos misericordiam consecutus est. *Regi autem seculorum.* Superius dixerat, & gratiam habeo: modo exercet gratiarum actiones, dicendo: Regi autem non unius seculi, sed seculorum. *Immortalis.* ad differentiam Regum longaeuæ vitæ: puta Noe qui seculo ante diluuium præfuit, & seculo post diluuium, qui tamen non fuit immortalis. *Inuisibili.* Hoc ad differentiam cœlestium corporum dicitur. Cœlum enim licet regat secula, & sit immortale, est tamen visibile. *Soli deo.* Deficit sapienti. legendum est: *Soli sapienti.* suapte natura. Reliquæ enim substantiæ immortales ac inuisibiles quum in nudis naturalibus desipere possint peccando, non sunt suapte natura sapientes: sed quæcunque sunt sapientes, ex liberali dono dei sapiunt. Quum dixisset tot regis conditiones, par fuit ut plenæ sapientiæ meminerit: explicando non solum quod est sapiens, sed quod est solus sapiens. *Deo.* Faciendum est punctum post soli sapienti, & deinde subiungendum, deo. Quadratur siquidem post tot adiectiua ut natura ipsius regis explicetur, dicendo, deo. *Honor & gloria in secula seculorum, amen.* Hæc de interiectis. Vnde & rediens ad principium epistolæ, sicut rogauit te ut remaneres Ephesi, ut præciperes quibusdam, &c. subiungit, *Hoc præceptum commendo tibi fili Timothee.* Illo modo quo rogauit te ut remaneres & præciperes Ephesi: nunc quoque commendo tibi hoc præceptum de fine omnium præceptorum explicato, de libertate iustorum à lege, de dilectione ex corde puro & fide non ficta, & conscientia bona. *Secundum præcedentes in te prophetias, ut milites in illis bonam militiam.* In Actibus apostolorum scribitur quod de Timotheo multa bona reddebantur testimonia, quum Paulus assumpsit eum secum. Plus autem explicatur hic, dicendo quod præcesserunt prophetiæ de Timotheo. Et quantum ex his conicitur, ab aliqua seu aliquibus spiritualibus personis prædicta fuerant multa bona spiritualia Timotheo accessura, quæ tam Paulus quàm Timotheo nota erant. Et propterea animum Timothei accendit ex talibus præcedentibus prophetiis. Et est ordo literarum: ut secundum præcedentes in te (seu super te seu ad te) prophetias milites in illis prophetiis (hoc est, in prophetatis per illas prophetias) bonam militiam, agas bonum militem. *Habens fidem & bonam conscientiam.* Applicat ad ipsum Timotheum quæ in genere dixerat de fide & conscientia bona, ut Timotheus sit primus ibi habens fidem & conscientiam bonam: utpote qui præsidebat Ephesi. *Quam quidam repellentes.* pro, qua quidam repulsa. Et relationum qua, refert bonam conscientiam, ad ostendendum quantum pen

pendenda est bona conscientia, hoc est, bona applicatio scientiæ. Circa fidem naufragauerunt. pro, naufragium fecerunt. Ecce periculum ac damnum non seruatæ bonæ cōscientiæ. Inde siquidem iacturam incurrerunt fidei. Male siquidē applicando scientiam, incurritur error in fide: & sic paulatim perditur fides. *Ex quibus est Hymenæus & Alexander.* Nihil inuenio authentice scriptū de his duobus, qui repulsa bona conscientia perdiderunt fidem. *Quos tradidi Satanae.* corporaliter vexandos: vt de Corinthio incestuoso explicatur. *Vt discant non blasphemare.* Quemadmodum Corinthium excommunicando tradidit Satanae secundum carnem vt spiritus saluus fieret, ita istos excommunicando tradidit Satanae vt discant huiusmodi pœnis non blasphemare. Insinuat enim hinc quòd Iesum Christum blasphemabant isti perdita fide. Et fortè isti erant doctores docentes aduersus Christum postquam à fide ceciderunt. Et propterea dicit, vt discant non blasphemare.

CAPVT II.

Obscuro. pro, adhortor, igitur primum omnium. Tractata necessitate quare reliquerat Timotheum Ephesi, incipit professiui proposita. Vnde tanquam ad proposita exequenda rediēs, illatiue dicit, adhortor igitur. Proposuerat autem quòd finis præcepti est dilectio de corde puro, &c. Et propterea ab executione dilectionis erga omnes inchoat. Primus autem & communissimus dilectionis actus erga omnes est oratio. & ideo tractans illam particulam dilectio, hortatur ante omnia orari pro omnibus. *Fieri obsecrationes.* pro, preces petitorias. *Orationes.* hoc est, mentis eleuationes in deum. *Postulationes.* pro, intercessiones. *Quæ differunt à precibus,* in hoc quòd preces respiciunt rem petitam: intercessiones autem mediæ sunt ad reconciliandum homines deo. *Gratiarum actiones.* pro beneficiis acceptis. *Pro omnibus hominibus.* Ecce extensio intellectiois ad omnes homines, siue Christianos, siue non Christianos. nam non dicit pro omnibus fratribus, sed omnibus hominibus. *Pro regibus.* qui tūc non erant Christiani. Vult pro omnibus hominibus in genere, pro regibus autē in specie orari. Nec solum pro regibus, sed *Et omnibus qui in sublimitate constituti sunt.* Omnes temporales dominos comprehendit, generali nomine sublimitatis seu excellentiæ. *Ut quietam & tranquillā vitam agamus.* Non concordant omnino interpretes circa hæc vocabula. Verū parui refert, tranquillam & quietam vitam, an placidam & quietam seu tacitam

dixeris. Id tamen aduertendum est, quod quum dixisset, tum pro omnibus hominibus, tum pro regibus & dominis, prius more suo declarat postremum, scilicet quare pro regibus & in celsitudine constitutis, vt quietam & tranquillam vitam, &c. Siquidem sermo Pauli formalis est, quum dicit pro regibus & temporalibus dominis orandum: videlicet quatenus regunt & dominantur, vt regimen eorum iustum sit. Nam inde sequitur iste fructus, vt tranquillam & quietam vitam agamus Christiani. *In omni pietate & castitate*, pro, honestate. Ne quietem & tranquillitatem vite appetat Christiani absolute, sed relative ad virtutum opera, adiungit virtutem pietatis erga parentes, patriam, &c. & vniuersam morum grauitatis. Et dicit in omni, vt nulla pars pietatis, nulla pars honesti moris pretermittatur. *Hoc enim bonum est*. Pronomen hoc demonstrat orare pro omnibus hominibus. Et quod primo dixerat (scilicet pro omnibus hominibus orandum) manifestat hoc esse bonum in se. *Et acceptum coram saluatore nostro deo*. Non solum est in se bonum, sed gratum deo. Quem nominat saluatorem, quia ex officio saluandi manifestat intentum, subiungens, *Qui omnes homines vult saluos fieri, & ad agnitionem veritatis venire*. Non est hic speculatiue Theologe sermo de voluntate beneplaciti: de qua scriptum est: Omnia quae voluit dominus fecit in caelo & in terra. & quod voluntati eius nullus potest resistere, vt clare patet ex eo quod videmus non omnes homines ad agnitionem veritatis venire. Sed est sermo de voluntate signi, qua deus proponit omnibus hominibus praecipua salutis doctrinamque euangelicam: & illis imputatur qui nolunt venire ad veritatis cognitionem, & nolunt salui fieri. de qua scriptum est: Quoties volui congregare filios tuos, & noluisti. Ex hoc enim quod deus salutem & agnitionem omnibus vult proponendo, monstratur gratum illi esse quod pro omnibus oramus. & simul insinuatur quid est petendum oratio pro omnibus videlicet vt saluentur. *Vnus enim deus*. Manifestat quod deus vult omnes homines saluos fieri, & ad agnitionem veritatis venire, tum ex vnitate dei. Ex hoc enim quod non nisi vnus est deus, omnium hominum curam illi vni incumbere manifestatur: & quum sit natura bonus, consequens est, vt omnibus proponat salutem & agnitionem veritatis. Si namque essent plures dii, cogitari posset quod vnus deus haberet curam saluandi aliquos homines, & alius haberet curam saluandi alios, sed vbi vnus tantum est deus, illi vni incumbit cura omnium. Tum ex vnitatem mediatoris, subiungendo, *Vnus mediator dei & hominum homo Christus Iesus*. Si plures essent mediatores

inter

inter deum & hominē, existimaretur quòd vnus esset mediator pro quibusdā, & alius pro aliis: sed ex quo vnus est mediator dei & hominū ad reconciliandū homines deo, illi vni incumbit mediare inter deū & omnes homines. Et propterea idem sequitur, scilicet q̄ deus vult oēs homines saluos fieri & ad agnitionē veritatis venire, ex hoc ipso q̄ vnū constituit mediatorē dei & hominum. *Qui tāto magis omniū hominum mediator est ad deū, quanto ipse est homo, quāto ab ipso nihil humani alienum est.* *Qui dedit redemptionē semetipsum pro omnibus.* Ab effectu manifestat quòd etiā mediator vult omnes homines saluos fieri & ad agnitionē veritatis venire, ex hoc ipso quòd dedit semetipsum pretiū ad redimendum nō aliquos, sed omnes. Quod verissimū est, non solū quantū ad sufficientiam, sed etiam quantū ad efficientiam: pro quāto omnes redemit à morte corporis resuscitando omnes in nouissimo die. *Cuius testimonium tēporibus suis confirmatum est.* Superfluunt tres dictiones: cuius confirmatum est. Legendū siquidem est appositue, dedit redemptionē semetipsum pro omnib⁹, appositue testimoniū tēporibus suis. Vere testimonium diuinæ volūtatis q̄ vult omnes homines saluos fieri & ad agnitionē veritatis venire, dedit Christus dando seipsum redemptionē pro omnibus. Dedit autē hoc testimoniū tēporibus propriis, definitis à diuina sapiētia. Et addidit hoc, ne quisquā diceret tardū fuisse testimoniū respectiue ad eos qui præcesserāt aduentū Christi. Omnis enim tā tarditas quā anticipatio excluditur dicēdo temporibus suis. *In quo.* pro, in quod videlicet testimoniū promulgandū mūdo, *Positus sum ego prædicator.* pro, præco. Officiū præconis est publicare: & Paulus publicabat testimonium datum à Christo. *Et apostolus.* Ne vsurpatū aut vile præconis officium putaretur, adiunxit & apostolus, proculdubio Christi. *Veritatem dico.* Deficit, *In Christo, non mentior.* Parenthesis est hæc, explicans officium præconis & apostoli Paulum agere vtranque complectendo partem: videlicet non mentiri & veritatem dicere Christo teste: vt nulla falsitas mista veritatē intelligatur. *Doctor gentium in fide & veritate.* Non solum præco & apostolus sum veritatis, sed sum specialiter doctor gentium in fide, non in philosophia, sed non in fide vana, sed in veritate. Doceo gentes veritatem, non figmenta: verū non in euidētia scientifica, sed in fide. Et hæc omnia ago ad publicandum testimonium quod dedit Christus. *Volo erga viros.* Tractat illam particulam, de corde puro. Continuat autem exer-

eens officium doctoris gentium. *Orare in omni loco, leuantes puras manus sine ira & disceptatione.* Dixerat dominus, si offers munus tuū ante altare, & recordatus fueris quòd frater tuus habet aliquid aduersum te, &c. extendit Paulus ad omnem locum idem præceptum. Docet siquidem quòd non solum ante altare, sed in omni loco, in quo quis orauerit, oportet leuari manus mūdas sine ira & disceptatione. Nec est sermo de mēbris corporeis, sed de operibus. Impedimēta siquidē orationis vbiq̄ue oretur, im puritas operū, ira & contentio sunt. ¶ Et excluduntur ad literā duo crimina. Alterum auaritiæ occupantis, dicendo puras manus. Comuni siquidem vsu occupantes aliena, dicimus nō habere manus puras. Alterum discordiæ cum proximo: dicendo sine ira intus, & disceptatione extra. Hæc enim duo purgāda sunt ante orationem. Auaritiæ ab his criminibus tantum: quia reliqua crimina interna pœnitentia purgantur, hæc autem exigunt etiam externam restitutionem & reconciliationem. *Similiter & mulieres in habitu.* pro, amictu, ornato cum verecūdia & sobrietate. pro, modestia. ornantes. pro, ornare. *seipsas.* Quemadmodū à viris abstulit impedimēta orationis tāquam propria viris, ita à mulieribus tollit impedimēta oratiōis quæ sunt velut propria mulieribus. Vnde quod dicit in amictu ornato, sic dicit quēadmodum dixerat in omni loco. Vtrunque enim recēsetur ad explicandum modum seruandum: à viris quidem, in quocūque loco orauerint: à mulieribus verò, in quocūque amictu ornato. Et explicatur modus, dicēdo cum verecūdia & modestia ornare se ipsas. Vtraque pars valde cōgruit mulieribus: ne ornatus sit inuerecūdus, & similiter ne sit immoderatus. Vnde immoderationē ornatus explicādo subiungit, *Non in tortis crinibus aut auro aut margaritis.* Primitiuæ ecclesiæ tempore congruebat hoc præceptum: eo quòd tunc mulieres quæ se Christianas profitebantur, omnia huiusmodi à se abdicabāt tāquam superflua & vana. Vnde hodie quum multæ principēs & reginæ, quibus secundum statum congruit ornare se auro & margaritis, Christianæ sint, nō contra Pauli præceptum his vtuntur. *Vel veste pretiosa.* pro, sumptuosa. Dixerat in amictu ornato, & declarauerat immoderatū ornatum: declarat modo amictū, inhiendo vestē sumptuosam. Et quòd tēporale fuerit huiusmodi præceptū, aurea vestis Cæciliæ testatur. *Sed quod.* pro, quæ. *deceat mulieres promittentes.* pro, profitētes. *pietatem per opera bona.* Relatiuum quæ, ad vestem refertur

fertur, & vult vestē esse talē quæ deceat mulieres profitētes per bona opera (hoc est profitētes nō tantū verbis, sed factis) pietatem: hoc est, cultū diuinum. Dicitio siquidem Græca non significat pietatem in genere, sed eam quæ est erga deū. Pende ex his omnibus impedimenta orationis in mulieribus vbicunque orent esse cōtraria prædictorū: vt pote appetitū muliebri deprimētia ad hæc vana ne eleuetur illarū mens in deum. *Mulier in silentio discat cū omni subiectione.* Postquam cor purū tam in viris quàm in mulieribus declarauit relatiue ad orationē, declarat in specie puritatē cordis in muliere relatiue tum ad disciplinam & doctrinam, tum ad dominium. Et quoniā mulier eget vt doceatur, modū explicat tum quo ad linguā, dicendo in silentio. Non vult q; in ecclesia interroget doctore docentem: sed quod audiat quidē & discat silendo: si quid autē restat dubij, virum domi interroget. Tū quo ad reuerentiā cū omni subiectione, interna & externa. *Docere autē, supple publice. Mulieri non permitto.* Et diximus publice, ad differētiā doctrinæ domesticæ: qua mater debet erudire filios & filias. *Neque dominari.* pro, neq; autoritatē habere, *in virū.* Directe hoc respicit vxores, quas nefas est autoritatē habere in maritos. *Sed esse in silentio.* vt non solum opere, sed nec sermone autoritatē sibi vsurpet in virum. *Adā enim primus formatus est, deinde Eua.* Ex ordine quo Moyses narrat formationem Adæ & Eua, probat virum præesse mulieri, & nō ediuersu. *Et Adam nō est seductus, mulier autē seducta in prauaricatione fuit.* Eadē vtitur historia, in qua mulier ipsa professa est se seductam à serpente. Adam verò non se excusauit vt deceptū, sed vt allectū ab vxore: vt ibi patet. Præstat itaque vir mulieri tum ordine formationis, tum vigore rationis. *Saluabitur autem per filiorum generationem si permanserint,* pro, si manserint, *in fide & dilectione & sanctificatione cum sobrietate.* pro, modestia. Ordo literæ est, saluabitur autem si manserint (ipsa & vir) per filiorum generationem in fide, &c. ¶ Meritoriū salutis astruit esse cōiugium mulieri: ex hoc quòd si ob filiorum generationem manserit simul cū viro, in fide, &c. saluabitur ipsa mulier. Et per hoc intellige explicari proprium munus sexus. Nō docet Paulus salutem mulieris pendere à generatione filiorū (quum facilius saluetur virgo quam coniugata) sed docet quòd vtendo officio sexus, habet vnde ex ipso vltu sexus saluetur: hoc est, quòd ad salutem eis operetur, si ob filiorum generationē manserint cum viris suis in fide, &c. Et si vis omnē scrupulum ab hac lectione excludere,

ordina saluabitur, pro prædicato totius enūtiationis: ordinandò literam sic: Si permanserint autem per filiorum generationem in fide & dilectione & sanctificatione cum modestia, saluabitur.

Sic enim clare significatur quòd nō pendet salus mulieris à filiorum generatione, sed quòd acquiritur ei salus si sic manserint.

¶ Et nihilominus aduerte quòd nō de muliere, sed de vxore est sermo: de qua dixerat neq; a ueritate habere in virum, de ipso enim subiungitur saluabitur autē, &c. ¶ Et meminit specialiter sanctitatis ac modestiæ: quoniam tā munditia in vsu conuugij, quàm moderatio in vsu rerum & gubernatione familiæ, peculiaris esse debet conuugatis.

CAPVT III.

Fidelis sermo. Prosequitur Paulus particulam de corde puro, quo ad constitutos in ecclesiasticis ministeriis. Præponit autē huic tractatui fidelis sermo, ad significandam ueritatē dicitur: ne quis imputaret Paulo quòd nimis exigeret ex proprio capite in episcopis & diaconis. Totum hoc excluditur, dicendo fidelis sermo. Significatur enim quòd est sermo fidelis domino, quòd est iuxta fidem, quam debet Paulus domino, & non secundum propriam sententiam. *Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat.* Initium fidelis sermonis est: si quis superintendentiam cupit, bonum (seu præclarum) opus desiderat. Nō dicit si quis dignitatem, si quis gradum, si quis prouentus, si quis honores, si quis gloriam episcopatus: sed si quis ipsum episcopatum (hoc est, ipsam superintendentiam, ipsum superintendere) desiderat: proculdubio desiderat opus, quum superintendere sit opus, non qualecunque, sed opus bonum ex suo genere, imò opus præclarum ex proprio genere. Nec hoc eget probatione aliqua: quoniam manifeste constat sic esse. Nullum itaque peccatum est ex proprio genere, desiderare episcopatū: hoc est, ipsum superintendere. Secus autem est de appetitu gradus, honoris, prouentuum, & huiusmodi. Nihil enim horum est opus bonum: quum nec sit opus. *Oportet enim, pro, igitur, episcopum irreprehensibilem esse.* Ex ratione excellentis bonitatis huiusmodi operis quòd est superintendere, illatiue dicit, oportet igitur episcopum esse irreprehensibilem. Et hæc est prima conditio episcopi relatiue ad malos mores, ut nihil in eo sit reprehensibile. Et uere ex eo quòd aliis superintendit reprehendis, manifeste inferitur quòd oportet ipsum esse irreprehensibilem. Quam enim fronte potest alios reprehendere qui reprehensibilis est?

Dicer

Diceretur nanque ei, Medice cura teipsum. *Vnius vxoris virum.* Secunda conditio negatiue intelligēda est, hoc est, non plurium vxorum virum. Non enim exigit Paulus ab episcopo quod fuerit aut sit coniugatus (qui consulit meliorē esse cælibatum, scribendo ad Corinc.) sed exigit quod si habet vxorem sit vir vnus vxoris. Sic enim litera sonat, dicendo esse. Quo contra de vidua inferius dicit in cap. 5. non præsentī, sed præterito vtens tempore, quæ fuerit vnus viri vxor. Et dixit hoc, quia tūc tēporis multi plures vxores habebant, imitantes patres veteris testamenti quum nullibi legamus hoc prohibitum. *Sobrium.* pro, vigilem. Tertia conditio vigilantia summe necessariam superintendendi explicat. *prudētem.* pro, modestum. Quarta conditio summe quoque est necessaria superintendenti, vt vigilantia comitem habeat moderationem: vt ipse sic sit vigil vt tamen sit modestus, & sic modestus vt tamen sit vigil. *Ornatum.* proculdubio compositione gestuum, actionum, eloquii, & aliis bonis moribus. *Pudicum.* Superfluit pudicum. Sexto enim loco dicitur. *Hospitalem.* Rara est hæc hodie virtus. *Doctorem.* non laurea, sed scientia sufficiente ad docendum. *Non vinolentum.* pro, nō vinosum, hoc est deditū vino. *Non percussorem.* Quamuis Paulus de iniusta percussione loquatur, turpe tamen est episcopo etiam iuste percutere. Debet enim aliena, non propria, manu perturbare delinquentes. ¶ Post non percussorem, deficit vna particula, scilicet, *Non turpilucrum.* Hæc est enim decima cōditio in textu Pauli: clare sonans q̄ episcopus alienus esse à turpi lucro debet. Quod si seruetur, non audirentur lucra tam turpia, vt turpe sit ea dicere. Nec loquor de simonia, sed proprie de turpi lucro sparso nimis in episcopis ecclesiarum Christi. *Sed modestum.* pro, sed mitē. Mitem plus est quàm esse mansuetū. Mitis enim non solū iram temperat, sed dulcedinem quandā adhibet. *Non litigiosum.* Valde repugnat officio superintendentis aliis, vt ipse litibus incumbat. Alienus enim esse debet ab omni pugna tam verborū quàm factorum. Sola siquidem pugna fidei & pietatis ei sufficit. *Non cupidum.* pro, non auarū. Non est sermo de quacungq; cupiditate, sed de cupiditate argenti, auri, & huiusmodi, quā auaritiam dicimus. *Sua domui bene præpositum.* pro, præfidentem, hoc est propriam domū bene regentem. vult enim Pāulus experientia comprobatum fuisse quod is qui sit episcopus sit idoneus ad bene regendum ecclesiam: experientiam autem sumi ex hoc q̄ bene regit propriā domum. *Filios habentem subditos cū omni castitate.* pro,

reuerentia seu honestate. Ne intelligas quòd oporteat episcopu habere filios (quoniam hoc Paulus non dicit) sed quòd episcopus habens filios, habeat illos subditos cū omni reuerentia, seu honestate. Ex hac enim experientia tenendi filios subditos cum omni honestate seu reuerentia, spes gignitur quòd tenebit Christianos ac clericos subditos cum omni honestate seu reuerentia sicut rexit filios. *Si quis autem domui suæ præesse nescit, quomodo ecclesiæ dei diligentiam habebit.* pro, curâ ager? Ratio clara, solido innixa fundamento. *Non Neophytum.* Græcam dictionem reliquit interpretis, quum potuisset dicere non nouitium in ministerio ecclesiastico vel in fide. Et rationem reddit, *Ne in superbiam elatus in indicium incidat diaboli.* Occasio superbiendi est si quis nouiter conuersus ad fidem, seu non initiatus in ministeriis ecclesiæ, præferatur ad superintendendū ecclesiæ, & sic merito superbiæ incidat in damnationem similem damnationi diaboli, qui propter superbiam damnatus est. Loqui autem Paulum de nouitio in ministerio ecclesiæ, ex subiunctis de promotione diaconorum satis patet. Nam si illos vult primū probari, multo magis promouendos in episcopos. *Oportet autem illum & testimonium bonum habere ab ijs qui foris sunt.* Ultima conditio episcopi est vt sit bonæ famæ etiam apud infideles. Et rationem subdit, *Vt non in opprobrium incidat.* hoc est, vt non incidat in vituperationem: vituperaretur enim si esset apud eos malæ famæ. *Et in laqueum diaboli.* Dictionem Græcam reliquit interpretis: fortè rectius dixisset calumniatoris. Nam si malæ famæ est apud infideles, laqueis exponitur hominum calumniatorum, ex ipsa mala fama audentium etiam quæ non fecit imputare, & illaqueare cum detractionibus, accusationibus, & alijs huiusmodi. *Diaconos, pro, diaconos, similiter pudicos,* pro, compositos. Dictionem quoque Græcam interpretis reliquit diaconos: quū potuisset Latine dicere ministros. Et quoniam nō legimus alios in sacra scriptura diaconos quàm illos in Actis apostolorum institutos ministros temporalium ecclesiæ, ideo de eis dē intelligo Paulum loqui: nam etiam Ephesi fuisse diaconos dispensationis temporalium, patet ex subiunctis: vbi dicitur ne grauetur ecclesia viduis quibusdā. Vbi & aduerte non loqui Paulum de ordinibus sacris, sed de officiis: vnde nullam mentionem facit sacerdotis, sed episcopi & diaconi: quorū vtrūque nomen est officij, illud superintendendi, hoc ministrandi.

¶ Primam itaque conditionem ministrorum ecclesiæ, explicat compensationē in moribus, in actibus, in gestibus. *Non bilongues,*
dupli

duplici vtentes sermone: modo vnum, modo contrarium vni siue pluribus dicendo. *Non multo vino deditus.* Non prohibet eis vsum vini, sed multum. *Non turpe lucrum sectantes.* Non solum ab illicito, sed etiã à turpi lucro vult esse alienos. Sunt eaim multa luera licita quæ tamen sunt turpia. *Habentes mysterium fidei in conscientia pura.* Non sufficit vt diaconi habeant fidem, sed exigitur ab eis vt habeant intimum fidei arcanum. Quod consistit in conformitate animi ad fidem, in conformitate voluntatis & affectus ad fidem, hoc est enim intimum fidei. Et hoc non est habendum qualitercunque, sed in conscientia pura, sed in applicatione scientiæ pura ab omni errore & passione. Oporter enim ministros ecclesiæ & intus habere animum conformem fidei, & ministrando applicare pure scientiam ad opus. *Et hi autem. pro, quidem, probentur primum: & sic.* Loco harum duarum dictionum legendum est, *Deinde ministrant.* Deficit sic, *nulum crimen habentes.* De episcopo dixerat non nouitium: de diaconis autem dicit quod primum examinentur, experientia operum discernatur. Postea ministrant sic, scilicet probati quod nulum habeant crimen, quod nullus possit illos criminari. *Mulieres. pro vxores, proculdubio episcoporum & diaconorum.* De aliis siquidem mulieribus superius locutus fuerat. *Similiter pudicas, non detrahentes.* pro, non calumniatrices, *sobrias.* pro, vigiles, *fideles in omnibus.* Conditiones claræ sunt. *Diacones,* pro, diaconi, *sine vnus vxoris viri.* Intellige hoc sicut de episcopo expositum.

Qui filijs suis bene præsint. Superfluit suis. *Et suis domibus.* Exigit à promouendis in diaconos similem experientiam circa regimen domus & filiorum, qualem exegerat à promouendo in episcopum. *Qui enim bene ministrauerint.* Post condiciones requisitas ad diaconos fructum eorum subiūgit. Nec dicit qui enim ministrauerint, sed qui bene ministrauerint. *Gradum bonum sibi acquirunt.* pro acquirunt. hoc est, altiori officio dignos se constituunt: hic enim fructus suapte natura sequitur bonam ministrationem inferioris officij. *Et multã fiduciã in fide, quæ est in Christo Iesu.* Actiue & passiuè verificatur quod acquirunt sibi multam fiduciam in fide Iesu Christi. Actiue quidem, quia bene ministrando, magis confidunt & audent in iis quæ sunt fidei: vt patet de Stephano. Passiue verò: quia bene ministrando acquirunt vt alij multam confidunt in ipsis in iis quæ sunt fidei.

Hæc tibi scribo fili Timothee, sperans me venire ad te cito. Superfluit fili Timothee. Ne putaret Timotheus epistolam hanc ligauit

gnium esse quòd Paulus non esset ad eum venturus, hanc opinio-
 nem excludit. *Si autem tarda uero.* Ecce quare scripsi, ut si tarda-
 uero. *Ut scias quomodo oporteat te in domo dei conuersari, qua est eccle-
 sia dei uiui.* Aduerte prudens lector quòd ecclesiam dei appellat
 domum dei: eo quòd vniuersa ecclesia vna domus est, vna fami-
 lia est, vnum habens patrem familias. Omnium enim Christia-
 norum communio spiritualis mutua est, quemadmodum eo-
 rum, qui sunt vnius domus seu vnius familiae. *Columna & firma-
 mentum.* pro, fundamentum. *veritatis.* Ecclesia appellatur colum-
 na & fundamentum veritatis: pro quanto sustentat veritatem
 cellam, non qualitercunque, sed vt in qua fundata est ipsa veri-
 tas: nam veritas diuinorum mysteriorum velut excelsae sustenta-
 tur in ecclesia, dum supra omnia asseritur, veneratur, & colitur,
 & in ipsa ecclesia ita fundata est vt extra eam non inueniatur.
Et manifeste. pro, & confesse. hoc est, omnium confessione. *Ma-
 gnum est pietatis sacramentum.* Pro, mysterium. De ecclesia di-
 cit confessum esse quòd est mysterium pietatis. Pietas proprie
 officium cultumque exhibet parentibus & sanguine iunctis, &
 quia ecclesiam domum dei dixerat, apte & proprie subiungit
 quòd est magnum mysterium pietatis. Officia siquidem ecclesie
 sunt officia pietatis: vt pote domesticorum in domo. Et quia in
 domo dei tanquam patris familias, officia ecclesie sunt officia
 pietatis erga deum vt patrem familias. Et quoniam hoc in con-
 gregatione fidelium est intimum, ideo mysterium appellatur.
 Et quia tum extensiuam tum intensiuam quantitate præstat, ideo
 magnum dicitur. ¶ Habes ergo ecclesiam dei viuientis (hoc est
 congregationem fidelium in deo viuente) relatiue ad deum esse
 domum dei, relatiue ad veritatem, esse columnam & fundamen-
 tum veritatis: relatiue verò ad pietatem esse magnum mysterium
 pietatis, & hoc confesse. Vt per hoc vltimum intelligamus offi-
 cium Christi fidelium consistere in pietate, exhibendo patrisfa-
 milias cultum, & aliis domesticis officium. Vere siquidem talis
 pietatis ecclesia est mysterium magnum. *Quod manifestatum est.*
 Vniuersa hæc litera vsque ad finem huius capituli nescitur quo-
 modo corrupta sit. Tum adimendo substantiuum: nam in tex-
 tu Græco non habetur relatiuum quod, sed habetur substantiuum
 deus. Tum consequenter mutando genus: nam omnia quæ in
 neutro genere leguntur (manifestatum, iustificatum, prædi-
 catum, creditum, assumptum) masculini sunt generis sicut &
 deus. ¶ Legendum itaque est, *Deus manifestatus est in carne,*
iustificatus

iustificatus est in spiritu, visus est angelis, predicatus est gentibus, creditus est in mundo, assumptus est in gloria. Et dicuntur hæc à Paulo tum ad manifestandam illam particulam domo dei, & particulam & confesse: vt confessione omnium istorum pateat quod dixerat & confesse. Tum ad explicandum deum patrefamilias erga quem est pietas ecclesiæ. Dixerat enim q̄ ecclesia est magnum mysterium pietatis. ¶ Manifestat autem modo ipsum deum sub ratione patrisfamilias. Dixerat enim, in domo Dei. Et verè hic paterfamilias describitur dicendo: Deus manifestatus est in carne tum, quum verbum caro factum est, & coruscavit tot miraculis viuens in carne mortali: tum in resurrectione manifestatus est in carne immortalis. secundum vtrūque nanque statum deus manifestatus est in carne. Et hoc est primum quod colit pietas ecclesiæ in domo dei patrisfamilias: quoniam per hoc deus factus est paterfamilias, per hoc factus est eiusdem naturæ nobiscum, communicans nobiscum etiam in carne. *Iustificatus est in spiritu.* Si miraris deum iustificatum esse, recole dictū esse deo antequam manifestaretur in carne, iustificeris in sermonibus tuis. Multo ergo magis postquam manifestatus est in carne, dici de eo potest, iustificatus est in spiritu. Et est sensus quòd in spiritu sancto, quem dedit discipulis & consequenter aliis, iustificatus est à calumniis Iudæorum & aliorum qui crucifixerūt & persecuti sunt eum. Vnde in die Pentecostes apud ipso met qui crucifixerant eum linguis clamando crucifige, incepit iustificari: vt patet in Actis Apostolorum. Et nihilominus adhuc mortalis iustificatus est in spiritu vitæ, operum, ac doctrinæ ab objectionibus Iudæorum. *Visus est angelis.* Deus in carne, & similiter deus in spiritu, ab hominibus credi potuit: non autem visus est hominibus. Ab angelis autem beatis visus est. Et inseruit hoc, ad afferendum testimonium angelicum de nostro patrefamilias. Et hoc verificatum est de deo in vtroque statu, carnis passibilis & impassibilis. *Predicatus est gentibus.* Ecce domus dei comprehendens gentes. *Creditus est in mundo.* Ecce latitudo domus dei, cōprehendens vniuersum mundum. *Assumptus est in gloria.* vt manifeste intelligamus patrefamilias domus ecclesiasticæ regnare gloriosum in gloria, ad quam assumptus est in die ascensionis. Hæc sunt beneficia patrisfamilias, erga quem est pietas ecclesiæ. Et simul perpende quod dixerat, & confesse, explicatum à carne, à spiritu, ab angelis, à gentibus, à mundo, à gloria cœlesti.

PRIORIS AD TIMOTHEVM
CAPVT III.

Spiritus autem manifeste. pro, loquibiliter, dicit. Tractat illam particulam, de fide non ficta. Et dicit quod spiritus sanctus non obscure, sed loquendo vt possit intelligi dicit hæc subiuncta. *Quia. pro, quod, in nouissimis. pro, in posterioribus, temporibus discedent quidam à fide.* Præmonemur, vt iacula præuisa minus feriant. *Attendentes spiritibus erroris. pro, erroneis.* Spiritus Christi, est spiritus veritatis: spiritus autem isti, sunt spiritus à vero errantes. Quales sunt omnes spiritus hereticorum. Omnium enim hereticorum spiritus à vero declinant, & errant hac atque illac.

Et doctrinæ demoniorum. Spiritus hereticorum pingit ab errore, doctrinæ vero à demoniis: ad significandum quod doctrinæ talium hominum non tam sunt doctrinæ hominum, quàm demoniorum. Ipsos namque homines appellat dæmonia: eo quod officio sunt dæmonia, eo quod discipuli sunt & imitatores demoniorum. Et vt clare percipias quod huiusmodi hereticos nominat dæmonia, subiungit de eisdem. *In hypocrisis loquentium mendacium. pro, in simulatione falsiloquorum.* Vbi duas conditiones eorum iungit: & quod falsum loquuntur, & non ignoranter, sed simulate. *Et cauteriatam habentium suam conscientiam.* Quoniam metaphoricus est sermo, obstinata horum conscientia intelligi potest ad similitudinem indelebilis notæ, quæ ex cauterio facta est in hominibus seu iumentis, vt significetur conscientiam horum cauterio diaboli penetratam esse, vt indelebiliter eandem retineant conscientiam, vt nulla sit spes emendationis eorum.

Est enim sermo de hæresiarchis, de capitibus eorum. *Prohibitum nubere.* Depictis magistris errorum, describuntur eorumdem præcepta circa nuptias & cibos. Et quo ad nuptias, dicitur prohibentium nubere: quo ad cibos verò, *Iubentium abstinere à cibis.* Vtrunque præceptum dicitur esse Manichæorum. *Quos deus creauit.* Contra præceptum abstinentiæ à cibis, assert Paulus rationem ex institutione diuina. *Ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus & ijs qui cognouerunt veritatem, quia, pro, quod, omnis creatura dei bona est: & nihil reijciendum quod cum gratiarum actione percipitur.* Ne quæres, vbi habetur quod deus creauit omnia ad percipiendum cum gratiarum actione: declarat Paulus quod in hoc ipso quod omnis creatura dei bona est secundum se, & quod nullus vsus illicitus est, si cum gratiarum actione fit, habetur quod Deus creauit omnia comestibilia ad percipiendum cum gratiarum actione. Et primum quidem

dem (scilicet quòd omnis creatura dei bona est) tanquam manifestum relinquit. Alterum verò spectans ad vsum, probat reddendo rationem. *Sanctificatur enim per verbum dei & orationem.* pro, intercessionem. Propter Iudæos videretur hoc dicere: apud quos cibi aliqui erant immundi quo ad vsum. Aduersus siquidè hoc dicit quòd mundificatur vsum ciborum qui reputantur immundi, per verbum dei quo vtimur benedicendo ipsos, & per intercessionem. Radix vnde verbū dei mundificat, significatur intercessio (hoc est meditatio) Christi inter legem & non discernentes inter cibos. Et extendit ad legalem prohibitionē sermonem suum Paulus: eo quod conueniunt quo ad hoc in materia præcepti, hæretici & Iudæi, sectatores legis: dum vtrique iubent abstinere à cibis quibusdam. *Hæc proponens fratribus.* pro, hæc admonens fratres. *bonus eris minister Christi Iesu enutritus.* pro, enutriēs, *verbis fidei & bona doctrina quam asssecutus es.* Vndique cōmendat officium admonēdi fratres de prædictis, tum ex parte officij relati ad Christū: tum ex parte officij relati ad rem dictā quo ad auditores: manifestando nutritionem animarum in fide & bona doctrina. Quod autem dicitur, quam asssecutus es, non plene explicat textum Græcum, significantem, quam hucusque secutus es. *Ineptas.* pro, prophanas. *autem & aniles fabulas deuita.* Fabellas aduersus religionem, aniles appellat: quoniam similes sunt fabellis quas anus narrant pueris. *Exerce autem te ipsum ad pietatem.* Tractat illam particulam, cōscientia bona. Et inchoat officium conscientia: bonæ à pietate: quæ cultum ac officium exhibet parentibus, sanguine iunctis, patriæ eiusque beneuolis. *Nam corporalis exercitatio ad modicum utilis est.* Nō vituperat corporale exercitium, sed præponit illi pietatem. Et hæc intellige comparando hæc secundum propria genera. nam secus est si secundum charitatem imperantem, aut secundum occurrentem articulum necessitatis cōparatio fieret. Ex maiori nanque necessitate si proueniret corporalis exercitatio, vtilior esset, quàm pietas ex minore charitate. & similiter in articulo necessitatis vrgētis ad ieiunium seu aliquid huiusmodi corporale, vtilior esset corporalis exercitatio quàm pietas. Sed hæc sunt per accidens. nam secundum genus proprium corporalis exercitatio in ieiuniis & abstinentiis, peregrinationibus, ciliciis, & huiusmodi, ad modicum utilis est: quia tantum valet ad domandum corpus proprium. *Pietas autē ad omnia utilis est.* Officia pietatis erga ecclesiæ membra, & cultus erga patrem familias domus quæ est ecclesia, sunt

utilia ad omnia, tam tēporalia quàm spiritualia. Vnde hoc manifestat subiungendo, *Promissionem*. pro, promissiones, *habens vita que nunc est & futura*. Ex hoc ipso quòd in lege diuina in præcepto pietatis (honora patrē tuum & matrem tuam) Exo. 20. adiungitur promissio vitæ præsentis & futuræ, manifestat Paulus quòd pietas ex suo genere ad omnia utilis est. Interpretatur autem Paulus verba legis partim ad literam, & partim mystice. & propterea pluraliter dicit promissiones, & vtriusque vitæ meminit. In Exodo nanque dicitur, vt sis longæuus super terram quam dominus deus tuus dabit tibi. Paulus verò etiam mysticè terram promissionis cœlestem patriam interpretatur, & propterea dicit vitæ præsentis & futuræ. ¶ Ne hinc arguas inferendo abstinentiam & ieiunia inutilia esse ad vitam æternam: quoniam hoc hinc non habetur: sicut nec habetur reliqua virtutum opera inutilia esse ad vitam æternam. Tantum hinc habetur speciale priuilegium pietatis, quod in illius præcepto explicatur promissio vtriusque vitæ. cum hoc enim priuilegio stat & reliquarum virtutum opera (inter quæ est exercitatio abstinentiæ corporalis) meritoria esse vitæ æternæ. ¶ At si queris cur pietas donata est hoc priuilegio. ratio est quia pietas ad faciendum alteri bonum tendit, quod diuini officij est maxime imitatum & homini difficile: quum naturaliter nō inclinetur nisi ad proprium bonum. *Fidelis sermo & omni acceptione dignus*. Ad declarandum quod ipse interpretatus fuerat (videlicet & futuræ) adiungit quòd sermo iste dicens quòd pietas habet promissionem vitæ futuræ, est sermo fidelis & omni acceptione dignus. Et hoc ab experientia in seipsis manifestat, subiungendo, *In hoc enim. Deficit, Et laboramus, & maledicimur*. hoc est, nam ad hoc pietatis opus & laboramus assidue, & maledictis afficimur. *Quia speramus*. pro, sperauimus, *in deum viuum*. pro, in deo viuente. *qui est saluator omnium hominum, maxime fidelium*. Ab experientia quæ sustinent tum proprios labores, tum maledicta, exercendo ea quæ pietatis sunt, manifestat promissionem vitæ futuræ: ex eo quòd hæc omnia procedunt ex spe in deo viuente quòd saluaturus est omnes homines, præcipue fideles. In vita futura saluabit deus omnes homines quo ad vitam corporis, suscitando omnes. maxime autem saluabit fideles: quoniam suscitabit eos ad vitam felicem. Hæc est res sperata, de qua dicit: *Sperauimus in deo viuente qui est saluator, &c. pro qua & laboramus & maledicimur, vacando pietati ecclesiasticæ. Præcipe hæc & doce. doce*

vt sciant: præcipe, vt imitentur. *Nemo adolescentiam*. pro, iuuentutem, *tuam contemnat*. hoc est, sic te habe vt nemo contemnat ætatem iuuentutis tuæ. Vnde & statim aduersatiue subiungit: *Sed exemplum esto fidelium in verbo*. hoc est, in loquendo. *In conuersatione, in charitate*. Præcipit Paulus vt locutio sit exemplaris, conuersatio sit exemplaris, dilectio sit exemplaris. Et præter hæc adiungit tria alia. Quorum primum deficit in textu Latino: videlicet, *In spiritu, in fide, in castitate*. In spiritualibus, in iis quæ sunt fidei & in corporis castitate, præcipit etiam Timotheo vt exhibeat se exemplum fidelium. Et hæc sunt partes, ex quibus effici debet vt nemo eius iuuentutem contemnat. Multo magis hæc partes in prælato prouectæ ætatis efficiunt vt non despiciatur. *Dum venio attende lectioni*. ad pascendum teipsum. *Exhortationi*. aliorum ad bona opera. *Et doctrina*. Superfluit & non solum exhortare, sed doce alios ea quæ sunt sacrarum scripturarum. *Noli negligere gratiam quæ*. pro, donum quod, *in te est: quæ data*. pro, quod datum est tibi per prophetiam cum impositione manuum presbyterij. Episcopalem gradum appellat donum datum Timotheo duplici concurrente causa. Altera est prophetia, quod futurus esset episcopus. à quo autem fuerit facta hæc prophetia seu cui fuerit reuelata, scriptum non est. Simile quid in primo capitulo dixerat, secundum præcedentes ad te prophetias. ¶ Altera est impositio manuum presbyterij: hoc est, officij presbyteratus: ad significandum impositionem non esse humanæ manus, sed manus sacræ, manus sacerdotalis officij. Et dicit pluraliter manuum presbyterij, forte ad significandum plurium sacerdotum concursum. fiebant siquidem episcopi per impositionem manuum, sicut & hodie fiunt. *Hac meditare*. pro, exerce. Dixerat præceptum negatiuum, ne neglexeris: adiungit modò affirmatiuum, hæc exerce. Et pronomen hæc, monstrat tria antedicta episcopi officia: legere, exhortari, & docere. *In his esto, vt profectus tuus manifestus sit omnibus*. pro, in omnibus. Fructus consequens suapte natura explicatur. Nec hic fructus vacat salute aliorum. *Attende tibi ipsi, & doctrina*. Adiungit vt sic attendat saluti aliorum, vt simul incumbat propriæ saluti. *Insta*. pro, persiste, *in illis*. vtrisque: scilicet quæ sunt ad salutem tuam & aliorum. *Hoc enim faciens*. Attentionem ad vtraque demonstrat pronomen hoc. *Et teipsum saluum facies, & eos qui te audiunt*. Ecce fructus attentionis ad vtrumque: & vere fructus perfectus.

PRIORIS AD TIMOTHEVM
CAPVT V.

Seniores ne increpaueris, sed obsecra. pro, exhortare, vt patrem.
Nomen ætatis esse hoc in loco seniorē, ex aliis ætatibus subiunctis apparet. Et propter aliorū ætates subiūctas, magis quadrare videtur exhortare quàm obsecra: quoniā ad omnes subsecrantes idem verbū refertur. ¶ Peccantem itaque senem mandat Paulus non increpandum, sed exhortandum: vt veluti filiali vtatur in eum reuerētia: sic enim facilius corrigitur senex. *Iuuenes vt fratres, anus vt matres, iuuenulus vt sorores.* Repete exhortare. In omni castitate, hoc opus fuit addere in exhortatione iuuentas in oculis, in gestibus, in verbis, &c. *Viduas honora.* Honorem in scripturis sacris refertur non solum ad officia, sed etiā ad subsidia, docet dominus, exponēdo præceptum honora parentes tuos de subuentione. Nec ambigendum est utrūque hic comprehenditur, verū sub ratione honoris præceptum datur: quoniam hodi. licet si sunt indigentes. ¶ Viduis autem honorem exhibendum iubet, non omnibus, sed que vere viduæ sunt. Et est aduerbium vere, tam hic quàm in sequentibus similibus. Quas autem vere intelligat viduas, ipsemet explicabit ex duplici differentia: altera penes naturalia: altera penes voluntaria. Vnde à naturali necessitudine inchoans dicit, *Si qua autem vidua filios aut nepotes habet.* Prima differentia inter viduas tangitur, consistens in hoc quod aliqua vidua est que habet vinculum naturalis necessitudinis cū filiis aut nepotibus (hoc est, filiis filiorum) aliqua autem caret huiusmodi vinculo. Et de habente huiusmodi vinculum subiungit, *Discat. pro, discant, primum domum suam regere, pro, pie curare & mutuam vicem reddere parentibus.* Dicendo discant, manifeste loquitur de filiis & nepotibus. Dicendo primum, significat quod vidua non plus recipiatur ad professionem vidualem quàm filij seu nepotes didicerint curam habere domus & mutuam vicem parentibus reddere. Et in promptu est ratio huius præcepti: quoniam quādiu filij seu nepotes non peruenerint ad ætatem & virtutem regendæ domus, incumbit viduæ cura familiæ: & hinc impeditur ad vacandum diuinis & ecclesiæ, quibus vacabant professæ viduitatem. Tales enim viduæ quāuis fortè affertu sint vere viduæ, quia tamen alligatæ sunt curæ filiorum, non sunt recipiendæ ad professionem vidualem, donec filij seu nepotes discant domum suam regere, & mutuam vicem reddere

parentibus, habendo curam parentū qualē parentes habuerunt de eis: hoc est, donec filij habeant curam viduæ. vt sic vidua exōpta ab omni cura domestica possit profiteri statum vidualē ad vacandū diuinis, hospitibus, & aliis misericordiæ operibus. *Hoc enim.* Deficiunt duæ dictiones, *Bonum & acceptum est corā deo.* Ne vidua talis ægre ferat dilationem professionis, explicat Paulus huiusmodi dilationem bonam esse in se & gratā deo: quoniam innititur necessariæ pietati. *Quæ autē vere vidua est.* Officia eius quæ vere est vidua describit, tum ad declarandum quod dixerat vere viduæ sunt, tum ad explicandum incōpāibilitatem viduæ habentis curam nepotum ac filiorum ad officia vere viduæ. *Et desolata speret. pro, sperauit, in deum. pro, in deo, & instet. pro, & persistit, in obsecrationibus & orationibus nocte & die.* Ecce duo officia vere viduæ. tum q̄ desolata locauit spem suā in deo, non in futuro coniuge, non in diuitiis & reliquis quæ mundi sunt. tum quod tēpus omne occupat orationibus & obsecrationibus. quod non potest facere vidua alligata curā filiorum minorum. *Nam quæ in deliciis est, viuens mortua est.* Alteram tangit differentiam viduarum penes voluntaria. E regione siquidem ad persistētē die ac nocte in orationibus, describit eam quæ deliciis vacat. Et de hac dicit q̄ viuens mortua est: hoc est, vtrique subiacet contratio. nam & viuuit statu, mortua est autē opere. Ita quod quatenus vidua, mōstruosa est. nam & viuuit & mortua est. viuuit nomine & statu viduæ: mortua est carens operibus viduarum. *Et hoc præcipe vt irreprehensibiles sint.* Ne paruifieret huiusmodi mors & vita, subiūgit hoc spectare ad reprehēibilitatē viduarū. Et propterea mādāt Timotheo, vt præcipiat viduas abstinere à deliciis, vt irreprehensibiles sint. *Si quis autē suorum & maxime domesticorum curam non habet, pro, si quis autem suis & maxime domesticis non prouidet, fidē negauit, & est infideli deterior.* Relatiuum quis, quantum Græce anceps sit ad masculinum & fœmininū, & propterea legi possit si qua, referendo viduam (nā de viduis est sermo) & sic legendum crediderim (tū propter subiūcta de officiis viduarū, tum propter præcedentia de officio viduæ habentis filios. de quo quum dixisset, hoc enim bonū & acceptum est coram deo, ne putaretur illud sic esse bonum gratūmque deo q̄ etiam profiteri viduitatē esset bonū, explicat modo quod esset magnum facinus) fateor tamen quod si relatiuum cōmunis generis haberemus, magis quadraret: vt ex vniuersali canone cōmuni vtrique sexui monstraretur quantum crimē est non prouidere

dere filiis & nepotibus. In cuius signum nō loquitur canō de filiis aut nepotibus, sed vniuersalissimē de suis, præponēdo domesticos. ¶ Quod autē dicit fidē negauit, ad exaggerationem sceleris dicitur, & verificatur, quia fidem negauit factō. Quod verō subiungitur, est infideli deterior, expositione non indiget: quia manifestum est, nam infideles prouident suis, hoc est, spectantibus ad se, & maxime domesticis. *Vidua eligatur non minus sexaginta annorum.* Dixerat, viduas honora, quæ vere viduæ sunt: & descriperat eas, quæ vere sunt viduæ, & quæ mortuæ viduæ, & quæ impeditæ ad tempus, declarat modo quæ inter vere viduas præhonoranda sit, quæ eligenda sit in caput viduarū. Et multas exigit condiciones. Quarum prima est ætatis. Et hæc tãtæ ætatis exactio manifestat quod de electionis capite est sermo. *Que fuerit vnus viri vxor.* Castitatis muliebris decor est post primū virum non nupsisse. *In operibus bonis testimonium habes.* Non dicit testes, sed testimonium sui habens in ipsis operibus bonis. Et quæ sūt illa bona opera explicat, subiungendo, *Si filios educauit.* Intellige de ea, quæ habuit filios. Si enim filios neglexisset, malum haberetur de ea testimonium. *Si hospitio recepit.* Hospitalitas magnum est testimonium charitatis. *Si sanctorum pedes lauit.* Pedites ibant prædicatores & Euangelici viri (quos Paulus sanctos, hoc est, mundos appellat) quorum pedes lauare tunc consueuerant viduæ, aut recipientes eos hospitio: aut si alibi hospitabantur, illuc veniebant ad lauandum eorum pedes. *Si trulationem patientibus subministravit.* Et hoc est aliud misericordiæ opus, subuenire afflictis. Et demum, *si omne opus bonum subsecuta.* pro, secuta, est. Ne per singula moraretur vniuersaliter, subdit, si omne opus bonum est secuta, faciendo, procurando, &c. Et in his officiis perspicere potes quæ sunt officia vere viduarū relative ad homines, nam relative ad seipsas descriperat abiiciēdas delicias: & relative ad deum, quod persistit in orationibus & obsecrationibus die ac nocte. *Adolescentiores.* pro, iuniores, autem viduas deuita. Post impedimentum temporale (videlicet quod vidua habet filios aut nepotes educandos) impedimentum aliud maius edocet, ætatis scilicet iuuenilis. Quam vitandam dicit, quo ad professionem viduitatis status. Non dicit differendam esse professionem (sicut dixerat de habente filios) sed absolute dicit deuita. Et rationē subdit, *Quum enim luxurianta fuerint in Christo.* Superfluit in, & iuxta textum Græcum genitiui est casus Christo. Et sumitur luxuriant pro proprie pro superfluo

fluò vsu. Et dicit, quum enim luxuriatæ fuerint Christi, nõ quòd
 superfuitates vere fuerint Christi, sed quòd vsæ sunt Christo in
 superfuitatibus. Significatur enim ad literã quòd quum in su-
 perfuitatibus vsæ fuerint viduali velo Christi, tunc *Nubere vo-
 lunt.* Hæc est itaque vera ratio repellendi iuuenclas viduas à
 professione viduali: quia quum vsæ fuerint aliquanto tempore
 velo Christi in superfuitatibus, mutant voluntatem, & volunt
 nubere. *Habentes damnationem.* pro, iudicium, quia primam fidem
 irritam fecerunt. pro, abiecerunt. Tria proposuerat, scilicet deu-
 ita, quum luxuriatæ fuerint, & volunt nubere. Et retrogrado
 ordine illa explanat, dicendo quòd nubedo incurrunt iudicium
 iustæ damnationis, eo quòd repulerunt primam fidem. Mani-
 festant autem subiuncta de eisdem (volo igitur iuniores nube-
 re) quòd non est sermo de fide primi coniugis absolute, sed de
 eadem firmata professione viduitatis. hæc est enim prima fides
 cuius obiectione incurrüt iudicium. Et hinc sumitur quòd pro-
 fitebantur viduitatem voto in manu Episcopi, & à tali voto vi-
 tandas adolescentiores viduas Paulus censet propter periculum
 instabilitatis: quia postea volunt nubere. *Simul autem & otiose
 discunt circũire domos.* Declarat luxuriatæ fuerint Christi, expli-
 cando in quibus consistit huiusmodi superfuitas vtendo Chri-
 sto in huiusmodi superfuitatibus. Et primum supputat otiose
 circũire domos. Coniicitur hinc quòd officium vere viduarum
 quæ erant professæ viduitatem, erat ire per domos, non otiose,
 sed pietatis causa. & propterea dicit Paulus quòd harum exẽplo
 istæ adolescentiores viduæ discunt circumire domos, non tamẽ
 pie, sed otiose. Et hic est primus luxus. *Non solum.* Deest, autem,
 otiosa, sed & *verbosa.* pro, nugaces, & *curiose,* loquentes, *que non
 oportet.* Ecce multitudo luxuum in nugis & curiositate, & (quod
 peius est) in verbis indecentibus. hoc est enim vti Christo in
 superfuitatibus. *Volo autem.* pro, igitur, *iuniores nubere.* Declarat
 illam particulam deuita: inserendo ad euitandum tum pericu-
 lum damnationis earum, tum huiusmodi luxus, quòd nõ admit-
 tantur ad professionẽ viduitatis, sed nubant. & hinc, vt dictũ est,
 manifeste patet quòd licite nubebant ante professionẽ viduitatis.
Filios procreare. Et hinc manifeste patet quòd de iunioribus vere iu-
 uẽculis loquitur, nõ de iuniorib⁹, id est, minoribus sexagenariis.
 nam de illis non fuisset dictum, filios procreare. *Matros familias
 esse.* pro, familiam administrare. Et hoc contra otium & discursu-
 m. *Nullam occasionem dare aduersario maledicti gratia.* Dabatur
 X ij occa

occasio maledicēdi, murmurandi, ac detrahendi, ex discursu iu-
 uencularum viduarū per domos, & propterea ad hoc euitandū
 dicit quōd tales iuenculæ nullam occasionem dent aduersario
 (siue Gentili, siue Christiano aduersanti) maledicētiz. *Iam enim
 quedam conuersæ sunt retro.* Loco harum trium dictionum (con-
 uersæ sunt retro) legendum est, *Defluerunt post Satanam.* Ecce
 effectus manifestas non solum periculum, sed casum quarundā
 talium, & simul occasionem datam maledicentię. Et ex hoc tex-
 tu apparet quōd ante hanc Pauli inhibitionē admittebātur iu-
 niores viduę ad professionem vidualē, & sequebantur huiusmo-
 di incōuenientia prædicta: quibus cognitis Paulus inhibuit hu-
 iusmodi iuueculas viduas admitti ad professionem viduitatis.

¶ Didicit ab experientia Paulus non cōducere illis iuueculis vi-
 duis, nec conducere ecclesię huiusmodi professionē. Vt iam ho-
 die disceremus ab huiusmodi experiētis an prosint iuuenilis æ-
 tatis vtriusque sexus personarum solennia vota, tum sacrorum
 ordinum, tum religionum. *Si quis fidelis.* Desunt hic quatuor di-
 ctiones. *Aut si qua fidelis habet viduas, subministret illis, vt, pro, &, nō
 grauetur ecclesia: vt vs que verè vidua sunt, sufficiat.* Hactenus de
 spiritalib⁹ circa viduas locutus fuerat in specie, multa instruen-
 do: modo tēporalibus subuētionibus instruit distinguēdo inter
 viduas vere desolatas, & verè viduas nō desolatas. Et nō desola-
 tas appellat illas quæ habēt suos iam Christianos, vere autē vi-
 duas (hoc est, desolatas) appellat quarum sui aut nō sunt, aut nō
 sunt Christiani. Et de illis quidē mandat, vt sui fideles submini-
 strent illis tēporalia, & non grauetur ecclesia in communi pro
 illis: vt ecclesia sufficiat ad subueniendum iis quæ verè desolatæ
 sunt. Perpende hinc quod absque delectu ecclesia communis prou-
 deat viduis indigentibus, & quoniā hoc onerosum erat eccle-
 się, ordinat Paulus, vt filij, nepotes, cognati, & huiusmodi prou-
 deāt suis viduis: & curæ ecclesię relinquuntur solæ vere desola-
 tæ. Et ratio mādati huius est: vt suauiter cōtinuari possit ecclesię
 communis cura circa viduas. *Qui bene præsumt presbyteri.* Nomen
 ordinis est presbyteri hoc in loco, *Quod ex copatet quod descri-
 buntur præesse bene, præesse enim est Episcoporū seu superin-
 tendentium.* **¶** Nec dicit qui præsumt, sed qui bene præsumt. *De
 pluri honore digni habeantur, videlicet reuerētialis officij, & subuen-
 tionis.* hic est enim duplex honor in scripturis. *Maximè qui labo-
 rant in verbo & doctrina.* Inter bene præsidentes præferendi
 sunt illi qui super officium superintēdendi adiungunt laborem

in verbo exhortatorio affectus, & in doctrina instruente intellectu. Et ad hoc affert auctoritatē scripturæ Deuter. vigesimo quinto. *Dixit. pro, dicit, enim scriptura, nō alligabis os boni trituranti.* Nota trituranti: quoniam propter hanc particulam affertur auctoritas ad eos, qui laborant in verbo & doctrina. *Et dignus est operarius mercede sua.* Hoc scriptum est in Euangelio Lucæ decimo. Et ad idem affertur operarius, non otiosus. *Aduersus presbyterum.* Consequenter presbyteri nomen non ætatis, sed ordinis apparet: quoniā de talibus est præsens tractatus. *Accusationem noli recipere. pro, non admittit, nisi sub duobus aut tribus testibus.* Non facile admittendā cēset accusationem presbyteri ratione status: nō enim vult vt accusatione admissa subiaceat discrimini progressus an sint testes sufficientes, an deficiāt testes, sed quod ipsa accusatio nō admittatur, nisi cōstet de sufficientibus & idoneis testibus. Et hoc est priuilegiū presbyterorum ex hac Pauli ordinatione. *Peccantes coram omnibus, argue: vt & ceteri timorem habeant.* Anceps est constructio an coram omnibus referatur ad peccantes an ad argue. Et si quidem ad peccantes referatur, de punitione peccatorum publicorum Timotheum, vt peccantes coram omnibus (quorū non oportet accusationem & testes expectare) arguat, puniendo. Et quadrat ratio, vt & ceteri timorem habeāt. Si autem referatur ad argue, quū dixisset de presbyteris quod accusationem aduersus eos non admittat nisi sub duobus aut tribus testibus, consequenter subiungit quod eos cōiunctos in peccato, publice puniat, vt ceteri timorem habeant. ¶ Verū si participiū peccantes ponderatū fuerit, sola prima lectio quadrare videatur: nō enim dicit eos qui peccauerūt, sed peccantes, & ideo adiungit coram omnibus, ad differentiam peccantis in te, peccantis secretō: quem dominus corrigendum inter te & ipsum præcepit. *Testor coram deo & ceteris. Deest domino, Christo Iesu & electis angelis vt hæc custodias.* Certe quanto vinculo astringit Timotheum in materia iudicij. *Sine præiudicio.* hoc est, sine ante iudicio, sine præiudicio. Præcipationem, incōsultationem, indiscussionemque prohibet, præcipit discerni prius, examinari, & discuti causam antequam procedatur ad sententiam. *Nihil faciens in alteram partem declinando.* Loco istarum quatuor dictionum (in alteram partem declinando) legendum est, *Per aduocationē.* Ex parte sui errat si procedit absq; præiudicio: ex parte autem aliorū errat si aliquid facit per aduocationem: hoc est ad instantiā aduocati, ad instantiam cuiuscūque fauoris, pa-

PRIORIS AD TIMOTHEVM

tronicij & reliquorum huiusmodi. Hæc sunt propter quæ tanto vinculo astringit Timotheum in iudiciis. *Manus cito nemini imposueris.* Circa promotionem diaconorum & presbyterorum instruit ipsum. fiebat enim per impositionem manuum. Et rationem subdit, *Neque communicaueris peccatis alienis.* Peccata siquidem illius communia erunt tibi, si minus idoneum promoueris. *Te ipsum castum custodi.* sic curam gere aliorum, vt non recedas à custodia tui ipsius. *Noli adhuc aquam bibere.* Nō solum animæ, sed corporis Timothei curam exercet Paulus. *Sed modico viuo vivere propter stomachum tuum, & frequentes tuas infirmitates.* Sententia est clara. *Quorundam hominum peccata manifesta.* pro, præmanifesta, sunt præcedentia ad iudicium: quosdam autem & subsequuntur. Dixerat vt nihil faceret in iudiciis sine præuio iudicio: ne hæc intelligerentur vniformiter, sed secundum diuersitatem materię subiectæ diuersimode seruanda, distinguit peccata hominum iudicanda dupliciter inueniri, vel ante iudiciū manifesta, vel quorum manifestatio sequitur iudicium. Et est sermo de iudicio discussiōis, sine quo præceperat nihil fieri, vt ex hoc diuerso modo manifestationis discerneret Timotheus diuersum modum præuij iudicij: nam in iis quæ antequā discutiantur manifesta sunt, sola notitia apud iudicem opus est: in aliis autē notitia iudicis pendet ex discussiōe præuia. Est itaq; ordo literarum: Quorundam hominū peccata præcedentia ad iudicium, hoc est, quæ iudicanda sunt, præmanifesta sunt, ante scilicet quā veniat in iudicium: quosdā autem, iudicandos, & subsequuntur, scilicet peccata quatenus manifesta. Ita quōd peccata quatenus manifesta subsequuntur iudiciū discussiōis. *Similiter & facta bona manifesta.* pro, præmanifesta sunt: & *qua aliter se habent.* Superfluit se. *Abscondi non possunt.* Dixerat, nemini cito manum imposueris: distinguit modo de bonis factis sicut distinxit de peccatis. Et dicit quorundam facta bona præmanifesta sunt, antequam homines discutiantur: vt intelligat Timotheus quod in iis qui sunt notorie boni quo ad facta, nō est opus discussiōe ad hoc vt imponatur ei manus. Quidam autē sunt qui habent aliter bona: hoc est, nō notorie bona habent opera: & hi discutiendi sunt, quoniam latere non possunt, si diligēs adhibeatur discussiō. ¶ Et intellige ipsos latere non posse regulariter loquēdo. cōmuniter enim diligenti discussiōe inuenitur veritas talium. contingere tamen potest præterregulariter quōd veritas occultaretur. Et propterea circa hos promouendos vtendum est tarditate, vt veritas inueniatur.

CAPVT VI.

Quicumque sunt subiugo serui. De corporaliter seruis loquitur. Dominos suos omnis honore dignos arbitrentur. Et loquitur de dominis etiam paganis: baptisma enim non absoluit seruos à seruitutis corporalis vinculo. Vnde & rationem subdit, *Ne nomen domini. pro dei, & doctrina blasphemetur.* Si serui facti Christiani non honorarent dominos suos, periculo blasphemix exponeretur tam nomen dei, quàm doctrina dei: conquirerentur siquidem domini de tali doctrina quæ subducit seruos à debito seruitio dominorum: & similiter detraherent tali deo, cui placent huiusmodi iniustitiæ. Quo contra si serui Christiani omni honore dignos existimant dominos suos, occasionem dant laudandi nomen & doctrinam Dei Christianorum. *Qui autem fideles habent dominos, non contemnant. Supple ipsos dominos. Quia fratres sunt.* In Christo. *Sed magis seruiant, quia fideles sunt & dilecti, quia.* Pro, qui, *Beneficij sunt participes.* Ordo literæ est, sed magis seruiant qui beneficij participes sunt, quia fideles & dilecti sunt eorum domini. Et est sensus quòd fraternitas in Christo non inducat contemptum dominorum tanquam parium: sed serui qui simul cum dominiis participes sunt beneficij diuini, magis seruiant dominis, eo quòd non solum domini, sed fideles sunt & dilecti à deo. Et meminit participationis beneficij, vt intelligant serui fraternitate non esse subtractum dominium, sed constitutos esse seruos & dominos participes diuini beneficij (spiritualis vitæ: & intelligant augeri debere seruitia exhibenda dominis fidelibus, eo ipso quòd domini aucti sunt: dum ex dominis effecti sunt domini fideles & dilecti à deo. *Hac doce & exhortare.* doce nescientes: scientes vero exhortare ad exequendum. *Si quis aliter docet.* Tanquam in fauorem libertatis. *Et non acquiescit.* pro, accedit, *sanis sermonibus domini nostri Iesu Christi.* Et non accedit docendo: explicat enim quid est aliter docere. Et appellat sermones domini sermones sanos, quia vere sunt sani, non solum per elongationem ab omni insania, sed per affirmationem veræ sanitatis mentis. *Etej quæ secundum pietatem est doctrina.* Sermonibus Christi adiungit doctrinam secundum pietatem, ad significandum quòd doctrina verarum virtutum comes est sermonum Christi: vt intelligamus quod seruos paruifacere dominos suos, & aduersatur sermonibus Christi & doctrinæ pietatis. Sub pietate siquidem comprehenduntur in scriptura omnia officia debita proximis: vt

ex eo patet quòd vnicum tantum præceptũ officiorum debito-
rum proximo datum est in secunda tabula sub præcipuo pietatis
actu qui est honorare parètes. Loquitur enim ad literam textus
hic de pietate, quæ virtus est exhibens cultum & officium paren-
tibus, patriæ, sanguine iunctis, patriæq; beneuolis: extensa tamè
vt dictum est ad omnia officia debita proximis. *Superbus est*, pro,
superbiuit. Si quis aliter docet, &c. superbiuit, iam ex præcedenti
superbia aliter docet. *Nihil sciens*. Superbiuit in affectu, nihil scit
in intellectu. *Sed languens circa quæstiones & pugnas verborum*.

Nihil scit rei veritatis, sed est ad similitudinem ægrotantis circa
inquisitiones & pugnas verborum: puta quia Christus nos libe-
rauit, habent mentem velut ægrotam ad inquirendam vim
vocabuli libertatis: ad discernendum pugnam verborum liber-
tatis & seruitutis: tanquam non ster simul libertas, qua Christus
nos donauit, cum seruitute ciuili. Ex superbia enim talium do-
ctorum prouenit, & quòd nihil sciunt quo ad veritatem rei, &
quòd circa inquisitiones, & pugnas verborum nõ habent men-
tem sanam, sed ægrotantem: ac per hoc deficientem etiam à ve-
ritate circa verba: & propterea omnino nihil sciunt: quia nec res
nec verba. *Ex quibus*. superbia, quæstionibus, & pugnis verborũ.
Oriuntur inuidiæ. pro, inuidia, contentiones. pro, contentio, *blasphemia*.
suspiciones malæ, consiliations. Vide quot mala inde sequuntur.
*Hominum mente corruptorũ, & qui veritate priuati sunt, existimã-
tium quæstum esse pietatem*. Dixerat quòd ex his oriuntur tot ma-
la: explicat modo in quibus hominibus hortus horũ malorum
locum inuenit. Quum mens sit incorruptibilis, mente corruptos
appellat non secundũ substantiam, sed secundum ignorantiam
prauæ dispositionis. Vnde affectum huius corruptionis explicat
dicendo à veritate destitutorum: sunt enim tales velut deserti à
veritate, & rerum & verborum. Et quod in genere dixerat de
corruptione mētis, & destitutione à veritate, manifestat in indi-
uiduo quum dicit existimantium quæstum esse pietatem. Nun-
quam Christus docuit discipulos suos quæstum, nunquam ordi-
nauit vt quærerent, nunquam vt mendicarent. Paulus mēte cor-
ruptis & à veritate destitutis attribuit doctrinam dicentem quæ-
stum esse pietatē: quæstus enim est aut necessitatis aut auaritię
nunquam autem pietatis. Et est sermo de quæstu pro se: secus au-
tem est de quæstu pro pãuperibus in Hierusalem. ¶ Deficient
in textu Latino tres dictiones istæ: *Abstīnto à talibus*. Non solum
vitandos, sed procul esse à talibus mandat Paulus. *Est autem*

quæstus magnus pietas cum sufficientia. Illi corruptæ mentis homines existimabant quæstum temporalium rerum esse pium. Paulus è regione docet non solum quæstum, sed magnum quæstum esse pietatem: quoniam est quæstus magnorû bonorum, est quæstus spiritualium, quæ sola sunt vere magna bona. ¶ Adiungit autem pietati sufficientiam ad eradicandum quæstum temporalium: vt intelligamus sufficientiam, victus & vestitus nõ quæri à pietate, sed concomitari pietatem. Et vere sic dominus ordinauit, vt discipuli pietatem exercentes prædicando sufficientiam haberent, non quærent. edentes, inquit, & bibentes quæ apud illos sunt, offerri vult pietati, non quæri ab illa. *Nihil enim intulimus in hunc mundum.* Superfluit hunc. *Haud dubium, quia, pro, quòd, nec auferre aliquid possimus.* Declarat comitem pietatis sufficientiam quæ cõpreheadat: discurrendo ab ingressu nostro in mundum vsque ad egressum per mediam vitam. Et quia in ingressu nihil facultatum temporalium intulimus, non est dubium quòd similiter in egressu nihil auferre possimus: in vita verò media, *Habentes autem alimenta & quibus tegamur, his contenti simus.* pro, erimus. Ecce quæ comprehendit sufficientia: alimenta scilicet & tegumenta: quandoquidem his contenti erimus secundum necessitatẽ naturæ. Ex hoc enim quòd natura contenta erit in hac vita alimentis & tegumẽtis, monstrat has esse partes sufficientiæ quæ est comes pietatis. *Nam qui volunt diuites fieri.* E regione non contentorum alimentis & tegumentis, locat eos qui volũt ditescere: & eos pingit suis coloribus valde malis. *Inculunt in tentationem.* Auaritiæ, fraudis, & huiusmodi. *Et in laqueum diaboli.* Superfluit diaboli, & præpositio in. Non solum succumbunt tentationi allicientium diuitiarum ad superfluitatem, sed etiam illaqueantur laqueo pene insolubili: eo quòd obnoxia restitutioni tales nunquam restitunt: sunt enim velut illaqueati affectu rerum. *Et desideria multa inuidia.* pro, irrationalia. Et vere sic esse apparet: quoniam in multa incidunt desideria aliena à recta ratione. Et quod peius est, *Et uocina.* aliis. Hæc enim communiter videntur accidere iis qui volunt ditescere. Et bene nota, ne per istos intelligas eos, qui pro necessitate familiæ suæ industrias exercent mercaturæ. hi enim non sunt qui volunt ditescere, sed lucrari vt possint secundum statum proprium viuere filij, &c. *Quæ demergunt homines in interitum.* Animæ in præsentem. *Et perditionem.* in futuro. *Radix enim omnium malorum est cupiditas.* Pro, avaritia. Dicitio Græca non est nomen cupi

cupiditatis in genere, sed cupiditatis argenti, quam vnico vocabulo auaritiam dicimus: quoniam de inordi nata cupiditate est sermo. Et hæc metaphorice dicitur radix malorum omniũ, quoniã ex ea pullulant mala omnia. Sex enim genera malorũ Paulus iam supputauit ex tali radice oriri: incidere in tentationem & laqueum, desideria multa irrationabilia & nociua, interitum & perditionem. Sub his generibus mala omnia continentur. *Quã quidam appetentes aberrauerunt à fide.* Manifestat ab experientia auaritiam radicem esse omnium malorum, vsque adeo vt sit etiam radix infidelitatis. Vehementer siquidem animus affectus diuitiis etiam à fide apostatat. *Et inseruerunt se doloribus multis.* Nihil Paulus prætermittit. Declarauit quòd auaritia est radix omniũ malorum culpe ex experientia, quia abducit etiam à fide; declarat modo quòd est etiam radix multorum malorum pœnæ in hac vita, dicendo quòd immiscuerunt se doloribus multis. Perturbationes animi quas avari incurrunt, constat esse multas: quoniam æstuant continuo appetitu lucri. Et multo plures perturbationes animi incurrunt tales aberrantes à fide: nam nõ solum perturbantur propter diuitias, modo perditas, modo perelitantes, &c. sed etiam propter synderesim ob fidem relictam. *Tu autem ò homo dei hæc fuge.* Appellat eum hominem dei, ad reddendam rationem fugæ: iuxta Christi præceptum, non potestis deo seruire & mammonæ. *Sectare verò iustitiam, pietatem, fidem, eharitatem, patientiam, mansuetudinem.* Et cur has virtutes sectari præcipiat, subiungit summam ad duo capita. *Certa bonum certamen fidei, apprehende vitam æternam.* Ad hæc duo reducitur omnis sequela cuiusque virtutis. Et primum quidem spectat ad viam præsentis vitæ: alterum autem ad terminum eiusdem. Sectando siquidem virtutes, certamus certamẽ fidei bonum: & in termino apprehendimus vitam æternam, præmium certaminis. *In qua. pro, in quam. Deest, & vocatus es, & confessus es bonam confessionem coram multis testibus.* Ne impossibile reputaretur tam arduum præmium, dicit, in quam, vitam æternam, tum vocatus es à deo, tum tu ipse confessus es confessionem bonam coram multis testibus. Professionem quam facit episcopus superintendendi aliis, appellat cõfessionem bonã factam coram multis testibus: quoniã non secreto, sed palam fit huiusmodi professio. Et hanc quoque affert factam in vitam æternam. Ita quòd tã ex vocatione dei, quàm ex professione tua certandum est tibi certamen fidei ad apprehendendã vitam æternam. *Præcipio tibi coram deo.*

Vinculo vocationis, & propriæ professionis adiungit vinculum præcepti adhibitis testibus deo & Christo. *Qui viuificat omnia.* Quoniam præcipit media ad vitã æternam, ideo deum inducit quatenus viuificat omnia. *Et Christo Iesu, qui testimonium reddidit.* pro, testatus est, *sub Pontio Pilato bonam confessionem.* Dixerat & confessus es bonam cõfessionem coram multis testibus. & propterea præcipiẽdo executionẽ illius affert Christum Iesum quatenus testatus est sub Pontio Pilato bonam cõfessionem. Facto siquidem & verbo Christus bonam cõfessionem testatus est sub Pontio Pilato. Verbo quidem testatus est confessionem proprię innocentie, nõ haberes aduersum me potestatem vllam, &c. futura vitæ, regnum meum non est de hoc mundo. propriæ deitatis, ego ad hoc veni in mundum. & demum propriæ doctrinæ, vt testimonium perhibeam veritati. Facto autẽ, patiendo vsque ad crucem. Vnde vere de ipso dicitur q̄ confessionem bonam non solũ protulit, sed & testatus est, certando facto passionis suæ & verbis testificando illam. *Vt serues.* pro, seruare te. Ecce actus præceptus. *Mandatum.* proculdubio tibi impositũ in tua professione. Mandatur siquidem episcopo quum ordinatur vt prædicet populo dei. ita quod non solum ex professione propria, sed ex mandato obligatur. Et propterea Paulus dicit, præcipio tibi seruare te mandatum. *Sine macula, irreprehensibile.* pro, immaculatũ, irreprehensum. Et refertur vtrunque ad pronomen te. Et est sensus: præcipio tibi te immaculatũ, irreprehensum seruare mandatum. Non sufficit mihi vt serues mandatum, sed exigo vt immaculatus intus & irreprehensibilis foris serues mandatũ. Serues autem non ad diem aut annum, sed *vsque in aduentum.* pro, apparitionem, *domini nostri Iesu Christi.* hoc est, vsque in finem, rationem habendo apparitionis domini nostri Iesu Christi ad iudicandum omnes & scrutandum singula hominũ opera. *Quem.* pro, quam. Refert enim apparitionem. *Suis temporibus.* soli deo notis. *Ostendet beatus.* Ad apprehensionem vitæ æternæ inuitans, apte describit deum beatum. Rursus apparitionem Christi ad iudicium ad beandum electos describens ab auctore deo, aptissime nominat deum beatum, vt propriam causam omnis beatitudinis tangat. *Et solus potens.* Vere solus potest, cuius potestas ad omnia se extendit, & à quo omnium potestates sic pendent, vt si velit, nihil possint. Et vtrunque horum (scilicet esse beatum & esse solum potetẽ) naturale est deo. *Rex regum.* pro, regnantium, & *dominus dominantium.* Vtrunque horum ad gubernationem

PRIORIS AD TIMOTHEVM

nem spectat vniuersi. *Qui solus habet immortalitatem.* Omnis mutatio, quædam mortis species est: & perinde dictum est quod solus habet immortalitatem, ac si dictum fuisset qui solus uiuit absque omni mutabilitate: nam omnis creatura quantumcunque immortalis, imò etiam beata, alicui subiaceret mutationi: nam & de facto motus mentis aliquos habet successiue, præter hoc quod mutabilis est per potentiam diuinam. *Et lucem inhabitat.* pro, inhabitans, *inaccessibilem.* Superfluit &. De luce spiritali est sermo. Et diuina substantia appellatur intelligibilis lux inaccessibleis, tantæ excellentiæ ut nullus possit ad eam accedere. Quemadmodum lux Solis est inaccessibleis relatiue ad corporea, ita lux diuina est inaccessibleis relatiue ad totum vniuersum. Metaphorico autem sermone dicit quod inhabitat: nulla siquidem est ibi proprie inhabitatio: sed ad similitudinem habitantis in luce inaccessiblei, excellentiam diuinæ lucis hominibus describit. *Quem nullus hominum vidit: sed nec videri.* pro, videre, *potest.* Ex hac secunda particula apparet quod de homine secundum naturæ vires loquitur: nam sic absque omni controuersia verificatur quod nullus hominum deum vidit, & quod nec videre eum potest. Et hoc intellige de videre deum secundum seipsum: ad differentiam eius quod est videre deum in alio, siue intelligibili, siue imaginabili, siue sensibili: nam sic propheta viderat deum, & philolphi & angeli naturaliter vident deum. *Cui honor & imperium sempiternum, amen.* Par fuit ut descripto deo secundum tot præclaras conditiones, in gratiarum actiones prorumperet, cupiendo exhiberi illi honorem, & aduenire imperium sempiternum quemadmodum in cælo ita & terra. Possunt tamen & hæc assertiue intelligi, ut etiam describat deum & honorari & imperare sempiterno tempore. *Diuitibus huius seculi præcipe non sublimè sapere* pro, sentire. Necessaria monstrat hæc esse dicendo præcipe. Et vere primum præceptum negatiuum quo egent diuites, est non alte sentire. Diuitias enim magnipendunt ac per hoc efferunt animum magnipendentium illas & possidentium. Elata ergo mens primo inhibetur. deinde, *Neque sperare in incerto.* pro, in incertitudine, *diuitiarum.* Et hoc quoque familiare est diuitibus ut confidant in auro. Et vere dicit in incertitudine diuitiarum: quoniam incerta est earum stabilitas, incertus est earum futurus usus, & incertior fructus. *Sed in deo uiuo, qui præstat nobis omnia abunde ad fruendum.* hoc est, ad delectabiliter suauiterque utendum. Et quod dicit abunde, intellige quantum est ex parte dei: nam secus quandoque accidit ex parte nostri, vel

propter demerita nostra, vel propter aliquod spirituale bonum. *Bene agere.* Refertur ad præcine diuitibus huius seculi. Nec dicit bona, sed bene agere, vt modū agendi ex parte agentis explicet bonum. *Diuites fieri in operibus bonis.* multiplicando bona opera. *Facile tribuere.* nō solum tribuere, sed facile. *Communicare.* Rationem facile tribuendi explicat adiungendo cōmunicationem. Diuites siquidē vt pote abundantes bonis fortunæ, considerare debent q̄ ideo secundum ordinem diuinæ prouidentie abundant vt cōmunicent. non enim eis est data abundantia vt tot propria retineant, sed vt propria, quibus abundant, cōmunia efficiant: & propterea faciles debent esse adtribuendum. Et ne hoc reputarent esse sibi damnum, subiungit: *Theſaurizare sibi fundamentum bonum in futurum.* Ecce fructus cōmunicandi, ipsum siquidē cōmunicare est recondere sibiipsis bonum fundamentum in futurum. Et ad quid sit hoc fundamentum subiungit: *Vt apprehendant veram. pro. æternam, vitam.* Electionis reconditur fundamentum, super quod consurget ascensus ad apprehendendū vitam æternam. hoc est enim propriū meritum diuitum, quatenus sunt diuites. *O Timothee.* Ad excitandum Timotheum, adiungit articulum. *Depositum custodi.* Cōmissum gregem sub depositi ratione custodiendum mādāt: vt etiam de leui culpa teneatur. *Deuitans prophanas vocum nouitates.* pro, inanitates. Inter alias vigilantias, necessarias ad custodiam depositi oportet te euitare prophanas vocum inanitates. Inanitates vocum aliæ sunt prophanæ, hoc est, sacris aduersæ: aliæ sunt tanquam indifferentes, vt nugæ, & propterea Paulus addidit prophanas. Oportet siquidem episcopum custodire depositum sibi gregem etiam à vanis vocibus si prophanæ sunt: si aduersus sacras literas sunt, si aduersus sacra mysteria sunt. *Et oppositiones falsi nominis scientiæ.* hoc est, falso nominatæ scientiæ. Forte sciētiam cabalisticam appellat falso nominatam scientiam. Verūn quācūque intelligas, perpende soliditatem veritatis euangelicę. nam non cōtrariantur ei oppositiones cuiuscūque scientiæ, dummodo non falso nominetur scientia: sed solum oppositiones falso nominatę scientiæ, aduersantur veritati Christianæ. Et in promptu ratio est: quia verum vero non est cōtrarium. Omnis autē vere nominata scientia est verorum. *Quam quidam promittentes.* pro, profitentes, circa fidem exciderunt. pro, à fide aberrauerunt. Experiētiam affert quo ducit illa falso nominata scientia. Et hinc habemus q̄ de quadam certa scientia loquitur: alioquin non diceret quam quidam profitem

POSTERIORIS AD TIMOTHEVM

fitentes à fide aberrauerūt. Et si collegeris hæc omnia (videlicet q̄ falso nominatur scientia, q̄ complexa est à fidelibus cum periculo profitentiū illam. ita q̄ quidam illam profitentes aberrarunt à fide: & quòd Paulus nō dicit illam omnino vitandam, sed dicit illius vitandas esse duas partes, scilicet prophanas vacitates vocum & oppositiones ad custodiendū depositum gregem) suspicaberis fortè mecum cabalisticā pingi scientiam. Meæ siquidem suspitioni alia non occurrit scientia his picta coloribus.

Gratia tecum, amen. Hæc est salutatio manu Pauli. Et apud Græcos inuenitur subscriptio talis:

Ad Timotheum prima, scripta Laodicæ.

Caletæ die vltimo Martij, 1529.

THOMAE DE
VIO CAIETANI CAR-

DINALIS SANCTI XYSTI,

in posteriorem epistolam Pauli ad

Timotheum Com-

mentarij.

PAVLVS Apostolus Iesu Christi, non aliorum apostolorū. Per voluntatem dei, nō meritis propriis. Secundum promissionē vitæ quæ est in Christo Iesu. Apostolus per voluntatem dei non secundū quod disponit & gubernat naturalem rerum ordinē, sed secundum quod promittit vitā quæ est in Christo Iesu, nunc per fidem, postremo autē per immortalem gloriam etiam corporis. Materia siquidē apostolatus significatur, explicando q̄ est missus per voluntatē dei quatenus promittit vitam quæ est in Christo Iesu. Ad hanc siquidem promissionē promulgandam, ad illam inuitandum, &c. legatus est. *Timotheo charissimo. pro dilecto filio. per euangelium. Gratia & misericordia & pax.* Superfluum ambæ cōiunctiones. Imprecatur non solum
extrem

extrema dona (gratiam & pacem) sed etiam misericordiam, donum medium summe necessariū prælatis. *A deo patre nostro.* Superfluit nostro. *Et Christo Iesu domino nostro.* Exposita sæpe sunt hæc. *Gratias ago, pro, gratiam habeo, deo meo.* Superfluit meo. Perfecta salutatione inchoat narrationem à cōmendatione Timothei. Et cōmendationem inchoat explicatio se recognoscere vt diuinum beneficium quod assidue est memor ipsius Timothei, memor autem in orationibus & in desiderio videndi ob virtutes eius & matris & auia. *Cui seruiō à progenitoribus meis in conscientia pura.* Superfluit meis. Et non est sermo de qualicumque seruitute, sed de seruitute cultus. Ac si diceretur, quem colo non nouitius, sed à via progenitorum, Abraham, Isaac, Iacob, &c. sed nec externo tantum honore, sed in conscientia pura. *Quod sine intermissione habeam tui memoriam in orationibus meis nocte ac die.* Ad orationes refertur assiduitas, non ad tēpus: hoc est, quod nunquam Paulus orabat absque admitta memoria Timothei, siue in die, siue in nocte. *Desiderans te videre, memor lachrymarum tuarum.* Lachrymas fidei fuisse has manifestat subiuncta. Et propterea nō immerito accendebant desiderium Pauli ad videndum illum. *Vt gaudio implear, recordationem accipiens eius fidei, quæ in te est non ficta: & quæ habitauit primum in auia tua Loide, & matre tua Eunice.* Persuasum autem habeo quod & in te. Lachrymæ Timothei accendebant Pauli desiderium: causa autem lachrymarum interna fides Timothei nō ficta ab auia & matre profecta, replebat gaudio animum Pauli. Vt patet in Act. apostolorum, Timotheus ex materno genere erat Iudæus. Et propterea Paulus meminit matris & auia. *Propter quam causam.* fidei in te habitantis. *Admoneo te vt suscites gratiam, pro, donum, dei quod est in te per impositionem manuum mearum.* Nisi teporem aliquem in Timotheo Paulus cognouisset, non monuisset vt suscitaret velut sopitum ignem donum dei episcopalis gradus, quod erat datum Timotheo per impositionem manuum Pauli, sicut & hodie datur. *Non enim dedit nobis deus spiritum timoris, pro, timiditatis.* Insinuatur hinc causa teporis circa curam episcopalem fuisse timiditatem quandam. *Sed virtutis, pro, potentia.* ad fortiter operandum magno animi robore. *Et dilectionis.* Nihil prodesset spiritus fortitudinis ad euangelizandum, arguendum, docendum, &c. nisi simul esset spiritus dilectionis impellentis ad operandum. *Et sobrietatis.* Nō est sermo de sobrietate potus, sed de sobrietate doctrinae: prout ipsemet Paulus dicit in Actis apostolorum ad Festum verba sua esse

POSTERIORIS AD TIMOTHEVM

esse sobrietatis. Hæc sunt quæ proponit Paulus tractanda in hæc epistola. *Noli itaque erubescere.* pro, non igitur erubescas. Incipit tractare proposita, inchoans ab illa particula, spiritum timiditatis. Timidi siquidē est erubescere. *Testimonium domini nostri neque me vinctum eius.* Quandiu Paulus persecutiones passus est à Iudæis, Timotheus non indignit exhortatione vt libere testificaretur ea quæ sunt Iesu Christi, & vt Paulo etiam vincto ad instantiam Iudæorum adhereret: sed vbi Paulus absolutus à primis vinculis cum quibus missus fuerat Romam (vt in calce epistolæ huius explicabitur) iterum vinctus est Romæ à Nerone primam contra Christianos persecutionem mouente, occasio timendi data est episcopis vbique existentibus tum testificari ea quæ sunt Iesu Christi, tum adherere Paulo. Vnde in calce epistolæ dicit quòd in prima defensione nemo mihi affuit. Et propterea Paulus secundo vinctus in fine vitæ suæ & imperij Neronis, monet Timotheum, qui post prima vincula discesserat ab ipso missus ad Philippenses, vt illis Paulus in epistola promittit, vt auditis istis nouis vinculis, non timeat, non erubescat testimonium Christi crucifixi, neque me vinctum tanquam maleficum. Verunque enim erat materia pudendi in conspectu Gentilium & Iudæorum. *Sed collabora euangelio.* hoc est, patiendo afflictiones vnâ mecum incumbe euangelio tuendo ac propagando. *Secundum virtutem.* pro, potentiam, dei. scio quòd hoc excedit vires tuas, noui timiditatem tuam: & ideo adiungo secundum potentiam dei quæ tibi non deerit confidenti in illa. *Qui nos liberauit.* pro, saluauit. Ecce ratio non erubescendi testimonium domini, beneficium saluationis collatum electis. Pronomen siquidem nos, demonstrare electos, subiuncta testantur. *Et vocauit vocatione sua sancta.* Superfluit sua. Ecce aliud beneficium vocationis non qualicumque vocatione, sed vocatione sancta: hoc est, munda quâ tum ad statum ad quem vocauit. Vocauit siquidem ad statum munditię ab erroribus & peccatis. *Non secundum opera nostra.* Ad vtunque beneficium (saluationis & vocationis) refertur quòd non nostris meritis: *sed secundum propositum suum.* ab æterno definitum. Prima radix saluationis & vocationis electorum est diuina voluntas, qua proposuit istos saluare & vocare. *Et gratiam quæ data est nobis in Christo Iesu ante tempora secularia.* pro, æterna. Multa sunt hic mysteria. Dicit in primis, data est nobis ante tempora æterna. Et propterea quæstio oritur: quom omnis diuina datio, qua deus dedit nobis aliquid, sit datio temporalis,

ralis, quomodo verificatur quòd gratia data est nobis ante tem-
 pora æterna. Solutio est, quòd licet effectus dationis sit in tempo-
 re, ipsa tamè datio, quæ est actio diuina, quæ est essentia diuina,
 est æterna ante omnia tēpora. Et ex parte actionis dicit Paulus
 quòd gratia (hoc est, gratuita dei voluntas) data est nobis ante
 tēpora æterna. Hanc doctrinā de omni actione diuina nūquam
 in potentia, sed ab æterno in actu ex parte actionis, si non perci-
 pis minus docte in metaphysica seu theologia speculatiua, per-
 cipe hanc faciliorem. Paulus non solum dicens secundū proposi-
 tum, sed gratiam datam ante tempora, explicauit q̄ non secun-
 dum quodcunque propositum, sed secundum propositū gratuito
 (non ex debito) datum nobis ante tēpora æterna. Ita quòd data
 est, non significat actionem transeuntē (quia non habet pro ma-
 teria donum aliquod creatum) sed significat actionē immanen-
 tem: quia habet pro materia gratuitam dei voluntatē: & quem-
 admodum ab æterno dilexit nos, ita ab æterno dedit nobis suū
 propositum gratuito. Et si hanc rursus nō percipis, intellige gra-
 tiam datam nobis ante tempora, datā in prædestinatione diui-
 na: quanuis in effectu data sit in tempore. ¶ Dicit quoque ante
 æterna: tū quia si fuissent æterna, nō datur ante. Solutio est, quòd
 Paulus nō dicit tempora æterna à parte ante, sed absolute. quod
 verificatur in temporibus inchoatis, durātib; in perpetuū: du-
 rabunt autem in perpetuum tēpora in successione actionum
 humanarum. Et hoc sufficit textui quòd ante tēpora data sit no-
 bis gratia. At si quadrare vis omnino textū de temporibus æter-
 nis à parte ante, dicito quòd loquitur de tēporibus non quæ fue-
 runt æterna nisi imaginarie, sed etiam si fuissent æterna. Et vere
 ante tempora etiam si fuissent æterna, gratia dei data est nobis:
 quoniam data est nobis in æternitate, quæ est ante omnia tēpo-
 ra etiā æterna, vt causa omnis tēporis etiā æterni. ¶ Dicit quoq;
 in Christo Iesu. Difficile autē est intelligere quo pacto verifica-
 tur quòd gratia dei data est nobis in Christo Iesu ante tempo-
 ra æterna: quū Christus Iesus nomē sit hominis, & certum sit q̄
 filius dei nō fuit homo ante æterna tēpora, sed vbi venit plenu-
 do tēporis misit deus filiū suū, &c. Solutio est, q̄ siue in Christo
 Iesu referatur ad gratiā (& sit sensus gratiā in Christo Iesu quæ
 data est nobis) siue referatur ad pronomē nobis (& sit sensus, no-
 bis non absolute, sed mēbris Christi Iesu) vtroque modo signifi-
 catur idem, videlicet modus participandi salutē & gratiam di-

uinæ prædestinationis, quod proposuit deus gratuito per Iesum
 Christum saluare nos, & dedit modis expositis ante æterna tēpo-
 ra nobis gratiā tali modo habendā. Cum qua veritate stat quòd
 secundū effectū peruenit ad nos hoc beneficiū. Et hic modus in
 tēpore. *Manifestata est autē nunc.* Superfluit est. *Per illuminationē*
 pro, apparitionem, *saluatoris nostri Iesu Christi,* ante tempora, da-
 ta quidem est nobis in Christo Iesu gratia dei, verūm ab eterno
 non est manifestata, sed manifestata est nunc in plenitudine tē-
 poris per apparitionē in carne prius mortali, & deinde immor-
 tali Iesu Christi. Vere per hanc apparitionē manifestata est gra-
 tuita dei voluntas ab æterno erga electos, ob quorū salutē misit
 deus filium suū, &c. *Qui destruxit.* pro, aboleuit, *quidē mortē,* *illumi-*
nauit autē vitā & incorruptionē. p. incorruptibilitatē. *per euāgeliū.*
 ab effectibus probat manifestā gratiam per apparitionem Iesu
 Christi. Alter effectus aboleuisse mortē tam animæ quàm cor-
 poris. Alter in lucem protulisse vitā tam animæ quàm corporis
 & incorruptibilitatem vtriusque vitæ felicitis. Vtrunque autē ef-
 fecit Iesus Christus per euāgelium, subaudi creditū. Mediāte si-
 quidem euāgelio credentibus, & amplectētibus illud, Iesus obli-
 tera uit mortem, & in lucem protulit vitā & incorruptibilitatē.
 Recte intellige quòd nō est hic sermo de effectibus passionis &
 resurrectionis Christi secundū se, sed de applicatione eorūdem
 ad credentes per euāgelium prædicatum, creditum, ac cōplexū.
In quo. pro, in quod euangelium. *Positus sum ego.* non ego me
 posui. *Prædicator.* pro, præco. ad publicandum. *Et apostolus.*
 in supremo ecclesiæ ordine. *Et magister.* pro, & doctor, *gentium.*
 præco & apostolus absolute, doctor verò gentium peculiariter.
 Proposuerat, vt nō erubescer et testimonium domini, neque me
 vincitum eius. Et propterea expeditis spectātibus ad testimoniū
 domini, tractat modo spectantia ad me vincitum eius. cōmemo-
 rando, quod quanuis sim vincitus, sum tamen positus in euange-
 lium præco & apostolus ac doctor gentium. *Ob quam causam.*
 videlicet euangelij. *Etiam,* pro, & *hec patior,* supple vincula. *Sed*
non confundor. pro, erubescor vincula & carceres. Multo igitur
 minus tu debes erubescere me vincitum Christi. *Scio enim cui cre-*
didi. Ecce ratio quare non erubescor vincula propter euange-
 lium. Et dicit scio, quia ipse euidentem habuit notitiam, quū ra-
 ptus fuit quòd deus est ille cui credimus. Nos autē quāuis eui-
 dentia demōstratiua sciamus deū esse, nō tamen euidenter sci-
 mus quòd ipse est cui credimus, sed fide tenemus hoc. *Et certus*
sum

sum. pro, & persuasum habeo, quia. pro, quòd, potens est depositum meum seruare in illum diem. Merita propria tam bene operando quam mala patiendo appellat depositum suum apud deum: vt intelligamus quòd non pereunt, non transeunt cum tempore actionum & passionum, sed commendantur in depositum, non apud hominem, sed apud deum potentem seruare hæc ad præmiandum illo die quo ipsum iudicabit: vnde merito non erubescio, sed continue augeo depositum meum. *Formam habet sanorum verborum, quæ à me audisti in fide & in dilectione in Christo Iesu.* Postquam explicauit quare non debet Timotheus erubescere ipsum Paulum vincitum ratione officij, causæ, & certi præmij ipsius Pauli, adiungit rationem relative ad ipsum Timotheum quòd instructus fuerit à Paulo. De forma itaque exemplari seu in exemplum exposita, dicit: Habeto in vsu, formam sermonum sanitatem animi præbentium, quos à me non per scripturas didicisti, sed audisti, non in philosophia morali, sed in fide & dilectione in Christo. Hæc forma faciet te non erubescere testimonium Christi. *Bonum depositum custodi per spiritum sanctum, qui habitat in nobis.* Ipsa forma sanorum verborum quæ audierat à Paulo, &c. appellatur depositum bonum. Depositum quidem Pauli apud Timotheum: bonum autem Timotheo & aliis Christianis. Hoc, inquam, depositum custodi, non per proprium spiritum, sed spiritum sanctum. Curam depositi habe, parendo non spiritui timiditatis, sed spiritui sancto, qui non est longe à nobis, nec hospes in nobis, sed habitat in nobis electis. *Scis enim hoc.* Superfluit enim. Ad excitandum Timotheum, vt custodiat depositum, subiungit & quosdam profecisse in malum, & quosdam profecisse in bonum: vt in illis periculum, in istis profectum considerando excitetur. *Quod auersi sunt à me.* pro, auersati sunt me, omnes qui in Asia sunt. Superfluit hoc vltimum sunt. *Ex quibus est Phygelus & Hermogenes.* Ordo literæ est quod auersati sunt me Romæ omnes qui in Asia quoque auersati fuerant me. Et dicit scis, quia commemorat id quod Timotheo notum erat, videlicet quòd quemadmodum in Asia minore isti Paulum aspernati fuerant, ita & Romæ, de malo in peius procedentes. De quorum numero duos tantum nominat. *Det misericordiam dominus Onesiphori domui.* Ecce proficiens Onesiphorus & gratus. Paulus non orat pro Onesiphoro tantum, sed pro vniuersa illius familia. *Quia sepe.* non semel aut bis. *Me refrigerauit,* pro, refocillauit secundum corpus. *Et catenam meam non erubuit.* Hoc est quod præcipue intendit Paulus significare

Timotheo, vt ab exemplo animosior reddatur ad nō erubescē-
 dum ipsum vinctum. *Sed quum Romam venisset.* pro, Romæ esset,
solicite. pro, studiosius, *me quasiuit & inuenit.* Quod longe propen-
 sioris animi fuit, quàm si me casu repertum cum catena non eru-
 buisset. *De illi dominus inuenire misericordiam à domino.* pro, apud
 dominum, *in illa die.* Ratione huius maioris officij orat pro ater-
 na retributione in die iudicij. *Et quanta.* pro, & quæ. *Ephesi
 ministravit mihi tu melius nosti.* Vt credat Timotheus hæc Onesiphori
 officia erga Paulum Romæ, commemorat Ephesina nota Timotheo: vt & hinc profectus Onesiphori innotescat & tra-
 hat exemplo.

CAPVT II.

T ergo fili mi confortare. pro, inualeſce, in gratia quæ est in
 Christo Iesu. Tractat illam particulam, sed spiritum potentia.
 Proposuerat enim quòd non dedit nobis deus spiritum timi-
 ditatis, sed potentia. Vnde & à robore incipit, inferendo ex
 dictis, Tu ergo inualeſce, non in propriis viribus, sed in gratia
 quæ secundum seipsam est data, nutrita, & aucta fide Christi Iesu.
Et quæ audisti à me. Duo exigit spectantia ad spiritum potentia
 euangelicæ. Alterum quod inualeſcat in gratia Christi: alterum
 quod asciscat ad officium euangelicū alios. Euangelicos siquidem
 sermones significat dicendo, & quæ audisti à me. *Per multos testes hæc commenda.*
 In calce præcedentis epistolæ dicitur Timotheo, & confessus es bonam confessionem coram multis
 testibus. Quod itaque seruatum est in promotione Timothei, idē
 seruandum à Timotheo statuit in promotione aliorum. Ita quod
 modò explicat modum commendandi, qui prius explicauerat
 rem commendandam: videlicet quæ audisti à me. Et tertio subiungit
 quibus commendandum est. *Fidelibus hominibus qui idonei erunt & alios docere.*
 Fidelitas volūtatē est, virtus ad nō fallendum: idoneitas verò ad docendum
 alios, intellectuæ partis est simul & executiæ, puta linguæ expeditæ & huiusmodi.
Labora. pro, tu igitur fatigare. Præceperat primum, tu ergo fili mi inualeſce
 in gratia. Hoc præceptum prosequitur explicando potentiam ad sufferendum
 afflictiones occurrentes propter militiam euangelicam. *Sicut bonus miles Christi Iesu.*
 pugnando, tuendo, expugnando. *Nemo militās deo implicat se negotijs secularibus.*
 Superfluit deo. & legendum est, *Nemo militans implicatur negotiis
 vitæ.* Quia dixerat, sicut bonus miles Christi, affert conditionem
 militum, in qua vult Christi militem assimilari armatæ
 mili

militiæ. Et de militibus armatæ militiæ refert, nemo militans implicatur negotiationibus vitæ. Prohibitæ sunt enim negotiationes militibus, vt se totos expeditos militiæ dedant. Et hinc præcipit Paulus vt Christi milites proportionaliter se totos dedant militiæ euangelicæ, alieni ab omni sollicitudine temporalium, etiam propriæ vitæ, famæ, &c. *Vt ei placeat qui se probauit.* pro, qui ipsum ad militiam elegit. Hæc enim est communis militariibus animis ratio bene militandi. *Nã & qui certat in agone.* pro, si autem & certat quispiam, non coronabitur, pro, coronatur, nisi legitime certauerit. Dixerat, sicut bonus milis, & explicauit quo ad partes negatiuas ex similitudine militum: modo explicat quo ad partes affirmatiuas ex alia similitudine. Prius indecentes occupationes abstulit, modo actiones legitimas astruit exemplo certantium singularium, puta athletarum. Nulli enim certanti datur corona laurea, aut quæuis alia, nisi certamen eius legi statuti conforme approbatum fuerit: vt hinc intelligamus nullum ex certamine euangelico coronandum, nisi certatio fuerit legitima, secundum ipsam legem euangelicam. *Laborantem agricolam oportet primum de fructibus percipere.* Tertia est hæc similitudo agricolæ primitias fructuum ex culto agro iustitia fouente percipientis: vt intelligamus quod in agro euangelico laborantem exterioribus officiis colendo mentes hominum, primitias fructuum spiritualium & temporalium hic, & æternorū in futura vita percepturum necessitate iustitiæ. *Intellige quæ dico.* Tres has similitudines non applicauerat: & propterea dicit, intellige quæ dico. *Dabit, pro, det, enim tibi dominus in omnibus intellectum.* Imprecantis seu potius orantis pro Timotheo est, vt det illi intellectum non solum in istis, sed in omnibus. Et coniunctio enim, usurpatur ad significandum, quia oratio supplebit vt intelligas, & hæc quæ dixi & alia. *Memor esto dominum Iesum Christum resurrexisse à mortuis, ex semine Dauid secundum euangelium meum.* Superfluit dominum. Præceperat, tu ergo fili mi inualece in gratia quæ est in Christo Iesu, & declarauit inualece: declarat modo gratiam quæ est in Christo Iesu, inchoans ab ipso Iesu, & deriuans eam ad membra. Et est ordo literæ, Iesum Christum ex semine Dauid resurrexisse ex mortuis. Meminit originis Dauidicæ, vt naturam carnis secundum quam resurrexit, & prophetias testamenti veteris promittentes Messiam ex semine Dauid vnico complectatur vocabulo. Quod autem dicit, secundum euangelium meum, refertur ad memento, reuoca ad me-

moriam quòd meo euangelio didicisti. Et simul consonantiam prophetarum & euangelij significat. Et dicit meū, non mei solius, non cuius ego sum author, sed mihi cōmissi ad predicandū, tuendum, &c. *In quo laboro. afflictiones sustinendo. Vsq̄ ad vincula. inclusiuē. Quasi male operans, pro, maleficus.* Vinc̄tus erat Paulus imposito ei titulo malefici. Vnde & Sueto. in vita Nerōnis dicit: Afflicti suppliciis Christiani, genus hominum superstitionis nouæ ac maleficæ. Mirum autem est cur Paulū aliosq̄ tã optimis moribus præditos Christianos appellauerit maleficos: quum constet omne maleficij genus execrari à Christiana religione: nec scio colorem aliquem huius tituli, nisi forte maleficos appellarint quia miracula faciebant, quæ magicis artibus imputabant. *Sed verbum dei non est alligatum.* Quamuis ego sim astrictus vinculis, verbum tamen dei (euangelium scilicet) non est astrictum vinculis, sed inter mea vincula solum perseuerat: quoniam non desisto, tum verbis, tum epistolis, tum factis euangelizare Christū. *Ideo omnia sustineo propter electos.* hoc est, ne verbum dei alligeretur, sustineo omnia euangelizando, sustinētia omniū propter electos. Mea fortitudo in sustinendo, ad hoc ordinatur, vt verbū euangelicū liberū apud alios sit propter salutē non omnium, sed electorum. *Vt & ipsi salutem consequantur quæ est in Christo Iesu, cum gloria cælesti.* pro, æterna. Quid stulte disputas de operibus necessariis, ad salutē electorum, ecce Paulus ad hoc se sustinere omnia dicit propter electos, vt vnā secū ipsi electi consequantur salutē æternam. *Fidelis sermo.* Gratiam immortalitatis in Christo, iam per resurrectionem habitā & habēdam ab illius mēbris exposuerat: expositurus verò modū consequendi præmittit. *Fidelis, hoc est, verax & consonus Christo, sermo.* *Nam si commortui sumus.* proculdubio Iesu Christo qui mortuus fuit. *Et conuiuemus.* cum ipso qui resurrexit & viuit vita immortalī, sicut Christus mortuus fuit vitæ transitorie. Et verbum sumus, præsens quidem tēpus designat, sed præsens huius vitæ. nam sensus est: si in hac vita commorimur corpore propter Christū, conuiuemus in alia vita cū ipso vita immortalī. *Si sustinebimus.* pro, sustinemus. Præsentis siquidem tēporis est: & attestatur q̄ in toto hoc sermone Paulus vtitur præsentib⁹ extēsis ad præsens totius vitæ vsque ad vltimū. Alioquin non essent veræ cōditionales. *Et corregnabimus.* Nisi quis sustinuerit vsque in finem, hic nō corregnabit in futuro cū Christo. Considera appropriationes. si cōmorimur, cōuiuemus: si sustinemus, corregnabimus. sicut vitā

morti, ita regnum tolerantiae appropriat. *Si negauerimus*. pro, negamus, eum coram hominibus. *Et ille negabit nos*. coram angelis dei & uiuero mundo. *Si non credimus*, interna fide. *Ille fidelis permanet*. In cōminatis suppliciis. *Negare seipsum non potest*. Quemadmodum deus non potest peccare, & tamē est omnipotens (quia posse peccare non est posse, sed defectus potētiae) ita cum eiusdē omnipotentia stat quod negare seipsum non potest: quia posse negare seipsum nō est posse, sed defectus potētiae. Est enim mutabilitatis. Omnis enim qui potest negare seipsum est mutabilis à prima deliberatione in alteram. Puniet ergo incredulos ut decreuit. *Hac commune*. Quum declarauit, tu ergo fili mi inualeſce in gratia quae est in Christo Iesu, prosequitur modo reliquam praecepti partem, & quae audisti à me commenda per multos testes fidelibus hominibus qui idonei erunt & alios docere: praecipiendo ut admoneat illos haec Christi & membrorum eius. *Testificans corā deo*. pro, domino. hoc subiunctum praeceptum. Non sufficit Paulo ut corā multis hominibus testibus, sed exigit ut etiā corā deo (qui intuetur cor & uidet ex corde officium exerceri) Timotheus testificetur subiunctū praeceptū. *Noli contendere uerbis*. pro, nō pugnare uerbis. Hoc est praeceptū à te testificandum aliis quos ascueris ad euangelizādū, non pugnare uerbis, sed doctrina. Et rationē subdit ex cōditionibus pugnae uerborū. *Ad nihil enim utile est nisi ad subuersionem audientium*. pro, ad nihil utile, quam ad subuersionē audientium. Exaggeratio est cōditionū pugnae uerbis. Et uere experimur quod in materia euangelica pugnare uerbis ad nihil est utile, & auditorū mentes subuertit non penetrantiū ueritatē. *Solicite autem cura*. Loco harum trium dictionū unica est: *Stude teipsum probabilem exhibere deo*. Tractat illā particulā in principio propositam, sed spiritū dilectionis, proculdubio diuinæ. Vnde & relatiue ad deum inchoans prosecutionem illius stude, inquit, exhibere teipsum deo dignū approbatione, quod constat solo dilectionis spiritu fieri. Nam soli diligentes deum digni sunt approbatione diuina. *Operarium inconfusibilem*. pro, nō erubescētē. Probatio dilectionis exhibitio est operis: intus oportet esse probabile deo: foris autē oportet esse operariū eorum, quae in euangelio mandantur: operariū autē nō erubescētē ignominias, uincula, & reliquas uilitates crucis Christi. *Recte tractātem uerbum ueritatis*. Ad similitudinem secantium ligna secundum lineam rectam, dicit recte secantē uerbum ueritatis. Non sufficit pastore ecclesiae probatū esse intus, & foris operarium absque erubescen-

bescentia, sed oportet tertio vt verbū euangelicæ veritatis abs-
 que obliquitate aliqua distribuatur auditoribus, non declinādo ad
 dexteram vel ad sinistram. Et merito: nam veritas in medio est,
 & tam hinc quā ad falsum, ad inconueniens seu absurdum de-
 clinatur. Tria hæc præcepit pro spiritu dilectionis, & singula pro
 sequitur ordine retrogrado. inchoat enim statim ab vltimo sub-
 iungendo, *Prophana autem & vaniloquia deuota.* Superfluit &
 nec vaniloquia, sed inaniloquia significantur: quæ in calce præce-
 dentis epistolæ vocū inanitates appellantur. Idem siquidem præ-
 ceptum reperit mandando vt euitet prophana inaniloquia. Sunt
 siquidem inaniloquia vitanda (vt pote otiosa) sed quū sunt pro-
 phana, procul abiicienda. Et dixit hoc ad prosequendum tertiu
 propositum, scilicet recte tractantem verbum veritatis. Instituit
 siquidem quod ad recte tractare verbum veritatis spectat euita-
 re prophana inaniloquia. Et hoc ab effectu explicat subiungendo,
Nil vultum. pro, amplius, enim proficiunt. pro, proficient. ad impietate.
 Inaniloquia contraria sacris dogmatibus non sistunt in ina-
 ni, sed magis proficiēt in animis auditorum ad impietate fouen-
 dam, tanquam vana sit pietas euangelica. *Et sermo eorum vt can-
 cer serpit.* pro, pabulum habebit. Assimilat sermonem horū mor-
 bo cancri, qui pascitur in carne vlcerata, vt intelligamus horum
 sermonem vbi auditores inuenerit, pasci in vulneratis animis.
 Et hinc apparet quod de quadam certa secta doctorum inani-
 tates vocum prophanas docentium loquitur. Quod etiam appa-
 ret ex repetita Pauli monitione: nā & in priore epistola idē mo-
 nuit Timotheum. *Ex quibus.* doctoribus & sectatoribus prophana-
 rum inanitatum vocum. *Est Hymeneus & Philetus.* Si nouis-
 semus nos istos sicut nouerat illos Timotheus, intelligeremus
 de qua secta Paulus loquitur. *Qui à veritate exciderunt.* pro, aber-
 rauerunt. Christiani igitur erant isti. Vide quod ducit prophauū
 inaniloquium: & hinc perpende quantum aduersetur veritati.
Dicentes vsurrectionem iam esse factam. Quia doctores erant isti
 inanium vocum, ideo eorum argumenta tanquam innixa ina-
 niloquio tacet Paulus. *Et subuerterunt quorundam fidem.* Ecce lon-
 ge peius. Tolerabilis magis erat profectus impietatis: sed into-
 lerabilis omnino est subuersio vsq; ad fundamentum, quod est
 fides. *Sed firmum fundamentum dei stat.* pro, Christi stetit. Quauis
 in quibusdam euersum sit fundamentum, non tamen propterea
 putes firmum Christi fundamentum euersum. Fundamentum si-
 quidem infirmum euersum est: firmum autem fundamentum à
 Christo

Christo firmatum (quod est non ad tempus, sed simpliciter & absolute Christi) non est euersum, sed stetit in sua soliditate.

Habens signaculum hoc: Cognouit dominus qui sunt eius. pro, sui. Aduerte (vt penetres doctrinam hanc) quod in humanis id, quod sparsim inuenitur in multis diuersarum nationum & locorum, quãuis desinat esse apud quosdam, remanet apud alios: verũ & contingere posset quod desineret apud omnes, & remanẽdo incerti sũt illi, apud quos remanebit. In fide autẽ Christi sparsa iã Pauli tempore per multas nationes & loca innumera, intendit Paulus docere non sic esse: sed quanuis aliquorum fides subuertatur nec potest in omnibus subuerti, nec incerti sunt apud quos fides remanet: quoniã firmum Christi fundamentum fidei non subuertitur. Et si quæris qui sunt illi homines, in quibus est firmũ fundamentum Christi, responder quod sunt illi, in quibus fides inuenitur cũ hoc signaculo: videlicet, nouit dominus qui sui sunt. Sunt illi homines qui sunt insigniti notitia dei tãquã stigmate quod sunt dei: sicut equi, boues, & oues signum impressum habent quod sunt talis domini. Et bene nota quod non habent signaculum inhærens: nam notitia diuina nihil ponit in rebus natis: sed est signum distinguens illos qui sunt dei, ab illis qui nõ sunt dei. Vnde patet quod noti & certi sunt apud deum (quãuis non apud homines) illi in quibus est firmum Christi fundamentum: ac per hoc impossibile est deficere fidem in omnibus, & nõ in incerto periclitatur. *Et discedat ab iniquitate omnis qui inuocat.* pro, nominat, *nomen domini.* Ne certitudo signatorum hominum diuina notitia, occasio fieret negligendi studium fugiendi mala & prosequedi bona, adiungit alteram signaculi partem. Prima nanque signaculi pars ex parte se tenet diuinæ notitiæ: hæc autem ex parte liberi arbitrij: vt non solum apud deum, sed apud homines saltem semetipsum, cuiusque signaculũ notum sit per elongationem ab iniquitate cum professione nominis domini Iesu. Hoc est fundamentum Christi firmum signatum in hominibus: aduersus quod non præualent hæreses. *In magna autem domo non solum sunt vasa aurea & argentea, sed & lignea & fictilia.* pro, testacea. Dixerat quosdam à fide aberrasse, & quorundam fidẽ subuertisse: ne mireris cur deus in domo suæ ecclesiæ habet quosdam infirmos & quosdam firmos, rationẽ affert ab exemplo magnæ domus, vt diuinæ prouidentię ratio ex ipsa similitudine innotescat. Et accõmodum attulit exemplũ: nã ecclesiã, magna domus est: & firmi sunt velut vasa aurea & argentea: infirmi

mi verò velut vasa lignea & testacea. *Et quadam quidem in honorem, quaedam autem in contumeliam.* Ab hinc incipit prosequi secundum præceptum, operarium non erubescere. Dedecus enim & ignominia materia est erubescentiæ. Prior differentia attenditur penes materiam: hæc autem penes usum. Et in vase quidem neutra differentia imputatur vasis: sed illis conuenit ex materia vel artifice qui effecit vnum vas in usum decorum, alterum in usum sordidum. In Christianis autem prima differentia penes Christi donum maius vel minus participatum attenditur: altera penes liberum arbitrium, cuius est vti, attenditur. Ex meo siquidem libero est arbitrio quod ego vtar meipso in officiis turpibus dedecentibus, ignominiosis. ¶ Vnde & subdit, *Si quis ergo emundauerit seipsum ab istis, proculdubio infidelitatibus, pphanis inaniloquis, & huiusmodi.* Et nisi hoc spectaret ad liberum arbitrium, non dixisset, si quis ergo emundauerit se ab istis. Et vtitur illationis nota, quoniam hoc dicit spectans ad prius præceptum, stude teipsum exhibere deo operarium absque erubescencia. Monstrat siquidem modo hoc esse in facultate studij nostri concurrente diuina gratia. Et simul declarat alteram signaculi partem: videlicet vt discedat ab iniquitate omnis qui nominat nomen domini. *Erit vas in honorem sanctificatum, & vtile domino, ad omne opus bonum paratum.* Superfluit &. Cerne fructum mandantis seipsum. Erit, inquit, vas in honore: ergo à nostro libero arbitrio dependet usus vasis in honore vel ignominiam. Et ne ambigas quod de vasis contumeliæ transfertur in vas honoris, subiungit sanctificatum, hoc est mundificatum. Et rationem honorabilis usus explicando dicit vtile domino: non in seipso domino, sed ad ipsius domini gloriam.

Vnde vtilitatis ratio subditur, ad omne opus bonum paratum. Participium est paratum. Significatur enim quod per huiusmodi munditiam redditur vas præparatum ad omne non aliquod opus bonum necessarium ad salutem æternam. *Iuuenilia autem desideria fuge.* Restabat prosequi primo præceptum, stude teipsum probabiliter exhibere deo. Et hoc modo prosequitur, monstrando tum negatiua, tum affirmatiua opportuna ad hoc. Et negatiua quidem vnico comprehendit nomine iuuenilium affectuum. Et hos non vitandos, sed fugiendos mandat: quoniam illos qui prope sunt alliciunt ac trahunt. Vigent siquidem in iuuenibus perturbationes animi, quas passiones vocamus. *sectare verò iustitiam.* reddendo vni cuique quod debetur illi. *Fidē.* Iesu Christi: sine qua impossibile est placere deo. *Spem, charitatem.* Superfluit spem. Tertio siquidem loco

dilectionē nominat, proculdubio ad omnes. Hæc enim dilectio Christiana est. *Et pacē.* Superfluit &. Pax quæ tranquillitas est ordinis quarto loco nominatur. Verū limitatur *pax Cū q̄s qui inuocant dominū de puro corde.* nolo te habere pacem cū Hymenæo & Phileto & reliquis inimicis veritatis, sed cū inuocantibus dominum Iesum nō verbo, sed de puro corde. Potest nihilominus hæc particula referri non ad pacē, sed ad sectare: vt consecratores intelligamus descriptos illos qui inuocant dominū ex corde puro. *Stultus autē & sine disciplina quæstiones demita.* Tractat illā particulam in principio propositam, sed spiritū sobrietatis. Aduersus sobrietatem siquidē doctrinæ militat stultæ & ineruditæ quæstiones. Et dicit stultas per priuationē rationis quærendi: Indisciplinatas verò se ineudititas per priuationē rationis quæsitæ. Stultitia quæstio est quæ nō habet rationabilem causam dubitadi: vt si in quæstionē vertantur ea quæ sunt per se nota. Et similiter si inter fideles vertatur in quæstionē deum esse, aut beatam virginē cōcepisse & peperisse, & similia quæ sunt in fide vt principia per se nota. Inerudita verò quæstio est si quærat ratio euidens eorum quæ credimus, & nō sufficiat authoritas diuinæ scripturæ: quemadmodū si in scientificis quærat ratio demonstratiua eorum quæ sunt probabilia. Vtrasque quæstiones Paulus reiiciendas mandat. *Sciens quòd generant lites.* pro, pugnās. Ecce ratio respuendi vtrunque quæstionis genus: ab effectu pugne quæ ex his gignitur. *Seruum autē dei non oportet litigare.* pro, pugnare. De pugna verborū est sermo. Huiusmodi quæstiones secūdam se sunt stultæ aut ineruditæ, secūdū effectum sunt pugnaces, secūdam subiectū sunt dedecentes. Nā dedecet dei seruū pugnare verbis: quū debeat pugnare virtutibus & doctrina. Vnde de pugna virtutū subdit: *Sed mansuetū.* pro, mitē. qui præstat māsuero. *Esse.* nō apparere. *Ad omnes.* non ad aliquē, ne diceres q̄ ad istos mouentes stultas quæstiones nō oportet esse mitē. Quo ad pugnam verò doctrinæ subdit: *Docibilem.* Et sumitur actiue: hoc est, potentem ad docēdum. *Patientem cū modestia.* pro, mansuetudine, *corripientē eos qui resistunt veritati.* Superfluit veritati. Potest patientia iungi & cū præcedenti particula, dicēdo docibilem patientem, ad tollendam impatientiā à doctore catholico. Potest & iungi cū corripientem, vt officio correptionis adiungantur comites patientia & māsueto. Illa, qua toleret mala qui corripit alias: intolerantia siquidē malorū tollit spatiū pœnitēdi. Ista, qua irā moderetur vt correptio habilis reddatur ad hoc vt suscipiatur ab iis qui corripunt

riuntur eo quod resistunt sanæ doctrinæ. *Ne quando deus det illis pœnitentiam ad cognoscendum veritatem.* Non prohibentis sed dubitantis aduerbium est ne, hoc in loco : perinde ac dicitur, si quando. Hic est finis moderatæ correptionis. *Et respiciant à diaboli laqueis.* Pro, *Laqueo.* Pœnitentia quam dat deus, non sistit in intellectu, non in cognitione veritatis: sed excedit se ad voluntatem ac effectum, veritate cognita respiciant ab oppressione & vinculo diaboli. *A quo captiui tenentur ad ipsius voluntatem.* Græcus sermo plus significat: nam significat captiuos viuos teneri. Quod in Latino subintelligitur: nam proprie loquendo soli viui tenentur captiui. Timenda valde sententia quod ad nutum diaboli aliqui in hac vita tenentur captiui ab eo: hoc enim est captiuos esse ad seruiendum diabolo. Quod verum est pro quanto non est in potestate hominis qui iam se subdidit diabolo per mortale peccatum, liberare se ab huiusmodi seruitute, sed oportet ipsum obsequi diabolo ad ipsius voluntatē peccando. Et propterea dixit, si quando det deus illis pœnitentiam: & non dixit, si quando ipsos pœniteat. Diuinæ siquidem gratiæ donum est pœnitentia in remissionem peccati. Hinc habes theologe à Paulo apostolo sententiam illam Gregorianam, Peccatum quod per pœnitentiam non diluitur, suo pondere ad aliud trahit.

CAPVT III.

Hoc autem scito. Dixerat eos qui resistunt: modo resistētes describit. *Quia.* pro, quod, *in nouissimis diebus instabunt tempora periculosa.* Noli putare hac ætate nostra resistentes veritati & correptionibus ac doctrinis exterminandos: sed scito quod in peius proceditur, vsque adeo quod in nouissimis prope finē huius mundi diebus erunt tēpora difficilia plena periculorū. Et pro, nā, *erūt homines seipsos amātes.* Nō cōputat inter vitia naturalem sui ipsius amorem (de quo alibi scripsit, nemo vnquā carnē suam odio habuit) sed solius sui ipsius amorem: vt pote excludentem amorem & erga deum & erga alios homines. *Cupidi.* pro, pecuniæ auidi. Auidia enim ex sui ipsius amore nascitur. *Elati.* pro, iactabundi. Nec minus gloriatio inde oritur. *Superbi.* Hæc velut truncus arboris ex illa proprii amoris radice prodit. *Blasphemi.* aduersus honorem diuinum. *Parentibus non obedientes.* non solum deum quem non vident, sed parentes, quos cernunt, despiciunt. *Ingrati.* beneficiis. *Scelēsti.* p. omiscue. *Sine affectione.* ad coniunctos. *Sine pace.* pro, scēdæ ad confœderatos. *Criminatores.* Pro, calumniato

niatores innocentum *Incontinentes. iræ. Immites. infirmis. Sine benignitate.* pro, nō amici bonis hominibus. *Proditores proterui.* pro, præcipientes sine consilio operantes. *Tumidi inflato animo. Cæci, & voluptatum amatores magis quàm dei.* Superfluit &. Horum infinitus est numerus si ad facta spectetur: secus autem si ad intentionem. *Habentes speciem quidem pietatis, virtutem.* pro, vim, autem eius abnegantes. pro, inficiati. est enim præteriti temporis. Hypocritæ sunt qui profitentur pietatem in apparentia, sed pietatis potentiam non exercent, qui negauerunt illius intimam vim quæ per opera exercetur, & in sola apparentia sunt pij. *Et hos deuota.* pro, auerfare. hi enim resistunt verbo, vel saltem facto sanæ doctrinæ. *Ex his enim sunt.* Pronomen his, peculiariter respicit habentes speciem pietatis, sed potentiam illius negantes. nam ex illo genere proprie sunt, *Qui penetrant domos.* proculdubio alienas sub pietatis specie. Et interpres dixit penetrant, ad significandū improbitatem illorū: quum Pauli textus habeat subeunt. *Et captiuas ducunt mulierculas.* Vide officiū pietatis, priuare libertate mulieres. *Oueratas peccatis.* Ecce captiuitatis ratio: abducūt siquidē mulieres à rectitudine rationis, fallendo eas & subiuciendo illas nouis præceptis, nouis documētis, nouis professionibus: ex quibus non solum peccant, sed onusta peccatis redduntur. quo fit vt & seruitutē peccati, & seruitutē dogmatum partiētium peccata incurrant. *Quæ ducuntur varijs desiderijs.* Dixerat non mulieres, sed mulierculas, vt inter mulieres significaret illas quæ minoris sunt iudicij, quæ leuiore sunt. verū ne mulierculas humano more intelligeres, describit easdem tum ab effectu, tum ab intellectu. Et ab effectu quidē quod non solū patiuntur varias cōcupiscentias (hoc enim imputaretur sexui) sed quod varijs desiderijs succumbunt, imò quod à varijs desiderijs ducūtur promptæ ad varia desideranda. hoc enim instabilitatis est. Hæ sunt quæ facillè falluntur. Ab intellectu verò. *Semper discentes.* Nō vituperatur semper discere (quoniam & laudabile & necessariū est, præcipuè mulieribus) sed vituperatur semper discere absque fructu. nam discere quodam tēpore ita quod perueniat ad notitiam alicuius veri, & postea discendo cognoscere aliud verū, & sic deinceps, laudabile studiū est: sed semper discere, & nunquā ad notitiam veritatis amplectendæ peruenire, vituperabile est, & ex mala dispositione discensitis hoc prouenit. Vnde & subdit: *Et nunquam ad scientiam ueritatis perueniētes.* pro, uenire potētes. Ex varietate desideriorum prouenit vt semper discant migrando de discere in discere, & ex eadem

eadem varia ac instabili mentis dispositione prouenit q̄ nunquam possunt venire ad notitiam veritatis: quoniã inde prouenit q̄ non figunt mentis aciem ad penetrandum, examinandũ, discutiendum, & sistendum, sed in fluxu est talium mens. Inde q̄ merentur vt ex diuina gratia non fortiantur fictionẽ iudicij circa ea quæ discutiunt: vt pote ad huiusmodi donum contrariẽ disposita. *Quemadmodum Iannes & Mambres. pro, Iambres, resistunt Moysi.* Magorum Pharaonis nomina sunt hæc, qui coram Pharaone resisterunt Moyfi probanti se missum à deo testimonio signorum. Resisterunt, inquam, efficiẽdo similia signa tria: videlicet conuersionis virgæ in serpentem, aquæ in sanguinem, & productionis ranarum. vt hinc apparet q̄ Moyfes non esset missus à deo, sed arte efficiebat hæc mira. *Ita & hi resistunt veritati.* Euangelicæ, quam ipse deus reuelauit. *Homines.* non demones. *Corrupti mente.* ignorantia prauæ dispositionis. *Reprobi circa fidem.* Corruptio mentis respicit prauam mentis dispositionem circa veritatem in genere: reprobatio autẽ malam in eis significat dispositionem circa fidem in specie. Tales siquidem describit esse resistentes euangelicæ veritati. *Sed ultra.* pro, amplius, non proficiunt. De his subdolis seductoribus muliercularum dicit: sed non proficiunt amplius, quàm seducendo mulierculas, non proficiunt extendendo seductiones suas ad mulieres cordatas, non ad viros, sed sistet eorum seductio in mulierculis. *In sapientia enim eorum manifesta erit omnibus.* Ratio quare nõ proficiunt amplius quàm in mulierculis est, quia quum amplius se extendent, manifesta erit omnibus (etiam ipsis mulierculis seductis) illorum insipientia. *Sicut & illorum fuit.* Simili siquidẽ modo quum Iannes & Mambres extendere tentarent suas artes ad ampliora signa facienda quæ fecit Moyfes, manifesta est eorum insipientia qua nuntio dei Moyfi resistebant. impotentia siquidem ipsorum ad faciendum quartum signum manifestauit ipsorum insipientiam contra deum. *Tu autem affectus es.* Tractat primam particulam in principio propositam, vt suscites donum dei quod est in te per impositionem manuum mearum. Et dictio affectus, non significat adeptus, sed iuxta secutus. propter quod cautiùs interpretes moderni legunt sectatus seu affectatus es. *Meam doctrinam.* Non solum impositione manuum mearum dignus es habitus, sed affectatus es in comitatu meo, tum doctrinam meam qua tot ecclesias docui, tum institutionẽ qua verbo erudiui ac ordinaui ecclesias & pastores earum. *Propositum.* confor-

me diuinæ voluntatis. *Fidem.* & eam qua credimus in Iesum, & eam qua fiunt dicta. *Longanimitatem.* qua animus meus in aternitatis longitudinem præmia referuat. *Dilectionem.* erga omnes propter deum. *Patientiam.* tolerando mala frigoris, famis, nuditatis, &c. *Persecutiones.* de loco ad locum. *Pasiones.* illatas mihi à multis. *Qualia.* pro, quales, mihi facta sunt *Antiochia.* De Antiochia Pisidiæ est sermo, non de Antiochia Syriæ, vnde Paulus & Barnabas egressi sunt ad prædicandum Gentibus. *Iconij.* quæ etiam est Pisidiæ ciuitas. *Lystris.* Hæc est Lycaoniæ ciuitas (vicina tamen supradictis) in qua Paulus fuit lapidatus. *Lege Actu.* Apostolorum capitula 13. & 14. *Quales persecutiones sustinui: & ex omnibus eripuit me dominus.* Hæc sunt mea quæ tu sectatus es. *Et omnes qui pie volunt viuere in Christo Iesu, persecutionem patientur.* cõmune est mihi & tibi & omnibus volentibus viuere vt membra Christi Iesu (exercendo officium pietatis in cœlestem patrem, in domesticos dei & conciues sanctorum, persecutionem quandoque pati. *Mali autem homines & seductores proficient in peius.* omnibus pie in Christo viuentibus commune est proficere in melius tolerando mala pœnæ: malis verò hominibus cõmune est proficere in peius malum culpæ. *Errantes, & in errorem mittentes.* Transpositæ sunt particule istæ. nam primum in textu locatur actiua (scilicet in errorem mittentes, proculdubio alios) & deinde passiuæ: scilicet errantes ipsi. verum eadem sententia est. proficient enim in vtroque: & in errando, & in ducendo alios ad errorem. Et hoc quidem dicitur in genere de malis & seductoribus. cum quo constat quòd in specie de seductoribus muliercularum, quæ variis ducuntur desideriis, paulò antè dictum sit quòd non proficient amplius quàm in mulierculis. *Tu verò permane in ijs quæ didicisti, & credita sunt tibi.* Descriptis in genere conditionibus bonorum & malorum, & in specie donis Timothei imitando Paulum, hortatur vt perseueret tam in iis quæ didicit, quàm in iis quæ sunt sibi commissa officiis. Et rationem subdit: *Sciens à quo didiceris.* videlicet à me Apostolo Christi. *Et quia.* pro, quòd, *ab infantia sacras literas nosti.* Ad participium sciens refertur etiam hoc, sciens & quòd ab infantia sacras literas nosti. Et est sermo de sacris literis veteris testamenti. mater enim Timothei Iudæa, studuit vt filius sacris literis imbueretur. *Quæ te possunt instruere.* pro, sapientiam docere, *ad salutem per fidem quæ est in Christo Iesu.* Sacræ veteris testamenti literæ habent facultatem docendi sapientiam, non huius

huius mundi, sed ad æternam salutem intercedente fide quæ est in Christo Iesu. sine huiusmodi nanque fide non docent sapientiam ad salutem. Et quòd hoc sit verum, manifestat ex conditione omnis scripturæ sacræ (ad comprehendendum non solum veteris, sed etiam noui testamenti scripturam) dicens: *Omnia scriptura diuinitus inspirata*. Nota diuinitus inspirata, ad differentiam reliquarum, quæ humana adinventione aut disciplina sunt scriptæ. author siquidem scripturæ spiritus sanctus significatur dicendo, diuinitus inspirata. *Vtilis*. Deest &. Legendum est, *Et utilis est*. Significatur enim quòd non solum in se est honorabilis, sed etiam quòd utilis est. *Ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum*. Quatuor hæc gerundia apud Paulum sunt nomina. Ita quòd legendum esset: *Ad doctrinam, ad redargutionem, ad correctionem, ad institutionem in iustitia*. Et est repetendum in singulis in iustitia: vt sit sensus, utilis est ad doctrinam in iustitia, ad redargutionem in iustitia, ad correctionem in iustitia, ad institutionem in iustitia. Et vere proprium est sacræ scripturæ, ignorantibus docere ea quæ sunt iustitiæ diuinæ, resistentes redarguere cum diuina iustitia, errantes corrigere etiam in iustitia, & demum instituere gradus omnes homines in iustitia. *Vt perfectus*. pro, integer, sit homo dei. vt pote cõstans ex omnibus requisitis ad perficiendum hominem dei. *Ad omne opus bonum instructus*. pro, consummatus. Prima perfectio declaratur per hanc secundam relative ad omne opus bonum. Ecce quòd tendit utilitas diuinæ scripturæ, ad perfectionem hominis dei (hoc est, qui totum seipsum deo dat) perfectionem, inquam, talem, vt sit perfectus ad omne opus bonum exercendum. Ad vtranque ergo partem utilis est diuina scriptura, & ad partem intellectiuam, & ad partem operatiuam.

CAPVT IIII.

Testificor coram deo &. Deest, domino, Iesu Christo qui iudicaturus est viuos & mortuos. Non sufficit Paulo simplici mentione excitare Timotheũ: sed addit attestatiõem, tum dei, tum hominis gloriosi domini Iesu Christi, apponendo terribile officium iudicij eius tam respectu viuorum quàm mortuorũ. Ab ambobus apostolis (Petro scilicet & Paulo) habemus quod Christus iudicaturus est viuos & mortuos: vt intelligamus quod quum Christus veniet ad iudicandũ, quos inueniet viuos iudicabit viuos. Et de electis quidem tunc viuis in secũda ad Theſſalonicenses ipsemet Paulus dixit, deinde nos qui viuimus, &c. De reprobis autem tunc viuis, hinc instit

insinuatur quòd etiam viui iudicabuntur: alioquin nõ ius diceret tunc Christus viuis, sed quibusdam viuis, scilicet electis. vterque autem Apostolus dicit, quòd iudicaturus est viuos, absq; exceptione aliqua. Vnde sicut omnes mortuos (tam electos quàm reprobos) tunc resuscitados iudicabit, ita omnes tã electos quàm reprobos, tunc viuos iudicabit. *Et per aduentum ipsius*, Superfluit &. Legendumque propriè esset: *Per apparitionem ipsius*, veniet enim, non latens, sed apprensus vniuersis. *Et regnum eius*. Per hæc duo (apparitionem scilicet Christi, & regnum ipsius, cuius tunc possessionem plenam accipiet) obtestatur Timotheum. *Prædica verbum*. Ecce quid exigit. hoc siquidem est proprium Episcopi officium. Quod in principio dixerat proponendo, suscita donum dei, quod est in te per impositionem manuum mearum: modo explicat distinguendo singulas actiones, inchoans à prædicatione Euangelij. *Iusta opportune, importune*. Ecce alia actio. Nec dicit iusta, incumbere importune, sed iungit simul opportune importune: vt alterum alterum aduerbium temperet, & assiduitas studij ad incumbendum saluti animarum nulla negligentia, nulla timiditate aut quavis alia passione interpelletur. *Argue errantes & resistentes*. *Obsecra, increpa*. Transpositæ sunt dictiones: nam prius est increpa, proculdubio delinquentes, Quod autem dicit obsecra, recti⁹ interpretatur exhortare, pusillanimes, timidos, tepidos. *In omni patientia & doctrina*. Duæ partes & ambæ necessariae Episcopo, patientia qua toleret ea, quæ sibi displicent: & doctrina, qua alios instruat. Et dicit, in omni, vt nulli aduersitati succumbat, vt nullum documentum necessariû prætermittat. *Ergo enim tempus quum sanam doctrinam non sustinebunt*. Christiani. *Sed ad sua desideria coaceruabunt sibi magistros*. pro, doctores. Intuere è regione sanæ doctrinæ locari doctores conformes desideriis diuersis auditorum. Erubescunt siquidem Christiani auditores dicere se nolle sanam doctrinam: sed tamen facto dum querunt doctores seu prædicatores cõformes suis desideriis, à sana doctrina declinant. Qualia autem sint eorum desideria, declarat subiungendo, *Prurientes auribus*, pro, auditum. Eadem enim dicitio est quæ postmodum subditur, auditum auertit. Quemadmodum in præcedenti capitulo descripsit mulierculas ex eo quòd ducuntur varijs desideriis, ita modo describit auditorum desideria ex pruritu auditus. Est enim nominatiui casus prurientes, & non ad doctores, sed ad eos qui sanam doctrinam non sustinebunt, sed ad sua desideria coaceruabunt sibi doctores, manifeste re-

fertur. Et pruritus quidē auditus nō sanam cupit doctrinam, sed
 confricationē auditus, sed delectationē audiendo: quemadmo-
 dum prurientes mēbrum aliquod, cupiunt confricationē illius
 delectantē. *Et à veritate quidē auditū auerterent, ad fabulas antē con-
 uerterētur.* Tolerabile esset si pruriētes auditū non auerterēt illum
 à veritate, non præserrēt delectationē auditus veritati: intolerabile
 autē est, quōd eousque ducat eos pruritus auditus, vt ad fa-
 bulas conuertantur, auerso à veritate auditu. *Tu verò vigila.* aliis
 vacantibus fabulis, tu vigila super gregem tuam. *In omnibus la-
 bora.* in nulla re omitte difficilia studia. *Opus fac Euangelistæ.* Ec-
 ce quorsum vigiliæ & labores euangelistæ opus est verbo, & fa-
 cto Euangelium regni prædicare, tueri, propagare. *Ministerium
 tuum imple.* debitū solue hæc faciendo, quoniā hæc tuum spe-
 ctant ministerium. *Sobrius esto.* Superfluunt ambæ dictiones. *Ego
 enim iam delibor.* pro, immolor. tanto magis tu debes incumbere
 Euāgelio, quāto instat diminutio prædicatorum. ego enim tam
 vniuersalis prædicator iam immolor deo velut hostia quæ ma-
 ctatur. Et ne de afflictionibus quas tunc patiebatur, sed de mor-
 te imminente intelligeret Timotheus, subiungit, *Et tempus meæ
 resolutionis instat.* resoluendus siquidem erat in animā reddēdam
 deo, & corpus reddendum terræ. *Bonum certamen certauī.* Ad tuū
 & aliorum exemplum explico summarie mea merita. aduersus
 resistentes Euangelio, aduersus mundum me persequentem bo-
 nū certamen certauī. *Cursum cōsummaui.* Non fui tepidus, sed cu-
 curri: nec defeci in medio itinere Euangelij, sed cursum con-
 summaui mihi à spiritu sancto decretum. *Fidē seruaui.* tam fidē
 qua sunt dicta, seruauī domino meo, fideliter certās & currens:
 quā fidē qua credimus & iustificamur in Christo Iesu seruauī,
 nullis perturbationibus, nullis potestatibus valentibus me sepa-
 rare à fide Christi habenda & propaganda. *In reliquo.* pro, quod
 superest. post hanc vitam, post hæc merita. *Reposita est mihi coro-
 na iustitiæ.* Quum auditis coronam, triumphum intellige. velut
 triumphanti reposita est mihi corona. Et dicit iustitiæ, quoniā
 sibi debitam significat. Vnde hoc debitum magis explicat sub-
 dit, *Quam reddet mihi dominus in illa die iustus iudex.* Dicendo red-
 det iustus iudex, manifeste debitum ius significat. ¶ Verūm oc-
 currit quæstio ex ipsius Pauli sententia ad Romanos octauo vbi
 dicit, non sunt condignæ paffiones huius tēporis ad superuen-
 turam gloriam. Si enim non sunt condignæ, quomodo iustitia
 exigente debetur eis corona gloriæ? Solutio est quōd opera no-
 stra

stra meritoria considerantur, vel secundum cōditiones, quas habent ex proprio genere quatenus sunt humanarum propria virtutum. & sic non sunt cōdigna ad superuenturam gloriam. Vel secundum conditiones, quas habent ex gratia spiritus sancti habitantis in nobis: & sic sunt condigna, & sic debetur eis corona gloriæ à iusto iudice. ¶ Quòd autem dicit in illa die, diem iudicij vniuersalis significat: in qua integra corona, integer triumphus erit sanctorum in anima & corpore. Et quod de illa die loquatur ad literam, manifestant subiuncta. *Non solum autem mihi, sed.* Deest, omnibus, *ijs qui diligunt.* pro dilexerunt, *aduentum.* pro, apparitionem, *ei us.* Communis ei & omnibus qui dilexerunt apparitionem iusti iudicis reddenda corona iustitiæ, testatur quòd de illa die loquitur, in qua ei & omnibus immortalitatis corporalis coronam reddet. *Festina.* pro stude, *ad me venire cito.* Iunge istis scripta ad Philippenses, & clare comperies Paulum epistolam hanc scripsisse in secundis vinculis. Nam quum scripsit epistolam ad Philippenses erat in primis vinculis, cum quibus ex Iudæa missus fuerat Romam: & erat tunc cum eo Romæ Timotheus. de quo scribit, spero autem in domino Iesu Timotheum me cito mittere ad vos: & rursus, hunc igitur spero mittere vos, mox vt videro quæ circa me. Ex his iunctis absentia Timothei (cui modo scribit stude ad me venire cito) clare apparet quòd Timotheus recesserat missus à Paulo. *Demas enim me reliquit.* Ratio indigentie Timothei redditur ex absentia subiunctorum. *Diligens hoc seculum.* pro, amplexus præsens seculum. Est enim præteriti temporis. *Et abijs Thessalonicam.* Ille non solum absens, sed etiam apostata fuit à Paulo. *Crescens.* pro, Cresces, *in Galatiam, Titus in Dalmatiam.* Non intelligas hos similiter amplexos præsens seculum. *Lucas est mecum solus.* De Luca Euangelista loquitur. solus autem dicitur inter ministros Pauli. *Marcum assume & adduc tecum: est enim mihi utilis in ministerio.* Marcus iste videtur cōsobrinus Barnabæ, qui erat cum Paulo Romæ quum scripsit epistolam ad Colossenses. tunc enim etiam erat cum eo Demas. *Tychicum autem misi Ephesum.* Hæc omnia scribit vt cognoscat Timotheus quòd indiget ministris. *Penulam quam reliqui Troade apud Carpum veniens asser tecum, & libros: maxime autem membranas.* Superfluit tecum. Vestem, qua superinduimur contra pluuiam dicit se reliquisse Troade, & egebat illa in superuentura hyeme. Erat itaq; tam pauper Paulus Romæ vt egeret dimissa veste contra pluuiam in tanta terrarum distantia. appa-

rētque Paulum non sic arctatum carcere, vt non graderetur per
 ciuitatē; alioquin quorsum egebat penula? nisi forte dicatur quod
 propter frigus; nā & Romanos penulis quandoque vsos propter
 frigus legimus. ¶ Vbi diligentius aduerte, quod ex hoc textu
 iuncto sequentibus (Erastus remansit Corinthi, Trophimum au-
 tem reliqui infirmum Mileti) apparet quod Paulus solutus à vin-
 culis, quibus ex Iudæa vinctus venerat Romam, reuersus est in
 Macedoniā, Achaiā, & loca in quibus prius prædicauerat, prout
 ipse promiserat bis in epistola ad Philip. imò dixerat, & hoc
 persuasum habens, quod manebo & permanebo, vt gratulatio
 vestra abundet per meum aduentum iterum ad vos. Apparet au-
 tem hinc Paulum rediisse ad partes illas, ex eo quod dicit se re-
 liquisse penulam Troade, & Erastum remansisse Corinthi, Tro-
 phimum autem Mileti. Quod enim hæc non fuerint gesta in iti-
 nere, quo vinctus ductus est è Iudæa Romam, testantur Actus
 Apostolorum. Lege totam illam nauigationem, & perspicies
 quod dico. Quauis etiam hoc idem appareat ex magna tēpo-
 ris distantia, nam Paulus secundo Neronis anno vinctus ex Iu-
 dæa venit Romam; vt Hiero. dicit in lib. de viris illustribus, hæc
 autem epistola scripta est anno decimotertio, vel decimoquar-
 to Neronis, quando tempus mortis Pauli prope erat. Nam con-
 stat ipsum decollatum fuisse anno decimoquarto Neronis. nec
 est verisimile, quod relictam ante vndecim annos vestē pluuiā-
 lem modo moriturus petat. Et tanto minus est verisimile, quan-
 to Timotheus prius iam venerat ad ipsum Romam, & potuisset
 hanc asferre. Rursus quum Timotheus fuerit cum Paulo Romæ,
 ore tenus ei dixisset, quod Erastus remansit Corinthi, & Tro-
 phimum reliquit Mileti infirmum, si ante per vndecim annos
 gesta commemoraret. Ridiculum quoque est quod post vnde-
 cim annos dicat Trophimum reliqui infirmum Mileti. nunquid
 Trophimi ægritudo tam longa fuit? Quocirca absque omni he-
 sitatione intelligendum est, quod loquitur de secundo itinere ad
 urbem Romam ex partibus illis, ita quod seruauit quod promi-
 sit Philippensibus, & seruauit ad Philemonem. Et rediens Ro-
 mam reliquit Troade penulam cum libris & membranis, forte
 epistolarum quas scripserat, & in eadē via Erastus remansit Co-
 rinthi, & Trophimum reliquit Mileti ægrotum. *Alexander A-
 rarius multa mala mihi ostēdit. Quis fuerit iste Alexāder nescitur;*
hoc tantum scitur quod erat faber ærarius. Reddet. pro, reddat,
illō dominus secundum opera eius. Imperantis seu cupientis diuinam
iusti

iusticiam, sunt verba. *Quem & tu deuista.* pro, obserua. Hinc coniectura nonnulla est hunc Alexandrum foris in partibus illis in quibus tunc erat Timotheo multa mala contra Paulum egisse. hoc enim insinuat monitio hæc, quem & tu obserua, à quo & tu caue: nescimus enim secundorum vinculorum Pauli occasione, neque scimus an in vrbem an extra vrbem fuerit accepta occasio. *Valde enim restitit verbis nostris.* Fortè simili occasione qua Demetrius argentarius populum excitauit aduersus Paulum Ephesi, vt scribitur Act. decimonono. *In prima mea defensione.* Confer tempus epistolæ huius cum scriptis in epistola ad Philipp. præsentem Timotheo Romæ: & percipies primam eius defensionem appellari eam, quæ fuit post secunda vincula. Nam in primis vinculis dicit, mittam ad vos Timotheum quum cognouero, quæ circa me: modo verò post tot annos postquam rediit ex partibus Græciæ, significat Timotheo quid sibi acciderit in prima defensione sua. *Nemo mihi affuit, sed omnes me dereliquerunt.* Intellige de iis qui potuissent ipsum adiuuare. iam enim dixerat quod Lucas erat secum, & Petrus tunc erat Romæ, sed hi non erant de numero eorum qui potuissent ipsum adiuuare. Sed quum magna multitudo Christianorum esset tunc Romæ, quorum alii qui potuissent ipsi assistere & adiuuare, nullus eorum comparuit pro Paulo, timore, vt creditur, Neronis. Et propterea subdit, *Non illis imputetur.* Compatiens enim humanæ fragilitati, cupit vt deus non imputet illis hanc omissionem. *Dominus autem mihi assistit.* loco hominum. *Et confortauit.* pro corroborauit, me, quod homines facere nequiuissent. *Vt per me predicatio.* pro, præconium, impleatur. Si homines alij mihi affuissent, præconium Christi per alios fuisset probatum: ex eo autem quod nullus mihi affuit, deus mihi vires præstitit ad hoc, vt per me ipsum præconium Christi completeretur, à quo ceptum fuerat: vt egomet qui inceperam, illud perficerem, tuendo illud diuina virtute in prima mea defensione coram iudice. *Et audiat omnes gentes.* hoc factum, quod dominus per me adimpleuit. *Et liberatus sum.* pro, fui, de ore leonis. Neronem leonem appellat: vt subscriptio huius epistolæ testatur. *Liberauit.* Deest &, nec est præteriti, sed futuri temporis. Legendum est: *Et liberabit me dominus ab omni opere malo.* Non dicit, liberabit me dominus à vinculis, ab afflictionibus, à morte, sed ab omni opere malo: quod constat esse peccatum. *Et saluum faciet in regnum suum caeleste.* Non solum hic liberabit ab opere malo, sed postea saluum faciet in regnum

gnum suum cœleste. Cui gloria in secula seculorum, Amen. *Saluta Priscam & Aquilam & Onesiphori domum.* Apud Ephesum videtur quod fuerit tunc Timotheus: nam de Onesiphoro dixerat, & quæ Ephesi mihi ministravit, tu melius nosti. Nec dicit saluta Onesiphorum (quoniã forte Romæ adhuc erat) sed Onesiphori familiam. *Erastus remansit Corinthi, Trophimum autem reliquit infirmum Mileti.* De his satis diximus. *Festina.* pro, stude, *Aute hyemem venire.* Hinc apparet quod pro hyeme volebat penulam. *Salutant te Eubulus & Pudens.* Hic fuit pater sanctarum virginum Potentianæ & Praxedis. *Et Linus.* qui successit Petro. *Et Claudia.* Timotheus siquidem fuerat Romæ, & amicitia iunctus cum istis. *Et fratres omnes.* *Dominus Iesus Christus cum spiritu tuo.* Hæc est salutatio manu Pauli. *Gratia vobiscum, amen.* Prius Episcopum, deinde ecclesiam salutatur manu propria. ¶ Et apud Græcos inuenitur subscriptio hæc: Secunda ad Timotheum scripta Romæ, quum secundo præsentatus est Paulus Neroni Cæsari Romanorum. Ex qua subscriptione apparet quod diximus de secundis vinculis Pauli. Nam quod dicit quum secundo præsentatus est, non refertur ad actiones iudiciales (nam ipse scripsit non in secunda, sed in prima sua defensione) sed refertur ad iterata vincula, primo enim præsentatus est quum ex Iudæa victus appellavit ad Cæsarem: secundo autem quum in fine imperij Neronis iterum victus est.

Caieræ die 29. Aprilis. 1529.

THOMAE DE
VIO CAIETANI CAR-
DINALIS SANCTI

Xysti, in Epistolam Pauli ad
Titum Commen-
tarij.

AVLVVS seruus dei. Appellat se seruum dei non ratione naturæ (quæ seruitus communis est omnibus creaturis) sed ratione officiorum quæ sponte addixit seruitio diuino. Ideo autem appellat se seruum dei, vt excludat obiectiones Iudæorum, dicens titium Paulum apostatasse à seruitute dei. Disposuerat enim hanc epistolam scribere

re præcipue aduersus traditiones Iudæorum. *Apostolus autem Iesu Christi.* Dei quidem seruus: hominis autem Iesu Christi apostolus. *Secundum fidem electorum dei.* Non secundum legem Mosaicam apostolus, sed secundum fidem electorum dei, non ad propagandam legem Moyſi, sed ad propagandam fidem electorum dei est apostolatus meus.

¶ Significanter autem dicit electorum dei: electorum quidem, quoniam propter electos instituti sunt apostoli & euangelistæ & Prophetæ, & ceteri dei autem ad significandum eosdem esse electos à deo, qui saluantur in fide quam prædicat apostolus. *Et agnitionem veritatis.* Non solum ad fidem, sed agnitionem veritatis propagandam ordinatur apostolatus meus. Cuius autem veritatis subiungit. *Quæ secundum pietatem est in spem. pro, spæ, vitæ æternæ.* Ad propagandam notitiam veritatis non cuiuscunque, sed quæ est secundum pietatem quo ad ea, quæ sunt præsentis seculi. Veritas secundum pietatem est veritas omnium præceptorum moralium: vt intelligamus Apostolos destinatos non solum ad propagandam fidem qua saluantur electi dei, sed etiã ad agnitionem veritatis omnis quæ est conformis pietati, quæ est secundum omnem virtutem moralem: sub pietate enim comprehenduntur omnia quæ debemus proximis. Erat siquidẽ mundus obscuratus & priuatus notitia veræ pietatis, innumeris sceleribus offuscatus. Et propterea postquam dixit fidem electorum, adiunxit & agnitionem (non fidem) veritatis quæ est secundum pietatem. ¶ Verum quia veritas secundum pietatem dupliciter potest cognosci (vel absolute, vt philosophi morales tradiderunt & docuerunt: vel relatiue, ad felicitatem æternam futuræ vitæ) ideo adiungit, in spe vitæ æternæ: vt intelligamus differentiam inter apostolos & philosophos morales quo ad propagandam notitiam veritatis moralium. Philosophi enim huiusmodi notitiam ad præsentem felicitatem referebant: Apostoli autem ad vitam non temporalem, sed æternam, non in re in hac

Præfenti vita habitam, sed in ſpe: relatiue ſiquidem ad vitã æter-
 nam doctrina mortalium inſerta eſt doctrinæ fidei. *Quam repro-*
miſit. pro, promiſit, qui nõ mentitur. Deus ante tempora ſecularia, pro,
æterna. Ne æquiuocatio accideret legentibus, declarat de qua
æterna vita loquitur, dicendo quam promiſit deus ante tempo-
ra æterna. Et hoc ad differentiam philoſophorum quorundã qui
vitam æternam animarum poſt hanc vitã dicebant: ſed illi de
vita æterna naturali loquebantur: Paulus autem de vita æterna
ſupernaturali, quam non ex beneficio naturæ, ſed ex beneficio li-
beralis promiſionis ſtatuit Deus electis ſuis, non de nouo, ſed
ante tempora æterna. Non quæ fuerint, ſed fuiſſent: dicit enim
hoc aduerſus philoſophantes, ponentes æterna tẽpora. Super eos
hos dicit quod etiam ſi tẽpora fuiſſent æterna, deus promiſit hæc
vitam æternã ante tempora æterna: quoniam eam promiſit in
æternitate, quæ ſupereminet omnibus temporibus quantũcun-
que æternis: vt pote à qua emanãſſent æterna tempora. ¶ Quam
autem audis quod promiſit ab æterno, intellige quod in ſeipſo
deus hoc definiuit ad ſimilitudinẽ firmæ & immobilis promiſſi-
ſionis. ¶ Et dicit qui non mentitur deus, ad ſignificandum im-
*mobilitatem decreti. *Manifestauit autem temporibus ſuis verbũ ſuũ.**
 Ecce quid ſignificat promiſit ſcilicet verbũ ſuum: qui enim pro-
 miſit dare, dicit ſe daturũ. Ipſum ergo verbũ immobilis diſpo-
 ſitionis ſuæ de danda vita æterna electis, eſt promiſſio quam ma-
 niſteſtauit non ab æterno, ſed temporibus propriis: hoc eſt, tem-
 poribus definitis cõgruis ad hoc. Et dicit hoc ne quis quærat qua-
 re iſto tempore & non illo maniſteſtauit. *In prædicatione qua cre-*
dita eſt mihi. Ne intelligeres maniſteſtatã diuinam promiſſionẽ
in lege Moyſi, explicat q̃ maniſteſtata eſt nõ in libris (Chriſtus
enim nullum ſcripſit librum) ſed in prædicatione euangelica:
ideo dicit quod maniſteſtauit verbũ ſuum temporibus propriis
& modo proprio: videlicet in prædicatione euangelica, quæ cre-
*dita eſt mihi & aliis apoſtoliſ. *Secundum præceptum. pro, iniunctio-**
*nem, *Saluatoris noſtri dei. Non uſurpauit hoc officium, ſed credi-**
ta eſt mihi prædicatione ſecundum iniunctiõnem dei, quatenus
*exercet officiũ ſaluandi nos. *Tito. Haçtenus non ad extendẽdos**
titulos proprios, ſed vt ſimul explicaret materiam apoſtolarum
& materiam epiſtolæ huius, accumulauit hæc: modo autem per-
ſonam cui ſcribit primo, ex nomine ſignificat, deinde ex integri-
*tate. *Dilecto. pro, germano, filio ſecundum cõmunẽ fidem. Eadem eſt**
 dictio

dictio qua vsus est tum ad Timotheum tum ad Philippenf. quā dixit, rogo & te germane compar. Perinde ac dixisset, Tito vero non adulterino, non degeneri filio, non secundum carnem, sed secundum communem fidem: fuerat enim Gētilis, & erat discipulus Pauli. *Gratia.* Deest, misericordia. & *pax.* Quemadmodū Timotheo hæc tria in salutatione imprecatur, ita & Tito eadē ratione: quia uterq; erat episcopus, cui opus est misericordia tam actiue quā passiue: oportet enim ipsum imitari deū præcipue in misericordia erga subditos: & quoniam pro alienis etiam red diturus est rationem, eget vt misericordiam cōsequatur. *A deo patre &c.* Deest, domino, *Iesu Christo saluatore nostro.* Hæc pluries sunt habita. *Huius rei gratia.* Demonstrat huius rei executionionem apostolatus ad fidē electorum, & agnitionem veritatis, &c. Ad executioni mandandū officium mihi iniunctum quum nō potuissem plene illud exequi in insula Cretæ. *Reliqui te Cretæ.* pro, in Creta. Et in his verbis comprehendit materiam epistolæ huius in genere: explicatam tamen in parte quum dictum est secundum fidem electorum dei, & agnitionem veritatis, &c. in parte autem explicatur per subiuncta. *Vt ea quæ desunt corrigas.* Pro, supercorrigas. Appellat ea quæ desunt ea quæ subterfugerunt correctionē ipsius Pauli. Et dicit supercorrigas, ad significandum vel indigentiam iterandæ correctionis, tãquam per Paulum non plane fuerint correctæ: vel ad significandum indigentiam auctoritatis, tanquam per Paulum leniter fuerint correctæ, sed experientia teste asperiore egent correctione. Et hoc magis quadrat subsequētib; *Et constituas per ciuitates.* pro, ciuitatem, *presbyteros.* In singulari numero Paulus scribit per ciuitatem: sed exponitur per ciuitatem vnãquãq; vt singulis ciuitatibus singulos presbyteros constituat. Non aduersatur tamen sacris eloquijs plures in vna ciuitate appellari tunc temporis prebyteros seu episcopos, vt patet Act. 20. *Sicut & ego disposui tibi.* Non solum vt constituas episcopos commisi tibi: sed etiam modū explicauit. *Si quis sine crimine est.* Ne putet quispiam latere secretas regulas quas tradidi tibi, explico eas in scriptis. Vbi aduerte pro ordine epistolæ, quod hic incipit tractare proposita, inchoas ab vltimo: videlicet & constituas per ciuitatē presbyteros sicut & ego disposui tibi. ¶ Quū autē audis, si quis sine crimine est, intellige si quis est sine culpa imputabili in iudicio. Quod clarius fuisset interpretatum si quis inculpabilis siue inculpatus existit. *Vnius vxoris vir.* Non dicit qui fuerit vnus vxoris vir (quemadmodum de

vidua

vidua dixit ad Timotheū quæ fuit vnus viri vxor) sed absolute dicit vnus vxoris vir: hoc est, non plurium vxorū vir. Signum siquidem minoris continentia: tam in vidua quàm in viro esset. Et multo magis indignus episcopatu esset, non solum si plures concubinas, sed si vnā haberet. *Filios habens fideles.* Nec quod habeat filios, nec quod habeat aut habuerit vxorem exigitur: sed quod si habet vxorē habeat vnā, & si habet filios habeat fideles. Nō vult hominem habentem filios Ethnicos promoueri in episcopū. Appareret enim nōnulla species turpitudinis, vt is esset Christianorum pater qui filios non erudiuit in fide. *Non in accusatione luxuria.* Secunda filiorum conditio est quod non sint accusabiles de luxu, de delectatione in superfluis, siue venereis, siue vestibus, siue cibis, & similibus. *Aut non subditos.* Tertia filiorum conditio requisita est vt sint subditi paternis monitis. Qui enim filios habet non cum his conditionibus, præ se fert quod domum suam minus regere sciuit: ac per hoc minus bene reget ecclesiā dei. Id quod Timotheum Paulus dicit domum suam bene regentem, modo ad Titum explicat his tribus conditionibus. *Oportet anim episcopum.* Rationem reddit regulæ datæ circa promotionē presbyterorum. Vbi aduerte eundem gradum idemque officium significari à Paulo nomine presbyteri & nomine episcopi: nam præmisit, idcirco reliqui te in Creta vt cōstituas presbyteros: & modo probando regulam, dicit oportet enim episcopū: neutrum siquidem horum nomen est ordinis, sed potius officij: Episcopus quidem secundum proprietatem: presbyter autem secundum translationem: significat enim seniozem, qui communitè cōsuevit superintendere aliis. Quomodo autē nomē presbyteri translatum sit ad significandum sacerdotem, nō est presentis negotij. *Sine crimine esse.* hoc est inculpatum esse. Ideo disposuit tibi vt constituas presbyteros si quis sine crimine est quia oportet Episcopum natura officij eius exigente, esse sine crimine. Et hoc probat. *Sicut dei dispensatorem.* Si esset dispensator hominis, quū homo possit esse culpatus, tolerabile foret vt etiā ipse esset culpatus: sed ex eo quod est dispensator dei, ipsa relatio ad deū exigit vt sine crimine sit: vt is qui vice dei dispensat, personam dei quam gerit non inquinet proprio crimine. Vnde & ad Corinthios scribit, Sic nos æstimet homo, vt dispensatores mysteriorum dei. *Non superbum.* pro, proteruum. qui omnia velut pede proterat: ac per hoc omnia sibi licere existimet. *Non iracundum.* Proteruia in voluntate, iracundia in irascibili-

li appetitu est. *Non vinolentum.* pro, vinosum. Delectari multo vino, concupiscibilis partis est. *Non percussorem.* Turpe est Episcopo etiam iuste percutere manu propria. *Non turpis lucri cupidum.* pro, turpilucrum. Sic enim habetur in Paulo, ita quod non de cupiditate, sed de actione loquitur. Turpilucris autem est, qui ex iis in quibus non decet lucrari, lucratur: vt si cui ex spiritualibus officiis non sufficiat habere necessaria ad victum, sed augmentum vult opum, talis turpilucris est, vt taceam si ex malis artibus lucretur. *Sed hospitalem.* Liberalitatem in hospites e regione turpilucris locat. *Benignum.* pro, amatorem bonorum. Magna pars prelati est esse amatorem bonorum: magna felicitas subditorum est, bonos amari ab eo qui preesidet. fiunt siquidem & quasi pullulantes. germinant boni vbi amantur. *Prudentem.* *sobrium.* Interpret duo posuit pro vno, forte quia dictio (ad prudentem scilicet & sobrium) anceps est. Moderatum siquidem quid sonat: quod in prudente & sobrio inuenitur. *Iustum.* Ius suum vnicuique reddentem. *Sanctum.* hoc est, mundum in seipso. *Continentem.* Loco cuius moderni ponunt temperantem: vt temperare se extendit ad omnia quae freno indigent, ad quae etiam se extendit continentia, diffuse tractata a philosophis. *Amplectentem eum.* pro, tenacem eius, qui secundum doctrinam est fidelem sermonem. pro, fidelis sermonis. Declarat oportere Episcopum ita fixum esse in fideli sermone doctrinali, vt sit tenax illius, vt nulla ratione permittat illum dilabi a se. Nec dicit tenacem fidelis sermonis (hæc enim tenacitas exigitur a quolibet Christiano) sed dicit fidelis sermonis, qui secundum doctrinam est: hæc enim tenacitas propria est Episcopo. Et quare subdit, *Vt potens sit.* Deest, &, *exhortari.* Deest, in, *doctrina sana,* & eos qui contradicunt arguere. Ad duo officia necessariam huiusmodi tenacitatem explicat: & ad exhortandum bene dispositos, & ad arguendum aduersarios, & vtrunque in doctrina sana, absque vlla labe corruptionis, diminutionis seu ægritudinis. *Sunt enim multi etiam inobedientes, vaniloqui &c.* Deest, mentium, *seductores.* Rationem reddit eius quod dixerat, & eos qui contradicunt arguere, ex eo quod multi sunt contradictores. Quos a tribus describit: ab inobedientia, a vaniloquio, a seductione perniciosissima, vt pote mentium, ita quod vsque ad summam animæ partem (quæ mens est) penetrat eorum seductio. *Maxime qui de circumcisione sunt.* supple pseudochristiani. Nō dicit esse solos, sed præcipue. *Quos oportet redargui.* pro, quorum oportet os obturare,

authoritate & doctrina. *Qui vniuersas domos subuertunt.* Non doceant publice, sed priuatim per domos, quod est proprium hæreticorū, vt facilius seducere possint. *Docentes qua non oportet.* Vtputa legalia esse seruanda. *Turpis lucri gratia.* Nec hoc ipsum quod vana docent, vmplici intentione agunt, sed ob quæritum, quem turpe lucrum appellat: quoniam ex turpi causa quæritur. *Dixit quidam ex illis proprius ipsorum propheta.* Dixerat esse multos inobedientes, præcipue qui ex Iudæis conuersi fuerant, & hos depinxerat: ieiabat vt pingeret inobedientes ex gentibus conuersos. Et quoniam hi erant Cretenses, ideo illos describit ex autoritate Epimenidis Cretensis. Quem appellat non prophetam absolute, sed proprium ipsorum prophetam, tanquam vaticinatus fuerit veritatem eorum, qui tunc temporis erant, Cretensium. *Cretenses semper mendaces.* quo ad vitium linguæ. *Mala bestia.*

Quo ad vitium animi, similes feris nouis quo ad facta. *Ventres pigri.* Quo ad corpus, in gluuie & pigritia notantur. Et hæc omnia vno heroico carmine scribuntur ab illo: sed interpres sententiam non metrum transtulit. *Testimonium hoc verum est.* Approhat dictum illius poetæ, vt inde rationem reddat subiectorum. *Quam ob causam.* quia sunt talium conditionum. *Increpa illos dure.* Tractat illam particulam, vt ea quæ defunt supercorrigas. feralis enim conditionis homines, dum sunt arguendi. *Vt sani sint in fide.* Ad materiam primo propositam refert correctionem. primum enim proposuit fidem electorum dei. & propterea primo dicit vt sani sint in fide, vt nō insaniāt in iis quæ sunt fidei. Et explicans periculum insaniz subiungit: *Non intendentes Iudæicis fabulis.* hoc est primum periculum insaniendi in iis quæ sunt fidei, est intendere Iudæicis non historiis, non doctrinis, sed fabulis. Et quoniā nihil aliud explicat, intelligendæ videntur fabulæ thalmodicæ. *Et mandatis hominum auertentium se à veritate.* pro, auersantium veritatem. Non dicit simpliciter & mandatis hominum, sed hominum aspernantium veritatem. Et intendit ad literam quod non intendat mandatis hominum reiicientium licentiam libertatis euangelicæ: ac per hoc mandatum seruari legalia. Vnde & subiungit: *Omnia munda mundis.* Formaliter loquitur de omnibus cibus, vestibus, & similibus, quæ in lege Moyti habebantur immunda. Omnia, inquit, munda sunt, ex euangelica libertate, apud mundos, mente & cōscientia. ¶ Nec obitat quod apostoli mandauerint abstinentiam à sanguine & suffocato, & ipse Paulus mandauerit hoc seruari, vt patet in Actibus Apostolorum

lorum: quoniam hoc non fuit decretum & factum, eo quod sanguis aut suffocatum esset immundum, sed ad vitandum abominationem inter conuientes Iudæos cum Gentilibus tunc temporis. *Coinquinatis autem & infidelibus nihil est mundum.* Formalis est sermo de inquinatis quatenus inquinati, & de infidelibus quatenus infideles sunt. Quod dicitur ad differentiam eorundem, quatenus exercent naturalia officia, aut multas etiam actiones virtutis. Hæc enim quum non ex iniquatione mētis, nec ex infidelitate procedant, non sunt immunda illis: sed nihil eorum quod iniquationem aut infidelitatem eorum concernit, est illis mundum: eo quod ex iniquatione conscientia aut infidelitate vnde procedunt, immunda redduntur illis. Et propterea aduersariue subiungit: *sed inquinata est eorum mens & conscientia.* Mens inquinatur errore circa credēda seu agenda: conscientia autem inquinatur applicatione ad opus contra regulam rectæ rationis, quæ est conformis veritati euangelicæ. *Consistentur se nosse deum, factis autem negant.* Probat iniquationē tam mentis quàm conscientia ex opere. Licet lingua fateantur se nosse deum notitia fidei, factis tamen illum negant: quoniam opera contrariantur præceptis dei. *Quum sint abominati & incredibiles.* pro, abominabiles & increduli, & ad omne opus bonum reprobi. De Iudæis conuersis seducentibus Christianos ad obseruationem legalium, hæc omnia dicuntur, quod sint abominabiles: vt pote nec Iudæi, nec Christiani. Et sunt increduli veritati euangelicæ: & sunt ad omne opus bonum, non solum inepti, sed reprobi, tum à deo, tum ab Apostolis Christi, & aliis sequacibus.

CAPVT III.

T*V* autem loquere. Tractata illa particula, fidem electorum dei, aggreditur alteram propositam: videlicet & agnitionem veritatis, quæ secundum pietatem est in spe vitæ æternæ. Ad huius enim veritatis cognitionem propagandam reliquum epistolæ huius scribit: docens Titum vt instruat omnes hominum conditiones veritatem morum conformium pietati relictive ad vitam æternam. Vnde & dicit: Tu autem loquere. *Quæ decent sanam doctrinam.* Doctrina euangelica appellatur doctrina sana à sanitate mentis: quoniam cōtinet & quicquid spectat ad mentis sanitatem, & nihil docet contrarium sanitati mentis. Recti ergo mores sunt qui decent sanam doctrinam. *Senes vt sobrij sint.* Per partes distinguit doctrinam morum. Primo secundum ætates, incipiens à senibus. De quibus dicit, vt sint sobrij
seu

seu vigiles. Et vigilantia quidem indicenda est senibus, propter
 ætatem reddentem eos negligentes. Sobrietas autem, quoniam
 vino multum alitur ætas illa. *Pudici.* valde enim dedecet illam
 ætatem impudicitia. *Prudentes.* pro, modesti. Sepe enim modum
 excedunt senes, tanquam ex authoritate. *Sani in fide.* vt nulla ex
 parte insaniant in iis quæ sunt fidei. *In dilectione, in patientia.* Nō
 solum in fide, sed in dilectione Christiana (quæ ad omnes exten
 ditur) & similiter in tolerantia iubet sanitatem animi seruari.
 Senes enim quia vidēt se minus diligi & multis malis subiiciun
 tur senectutis, perichantur tum in dilectione tum in patientia.
Annus similiter. In eadem senectutis ætate instruit mulieres. *In*
habitu sancto. vel in statu sancto secundum alios codices Græcos.
 Et propriè significat non sancto, sed sacridecenti. Iuber itaque
 vt habitus seu status sit sacridecens: hoc est, vt decet religiosas
 sacrasque mulieres. Tanquam senectus tribuat illis quod aliis
 tribuit votum sacrum, addictio ad sacra. Vt intelligamus quod in
 statu, incessu, habitu, veste, & omnibus motibus suis agant per
 sonam addictam sacris. *Non criminatrices.* pro, calumniatrices.
 Pronus est enim sexus ille (& ex ætate senili suspitionis plena
 longè pronior) ad calumniandum. *Non multo vino seruientes.*
 quemadmodum de senibus dixit vt sint sobrii. *Bene docentes.* pro,
 honesta docentes. Non publice (mulieribus enim interdictum
 est docere publice) sed domestice, vt domesticam familiam
 doceant ea quæ honesta sunt. Quo contra per poetam dicitur:
 Hoc docent vetulæ pueris poscentibus assent. *Vt prudentiam do*
ceant. pro, vt modestas reddant, *adolescentulas.* Hoc debet esse ve
 tularum studium, vt adolescentulas immoderatio nō possideat.
 prona est enim adolescentia ad immoderantiam. *Vt viros suos*
ament. Ad adolescentulas hoc refertur: & similiter quæ sequun
 tur. *Filios suos diligant.* Decet enim puellas discere hoc à vetulis.
Prudentes. quantum sexus & ætas permittit. *Castas.* moribus. *So*
brias. Superfluit sobrias. *Domus curam habentes.* pro, domus custo
 des. Vult enim vt vetulæ doceant adolescentulas vt domi se con
 tineant tanquam domus custodes. *Benignas.* feraces bonorum,
 & verborum, & factorum. *Subditas viris suis.* hoc enim ius natu
 ræ exigit. *Vt non blasphemetur verbum dei.* Occasio blasphemandi
 euangelium Christi (quod est verbū dei) assumeretur à maritis
 & aliis si adolescentulæ Christianæ nō essent præditæ bonis mo
 ribus & debitis conditionibus quæ exiguntur ad modestas vro
 res. Crederetur enim quod euangelium pareret hæc monstra, quod
 daret

daret libertatem peccandi. *Iuuenes.* pro, iuniores. Descripta doctrina senum, & anuum, & adolescentularū, supererat describere doctrinam iuuenum, & propterea dicit: *Iuniores similiter hortare vt sobrii sint.* Vel secundum modernos interpretes vt modeste sentiant. Moderamine eget iuuentus: quod modestia & sobrietas importat. *In omnibus tripsum præbe.* pro, præbens, *exemplum bonorum operum.* Inter instruendum iuniores, instruit ipsum met Titum: vt hinc intelligamus ipsum esse in numero iuniorum, & vt iuniores doceat magis exemplo quàm verbo. Vt videntes alij iuuenes Titum iuuenem, bonorum operum exemplum discant & ipsi incumbere bonis operibus. Propter quod dicit *in omnibus, vt nulla ex parte desit exemplum.* *In doctrina, in integritate, in grauitate.* Desicit hic vna dictio, & legenda sunt post in doctrina, reliqua quinque in accusatiuo sine aliqua præpositione. Ita quòd legendum est, *In doctrina integritatem, grauitatem, incorruptibilitatem, verbum sanum irreprehensibile.* Nec adiicitur verbum aliquod. Et propterea referenda sunt ad participium præbens: vt intelligatur repetitū. Præbens in doctrina integritatem, grauitatem, &c. Quinque tribuenda in doctrina mandat. Et tria quidem prima conditiones docentis significant: vt sit integer quo ad vitam, etiam secundum intima quæ ab aliis videri possunt: vt sit grauis in actibus, moribus, gestibus, & vniuersis quæ ad cõmendationem autoritatis spectant: vt sit incorruptibilis, ab extrinsecis tam prosperis quàm aduersis, à muneribus, à minis, à tormentis, &c. Reliqua verò duo ad materiã doctrinæ spectant: vt non doceatur verbum sapiens aliquid insanix, sed verbum ad animi sanitatem spectans. Et cum hoc sit irreprehensibile à quibuscunque ad quos peruenerit etiam aduersarios. Vnde & subdit: *Vt is qui ex aduerso est vereatur.* pro, pudeat, *nihil habens malum dicere de nobis.* Aduersarij non inuenientes quod reprehendant in nobis, suffunduntur pudore: eo quòd nullum habent quod aduersus nos malū dicant. *Seruos dominis suis subditos esse.* Postquã diuersas ætates instruxit, descendit ad instruendum genus seruorum qui conuersi erant ad fidem Christianam. Fuit autem opus specialiter tradi doctrinam seruorū, ne adepti libertatem euangelicam, existimarent se adeptos libertatem à dominis carnalibus & paruifacerent dominos: & sic euangelium fuisset blasphematum à dominis. Vnde & primū documentum est, seruos esse subditos suis dominis. Baptismus enim soluit crimina, & cõfert libertatē spiritus: non soluit autem debita corporis aut rerum,

nec confert libertatem corporis. Constat autem secundum corpus in hoc mundo esse dominos & seruos. *In omnibus placentes.* Non solum subditos, sed cōplacentes dominis esse iubet. Quod autem dicit in omnibus, intellige licitis. *Non contradicentes.* Facile genus seruorum è regione respondet. *Non fraudantes.* Quod familiare videtur esse seruis. *Sed in omnibus.* pro, sed omnem, *fide bonam ostendentes.* Fides pro fidelitate hic sumitur, è regione fraudis. Fidelis enim est nō fraudare, nec fallere. Et dicit ostendentes bonam: vt intelligamus q̄ serui non solum debent ostendere fidelitatem, sed fidelitatē bonam: vtpote non coactam, sed ex bonitate procedentē. *Vt doctrinam saluatoris nostri dei ornent in omnibus.* Quē admodū serui Christiani malis moribus præditi (sunt fraudantes, inobedientes, &c.) quantum in se est vituperant doctrinam Christianam, ita bonis moribus præditi ornant doctrinam saluatoris, Christianorum dei. *Apparuit enim gratia dei.* Ad manifestandum quòd tam serui quàm cuiusque ætatis homines rectē se gerentes ornant doctrinam saluatoris nostri dei, afferunt beneficium diuinum cōmune tam dominis quàm seruis, quàm cuiuscunque conditionis hominibus. *Saluatoris nostri.* pro, salutifera. Nominatiui enim est casus: & refertur ad gratiam. *Apparuit,* inquit, gratia dei salutifera, seu salutaris. *Omibus hominibus.* sub quibus comprehenduntur & serui. *Erudiens nos.* Ecce de qua gratia loquitur, de gratia doctrinæ salutaris. ad eam enim spectat erudire nos. *Apparuit autem per Christum.* *Vt abnegatis.* Præteriti temporis est in textu Græco: sed nos caremus participiis actiuis præteriti temporis. Potuisset tamen transferri, vt abnegatis impietate & mundanis desiderijs. Sequendo tamen textum interpretis legimus præsens pro præterito. *Impietatem & secularia.* pro, mundana, *desideria.* impietatem in opere, mundana desideria in animo: impietatem cōtrariam proximis, mundana desideria cōtraria sanitati animæ. *Sobrie, & iuste, & pie viuimus in hoc seculo.* Abiectis tanquam termino à quo impietate & mundanis desiderijs, viuamus in præsentī seculo sobrie, quo ad nos: hoc est, moderando nos ipsos. Et iuste, quo ad proximos, reddendo vnicuique quod ei debetur. Et pie, relatiue ad cœlestem patriam, patrem & conciuēs. *Expectantes beatam spem.* Eruditio ista verē est salutifera, nec frustra erudit, sed ad hoc vt sic viuentes expectemus beatam spem. Spes pro re sperata hic ponitur, vt expectemus beatitudinem speratam. *Et aduentum.* pro, & apparitionem, *gloria magni dei.* Non solum expectamus beatitudinem

nostram, sed expectamus apparitionem gloriæ dei magni. Non quòd inueniatur etiam deus non magnus, sed apparitio gloriæ erit magnitudinis diuinæ. Apparuit enim gloria dei sæpe patrum patrum tēpore: sed nūquam apparuit gloria dei quatenus magnus. sed huiusmodi gloria apparebit apparet Christo in suo aduentu glorioso. Tunc enim vere apparebit gloria dei magni, quā apud omnes manifesta erit gloria dei magni supra omnia. Vsq̄ue enim ad illam horam vertetur in dubium apud aliquos gloria dei, quòd sit magnus supra omnia & in omnibus & per omnia. ¶ Nec tu speculatiue Theologe restringas nomē dei ad personā aliquā (puta patrem, filium, vel spiritū sanctum) sed quemadmodum in reliquis locis scripturæ vbi nomē dei absolute vel cum terminis essentialibus (magnitudine, potentia, misericordia, bonitate, prudentia, & similibus) ponitur, appellatione dei intelligitur indiuiduum deitatis, hoc est deus: ita & in præsentī loco significatur hic deus: qui cōmunis est patri & filio & spiritui sancto. *Et saluatoris nostri Iesu Christi.* Simul erit apparitio magnitudinis dei, & apparitio gloriæ hominis Iesu Christi quatenus saluator noster est. nam vsq̄ue ad illam similiter apud aliquos vertetur in dubium, quòd Iesus Christus sit saluator noster: tunc autē apparebit omnibus gloria ipsius Iesu Christi saluatoris. *Qui dedit semetipsum pro nobis.* Merita saluatoris Iesu Christi, quibus meruit & corporis gloriā, & manifestationem suæ gloriæ, quæ tunc consummabitur, apponit. Et vāico verbo comprehendit passionem & mortem eius & charitatē erga nos, dicendo, qui dedit semetipsum pro nobis. *Vt nos redimeret ab omni iniquitate.* vt nos à seruitute cuiuscunque peccati pretio sui ipsius redimendo liberaret: & nō, vt liberaret à seruitute hominum in præsentī vita. *Et mūdaret sibi populū acceptabilē.* pro, peculiare. & mundū redderet ab omnibus immunditiis legalibus populū peculiarem sibi, non populū Iudaicum, non nationem aliquam, sed populū proprium sibi: qualis est populus Christianus. *Seclatorem.* pro, æmulatorem, bonorum operum. Et si Christus redemit ac mundauit sibi populū, ea tamen lege illum redemit ac mundauit, vt seipsum quoque populus seruet ac promoveat, vt sit æmulator bonorum operū: non vacet otio, non tepescat, sed velut emulando incumbat bonis operibus. Hoc est, cōmune seruīs & dominis, hoc senibus & vetulis, hoc iuuenibus & adolescentulis, &c. *Hæc loquere.* Docendo. *Et exhortare.* dispositos. *Et argue.* contradicentes. *Cum omni imperio.* Modestia Tit

mandato egebat ad hoc, vt authoritate sua vteretur aduersus contradicentes. *Nemo te contemnat.* Ratio quare cum omni imperio, redditur nō ex supercilio fastuoso, sed ex vtilitate, quæ non proueniret, si prælatus contemneretur non vtendo imperio quando, vbi, & erga quos oportet.

CAPVT III.

Admonere illos principibus. pro, principatibus, & potestatibus subditos esse. Pronomen illos Cretenses demōstrat. quos superius eodem pronomine demōstrauit, dicendo increpa illos dure. Post doctrinam siquidem ætatum & seruatorum, redit ad doctrinam communem omnibus. Et primo monet subiectionem magistratibus & reliquis potestati habentibus, qui tunc erant Ethnici: ne Christiani putarent se liberos per baptismum à subiectione eorum, propterea quod erant idololatræ. *Dicto obedire.* pro, magistratibus parere. Parum aut nihil est esse subditos nisi subsequatur obedientia. *Ad omne opus bonum paratos esse.* Explicat obedientiam debere intelligi in operibus bonis quibuscunque. *Neminem blasphemare.* Græca dictio vsurpata iam à Latinis est blasphemare. & quâuis apud Latinos iniuriis aduersus deum approprietur, suaapte tamē natura cōmune est maledicentiæ in cuiuscunque honorem. Vnde ad literā prohibentur Christiani maledica verba proferre aduersus principatus & potestates & alios honore dignos. *Non litigiosos.* pro, pugnares, esse. tam verbis quàm factis. *Sed modestos.* vel humanos, vt aliis placet. E regione ad pugnares locantur modesti seu humani, moderantes tam verba quàm facta. *Omnes ostendentes mansuetudinem ad omnes homines.* Optimus Christi apostolus præceptum Christi propagare nititur, discite à me quia mitis sum. Magna Christianorum commendatio est, præ se ferre mansuetudinem non aliquā sed omnem, secundum omnes mansuetudinis partes & materias, non erga aliquem seu aliquos, sed erga omnes homines, cuiuscunque sectæ fuerint. Et rationem huius vltimæ particulæ (ad omnes homines) subiungit, *Eramus enim aliquando & nos insipientes.* pro stulti. Intendit ab exemplo docere mansuetudinem erga omnes, quia qui hodie sunt malis moribus præditi & increduli, eras fortè erunt fideles & boni, sicut experientia docet de nobis ipsi. Ex consideratione itaque nostri quales aliquando fuerimus & quales modo simus, docet rationem habendā aliorum qui modo sunt tales quales nos olim fuimus. Hanc itaque rationem tractat dicendo: *eramus enim aliquando & nos stulti,*
in

in aliquibus à vera prudentia destituti. *Increduli.* Euangelio. *Errantes.* A vera intelligentia scripturarum, ab ipsa veritate. *Seruietes desiderijs & voluptatibus varijs.* Tria præcedentia ad partem spectant intellectiuam: hoc autem ad partem exequentiuam. Seruire siquidè concupiscentiæ, & delectationibus, est exequi ea quæ sunt concupiscentiæ & delectationis. *In malitia & inuidia agentes, odibiles, odientes inuicem.* Hæc ad partem affectiuam ad malum spectant: quemadmodum desideria & voluptates partis sunt affectiuæ ad bonum utile, vel delectabile. Malitia enim affectum sonat nocium alteri: inuidia tristitiam de bono alieno: odium quoque aduersus alienum bonum tendit. Undique ergo eramus malis moribus pleni. ¶ Et cõputat seipsum Paulus inter istos: quoniam talis fuerat antequam conuerteretur. Verùm peccata aduersus proximũ (vt ipse alibi dicit) fuerunt aduersus Christianos: quoniã sine querela cõuersatus est in lege Moyssi. Et similiter peccata partis intellectiuæ, aduersus veritatẽ euangelicam intelliguntur. *Quum autem benignitas & humanitas.* Non est nomen nature humanæ, hoc in loco humanitas: sed est nomẽ affectus amoris erga homines, distincti contra vitium inhumanitatis. Et est sensus: Quũ autẽ benignitas (quæ est feracitas boni) & amor erga homines. Generi adiugitur species, benignitatẽ amor ad homines. *Apparuit saluatoris nostri dei.* Nomen naturæ est dei: & significat (vt dictum est) hunc deum. *Non ex operibus iustitiæ.* pro, in iustitia. *quæ fecimus nos* hoc est, nõ ex operibus quæ in iustitia legis Moyssi seruauimus. Intendit enim excludere merita seruatiæ legis: & à fortiori reliqua merita. *sed secundum suam misericordiam saluos nos fecit.* Ecce effectus apparentis benignitatis & humanitatis. *Per lauacrum regenerationis & renouationis spiritus sancti.* Ecce modus, quo saluos nos fecit, videlicet per baptismum. Ecce tempus, quando apparuit benignitas & humanitas saluatoris nostri dei: videlicet tempus baptismi, quod incepit in Christo. Lauacrum autẽ dicit regenerationis. Oportet, inquit Christus, vos nasci denuo. Primo natũ sumus secundum carnem: secundò nascimur secundũ spiritum. Et renouationis. Nisi perdidissemus priorem nouitatem, non diceret Paulus renouationis. Quemadmodum enim regeneratio supponit aliam generationẽ, ita renouatio supponit aliam nouationem. Et hæc fuit, quam primi parentes creati fuerunt in statu innocentia. Renouamur igitur per baptismum secundum spiritum, in meliorem nouitatem quàm illa fuerat in qua

creatum fuit primū humanum genus. Vnde ne male intellige-
 retur tam regeneratio quā renouatio, adiūgit spiritus sancti:
 vt intelligeremus regenerationem & renouationem spirituale,
 vtpote conformem suæ appropriatæ causæ spiritui sancto.
Quem effudit in nos abunde. non auare, sed copiose: & tam abūde,
 vt in alios deriuetur. *Per Iesum Christum saluatorem nostrum.* Be-
 nignitas & humanitas saluatoris nostri dei apparuit per homi-
 nem Iesum Christum saluatorem nostrum. Vbi perspicue erudite
 lector saluatorem nostrū appellari deum, & saluatorem nostrū
 appellari hominem Iesum Christum: vt intelligamus deū prin-
 cipaliter, hominem vero Iesum tanquam dei organū, esse salua-
 torem nostrum. *Vt iustificati gratia ipsius,* non nostris operibus,
Hæredes simus secundum spem vitæ æternæ. In præsentī vitæ secun-
 dum spem hæredes sumus vitæ æternæ: in futura autem hære-
 des erimus secundum rem vitæ æternæ. Vtrunque autē dicit: &
 quod gratia dei, & quod hæreditatio iure vitæ æternæ adipisci-
 mur. Quia gratia dei iustificamur, & simus filij dei, effecti autē
 filij, hæredes sumus æternæ vitæ. *Fidelis sermo est.* Superfluit est.
 More suo interponit Paulus veracitatē sermonis: quæ præcipue
 refertur ad præcedentia promittentia æternam vitam. *Et de his
 volo te confirmare.* Iuxta textum Græcum tam actiue quā passi-
 ue legi potest confirmatio: si bionctā tamen præ se ferūt actiua
 significationem. *Vt curent bonis operibus præesse.* Volo, inquit, te
 confirmare alios, etiam de his antedictis, vt curēt præesse bonis
 operibus. Datiui casus est bonis operib⁹. Nec de prelatiis, sed de
 singulis Christianis loquitur: subiungendo, *Qui credunt.* pro,
crediderunt, deo. Dicit enim hoc ad differentiam eorum, quorū
 studium est erga ludos & alia opera minus decentia aut licita.
 Vult enim Christianos omnes ad hoc studere, vt tā in propriis
 quā in alienis præsent bonis operibus, nō ludicris aut indecē-
 tibus, aut illicitis. Quāuis si datiuo pro ablatiuo vtamur, sensus
 fit, quod singuli Christiani curent præstare Gentilibus non titu-
 lis aut sacramentis, sed operibus bonis. *Hec sunt bona.* secundum
 se honesta. *Et vtilia hominibus.* Vere vtilia ad salutem æternam.
Stultas autem quæstiones. quæ carent rationabili causa quærendi,
 aut quæriti. *Et genealogias.* tribuum & familiarum Iudæorum.
Et contentiones. clamoribus plenas. *Et pugnas legis.* eorum scilicet
 quæ videntur in libris Moyli inter se cōtraria. *Deiua.* Et ratio-
 nē subdit. *Sunt enim inuiles & vanæ.* Non igitur loquitur Paulus
 de rationabilibus pugnis legis, sed de inuilibus & vanis. Et di-

xit hoc: quia tunc temporis Iudæi cōuerſi ingerebant has dubitationes, vt mōstrarēt se doctores in lege. Vnde vanas dicit, quia ad vanitatem gloriæ fiebāt: inutiles autē, quia nec moribus nec fidei profunt. *Hæreticum hominem.* hoc est, pertinacem in propria electione credendorum. *Post vnam & secundam correptionem.* pro, admonitionem, deuota. pro, reiice. Hinc traxit ecclesia in monitiones ante excommunicationem. *Sciēs quia.* pro, quod. *subuersus est qui eiusmodi est.* Ideo reiiciendum mundo, quia nō est amplius locus monitioni, sed iam subuersus est intus, qui tot monitiones spreuit. *Et delinquit, quō sit proprio iudicio condēnatus.* pro, & peccat, per se damnatus. Non peccat à te damnatus, sed peccat per seipsum damnatus, propria pertinacia separans se à catholica ecclesia. *Quum misero ad te Artemam aut Tycheicum, festina ad me uenire Nicopolim.* Ibi enim statui hyemare. Nō ante quā surrogauerit alium super Cretēses, vult Titum ad se venire: ne Cretēses derelicti viderentur à Paulo. *Zenam legisperitum.* Aiunt hunc antequam esset Christianus hoc titulo indignum: & propterea Paulus appellat eum legisperitum. Et est sermo de lege Moyſi. *Et Apollo.* De quo in Actibus Apostolorum & ad Corinth. mentio fit. *Solicite præmite.* pro, studiose prosequere, vt nihil illis desit. Mandat vt Titus provideat istis viatoribus in necessariis in via. *Dicant autem & vestri.* pro, nostri scilicet Christiani ex Gentibus conuerſi ad imitationem Iudæorum providentiū suis doctoribus. *Bonis operibus præesse ad vsus necessarios.* Eleemosynas bona opera appellat, & vult illos præesse eleemosynis, non ad luxum, sed ad vsus necessarios hospitem & viatorum. *Vt non sint infructuosi.* Infructuosi essent, si eleemosynarios fructus non proferrent in necessarios vsus. *Salutant se qui mecum sunt omnes. Saluta eos qui nos amant in fide.* Iesu Christi. *Gratia dei cum omnibus vobis: amen.* Superfluit dei. Et hæc salutatio manu Pauli non ad Titum solum, sed ad omnes in Creta Christianos dirigitur, pro quorum salute hanc Tito scripsit epistolam. ¶ Et apud Græcos inuenitur subscriptio hæc: Ad Titum ecclesiæ Cretensium primum delectum episcopum, scripta Nicopoli Macedoniæ.

¶ Caietæ die quinta Maij M.D.XXIX.

a a iij

Paulus

THOMAE DE
VIO CAIETANI CAR-
DINALIS SANCTI XYSTI,
in Epistolam Pauli ad Phi-
lemonem Com-
mentarij.

AVLVS vinculus Christi Iesu & Timotheum
frater. Ex praesentia Timothei & vinculis
Pauli collatis cum scriptis ad Colossenses &
secunda ad Timotheum, facile apparet quod
haec epistola simul scripta est, cum epistola
ad Colossenses tempore priorum vinculo-
rum Pauli. Vnde & ad Colossenses scribit
quod cum Tychico mittit Onesimum, pro
quo scribit hanc epistolam, & utrobique comemoratur Demas
praesens cum Paulo: qui in secunda ad Timotheum scribitur am-
plexus mundum relicto Paulo. ¶ Adiangit autem sibi Timotheum
in titulo epistolae huius, quemadmodum & in illa ad Colof-
senses, ut & publicum & priuatum negotium vtriusque nomi-
ne authoretur. *Philemoni dilecto adiutori*, pro, & cooperario no-
stro. Dilecto, non est participium, sed nomen. & tam a diligi,
quam a cooperari commendatur: ut intelligamus ipsum esse
cooperarium euangelij, etsi non praedicatione, tamen facto, &
communiter amabilem. *Et Appia sorori charissima*, pro, dile-
ctae. Loco sorori charissimae legendum est dilectae. Vxor Phi-
lemonis salutatur & commendatur. *Et Archippo commilitoni*
nostro. Hic erat episcopus Colossensium. *Et ecclesia quae in*
domo tua est. Familiam ipsius Philemonis, domesticam eccle-
siam eius appellat. *Gratia vobis & pax a deo patre nostro & domi-
no Iesu Christo*. Solita Paulo est haec salutatio. *Gratias ago deo*
nro,

meo semper memoriam tui faciens in orationibus meis. Petiturus ve-
 niam Onesimo incipit à commemoratione, imò à recognitione
 beneficiorum ipsius Philemonis erga Christi fideles. Et propter
 ea commemorat se & gratias agere deo, & orare pro ipso Phi-
 lemone. *Audiens charitatem tuam & fidem.* Dilectionem & fi-
 dem specialiter refert: quoniam erga fideles specialiter reful-
 gebat dilectio Philemonis. *Quam habes in domino Iesu.* pro, in do-
 minum Iesum, & in omnes sanctos. Diuersimode intellige fidem
 & dilectionem referri in dominum Iesum & in omnes sanctos.
 Nam in Iesum refertur vt rationem credendi & amandi: in om-
 nes verò sanctos (hoc est Christianos) tanquã in amatos & con-
 fortes fidei. *Vi comunicatio fidei tue euidentis.* pro, efficax, fiat in agni-
 tione omnis operis boni. Superfluit operis, & desunt quatuor dictio-
 nes post boni. *Quod est in vobis, in Christo Iesu.* Pro, in Christum
 Iesum. Talem ac tantam audio dilectionem tuã & fidem, vt fidei
 tuæ comunicatio nobiscum in agnitione omnis boni quod in
 vobis vel nobis est esse debitum Christo Iesu, non sit otiosa, sed
 fiat efficax ad exercendum opera pietatis in sanctos: vt illud
 quod ex fide commune tibi & nobis est (videlicet cognoscere om-
 ne bonum quod in vobis seu nobis est esse in Christũ) fiat ef-
 ficax ad facta: ad differentiam illorũ, in quibus hæc notitia otio-
 sa est, nempe sine opere. *Gaudium enim magnum habui.* Pro, gra-
 tiam enim habemus multam, & cõsolatione in dilectione tua: quia
 viscera sanctorũ requieverunt. pro, refocillata sunt per te fratre. Vt
 commune declaret beneficium collatũ aliis Christianis, quum
 dixisset prius singulariter, gratias ago deo, modo pluraliter di-
 cit, habemus gratiam multam: hoc est, gratuitum beneficium
 multum habemus nos ipsi in dilectione tua, quia aliorũ sancto-
 rum viscera corporea per te refocillata sunt cibo corporeo. Et di-
 cendo refocillata, monstrat Christianorum indigentiam. Pro-
 pter quod multam fiduciam habens in Christo Iesu imperandi tibi quod
 ad rem pertinet. Pro, conueniens, seu decens. Ita quod loco il-
 larum quatuor dictionum (quod ad rem pertinet) vnica lega-
 tur dictio. Propter tantam fidei ac charitatis communicatio-
 nem tuam, audere possem vt imperarem tibi quod conueniens
 est. Nullus enim potest imperare quod debet aut quod incon-
 uenit. Propter charitatem magis obsecro. Malo vt dilectione ob-
 secrando, quàm autoritate imperando. *Quum sis.* pro, sim, talis.
 vt Paulus senex, nunc autem & vincetus Iesu Christi. Explicat quo
 in genere dixerat talis, quatuor qualitatibus. Primo Paulus.

AD PHILEMONEM

Erat enim nominatus imò nominatissimus Paulus. Quàuis ad ipsum nomen Pauli alludere videatur. Paulus enim diminutiũ est à parum. Ac si apertius dixisset vt minimus. Decet enim obsecrantem, ea quæ sunt paruitatis suæ proferre. ¶ Deinde senex. Aeras defectuum plena facilius impetrat. Si miraris Paulum in primis ex Iudæa vinculis senem: quum anno eodem, quo mortuus est dominus Iesus describatur adolescens in lapidatione Stephani: recole quòd à fine adolescentiæ (quæ vsque ad vigesimũ octauũ ætatis annum extenditur) in qua Paulus vocatus creditur ad prædicandum, vsque ad tempus istius epistolæ fluxerũt fere anni triginta, si quinto vel sexto Neronis anno scripta est: vt patet supputãdo annos à decimo octauo Tiberij quo Christus creditur crucifixus. Transierat igitur Paulus annos quinquaginta quinque ad minus, quando scripsit hanc epistolam. Et propterea merito potuit appellari senex: eo magis quo corpus tot afflictionibus ac laboribus affectum habebat vt iam esset amplissime senex. ¶ Tertio adiungit, nunc autem & vincetus. Afflicti enim facilius impetrant. Et demum addit Iesu Christi, ad cõsummandum rationem impetrandi. *Obsecro te pro meo filio. obsecro, inquam, te pro meo non ministro, sed filio. Quem genui in vinculis meis Onesimo.* per euangelium genui ipsum in vinculis. Et hic locus ad impetrandum non est minimus. Tanto enim est mihi magis charus quanto inter ipsa vincula (quæ adhuc patior) ipsum genui. *Quis tibi aliquando inutilis fuit, nunc autem tibi & mihi perutilis.* Onesimus Græcis sonat utilis: & propterea Paulus alludendo ad nomen Onesimi, dicit, qui tibi aliquando fuit inutilis, (vt pote fugiens) nũc autem factus Christianus tam mihi quàm tibi perutilis. In meliorem ergo euasit. *Quem remisisti tibi.* Superfluit tibi. Quauis mihi sit perutilis, remisisti tamen. *Tu autem illũ, vt, pro, hoc est, mea viscera suscipe.* Exponit illum, hoc est mea viscera, vt intelligat Philemon quàm charus sit Paulo Onesimus. *Quem ego volueram tecum detinere, vt pro te mihi ministraret in vinculis euangelij.* Dicit vt pro te, confidens de Philemone quòd si affuisset Romæ, ipse ministrasset Paulo in vinculis quibus euangelij gratia vincetus erat. *Sine consilio autem tuo.* pro, sine sententia autem tua, *nihil volui facere.* nolui vti auctoritate, nolui vti fiducia, *Ne velut ex necessitate bonum tuum esset, sed voluntarium.* Ne opus tuum bonum, concedendi mihi Onesimum, esset tanquàm ex necessitate, qua ego retinuissem illum, sed esset omnino spontaneum. *Forsitan enim ideo discessit ad horam à te, vt aternum illum*

illum reciperes. Damnum discessus temporalis nititur pensare lucro æternitatis. Et dicit forsitan, quia nescit perseuerantiam Onesimi futuram qua redderetur æternus: utpote adeptus vitæ æternam. Quauis æternum possit aduerbiallyter intelligi: hoc est, æterne reciperes, sed sententia eadem redit. *Iam non ut seruum, sed pro seruo.* pro, sed supra seruum, æternum illum reciperes: iam non ut seruum, non enim erit seruitus in illa æterna felicitate) sed supra seruum, supra conditionem seruilem eleuatum.

Charissimum. pro, dilectum, fratrem, maxime mihi: quanto autem magis tibi, & in carne, & in domino. Aduerbium maxime, non referri ad dilectum aut fratrem, manifestat argumentum, quanto magis tibi: sed referri ad pronomen mihi, idem argumentum testatur. Et est sensus: mihi maxime inter reliquos iunctos dilectum fratrem, quanto magis tibi dilectum fratrem, qui duplicato vinculo illi iungens: nempe & in carne & in domino. Mihi iunctus est in domino: tibi iunctus & in carne, hoc est secundum seruitutem carnalē, & in domino, secundum spiritualem communionē sanctorum. *Si ergo habes me socium.* pro, consortem, subaudi euan-gelij & æternæ hereditatis. *Suscipe illum sicut me.* Continue auget loca ad impetrandum. Pius dixerat suscipe illum, hoc est, viscera mea. Modo dicit, suscipe illum sicut me ipsum: hoc est ut fratrem dilectum, ut cōsortem regni cœlestis. ¶ Si autem aliquid nocuit tibi aut debet, hoc mihi imputa, tam nocumentum quàm debitum. *Ego Paulus scripsi meâ manu.* ut plenius credas ex meis intimis hæc procedere. *Ego etiam: ut non sciam tibi quod & te ipsum mihi debes.* quū possim dicere quod tu es mihi debitor tui ipsius (quia te genui in Christo) dico tamen quod ego dependam. Hinc apparet quod Philemon aut non erat Colossensis, aut alibi à Paulo conuersus seu eruditus est. Paulus enim (ut patet ex epistola ad Colossenses) non fuerat Colossis, & tamen dicit Philemoni quod debes te ipsum mihi. *Ita frater ego te fruar in domino, refice,* pro, refocilla, *viscera mea in Christo,* pro, in domino. Rursus ad Onesimi nomen alludit. Onesimus enim à fruitione nominatur. Et est sermo blandus imprecantis concupitam dulcedinem præsentia fraternæ, concludendo affirmatiue: Ita frater ego te fruar in domino, tantum tu recipiendo Onesimum refocilla viscera mea: non corporea, sed in domino, consolare intima desideria mea in domino. *Confidens in obediencia tua scripsi tibi,* sciens quoniam. pro, quod, & supra id quod dico facies.

Si quis supputare velit loca quibus utitur Paulus in hac epistola

pro

pro re tam minima obstupescet: & nulli oratori imparem Paulum putabit. Vnde & demum subiungit, *Simul autem et para mihi hospitium.* Non eget præparatione tanta hospitium Pauli (cui sat erat habere alimentum & quibus regeretur) sed & hic locus ad amplitudinẽ fiduciæ spectat, & maioris familiaritatis spem. *Nam spero quod per orationes vestras donabor vobis.* Et hinc apparet epistolam hanc scriptam in prioribus Pauli vinculis. Eandem enim spem in epistola ad Philippenses habere se scripsit. Nec fraudatus est sua spe: quoniam vt declarauimus in secũda ad Timotheum liberatus fuit Paulus ab istis vinculis, & rediit ad partes in quibus prius prædicauerat. *Salutat te Epaphras conceptiuus meus in Christo Iesu.* Epaphras hic fuerat doctor Colossensium: vt patet in epistola ad Colossenses: & erat Colossensis: & vt hic dicitur, propter Christum Iesum erat & ipse captiuus. *Marcus* sobrinus Barnabæ: vt explicatur in epistola ad Colossenses. *Aristarchus*, etiam conceptiuus Pauli, vt ibidem dicitur. *Demas*, qui postea complexus hunc mundum apostatauit à Paulo: vt in secũda ad Timotheum habetur. *Et Lucas*, euāgelista. *Aduutores*, pro, cooperatores, *mei*, in opere euangelico. *Gratia domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro: amen.* Hæc est solita Pauli conclusio. Quia enim vniuersam congregationem domesticam, & Archipsum nominauerat in principio, ideo in calce dicit cū spiritu vestro. ¶ Et apud Græcos subscriptio est hæc: Ad Philemonem, scripta Romæ, Missa per Onesimum famulum seu seruum.

Caesetæ die 7. Maij, 1529.

THOMAE DE
VIO CAIETANI CAR-
DINALIS SANCTI

Xysti, in Epistolam ad He-
bræos Commen-
tarij.

Mulisa

MULTIFARIA M. Circa hanc epistolam ad Hebræos, duo occurrunt prætractanda. Alterum an hæc epistola fuerit condita Hebraico sermone: vt comuniter supponitur. alterum an certum sit Paulum fuisse authorem huius epistolæ. ¶ Et quo ad primam quæstionem, textus ipse cap. vij. testatur non esse conditam Hebraice. Nam ibidem

de Melchisedec dicitur. Primum quidem interpretatur rex iustitiæ. Si Hebraice scripta est epistola, in quo, quæso, idiomate interpretatur Melchisedec rex iustitiæ? Melchisedec enim apud Hebræos dictio composita est, ex rex & iustitiæ. Vnde in Hebræo debuisset dicere, Melchisedec interpretatur Melchisedec. Et tanto magis quanto scribitur apud Hebræos diuisim: primo Melchi & deinde Sedec. Et quoniam hæc ratio me conuincit (sicut conuincit & de Matthæo) ideo hanc epistolam non esse conditam Hebraico idiomate iudubiè credo. In cuius signum nec Hebræa inuenitur epistola, nec scitur certus eius interpres ex Hebræo in Græcum. ¶ De authore verò huius epistolæ, certum est cõmunem vsus ecclesiæ & doctorum nominare Paulū. Hieronymus tamen in epistola ad Paulinum de omnibus diuinæ historiæ libris, nō audet affirmare illam esse Pauli. ait enim: Paulus Apostolus ad septem scribit ecclesias: octaua enim ad Hebræos, à plerisque extra numerū ponitur. Septem itaque tantum affirmat Hieronymus epistolas ad ecclesias. ¶ Et in epistola ad Euagrium de Melchisedec, explicat qui sunt isti plerique à quibus non acceptatur: dicendo de hac epistola ad Hebræos: Quam omnes Græci recipiunt & nonnulli Latinorū. ¶ De qua in lib. de vi. illust. dicit: Epistola autem quæ fertur ad Hebræos, nō eius (scilicet Pauli) creditur propter styli sermonisq; distantiam: sed vel Barnabæ iuxta Tertullianum, vel Lucæ euangelistæ iuxta quosdam, vel Clementis Romanæ ecclesiæ episcopi, &c. ¶ Super Hieremiæ autem xxxj. cap. (tractando illud, Ecce dies venient & feriam pactum nouum) ait: hoc testimonio apostolus Paulus, siue quisquis alius scripsit epistolam, vsus est ad Hebræos. ¶ Rursus in li. de vi. illust. in Caro, de hac epistola loquens dicit: sed & apud Romanos vsque hodie quasi Pauli nō habetur. ¶ Et Esa. vj. exponens textū Seraphin stabant, ait: vnde & Paulus apostolus in epistola ad Hebræos, quam Latina consuetudo

non

non recipit, &c. Item Esa. 8. exponens textum, ego & pueri mei, caterum, inquit beatus Apostolus in epistola quæ ad Hebræos scribitur (licet eam Latina consuetudo inter canonicas scripturas non recipiat) docet, &c. ¶ Quæ omnia ideo attulerim, ut ex his & aliis Hieronymi verbis alibi prudens lector aduertat Hieronymum non fuisse omnino certum de authore huius epistolæ. Et quoniam Hieronymum sortiti sumus regulâ ne erremus in discretione librorum canonicorum (nam quos ille canonicos tradidit, canonicos habemus: & quos ille à canonicis discreuit, extra canonem habemus) ideo dubio apud Hieronymum authore huius epistolæ existente, dubia quoque redditur epistola: quoniam nisi sit Pauli, non perspicuum est canonicam esse. Quo fit ut ex sola huius epistolæ autoritate non possit, si quod dubium in fide accideret, determinari. Ecce quantum parit malum liber sine auctoris titulo. ¶ Coniecturâ quoque nonnullam efficiunt duo in hac epistola contenta, quod non sit Pauli. Alterum est in principio epistolæ: ubi ad probandum Christum esse superiorem angelis, quum dixisset: Cui aliquando dixit angelorū, filius meus es tu, ego hodie genui te: addidit, & rursus: Ego ero illi in patre, & ipse erit mihi in filium. Quæ verba scripta sunt 1. Reg. 7. & 1. Paralip. 28. ad literam de Salomone. Vnde Dauid dicit expresse, Salomon filius tuus ædificabit domum meam & atria mea: ipsum enim elegi mihi in filium, & ego ero illi in patrem, &c. Et in 2. Reg. subiungitur, Quod si inique aliquid gesserit, arguam eum in virga virorum, &c. Minus si quidem decet in tanta re tantum apostolum uti tali argumento: quum potuissent Hebræi facile respondere quod non de filio dei, sed puro homine, & qui potuit peccare, & de facto postea peccauit, dicta sunt hæc verba à deo per Nathan ad Dauidem. Vnde ex tali filiatione non probatur superioritas ad angelos. Vti autem his verbis in sensu mystico, minorem reddit auctoritatem probantis: in principio præfertim epistolæ & apud Hebræos. ¶ Alterum est in ca. 9. ubi de testamento propriissime loquitur ut distinguitur contra pactum: nam pactum est inter viuos, testamentum autem nisi mors intercedat testatoris, nondum valet. Et de testamento sic proprie sumpto loquens, dicit: ubi enim testamentum est, mors necesse est intercedat testatoris: testamentum enim in mortuis confirmatum est: alioquin nondum valet dum vivit qui testatus est. Et subiungit: vnde nec primum quidem sine sanguine dedicatum est: lecto enim omni mandato legis à Moyse uniuerso populo, accipiens sanguinem

nem vitulorum & hircorum cū aqua & lana coccinea & hyssopo, ipsum quoque librum & omnem populum aspersit, dicens: Hic sanguis testamenti quod mandauit ad vos deus. Ex Exo. 24 hæc afferuntur: ubi non est sermo de testamento, sed de pacto. Vnde responderi potest auctori huius epistolæ quod de testamento proprie sumpto, migrat ad pactum: aut quod errat, putando in Exodo esse sermonem de testamento. Quorum utrunque dedecet tantum apostolum: ad Hebræos præsertim, verborum textus Hebraici proprietatem sciens. ¶ Sed quid per coniecturas vagor? In secundo huius epistolæ capitulo auctor huius epistolæ numerat se inter illos, in quos euangelica salus confirmata est per illos, qui audierunt à domino Iesu. Paulus autem clamat quod non ab homine, neque per hominem didicit, sed per reuelationem Iesu Christi: & quod Apostoli nihil sibi cōtulerunt, &c. Nos tamen loquētes ut plures, Paulum auctorem nominabimus, nam & sic quoque Hieronymus fecit, utendo scriptis in hac epistola. *Multifariam, multisque modis.* Inter multifariam & multos modos loquendi hæc est differentia: quod multitudo modorum ad differentiam spectat genericam modorum loquendi, ut intelligibiliter, vel imaginabiliter, vel sensibilibiter. his enim tribus modis loquitur deus homini: in quo sunt tres partes cognoscitiuæ: videlicet intellectus, æstimatiua, & sensus. Multifariam autem ad multitudinem spectat signorum, quibus utitur deus loquendo in quocunque horum trium generum, puta Hieremiæ locutus est per signum ollæ succensæ, Esaiæ per dominum sedentem, &c. *Olim deus loquens pro, locutus, patribus in prophetis.* Patres appellat Hebræos veteris testamenti. illis enim mediantibus prophetis deus locutus est. *Nouissime.* Lex enim & prophetæ usque ad Messiam, & propterea tempus Messiae appellat nouissimum. *Diebus istis.* Actate siquidem Pauli: Christus cepit prædicare. *Locutus est nobis.* Idem deus qui olim loquebatur patribus, diebus istis locutus est nobis. Pronomen nobis, Hebræos illius ætatis, & in illa regione monstrat. *In filio.* Non est locutus nobis per prophetas, sed per filium, qui tot annis prædicauit, & miracula fecit in Galilæa & Iudæa. Aptè nouissimum tempus reseruatim describitur filio: ut propter quem fuerunt omnes propheta. *Quem constituit heredem uniuersorum.* Nomen filij, nomen proprium est Messiae secundum diuinam naturam in veritate: sed apud Hebræos non penetrantes mysterium trinitatis, admittebatur nomen filij dei tanquam proprium epitheton Messiae. vnde & pontifices Iudæorum accusabant

bant Christū q̄ filium dei se fecit. Paulus itaque nomen filij dei
 quod admittebatur esse propriū Messiā, primū ingessit: dicen-
 do de deo, locutus est nobis in filio. deinde cōditiones huius filij
 adiungit: Quarū prima est, quem constituit hāredem vniuerso-
 rum. Et hęc propriē spectat ad filium secundū q̄ homo, ex ratio-
 ne tamen diuinā filiationis. Constitui enim hāredem, hominis
 est: constitui autem hāredem vniuersorū, est quidem hominis,
 sed non puri, sed hominis filij dei. Ex eo nanque q̄ est filius dei,
 conuenit eidem q̄ ipsemet homo cōstituatur hāres vniuersorū.
 ita q̄ naturale ius filiationis parit in eadem hypostasi homine
 ius hēreditandi vniuersa, absque exceptione aliqua. Duas itaque
 naturas implicite Paulus significat in filio dei: alteram qua est
 filius dei: alteram secundū quam constituitur hāres vniuersorū.
 Et vt clariū diuinam filij naturam explicaret, subiūgit: *Per quē
 fecit & secula.* Deum oportet esse illum per quem deus fecit secu-
 la, non aliqua sic & aliqua non, sed absque quacunque exceptio-
 ne: nam si creatura esset, seculum ipsius non esset factū per eum.
 Ex hoc igitur q̄ per filiū deus fecit etiam secula, manifestatur q̄
 filius supra secula est: ac per hoc æternus. ¶ Fecit autē deus per
 filium suū secula, quemadmodū artifex per excogitatam in mē-
 te formam fecit artificialia. est enim filius verbū dei. ¶ Et si li-
 braueris coniunctionē &, idem dicit hic Paulus quod dixit Ioan-
 nes, omnia per ipsum facta sunt. nam difficillimum omnium quod
 factum fuerit, apud philosophos est tēpus. Et propterea dicēdo,
 per quem fecit & secula, dicit vsque adeo per eum fecit omnia
 quod per eum fecit & secula. *Qui quum sit.* pro, existens, *splendet
 gloria.* Et hęc conditio cōuenit filio dei secundum diuinam natu-
 ram. Et aiunt nonnulli clariū Græca sonare: videlicet qui existēs
 refulgentia seu relucētia gloriā. Sol enim splendet: sed non est
 lax refulgens seu relucens ex alio. Vnde magis propriē explicat
 originem filij relucētia seu refulgentia gloriā: vt pote qui glo-
 riam à patre habet, & in quo relucet gloria quam à patre accipit
 per generationē. Et in hoc intellectualis natura ac intellectualis
 origo insinuat. non enim gloria sensibilis, sed gloria intelli-
 bilis, cuius filius est relucētia, significatur. nam & ipse deus non
 est naturæ sensibilis, sed intelligibilis. Per hoc itaque q̄ est splen-
 dor gloriā, declaratur q̄ in eo relucet diuina claritas, quod de
 nulla creatura dici fas est: quum diuina claritas in quacunque
 creatura obumbretur. *Et figura substantia eius.* pro, & character
 hypostasis eius. referendo Græcum vt iacet, ad tollendas qua-
 stion

stiones. Et hæc quoque conditio conuenit filio dei secundum di-
 uinam naturam. Inter filium & creaturas hæc est differentia, &
 creaturæ procedunt à deo, etiã si nõ esset, seu si nõ intelligeretur
 trinitas personarum: filius aut̃ nec esse, nec intelligi potest filius
 dei, nisi sit & intelligatur pluralitas personarum diuinarum. Et
 hinc fit vt nulla creatura sit character alicuius diuinæ personæ,
 sed est character dei, filius autem sit character hypostasis dei,
 vtpote ab hypostasi dei procedens. Ad declarandum itaque pro-
 ceptionem filij esse infra terminos deitatis, & non esse ad extra,
 & est ad similitudinem characteris hypostasis
 eius, scilicet dei. nam pronomen eius, masculini est generis: &
 deum refert in principio propositum & repetitum per nomen re-
 latiuum. Et dicendo hypostasis, differentiam insinuat inter filium
 & spiritum sanctum. nam spiritus sanctus est character hypostatum
 dei, quia procedit à patre & filio: filius autem est character hypo-
 stasis in numero singulari, quia procedit à solo patre. Vtitur au-
 tem metaphora characteris (quod proprie significat notam seu
 signum impressum) ad significandum quod est velut propria nota ab
 hypostasi diuina impressa: vt intelligamus realem distinctionem
 inter filium & hypostasim illam: quemadmodum inter imprimen-
 tem characterem & impressum characterem, oportet realem in-
 telligere distinctionem. Et ne aliquam compositionem intelligeres,
 non dicit, est habens characterem, sed est character: vt substantiam
 characteris in sua simplicitate significaret. *Portansq; omnia*
verbo virtutis. pro, potentia, *sua.* Si legitur portans seu ferens, si-
 gnificatur conseruatio omnium: ad similitudinem sustentantis
 omnia. si verò (vt alij putant) legitur agens, gubernatio omnium
 significatur. Et vterque sensus quadrat adiunctis verbis, videlicet
 verbo potentia sua. nam & conseruat omnia eodem potentia
 sua verbo quo dixit & creata sunt: & similiter gubernat omnia
 verbo potentia sua quo imperat, & omnia quæcūque vult facit.
 Et spectat etiã hæc conditio ad diuinam filij naturam. nam & conser-
 uatio & gubernatio vniuersi, ratione diuinæ naturæ ei cõpetit.
 Propter quod & dicit potentia sua, non alienæ: ad significandum
 eandem esse potentiam filij dei. *Purgationem peccatorum faciens.*
 Deficit nostrorum: & deficit per seipsum. & participium faciens de-
 beret esse participium actiuum præteriti tẽporis, quo caremus. Et
 propterea debuisset interpretari, *Quum (seu postquam) per seipsum*
purgationem peccatorum nostrorum fecit. Et hæc est conditio filij secun-
 dum humanam naturam, secundum quam passus & mortuus pro
 no

nobis, purgavit peccata nostra per seipsum, efficaciam ad purgandum præbente diuina eius hypostasi. *sedet, pro, sedit, ad dexteram.* pro, in dextera, *maiestatis in excelsis.* Postquam nostra (non sua) peccata per mortem suam purgavit, merito suæ mortis exaltatus est secundum humanam naturam: & iam sedit, non positione corporis, sed quiete & autoritate: in dextera, hoc est, in summis bonis, in summo honore & gloria, maiestatis, hoc est, dei regnantis: dei quatenus regnat in excelsis, ad differentiam dei regnantis in omnibus. Christus enim adhuc non sedit in dextera maiestatis in omnibus, sed maiestatis in excelsis: quia adhuc non accepit possessionem regni dei in omnibus, sed possessionem regni in excelsis. Sedebit autem quum tradiderit regnum deo & patri, & deus erit omnia in omnibus, in dextera maiestatis in omnibus. accipiet enim in secundo aduentu possessionem omnium. *Tanto melior angelis effectus, quanto differentius præ illis nomen hereditauit.* Et hæc quoque conditio conuenit filio secundum humanam naturam, secundum quam constitutus est heres vniuersorum. Nomen differentius seu præminentius (vtrunque enim sonare potest dictio Græca) est nomen filij dei, est nomen dei, est nomen domini. hæc enim omnia nomina, autoritate scripturæ probabit Apostolus. ¶ Est autem secundum quod homo, melior angelis effectus: pro quanto effectus est filius dei personaliter, effectus est deus personaliter, & similiter dominus ac creator cælorum personaliter. ¶ Quum autem autem homo factus est deus personaliter, non aliam intelligas factionem quam illam de qua dicit Ioannes, Verbum caro factum est, eadem enim factione qua verbum factum est caro, homo factus est deus personaliter. Et propterea hic dicit, tanto melior angelis factus, quanto præminentius seu differentius præ angelis nomen hereditauit. ¶ Prius est esse quam nominari, prius est factum esse præstantiorem angelis quam hereditare nomen. Ex eo enim quod homo factus est melior angelis personaliter (vtpote deus filius dei) consequens fuit vt hereditario iure, vt naturalis filiationis iure. filio enim debetur hereditas, nomen præminentius & longè differentius hereditaret. & ipsum nomen hereditare acceptum, manifestat præstantiorem angelis factum esse secundum esse. Cui enim dixit aliquando angelorum. Tractat particulam vltimo propositam, quanto differentius præ illis nomen hereditauit. Et primo quo ad nomen filij. *Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Ex secundo proloquentem ad Messiam, & duo dicentem. Alterum, filius meus

tu. Quod deus etiam de aliis dixit. nã & de populo Israel dixit, primogenitus meus Israel. Exodi 4. Sed totum constans ex his duobus (filius meus es tu, ego hodie genui te) incommunicabile est. Mẽsura enim & perfectio generatiõis significata per. hodie & genui, æternitatem mōstrat generationis. æternitas siquidem semper est hodie: nec habet heri aut cras. ¶ Et ne errares, intelligẽdo imperfectam generationẽ, quæ semper est præsens, dicit verbo præteriti tẽporis genui, vt dicendo genui, intelligas perfectam generationem: & dicendo hodie, intelligas ita perfectã, quod semper est præsens generatio, ita q̃ semper generatur & genitus est. Vnde reddendo rationẽ quare filius meus es tu, dicit, ego hodie genui te. ideo filius meus es tu, quia ego deus in æternitatis mensura genui te. Quod nulli creaturæ cõmunicari potest. nullius enim creaturę productio mensuratur æternitate. Prætereo quod genui, est actio naturalis, non voluntaria. *Et rursum.* supple deus dixit de eodem. 2. Reg. 7. & 1. Paralip. 28. *Ego ero illi in patrem, & ipse erit mihi in filium.* Hæc verba vt prædiximus, ad literam dicta sunt de Salomone, vt ipse Dauid testatur, & sub iuncta verba cõiuncunt. nam vtrobique subiungitur cõditionalis de eodem, si non peccauerit, &c. Propter quod author huius epistolæ hanc traxit authoritatem ad suum propositum in sensu mystico: vt non solum ex sensu literali, sed etiam ex mystico monstraret propositum. *Et quum iterum introduxit primogenitum in orbem terræ.* Bis scriptura introduxit Mesiã in orbem terræ: hoc est, & prædicendo primum aduentum, & prædicendo secundum aduentum. Vnde dicendo, & quum iterum: hoc est, in iterato aduentu introducit prædicendo primogenitũ dei Mesiã. non quod sit alter secundo genitus (ipse enim est & primogenitus & vnigenitus) sed ideo nominat eum primogenitũ (vt pote hæres regni dei) qui primo venit vt seruus. Et propterea significantius dicit primogenitum in orbem terræ: quoniam ad literã venit ad accipiendam possessionem orbis terrarum, qui modo regnat in dextera maiestatis in excelsis. *Dicit.* in Psalmo 90. *Et adorent eum omnes angeli dei.* Tunc enim veniet in maiestate sua cum manifesta omnibus subiectione angelorum: quæ explicatur per adorationem. *Et ad angelos quidem dicit.* Supple scriptura seu propheta. De scriptura enim dictum est, quod introducit primogenitum. *Qui facit angelos suos spiritus,* hoc est, qui spiritus facit angelos suos. *Et ministros suos flammam ignis.* Ex Psalmo 103. sumptum est hoc. Et prima eius pars clara est, signifi-

eans, quòd deus vtitur spiritibus ad officium nuntiorum: ac per hoc, quòd illi qui vocantur angeli, spiritualis nature sunt. Altera autem pars metaphorica est: assimilans eosdem angelos quatenus sunt ministri dei, flàmæ igneæ. In qua similitudine efficacia ministerij significatur, ad similitudinē efficacix ignis in forma flammæ, in qua maximam efficaciam habet ignis. *Ad filium autem.* supple dicit scriptura in Psalm. 4. 4. *Thronus tuus deus in seculum seculi.* Ad Messiam diriguntur ad literam hæc verba. In quibus Messias appellatur deus regnans: & propterea describitur à throno. Sedes siquidē regia eius describitur in seculū seculi: hoc est sine fine, iuxta quod dixit angelus ad Mariā, & regni eius nō erit finis. *Virga æquitatis, virga regni tui.* sedes perpetua, regimen rectitudinis. Et hoc est singularissimū in regno Messix, quod virga regiminis eius est in omnibus & per omnia regimen æqui, recti, iusti: vtpote nullum bonum immune, & nullū malum impune relinquens, sed omnia ad rectum reducens. *Dilexisti iustitiam & odisti iniquitatē.* Nō sufficit facere rectum, sed oportet ex animo illud efficere. Et propterea declarando virgā æquitatis, declarat eam ex primis affectibus: dilectione erga iustitiam, & odio erga iniquitatē. Multi enim sunt qui efficiunt rectū, & diligunt iustitiam: sed non odio habent iniquitatē, impunē relinquendo aliquam iniquitatē. Messias autē & exercet regimen rectum, & diligit iustitiā, præmiando & honorando iustos: & odio habet iniquitatē, puniendo iniquos omnes, imò & omnem iniquitatē. *Propterea vnxit te deus deus tuus, oleo exultationis præ participibus tuis.* Duplex potest esse sensus. Alter propterea, hoc est, vt diligas iustitiam & odio habeas iniquitatē, vnxit te deus, &c. Et sic esset sermo de vnctione gratix, quam ab initio conceptionis suæ habuit. ¶ Alter est, propterea, quia dilexisti iustitiam & odisti iniquitatē, vnxit te deus, &c. Et sic est sermo de vnctione gloriæ, quam Christus meruit diligendo iustitiā & odio habendo iniquitatē. Ad morem Hebræorum alludit, quo reges vngebantur. vnde Messix nomē & Græce Christus deriuatur. ¶ Vnxit autem oleo exultationis (siue gratix siue gloriæ) præ participibus, præ omnibus creaturis quas effecit participantes te. nā non solum homines, sed angeli participes sunt Messix. ¶ Vbi & nota quod eodē contextu nominat Messiā deum, & vnctum à deo: vt ratio in eo naturam manifeste significans. Nec absolute dixit vnxit te deus, sed apposuit deus tuus: ad significandum singularissimum modum quo deus est Messix hominis: est enim deus eius

perfo

personaliter: quo modo nullius aliterius est. *Et tu in principio domine.* Transit ad Psal. 101. ex illius autoritate monstrās Messiam esse dominum qui creauit cœlum & terram. Messiam alloquitur, & tu in principio, temporis, domine, nō huius aut illius, sed simpliciter. *Terram fundasti.* à fundamentis creasti. *Et opera manuum tuarum sunt cœli.* Iuxta illud, In principio creauit deus cœlum & terram. Metaphorice autem attribuuntur deo manus operatrices cœlorū, ad significandum quòd per seipsum tanquā artifex qui propriis manibus operatur, creauit cœlos. Et hoc cōtra philosophos, qui putant cœlos factos ab angelis. *Ipsi peribūt.* non quo ad substantiam, sed quo ad motum. *Tu autē permanebis.* pro, permanes. quod est proprium æternitatis. *Et omnes vt vestimentum veterascent.* non substantiæ diminutione, sed temporis. nam continue minuitur tempus, & appropinquāt fini præsentis status. *Et velut amictum mutabis.* pro, volues, eos, ad similitudinē opertorij vertes eos. In quo facilitas virtutis Messiæ ad mutandum statum cœlorum monstratur: sicut facile quis cōuoluit opertoria. *Et mutabuntur.* hoc est, obedient mutationi. *Tu autem idem ipse es.* Superfluit altera dictio, ipse aut idem. Sensus est: tu autem sine omni mutatione es idem. *Et anni tui non deficient.* Indeficiētia annorum Messiæ sequitur ad ipsius immortalitatē, imò æternitatem secūdum diuinam personam. Et humano more loquitur de æternitate per annos: quū in æternitate nulla sit differentia temporis, nullus annus, nullus mensis, &c. *Ad quem autem angelorum dixit aliquando.* Supple deus. *Sede à dextris meis.* Hoc iam declaratum est. *Quousque ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* Ex Psalmo cētesimonono sumptū est hoc. Et iuxta prædicta sensus est: regna à dextris meis in excelsis vsque ad diem iudicij vniuersalis, quo ponam inimicos tuos totaliter tibi subiectos. regnurus postmodum non solum in excelsis, sed in omnibus. *Nonne omnes sunt administratorij spiritus.* E regiōe ad sede à dextris meis, omnes angelos dicit esse administratorios: vt clare pateat differentia inter regnare & administrare. *In ministerium missi.* Non est participium præteriti temporis, sed præsentis, quo caremus. & propterea interpretari debuit qui in ministerium mittuntur. Quod (propter quæstionem quæ contra hanc literam mouetur, à tenentibus supremos angelorum ordines non mitti) intellige mediate vel immediate. Supremi nāque angeli non mittuntur venturi immediate ad nos, sed per alios medios subdelegatos: inferiores autem quinque ordi-

nes mittuntur, immediate per seipsos venturi ad nos. *Propter eos qui hereditatem capiunt. pro, capient, salutis. propter electos, qui soli capient hereditatem salutis aeternae. hic enim est finis ministerij angelorum.*

CAPVT II.

Propterea abundantius oportet observare nos ea quae audiimus. Propterea, magnitudinem filij declarata in toto hoc capitulo supra angelos refert. Declarata enim excellentia Christi supra angelos, ex illa deducit debitum nostrum ad seruandū doctrinam Euangelicam longe maius quā debitum seruandi doctrinam veteris testamenti: quia Euangelica doctrina ab ipso domino: illa autem per angelos data est. Et hoc proponit, adiungendo periculum. *Ne forte perefluamus.* hoc est, penitus effluamus, ad similitudinem vasorum rimas habentium: quae sic effluunt quod tandem perefluunt, nihil aq̄e retinētia. Iuxta hanc metaphoram dicit, quod oportet nos seruare ea quae audiimus, ne audita omnino perefluant, & nos vacui remaneamus. *Si enim qui per angelos dictus est sermo. veteris testamenti. Factus est firmus.* Firmatus est enim signis in mōte Sina: vt patet in Exodo. *Et omniū prauaricatio & inobedientia.* Prauaricatio fuit adoratio vituli, & crimen Core & Dathan & Abiron, inobedientia autem fuit populi nolentis progredi ad terram promissionis. *Accepit iustam mercedis retributionem.* Puniti enim omnes narrantur in scriptura. *Quomodo nos effugiemus si tantam neglexerimus salutem?* Non dicit, si tantum neglexerimus sermonem, sed dicit si tantam neglexerimus salutem: vt intelligamus sermonem noui testamenti salutiferum esse. Vnde & dominus dicit, vos mundi estis propter sermonem quem locutus sum vobis. Salutis enim gratia, propria est nouo testamento. *Quae quum initium accepisset enarrandi. pro, enarrari, per dominum.* Et videtur infinitiuo nominaliter. Est enim sensus: quae quum initium accepisset enarrationis per dominum, proculdubio Iesum Christum. Et haec excellentia attenditur ex parte proximi authoris: quia veteris angelus, noui autem dominus est proximus narrator. *Ab eis qui audierunt in nos confirmata est.* hoc est, ab illis qui audierunt à domino Iesu, cōfirmata est in nos, qui non audiuimus ab ipso Iesu. Ecce rexrus testimonium perhibens quod author huius epistolae nō fuit Paulus, sed aliquis qui nō audiuit ab ipso Iesu salutem euangelicā. nana author numerat se inter illos in quos confirmata est salus euāgelica ab eis qui audierunt

à domino Iesu. Paulus autem clare dicit quòd nihil contulerunt sibi apostoli: & quòd ipse didicit nò ab homine neque per hominem, sed per reuelationem Iesu Christi. *Contestante deo signis & portentis, & varijs virtutibus. pro, potètijs, & spiritus sancti distributionibus secundū suā voluntatem.* Quatuor genera testimoniorum quibus apostoli vti sunt, author epistolæ inducit. Primo signa, quæ cōmunia miracula sanitatum significare videntur. Deinde prodigia, maiora miracula: vt resuscitare mortuum, & similia. Tertio varias potentias, expellendo demones, & circa inanimita: puta ignē aut aquam & huiusmodi. Et demū spiritus sancti distributiones: in dono linguarū, in dono prophetiæ, & cætera.

¶ Quod autem dicitur secundum suam voluntatem, refertur ad contestante deo. ¶ Lege Pauli epistolas, & inuenies ipsum pluries dicere de seipso quòd per ipsum deus effecit signa & prodigia, & varias potètijs, & c. Quo fit vt Paulus sit de numero eorū quorū author huius epistolæ meminit, qui confirmauerunt veritatem euangelicā, etiam ad authorem huius epistolæ. Et hinc etiam patet quòd Barnabas non fuit author huius epistolæ, sed aliquis posteriorum. *Non enim angelus subiecit deus orbem terræ futurū, de quo loquimur.* Superfluit deus, Quòd Christus secundū q̄ homo sit dominus angelis superior, probat ex subiectis Christo homini: non enim angelis subiecit orbem terræ futurum, post vniuersale iudicium. Futurum autem non secundum nouitatem substantiæ, sed secundum nouitatem status. Et hic futurus orbis terræ est de quo loquimur. hic autem non est subiectus à deo angelis, sed Mesiæ homini. ¶ Quod manifestat subiungendo, *Testatus est autem in quodam loco quis dicens.* Psal. 8. tanquam manifestum locum, appellat in quodam loco. *Quid est homo quòd memor es eius, aut filius hominis quoniam.* pro, quòd, *visitas eum?* Inter hominem & filium hominis clara est differentia: ex eo quòd Adam fuit homo, & nò filius hominis. Viliusque est esse filium hominis quàm hominem. Vnde & Iob quum dixisset homo, ad cumulum miseriæ apposuit, natus de muliere. Augendo ergo admirationem propheta dicit, quid est homo q̄ memor es eius, aut filius hominis quòd visitas eum? Et pariter augendo vilitatē auget beneficium diuinum: nam plus est visitare quàm recordari: quum recordari sit in mente, visitare sit in executione. *Minuisti eum paulominus ab angelis.* Et hinc apparet authorem huius epistolæ Græcè scripsisse: vt pote secutū translationem 70. interpretum, qui sic trāstulerunt: nam in Hebræo habetur, minuisti eum

paulominus à deo. Et sic tràslulit Hieronymus in Psalterio secū
 dū Hebraicā veritatē. Et est formalior locutio prophete, & vera
 secūdū esse substāiale. Paulominus em̄ à deo minutus est Chrī-
 stus secūdum esse substāiale: quonīa est deus personaliter, deus
 autē est deus & naturaliter & personaliter. Paululū ergo minus
 est imminutus à deo, quia est quidē deus secūdū esse personale
 (quod cōstat esse substāiale) nō autē est deus secūdū naturam
 seu essentiā. ¶ Verū secūdū intentionē authoris huius epistole
 loquēdo, minutus est paulominus ab angelis: pro quāto secūdū
 id quod est paulū, minutus est ab angelis. Ita q̄ aduerbium non
 minorationē respicit, sed rem in qua minoratus est. Est enim mi-
 noratus secūdū corpus & partē animi inferiorē. Et totum hoc
 est paulū, est enim minuta pars Christi: vtpote quæ cōtinet tan-
 tum corpus & partē animi inferioribus intendentem. Et in hoc
 paulo imminutus est ab angelis, nō paulū, sed valde multū: imō
 & minoratus est valde ab hominib⁹. nā factus est opprobriū ho-
 minum & abiectio plebis: & tristitiā maximā habuit in animo,
 crueiatūque in corpore. *Gloria & honore coronasti eum.* In resurre-
 ctione quidē gloria corporis: in ascensione autem & sessione ad
 dexterā, honore coronatus tanquā victor est. *Et constituisti eū su-
 per opera manū tuarum.* Iam dixerat opera manū tuarū sunt cœ-
 li: modo ergo explicat cōstituisti eū super cœlos. *Omnia subiicisti
 sub pedibus eius.* hoc est, plena subiectione. Omnia autē præter eū
 qui subiecit ei omnia: vt Pau. 1. ad Cor. 15. explicat. Propter quod
 & subdit, *In eo enim quod omnia ei subiicit, nihil dimisit nō subiectū ei.*
 Incipit explicare authoritatē Psal. inductam inchoando ab vlti-
 ma particula, omnia subiicisti sub pedibus eius. *Nūc autem.* hoc
 est in presenti tēpore vsque ad diē iudicij. *Necdum videmus omnia
 subiecta ei.* Conformis est sententia hæc doctrinæ Pauli in allega-
 to loco. adhuc enim nō videmus omnia subiecta Christo homi-
 ni quantum ad executionē, quanuis omnia sint ei subdita quan-
 tum ad potestātē: dicente ipso statim post resurrectionem, Da-
 ta est mihi omnis potestas in cœlo & in terra. A die enim iudicij
 omnia & erunt, & videbuntur subiecta Christo homini. *Eum
 autem qui modico quā angelis minoratus est, videmus Iesum.* Exponit
 aliam particulam, minuisti eum paulominus ab angelis. Et quo
 ad personam dicit, videmus Iesum. Quo ad illud minoratus est
 paulominus ab angelis, subiungit, *Propter passionē mortis.* Et iun-
 gendo aliam particulam subdit, *Gloria & honore coronatum.* Expo-
 nit hic author minorationem ab angelis, fuisse meritum coro-
 nationis

nat
 tem
 hs,
 tia
 mo
 C
 ter
 &
 luti
 deb
 Et
 sed
 om
 nen
 def
 fio
 sal
 siu
 que
 ma
 sal
 Qu
 no
 fili
 ma
 fic
 est
 dit
 fra
 tur
 ero
 m
 mo
 eg
 de
 Eg
 ap
 ta
 se
 au

nationis gloriæ & honoris. *Vi gratia dei pro omnibus gustaret mortem.* Ne necessitate compulsus intelligatur minoratus ab angelis, explicat quòd non per necessitatem, sed per gratiã dei (gratia enim ablatiui casus est) effectum est vt pro omnibus gustaret mortem. Ipsa enim gratia manifestatur, dicẽdo vt pro omnibus.

¶ Et dicit gustaret: quoniam modico tempore mortuus fuit, tertio naque die surrexit. *Decebat enim eum propter quem omnia & per quem omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, authorem salutis eorum per passionem consummari.* pro, consummare. Ita aiunt debere legi, & scriptorum errore mutatum actiuum in passiuũ. Et iuxta hunc sensum pronomen eum, demonstrat non Mesiã, sed deum. Et significatur quòd decebat deum, propter quẽ sunt omnia, vt finem, & per quẽ effectiuẽ sunt omnia, qui multitudinem filiorum adoptiuorum in gloriam æternam adduxerat predestinando, consummare, perficere, perfectum reddere, per passionem mortis, authorem salutis eorum, Mesiã: qui est author salutis filiorum adoptiuorum. ¶ Et in idem redit si legatur passiuẽ. Decebat enim eum, filium dei, propter quem omnia, & per quem omnia, & qui multos filios adducebat in salutem, consummari, perfici, & perfectum reddi, per passionem (mortis) agendo salutem aliorum. Ratio autem huius decentiæ subiungitur.

Qui enim sanctificat & qui sanctificantur, ex vno omnes. Quia ex vno patre, ex vno Adã sunt tam Mesiã sanctificans adoptionis filios, quã filij adoptionis qui sanctificantur, ideo decuit vt humano more (scilicet per passionem mortis) etiam ipse qui sanctificat perficeretur. perfectionẽ enim immortalitatis sic adeptus est. *Propter quam causam.* scilicet quia ex vno omnes. *Non confunditur fratres eos vocare dicens,* in Psalmo 21. *Nuntisabo nomen tuum fratribus meis in medio ecclesiæ laudabo te.* Propter identitatem naturæ carnales, appellat Christus discipulos fratres. *Et iterum, ego ero fidens in eum.* Ex Esaia vel octauo (vbi dicitur, expectabo dominum) vel duodecimo (vbi dicitur, fiducialiter agam & non timebo) sumpta apparet hæc autoritas. In qua Mesiã hoc dicit, ego ero fidens in eum, deũ: hoc est patiar & moriar confidens in deo quòd gloria & honore, perficiet me. *Et iterum.* Esaia 8. *Ecce Ego & pueri mei quos dedi mihi deus.* Superfluit mei. Quos prius appellaerat fratres, eisdẽ appellat pueros, non ætate, sed qualitate similes pueris: nẽpe simplices & puri. De apostolis enim est sermo: quos in euangelio Iesus dicit sibi datos à deo. ¶ Affertur autem hæc autoritas ad significandum cõsortium Iesu Chri-

sti & discipulorum eius. Vnde & subdit, *Quia ergo pueri communi-
cauerunt carni & sanguini, & ipse similiter participauit eis dē.* Carni &
sanguini, vel pueris. Ex hoc quod dixerat vt de confortibus, ecce
ego & pueri, argumētatur author epistolæ q̄ quia pueri habue-
runt naturam carnis & sanguinis, & secundum substantiam, &
secundum corruptibilitatē, cōsequens est vt ipse similiter habue-
rit naturam carnis & sanguinis, & secundum substantiam, & se-
cundum mortalitatem. Vnde & subdit, *Vt per mortē destrueret eū
qui habebat mortis imperium. id est, diabolū.* Dicitur autem diabo-
lus habere mortis imperium, eo quod imperiū diaboli ex mor-
te homini fuit causatum, in quacunq; die (inquit deus) comede-
ris, morte morieris. Dicitur quoq; habere mortis imperiū, quo-
niam regnū eius consistit in morte animæ, & consistebat in
morte corporis, pro quanto omnium animæ ad inferos descen-
debant tanquam in locum regni eius. ¶ Destruxit autem eum
Iesus per mortem, & tollendo imperium occasionatū ex pecca-
to primi parentis, & expoliando eam inferni partem quæ diceba-
tur limbus patrum. *Et liberaret eos qui timore mortis per totam vitā
obnoxij erant seruituti.* Non solum aduersus diabolū fuit fructuo-
sa mors Christi, sed humano generi profuit ad liberandū homi-
nes à seruitute peccati, qui timore mortis per totam vitam erāt
serui. Communiter enim humanum genus ad euadēdum mor-
tem corporis, ad fruendū præsentī vitæ, per totam vitam obno-
xij erāt seruituti peccati. Describit autem amorē præsentis vitæ
à timore mortis, quia maxime manifestat amorem præsen-
tis vitæ timor mortis. *Nusquam enim angelos apprehendit, sed semper
Abrahā apprehēdit.* Præsentis temporis est vtrunq; apprehendit.
Manifestat quod pro liberatione hominum filius dei descendit:
ex eo quod non naturam angelicam habet sibi iunctam, sed na-
turam humanam ex femine Abrahæ. *Vnde debuit per omnia fratri-
bus similari.* & non tantum in carne & sanguine. Per omnia autē
intellige quæ consequuntur carnem & sanguinem corruptibilem.
Vt misericors fieret & fidelis pontifex. Desunt tres dictiones. *In vs
quæ ad deū: vt repropitiaret delicta populi.* Ad hoc debuit per omnia
fratribus similari, vt experiēdo mala pœnæ fieret misericors, cuius
misericordiæ efficacia esset quod fieret fidelis pontifex in his
quæ ad deum: efficiendo cūcta quæ spectant ad deum ad expian-
dum delicta populi. Parū esset esse misericordem nisi misericor-
diam ipsam opere comprobaret, veraciter exercēdo pontificatū
relatiue ad deū pro expiādis peccatis populi: quod fecit per mor-
tem

tem, offerendo seipsum. Vnde & subiungit, *In eo enim in quo passus est ipse & tētatus. Superfluit, &. Potēs est & eis qui tentantur auxiliari.* Hic quoq; superfluit & hoc est, nā in quo passus est ipse tētatus, probatus, examinatus. Ita q̄ hoc ipsum quo passus est, est esse ipsum tētatum: hoc est probatum, discussum, examinatum. Et hinc potens est potentia experti, succurrere eis qui tētantur, nobis s. qui variis tentationibus & probamur & examinamur.

CAPVT III.

Vnde fratres sancti, *vocationis cœlestis participes.* Postquam Iesum prætulit angelis, intendit modo præferre ipsum Moyse & Aaron: vt omni ex parte nouum testamentum præferat veteri. vnde ex tanta Christi dignitate & gratia, fratres sancti, hoc est mundi, participes vocationis cœlestis, tum quo ad fidem (quo niam ad cœlestem patriam estis vocati) tum quo ad principium: quia ab eo qui descendit de cœlis vocati estis. *Considerate apostolum & pontificem confessionis nostræ Iesum.* Apostolum dicit e regione Moyse: pontificem verò e regione Aaron. Appellatur autem apostolus & pontifex confessionis nostræ: quoniam ipse vt legatus dei attulit ad nos confessionem fidei nostræ, & ipse vt pontifex seipsum offerens meruit nobis confessionem fidei nostræ. *Qui fidelis est ei qui fecit illum.* Incipit comparare Iesum Moyse. Et primo quantum ad id in quo cōueniunt, scilicet in fidelitate. Iesus enim homo, fidelis est deo qui fecit ipsum: fidelis, inquam, quærens tum gloriam, tum voluntatē ipsius dei, & semper faciens ea quæ deo placita sunt. *Sicut & Moyses in omni. pro. tota. domo eius.* Ex Num. 12. sumpta sunt verba hæc, vbi dicitur: at non talis seruus meus Moyses qui in omni domo mea fidelissimus est. ¶ Et domus non sumitur hic pro ædificio, sed pro familia. Vterque igitur fidelis est in tota familia dei. *Amplioris enim gloria.* Pro, ampliori enim gloria, iste, scilicet Iesus. *Præ Moyse dignus habitus est.* Excellentiam Iesu respectu Moyse explicat. *Quanto ampliozem honorem habet domus.* Pro domo. hoc est quanto ampliozem honorem habet quàm domus. *Qui fabricauit illam.* Arguit quod tanto ampliori gloria præ Moyse Iesus dignus habitus est, quanto ampliozem honorem habet fabricator domus quàm ipsa domus. Supputat enim Moysen inter membra domus: Iesum autem esse fabricatorem domus. Vnde & subdit, *Omnis vanque domus fabricatur ab aliquo.* Quauis de domo, hoc est, familia loquatur: alludens tamen ad nomen domus, fabricatione vtitur. Et quia nulla domus fabricat seipsam

seipsam dicit, omnis nanque domus ab aliquo fabricatur. *Qui autem omnia creauit, deus est.* Quum debuisset dicere Iesus est, dixit deus est: vt intelligamus Iesum esse illum deum qui omnia creauit: ac per hoc vtique domū, & illam veteris testamenti, & istam noui. *Et Moyses quidē fidelis erat in tota domo eius.* scilicet dei. *Tanquam famulus.* Nam ibidē dicitur, seruus meus Moytes. *In testimonium eorum que dicenda erant, à deo populo. Christus vero tanquam filius in domo sua.* Eadem enim est domus dei & ipsius: quia ipse est deus. Ita quod duæ differētiae tanguntur hic. Altera, ille tanquam famulus, iste tanquam filius: altera, ille in domo domini, iste in domo sua. *Que domus.* pro, cuius domus, *sumus nos.* Et cuius refert filiū, id est cuius filij domus sumus nos. Vbi clare vides quòd per domum familiam intelligit: nos enim sumus domus viua & viui lapides filij dei. Vnde ad Timotheum scribit Paulus, in domo dei quæ est ecclesia. *si fiduciam & gloriam.* Pro, gloriationem, *spei vsque ad finem firmam retineamus.* Nos sumus viua domus filij dei si fiduciam in ipso filio dei, & gloriationem spei, non rerum quas hic habemus, sed spei futuræ felicitatis, firmam, non fluctuantem, retineamus non ad tempus, sed vsque in finem. *Quapropter sicut dicit spiritus sanctus in Psal. 94. Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare, pro, ne obdurate, corda vestra: sicut in exacerbatione secundum diem, pro, in die, tentationis in deserto: vbi tentauerunt me patres vestri, probauerunt.* Deest, me. & viderunt opera mea. Et hic fiat punctum: quanuis non apud Græcos: deinde subiungatur. *Quadraginta annis propter quod.* Id est, propter quòd quadraginta annis. Hinc enim esse sentum intentum etiam ab auctore epistolæ, patet ex subiunctis explicando: quòd dicit, quibus autem infensus est quadraginta annis, nonne illis, & cæteris. Ibi enim ipse explicabit quòd quadraginta annis, iungitur sequentibus, non præcedentibus. *Infensus fui generationi huic.* pro, illi, & dixi semper hi errant corde. Superfluit hi. *Ipsi autem non cognouerunt vias meas, quibus, pro, sicut, Iuravi in ira mea, si introibunt in requiem meam.* Ex hoc quoque textu apparet quòd Græcè scripsit author: nã si Hebraice, Hebræum textum secutus fuisset, & non attulisset ambiguum textum, sicut in exacerbatione in diem tentationis: sed attulisset textum clarum vt est in Hebræo: in quo bis habetur sicut, & dicitur, sicut in exacerbatione, sicut in die tentationis. Vbi clare explicantur duo crimina. ¶ Nec pro nunc fiat vis an proprie habeatur in Hebræo exacerbatio, an irritatio, an lis. Constat enim quòd

quòd de crimine illo est sermo, quo filij Israel auditis exploratoribus reuenerunt progredi in terram promissionis. Nume. 13. & 14. Et deinde est sermo de peccato tentationis, non semel aut bis, sed (vt dicitur Nume. 14.) decies dicente deo: Et tentauerunt me per decem vices. *Videte fratres.* Incipit tractare inducta prophetae verba, applicando ea ad propositum: inchoans ab illa particula, hodie si vocem eius, &c. *Ne forte sit in aliquo vestrum cor malum incredulitatis discedendi à deo viuo.* Quale fuit in illis incredulis incredulis progredi: qua incredulitate defecerunt à deo viuo. *Sed adhortamini vosmetipsos.* imitantes Iosue & Chaleb: qui tunc adhortabantur alios. *Per singulos dies donec hodie cognominatur.* pro, vocatur. Totum enim tempus gratiae vocatur hodie. *Vt non obduretur quis ex vobis fallacia peccati.* ad similitudinem eorum qui obdurati sunt, territi ab exploratoribus. *Participes enim Christi effecti sumus.* vt membra capitis. *Si tamen initium substantiae eius vsque ad finem firmum retineamus.* Superfluit eius. Membra Christi facti sumus, si tamen hoc initium substantiae, id est initium subsistendi in participatione Christi (quod constat esse fidem, proculdubio non mortuam, sed viuam) firmum vsque ad finem retinuerimus. Quantum autem extenditur ista retentio, subiungit: *Dum dicitur, hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare.* pro, ne obdurate, corda vestra. hoc est, durante tempore huius vitae & gratiae. *Quemadmodum in illa exacerbatione.* Prosequitur aliam particulam psalmi, sicut in exacerbatione, distinguendo: *Quidam enim audientes exacerbauerunt: sed non vniuersi qui profecti sunt ab Aegypto per Moysen.* Omnes numerati à viginti annis & supra, audientes exploratores exacerbauerunt deum: exceptis Moysè & Aaron cum duobus exploratoribus, Iosue & Chaleb: & propterea dicit, sed non vniuersi. *Quibus autem in sensus est.* puniendo. *Quadraginta annis.* Prosequitur aliam Psalmi particulam, quadraginta annis, & cetera. Hinc apparet quod superius diximus de hac particula. *Nonne illis qui peccauerunt, quorum cadauera.* pro, membra, *prostrata sunt in deserto?* Non vsquequaque liquet an sit sermo de omnibus mortuis in deserto, an de illis qui occisi ibidem fuerunt. Si enim legitur membra, ad occisos videtur alludere, tum morsos à serpentibus ignitis, tum interfectos gladio. Si autem legitur cadauera (aiunt enim & hoc posse legi) ad omnes extenditur. *Quibus autem iurauit non introire.* pro, non introituros, *in requiem suam, nisi illis qui increduli fuerunt?*

Pro

Prosequitur aliam psalmi particulam, sicut iuravi, &c. Per vtraque hæc reddit vtriusq; pœnæ rationem fuisse culpam peccati & incredulitatis. Et ex ipsa distinctione inter peccatum & incredulitatem insinuat diuersitatem criminum. *Et videmus quòd non poterunt introire in requiem ipsius propter incredulitatem.* Superfluit in requiem ipsius. Rem gestam ac vitam refert, quòd nullus illorù incredulorum introiuit in terram promissionis.

C A P V T I I I I.

T *Imeamus ergo ne forte relicta pollicitatione introeundis in requiem eius.* Tractat illam particulam in requiem meam. *Existimetur aliquis ex vobis.* pro, ex nobis, *desse.* pro, postponi, ne iudicetur postergandus & posthabendus in ingressu ad requiem æternam. *Etenim & nobis.* Superfluit vltimum &. *Nuntiatum est quemadmodum & illis.* Rationem timendi reddit: quia commune est vtriusque (nobis scilicet & illis) nuntiatum esse sermonem promissæ requiei. *Sed nò profuit illis sermo auditus.* Genitiui casus est auditus, ac si dictù fuisset, sed non profuit illis sermo auditionis. *Non admistis.* pro, nò admistis, *fidei ex ijs quæ audierunt.* Superfluit ex, & legendù est, *ijs qui audierunt.* Vt autem clarus sit ordo literæ, datiuus admistis pro ablatiuo simul cum pronomine ijs, accipiendus est. Ita quòd ordo literæ est, sed non profuit illis sermo auditionis, quo audierunt promissam requiem, non admistis fidei ijs qui audierunt. Ratio redditur quare non profuit illis sermo auditionis, per ablatiuam absolute posita, ijs qui audierunt non admistis fidei: hoc est, eo quòd illi qui audierunt non erant admisti fidei. Habuerunt ergo sermonem auditionis absque admista fide. & ideo non profuit illis. Quo contra subiungitur, *Ingreдемur.* pro, ingredimur, *enim in requiem eius qui credimus.* pro, credidimus. Fides quæ defecit in illis, est ea qua nos ingredimur in requiem eius. *Quemadmodum dixit, sicut iuravi in ira mea si introibunt in requiem meam.* Repetit particulam psalmi propter pronomem meam. Propter quod subdit: *Et quidem operibus ab institutione mundi perfectis.* Explicat requiem meam, illam inquam meam, scilicet operibus ab institutione mundi huius perfectis. Et vt clarius intelligamus quod dicit, subiungit: *Dixit enim in quodam loco.* scilicet in principio Genesis. *De die septima sic, Et requieuit deus die septimo ab omnibus operibus suis. Et in isto.* Supple loco psalmi. *rursus, Si introibunt in requiem meam.* Vbi clarè vides quòd ex vtroque textu explicat quòd dum deus dicit, si introibunt in requiem meam, intelligitur illa eadem requies, qua re-

quie

quieuit die septimo ab omni opere quod patrarat. Et est non li-
 teralis, sed mystica expositio: quemadmodum & requiem scri-
 ptam in illo psalmo mysticè exponit pro requie æterna. *Quoniã*
ergo superest quosdam introire in illam. Mysticū sensum prosequen-
 do, argumentatur ex eo quod quidam adhuc sunt ingressuri in re-
 quiem illam. *Et ii, quibus prioribus, pro, prius, annuntiatum est, non*
introierunt propter incredulitatem, iterum terminat, pro, definit, diem
quendam hodie in Dauid: dicendo post tantum temporis sicut dictum est:
Hodie si vocẽ eius auerteritis, nolite obdurare, pro, ne obdurate, corda
vestra. Sententia clara est. Et hinc habetur quod psalmus ille (venite
 exultemus domino) qui est sine titulo, editus est à Dauide. *Nam*
si eis Iesus requiem præstitisset. De Iosue est sermo, qui appellatur
 Iosus Naue. Et argumētatur quod si Iosue promissam requiem
 præstitisset filiis Israel introductis in terram promissionis. *Nun-*
quam de alia loqueretur posthac, pro, hæc, die. Non dicit nunquã de
 alia requie, sed nunquã de alia die. Psalmus enim non loquitur
 de alia requie, sed de altero die, longè distante à tempore Moyfi
 & Iosue: dicendo tẽpore Dauidis hodie. *Itaque relinquitur sabbat-*
ismus populo dei. Ex diuersitate diei infert diuersitatem quietis.
 Et propterea illatiuè dicit, itaque relinquitur sabbatismus. He-
 braica dictio est, significans quietem post laborem. Relinquitur
 autem futura post hanc vitam. vnde & subdit: *Qui enim ingressus*
est in requiem eius, scilicet dei. Etiam ipse quieuit ab operibus suis,
laboriosis & meritoriis. Sicut & à suis deus. Proportionali simili-
 tudine vitur. *Festinemus ergo ingredi in illam requiem: vt non in*
idipsum, pro, in idem, qui incidat incredulitatis exemplum. Si non fe-
 stinamus, si nõ studemus vt ingrediamur in illam requiem, pe-
 riculum imminet negligentiz, ne quis incidat in idem incredu-
 litatis exemplum, ne quis incidat in incredulitatem similem in-
 credulitati priscorum, ob quam nõ introierunt in requiem pro-
 missam. *Viuis est enim sermo dei.* Quod apud Ioannem dicitur, In
 principio erat verbum, id appellatur sermo dei. Eadem enim est
 dictio, Ita quod quum in hoc textu dicitur sermo dei, de filio dei
 intelligitur. Et ratio redditur quare studendum est nobis, vt in-
 grediamur in illam requiem, ne incidamus in incredulitatem &
 pœnam incredulorum, ex conditionibus authoris qui est filius
 dei, verbū dei, sermo dei. Ipse nanque est author salutis & quie-
 tis æternæ. ¶ Et de ipso dicit in primis quod viuis est. Et verè
 viuis, vita diuina, intellectuali, æterna. *Efficax.* Desicit &. *Legen-*
dum est, Et efficax, ad omnia quæ vult efficiendã, ad præ-
mian

miandum & puniendum, ad pollicitam requiem & comminatas pœnas. *Et penetrabilior omni gladio ancipiti.* hoc est, vndique acuto. & ideo appellatur anceps. Virtutem eius explicat superare omnem penetrationē, ex metaphora penetrantis gladij hinc inde acuti. Et verè est penetrabilior, quoniam penetrat intima cuiusque rei diuina operatio. *Et pertingens vsque ad diuisionem animæ ac spiritus.* Magis explicat penetrationem ex rebus penetratis: anima scilicet & spiritu. Quod potest dupliciter intelligi: vel ad diuidendum inter animam & spiritum, vel ad diuidendum animam, & ad diuidendum spiritum. Iuxta primum sensum diuiditur anima à spiritu & secundum rem: dum in brutis inuenitur anima sine spiritu, & secundum potētias: quoniam in homine vnâmet res est anima & spiritus. Secundum potentias animales quibus corpus viuificat, anima: secundum verò potētias spirituales quibus supergreditur corpus omne, spiritus est. Iuxta secundum verò sensum pertingit ad diuisionem animæ in multas eius vires: & pertingit ad diuisionem spiritus in eius vires, in intellectum scilicet & volūtatem. *Compagum quoque ac medullarum.* Ad corpus vtraque hæc spectant. Medullæ enim sunt intra ossa, compages verò coniunctiones sunt partium corporis, quæ per totum corpus diffusæ sunt. *Et discretor.* Hactenus de operatione, modo de cognitione eiusdem diuini verbi loquitur. & quod dicit discretor, proprie dicitur iudex. *Cogitationū & intentionum cordis.* Maxime occulta sunt hæc duo. Ad eò vt scriptum sit: Proum est cor hominis & inscrutabile, quis cognosceat illud? & subiungatur, ego dominus. Intima ergo notitia & perfecta explicatur dicendo & discretor seu iudex cogitationū & intentionum cordis. Iudicare enim perfectā exigit notitiam. *Et non est vlla creatura inuisibilis. pro, latens, in conspectu eius: sed omnia nuda & aperta. pro, detecta, sunt oculis eius.* Non solum ad cogitationes & intentiones voluntatis extenditur eius cognitio, sed omnis creatura manifesta est in cōspectu eius tanquam res nudæ & detectæ. Ita quòd nullo experimento, nullo tegmine impeditur oculus eius. *Ad quem nobis sermo.* pro, ratio. hoc est, ad quem referre debemus rationem & supputationem omnium operum nostrorum. Dixit enim q̄ est iudex. *Habentes ergo pontificem magnum qui penetrauit celos Iesum filium dei, teneamus confessionem nostræ spei.* Superfluit nostræ spei. Dixerat superius, considerate Apostolum & pontificem confessionis nostræ Iesum: & hactenus tractauit de Iesu, tanquam legato relatiue ad Moysen. Modo tractat de eodem

tanquam pontifice relatiue ad Aaron. Et incipit eum describere pontificem magnum supra omnes pontifices, qui penetravit nõ terram promissionis, sed celos: exhortando ad tenendum confessionem fidei. *Non enim habemus pontificem qui non possit compati infirmitatibus nostris.* hoc est, imbecillaribus nostris: *Tentatum autem.* pro, sed tentatum, *per omnia.* hoc est probatum, examinatum pœnis per omnia pœnarum genera. *Pro similitudine absque peccato.* hoc est, ad similitudinem nostri, citra tamen peccatum. Est enim passus quemadmodum & nos patimur, sed non ob proprium peccatum sicut nos: quoniam ipse immunis fuit ab omni peccato. *Adeamus ergo cū fiducia ad thronum gratiæ eius.* Superfluit eius. Thronum gratiæ qua Christus passus est pro nobis, contra cathedram legis dicit. Ad pontificem enim legalem cū timore eundum est, propter legis seueritatem: ad pontificem autē magnum Iesum, cum fiducia eundum est: quia sedes eius, est sedes gratiæ. *Vt misericordiam consequamur & gratiam inueniamus in auxilio opportuno.* pro, in auxilium opportunum. Vt inueniamus misericordiam in malis, & gratiam in bonis: & utrūque ad opportunum auxilium tempore præsentis vitæ quo opus est.

CAPVT V.

Omnis nanque pontifex. Prosequens tractatum de pontificatu Iesu, à cõmunibus incipit conditionibus cuiusque pontificis. *Ex hominibus assumptus.* Prima itaque conditio est cõmunicatio in natura: videlicet q̄ non est angelus, sed homo. *Pro hominibus.* Non solum est homo, sed loco hominum. *Constituitur in ijs qua sunt ad deum.* Oblationibus, hostiis, precibus, &c. Vnde & explicat. *Vt offerat dona & sacrificia pro peccatis.* dona rerum, sacrificia animalium. *Qui condolere possit ijs qui ignorant & errant.* Dicitio interpretata condolere, aliqui malunt vt interpretetur moderate ferre. Plus autē significat condolere quàm moderate ferre. Is enim qui affectu cõpatitur, moderate fert: sed non ediuerso. ¶ Ignorantes autem & errantes (qui scilicet non ex malitia peccant) describuntur tolerandi. *Quoniam & ipse circumdatus est infirmitate.* hoc est, imbecillitate naturæ carnalis. *Et propterea debet quemadmodum pro populo, ita etiam pro semetipso offerre pro peccatis.* Ex hoc quòd cõmune est omni pontifici habere naturam imbecillem, consequens est vt non solum pro peccatis populi (pro quo constitutus est) sed etiam pro propriis peccatis offerat. Et hoc sumit ex lege: in qua constitutum est sacrificium, etiam pro peccatis pontificis. *Nec quisquam sumit sibi honorem.* pontificatus.

Sed

Sed qui vocatur à deo tanquam Aaron. Deest & Legendum est, Tanquam & Aaron, qui vocatus fuit à deo iudicio virgæ florentis & incendij inuidorum. Sic & Christus. Incipit applicare ea quæ in cõmuni de pontifice dixit, ad Christum. Et inchoat à cõditione vltimo dicta, quæ in veritate est prima: quoniam spectat ad modum quo fit pontifex. Non seipsum clarificauit, pro, glorificauit, vt pontifex fieret, non sibi vsurpauit pontificis gloriam. Sed qui locutus est ad eum, filius meus es tu, ego hodie genui te. supple glorificauit eum pontificatu. Filij enim primogeniti erat iure hereditario sacerdotium. Quemadmodum & in alio loco dicit, Tu es sacerdos in eternum secundum ordinem Melchisedec. Hæc verba psalmi diffuse tractabit. Et propterea modo transimus. Qui in diebus carnis suæ. Alias cõditiones pontificis applicat ad Christum. Et quidem quòd sit ex hominibus assumptus, dicendo qui in diebus carnis suæ. Quòd verò in iis quæ ad deum sunt, subiungendo: Preces supplicationesque ad eum qui posset illum saluum facere à morte. Et in hoc applicat illam conditionem, quoniam & ipse circumdatus est infirmitate. Mortalis siquidem Christus preces & supplicationes obtulit deo, vt saluum se faceret à morte: non ne moreretur, sed ne detineretur à morte, sed suscitaretur. Cum clamore valido. In euangelio legitur in cruce Christum clamasse. Et lachrymis offerens. Quanquam in euangelio non leguntur Christi lachrymæ in cruce: sicut tamen sitiuit ex natura, ita lachrymatum quoque fuisse rationabile est ex naturali naturæ cursu. Præsertim quum permiserit vniciquæ virium exercere proprium officium: ac per hoc oculos lachrymari. Exauditus est pro sua reuerentia. Superfluit sua. Et est sermo de reuerentia actiue: qua scilicet ipse reueritus est patrè. ¶ Dictio tamen interpretata reuerentia, interpretari potest pietatè. Et magis quadrat legere pro pietate: quoniam verè pro pietate erga cœlestem patrè, erga filios adoptionis, erga ciues cœlestis patriæ, erga denique cœlestem patriam Christus & obtulit seipsum, & exaudiri meruit. Et quidem quum esset filius dei. Superfluit dei. Prosequitur applicationem conditionum pontificis, quo ad rationem compatiendi alii. Didicit ex ijs quæ passus est obedientiam. Quauis esset filius dei (omnia sciens, omnem præbens virtutem) tamen experimento didicit. Patiendo didicit obedientiam. Factus est enim obediens vique ad mortem. Et consummatus, factus est omnibus obtemperantibus sibi causa salutis æternæ. Non solum patiendo obediuit, sed etiã patiendo cõsummatus (hoc est perfectus) est: ad perfectionem

nem enim (non habituum, sed actionum) peruenit patiendō: & per hæc ad perfectionē immortalitatis. Et sic faciendō factus est omnibus obtemperantibus sibi causa salutis æternæ, offerendō se ipsum pro æterna salute obtemperantium sibi. *Appellatus à deo pontifex secundum ordinem Melchisedec.* Ad differentiā sacerdotij legalis, dicit, quod est appellatus pōtifex secundum ordinē non legis, sed Melchisedec, *De quo nobis grandis sermo.* Relatiuū quo, refert totum quod dixerat, appellatus à deo pontifex secundum ordinem Melchisedec. De hoc enim gradis, hoc est, copiosus est sermo habendus à nobis: vt infra patebit. *Et in interpretabilis ad dicendum.* pro, & difficilis interpretatu ad dicendū, erit enim interpretatio spiritualis, non facilis Hebræis. *Quoniam imbecilles.* pro, segnes, *facti estis ad audiendum.* pro, auditionibus. Ideo difficilis interpretatu, quoniam effecti estis tardi auditionibus scripturarum. Assueti enim ad audiendū interpretationes scripturarū, facilius percipiunt spirituales interpretationes. *Etenim cum deberetis magistri esse propter tempus.* quia natio Hebræa prius quàm aliæ nationes credidit Christo. *Rursus indigetis, vt vos doceamini.* pro, doceamus, *quæ sint elementa exordij sermonum dei.* Elementa in qualibet scientia, appellantur principia illius: sicut elementa grammaticæ litere, &c. Elementa itaque sermonum dei, sunt ea principia quæ docemus catechumenos. *Et facti estis quibus lacte opus sit, non solido cibo.* Quod dixerat elementa exordij, modo appellat lac metaphorice: vt ex metaphora ætatis indigentis lacte, agnoscant se esse velut infantes. *Omni enim qui lactis est particeps, expers est sermonis iustitiæ.* Quid sit solidus cibus declarat, dicendo sermonis iustitiæ. Et intendit per sermonem iustitiæ doctrinam de profectu in operibus iustis. Et hoc dicit, ad differentiam, tam incipientium quàm proficientium: quorum studium est declinare à malo, pugnare contra vitia. Hi enim adhuc non sunt experti sermonem iustitiæ: hoc est, studium circa operationes iustas, alieni iam à vitiis. *Paruuus enim est.* Ad similitudinem infantis qui pascitur lacte, ratio redditur. *Perfectorum autem est solidus cibus.* id est, studium iustitiæ. Et declarando qui sunt perfecti, subiungit, *Eorum qui pro consuetudine.* pro, habitu, *exercitatos habent sensus ad discretionem boni ac mali.* qui iam nō qualitercunque, sed ex habitu habent sensus animi (comprehendentes partem & perceptiuā & affectiuam. Oportet enim perfectos habitatos esse in omnibus animi viribus) ad discretionē boni & mali: ad discretionem autem tam in affectu quàm in

opere. Qui enim iam sunt exercitati & habituati in discernēdo factis bonum à malo vniuersaliter in omni materia, ij sunt perfecti, ij solido pascuntur cibo, studio scilicet solius iustitię ad red dendum tum deo, tum proximis quod cuique debetur.

CAPVT VI.

Quapropter intermittentes, pro, omittentes, inchoationis, pro, principij, Christi sermonem, ad perfectionem feramur. Dixit quod sermo futurus erat difficilis interpretatu ad dicēdum propter eorum tarditatem, quoniam facti sunt velut infantes egentes lacte: & adiunxerat quod facti sunt egentes doctrina elementorum. Intendit modo monere eos, vt studeant perfectioni, cauentes à reditu ad præteritum statum pœnitentium. Et hoc intendens, dicit se omittere doctrinam elementorum. ¶ Vbi aduerte prudens lector, quod medium elegit inter duo extrema, videlicet perfectos & insipientes. neque doctrinam perfectorum, neque doctrinam insipientium tradit, sed doctrinam proficientium. Hęc est enim via, qua ferimur ad perfectionem. Et anteposit hanc proficientium doctrinam in toto hoc capitulo: tanquam per hoc reddens eos idoneos ad sermonem promissum de pontificatu Christi, secundū ordinem Melchisedec. ¶ Ait itaque: Quapropter, quia segnes estis & copiosus instat sermo de pontificatu Christi, secundum ordinem Melchisedec, omisso sermone principij Christi, hoc est spectantium ad eos qui initiātur Christo, feramur ad perfectionem, feramur factis velut proficientes ad ea quę sunt perfectionis. Et dicit in prima persona feramur, vt magis trahat eos vnā secum. Nō rursus iacientes fundamentum pœnitentię ab operibus mortuis. Explicat modum quo proficientes ferimur ad perfectionem. Et consistit modus in hoc, quod non redeamus ad priorem statum. Prior enim status fuit status pœnitentię ab operibus mortuis: hoc est à peccatis. Peccata nanq; sunt opera mortua relatiuē ad vitā æternam. Nihil siquidem participant æternę vitę. ¶ Et appellat resipiscentiam à peccatis, fundamentum: quoniam est primum quod fit in ædificio spiritali. Quum enim homo incipit ædificium spiritalium virtutum, primum occurrit ei resipiscere à peccatis, & hoc iacit pro fundamento. Proficientes debēt multum cauere, ne ad hoc redeant, vt iterū oporteat eos resipiscere à peccatis. Et fidei in deum baptismatum. Ad id quod dixerat fundamentum refertur fidei: non rursus iaciētes fundamentum fidei ad deum. Non dicit non prosequētes fidem, sed non iterum iacientes

cientes fundamentum fidei in deum. Hoc enim esset eorum qui
 perdidissent fidem dei & redirent ad fidem. ¶ Nec dicit fidei ad
 deū absolute, sed explicat quinque credita. Quorum primū est
 baptisma. Secundum doctrina. Tertiū impositio manū. Quar-
 tum resurrectio mortuorum, & quintum iudiciū æternum. Hæc
 enim omnia referuntur ad dictionem fidei tanquam credita. Et
 est sensus: Non iterum iacentes fundamentum fidei ad deū ho-
 rum creditorū: videlicet baptisatū, &c. iacere enim fundamen-
 tum fidei horum est, illorum qui iniciantur in fide, qui sūt Chri-
 stiani. Et dicit pluraliter baptisatū, quia triplex est baptisma:
 fluminis, flaminis, & sanguinis. Cogimur autē in vero sensu sal-
 uare baptisata, ex eo quod dicit non rursus iacentes. De reā
 ergo fide baptisatū loquitur, cuius semel iecimus fundamen-
 tum, & prohibemur iterum iacere idem fundamentū. *Doctrina.*
 proculdubio euangelicę. Ad primum enim fundamentum fidei
 ad deum, spectat credere nō solum baptisma, sed euangelicā do-
 ctrinam esse à deo non ab homine. *Impositionis quoque manuum.*
 Et hæc ad prima fidei fundamenta in primitiua spectabat eccle-
 sia. Vnde & Paulus quæsiuit, si spiritum sanctū accepistis creden-
 tes. Dabatur enim per illam spiritus sanctus in testimoniū fidei,
 & dabatur statim post baptismū adultis: vt patet in Actis Apo-
 stolorum, quum audierūt, quod Samaria recepisset verbum dei,
 miserunt ad illam Petrum & Ioānem. Et Paulus quum venisset
 Ephesum, super tunc baptizatos in nomine Iesu, imposuit ma-
 nus. *Ac resurrectionis mortuorū & iudicij æterni.* Ad prima fidei fun-
 damenta spectat credere non solū prædicta tria præsentis vitæ,
 sed etiā hæc duo futuræ vitæ, videlicet resurrectionē mortuorū
 & iudicium æternū, quo ad præmia & supplicia. Hæc enim sunt
 prima ab omnibus credenda: & horū omnium fundamentum
 fidei nō homini, sed deo iacere oportet in principio quū Chri-
 stiani simus. *Et hoc faciemus siquidem permiserit deus.* Pronomen
 hoc, demonstrat quod dixerat, ad perfectionem feramur nō rur-
 sus iacentes, &c. Quod autem adiungit siquidē permiserit deus
 minus dicit & plus significat. Permissio enim est malorū: signi-
 ficat autem si deus concesserit. *Impossibile enim est.* Rationē red-
 dit negationis antedictæ, videlicet nō rursus iacientes fundamen-
 tum, &c. Et dicit impossibile, quoniā de renouatione per secun-
 dum baptisma loquitur: quam constat esse impossibilem. *Eos
 qui semel sunt illuminati.* Iuxta antedicta reddit singula singu-
 lis, non tamen eodem ordine. vnde fundamento pœnitentiæ

reddit illuminationem. Fundamentum enim pœnitentiæ cõstit in hoc, quòd homo respiscat: quòd diuina illuminatione cõstat fieri. Ad fidem autẽ ad deum baptisimatũ reddit quod sequitur. *Gustauerunt etiã donum caeleste.* Nec refert si ediuerso hoc referatur ad fundamentum pœnitentiæ, & illud ad fidẽ baptisimatũ. nam utrobiquẽ est & cõeleste donum & lumẽ. Et illuminatio quidem directe spectat ad intellectum: gustatio autẽ ad experientiam saporis, quæ in effectu perficitur. *Et participes facti sumi spiritus sancti.* Reddit hoc impositioni manuum: per quam participabatur spiritus sanctus. *Gustauerunt nihilominus bonum dei verũ.* Reddit hoc doctrinæ. Euangelica enim doctrina est bonum dei verbum, quod ab illis gustatum est qui cõperunt mente sentire quàm bonum est & vtile animæ. *Virtutẽ que.* pro, potentiãque, *seculi venturi.* Reddit hoc resurrectioni mortuorum & iudicio æterno. Ita quòd gustare potentias v̄turi seculi, est propter v̄tutum seculum, propter futuram resurrectionem & æternũ iudicium inchoare hic dominiũ spiritus super corpus, & se exercere iudicem suiipsius. Hæ enim sunt potẽtiæ futuri seculi prægustatæ. Hi quinque effectus explicati, sunt sacramentorũ & reliquorum prius numeratorũ. Et sunt effectus inuẽti in iis qui ex toto corde sũnt Christiani, baptizantur ac confirmantur. Hic igitur de pœnitentibus instructis, baptizatis ac confirmatis (eo quòd semel hæc bona perceperunt per hæc sacramenta) subiungit, *Et prolapsi sunt.* Quod significat non purũ lapsum, sed lapsum ultra. Magnus enim significatur lapsus. *Rursus renouari ad pœnitentiã, rursus crucifigentes.* pro, re Crucifigẽtes, *sibimetipsis filiũ dei,* & *ostentui habentes.* pro, & diffamantes. Si diceret, impossibile est eos rursus renouari ad pœnitentiã, sine aliqua additione, difficilis esset sermo: imò si non esset sermo autoritatis, censeretur hæreticus. Quia tamen autoritatem obtinuit hæc epistola, gloriaretur quod non de quacunque renouatione, sed de renouatione baptisimali intelligitur. Quia tamẽ expresse adiungit re Crucifigentes sibimetipsis filium dei, limitat renouari ad pœnitentiã, non qualitercunque, sed re Crucifigendo sibimetipsis filium dei. Ita quod sensus est: Impossibile est semel baptizatos rursus renouari ad pœnitentiã, re Crucifigendo sibimetipsis filium dei. Re Crucifixio nanque modum renouandi explicat. Perinde ac si dixisset, impossibile est rursus renouari ad pœnitentiã per baptismum. Iteratum enim baptismum re Crucifixionem sibimetipsis filij dei appellat. Et subtiliter ac docte, ad significandum

rationem quare non potest iterari renouatio per baptismum: quia esset recrucifigere filium dei non in carne propria ipsius filij dei, sed in semetipsis qui rebaptizarentur: nā baptizamur in morte Christi, & consuelemur illi per baptismū, & emergimus ex baptismo in nouitatem vitæ corresurgentes Christo: ac per hoc iterare baptismum est recrucifigere Christum immortalē, nō in seipso (vt dictum est) sed in eo qui rebaptizatur. Quum tamē conforme debeat esse signum significato, ac per hoc sicut semel Christus mortuus est, & resurrexit non amplius moriturus, ita semel debet mihi crucifigi, & semel concessum est surgere cum ipso in nouā vitam. ¶ Quod autem subditur ostētui habentes seu diffamantes, seu (per circūlocutionem) exemplum ignominie facientes, ad idem spectat. Imō & explicat huiusmodi recrucifixionem spectare ad publicam ignominiam filij dei: tanquam filius dei pluries crucifigatur alicui. ¶ Vbi aduerte q̄ nisi aliqui tunc temporis fuissent iterantes baptismum, non tam accurate auctor huius epistolæ hanc materiam interloquēdo tractasset. *Terra enim sæpe venientem super se bibens imbrem, & germinans herbam opportunam illi à quibus. pro, propter quos, colitur, accipit benedictionem à deo: proferens autem spinas ac tribulos, reproba est & maledicto proxima, cuius cōsummatio in combustionem.* Adiungit similitudinem satis claram ex differentia inter terram fructuosam & inutilem. ¶ Aduerte prudens lector, quod coniunctio causalis enim (dicendo terra enim) non refertur ad immediate præcedentia: sed quum dixisset quod semel baptizati & prolapsi non possunt renouari iterando baptismum: monet eosdem prolapsos ex differentia terrarum, vt timeant sibi: vt pote sæpe moniti à pastoribus ecclesiarum, à sacris literis, ab exemplis sanctorum, à diuinis instigationibus (hæ enim sunt imber sæpe veniens super terram) & inde aduertant an germinant herbam opportunam, an spinas & tribulos. Hinc enim conijcere poterunt de exitu an erit benedictus à deo, an in combustionē eterni ignis. *Cōfidimus autē de vobis dilectissimi, pro, dilecti, meliora & viciniora. pro, ad hærentia, saluti: tamen si ita loquimur.* Ne promissa commoratio pareret in animis Hebræorum opinionē quod auctor huius epistolæ male sentiat de illis, modera men adiungit quod quauis ita loquatur, tamen confidat quod in eis sint meliores partes & saluti propinquæ, hoc est, q̄ in eis sit pars illa melior, scilicet feramur ad p̄fectionē. Et similiter pars illa melior, videlicet terra proferens herbam opportunā. Ad differentiam partium

deteriorum, scilicet terræ proferentis spinas, & tribulos, & eorū qui rursus iaciunt fundamentum pœnitentiæ, fidei, & cætera. *Non enim iniustus est deus.* Rationem reddit quare meliores partes de eis sibi perluadet. *Vt obliuiscatur operis vestri, & dilectionis.* Deest laboris. Legendum est, *Et laboris dilectionis, quam ostenditis, pro, ostendistis, in nomine.* pro, in nomen, *ipsius: qui ministrasti sanctis & ministrasti.* Ecce ratio adhærentium saluti ex parte operū misericordiæ quæ erga nomen Christi & fecerant & faciebant, ministrando sanctis. ¶ Et in hoc commendat exterius opus & laborem: vt labor referatur ad exercitium corporis, & opus ad eleemosynam rerum. Vtrunque enim concurret ad ministrandum sanctis. Interius autem amorem erga nomen dei. Ex parte verò dei, affert quòd in eum non cadit iniustitia, vt obliuiscatur præmiare hæc. Et propterea vtrunque cœcipit meliora de illis. *Cupimus autem vnumquemque vestrum eandem ostentare.* pro, ostendere, *solicitudinem ad expletionē spei vsque in finem.* Dixerat tamen ita loquimur: reddit modo rationē quare ita loquitur, quia cupimus vnumquemque vestrū. ¶ Vbi discerne quod prius in genere dixit de operibus bonis & dilectione: modo acrioris sermonis rationem reddit, vt singillatim singuli eandem (hoc est similem, parē) monstrent & exhibeant diligentiam, ad expletionem spei vsque in finem, ad plene perficiendam spem vsq; ad finem vitæ. Et explicando diligentiam ac modum perficiendæ spei, subiungit. *Vt non segnes efficiamini.* Dixerat superius quoniā segnes facti estis auditionibus: modo dicit, vt nō segnes efficiamini ad opera. *Verū imitatores eorum qui fide & patientia.* pro, longanimitate, *hereditabunt.* pro, hæreditant, *promissiones.* Non dicit imitatores eorum qui genere & circuncitione hæreditant promissiones, sed qui fide & longanimitate hæreditant promissiones factas Abrahæ. Illi enim sunt Israelitæ secundum carnem, isti autem secundum spiritum. *Abrahæ namque promittens deus,* Genesim vicesimosecundo. Dixerat se cupere vt singuli similem exhiberent diligentiam ad perficiendam spem. Et quoniam spes ad promissa tendit, declarat modo immobilem promissionem factam à deo cui innititur spes. *Quoniam neminem habuit per quem iuraret maiorem, iurauit per semetipsum, dicens, Nisi.* pro, etiam, *benedicens benedicam te, & multiplicabo te: & sic longanimitè ferens adeptus est promissionem.* Historia habetur in loco allegato post immolationem Isaac. *Homines enim per maiorem sui iurant.* Superfluit sui. Exponere incip

incipit scripturam allatam, inchoans ab illa particula, per memetipsum iurauit, dicit dominus. Ideo enim per memetipsum, quia careo maiore. Consueuerunt enim homines iurare per maiores se: vt Ioseph per salutem Pharaonis: & Dauid, viuit dominus. *Et omnis.* Deest illis. Legendum est, *Et illis omnis controuersia finis ad confirmationem est iuramentum.* Rationem reddit quare iurauit, inchoans rationem ex hoc quod inter homines finis omnis controuersie quo ad confirmationem (non quo ad executionem) est iuramentum. *In quo abundantius volens deus ostendere pollicitationis hereditibus immobilitatem consilij sui, interposuit iusiurandum: vt per duas res immobiles quibus, pro, in quibus, impossibile est mentiri deum, fortissimum, pro, validum, solatium habeamus.* Duas res immutabiles dicit, promissionem & iusiurandum.

Vtraque enim res in deo est immutabilis. Et ambe inueniuntur in hac promissione. Effecit autem deus hæc, vt consolatio hæredum expectantium promissum, esset valida. Vnde & subdit. *Qui confugimus ad tenendam propositam spem, quam velut ancoram habemus anime tutam ac firmam, & incedentem vsque ad interiora velaminis.* Assimilat spem ancora firmanti nauem, explicans spem esse tanquam ancoram anime habentem tres condiciones. Primo quod est tuta ab aduersantibus. Deinde quod est firma in seipsa habens rationem firmitatis. Et demum quod ingreditur, & penetrat vsque ad intima velaminis. Ancora enim tunc est tuta & firma quando ad intima profunditatis penetrat. Et similiter spes penetrat vsque ad intima cælorum, vsque ad felicitatem futuram sanctorum. Quam appellat interiora velaminis, hoc est, sancta sanctorum, vltimam templi partem quæ velamine separabatur à reliquo templo. *Vbi præcursor pro nobis introiit Iesus secundum ordinem Melchisedec pontifex factus in æternum.* Ad interiora velaminis soli pontifici patebat aditus. Et propterea redeundo ad pontificatum Iesu tractandum, explicat quæ sunt interiora velaminis: scilicet interna cælorum quod pro nobis præcursor (tum quia ante nos, tum quia ad præparandum nobis ibidem locum) ingressus est Iesus, factus pontifex verus non ad tempus, sed in æternum secundum ordinem Melchisedec.

CAPVT VII.

Hic enim Melchisedec rex Salem, sacerdos dei summi, pro, excelsis. *Qui obui aust. Abrahæ regresso, pro, regredienti, à cæde Regum.* Historiam refert scriptam Ge. 14. *Et benedixit ei.* Melchisedec benedixit Abrahæ. Cui. Scilicet Melchisedec. *Et decimas omnium diuisit*

Abraham. Hæc omnia ex textu Genesis sumpta sunt. *Primum quidem qui interpretatur rex iustitiæ.* Hic est textus ex quo (vt prædiximus) apparet quòd epistola hæc non est scripta Habraice. Melchisedec enim dictio composita est (si tamen vnica dictio est) ex duobus integris: videlicet rex iustitiæ. Vnde scribendo Hebraice nulla erat ratio dicendi quòd interpretatur rex iustitiæ, sed quòd interpretatur Melchisedec. In aliquo itaque idiomate dicendo rex iustitiæ, monstrat quòd non Habraice scribebat: sed Hebraicâ hanc dictionem Græcè scribens interpretatus est Græcè. ¶ Et scito quòd (vt super Psalterium diximus) Melchisedec non erat nomen proprium illius viri, sed erat nomen commune regibus illis, sicut Cæsar est nomen commune Romanis imperatoribus, & Pharao regibus Aegypti, &c. Nomen propriû illius viri scriptura tacet vt subtractum Melchisedec. Quod dico, quia creditur ipsum fuisse primogenitû Noe, qui vocatur Sem. *Deinde autem & rex Salem.* A loco cuius erat describitur. Nec est præsentis discussionis, sed spectantis ad librum Genesis, discutere situm Salem: an scilicet sit Hierusalem, an sit Salim. *Quod est rex pacis.* Rursus in alio idiomate interpretatur Hebræum. *Sine patre, sine matre, sine genealogia, neque initium dierum, neque finem vita habens: assimilatus autem filio dei manet sacerdos in perpetuum.* Quæ dicuntur hic de Melchisedec sine patre, sine matre, & cætera, sunt intelligenda formaliter quatenus Melchisedec. Sub tali enim titulo inuenitur in scriptura absq; scripto patre, absque scripta matre, absque scripta genealogia, absque initio dierum (non enim scribitur quando natus fuit) & absque fine vitæ: quia nec scribitur quanto tēpore vixit. Et propterea assimilatur filio dei: qui est rex iustitiæ, & rex pacis, sine patre secundum quod homo, & sine matre secundum quod deus, sine genealogia: vt pote carês auis & atavis secundû quod deus. Neque initium dierum habens neque finem, vt pote æternus. Et vere manens sacerdos in perpetuum positivè. Melchisedec autè manet sacerdos in perpetuum negatiue: quia describitur sacerdos, & non describitur terminus illius sacerdotij. Vndique ergo est figura filij dei. *Intuemini autem quantus sit hic, cui & decimas dedit de præcipuis.* pro primitiis. *Abraham patriarcha.* Prosequitur declarando rem gestam, & applicando mystice ad Iesum. Prius enim declarauit & applicauit Melchisedec rex Salem sacerdos: nunc verò declarat & applicat, cui & decimas omnium diuisit Abraham. Considerate, inquit, quantus est hic, Melchisedec, cui

Abraham

Abraham patriarcha tot nationum, pater tot patrū, dedit decimas ex primitiis. Primitias appellat exuias seu spolia detracta hostibus. *Et quidem de filiis Leui sacerdotium accipientes, mandatum habent decimasumere à populo secundum legem, id est à fratribus suis: quanquam & ipsi exierunt de lumbis Abraham. Cuius autem generatio non annumeratur in eis, decimasumpsit ab Abraham. Dixerat, intuemini quātus sit iste. Explicat modo magnitudinem ipsius ex differentia inter sacerdotium Leuiticum & sacerdotiū Melchisedec quo ad acceptionem decimarum. Nam sacerdotes legales qui erant ex tribu Leui, decimas accipiebant à populo qui etiam descenderat ab Abraham: ita quod tam sacerdotes quibus debebantur decimæ, quàm populus debens decimas, erāt filij Abraham. Iste autem Melchisedec non ex genere Abraham, tantus est quod ipse Abraham pater sacerdotum legalium & totius populi dedit ei decimas. *Et hunc qui habebat promissiones benedixit. Prosequitur declarando aliam particulam, & benedixit ei. & librat quod Melchisedec benedixerit Abraham habenti à deo promissiones: nam ante hæc Gene. 12. promiserat deus Abraham, faciam te in gentem magnam, & in te benedicentur omnes cognationes terræ. Et rursus Gene. 13. promisit illi deus omnē terrā, quam videbat, & multiplicationē seminis, &c. Propter quod merito dicitur quod iam habebat promissiones in numero plurali. Sine ulla pro, omni, autem contradictione quod minus est à meliore benedicatur. Formalis est sermo quod quatenus benedicens potior est eo qui benedicatur ut sic: nec hoc habet contradictionem aliquam. Quauis secundum alias condiciones contingat maiore esse eum qui benedicatur, quàm is qui benedit. *Et hic quidem.***

Hoc est in statu legis. *Decimas, morientes homines accipiunt.* nempe sacerdotes & leuitæ qui moriuntur. *Ibi autem.* Videlicet in Melchisedec. *Contestatur.* Supple scriptura, *Quia, Pro, quod, Vinit.* Scilicet Melchisedec, nihil dicens de illius morte. *Prefert Melchisedec sacerdotibus leuiticis: quia scriptura loquitur de succedentibus sacerdotibus & leuitis, nō autē loquitur de successore Melchisedec, sed de eo tantum uiuo. Et ut ita dictum sit. Pro, dicam, Per Abraham & Leui.* (hoc est etiam Leui. *Qui decimas accipit.* in statu legis. *Decimatus est.*) Non solum Abraham decimatus est, sed per ipsum Abraham etiam Leui qui ab eo descendit, qui est pater sacerdotalis tribus, cui debentur in lege decimæ, decimatus est, ut inferior cōprobetur ipso Melchisedec. *Adhuc eum in lumbis patris erat, quando obuians ei Melchisedec.* Decimato patre

patre decimantur filij qui in lumbis eius sunt. Sed occurrit hic quæstio contra hanc rationem, quoniam sequeretur etiam Christum decimatum fuisse per Abraham: quoniam & ipse tunc erat in lumbis Abraham, ac per hoc concluderetur Christum esse minorem Melchisedec, quemadmodum concluditur sacerdotium Leuiticum inferius esse sacerdotio Melchisedec. ¶ Solutio est quæ ratio valet in iis qui totaliter erant in lumbis Abraham. Christus autem non totaliter fuit in lumbis Abraham: quia hypostasis Christi de coelo descendit. Aliorum autem personæ in lumbis erant Abraham. *Si ergo consummatio per sacerdotium Leuiticum erat.* Intendit iungere allatis ex Genesi scripturam Dauidicam, iurauit dominus & non pœnitebit eum, tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec. Et hinc explicare sacerdotium Christi maius esse sacerdotio legali. ¶ Et ordinatè procedit: nã hactenus monstrauit sacerdotiũ Melchisedec esse maius sacerdotio Leuitico, & figurare sacerdotiũ filij dei: modo ipsum figuratum Christi sacerdotium monstrat maius esse sacerdotio Leuitico, vtens illa autoritate psalmi. Inde enim arguit: Si ergo cõsummatio, hoc est perfectio (& est sermo de perfectione animarum) per sacerdotium Leuiticum erat. *Populus enim sub ipso,* Scilicet sacerdotio Leuitico: hoc est, sub ipsius regimine, efficacia & patrocínio. *Legem accepit.* Vbi complectitur legem & sacerdotium. Et rationem reddendo quare perfectionem exigit à sacerdotio, dicit quia populus sub ipso sacerdotio legem accepit. Lex enim ad perficiendum homines ordinatur non sola, sed sub patrocínio sacerdotij. Et quia lex respicit homines, sacerdotium verò deum, ideo si qua est perfectio legis per sacerdotium fit. Et propterea dicit quod si perfectio per sacerdotium Leuiticum fit, quia sub ipsius patrocínio populus accepit legem.

Quid adhuc necessarium fuit. Ecce argumentatio. *Secundum ordinem Melchisedec alium surgere sacerdotem, & non secundum ordinem Aaron dici?* Vtitur scriptura illa, tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec. Hoc enim post Aaron sacerdotium tempore Dauidis prophetatur. Et quia necesse est impleri scripturam, ideo dicit quid necesse fuit surgere alium sacerdotem, non secundum ordinem Aaron, sed secundum ordinem Melchisedec, significando quod si perfectio erat per sacerdotium Leuiticum, non erat opus surgere alium sacerdotem secundum ordinem Melchisedec. Et hoc etiam manifestat ex parte legis subiungendo, *Translato enim sacerdotio, necesse est vt* & *legis*

translatio fiat. Ac si apertius dixisset: quid necesse fuit surgere aliū
 sacerdotē secundum ordinē Melchisedec, & surgere aliā legem,
 quū translato sacerdotio necesse esset transferri legem? Dixerat
 enim q̄ sub sacerdotio Leuitico data erat lex Mosaica. Igitur
 translato sacerdotio transfertur & lex. *In quo enim hac dicuntur,*
de alia tribu est, de qua nullus altario presto fuit. Mōstrat transi-
 tionem sacerdotij prophetatam & factam (quo ad ordinē, quia se-
 cundum ordinē Melchisedec, & non secundum ordinē Aaron)
 ex hoc ipso q̄ translātū est sacerdotiū ex tribu Leui in tribū Iu-
 da. *Manifestum est enim quod ex Iuda ortus sit dominus noster: in qua,*
pro, de qua, tribu nihil de sacerdotibus, pro, sacerdotio, Moyses locu-
tus est. Moyses enim solum in tribu Leuitica sacerdotium dispo-
 suit. *Et amplius adhuc manifestū est.* Antequam cōpleat argumen-
 tationem inchoatam ex illa particula secundum ordinē Melchī-
 sedec, cōfirmat idem ex adiuncta particula in æternum: dum dī-
 citur: Tu es sacerdos in æternum, vt vtraque particula manife-
 stata compleat rationem. *Si secundum similitudinem Melchisedec*
exurgat alius sacerdos qui non secundum legem mandati carnalis factus
est. Lex Moyſi appellatur lex mandati carnalis, quia mandat ea
 quæ carnalia sunt, oblationes pecoruni, purificationes carnales
 & huiusmodi. & iam dictum est q̄ iste alius sacerdos non est fa-
 ctus secundum legem Moyſi: vt pote in tribu Iuda. *sed secundum*
virtutem, pro, potentiam, vitæ insolubilis. E regione legis manda-
 ti carnalis locat potentiam vitæ insolubilis: potentiam contra
 legem, vitæ insolubilis contra mandati carnalis. Quod intelli-
 gitur ad literam quo ad efficaciam sacerdotij, quia habet poten-
 tiam conferendi vitam immortalē: quum sacerdotium Leui-
 ticum ad carnalia & terrena hæc in terra promissionis ordina-
 tum esset. *Contestatur enim, in Psal. 109. Quoniam, pro, quod, tu es*
sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec. Vtranque parti-
 culam simul attulit. & ad complendam rationem se conuertit.
Reprobatio quidem fit precedentis mandati, propter eius imbecillitatem
& inutilitatem. nihil enim ad perfectum adduxit lex. Inchoauerat
 rationem: si perfectio per sacerdotium Leuiticum erat, quia sub
 ipso lex data est, quid necesse fuit surgere aliū sacerdotem & aliā
 legem? Reddit modò rationē quare necesse fuit surgere aliam
 legem: quia scilicet ad perfectionē non ducebat lex cum suo sa-
 cerdotio. Est itaque sensus q̄ prophetante scriptura nouum sa-
 cerdotem in æternū secundum ordinē Melchisedec, fit reprobatio
 precedentis mandati, legis scilicet Moyſi, nō q̄ fuerit mala,

sed

sed quod fuerit infirma & inutilis. Infirma quidem, quia non potest iustificare, quia non confert remissionem peccatorum: inutilis autē, quia non introducit in æternā felicitatē. Unde & vtriusque rationē reddens dicit: nā lex nihil adduxit ad perfectū: hoc est, nihil adduxit ad perfectionem iustitiæ in hac vita, & nihil adduxit ad perfectionem patriæ immediatē post hanc vitam. *Introductio verò melioris spei.* supple fit prophetando, Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec: utpote spei non terræ promissionis, sed æternæ patriæ (per sacerdotium enim Christi hæc spes introducta est) imò melioris spei resurrectionis corporum, quam per Christi sacerdotium sumus explicite consecuti. *Per quam proximamus ad deum.* E regione inutilis dixit melioris spei: è regione verò infirmi dicit, per quam proximamus deo. Spes enim iustificans, propinquos nos reddit deo secundū spiritū in hac vita: & eadē spes est melioris boni, patriæ scilicet celestis. *Et quantum est non sine iureiurando.* Prosequitur verba Dauidica quo ad illam particulā, iuravit dominus. *Alij quidem sine iureiurando facti sunt.* hic autem cum iureiurando per eū qui dixit ad illū: Iuravit dominus & non pœnitet eum, tu es sacerdos in æternum. Deest, secundum ordinem Melchisedec. & superflue est. *Intantum melioris testamenti sponsor factus est Iesus.* Sentētia est clara quod quanto est differentia inter Iesum & sacerdotes Leuiticos in hoc quod illi sine iureiurando, cū Iesus iureiurando factus est sacerdos in æternum, tanto ex ipso iureiurando adhibito factus est promissor melioris testamenti. Iureiurandū enim ad firmitatē promissionis hæreditatis melioris spectat. ¶ Quod autē dicit per eū qui dixit ad illū, iureiurandū significat per deū. Et qui dixit ad illū, refertur ad Tu es sacerdos in æternū secundū ordinē Melchisedec. *Et alij quidē plures facti sunt sacerdotes.* successiue. Idcirco quod morte prohiberentur permanere: hic autem, Iesus. Eo quod maneat in æternum, viuens in æternum. *Sempiternum habet sacerdotium.* absque successore. Aduerte quod prius tractauit Iesum sacerdotem in æternum quo ad efficaciam sacerdotij, modo autem tractat eundem sacerdotem in æternum secundum vitam ipsius sacerdotis. Et hinc deducit, *Unde & saluare in perpetuum potest.* Dicitio interpretata in perpetuum, dicitur magis sonare ad pleniorem. *Accedens per semetipsum.* pro, accedentes per ipsum, ad deum: seu per viuens ad interpellandum pro nobis, pro, ipsis. Ex hoc quod manet in æternum, sequitur quod potest accedentes per ipsum ad deū, saluare plene: utpote semper viuēs ad interpellandū pro ipsis. acce

accedentibus. ¶ Formaliter loquitur de Iesu quatenus pontifice: cuius officium est postulare à deo pro accedētibz ad deum ipsum. Postulat autem pro suis membris Iesus in cœlo existens, tum facto, monstrando signa passionis, tum merito, offerendo pietatem qua passus est pro illis. *Talis enim decebat vt esset nobis pontifex, sanctus, pro, pius, erga cœlestem patrem, patriam, ac ciues. Innocens, qui neminem læserit. Impollutus, in seipso. Segregatus à peccatoribus,* quatenus peccatores, quod est esse omnino segregatum à peccatis. *Et excelsior cælis factus,* ascendit enim supra omnes cœlos. *Qui non habet necessitatem quotidie quemadmodum sacerdotes.* Leuitici. *Prius pro suis delictis hostias offerre, deinde pro populi, hoc enim fecit semel seipsum offerendo.* Pronomen hoc, demonstrat particulam immediate præcedentem: videlicet pro delictis populi, hoc enim (scilicet offerre pro delictis populi) fecit semel, offerendo seipsum in ara crucis. Iam siquidem excluderat à Iesu oblationem pro proprio peccato: dum dixit, tentatum autem per omnia pro similitudine absque peccato. *Lex enim constituit homines sacerdotes infirmitatem habentes.* Ratio differentiæ inter Iesum & sacerdotes Leuiticos est: quia lex Moysi constituit sacerdotes homines habentes imbecillitatem, & naturæ & peccati. *Sermo autem iurisiurandi qui,* pro, quod, *post legem est.* Sermo propheticus in psalmo cum iureiurando quod longe post legem est. *Filium in æternum perfectum,* constituit sacerdotem. Lex homines, sermo autem iurisiurandi filium: illa sacerdotes imbecilles, iste perfectum in æternum: hoc est ex omnibus ad sacerdotem requisitis constantem non ad tempus, sed in æternum.

CAPVT VIII.

¶ *Capitulum, pro, summa, autem super ea quæ dicuntur, supple est. Talem habemus pontificem qui consedit in dextera sedis magnitudinis, pro, maiestatis, in cælis.* Hoc declaratum est superius. *Sanctorum minister & tabernaculi veri quod fixit deus & non homo.* Incertum est an sanctorum sit masculini vel neutri generis, nam vtroque modo verificari potest, est enim Iesus pontifex minister sanctorum, hoc est sanctarum rerum, spiritualium gratiarum & gloriæ cœlestis. vtraque enim & sancta sunt, & ministerialiter Iesus quatenus homo illa confert. Est & rursus minister sanctorum hominum, ministrando eos vt pontifex deo, hic quidem per dona gratiæ: ibi verò per dona gloriæ. Et hic sensus magis quadrat ministerio: quoniam relatiue ad deum minister significatur, tanquam ministras deo mundos homines. In primo autem

sen

sensu ad homines refertur ministerium gratiæ & gloriæ. ponti-
 ficis autē ministerium præcipue est relative ad deum. ¶ Appel-
 latur quoque minister tabernaculi, alludendo ad pontificem le-
 galem, qui erat minister tabernaculi, tanquam loci in quo mini-
 strabat. Verū ille erat minister tabernaculi figuralis: Iesus au-
 tem minister tabernaculi veri, quod est ecclesia tam militans
 quàm triumphās. Vnde & dupliciter Iesus est minister hominū
 electorum. primo tanquam rerum quas offert deo, secundo tan-
 quam tabernaculi in quo ministrat. Habitat enim Iesus in cor-
 dibus electorū: & propterea ecclesia tabernaculum eius dicitur.
 Et est tabernaculū verum, non figurale. & est quod fixit deus &
 nō homo. Deus enim est qui figit electos: & nullus homo est qui
 possit huiusmodi tabernaculum efficere, ad differentiam taber-
 naculi materialis quod fecit Moyses, in quo ministrabat Aaron.
Omnis enim pontifex ad offerendum munera & hostias constituitur. Ex
cōmuni officio omni pontifici, manifestat quod dixerat mini-
ster sanctorum. Vnde necesse est. Superfluit est. Et hunc habere ali-
quid quod offerat. Illatio est manifesta, ex eo quod hic (scilicet Iesus)
 est pontifex. *Si ergo. pro, si enim, esset super terram. illud quod Ie-*
 sus pōtifex offert: hoc est, si esset aliquod animal, aut aliquis ter-
 rez fructus. hæc enim sunt super terrā, & sunt ea quæ offerunt sa-
 cerdotes legales. *Nec esset sacerdos. Illatio est ducens ad contrariū:*
 hoc est, sequeretur quod Iesus non solū non esset pontifex maior le-
 gali pontifice, sed nec esset sacerdos. Et sequelæ probationē sub-
 iungit, *Quum essent qui offerrent secundum legem munera. hoc est,*
 quum essent sacerdotes legales offerētes munera ex iis quæ sunt
 super terrā. existentibus enim illis ad offerendum hæc, nō oporteret
 nec oportet novum sacerdotem surgere ad offerendū e-
 dem. *Qui exemplari & umbra deseruiunt caelestium. De exēplato est*
 sermo, quocumque id nomine appelles. Duo dixerat, alterū sa-
 ctorum minister, alterum est tabernaculi veri quod fixit deus. Et
 quo ad primū dixit quod id quod offert Iesus non est super terram,
 ad differentiā sacerdotum legalium. Quod & verificatur tam de
 eo quod obtulit (hoc est, semetipso. nam ipse de cœlis descendit)
 quàm de iis quæ continue offert deo: sanctis scilicet qui nō sunt
 super terrā, sed cœlestes. cœlesti enim gratia cōstituuntur & cœ-
 lesti gloria cōsummātur. ¶ Modo differentiā tabernaculi pro-
 sequitur, dicendo de sacerdotibus legalibus, qui deseruiunt exē-
 plari & umbræ cœlestiū. Tabernaculum siquidē illud erat exē-
 plarum à tabernaculo cœlesti: & erat velut umbra illius. erat
 qua

quædã representatio illius, velut vmbra representat corpus. Ec-
 quod hoc sit verum, affert auctoritatem scripturæ. *Sicut responsum*
est Moysi. Exo. 25. Quum consummaret. pro, consummaturus esset,
 tabernaculum, *vide inquit omnia facito secundum exemplar quod tibi*
ostensum est in monte. Diſſio interpretata exẽplar, significat typum
 seu formã. Quod dixerat cœlestium, modo dicit formã Moysi
 ostensam in monte, quoniã cœlitus formata erat similitudo ta-
 bernaculi ostensa Moysi quum esset in monte. Hinc enim my-
 stice intendit exponere author quod tam tabernaculum pontificis
 Iesu quàm oblata per eum, cœlestia sunt: tabernaculum autẽ &
 oblata per sacerdotes legales, terrestria & exemplata ac vmbra
 cœlestium. *Nunc autem melius,* pro, præstantius, *sortitus est ministe-*
rium. Probat ex alio capite ministerium Iesu pontificis esse ex-
 cellentius ministerio pontificis legalis. imò quum prius dixisset
 esse præstantius, modo quantitatem excellentiæ manifestat, tan-
 to excellentius dicens ministerium Iesu, quanto melius est testa-
 mentum cuius est mediator. hoc enim subdit: *Quanto & melioris*
testamenti mediator est. Manifestat autem melius esse testamen-
 tum, cuius mediator est Christus testamento veteri, subiungen-
 do: *Quod in melioribus repromissionibus sancitum est.* Ex hoc quod
 testamẽtam nouum firmatum est promissis melioribus (vt pote
 cœlestibus, promittit enim cœlestem gratiam & cœlestem glo-
 riam) melius dicitur antiquo testamento, promittente vitam &
 bona in terra promissionis. *Nam si illud prius,* pro, primum, *culpa*
vacasset, pro, fuisset irreprehensibile, non tanquam malum, sed
 tanquam imperfectũ. *Non utique secũdi locus inquireretur.* habito
 enim perfecto quiescit inquisitio: sed secundum exquisitum est,
 ergo. Quod autem illud primum fuerit reprehensibile & secun-
 dum quæsitum, monstrat subiungens: *Vituperans,* pro, reprehendens,
 enim eos, pro, eis, *dicit.* Reprehendens enim testamentum
 primum deus dicit eis, Israelitis, Hieremiæ tricesimo primo:
Ecce dies venient dicit dominus, & consummabo super domum Israel,
& super domum Iuda testamentum nouum: non secundum testamen-
tum quod feci patribus eorum in die quo apprehendi manum eorum, vt
educerem illos de terra Aegypti. Et rationem subdit: *Quoniam ipsi*
non permanserunt in testamento meo, & ego neglexi eos, dicit dominus.
 Quale autem sit testamentum nouum, subiungit: *Quia hoc est*
testamentum quod disponam domui Israel post dies illos, dicit dominus,
dans lege s meas in mentem eorum, & in corde eorum superferibam.
 pro, inscribam, eas. Hinc sumitur quod nouum testamentum
 non

non est lex aliqua scripta: sed est lex infusa mētibus & sculpta in cordibus. ¶ Vbi & scito q̄ hinc Hieremiæ textum author huius epistolæ attulit iuxta interpretationem lxx. & non iuxta textum Hebræum. Et hoc est signum quòd Græce scripsit. In eo enim (ut Hiero. testatur) pactum non testamentū habetur. Quorum tanta est differentia q̄ illud est inter viuos, hoc autem non est firmum viuentē testatore. *Et ero illis in deum, & ipsi erunt mihi in populum.* Prius dicta spectāt ad testamentū nouum in hac vita. hæc autem cum sequentibus (dicta quoque ab Hieremia) spectant ad effectum testamenti noui in futura vita, in qua deus habebitur ex integro à nobis in deum: & similiter nos habebimur à deo in populum. Quorū vtrunq̄ hic etiam verificatur participatiue & imperfecte. Quod autē sequitur, cœlesti patriæ est proprium. *Et non docebit vnusquisque proximum suum, & vnusquisque fratrem suum, dicens cognosce dominum.* Effectus proprius noui testamenti post hanc vitam, describitur exclusio doctrinæ humanæ, nō ad quodcunque, sed ad cognoscendum dominum. In cœlesti enim patria quanuis vnus instruat ab alio de aliquibus mysteriis, non tamen de notitia dei. Et ratio subditur: *Quoniam omnes sciēt me.* Non dicit, oēs scient omnia, sed scient me. *A minore vsque ad maiorem.* pro, à paruo eorum vsque ad magnum eorum. Erunt enim ibi magni & parui, beati & magis beati: sed videre deum erit commune omnibus. *Quia propitijs ero iniquitatibus eorum.* hoc est, non ob eorum merita, sed propter meam propitiationem peruenient ad videndum me. *Et peccatorum eorum.* Desunt tres dictiones. *Et iniquitatum eorum, iam non memorabor.* Talis autē ac tanta erit propitiatio mea q̄ dabo obliuioni (quod ad punitionem) peccata eorū & iniquitates eorum. Per quod significatur propitiatio non pendens, non ambigui exitus: qualis est propitiatio in præsentī vita, respectu eorū qui recidunt: illi in recidiuo moriuntur. illis enim quanuis deus fuerit propitijs, tamen propter recidiuum imputat etiā peccata præterita: iuxta parabolam ingrati serui traditi tortoribus donec reddat vniuersum quadrantem. *Dicendo autē nouum.* Non sunt hæc verba Hieremiæ, sed authoris epistolæ, applicantis verba dei per prophetam ad propositum. Et arguit ab illa particula testamentum nouum. *Antiquatur.* pro, antiquauit, prius. pro, primum. Dicit deus testamentum nouum, antiquauit primum testamentum. *Quod autem antiquatur & senescit, prope interitum est.* Nō eget probatione argumentatio ista: quoniam continua experientia con-

probatur. Vnde hinc author intelligi vult quòd testamentū primum (vt pote antiquationi & senectuti subiectum) ad interitū tendebat, sicut & iam interit: testamentū autem nouum (vt pote semper nouum) manet in æternum. æterna enim est gratia, quæ hic inchoatur, & in patria consummatur, semper nouos reddens eos in quibus est.

CAPVT IX.

HAbuit quidem. Deest igitur, & prius. pro. primum. supple testamentum. *Iustificaciones culturæ & sanctum seculare.* pro. mundanum. Appellat iustificaciones culturæ, carimonias & cōditiones requisitas ad dei cultum. sanctum verò mundanum, appellat munditiam in oculis mundi huius: ad differentiam munditiæ spiritualis, quæ est in oculis dei solius. nam vetus testamentum exigebat huiusmodi munditiam mundanam secundum iudicium sacerdotum: puta munditiam per aquam asperisionis, & huiusmodi. Et quoniam tam ad iustificaciones cultus quàm ad munditiam mundanam magna ex parte (& fere ex toto) spectabat tabernaculum, ideo vt rationem horum subiungit. *Tabernaculum enim factum est primum: in quo erant candelabra.* pro candelabrum, & mensa & propositio panum. Quum vnicum fuerit tabernaculum, author distinguit illud in duo, tabernaculum primum scilicet & secundum. & propterea nominat tabernaculum primum: hoc est secundum primam partem in primo ingressu. In quo erant hæc tria: candelabrum à sinistris, ex septem constans lucernis, &c. & propositio panum à dextris: hoc est mensa quedam in qua proponebantur panes septem singulis sabbatis: & mēsa, hoc est altare thymiamatis in medio. Hæc intellige relative ad intrantem. *Quæ dicitur sancta.* Hæc pars prima appellatur sancta. & est pluralis numeri sancta. *Post velamentum autem.* In tabernaculo erant duo velamēta. alterum velamentum erat velut murus tabernaculi in parte anteriori, per quā aditus erat tabernaculi. Et à primo velamēto vsque ad secundū velamentū erat spatium longitu finis 20. cubitorū. & hoc totum appellabatur sancta. Post secundum autē velamētum, totum residuū erat spatium longitudinis decem cubitorū. & de hoc velamento loquitur author. Et spatium post appellat. *Secundum tabernaculum quod dicitur sancta sanctorū, aureum habens thuribulū.* Nescitur vnde author huius epistolæ hoc accepit, scilicet quòd in sanctis sanctorum esset aureum thuribulum. *Et arcam testamenti circūte etiam ex omni parte auro.* Hoc satis cōstat ex sacra scriptura. In qua

*urna aurea habens manna, & virga Aaron quæ fronderat, & tabu-
 le testamenti.* Horum trium quæ dicit esse in arca, vltimum tan-
 tum autoritate sacrę scripturæ habetur. Et ita habetur hoc tã-
 tum, quòd excluduntur reliqua duo: nam terrij Regum octauo
 expresse dicitur, quòd in arca non erant nisi tabulæ testimoniij.
 Vnde iste textus, vt sonat, manifeste contradicit sacrę scripturę.
 nam sonat absq; vlla differentia modi hæc tria esse in arca. quod
 perinde est ac si apertius dixisset, hæc tria esse intus in arca. ¶ Si
 tamē pro reuerentia, quia iam autoritatē obtinuit, placet glos-
 sare, quòd hæc erant in arca, sed non eodem modo (quia solæ ta-
 bulæ intus, virga autē & urna mannae exterius erant in ea. esto.)
 ¶ Forte tamen authorē huius epistolæ fefellit intelligentia scri-
 piuræ Exodi decimosexto de phiala mannae: & Nume. decimo-
 septimo de virga quæ fronderat, mandatur enim vtrobique vt
 seruentur coram testimonio domini, seu coram domino. Ex his
 enim forte credidit hæc in arca seruari. Nescio enim literã ter-
 tij Regũ ad literam saluare cum hoc, nisi iuxta glossam prædi-
 ctã. *Super que.* pro, super quam. videlicet arcam. *Erant Cherubim
 gloria.* Intellige Cherubinos super arcam secundum alas. arca
 enim erat inter Cherubinos: & alæ erant superiores arca. Appel-
 lat autem Cherubinos gloriae, ad differētiam adorationis. non
 enim erant vt adoraretur, sed ad gloriam dei. *Obumbrantia propi-
 tiatorium.* Tabella quædam inter duos Cherubinos tanquam
 gestata ab ipsis (in qua si quis sedisset, pedes posuisset super ar-
 cam) appellatur propitiariũ. erat enim velut sedes dei sine se-
 dente. De qua ad deum dicitur, qui sedes super Cherubin. Sic
 enim Moyse deum omnino infigurabilem adorandum depin-
 xit: non figurando ipsum, sed figurando sedem eius super Che-
 rubim & arcam præceptorũ sub pedibus eius. Et dicuntur Che-
 rubini obumbrantes propitiarium: quia alæ eorũ duæ exten-
 gæ vmbra faciebant tabellæ illi. Quæ ideo appellatur propi-
 tatorium, quia ex adoratione dei ibi propitiatio sperabatur di-
 uina. *De quibus non est modo dicendum per singula.* sed quantum ad
 propositum sufficit. *His verò ita compositu, in priori.* pro, primum.
quidem tabernaculum semper introibant sacerdotes. non laici, non Le-
 uitæ, *sacrificiorum officia.* pro, cultus. Paraphrasi vsus est inter-
 pres, dicendo sacrificiorum officia. *Consummantes.* Incipiebat
 quotidie tam mane quàm vesperi, cultus in altari holocausto-
 rum (quod erat sub diuo ante tabernaculum) offerendo agnum
 in holocaustum: perficiebatur autem cultus tam mane quàm
 vespe

vesperi in altari thymiamatis (quod erat in primo tabernaculo) sacerdote adolente ibi thymiana. Et propterea dicit, quod semper introibant sacerdotes cultus consummantes. *In secundo.* pro, secundum, autem semel in anno solus pontifex non sine sanguine, qui inferius explicatur. *Quem offerret.* pro, offert, pro sua. *Legendum est.* *Pro se & populi ignorantia.* pro, ignorantis. Haec tenus retulit & differentiam tabernaculorum, & diuersitatem officiorum atque dignitatum ministrantium in illis tabernaculis. modo incipit explanare, inchoans ab hoc ultimo: videlicet quod solus pontifex ingrediebatur sancta sanctorum, &c. *Hoc significante spiritu sancto, nondum pro palatam esse sanctorum viam, adhuc priore tabernaculo habente statum.* Hoc factum quod in sancta sanctorum non patebat aditus, significauit spiritus sanctus, quod dum durat primum tabernaculum, dum durat status veteris testamenti, dum durat status caerimoniarum legalium, non est manifestata sanctorum via. via enim sanctorum ad caelestem patriam per mortem Christi aperta est: per quam Christi mortem cessauerunt legalia. Vnde & in morte Christi hoc velum templi scissum est à summo vsque deorsum. *Quae parabola est temporis instantis.* pro, quae similitudo fuit in tempore quod insitit. Status illius tabernaculi exponitur quod fuit similitudo illius temporis, quod tunc currebat. Ita quod habere velamentum representabat dispositionem temporis coeui sibi, quod scilicet quemadmodum velamen claudebat aditum, ita tempus illud erat tempus clausi aditus ad caelum. *Iuxta quam.* pro, quod, supple tempus. *Munera & hostiae offeruntur quae non possunt iuxta conscientiam.* hoc est, intus in anima. *Perfectum facere seruientem.* cultu patriae. Et rationem quare non possunt huiusmodi perfectionem donare subdit: *Solummodo in cibis & potibus & varijs baptismatibus & iustitijs.* pro, iustificationibus, carnis vsque ad tempus correctionis impositis. pro, imposita. Refertur enim participium hoc ad munera & hostiae. reddit siquidem rationem quare munera & hostiae non possunt perfectum facere, quia imposita sunt solummodo in cibis & potibus & huiusmodi exterioribus. Et ne obiiceret, quorsum ergo imposita haec sunt, respondendo huic tacitae quaestioni subiungit, quod non sunt imposita simpliciter, sed vsque ad tempus correctionis, vsque ad tempus quo omnia corrigenda erant, non solum mala, sed imperfecta. haec enim erant corrigenda non tanquam mala, sed tanquam imperfecta. imposita siquidem sunt haec tanquam aetati puerili: ut ex his imperfectis paulatim duceretur ad perfecta.

dd ij

Christus

Christus autem. Explanata significatione velati tabernaculi, consequenter explanat officium Christi, alludendo ad officium legalis pontificis & præferendo. *Assistens.* pro adueniens. *pontifex futurorum bonorum.* Ille erat pontifex præsentium bonorum: Christus autem futurorum in cœlesti patria. *Per amplius.* Duæ dictiones sunt. *Et perfectius tabernaculum.* Legalis pōtifex perges ad sancta sanctorum, transibat per tabernaculū. & propterea de Iesu pontifice dicit, quòd iuit per tabernaculum, tū amplius tum perfectius. Et subiungendo differentiā inter tabernaculū Christi & tabernaculum legalis pontificis dicit, *Non manufactum, id est, non huius creationis.* Ne errares intelligendo per non manufactum, hoc est, increatum, explicat ipsemet, quòd nō intendit increatum, sed non huius creationis, scilicet artificio hominū. huiusce enim creationis erat tabernaculū legalis sacerdotis. Tabernaculum verò per quod noster ingressus est pōtifex, non est artis opus. ¶ Et potes per tabernaculū istud intelligere ecclesiam: quæ est & longe amplior templo Iudæorū (vtpote cōprehēdēs vniuersum mundū) & longe perfectior: vtpote constans ex perfectione animarum. Hāc enim superius appellauit tabernaculū quod fixit deus & non homo. Nihilominus si cœlum intelligas, cōstat tabernaculū esse & amplius & perfectius: per quod Iesus intrauit in sanctissima. Et vtrunque cōstat non esse huius creationis. *Neque per sanguinem hircorum aut. pro. & vitulorum.* Legalis pontifex intrabat sancta sanctorum cum sanguine hircorum & vitulorum: vt præcipitur Leuit. decimosexto. *Sed per proprium sanguinem.* Vide excellentiam. *Introiuit semel in sancta.* Ille quotannis intrabat, iste semel tantum: non in sancta sanctorum, sed in sancta. nō in ea quæ relatiue ad minus sancta dicuntur sancta sanctorum, sed in ea quæ simpliciter & absolute sunt sancta, omnino munda & eleuata etiā à possibilitate cōtrahendi aliquam immunditiā: talia enim sunt ea quæ sunt cœlestis patriæ, in quæ introiuit Iesus merito proprii sanguinis in cruce fusi. *Aeterna redemptione inuenta.* pro, æternam redemptionē inueniens. Quia caremus participio actiuo præteriti temporis, dicimus inueniens: intellige tamen quum inuenit æternam redemptionem per proprium sanguinem. Alij pontifices pro redemptione temporali intercedebāt: Christus autem redemptionem inuenit æternam, non solum quo ad effectum (quia inuenit redemptionem hominum ad vitam æternam) sed etiam quo ad mensuram efficacitæ: quia inuenit redemptionem habentem efficaciam non

respectu

respectu præteritorum tantum, sed respectu futurorum, non ad
 tempus, sed in æternum, si in æternum duraret mundus iste. *Sis
 enim sanguis hircorum aut taurorum.* Hic est sanguis, de quo superius
 dixit, solus pontifex non sine sanguine. de quo etiam paulo
 ante dixit, per sanguinem hircorum & vitulorum. Hoc enim san-
 guine utebatur pontifex in die expiationis: ut dicitur Leuit. deci-
 mosexto. *Et cinis vitule.* Alterum tangit emundationis genus,
 quod fiebat ex aqua in qua erant cineres vitulæ rufæ: ut dicitur
 Num. decimosexto. *Aspersus.* Ad utrumque refertur, sanguinem
 scilicet & cinerem. non quod ipse cinis aspergeretur, sed aqua in
 qua erat cinis. *Inquinatos sanctificat ad emundationem carnis.* hoc
 est, non ad emundationem animæ, sed ad emundationem irregu-
 laritatum. *Quanto magis sanguis Christi, qui per spiritum sanctum,*
 pro æterno. Sanguis Christi contra sanguinem & cinerem ani-
 malium, qui per spiritum æternum, contra mandatum ad pon-
 tifices. Pontifex enim legalis ex statuto legis, Iesus autem non
 ex statuto sed ex spiritu, non temporalis, sed æterno. Et hoc dire-
 cte dicit ad reddendam causam æternæ redemptionis. Ac si aper-
 tite diceret: non est mirum si inuenit æternam redemptionem,
 quoniam in æterno spiritu. *Semetipsum obtulit immaculatum deo.*
 Et est sermo de spiritu sancto qui est æternus, unde redemptio
 facta per Christum habet efficaciam æternam. Et dicit, obtulit se-
 ipsum, contra oblata à pontifice legali. *Emundabit conscientiam
 nostram.* pro, vestram; non corpora vestra. *Ab operibus mortuis.*
 hoc est, peccatis: quæ vere sunt opera priuata vita æterna. *Ad
 seruendum deo viuenti.* ad idoneos reddendum cultui interno
 ipsius dei viuentis. *Et ideo noui testamenti mediator est.* Quia obtu-
 lit seipsum per proprium sanguinem ad emundationem anima-
 rum a peccatis, ideo mediator est noui testamenti. vetus enim
 testamentum externarum erat mundationum: hoc autem quia
 intus mundat, ideo nouum. Et illud quidem terrenæ hæredita-
 tis erat dispositio: hoc autem cœlestis hæreditatis dispositio est.
 & ideo nouum testamentum. ¶ Est autem Iesus mediator noui
 testamenti secundum quod homo, prout obtulit seipsum deo,
 medius inter deum & nos ad noui testamenti participationem.
Ut morte intercedente. ipsius mediatoris. *In redemptionem earum
 prauaricationum quæ erant sub priori.* pro, primo, testamento.
 Imperfectionem legis explicat, mortem Christi specialiter ap-
 plicans ad redimendum prauaricationes etiã Israelitarum quæ
 erant sub lege. hoc enim sonat, quod per legem non fiebat re-

missio peccatorum. Repromissionem accipiant qui vocati sunt aeterna hereditate. Hoc est promissionem accipiant aeternae hereditatis, non terrenae, non solum Israelitae, sed omnes qui vocati sunt. Et est sermo de vocatione quae est effectus praedestinationis: non de illa qua multi sunt vocati, pauci vero electi. *Vbi enim testamentum est.* Manifestat illam particulam, ut morte intercedente. *Mors necesse est intercedat testatoris.* Vbi clare vides quod de testamento proprie ut distinguitur contra pactum loquitur. *Testamentum enim in mortuis confirmatum.* Pro, firmum, est: alioquin nondum valet dum vivit qui testatus est. Quod constat non habere locum in foedere seu pacto. *Vnde nec primum quidem sine sanguine dedicatum est.* Quia mors Christi cum effusione fuit sanguinis (non enim fuit praefocatus, sed clavis crucifixus) ideo illam quoque particulam per proprium sanguinem, manifestat alludendo ad caerimoniam veteris foederis. Et quia pactum illud auctor iste appellat testamentum (sequens textum Graecum septuaginta) ideo dicit, vnde nec primum testamentum sine sanguine dedicatum est. Et hoc declarans narrat rem gestam. *Lecto enim omni mandato legis à Moysse uniuerso populo, accipiens sanguinem vitulorum & hircorum cum aqua & lana coccinea & hyssopo, ipsum quoque librum, in quo legerat. Et omnem populum aspersit, dicens, hic sanguis testamenti quod mandauit ad vos deus.* In Hebraeo tamen habetur sanguis foederis: ut patet Exodi vigesimo quarto. Et hinc (ut praediximus) non paruum argumentum sumitur & quod Graece scripta est epistola, & quod Paulus nunquam viderit illam. *Etiam autem tabernaculum & omnia vasa ministerij, subaudi sacri. Sanguine similiter aspersit. Et omnia pene in sanguine secundum legem mundantur, & sunt sanguinis effusione.* quae scilicet fiebat in sacrificio, offerendo animalia. *Non fit remissio irregularitatum & immunditiarum quas homines incurrebant.* ita quod non solum emundatio tabernaculi, vasorum, &c. sed etiam mundatio hominum requirebat effusionem sanguinis alicuius animalis oblatis. *Necesse est ergo exemplaria quidem caelestium his mundari: ipsa autem caelestia melioribus hostijs quam istis.* Exemplaria caelestia appellat quae exemplata sunt ex caelestibus, tabernaculum & ea quae spectabant ad tabernaculum. talia enim (ut supra dixit) exemplata sunt à caelestibus, & necesse est ipsa mundari his: scilicet sanguine vitulorum & hircorum, &c. Et inde infert quod caelestia ipsa necesse est mundari melioribus hostijs. ¶ Caelestia appellat homi

homines cœlestes: hoc est, electos ad habitandum in cœlis: hæc enim sunt vera cœlestia, figurata per præfata illa exemplata à cœlestibus. Et hæc cœlestia necesse est mundari: quoniã omnes homines immundi sumus, mundati autẽ melioribus hostiis quã hostiã hircorum & vitulorum. Fuit autem hæc longe melior hostia ipse Christus crucifixus: qui dicitur in numero plurali melioribus hostiis: quia virtualiter habet vim omnium hostiarum. *Non enim in mansuetã sancta Iesus introijt exemplaria verorum, sed in ipsum cœlum: vt appareat nunc vultui. pro, faciei, Dei pro nobis.* Rationem reddit eius quod dixerat, ipsa autem cœlestia, ex hoc quod Iesus noster pontifex introiit in ipsum cœlum ad aparendum deo pro nobis. Hinc enim apparet nos electos esse cœlestes: vt pote pro quibus introducẽdis in cœlum, Iesus introiit in cœlum. ¶ Quæ prius dixerat exemplaria cœlestium, modo appellat sancta manufacta exemplaria verorum. Tabernaculum nanque institutum à Moysẽ manufactum erat, & sanctum, & exemplum figurale veri tabernaculi cœlestis in quo deus habitat in hominibus. *Neque vt sape offerat semetipsum & quemadmodum pontifex intrat in sancta per singulos annos in sanguine alieno.* Sententia clara est. *Alioquin oportebat ipsum frequenter pati ab origine mundi.* Et hæc sequela manifesta est. *Nunc autem semel. Supple tantum. In consummatione seculorum.* Non in principio mundi, sed in perfectione seculorum definito à diuina prouidentia. *Ad destitutionem peccati.* Quod est in anima. *Per hostiam suam apparuit.* Hostiam suam appellat immolationem sui ipsius in ara crucis. *Et quemadmodum statutum est hominibus semel mori.* In quacunque die comederis, morte morieris. *Post hoc autem iudicium.* Quo iudicatur homo. *Sic & Christus semel oblatus est.* Moriẽdo in cruce. *Ad multorum exhaurienda.* Pro tollenda, peccata. *Electorum scilicet. Secundo sine peccato apparebit.* Hoc est, sine similitudine carnis peccati apparebit: apparebit enim sine carne corruptibili, ad differentiam primi aduentus, in quo apparuit in similitudine carnis peccati. *Omnibus expectantibus se in salutem.* Superfluit omnibus. Et est sensus: apparebit in salutem expectantibus se: ad differentiam reprobatorum, non expectantium Iesum, imò nolentium quod veniret: quibus & apparebit, sed non in salutem, sed in iudicium damnationis æternæ.

Vmbra enim habens lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum, per singulos annos eisdem ipsis hostijs quas offerunt indefinenter, nunquam potest accedentes perfectos facere. Aduerte quod de lege loquitur. Non enim ait quod umbram habent sacrificia, sed umbram habens lex. ¶ Lex ergo Moyſi describitur habens futurorum bonorum in cœlesti patria umbram, non ipsam imaginem rerum. Non dicit non ipsas res, sed non ipsam imaginem rerum: ut intelligamus differentiam inter legem veterem & nouam: quod illa habet umbram bonorum cœlestis patriæ, hæc autem est vera imago eorundem. Umbra siquidem imperfectissime repræsentat id cuius est umbra: imago autem propinque repræsentat id cuius est imago: quoniam assimilatur illi: & multa per veram imaginem alicuius hominis cognoscimus de ipſo homine, quæ per umbram non cognoscuntur. Lex quidem promittendo bona in terra promissionis, umbram quandam promittit bonorum cœlestis patriæ. lex autem noua & verbis ipsam cœlestem patriam promittit, & in sua substantia (quæ est gratia spiritus sancti diffusi per charitatem in cordibus nostris) est similitudo vitæ cœlestis. Ipsa igitur lex talis existens naturæ quod umbram habet futurorum bonorum, proportionaliter etiam præsentia bona spiritualia, nec conferre potest per sacrificia sua: non potest enim perfectos facere accedentes ad sua sacrificia, quæ per singulos annos indefinenter offerunt. Et loquitur ad literam de sacrificio expiationis, quod decima die mensis septimi à summo pontifice offerrebat singularis annis. Perfectos autem dicit quo ad animam. Et hanc legis impotentiam manifestat subiungendo, *Alioquin cessassent offerri: ideo quod nullam haberent ultra conscientiam peccati cultores semel mundati.* Hoc est, alioquin lex iussisset cessare oblationem pro mundatis, eo quod cultores semel mundati nullam haberent ultra conscientiam peccati. Intellige formaliter: consistit enim vis rationis in hoc quod lex ordinauit cultores etiam eosdem singulis annis offerre idem sacrificium. hinc nanque sequitur quod si sacrificium illud mundasset cultores à peccato, non iussisset lex cultores semel mundatos idem offerre: quoniam tales non indignissent iterato sacrificio. Et propterea sequitur quod cessassent offerri à semel mundatis.

¶ Nec minuitur efficacia rationis ex hoc quod semel mundati poterant iterum peccare, ac per hoc indigerent iterata oblatione: quoniam vis rationis consistit in formali ratione cultorum semel

semel mundatorum, quos lex non iuberet singulis annis offerre si fuissent mundati. Et propterea in principio huius capituli dixi notandum esse quod de lege loquitur. Vnde & mandatum legis subiungit aduersari ue. *Sed in ipsis.* Scilicet hostiis. *Commemoratio.* Non remissio. *Peccatorum per singulos annos fit.* Superfluit fit, sine verbo textus est. Ex hoc enim quod per singulos annos existente eodem pontifice, commemoratio peccatorum fit in illo sacrificio, & multi de populo sunt illimet, habetur, quod nec pontificis nec illorum facta sunt remissio peccatorum.

Quare autem per huiusmodi sacrificiū non auferretur peccatum, subiungit, *Impossibile enim est sanguinem taurorum & hircorum auferre peccata.* Non sic est in noua lege, in qua sanguinæ Christi auferuntur peccata. *Ideo ingrediens mundum dicit.* Confirmat hæc autoritate Psalmi 40. Et de Melsia dicit: ideo ingrediens mundum: eo quod filius dei ingressus est mundum quum verbū caro factum est, prius enim erat supra mundum: & factus est caro, factus est pars mundi. *Hostiam & oblationem nolusti.* Deum alloquitur Melsias. Et per hostiam intelligit sacrificia pacifica: per oblationem vero in animatorum oblationem: vt thymiamatis, thuris, &c. *Corpus autem aptasti mihi.* Et hinc quoque apparet quod Grecè scriptur author huius epistolæ iuxta translationem 70. nam in Hebræo habetur, aures fodisti mihi. Corpus habile ad obedientiam datum sibi confitetur. *Holocaustrumata & pro peccato non tibi placuerunt.* Omnia sacrificiorum genera complexus est quæ in lege habentur: dicendo hostiam & oblationem, holocaustumata & pro peccato: & cuncta repulsa à deo dicit. *Tunc,* quum hæc tibi non placuerunt. *Dixi.* Ego filius. *Ecce venio.* In mundum. Hoc enim fuit tempus incarnationis. *In capite libri.* In Hebræo habetur in volumine libri. *Scriptum est de me.* Non venio ex improviso, non faciam nisi prout scriptum est de me, filius quidem hominis vadit vt scriptum est de illo. *Vt faciam deus voluntatem tuam.* Ecce ad quid venio, ecce quid scriptum est de me. *Superius dicens.* Applicat author ad propolitū autoritatem inductam. *Quia hostias & oblationes, & holocaustumata & pro peccato nolusti, nec placita sunt tibi quæ secundum legem offeruntur.* Vtpote imperfecta, & non habentia vim tollendi peccata. *Tunc dixi.* Pro, dixit scilicet Melsias. *Ecce venio vt faciam deus voluntatē tuam: auferi primū vt sequens.* pro, secundum, statuat. Ad hoc enim prophetica verba attulit vt ostenderet Melsiā ex aduerbio tunc, auferre primum testamentum vt statueret secundum: quia tunc

aduenerat

a iuenerat tempus vt faceret dei voluntatē, quam non faciebant sacrificia veritatis testamenti. Vnde & de ista voluntate subiungit, *In qua voluntate sanctificati sumus per oblationem corporis Christi Iesu semel.* Explicat esse voluntatem dei voluntatem mūdationis nostræ à peccatis, quā non efficiebant antiqua sacrificia, sed eam efficit oblatio corporis Christi Iesu in cruce, non iterata nec iteranda, sed semel. *Et omnis quidem sacerdos præsto est. pro, stat, Quotidie ministrans, & easdem sepe offerens hostias, qua non.* Pro, nunquam. *possunt auferre peccata.* Hactenus de sacrificio expiationis, quod semel in anno per pontificem fiebat, profecutus est: modo de iugi sacrificio (quod tum mane tum vesperi fiebat) idem dicit quo ad efficaciam remittendi peccata. Et propterea dicit, & omnis sacerdos: offerre enim quotidianum sacrificium agni, cōmune erat cuilibet sacerdoti. ¶ Et dicit ac quotidie ministrans (bis in die) & easdem hostias, quia semper offerebat agnum. *Hic autem vnā pro peccatis offerens.* pro, vt obtulit, *Hostiam in sempiternum.* Est enim participium præteritum actiuum, quo caremus. Differentiam explicat inter Iesum & sacerdotem quotidianam: ille sepe easdem hostias & quotidie, hic autem vnā pro peccatis vt obtulit hostiam semetipsum, non quotidianam, sed in sempiternum: hoc est, sempiternæ efficacix. *Sedet.* pro, sedit, *in dextera dei.* De illo dixit quod stat ministrans: de hoc dicit quod vt vnā obtulit hostiam sedit in dextera, quod superius expositum est. *De cætero expectans donec ponantur inimici eius scabellum pedum eius.* Ne putares quod sedit in dextera dei iterū quandoque sacrificaturus, dicit quod expectat ad perfectionē sui regni donec ponantur inimici eius scabellum pedum eius: hoc est, totaliter subiecti illi. Tunc enim regnabit in omnibus, & non solum in dextera dei. *Vnā enim oblatione consummauit in sempiternum sanctificatio.* Pro, eos qui sanctificantur. est enim participium passiuum præsentis temporis, quo caremus. Ideo post vnā oblationem sedit in dextera dei expectans, & cæt. quia vnica oblatione perfecit eos qui mundantur, perfecit autem in sempiternum. Et propterea nō est opus vt iterum offerat. *Constatatur autem nō.* pro, testatur autem nobis, & spiritus sanctus. Tractat repetēdo auctoritatem superius inductā ex Hiere. 31. c. tractando illud verbum post. Vnde & subiungit, *Postquam enim dixit. pro,* post enim prædixit. Testatur siquidem nobis spiritus sanctus, quia prædixit post dies illos. Verba sunt spiritus sancti apud Hieremiam.

Hoc enim testimonium, quod testabor ad illos post dies illos, dicitur

de ierem.

dominus. hoc est, dies veteris testamēti. Dabo, pro, dans, *leges meas in corde eorum, & in mentibus eorum superscribam eas: & peccatorum & iniquitatum eorum iam non recordabor amplius.* Superfluit iam. Ad hoc attulit hæc verba spiritus sancti: videlicet post dies illos, quum dabo legem nouam, peccatorum & iniquitatum eorum nō recordabor amplius. Vnde & subdit: *Vbi autem horum remissio, iam non est oblatio pro peccato.* Hoc est quò tendebat author, quod ex eo quod in lege noua facta est remissio peccatorum per oblationē Christi, iam nulla superest oblatio pro peccato. Fieret enim iniuria oblationi Christi, tanquam minus sufficienti. ¶ Nec propterea nouitie mireris quotidie offerri sacrificium altaris in Christi ecclesia: quoniā non est nouum sacrificium, sed illud ætæ quod Christus obtulit cōmemoratur: præcipiente ipso, hoc facite in mei cōmemorationem. Sacramenta quoque omnia nihil aliud sunt quàm applicationes passionis Christi ad suscipiētes. Aliud autem est iterare passionē Christi, & aliud iterare cōmemorationem & applicationem passionis Christi. *Habentes itaque fratres fiduciam in introitu. (seu in introitum) sanctorum in sanguine Christi, pro, Iesu, quam, pro, quem, initiatus nobis viam nouam & viuētem per velamen, id est, carnem suam & sacerdotem magnum super domum dei.* Hortari incipit ex dictis, & eo quod habemus duo: alterum est fiducia in introitum sanctorum: alterum est sacerdos magnus super domum dei. ¶ Et fiduciam quidem habere nos dicit ad introeundū in sancta, nō ob propria merita, sed in sanguine Iesu. Et dicit hæc alludendo ad ritum veteris testamenti. Tunc enim fiducia ingrediendi in sancta erat in sanguine vituli & hirci, & erat propria pontifici: nunc autem fiducia hæc cōmunis est omnibus ingrediendi in sancta (quæ verè sunt sancta) cœlestia in sanguine Iesu. Et de eodem introitu subiungit, quem initiatus nobis: hoc est, quem innouauit nobis. Quia solū pontifici olim concessus erat introitus, ideo authorem tantæ nouitatis explicat, quem initiatus nobis, proculdubio Iesus. Et ne introitum corporalem intelligeres, explicauit eundem esse viam nouā & viuētem. Viā charitatis & gratiæ (quæ perficitur per gloriam) viam nouam & viuētem appellat. Et nouam quidē contra vetustatem peccati. Viuentem autem quoniam in actibus vitalibus animæ consistit: dilectione scilicet & intelligentia dei. ¶ Et vt nihil permittat figuræ, adiungit per velamen: explicando, id est carnem suam. Per velamen enim erat ingressus in sancta sanctorum: & Iesus per carnem suam, qua velatur eius diuinitas

diuinitas, innouauit nobis introitum in sancta. ¶ De sacerdote autem dicit quod est magnus: ut pote super omnes pontifices. Et quod est super domum dei, comprehendente uniuersam ecclesiam, & non tantum domum Israel. Et rursus dicendo super domum dei, colligit superioritatem quam dixerat respectu Moysi. Iesus enim magnus sacerdos super domum dei: ille uero famulus in domo dei. *Accedamus*, pro, accedimus, cum uero corde in plenitudine fidei. Explicat qualis est accessus ad introeundum in sancta, habentium duo predicta, & dicit quod habentes haec duo, accedimus ad ipsa sancta cum his conditionibus. Prima est cum uero corde in plenitudine fidei, in qua comprehenditur plena fides (quae est in intellectu) cum ueracitate cordis: hoc est uoluntatis. Ita quod non ficto sed uero corde, non fides sed plena fides habetur ab accedentibus. *Aspersi corda a conscientia mala*. Ad ritum ueritatis testamenti alludit: in quo qui tetigerat morticinum, aspergebatur aqua cineris uitulae iuxta. *Aspersi inquit non corpora sed corda*: non a corporali tactu morticini, sed a conscientia mala, accedimus. Et haec est secunda conditio: addens ad plenam ex uero corde fide, munditiam a conscientia mala. *Et abluti corpus aqua munda*. Et hoc alludit ad ueterem caeremoniam: qua irregularis abluebatur corpus aqua munda, postquam aspersus fuerat aqua sacra. Et intendit per hoc quod accedimus intus bene dispositi quo ad fidem & quo ad conscientiam, & tertio abluti corpus per sacramentum baptismi aqua munda. Talis est enim accessus ad introeundum in sancta, & pro his seruandis hortatur ad ea quae sequuntur. *Teneamus spei nostrae confessionem indeclinabilem*. Superfluit nostrae. Non dicit teneamus spem (quoniam haec in fiducia clauderetur) sed dicit spei confessionem: quae potest multipliciter impediri ob varias aduersitates. Et exigit tenendam confessionem spei inflexibilem: ut nec prosperis nec aduersis nutet, vacillet aut flectatur. *Fidelis enim est qui promissit*. Optima ratio ad seruandam confessionem spei. *Et consideremus inuicem in prouocationem charitatis & bonorum operum*. Praeter extrinseca impedimenta confessionis speratae felicitatis per Christum, interna tollit impedimenta inuidiae ac superbiae: qua qui considerat alium meliorem aut magis acceptum aliis, & inuide prouocat eum aut alios aduersus eum. Contra hanc pestem dicit: Considerantes inuicem in prouocationem charitatis, non inuidiae: & consequenter in prouocationem bonorum operum, & non in prouocationem offensionum seu lationum. Unde & sequitur: *Non deserentes collectionem*, pro, congregationem, *Nostram: sicut conuersus est qui-*
busdam

Inſilau. Affectus enim superbix aut inuidix parit defeſionem ſocietatis. Et vt textus inſinuare videtur, quidam tunc temporis huiusmodi paſſionibus aſti, deferebant eccleſiam, videtes alios præferri ſibi, aut ſe minus æſtimari. Quod pluries accidere videmus in collegiis. *Sed conſolantes.* Non ſolum non deferentes, ſed conſolantes exigat eccleſiam. *Et tanto magis quanto videritis.* pro, videritis, *appropinquantem diem.* De die retributionis pœnæ vel premij eſt ſermo. Et cõtinue magis appropinquare videmus diem mortis, nam tunc erit cuiuſque iudiciũ æternũ. *Voluntariè enim peccantibus nobis poſt acceptam notiã veritatũ, iam non relinquatur pro peccatis hoſtia.* Quemadmodum ſuperius dixit qd impoſſibile eſt ſemel baptizatos renouari iterũ ad pœnitentiam, crucifigentes, & c. ita modo dicit qd ſi poſt acceptam notiã veritatũ peccamus, non relinquatur pro peccatis hoſtia, quoniam Chriſtus nõ eſt iterũ crucifigendus. Eadem ſiquidẽ ſententia eſt ſub alijs verbis: ibi ſub reuicifixionis nomine, hic ſub nomine hoſtiæ pro peccatis. ibi renouatio baptiſmi reuicifixionem, hic iterata hoſtia, pro peccatis rebaptizationem infert. Peccantes enim ante baptiſmum, manet hoſtia pro peccatis quæ cõmunicatur in baptiſmo: peccantibus autẽ poſt baptiſmum, nõ relinquatur hoſtia pro peccatis: quia non poteſt eis communicari per baptiſmum. *Terribilis autem quedam expectatio iudicij.* ſubaudi relinquatur. *Et ignis æmulatio.* Ignis inferni appellatur ignis æmulatio, pro quãto à zelo diuino procedit. *Quæ.* pro, qui, *conſumptura eſt aduerſarios.* Explicat de quo igne loquitur: de illo ſcilicet qui voraturus eſt inimicos Chriſti. *Irritam quiſ faciens legem Moysi, ſine vlla miſeratione duobus vel tribus teſtibus moritur.* Argumentatur ex pœna ſtatuta tranſgreſſoribus legis Moysi, argumento à minori. vnde & ſubdit: *Quanto magis putatus deteriora mereri.* pro, merebitur. *ſupplia qui filium dei conculcauerit.* hoc eſt, beneficium gratiæ per filium dei collatum conculcauerit peccato. *Et ſanguinem teſtamenti pollutum.* pro, communem (ſeu immundum duxerit) in quo ſanctificatus eſt. Hebræi immundum appellant cõmune. Prius dixerat iniuriã irrogatã diuinitati Chriſti, nominando filium dei. Modo iniuriã irrogatã humanitati eiũdem explicat, nominando ſanguinem noui teſta mēti, in quo ſanguine mundificati ſumus. Et demum iniuriã ſpiritui ſancto irrogatã ſubiungit, dicendo: *Et ſpiritui gratiæ contumeliã fecerit.* Et eſt ſermo exaggeratiũs peccati quod committitur à baptizatis. Has enim omnes

omnes deformitates aggravantes illud habet, quantum est ex circumstantia in gratitudinis cōtra beneficium in baptismo susceptum. Et hinc habes quā gravius peccet Christianus eodē peccati genere (puta adulterij seu furti) quā nō Christianus. Et est sermo de peccatis mortalibus: quoniam solum peccatū mortale proprie loquēdo iniuriam infert spiritui gratiæ, filio dei, &c. *Scimus enim eum qui dixit, Mihi vindictam.* pro, vindicta. supple referuatur. Nullus enim iuste vindicat nisi deus, aut diuina auctoritate. *Et ego retribuam.* Superfluit &. Ex cantico Moyſi sumpta est hæc sententia. *Et iterum.* Aliam affert ex psalmis auctoritatem. *Quia iudicabit dominus populum suum.* Superfluit quia. Ne putares vindictam diuinam in extraneos tantū fore, subiunxit q̄ etiam iudicabit dominus populum suum, & vindicādo & præmiando. *Horrendum est incidere in manus dei uiuentis.* Non cōtradicit Dauidi qui elegit incidere potius in manus dei. Sed iste loquitur in futura vita: Dauid autē in præſenti. Præſentis enim vitæ tēpus est tempus misericordiæ: futuræ autem est tēpus exacti iudicij. Et propterea horrendum est peccatoribus incidere in vita alia in manus dei uiuentis. Quibus oprandum est in hac vita suscipi in manus dei uiuentis. *Rememoramini autem pristinos dies.* Temperat eot minas, recordatione bonorū operum & passionum. *In quibus illuminati.* Explicat quos pristinos dies ad memoriā reuocat, scilicet post gratiam baptismi habitam. hanc enim gratiam per illuminationē significat, *Magnum certamen sustinistis passionum.* Illos recolite dies, in quibus post baptismi gratiam sustinistis magnum certamen afflictionum, dupliciter. *Et in altero quidem opprobriis & tribulationibus spectaculum facti.* Ecce primus modus quo publicis afflictionibus & contumeliis estis facti spectaculū, proculdubio populis. *In altero autem socij taliter conuersantium estis.* Alter modus est q̄ estis associati Christianis conuersantibus taliter vt fierent spectaculum & ludibrium populi. Et hoc secundum ab experientia declarat. *Nam & vinculis meis compassi estis.* De primo autem subiungit: *Et rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis.* Confiscationem bonorum rapinam appellat: quia verē rapina est cum ex iniusta causa fit. Vt in proposito, quia Christiani erant sic affligebātur. *Cognoscetes vos habere meliorem & manentem substantiam.* Deest, in cælis. Ideo cū gaudio, quia cognoscebatis vos habere substantiam omnium temporalium facultatum, tum meliorem, tum manentem, vt pote in cælis. Cælestes enim diuitiæ longe sunt meliores terrestribus: &

illæ

illæ
quæ
lum
men
amit
gnat
dic
dic
facie
nis m
venit
tent
quat
temp
pro,
decla
fide,
xerit
comp
quod
mea,
subtr
subin
adue
subtr
iuxta
perd
nis d
dei in
acqu
dum

E
dus r
aggr
ficipe
rum
rerū
cat. N

illæ æternæ, istæ temporales. ¶ Aduerte prudens lector ne ex eo quod author dicit, nam & vinculis meis compassi estis, arguas Paulum intelligi: quoniam vincula cōmunia fuerunt multis. Et Clemens ipse cuius dicitur hæc epistola, in vinculis fuit. *Nolite itaque amittere. pro, ne itaque abiiciatis, confidentiam vestram, quæ magnam habet remunerationem.* Sententia clara est: & clare pendet ex dictis. *Patientia enim vobis necessaria est.* Modum perseuerandi in dicta confidentia, astruit pendere ex patientia. *Et voluntatem dei facientes. tolerando aduersa. Reportetis promissionem, remunerationis magnæ. Adhuc enim modicum aliquantulum, qui venturus est veniet & non tardabit.* Ex Abacuc secundo sumpta est hæc sententia. Et affertur ad prouocandum ad patientiam ex appropinquatione aduentus Iesu. Facilius enim toleratur quod modico tempore tolerandum prædicitur. *Iustus autem meus ex fide, viuet.* pro, viuet. Et superfluit meus. Et hoc ex Abacuc ibidem. quod declaratum est ad Romanos I. Est enim sensus quod iustus ex fide, non iustus ex operibus legis, est ille qui viuet. *Quod si subtraxerit se.* pro, quod si subtrahetur, *non placebit anima mea.* pro, non complacebit anima mea in illo. Sententia tamen eadem redit. quod si vir iustus ex fide, subtraxerit se à iustitia fidei, anima mea, inquit deus, non complacebit in illo. *Nos autem non sumus subtractionis filij in perditionem.* Superfluit filij, quanuis aptissime subintelligatur, *sed fidei in acquisitionem animæ.* Si prudens lector aduerteris citata, quatuor attulerat: videlicet fidem & vitam, subtractionem, & non complacentiam diuinam. Et propterea iuxta duo vltima dicit negatiuam, non sumus subtractionis in perditionem. Displicentiam enim diuinam perditionem hominis declarat. Et loco primorum duorum dicit affirmatiue, sed si dei in acquisitionem animæ: explicando quod illud viuet, est acquisitio animæ. vt & hinc accendat Hebræos ad perseuerandum in confidentia cæpta.

Est autem fides. Dixerat quod iustus ex fide viuet: & explicauerat nos esse fidei ad acquirendam animam. totum ergo pondus rei in fide consistere dixerat. Et propterea tractatum de fide aggreditur. *sperandarum.* pro, earum, quæ sperantur. Est enim participium præsentis tēporis passiuum, quo caremus. *Substantia rerum, argumentū non apparentium.* hoc est, fides est sustentatio earum rerum quæ sperantur. Hypostasis enim & id quod sustentat significat. Nec hæc particula eget probatione: quoniā quascunque res
spe

speramus in alia vita, sustentantur in nobis fide. ¶ Quod autē dicitur argumentū non apparentium, latiorē campum ostendit esse fidei quatenus argumētum quā quatenus substantia. Nam sub non apparentibus comprehenduntur & res quæ sperantur, & res quæ non sperantur. Pœnas enim inferni, æterna supplicia nullus sperat: & tamen sunt sub numero eorū quæ non videntur in præsentī statu. Fides ita quæ quatenus suscitatio nostra est, eas res respicit quæ sperantur: quatenus autē argumentum (hoc est, ratio quædam) est, nō parit euidentiā, vt parit ratio demonstratiua, sed terminatur ad res quæ nō videntur dum creditur, dum earum est fides. *In hac enim testimonium consecuti sunt senes, pro, seniores.* Dixerat, nos autem sumus fidei. Et propterea decurrēdo ab exordio mundi, intendit monstrare iustos omnes fuisse fidei. Et propterea dicit primo in genere q̄ seniores in hac (scilicet fide) acceperunt testimonium. Nec explicat cuius rei: quoniam diuersarum rerum testimonium diuersi acceperūt à deo per fidem. *Fide intelligimus aptata esse secula verbo dei, vt ex inuisibilibus visibilia, pro, vt ex nō apparentibus apparentia, fierent.* Magnam differentiam esse constat inter inuisibilia, & non apparentia. Multa enim sunt secundum se visibilia, quæ tamen sunt non apparentia. Et similiter inter visibilia & apparentia. Nam multa visibilia sunt quæ non apparent. ¶ Modum descriptum à Moyse in principio Genesis dicit author à nobis fide intelligi. Fide, inquit, intelligimus, & nos & seniores, aptata esse secula. Non dicit creatum esse mundum, sed aptata esse secula. Opera enim distinctionis & ornatus (quibus tempora aptata sunt) significat, nam in aptatis sex diebus aptata intelligimus omnia secula. ¶ Quod autē dicit verbo dei, ad literam significat verbum dei expressum à Moyse, dixit dominus, fiat lux. & idem in singulis sex diebus repetendo, dixit deus, fiat firmamentum, fiant luminaria, &c. Hoc enim verbo aptauit sex dies. ¶ Quod autē subdit, vt ex non apparentibus apparentia fierent, significat & primo quidē die ex non apparentibus creatis cœlo & terra cooperata aquis, facta apparentia creando lucem. Et similiter in singulis diebus nō apparentia facta sunt apparentia. Author enim ad modum quem Moyse refert spectat. Et quia Moyse post creatum cœlum & terram omnia ex præiacenti materia fieri describit, ideo author dicit quod intelligimus aptata esse secula verbo dei, sic vt ex nō apparentibus, quasi latentibus, fierent apparentia. Si autem perspicaciorem sensum exigis, scrutare principium

cipiū Genesis. Satis est hic superficie tenus tetigisse. Fide plurimā
 hostiam Abel quā Cain obtulit deo. Interpres dictionem compara
 tiuam mutauit in superlatiuam: ne diceret plurem hostiam, di
 xit plurimam hostiā. Et ex hac dictione apparet differentia in
 ter hostiam Abel & Cain: quòd ille parum obtulit fructus terræ
 deo, iste autē plus obtulit fructuū ouium. Et propterea signifi
 catur avaritia Cain & liberalitas Abel erga religiosam obla
 tionem. Per quam testimonium consecutus est esse iustus, per quam ho
 stiam fide oblatam, consecutus est testimonium quòd est iustus.
 Quomodo autem consecutus sit hoc testimonium, subiungit,
Testimonium perhibente. Deficit de. *Muneribus eius deo.* Dicitur
 em̄ in Genesi q̄ respexit deus ad Abel & munera eius. Et signū
 sensibile quo respexit, creditur ignis cœlestis accendens sacrifi
 cium. Sic enim testimonium manifestum perhibuit de muneribus
 eius deus: ac per hoc, quòd esset iustus. Et per illam defunctus
 adhuc loquitur. hoc est, per meritum illius fidei defunctus Abel
 adhuc loquitur, in Genesi dicente deo: Ecce sanguis fratris tui
 Abel clamat ad me de terra. Fide Enoch translatus est, vt creditur
 in paradysum terrestrem. Ne videret mortem, sicut alij tunc tem
 poris. Et non inueniebatur, nec viuus nec mortuus. Quia transtulit
 eum dominus. Res gesta narratur scripta Gen. quinto. Ante trans
 lationem enim. Deficit, suam, testimoniū habuit placuisse deo. Probat
 quòd fide translatus est, quia in Genesi antequam transferetur
 scribitur de ipso quòd placuit deo. Sine fide autem impossibile est
 placere deo. Superfluit deo: quanuis subintelligatur, Credere enim
 oportet accedentem ad deū quia est, & inquirentibus se remunerator sit.
 Duo oportet credi nō à quolibet grato deo, sed à quolibet acce
 dente ad deum. Ad differentiam eorum qui iam sunt conjuncti
 cum deo: quos non oportet hæc credere. ¶ Alterum est quòd
 deus est. Qui enim nō credit deum esse, nūquā accedet ad eum.
 At si obieceris hoc, non congruere iis qui euidenter cognoscūt
 demonstratiua scientia deū esse. Tales enim quum videant deū
 esse, impossibile est, quòd credant deū esse: quum fides sit argu
 mentum rerum non apparentiū, Solutio est, quòd doctrina hæc
 in communi datur: & propterea dicitur in cōmuni, quòd oportet
 credere, quia est. Longe autē melius esset si non crederet, sed
 sciret quia est, sed hoc rarum aut rarissimum est. ¶ Alterū est,
 quòd inquirentibus se remunerator sit, proculdubio singulis sin
 gillatim in futura vita. Et hoc oportet fide teneri: quoniā nulla
 sciētia speculatiua ad hoc attingere potest: & sine huius rei fide

nullus accedit ad deum. Hec duo credere necessarium fuit omni
 tempore à principio mundi. Alij autem in speciali (vt deum esse
 trinum & vnum, & mysteriū incarnationis, & alia huiusmodi)
 non fuit omni tempore necessarium credere: sed prout deus suc
 cessiue reuelauit, creuit explicatio fidei, creuit & extensio credē
 dorum necessario. *Fide Noe responso accepto.* Tertius ante dilu
 uium iustus inducitur Noe: *Deus quæ adhuc non videbantur.*
quæ scilicet in diluuiō euenerunt. Et hinc apparet diuino oracu
 lo edoctum fuisse Noe. *Metuens aptauit arcam in salutem domus*
sue. id est, familiæ suæ. *Per quam.* scilicet fidem. *Damna*
uit mundum. damnabilem mundum monstrauit non credentem
 sibi. *Et iustitiæ quæ per fidem est, hæres est institutus.* In ipso enim
 solo (connumerando suos cum eo) remansit iustitia quæ per fi
 dem est, mortuis omnibus in diluuiō. Et propterea ipse fuit in
 stitutus hæres omnium priscorum iustorum, quatenus iusti iustitia
 fidei. *Fide qui vocatur Abraham, obediuit in locum exire, quem acce*
pturus erat in hereditatem. Res gesta scripta Genesis duodecimo
 (egredere de terra tua, &c.) tangitur. vnde & subditur, *Et exiit*
neiciens quò iret. Dixerat enim deus, & veni in terram, quam
 monstrauro tibi. *Fide demoratus est in terra promissionis tanquam*
aliena, in casulis. pro, tentoriis, habitando, cum Isaac & Iacob coha
 redibus promissionis eiusdem. hoc est, quòd similiter Isaac & similiter
 Iacob habitauit in tentoriis in terra promissionis tanquam
 aliena. Et rationem modi habitandi (videlicet in tentoriis
 peregrino more) subiungit fidem, dicendo, *Expectabat enim fun*
damenta habentem ciuitatem. Verbis Psalmistæ vtitur, funda
 menta eius in montibus sanctis. De hac enim ciuitate loquitur,
 expectabat ciuitatem habentem fundamenta. quæ procul dubio
 est ecclesia triumphans. *Cuius artifex & conditor deus.* Deus
 enim conditor est cælestis ciuitatis: & miro spiritus sancti ar
 tificio ipsam disposuit. *Fide & ipsa Sara sterilis virtutem in con*
ceptione seminis accepit. Superfluit sterilis. *Et præter tempus ata*
tis. Deest, peperit. Rem gestam narrat satis notam. *Quoniam*
fidelem credidit esse eum qui promiserat. Propter quod & ab vno cri
 pro nata, sunt: & hoc. pro, & ipsa. Est enim nominatiuus plu
 ralis neutri generis. *Et mortuo tanquam sidera cæli in multitudi*
nem, & sicut arena quæ est ad oram maris innumerabilis. Sensus
 est, quòd propterea ab vno Abrahâ nata sunt multa millia ho
 minum, & ipsa multa millia nata tum ex mortuo: hoc est, ex
 effocto & mortuo corpore quo ad vim generatiuâ. Et multitu
 dinem

dinem iuxta promiffiones factas Abraham, explicat ex multitudine syderum & arenæ. *Iuxta fidem defuncti sunt omnes isti.* Abraham, Isaac, & Iacob. *Non acceptis.* pro non accipientes, *promiffiones.* tum possessionis terræ, tum præcipuæ gloriæ Mefiæ. *Sed à longe eas aspicientes.* Directe pronomen eas, demonstrat fpectantia ad Mefiam. *Et falutantes.* Non folum fpectabant eas à longe, fed etiam à longe venerabantur, velut falutando. *Et confitentes quia.* pro, quòd, *peregrini & hospites funt fuper terram.* Confitebantur enim factò (habitando fcilicet in tentoriis, & nõ in domibus) fe efle hospites & peregrinos in terra. Et hinc arguit. *Qui enim hæc dicunt,* & factò & verbo : vt patet Genefis vigefimotertio de Abraham, & vigefimofexto de Isaac, & quadragefimofeptimo de Iacob. *Significant fe patriam inquirere.* Non enim homo peregrinatur vt femper peregrinetur. *Et fi quidem illius meminiffent, de qua exierant, habebant vtiq; tempus reuertendi.* Argumentatur quòd ratio quare dicebant fe & verbo & factò peregrinos, non erat ex eo, quòd intenderent reuerti ad propriam patriam terreftram, videlicet Chaldæam feu Mefopotamiam : quia habebant opportunitatem reuertendi in illam : ac per hoc non peregrinandi. *Nunc autem meliorem appetunt, id eft cœleftem.* Ideo fe peregrinos toto tempore dicebant, quia meliorem patriam appetebant, fcilicet cœleftem. Et hoc manifefat ex diuino testimonio. *Ideo non confunditur.* pro, erubefcit, *deus vocari deus eorum.* Magna gratia, & quodammodo demiffio dei, vt qui natura eft vniuerforum deus, non erubefcat hanc appropriationem, vt vocetur deus iftorum trium : deus Abraham, deus Isaac, deus Iacob. *Parauit enim illis ciuitatē.* Ideo non erubefcit vocari deus iftorum : quia eft deus iftorum vt ciuium cœleftis patriæ quam illis parauit. quo modo non potefit vocari deus omnium. *Fide obtulit Abraham Isaac quum tentaretur.* Historia clara eft. *Et vniogenitum offerbat.* Vniogenitum appellat ex Sara : quæ fola erat proprie vxor. nam aliæ concubinae erant. *In quo.* pro, qui. De Abraham enim loquitur. *Promiffiones fufceperat.* Et declarando promiffiones, fubiungit, *Ad quem.* fcilicet Abraham. *Dictum eft quia.* pro, quòd, *in Isaac vocabitur tibi femen.* Ad magnificandum Abraham fidem hæc explicat. *Arbitrans.* pro, arbitratus, *quia.* pro, quòd, *& à mortuis fufcitare potens eft deus.* Fidem Abraham tantam explicat quòd arbitrabatur omnino verificandam promiffionē fibi factam à deo (in Isaac vocabitur tibi femen) etiam immolando ipfum Isaac.

Et ne hanc fidem impossibilē putares, dicit quòd perpendebat deum posse resuscitare à mortuis ipsū Isaac immolatū, ad hoc ut impleretur promissio seminis. *Vnde eum & in parabolam. pro, similitudine, accepit, hoc est, & propter tām fidē accepit ipsū Isaac in similitudine futuri Messiae.* Immolatio enim illa, salua Isaac vita, immolationis Messiae similitudo fuit: in qua caro per arietem significata, occisa est, ipsa autē Messiae persona viua mā sit, utpote hypostasis diuina. *Fide & de futuris benedixit Isaac, Iacob & Esau.* Exponit utraq; benedictionē spectasse ad futura. Spectabat enim ad populos nascituros ex ipsis, Historiam cum benedictionibus diffuse habes in Genesi. *Fide Iacob moriēs, singulos filiorum Ioseph benedixit.* Et hoc circa finem Genesis habetur. *Et adorauit fastigium virgæ eius. pro, & adorauit in fastigiū virgæ suæ.* Sic habetur in Græco. Et est sensus q̄ Iacob adorauit, incur uauit se adorādo, versus fastigium virgæ propriæ, in qua sustentabatur. In Hebræo tamen habetur & incur uauit se Israel ad ca put lecti. Ita quòd fastigiū virgæ posuit loco caput lecti. *Fide Ioseph moriens de profectione. pro, exitu, filiorū Israel memoratus est, & de ossibus suis mandauit.* Genesis ultimo, Ioseph mandat ossa sua transportari quando exhibunt de Aegypto filij Israel. *Fide Moyses natus occultatus est mēsis tribus à parētibus suis, eo quòd vidissent elegantem infantem; & non timuerunt regis edictum.* Fides in hoc opere intelligitur quo ad opem diuinā ad saluandum infantē. In hac enim fide per tres menses fecerūt contra regis edictum. *Fide Moyses grandis factus, negauit se esse filium filiae Pharaonis. pro, negauit dicere, filius sum filiae Pharaonis.* Hoc ex scriptura non habetur. *Magis eligens affligi cum populo dei.* Hoc dicit ad declarandum, quòd fide Moyses negauit dicere. *Quām temporalu. pro, temporalem, peccati habere iucunditatem.* Negando dicere filius sum filiae Pharaonis, cum Hebræis reputatus est: ac propterea cū populo dei afflictus. Et si dixisset filius sum filiae Pharaonis, temporalem habuisset iucunditatem peccati. Fuisse enim confors curiæ regiae: ac per hoc affligentium Hebræos. *Maiores diuitias estimās thesauro Aegyptiorū. pro, thesauris qui in Aegypto, impropriū Christi.* Improperium populi Israelitici appellat impropriū Christi: quoniam ad hoc populus ille erat electus è cunctis populis, ut ex eo expectaretur Christus. *Aspiciebat enim in remunerationem, futuram per Christum.* *Fide reliquit Aegyptū, transferens populum.* Non veritus animositatem regis. Pharaonis. *Inuisibilem enim tanquam videns sustinuit. ad est, deum inuisibilem*
 expe

expectauit fide tanquam videns, tam certe quam si videret inui-
 sibilem. *Fide celebravit pascha.* offerendo agnum paschalem.
Et sanguinis effusionem. in superliminaribus & postibus. *Ne quis*
vastabat primitiua. pro, primigenita. angelus scilicet. *Tangeret*
eos. Res gesta scribitur in Exodo. *Fide transferunt mare rubrum*
tanquam per aridam terram. Historia ibidem clara est. *Quod.* scilicet
 mare. *Experti.* pro, experientes. *Aegyptij deuorati sunt.*
 submersione. Et hoc ibidem clare scribitur. *Fide muri Hierico*
corruerunt. tempore Iosue. *Circumitu dierum septem.* Res ge-
 sta scribitur in libro Iosue. Vbi etiam scribitur sequens. *Fide*
Raab meretricis non perijt cū incredulis: excipiens exploratores cū pace.
 Excipiens prateriti tēporis participium actiuum esse deberet:
 quo carem? Ratio redditur: quia excepit exploratores, ideo nō
 perijt. *Et quid adhuc dicam? deficiet enim me tempus enarrantem de*
Gedeon, Barac, Samson, Iephthe, Dauid, Samuel, & prophetis. Lege li-
 brum Iudicum de primis quatuor: libros autem Regum de Sa-
 muele & Dauide & aliquibus prophetis. Et quoniā author non
 explicat in specie gesta singulorum ex fide, ideo intelligendum
 est intantum eos ad propositum afferri, in quantum aliquid fide
 operati sunt aut receperunt. In genere autem subiungit, *Qui per*
fidem vicerunt regna. Chanaanorum, Moabitarum, Idumeorum,
 &c. *Operati sunt iustitiam.* Ne putares quōd de vincere regna eo
 modo loquitur quo mundani principes etiā vicerunt regna (vt
 Alexander, Nabuchodonosor, &c.) Sed de illo vincere quod fit
 per fidem quæ operatur iustitiam, quæ nulli facit iniuriam, sed
 ius suum vnique reddit, loquitur, ideo statim subiungit, *Ope*
rati sunt iustitiam, non oppresserunt innocētes, sed diuinā exer-
 cuerunt iustitiam. *Adepti sunt promissionem.* Quod negatum fuit
 primis patribus (Abrahā, Isaac, & Iacob) cōcessum est postero-
 ribus: vt possiderent scilicet terram promissionis. *Obturerunt*
ora leonum. Samson enim (vt patet Iud. 14.) & Dauid (vt ipse re-
 fert primi Regum decimosextimo) & Daniel (vt in ipso patet)
 obturerunt ora leonum. *Extinxerunt impetum.* pro, potentia
 ignis. Aaron & Moyse Numeri vndecimo, & decimosexto. &
 Danielis tertio, tres pueri in fornace, extinxerūt potentia ignis.
Effugauerunt aciem. pro, ora gladij. Et hoc frequenter factum est
 à multis, effugantibus gladios hostiles. *Conualuerunt de infirmā-*
tate, hoc est, de impotentia. Et est sensus, ex impotentibus facti
 sunt potentes. Quod non solū in Macchabæis legimus, sed etiā
 in libro Iudicum & Regum pluries ex impotentibus facti sunt

potentes. Fortes facti sunt in bello: vt patuit tempore Iosue & eiuſ
 Saulis. *Castra verteterunt exterorum.* hoc est, verterunt in fugā castra
 alienorum. Et hoc quoque pluries fuit: & tēpore Saulis & Dau-
 dis & Macchabæorū. *Acceperunt mulieres de resurrectione mortuos
 suos.* Per Eliseū & Eliam mulieres filios suos mortuos, resuscita-
 tos receperunt: vt pater in 3. & 4. Reg. *Alij autē distenti sunt.* A di-
 stendor accipe distēti. Qui fuerint isti extēsi in eculo aut simili
 tormento, non inuenio scriptum. Nisi forte ad Macchabæorum
 afflictiones referatur. *Non suscipientes redemptionem.* Patres prius
 nominati fide fecerunt: isti autem fide passi sunt. Inter quos pri-
 mo loco commemorātur distenti, non suscipientes redemptio-
 nem à malis in hac vita. *Vt inuenirent meliorem resurrectionem.* in
 alia vita. Illa enim erit resurrectio ad vitam immortalē: resusci-
 tati autem ab Elia & Eliseo redierunt ad vitam mortalem. *Alij
 verò ludibria & verbera experti.* vt Iob: quo ad ludibria, Esaias, &
 Hieremias: quo ad verba verò Micheas. *Insuper & vincula &
 carceres.* Hieremias enim positus est in neruo, & Micheas in car-
 cere. *Lapidati sunt.* Naboth & Hieremias in Aegypto, & Za-
 charias filius Ioiadæ. *Secuti sunt.* De Esaiā accepimus quòd Ma-
 nasses fecit eum secari ferra lignea. *Tentati sunt.* vt Macchabæi
 & septem fratres. *In occisione gladij mortui sunt.* Innumerabiles
 hi fuerunt, & specialiter tempore Manasse, qui sanguine prophe-
 tarum impleuit Hierusalem. *Circumierunt in melois.* Græcam di-
 ctionem interpretes reliquit, & significat pellem ab oue detractā
 cū lana. Talibus enim pellibus vestiebantur huiusmodi eremi-
 tæ. *In pellibus caprinis.* aliqui in pellibus ouinis, aliqui in caprinis.
Egentes. proculdubio necessariis. Et hæc de Elia (& forte aliis
 nobis ignotis) dicuntur. *Angustiati.* vt patet de Elia quum fugit à
 facie Iezabel: & de Dauide à facie Saulis. *Afflicti.* Generale no-
 men est: cōprehendēs afflictiones frigoris, æstus, accubitus, &c.
Quibus dignus non erat mundus. Hinc apparet quòd ad literam lo-
 quitur de sanctis, de quibus subiungit, *In solitudinibus errantes in
 montibus & speluncis & in cauernis terræ.* Qui ad nostram noticiā
 non peruenerunt. *Et hi omnes testimonio fidei probati.* hoc est, lau-
 dati, commendati. *Non acceperunt promissionem vitæ æternæ,* si re-
 fertur ad tempus quo probati sunt, vel promissionem resurre-
 ctionis corporalis. Et sic non acceperunt, refert etiam tempus
 præsens: quia nec hætenus acceperunt illam. *Deo pro nobis.* pro
 de nobis, *melius aliquid providente.* Participium præteriti tempo-
 ris actiuum debet esse. Est enim sensus, quum deus aliquid me-
 lius

lius de nobis prouidit. Quod est illud melius subiungit, *Vt nos sine nobis consummarentur.* hoc est, perficerentur. Et hoc verificatur tum quo ad perfici beatitudine animæ: quia hæc beatitudo dilata est vsque ad mortem Christi, in qua & nos noui testamenti simul beatitudinē animæ assequimur. Tum quo ad beatitudinem corporis: quia illa differtur vsque ad diē iudicij, in quo omnes simul beatificabimur. ¶ Nec ea ratione dicitur quod deus melius aliquid nobis prouidit, tanquā dilatio gloriæ priscorum fuerit aliquid melius nobis. Non est hic sensus literæ: sed comparatum melius, refertur ad statum priscorū patrum. Et est sensus quod illi non sunt beatificati tunc quum mortui sunt: eò quod deus tēpus beatificationis (quod est longe melius quā tempus mortis priscorū) disposuit fore in statu noui testamenti, in quo sumus nos. Quum prouidit ergo deus statum meliorem nobis, distulit illorum beatitudinem. Et hinc sequitur quod non sine nobis perficiuntur.

CAPVT XII.

I Deoque & nos tantā habentes impositam, pro, circumpositam, nubem testium. Ex allatis fidei testibus descendit ad exhortandū ad tolerantiam malorū, præcipue mortis & multitudinē testiū allatam, appellat metaphorice nubē circumpositam testiū. Nubem quidem propter celsitudinē: circumpositam autem vt nulla ex parte (hoc est in nulla actione, in nulla passione) deesse nobis testes fidei significet. *Deponentes omne pondus & circumstans nos peccatum.* Superfluit nos. Et dictio interpretata circumstans, plus significat: nam significat circumstās facile. *Per patientiā curramus ad propositum nobis certamen.* Superfluit ad. Metaphorico sermone utitur ad similitudinem prosequentiū currendo certamen. Talibus enim deponēda sunt primum pondera: quoniā impedirent cursum. Deponēda quoq; sunt quæcūque circūstantia ipsos, siue sint vestes, siue sint in via rami fruticū aut vepres, & similia quæ hinc & inde impedirēt cursum. Sub qua metaphora pondus peccatorum, & quæ facile circūstant nos affectiones ad consanguineos, ad carnem propriā, deponi oportere significatur. Huiusmodi autem affectiones appellantur facile circumstans peccatum, quoniam facile emergunt in peccatū: vt intelligamus non præcipi, vt deponamus affectiones carnis, nisi pro quāto emergunt in peccatū facile: hoc enim cōuenit imperfectis. ¶ Nec dicit ad propositum certamen, sed dicit, curramus ipsum propositum certamē: curramus autem per patientiam, tolerando malo.

Militia enim est vita hominis super terrā. Directe tamen ad literam de certamine fidei est sermo. Quod tunc inter afflictiones & tormenta vsque ad mortem, currendum imminebat. Vnde & subdit, *Aspicientes in authorem fidei & consummatorem Iesum.* Hoc est intuendo ducem nostrum Iesum, qui est & inchoator & finitor fidei. Ipse enim inchoat fidem in cordibus per gratiam, & finit per præmium. *Qui proposito sibi gaudio.* Immortalitatis sibi paratæ. *Sustinuit crucem confusione contempta.* Non solum sustinuit tormentum crucis, sed etiam ignominiam. Erat enim ignominiosum tormentum. Vnde contempsit vitam corporis & gloriam mundanā propter gloriam sibi paratā. Vnde & præmium statim subdit, *Atque in dextera sedis dei sedet.* Pro, sedit. Declaratum est in principio epistolæ hoc. Meruit enim Christus per passionem & mortem suam vt statim (hoc est, post triduum) resuscitaretur immortalis, & regnaret in præcipuis bonis regni dei, qualia sunt spiritualia & cœlestia. *Recognstate enim eum qui talē sustinuit à peccatoribus aduersus semetipsum contradictionem.* Dixerat aspiciētes: adiungit modo aspectu meditationem tāti ducis, qui talia sustinuit, &c. *Vt non fatigemini, animis vestris deficientes.* Non solum propter propriam gloriam promerēdam hæc sustinuit, sed propter vos: vt non langueatis, languore non corporis, sed animæ, deficiendo, in certamine fidei paulatim declinando. Quod est dicere quòd ideo hæc sustinuit, vt vos animis vestris conualescatis, fortes sitis. *Nondum enim vsque ad sanguinem resististis, aduersus peccatum repugnantes.* Superfluit enim. Initium est sequentis particulæ, exhortationi adiungendo reprehensionem. Er iungenda est sequenti literæ. *Et obliti estis consolationis.* Seu adhortationis. *quæ vobis tanquam filijs loquitur dicens.* Integra sententia reprehēsiua ex ambabus particulis cōstat: videlicet nondū ad sanguinē resististis, & obliti estis adhortationis cœlestis patris. Manifeste reprehendit eos quòd tam cito obliti sunt paternæ adhortationis: tam cito, hoc est, antequam sustinuerint vsque ad sanguinem, antequam afflictiones personales cum sanguinis effusione pertulerint. *Fili mi, noli negligere disciplinam, pro, castigationem, domini, neque fatigeris dum ab eo argueris. Quem enim diligit dominus, castigat, flagellat autem omnem filium quem recipit.* Superfluit mi. Et ex Prouerb. 3. cap. sententiā hāc attulit: quā pertractādo ad propositum, subiūgit, *In disciplina peruenite, tanquam filijs vobis offert se deus.* pro, si castigationem sustinetis, tanquam filiis vobis offertur deus. Ex eo quod sacra scriptura deum castigantem

tem
con
ni f
bis
gat
Q
est
adu
sed f
betis
tion
les. &
perfl
ritum
Si fut
mult
ad vi
ior es
pater
nient
nam
volun
cet pa
tius. p
id qu
volun
id qu
qua n
dixer
Omnis
esse ga
re qu
est, ita
cundu
Et qu
nos m
Postea
dit iust
reddic
quòd n

rem introducit tanquam patrem castigantem filium in quo sibi
 complacet, argumentatur (& bene) quod si castigationem domi-
 ni suscipitis, habetis hanc prerogatiuam quod deus offertur vo-
 bis tanquam filiis. Et ne putares filium aliquem dei absque casti-
 gatione transire, subiungit, *Quis enim filium quem non corripit pater?*
 Quali dicat, nullus. *Quod si extra disciplinam.* pro, castigationem,
estis, cuius participes facti sunt omnes. Supple filij. Ergo adulteri. Pro,
 adulterini, & non filij estis. Illatio optima est quod non estis filij,
 sed filij vitiat, maculati quasi alieno thoro: ex eo quod non ha-
 betis conditionem communem omnibus filiis, videlicet castiga-
 tionem. *Deinde patres quidem carnis nostra.* Hoc est patres carna-
 les. *Eruditores.* pro, correptores, habuimus, & reuerentiamur eos. Su-
 perfluit eos. *Non.* pro, nonne, multo magis obtemperabimus patri spi-
 rituum & viuemus? Argumento utitur ab expertis & minoribus.
 Si sustinuumus patres carnales castigatores, & hoc cum timore,
 multo magis sustinenda est castigatio patris spiritualis, & hoc
 ad vitam: quanto maior est pater spiritus patre carnis, & quanto ma-
 ior est fructus vite fructu timoris seu reuerentiae. Deus enim est
 pater spiritus, tum quia donat animam intellectuam deforis ve-
 nientem: tum quia est largitor spiritualis gratiae, qua vitam ater-
 nam habemus. *Et illi quidem in tempore paucorum dierum secundum*
voluntatem suam erudiebant. pro, corripiebant, nos: hic autem. Videli-
 cet pater spirituum. *Ad id quod utile est in recipiendo sanctificationem*
eius. pro, ut participes fiamus sanctificationis eius. E regione ad
 id quod dixerat de patribus carnalibus quod corripiebant secundum
 voluntatem suam, dicit de patre spirituum quod hic corripit ad
 id quod est utile nobis, ut participes fiamus mundificationis eius,
 qua mundos reddit omnes electos. ¶ Tractando verò id quod
 dixerat, & illi quidem in tempore paucorum dierum, subiungit,
Omni autem disciplina, pro, castigatio, *in presenti quidem videtur non*
esse gaudij sed mœroris. Quemadmodum pueris illo paucò tempo-
 re quo castigantur à patribus carnalibus, castigatio ipsa mœsta
 est, ita & omnis diuina castigatio in presenti tempore non est se-
 cundum genus proprium materia gaudij, sed materia mœroris.
 Et quemadmodum castigatio puerorum relata ad futuros bo-
 nos mores fructuosa est, ita & de diuina castigatione subiungit,
Postea autem fructum pacatissimum. pro, pacatum, exercitatis per eam red-
 dit iustitiam. Post hanc autem vitam diuina quæ hic fuit castigatio,
 reddit exercitatis per eam pacatum fructum iustitiæ. Non dicit
 quod reddit castigatis, sed exercitatis per ipsam castigationem,
 exer

exercemur enim per flagella diuina in operibus iustitiæ, vt iustitia cōmune nomen est omnis virtutis, qua boni distinguuntur à malis. His enim in alia vita reddit præsentis iustitiæ fructum plenum pacis, alienum ab omni perturbatione: imò cum tranquillitate omnis ordinis. *Propter quod remissas manus & soluta genua erigite.* Proposuerat, per patientiam curramus propositū nobis certamen: & declarauit patientiam multipliciter: modo profequitur exhortādo ad ipsum cursum. Vnde dicēdo propter quod, propositū certaminis cursum refert: & vtens autoritate Eſa. 35. monet ad erigēdum tum manus remissas, tum genua soluta. Vtrūque enim in corporali certamine oportet fieri. Et sub metaphora manuum, opera intelligūtur: sub metaphora autem genuum intelliguntur robora animi: oportet nanque & confortare animum, & erigere opera exteriora. *Et gressus rectos facite pedibus vestris.* Non sufficit fortem animum & opera indefessa exhibere nisi affect⁹ omnes animi recti sint: qui per pedes significantur. Et huius tertij ratio subditur. *Vt non claudicās quis erret.* pro, vt non claudum abducat, *magis autem sanetur.* Si enim aliquis affectus obliquus esset, in modum claudicationis abducere posset à recto: & propterea studendum est vt nihil claudi inueniatur: & si inuenitur, studendū est vt sanetur. *Pacem sequimini cū omnibus & sanctimoniā.* sic cursum certaminis fidei currite, vt cū omnibus sectemini pacē. Quod intellige quantum ex vobis est. Et cum pace sanctimoniā, hoc est puritatem. *Sine qua, puritate. Nemo videbit deum.* iuxta illud, Beati mundo corde, quoniam ipsi deum videbunt. *Contemplantes ne quis desit gratia dei.* pro, ne quis destituatur à gratia dei. Tres negationes considerandas docet. Prima est ne quis destituatur à gratia dei. destitui enim à diuina gratia, pessima omnium poenarum est. Et hoc est primum cōsiderādum à quolibet in seipso. Quod potest ex effectibus (præcipue internis) percipere. Destituitur siquidē aliquis à diuina gratia, quum sibi ipsi in propriis viribus relinquitur. hinc enim facile & crebrò ruit. *Ne qua radix amaritudinis sursum germinans impediāt.* proculdubio gratiam dei impediāt, tum quo ad pacem, tum quo ad puritatem. Ex parte dei dixerat, ne quis destituatur à gratia dei: ex parte verò hominis dicit, ne qua radix amaritudinis iræ, odij, inuidiæ, & huiusmodi. Hæ enim sunt radices amaritudinis: quæ quum pullulant & germinant ad similitudinem vegetabilium sursum, impediunt pacem communem, impediūt puritatem communē. Et propterea subdit, *Et per illam. scilicet radicē amarit*

ama
in q
Ter
plic
prop
du
gant
mog
scrip
q̄ pri
dotes
hered
locum
Gene
ram v
mis n
traue
bus p
quam
rem d
cuntu
niten
Super
tia de
latiue
diuina
Sina, a
non ta
Nō, in
tem. M
porali
Scribit
domin
de for
procel
cantia
gitur i
reibi n
ctus au
Quā qu

amaritudinis germinantem. *Inquinentur multi, & non solus ille* in quo ortum habuit amaritudo. *Ne quis fornicator aut prophanus.* Tertia cōsideranda negatio, ad opus spectat externū. Et duo explicat opera: fornicationē, in pollutione carnis consistentem: & prophana actionē, in pollutione sacrōrum consistentem: vt ex his duobus extremis (carne scilicet & sacris) reliqua media intelligantur. *Vt Esau qui propter vnā escā vendidit primitiua.* pro, primogenita sua. Exemplū subdit de prophano, afferens rem gestā scriptā in Genesi satis notam. Fuit autē prophana vēditio illa: eo quod primogenituræ ius sacrum erat. erāt enim primogeniti sacerdotes ante legem. *Scitote enim quoniam.* pro, quod, & *postea cupiens hereditate benedictionem, reprobatus est: non enim inuenit penitentia locum: quanquam cum lachrymis inquisisset eam.* Res gesta scribitur Gene. 27. Et quod dicit quod non inuenit locum pœnitentiæ, ad literam verū est ab homine Isaac patre suo: ab ipso enim cū lachrymis non impetrauit benedictionē primogeniti: quando impetrauerit benedictionē minorem. Simile quid accidit pœnitentibus post perditam virginitatē, aut aliquid simile donum: nunquam enim inueniunt locū pœnitentiæ apud deum quo ad priorem dignitatē, sicut nec Esau quo ad primogeniturā. Et hæc dicuntur vt caueat quisque ne cadat: quoniā incerta est futura pœnitentia: & multo incertior est fructus eius. *Non enim accessistis.* Superfluit enim. Dixerat, contēplantes ne quis destituatur à gratia dei. declarat modo dei gratiam erga nos noui testamēti, relatiue ad gratiam dei in veteri testamēto. Vnde & primo refert diuinam gratiā qua deus legē dedit populo Israelitico in mōte Sina, afferendo scripta Exo. 19. Et inducit illā negatiue: hoc est, non talem datam nobis gratiā, sed longe dissimiliter meliorē. Nō, inquit, accessistis, vos Christiani. *Ad tractabilem.* Deest, montem. Montem Sina appellat montē tractabilem: hoc est, qui corporali tractu poterat tangi. *Et accessibilem.* pro, accensum, ignem. Scribitur enim ibi quod mōs Sina totus fumabat eo quod descendisset dominus deus super eum in igne, & ascēderet fumus ex eo quasi de fornace. *Et turbinē, & caliginem, & procellam.* Nec turbinis nec procellæ fit ibi mentio: nisi fortē author propter tonitrua & micantia fulgura dixerit turbinē & procellam. De caligine autē legitur ibi nubes densissima operuisse montē. *Et tubæ sonū.* Hoc clare ibi narratur. *Et vocē verborū.* De hac voce dicitur Exo. 20. cunctus autē pop. videbat voces. Hæ voces erāt voces præceptorum. *Quā qui audierūt.* sup. populi. *Excusauerūt se.* pro, petierūt, ne eis fie-

ret verbum. Pro, ne sibi adderetur verbū. Non enim portabant. Pro, ferebant. Quod dicebatur, pro distinguebatur. In Exodo subiungitur quod perterriti ac pauore concussi dixerunt, nō loquatur nobis dominus. Hoc est enim quod author dicit, petierunt ne sibi addeeretur verbū, scilicet à domino, sed cessaret dominus eis loqui. Ratio autem hic subiuncta (scilicet nō enim ferebant quod distinguebatur) videtur illa quæ in Exodo subiungitur, ne forte moriamur. Et est enim sensus: nō enim tāti erāt animi, vt sufferre possent deū distinguentē praecepta sigillatim, dubitātes mori si perseuerassent audiendo diuinam vocem. *Et si bestia tetigerit montem, lapidabitur.* Præceptum hoc habetur Exo 19. Verū nō in regre affertur, nisi intelligendo & accumulatiue: q̄ non solum si homo, sed & si bestia tetigerit mōtem lapidabitur, aut (vt ibi dicitur) iaculis confodietur. Et affertur hoc ad ostendendum terribilitatem montis tunc. Vnde & subditur, *Et ita terribile erat quod videbatur.* Pro, quod videri videbatur. Ad dominum loquentem refertur quod videri videbatur: quoniam similitudo quædā erat loquentis, & non erat ibi verus loquens quo ad veritatem naturalium instrumentorū quibus loquimur. *Moyſes dixit exterritus sum & tremebundus.* Scriptura Exodi non testatur quod Moyſes hæc dixerit: imo potius oppositum, pro quanto dicit q̄ Moyſes dixit tunc ad populum perterritū, nolite timere: vt enim probaret vos venit deus, & vt terror illius esset in vobis. Solutio est q̄ Moyſes animando populum perterritum, commemorauit ab exemplo suo quod olim ei acciderat: prima scilicet vice quando apparuit ei deus in rubo, ego quoq; exterritus sum intus, & tremebūdus, foris: & propterea nolite timere, &c. Quod autē Moyſes exterritus in apparitiōe rubi fuerit, colligi potest ex eo quod ibi scribitur Exo. 3. Abscondit Moyſes faciē suam: non enim audebat aspicere contra deū. ¶ Et quod iste sit sensus literalis, ex verbis Stephani Actu. 7. innuitur, ait enim de Moyſe apud rubum: Tremefactus autem Moyſes non audebat considerare. Sed accessistis ad Sion montem. Non corporeum, sed spirituale. Et ad ciuitatem dei viuētis Hierusalem caelestem. Intellige accessistis fide ac spe & dilectione. Et multorum millium angelorum frequentiam. Pro, congregationem, qui sunt ciues cœlestis Hierusalem, Et ecclesiam primitiuorū. pro, primogenitorū. Quī conscripti sunt in cælis. Ecclesiam Apostolorum & discipulorum immediatorum Christi appellat ecclesiam primogenitorū qui conscripti sunt in cælis, iuxta verbū domini ad eos: Gaudete quia nomina vestra scripta

scrip
Et in
quie
& ac
siam
stor
riū
asper
fang
tor n
rem
queb
mat
Abel.
te eor
eorū
ment
Si eni
santes
ses de
oracu
bis, &
Israel
redde
nam,
cælis lo
dictio
to ma
Et vid
mur e
(qui s
lis diu
non es
Baptis
dicit, d
stola, s
locali
sanctu
cœlis l
lu plu

scripta sunt in cœlis: hoc est, in libro diuinæ prædestinationis.
Et iudicem omnium deum, qui intuetur corda, & nihil mali relin-
 quit inultum: & similiter nihil boni sine præmio. *Et spiritum*, pro
 & ad spiritus, *iustorum perfectorum*. Non solum accessistis ad eccle-
 siam primogenitorum, sed etiã ad spiritus aliorum iustorum perfe-
 ctorum imitandos. *Et testamenti noui mediatorem Iesum*. Hoc supe-
 rius declaratum est. *Et sanguinis asperisionem*, pro, & sanguinem
 asperisionis, hoc est, sanguinẽ qui aspersus est seu aspergitur. De
 sanguine Christi est sermo: quo intercedente Iesus fuit media-
 tor noui testamenti. *Melius loquentem quàm Abel*, hoc est, melio-
 rem rem dicentem quàm sanguis Abel. Sanguis enim Abel lo-
 quebatur clamans vindictam: sanguis autẽ Christi aspersus cla-
 mat nobis veniã, & propterea meliora loquitur, quàm sanguis
 Abel. *Videte ne recusetis loquentem*. Recensita tam longa diuersita-
 te eorum ad quæ accesserunt patres Israelitæ accipiendõ legem, &
 eorum ad quæ accessimus non suscipiendo Christianitatem, argu-
 mentatur ex his monendo, vt audiamus nobis loquentẽ Iesum.
Si enim illi non effugerunt, proculdubio vltionem diuinam. *Recu-
 santes eum qui super terram loquebatur*, pro, oracula reddebat. Moy-
 ses demonstratur per pronomen eum, ipse enim responsa seu
 oracula diuina reddebat populo: dicente populo, Loquere tu no-
 bis, & non loquatur nobis dominus. Argumentatur itaque qd si
 Israelitæ qui recusarunt obedire Moyfi qui super terram existens
 reddebat populo diuina oracula, non euaferunt vltionem diui-
 nam, sed sæpe puniti leguntur in deserto. *Multo magis nos qui de
 cœlis loquentem nobis auertimus*, pro, auersamur. Superfluunt duæ
 dictiones: loquentem nobis. Ita qd textus mutilus apparet, mul-
 to magis nos qui de cœlis auersamur. *Cuius vox mouit terram tunc*.
 Et videtur sensus literæ: multo magis nos puniemur qui auersa-
 mur eum qui de cœlis, subaudi respõsa dat. E regione enim Moyfi
 (qui super terram diuina reddebat oracula) locat Iesum de cœ-
 lis diuina reddentẽ oracula. Et appellatur Iesus de cœlis: tũ quia
 non est purus homo, sed homo de cœlis: iuxta verbum Ioannis
 Baptistæ de Iesu, qui de cœlo venit supra omnes est, & ipse Iesus
 dicit, descēdit de cœlo. Tum quia tẽpore quo scripta est hæc epi-
 stola, & quo Hebræi isti venerunt ad fidem Christi, Iesus etiam
 localiter de cœlis diuina patefaciebat oracula, mittendo spiritum
 sanctum, dando dona linguarum & prophetiæ, &c. ¶ De illo de
 cœlis loquitur, cuius vox mouit terrã tunc, scilicet tẽpore Moyfi.
 In pluribus locis sacre scripturæ scribitur de motu terræ post
 egressum

egressum populi de Aegypto antequam venirent ad Iordanem. Nam in Psal. dicitur, Montes exultauerūt vt arieres, & colles sicut agni ouium : à facie domini mora est terra. Et rursus, Deus quum egredereris in conspectu populi tui, quū pertransires per desertum terra mora est. Et de hoc motu hic textus loquitur : & aperit eundem esse illum, cuius vox tūc mouit terrā, & hunc qui nobis de cœlo responderet. *Nunc autem repromittit dicens : adhuc semel & ego mouebo.* pro, concutio. Superfluit &. *Non solum terram, sed & cœlum.* Ex Aggæi 2. cap. sumpta est hæc sentētia. Vbi aduerte q̄ author huius epistolæ loco speciei posuit genus. In Aggæo enim habetur, adhuc vnum modicum, quod est quasi species respectu semel. vnum enim modicum non nisi semel est : quantum non econuerso. ad hoc enim q̄ plus quàm semel modicum esset, oporteret plura modica esse. Vnde dicendo adhuc vnum modicum, dicit adhuc semel. Quod ideo diligentius notandum duxi, quia super hoc author fundat rationem suam. Vnde & subdit. *Quod. pro, hoc, autem adhuc semel dicit.* Superfluit dicit. *Declarat mobilium.* pro, eorum quæ mouentur, translationem (tanquam factorum) vt maneat ea quæ sunt immobilia. pro, quæ nō mouentur. Argumentatur ex illa particula, adhuc semel (& non pluries) q̄ illa particula declarat translationem eorum quæ mouentur, vt maneat ea quæ non mouentur. Si pluries concutiendus esset orbis, translatio eorum quæ mouentur, fieret in alia quæ etiam mouenda essent, eo quod superesset adhuc alia concussio, & sic deinceps. Sed si semel cōcutiendus est orbis, ex hoc ipso q̄ semel tantum concutiendus est, significatur q̄ translatio eorum quæ mutantur fiet in ea quæ nō mutantur : vt pote nullā expectantia concussionem. Et hæc est sententia literæ : per quam intelligimus tum q̄ per mysterium incarnationis concussa sunt omnia : & facta est translatio eorum quæ mouentur, hoc est, legalium, in ea quæ non mutantur, euangelicam legem & dona. Tum q̄ per idem mysterium in secundo aduentu quum cœlum & terra mutabuntur, transferentur ea quæ mutantur motu generationis & corruptionis in ea quæ non mutantur : hoc est, nec generantur, nec corrumpuntur. ¶ Quod autem interponit tanquam factorum, rationem explicat facilis translationis. ex eo enim q̄ hæc sunt facta à Iesu Christo, apparet q̄ facile potest transferri illa : vt pote dominus opificij propriij. *Itaque regnum immobile sci. scipientes, habemus gratiam per quam seruiamus.* pro, seruiamus, placentes deo. Immobile regnum propriissime appellatur futurū regnum

gnum Christi: participatiue autem euangelicus status. Suscipimus autem fide, & spe, ac dilectione futurum immobile regnū. ¶ Quod autem dicitur, habemus gratiam, intelligi potest & quod gratias agimus, & quod habemus internum donum gratiæ. Vtrunque enim est verum: & vtrique consonant sequentia. nam per gratiā vtroque modo sumptam, seruimus deo & placemus illi. *Cū metu & reuerentia.* pro, cum reuerentia & religione. Et rationem horum subdit: *Etenim deus noster ignis consumens est.* Ex Deute. 4. sumpta est hæc sententia, describens deum sub metaphora ignis consumentis: hoc est, sub specie præcipui ac velocissimi consumptiui, vt qui in tot locis sacre scripturæ describitur tam profusus in largitate bonorum, hic quoque cognoscatur quod habet & supremam & velocissimam efficaciam, non solum ad puniendum, sed ad consumendum: vt hinc non solum religio, sed & reuerentialis timor ei debeat.

Charitas fraternitatis maneat in vobis, & hospitalitatem nolite obliuisci. Superfluunt tres dictiones, in vobis &. Fraternitatē appellat illa de qua dominus dicit Christianis: omnes vos fratres estis. Hæc omnibus Christianis cōmunis fraternitas mandatur amanda indefesse, & exterius exercenda hospitalitate. *Per hanc enim placuerunt.* pro, latuerunt, *quidam angelis hospitio recepti.* pro, angelos hospitio excipientes. Vbi aduerte, peritos in lingua Græca dicere quod sic ad verbum iacet in textu Græco: sed quadam Græcis propria figura significari per latuerunt nesciētes. perinde ac si Latine diceretur: per hanc enim quidam nescientes hospitio angelos acceperunt. Et iuxta hunc sensum intelligēdum est ad cumulum beneficii dictum quod nescientes (putando se excipere homines) angelos exceperunt. Si enim sciissent eos esse angelos, non exceperunt eos hospitio: vt patet de Gedeone & de Moyse. ac per hoc fuissent priuati tanto beneficio familiaris cōuersationis tanquam cum hospitibus. *Memore victorum tanquam simul victi,* affectu cōmiserationis. *Et laborantium.* pro afflictorum, *tanquam & ipsi in corpore morantes,* in quo potestis & vos affigi. *Honorabile connubium in omnibus.* & non in aliquibus sic, & aliquibus nō. *Et thorus immaculatus.* similiter in omnibus. *Fornicatores enim.* pro, autem, *& adulteros indicabit deus.* Cōtra honorabile connubium dicit fornicatores, qui soluti non sunt continentes. maualt enim eos subire honorabile connubium quàm fornicari. Et cōtra thorū immaculatū dicit adulteros, quorū est

alienum thorū maculare. *Sint mores. pro, sit modus, sine auaritia.*
 Turpe est quòd auaritia imponat modum. *Contenti presentibus.*
 Rarus est qui contentus sit iis quæ adsunt, qui non cupiat crasti-
 na. *Ipse enim dixit. Iosue 1. cap. Non te deseram. pro, desero, neque*
derelinquam. pro, derelinquo. Verba dei sunt hæc ad Iosue. *Ita vt*
confidenter dicamus, Dominus mihi adiutor. nō timebo quid faciat mihi
homo. Ex Psal. hoc sumpsit. Et attulit hæc ad persuadendum quod si-
 mus contenti presentibus: quoniam habemus deum providen-
 tem nobis, non solum aduersus dæmones, sed etiam aduersus
 homines. *Memorote prepositorum vestrorum.* Præditorū quum
 sit memoria, de defunctis prepositis loquitur. *Qui vobis locuti sunt*
verbum dei. proculdubio euangelicum. *Quorum intuentes exitum*
conuersationis. Hic clarè apparet quod de mortuis loquitur, Apostolis
 & Christi discipulis: quorum conuersationis exitus iam visus
 fuerat. *Imitemini fidem.* Considerate exitum felicem illorum, &
 imitamini eorundem fidem. *Iesus Christus heri & hodie ipse & in*
secula. Potest & hæc clausula appositue legi, imitemini fidem,
 hanc, videlicet: Iesus Christus heri & hodie, ipse & in secula.
 Aeternitas Iesu Christi significatur per tria tempora, præteritū,
 præsens, & futurum. Et in hoc consistit vniuersa fides nostra, vt
 Iesus Christus credatur verus deus & verus homo. qui enim hoc
 credit, stultus est si reliqua fidei Christianæ non credit: quæ ipse
 Iesus Christus fecit, docuit, mandauit, &c. Potest & legi vt ratio
 exhortationis præmissæ: vt ex hoc quod Iesus Christus heri, hodie,
 & in secula, intelligant nō defuturum ipsi, sicut nec defuit præ-
 positis quorum exitus apparuit. *Doctrinis varijs & peregrinū no-*
lite abduci. pro, ne circumferamini. Vt sequentia testantur, ad litem
 loqui videretur de varietate dogmatum, quæ Hebræi semi-
 nabant. Huiusmodi dogmata & varia erant peregrina ab euan-
 gelio. *Optimum. pro, bonum, est enim gratia stabilire cor, non escæ.*
quæ non profuerunt ambulanti in eis. Differentia inter nouum
 & vetus testamentum, inter euangelicum statum & statum le-
 gis, explicat penes gratiam & escas. Euangelio propria est gra-
 tia, legi propria est esca: hoc est, euangelium consistit in gratia,
 lex autè in sacrificiis ciborum, in abstinentia à cibis immundis,
 & breuiter in carimonijs corporalibus. Et propterea dicit, nam
 bonū est stabilire cor gratia euāgelij, & nō stabilire ipsum escis
 legalibus: hoc est, obseruatione legalium, quæ non profuerunt am-
 bulantibus in eis, quia non contulerunt illis gratiam internam.
Habemus altare de quo edere non habent potestatem qui tabernaculo
di

deseruiunt. Rationem reddit quare non escis legalibus stabilien-
 dum est cor: quia altare Christianum est simile altari legali, nō
 cuiusque, sed illi de quo edere non habebant potestatem etiam
 ipsi pontifices, & quicumque tabernaculo deseruiebāt: ac per hoc
 altare Christianum habemus, de quo non habent potestatem ede-
 re qui tabernaculo deseruiunt, hoc est, seruantes legalia. Alludē
 do enim ad altare diei expiationis, hæc dicit. de illo nanq; altari
 nulli fas erat comedere. ¶ Est autē altare Christianum, altare
 corporis & sanguinis Christi. hoc enim tantum habemus alta-
 re: & est de quo edere non habent potestatem qui tabernaculo le-
 gali deseruiunt. *Quorum enim animalium infertur sanguis pro pecca-
 to in sancta, per pontificem, horum corpora cremantur extra castra.* Ra-
 tionē reddit quare de altari illo legali non habebant potestatem
 edendi ministri tabernaculi: quia illorū animalium (vituli scili-
 cet & hirci: vituli quidē, pro peccato sacerdotis: hirci verò, pro
 peccato populi) corpora cremabantur extra castra. eorundem
 enim animalium sanguis, non per sacerdotem simplicē, sed per
 pōtificem inferebatur in sancta sanctorum: vt superius dictum
 fuit. *Propter quod & Iesus, vt sanctificaret per suum sanguinem popu-
 lum, extra portam passus est.* Ecce altare crucis in quo proprio san-
 guine Iesus mundauit populū, non Iudæorum, sed totius mun-
 di & omnium seculorum, extra portam Hierusalem fuit, ad hoc
 vt veritas impleret figuram antedictam. *Exeamus igitur ad eum
 extra castra.* Exhortationem infert spiritualem: vt ad Iesum imi-
 tandum exeamus extra castra, deliciarum, cōmoditatum, socie-
 tatum, & aliorum huiusmodi quę humana societas præstat. *Im-
 properium eius portantes.* Ad similitudinem Iesu, qui sustinuit tot
 ignominias moriendo in cruce, dicit improperium eius portā-
 tes: proculdubio imitando ipsum in toleratione ignominiarū,
 ludibriorum, & aliorum huiusmodi pro eo. *Non enim habemus
 hic manentem ciuitatem, sed futuram inquirimus.* Rationem reddit
 eius quod dixerat, exeamus extra castra. manentiū enim in pro-
 pria ciuitate est frui cōmoditatibus illius, & nō est exire ad quę-
 rendum aliam: carentium autē propria ciuitate est peregrinari
 donec perueniant ad ciuitatem suam. Non est ergo corporalis exi-
 tus: sed est exitus animi ab effectibus & impedimentis quibusli-
 bet ad eundem in celestem ciuitatem, mediante patientia imi-
 tratrice passionis Christi. *Per ipsum ergo offeramus hostiā laudis sem-
 per deo, id est fructū labiorum consentientium nomini eius.* Hæc est ergo
 hostia laudis, quæ in ecclesia dei semper offertur septies in die.

Beneficentiæ autē & communionis nolite obliuisci. Quo ad verba, dixerat offeramus hostiam laudis: quo ad facta verò dicit ne obliuiscamini beneficentiæ, qua vnus alij benefacit: & communionis, qua res proprias alijs communicamus, vt in beneficentiâ opera, in communionē res tribui intelligamus. *Talibus enim hostijs promeretur, pro conciliatur, deus. non hostiis legalibus. Obelitis præpositis vestris & subiicete eis.* Superfluit eis. Præsentibus præpositis mādāt præpostero ordine & subiici & obedire. Et rationem subdit, *Ipsi enim peruiigilant, pro, uigilant, quasi rationem pro animabus vestris reddaturi.* Significanter dicit quasi seu tanquam: eo quòd propositi non tenentur reddere rationem pro animabus subditorum absolute, sed quatenus ex eorū admonitione, doctrina, & exemplo pendent. *Vt cum gaudio hoc faciant & non gementes.* Obedientia subditorum, occasio est vt prælati uigilēt cum gaudio: utpote uidentes fructuosum esse officium suum: & econuerso mali mores subditorum quanuis nō tollant uigilantiā à prælati bonis, officium tamen, vt prælati uigilēt gementes perditionē filiorum. *Hoc enim non expedit uobis.* Et si gaudio prælatorum non consulitis, consulite tamē uobis ipsi: quia uigilantia eorum cum gemitu inutilis est uobis. *Orate pro nobis, confidimus enim quòd bonam conscientiam habemus, in omnibus bene uolentes conuersari.* Variāt Græci codices: alij habent in prima habemus, alij in secūda persona habetis. Et hæc secūda litera magis quadrat: ut quia dixerat, orate pro nobis, subiungit rationem confidentiæ in orationibus eorum: quia confidit eos habere bonam conscientiam ad uolēdum bene conuersari in omnibus. Et hoc est temperamentū quoddam reprehensionis superioris. *Amplius autem deprecor uos hoc facere, quo celerius restituar uobis.* Superfluit uos: quanuis subintelligatur. Et quod dicit amplius, significat plus: non significat item. Dicendo autem quo celerius restituar uobis. Hebræum se esse significat, nec sonat Paulum, quem Hebræi seruantes legalia non expectabant eum sibi restituēdum: quum Paulus ad euadēdum eorum manus Cæsarem appellauerit. Vnde & hinc conici potest, nec Clementem fuisse auctorem huius epistolæ: quum ipse esset Romanus pontifex, nec expectabatur restituendus Iudæis longe positus. *Deus autem pacis qui eduxit de mortuis pastorem magnum ouium in sanguine testamenti æterni dominum nostrum Iesum Christum.* Dicitur eductus de mortuis in sanguine, quia resuscitatus est merito effusi sanguinis, in sanctificationem æterni testamenti, hoc est, sanctificationem

dispo

dispositionis hereditatis aeternæ. *Aptet, pro, perficiat, vos in omni.*
 Deest vna dictio. Legendum est, *In omni opere bono, vt faciatis eius*
voluntatem. Petit vt deus perficiat eos, nō in aliquo, sed in omni
 opere. erant enim Hebræi isti ex parte Christiani & ex parte le-
 gales, simul cum Euāgelio seruantes legalia. Et propterea petit
 pro eis vt in omni bono opere perficiantur. *Faciens in vobis, pro,*
in nobis, quod placeat coram se per Christum: De sui à vinculis ab-
 solutione dicit hæc. *Cui est gloria in secula seculorum, amen.* Siue
 ad deum, siue ad Iesum Christum referri potest relatiuum cui.
Rogo autē vos fratres, vt sufferatis verbū solapj. pro, exhortationis.
 Quoniam exhortatio fuit reprehensiuā & ablatiuā legis ac sa-
 cerdotij legalis, ideo rogat vt sufferant verbum exhortationis.
Etenim per paucis scripsi vobis. Relatiue ad materiam tot myste-
 riorum paucis vsus est verbis. *Cognoscite fratrem vestrum, pro, no-*
strum, Timotheum dimissum. Hinc quisquis argumentum sumpse-
 rit q̄ Paulus fuerit author epistolæ vt pote mittens Timotheū,
 recolat quōd Dionysius Areopagita discipulus quoque Pauli à
 Clemente Romano pontifice directus est in Gallias: similique
 ratione Timotheum à Clemēte (seu illo qui scripsit epistolam)
 dimissum fuisse. *Cum quo si celerius venerit, videbo vos.* Non sonat
 hæc promissio Paulum. alienum enim à ratione videtur vt
 postquam appellauerit ad Cæsarem, iterum in manus Iudæo-
 rum spondeat se dare: quum vbique in Actis Apostolorū lega-
 tur persecutionem passus à Iudæis, & oportuisse ipsum pluries
 eos fugere. *Salutate omnes prepositos vestros, & omnes sanctos. Salu-*
tant vos de Italia fratres. pro, salutant vos Itali. *Gratia cum omnibus*
vobis, amen. Conclusio est similis conclusionibus Paulinis. ¶ Et
 apud Græcos habetur subscriptio hæc: Ad Hebræos scripta ex
 Italia, missa per Timotheum. ¶ Et sic sit finis Commentario-
 rum epistolarum Pauli.

Caietæ die J. Iunij M.D. XXIX.

Commentariorum Thomæ de Vio Caietani Cardinalis
 sancti Xysti, in omnes germanas epistolas Pauli
 & eam quæ ad Hebræos inscribitur,

FINIS.

ff ij

Thomæ

THOMAE DE VIO CAIETANI CAR- DINALIS SANCTI XYSTI,

*in septem Epistolas, quas vocant Ca-
nonicas, & primum in eā, quae
diuo Iacobo inscribitur,
Commentarij.*

* * *

¶ Epistola sancti Iacobi.

*Iacobus Dei & domini nostri Iesu Christi ser-
uus, duodecim tribubus quae sunt in dispersione
salutē. Non est vsquequaque certum an epi-
stola haec sit Iacobi fratris domini: dicente
Hieron. in lib. de vir. illust. de eo. Vnā tan-
tum scripsit epistolam quae de septem ca-
nonicis est: quae & ipsa ab alio quodā sub
nomine eius edita asseritur, licet paulatim
tempore procedente obtinuerit auctoritatem. ¶ Saluatio hic
posita tam pura est, vt nulli salutationi cuiuscunque alterius
Apostolicae epistolae conformis sit. nam nihil dei, nihil Iesu Chri-
sti, nihil gratiae, nihil ve pacis orat: sed prophano more salutem.
Nec ipse seipsum nominat Apostolum, sed tantum seruum Ie-
su Christi. Ex quibus simul iunctis minus certus redditur au-
thor. ¶ Et mittitur ad duodecim tribus dispersas: quoniam ex
qualiber tribu erant aliqui dispersi per mundum. Vnde magis
libri quam epistolae titulum merebatur. scripta est enim non vt
deferretur duodecim tribubus dispersis (quā hoc esset impossibi-
le) sed ad instruendum eos. Et quoniam se seruum Iesu Christi
dicit, & inferius dicit, nolite in personarum acceptione habere
fidem domini nostri Iesu Christi, consequens est, vt ad dispersos
duodecim tribuum iam Christianos intelligamus hanc episto-
lam scriptam. *Omne gaudium existimate, fratres mei, quum in tenta-*
*tionis**

nones varias incideritis. Tentationes exploratiuæ sunt virtutum animi: & ex suo genere tristitiâ natæ sunt inferre. Et propterea Iacobus materiam tristitiæ vertit in gaudium, monens vt tristitiam existiment materiam gaudij. Et rationem subdit, *Scientes quod probatio fidei vestra, patientiam operatur.* Materia gaudij est, acquirere virtutem patientiæ, & quas nominauit tentationes, modo nominat probationes fidei: examinant enim fidem animi quemadmodum ignis examinat aurum. Et huiusmodi examinatio quoniam afflictiuæ est, operatur patientiam (materiam patientiæ ministrando) quantum est ex genere operis. Ex parte verò dei operatur patientiam, illam infundendo. *Patientia autem opus perfectum habet.* pro, habeat, vt sitis perfecti & integri in nullo deficientes. Ne forte quæres quæ materia gaudij est acquirere patientiam, explicat excellentiam ipsius: dicendo, quum ipsa habeat perfectionem operis ad hoc, vt sitis perfecti & integri.

Quia patientia non in operando, sed in patiando consistere videtur, ne hinc errares attribuit patientiæ opus, non qualecunque sed perfectum. Et est sermo de opere animi quod intus est. Non enim est pati & patientiam habere: sed patientia adiungit pati actionem animi, voluntarie tolerantis quod patitur, imò etiam cum gaudio tolerandi quod patitur. Ibant enim Apostoli à conspectu concilij, gaudentes quoniam digni habiti sunt pro nomine Iesu contumeliam pati. Tantam autem perfectionem operis habet patientia, vt præter homini possidere proprium animum, quod plus est, quam possidere imperium olim Romanum. Vnde & dicit, & vt sitis perfecti & integri. Perfectum opponitur imperfecto, & integrum opponitur mutilo. vtrunque præstat patientia, & perfectionem vitæ, & integritatem virtutum, & quod plus est, præstat in nulla actione necessaria deficere. *Si quis autem vestrum indiget sapientia.* pro, si cui vestrum deficit sapientia, postulet à deo. pro, postulet ab eo qui dat deo. Dixerat patientiam habere opus perfectum, vt in nullo deficiamus, & quoniam hoc contrariam videtur habere experientiam, dum contingit patientes in aliqua actione deficere, ideo de ea virtute à qua sæpius contingit deficere, & quæ difficillime impetratur, subiungit modum habendi. ¶ Specialiter quoque meminit sapientiæ: quoniam quâuis affectus plenus sit patientiæ, intellectus tamen carere potest sapientia. ait itaque: Dixi in nullo deficientes, quia nec in sapientia permittit deficere: si cui tamen deficit sapientia (quod potest contingere ex mi-

nus perfecta patientia) postulet à deo qui dat. *Omnibus affluenter*
 pro, simpliciter: & non impropere, & dabitur ei. Adminiculo ora-
 tionis impetrandam docet sapientiam. Et est sermo de sapien-
 tia circa regulam viuendi & operandi. ¶ Quòd autem dicit
 & non impropere seu exprobrat, intelligendum est quantum
 ex parte dei: nam ex parte ingratorum testatur scriptura quan-
 doque exprobrare beneficia collata. *Postulet autem in fide, nihil*
hesitans. pro, diiudicans. Ex sententia Domini in euangelio
 sumptum est hoc. oportet enim petentem nò discernere ex par-
 te dei potètiā ac misericordiam: qui enim potètiā aut mi-
 sericordiam dei metitur in suo affectu aut intellectu, minus
 confidit. *Qui autem hesitat.* pro, diiudicat, *similis est fluctui mari:*
qui à vento mouetur & circumfertur. pro, iactatur. Animum di-
 uersorum iudiciorum circa potètiā aut gratiam dei assimi-
 lat mari fluctuanti à ventis agitato & iactato: est enim talis ani-
 mus hæsitans, & diuersis iudiciis huc atque illuc impellitur. Et
 de eo subiungit, *Non ergo.* pro, non enim, *existimet homo ille quòd*
accipiat. pro, accipiet. *aliquid à domino.* utpote indispositus ad im-
 petrandum. *Vir duplex animo, inconstans est in omnibus viis suis.*
 Manifestat indispositionē hæsitantis ad impetrandum relatiue
 ad deum ex dispositione animi duplicis ad alia opera. Videmus
 enim quòd homo duplex animo (hoc est, tanquam habens duos
 animos: alterum inclinantem ad hoc, & alterum inclinantē ad
 cōtrarium) inconstans est in omnibus viis suis: pro quanto mo-
 do ad istam viam, modo ad aliam tendit. Simile enim quid con-
 ringit in animo postulantis hæsitando à deo. ¶ At si obieceris
 perpaucos inueniri postulantes absque omni hæsitatione, scito
 donum dei esse postulare nihil hæsitando, quod nullus nouit nisi
 qui accipit. ¶ Quòd autem Iacobus dicit, solos non hæsitantes
 impetrare (dicendo, nò enim existimet homo ille quòd accipiet ali-
 quid à domino) intellige quantum est ex parte orantis: nam di-
 uinæ misericordiæ largitas non est alligata his regulis: vnde in
 euangelio supplet homo ante Iesum, credo inquit domine, adiu-
 ua incredulitatem meam, *Glorietur autē frater humilis in exaltatio-*
ne. pro, sublimitate, *sua, diues autē in humilitate.* pro, humiliatio-
 ne, *sui.* Declarauerat gaudiū in tērationibus ex lucro virtutis pa-
 tientix, &c. modo declarat illud idem gaudiū relatiue ad con-
 trarios status hominum: paupertatis scilicet & diuitiarū. Et quū
 debuisse dicere gaudeat autē, plus dicit, dicendo *glorietur au-*
tem frater (Christianum quemlibet appellat fratrem) *humilis,*
 hoc

hoc est abiectus propter paupertatem (humilitas nō est hic nomen virtutis, sed cōditionis) in sublimitate promissa sibi in cœlesti regno: diues autē gloriatur in humiliatione sui, hoc est, dū contingit ipsum humiliari, deici, & cadere à statu diuitiarū ob aliquam tentationem, & non in diuitiis. *Quoniam sicut flos fœni transibit.* Hæc omnia quæ subiunguntur de caduco statu diuitum, tendunt ad hoc quod diuitiæ nō sunt materia gloriationis, sed humiliatio propter fidem & virtutem. *Exortus est enim sol cum ardore, & arefecit fœnum: & flos eius decidit, & decor vultus pro, aspectus, seu speciei (est enim sermo de aspectu pasciue.)* *Beatus deperiit. Ita & diues in itineribus suis marcescet.* *Beatus vir qui suffert tentationē.* Dixerat quod diues gloriatur in sui humiliatione, extendit modo ad omnes quod vir qui suffert tentationē, est beatus. Dicendo suffert, fortitudinem significat, ad differentiam succumbentis. Et est sensus: qui suffert tentationem: hoc est qui non succumbit tentationi, sed fortiter tolerat illam. Et est sermo de beatitudine hic in spe, & in futuro in re. Tētionis autē nomine afflictiones quascunque comprehendit, tam internas quàm externas: siue sensui siue rationi rectē cōtrariæ sint. *Quoniam quum probatus fuerit.* Examinatur homo priuatione rerum, afflictione personæ, & afflictione incitantū ad ea quæ sunt contraria rectē rationi: affligūt enim & non parum rectum animū, incitantia intus vel extra ad ea quæ sunt cōtraria rectē rationi. Vnde & de Lot Petrus Apostolus dicit, habitās apud eos qui animam iustam iniquis operibus cruciabant. *Accipiet coronā vitæ, quam repromisit deus diligentibus se.* *Nemo quum tentatur, dicat quoniam pro, q̄, à deo tentetur. pro, tentor: deus enim intentator. pro, intentabilis, est malus.* hoc est, deus nō potest tentari malis. *Ipsē enim pro, autem, neminem tentat.* Vtrunque negat Iacobus à deo, scilicet tentari & tentare. Et primum quidem verum est, quantum est ex parte dei: nam ex parte nostra tentamus quandoque deū: contra illud præceptum, non tentabis dominum deum tuum. Alterum autem (videlicet quod deus neminem tentat) quanuis eadem ratione verificari possit (quia deus ex parte sua neminē tentat: non enim indiget tentationis examine ad noticiam animorum & euentuum) prosequendo tamen intentionem auctoris, sensus est quod ipse neminē tentat, formaliter loquendo, tentatione ad peccandum. De hac enim ē regione subiungit, *Vnusquisque verò tentatur à concupiscētia sua abstractus & illectus.* pro inelcatus. Deberēt tamen esse participia passiuia præteriti temporis, ff iiii) quibus

quibus caremus. Vbi clare patet q̄ de tentatione ad peccandum
 & de tentatione interna est sermo: nā & tentauit deus Abrahā,
 sed non ad peccandum; & Iesus tentatus est ad peccandū à dia-
 bolo, nō intercedente propria Iesu concupiscentia, sed externa
 tantum tentatione. Appellatur autem concupiscentia appetitus
 boni vel apparentis boni: mediante siquidē huiusmodi appeti-
 tione tam diabolus quā mundus quā caro nos interna pul-
 sat tentatione. Vbi & recole eiusdem rationis esse appetere bo-
 num & fugere malū: vt intelligas concupiscentiē nomine utrā-
 que appetitionem comprehendi: nominatam tamen à bono, ra-
 tione cuius displicet malum verum, vel apparens. Et duplex offi-
 cium cōcupiscentiē describitur, abstrahere & inescare: abstrahe-
 re quidē à recto: inescare autē ad delectabile seu vtile. Et vtrun-
 que vtinam nō experiremur. *Deinde concupiscentia quum concepe-
 rit.* Præteriti temporis est conceperit. Ad similitudinē concipien-
 tis describitur animus concupiscentia distractus & inescatus. Si
 enim concupiscentiam tanquā semen suscipit ex quo velut con-
 cipiat prolem intentam à concupiscentia (quod est quū animus
 conformis est cōcupiscentiē: & hæc proles delectatio est seu con-
 sensus.) *Parit peccatū.* Recto ordine progreditur post conceptionem
 describens partum: mediante enim concepta delectatione
 parit peccatū. *Peccatum verò quum consummatū fuerit, generat mor-
 tem æternam.* Generat autē meritorie. *Nolite itaque errare, pro,
 ne erretis, fratres mei dilectissimi.* pro, dilecti, attribuendo deo ve-
 stras tentationes. *Omne datū optimum, pro, omnis donatio bona,
 & omne donum perfectum desursum est, descendens à patre luminum.*
 Non suffecit Iacobo declarasse vnūquēq; tentari à propria con-
 cupiscentia, ad manifestandum q̄ deus neminem tentat, sed adie-
 cit quòd deus est actor omnis boni: vt è regione contrariorum
 effectuum appareret intentū. Effectus tentationis dixerat pec-
 catum & mortē: effectus dei modo dicit omnē donationem bo-
 nam, & omne donū perfectum, vt ex his appareat deū neminem
 tentare, neminē incitare ad peccatum & mortem æternā: sed e-
 conuerso omnem donationē bonam (ad differentiā donatio-
 num malarum quas nos facimus) & omne donum perfectum
 (ad differentiā imperfectionum: quales sunt imperfectiones si-
 gnificatæ nominibus peccatorū) è sursum, è supernis manat, de-
 scendens à patre luminū. Rationem tangit emanationis bono-
 rum à deo, dicēdo à patre luminum. Genitor siquidem luminū
 nō est genitor tenebrarum, sed luminū: omnia autem dona bo-
 norum.

norum, &c. radij quidam sunt diuini luminis. *Apud quem non
 est transmutatio, nec. pro, aut, vicissitudinis. pro, conuersionis, obum-
 bratio.* Dixerat à patre luminum, & quoniam pater luminū sen-
 sibilem sol, facit tenebras dupliciter (primo suo motu diurno :
 hac enim transmutatione locali facit vbi fuit dies noctem, & e-
 conuerso: deinde conuersione ex tropicis cancri & capricorni va-
 riat obumbrationem æstiuam & hyemalem) vtrāque mutatio-
 nem Iacobus excludit à deo patre luminum: ne putaretur quod
 esset pater luminum quemadmodū sol sensibilis, & suis trāsmu-
 tationibus faceret tenebras & varias vmbas. Et propterea di-
 cit apud quem non est transmutatio, quo ad primū, nec conuer-
 sionis obumbratio, quo ad secundum. Modum autem quo de-
 scendunt ab isto patre luminū donationes bonæ & dona perfe-
 cta, subiungit, *Voluntarie enim. pro, volens, progeniuit nos verbo ve-
 ritatis, vt simus initium aliquod. pro primitiæ quædā, creaturæ. pro
 creaturarum, eius.* Ecce modus quo descendunt lumina à spiri-
 tuali patre luminum: non natura, sed voluntate progeniuit nos,
 secundum esse gratiæ, verbo veritatis. Datiui casus est, explicans
 ad quid geniti sumus secundum esse gratiæ: videlicet ad verbum
 veritatis credendum, amandum, sectandū, opere implendum ac
 propagandum. Non sumus progeniti ad fabellas, sed ad sermo-
 nem veritatis, vt simus quædā primitiæ: hoc est inter creaturas
 estimatio, pretiosi, grati velut primitiæ. Et rursus quoniā primi-
 tiæ offerebantur deo, vt offeramur deo tanquā primitiæ omniū
 creaturarū. *Scitis fratres mei. pro, itaq; fratres mei, dilectissimi. pro,
 dilecti. sit autē omnis homo velox ad audiendum, tardus ad loquendum,
 & tardus ad iram.* Superfluit autem. Dixerat q̄ genuit nos verbo
 veritatis vt simus primitiæ creaturarū eius, & propterea inde
 infert dispositiones ad verbum veritatis. Quarū prima est velo-
 citas ad audiendum, secunda tarditas ad loquendū, & tertia tar-
 ditas ad iram. *Ira enim viri iustitiam dei non operatur.* Ab vltima
 dispositione incipit singula tractare. Et quoniā ira appetitus est
 vindictæ quæ acius est iustitiæ, ideo ne quisquā putaret q̄ ira cō-
 formis esset verbo veritatis (vt pote executrix iustitiæ) clare di-
 cit q̄ ira viri, ad differentiam iræ diuinæ, non operatur, hoc est
 non exequitur, iustitiam dei. Deus enim non ordinauit iram ho-
 minis ad exequendam diuinam iustitiam: sed ad hoc ordinauit
 iudices. *Propter quod abiciens omnem immunditiam & abundan-
 tiam malitiæ, in mansuetudine suscipite insitum verbum quod potest sal-
 uare animas vestras.* Ordinate tractat de ira hominis. Prius enim
 exclusit

excluit ab ea bonū executionis diuinæ iustitiæ: modo explicat mala illi annexa: videlicet immundiciam seu sordes, proculdubio animi, & exuberantiā seu superfluitatem malitiæ. Ira enim vtrunque malum habet annexum: nam & fordidat animum ofuscando rationem, & accendit voluntatem ad malum proximorum: quod significat malitia abundans seu exuberans ad perniciem aliorum. Et quia iræ vt est nomen vitij contraria est mansuetudo, ideo abiectis iis quæ sunt vitij iræ, aptissime subiungit in mansuetudine suscipite verbum insitum. Ideo de ira tractat, quia impedit susceptionem verbi veritatis insiti, ad differentiam verbi congeniti. Verbum veritatis congenitum nobis est quicquid naturali lumine cognoscere sufficimus: verbum autem veritatis insitum est quod de foris insitum est verbum fidei, verbum euangelicum: ad quod non sufficit naturale lumen, nisi adiutum lumine insito quod est lumen diuinæ gratiæ. Vnde de hoc verbo subiungit quod potest saluare animas vestras. *Estote autem factores verbi, & non auditores tantum.* Superfluit tantum: quauis subintelligatur. Prosequitur aliam dispositionem ad verbum veritatis: illam scilicet, Sit omnis homo velox ad audiendum. Et explicat de quali auditione loquitur: videlicet de auditione factiua verbi veritatis quod auditur, & non de auditione pura. Et rationem subiungit, *Fallentes vosmetipsos*, putando quod solus auditus sufficiat. *Quia si quis auditor est verbi & non factor, hic comparabitur viro consideranti vultum naturitatis suæ in speculo.* Considerauit enim se & abiit: & statim oblitus est qualis fuerit. *Qui autem perspexerit in lege perfectam libertatis*, pro, qui autem prospexerit in legem perfectam libertatis, hoc est, in legem perfectam quæ est libertatis. E regione considerationis propriæ faciei in speculo, locat. prospectiōem sui in legem perfectam quæ est lex libertatis, quæ est lex euangelica. Est enim lex amoris & libertatis spiritualis. Et è regione eius quod dixerat & abiit, & statim oblitus est, dicit. *Et permanserit in ea*, pro, & permanserit sic, *non auditor obliuiosus factus, sed factor operis, hic beatus in facto suo erit.* Intellige meritorie: hoc est hic meretur ex facto suo beatitudinem futuram. *Si quis autem putat se religiosum esse*, Deest, inter vos, *non refranans linguam suam, sed seducens cor suum, huius vana est religio. Religio munda & immaculata apud deum & patrem, hæc est: visitare pupillos & viduas in tribulatione eorum.* Tractat tertiam conditionem: videlicet tardus ad loquendum: monstrando quod religiositas sine fræno lingua

linguē vana est: q̄ si quis secus putat, seducit seipsum. Et ē religio-
ne religionis vanæ explicat religionē mundam apud deum con-
stare ex operibus misericordiæ. Quod intellige imperatiue. Reli-
gio enim proprias actiones habet diuini cultus: imperat autē
opera misericordiæ, eo modo quo vna virtus imperat alteri. *Et
immaculatum se custodire ab hoc seculo.* pro, à mundo. Visitationi
pupillorum & viduarum annectit Iacobus custodiam hominis
ab hoc mundo: eo quòd periculosum est pupillorum curam ge-
rere sine aliqua lucri macula, nec minus periculosum viduas vi-
sitare absque macula carnis.

CAPVT II.

Fratres mei, nolite in personarum acceptione habere. pro, ne in per-
sonarum acceptione habeatis, *fidem domini nostri Iesu Chri-
sti gloria.* Quauis construi possit diuersimode genitiuus glo-
riæ, materia tamen, de qua est sermo, inuitat ad construendum
cum acceptione personarum. Ita vt ordo literæ sit, ne habeatis
in acceptione personarum gloriæ (hoc est, penes gloriam) fidem
domini nostri Iesu Christi. Acceptio siquidem personarum ha-
betur penes diuersa. Nam quādoque penes magistratus, quan-
doque penes opes, quandoque penes honores, &c. habetur. In
proposito autē est sermo de acceptione personarum penes glo-
riam seu honorem præsentem. Inhibere autem fidem Iesu Chri-
sti habere in acceptione personarum, est inhibere actionē hanc
quæ est acceptio personarum iungi fidei Iesu Christi. Ac si di-
xisset, Nolite in adulterio seu fornicatione habere fidem do-
mini nostri Iesu Christi. *Etenim si introierit in conuentum vestra
vir aureum anulum habens in veste candida.* pro splendida, *introie-
rit autem & pauper in sordido habitu: & intendatis in eum qui indu-
tus est veste præclara, aut sede hic bene: pauperi autem dicatis, tu sta illic, aut sede sub scabello pedum meo-
rum.* pro, aut sede hic sub scabellum meum. *Nonne iudicatis
apud vosmetipsos?* pro, & non iudicati estis in vobisipsis. Expli-
cat negationem iudicij personalis. Et est sensus, & hæc facien-
do non estis iudicati in vobisipsis, sed estis iudicati in vestibus
& diuitiis & paupertate. Nam verè aliud est iudicari homi-
nes secundum seipsum, & aliud iudicari eisdem secundum vestes
(splendidas vel sordidas) & alia huiusmodi extrinseca. *Et facti
estis iudices cogitationum iniquarum.* pro, malarum. Malas cogita-
tiones appellat p̄sare in hominibus vestes & huiusmodi. Et fa-
cti estis malarum cogitationum, tanquam dirigētium, iudices.

Ita quod dupliciter erratis: & non iudicando homines secundū seiplos, & iudicando secundum malas cogitationes. *Audite fratres dilectissimi. pro, dilecti, nonne deus elegit pauperes in hoc mundo, diuites in fide, & heredes regni quod repromisit deus diligentibus se: vos autem ex honorastis. pro, ignominia affecistis, pauperem. Nonne diuites per potentiam opprimunt vos, & ipsi trahunt vos ad iudicia. pro, tribunalia: (nonne ipsi blasphemant bonum nomen quod inuocatum est super vos?) hoc est nomen Christi salutiferum. Et hæc mala quæ de diuitibus Iacobus dicit, ideo dicit quia ex diuitiis tumescunt & faciunt hæc, quanuis non omnes. Si tamen, pro, si quidem, legem perfecistis regalem secundum scripturam (diliges proximum tuum sicut teipsum) bene facitis. si autem personam accipitis, peccatum operamini. Diuitē honorari ex multis causis prouenire potest, quarū duas tangit hic Iacobus. Altera est ex acceptione personarum: hoc est præcise, quia diuites sunt. Altera est ex lege regia: hoc est, quia sunt præfecti à rege, vel quia sunt nuntij regis, vel quia sic statuit rex: vt patet de Mardochæo, sic honorabitur quem rex honorare voluerit. Et ex prima quidem causa honorare diuites, peccatū esse definit: ex secunda autem dicit esse bonum opus. Et ad hoc affert conformitatē scripturæ, Diliges proximum tuum sicut teipsum. Et intendit quod seruare legem regiā circa honores diuitum, prouenit in Christianis ex præcepto scripturæ, Diliges proximum tuum sicut teipsum. vtendo aduerbio sicut, proportionaliter: hoc est, Diliges proximum tuum in gradu, in officio, in dignitate, in priuilegio suo, sicut teipsum in gradu, dignitate, & priuilegio. *Redarguti à lege quasi transgressores. pro, & redarguimini à lege tanquā transgressores.* Et est sermo non de lege regia, sed de lege diuina scripta Leuit. 19. & Deut. 1. Vtrobique enim prohibetur acceptio personarū. *Quicumque enim totam legem seruauerit, offenderit autem in vno, factus est omnium reus.* Qua ratione hoc dixerit, ipse subiungit: videlicet ex identitate legislatoris. Hanc enim identitatē clare subiungit. Et ex hac parte qui in vno offenderit legislatorem, incurrit reatū omnium: quoniam contemnit latorem legis omnium. Hic est sensus literalis intentus à Iacobo. *Qui enim dixit, non machaberis, dixit & non occides. Quod si non machaberis, occideris autem, factus es transgressor legis. Sic loquimini & sic facite tanquam per legem libertatis incipientes iudicari.* pro, iudicandi. Loco duarum dictionum, incipientes iudicari, legendum est iudicandi. Transfit ad aliam materiam: videlicet bonorum operū. Inhibuit prius iungi fidei acceptio[n]em personarum*

rum: monet modo iungi fidei bona opera, incipiens à premio & poena futuri iudicij: quod dicit futurū per legem libertatis quo ad merita. Et est sensus: Sic loquimini, sic operemini, vt iudicandi tandem secundū merita in lege libertatis. Cōsonat hoc sentētię euangelicę: Esuriui, & nō dedistis mihi māducare, & reliqua. hęc enim sunt merita legis libertatis, secundū quę iudicandi sumus. *Iudicium enim sine misericordia fiet ei qui nō facit misericordiam.* Misericordia saluatricis excluditur, non omnis misericordia. nam nullam diuinū iudicium caret misericordia aliqua: sed vltimum iudicium reprobatorum caret misericordia saluatricis eorundem. *Et super exaltat. pro, gloriatur, misericordia iudicium.* pro, aduersus iudicium: hoc est, misericordia eo q̄ vincit iudicium, gloriatur aduersus illud tanquam victrix. Et ē regione iudicij sine misericordia, locat misericordiam victricem iudicij, vt significet q̄ immiserendum iudiciū erit sine misericordia, misericordium autem iudiciū erit tale q̄ misericordia gloriabitur aduersus iudicium. Significās per hoc q̄ misericordia vincet exactam iustitiā secundū merita, iuxta illud: Non intres in iudicium cum seruo tuo domine, quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis viuens. *Quid proderit frater meus si fidem quis dicat se habere, opera autē non habeat? nunquid poterit fides saluare eum?* De operibus misericordię est sermo. vnde & subdit de egentibus, & c. *Si autem frater & pro, aut, soror nudi sunt & indigeant victu quotidiano, dicat autē aliquis ex vobis illis, ite in pace, calefacimini. pro, calefaciatis, & saturamini: non dederitis autē eis quę necessaria sunt corpori, proculdubio operimenta. Quid proderit? Sic & fides si non habeat opera, mortua est in semetipsa. pro, per se. hoc est, sola. Sed dicit quis, tu fidem habes, & ego opera habeo. Ostende mihi fidem tuam sine operibus. pro, ex operibus, tuis. Quasi dicat non potes ex operibus tuis (vt pote carens illis) ostēdere mihi illam. Fides enim intus latet. Et ego ostendam tibi ex operibus meis fidem meam. Tu credis quōd vnus est deus? bene facis, & dæmones credunt. Solam fidem minoris pendendam, multipliciter Iacobus ostendit, inter alia afferens quōd fides cōmunis est etiam dæmonibus. Et est verum, loquendo de ipso actu credendi. Dæmones enim coacti ab euidētia miraculorū quę ipsi cernunt fieri à Iesu Christo, & apostolis, & c. Credunt velint nolint verum esse q̄ verbū caro factum est, & c. Et quo ad hoc Iacobus verum dicit q̄ fides communis est etiam dæmonibus, sed nos voluntarie credimus, illi autē inuiti. Vnde de ipsis subditur: *Et contremiscunt. quod est inuiti. Vis autem scire ò homo inanis quoniam**

ziam. pro, quòd, fides sine operibus mortua est? In calce huius capituli ipsemet declarabit hoc. Abraham pater noster nonne ex operibus iustificatus est, offerens Isaac filium suum super altare? *Vides quòd, fides sine operibus mortua est?* *ziam. pro, quòd, fides cooperabatur operibus illius, & ex operibus fides consummata est?* Et suppleta, pro, impleta, est scriptura, dicens: *Credidit Abraham deo, & reputatum est illi ad iustitiam: & amicus dei appellatus est.* Aduerte hic prudens lector quòd Iacobus non sentit fidem absque operibus mortuam esse, &c. (quoniam constat nos iustificari per fidem etiam sine operibus: vt patet in infantibus baptizatis, & in adulto baptizato si statim moreretur) sed sentit fidem sine operibus, hoc est, reuuentem operari, esse mortuam, esse vanam, & nō iustificare. Et recte sentit, quoniam fides quæ non est parata operari, mortua est. Suapte enim natura operatur per dilectionem: vt Paulus dicit. Quòd ergo Iacobus affert verbum, *Gene. 15. credidit Abraham deo, ad hoc affert quòd credidit paratus operari.* Et propterea dicit quòd in opere oblationis filij impleta est scriptura: loquens de fide Abraham parata operari. Impleta, inquam, est quo ad executionem maximi operis ad quod parata erat fides Abraham. Nec contrariatur sententia hæc sententiæ Pauli ad Roma. docentis ex fide non ex factis hominem iustificari: quoniam Paulus loquitur de factis secundum se, è regione distinctis à fide: Iacobus autem loquitur de factis, vt sunt filij dei. Vterque enim verum docuit: Paulus quidem quod non factis moralibus cærimonialibus, aut iudicialibus secundum se, sed fidei gratia iustificamur: Iacobus autem quod non fide sterili, sed fide fecunda operibus iustificamur. vnde pater contrarias non esse eorum sententias. *Videtis igitur quòd ex operibus iustificatur homo, & non ex fide tantum. Similiter & Rhaab meretrix nonne ex operibus iustificata est suscipiens nuntios & alia via eiciens. pro, emittens?* Sicut enim corpus sine spiritu mortuum est, ita fides sine operibus mortua est. Appellatione spiritus non significatur anima, sed halitus seu status. Et apte comparat opera statui. quemadmodum enim corpus animalis si non spirat mortuum est, ita fides si nō parit opus, mortua est. Flatus siquidem est effectus corporis viui: & similiter operatio est proprius effectus fidei viuæ. vnde apparet quo sensu superius dixerit fidem sine operibus mortuam esse: non quòd sentiat opera esse formam fidei, sed quòd sentit opera esse concomitantia fidem, sicut halitus concomitatur vitam corporis.

Nolite plures. pro, multi, *magistri fieri fratres mei.* Voluntatem prohibet non magisterij, sed multitudinis magistrorum, dicēdo, nolite fieri multi magistri. Et rationem subiungit: *scientes quoniam.* pro, quod, *maius iudicium sumitis,* pro, accipiemus. nos magistri. Quod est per se manifestum. *In multis enim offendimus omnes.* Ad excludendam præsumptionem putantium se fore magistros absq; aliquo lapsu, assignat pro ratione maioris iudicij, quia in multis omnes offendimus: vt intelligamus etiam magistros labi, & maius expectare iudicium ex affectato magisterio ecclesię. *Si quis in verbo nõ offendit, hic perfectus est vir.* Et vtrobique offendere est presentis temporis. Et subiungit hoc ad significandum quod ad minus in sermone labimur omnes: & ad explicandum quod non ita dicit omnes, quin aliquis vir perfectus inueniri possit qui nec in verbo labitur. *Potens frano circumducere totum corpus.* Non solum est vir perfectus, sed est etiam potens circumducere totum corpus actionum suarum tanquam frano. *Si autem, pro, ecce, franos equis in ora mittimus ad consentiendum nobis,* pro, vt nobis pareant, *omne corpus,* pro, & omne corpus, *illorum circumferimus,* pro, circummagimus. Similitudo clara est. *Et ecce naues quum magna,* pro, tantę, *sint, & à ventis validis minentur,* pro, à ventis duris vehantur, *circumferuntur à modico gubernaculo.* hoc est, à temone. *Quocunq; impetus dirigentis voluerit.* Ita & lingua modicum quidem membrum est, & magna exultat. pro, iactat. faciendã, conturbandã, acquirendã, &c. *Ecce quantus,* pro, exiguus, *ignis,* Pius assimilauit linguã frano & temoni, modo assimilat ipsam exiguo igni. *Quam magnam syluam incendit?* Potes legere loco syluam (vt forte melius) materiam. Græca enim dictio significat & syluam & materiam. *Et lingua ignis est.* Superfluit est. *Vniuersitas iniquitatis,* pro, mūdus iniustitię. Sine verbo aliquo in textu Græco habentur hæc. ¶ Potest nihilominus appositue dictum intelligi, quod lingua non solum est ignis, sed mundus iniustitię: vt pote non vnã aut plures continens iniustitias, sed mundus iniustitię, vt pote cōtinens omnes iniustitias. Quod est verũ virtualiter. *Lingua.* Deest, sic. Legendum est, *Sic lingua constituitur in membris nostris, quæ maculat totum corpus.* Duo dixerat de lingua, alterum quod est ignis, alterum quod est mūdus iniustitię. Intendens modo declarare vt runque, incipit ab vltimo: dicendo quod sic, hoc est, quemadmodum est mundus iniustitię, sic est lingua constituta in membris nostris: quod hinc apparet quod maculat totum corpus actionum & passionum nostrarum. Penes hoc er-

go assimilatur mundo iniustitiæ. ¶ De assimilatione verò ad
 ignem subiungit: *Et inflammat rotam natiuitatis nostræ.* Superfluit
 nostræ. *Inflamata à gehenna.* pro, & inflammans sub gehenna.
 Vniuersum vitæ cursum rotam appellat natiuitatis: ea forte ra-
 tione, quia circulationibus cœlestibus agitur cursus vitæ nostræ.
 Inflammare autem est merita flammæ efficere. Perinde ac di-
 ctum fuerit rotam natiuitatis meritoriam flammæ constituit.
 Vnde declarando seipsum subiungit: & inflammans sub gehenna:
 hoc est, igne inextinguibili. Lingua siquidem suis vitiis vni-
 uersam vitæ inflammat non igne huius vitæ, sed igne gehennæ.
 Et sic inflammatio hæc est quidem culpæ quo ad merita: est au-
 tem pœnæ gehennæ quo ad futuram executionem. *Omni enim
 natura & bestiarum.* pro, ferarum, & volucrum, & serpentium, &
 setorum. pro, marinorum. *domatur,* & *domita est à natura huma-
 na.* linguam autem nullus hominum domare potest: *inquietum.* pro, in-
 coercibile, *malum, plena veneno mortifero.* In ipsa benedicimus deum
 & patrem, & in ipsa maledicimus homines qui ad imaginem & simili-
 tudinem dei facti sunt. *ex eodem ore procedit benedictio & maledictio.*
*Non oportet fratres mei hæc ita fieri. Nunquid fons de eodem foramine
 emanat.* pro, scatebra emittit, *duleem & amaram aquam?* Nunquid
 potest fratres mei *ficus vnas,* pro, oleas, *facere, aut vitis ficus?* sic nullus
 fons *salsam ac dulcem potest facere aquam.* Similitudines claræ sunt
 ad detestationem lingue inductæ. *Quis sapiens & disciplinatus,* pro,
 & *scientificus, inter vos?* Hactenus vetuit fieri multos magistros
 ecclesiæ propter periculum maioris iudicij, & ad hoc attulit vi-
 tia lingue. Modo eandem monitionem prosequitur quo ad viros
 doctos, instruendo illos qualiter debeant conuersari. Et quia rari
 sunt viri docti, ideo dicit quis sapiens & sciens inter vos? *Osten-
 dat ex bona conuersatione operationem suam.* pro, opera sua, in man-
 suetudine sapientiæ. si quis est doctus, non affectet magisterium, sed
 factis conuersationis suæ ostendat sapienciam in mansuetudine.
 Et statim manifestat mansuetudinem esse comitem sapientiæ, ad
 manifestandum quod dixerat in mansuetudine sapientiæ. *Quid
 si Zelum amarum habetis, & contentiones sunt in cordibus vestris,* pro,
 & contentione. Et ibi fiat punctum. deinde subiungatur, *In cor-
 de vestro nolite gloriari.* Mansuetudini opponitur intus æmulatio
 amara, foris autem contentio. Et ex his contrariis deducit opposi-
 tum sapientiæ, excludendo duo vitia. Alterum internum, nolite
 gloriari in corde vestro de sapientia & scientia quam habetis.
 Alterum externum. *Et mendaces esse aduersus veritatem.* Inuidia &

contentio ad vtrouque ducit viros doctos: & ad gloriandum in-
 tus, & ad metiendum foris. *Non est enim ista sapientia de sursum*
descendens à patre luminum. Superfluit à patre luminum. *Sed ter-*
rena, animalis, diabolica. pro, dæmoniacæ. hoc est, sed ab effectu
 terrenorū, à passionibus (quas perturbationes animi vocant) à
 dæmone. Iuxta tres partes hominis (corpus videlicet & ani-
 mam qua sentimus, & intellectum quo inflamur: scientia enim
 inflat) triplicem denominationem dedit huic sapientiæ. Et vlti-
 ma denominatione à dæmone sumpta est, ne intellectū culpabilē
 significaret. Intellectus enim in culpa non est, sed abusus intel-
 lectus quo quis de eo inflatur: in quo imitatur dæmonem. *Vbi*
enim Zelus & contentio, sibi inconstantia & omne opus prauū. Quæ au-
 tem de sursum est sapientia, primum quidem pudica est. pro, casta est,
 deinde pacifica, modesta, suadibilis, pro, suavis, bonis consentiens.
 Hæ duæ dictiones superfluant. *Plena misericordia & fructibus bo-*
nis, iudicans sine simulatione. pro, non diiudicans & non simulans.
 Diiudicare inconstantiæ est: nam est contraria iudicia efficere.
 quod constat spectare ad inconstantiam: quæ comes declarata
 est sapientiæ terrene, &c. *Fructus autē iustitiæ in pace seminatur sa-*
cientibus pacem. Dixerat sapientiam è supernis descendentem ple-
 nam fructibus bonis. Et quoniam fructus boni ad iustitiam spe-
 ctant, iunctam esse sapientiam iustitiæ subiungit: dicēdo quod
 fructus iustitiæ seminatur in pace facientibus pacem. Quod est
 dicere, quod fructus iustitiæ seminatur in pace à sapientia. nam
 de illa dictum est, quod incipit à castitate, & terminatur ad esse
 pacificum: quod est esse factricem pacis. Idem ergo est fructus
 iustitiæ & fructus sapientiæ: utpote seminatus in pace.

CAPVT IIII.

Vnde bella & lites, pro, & pugnæ, in vobis? nonne ex concupi-
 scentis, pro, nonne hinc, & postea appositius subiungen-
 dum est, *Ex voluptatibus vestris.* Delectationes siquidem prima
 principia sunt & pugnarum & bellorum, &c. *Quæ militant in mē-*
bris vestris. Imperando membris humanis ad bella & lites & si-
 milia, delectationes militant in membris humanis. *Concupiscitis*
& non habetis. Vanitatem passionum & actionum humanarum
 describit per hæc tria: concupiscentiam, inuidiam, pugnam *Occidit*
& Zelatis. pro, inuidetis & æmulamini, ut inuidia referatur
 ad tristitiam interiorem: æmulatio autem ad conatum confor-
 mem inuidiæ. *Et litigatis & belligeratis.* pro, pugnat & bellatis, &
non habetis propter quod non postulatis. pro, propterea quod nō po-

stulatis. Ratio redditur quare hæc omnia vana sint, quia non in-
nituntur postulationi à deo: hoc est, quia innituntur viribus tan-
tum humanis, & nõ habetur ratio diuinæ gratiæ. Vnde & Iosue
errauit cum Gabaonitis fœdus feriendo, quia os domini nõ con-
suluit: vt ibidem dicitur. *Petitis & non accipitis, eo quod male peti-
tis, vt in concupiscentijs vestris insumatis.* pro, vt in voluptatibus
vestris insumatis: hoc est, perficiatis vestra omnia. Hic enim fi-
nis efficit, vt quauis petamus à deo, male petamus: vt pote non
ad hoc, vt perficiatur voluntas diuina, sed vt perficiatur volũtas
nostra. Oportet enim supplicando præferre voluntatẽ diuinam
nostrã: alioquin male petitur. *Adulteri.* Deest, & *adultera, nesci-
tis quia.* pro, quod, *amicitia huius mundi.* Superfluit huius. *Inimica
est deo.* pro, inimicitia dei est? Et interrogatiue legendum est.
Quod autem dicit, *adulteri & adultera,* de adulterio animæ
quo anima relicta adhæsiõne ad deum adhæret mundo, intelli-
gendum testantur subiuncta de amicitia mundi & inimicitia
dei. *Quicumque ergo voluerit amicus esse seculi huius.* pro, mundi, *ini-
micus dei constituitur.* *An putatis quia.* pro, quod, *inaniter scriptura
dicat, ad inuidiam concupiscit spiritus qui habitat.* pro, habitauit, *in
vobis?* Et Exodi vigesimo cap. sumpta est hæc sententia. Vbi
deus primò dicit esse deum qui eduxit de terra Aegypti: quod
iste dicit habitat in vobis. Deinde subdit, ego sum deus zelo-
tes: quod iste dicit ad inuidiam concupiscit spiritus. Deus enim
spiritus est: vt dicitur Ioannis quarto. Et directe ad propositum
contra adulteros & adulteras tendit: significans quod deus mo-
re zelotypi inuidet mundo trahenti animas sibi fide desponsa-
tas ad ipsius mundi amicitiam & dei inimicitiam. Non putetis
inquit vane scriptum esse hoc, quod diuinus spiritus concupi-
scit ad inuidiam zelotypiæ: quoniam hoc est scriptum ad signi-
ficandum mundam amicitiam mundi esse inimicitiam dei, tum ad
significandum vindictam diuinam consequentem huiusmodi
zelum. Et apte subiungitur, *Maiorem autem dat gratiam.* nam
& ibidem in Exodo subiungitur, faciens misericordiam in mil-
lia iis qui diligunt me. Relatiue ad adulteros & adulteras dici-
tur, quod ad inuidiam concupiscit spiritus, non qui habitat, sed
qui habitauit olim in vobis: relatiue autem ad amicos dei dici-
tur, maiorem autem dat gratiam, maiorem procul dubio quàm
mereantur. *Propter quod dicit.* Prouerbiorum tertio: Deus
superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. Aut Iacobus
alia translatione vsus est, aut sensum attulit. Nam in calce illius
capituli

capituli dicitur, ipse deludet illulores, & mansuetis (seu humili-
 libus) dabit gratiam. Illulores diuinorum proculdubio superbi
 sunt: & plus est illudere illis, quàm resistere eisdem. Et hæc sen-
 tentia ad confirmationem affertur allata: prius doctrinæ de di-
 uino zelo respectu amicorum mundi, & diuina gratia respectu
 amicorum dei. Qui enim prius dicti sunt amici mudi, modo di-
 cuntur superbi: & qui prius dicti sunt amici dei, modo dicuntur
 humiles. *Subditi ergo estote deo: resistite autem diabolo, & fugiet à
 vobis. Magna gratia, vt sola resistentia sufficiat ad fugiendū dia-
 bolum. Appropinquate deo, & appropinquabit vobis. Non quòd
 nostra appropinquatio præueniat dei gratiã simpliciter & ab-
 solute: sed appropinquatio nostra effectus gratiæ præuenientis,
 præuenit hæc specialem gratiam appropinquationis diuinæ, vel
 per gratiam gratum facientem, vel per augmentum gratiæ.
 Emundate manus. hoc est, omnia organa operadi, à malis operi-
 bus. Peccatores: & purificate corda duplices animo. Miseri estote. pro,
 affligite vos. Hæc omnia quæ sequuntur, describunt statū pœni-
 tentialem. Et lugete & plorate: risus vester in luctum conuertatur, &
 gaudium in merorem. Humiliamini in conspectu domini: & exalta-
 bit vos. Nolite detrahere alterutrū. pro, inuicem, fratres mei. Qui de-
 trahit fratri, aut qui iudicat fratrem suum, detrahit legi & iudicat legē.
 Si autem iudicas legem, non es factor legis, sed iudex. Directe verifi-
 catur hæc sententia detractione & iudicio, qua bonum opus vī
 tuperatur aut damnatur: quia bonū opus lege probatur: ac per
 hoc si vituperatur aut damnatur, damnatur & vituperatur lex.
 Et talis detrahens aut iudicās, verissime est iudex legis, nō exe-
 cutor. Iudex autem factio, non autoritate aut intentione. Et
 quoniam factio vsurpat sibi iudicium legis, exaggeratur eius eri-
 men ex hoc, quòd vnus tantum est legislator, dicendo, *Vnus est
 enim legislator & iudex.* Superfluit enim: superfluit & iudex. *Quò
 potest perdere & liberare. pro, seruare & perdere. Tu autem quis es
 qui iudicas proximum tuum. pro, tu es qui iudicas alium? Ecco nūc.
 pro, age nūc, qui dicitis, hodie aut crastino. pro, hodie & cras, ibimus
 in hauc ciuitatem: & faciemus ibi annū vnum, & mercabimur, & lu-
 crum faciemus. qui ignoratis quid erit in crastinum. pro, postero die.
 Que est enim vita vestra? vapor est ad modicū apparatus, & deinceps ex-
 terminabitur. pro, & deinde euanescens. Pro eo vt dicatis. pro, pro
 eo quod dicere debuistis, Si dominus voluerit, & si vixerimus, fa-
 ciemus hoc aut illud. Nūc autē exultatis. pro, gloriāmini, in superbis
 vestris. Omnis exultatio. pro, gloriatio, talis maligna. pro, mala, est.**

Scienti igitur bonum facere & non facienti peccatum est illi. De bono debito sententia hæc verificatur: non de bono supererogationis.

CAPVT V.

AGite nunc diuites, plorate & ululantes in miserijs vestris qua aduenient vobis. Diuitiæ vestra putrefactæ sunt, & vestimenta vestra à tineis comesta sunt, aurum & argentum vestrum æruginauit: & ærugo eorum in testimonium vobis erit, & manducabit carnes vestras sicut ignis. E regione culpæ diuitum quo ad hoc, quod potius rodi faciunt vestimenta à tineis, & argentum æruginare quàm cõmunificent proximis, locat pœnam, quod carnes eorum comedentur tãquam ab æruginæ, & tinea velut ab igne. Et hoc vltimum tanquam ignis expressiue intelligẽdum est: hoc est, q̃ ignis comedet carnes eorum, non tamen consumendo. *Thesauri iræ* vobis iram in nouissimis diebus. Superfluit iram. De thesauro rerũ quæ sunt ad vsum est sermo. Et è regione culpæ thesaurizantis pro senectute, locatur clamor operariorum quibus nõ est soluta merces. Ecce merces operariorum qui messuerunt regiones vestras, qua fraudata, pro, ablata, est à vobis, clamat: & clamor. pro, clamores, eorum in aures domini Sabaoth introiuit. pro, introierunt. *Epulati estis super terram, & in luxurijs enutristis corda vestra.* pro, deliciati estis in terra, & lasciuiistis, & enutristis corda vestra lasciuiis & deliciis. *In die occisionis.* pro, vt in die mactationis, hoc est, vt in die festo, in quo mactabatur hostia. *Addixistis.* pro, condemnastis, & occidistis iustum, & non restitit. pro, resistit, vobis. Præsentis temporis est, non iustum, sed deum refert. Iustus enim occisus non potest resistere: sed deus potest resistere, & non resistit, sed permittit abire impune in hac vita. Vnde & infert, *Patientes.* pro, longanimes, igitur estote fratres vsque ad aduentum domini. quo occisos iustos vindicabit, & vobis præmia æterna dabit. *Ecce agricola expectat pretiosa fructum terræ, patienter ferens.* pro, longanimis in illum, proculdubio fructum, vel in illum excellentem agricolam. *Donec accipiat temporaneum & serotinum.* pro, donec accipiat pluuiam tempestiuam & serotinam. Similitudo clara est. *Patientes.* pro, longanimes, igitur estote & vos, & confirmate corda vestra: quoniam aduentus domini appropinquabit. pro, appropinquauit. *Nolite ingemiscere fratres in alterutrum.* pro, iuxta inuicẽ. Et est sensus: ne aliquis ingemiscat relatus ad alium fratrem: puta comparando se ad eum qui minus patitur, & tamẽ æque aut magis meretur pati, & sic de similibus. *Vi non*
iudi

indicemini. vt inde non incurratis iudicium vltionis diuinæ. Ecce iudex ante ianuam assistit. Exemplum accipite fratres exitus mali. pro, afflictionis, & longanimitatis prophetas, qui locuti sunt in nomine domini. Ecce beatificamus. pro, beatos dicimus, eos qui sustinuerunt, pro, sustinent. Sufferentiam. pro, patientiam. Iob audistis. & finem domini vidistis, quoniam. pro, quòd, misericors. Deest valde. Legèdum est, Quod valde misericors est dominus ac miserator. Et est sermo de fine domini, quo terminauit ea quæ contigerūt Iob. Restituit siquidè ei filios & filias, & duplicauit facultates. hoc fine vidimus, p valde misericors & miserator est dominus erga patientes. Ante omnia autem fratres mei nolite iurare, neque per cælum, neque per terram, neque aliud quodcunque iuramentum. Hoc qualiter sit intelligendum, in euangelis declaratum est.

Sit autem sermo vester est est, non non. pro, sit autem vestrum etiam etiam, & non non. Et sententia est clara si recte puncta fiant. Quum enim dicitur sit vestrum etiam etiam, ordo literæ est, vestrum etiam sit etiam: & vestrum non sit non. Vnde rationem subiungit, Vt non sub iudicio decidatis. pro, vt non in simulationem incidatis. Si meum etiam non est etiam, in simulationem incido: & similiter si meum non, non est non, in simulationem incido. Tristatur. pro, affligitur, aliquis inter vos? oret. Remedium afflictionis dicit recursum ad deum orando. Aequo animo, & psallat. Deprauata est litera Latina & mutila. Legendum est, Aequo animo est aliquis? psallat. Afflicto dixit vt oret: aequo animo verò existenti dicit vt psallat gratias agendo deo. Infirmatur quis in vobis? inducat presbyteros ecclesia, & orent super eum, vngentes eum oleo, in nomine domini. Et oratio fidei saluabit infirmum: & alleuabit eum dominus, & si in peccatis sit, remittentur ei. Nec ex verbis nec ex effectu verba hæc loquuntur de sacramentali vnctione extremæ vnctionis: sed magis de vnctione quam instituit dominus Iesus in euangelio, à discipulis exercendam in egroris. Textus enim non dicit infirmatur quis ad mortem, sed absolute infirmatur quis, & effectum dicit infirmi alleuacionem: & de remissione peccatorum non nisi conditionaliter loquitur, quum extrema vnctio non nisi prope articulum mortis detur, & directe (vt eius forma sonat) tendit ad remissionem peccatorum. Præter hoc quòd Iacobus ad vnum egrum multos presbyteros tum orantes tum vngentes, mandat vocari: quod ab extremæ vnctionis ritu alienum est. Confitemini alterutrum. pro, iniuicem peccata vestra. Superfluit vestra. Nec hic est ser

mo de confessione sacramentali: vt patet ex eo quod dicit, confitemini inuicem. Sacramentalis enim confessio non fit inuicē, sed sacerdotibus tantum. sed de confessione, qua mutuo fate-
mur nos peccatores vt oretur pro nobis: & de cōfessione hinc & inde erratorum, pro mutua placatione & reconciliatione. Et orate pro vobis inuicem, vt saluemini. pro, vt sanemini. Aegritudo animi communis est omnibus. Et propterea dicendo orate pro vobis inuicem vt sanemini, de aegritudine animi loquitur. *Multum enim valet deprecatio iusti assidua.* pro, agens. ad differentiam deprecationum quæ fiunt nō ad hoc vt agatur aliquid, sed ad propriæ animæ salutem, dicitur deprecatio agens. Vnde & inducitur oratio Eliæ ad cohibendum & dandum pluuiam. *Eliashomo erat similis nobis passibilis: & oratione orauit vt non plueret super terram, & non pluit annos tres & menses sex. Et rursus orauit: & celum dedit pluuiam, & terra dedit fructum suum. Fratres mei si quis ex vobis errauerit à veritate, & conuerterit quis eum. Sciat quod qui conueriti fecerit peccatorē ab errore viæ suæ. saluabit animā eius à morte, & operit. pro, operiet, multitudinem peccatorum. ne videatur ab æterno iudice ad pœnam æternam. Amen.*

Caietæ die III. Iunij M. D. XXIX.

THOMAE DE VIO CAIETANI CAR- DINALIS SANCTI XYSTI,

*in priorem Epistolam Pe-
tri, Commen-
tarij.*

¶ Prima beati Petri Apostoli Epistola. De qua nullus vnquam dubitauit, an sit Petri.

Petrum

*P*ETRVS Apostolus Iesu Christi. Nominē quod Christus ei imposuit vtitur solo. Non enim dicit Simon Petrus, sed Petrus. Et ne hæsitetur quis Petrus sit, explicat se apostolum Iesu Christi. *Electis aduenis dispersionis Ponti, Galatie, Capadocie, Asiae, & Bithynie.* Esse aduenam apud has prouincias, sufficienter indicat esse ibidem dispersos. Et pro-

pterea esse aduenam hoc in loco peregrinationem significat respectu cœlestis patriæ. Dauid enim seipsum sic appellauit peregrinum cum omnibus patribus suis. Et iuxta hoc Petrus dicit electis peregrinis: vt electio beneficium indicet diuinum, peregrinatio autem vsum electionis. Proprium enim est electorum vitæ in hoc mundo tanquam peregrinos. Electis autem in his prouinciis, quoniam Iudæis habitantibus in his prouinciis prædicauerat, vt Hieronymus dicit in libro de viris illustribus. Et ad significandum quod Iudæis qui crederant in Iesu fidem, scribit, dicit dispersionis. *Secundum præscientiam dei patris.* Rationem tanti beneficii (videlicet quod sint electi peregrini) redditurus ex singulis trinitatis personis incipit à persona patris. Et ne eorum electio repentina credatur, dicit electis secundum præscientiam dei patris. *In sanctificationem.* pro, in sanctificatione. *Spiritus.* Ecce persona spiritus sancti. Quauis etiam spiritus significare possit rem sanctificatam: vt sit sensus: Electis in sanctificatione non corporis, sed spiritus. quādiu enim peregrinamur, licet sanctificatus sit spiritus noster, manet tamen caro peccati. *In obedientiam & asperionem sanguinis Iesu Christi.* Ecce persona filij. Et explicat sanctificationem electorum fieri per obedientiam & asperionem sanguinis domini nostri Iesu Christi. Obedientiam dicit ex parte animæ. Factus est enim obediens vsque ad mortē. Asperionem verò sanguinis dicit ex parte corporis eiusdem domini nostri. *Gratia vobis & pax multiplicetur.* Gratias initium diuinorum donorum, pax terminus eorundem omnia media comprehendunt. Vbi & vide eadem vsos salutatione Petrum & Paulum in suis epistolis: vt merito concludere possimus ex gratia & pace constare salutationem apostolicam. *Benedictus deus & pater domini nostri Iesu Christi: qui secundum misericordiam suam magnam.* pro, multā. proculdubio effectiue: hoc est multorum effectricem. *Regenerauit nos in spem viuam.* Ad

similitudinem differentia: inter aquam viuam & aquam mortuam dicit in spem viuam, ad differentiam spei mortuæ. Et est sermo de regeneratione baptismali. Per baptismum enim renascimur spe viuam, spe semper scaturiente. Et vnde oriatur hæc spes viuam subiungit, *Per resurrectionem Iesu Christi ex mortuis*. Si enim Christus non resurrexit (sicut Paulus) inanis est omnis spes nostra. *In hereditatem incorruptibilem*. Res speratas explicat in spem viuam hereditatis. Et hoc refertur ad id quod dixerat regenerauerat. Filiis enim debetur hereditas. incorruptibilem autem dicit ad significandum quod nunquam est finienda. *Et incontaminatam*. nihil enim iniquationis compatitur: & propterea nullus coinquinatus accipiet illam. *Et immarcescibilem*. vt intelligamus incorruptibilem secundum substantiam, immarcescibilem autem secundum perfectionem. *Conseruatam in calu in vobis*. pro, in vos. Hereditas electorum non in terra, sed in caelis seruatur, nimirum eterna beatitudo. Seruatur autem in vos electos: hoc est non seruatur in caelis ociose aut absolute (vt thesauri occulti) sed in vos transferenda. Et significanter dicit in vos, non in vestram potestatem: vt intelligamus quod hereditas illa intra nos ipsos erit. *Qui in virtute dei custodimini per fidem*. Pondera conditionem electorum quod per fidem in anima custodiuntur a malis animæ, non in virtute propria, sed in virtute Dei. Custodiuntur autem. *In salutem paratam reuelari in tempore nouissimo*. Plena salus recta quodammodo est vsque ad tempus vniuersi (salis iudicij), sed tunc detegetur. & ex nunc parata est vt tunc detegatur, quum salus animarum & corporum immortalium & gloriosorum manifesta erit omnibus. *In quo exultabitis*. pro, exultatis, seu potius exultate. Dictio enim Græca anceps est ad exultatis vel exultate: subiunctis autem magis quadrat exultate. Monet enim vt ex nunc exultent in spe illius nouissimi temporis. *Modicum nunc si opus est affligi varijs tentationibus*. Quadrat monitioni exultate in spe nouissimi temporis, modicum nunc affligi si opus est varijs tentationibus. Rationem tangit exultandi spe futuræ felicitatis perpetuæ, ex eo quod modicum nunc (quod comprehendit vniuersum vitæ præsentis tempus) affligimini varijs afflictionibus si opus est. Et quare opus sit subiungit, *Vt probatio fidei vestrae multo pretiosior sit auro quod per ignem probatur*. Superfluit lit, & deficiunt tres dictiones. Legendum est, *Quod perditur, & tamen per ignem probatur*. Et quoniam caret verbo, iungendum est, *Inueniatur in laudem & gloriam & honorem*.

Clara redditur ratio quare variis tētationibus nūc affligimur, vt fides probata inueniatur multo pretiosior auro, digna laude, digna gloria, & digna honore. Et inseritur ratio à minori, q̄ si aurum quod perit examinatur per ignē, fides quæ permanet multo magis probanda est. Intellige autē fidem permanere quo ad effectum: eternā scilicet salutem. *In reuelatione Iesu Christi.* Tempus describitur quando fides probata inueniatur in honore & gloria: videlicet quando reuelabitur Iesus Christus, qui nunc ve-
 lut interstitio cœli tegitur nobis. *Quem quum non videat: diligit: in quem nunc quoque non videntes creditis, credentes autem exultabitis.* pro, in quem nunc non videates, credentes tamen exultati. Non solum diligere, sed & credere & exultare absque vitio affirmat. Quos actus experientia in viris perfectis testatur. *Latitia inenarrabilis & glorificata.* Internum perfectorum gaudium in Christo est & inenarrabile (quod nemo nouit nisi qui accipit) est & glorificatum, tum ex parte materiæ: quia est de glorificato Iesu: tum ex parte formæ, quia est participatio quædam gloriosū gaudij. *Reportantes finem fidei vestra salutem animarum.* credendo, diligendo, exultando in Christo, reportatis fructum fidei vestræ salutem animarum vestrarum. *De qua salute exquisierunt atque scrutati sunt prophete qui de futura in vos gratia prophetauerunt.* Superfluit futura, & legendum est, *Qui de in vos gratia prophetauerunt.* Et est sensus, qui de gratia dei erga & intra vos prophetauerunt. *Scrutantes in quod vel quale tempus.* Conditiones tēporis aduentus Messia: propheta: quodammodo scrutati sunt, diuersas suscipiendo reuelationes de conditionibus eiusdē temporis. Vnde Esaias tēpus pacis, Daniel tēpus post tot hebdomadas, Iacob tēpus sceptri Iudæ, &c. prædixit. *Significaret in eis spiritus Christi.* Ordo literæ est: Christi spiritus in eis, subaudi existens significaret, vel in quod vel quale tempus Christi spiritus in eis existēs significaret. Omnia enim tēpora Christi sunt: sed in quod vel quale tempus ipsius spiritus propheticus in eis existens significaret salutem venturā, scrutati sunt. *Prænumtians eas que in Christo sunt passiones, & posteriores glorias.* Duo præcipue prænumtiauit spiritus prophetarū: alterū colūstit in afflictionibus Christi: alterū in gloriis quas consecutus est Christus ex suis afflictionibus. Et dicit pluraliter glorias: quoniam multas meruit glorias: puta corporis immortalis, ascensionis in cœlū, iudicij mūdi, &c. Quibus reuelatū est. *Propheta: referuntur per relatiuū.* *Quia.* pro, q̄, non sibi metipsis, vobis autem, pro, sed vobis, *missi* trahāt ea qua vobis nū-

tiata sunt vobis. mysteria verbi incarnati, mortui, ac quod resurrexit ex mortuis, &c. hoc est, fuit illis reuelatum quod non eorum tempore, sed vestro tempore huiusmodi mysteria implerentur. *Per eos qui euangelizarunt vobis.* spiritu sancto misso de caelo, in die pentecostes. *In quem.* pro, in qua, *desiderant angeli prospicere.* in qua mysteria verbi incarnati, & felicitatis perpetuae vobis euangelizata desiderant angeli prospicere. Et quidem quo ad ea mysteria quae iam impleta sunt angeli prospicere desiderant, non eo quod careant visione eorum, sed eo quod sine fastidio perseverant videndo. Quo ad mysteria vero adhuc non completa, sed complenda in resurrectione generali, angeli prospicere desiderant, eo quod non vident ea, & cupiunt illa impleri & videre. *Propter quod succincti lumbos mentis vestrae.* Intellectum & voluntatem lumbos mentis appellat: & ad similitudinem lumborum corporalium preparari iubet tanquam succinctione. Preparantur autem virtutibus. Vnde succinctionem explicans subdit, *Sobrii, perfecti.* pro, perfecte. *Sperate in eam quae offertur vobis gratiam in reuelationem.* pro, in reuelatione, *Iesu Christi.* Sobrietas intelligentiae & spes cui nihil deficit ex parte sperantis, succingunt mentem ad adipiscendum gratiam quae electis offertur habendam in manifestatione Iesu Christi: quae est gratia felicitatis aeternae tam animae quam corporis. *Quasi filij obedientiae.* Non sufficit sobrietas, atque perfecte sperare, nisi addit virtutum omnium parens obedientia. *Non configurati prioribus ignorantiae vestrae desiderijs.* pro, non accommodantes vos prioribus ignorantiae vestrae concupiscentiis. Priores concupiscentiae spectantes ad statum ignorantiae, sunt concupiscentiae carnales, quas status legis veteris non plene refranabat: quae tempore reuelatae gratiae manifestatae sunt omnibus. Vnde & subdit, *sed secundum eum qui vocauit vos sanctum.* pro, sed quemadmodum is qui vos vocauit sanctus est, ita & ipsi sancti in omni conuersatione sitis. Hinc apparet quod de immundis concupiscentiis fuit sermo: nam sanctum opponitur immundo. *Quoniam scriptum est.* Leui. 19. *Sancti eritis, quoniam ego sanctus sum.* Hinc apparet Petrum apostolum sentire quod Iesus qui vocauit istos ad fidem, est ille verus deus qui dicit in Leuitico, sancti eritis quoniam sanctus sum. *Et si patrem inuocatis eum qui sine acceptione personarum iudicat secundum vniuscuiusque opus.* Non solum a sanctitate Iesu, sed a paternitate eiusdem rectissimi iudicis, monet ad conuersandum in timore filiali. Vnde litera hic distinguenda est. *In timore, inuocatus vestri tempore conuersamini.* Totum tempus praesentis vitae,

tempus

tempus
 re fil
 mus
 de va
 quasi
 gale
 na
 vite
 quam
 tend
 anin
 facti
 Chri
 guin
 qua
 stitue
 ipsum
 mortu
 mini
 vestr
 stras
 pro, c
 Per p
 dicat
 dam
 frater
 non
 nisi a
 simul
 diligi
 corrup
 rauit
 Expl
 vnde
 Que
 quid
 femer
 atern
 & inc
 gloria

tēpus peregrinationis nostræ appellat:& conuerſandū in timo-
 re filiali toto hoc tēpore monet, ex eo q̄ iudicem nostrū inuoca-
 mus. *Scientes quōd non corruptibilibus auro vel argento redempti estis*
de vana vestrā conuerſatione paternæ traditionis: sed pretioso sanguine
quasi agni incontaminati & immaculati Christi. Cōuerſationem le-
 galem iuxta legē Moyſi appellat cōuerſationem vanam pater-
 næ traditionis: hoc est, à patribus traditā. Vanam autem ad finē
 vitę æternæ. opera siquidē legalia tam moralia quàm iudicialia,
 quàm cærimonialia secundū se non iustificabāt animas remit-
 tendo peccata. & propterea vana dicuntur ad finem, qui est salus
 animarū. De hac enim vana cōuerſatione redempti erant Iudæi
 facti Christiani, nō auro vel argento, sed pretioso sanguine Iesu
 Christi tanquam agni incontaminati & immaculati: cuius san-
 guine redēpti sunt filij Israel de seruitute Aegyptiaca in nocte
 qua angelus percussit Aegyptios. *Præcogniti quidē ante mundi con-*
stitutionem: manifestati autē nouissimis tēporibus propter vos qui per
ipsum fideles estis in deo. pro, credidistis in deum, qui suscitauit eum à
 mortuis, & dedit ei gloriam. proculdubio non solū corporis, sed no-
 minis: vt in inuocatione nominis Iesu tot mirabilia fiant. *Vt fides*
vestra ac spes esset in deum. non in purum hominem. *Animas ve-*
stras castificantes. pro, qui animas vestras castificastis, in obedientia,
 pro, obedientiam, *charitatis.* pro, veritatis. Desunt duæ dictiones.
Per spiritum. Recte accōmodat castigationē animarum in obe-
 dientiam veritatis. animæ enim est verū imitari. Et ad excluden-
 dam coactionē humanamq; autoritatē, dicit per spiritum. *In*
fraternitatis amore. Ad aliam transit monitionē, vt intelligamus
 non sufficere ad salutē quascunq; virtutes erga deū & Christū,
 nisi ad sit proximorū dilectio. Et desunt hic duæ dictiones. *Non*
simulato. Et tunc sequitur, *Simplici.* pro, puro, *ex corde inuicem vos*
diligite attentius. pro, intense. *Renati nō ex semine corruptibili, sed in-*
corruptibili. Quod in principio huius epistolæ dixerat qui regene-
 rauit nos, modo declarat explicando modum quo renati sumus.
 Explicat autē penes differentiā ad ea quæ generātur naturaliter.
 vnde dicit renati non ex semine corruptibili, sed incorruptibili.
 Quæ natura generat, generat per semē, & illud corruptibile: vos
 quidē renati estis per semē, sed incorruptibile. Quod aut sit hoc
 semē incorruptibile, subiūgit: *Per verbū dei viui & permanentis in*
aternū, quia omnis caro vt feniū. Vtrūque declarat, & corruptibile
 & incorruptibile. corruptibile quidē ex verbis Esa. 40. *Et omnis*
gloria eius. pro, hominis, *sanguam flos feni,* Sentētia est clara. *Exa-*

runt fenum, & flos eius decidit: sed verbum domini manet in aeternum. Et declarando de quo verbo loquitur, subiungit: Hoc est autem verbum quod euangelizatum est in vos. Verbum non pro ipsa voce, sed pro re significata accipit. Iesus Christus deus & homo, crucifixus, mortuus, sepultus, qui resurrexit, &c. est verbum euangelizatum quod manet in aeternum: & ipsum est semen incorruptibile ex quo renati sumus.

CAPVT II.

DEponentes igitur omnem malitiam & omnem dolum, & simulationes & inuidias, & omnes detractiones sicut modo geniti infantes rationabiles, pro, rationabile, sine dolo iac concupiscite. Duas lactis conditiones explicat: altera quod sit rationabile: altera quod sit doli expers. Et lac quidem appetendum consonat similitudinis infantia. esse autem rationabile, ad differentiam non solum lactis corporei, sed etiam lactis indifferentis. Intēdit enim quod prima rudimenta quæ sunt lac, sint conformia rationi rectæ: & non sint vana aliqua. Sine dolo autē prima rudimenta tūc sunt, quando sub eis non tegitur mali aliquid. Lac itaque rationabile respectu intellectus, & expers doli respectu voluntatis concupiscendum mandatur: vt pascatur mens & non fallatur. *Vt in eo crescatis in salutem.* Superfluit in salutem. Ratio appetendi rationabile & expers doli lac, est augmentum proculdubio animi in esse gratiæ. *Si tamen gustatis.* pro, siquidem gustatis. Affirmantis est quod gustarunt. *Quoniam.* pro, quod, *dulcis.* pro, benignus, est dominus. In gratia baptismali remissiuā peccatorum gustant adulti quod dominus sit benignus, absque vllis meritis baptizati condonans peccata. *Ad quem accedentes lapidem viuum.* Dixerat vt in eo crescatis, declarat modo illud augmentum transeundo ad aliam metaphoram. ex metaphora enim naturalis nutrimenti transit ad metaphorā artificialis augmenti. Et vtitur metaphora lapidis angularis ex Esa. 28. c. *Ab hominibus quidem reprobatus: a deo autem electum & honorificatum.* pro, & pretiosum. De Iesu Christo loquitur qui ab hominibus reprobatus est in passione sua, qui est lapis: lapis quidem stabilitate solida, viuus autem in aeternum. Quem constat à deo esse electum, & in pretio habitum supra omnes creaturas. *Et ipsi tanquam lapides viui superedificamus domos spirituales.* pro, domus spiritualis. Nominatiuus est singularis numeri, appositiuē explicans quid ipsi lapides viui edificentur, videlicet domus spiritualis, in qua habitat spiritus sanctus. Hæc est domus dei quæ vocatur ecclesia. *In sacerdo-*

ium sanctum. Superfluit in. Et est etiam nominatiui casus per appositionē adiunctum. Non solum ædificamini domus spiritualis, sed etiam sacerdotium sanctum. ¶ Aduerte hic prudens lector, ne in hæreticorum laqueum incidas, dicentium ex hoc loco Christianos omnes esse proprie sacerdotes. Deprehende cæcitatem istorum ex hoc quòd eodem contextu vtrunquē dicit, ædificemini domus spiritualis, sacerdotium sanctum. quemadmodum metaphora est ædificemini domus spiritualis, ita metaphora est ædificemini sacerdotium sanctum. Et ne quis negare hoc possit, actio sacerdotij subiuncta cõuincit, dum subditur: *Offerentes.* pro, ad offerendum. *spirituales hostias, acceptabiles deo per Iesum Christum.* Offerre siquidem spirituales hostias orationum sanctarumq; meditationum ac spiritualium instructionum, cõmune est omnibus, sicut offerre seipsum deo in hostiam suauitatis. Nullus est itaque hic sermo de sacerdotio quo offertur eucharistia. *Propter quod continet scriptura.* Esa. 28. *Ecce ponam.* pro, pono, *in Sion lapidem summum angularem.* ad hoc vt connectat vtrunquē parietem. *Probatum, electum, pretiosum.* Superfluit probatum. *Et qui crediderit in eum, non confundetur.* pro, non pudefiet. *Vobis igitur credentibus.* pro, qui credidistis, *honor.* Exponit Petrus q; lapis iste ab hominibus reprobatus & à deo electus, vobis qui credidistis, est honor: iuxta allatam prophetiam, *Qui credit in eum, non pudefiet.* Est autem honor non mundanus, sed coram deo & angelis eius. *Non credētibus autem lapis quem reprobauerunt ædificātes, hic factus est in caput anguli.* Verba Psalmi applicat, prophetam prophetæ iungens. *Et lapis offensionis, & petra scandali.* Ex Esa. 8. hoc sumptum est. Quod declarādo subiungit: *In qui offendunt verbo.* pro, iis qui impingunt in verbum, proculdubio filiū dei, verbum euangelicum: in quo enim deberent saluari, in illud impingunt. Et propterea relative ad eos est lapis offensionis & petra scandali, qui deberet eis esse petra salutis. Vnde & subditur: *Nec credunt in quo.* pro, in quod, & *positi sunt.* hoc est, in quod instituti erant à lege & prophetis accessuri vt saluarentur. medicinam siquidem vertunt in venenum proprium. *Vos autem genus electum.* Ex Exod. 19. sumpta sunt hæc verba dei ad populum Israel. Et quod deus olim dando legem populo Israel, dixit sub conditione, si audieritis vocem meā, & custodieritis pactum meum: Petrus explicat verificari tempore gratiæ in solis credentibus in Iesum, eo quòd non credentes in eum, non custodiunt mandata dei, neque seruant pactum eius. ¶ Genus autem electum

ctum, non carnali propagatione, sed per baptismi regenerationem. *Regale sacerdotium.* Sciebat Petrus quod in Exodo dicitur regnum sacerdotale, vertit tamen ipse dicendo regale sacerdotium: quia tempore prisco regnum erat precipuum formatum sacerdotio ad offerendum vni deo: tempore autem reuelatae gratiae sacerdotium est precipuum quo Christus obtulit seipsum, regnum vero spirituale est. ¶ Vbi & aduerte contra haereticos fingentes ex similibus autoritatibus scripturae Christianos omnes esse sacerdotes. Conuincit eos hic textus. quo ad vniuersum populum dictum est, eritis mihi regnum sacerdotale. Cōstat enim amenis esse intelligere vniuersum populū Israel fuisse reges & sacerdotes. Sed haec & tunc dicta sunt, & nunc dicuntur, vt significetur vtraque dignitas collata populo non vt singulis, sed vt vniuersis: hoc est, quod esset in vniuersitate & dignitas sacerdotij, & dignitas regalis. Quod tunc verificatum est quo ad sacerdotium ratione tribus Leuiticae: quo ad regnum vero ratione diuersarū tribuum successiue. modo autem verificatur in vniuerso populo Christiano: sacerdotium quidem secundum quosdam consecratos, regnum autem spiritualiter. Quauis etiam vniuersus populus Christianus habeat regale sacerdotium in summo pontifice: cui suapte natura conuenit praeesse regibus omnibus, & relative ad spiritualia de eis disponere. *Gens sancta.* Verē sancta: hoc est, munda ab erroribus quo ad intellectum, & à peccatis quo ad voluntatem. *Populus acquisitionis.* Verē acquisitionis, quia acquisitus est per sanguinem propriam ipsius dei. *Vt virtutes annuntietis eius qui de tenebris vos vocauit in admirabile lumen suū.* Alludit ad figurā acquisiti, & vocati populi Israel de Aegypto. Aegyptus enim à tenebris nomen habet: & vocati ad Christianitatem, de tenebris peccatorum & errorum vocantur in admirabile lumen fidei filij dei. *Qui aliquando non populus dei.* Superfluit dei. Ex Osee 1. cap. sumptit haec Petrus. & ad Iudaeos applicat: quoniam quum essent increduli euangelio, erant non populus. *Nunc autem populus dei.* proculdubio acquisitus sanguine Iesu Christi. Et similiter intellige quod subiungitur: *Qui non consecrati misericordiam, nunc autem misericordiam consecrati.* *Charissimi.* pro, dilecti, obsecro vos tanquam aduenas & peregrinos abstinere à carnalibus desiderijs, quae militant aduersus animam. Dixerat in principio epistolae; electis aduentis ad id modo alludit, monens vt agnoscant statum peregrinationis suae in hac vita ad caelestem patriam, & more peregrinorum abstineant à concupiscentiis quae militant aduersus animam.

Peregrini

Pere
con
hæc
niam
tem
bent
volu
cis, e
quo
Petr
vt ha
deur
na cr
nec d
gimi
creat
les. E
foro
regi q
tura
fidib
eum
verò b
facien
Quasi
est, ta
lami
lica:
sic lib
non a
gem l
hono
ritu
regi
ctio
nihil
iecti e
stru xi
bonis e
enim

Peregrinantium siquidem est non vacare deliciis, & necessariis contentos esse: imò abstinere ab ijs quæ impediunt iter suum, hæc autem constat esse ea quæ militant aduersus animam: quoniam peregrinatio est secundum animam nõ habere hic ciuitatem, sed tendere ad supernam patriam. *Conuersatione vestram habentes bonam, pro, honestam, inter gentes: vt in eo quòd detractant de vobis, pro, detrahant vobis, tanquam de malefactoribus, pro, maleficis, ex bonis operibus astimantes vos, glorificent deum in die visitationis.* quo scilicet deus visitat interna inspiratione Gentiles. Mandat Petrus vt honestis moribus vincant oblocutiones detrahentiũ, vt hæc sit quædam preparatio incredulorum ad glorificandum deum quum deus visitauerit illos. *Subiecti igitur estote omni humana creatura propter deum.* Non dici, subiecti estote omni homini, nec dicit omni tyranno, sed omni creaturæ humanæ. officium regiminis humanam creaturam appellat, eo quod humanis suffragiis creatur. Et dicit omni, non distinguendo inter Ethnicos & fideles. Et adiungit propter deum, vt sciant hac relatione teneri in foro conscientie ad subiectionem. sunt enim ministri dei. *Sive regi quasi præcellenti.* Quod dixerat in genere omni humanæ creaturæ, explicat per partes, reges & duces, &c. *Sive ducibus, pro, præsidibus, tanquam ab eo, pro, per eum, missis.* Nec est clarum an per eum referat regem, an deum. *Ad vindictam malefactorũ, laudem verò bonorum, pro, beneficientium, quia sic est voluntas dei vt beneficientes, obmutescere faciat imprudentium hominum ignorantiam. Quasi liberi, & non quasi velamen habentes malitiæ libertatem.* hoc est, tanquam liberi quidem, sed nõ habentes libertatem pro velamine malitiæ: quod sub prætextu libertatis spiritus seu euangelicæ velemus malitiam carnalium affectuum & similia. *Sed sic liberi. Sicut serui dei.* Seruitus nanque diuina, libertate spiritus non abutitur. *Omnes honorate, fraternitatem diligite, deum timete, regem honorificate.* Non suffecit Petro præcepisse in genere omnes honorate, proculdubio vnumquenque secundum gradum & meritum eius, sed adiungit speciale præceptum honoris exhibendi regi quia specialis ratio vrget ad honorandum regem. Subiectionem itaque & honorem præcipit in specie exhiberi regi, vt nihil detrahatur regi debitum ex Christiana doctrina. *Serui subiecti estote in omni timore dominis.* Hastenus in genere omnes instruit: modo ad species descendit, inchoans à seruis. *Non tantum bonis & modestis, pro, & æquis. Sed & dysscolis, pro, asperis.* Interpret enim Græcam vocem nec reliquit, nec interpretatus est Latine.

sed

sed Græce dicendo dyscolis. *Hæc est enim gratia.* Prædicatio est causalis. Et est sensus: hic est effectus gratiæ, proculdubio diuinæ. *Si propter conscientiam dei.* hoc est, propter applicationē scientiæ quam habet de iis quæ sunt grata deo. *Sustinet quis tristitias,* pro, molestias, patiens iniuste. hæc est enim virtus patientiæ. *Quæ est enim gratia.* pro, laus, si peccantes & colaphi Zati suffertis? Sed si bene facientes patienter sustinetis: hæc est gratia apud deum. In hoc enim vocatis estis. Proprium enim Christianæ religionis est vocare ad benefaciendum & mala patiendum. Et ad hoc subiungit exemplum Christi. *Quia & Christus passus est pro nobis, vobis relinquens exemplum, vt sequamini vestigia eius.* Variant Græci codices. alij vobis, alij nobis relinquens exemplum habent. Et sanior lectio est secunda: quoniam quemadmodum pro nobis passus est, ita & nobis reliquit exemplū. Tolerari tamen potest vobis: subaudiendo quod nobis qui vidimus dedit exemplum, vobis autem qui non vidistis, reliquit exemplum. *Qui peccatum non fecit, nec inuentus est dolus in ore eius.* Vniuersa hæc vsque ad finem capituli ex Esa. 53. sumpta sunt mutato ordine. *Qui quum malediceretur, non maledicebat.* pro, non remaledicebat, *quum pateretur, non comminabatur.* Hæc in Esaia sub aliis verbis dicuntur: quasi agnus coram tondente se obmutescet, & non aperiet os suum, &c. *Tradebat autem affligenti se iniuste.* pro, sed tradebat iudicanti iuste. Hoc Petrus exponendo addidit. Et est sensus quod Iesus Christus quum malediceretur & pateretur, non rependebat malum, sed tradebat causam suā iudicanti iuste, proculdubio deo. Vnde & in textu Græco præponitur articulus dictioni iudicanti: significans quod illi iudicanti iuste (hoc est deo) reseruabat causam suam. Et hoc addidit Petrus ad consolationem patientium, vt patienter tolerantés sciant causam suam reseruari iusto iudici. *Qui peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum: vt peccatis mori, iustitia viuamus.* Cuius linere sanati estis. Appellatione liuoris vniuersas plagas in Christi corpore intellige, quemadmodum enim eius mors est vita nostra, ita eius plagæ sunt nostra sanitas. *Eratis enim sicut oves errantes.* Et hoc ex Esaia sumptum est, vbi dicitur omnes nos quasi oves errauimus. *Sed conuersi estis nunc ad pastorem & episcopum animarum vestrarum.* non corporum, Iesum Christum: qui & pascit animas verbo vitæ ac gratiæ internæ, & superintendit gubernando, tuendo, pugnando, &c.

Similiter & mulieres. pro, vxores. *subditæ sint viris suis.* pro, sub-
 ditæ sitis viris propriis, etiã Ethnicis. Vnde & rationem sub-
 dit: vt & mariti qui non cõuertuntur per verbũ Euangelicũ, lu-
 crifiant per facta sanctæ conuersationis vxorum. *Vt & qui nõ cre-
 dunt verbo. per mulierum. pro, vxorũ, conuersationem sine verbo lucrifi-
 cant: considerantes in timore sanctam.* pro, purã (seu castã, conuersa-
 tionem vestram. Tres conditiones exigit Petrus in vxoribus: pri-
 ma est, subiectionis propriis viris. secunda est, vt earũ conuer-
 satio sit pura, per exclusionem omnis fallaciæ & omnis contagio-
 nis. tertia quodd eadem conuersatio sit in timore, proculdubio
 dei. Et ex his tribus sperat conuerti posse maritos. *Quarum non
 sit, pro, quarum sit, non extrinsecus ex innexione capillorum & circũ-
 positione auri aut amictu vestium ornatus, sed absconditus homo cordis
 in incorruptibili mansueti & quieti spiritus qui est coram deo pretiosus.*
 Et ordo literæ est: quarum ornatus sit non extrinsecus, &c. sed
 ipse ornatus sit occultus homo cordis, &c. Monet Petrus vt or-
 natus mulierum non constituatur in exterioribus (explicando
 tria exteriora: interfectionem criniũ, appositionẽ auri, & demũ
 amictum vestiũ) sed cõstituatur in internis: hoc est, vt sit inter-
 nus homo cordis in parte incorruptibili, hoc est, animus immor-
 talis: hunc enim circũloquitur appellando hominẽ cordis absco-
 ditum in incorruptibili, latet siquidẽ in corpore. Et dicitur cor-
 dis: quoniam est is in quo est cor, non membrum corporeũ, sed
 volũtas, principium omniũ nostrorum operũ, in incorruptibili
 autẽ ad significandum naturã eius immortalem. ¶ In hoc itaq;
 interno homine cõstituẽdus est ornatus mulierũ: ita q̃ ornatus
 mulierum sit earũ internus homo, non qualiscunq;e, sed mãsue-
 ti & quieti spiritus, qui pretiosus est coram deo. Dicit mansueti
 contra iracundiã, quæ familiaris est mulieribus: & dicit quieti
 contra inconstantiam, longe familiariorẽ mulieribus. Et ne hu-
 iusmodi animi dispositio paruipendatur à mulieribus, subiũgit
 q̃ pretiosus est corã deo spiritus mãsuetus & quietus, & multo
 pretiosior est corã deo, quã sit exterior ornatus coram homi-
 nibus. ¶ Vbi aduerte q̃ ad literam Petrus non prohibet exte-
 riorẽ mulierũ ornatum iuxta statũ & conditionem earũ: sed pro-
 hibet exteriorẽ ornatum haberi à mulieribus vt præcipuum or-
 natum earum; mãdat enim præferri ornatum interni hominis, &
 ornatum internũ estimari simpliciter & absolute pro ornatu, ex-
 ternũ verò nõ estimari pro ornatu, sed pro ornatu secundũ quid.
 Hic est enim literalis sensus & verissimus absq; vlla exceptiõẽ.

Vnde & subdit exemplum sanctarum mulierum ornantium se. Sic enim aliquando, & sanctae mulieres sperantes in deo, ornabant se subiectae proprijs viris. Sic, hoc est preferendo ornatum internum externo, mulieres sanctae ornabant se. Certum est enim quod auro ornabant se: ut patet de Rebecca Gen. 24. De qua dicitur, suspendi in aures ad ornandum faciem eius, & armillas posui in manibus eius. Et utraque fuisse aureas superius scriptura dixerat. Sicut Sara obediebat Abrahae, dominum eum vocans, cuius estis filia. Relatiuum cuius, Sara refert. est enim foemini generis. Filias autem dicit imitatione bonorum operum. Beneficientes, & non pertimentes ullam perturbationem, pro, non territa villo pauore. Imitatrices Sarae explicat & secundum benefacere, & secundum negationem pauoris, non simpliciter, sed ita quod non terreantur: legitur siquidem Sara non territa aliquo pauore sequendo virum in tot peregrinationibus. Ita quod ad subiectionem viro spectat huiusmodi exclusio terroris. Viri similiter cohabitantes secundum scientiam. Maritos instruit quo ad tria. primo ad regulandum cohabitationem secundum prudentiam. Viri siquidem est scire instruere ac dirigere: vxorum autem est dirigi & instrui. Quasi infirmiori vasculo muliebri impertiens honorem. Ecce secundum. Paulus monet viros ut diligant vxores: Petrus autem ut impertiantur vxoribus honorem. Vtroque eget vxor, & amari & honorari: honorari autem, hoc est, participem fieri honoris. Periculosum enim est, si vxor despicitur. si mariti honoris non est particeps. Et rationem reddit, non ex parte eminentiae, sed ex parte defectus: dicendo tanquam infirmiori vasi muliebri. Vas enim muliebri statum significat coniugalem, tanquam officium eius sit officium vasis seminis ac prolis. Infirmitas autem impotentia significat paradi sibi ipsi honorem, ac per hoc indigentiam ut maritus impertiatur ei honorem. Tanquam coheredibus. pro, tanquam & coheredes, gratiae vitae: ut non impediatur orationes vestrae. Ecce tertium, ut mariti cohabitent tanquam coheredes gratiae aeternae vitae. Prima duo ad praesentem spectant statum, hoc autem tertium directum respicit caelestem patriam. Et in hoc comprehenditur quicquid est fidei, quicquid spei, quicquid charitatis, quicquid misericordiae spectans ad coniuges. Vnde & explicat ab effectu hoc cohabitare tanquam coheredes gratiae vitae, & effectus est ne impediatur orationes vestrae. Impeditur oratio solo peccato: nam semper orat, qui semper bene facit. abstinentiam a peccato claudi in cohabitatione coheredum explicauit per hoc. In fine autem, pro, in summa autem. Instructis namque sigillatim diuersis conditionibus

bus
pati
tuo
gra
tern
rico
dent
nedi
tis.
Et a
vita
labi
quid
res e
est q
ni, s
pter
non
etifi
sed
etifi
pec
pose
fide
reu
dur
spo
ad
int
eni
qu
del
lum
ben
ter
est
tus
ste
(n
rip

bus, nunc omnes simul colligendo monet. *Omnes vnanimis, compatientes.* Plus significat dictio Græca: videlicet non solū qui mutuo cōmiserationis affectu, sed etiam qui mutuo amore, mutua gratulatione, & vniuersaliter qui mutuo tanguntur affectu. *Fra-
ternitatis.* pro, fratrū, *amatores.* Christianos appellat fratres. *Misericordes, modesti.* pro, affabiles, *humiles.* Superfluit *humiles.* Nō red-
dentes malum pro malo, aut maledictū pro maledicto, sed e contrario benedicientes, quia in hoc vocati estis, vt benedictionē hæreditate possideatis. Hæreditario iure Christiani à Christo habent benedicere. Et ad hoc affertur authoritas Psalmsi satis clara. *Qui enim vult vitam diligere & videre dies bonos, coerceat linguam suam à malo, & labia sua ne loquantur dolū. Declinet autē à malo, & faciat bonū, inquirat pacem & persequatur eam: quia oculi domini super iustos & aures eius in preces eorū: vultus autē domini super facientes mala. Et quis est qui vobis noceat, si boni æmulatores fueritis? Genitiui casus est boni, significās rem æmulando affectatā. Sed & si quid patimini propter iustitiam, beati. Timorem.* pro, terrore, autē eorū ne timueritis, & non conturbemini, pro, neque conturbemini. *dominū autem deū sanctificate in cordibus vestris.* Nō eget deus vt sanctificetur in seipso, sed sanctificandus præcipitur in nostris cordibus: in quibus sanctificatur quum creditur absque immunditia aliculus erroris & peccati. *Parati semper ad satisfactionem,* pro, ad respōsionem, omnino poscenti vos rationem de ea quæ in vobis est spe & fide. Superfluit & fide. *Sed cum modestia & timore,* pro, sed eum mansuetudine & reuerentia. Mandat Petrus omnibus, vt parati sint ad respōndendum de cœlesti patria sperata à nobis per Iesum Christū: ad respōndendū autem mansuete, contra iracundiam: & reuerenter, ad excludendum omnem immoderantiā. Et hæc exterius: nam interius adiungit tertium. *Conscientiam habentes bonam.* in hac enim consistit internum testimonium. Et hinc sequitur fructus qui subiungitur. *Vt in eo quod detrahunt de vobis.* Superfluit de, & deficit, *Tāquam malefactoribus, confundantur.* pro, pudeant, qui calumniantur vestram bonam in Christo conuersationem: melius est enim benefacientes (si voluntas dei velit) pati quàm malefacientes. Sententia est clara. *Quia & Christus semel pro peccatis nostris mortuus est, iustus pro iniustis, vt nos offerret deo, mortificatos.* pro, mortificatus, quidē carne, viuificatos, pro, viuificatus, autem spiritu. De Christo non de nobis est sermo. Vt ipse Christus mortificatus carne. (nam vere mortuus est secundum carnem) viuificatus autē spiritu (nam & tūc quum mortuus erat carne, viuificatus erat spi-

ritu: utpote & beatus secundū spiritum & triumphās de dæmonibus secundū spiritū: & hic viuificationis actus accessit ei, quū mortu⁹ est carne) offerret nos deo. *In quo & iis qui in carcere erāt spiritu veniens predicauit.* Corruptus est textus Latinus. Legendū est: In quo & iis qui in carcere erāt spiritibus veniēs predicauit. Et relatiuum in quo, manifeste refert spiritū. præmiserat enim viuificatus autē spiritu, in quo proculdubio spiritu, veniens predicauit & iis spiritibus qui in carcere erāt. Et ne libera nobis vāgādī relinqueretur facultas, limitat de quibus spiritibus loquitur, subiungendo, *Qui increduli fuerant aliquando.* Et ne hæsitaremus de quo aliquando, subiungit, *Quando expectabant dei patientiam in diebus Noe, quū fabricaretur arca.* pro, quādo expectabatur dei longanimitas in diebus Noe, quum appareretur arca. Clare Petrus dicit quōd Christus descendens ad inferos in anima, predicauit animabus illorū qui fuerāt increduli in diebus Noe. Et ex eo quōd horū tantum meminit, significat, quōd non loquitur de prædicatione qua manifestauit apud inferos seipsum esse Messiam, & cōiicit tam dæmones quā incredulos omnes: huiusmodi enim prædicatione cōmunis fuit omnibus apud inferos: hæc autē de qua Petrus loquitur, peculiaris describitur illis qui fuerāt tēpore quo fabricabatur arca. Vnde insinuat quod prædicatione hæc fuit fructuosa. Et ad hoc faciunt verba illa, quādo expectabatur dei lōganimitas: ut per hoc intelligamus illos nō fuisse incredulos, hoc est, sine vera dei fide, sed incredulos Noe dicenti diluuiū imminere: & cū hac incredulitate expectasse dei lōganimitatē, hoc est, cōfisos fuisse in lōganimitate dei, quōd non induceret vniuersale diluuiū: & ppter huius cōfidētiæ meritum placuisse deo, ut anima Christi prædicaret eis. Et revelauit nobis hæc Petrus, ut aperiret quod Christus vsque adeo studuit ad offerendū nos deo, quod etiā in spiritu descēdens ad inferos prædicauit antiquis qui fuerant tempore Noe, ut etiā illos deo offerret. *In qua pauca (id est octo) anime saluæ factæ sunt per aquam.* Sententia est clara ex Genesi. *Quod & vos nūc similis formæ saluos facit baptisma,* p, cui nunc simile baptisma nos quoque saluos facit. Cui arcæ saluatrici per aquam, baptisma nūc simile nos quoque saluos facit: arca in aqua saluatrici, figura fuit saluantis baptismi. *Non carnis depositio sordium, sed conscientia bonæ interrogatio in deum.* Explicat baptisma: baptisma enim ablutionem sonat. Et dicit quōd non est sermo de ablutione, quæ est depositio sordium carnis, hoc est, quæ mūdāt corpus: sed de ablutione cuius effectus est inquisitio

quisitio cōscientiæ erga deū bonę. Quum debuisset Petrus effectum baptismi dicere purgationem sordium anime, dixit inquisitionem conscientiæ erga deū bonę, ad explicādum effectum quem habet in adulto, cooperāte ipso adulto: hoc est enim verū regenerati studium, vt inquirat applicatiōē scientiæ erga deū bonam. Et hanc. *Per resurrectionem Iesu Christi à mortuis.* hoc est, per fidem & spem resurrectionis Iesu Christi. *Qui est in dextera dei.* Hoc pluries expositum est. *De glutiens mortem, vt vite æternæ heredes efficeremur.* Omnes hæ septem dictiones superfluūt. *Profectus in cælum subiectis sibi angelis, & potestatibus, & virtutibus.*

CAPVT IIII.

Christo igitur passo in carne. pro, Christo igitur passo pro nobis carne, & vos eadem cogitatione armamini. hoc est, similem vos cogitationem assumite velut arma. Et explicando similitudinē cogitationis subiungit, *Quia qui passus est in carne desijt à peccatis.* Quemadmodum Christus passus secundum carnem desijt à vita mortali, ita quicumq; imitando Christum passus est in carne (affligendo & domādo carnem voluntarie ad subiiciendum eam spiritui) desijt à priori vita peccatorum. Qui enim adhuc perseverat peccando, frustra imitatur Christum patiēdo in carne: nam talis non armat se imitatione Christi. *Vt non iam desiderys hominum, sed voluntatis dei quod reliquū in carne viuat temporis.* Ordo literæ est, vt quod reliquum est temporis in carne nō iam desideris hominum, sed voluntati dei viuat: hoc est enim perfectē destitisse à peccatis vt reliquum vitæ præsentis fructificet deo & non concupiscentiis humanis. *Sufficit enim præteritū tempus ad voluntatem gentium consummandam.* Textus Græcus habet hæc in prima persona. *Sufficiens est enim, præteritum vite tempus, vt voluntatem gentium perfecimus.* Vt monitio facilius admittatur, connumerat se Petrus inter peccatores: non quod ipse talis fuerit, sed quod generis sui peccata, vt cōmunia æstimat. Vnde explicando quid comprehendatur sub voluntate gentium subiungit, *is qui ambulauerunt.* pro, quum versati fuerimus, *in luxurijs.* pro, lasciujs, *desiderijs, vinolētijs, comestationibus, comotationibus, ebrietatibus.* Superfluit ebrietatibus. *Et illicitis.* pro, nefarijs, *idolorum cultibus.* Hinc clare apparet, quod peccata sui generis Iudæorum, s. quibus scribit, vt cōmunia cōmemorat: nam personā Petri cōstat nō fuisse immeritam huiusmodi vitijs: sed hæc sunt vitia voluntatis gentium, quas Iudæi imitari fuerāt. *In quo admirantur.* pro, peregrinantur, hoc est, quod peregrinum seu absurdum

arduum cēsent Gentiles. Et quid est hoc quod absurdum cēsent,
 subiungit, *Non concurrentibus vobis in eandem luxuria & confusione.*
 pro, refusionem *blasphemantes.* Gentiles blasphemando absurdū
 reputant q̄ nō vnā cum eis curratis ad eandē luxus refusionem,
 absurdū reputāt vestræ vitæ emendationē q̄ non sequamini pa-
 tres vestros imitatores Gentiliū: assueti enim luxibus absurdum
 reputant vitā cōrinentiū: & sic de similibus. *Qui reddent rationē ei
 qui paratus est iudicare viuos & mortuos.* hoc est, nō erūt impunes,
 sed hi omnes reddēt rationē vniuersali iudici. *Propter.* pro, in *hoc
 enim & mortuis euāgelizatiū est.* Dixerat qui paratus est iudicare vi-
 uos & mortuos: subiūgit modo q̄ preparatio quēdā iudicij mor-
 tuorum fuit q̄ Iesus prædicauit mortuis quum descēdit ad infe-
 ros. *Quare autē sit huiusmodi preparatoriū,* explicat subiūgēdo,
Et iudicentur quidem secundū homines in carne. Superfluit in. *Viuant
 autem secundum deum in spiritu.* Superfluit in. Et ordo literæ est:
 vt iudicentur quidē carne secundum homines, ita q̄ secundum
 homines, determinat carne, & nō determinat iudicetur. Et simi-
 liter viuant autē spiritu secundū deum, ita quod secundū deum,
 determinat spiritu: & nō determinat viuāt. Et est sensus, vt iudi-
 centur quidē ratione carnis in qua vixerunt secundū homines,
 hoc est, secundum concupiscentias humanas: viuāt autē ratione
 spiritus, quē habuerunt secundum deum: hoc est, cōformem di-
 uinæ voluntati. Ad hoc itaq; euangelizauit Christus manifestan-
 do seipsum vniuersorum iudicē apud inferos, vt agnoscat impij
 se iudicandos ratione carnis quā habuerūt secundum homi-
 nes: & iusti agnoscant se percepturos vitam æternā ratione spi-
 ritus quā habuerunt secundū deū. ¶ *Aduerte q̄ euāgelizatum
 fuisse mortuis apud inferos à Christo sciebamus, sed causam re-
 uelauit Petrus: vt scilicet huiusmodi euāgelizatio pararet Chri-
 sto iudicium mortuorum. nam iudicium viuorum post eius pri-
 mum aduentum parat ei euangelizatio quæ fit in mundo per
 Apostolos & successores, vt omnes habeant notitiam vnde iudi-
 candi sunt. Omnium autem finis appropinquabit.* pro, appropinqua-
 uit. Ne longa distantia pœnam minuere videretur adiungit q̄
 appropinquauit finis omnium. *Estote itaque prudentes.* pro, sobrii.
 Contra huiusmodi suprascriptos luxus & peccata carnis, mandat
 sobrietatem. *Et vigilate in orationibus.* pro, vsu spiritus secundum
 deum. *Ante omnia autem mutuam in vobismetipsis,* pro, erga vos-
 ipsos, *charitatem continuam.* pro, vehementem, *habentes: quia chari-
 tas operit.* pro, operiet. Proculdubio in futuro iudicio. *Multitudi-*

nem peccatorum. ne pateant æternæ ultioni. *Hospitalis inuicem*.
murmuratio: unusquisque sicut accepit gratiam. pro, donum, in al-
terutrum. pro, in vos inuicem. illam. pro, illud, administrantes: sicut
boni dispensatores multiformis. pro, variæ gratia dei. Si quis loquitur,
quasi sermones dei. Si quis ministrat, tanquam ex virtute. pro, potentia,
quam administrat. pro, suppeditat, deus. Tam in verbis quam
in factis nostris, mandat agnosci deum vt principalem. Vt in om-
nibus honorificetur. pro, glorificetur, deus per Iesum Christum: cui est
gloria & imperium in secula seculorum: amen. Charissimi. pro, dilecti,
nolite peregrinari. pro, ne peregrinamini, in seruire. pro, in vestri
exultatione, qui, pro, quæ, ad tentationem vobis sit. pro, fit, quasi noui a-
liquid vobis contingat. Et est sensus, quod quum vos contingit affligi
& quodammodo exuri ad probandum vos tanquam aurum quod
probatum igne, non existimetis hoc peregrinum à Christianita-
te, quasi nouum aliquid contingat: hoc est, quasi insolitum aliquid
contingat. Et ratione subdit, Sed communicantes. pro, sed in hoc, quod
communicatis, Christi passionibus gaudete. Communicare paternis
conditionibus nec peregrinum, nec insolitum videri debet: sed mare-
ria gaudij est. Vt & in reuelatione gloriæ eius gaudeatis exultantes. Sed
exprobramini in nomine Christi, beati eritis. Superfluit eritis, absolu-
te dicitur beati, hic in spe, & in futuro in re. Et rationem beati-
tudinis subiungit, Quoniam quod est honoris, gloriæ, & virtutis dei,
& qui est eius spiritus, super vos requiescit. Multa sunt hic superflua.
Legendum est: Quoniam quod est gloriæ & spiritus dei super vos re-
quiescit. Et nominatiui casus est spiritus. Et est sententia plana:
quoniam spiritus dei & quod est meritum gloriæ æternæ requie-
scit super vos, communicantes afflictionibus Christi. Post hæc au-
tem verba defunt Latino textui octo dictiones: Secundum illos qui-
dem blasphematur, secundum vos autem glorificatur. Et potest referri tam
ad nomen Christi propter quod probro afficimini, quam ad spiri-
ritum dei requiescentem super vos. De utroque enim verificatur quod per
illos opprobriates blasphematur, per vos autem glorificatur: illorum
actio est blasphemia: vestra passio est glorificatio. ¶ Deinde ita
tim subiungitur, Nemo autem. pro, ne quis enim, vestrum patiatum,
quasi homicida, aut fur aut maledicus. pro, maleficus, aut alienorum ap-
petitor. Sensum optime transtulit interpres, quauis Græcè habe-
tur alienorum inspector: sed quia inspectio non est in culpa nisi ra-
tione appetitus, ideo culpam optime transtulit dicendo appeti-
tor. Et est sensus quod nemo patiatum ob patratum aliquid crimen,
quanuis obiiciatur, & sub prætextu criminis, patiebantur nãque

Christiani sub titulo maleficorum, sed reuera non erant malefici. *Si autem vt Christianus, non erubescat: glorificet autem deum in isto nomine.* pro, in parte hac, qua videlicet patitur vt Christianus. *Quoniam tempus est vt incipiat iudicium à domo dei.* Iudicium appellat afflictiones, tormenta, occisionésque, eo quod iusto dei iudicio fiant, quanuis non semper propter propria patientis peccata: vt patet de Iob. ¶ *Quid autem intelligat per domum dei, explicat subiungendo, si autem primum à nobis, quis finis eorum qui nõ credunt dei euangelio?* Vbi clarè vides appellatam domum dei ecclesiam, & è regione illius locatos incredulos. Et est sensus quod modo est tempus, vt deus exerceat iudicia afflictionum, & etiã mortis corporalis inchoando à fidelibus: & si sic finit fideles in hac vita, quis finis erit incredulorũ? quasi dicat quod longe maiora mala referuantur incredulis. *Et si iustus vix saluabitur.* Ex Prouerb. 11. cap. sumpta est hæc sententia, qua monstratur difficultas vt saluetur vir iustus. Et est sermo de iusto secundum operam: talis enim vix saluabitur, eo quod nõ est facile habere perleuerantem dei gratiã inter multas tribulationes & afflictiones, per quas oportet nos intrare in regnũ cælorum. Et hinc formatur argumentum inferens, *Impius & peccator vbi parebunt.* pro, cõparebit? Quasi dicat, nusquam comparere poterit. *Itaque & ij qui patiuntur secundum voluntatem dei, fideli creatori.* pro, tanquam fideli conditori, *com nendent animas suas in benefactis.* pro, in benefaciendo. Optimum consilium patientium, quia deus vult (hoc est propter fidem, propter virtutem) vt benefaciendo comendent animas suas velut iure depositi deo vt fidei cõditori: cuius est fideliter seruare quod condidit quum apud eum deponitur.

CAPVT V.

Seniores ergo. pro, presbyteros. Et superfluit ergo. *Qui in vobis sunt obsecro consenior.* pro, compresbyter, & testis Christi passionum, & gloria reuelanda consors. Presbyter, gradus non ætatis est hic nomen: vt patet ex actione subiuncta, scilicet pascere gregem. Seipsum autem Petrus non solum compresbyterum humiliter appellat, sed duobus non communibus reliquis presbyteris cognominibus explicat: nam & testem se passionum Christi quas vidit, & quibus interfuit, & consortem gloriæ reuelandæ se dicit: eo quod in monte Tabor fuerit consors gloriæ Christi reuelandæ mundo. Quanuis hoc possit & aliter intelligi: videlicet quod ipse explicet se diffinitum à deo consortem reuelandæ gloriæ cœlestis: quod est scire se esse prædestinatũ. *Pascite*
qui

qui in vobis est gregem dei. pro, Christi. Hoc est, quod obsecro vos presbyteros. Et scio quod multi legendum esse putant non qui, sed quantum. Ita quod legatur, pascite quatum in vobis est gregem Christi. Tanquam explicet, quod pascere gregem Christi non pendet totaliter à vobis: quoniam nullus inuitus hoc pastu pascitur. *Providentes.* pro, curam illius agentes, *non coacte, sed spontaneè secundum deum.* Superfluit secundum deum. *Neque turpis lucri gratia, sed voluntate.* pro, sed prompte, *neque vt dominantes in clero.* pro, in cleros, *sed in forma.* pro, formæ, *facti gregis ex animo.* Superfluit ex animo. Tres condiciones Petrus exigit à curam gerentibus gregis Christi. Prima est quod non coacti euitatione inopiæ, aut cuiuscunque alterius temporalis mali, sed sponte. Voluntas enim operans non nisi vt euitet malum inopiæ & similitium, non est spontanea, vt patet. Secunda est vt non affectu augendi gloriam, famam, facultates, & similia, sed prompte, sed propenso animo: qui enim lucrum querit, promptum non habet animum ad gregem, sed ad lucrum. Tertia est quod non affectu dominatiuo ad subiiciendum sibi populum, sed seipos formas exemplares exhibendo ad formandum gregem fide & moribus instruunt. Gubernans enim tanquam dominans, superbiæ innititur: nec exemplo, sed verbo tantum & autoritate gubernat. Nam superbiæ exemplum dat non virtutum: quod est aduersus gregem agere. Et hoc Petrus significauit, dicendo in cleros. Ipsam enim dominium est contra cleros. Nec intelligo per cleros eos quos appellamus clericos, sed Christianos omnes ad diuinam sortem alicitos. *Et quum apparuerit princeps pastorum, percipietis immarcescibilem gloriæ coronam. Similiter adulescentes subditi estote senioribus.* pro, presbyteris: omnes autem inuicem. Deest subiecti, *humilitatem insinuare.* Eadem est hæc sententia cum illa Pauli, superiores inuicem arbitantes. Quilibet enim habet in se defectum aliquem, ratione cuius rite subiicitur alij ratione diuini in illo doni: & hæc est ratio mittendi humilitatis virtutem in sinum cuiuscunque animi. *Quia deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.* Eandem ex Prouerb. affert autoritatem, quam attulit Iacobus. *Humiliamini igitur sub potenti manu dei.* De humiliatione quæ est actus virtutis, est sermo. *Vt vos exaltet in tempore visitationis.* Superfluit visitationis. Et est sensus, vt vos exaltet in tempore quo opus est exaltari. *Omnem sollicitudinem vestram.* proculdubio temporalium. *Projicientes in eum.* Similis est hæc sententia doctrinæ domini,

ne solliciti sitis de cibo & potu & vestimēto. Et ratio eadem subiungitur, scilicet diuina cura nostri. *Quoniam ipsi cura est de vobis. Sobrii estote & vigilate: quia aduersarius vester diabolus, tanquam le rugiens circumit quærens quem deuoret.* pro, quærens aliquem deuorare. *Cui resistite fortes.* pro, firmi. *in fide: scientes eandem passionem.* pro, eandem passionem. *ei qua in mundo est vestra fraternitati fieri.* pro, perfici. hoc est, scientes eandem passionem tentationum illi vestrae fraternitati quæ est in mundo (hoc est, ecclesiæ Christianæ) perfici, id est, non nocere, sed ad perfectionem conducere. Partim siquidem tentationes diabolicas, non in sua imperfectione relinqui, sed perfici fraternæ ecclesiæ (hoc est, proficere ad vtilitatem fraternæ ecclesiæ) aperit: ne quum se tentari à diabolo sentiunt, pusillanimes fiant. ¶ *Quis perficit huiusmodi tentationum passionem, subiungit. Deus autem omnis gratia qui vocauit nos in eternam suam gloriam in Christo Iesu, modicum passos, ipse perficiet.* Deest, fulciet, confirmabit solidabitque. Quum dixisset perficiet requisita ad perfectionem, subiungit quod fulciet virtutibus moralibus, confirmabit robore fidei, & stabiliet tandem a sustentia: donum enim stabilitatis non conceditur nisi diuina assistentia. *Ipsi gloria & imperium in secula seculorum: amen. Per Syluanum fidelem fratrem vobis vt arbitror breuiter scripsi.* Vt arbitror non refertur ad fidelem, sed refertur ad breuiter scripsi. *Obsecrantes,* pro, adhortans, & contestans hanc esse veram gratiam dei in qua statis. De euangelica gratia loquitur: & hanc esse veram dei gratiam, & contestatur vt non expectent aliam, & adhortatur complectendam. *Salutat vos ecclesia qua est in Babylone collecta.* pro, in Babylone simul electa. Et appellatione Babylonis significat Romam, inde enim scribebat. Videbat siquidem Romam confusione tum idolorum tum morum pressam. Et propterea à confusione eam nominauit. ¶ *Quod autem dicit simul electa, alias ecclesias respicit.* Significatur enim quod non sola, sed simul cum aliis ecclesiis est electa, quod est pars electorum. *Et Marcus filius meus.* De Marco euangelista intelligitur. *Salutate inuicem in osculo sancto.* pro, in osculo charitatis. *Gratia.* pro, pax, *vobis omnibus qui estis in Christo Iesu: amen.* Vere frater Pauli Petrus inuenitur tam in principio quam in fine epistolæ: vt taceamus de conformitate doctrinæ.

Caietæ 15. Iulij. 1529.

Thomæ

43

T H O M A E D E
V I O C A I E T A N I C A R -
D I N A L I S S A N C T I X Y S T I ,

*in posteriorem Epistolam Pe-
tri, Commen-
tary.*

SECUNDA Petri apostoli epistola. Hæc secun-
da epistola non caret contradictoribus: dicente
Hierony. de vir. illustr. de Petro: Scripsit duas
epistolas quæ canonicæ nominantur, quarum
secunda à plerisque eius esse negatur propter
styli cum priore dissonantiam. ¶ Verum hæc
ratio non minus infert primam quàm secundam non esse Petri:
nam tantum dissonat prima à secunda, quantum secunda à pri-
ma. Quo fit ut ex dissonantia styli neutra reddatur Petri certa,
si argumentum valet. Infirimum itaque argumentum assumi-
tur: quum vnum atque eundem hominem diuerso stylo quan-
doque scribere experientia testetur. Registrum Gregorij tan-
tum dissonat ab aliis scriptis à Gregorio, ut si ex stylo arguen-
dum esset, negaretur Gregorij.

I M O N P E T R V S seruus & apostolus
Iesu Christi, vobis qui coequalis, pro, æque pre-
tiosam, nobiscum sortiti sunt fidem. Nisi ipse
Petrus in principio tertij capituli diceret,
hanc iam vobis secundam scribo epistolam,
ex personis hic salutatis nescij ad quos epi-
stola hæc dirigitur: quoniam omnibus
Christianis commune est quòd æque pre-
tiosam sortiti sunt fidem. Verùm Petrus explicaturus inferius
quòd ad eosdem dirigit hæc ad quos direxit primam epistolam,
hic à diuino dono eos describit. Et dicit sortiti, non casuali sorte,
sed diuinæ electionis. Nobiscum autem apostolos demon-
strat

strat. In iustitia dei nostri & saluatoris Iesu Christi. Non in iustitia
 nostra, nō in meritis nostris, sed in iustitia dei: quæ est iustitia sal
 uatoris Iesu Christi. Satis conformis, imò eadem est hæc doctri
 na doctrinæ Pauli distinguentis iustitiam dei (quæ est iustitia fi
 dei, quæ est iustitia qua iustificamur à peccatis) ab vniuersis iu
 stitiis nostrorum operū. *Gratia vobis & pax adimpleatur in cogni
 tionem, pro, agnitione, dei & Iesu Christi domini nostri.* Salutatio a
 postolica est, constans ex gratia & pace. Imprecatur autem com
 plementum presentium donorum in vita æterna: quæ consistit
 in agnitione dei & domini nostri Iesu Christi. *Quomodo omnia no
 bis diuina virtutis sue, quæ ad vitam & pietatem donata sunt.* pro, vt
 eius diuina potentia omnia nobis largita est, quæ ad vitam ac
 pietatem pertinent, *per cognitionem, pro, agnitionem, eius qui vo
 cauit nos propria gloria & virtute.* pro, gloriam & virtutem. Gratia
 & pax in agnitione dei & Iesu Christi adimpleatur sic, eaque ra
 tione quemadmodum diuina eius potentia largita est nobis om
 nia quæ ad vitam animæ, ad vitam spiritualem, ac pietatem
 erga cœlestem patrem, patriam, illiūq; ciues pertinent: largita
 est autem hæc per agnitionem Iesu Christi, qui vocauit nos tum
 gloria, tum virtute. ¶ Constat hæc dona largita esse nobis per
 fidē qua cognoscimus Iesum Christum. Constat quoq; q̄ Iesus
 Christus vocauit nos tum virtute. Et est sermo de virtute vt di
 stinguatur contra vitium. Vniuersa enim vita Christi virtus fuit,
 immunis à quocunq; minimo lapsu à virtute. quo fit vt Christia
 na religio omnē amplectatur virtutē iure suæ vocationis. Tum
 gloria, siue gloria referatur ad gloriā tot, talium & tantorū mi
 raculorū: siue gloria referatur ad gloriā immortalitatis corpo
 ris eius. Ita quod in statu passibili vocauit nos virtute: in statu
 autem immortalis vocauit nos gloria. *Per quam, pro, per quæ, ma
 xima & pretiosa nobis promissa donauit.* Relatiuum quæ, referetur
 ad omnia quæ nobis diuina potētia largita est. Et est sensus, per
 quæ, spectantia ad vitam & pietatem, maxima & pretiosa pro
 missa nobis sunt donata. Non sunt pura dona, sed deferūt scē
 longe maiora pmissa, nō pollicitatione, sed donatione iam no
 stra. Et quæ sint hæc promissa maiora subiūgit: *Vt per hæc effici
 mini diuina consortes nature.* In cœlesti patria adimplebitur hoc
 per hæc enim præsentia dona efficiamur in futura vita diuinæ na
 turæ consortes: vtpote videntes deum sicuti est, quod est pro
 priū ipsius diuinæ naturæ. Nulla enim creatura fieri potest tam
 excellens, vt suapte natura videat deum sicuti est: sed hoc oportet

tet ex supernaturali consortio diuinæ naturæ habere. ¶ Aduer-
 te prudens lector quàm longo contextu pendulam effecerit sen-
 tentiam. Quum dixisset gratia & pax adimpleatur in agnitione
 dei, &c. adiunxit rationem qua nobis tot in hac vita largitus est
 deus, vt efficiamur diuinæ naturæ confortes. quod est redire ad
 primum imprecatum. *Fugientes eius quæ in mundo est cōcupiscentia.*
 pro, in cōcupiscentia, *corruptionem.* Ne errares intelligendo quòd
 diuina dona efficerent nos confortes diuinæ naturæ sine nostra
 cooperatione, adiungit q̄ sic efficiemini diuinę naturę cōsortes,
 si refugeritis corruptionem, non quæ est in corpore, sed quæ est
 in concupiscentia. Corruptas concupiscentias vult intelligi con-
 cupiscentias dissonantes à recta ratione, integritati siquidē ani-
 mi cōtrariantur. *Vos autē curam omnem.* pro, & in hoc ipsum autē
 curam omnem, *conferentes.* Demonstrat hoc ipsum, quod dixe-
 rat, vt per hæc efficiamini diuinæ naturæ confortes, in hoc enim
 oportet omne studiū nostrum conferre. Et quod in genere dixit
 omnem curam vestram, explicat distinguēdo per partes. *Mini-*
strate in fide vestra virtutē. Et est sermo de virtute, vt distinguitur
 cōtra vitium. Fides enim sine operibus mortua est. Et propterea
 oportet fidei subministrare virtutem moralem. *In virtute autem*
scientiam. Virtus moralis prudētiæ connexa sic est, vt neutra sine
 altera esse possit. *In scientia autem abstinentiam.* pro, tēperantiam.
 non prout est specialis virtus circa delectationes venereas, sed
 potius prout sonat generalem modū virtutum: qui consistit in
 singularum actionum temperatione: vt per hæc duo (virtutem
 videlicet & tēperantiam) vterque generalis modus virtutis fue-
 rit significatus: virtute quidem modus impulsiuus: temperantia
 autem modus retractiuus. In his enim duobus modis consistunt
 omnes virtutes morales. *In abstinentia.* pro, in temperatīa, *autem*
patientiam. Hæc est Christiana virtus, qua amore dei toleramus
 mala voluntariē. *In patientia autem pietatem.* erga fratres, &c. Vana
 enim esset patientia, si non annexam haberet pietatem quan-
 do & vbi oportet. *In pietatem autem amorem fraternitatis.* pro, amo-
 rem fraternum. Exterior pietas quæ cultum officiumque exhi-
 bet, vana esset nisi esset intus amor fraternus. *In amore autem fra-*
ternitatis. pro, in amore autē fraterno, *charitatem.* pro, dilectionē.
 Ex eo quòd non determinat cuius, intelligitur absolute. dilectio
 enim absolute extēdit se ad omnes. Mandat Petrus vt nō simus
 cōtenti amore fraterno, sed cum hoc habeamus etiam dilectio-
 nem ad oēs. Et est dilectio hæc Christianis propria: quibus man-
 datur

datur diligere etiam inimicos. *Hæc enim si vobiscum adsint & superent.* pro, exuberent. non vacuos nec sine fructu. Non vacuos quo ad recipiendum, nec sine fructu quo ad producendum. *Vos constituent in domini nostri Iesu Christi cognitione,* pro, cognitionē. quoniam & recipietis & producetis conferentia ad cognitionem domini nostri Iesu Christi. Hoc est bonum ex his proueniens, malum autē proueniens ex horum absentia, subiungitur: *Cui enim non præsto sunt hæc, cæcus est & manu tentans.* Contraria cognitioni & illius profectui sunt cæcitas & manu viam tentare. Per quæ metaphorice describitur status Christianorū sine virtute & sunt cæci, non videntes propriam damnationē, & quæ procedunt velut manu tentantes, nō videntes impedimēta viæ. Et quod tertium est. *Obliuionem accipiens purgationis veterum suorum delictorum.* hoc est ad similitudinem oblitū, ac si non fuissent ei remissa peccata in baptismo se habet: utpote non reminiscens cœpti itineris ad cœlestem patriam, utpote ingratisissimus post tantum beneficiū se habēs ut oblitus. *Quapropter fratres magis satagite.* pro, operam date. Ad id redit vnde cœperat, ut efficiamini diuinæ consortes naturæ. *Vt per bona opera certam vocationem vestram & electionem faciatis.* Superfluit per bona opera, nec est certam, sed firmā. Modus autem quo firma faciēda est vocatio & electio subiungitur dicendo: *Hæc enim facientes non peccabitis.* pro, non labemini, aliquando. Et pronomen hæc, demonstrat superius dicta, ministrare in fide virtutem, &c. Hæc enim faciēdo non labemini, quod est contrarium firmitati: non labemini à vestra vocatione & electione, sed firmi perseuerabitis in illa. *Sic enim abundanter ministrabitur vobis introitus in aeternum regnū domini & saluatoris nostri Iesu Christi.* Propter quod incipiam. pro, non negligam, vos semper commoneo de his: & quidem. pro, quanquam, scientes & confirmatos vos in presenti veritate. *Iustum autem arbitror quandiu sum in hoc tabernaculo excitare nos in commotione.* Docet Petrus ut quauis subditi sint docti & firmi in veritate fidei, pastores tamen nō debent negligere officii admonendi eos, imò iustum hoc esse arbitrat. *Certus quod velox est depositio tabernaculi mei: secundum quod & dominus noster Iesus Christus significauit mihi.* Dabo autem operam & frequenter. pro, & semper, hoc est indefesse, quandiu vixero. *Habere vos post obitum.* pro, exitum, meū. proculdubio de tabernaculo corporis. *Vt horum omnium memoriam faciatis.* hoc est, vnde seu in quo horum omnium memoriam faciatis. Et est sensus quæ dabo semper operā, ut habeatis tractatus seu libros quibus possi-

ris semper memoriã horum facere. Scriptũ est enim, & memo-
 res sunt mandatorũ eius ad faciẽdum ea. *Non enim indoctus fabu-
 las.* pro, fallaces fabulas. *secuti.* ad differentiã fabularum quæ non
 sunt fallaces: quas videlicet cõmuniter oēs agnoscunt esse fabu-
 las. Fallaces enim fabulæ sunt quæ tanta arte sunt confictæ, vt vi-
 deantur veræ. *Notam fecimus vobis domini nostri Iesu Christi virtutẽ
 & præscientiam.* pro, potentiam & aduentũ. Potentia enim refer-
 tur ad diuinitatem, aduentus verò ad humanitatem Christi. *Sed
 speculatores facti illius magnitudinis.* Illius masculini est generis: &
 demonstrat dominũ Iesum. Est eĩ ordo literæ, sed speculatores
 facti magnitudinis illius, Iesu Christi. Viderũt nãque magnitu-
 dinẽ illius in monte, qui soliti erant videre humilitatem eiusdẽ.
Accipiens. pro, accepit, enim à deo patre honorem & gloriam voce de-
 lapsa ad eum huiusmodi à magnifica gloria. *Hic est filius meus dilectus,
 in quo mihi complacui.* Sententia est clara ex relatis in euangeliis.
Ipsum audite. Superfluunt hæ duæ dictiones. *Et hanc vocem nos au-
 diuimus de cælo allatam, quum essemus cum ipso in monte sancto. Et ha-
 bemus firmiorem propheticum sermonẽ.* Non dicit veriore, aut cla-
 riorẽ, aut maioris authoritatis, sed firmiorem, quod cõstat ve-
 rissimum tunc fuisse: quoniam propheticus sermo longe magis
 firmatus erat in mentibus hominum quàm sermo iste, cuius te-
 stem se exhibet Petrus. Tam longo enim æuo & etatibus multis
 firmatus iam erat in mentibus hominum sermo prophetarũ. &
 propterea Petrus firmiorẽ appellat sermonem propheticum ser-
 mone nouiter è cælo delato, & non quod sit firmior in se. *Cui benefa-
 citis attendentes quasi lucernæ lucenti in loco caliginoso donec dies illu-
 cescat, & lucifer oriatur in cordibus vestris.* Vniuersum præsentis vi-
 tæ statũ assimilat loco caliginoso egenti lucernæ lumine: quod
 est sacra scriptura. Futura autẽ vita assimilatur diei claro, quo
 lucifer Christus oritur non corporaliter, sed spiritualiter in cor-
 dibus humanis. Est enim lux nõ corporum, sed mentium. *Hic pri-
 mum intelligentes quod omnis prophetia scripturæ.* ad differentiã pro-
 phetiæ quæ non est in canone sacre scripturæ. Sic enim & domi-
 nus appellauit vetus testamentum: dicendo scrutamini scriptu-
 ras. *Propria interpretatione non fit.* Inter scriptas sciẽtias & scriptas
 prophetias differentiam tangit, penes hoc quod vir doctus ea quæ
 in lumine intellectus agẽtis apparent, iuxta propriam interpre-
 tationem & docet & scribit. propheta autem ea quæ sibi sub lu-
 mine diuinæ reuelationis apparent, non secundum proprii iu-
 dicij interpretationẽ, & dicit & scribit. *Non enim voluntate huma-
 na alla*

na allata est aliquādo prophetia. Quum debuisset dicere, non enim intellectu humano allata est aliquādo prophetia, dixit voluntate: eo quod prophetiae sunt de singularibus contingentibus futuris, ad quorum certitudinē constat non se extendere intellectum humanum: sed ad eorundē vaticinia constat se extendere praesumptionem voluntatis humanae: & ideo exclusit voluntatē humanam. *Sed spiritu sancto inspirati.* pro, sed à spiritu sancto acti. Et in hoc tangit differentiā inter veros & falsos prophetas. Veri enim prophetae aguntur à spiritu sancto ad interpretandum quae eis reuelantur: & sic totum quod est prophetiae, spiritui sancto tribuitur. Falsi autem prophetae aguntur à spiritibus daemonicis, à spiritibus melancholicis, &c. *Locuti sunt sancti dei homines.*

CAPVT II.

Ferunt autē & pseudoprophetae in populo. proculdubio Israelitico. *Sicut & in vobis erunt magistri mendaces.* pro, pseudomagistri: qui introducēt sectas perditionis, & eum qui emit eos deum, pro, dominū, negantes. De Christo clare loquitur, qui sanguine proprio homines redemit. *Superinducētes sibi celerem perditionē.* Quò faciliore celerior suapte natura est perditio, & propterea isti qui faciliorem inducunt interitū aeternum, dicuntur inducere celerem perditionem. Haeretici nanque facillimè damnantur. Qui enim nō credit, iam iudicatus est. *Et multi sequentur eorum luxurias.* pro, exitia: per quos via veritatis blasphemabitur. Tū sequaces tum pseudomagistri referri possunt per relatiuum quos: sequētib; tamen magis quadrat, vt referantur pseudomagistri. De quibus subditur, *Et in auaritia fidei verbis de vobis negotiabūtur.* Nō longe ab istis sunt praedicatores quaestus, qui abutuntur populi Christiani deuotione ad quaestū, qui ignoranter aut temere praedica-re audent quod soluētes carolinum aut ducatum prouocata indulgentia plenaria, sunt in eo statu ac si tunc baptizati fuissent: & similiter quod liberant animā vnā à purgatorio: haec enim monstra sunt, & negotiationes de Christiano populo. Nescit Christiana religio haec figmenta: sed adinventiones sunt eorū qui in auaritia fictis verbis de Christianis negotiantur, abutentes illis ad quaestum. *Quibus iudicium iam olim non cessat.* pro, non tardat. hoc est, quibus iam olim iudicium paratum non tardat. Et de executione iudicij subiungitur, *Et perditio eorum non dormitat.* Et est sensus quòd paratum iudicium nō differtur ultra tempus proprium: & executio eius nullum patitur impedimentum, sicut qui dormitat impeditur à somno. *Si enim deus angelis*
peccat

peccantibus. pro, qui peccauerant. non pepercit, sed rudentibus. pro, catenis, inferni. pro, caliginis, detractos in tartarū, tradidit cruciados in iudicium seruari. pro, tradidit seruandos in iudiciū. In aliquibus tamen codicibus Græcis legitur seruatos. Et est sensus q̄ ad similitudinē principis detrudētis aliquos criminosos in carcerē vinctos catenis ad priuandū eos libero vsu mēbrorū, deus tradidit dēmones qui peccauerant, in carcerē tartari (hoc est, infernalis loci) & catenis caliginis vinxit eos: hoc est, virtutē detētiua eorundē dedit caligini. Quod potest referri ad motū localē vel ad alios motus animi. Et siquidē referatur ad motū localē, sensus est q̄ dedit caligini corporeæ officiū catenæ ad retinendum virtutē motiuā dēmonū ne possint inde exire. Si verò referatur ad alios animæ motus, sensus est, q̄ dedit caligini spiritali officiū catenæ, ad detinendū intellectū ne possit intelligere particularia omnia quæ ex applicatione proprii studij posset intelligere. Cōstat enim ex euangelio dēmones habere ligatā vim operatiuā. Quod autē ligatū habeāt intellectū ad cognoscendū aliqua particularia, tēratio Christi testatur. ¶ Seruatos autem seu seruandos in iudiciū dicit: quia adhuc nō sunt extremæ damnationi subiecti, sed hoc extremo iudicio seruari. Vnde & dominus in euāgelio dicit de igne æterno, qui paratus est diabolo & angelis eius: & non dicit, qui iam datus est diabolo & angelis eius. Et originalis, pro, antiquo, mundo non pepercit. Antiquū mundum vocat muudū ab Adam vsq; ad Noe. Sed octauū Noe iustitiæ præconē custodiuit, diluuiū mundo impiorū inducēs. Præconē iustitiæ Noe denominauit octauū, ad significandū quod nō solus, sed cū septē animabus octauus saluatus est. Et ciuitates Sodomorum & Gomorræ in cinerē redactas, euerisione damnauit. Tam res gesta diluuij quàm res gesta circa ciuitates Sodomorū in Genesi scribitur. Exēplum eorū qui impie acturi sunt ponens. Ad vtrunq; (diluuiū videlicet & subuersionē Sodomorū) refertur exēplum, Et iustū Lot oppressum à nefarijs in lasciuia cōuersationis, eripuit. Et hæc historia in Genesi quoque habetur. Aspectu enim & auditu iustus erat. Magna laus Lot, quod inter nefarios viros habitās nec aspectu nec auditu peccaret. Verūm aduerte quod interpret sensum reddidit quod textus tendit, nō ipsum textū. Legendū enim esset, Aspectu enim & auditu iustus inhabitās inter illos, quotidie animā iustam iniquis operibus excruciauit. Affectum ipsius Lot describit Petrus, explicans quāto mōre cōcipiebat iniqua opera illorum inter quos habitabat, vsque adeo quod excruciauit propriā animam

visis seu auditis iniquis operib⁹ illorū. *Novit deus*. pro, dominus.
 Hoc vt consequens accipiendū est illius conditionalis superius
 inchoata, si enim deus angelis peccantibus. Ita quod antecedēs
 illius conditionalis cōstet ex quatuor partibus: videlicet ex an-
 gelis, ex antiquo mūdo, ex ciuitatibus Sodomorū, & ex oppressio
 Lot. Consequens autē sic quod modo dicitur, nouit dominus. Et
 habet tres partes. Prima est, *Pios de tentatione eripere*. Secunda est,
Iniquos vero in diem iudicij reseruare cruciandos. Tertia autem quæ
 subiungitur, *Magis autē*. pro, maxime autē, *illos qui post carnem in*
cōcupiscentia immunditie ambulant, dominationēque cōtemnunt, au-
daces, sibi placentes. pro, contumaces, *sectas non metuumt* *introducere*
blasphemantes. pro, opiniones nō tremunt blasphemātes. Quinq;
 genera vitiorum familiarium hæreticis supputat. Quorum pri-
 mum est vitium carnale. Secundū contemptus non solū domi-
 norum, sed dominationū, Tertium audacia. Quartum cōtuma-
 cia: & quintū quod opiniones quantumcunque blasphemias non
 metuunt inducere seu sequi. Et quanuis omnes hæretici valde
 puniendi sint, inuolutos tamē his vitiis Petrus maxime punien-
 dos dicit. *Vbi angeli qui sunt fortitudine & virtute*. pro, robore &
 potentia, *maiores, non portant*. pro, non ferunt, *aduersum se*. Desunt
 duz dictiones. *Apud dominū, execrabile*. pro blasphemū. *iudicium*.
 Grauitatem æternæ damnationis monstrat: ex eo quod dæmo-
 nes robustiores natura & potentiores viribus quàm sint homi-
 nes, non sufferunt iudicium illud. Quod denominant blasphe-
 mū, ex eo q̄ blasphemādo recipitur, imò ex hoc declarat quali-
 ter non ferunt. Quod enim blasphemādo toleratur, nō suffer-
 tur. *Hi verò*. proculdubio magistri erroris, *Velut irrationalia pec-*
ora. pro, bruta animantia, quæ videlicet nō loquūtur. *Naturaliter*.
 pro, natura genita, *in captionem & perniciem*. Capiuntur enim &
 perneccātur animātia qua si suapte natura. *In ijs quæ ignorāt blas-*
phemantes, in corruptione. pro, perniciē, *sua peribunt*. Ad similitu-
 dinem brutorū quæ capiūtur in laqueis quos ignorāt, describit
 istos blasphemātes perire in suis ignorātiis perniciosis. Et ratio-
 nem subdens subiungit, *Percipientes mercedē iniustitiæ*. Merentur
 enim in suis erroribus capi & perire ex propria iniustitia qua
 deo iniuriuntur. *Voluptatē existimātes diei delicias, coinquinationis*.
 pro, coinquinationes, & *macule*. Nominatiui pluralis sunt am-
 bæ. Et est sensus, q̄ isti hæretici nō coinquinati & maculati, sed
 coinquinationes & maculæ (ad significandū tum q̄ eminentis-
 sime sunt coinquinati & maculati, tum q̄ sunt aliorū coinqui-
 nationes

nationes & macula) isti inquã sunt existimãres voluptatem delicias diei. Homines qui sapiunt, putant delectationes carnales esse delicias noctis, hoc est, occulte percipiendas. Vnde & Paulus opera tenebrarum definiuit impudicitias, comestationes, ebrietates, & huiusmodi: isti verò hæretici carnales delectationes computãt inter delicias diurnas: quod est dicere eas esse licitas, honestas, tanquam ea quæ fiũt in die. *Delicijs affluentes, in conuiuijs suis luxuriãtes vobiscum.* pro, deliciãtes in deceptionibus suis coepulãtes vobis, hoc est, nõ solũ existimãt delectationes esse licitas, sed factò attractiuo vestri id mõstrant: nam inter suos errores vacant delicijs & coepulãtur ad hoc, vt vos alliciãt ad similia. *Oculos habentes plenos adulterijs.* pro, adulterã. Delectationibus gulæ adiungit delectationes venereas: & eas quas leges detestantur. Vnde & oculos eorum dicit plenos adulterã, tanquam nihil aliud spectet nisi ad adulteria. *Et incessabilis delicti.* pro, & qui nõ cessant à peccato, vt perseverantia significetur. *Pellicientes.* pro, inescantes, *animis instabiles.* Effectus describitur horũ hæreticorum. *Cor exercitãtũ in auaritia habentes.* Post crimina carnalia ad crimen auaritiæ eorundem transit. *Maledictionis filij.* Et subiungendo radicẽ mali ait, *Derelinquentes viam rectã.* proculdubio Christianæ fidei quã professi erant. *Errauerũt.* errãt omnes quĩ operantur malum. Et exemplum erroris subiungit, *Secuti viam Balaam ex Bofor.* pro, filij Bofor: qui mercedẽ iniquitatis amauit. Hĩ storia longa est: & habetur Num. 22. *Correptionem verò habuit sue vesania.* pro, proprię iniquitatis, subiungale mutum in hominis voce lequens, prohibuit prophetæ insipientiam. *Hi sunt fontes sine aqua & nebula turbineibus exagitata: quibus caligo tenebrarũ reseruatũ.* pro, in æuum seruata est. assimilantur huiusmodi hæretici fontibus sine aqua, quo ad bonũ, & nebulis turbine agitatis quo ad malum: pro quanto seruãt obscuritatem tum fidei tum morũ in æuum istius mundi. Quomodo autẽ seruẽt caliginem morum ac fidei, subiungit, *Superbia.* pro, superba, enim vanitatis loquentes. proculdubio verba, *Pelliciumt.* pro, inescant, *in desiderijs carnis, luxuriæ.* pro, lasciuuis. inescant lasciuuis in concupiscentijs carnis. *Eos qui paululum effugiunt.* pro, aufugerant, proculdubio à recto. Vbi considera pericũlum etiã parum declinandi à recto. Tales enim facile inescãtur. Et hoc est primum genus eorũ quẽ facile trahũtur ab hæreticis. Alterũ vero genus subiungitur, *Qui in errore conuersantur.* Errantes in intellectu fidei, facile trahũtur ab hæreticis ad hæreses & lasciuiam morũ. Vel cõuersantes eum

hæreticis appellat eos qui in errore conuersantur. Ipsa enim cõ-
 uersatio via quædam est ad hoc, vt seducantur. Libertatē illis pro-
 mittentes. proculdubio carnis tanquam licitam. Quum ipsi seruis
 sint corruptionis. proculdubio animi. Et hanc seruiturē probat; &
 probatio & sententia est clara. *A quo enim quis superatus est, huic
 & seruus est.* pro, huic etiam seruus factus est. Si enim refugientes
 coinquinationes mundi in cognitione domini nostri, & saluatoris Iesu
 Christi, his rursus implicati superantur, facta sunt eis posteriora deteriora
 prioribus. pro, postrema deteriora primis. Et hoc probat subiun-
 gendo, *Melius enim erat illis non cognoscere,* pro, non cognouisse.
*viā iustitiæ, quàm post cognitionē retrorsum conuerti ab eo quod illis
 traditum est sancto mandato.* Sententia est clara. Contigit enim eis il-
 lud veri prouerbij: *Canis reuersus ad suum vomitum: & sus lota in vo-
 lutabro.* pro, ad volutabrum. luti. Et subintelligitur reuersa.

CAPVT III.

Hanc ecce. pro, iam, charissimi. pro, dilecti, secundam vobis scri-
 bo epistolam, in quibus vestram excito in commonitione sinceram
 mentem, vt memores sitis eorum quæ prædixi verborum. pro, prædicto-
 rum verborum, à sanctis prophetis & apostolorum vestrorum præce-
 ptorum domini & saluatoris. pro, & apostolorum nostrorū man-
 dati domini & saluatoris. Et est ordo literæ, & mandati nostrū,
 appositivæ apostolorū domini & saluatoris. Et est sensus: vt me-
 mores sitis, non solum prædictorum à prophetis, sed etiā man-
 datorum quæ à nobis apostolis domini & saluatoris accepistis.
*Hoc primum scientes, quod venient in nouissimis diebus in deceptione
 illusores. Superfluit in deceptione. Iuxta proprias concupiscentias am-
 bulantes, dicentes, vbi est promissio.* proculdubio vniuersalis resurre-
 ctionis, seu (quod idem est) regni Christi. *Aut aduentus eius?* pro-
 culdubio gloriosi ad iudicium, Et ratio insultandi subiungitur,
*Ex quo enim patres dormierunt, omnia sic perseverant ab initio creatu-
 ra.* pro, conditionis. Argumēto solito vtuntur, quòd semper mū-
 dus vno modo fuit: & cõsequenter sic perseverabit diuersis va-
 rietatibus subiectus, nunquā terminandus aduentu Christi. *La-
 tet enim eos hoc volentes.* Aduersus solitum argumentum dicit Pe-
 trus, quòd ipsi sponte ignorant hoc, subiungendū: ita quòd est
 eorum ignorantia affectata. Res autem spõto ignorata subiun-
 gitur, *Quòd cæli erant prius,* pro, iam olim, & terra de aqua & per
 aquam consistens. pro, consistentes, *dei verbo, per quæ ille tunc mundus
 aqua inundatus perijt.* Et est sensus quòd aër & terra beneficio
 aquæ consistentes, ipsum qui tunc erat mundum inundatione
 aquæ

aquæ destruxerunt. Et hoc directe dicit contra dicentes quod
 mundus semper eodem modo perseuerauit. ¶ Vide singula.
 Dicit quod cœli & terra erant de aqua & per aquam consistetes.
 Non est hic sermo de cœlis, id est corporibus cœlestibus, sed de
 cœlis, id est aëre: iuxta illud, volucres cœli. Pluraliter autē signifi-
 catur, propter diuersas partes aëris. ¶ Quod autem dicit tam
 aërem quam terram consistere ex aqua, dupliciter potest intelli-
 gi. Vel de ipso aëre & de ipsa terra, & sic significaretur illud in
 principio Genesis scriptum: Congregentur aquæ quæ sub cœlo
 sunt in locum vnū, & appareat arida. Per huiusmodi enim con-
 gregationem aquarum & terra quatenus arida consistit ex aqua
 segregata: & similiter aër qui successit loco aquarum segrega-
 tarum, consistit ex aqua segregata. Si verò (quod potius cōple-
 tendum videtur) non de ipsa terra & aere secundum se, sed se-
 cundum plenitudinem eorum intelligitur: sic est sensus clarus:
 quod aër & terra secundū suas plenitudines consistunt ex aqua
 & per aquam. Nam volucres cœli implentes aërem, ex aquis
 fuisse productas constat in principio Genesis. Et breuiter (vt phi-
 losophi tradunt) omnium viuentium mater est aqua: vt testatur
 omnium animantium semina naturæ liquidæ. Et per hanc ratio-
 nem animantia tam implentia terrā quam aërem, ex aqua & per
 aquam consistunt: vt pote quæ aluntur humido. Et hæc quo ad cau-
 sas naturales. Causa verò prima, tam efficiens, quam cōseruans
 tangitur dicendo dei verbo. ¶ Quū subiūgitur per quæ, referū-
 tur dei verbū, cœli, terra, aqua: nam per verbū dei principaliter,
 & per apertas catartas cœli, & pruptos in terra fontes abyssi,
 inūdatione aquarū mūdus ille perit qui fuit ante Noë, quō ad
 plenitudinem animantium tam in aëre quam in terra. *Cæli autem
 qui nunc sunt & terra, eiusdem verbo repositi sunt, igni reseruari in die
 iudicij & perditionis impiorum hominum.* Non est alia terrā neque
 alij cœli secundum substantiam, sed secundum plenitudinem
 animalium. Et propterea Petrus tāquam de aliis cœlis & alia ter-
 ra loquitur. Et arguit ex præterito interitu cœlorū & terræ quō
 ad plenitudinem animantium, eodem verbo dei reseruari vt cō-
 sumantur per ignē in die iudicij: neque enim minoris potesta-
 tis est verbum dei ad perdēdum per ignem quam fuerit ad per-
 dēdum per aquam. *Vnum verò hoc non lateat vos charissimi, pro
 dilecti, quod vnus dies apud dominum sicut mille anni, & mille anni
 sicut dies vnus. Non tardat dominus promissionem suā, sicut quidā exi-
 stimant.* Duo dixerant illi sores. Alterum quod omnia sic perse-

uerant, & contra hoc attulit diluuium. Alterū ubi est promissio quasi dixerint quod tanta tarditas attestatur nullitati. Et aduersus hoc dicit Petrus quod apud deum vnus dies supputatur pro mille annis & ediuerso. Et dixit hoc quoniā relatiue ad eternitatem etiam centum millia annorū supputantur vnus dies. Et hinc deducit quod nō tardat dominus adimplere promissionem suam.

¶ Recte dicit non tardat: quia nec per vnā horam ultra tempus diffinitum differt. *Sed patienter agit.* pro, sed longanimis est, propter vos, pro, erga nos. Non est tarditas, sed longanimitas, nobis utilis: utpote, *Nolens aliquos perire, sed omnes ad penitentiam reuerſi.* pro, recipere. Verba hæc ut sonant exponēda sunt sicut illa Pauli, deus vult omnes homines saluos fieri. Possunt enim intelligi de volūtate antecedēte: hoc est, de velleitate. Possunt & intelligi non de singulis generū, sed de generibus singulorum. Possunt & limitari ad electos: quod nō vult aliquos electorū perire, qui perirēt nisi expectarentur. Verbi gratia si Petrus fuisset mortuus statim postquam negauit Christū, si Paulus fuisset mortuus ante suam conuersionem, & sic de aliis peccatoribus electis. *Adueniet autem dies domini sicut fur.* Deest, in nocte. Distinxerant insultationem in duas partes, ubi est promissio aut aduentus eius? Contra dilatam promissionē, postquam dixit Petrus quod non est tarditas, sed longanimitas, ad id quod dicitur de aduētū modo respondet, quod dies domini non adueniet præcognitus, sed quemadmodum fur in nocte. Et propterea cessat insultatio ubi est aduentus? *In quo calis magno impetu transiunt.* De corporibus ipsius cælestibus potest intelligi quod ad similitudinem impulsorum magno impetu transibunt, non à substantia, sed à motu. *Elementa verò calore soluentur.* Aërem & aquam solui, non quo ad substantiam, sed quo ad missionem quā habent adiunctam intelligi: remanebunt enim elementa pura. *Terra autem & omnia quæ in ipsa sunt opera exurentur.* Similiter intellige de terra sicut de aëre & aqua diximus, de mistis autē quæ in terra sunt nullā est ambiguitas. *Quæ igitur hæc omnia dissoluenda sint, quales oportet vos esse in sanctis cōversationibus & pietatibus, expectantes & properantes.* pro, & accelerantes, in aduētū, pro, aduētū, dies domini, pro, dei. Accelerantes intellige non tēpus minuētes, sed affectu vigente. Et appellatur dies diei, dies iudicij vniuersalis: quoniam tūc manifestabitur deus omnibus, ut nullus possit dubitare amplius de ipso deo. *Per quem, diem diei, qui est dies iudicij. Calis ardentibus soluentur.* De inferioribus cælis (hoc est, de partibus aëris) intellige

tellige. Et elementa ignis ardore tabescent. pro, & elementa æstuan-
 tia liquefcunt. Præfentis est temporis: repetit monendo prius di-
 cta narrando. *Nouos verò cælos & nouam terram & promiffa.* pro,
 iuxta promiffum, illius expectamus in quibus iuftitia habitat. Nō di-
 cte alios cælos & aliam terram; fed cælos nouos & nouam ter-
 ram, nouis modis effendi. Erunt enim cæli abfque motu & ter-
 ra abfque miftura, &c. ¶ Relatiuum autē in quibus, potest re-
 ferri tum ad nouos cælos & nouā terram: vt explicetur nouitas
 ex habitatione iuftitiæ, excludo omni peccato, vel potius ad nos
 qui expectamus. Et est fensus quod non omnes expectamus, fed
 ij tantum in quibus iuftitia inhabitat: alij enim non expectant,
 fed timent. *Propter quod chariffimi.* pro, dilecti, *hæc expectantes fatis-
 gite.* pro, date operam, *immaculati & inuolati.* pro, irreprensibili-
 les, *ei.* hoc est, ad honorem & gloriam eius. *Inueniri in pace, & do-
 mini noſtri Iefu Chriſti longanimitatem.* Superfluit Iefu Chriſti. *Sal-
 utem arbutramini.* Hortatur ad id quod fuperius dixerat de diui-
 na longanimitate. Hortatur autem vt longanimitatem domini
 noſtri arbitrentur salutem, non dilationem, nec pro malo, fed
 pro optimo: puta pro falute noſtra. *Sicut & chariffimus.* pro, dile-
 ctus, *frater noſter Paulus fecundum datam ſibi ſapientiam ſcripfit vo-
 bis.* ſicut & in omnibus epiftolis loquens in eis de his. Extendit ſapientiam
 Pauli monſtratam in epiftola ad iſtos, ad reliquas epiftolas
 Pauli de iis quæ ſpectant ad euangelicam doctrinam: ad diffe-
 rentiam priuatarum epiftolarum quas forte ſcripfit aut ſcribe-
 re potuit Paulus de alijs rebus. ¶ Si quæris vbi eſt epiftola Pauli
 ad iſtos: in promptu eſt reſponſio ꝓ epiftola ad Ephefios, & ad
 Coloffenſes, & ad Laodicenſes, quum ad ciuitates Aſiæ directæ
 ſint, ſupputantur inter directas ad ipſos. Epiftola quoque ad Ga-
 latas ſub eadem venit appellatiōe: nam vt patet in principio
 primæ epiftolæ Petri, Aſia & Galatia comprehenduntur. In qui-
 bus ſunt quedam difficilia intellectu: quæ indocti & inſtabiles depræ-
 uant, pro, detorquent (ſicut & cæteras ſcripturas) ad ſuam ipſorum
 perniciem. *Vos igitur fratres præſcientes euſtodite.* pro, obferuate (ſeu
 cauete) *ne inſipientium.* pro, nefariorum, *errore traducti.* pro, abdu-
 cti, *excidatis à propria firmitate.* Sententia eſt clara uſque in finem.
*Ereſcite verò in gratia & cognitione domini noſtri & ſaluatoris Iefu
 Chriſti. Ipſi gloria & nunc & in diem æternitatis: amen.*

Caietæ die 20. Iulij. 1529.

ii liij

Tho

THOMAE DE VIO CAIETANI CAR-

DINALIS SANCTI XYSTI,

*in epistolam sancti Ioannis apostoli
Commentarij.*

Prima Ioannis apostoli epistola.

QUOD fuit, pro, erat, ab initio. Verbum dei deum refert: de quo in principio sui euangelij dicit, in principio erat verbū: de hoc enim solo verificatur quod erat ab initio: vt ibidem declaratū est. *Quod audiuiimus.* A tractanda materia incipit. Et propterea postquam proposuit aeternitatem à parte ante rei tractandæ, statim proponit quasi imitando non esse tractandum quod erat ab initio secundum illius comprehensibilitatem, sed secundum id quod notum est Ioanni & comparibus apostolis. Et propterea subiungit modum notitiæ, tum ex auditu: quod audiuiimus, ab ipso verbo dei. Iesus enim docuit etiam ore tenus ea quæ diuinitatis sunt: vt patet in euangelio Ioannis. *Quod vidimus oculis nostris.* De corporeis oculis est sermo. Neque tantum id quod audierunt, sed etiam id quod viderunt corporeis oculis de verbo dei, tractandum promittitur. Viderunt enim ipsum patientem crucis supplicium, mortuum, & postea viuentem: præter opera mirabilia innumera testificantia illius deitatem. *Quod perspeximus.* mentis oculis. Aperuit enim illis sensum vt intelligerent scripturas aduenit spiritus sanctus: & fecit eos perspicere mente id quod auribus & oculis testificabatur. Vnde Thomas deitatem perspexit Christi, quum dixit, Dominus meus & deus meus. *Et manus nostre conrectauerunt.* Non solum auditu & visu ac mente, sed etiã palpando sensu tactus cognouisse testantur. Palpate, inquit dominus, & videte quoniam spiritus carnem & ossa non habet. *De verbo vitæ.* Ad vidimus, audiuiimus, perspeximus & conrectauerunt, refertur de verbo vitæ. In euangelio dixit in ipso vita erat, hic verò dicit verbum vitæ: vt intelligamus ipsum non solum

lum esse vitam, sed rationem omnis alterius vitæ. *Et vita manifestata est.* Ne putares verbum quidem in se esse verbum vitæ, sed non vitæ manifestatę apostolis (ita quod quod audiuius, quod vidimus, quod perspeximus, quod palpauimus est quidem spectans ad verbum vitæ, sed non manifestat vitam ipsius verbi) ad hoc excludendum subiungit & etiam vita manifestata est. Modus autem quo manifestata est, similis subiūgitur, *Et vidimus & testamur, & annuntiamus vobis vitam eternā.* Quod dicit vidimus vitam æternam, intellige participatiue. Vidimus autem corporeis oculis dupliciter, primo in transfiguratione Christi: in qua æternam Christi vitam participatam in illa gloria corporeis oculis viderunt Ioānes, Petrus, & Iacobus: secundo viderunt Christum post mortē viuum, vita proculdubio æterna. Et propterea merito Ioannes dicit, & vidimus (corporeis oculis) vitam æternam. ¶ Si autem referatur ad visionē mentis, sic apostoli viderunt vitā æternā in seipsis. Viderunt enim intellectuāli visu seipsos viuere vita gratiæ: quæ nihil aliud est quàm inchoatio vitæ æternæ. Et propterea de oculis mentis loquendo verum dicunt, & vidimus vitā æternam. Et quia quod vidimus testamur, merito subiunxit, & testamur & annuntiamus. *Qua erat apud patrem: & apparuit.* pro, & manifestata est, *nobis.* Antequam verbum incarnaretur, æterna vita tam animæ quā corporis erat apud patrem, non erat cōmunicata hominibus: incarnato autem verbo, æterna animæ vita comunicata est homini in anima Christi, Aeterna autem vita corporis cōmunicata est homini in resurrectione Christi, & sic manifestata est nobis per Christum. *Quod vidimus & audiuius annuntiamus vobis, vt & vos societatem habeatis nobiscum.* Pedetentim descendit proponendo. Primum proposuit quod erat ab initio, deinde quod manifestatum est visu, &c. postea explicauit vitam verbi esse id, quod manifestatum est: denique eandem vitam declarauit esse vitam æternam, annuntiandam, &c. Modo explicat quorsum annuntianda sit: & dicit quod ad vtilitatem nostram, explicatque illam vtilitatem esse vt simus consocij apostolorum. Ac si apertius dixisset, vt sitis pares nobis. *Et societas.* Deest verò, *nostra sit cum patre, & filio eius Iesu Christo.* Superfluit sit, sine verbo loquitur Ioannes. Et est explicatio societatis antedictę: explicat enim quod non qualiscunque societas est hæc nostra, ad quam inuitamus alios, sed est societas cum patre & filio eius Iesu Christo. Quod Petrus appellauit consortium diuinæ naturæ (dicendo vt simus di-

minæ naturæ cōsortes) Ioānes appellat nostrā cum patre & filio
 societate: tam ineffabile enim est donum gratiæ gratū facientis
 perseuerās vt oporteat ipsum diuersis rationibus explicare: mo-
 do consortiū diuinæ naturæ, modo societatem, modo manere in
 deo & deum in nobis. Et dicit cū patre quantū ad diuinitatē, &
 filio eius Iesu Christo quantū ad humanitatem. *Et hæc scribimus
 vobis vt gaudeatis, & gaudium vestrum sit plenum.* Superfluum dux
 dictiones: gaudeatis, &. Quò tendat hæc societas describit: vide-
 licet ad plenitudinē gaudij: quæ in sola ecclesiā patria est: quoniā
 gaudia præsentis vitæ quantūcunque spiritualia, plena nō sunt:
 nā semper restat gemitus, infelix ego homo quis me liberabit
 de carcere mortis huius? *Et hæc est annuntiatio quam audimus ex
 ipso.* Hactenus proposuit Ioannes tractanda in hac epistola: mo-
 do incipit tractare proposita. Et inchoat à proposita societate
 cum patre & filio eius Iesu Christo. Et quoniā dixerat quod au-
 diuimus, quod vidimus, & c. inchoat ab eo quod audiuius. Au-
 diuimus autem ab ipso, Iesu Christo. *Et annuntiamus vobis, exe-
 quendo. Quoniam. pro. q. deus lux est, & tenebra in eo non sunt vlla.*
 In euangelio Ioānis Christus hoc docuit. Et est sermo de luce nō
 sensibilis, sed intelligibilis ordinis. Ipse siquidē solus est lux in-
 ter omnes substantias intellectualis ordinis, reliquæ nanque in-
 tellectuales substantiæ sunt participationes quædā illius lucis. Et
 ad hanc differentiā significandā adiunxit, & tenebræ in eo non
 sunt vllæ. In reliquis enim intellectualibus substantiis tenebræ ali-
 quæ sunt, saltē potentialitatis, vt etiā philosophi cōsententur, nos
 autē præter has tenebras dicimus in eis esse tenebras peccatorū,
 aut saltē potētiae peccādi. In deo autē nec peccatorū, nec potētiae
 peccandi, nec potentialitatis alicuius tam in intellectu quàm in
 natura tenebræ aliquæ sunt. *Si dixerimus quoniam. pro. quod. soci-
 etatem habemus cum eo.* Ecce materia quæ tractatur. *Et in tenebris
 ambulamus.* De tenebris tam intellectus quàm volūtatē est ser-
 mo. Et tenebræ quidē intellectus cōsistūt in ignorātia eius quod
 quis tenetur scire: tenebræ autē volūtatē sunt ipsa peccata. Vnde
 ambulare in tenebris quauis cōmune quid sonet, secundum ta-
 men rē est peccare. Nec dicit ambulauimus, sed ambulamus: vt
 intelligamus q̄ nō de iis qui peccauerunt, sed de iis qui peccant
 loquitur. *Mentimur & veritatem non facimus.* Quum debuisset di-
 cere & veritatē nō dicimus, dixit & veritatē nō facimus, ad signi-
 ficandū q̄ de mēdacio facti est sermo: ipso enim factō quo am-
 bulamus in tenebris, alieni à societate dei (qui lux est & in quo
 nullæ

nullæ
 tur v
 ciera
 est in
 dicit
 est n
 in sp
 in lu
 tem
 inte
 nob
 stati
 Chri
 nost
 patr
 pro
 pecc
 patr
 log
 cū d
 que
 ne
 mo
 occ
 inu
 hoc
 stra
 cata
 Et d
 rare
 mus
 mus
 bul
 eni
 con
 pecc
 & n
 stra
 sni

nullæ sunt tenebræ) nos cōstitui mur: ac per hoc factū contraria-
 tur verbis, & cōstituit mendaciū in verbo quo profite mur nos so-
 cietatem habere cum deo. *Si autem in luce ambulamus, sicut & ipse
 est in luce, societatem habemus adinuicem.* Nota differentiã. De nobis
 dicit, in luce ambulamus: de deo aut̃ in luce est. nostrū siquidem
 est proficere in luce: dei autem non est proficere, sed esse in luce.
 ¶ Et dicit ambulamus in præsentī, vt intelligamus q̃ de iis qui
 in spiritali luce progrediuntur est sermo: non de illis qui olim
 in luce ambulauerunt, & modo in tenebris ambulant. Quod au-
 tem dicit societate habemus adinuicem, à contextu literę cogor
 intelligere societate habemus adinuicem, hoc est, cū deo, & deus
 nobiscum: nam de hac societate constat esse sermonē. Vnde &
 statim subiungit societate eius nobiscum, dicēdo, *Et sanguis Iesu
 Christi filij eius emundat nos ab omni peccato.* Ac si apertius dixisset:
 nostra in luce ambulatione facit nos habere societatem cū eo deo
 patre & econuerso, & facit nos habere societatem cum filio eius
 pro quanto sanguis Iesu Christi filij eius emundat nos ab omni
 peccato. Proposuerat enim superius & societas verò nostra cum
 patre & filio eius Iesu Christo. ¶ Nō mireris speculatiue Theo-
 loge q̃ emundatio à peccato ponatur cōsequens ad societatem
 cū deo & ambulationē in luce. Recole q̃ hæc simul tēpore fiunt:
 quemadmodū aëris illuminatio & remotio tenebrarū, sed ordi-
 ne naturæ tam formalis quàm finalis illuminatio præcedit re-
 motionem tenebrarū, & sic est in proposito. ¶ Et dixit hoc præ-
 occupādo obiectionē, quo pacto possumus in luce ambulare qui
 inuoluimur tenebris peccatorum? Excluditur enim obiectio ex
 hoc q̃ dum fit ista nostra cū deo societas, mundantur nō per no-
 stra merita, sed per meritū sanguinis Christi omnia nostra pec-
 cata. Vnde & verbo præsentis temporis vtitur dicēdo emundat.
 Et dicit ab omni peccato: quia impium est dimidiã à deo spe-
 rare veniam. *Si dixerimus quoniam.* pro, quòd, peccatum non habemus,
ipsi nos seducimus, & veritas in nobis non est. Non dicit si dixerim
 mus q̃ non peccamus (implicat enim duo cōtraria, in luce am-
 bulamus & peccamus) sed dicit quòd peccatū non habemus: stat
 enim q̃ nō peccamus, & tamen peccatū habemus cōmissum vel
 contractum. Dixerat q̃ sanguis Christi emundat nos ab omni
 peccato: ne quis erraret intelligēdo hoc de aliquibus hominibus
 & nō de omnibus, ideo subiungit oēs habere peccatū ad mon-
 strandū q̃ oēs indigent mundatione per sanguinē Christi. Hanc
 enim indigentia tollatur hæc sentētia, cōprehendens oēs sub ha-
 bere

bere peccatum: *Si confiteamur peccata nostra.* E regione negatium se habere peccatū locat nos confitentes peccata nostra. Et est sermo de cōfessione siue interna siue externa, qua homo recognoscit se habere peccatum. *Fidelis est & iustus, vt remittat nobis peccata nostra, & emundet nos ab omni iniquitate.* Ne vanam (vt multi garrulant) existimes cōfessionē peccatorum ad consequendam eorum remissionem, apud deum praesertim, qui omnia nouit absque nostra cōfessione: Ioānes fidelitati diuinæ eam tribuit ad significandum q̄ ideo nostra peccatorum cōfessio valet ad remissionem peccatorū, quia fidelis est deus: hoc est, quia deus promisit veniam confitentibus, & fidelis est in seruandis promissis. Et propterea conditionali utitur, si confiteamur fidelis est deus. Et ne quisquam obiicere possit q̄ promissa diuina intelliguntur salua iustitia, ac per hoc remissio peccatorum non nisi iustitia comite promissa est, adiungit q̄ est etiā iustus: ad significandum q̄ remissio quam promittit confitentibus, non stulce, nō postergando iustitiam, sed seruando iustitiam adimplet. Sed iustitia est, non hominum, sed dei: est enim illa qua sanguis Iesu Christi emundat nos. Vnde & duos effectus subiungit. Alter est vt remittat nobis peccata nostra, & hic respondet fidelitati. Alter & emūdet nos ab omni iniquitate, & hic respondet iustitiae: quoniam hic sanguini Christi paulo ante attributus est. *Si diximus quoniam. pro, quod, non peccauimus, mendacem facimus eum, & verbum eius non est in nobis.* Prius dixerat verbo praesenti q̄ peccatum non habemus: modo dicit verbo praeterito q̄ non peccauimus, procedit enim resolutorie. Ideo mētiuntur dicētes, peccatū non habemus, quia mētiuntur dicētes nō peccauimus. ¶ Quod autem dicit mendacem facimus eum (proculdubio deū) significat deum dixisse q̄ omnes peccauimus. Quod ex multis sacrae scripturae locis habetur. nam & in psalmis scriptum est. Non est qui faciat bonum non est vsque ad vnum. & Eccle. 7. Non est homo iustus in terra, qui faciat bonum, & non peccet. Quas auctoritates Paulus ad Roma. 3. ad hoc affert, ac per hoc verbum dei scriptum non est in nobis, contrarium dicentibus.

CAPVT II.

Filioli mei hac scribo vobis vt non peccetis. Ne quisquam obiiceret inculpabile esse nostrum peccatum, tanquam inuitabile à quocunque, occurrit Ioannes dicens, quod hac scribo vobis non ad monstrandum inuitabilitatem peccati, sed ad oppositum: videlicet vt non peccetis. Quauis enim peccasse com-

mund

mune sit omnibus, euitabile tamen est in futurum. Intellige in-
 euitabilia esse singula & omnia ad tempus, quanuis non omnia
 toto tempore vite, & propterea subiungit, *Et si qui peccauerit, ad-
 uocatum habemus apud patrem, Iesum Christum iustum.* Non solum
 remedium docuit contra præterita peccata confessionem, sed
 etiam si rursus post baptismum peccamus, remedium docet recur-
 sum ad aduocatum Iesum Christum quatenus hominem, ipse
 enim est aduocatus noster apud patrem. Aduocatus autem non
 patrocinium ferens causæ iniustæ, sed aduocatus iustus. Cuius
 iustitia explicatur subiungendo: *Et ipse est propitiatio pro peccatis
 nostris.* Ecce iustitia Iesu Christi, ecce iustitia aduocati nostri, &
 ipse est propitiatio satisfaciens pro peccatis nostris. *Non pro no-
 stris autem tantum, sed etiam pro totius mundi.* Magnus excessus iusti-
 tiæ, ut satisfecerit non pro peccatis electorum tantum, sed etiam
 pro peccatis totius mundi: quanuis non omnibus profuerit quo
 ad vltimum effectum qui est æterna felicitas. *Et in hoc scimus quo-
 niam,* pro, quod, *cognouimus eum si mandata eius obseruamus.* Non
 saltat Ioannes, sed tractans de societate nostra cum deo per hoc
 quod ambulamus in luce, quum mōstrasset indigentiam remisio-
 nis peccatorum quæ sunt tenebræ primo cōtrariæ ambulationi
 in luce, modo prosequitur ipsam ambulationē in luce: declaran-
 do quod exigit duo: videlicet seruationem mandatorum dei exte-
 rius, & dilectionem interius. Et quod superius appellauit ambu-
 lare in luce, modo appellat cognoscere deum. nam quiambu-
 lar in luce, vidēdo vtitur luce: ac per hoc qui nouit deum lucem,
 vtitur deo ut luce operum suorum tam intus quàm extra. Et est
 sermo de notitia effectiua, quam efficit fides infusa, quæ per di-
 lectionem operatur. Dicendo itaque in hoc scimus quod cognoui-
 mus eum (proculdubio deum lucem) perinde est ac si dixisset, &
 in hoc scimus quod ambulamus in luce, si mandata eius obserua-
 mus. Si verò legatur in præterito, perinde est, & in hoc scimus quod
 cognouimus eum si mandata eius obseruauerimus, in præteri-
 to. Quanuis possit difformitas temporū ad significantum noti-
 tiam præcedere, & seruationem mādatorum subsequi, dicta in-
 telligi. intendit siquidem Ioannes ad literam mōstrare signum
 infallibile internæ lucis diuinæ in nobis esse si mandata eius ser-
 uauerimus. Et propterea dicit & in hoc scimus, scientia experi-
 mentali. Vnde & ex opposito inferri oppositum manifestat, sub-
 iungendo, *Qui dicit se nosse deum & mandata eius non custodit, men-
 dax est & in eo veritas non est.* Eodē sensu vtitur nosse deum. ergo
 ex

ex custodia vel nō custodia mandatorū diuinorū pendet nostra
 notitia de interna in nobis luce. *Qui autem seruat verbum eius, veri
 in hoc charitas dei perfecta est.* Quum debuisset decere in hoc noti-
 tia dei, seu lux dei perfecta est, dixit charitas dei, vt ostēdat con-
 nexionem inseparabilē horum duorū, videlicet seruare manda-
 ta dei & charitatis dei. pederentim enim repit ab exterioribus
 ad intima: reddens ad hoc vt dictū est, q̄ ambulatio in luce con-
 stituens socios dei integratur ex charitate & seruatione manda-
 torum. ¶ Perfecta autem dicitur charitas dei seruans mandata,
 quia extēdit se nō solum ad deū, sed ad omnia diligēda propter
 deū. Extendit autē se nō solum habitu, sed exercitatione. & ideo
 perfecta cōstans ex omnibus. *In hoc scimus quoniam.* pro, quod, in
 ipso sumus. Redit ad primo propositū de societate cū deo in hoc,
 scilicet in charitate seruante mandata, scimus q̄ sumus in ipso,
 socialiter. Perpende prudēs lector progressum literæ, q̄ summa-
 rie declarauit in quo cōsistit societas nostra cū deo. *Qui dicitur se
 eo manere, debet sicut ille ambulauit & ipse ambulare.* Hinc apparet
 q̄ pronomen in ipso sumus & in ipso manere. Iesum Christum
 demonstrat, ita q̄ iungit perfectæ charitatis dei esse in Christo:
 vt intelligamus q̄ per eandem sumus in Christo. Sumus autem
 tanquam membra in capite, sumus tanquam membra ipsius:
 quemadmodū manus mea est in me. de ipso nanque Iesu Chri-
 sto constat dici sicut ille ambulauit. Monuerat docendo q̄ debe-
 mus ambulare in luce sicut ipse deus est in luce: vt autē hoc alius
 documentū ab exemplo insinualet, attulit exemplū Iesu Christi
 hominis q̄ debemus imitari illum. hoc est enim ambulare sicut
 ille ambulauit. *Charissimi.* pro, dilecti. Postquam summarie decla-
 rauit nostram societatem cū deo ex ambulatione in luce (in qua
 purgantur peccata, seruātur mandata) ex dilectione dei & incor-
 poratione Christi, modo exactius incipit idē declarare, inchoās
 a dilectione dei. *Non mandatum nouum scribo vobis, sed mandatum
 vetus quod habuistis ab initio.* Inferius in cap. 3. dicit hęc est annun-
 tiatio quā audistis ab initio, vt diligatis inuicem. igitur manda-
 tum non nouum, sed vetus quod audiulistis ab initio, est manda-
 tum dilectionis, quod fideles quique audiuerūt ab initio cōuer-
 sionis suæ. Et ideo Ioānes dicit q̄ nō ingerit nouū mandatū, sed
 illud idem quod habuerūt ab initio. Vnde & subdit: *Mandatum
 vetus est verbum quod audistis ab initio, fidei vestræ. Iterum manda-
 tum nouum scribo vobis quod verum est & in ipso.* Superfluit &. *Et in
 vobis.* Deficiunt tres dictiones. Legēdum est: *Idem verum est & in
 vobis*

vobis. Præceptū de dilectione dei & proximi, non est nouum, sed antiquum: præceptum autem de modo diligendi (videlicet illo modo quo Christus dilexit nos) est præceptum nouum. Vnde & dominus in euangelio de hoc loquens ait, mandatū nouum do vobis, vt diligatis inuicem sicut dilexi vos. Vnde & Ioannes hic dicit de mandato nouo, quod est verum in Iesu Christo, & idem est verū in vobis, imitatoribus Christi. Vtrunque ergo mandatū Ioānes se scribere fatetur. primo vetus, quod etiam in veteri testamento traditum est: secundo nouum, quod tradidit Christus. iuxta duo quæ præmiserat: videlicet charitatē dei & esse in Christo. *Quia tenebræ transierunt*, pro, transeunt. & *verum lumen iam lu- cet*. Rationē reddit vltimo dicti, idem verum est & in vobis. Ratio enim quare verificatur & in vobis id quod est verū in Christo, est quia tenebræ peccatorū transeunt. & ratio quare trāseunt, subiungitur præsentia veri luminis. Iam superius dictum est, quod ambulantibus nobis in luce mundantur peccata, ideo in vobis verum est, quia in vobis iam verū lumen lucet & peccatorū tenebræ fugantur. *Qui dicit se in luce esse*, & *fratrem suum odit*, in tenebris est vsque adhuc. Declaratur dilectionē dei qua ambulamus in luce, inchoat à contrario, imò à contrariis actibus circa proximum. sunt autē hi contrarij actus amor & odium. Ex differētia ergo inter odio habentem & diligētem fratrem suum, manifestat dilectionē esse in luce. Odio liquidē habens fratrem suū, est in tenebris vsque adhuc: hoc est, non obstante baptismo & quibuscunque sacramentis. *Qui diligit fratrem suum, in lumine manet*, quod est contrariū ad esse in tenebris. *Et scandalū in eo nō est*, tam actiue quā passiue. Directe tamen intendit passiue, intēdit enim dicere quod non solum manet in luce, sed ambulat in luce absque offendiculo vidēs quò vadit. Vnde vt oppositū explicet de osore fratris, repetit, *Qui autē odit fratrem suum in tenebris est*, vt adiūgat, *Et in tenebris ambulat & nescit quò eat: quia tenebræ obcecauerūt oculos eius*. Perpende prudēs lector differētiam inter osorem & dilectorem fratris, describi penes lucē & tenebras: vt intelligamus totum hoc dici ad declarandum quod superius fuit propositū, quod ambulans in luce societacē habet cum deo. Non vagatur Ioannes, sed propositū directe tractat. *Scribo vobis filioli*. Ne quisquam tam ardua putet scribi à Ioanne, vt rari sint in quibus hæc inueniantur, explicat Ioannes multas hominum differētias quibus se scribere dicit tanquam ambulantibus in luce. Tria autē genera hominū summat: videlicet filiolos, patres, & adolescentes. Et

qua

quantū ipsa nomina innuunt summat incipientes, proficiētes, & perfectos: incipiētes appellando filiolos, proficiētes adolecentes, & perfectos patres. Et singulis statibus bis scribit, vt ipsa repetitio nō careat mysterio. *Quoniam remittuntur vobis peccata propter nomen eius.* proculdubio Iesu Christi. Apte incipientibus remissio peccatorū accommodatur: quoniam sic ambulant in luce, vt eorum studium ad remissionē consequendam peccatorū annitatur. *Scribo vobis patres, quoniam cognouistis eum qui ab initio est.* De Iesu Christo est sermo, ad cuius diuinitatis notitiā ascendunt perfecti, ascendunt autē transeundo per contemplationē ea quae humanitatis Christi sunt ad ipsum qui est ab initio. *Scribo vobis adolecentes, quoniam vicistis malignum.* pro, malum, masculini tamen generis & cū articulo, ad significandum diabolum, qui verē est malus humano generi. Quem vicisse, proficientibus attribuitur: qui iam consequuti peccatorum veniam aduersus diabolum pugnam susceperunt, & illum vicerunt, & cum hac victoria ambulant in luce. *Scribo vobis infantes.* pro, filio. Iterum scribere se ait filioli alia ratione. *Quoniam cognouistis patrem.* Prius dixerat quoniā remittuntur vobis peccata propter nomen eius: modo dicit: quoniam cognouistis, notitia fidei, patrem domini nostri Iesu Christi, vt fidē incipientium intelligamus non sistere in Christo homine, sed extendere se ad mysterium trinitatis, vtrunque enim oportet quantūcunque incipiētes credere. *Scribo pro, scripsi, vobis patres, quoniam cognouistis eum qui ab initio est.* Ex integro repetit ad patres, nulla additione aut diminutione facta, nisi mutato scribo in scripsi: quia quōd altius tēdat contēplatio perfectiorū non habet, quā ad eum qui ab initio est, in ceteris enim repetit aliquid altius. Repetit autē ad patres, vt ipsa repetitio fomentū quoddam sit ad seruandam celsitudinem eorum. *Scribo vobis iuuenes.* pro, scripsi vobis adolecentes, quoniam fortes estis, & verbū dei manet in vobis, & vicistis malignum, pro, malum, masculini generis vt supra. Et hic quoque mutat scribo in scripsi: quoniam secundū rem repetitio est, secundum explicationem autē victoria per partes explicatur: videlicet per verbū dei dirigens, & per fortitudinem exequentem, postremo autem loco reseruauit victoriam aduersus diabolū, ad continuandū cum victoria aduersus mundum. *Nolite diligere mundum neque ea quae in mundo sunt.* Dilectioni dei non solum contrariatur odium proximi, sed etiam dilectio mundi, & propterea postquam Ioannes à diligente deum exclusit odium fraternum, modo excludit dilect

dilectionem mundi & eorum quæ in mundo sunt. Appellatione mundi nō intelligitur vniuersitas rerum, sed vniuersitas rerum deordinatarū: non à regula naturæ, sed à regula rectæ rationis. nā & ipse Ioannes talia explicabit esse ea quæ sunt in mūdo, quæ prohibet diligere. *Si quis diligit mundum, non est charitas patris in eo.* Rationem reddit primi dicti, ne diligatis mundum: ex eo quòd si quis diligit mundū nō est charitas patris in eo. Hinc clarè patet q̄ de dilectione mundi quatenus à recta ratione exorbitat, est sermo: nā diuina dilectio, ad mundum (hoc est, vniuersitatē rerum creatarū) se extendit: iuxta id, quod scriptū est: misereris omnium domine, & nihil odisti eorū quæ fecisti. Charitas ergo patris imitanda nobis præcipitur, nō abiiciēda: vt intelligamus quòd illa prohibetur dilectio mūdi quæ contrariatur dilectioni qua deus diligit nos: hanc autē cōstat esse quā mūdo diligitur in præiudiciū diuinorū mandatorum. *Quoniā omne quod est in mundo concupiscentia carnis est & cōcupiscentia oculorū & superbia vitæ: quæ non est ex patre.* Non iacet ita in textu: sed legendum est absque copula verbali in medio, legendo sic: *Quoniā omne quod est in mundo, videlicet cōcupiscentia carnis & cōcupiscentia oculorū & superbia vitæ, nō est ex patre sed ex mūdo est.* Ratio redditur quare charitas patris cœlestis non est in diligente mundū, quia omne quod est in mundo, &c. nō est ex ipso cœlesti patre, sed ex mūdo: vt intelligamus, quòd cœlestis pater diligit sua & non mūdi, mūdo autē diligit sua & nō cœlestis patris. Et ne sit quæstio de quibus existentibus in mūdo Ioānes loquitur, ipsemet explicat: dicendo videlicet concupiscentia carnis, & concupiscentia oculorū, & superbia vitæ. Res appetibiles deordinatas, vt facilius esset intelligētia, denominauit à nostris deordinatis passionibus: vt sic nō ambigeres, quòd de appetibilib⁹ deordinatis loquitur. mutuo enim sibi correspondent appetitiones deordinatæ & appetibilia deordinata. ¶ Sub cōcupiscentia itaq; carnis inordinata delectabilia secundum sensum comprehenduntur, sub concupiscentia autē oculorū inordinata vtilia, sub superbia verò vitæ inordinata gloria, honor, fama, & huiusmodi. ¶ Et hæc dicuntur non esse ex patre cœlesti, hoc est non cōstare ex dispositione cœlestis patris: nō enim hæc quatenus inordinata: melius dicā, non enim hæc quatenus inordinata constant ex diuina dispositione: quoniam diuina dispositio participata in rebus, non dissonat à recta ratione morali, sed sunt ex mundo, hoc est, constant ex mundo, id est, ex mūdi dispositione, vt mun-

dus exorbitat à deo, quod est dicere, cōstant ex mūdo relato ad
 peruersam rationē: hinc enim omnis deordinatio delectabiliū
 ac vtiliū prouenit. *Et mundus transit, & concupiscentia eius: qui autē
 facit voluntatem dei, manet in aeternū.* Non sufficit Ioanni p. obasse
 mandatum non diligendi mundū ex parte dei, sed addit alterā
 rationē ex parte nostri diligentium deū, & consistit ratio in hoc
 quod mundi, & nostrae, cōtrariae sunt conditiones: nam mundus
 sū sua concupiscentia transitorius est, nos autē diligentes deum
 sumus aeterni: nō debemus ergo nos aeterni degenerare diligen-
 do mundum transitoriū. Ut dictum est, nō de substantia mundi
 est sermo: sed de ipso quatenus exorbitat à recta ratione. Cōstat
 autem huiusmodi exorbitationē transitoriā esse: terminabitur
 enim in iudicio. Diligentes autē deū esse aeternos, cōstat ex eo,
 quod ipsa dilectio dei perseverabit in eis in aeternum. *Filioli mei,
 Superfluit mei. Nouissima hora est.* Declarata dilectioe dei ex cō-
 trariis (odio scilicet fraterno & dilectione mundi) cōsequentē
 declarat ipsum ambulare in luce, ex cōtrario: videlicet falsitate
 seu mēdacio in iis quae sunt fidei; esse eīm in luce est nosse verita-
 tē lucis diuinæ: ac per hoc falsitas cōtraria diuinæ veritati, mani-
 festat esse in luce. Procedit autē à seductoribus ad ipsam falsita-
 tē. Vnde quod dicit nouissima hora est, significat quod est tēpus
 seductionis: nam seductio appropriatur vltimo tēpori, quod erit
 tēpus Antichristi, qui antonomastice est seductor. Et propter hūc
 sensum subiūgit, *Et sicut audistis quia, p.* quod, *Antichristus venit,*
 Præsens tēporis est venit, propter certitudinem enim prophē-
 tiae futurū significat in præsenti. Ac si dixisset: nouissimam ho-
 ram appello horam Antichristi quo ad officium seductionis.
Et nunc Antichristi multi facti sunt, vnde scimus quia, pro, q. nouissi-
 ma hora est. Manifestat quo sensu loquatur, quemadmodū mul-
 ti sunt Antichristi praeuenientes illū Antichristū, ita nouissima
 hora est: sicut præsentes Antichristi officiū exercēt Antichristi,
 ita præsens hora exercet officium nouissimae horae. *Ex nobis
 exierunt, sed non erāt ex nobis.* Præsentes seductores Christiani fue-
 runt, & ex nobis (Christianis) exierunt, veruntamen nō erant ex
 nobis: hoc est, non cōstabant ex nobis. Pluries Ioānes vtitur hoc
 loquendi modo, vnde & in Euāgelio, vos de mūdo nō estis: hoc
 est non constatis ex mūdo. Ita hīc ex nobis non erant: hoc est
 constabant secundum animū ex aliis affectibus, ex aliis cogita-
 tionibus, quā cōstemus nos, quā habuerint à nobis. ¶ Vnde
 & subiūgit, *Nam si fuissent ex nobis,* hoc est, habentes affectus &

cogitatus quos acceperunt à nobis. *Permansissent utique nobiscum.*
 Sequela manifesta est, mansissent utique in unitate ecclesiastica
 nobiscum. *Sed ut manifesti sint quoniã. pro, quod, non sunt omnes est*
nobis. Directe est sermo de Christianis, quod non omnes qui sunt
 quandoque inter nos, sunt ex nobis: hi enim fuerunt quãdoque
 quater nos & tamen non sunt ex nobis. *Sed vos unctiõnem habetis à*
sancto, & nostis omnia. Iam dixerat quibus scribit: & propterea ad
 illos utpote in gratia constitutos dicit, sed vos unctiõnem habetis
 à sancto. An significetur persona spiritus sancti (cui attribuitur
 interna unctio) ac significetur persona Christi (qui nomẽ habet
 ab unctiõne, à quo Christiani omnes unctiõnem habemus) parũ
 refert: quoniã eandem unctiõnem in anima nostra uterq; ef-
 ficat. ¶ Quod autẽ dicit & nostis omnia, intellige necessaria ad
 salutem. Aduersus seductiones hæreticorum duo sunt remedia.
 Alterum externæ doctrinæ: alterum internæ unctiõnis. Igno-
 rantibus opus est externa doctrina ne seducantur: scientibus au-
 tem sola unctio interna sufficit: quoniã illa docet eos refutare
 quicquid cõtrarium est veritati fidei. Et hanc sententiam Ioan-
 nes modo diffuse prosequitur, dicendo, *Nõ scripsi vobis quasi igno-*
vantibus veritatem, sed quasi scientibus eam. Et propterea dixi, quod
 unctiõnem habetis & nostis omnia. *Et quoniã omne mēlacium*
ex veritate non est. ex veris enim non nisi verum proficiscitur.
Qui est mendax, nisi is qui negat quoniã. pro, q̃, Iesus est Christus?
 Vniuersam fidem complectitur affirmatio, quod Iesus est Chri-
 stus: & per oppositũ vniuersam fidem destruit negans quod Ie-
 sus est Christus: & propterea is solus dicitur mēdax in iis quę sunt
 fidei, tanquam omnia circa fidem mendacia in hoc vno cõpre-
 hendantur: quod est verum virtualiter. Et dixit hoc scientibus nõ
 ad docendũ aliquid quod nesciãt, sed summarie ante oculos p-
 ponendo vniuersam doctrinam hæreticorum. *Hic est Antichri-*
stus. officio. Qui negat patrem & filium. Ecce Antichristi officium
 negare mysterium & trinitatis & incarnationis. *Omnis qui negat*
filium, nec patrem habet. Manifestat quod dixerat: videlicet quod
 negans Iesum esse Christũ negat totũ ex eo nanq; quod negat
 filium dei, necessario sequitur, quod neget patrẽ: imò plus infer-
 tur quod nõ habet patrẽ, tanquam in quo manet nec tanquam
 manentẽ in se. *Qui cõstitetur filium, & patrem habet.* Superfluit hæ
 sex dictiones. *Vos quod audistis ab initio, in vobis permaneat.* Sup-
 plēda est litera: vos sic estote, vt quod audistis ab initio in vobis
 permaneat, tã de mysterio trinitatis quã in incarnationis. Et ra-

tio subiungitur, *Quia si in vobis permanserit quod audistis ab initio, & vos in filio & patre manebitis. Ecce fructus, qui potest & in praesenti & in futura vita intelligi. Et si de futura vita est sermo, manere nos in patre & filio, intelligitur tanquam videntes in visis, tanquam amatores in amatis, tanquam fruentes in rebus summe delectabilibus. Si vero de hac vita est sermo, intelligitur inchoative, per amorem infusum; sic enim hic sumus in patre & filio non solum tanquam in contemplatis, sed tanquam in amicis. Et haec est repromissio quam ipse pollicitus est nobis vitam aeternam. De utroque modo manere in patre & filio, verificatur vita aeterna. Et propterea utranvis intelligas, verificatur quod hoc (scilicet in patre & filio) est repromissio quam pollicitus est Iesus; & est appositivae vitae aeternae: hic quidem inchoative, ibi vero perfecte. Haec scripsi vobis de his qui seducunt vos: & vinctio quam vos accepistis ab eo, maneat, pro, maneat, in vobis. Utrunque habetis, nam a me estis in scriptis commoniti de seductoribus, & intus manet in vobis vinctio quam accepistis ab eo Iesu Christo. Et non necesse habetis, ut aliquis doceat vos. Recole quod ad scientes loquitur. Sed sicut vinctio eius, pro, ipsa, docet vos de omnibus. Proprium est gratiae spiritus sancti quae appellatur vinctio, inclinare intellectum ad assentiendum omnibus quae sunt fidei, & ad dissentiendum contrariis fidei, dummodo proponantur ut nota. Et propterea de scientibus (qui ignorantia non falluntur) plene verificatur quod vinctio docet illos de omnibus quae sunt fidei, tam acceptandis quam respuendis. Unde & subdit, *Et verum est, & non est mendacium, quod ipsa vinctio docet verum & alienum a mendacio: ipsa enim vinctio utpote spiritus sancti actio, verax est, & mentiri nequit. Et sicut docuit vos, manete in eo. Iesu Christo. Monet Ioannes scientes ea quae sunt fidei, ut non recedant ab interna vinctio, utpote omnino veraci: & sic sentiant de Christo Iesu quo ad intellectum, & sic maneat in ipso quo ad effectum, quemadmodum vinctio docuit illos. Et significanter dicit docuit in praeterito, ne fallantur sub aliqua specie spiritualis affectus ad assentiendum alicui novitati. vult enim ut sequantur id quod iam docuit eos vinctio, nec novi aliquid admittant sub specie novae inspirationis. Et nunc filii manete in eo, tanquam propria membra eius. Ut quum apparuerit, habeamus fiduciam & non confundamur, pro, pudebimus, ab eo in adventu eius. Magna gratia habere fiduciam in adventu Iesu, quum apparuerit tam terribilis: ad differentiam eorum qui pudebent ab eodem tunc, eo quod nunc non sunt membra eius.**

SI scitis quoniam. pro, quod. iustus est. Hic debet incipere tertium capitulum: quoniam hinc iuhoat Ioannes materiam tertij capituli. *Scitote quoniam. pro, quod, & omnis qui facit iustitiam ex ipso natus est.* Postquam dixit, quod societas nostra ad deum & Iesum Christum ambulando in luce exigit tum seruationem præceptorum tum charitatem, & charitatem declarauit ex contrariis & corruptiuis, modo ipsam societatem nostram cum deo & Christo qualis sit aperit ex connexionione cum iustitia operum & charitate interna, ut nec in minimo recedat ab intento, iustitia enim est ipsa obseruatio præceptorum. Societatem itaque nostram ad deum & Christum non qualitercunque, sed natiuitate ex deo contrahi declarat. Et propterea dicit, quod si scitis Christum esse iustum, scitote consequenter quod omnis iustus natus est ex Christo, ita quod nullus est iustus nisi natus ex Christo. Et est sermo de Christo quatenus est deus, ab ipso enim secundum quod deus, vniuersorum iustitia prouenit. ¶ Significanter autem dicit natus est: ut intelligamus nullum propriis viribus adipisci iustitiam, sed natiuitate ex Christo illam consequimur, constat enim nullum nasci ex seipso. ¶ Significanter quoque dicit omnis qui facit iustitiam: ne putes quod de aliqua fide interiori iustitia loquatur, sed intelligas quod loquitur de iustitia quam facimus opere & veritate. ¶ Fundatur autem sequela (si scitis quod iustus est, scitote quoque, quod omnis qui facit iustitiam ex illo natus est) super hoc, quod omne quod est tale per participationem nascitur a tali per essentiam: ac per hoc ab illo iusto per essentiam oportet nasci omnem qui iustus est participatiue. Ecce societas nostra cum Christo & deo, societas filialis secundum facere iustitiam. *Videte qualem charitatem dedit nobis pater ut filij dei nominemur & simus.* Superfluit & simus. Patet referri ad appellationem patris intelligas personam patris, an deum ipsam trinitatem quam adoramus dicendo pater noster. De charitate autem actiua est sermo: quoniam causa explicatur huius effectus qui est nos nominari filios dei. Deus enim diligit omnia quæ fecit, sed non dilectione tali, ut comunicet omnibus esse filios dei, sed dilectione tali prosequitur tantummodo electos: imò per hoc sunt electi, quia sunt dilecti dilectione tali. Ex natiuitate igitur secundum iustitiam monet considerandam qualitatem diuinæ dilectionis erga nos iustos: ut videlicet nominentur filij dei. ¶ Iam dixerat iustos natos ex ipso, & propterea non oportuit repetere & simus, sed sat fuit explicare dignitatem nominis post explica-

sam natiuitatē. ¶ Nec dixit vt filij Christi, sed vt filij dei nomine nō quōd maior sit deus Christo, sed vt à supremo naturę nomine nostram filiationem dignificaret. Pende societatem ex vna & eadem re cum Christo & deo. Nati sumus siquidē ex Christo iusto iusti & hinc nominamur filij dei, proculdubio veri, sed adoptiui. nō enim falso talem filiationem diuina nobis concessit charitas. *Propter hoc mundus non nouit nos, pro, vos, quia non nouit eū.* Quauis contextui quadret legere in prima psona nos: Ioannes tamen in modo loquendi vitans iactantiā scripsit in secunda persona vos. ¶ Mirū apparet apud philosophos & sapientes mūdi huius quōd tāta dignitate mēbra Christi donata sint, & tamen ignora maneant. rationē reddit Ioannes quare mundus modo non nouit vos in tāta celsitudine constitutos. Et reddit rationem ex hoc quia nō nouit eum: videlicet deū seu Christum. Quod vt facile intelligas, pone ante mentis oculos statum mundi à iudicio & deinceps futurū: tunc enim quia mundus cognoscer deū & Christū, cognoscer consequenter celsitudinē electorū: & per oppositū, quia nunc non nouit mūdus deū & Christum dilectore & electore iustorum, ideo nō nouit celsitudinem electorū. Vnde ad hoc explanandū subiungit, *Charissimi, pro, dilecti, nunc filij dei sumus, & nondum apparuit quid erimus.* Ac si aperius dixisset: non ex defectu filiationis diuinę in nobis prouenit hac mundi ignorantia: quia nūc in hoc mundi statu in quo despecti à mundo habemur, sumus filij dei, sed quo ad apparentiā est differentia, quia nondum apparuit quid erimus. ¶ Nō dicit nōdum apparuit quid sumus, sed quid erimus: ad significādum futuram cōsummationem seu perfectionē eius quod modo sumus. Sumus enim filij dei, sed imperfecte, propter cognitionem ænigmaticam: tunc autem erimus perfecte filij, propter claram visionē. Propter quod subiungit, *Scimus quoniam, pro, quod, quum apparuerit, similes ei erimus: quoniam videbimus eum sicuti est.* Quod dicit quum apparuerit, simplex contextus subintelligēdum exigit illud idem de quo dixit quod nondum apparuit: vt sit sensus: scimus quod quum apparuerit id quod erimus (hoc est quum venerit status ille in quo nō latebit sed apparebit quid erimus, sicut modo latet quid sumus & quid erimus) tunc similes ei erimus, &c. ¶ At si propter pronomen ei, subintellegeris Christū (vt sit sensus, quum autē apparuerit Christus secundū utrāque naturā) nō errasti. Prosequēdo tamen simplicem contextū, significatur quod in statu illo similes erimus ei, proculdubio deo, cuius sumus filij.

& ratio similitudinis redditur, quoniam videbimus eum sicuti
 est, & non sicuti representatur per creaturas. ¶ Profunda valde
 est doctrina hæc, ex visione dei sicuti est ratione reddens simili-
 tudinis nostræ ad deum. Nec fundatur ratio hæc super hoc quod
 visio sit per similitudinē rei quæ videtur: eōmunitē enim à Theo-
 logis speculatiuis negatur ibidem huiusmodi similitudo, vsque
 adeo vt dicant quod videre deum per similitudinē creaturam non
 est videre ipsum. Et verē non est videre ipsum sicuti est, sed sicut
 representatur per illam similitudinē. Sed fundatur hæc ratio
 super hoc quod oportet diuini ordinis esse omnem qui videt eum
 sicuti est: incommunicabilis enim est visio dei cuiusque creaturæ
 tam factæ quàm factibili, in suis naturalibus quantumcunque
 excellentibus: & propter eā oportet vidētem deum assumptum
 esse ad communionem diuini ordinis, & similem deo effectum
 lumine gloriæ: & sic diuinæ naturæ facti cōsortes (quod est esse
 similes deo similitudine diuini ordinis) vident deum sicuti est.

¶ Si hæc non penetras lege Theologiam speculatiuam: & bene
 aduerte quom dicitur videbimus eum sicuti est, aduerbiū sicuti
 non determinare modum rei visæ in seipsa: quoniam etiā mo-
 do quolibet verax cognitio de deo cognoscit eum sicuti est quon-
 niam non cognoscit falsum, nō cognoscit sicuti non est: sed hic
 non est sensus intentus in litera. Aduerbium itaque sicuti, adiu-
 gitur ad significandū modum rei visæ quatenus visæ: ad exclu-
 dendum omnem visionem modificatā per representans. Ita quod
 germanus sensus est, videbimus eum non sicut representatur, nō
 arctata, nō modificata visione per aliquod representans, sed si-
 cuti est, sicut ipse offert seipsum. *Et omnis qui habet hanc spem in eo
 sanctificat. pro, purificat se, sicut & ille sanctus, pro, purus, est.* Decla-
 ratis extremis (videlicet quod modo sumus filij dei, & quid eri-
 mus) inserit mediū per quod ab hoc extremo itur ad illud. Omnis
 inquit qui habet spem hanc perueniendi ad similitudinē dei,
 & vidēdi eum sicuti est, purificat se, studet tollere à se omnium
 passionum, affectionū, & reliquo: huiusmodi impuritates, vt
 accedat ad similitudinē illius qui omnino purus est: nihil enim
 impurum intrabit in illam ordinem diuinum. *Omnis qui facit pec-
 catum, & iniquitatem facit.* Declarata societate nostra cū Christo
 & deo quo ad qualitatem quod est filialis, & quo ad opus quod est
 secundū facere iusticiā & purificare se declarat cōsequēter nexū
 huiusmodi societatis cum facere iusticiam: & deinde eum cha-
 ritate, Declarando autem connexionē huius societatis cū facere

iustitiam, declarat illā à contrario: hoc est, à facere peccatum. Et
 quoniā facere peccatū non sonat cōtrariū eius quod est facere iu-
 stitiā, ideo prædeclarat quod facere peccatū est facere iniustitiā,
 & peccatū est iniustitia: vt sic postea libere procedat. Et p̄pterea
 dicit quod omnis qui facit peccatū, ipse idem facit iniquitatem,
 & subiungit, *Et peccatum est iniquitas. vt obiectū obiecto & actio-
 nē actioni adæquet.* Quauis peccatū latius se extendat quā
 iniquitas (quia peccatū etiā in naturalibus & in artificialibus in-
 uenitur. mōstra enim sunt peccata naturæ: & errores artificum
 sunt peccata in arte) peccatū tamē relicū ad materiā moralem
 equale est iniquitati, in omni enim peccato restitudo aliqua vio-
 latur: & propterea vsurus Ioānes peccati nomine vt cōtrario iu-
 stitiæ, prius adæquauit ipsum iniquitati & ecōuerso. *Et, eius quod
 ille apparuit.* proculdubio Iesus Christus in carne. *Vt peccata tollerēt.*
erucifixus vere agnus dei tollēs peccata mundi. *Et peccatum in eo
 non est.* Monstrata cōtrarietate peccati quēadmodū & iniquita-
 tis, incipit procedere ad inferēdū quod qui natus est ex Christo,
 peccatū non facit, & inchoat ab hoc quod Christus apparuit in
 carne sine peccato ad tollendū peccata, tanquā tibi contraria. Et
 propterea optime infert, *Omnis qui in eo manet, non peccat.* hoc est,
 omnis qui est membrū eius, qui manet in eo vt membrū in corpo-
 re, vt sic non peccat, est enim sermo formalis, significans quod
 membrū Christi quatenus membrū Christi nō peccat. Et per oppo-
 situm subiungit, *Et omnis qui peccat, nō vidit eum nec cognouit eum.*
 Et hic quoq; est sermo formalis, quicūq; enim peccat, quatenus
 peccat nō est in Christo. Et quū debuisset dicere nō est in eo, di-
 xit nō vidit eū, nec cognouit eū: vt intelligamus q̄ hominem esse
 in Christo est videre eum & cognoscere eū: nō enim sumus in
 Christo per esse substātiāle, sed secundū mentē qua cognoscitur
 & videtur: & est sermo de cognitione ac visione affectiua. Dicit
 autē nec vidit nec cognouit, ad significādū quod nec notitiā eui-
 dentē nec notitiā veræ fidei habuit de Christo: quoniam ex verā
 Christi notitia non prouenit peccare. Membra autē Christi & co-
 gnoscūt eū notitia fidei, & vident eū notitia euidētis sub ratio-
 ne credibilis: & hinc regulātur ad nō peccādū. Vtitur autē præte-
 rito ad significādū causalitatē notitiæ & visionis respectu actus
 peccandi vel nō peccādi. *Filios, nemo vos seducat.* Nititur Ioannes
 insinuare fidelib⁹ quod nō solū Christus sine peccato, sed tāta est
 efficaciz quod natus ex ipso seu existēs in ipso nō peccat, sed fa-
 cit iustitiā, hoc est, seruat mādata. Et nisi fuissent aliqui hæretici
 docer

docentes Christū & peccata simul, nō dixisset Ioannes, filiioli, nēmo vos seducat. Dixit enim hæc propter Nicolaitas, qui Christū cū cōmunitate vxorū prædicabant. & alios qui Christū siml cū aliquo illicito prædicant tāquā licito. *Qui facit iustitiā iustus est, sicut & ille, proculdubio Iesus Christus, seu deus. Iustus est. Facere iustitiā quod cōtraponit ad facere peccatū, iungit cū similitudine dei iusti. Ita quod sensus est: qui facit iustitiā, assimilatur secūdū esse iustū deo iusto. Et per oppositū, Qui facit peccatū, ex diabolo est. nō secūdū substātiā, sed secūdū affectū & opus. Perpēdo lektor è regione posita hæc duo: qui facit iustitiā ex deo iusto est, qui facit peccatū ex diabolo est. Et ne in hoc mēbro similitudo desit, subiungitur, Quoniam ab initio diabolus peccat. Quēadmodū de deo dixerat sicut & ille iustus est, ita proportionaliter modo dicit, quia ab initio diabolus peccat. Et intellige ab initio peccati: ab initio siquidē quo fuit peccatū, diabolus perseuerat peccando. ante siquidē quā diabolus peccaret, nullū peccauerat. Et quia peccauit perseuerādo, ideo dicit quod ab initio peccat indeūnen- ter, & propterea omnis homo peccans ex illo est imitatiue. In hoc apparuit filius dei, vt dissoluat opera diaboli. Peccatū vt iā mōstratū est, est opus diaboli: filius autē dei ad hoc apparuit in carne, vt dissoluat opera diaboli: ergo vt dissoluat peccata quibus ligatur homo. Vnde & amplius sequitur. Omnis qui natus est ex deo, peccatū non facit. Intellige formaliter: hoc est, quatenus natus est deo. Natiuitas enim ex deo, nō dat peccare. Quoniam semen ipsius. proculdubio dei. In eo, proculdubio nato ex deo. Manet. Ex hoc quod semen oliuæ manet in terra, nō nascitur vitis: & ex hoc quod semen humanū est in utero mulieris nō nascitur inde aliud quā homo: nullo magis ex eo quod semen dei est in nato ex ipso, nō proficiscitur ab eo peccatū: quod iā declaratū est esse cōtrarium deo. Et quū debuisset dicere quoniā natura ipsius manet in eo, dixit quoniā semē: ad significādū quod in nobis viatoribus natis ex deo diuina natura participata potius habet rationē ac vim seminis diuini quā naturæ diuinæ: quia cōmunicat nobis potius virtutē quā possimus viuere vita diuina (credēdo, sperando, amādo, operādo) quā ipsum viuere diuina vita, quod futuræ felicitatis statui reueratur. Et nō potest peccare, quoniā ex deo natus est. Non solū peccare, sed etiā posse peccare negat Ioannes in natis ex deo. Et vtrūq; verissimū est formaliter: quoniā nec peccare, nec posse peccare puenit à diuino semine, & diuina natiuitate: sed vtrūq; prouenit ex nobis. Et nō est opus glossa sed attentio-*

ne quorsum hæc dicat Ioan. dicit enim hæc aduersus hæreticos, qui ex eo quod a deo se habere prædicabant, & peccabant & poterant peccare. Aduersus hos docet Ioan. qd id gratiæ quod habemus ex deo, quo sumus & sumus filij dei, nec fert secum peccare, nec posse peccare. Et hūc esse germanū sensum, manifestat subiuncta: *In hoc manifesti sunt filij dei & filij diaboli.* Discerne hinc hereticos & hypocritas quoscūq;: nā quicūq; diuinum dicunt qd fert peccare aut posse peccare, filij sunt diaboli: quoniam filij dei cōstāt ex eo quod nec dat peccare, nec posse peccare, quauis ex mea fragilitate peccō, & ex mea cōditione possim peccare. Quicūque ergo vt licita habēt peccata (vtpote cōsona eorū dogmatibus) ij filij diaboli sunt, nō dei. Et in hoc est differētia manifesta imitatorum dei & diaboli: quod filij dei omne peccatū ex filiatione dei respuunt, filij autē diaboli peccatū admittunt: vtpote similes patri, vtpote cōformes paternæ imitationi. *Omni qui nō est iustus, nō est ex deo: & qui non diligit fratrem suum.* Continuādo iustitiam charitati, cōtinuat nō iustitiā non dilectioni: vt ex negatiuis manifestetur affirmatiua. Iungit ergo nō iustū cū nō diligente, vtrunq; dicēs nō esse ex deo: vt simul concludat solum iustum esse ex deo, & inchoet solū diligētē esse ex deo, eūdēmq; intelligamus esse iustum & diligētē ac ediuē: so, vt ex nō seruatione mādatorum cognoscamus & inferamus hominē talē non esse ex deo secundum affectū: & similiter ex nō dilectione fratris idē sciamus. *Quoniā hac est annuntiatio quā audistis ab initio, vt diligatis alterutrum.* pro, inuicē. Expedito tractatu iustitiæ, inchoatū tractatū de dilectione prosequitur ab autoritate quā ab initio fidei susceperūt: hinc enim probat qd qui nō diligit fratrem suū nō est ex deo. Autoritati autē adiūgit exemplū. *Non sicut Cain, qui ex malo.* pro, malo, erat, & occidit fratrem suum. Vt prius diximus, malo masculini est generis cū articulo: vt intelligamus diaboli significari. Historia patet in principio Gen. *Et propter quid occidit eū?* Interrogatiue legēdū est. *Quoniā opera eius maligna.* pro, mala, erat, fratris autē eius bona. pro, iusta. In Gen. nō legitur quæ fuerint hæc mala opera Cain, sed ex diuina reprehensione apparet ipsa male fecisse. Iusta autē opera Abel nō nisi in oblatiōe scribuntur: videlicet, qd de primogenitis pecudū, & adipēs carnū offerēbat. Verūtamē quāuis nesciam⁹ quæ eorū fuerūt opera mala & iusta, sufficiat Ioan. autoritas ad credēdū qd Cain fuerūt opera mala, Abel autē iusta. Et hoc innuitur in Ge. dū præmittitur noīa psonarū, dicēdo ad Abel & mun. eius resp. ad Cain autē & mun. eius

nō respexit, personalia enim merita significatur rationes q̄ deus
 respexit ad munera vnus, & non alterius: personalia autē me-
 rita ex operibus cōstant. *Nolite mirari. pro, ne miremini, fratres.*
Deest, mei, si olet vos mundus. Declarata mutua dilectione à con-
 trario, odio fraterno. eandē declarat etiā à cōtrario, odio, scilicet
 mūdi. Et inducit hoc excludendo admirationē: vt intelligamus
 simili ratione à mundo nos odio haberi, qua Abel odio habitus
 est à fratre: videlicet quia opera mundi sunt mala, opera autem
 electorū sunt bona. hęc enim ratio excludit admirationem. Nos
 scimus quoniam. pro, quod, *translati sumus de morte ad vitam. quoniam*
diligimus fratres. Proposuerat præceptū de mutua dilectione: & de-
 clarauit eam ex cōtrario dilectionē. modo declarat eandem quo
 ad terminum, videlicet fratres. Declarat autē ex fructu, qui est
 translatos nos esse de morte ad vitam: ex hoc q̄ diligimus fra-
 tres. ita q̄ dilectio fraterna tantę est vis, vt transferat de morte
 æterna ad vitam æternā. Et q̄ hoc sit verū, manifestat primo ex
 cōtradiçtorio. *Qui nō diligit, manet in morte.* Si affirmatio est cau-
 sa affirmationis, & negatio est causa negationis: diligere cōfert
 vitam, nō diligere mortem. *Omni qui odit fratrem suum, homicida*
est. De cōtradiçtorio (videlicet non diligere) affirmauit manere
 in morte: de contrario autem (videlicet odio) affirmat homici-
 diū, quod est longe peius. Ille enim non surgit à statu mortis in
 quo est: ille autē adiungit crimē homicidij. ¶ Homicidam autē
 intellige affectu, quanuis non actu. Et est indubie verum de eo
 qui odit hominē. Quod dictū sit ad differentiā eius qui odit di-
 uitem seu principem & huiusmodi. homo enim cōstat ex sua vi-
 ta: diues autē ex diuitiis, princeps ex principatu, & sic de aliis. Et
 propterea odio habens hominē, appetit illum priuari vita: odio
 autem habēs diuitem, appetit illū priuari diuitiis, & sic de aliis.
Et scitis quoniam. pro, quod, omni homicida nō habet vitam æternam
in se manentem. ergo de primo ad vltimū qui odit fratrem suum,
 nō est translati de morte ad vitā. Appellatur autē (vt sæpe dixi-
 mus) vita æterna in nobis ipsum viuere secūdam diuinā gratiā.
In hoc cognouimus charitatē dei. Superfluit dei. *Quoniam. pro, quod,*
ille animam suam pro nobis posuit. De Iesu Christo manifeste loqui-
 tur. & animę nomine iuxta scripturę cōsuetudinē, vitam signifi-
 cat corporalem. Ab exemplo Iesu Christi manifestat dilectionē
 fratrum. in hoc enim opere verissime cognouimus dilectionem
 ipsius, quod ipse pro nobis vitam suam posuit. *Et nos debemus pro*
fratribus animas ponere. Non sufficit, inquit Iohannes, quod diliga-

mus fratres, sed oportet dilectionem cōprobare opere: ut exemplo Christi ponamus & nos vitas nostras pro fratribus. *Qui habuerit substantiam huius mundi, & viderit fratrem suum necessitatem patientem, & clauerit viscera sua ab eo, quomodo charitas dei manet in eo?* Dixerat quod non sufficit diligere fratrem, sed debitum est ut etiam vitā ponat quis pro fratre, quod erat dicere quod non sufficit dilectio interna, sed oportet dilectionem opere comprobare usque ad extremū opus, quod est ponere vitā. Et quoniam hoc valde arduum videtur, ideo simul probat necessitatem operis & tempus necessitatis manifestat. Et necessitatem quidem operis adiungendi dilectioni, probat ex opere eleemosynario satis clare: tempus autem quo oportet opus exterius adhibere (siue eleemosynā, siue etiā propriā vitā) manifestat esse tēpus necessitatis, dicendo & viderit fratrem suum necessitatem patientem. ¶ Est itaq; Ioannis doctrina q̄ in articulo necessitatis quo proximus eget eleemosynā, debet qui potest & sciuerit, conferre illi eleemosynā: & similiter in articulo necessitatis quo frater est in periculo mortis animae, debet qui scit & potest, illi subuenire, etiam ponendo vitam propriā, si opus est, ad illius liberationem ab aeterna morte: alioquin interna charitas dei nō manet in eo. Et propterea concludit: *Filii mei, non diligamus verbo neque lingua, sed opere & veritate.* Ex his duobus (opere & veritate) insinuat quo sensu dixerit non verbo neque lingua: nam contra linguam fallacem dicit & veritate: & contra verbā vana, dicit sed opere. Et alterum est expositiuū alterius. hoc est enim diligere in veritate, diligere opere. falsa enim est dilectio quae opere non comprobatur. *In hoc cognoscimus quoniam.* pro, quod, ex veritate sumus Pronomen hoc, dilectionem opere & veritate demonstrat. Dominus Iesus corā Pilatō dixit, omnis qui est ex veritate audit vocē meā. Ioannes hoc in loco dicit q̄ in hoc (scilicet in dilectione exhibente opus) cognoscimus q̄ sumus ex veritate. Ecce testimonium internae nostrae natiuitatis, manifestatū ab ipso Ioāne quo quisq; potest seipsum scrutari. *Et in conspectu eius suadebimus corda nostra.* pro, cordibus nostris. Ex eo quod nō dicit quid suadebimus, subintelligenda est res cognita. Et est sensus, quod diligendo opere nō solū cognoscimus nos esse ex veritate: sed hoc ipsum quod est nos esse ex veritate, suadebimus cordibus nostris, non ficte non blandiundo, sed in cōspectu dei. Vnde apparet q̄ non de notitia euidētiā, sed de notitia fidei dixit in hoc cognoscimus. ex illa enim oritur ut suadeamus iuuenibus nostris

fratris
mul
der
nou
due
ide
ac
qui
der
son
ciu
con
to
tim
cor
ad
eius
sen
der
int
est
cep
dat
Iu
non
my
gan
flu
na
da
ho
qu
ad
ser
in
da
con
der
rar
mi

stris cor.ā deo q̄ sumus ex veritate, q̄ accendantur ad opera cum-
 mulanda, ad confidendum in deo. *Quoniam*. pro, quod si reprehē-
 derat. pro, condemnet, nos cor nostrum, maior est deus corde nostro &
 nouit omnia. Dixerat diligamus opere & veritate: & ostenderat
 duo bona interna que in nobis inde sequuntur. Monstrat modo
 idem ex opposito q̄ quānis lingua aut exteriora reliqua nos nō
 accusent, si tamen cor nostrū condemnet nos: vt cōtingit in illis
 qui non habent animū promptum si articulus necessitatis acci-
 deret operandi quod debent ex dilectione fraterna. Hoc enim
 condemnari non potest ab iis que extra sunt: & propterea iudi-
 cium hoc reseruat cordi proprio. Et dicitur q̄ si cor nostrum
 condēnet nos de huiusmodi minus vero aut tepido amore, mul-
 to magis deus condēnabit nos: quum ipse & nuerit omnia in-
 tima, & sit longe maior corde nostro. *Charissimi*. pro, dilecti, si
 cor nostrum non reprehēderit. pro, condemnet, nos, fiduciam habemus
 ad deum, & que quid petierimus accipiemus ab eo: quoniam mandata
 eius custodimus, & ea que sunt placita coram eo facimus. In hac clara
 sententia aduerte quod pro ratione quare cor nostrum nō con-
 demnet nos, reddit quoniam mandata eius custodimus, &c. vt
 intelligas fundamentū interui iudicij cordis esse opera. Vanum
 est enim cordis testimoniū nisi fundetur super opera, tum præ-
 cepta à deo, tum grata deo: etiā si præcepta non sint. *Et hoc man-*
datum eius. Pronomen hoc demonstrat præceptū fidei quod sub-
 iungitur: pronomen verò eius demonstrat deum. *Vt credamus in*
nomine filij eius Iesu Christi. Vniuersum trinitatis & incarnationis
 mysterium, credendum in hoc cōprehenditur præcepto. *Et dili-*
gamus alterutrum. pro, inuicem, sicut dedit mandatum nobis. Super-
 fluit nobis. Mandato fidei adiungit mādaturum charitatis frater-
 næ, modificatum sicut Iesus dedit nobis: dicendo hoc est man-
 datum meū, vt diligatis inuicem sicut dilexi vos. Hoc mandatū
 hoc modo non tantum Iesus Christus homo, sed deus dedit. *Et*
qui seruat mandata eius, in illo manet, & ipse in eo. Redit cōcludendo
 ad primo propositam societatem nostram cū deo: concludens q̄
 seruando mādaturum dei, manemus in deo & deus in nobis manet.
 in quo consistit societas nostra cū deo. Et seruans quidem man-
 data manet in deo tanquam credens in eo cui credit, tanquam
 confidens in eo in quo confidit, tanquam amicus in amico, stu-
 dens & operans propter illum. Deus autē manet in eo, non solū
 tanquam amicus in amico, sed etiam tāquam custodiens ab im-
 minentibus periculis, in eo cuius curam ac proteſtationem specia-
 lem

Iem suscepit, gubernando, inspirando, &c. *Et in hoc scimus quoniam* pro, quod, *manet in nobis, de spiritu*. pro, ex spiritu, quem dedit nobis. Resoluendo procedit Ioannes. quum enim societatem nostram cum deo in operibus & dilectione statuisset, & haec reduxisset in natiuitatem ex deo, modo ipsam ex deo natiuitatem resoluit in spiritum: iuxta verbum domini, Nisi quis natus fuerit ex aqua & spiritu, non potest videre regnum dei. Ad tractatum itaque de spiritu progressurus, iungit spiritum societati nostrae cum deo, & dicit quod in hoc cognoscimus quod ipse deus manet in nobis. Et illud hoc explicando dicit, ex spiritu quem dedit nobis. Vniuersa igitur tum societas tractata, tum notitia societatis pendet ex spiritu quem dedit nobis.

CAPVT IIII.

Charissimi, pro, dilecti, nolite credere, pro, ne credatis, omni spiritui, sed probate spiritus si ex deo sint: quoniam multi pseudoprophetae exierunt in mundum. Dixerat spiritum dei datum nobis manere in nobis: monet modo ad discernendum spiritus in hominibus manentes an ex deo sint. Et necessitate explicat: quia multi pseudoprophetae exierunt in mundum, dicentes se habere spiritum dei. *In hoc cognoscitur*. pro, cognoscite, *spiritus*. pro, spiritum, dei. Docet signa discernendi spiritum dei in hominibus à non spiritu dei. Et pronomem hoc, demonstrat subiuncta signa. Primum itaque signum spiritus dei spectat ad partem intellectiuam. *Omnis spiritus qui confitetur Iesum Christum in carne venisse, ex deo est*. Confessio mysterij incarnationis impleti in Iesu Galilaeo quod ipse venerit Messias in carne, signum est diuini spiritus in homine. *Et omnis spiritus qui soluit Iesum*. pro, qui non confitetur Iesum Christum in carne venisse, *ex deo non est*. Sicut confessio attestatur spiritui diuino, ita non confessio attestatur spiritui non diuino. Et est sermo tam de confessione quam de non confessione ab intemis procedente. Hoc enim significat spiritus nomen, excludens tum fictam tum coactam confessionem. Simile quid dixit Paulus, quod nemo potest dicere dominus Iesus nisi in spiritu sancto. *Et hic est Antichristus*. pro, & hic est ille Antichristi. subauditus enim spiritus. Hic qui dicit Iesum non esse Christum, est ille spiritus Antichristi: hoc est, est ille spiritus qui mouebit Antichristum. Quem constat fore spiritum diabolicum. *De quo audistis quoniam*, pro, quod, *venit*. Praesentitur pro futuro propter certitudinem prophetiae. *Et nunc iam in mundo est*. non secundum personam, sed secundum similitudinem spiritus. *Poc ex deo est in filioli*. Dixerat spiritum manentem in nobis

nobis quem dedit nobis: explicauit spiritum dei à confessione,
 & spiritum diabolicum à non confessione Iesu Christi. Applicat
 modo spiritum dei ad supra descriptos quibus scribit: hoc est, ad
 membra Christi. Dicēdo, vos ex deo estis. Et *uicistis eum.* pro, eos.
 Ad pseudoprophetas antedictos refertur. *Quoniam maior est qui
 in uobis est quam qui in mundo.* Ratio uictoriae redditur nō ex par-
 te nostri, sed ex parte spiritus habitātis in nobis, quia maior est
 spiritus existens in membris Christi, quā spiritus qui existit in
 mundo. *Ipsi de mundo.* pro, ex mundo, *sunt.* Ideo de, pro, ex, mundo
loquuntur, & mundus eos audit. Appellatione mundi quemadmo-
 dum & superius, nō uniuersitas creaturæ absolute, sed quatenus
 deordinata est moraliter, intelligitur. Et de pseudopropheta di-
 citur quod ipsi sunt ex mundo: hoc est, ex huiusmodi deordinatio-
 ne quo ad effectum. & ideo ex affectu mundano loquuntur, &
 mundani homines eos audiunt. *Nos ex deo sumus.* Cōtra pseudo-
 prophetas opponit nos, ueros doctores & apostolos Christi. *Qui
 nouit deum audit nos:* Quemadmodum contra prophetas qui ex
 mundo sunt opposuit nos ex deo sumus, ita cōtra mundanos il-
 los audientes opponit qui nouit deum audit nos: ut intelligamus
 mundum, nō solum deordinatum affectu, sed etiam destrutum
 in intellectu, pro quanto priuatur notitia dei. ¶ Et penetra quod
 Ioannes iungit confitentem Iesum Christum in carne uenisse,
 cum noscente deum: ut eundem intelligamus esse qui confitetur
 mysterium incarnationis Iesu Christi, & cognoscentem myste-
 rium dei, nec separari notitiam dei à fide Iesu Christi. Unde ead-
 dem de noscente deum subiungit quæ de confitente Christum
 dixit. *Qui non ex est deo, non audit nos.* Non secundu substatiam,
 sed secundum intelligentiam & affectum, intellige differre eos
 qui sunt ex deo, & qui sunt ex mundo: & eosdem intellige esse ex
 deo qui nouerunt deum, notitia ueræ fidei. *In hoc cognoscimus spi-
 ritum ueritatis & spiritum erroris.* Primum signum ad discernen-
 dum spiritus docuit esse confessionē Iesu Christi: secundum au-
 tem docet esse ex mundo constare & loqui. Et primum quidem
 refertur ad fidem: secundum autem ad affectum seu mores. *Qui
 enim ex spiritu dei sunt, omnia mundana transcendunt, ita quod
 nullo trium supradictorum quæ sunt in mundo deprimuntur.
 nihil rectitudinis diuinorū præceptorum prætereunt.* Et in hoc
 discernimus spiritum ueritatis & spiritum erroris. Pseudoprophe-
 tæ enim in aliquo horum trium errant: aut minus senties do de
 deo, aut de mysterio incarnationis, aut circa mores male affecti.

Charissimi. pro dilecti, diligamus nos invicem: quia charitas ex deo est, & omnis qui diligit fratrem suum, ex deo natus est, & cognoscit deum.
 Non saltat nec digreditur Ioānes, sed è regione affectuum omnium mundanorū locat charitatem mutuā: vt hinc aperiat qui sunt ex deo, & qui sunt ex mundo, à propriis nobis operibus.

¶ Mutuam itaque dilectionē definit esse illā qua filij dei discernuntur à filiis mundi. Et hoc probat, quia dilectio ex deo est. Et est sermo de dilectione qua homines diligimus relative ad eū & patriā cœlestem. nam hæc est sola vera dilectio qua & nobis ipsi & aliis volumus summum bonum, quod est vita æterna: relique autē dilectiones non malæ (puta qua volumus alicui sanitatē & reliqua huiusmodi bona tēporalia) sunt dilectiones secundum quid.

¶ De dilectione itaque simpliciter est sermo, ne oporteat idē sæpe reperere. Et de hac specialiter dicitur q̄ ex deo est: quoniam verē infusa per gratiam (nō cōgenita) à deo in nobis. Nec solum ipsa dilectio à deo proficiscitur, sed etiam omnis diligens fratrem suum natus dicitur ex deo: ac per hoc filius est dei. Et in hoc significatur q̄ dilectio nō qualitercunque est ex deo, sed tanquam forma constitutiua filiorum dei, tanquam forma assimilatiua hominum deo vt filiorum patri. Et in hoc Ioannes confutat philosophorū dogmata, tradentium q̄ penes scire maximē attenditur similitudo hominū ad deum. Dilectio, inquit, Ioannes, est ex deo: sic q̄ omnis qui diligit fratrem suum, natus est ex deo. Non potes hæc verificare de aliis quæ sunt à deo. non potes vere dicere, scientia est ex deo sic q̄ omnis qui scit natus est ex deo: & sic de aliis quæ sunt ex deo. Sed de sola dilectione verificatur. & propterea sola dilectio diuidit inter filios dei & filios perditionis.

¶ Et ne putares natum ex deo expertem esse notitiæ dei, dilectioni dei comitem iungit notitiā, dicendo & cognoscit deum, sed non est sermo de notitia scientifica, sed de notitia fidei qua nouit credendū esse mysterium trinitatis, &c. *Qui non diligit, non nouit deum: quoniam deus charitas est.* De notitia imitatoria est sermo, quū dicitur, qui non diligit, non nouit deum: adiūcta ratione quoniā deus charitas est. nam seclusa imitatione etiam qui nō diligit nouit deum: sed quia deus est charitas, nullus eū nouit imitando nisi qui diligit. ipsa enim dilectio est imitatio diuinæ charitatis. Sed cur singulariter de dilectione hoc dicitur, quū similiter dici possit, qui non scit, nō nouit deū, quoniā deus scientia est. & similiter qui nō sapit, non nouit deū, quoniam deus sapientia est. & similiter qui nō potest, non nouit deum

deum, quoniã deus potentia est. ¶ Solutio est q̄ nō est hic sermo de deo absolute, sed de deo relato ad nos. Et est sensus: quī non diligit, nō nouit imitatorie deū, quoniã deus relatus ad nos est dilectio. Non sic autē est de scientia, sapientia, & potētia. Primus enim & præcipuus diuinus erga nos actus est dilectio, quia in charitate perpetua dilexit nos. Et singulariter dicitur q̄ quī non diligit, non nouit deū imitādo ipsum relatum ad nos, quia ipse relatus ad nos est dilectio. ¶ Vnde & effectū tāta dilectionis subiūgit, *In hoc apparuit charitas dei in nobis, quoniã. pro, quod, filium suum vnigenitū misit deus in mundū, vt viuamus per eum.* Eadem sententia habetur à domino Ioā. 3. vnde sentētia vt iā manifestata relinquatur. *In hoc est charitas.* Exaggerat dilectionē dei erga nos. ex hoc quod non est præuētus à nostra dilectione. *Nos quasi nos dilexerimus deū.* ad hoc vt mitteret filium suum. *Sed quoniã.* pro, quod, ipse prior dilexit nos. Superfluit prior. Et ex hac dilectione. *Et misit filiū suum propitiationē pro peccatis nostris.* Quod prius dixerat vt viuamus per eū, modo explicat indigentiam nostram: dicēdo propitiationē pro peccatis nostris. Et dilectionem exaggerat ex cruce, in qua fuit propitiatio pro peccatis nostris. *Charissimi.* pro, dilecti, *si deus.* Deest vna dictio: Legendum est: *Si sic deus dilexit nos.* Videlicet præueniendo quo ad dilectionē, & dando filium suū in crucis patibulo pro peccatis nostris, vt per eum viuamus in eternū, consequēs est quod *Et nos debemus alterutrū.* pro, inuicem, *diligere.* Et tenet sequela: quia nos sumus inuicē similes, à deo autē longe differimus. *Deū nemo vidit vnquam.* Quum debuisset inferre, si sic deus dilexit nos, & nos debemus deū diligere, tamē intulit, & nos debemus inuicē diligere. Intēdens declarare quod in hac mutua dilectione perficitur dei dilectio, tanquam excusando declinationē (quod videlicet à deo declinauit ad nos) dicit deū nemo vidit vnquam. Ac si apertius dixisset: ideo nō intuli & nos debemus deū diligere, quia deū nemo vidit vnquam. Ipse quidem videt nos, nos autē non videmus eum: & propterea dilectionem dei non visi tanquam rem valde arduam, nō inutuli in seipsa, sed in nostra mutua dilectione. Ioānes dicit, deū nemo vidit vnquam: tu sectator doctorum credētium q̄ Moyses & Paulus viderūt deū, vt re his verbis tāquam regula patiente exceptionē. *Si diligimus inuicem, deus in nobis manet, & charitas eius in nobis perfecta est.* Consequēter reddit rationem quare intulit, si sic deus dilexit nos, & nos debemus inuicē diligere. Et tangit duo puncta, alterū est, q̄ mutua dilectio con-

fert deum manere in nobis: alterum est, quòd mutua dilectio cõfert charitatem dei perfectam esse in nobis. Et vtrunque declarat, inchoando à primo. *In hoc. pro, ex hoc, cognoscimus quoniã.* pro, quòd, *in eo manemus & ipse in nobis.* Ecce primum, cuius ratio subiungitur, *Quoniam de spiritu sancto suo dedit nobis.* Superfluit sancto. Ioannes cum reliquis apostolis vere poterant affirmare se ex hoc clare cognoscere quòd in deo manebant & deus in eis, quia de spiritu dei dederat eis, tum in die resurrectionis, accipere spiritum sanctũ, tum in die p̄tecoftes. Vnde & de seipsis subdit, *Et nos vidimus & testificamur quoniam.* pro, quòd, *pater misit filium suum saluatorem mundi.* Vidimus in effectibus, viderũt enim apostoli mentis oculis in effectibus Iesum Christũ esse saluatorem mundi missum à patre: videndo resuscitari mortuos & tot miracula ad testificandum hoc, suscipiẽdo intus diuinũ lumen. Testificamur autẽ & verbo & scripto: & quũ oportet etiam sanguine proprio. *Quisquis confessus fuerit quoniam* pro, quòd, *Iesus est filius dei, deus in eo manet & ipse in deo.* Dixerat de seipsis quo ad noticiam: dicit modo vniuersaliter quo ad esse, quòd quicumque habet integrã fidem filij dei, deus in eo manet, & ipse in deo. In principio huius capituli dixerat, quòd habens integram fidem filij dei, ex deo est: hic autem dicit, quòd manet in deo & deus in eo. Quod significatur per præpositionem ex, inter deũ & nos non est mutuum; nos enim sumus ex deo, sed deus non est ex nobis, Quod autem significatur per præpositionẽ in, mutuum est: deus enim manet in nobis & nos manemus in deo. ¶ Aliud itaque ibi, aliud hic significatur de credẽte mysterium filij dei. Hic enim aperitur proprius dilectionis effectus: qui est constituere amãtẽ in amato, & si est dilectio amicitie, vtrunq; in altero constituit. Et quoniã de amore amicitie est sermo, ideo dicitur q̄ deus est in eo, & ipse in deo: vt superius declarauimus. Vnde & Ioannes ne hoc tanquam obscurũ remaneret, ex ratione ipsius charitatis declarat, subiũgẽdo; *Et nos cognouimus & credidimus charitati,* pro, charitatẽ, *quam habet deus in nobis.* Dicit cognouimus & credidimus: eo quòd (vt pluries declarauimus) cognoscimus euidenter, quòd credenda sunt, & credimus: hinc em̄ in persona membrorũ Christi Ioãnes dicit: & nos cognouimus, subaudi credendã, & credidimus ipsam charitatẽ diuinam qua deus p̄sequitur nos, Et ex hac cognitione ac fide dicimus, *Deus charitas est, & qui manet in charitate, in deo manet & deus in eo.* Jam expositum est cur singulariter dicitur deus charitas est: de deo enim

enim relato ad nos est sermo. Ac si apertius dixisset: deus erga nos consistit in dilectione, & propterea qui manet in dilectione, in deo manet & deus in eo: ut expositū iam est. Et sic conclusit primū quod erat declarandū: videlicet quod dilectio facit deū manere in nobis: hoc enim aperte cōclūdit dicēdo, qui manet in dilectione, in deo manet & deus in eo. *In hoc perfecta est charitas nobiscū.* Alterum declarandum fuerat, quod dilectio mutua facit charitatem eius in nobis esse perfectā: & hoc est, quod modo incipit declarare. Vbi aduerte quod proponendo dixit charitatē eius, procul dubio dei obiectiue: hoc est tanquam amati: modo autē declarando dicit absolute charitas, ad significandū quod charitas tā dei quā aliorum perfecta nobiscū est in hoc quod subiunget.

¶ Nec prætereas nobiscum. Nō enim dicit quod charitas est perfecta, sed quod est perfecta nobiscū: ad significandum, quod perfecte nobiscū agitur quo ad charitatē, si hoc quod subiūgitur adest. *Ut fiduciā habeamus in die iudicij quia, pro, quod, sicut ille est & nos sumus in mundo hoc.* Relatiue ad deum perfectionē charitatis, definit: utpote primum & præcipue diligendum, Definit autē relatiue ad deum iudicē, ut non timeamus diem iudicij, sed tāquam securi fiduciam habeamus fundatā super hoc, quod sicut ille est dilectio erga nos, ita & nos in hoc mundo sumus dilectio erga ipsum. Rursum sicut ille est faciēs oriri solē suum super bonos & malos, & pluens super iustos & iniustos, ita & nos in hoc mūdo sumus diligentes & amicos, & inimicos, benefaciētes etiam iis qui persequuntur nos. Hęc itaq; fiducia fundata super istā similitudinē inter nos & deū, perfectæ est charitatis viatorū. Perfectā autē non sic intellige quin possit augeri: quoniam semper charitas viæ augeri potest: & perfecta charitas latitudinem intentionis suam magnam habet. *Timor non est in charitate.* subaudi perfecta: ut patet ex aduersatiua subiuncta. *Sed perfecta charitas foras mittit timorem.* Probat ad perfectam charitatē exigi anteditam fiduciam erga deum iudicē, ex hoc quod perfecta charitas eiicit timorem iudicis. Et hoc probat. *Quoniam timor penam habet.* Timor siquidem cruciat animum: dilectio autem perfecta latificat animū. Nec per hoc cōtradicit propheta dicenti, timor domini sanctus permanet in seculū seculi: quoniam Ioannes de actu timēdi loquitur, qui sicut nō erit in patria, ita nō est in perfecta charitate viæ. Propheta autē de effectu timoris filialis: qui est reuerenter se habere ad deum & huiusmodi. Et hic effectus est & in patria (in qua tremunt potestates) & multo magis in via in

Iis qui perfectæ sunt charitatis. Vnde & de actu timēdi subiungit, *Qui autē timet, non est perfectus in charitate, sed magis tēdit ad perfectionem charitatis. Nos ergo diligamus deum.* Superfluit ergo, & legendum est in tempore præsentis sic: *Nos diligimus eum, quoniam deus, pro ipse, prior dilexit nos.* Qualitatem amoris nostri erga deum definit, & quemadmodum exclusit à perfecta charitate timorē mali, ita modo excludit amorē boni utilis. Perfecta enim charitas sicut nō timet puniri à deo, ita nō mouet ad amandum deū, vt det nobis bona, quod esset amare deū amore concupiscentiæ, quod non esset amare deū, sed nos ipsos. Excludit autē hoc assignando rationē amoris, & dicendo q̄ nos diligimus eū quia ipse prior dilexit nos: hoc est, nos diligimus deū ad hoc, vt reſpondamus amorē amoris, quod est diligere deū amore amicitiae. Ecce perfecta charitas erga deum iam definita est. Quod autem hæc iuncta necessario sit dilectioni fratrum (quod superius propositum fuerat) manifestat subiungendo, *Si quis dixerit quoniam, pro, quod diligo deum & fratrem suum oderit, mendax est.* Et hoc statim probat. *Qui enim non diligit fratrem suum quem videt, pro, vidit, deum quem non videt, pro, vidit, quomodo potest diligere?* Argumentum clarum & efficax est, ex causa dilectionis procedens. Et nihilominus aliam adiungit ad idem rationem. *Et hoc mandatū habemus à deo, pro, ab eo, vt qui diligit deū diligat & fratrem suum, propter deum.* Fundatur ratio super hoc, quod qui spernit mandatum dei, mendax est dicendo, quod diligit deum. Et sententia clara est.

CAPVT V.

Omnis qui credit quoniam, pro, quod, Iesus est Christus, ex deo natus est. Tertiam adiungit rationem ad idem: primo proponens minorem, & deinde maiorem. *Et omnis qui diligit eum qui genuit, diligit & eum qui natus est ex deo, pro, eo.* Sub hac enim sublumitur, sed omnis qui credit, quod Iesus est Christus, est natus ex deo: igitur omnis qui diligit deum, diligit credentem, quod Iesus est Christus, quod erat int̄rum: nam huiusmodi credentes appellantur fratres. *In hoc cognoscimus quoniam, pro, quod, diligimus natos dei.* Non sufficit Ioanni resoluenti natum ex deo in scriptum, monstrare hoc ex dilectione dei & dilectione fratrum, nisi simul his iungat seruationem mādatorum dei: nam & discernēdo spiritus in præcedenti capitulo inseruit differentiā inter mundanos & eos qui sunt ex deo. Vnde illud tractās modo dicit quod in hoc cognoscimus, quod diligimus natos ex deo, quod

quod est medium inter dilectionem dei & opera. *Quum deum diligamus. pro, diligimus & mandata eius facimus.* Ex his duobus extremis asserit cognolci medium. ¶ Et iungendo extrema sublungit, *Hæc est enim charitas dei, vt mādāta eius custodiamus.* Eadem est sententia Christi, si quis diligit me, sermonem meū seruabit. Charitas siquidem erga deum, ratio est seruandi mandata eius. *Et mandata eius graua non sunt.* Ne scirenam operum horeres, tollit ab eis, quod sint onerosa. Et rationem sublungit, *Quoniam omne quod natum est ex deo, vincit mundum.* Non est graue quod à quolibet nato ex deo superatur. Plus dicit: videlicet quod vniuersus mundus vincitur à quolibet nato ex deo. *Et hæc est victoria qua vincit mundum, fides nostra.* Intellige de fide viuā quæ spirat opera: non de fide sine operibus, quæ mortua est. Et quū debuisset dicere, & hæc est victoria quæ vincit mundū iustitia nostra, dixit fides nostra: vt iusta opera intelligantur vincere quasi executiue, fides autē imperatiue. hoc significatur enim attribuendo victoriā fidei, tanquā imperatoris militantium viriū & actionum. *Quis est autem qui vincit mundū, nisi qui credit quoniā pro, quod, Iesus est filius dei?* Ne quemlibet in fide sua saluari putares & vincere mundum, explicauit filiē, quæ vincit mundum, esse fidem qua credimus quod Iesus est filius dei. Et hoc tā contra Iudæos quā contra hereticos. *Hic est qui venit per aquam & sanguinem Iesus Christus.* Manifestata discretione spiritui ex fide Iesu Christi & dilectione dei ac fratrū, & seruatione mandatorum dei, ipsum officium spiritus manifestare intendit: inchoat à Iesu Christo credito, & afferens de eo tres testes: videlicet aquā, sanguinē, & spiritū. Et explanans quod dicit, (subdit: *Non in aqua solum, sed in aqua & sanguine.* Ioānes Baptista venit in aquā solum: vt ipsemet dixit, ego baptizo vos aqua: & dominus, quia Ioannes quidem baptizauit aqua. Iesus autem venit ad conuertendum mundum in aqua baptismali: sed non in aqua solū (hoc est non in aqua pura) sed in aqua & sanguine: hoc est, in aqua habente virtutem sanctificatiuam ex eius sanguine, oblata deo in ara crucis: quicunq; enim (inquit apostolus) baptizati sumus, in morte Christi baptizati sumus. *Et spiritus est qui testificatur.* Ecce tertius testis, imò ecce ille qui est solus sufficiens testis, ecce ille qui vere testificatur: aqua enim non loquitur neque sanguis, sed spiritus est qui & intelligit & omnia nouit & testificatur. Et propterea singulariter de solo spiritu dixit, & spiritus est qui testificatur. *Quoniā Christus, pro, spiritus, est veritas.* Ecce ratio testifica-

tionis appropriatæ spiritui, quia spiritus est ipsa veritas. Ex hoc enim quod est ipsa veritas, sufficiens est ad testificandū: nec fallere potest nec falli. Quid autē testificetur, inferius explicabit. *Quoniam tres sunt qui testimoniū dant in celo: pater, verbū, & spiritus sanctus, & hi tres vnum sunt.* Si hæc verba sunt de textu, afferuntur ad manifestandū quod dictū est quod spiritus est veritas. Dixi autē si sunt de textu: quoniam nō inueniuntur in omnibus codicibus Græcis, sed in aliquibus. Vnde autē ista diuersitas processerit nescimus. *Et tres sunt qui testimonium dāt in terra: spiritus, aqua, & sanguis, & hi tres vnum sunt.* Non sic Græce habetur, sed sic, *Quoniam tres sunt qui testificātur: spiritus, aqua & sanguis, & hi tres in vnum sunt.* Ita quod postquam dictum est quoniam spiritus est veritas, subiungitur, quoniam tres sunt qui testificātur, spiritus, aqua & sanguis. Directe reddendo rationē propositorum: videlicet quod Iesus venit in aqua & sanguine, & spiritus est qui testificatur. Horū enim dictorum ratio redditur ex hoc quoniam hi tres (sanguis aqua & spiritus) testificātur quidē, sed in vnū coeunt: videlicet testimonium spiritus. Spiritus enim est qui testificatur: sanguis autē & aqua sub spiritu testificantur, imō ipse spiritus testificatur & de sanguine Christi oblato in cruce & de aqua baptismali. Ecce officium spiritus, quod (vt diximus) intēdit manifestare. *Si testimonium hominū accipimus, testimonium dei maius est.* Acceptabilitatem testimonij spiritus manifestat ex cōparatione authoritatis humanæ ad authoritatē diuinā. Si testimonium hominū tantæ est authoritatis apud homines quod illud acceptamus, multo maioris authoritatis est testimonium dei. Et in hoc manifeste subintelligitur spiritum sanctū esse deū: alioquin nō de testimonio spiritus dixisset, testimonium dei maius est. *Quoniam hoc est testimonium dei quod maius est.* Superfluit quod maius est. *Quoniam pro, quod, testificatus est de filio suo.* Et non est cōiunctio, sed relatiuū quod. Ex materia itaque testimonij diuini reddit rationē dictorū de Christo. Ita quod pronome hoc demonstrat dictū, hic est, qui venit per aquā & sanguinē, &c. Et est sensus, hæc ita se habere quia hoc quod dictū est, est illud testimonium dei, quo testificatus est de filio suo.

¶ Si quæris quādo aut quomodo fuerit huiusmodi testificatio, lege Actus apostolorū & inuenies quod in die pētecostes spiritus sanctus qui est ipsa veritas, testificatus est de Christo, vt verba apostolorū testatur, & illud idē testimonium est, quod deus pater perhibuit de filio suo. Indiuisa enim sunt opera trinitatis ad extra. Præter testimonia quæ in euāgelis leguntur, in baptismo, & in-

et transfiguratione & in Hierusalé prope passionem quæ vox pa-
 terna in tonitruo, & clarificauit & clarificabo. *Qui credit in filium dei,*
habet testimonium dei in se. Superfluit dei. Protinus testimonij effe-
 ctus ad quæ directe tendit, est fides, est vt credatur: testimonij e-
 nim nõ est facere euentiã, sed credulitatẽ. Et propterea Ioan-
 nes explicata materia diuini testimonij, subiungit primum eius
 effectum: dicendo quod qui credit in filiũ dei testificatum à deo
 habet testimonium secundum proprium illius effectũ in seipso
 credere. *Qui verò nõ credit in filium.* pro, qui non credit deo. Expe-
 ctandum siquidẽ cõsequenter videbarur vt subderet (vt Latinus
 textus habet) qui verò non credit in filium: verũ Ioannes non
 hoc subiunxit, sed qui nõ credit deo, vt intelligamus eiusdẽ esse
 rationis nõ credere deo, & non credere in filiũ dei: & vt ex hoc
 magis absurdo (videlicet qui nõ credit deo) ostendat necessitatẽ
 credendi in filium dei. Vnde & subdit, *Mendacem facis.* pro, fecit,
eum. proculdubio deum. Et ratio mendacij subiungitur. *Quia nõ*
credit. pro, credidit, *in testimonio.* pro, testimonium, *quod testificatus*
est deus de filio suo. Ex natura facti ipsum non credere testimonio,
 redundat in testem mendacem actu vel potentia. Nisi enim pu-
 taretur testẽ posse mentiri, crederetur proculdubio testimonio
 eius. Et hinc fit quod nõ credens testimonio dei de Christo, quã-
 tum est ex natura facti facit deum mendacem actu vel potentia:
Et hoc est testimonium quoniam. pro, quod, *vitam æternam dedit nobis*
deus: & hæc vita in filio eius est. Duplicem diuini testimonij mate-
 riam Ioannes explicat. Alterã filium dei, & de hæc dixit qui cre-
 dit, &c. Alterã in nobis, vitam scilicet æternam. Et primã quidẽ
 materia spectat ad intellectũ: cuius est credere in quo est fides.
 hæc autem spectat ad affectum, ad charitatẽ, ad voluntatem: cui-
 us est diligere. Et propter alietatẽ materiæ reperit, & hoc est te-
 stimonium. Ac si apertius dixisset: diuinũ testimonium non solũ
 est hoc quod testificatus est deus de filio suo, sed est etiam illud
 quod testificatus est de dono nobis collato: videlicet qd deus de-
 dit nobis vitã æternã. Pluries expositũ est qd vita æterna hic ha-
 betur à nobis participatiue in eo quod diligimus deũ amore a-
 micitiæ. Et subiungit qd hæc vita in filio eius est: ne errares tãquã
 disparata dona intelligẽdo hæc duo dona (videlicet qd deus dedit
 nobis filiũ suũ, & quod deus dedit nobis vitã æternã) sed penetrã-
 res quod vnũ est ratio alterius, quod dãdo filiũ dedit vitã æternã
 quia vita æterna est in ipso filio. Vnde ad hoc aperte manifestãdũ
 subiungit, *Qui habet filiũ dei, habet vitam, qui nõ habet filium dei, vi-*

eam non habes. Habere filium dei cōplectitur id quod est virium omnium: intellectus videlicet, voluntatis, & operatiuæ potētiae: nam & superius hæc tria (fidem, dilectionē & opera) coexigi ad natum ex deo, ad manēdum in deo, ad habentē spiritū dei definitū est. De habēte itaque filiū dei fide, dilectione & opere, dicitur q̄ habet vitam, proculdubio æternā participatiuæ. Et vere sic est: quoniam viuit vita diuina, eius conuersatio in cœlis est: & viuit ipse iam non ipse, viuit autem in eo Christus. *Hæc scribo, pro, scripsi, vobis.* Desunt hic multæ dictiones. Græcè enim subiungitur, *Qui creditis in nomine filij dei, vt sciatis quod vitam æternā habetis.* Et hæc eadem habentur in textu Latino: transposita tamen: sed subiuncta nō inueniuntur in Latino, videlicet, *Et vt credatis in nomine filij dei.* Et hæc particula nisi referatur ad perseverantiā, adiectitia apparet: quoniam iis qui credunt in nomine filij dei non quadrat scripti vt credatis in nomine filij dei, nisi vt dictum est hortando ad perseverantiā: quod in euangelio dominus dicit, Ioannes hic explicat. *Et hæc est fiducia quam habemus ad deum, pro, eum, quia, pro, quod, quodcunque petierimus secundū voluntatem eius audit nos.* Tractato officio spiritus, quod est testificari tam de filio dei quā de vita æterna nobis data in ipso in præsentī, tractat demū aliud spiritus sancti officū: quod est parere in nobis fiduciā obtinendi à deo quicquid petierimus secundam voluntatē dei: hæc enim fiducia naturali sequela comitatur amicitia inter deum & nos. A veris nanq; amicis cōfidimus obtinere quicquid petimus salua ratione honesti, quæ relatiue ad deum nō potuit melius explicari, quā dicēdo secundū eius voluntatem. Voluntas enim dei lex est omnis honesti, omnis rationabilis, omnis iusti, &c. *Et scimus, pro, & si scimus, quia, pro, q̄, audit nos quicquid petierimus, scimus quoniam, pro, q̄, habemus petitiones quas postulamus, pro, quas postulauimus, ab eo.* Cōsequēter infert ex prædicta fiducia, assumpta cōditionali q̄ si scimus nos audiri à deo in quacūq; petitione (subaudi secundū eius voluntatē) cōsequēter scimus q̄ habemus petitiones quas postulauimus ab eo: hoc est cōsequēter scimus q̄ sumus exauditi in iis quæ postulauimus. ¶ Recole q̄ docuit Paulus, hæc est volūtas dei sanctificatio vestra: & p̄spicies q̄ petitiones nostræ quas indubie fecimus secundū volūtatē dei, sunt petitiones spectātes ad ea quæ sunt vitæ æternæ. Et de his dicit Ioannes q̄ spiritus sanctus parit fiduciā obtinēdi quicquid petierimus: & q̄ hæc fiducia parit scientiā præteritarū petitionum q̄ habemus eas reseruatās vt suo tēpore adimpleantur.

¶ Nec sis sollicitus de verbo scire: quoniã de sciẽtia fidei esse ser-
 monẽ, fiducia parẽs testatur. *Qui scit. pro, si quis scit, fratrem suũ pec-
 care nõ ad mortẽ, petat & dabitur ei vitã peccãti nõ ad mortem.* pro, pe-
 tet & dabit ei vitã, peccãtibus nõ ad mortẽ. Dixerat fiduciã in no-
 bis esse impetrãdi quicquid petierimus, & quo ad nosipfos qui-
 dem petentes pro nobisipfis explicauerat: modo eandẽ fiduciã
 explicat relatiue ad petitionẽ pro aliis: & temperat fiduciã pe-
 nes differẽtiã peccati ad mortem, vel non ad mortem. Doceet
 enim q̃ fiducia hæc se extendit ad petitiones quas pro aliorum
 vita (proculdubio spiritali) facimus, dummodo illorum pecca-
 ta nõ sint ad mortẽ. ¶ Et aduerte q̃ textus sonat gratiã cõcedẽ
 petenti, effectũ verò gratiã (videlicet vitã petitam) dari peccan-
 tibus quorum peccata non erant ad mortem: ait enim petet: nõ
 ipse peccator, sed ille qui viderit fratrem peccare, & deus dabit ei,
 petenti vitã, non ei, sed peccantibus non ad mortem pro quibus
 petet. *Est peccatum ad mortem? non pro illo dico vt roget quis.* pro, vt
 roges. Ecce moderatio fiduciã, non audet Ioannes extendere fi-
 duciã impetrandi vitã aliis peccãtibus ad mortem. Nec ta-
 men prohibet orari pro eis: nam non dicit afirmatiue pro illo
 dico vt nõ roges: sed à negatione incipit, non pro illo dico vt ro-
 ges. Memini Bernardi adiugẽtis, sed gemas, si forte gemitus pe-
 netret quò oratio nõ præsumit tendere. *Omnis iniquitas peccatum
 est: & est peccatũ ad mortem.* Corruptus est textus. Legendum est
 negatione interiecta, *Et est peccatum nõ ad mortẽ.* Et est sensus q̃
 omnis iniquitas ex proprio genere est peccatũ, peccatum autẽ
 non ad mortẽ: hoc est, nulla iniquitas ex proprio genere est pec-
 catum ad mortem. Et ex hoc innuit q̃ peccatũ ad mortẽ non est
 species peccati, sed aliunde habet quòd sit ad mortẽ. Habet autẽ
 ex parte peccantis, si tam affectus sit ad peccatum aliquod (puta
 fornicationẽ, vsuram, tyrãnidem, &c.) vt velit in eo perseuera-
 re vsque ad mortem. Ac si apertius dixisset quòd pro eo qui pro-
 positũ habet perseuerandi in peccato vsq; ad mortem nõ dico vt
 roges: hæc est enim pessima peccatoris cõditio: & directe cõtra-
 riatur tam veniã quã petitioni alienã pro illius veniã. *Scimus
 quoniã, pro, quòd, omnis qui natus est ex deo nõ peccat.* Epilogat Ioan-
 nes. Et vere dicit scimus: quoniam euidentissimã notitiã habe-
 mus quòd omnis qui natus est ex deo, vt sic non peccat. Contra
 hæreticos hypocritas & deceptos vt prædictũ est dicit hæc Ioan-
 nes. Vtinã nostra atate aduertissent hoc rectores muliercularũ
 religiosarũ: nam neq; purpura aut serico vestitas, neq; annulum
 gestan

gestantes, neq; cum viris dormientes in eodē lecto tolerassent: quoniam nullū peccatū tam ex suo genere quā ex circumstantia personæ prouenit ex eo quod natum est ex deo. hoc enim est quod Ioannes tories clamat quòd omnis qui natus est ex deo nō peccat. Nō sunt hæc ex reuelatione aut inspiratione diuina quæcunque sunt ex suo genere, aut ex conditione personæ peccata: imò quod plus est nullum indecens prouenit ex deo quod natū est ex deo. *Sed generatio dei conseruat eum.* pro, sed genitus ex deo seruat seipsum: & *malignus.* pro, & malus, non tanget. pro, tangit, eum. Vide vsum spiritus suscepti per natiuitatē ex deo: quòd homo qui genitus est, vtitur illo sic quòd malus ille diabolus nō tangit eum, tactu qualitatino, non alterat eum, nō corrūpic eum. Et verē sic est quòd genitus ex deo vt sic vtitur spiritu quē suscepit: & diabolus non maculat eum quādiu illo vtitur spiritu. Vnde vtendo illo spiritu, nunquā peccat etiam venialiter. *Scimus quoniā,* pro, quòd, *ex deo sumus.* scientia experimētali cognoscimus quòd sumus ex deo. In persona nō solum apostolorū (qui virtute dei vtentes miracula faciebant) sed etiam in persona omnium electorum, verificatur scimus, diuersimode tamen: quoniā illi certa experientia: reliqui autem electi communiter certa fide. Et dicit hoc, ne natiuitatem Christianorum in baptismo humanā adinventionem aliqui putent: ad hoc enim excludendū dicit scimus q̄ ex deo sumus. *Et mūdus totus in maligno,* pro, in malo, *positus est.* In regione Christianorum natorū ex deo, locat mūdū: epilogando superius dicta, Christiani ex deo constant: mūdus autē totus ē regione Christianorum cōstitutus est in malo, triplici superius explicato. *Et scimus quoniā,* pro, quòd, *filius dei venit.* proculdubio in carne in mundum. *Et dedit nobis sensum.* pro, mentem, vt cognoscamus verum deū. Superfluit deū. *Et sumus in vero filio eius.* pro, & sumus in vero, in filio eius Iesu Christo. Ex his effectibus liquet quòd mentis nomine nō intelligitur substātia mentis, sed perfectio illius: quam nō male antiquus interpres appellauit sensum. vnde & Lucas dicit q̄ Iesus in die resurrectionis aperuit discipulis sensum vt intelligerent scripturas. ¶ Dedit ergo per spiritū sanctū nobis mētis lumē ad deū. Alterū est vt cognoscamus verū. Et præponitur dictioni verū articulus: ne intelligamus vt cognoscamus verū in cōmuni, sed vt cognoscamus illū verū, illū q̄ summe verus est: deū scilicet. Alterū est: & vt sumus in illo, eodē vero deo, vt amātes in amato, vt participes naturæ diuinæ: quod est esse vt amatos in amāte deo, nec solū sumus in illo vero deo, sed

fe
en
te
de
du
cū
de
ess
à s
ve
ve
stu
à c

T

S
ne
ess
du
pri
sto
mu
in

ne
Iesu

sed etiam sumus in filio eius Iesu Christo, ut membra eius. Ad hæc enim duo dedit nobis dei filius intelligentiã. ¶ In quibus adverte epilogari superius dicta de fide, notitia & societate nostra cum deo & Iesu Christo. *Hic est verus deus & vita æterna.* Hic est secundus locus apud Ioannem in quo Iesus Christus affirmatur deus, cum articulo præposito in textu Græco ante illas dictiones verus deus: ut Arrianis non pateat locus fugæ. Et ipse est vita æterna essentialiter, & est vita æterna nostra obiectiue. *Filioli custodite vos à simulachris, amen.* Apertissimæ affirmationi quod Iesus Christus est verus deus adiungit exclusionem cultus simulachrorum: utpote non verorum deorum. Ac si apertius dixisset: nos colendo Iesum Christum colimus verum deum, non hominem: & propterea caute à cultu simulachrorum. Amen. Caietæ die 13. August. 1529.

THOMAE DE VIO CAIETANI CARDINALIS SANCTI XYSTI, IN POSTERIOREM

Ioannis Senioris Epistolam Commentarij.

Secunda beati Ioannis epistola. Circa authorem tam huius quam sequentis epistolæ, scito quod Hiero. de viris illust. partim in Ioanne, partim in Papiæ, manifestat autoritate ipsius Papiæ alium esse Ioannem euang. & alium Ioannem seniore, qui scripsit has duas epistolas. Et propterea ambæ minoris autoritatis sunt. Et primæ quidem doctrina extracta est ex epistola beati Ioannis apostoli. Nec tam eget expositione quam correctione: quoniam in multis differt à textu Græco. Multa enim Latinus textus habet in secunda persona quæ Græcus habet in prima, ut patebit.

SENIOR electa domina & natis eius, quos ego diligo in veritate (& non ego solus, sed & omnes qui cognouerunt veritatem) propter veritatem quæ permanet in vobis, & vobiscum erit in æternum, sit vobiscum pro, quæ permanet in nobis, & nobiscum erit in æter u, erit nobiscu. Et totu sub vna constructione comprehenditur. *Gratia, misericordia, pax à deo patre & à domino Iesu Christo filio patris in veritate & charitate.* Hæc particula in veritate

eate & charitate, potest referri ad immediate precedentia. Et est
 sensus, & à Iesu Christo patris filio in veritate, vt significetur filia
 tio vera, & charitate, vt significet filius dilectus à patre: iuxta il-
 lud, hic est filius meus dilectus. Potest & referri ad gratiã, miseri-
 cordiã, & pacẽ. Et est sensus, propter veritatem quæ permanet in
 nobis, erit nobiscũ gratia, misericordia & pax in veritate & cha-
 ritate. *Gauisus sum valde, quòd inueni de filiis tuis ambulantes in veri-
 tate sicut mandatũ accepimus à patre. Et nunc rogo te domina (non tan-
 quã mandatũ nouum scribens tibi, sed quod habuimus ab initio) vt dili-
 gamus alterutrũ, pro, inuicẽ. Et hæc est charitas, vt ambulemus secun-
 dum præceptũ eius. Hoc est, mandatũ, vt quẽadmodũ audisti ab initio,
 in eo ambuletis: quoniã multi seductores exierunt, pro, introierunt, in
 mundum, qui nõ confitentur Iesum Christum venisse, pro, venturũ, in
 carne. Est enim sermo de secundo aduentu. Hic est seductor & an-
 tichristus. Videte vosipsos ne perdatis quæ operati estis, sed vt mercedem
 plenã accipiat, pro, ne perdamus quæ operati sumus, sed vt mer-
 cedem plenã accipiamus. Omnis qui credit & nõ permanet, pro, om-
 nis qui transgreditur & non manet, in doctrina Christi, deũ non
 habet. Qui manet in doctrina, hic & patrẽ & filiũ habet. Si quis venit
 ad vos, & hanc doctrinã nõ affert, ne recipiatur eum in domũ, nec aue ei
 dixeritis, qui enim dicit ei aue, communicat operibus eius malis, pro,
 malis. Non cõtrariatur doctrina hæc doctrinæ Pauli, conceden-
 tis cõnare cũ infidelibus, imò præcipientis, vt beneficiamus in-
 fidelibus. Nam hæc est sermo non de infidelibus absolute, sed de
 infidelibus doctoribus: qui videlicet veniunt ad docendũ, imò ad
 seducendũ. De his enim ad literam loquitur hic textus: vt ante-
 cedẽtia testantur. Et huiusmodi doctores seu potius seductores
 prohibet hospitio recipi à Christianis, prohibet salutari à Chri-
 stianis. Et subiuncta ratio quo ad hos optime quadrat, nã quicũq;
 seductoribus dicit aue (proculdubio gratiose) communicat sedu-
 ctoribus: quod est cõmunicare operibus eorũ malis: opera enim
 seductoriũ exercentiũ officium seductorum mala sunt. ¶ Apparet
 autẽ qd de solis huiusmodi doctoribus loquitur, ex hoc ipso qd
 dicit & hanc doctrinã nõ affert. Non dicit & hanc fidem nõ ha-
 bet, sed hanc doctrinã nõ affert: vt intelligas quòd de afferente
 doctrinam, qd de seductore loquitur. Et hæc sufficient etiã pro se-
 quenti epistola. *Ecce prædixi vobis, vt in die domini nõ confundamini.*
Superfluum hæc nouem dictiones. Plura habens vobis scribere nolui
per chariã & atramentum. Spero enim me venturũ ad vos, & ore ad os
*loqui: vt gaudium nostrum sit plenum. Salutavi te filiũ sororis in ecclesiã.**

Tertia beati Ioannis epistola, per Thomam de Vio Caietanum Cardinalem Sancti Xysti correcta.

SENIOR Gaio charissimo, quem ego diligo in veritate. Charissime de omnibus orationem facio prospere te ingredi & valere sicut prospere agit anima tua. Gavisus sum enim valde, venientibus fratribus & testimonium perhibentibus veritati tuae sicut tu in veritate ambulas. Maiorē horum non habeo gratiam, pro, maius his non habeo gaudium, quā ut audiam filios meos in veritate ambulare. Charissime fideliter facis, quicquid operaris in fratres: & hoc in peregrinos, qui testimonium reddiderunt charitati tuae in conspectu ecclesiae. Quos benefacies deducens dignē deo, pro nomine enim eius profecti sunt, nihil accipientes à Gentilibus. Nos ergo debemus suscipere huiusmodi, ut cooperatores simus veritatis. Scripsissem forsitan ecclesiae, pro, scripsi ecclesiae. Quoniam ignota sunt istae persona tres (Gaius, Diotrophes, & Demetrius) ignoramus cōsequenter quae sit ecclesia cui dicit se scripsisse. Sed is qui amat primatum gerere in eis Diotrophes, non recipit nos. Propter hoc si venero commoneam, pro, indicabo, eius opera quae facit, verbis malignis garruens in nos. Et quasi ei ista non sufficiant, neque opse suscipit fratres, & eos qui suscipiunt prohibet, & de ecclesia eicit. Charissime noli emulari malum, sed quod bonum est. Qui benefacit, ex deo est: qui autē malefacit, non videt deum. Demetrio testimonium redditur ab omnibus, & ab ipsa veritate: sed & nos testimonium perhibemus, & nosti quod testimonium nostrum verum est. Multa habui ad te scribere: sed uclui per atramentum & chartam scribere tibi. Spero autem protinus te videre, & ore ad os loquemur. Pax tibi. Salutant te amici, saluta amicos nominatim.

THOMAE DE
VIO CAIETANI CAR-
DINALIS SANCTI XYSTI,
in Epistolam Iudae apostoli
Commentarij.

*I*UDAS Iesu Christi seruus, frater autem Iacobi.
 Hieronymus in lib. de viris illust. ait: Iudas frater Iacobi parua quæ de septem canonicis est epistolam reliquit: & quia de libro Enoch (qui apocryphus est) in ea assumit testimonium, à plerisque reicitur: tamen auctoritatem verustate iam & vsu meruit, & inter sanctas scripturas computatur. Hæc ille. Ex quibus apparet minoris esse auctoritatis hanc epistolam iis quæ sunt certæ scripturæ sacræ. Et de Iacobo Alphei qui frater domini appellatur, est hic sermo. *Iis qui sunt in deo patre dilecti.* pro, sanctificati, hoc est mundati. *Et Christo Iesu conseruatis & vocatis.* Superfluit &c. Nec est participium, sed nomen vocatis. Et est sensus: & vocatis (hoc est ascititiis) seruatis in Christo Iesu. ¶ Meminit tum beneficij dei, tum beneficij hominis Christi. nam in fide dei ac Iesu Christi vocatio, mundatio, & saluatio nostra est. Vniuersis igitur Christianis scribit. *Miserericordia vobis & pax & charitas adimpleatur.* pro, multiplicetur. Hæc est saluatio conformis saluationi aliorum apostolorum. *Charissimi.* pro, dilecti, *omnem sollicitudinem faciens scribendi vobis de communi vestra salute.* hoc est, adhibendo omne studium ad scribendum vobis de vestra communi salute. *Necesse habui scribere vobis, deprecans supercertare semel tradita sanctis fidei.* Ex studio scribendi de cõmuni salute necessitatem natam explicat scribendi in specie de certamine assumendo pro fide semel tradita sanctis. Et in hoc cõprehendit materiam totius epistolæ. ¶ Et appellat Christianam fidem traditam semel sanctis. Sanctis quidem, quoniã ad sanctitatem datur. semel autem, quoniã semel à Christo tradita est, nec est repetenda traditio, sed successiue seruanda. Et rationem necessitatis subiungit: *Subintroterunt enim quidam homines qui olim præscripti erant in hoc iudicium impij, domini nostri,* pro, dei nostri, *gratiam transferentes in luxuriam, & solum dominatorem & dominum nostrum Iesum Christum negantes.* Ratio concertationis ex istis seductõibus redditur. Qui describuntur tum impij, tum præscripti in hanc cõdemnationem, tum transferentes gratiam libertatis diuinæ in libertatem carnis, tum negantes dominum nostrum Iesum Christum solum dominũ. ¶ Recole quòd dictio exclusiua in mysterio trinitatis adiuncta tam essentialibus quàm communibus relatiuis ad extra nõ excludit
 aliam

aliam personam. & propterea dicendo de Iesu Christo quod est
 solus dominus, nō excluditur pater aut spiritus sanctus. *Commo-
 nere autem vos volo.* Propositis tractandis incipit tractare propo-
 sita: inchoans ab illa particula, qui olim præscripti erant in hoc
 iudicium. *Scientes semel omnia.* pro, hoc, *quoniam Iesus.* pro, quod,
dominus. Non est hic sermo de aliquo homine, sed de deo. *Popu-
 lum de terra Aegypti saluans, secundo eos qui non crediderunt perdidit.*
 Historia vtraque clara est in libris Mosi, in quibus narratur & q̄
 deus eduxit populum de terra Aegypti, saluando ipsum ab impe-
 tu Pharaonis, quem submersit in mari rubro: & rursus narratur
 quod populum eundem murmurantem & toties non creden-
 tem deo, puniuit sæpe in deserto. *Angelos verò qui non seruauerunt
 suum principatum.* pro, suam originem. hoc est, qui non seruau-
 erunt seipos in illo decore in quo conditi sunt: utpote maculan-
 tes seipos peccato. *Sed dereliquerunt suum domicilium.* In cælo si-
 quidem erat eorum domicilium simul cum angelis qui ibi re-
 manserunt. dereliquerunt autem meritorie propria culpa: exe-
 cutione autem electi. *In iudicium magni dei.* pro, diei. Et præponi-
 tur articulus diei, ad significandum illum terribilem diem vni-
 uersalis iudicij. Et dicitur dies magnus, quoniam comprehendit
 merita vniuersorum discutienda. *Vinculis æternis sub caligine re-
 seruauit.* Datus casus est vinculis: & potest iungi cum anteceden-
 tibus vel cum sequentibus. Et siquidem præcedentibus iungitur,
 sensus est quod reseruauit angelos in iudicium magni diei ad
 æterna vincula. Si verò iungitur sequentibus, sensus est q̄ reser-
 uauit eos sub caligine ad vincula æterna ducendos in iudicium
 magni diei. Et appellatur vincula sub caligine æterna, eo quod
 adueniente iudicio magni diei pœna vinculorum non cessabit.
 Nec intelligas corporeos laqueos: sed vim diuinæ virtutis de-
 tinentem vires angelorum tum intellectiuas tum operatiuas.
 aufert enim ab eis libertatem tum motus, tum faciendi, tum
 etiam intelligendi quædam. Appellatione autem caliginis, aer
 intelligitur communi sensu. *Sicut Sodoma & Gomorra & finitima
 ciuitates simili modo exfornicata & abeuntes post carnem alteram fa-
 cti sunt exemplum.* pro, propositi sunt exemplum, *ignis æterni pœ-
 nam sustinentes.* Quæcunque hactenus dixit de populo, de an-
 gelis, & de Sodomitis, ad hoc dixit vt ab exemplo horum præ-
 scriptos in iudicium istos impios suaderet. Historia subuersio-
 nis Sodomæ & Gomorræ in Genesi habetur. Quod autem di-
 gitur & abeuntes post carnem alteram seu alienam, caro aliena

à concubitu significatur: qualis est caro masculina. prius enim
 ipsas ciuitates, deinde viros earum cōmemorat specificando cri-
 men, dicendo & abeuntes post carnem alteram. & de his subiun-
 git & propositi sunt in exemplum. ¶ Quod verò adiungitur
 ignis æterni, potest construi cū præcedentibus. Et est sensus: pro-
 positi sunt exemplū ignis æterni, qui est paratus diabolo & an-
 gelis eius. Potest & construi cum sequentibus. Et est sensus: su-
 stinentes pœnam ignis æterni. Appellatur enim combustio illo-
 rum pœna ignis æterni: eo quòd irreparabilis est & perseverabit
 vsque in finem mundi patria illa combusta. *Similiter & hi. Defi-
 ciant, somniantes.* Demōstrat impios homines de quibus dixit, sub-
 introierunt, &c. tractando proposita superius eorum crimina.
Carnem quidem maculant. iuxta id quod superius dixerat dei no-
 stri gratiam transferentes in luxuriam. Maculant autē peccato.
Dominatorem autem spernunt. iuxta id quod superius dixerat, &
 solum dominatorem negantes. *Maistatem.* pro, glorias, autem
blasphemant. iuxta id quod superius dixerat & dominum nostrū
 Iesum Christum negantes. Dicit autē pluraliter glorias. propter
 duas Iesu Christi glorias: diuinam videlicet & humanā. Quan-
 tus etiā gloriæ possint referri ad diuersas rationes gloriæ Chri-
 sti, puta ratione miraculorum, ratione miseri spiritus sancti, ra-
 tione doctrinæ, &c. *Quum Michael.* pro, Michael autē, *archangelus*
quando cum diabolo disputans altercatur de corpore Moysi, non est
ausus iudicium inferre blasphemia. sed dixit, imperet. pro, increpet, *li-*
bi, pro, te, *deus.* Vltimo propositam particulam (glorias blasphe-
 mant) prosequens arguit eos ex verbo Michaelis. Vnde autem
 Iudas hanc altercationem nouerit, nescitur. Non desunt tamen
 qui ex apocryphis Hebræorum sumptam dicant. Altercatio au-
 tem de corpore Moyſi intelligitur facta potius quàm verbo. Mi-
 chael enim princeps populi Israelis occultauit corpus Moyſi ne
 populus idololatriam cōmitteret adorando Moyſen: diabolus
 autem nisus est educere corpus Moyſi in publicum. & hæc fuit
 altercatio secundū facta. Et quoniam Michaelis opus præuoluit
 arguendo diabolus non maledica verba dixit, sed increpet te
 deus, quæ sunt verba iustitiæ. *Hi autem quacunque quidem ignorant*
blasphemant, quacunque autē naturaliter tanquā muta animalia norunt,
in his corrumpuntur. Exaggerat crimen horum, extendendo eorū
 blasphemias ad quacunque ignorant, proculdubio diuina. Et ut
 omni ex parte animo corruptos hos demōstret, adiungit quali-
 ter se habeant ad ea quæ norūt: ut tam erga ignora quàm erga nota

eos male se habere aperiat. Deprimit quoque eorū cognitionē
 dicendo tanquam muta animalia. significat enim eorum cogni-
 tionem expertem esse rationis: quemadmodū notitia animalium
 brutorum, quæ muta appellat, quia non loquuntur. In sensibili-
 bus itaq; rebus quas, vt animalia bruta nouerūt, dicit ipsos cor-
 rumpi, proculdubio secundum animū, affectu corrupto illis in-
 hærentes. *Vt illis.* Tractat illam particulam olim præscripti, re-
 ferēdo figuras eorum. *Qui.* pro, quia *in via Cain abierunt.* De eis-
 dem seductoribus loquitur quod figurati sunt à Cain, imitantes
 Irreligiositatem eius, erga ea quæ dei sunt. *Et errore Balaam mer-
 cede.* pro, mercedis, *effusi sunt.* hoc est, & effusi in libertate peccan-
 di, errore seu deceptione mercedis Balaam. Auaritiā istorū de-
 scribit, imitatum Balaam mercedis causa errantem ad maledi-
 cendum populo dei. *Et in contradictione Core perierunt.* Ambitio-
 nem eorundē notat, imitantium Core & socios ambiētes prin-
 cipatum sacerdotij. Omnes hæ historiæ in libris Moysi habentur:
 de Cain circa principium Genesis: de Balaam Nu. vigesimo
 & vigesimotertio: de Core Nu. decimosextimo. *Hi sunt in epulis
 suis.* pro, in dilectionibus vestris. *maculæ cōuiuantes.* De eisdē dicit,
 hi sunt maculæ cōuiuantes in dilectionibus vestris. Appellat illos
 maculas, quia non solum ipsi erant maculati, sed erant etiā ma-
 culæ aliorū. Et dicit cōuiuantes in dilectionibus vestris: hoc est
 in beneficiis à vobis susceptis cōuiuia facientes ad maculandum
 alios: abusum enim beneficiorum, eorū maculis ac cōuiuuiis in-
 ferit. *Sine timore,* pro, intrepide, *semetipsos pascentes.* Vestrarum
 siquidem dilectionū beneficiis, sed nō vestri sancti timoris, par-
 ticipes intrepide vacāt ad hoc, vt seipsos pascāt. *Nubes sine aqua
 que à ventis circumferuntur.* Assimilat istos nubibus inutilibus &
 facile motis à variis vētis: vt vanitatem eorum agitatam variis
 appetitibus gloriæ, adulationib⁹, & huiusmodi, describat circa
 excelsa versari. *Arbores autumnuales,* hoc est in autumnno floren-
 tes: quod est contra naturam arborum: & propterea subiungit,
Infructuosæ. arbores enim florētes in autumnno infructuosæ sunt.
Bis mortuæ. Semel ante baptismum & iterum post baptismum.
Eradicatæ, à fide. Quo ad metaphoram verò arborum dicuntur
 arbores bis mortuæ, eo quod moriuntur quo ad fructū, & dein-
 de quo ad ipsam arborem. Et hoc conuenire dicitur arboribus
 florentibus in extremo autumnno, aiunt enim subsequi arboris
 mortem. Vnde & merito subditur eradicatæ: quia subsequitur
 eradicatio eorum. *Fluctus feri mari,* despumantes suas confusiones.

Pluralis numeri est feri: & determinat fluctus. Assimilat liquidè eisdem fluctibus feris despumantibus sua dedecora. Apparet enim fluctuosas maris vndas feras, propter terrorem, spumantes, cum spuma proferentes ea quæ minus decora sunt, quæ sunt etiã foeda ad videndũ: vt pote immunditiæ. Et in hoc peccatũ lingue istorum tangit, proferunt enim dedecora sui cordis. *Sydera errantia.* Non intelligo stellas erraticas, quas planetas dicimus (quoniam regulares sunt earũ motus) sed impressiones igneas in aere, quarum aliquas sydera volãtia appellamus: vt post assimilatos nubibus, arboribus, ac fluctibus, etiã ignibus errantibus assimilauerit eos. ¶ Et apte stellis errantibus etiã assimilantur, vt momẽtanea, & nõ solum instabilis eorũ gloria significetur. Huiusmodi enim stelle, statim quum fiunt desinunt. *Quibus procella, pro, caligo, tenebrarum seruata est in æternum.* Ipsos homines refert relatiuum quibus: his enim caligo tenebrarũ infernalium seruatur pro domo in æternum. *Prophetauit autem de his septimus ab Adam Enoch, dicens.* Hic est locus vnde Hiero. refutari dicit à multis hæc epistolam, nec ab re: quoniam etsi citare apocrypha multo magis licet quàm poetas, authoritati tamẽ sacræ scripturæ derogat, vt apocrypha prophetia, vt simpliciter & absolute prophetia inducatur, Quod hic fieri clare apparet: dum absolute dicitur, prophetauit autem, &c. *Ecce veniet, pro, venit præsentis temporis. Dominus in sanctis milibus suis.* Angeli significatur. *Facere iudicium contra omnes. subaudi iniquos. Et arguere omnes impios de omnibus operibus impietatis eorum quibus impie egerunt: & de omnibus duris quæ locuti sunt contra deum peccatores impij. Hi sunt murmuratores querulosi, secundum desideria sua ambulantes.* Sententia est clara. *Et os illorum loquitur superbiam, pro, superba, mirantes personas quæstus gratia.* Adulatores significat, per modum admirationis commendantes personas vtilitatis causa. *Vos autem charissimi, pro, dilecti, memores estote verborum quæ predicta sunt ab Apostolis domini nostri Iesu Christi.* Non solum figuris & prophetiis antiquis, sed etiam prophetiis Apostolicis confirmat hos esse præscriptos. *Qui dicebant vobis quoniam, pro, quòd, in nouissimis temporibus venient illusores secundum desideria sua ambulantes in impietatibus.* Nouissima tempora appellatur tempora euãgelij. *Hi sunt qui segregant semetipsos.* Superfluit semetipsos. Eisdem describit ab officio segregandi cõtrario officio Apostolico, cuius est congregare & adunare: hi enim segregant ab vnitãte ecclesiæ homines. Et de eisdem subdit, *Animales spiritũ non habent-*

ses. Ut intelligamus quòd animales contra spirituales distin-
 guuntur, adiunxit spiritum non habentes. Animales siquidem
 ducuntur quorum studiù est ad ea, quæ sunt vegetatiuæ & sensi-
 tiuæ partis, spirituales verò quorù studiù est ad ea quæ sunt con-
 formia rationi ac mèti, ad ea quæ sunt spiritus sancti. ¶ Vnde è
 regione subiungit, *Vos autem charissimi. pro, dilecti, superadifican-
 tes vosmetipfos sanctissima nostra. pro, vestra, fidei.* hoc est, statum
 vestrum & opera vestra erigite super fundamentù sanctissimæ
 vestrae fidei. *In spiritu sancto orantes.* Operibus adiungit oratio-
 nem: hoc est, mentis eleuationem in deum. *Vosmetipfos in dile-
 ctione dei seruate.* His enim duobus seruatur dilectio erga deum.
*Expectantes misericordiam domini nostri Iesu Christi, in vitam æter-
 nam.* Ecce spes futuræ felicitatis, adiuncta fidei & charitati.
Et hos quidem arguite indicatos: illos verò saluate, de igne rapientes:
alijs autem miseremini in timore. Trimembrem hanc distinctio-
 nem textus non habet, sed bimembrè tantum, & est legendum:
*Et hos quidem comiseramini dum diiudicamini: illos verò in timore ser-
 uate ex incendio rapientes.* Vbi clare patet, quòd postquam insti-
 xit illos, quibus scribit, de propria ipsorum salute, instruit eos-
 dem de aliorum salute procuranda dupliciter relatiue ad diuer-
 sos. Quibusdam enim commiserandum esse docet, considerado
 propriam fragilitatem: propria enim fragilitas imò propria
 subiectio significatur dicendo dum diiudicamini: hoc est, dum
 vos quoque iudicio subiecti estis, utimini misericordia erga
 illos qui fragilitate peccant. Erga illos verò qui liberius pec-
 cant, utimini authoritate, seruantes eos in timore: ut sic eos
 eripatis de igne æterno. *Odientes eam quæ carnalis est. pro, quæ
 ex carne, maculatam tunicam.* vtrunque autem officium efficit,
 non cum odio personarum, sed odio habentes maculatam tu-
 nicam quæ est ex carne. Sub metaphora maculatæ tunicæ sor-
 didatam vitijs conuersationem, sordida opera quæ sunt tanquã
 indumenta animi significat. & dicit maculatã ex carne tunicã,
 quoniam ex carnali affectu maculantur opera. *Ei autem qui po-
 tens est vos, pro, illos, conseruare sine peccato, & constituere ante con-
 spectum gloriæ suæ immaculatos in exultatione, in aduentu domini no-
 stri Iesu Christi.* Superfluunt hæc sex vltimæ dictiones. *Soli deo.*
 Deest vna dictio. Legendum est: *Soli sapienti deo.* Sicut solus
 deus est bonus (quia reliqua mendicant bonitatem) ita solus
 deus est sapiens, quia reliqua mendicant sapientiã, sicut & esse.
Saluatori nostro per Iesum Christum dominum nostrum. Superfluit

per Iesum Christum dominum nostrum. Saluatio nostra nõ nobis, sed deo attribuitur, quoniam vere ab ipso non à nobis est: iuxta illud Osee: Saluatio tua ex me, perditio autem tua ex te. *Gloria & magnificẽtia, factiua magnorum operum. Et imperium, præcipiendi omnibus. Et potestas, faciendi omnia. Ante omnia secula & nunc, Superfluunt quatuor dictiones: ante omnia, secula &. Legendum est: Nunc & in omnia secula: amen.* Et sic finitur epistola iudæ: & est finis Commentariorum nostrorum super nouum testamentum,

Caietæ die 17. Augusti. M. D. XXIX. ætatis autem propriæ sexagesimo primo. ¶ Apocalypsim enim fateor me nescire exponere iuxta sensum literalem: exponat cui deus concesserit.

¶ Commentariorũ Thomæ de Vio Caietani Cardinalis sancti Xysti, in Epistolas omnes Pauli & Canonicas, per Ioannem Danielis. S. D. N. pp. pœnitentiarium & authoris operis familiarem summo studio recognitorum, finis. Laus vni & trino.

459

T H O M A E D E
V I O C A I E T A N I C A R -
D I N A L I S S A N C T I X Y S T I ,

in Acta Apostolorum diui Lucae

*Euangelistae, Com-
mentarij.*

PRIMUM quidem sermonem feci. Lucas
Euangelista absque vlla hæsitacione ha-
betur author huius libri, & propterea à
commemoracione Euangelij quod scri-
pserat inchoat. Et dicit se primum ser-
monem fecisse, eo quòd in scriptis rede-
gerat illum. *De omnibus* in genere non
singulis, nullus enim Euangelista scri-
psit omnia sigillatim. Vnde non dicit
quòd in primo sermone dixit omnia: sed quòd habuit sermonem
de omnibus. *O Theophile.* Idem est ad quem Euangelium miserat.
Quæ cepit Iesus facere & docere. pro, facereq; & docere. Non dicit
quæ Iesus fecit & docuit, sed quæ cepit & facere & docere: tum
ex parte diuersarum in Christo naturarum, ad differentiã eorũ
quæ fecit antequam esset homo. Significantius namq; dicit quæ
cepit Iesus, nomen enim est hominis Iesus. Ipse siquidem antea-
quam esset homo, creauit cælũ & terram, &c. sed de his non est
locutus in Euangelio Lucas: sed de iis quæ postquam est homo,
cepit facere & docere. Tum ex parte rationis agendi, ad diffe-
rentiam aliorũ sanctorũ: quia nullus (nec etiã Moyses) inchoan-
do seu, vt principium rectæ beatæq; vitæ, & fecit & docuit, nisi
Iesus, qui quia caput totius erat rectitudinis, dicitur quòd cepit
& facere & docere. Vnde & faciendo dicebat, vt quemadmodũ
ego feci. & iterum, si non venissem & non fecissem. Et docendo
dicebat, discite à me. & rursus, ego autẽ dico vobis. ¶ Tum ex
parte actionum, ad differentiã earundẽ actionũ imperfectarum
seu secundum quid: quia nullus aliorum exercuit illas simplici-
ter, nullus prisecorum patrum fecit absq; deficere, nullus docuit

ex integro. Solus Iesus & fecit absq; vlllo defectu, & docuit per-
 fecte, & propterea de ipso solo verificatur quod cepit & facere,
 & docere, simpliciter & absolute. *Vsque in diem qua præcipiens apo-
 stolis, per spiritum sanctum quos elegit. Deest, sursum, assumptus est.* Di-
 ctio interpretata præcipiens, non est presentis, sed præteriti tem-
 poris participium actiuum: quo quia caremus, circumloquimur
 dicendo quum præcepit. ¶ Verùm multæ restant ambiguitates.
 Prima est an per spiritum sanctum, referatur ad præcepit, an ad
 elegit. vtriusque enim constructionis textus Græcus capax est.
 ¶ Secunda est an præceptum significatum per præcepit, intelli-
 gendum sit factum illo die an prius. nam & hoc anceps est: quo-
 niam constat relatiuum quo, referri ad assumptus est: & ne-
 scitur an comprehendat etiam tempus mandati. ¶ Tertia
 est quid seu quæ præceperit. ¶ Et ab hac vltima retrogrado or-
 dine inchoando verisimile est illa fuisse præcepta, quorum in
 vltimo euangelij Lucas meminit: vt hoc initium sit repetitio
 summaria illius finis. ¶ Ad secundam verò dicitur quòd quæ-
 dam scripta à Luca in fine euangelij, fuerunt ante diem ascen-
 sionis, quædam autè illo die mandata. ¶ Ad primam autè cre-
 diderim ego dicendum, quòd per spiritum sanctum refertur ad
 elegit. Scripturus enim Lucas gesta apostolorum, sapienter præ-
 miuit, quòd fuerant per spiritum sanctum electi à Iesu: alioquin
 incongrue adiunxisset primo sermoni, id est euangelio de Chri-
 sto, hunc secundum sermonem de gestis hominum (multum enim
 degenerasset materia huius sermonis à materia prioris) sed vbi
 de gestis hominum per spiritum sanctum electorum ab ipso Ie-
 su secundus est sermo, quadrat primo. ¶ Et quòd dicitur, quos
 elegit per spiritum sanctum, ad ipsos electos refertur spiritus san-
 ctus. Ac si apertius dixisset, quos elegit apostolos per spiritum san-
 ctum fore. Et hoc ad differèntiam Iudæ, qui ex parte quidè Chri-
 sti electus est per spiritum sanctum, sed ex parte sui non est electus
 per spiritum sanctum. Vnde & ipse dominus ait: nonne ego elegi
 vos duodecim, & vnus ex vobis diabolus est? *Quibus & præbuit se-
 ipsum viuum post passionem suam in multis arguentis.* Pauca horum
 argumentorum in euangelijs scripta sunt, ea tamen quæ scri-
 pta sunt, sufficiunt ad astruendam veram Christi vitam cor-
 poralem post mortem eius. *Per dies quadraginta.* A die resurre-
 ctionis cõputandi sunt isti quadraginta dies, quibus post mor-
 tem monstrauit se viuentem. *Apparens eis.* Coactus est inter-
 pres dicere a pparens, eo quòd participium passiuum præle nis
 tempo

temporis est in textu Græco: & si dixisset conspectus præteritⁱ temporis, vsus fuisset participio. *Et loquens de regno dei.* Non solum locutionem, sed materiam sermonis explicat: vt omni ex parte monstraret semetipsum Iesum esse. *Et conuescens.* Hoc apud Græcos non habetur: sed vel congregans vel commorans, variant enim Græci codices. Et vtraque lectio admitti potest: nam & Iesus congregatis discipulis & commorans adhuc inter eos. *Præcepit eis.* proculdubio in die ascensionis. *Ab Hierosolymis ne discederent.* Inter Christi resurrectionem & ascensionem recesserant ab Hierosolymis, tum eundo in montem Galilææ, vbi constituerat illis Iesus, tum eundo ad exercitia sua, quibus victum sibi parabant: vt pater de illis qui cum Petro piscationi incumbebant. Inter ascensionem autem & Pentecosten, prohibiti sunt discedere ab Hierusalem: quoniam ibi recepturi erant spiritum sanctum. Vnde subditur, *Sed expectarent promissionem patris, quam audistis,* inquit, *per os meum.* pro, quam audistis ex me. Reliqua sunt interpretis. Promissio patris quam audierant ab ipso, promissio est spiritus sancti, à Ioanne euangelista plenius scripta. *Quia Ioannes quidem baptizauit aqua: vos autem baptizabimini.* Deest, in, *spiritu sancto non post multos hos dies.* Differentiam inter baptismum suum & baptismum Ioannis, declarat Iesus non esse penes elementum (quia vterque vtitur elemento aquæ) sed penes hoc quod ille baptizauit in aqua sola, vos autem baptizabimini in spiritu sancto. Et omnes quoque qui in Christo baptizantur, baptizantur in spiritu sancto. Verum ad literam Christus loquitur de baptismo discipulorum in visibili signo spiritus sancti, & ideo è regione baptismi Ioannis locat baptismum apostolorum. Ac si apertius dixisset: Ioannes quidem congregauit populos sensibili baptismo aqua: vos autem sensibili baptismo spiritus sancti congregabitis mundum. ¶ Vnde nihil refert ad hoc nouum in signo sensibili spiritus sancti baptisma, an apostoli fuerint prius baptizati baptismo Christi. *Igitur qui conuenerant.* Hactenus repetendo continuauit hoc secundum volumen priori: modo inchoat dicta ac gesta in die ascensionis quæ in euangelio fuerunt tacita. *Interrogabant eum, dicentes.* Tam conuentus quam questio in Bethania fuit in monte Oliueti. *Domine si in tempore hoc restitues regnum Israel?* Adhuc isti nescientes quid dicant & propriam mentem intelligentes vocem interrogant de tempore secundi aduentus quo Iesus veniet rex constituturus regnum dei in vniuerso mundo, quod isti adhuc non edocti à spiritu sancto appellant regnum

Israel: iuxta voces prophetarum quas audierant. *Dixit autem eis: nō est vestrum nosse tēpora vel momenta quæ pater posuit in sua.* Deest, ipsius, *potestate.* Quoniam bona fide interrogabant (quanuis minus intelligerent quæsitum) respondet dominus directe ad quæsitum, explicando quòd quæstio erat eis impertinens. Et si illorum nō fuit nosse huiusmodi tempus, indubie credere debemus quòd nulli alteri homini huiusmodi notitia communicata est.

¶ Nec dicit non est vestrum nosse tempora vel momenta (quoniam multa tempora & multa momenta futura nosse nostrum est) sed limitat ad ea quæ pater posuit in sua ipsius potestate, ad differentiam temporum & momentorum quæ idem pater posuit in potestate corporum cœlestium. Vnde dictum est in Genesi, *veniunt in signa, & tempora, & menses, &c.* Vt hinc intelligamus quòd tempus apparitionis Christi ad regnandū ubiq; non est constitutū in cursu syderum, sed in sola dei potestate: ac per hoc tanquam in ea latens, nulli notum est nisi ipsi Iesu. *Sed accipietis virtutem.* pro, potentiam *superuenientis.* pro, illapsi. Est enim participium præteriti temporis. *Spiritus sancti in vos.* Euentus subsecutus testatur veritatem horum: acceperunt enim illapsi spiritus sancti in eis robur ac potentiam tantam vt mundus obstupuerit. *Et eritis mihi testes in Hierusalem.* primò. *Et in omni Iudæa.* deinde. *Et Samaria.* Meminit Samaritæ: quoniam Samaritani erant velut hæretici seu excommunicati apud Iudæos: & in specie Iesus inhibuerat discipulis suis ire ad Samaritanos. Ac si apertius dixisset, non erit amplius distinctio inter Iudæos & Samaritanos, sed ad omnes mitto vos. *Et vsque ad vltimum terræ.* Similiter inhibuerat prius, in viam gentium ne abieritis, & propterea modo ad vniuersum mundum ituros declarat. *Et quum hæc dixisset, videntibus illis eleuatus est.* proculdubio à terra. Eleuatus autem non ab alio quàm à seipso. Eleuatus sursum nō scandendo gradiens, sed totus simul eleuatus est: vt nullis alis, nullo motu brachiorū aut pedū aërem agitaret, sed totus simul leuaretur sursum. Et fuit eleuatio ista à terra videntibus illis, vt eum quē palpauerāt, qui locutus eis fuerat, qui prædixerat eis, &c. nō alius cōspiceretur eleuari. Si enim in aëre apparuisset, putassent forte quòd non ipsemet esset, sed phantasma aliquod: dum autē eum conspiciunt eleuari, omnis suspicio tollitur. *Et nubes suscepit eum ab oculis eorum.* Non dicit & nubes suscepit eum (quoniā nulum fuit ibi nubes adminiculum) sed nubes suscepit eum ab oculis eorum: quia subduxit eum ab oculis eorum. Nec aliam intel-

lige

lige nubem quàm nubem splendoris, quàm proprium corpus
 Iesu quum longius versus cœlum esset, genuit. Cuius similitudi-
 nem perspiciamus in cœlo in ea quæ vocatur via lactea. *Quum-
 que intuerentur in cœlum.* pro, quum essent intentis in cœlum ocu-
 lis, euntem illum. pro, eunte illo, ecce duo viri astiterunt iuxta illos in
 vestibus albis. Crediderim ego hos angelos astitisse non in terra,
 sed in aëre, vt à tanta turba possent simul audiri. *Qui & dixerunt.*
 Non intelligo ambos locutos, sed alterum vtriusque nomine. *Vt
 vi Galilæi.* Hunc apparet discipulos Iesu Galilæos fuisse omnes,
 tam duodecim quàm septuaginta. Vade & in sequenti cap. dicitur:
 Nonne omnes isti qui loquuntur Galilæi sunt? *Quid statis a-
 spicientes in cœlum?* Non dicit aspicientes in Iesum: quoniam iam
 splendida nube subductus erat ab eorum aspectibus. *Hic Iesu
 qui assumptus est à vobis in cœlum.* Ecce testimonium angelicum,
 contestans supplendo quod discipuli nō viderant: scilicet Iesum
 penetrasse cœlum. *Sic veniet.* propria potestate, vnico motu, non
 gradiendo. *Quem ad modum.* Tres dictiones sunt. *Vidistis eum eun-
 tem in cœlum.* Quauis non reuelauerint angeli tempus quo Ie-
 sus veniet, reuelauerunt tamen modum fore illum quo viderūt
 illum euntem. *Tunc reuersi sunt Hierosolymam à monte qui vocatur
 Oliueti.* In fine sui euangelij Lucas dicit, eduxit autem eos foras
 in Bethaniam & benedixit eis: & dum benediceret ferebatur in
 cœlum. Partem ergo montis Oliueti, illam in qua erat Bethania
 significat. *Qui est iuxta Hierusalem sabbati habens iter.* Hinc iunctis
 eis quæ à Ioanne dicuntur quòd Bethania distabat ab Hierusa-
 lem quasi stadiis quindecim, apparet quòd in territorio Betha-
 niæ versus Hierusalem existens Iesus ascendit, vnde ad Hieru-
 salem erat iter licitum in die sabbati, forte duodecim stadi-
 rum iter deambulationis non laboris. *Et quum introissent. domū.
 In coenaculum ascenderunt.* hoc est, in superiorem domus partem.
*Vbi manebant Petrus, & Ioannes, & Iacobus, & Andreas, Philippus,
 & Thomas, Iacobus Alphaei.* Hic est qui dicitur frater domini. *Et
 Simon Zelotes.* ad differentiam Simonis Petri. *Et Iudas Iacobi.*
 ad differentiam Iudæ Iscariotis. Nomina sunt hæc vndecim apo-
 stolorum. *Hi omnes erant perseuerantes vnanimiter in oratione. De-
 est, & obsecratione, cum mulieribus.* Anceps est dictio ad mulie-
 res vel vxores. *Et Maria matre Iesu.* Cuius specialiter meminit,
 vel quia non vxor, vel (quod magis crediderim) propter ipsius
 eminentiam ratione filij. *Et fratribus eius.* Pronomen eius, Iesum
 refert. Cognati alij qui non erant Apostoli describuntur. Et
 for

Forte illi erant de quibus Ioannes dicit, neque enim fratres eius
 credebant in eum. Quis scit si interim poenitentiam egerunt &
 crediderunt? *In diebus illis, pro, his, inter ascensionem & Pente-*
costen. Exurgens Petrus in medio fratrum, pro, discipulorum, di-
xit (erat autem turba hominum, pro, nominum, simul fere centum vi-
ginti) Dicit turba nominum, hoc est, hominum ex nomine vo-
 catorum: alludit enim ad consuetudinem consiliorum, qua con-
 sueverunt per nomina notari ij quorum interest dare suffragia,
 Nec curam gerens certi numeri interposuit fere. *Viri fratres oportet,*
pro, oportuit, impleri scripturam. Deest hanc, quam prædixit spi-
 ritus sanctus per os David de Iuda qui fuit dux eorum qui comprehen-
 derunt Iesum. Quod dicit oportuit, millies clarum est in sacra scri-
 ptura significare necessitatem implendi diuinam dispositionem,
 Quod autem dicit fuit dux, de duce itineris (qui scilicet mon-
 strat viam) intellige. *Qui, pro, quia, connumeratus erat in nobis, pro,*
nobiscum, & sortitus est sortem ministerij huius, quod est nobis dele-
gatum. Non est sermo de sorte proprie, sed transumptiue. Iudas
 enim tanquam sortitus est partem apostolatus, pro quanto non
 proprio nec alieno studio, sed tanquam sorte diuina Iesu dispo-
 sitione ascitus est ad apostolatus partem. *Et hic quidem possedit,*
pro, parauit. Dictio siquidem Græca utrunque significat: & con-
 stat Iudam non possedisse agrum, sed parasse illum pecunia qua
 vendiderat Christum, intercedente consilio sacerdotum: vt pa-
 ret apud Matthæum. *Agrum de mercede iniquitatis. Quam ipse-*
met professus est: Peccaui, tradens sanguinem iustum. Et suspen-
sus, à semetipso. Crepuit medius, & diffusa sunt omnia viscera eius. Vt
intelligas quòd vere & proprie crepuit medius, effusionem vi-
scerum explicauit. Et notum factum est omnibus habitantibus Hieru-
salem. Diuulgatum hoc factum describitur: vt poena tanti
 sceleris diuino iudicio publicata intelligatur. *Ita vt appella-*
retur ager ille lingua eorum Acheldemach, pro, Chacaldemah.
 Corrupta siquidem est hæc Hebraica dictio, plus apud Lati-
 nos quam Græcos. *Hoc est, ager sanguinis.* Tam Petrus qui lo-
 quitur, quam discipuli quos alloquitur, Galilæi erant: & pro-
 pterea de vernacula lingua habitantium Hierusalem loquitur
 tanquam de alieno idiomate, vnde & in sequenti capitulo non
 solum Cretes & Arabes, sed etiam Iudæi subscribunt se audisse
 Galilæos loquentes eorum lingua. Quemadmodum enim in
 Italia, alia quodammodo lingua est Etruscorum, alia Lombardorum,
 & cæterorum, ita inter ipsos Hebræos alia quodammodo

do erat lingua Hierosolymitarum ac Iudæorum, & alia Galilæorum. ¶ **¶** Lucæ tamen sunt verba illa interpretatiua, hoc est, ager sanguinis. Græca siquidem lingua interpretationem interposuit dictionis Hebræicæ iuxta vulgare Hierosolymitanum. *Scriptum est enim in libro psalmorum, fiat cōmoratio eorum, pro, eius, deserta, & non sit qui inhabitet in ea.* proculdubio domo seu cōmoratione. *Et episcopatū eius accipiat alter.* Ex duobus psalmis Petrus vniuit hæc verba. Nam prima ex psalmo lxxix. postrema ex psalmo cix. attulit, & in primis mutauit numerum pluralem in singularem, applicando ad vnum Iudam. Nam in psalmo dicitur eorum: Petrus dicit eius. Et quidem si Iudas fuisset in Christi pace mortuus, successores reliquisset Apostolicæ suæ cōmorationis: ac per hoc non fuisset deserta ipso mortuo, sed fuisset, qui habitasset in illa Apostolica domo cœlestis conuersationis: quicūque scilicet imitator eius fuisset. Sed modo facta est deserta cōmoratione illa Apostolica: nec est imitator eius qui habitat in illa. Igitur impleta est desertio: reliquū est vt impleatur subrogatio alterius: & propterea subdit inferendo, *Oportet ergo ex his viris qui nobiscum sunt conuersati in omni tempore quo intrauit & exiuit inter nos dominus Iesus.* Continuum cōuersationem Iesu inter ipsos more Hebræo describit ab ingressu & egressu. *Incipiens à baptismo Ioannis vsque in diem qua assumptus est à nobis.* Non dicit à baptismo Iesu (quoniam Iesus baptizatus in desertum iuit, & circa finem illius anni cœpit discipulos cōgregare: vt patet ex euangelio Ioannis) sed dicit à baptismo Ioannis: quia durante Ioannis baptismo (imò quum esset in summa auctoritate) Iesus incœpit & cōgregare discipulos, & docere, & miracula facere. *Testem resurrectionis eius nobiscum fieri vnum ex istis.* Testes gestorū à Christo innumerabiles erāt: sed testes resurrectionis licet multi fuerint, oportebat tamen vnū ex officio testem subrogari: quoniā in fide resurrectionis pendēt omnia, & numerum à Christo ad hoc electum sed diminutum oportebat iuxta antiquum vaticinium impleri. *Et statuerunt duos: Ioseph qui vocatur Barsabas, qui cognominatus est Iustus: & Mathiam.* Cōmuni consensu in hos duos conuenisse significatur, dicendo & statuerunt. *Et orantes dixerunt.* Bene instructi, ad consulendum dominum recurrunt. *Tu domine qui corda nosti omnium, ostende quem elegeris ex his duobus, vnū accipere locum ministerij huius & apostolatus.* Ministeriū refertur ad testificationē resurrectionis Christi: Apostolatus verò ad dignitatē institutā à Iesu. Ipse enim quum elegeret

elegisset duodecim, appellauit eos apostolos, vt Lucas refert. Ad
 vtrunque siquidem subrogāus erat alter horum. *De quo praua-*
ricatus est Iudas, vt abiret in locum suum. Consecutiue tenetur vt. ex
 prauaricatione enim Iudæ securū est quod abiit in locum suum.
 Suum autem tum quia hætenus occupauerat alienum aposto-
 latus & ministerij locū, tum quia ex propriis meritis dānationis
 locum suum effecit. *Et dederunt sortes eis.* pro, eorum. Duas sortes
 cuique propriam dederunt. De qua autem materia sortes istæ
 constiterint, scriptum non est. *Et cecidit fors super Mathiam.* More
 scripturæ veteris scribit Lucas & cecidit fors. Lege in primo libro
 Reg. c. x. & inuenies talem loquendi modū pluries. Ita quod per
 hoc significatur quod per sortem datā Mathiæ, cognitū est Ma-
 thiam subrogandū in apostolatū Iudæ. Modus autem quo fors
 ista cognita est, non est scriptus. & quia nō est scriptus, intelligē-
 dum est quod fuit cōmunis modus quo fors vnus apparet & nō
 alterius: siue fiat per extractionem schedularū, siue quouis alio
 modo. *Et annumeratus est.* pro, & suffragiis additus, seu coopta-
 tus est, cum vndecim apostolis. Nō dicit Lucas & annumeratus est:
 sed dictione vtitur significante cooptationem, seu pluribus di-
 ctionibus explicando additionem per suffragia. ¶ Nescio autē
 an Lucas hoc subiunxerit, vt explicaret quod postquam cecidit
 fors super Mathiam, suffragiis additus est Mathias ad vndecim
 apostolos. illud tamen scio quod hoc subiunxit tum ad differen-
 tiam vndecim apostolorū, tum præcipue ad differentiam Pauli
 apostoli, de quo diffusius scripturum se sciebat. Explicauit siqui-
 dem per hoc quod totum negotiū electionis Mathiæ innixum
 est suffragiis. ita quod vndecim apostoli fuerunt apostoli, nō per
 suffragia, sed per electionē solius Iesu Christi: & similiter Pau-
 lus postea factus est apostolus non per suffragia, sed à solo Iesu
 Christo. Mathias autem apostolatū cōsecutus est per suffragia.

CAPVT II.

ET quum compleretur, pro, compleretur, dies Pentecostes. Est e-
 nim dies numeri singularis. Et est sermo de die quinquage-
 simo. ¶ Et si miraris dici, & quum cōpleretur dies (eo quod de-
 buisset dici, & quum inciperet dies: nam mane illius diei res ge-
 sta scribitur) scito quod apud Hebræos dies incipiebat à prima no-
 ctis hora: ac per hoc res gesta mane tertia, recte describi-
 tur, quum compleretur dies. quoniam diuiso die apud Hebræos
 in duas partes (videlicet à vespera vsque mane, & à mane vsque
 ad vesperam) secunda diei pars iam tertiam agebat horam: ac
 per

per hoc nō incipiebat, sed complebatur tunc dies ille. Et est sermo de quinquagesimo die à resurrectione Christi. *Erant omnes pariter. pro, vnanimiter, in eodem loco.* Erant omnes, quorum superius meminit, & vnanimiter: vt hinc dispositionem eorū ad recipiendum spiritum sanctū intelligamus. & simul: vt animo & corpore vnitos significaret. *Et factus est repente de cælo sonus.* Quū audis de cælo, non sis ita rudis vt intelligas sonitum inchoatum in cælo: sed sonitus factus est ibi tanquam si de cælo fieret. præ se ferebat enim sensibiliber repentina illius soni effectio descensum illius soni de cælo: sicut verè à causa in cælis habitante fiebat. *Tanquam adueniētis spiritus. pro, flatus, vehemētis.* Qualitatem sonitus facti describit ad similitudinem flatus vehemētis aduenientis ex concitato impetu: vt manifeste videmus in vento impetu concitato. Dederat Iesus post resurrectionē discipulis spiritum sanctum in specie flatus. vnde & modo speciem quoque flatus apparere facit. Et intellige hæc ad sensum apparuisse, ita q̄ sonitus auribus perceptus est: & adueniens flatus oculis, & etiā tactu sensatus est. *Et repleuit totam domum vbi erant sedentes.* Non horreo sessionem corporalem: quum nihil indecens inducat, & quòd repleuerit vniuersum illud cœnaculum, ad hoc fuit vt ab vniuersis etiam tactu perciperetur. *Et apparuerunt. pro, & conspectæ sunt. illis dispersit a lingua tanquam ignis.* Casus genitiui est ignis. Et significat diuisas linguas fuisse forma ignis. Nec fuit verus ignis, sed tanquam ignis, sed similitudo ignis in illis linguis. Et similiter nō fuit verus ventus seu flatus qui ex vaporibus seu exhalationibus cōstituitur: sed fuit similitudo eius. Ita q̄ omnium quæ hic apparuerunt, solus sonitus fuit vere sonus: reliqua autem fuerunt similitudines. Vnde & Lucas dicit, tanquam aduenientis flatus, & similiter tanquam ignis. *Seditq̄ super singulos eorum.* Quia nullū adhuc nominauit, nisi sonitum & ignem, & de sonitu dixit q̄ repleuit totam domū vbi erant, restat vt de igne intelligamus, & sedit super singulos eorum. Ita quòd per singulos eorum quieuit species ignis in forma linguæ. Et hic finitur descriptio eorum quæ apparuerunt, effectus autē subiusgitur. *Et repleti sunt omnes spiritu sancto.* Ecce effectus internus, q̄ pleni sunt secundum animam spiritu sancto. nulla pars animæ remansit carens spiritu sancto: sed intellectus, voluntas, & appetitus pleni sunt spiritu sancto. *Et ceperunt loqui varijs, pro, alijs, linguis.* Ex plenitudine interna erupit exterius in officio linguæ. *Prouit spiritus sanctus. Superfluit sanctus. Dabat eloqui illis*

illis. Ne quis quæreret cur iste tali lingua modo & modo alia & iterum alia loqueretur, præueniendo dicit quod loquebantur aliis linguis, prout spiritus dabat illis loqui. In quo etiam materiam loquelæ descriptam intellige. Cœperunt scilicet loqui aliis linguis, non vana: sed quæ spiritus sanctus suggerebat illis. Considera iuxta duas species apparentium duos effectus. nam iuxta sonitum tanquam aduenientis flatus vehementis, repleti sunt omnes spiritu sancto: & iuxta conspectas linguas igneas, cœperunt loqui aliis linguis, &c. *Erant autem in Hierusalem habitantes, non hospitantes. Iudei. Vilitato vocabulo Iudæos Israelitas appellat. Viri religiosi.* vt digni fide & affectu religionis concurrentes describantur. *Ex omni natione qua sub celo est.* pro, earum quæ sub celo sunt. Dispersi siquidem fuerunt Israelitæ multis vicibus & in captiuitatē redacti, & in tam longo tempore adeo vagati sunt, vt omnes penetrarent nationes mundi, aliis in hanc, aliis in illam nationem euntibus. & propterea Lucas dicit quod isti erant quidem Iudæi, sed ex diuersis nationibus: ita quod ex qualibet natione erat tunc aliquis Iudæus habitans in Hierusalem. *Facta autem hac voce conuenit multitudo.* Non dicit facta autē hoc sonitu, sed facta autē hac voce: quam descripsit aliis & aliis linguis. Conuenit spiritu sancto potius impellente quàm facta voce. idem enim spiritus qui prouidit, vt tunc essent Iudæi viri religiosi ex omni natione habitantes in Hierusalem. prouidit etiam vt conuenirent facta hac voce. *Et mente confusa est.* Superfluit mente. Et est sermo de confusione non erubescentiæ, sed ignote nouitatis repentina. *Quoniam audiebat vnusquisque lingua sua illos loquentes.* Tam ex textu superiore (cœperunt loqui aliis linguis) quàm ex hoc loquentes lingua vnus cuiusque, soluitur quæstio illa antiqua: an apostolus loqueretur vna lingua quæ intelligatur ab vnoquoque aliarum linguarum, an vnusquisque loqueretur propria cuiusque lingua, nunc hac, nunc illa. Vterque enim textus clare affirmat hanc secundam partē: dicendo quod loquebantur aliis linguis, & quod vnusquisque aliarum linguarum audiebat illos loquentes propria cuiusque lingua. Clare siquidē significatur miraculum in diuersitate locutionis, non in diuersitate auditionis. Nam quod conuenientes extranei audirent & agnoscerent loquentes Apostolos vnus cuiusque propriam linguam, nullum fuit miraculum: sed quod Apostoli loquerentur propriam vnus cuiusque conuenientium linguam, hoc fuit nouum spiritus sancti miraculum. *Stupebant autem omnes & mirabantur,*
dicens

ſcientes. Deest, alius alij. nonne ecce omnes isti qui loquuntur Galilæi
 sunt? & quomodo nos audiuimus, pro, audimus, vnusquisque linguam
 nostram in qua nati sumus? Quod dicitur linguam nostram, Græ-
 ce est propria lingua, & subauditur eos loquētes. Parthi, & Me-
 di, & Elamitæ. Parthi dicuntur quidam Assyrij originem regni à
 Scythis sortiti: Elamitæ verò Persæ, ab Elam filio Sem nomina-
 ti. Et qui habitant. pro, & qui habitamus. Subscriptio enim est in
 prima persona. Mesopotamiam, Iudæam, & Cappadociã, Pontum &
 Asiam, Phrygiam & Pamphiliam, Aegyptum & partes Libyæ quæ
 est circa Cyrenem, & aduenæ Romani. ad differentiam Romanorū
 Iudæorum qui non erant aduenæ, sed ciues Hierosolymitani.
 Erant enim multi Iudæi ciues Romani, qui nunquam fuerant
 Romæ: vt patet de Paulo. Et ad differentiam istorum dicitur &
 aduenæ Romani: significando Iudæos qui erant nati Romæ, &
 habitabant Hierosolymis tanquam aduenæ. Dixerant enim, in
 qua nati sumus. *Iudæi quoque.* Nisi in modo saltem loquendi
 fuisset differētia inter Iudæos, hoc est, eos qui erant de tribu Iu-
 da, & habitatores Iudææ qui ex diuersis erant tribubus, non di-
 stinxisset Lucas inter habitatores Iudææ & Iudæos. Et dixit hoc,
 vt intelligeremus q̄ spiritus sanctus nō solum diuersa totaliter
 idiomata, sed etiam diuersos accentus modosque proprios lo-
 quendi, etiam sub eadē lingua tribuebat apostolis. propter hanc
 enim rationem distinxit inter Iudæos & habitantes Iudæam.
 Et profelyti Cretes & Arabes. Non est certæ nationis nomen Pro-
 felytus: sed significat aduentitium quemlibet ad iugum legis
 Mosaicæ, ex quacunque veniret. Vnde incertæ restant nationes
 Profelytorum qui subscripserunt: nisi quis arctaret ad Cretes &
 Arabes. & non nisi profelyti Cretes & Arabes subscribentes
 narrentur: reliquarum verò nationum qui subscripserunt fue-
 rint Israelitæ secundum originem: & ideo in calce omnium, nar-
 rati Cretes & Arabes sint. *Audiuimus.* pro, audimus, eos loquentes
 nostris linguis magnaſia dei. Hæc est subscriptio preſenſarum
 nationum. Si miraris præmiſiſſe Lucam Hierosolymis ex omni
 natione habitantes tunc fuiſſe, & tamen nō omnium nationum
 mentionem feciſſe in hac ſubſcriptione: ceſſabit admiratio, in-
 telligendo q̄ licet ex omni natione eſſent in Hieruſalem, non
 tamen ex omni natione ſubſcripserunt aliqui, ſed ex his tantum
 nominatis: ſicut nec oēs q̄ cōuenerunt cōuerſi ſunt, vt clarè ſub-
 iungitur: *Stupebant autem omnes.* Primum ſtuporem deſcripſit
 relatiue ad loquentes tam variis linguis: huius autem ſecundi
 ſtupo

stuporis materia fuit effectus ignotus. Stuebāt enim nesciētes quorsum tenderet hoc prodigiū. Vnde & subditur, *Et mirabantur adinuicem, dicētes, quidnam vult hoc esse?* Dicitio interpretata mirabantur, vt nonnulli putant, sonat hæsitationē. ita q̄ legēdum esset & hæsitabant. Sed parui refert. nā & qui admiratur hæsitat. *Alij autē irridentes dicebant quia. pro, quod, musto pleni sunt. pro, impleri sunt, isti.* Vbi etiā manifeste vides non oēs qui conuenerūt subscripsisse. Et mustū posuit pro vino. *Sans autem Petrus cū undecim eleuauit vocem suam, & locutus est eis.* Semper Petrus inuenitur primus. *Viri Iudæi.* Sicut superius Lucas dixit, erant autem in Hierusalem habitantes Iudæi (hoc est Hebræi) ita & modo Petrus dicit, viri Iudæi, ad differentiam Gentilium. Sicut & Pilatus dixit, nunquid Iudæus ego sum. *Et qui habitatis Hierusalem vniuersi.* Conuenerant siquidē non solum habitantes, sed hospitates in Hierusalē. Et propterea prius in genere dixit viri Iudæi, vt cōprehenderet etiā hospitates: deinde in specie dicit, & qui habitatis Hierusalem vniuersi. Fuisse autem tūc multitudinem hospitem ibidem solennitas Pentecostes legalis præ se fert. *Hoc vobis notum sit, & auribus percipite verba mea. Non enim sicut vos existimatis, hi cbr̄i sunt (quum sit hora dici tertia) sed hoc est quod dictum est per prophetam Iohel. cap. 2. Et erit in nouissimis diebus dicit dominus.* Exponendo Lucas addidit dicit dominus. Et vbi in Iohel legitur post hęc, exposuit in nouissimis diebus: nouissimos dies, tempus noui testamenti esse declarans. *Effundam. non dabo, sed velut effundendo largissime dabo. De spiritu meo super omnem carnem. non Iudæorum tantum. Et prophetabunt filij vestri & filia vestra: & iuuenes vestri visiones videbunt, & seniores vestri somnia somniant.* Spiritum sanctum non solum vigilando, sed etiam dormiēdo accipiendū significat. De somnis enim diuinitus immisus est sermo: qualia in euangelio legimus Ioseph sp̄sum beatæ virginis habuisse. *Et quidem super seruos meos & super ancillas meas in diebus illis effundam de spiritu meo. Et prophetabunt.* Lucas addidit hoc secundo loco & prophetabunt, repetendo verbū Iohelis. *Et dabo prodigia in celo sursum, & signa in terra deorsum, sanguinem & ignem & vaporem fumi.* Tres dictiones addidit Lucas, ad maiore explicationē: sursum, signa, deorsum. In propheta enim habetur dabo prodigia in celo, & in terra sanguinē & ignem & vapore fumi. Lucas autem declarauit sanguinē, ignem, & vapore fumi esse signa in terra danda. Prodigia autem in celo, explicantur subiungendo, *Sol conuertetur in tenebras, & luna in sanguinem.*

antequam veniet dies domini magnus & manifestus. Et erit. Hic debet fieri punctus. Omnis quicumque inuocauerit nomen domini saluus erit. Prima pars huius prophetiæ ad primū Christi aduentū quo post resurrectionē misit spiritum sanctū spectat, vt Petrus Apostolus exponit: media autē pars ad secundum Christi aduentū spectat. Vnde & in Hebræo dicitur: antequam veniet dies domini magnus & horribilis. Hæc autem vltima pars ad statum noui testamenti spectat: vt Paulus Apostolus explicauit ad Ro. 10. In hoc enim statu non est distinctio Iudei & Gentilis, sed omnis quicumque inuocauerit nomen domini, saluus erit. *Viri Israelitæ audite verba hæc. Iesum Nazarenū, virū approbatū à deo in vobis virtutibus. pro, potētis. Est enim sermo de potētis faciendi miracula. Et prodigijs & signis qua fecit deus per illū in medio vestri (sicut & ipsi scitis) hunc definito consilio & præscientia dei traditū. Decest, quū accepissetis. Refert Petrus rem gestam: & quòd populus non fuit causa q̄ Iesus traditus fuerit à Iuda pontificibus, nec à pontificibus Pilato: sed quòd populus quum accepit Iesum iam traditū interfecit Iesum, &c. Et quòd Iesus traditus est tā à Iuda principibus sacerdotū, quā ab illis Pilato, præscientia & consilio dei, filius quidē hominis vadit sicut scriptū est de illo. Et dixit hoc, ne populus horreret Messiam crucifixum. Per manus iniquorum affigentes. pro, affigentes, proculdubio cruci. Interemistis. Non enim propriis manibus Iudæi occiderant Iesum, sed per manus gentilium: quos appellat iniquos. Quem deus suscitauit solutis doloribus inferni. pro, solutis doloribus mortis: iuxta quod, pro, quatenus, impossibile erat teneri illū ab eo. pro, ab ea. Refertur enim ad mortem. Dolores mortis soluti sunt, pœnalitates animæ separatæ. Et dicit pluraliter doloribus mortis, eo quòd plures pœnalitates sufferebat anima Christi separata à corpore. Ipsum enim esse separatū à corpore, pœnalitas quædam est animæ: locus quoque inferni nōnulla pœnalitas erat, & vtrunq; mortē consecutū fuerat. *Dauid enim dicit in eum. Psal. decimosexto. In eum, hoc est, in persona eius. Probat impossibilitatem ex prophetia Dauidis: quia impossibile est non impleri scripturam. Prouidentiam dominum in conspectu meo semper. Continuum Iesu meritum per hoc significatur. Quoniam à dextris est mihi ne commoueat. Ratiō continui meriti redditur ex hoc, quòd deus erat fouens Iesum hominem à dextris: hoc est, ad spiritualia quæq; ne quo ad minimū quid commoueretur passione aliqua aut surreptione, & similiter vt nulla contumelia nullòque tormento cōmouere-**

gur. *Propter hoc.* quòd à dextris est mihi, *Latatum est cor meum.*
 delectatione etiam comprehensorum. *Et exultauit lingua mea.*
 Nam in euangelio exultauit spiritu & dixit, *Pater confiteor*
tibi quia abscondisti hæc, &c, Insuper & caro mea. mortua. *Re-*
quiescet, sepulta. *In spe.* celeris resurrectionis. *In spe* autem non
 carnis, sed mea. Ratio autem huius spei explicatur ab effectu
 certo. *Quoniam non derelinques animam meam in inferno.* ultra tri-
 duum. *Nec dabis sanctum tuum.* meipsum. *Videre.* hoc est ex-
 periri. *Corruptionem.* corporis in putredinem & vermes. Mo-
 dus autem quo neutrum efficit, est: *Notas mihi fecisti vias vite.*
 Ratione certitudinis præterito vitur pro futuro. *Notas mihi*
notitia experientia, fecisti vias vite, immortalis nulli antea no-
 tas. Nullus enim ante Christum resurrexit ad immortalem vi-
 tam. Et ideo singulariter dicit: *notas mihi fecisti vias vite,* im-
 mortalis. Et dicit numero plurali vias, alludens ad vias tum ani-
 mæ tum corporis ad vitam immortalis hominis compositi ex
 anima & corpore. *Replebis me iucunditate cum facie tua.* Non so-
 lum vitam immortalem, sed plenitudinem iucunditatis dabis,
 in qua omnes partes corporis gloriosi comprehenduntur. Et
 hæc cum facie tua, sine cuius præsentia nulla esset felicitas. *Vi-*
si fratres liceat audenter dicere. pro, quomodo liceat libere loqui, *ad vos*
de patriarcha Dauid quoniã defunctus est, pro, quòd defunctus est,
& sepultus est: & sepulchrum eius est apud nos vsque in hodiernum diem.
 Argumentatur Petrus ex illis verbis non dabis sanctum tuum
 videre corruptionem, quòd hæc sunt dicta à Dauide non de se-
 ipso (quia ipse iam tanto tempore fuit mortuus & sepultus: ac
 per hoc corpus eius vidit corruptionem) sed de Messia filio
 Dauid. *Propheta igitur quum esset, & sciret quod iureiurando iuraf-*
set illi deus de fructu lumbi eius. In aliquibus Græcis codicibus
 apponuntur hæc verba, quantum ad carnem surrecturum Chri-
 stum, sed adiecticia videntur. *Sedere super sedem eius prouidens.*
 pro, præuidens, *locutus est de resurrectione Christi,* quia neque de-
 relictus est in inferno. pro, quòd non derelicta est in inferno ani-
 ma eius, neque caro eius vidit corruptionem. Argumentatio Petri
 satis clara est. Et de iureiurando hoc constat in Psalmis. *Hunc*
Iesum resuscitauit deus. Hactenus dixerat de resurrectione Chri-
 sti primi, id est Messia: modo explicat in indiuiduo quis est
 Christus, dicendo hunc Iesum, *Cujus nos testes sumus.* *Dextera*
igitur dei exaltatus, & promissione spiritus sancti accepta à patre, effu-
dit hunc quem. pro, hoc quod, *vos videtis & audistis.* Ab effectu
 quem

quem illi videbant & audiebant, manifestat Christum Davidis filium esse Iesum. Videbant enim eos Galilæos loquentes tot linguis, & audiebant simul intelligēdo voces eorum vnusquisque secundum propriam linguam. *Non enim David ascendit in celos: Dixit autē ipse: dixit dominus domino meo, sede à dextris meis: donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* Quia dixerat dextera igitur dei exaltatus, &c. nec in autoritate Psalmi prius allata sit clara mentio de ascensione in cœlum, ideo eadem argumentandi ratione (scilicet quia non de seipso, sed de Messia loquitur) affert alteram auctoritatem pluries expositam.

Certissime sciat ergo omnis domus Israel quia dominum eum & Christum fecit deus hunc Iesum quem vos crucifixistis. Dicendo Christū, dicit mesiam, dicēdo dominum, explicat dominium vnusquorum collatum Christo secundum quod homo. Vnde & ipse dixit post resurrectionē suam: data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra. De Iesu enim homine qui crucifixus est & resurrexit, Petrus loquitur: aperiendo eis quōd non expectent amplius Mesiam, quia Iesus constitutus est à deo Messias & dominus vniuersorum: expectabant siquidem Iudei Mesiam vniuersorum dominum. *Hiis autem auditis compuncti sunt corde: & dixerunt ad Petrum & ad reliquos Apostolos. Quid faciemus viri fratres? Petrus autem ad illos: Pœnitentiam inquit agite, pro, pœniteat vos, & baptizetur vnusquisque vestrum.* Nomine pœnitentiæ antecedentis necessario baptismum in adultis, sola detestatio peccatorum præteritorum intelligitur: baptismus enim supplet reliqua necessaria ad remissionem peccatorum. *In nomine Iesu Christi.* Hinc apparet idem esse baptizari in nomine Iesu Christi, & in nomine patris & filij & spiritus sancti. Apostoli siquidem quibus mandatum erat à Christo baptizare in nomine patris & filij & spiritus sancti, non mutassent substantialem formam baptismi (vt aliud docerent & aliud facerent) si alia esset forma hæc & illa. Licet enim diuersæ sint quo ad verba, sunt tamen eadem quo ad significatum. *In remissionem peccatorum vestrorum.* Superfluit vestrorum. Et dicit hæc ad differentiam baptismi Ioannis: qui nec in nomine Iesu Christi quo ad formam, nec in remissionem peccatorum quo ad efficaciam celebratus fuerat: quo baptismate populus audiens Petrum, fuerat baptizatus: vt ex euangelio colligitur. *Et accipietis donum spiritus sancti.* Non explicat quale donum, eo quōd diuersis diuersa dona spiritus sanctus distribuebat: vt patet ex

epistolis Pauli. Accipietis autē post baptismum per manus impositionē, quanuis deus quandoque præueniēdo dederit: vt inferius patet in Cornelio Centurione. *Vobis enim est repromissio. Deest facta, & filijs vestris, & omnibus qui longe sunt, quoscunque aduocauerit dominus deus noster. Alijs etiā verbis plurimis testificatus est, & exhortabatur eos dicēs: saluamini à generantibus ista praua. Qui ergo receperūt. Deest, libēter, sermonē eius, baptizati sunt, & apposita sunt in die illa anima circiter tria millia. pro, ci, ceter ter mille. Erāt autē perseverantes in doctrina Apostolorum & cōmunicatione fractionis panis. Legendum est: Et fractione panis & orationibus. Ita quod nō tria, sed quatuor explicantur, scilicet in doctrina, in cōmunicatione, in fractione panis, & orationibus. ¶ Commendat tria milia hominū conuersorum die illa, de perseverantia: ne putetur ex leuitate quadā processisse eorum conuersionem, aut inconstantia non perseverasse. Cōmendat autem eorum perseverantiam in quatuor, primo in doctrina Apostolorum, ad refectionem intellectus: secundo in cōmunicatione rerum & officiorum mutui obsequij: quæ cōmunicatio manifestus est effectus internæ charitatis & constantiæ. Tertio in fractione panis: hoc est, in distributione cibi, cōmunicatio redigebat propria in commune: fractio autem panis commune distribuebat singulis. Quarto in orationibus, ad refectionem affectus: petēdo perseverantiam in his omnibus. *Fiebat autem omni anime timor.* Optimus tutor animorum ad perseverandū in prædictis, datus est à deo timor omni animæ conuersæ ad ipsum. *Multa quoque prodigia & signa per Apostolos in Hierusalem fiebant.* Superfluit in Hierusalem. Superfluunt & sex dictiones sequentes: *Et metus magnus erat in vniuersis.* Nescitur quis hoc addidit. Alter tutor describitur in miraculis. Ille quidem internus, iste autem externus tutor erat perseverantiæ. *Omnes etiam, pro, autem, qui credebant erant pariter, pro, simul.* Extendit Lucas commendationem trium millium ad omnes credētes. Erant enim multi in Hierusalem credentes in Christum (vt patet de Nicodēmo & Ioseph ab Arimathia) qui non fuerant cum turba cōueniente: sicut nec fuerant cū turba clamante crucifige. Et rationabile est, quod multi alij Hierosolymis erant, qui fuerant saltē occulti Christi discipuli. Et ad comprehendendum omnes Lucas dicit, omnes autē qui credebant erant simul, animo, conuersatione, & loco quādo oportebat. *Et habebant omnia communia.* quod erat magnæ perfectionis effectus. *Possessionesque & substantias vendebant.* quod maioris*

maioris erat perfectionis. *Et dividebant illa omnibus prout cuique opus erat.* Non vt qui plus dedisset plus haberet, non vt cuique honorabilius erat, sed prout cuique opus erat. Optima distributionis forma: sed paruo durauit tempore. ¶ Aduerte in hac vita communi duo. Alterum quod nisi Christus hanc instituisset, non dixisset Lucas primum hanc vitam introducere, erant autem perseuerantes. Alterum est, quod nulla fit mentio de voto paupertatis: sed tantummodo, quod erant illis omnia communia, quod vendebant possessiones & substantias, &c. Nec dicitur, quod vendiderint domos in quibus habitabant: sed inter omnia eis communia etiam domus intelligendæ sunt communes. *Quotidie quoque perdurantes vnanimiter in templo, & cantantes circa domos.* pro, per singulas domos, panem, sumebat, cibum. Quod dicitur sumebant cibum, non circunloquitur comedebant: sed significat quod ab alio accipiebant cibum. Et significatur per hoc, quod per singulas domos familiarum conuersarum ad Christum, fiebat distributio panis: conuenientibus istis ad istam, & illis ad illam domum, ita quod accipiebant cibum sibi datum. Modus enim expheatur quo fiebat distributio cibi tantæ multitudini in diuersis habitaculis. *Cum exultatione & simplicitate cordis collaudantes deum & habentes gratiam ad omnem plebem.* Dominus autem augethat, pro, addebat, qui salui fiebant quotidie. Deest, ecclesiæ. Et quod in Latinis codicibus habetur in idipsum (pro simul) principium est sequentis sententiæ.

CAPVT III.

In idipsum Petrus autem, pro, simul autem Petrus, & Ioannes ascendebant in templum. Et dicit simul, non tamen ad significandum quod non separatim ascendebant (quoniam sine hoc aduerbio fuisset sic intellectum) sed potius ad significandum identitatem seu continuitatem temporis quo ascendebant isti & quo gesta sunt præarrata. Ac si dictum fuisset, per idem autem tempus Petrus & Ioannes ascendebant, &c. *Ad horam orationis nonam.* Hinc apparet paternis traditionibus statutam esse horam orationis nonam: quæ ex lege Moyse non fuit decreta. *Et quidam vir qui erat claudus ex utero matris suæ, ambulabatur, quem ponebant quotidie ad portam templi quæ dicitur speciosa, vt peteret elemosinam ab introeuntibus in templum.* Is qui uisus fuisset Petrum & Ioannem incipientes introire in templum, rogabat: vt ei elemosinam acciperet. Intusus autem in eum Petrus cunctis Ioan-

ue, dixit, respice in nos. At ille intendebat in eos sperans se aliquid ac-
 cepturum ab eis. Petrus autem dixit, Argentum & aurum non est mi-
 hi: quod autem habeo hoc tibi do. in nomine Iesu Christi Nazareni sur-
 ge & ambula. Et apprehensa manu eius dextera alleuauit eum.
 Et protinus consolidatae sunt bases eius & plantae. Et exiliens stetit &
 ambulabat: & intrauit cum illis in templum, ambulans & exiliens. pro,
 ambulans & saliens, & laudans deum. Et vidit omnis populus eum
 ambulantem & laudantem deum. Cognoscebant autem illum, quoniam
 ipse erat qui ad elemosynam sedebat ad Speciosam portam templi. & im-
 pletis sunt stupore & ecstasi in eo quod contigerat illi. Ad significan-
 dam magnitudinem admirationis duas passiones animi appo-
 suit. Stuporem quidem magnitudinem admirationis signifi-
 cat: & ecstasim effectum eius. hoc est, fere alienationem à
 seipsis. Quum tenerent autem Petrum & Ioannem. pro, quum ten-
 eret autem is qui sanatus fuerat claudus Petrum & Ioannem.
 Significatur quod ille qui sanatus fuerat, tenebat Petrum &
 Ioannem ad ostendendum eos populo quod ipsi curassent eum.
 Cucurrit omnis populus ad eos ad porticum, quae appellatur Salo-
 minis, stupentes. Videns autem Petrus. Participium praeteriti
 temporis est: sed quia illo caremus, interpretes vsus est praesen-
 tis, sed parui refert. Respondit ad populum. Viri Israelitae quid mi-
 ramini in hoc, aut nos quid intuemini, quasi nostra virtute aut pietate,
 pro, quasi propria potentia aut religione, fecerimus hunc ambu-
 lare? Excludit tum propriam potentiam: quia potentia Iesu
 Christi non ipsorum propria, tum propriam religionem: quia re-
 ligione communi qua colitur deus Abraham, Isaac & Iacob hoc
 miraculum fecerat. Deus Abraham, & deus Isaac, & deus Iacob,
 deus patrum nostrorum glorificauit filium suum Iesum, quem vos qui-
 dem tradidistis & negastis ante faciem Pilati, iudicante illo dimitti,
 Dictio interpretata iudicante, est praeteriti temporis. potuisset
 transferri quum iudicasset ille. Vos autem sanctum & iustum ne-
 gastis: & petistis virum homicidam donari vobis, autorem vero vitae
 interfecistis. quem deus suscitauit à mortuis: cuius nos testes sumus.
 Et in fide nominis eius. scilicet Iesu. Hunc, quem vos videtis, &
 nostis, à claudicatione sanatum. Confirmauit nomen eius. pro, con-
 solidauit nomen eius, scilicet Iesu. Et est nominariui casus no-
 men. Et est sensus quod nomen Iesu consolidauerit illum
 claudum, testantur verba, quibus vsus est Petrus: in nomine Ie-
 su Nazareni surge & ambula. Quod autem ipsum non conso-
 lidaue

hauerit huius ratione nominis, sed ratione fidel in ipso nomi-
 ne Iesu, vult Petrus quod intelligant, vt fidem habeant in nomi-
 natione Iesu. *Et fides quæ per eum est, dedit integram sanitatem istam.*
 pro, dedit illi integritatem istam, qua ambulat rectus & salus.
In conspectu omnium restruit. Et nunc fratres scio quia per ignorantiam fecistis sicut & principes vestri. Non est sensus, per ignorantiam fecistis, sicut & principes vestri per ignorantiam fecerunt: sed quod per ignorantiam fecistis, imitando principes vestros. Excusat liquidem populum, quod ignoranter imitati sunt suos principes, qui ex industria procurauerunt mortem Iesu. *Deus autem qui prænuuntiauit.* pro, deus autem qui prænuuntiauit per os omnium suorum prophetarum. Per os dicit, ad significandum quod tanquam vno ore locuti sunt omnes prophete. *Pati Christum suum, impleuit sic.* Relatiuum quæ, refertur ad verbum pati. Est enim ordo literæ, deus autem quæ pati Christum suum prænuuntiauit per os omnium suorum prophetarum, impleuit sic. *Panitemini igitur.* pro, pœniteat vos igitur, & conuertimini, vt deleantur peccata vestra: vt quum venerint tempora refrigerij à conspectu domini, & miserit eum qui predicatus est vobis Iesus Christum. Per lege prudens lector totum quod sequitur: & nullam inuenies particulam quæ subiungatur huic subiunctiuo, vt quum venerint tempora refrigerij & miserit, & cætera. Vnde suspensa seu mutila est sententia, vt opus sit aliquid subintelligere: puta salui sitis: vt salui sitis cum venerint tempora refrigerij à conspectu domini. ¶ Et appellat tempus iudicij tempora refrigerij, refrigerij autem à facie domini prouenientis: erit enim facies Christi ratio summi refrigerij bonis. *Quem oportet quidem cælum suscipere: sive in tempora restitutionis omnium quæ locutus est deus per os sanctorum suorum à seculo prophetarum.* Ambigua est constructio: an significetur quod Iesus interim suscipit cælum, an quod cælum suscipit Iesum. Vterque tamen sensus verus est: quoniam vsque ad diem iudicij oportet quod cælum suscipiat Iesum velut locus locatum, & quod Iesus suscipiat cælum tanquam in quo regnet: regnat enim interim in cælis, qui postea regnabit in omnibus. *Moses quidem dixit, quoniam prophetam suscipiet vobis dominus deus vester de fratribus vestris.* Non asseritur Moyses in testimonium secundi aduentus Iesu Christi: sed in testimonium aduentus primi, qui fuit initium & meritum secundi. Et scribitur hoc testimonium Deutero. 18. *Tanquam me, ipsum.* Diuidenda sunt pronomina: & pronomem me, iungendum est cum antecede-

dentibus, prophetam suscitabit tanquam me: hoc est, mei similem. pronomen verò ipsum, iungendum est cum sequentibus. *Ipsam audietis iuxta omnia quaecunque locutus fuerit vobis. Erit autē.* Hic fac punctum: quoniam completur sententia Hebræo more, erit, seu erit autē. Subauditur enim hoc quod subiungitur, *Omnis anima qua non audierit prophetam illum, exterminabitur de plebe. Et omnes.* Decet coniunctio. Legendum est: *Sed & omnes propheta. Dixerat, Moyses quidem, accumulatur, sed & omnes propheta. A Samuele & deinceps qui locuti sunt, annuntiauerunt dies istos. Vos estis filij prophetarum, & testamenti quod disposuit deus ad patres vestros.* pro, nostros. Erant enim Petrus & Ioannes etiam Hebræi. *Dicēs ad Abraham, & in semine tuo benedicentur omnes familia terre.* Ecce testamentum dispositum patribus & explicatum Abrahæ. Et sumpta sunt hæc verba ex Genesi 22. Disponitur enim quòd in Abrahæ semine (hoc est Christo) benedicentur, benedictione vitæ aternæ, non solum familiae Iudæorum, sed omnes familiae terræ vniuersæ. Vnde & Petrus exponit hæc verba statim de benedictione gratiæ in remissionem peccatorum, subiungendo, *Vobis primum.* ad differentiam gentium quibus postea *Deus suscitans.* Præteriti temporis est suscitans, pro, quum suscitauit filium suum. Nec est sermo de suscitare à mortuis, sed de efficientia ortus. Et est sensus: deus quum fecit exoriri proculdubio in carne. Alludit enim Petrus ad verba Moyfi allegata, prophetam suscitabit vobis dominus deus. & propterea subdit, *Misit eum benedicentem vobis, vt conuertat se vnusquisque à nequitia sua.* Iungit prophetiam Moyfi cum promissione facta Abrahæ: misit enim deus filium suum in carnem ad benedicendum personaliter Iudæis, prædicando, miracula faciendo, & cæt. vt conuerterentur à malitiis suis.

CAPVT IIII.

Loquentibus autem illis ad populum, superuenerunt sacerdotes & magistratus templi, pro dux templi. Nomen est officij præsidens templo, ne quid fieret indecens, aut prophanum: & vt ex nomine conicere licet, præerat non cultui diuino (hoc enim erat pontificis) sed ministeriis & hominibus qui infra atria templi commorabantur. An autem iste esset laicus vel ex tribu Leui, incertum est. *Et Sadducei dolentes quòd docerent populum, & annuntiarent in Iesu resurrectionem ex mortuis, & intecerunt in eos manus, & posuerunt eos in custodiam in crastinum.* Erat autem iam vespera. Multi autem eorum qui audierant verbum, crediderunt. Et fa-

Et no

Etus est numerus virorum quinque millia. Deest circiter. Legendum
 est: numerus virorum circiter quinque millia. Vbi nota multitudine
 augmenti: nam superius (supputatis etiam mulieribus) dixit
 additæ sunt animæ circiter ter mille, tanta autem fuit postea
 augmentatio, vt non supputatis mulieribus essent fere quinque
 millia virorum. Factum est autem in crastinum vt congregarentur
 principes eorum & seniores & scribe in Hierusalem, & Annas prin-
 ceps sacerdotum & Casphas, & Ioannes, & Alexander, & quot quot
 erant de genere sacerdotali, & statuentes eos in medio interrogabant in
 qua virtute, pro, potentia, aut in quo nomine fecistis hoc vos? Tunc
 Petrus repletus spiritu sancto dixit ad eos, Principes populi & seniores
 Israel audite. Si nos hodie diiudicamur in beneficio hominis infirmi,
 pro, homini infirmo. Et particula sequens (scilicet, In quo is sal-
 uus factus est) similiter vt materia examinis legenda est. Benefi-
 cium enim & rationem beneficij Petrus vt materiam examinis
 (tanquam repetens proposita à iudicibus) explicat, dicendo si
 diiudicamur seu examinamur in his duobus. Notum sit omnibus
 vobis & omni plebi Israel quòd in nomine domini nostri Iesu Christi
 Nazareni (quem vos crucifixistis, quem deus suscitauit à mortuis) in hoc
 iste astat coram vobis sanus. Hic est lapis qui reprobatus est à vobis ædifi-
 cantibus, qui factus est in caput anguli. & non est in aliquo alio salus,
 nec enim aliud nomen est sub celo datum hominibus, pro, datum inter
 homines. Iesus enim homo est: & propterea dicit, inter homi-
 nes. In quo oporteat nos saluos fieri. Videntes autem Petri constantiam,
 pro, audaciam, & Ioannis, comperto quòd homines essent sine literis &
 idiotæ. hoc est, plebei. Admirabantur, & cognoscebant, pro, & agno-
 scebant, eos quoniam cum Iesu fuerant. Hominem quoque videntes stam-
 tem cum eis qui curatus fuerat, nihil poterant contradicere, iusserunt au-
 tem eos foras extra concilium secedere: & conferebant adinuicem dicen-
 tes, Quid faciemus hominibus istis? quoniam quidem notum signum fa-
 ctum est, pro, factum esse. Regitur enim tota sententia à sub-
 iuncto verbo manifestum est. Per eos, omnibus habitantibus Hieru-
 salem manifestum est, & non possumus negare. Sed ne amplius diuulgetur
 in populum, comminemur eis. pro, minando minemur illis.
 Hebræorum more exaggerando. Ne ultra loquantur in nomine
 hoc ulli hominum. Et vocantes eos, denuntiauerunt, pro, præceperunt,
 ut omnino loquerentur, neque docerent in nomine Iesu. Petrus verò &
 Ioannes respondentes, dixerunt ad eos, Si iustum est in conspectu dei
 vos potius audire quàm deum iudicare. non enim possumus qua vili-
 mus & audimus vos loqui. At illi comminantes dimiserunt eos, non

inuenientes quomodo punirent eos, propter populum: quia omnes clarifi-
 cabant id quod factum fuerat in eo quod acciderat. pro, glorificabant
 deum in eo quod factum fuerat. Annorum enim erat amplius qua-
 draginta homo in quo factum fuerat signum istud sanitatis. Dimissi an-
 tem venerunt ad suos: & annuntiauerunt eis quanta. pro, quæcūque,
 ad eos principes sacerdotum & seniores dixissent. Qui quum audissent,
 ynanimiter leuauerunt vocem ad deum, & dixerunt, Domine tu. Deest
 deus, qui fecisti cælum & terram, mare & omnia quæ in eis sunt: qui
 spiritu sancto per os patris nostri David pueri tui dixisti. Quatuor lu-
 perfluunt dictiones: spiritu sancto, patris nostri. Quare fremuerūt
 gentes, & populi meditati sunt inania: astiterunt reges terra, & princi-
 pes conuenerunt in vnum aduersus dominum & aduersus Christum
 eius. Initium psalmi secundi citant: quod & exponūt subiungendo,
 Conuenerunt enim vere in ciuitate ista. Superfluit in ciuitate ista.
 Aduersus sanctum puerum. pro, filium, tuum Iesum quem vnixisti. He-
 braeo more loquuntur, regem ab vnctione significantes, quem
 vnixisti, hoc est, Messiam seu Christum fecisti. Herodes & Pontius
 Pilatus. Gesta in passione Christi commemorant exponēdo ver-
 ba psalmi, reges & principes. Vnde & subiungunt, Cum Gentibus
 & populis Israel facere quæ manus tua & consilium tuum decreuerūt,
 pro, decreuerat fieri. Memento quod actio displicuit, passio gra-
 ta fuit. Et nunc domine respice in minas eorum: & da seruis tuis cum
 omni fiducia. pro, audacia loqui verbum tuum in eo quod manum tuam
 extendas. pro, manum tuam extendendo, ad sanitates. pro, ad sana-
 tionem: & signa & prodigia fieri per nomē sancti filij tui Iesu. Et quō
 orassent motus est locus. in lignū sensibile exauditionis. In quo erant
 congregati. Et repleti sunt omnes spiritu sancto. Exterius motus est lo-
 cus: interius repleti sunt spiritu sancto. Durante hac via ad cœle-
 stem patriam quantūcūq; aliquis spiritu sancto repletus prius
 fuerit, semper potest iterū atq; iterum repleti: quoniam prius re-
 pletus fuit iuxta suæ tunc dispositionis capacitatem, & postea
 maioris capacitatis ob meliorem dispositionem effectus iterū
 repletur: & sic deinceps. Vnde nō mireris si prius repleti, modo
 quoq; repleti sunt spiritu sancto. Et loquebantur verbum dei cum fi-
 ducia. pro, audacia. Ecce effectus petitus ab orantibus. Multitudi-
 nis autem credentium erat cor vnum & anima vna. Vnitas cordis si-
 militudinē significat voluntatū deliberatarū: cor enim pro vo-
 luntate ponitur. Vnitas autem animæ similitudinem affectionū
 (prout tamen rationi subduntur) significat: flebant enim cū fletu-
 tibus, & gaudebant cum gaudentibus. Nec quisquam, eorum quæ
 posside

possidebant aliquid suum esse dicebat: sed erant illi omnia cōmunia. Re-
 petendum duxit Lucas meritum communitalis, postquam tam
 aucta erat multitudo credentium: ne putaremus fuisse cōmunia
 apud eos tunc tantum erant pauci. Rursus quoniam non
 omnes vendebant ea quæ possidebant, explicandū duxit q̄ nul-
 lus dicebat suum esse aliquid eorum quæ possidebat. Ac si aper-
 tius dixisset: & quanuis nō omnes venderent quæ possidebant,
 omnes tamen habebant omnia cōmunia. *Et virtute. pro. potentia, magna.* proculdubio ad faciendum miracula. *Reddebant apo-
 stoli testimoniū resurrectionis Iesu Christi domini nostri, & gratia ma-
 gna erat in omnibus illis.* Non solum potentia miraculorum, sed
 etiam magna gratia apud auditores donati erant apostoli oēs.
 Cuius gratiæ effectum subiungit: *Neque enim quisquam egerat
 inter illos.* proculdubio credētes. Cuius effectus media causa cau-
 sata ex magnitudine gratiæ apostolicæ, subiungitur: *Quotquot
 enim possessores agrorum aut domorum erant vendentes.* Anceps est
 sermo: an erāt, iungatur cum possessores: & sit sensus quotquot
 erant possessores vendebant & ponebant pretium, &c. An verbū
 erant, iungatur cum participio vendentes, & non cum nomine
 possessores: & non sit sensus q̄ quotquot habebant agros vende-
 bant illos: sed q̄ quotquot possessores agrorum aut domorum
 vendebant agrum seu domum. *Afferebant pretia eorum quæ ven-
 debant.* pro, vendiderant, & ponebant ad pedes apostolorum. *diuideba-
 tur autem singulis prout cuique opus erat.* Hæc enim fuit ratio quare
 nullus esset eger, quia venditores agrorum & domorum pre-
 tium distribuendū offerebant: ne aliquis mendicaret. Et hic se-
 cundus sensus quadrat subiunctis dictis à Petro Ananiæ: & ideo
 tanquam literalis sensus amplectendus est. *Ioseph, pro, Ioses. au-
 tem qui cognominatus est Barnabas ab apostolis (quod est interpretatum
 filius consolationis) Leuites, Cyprius genere.* Inter possessores agrorū
 qui vendiderunt, meminit Lucas specialiter Barnabæ, cuius no-
 men proprium erat Ioses: sed ab apostolis cognominatus est fi-
 lius consolationis Latine, Hebraicè autem Barnabas. Bar siqui-
 dem est filius, & nabas cōsolationis. Meminit autem istius tum
 propter explicandum illius meritum ex apostolico cognomine:
 tum quoniam inferius iste describitur introducere Paulum ad
 apostolos: & à spiritu sancto segregatur cum Paulo ad prædi-
 candum Gentibus: & alia multa præclara de eo erat scripturus.
*Cum haberet agrum, vendidit eum: & attulit pretium, & posuit ante
 pro, ad, seu iuxta, pedes apostolorum.*

VIr autem quidam nomine Ananias cō Sapphira vxore sua vendidit agrum. pro, possessionem, & fraudauit de pretio agri. Superfluit agri. Conscia vxore sua: & afferens. pro, & allatam. partem quandam. ad pedes apostolorum posuit. Dixit autem Petrus ad Ananiam. Anania cur tentauit. pro, impleuit, Satanas cor tuum mentiri te spiritui sancto? Græcè habetur mentiri te spiritum sanctum, vel quòd Græci sic loquuntur mentior te sicut benefacio te, què admodum nos dicimus mentior tibi, benefacio tibi. Et iuxta hunc sensum interpres transtulit mentiri te spiritui sancto. Vel quòd mentitus est spiritum sanctum: hoc est, simulauit spiritum sanctum. In quem admodum aurum Alchimicum mentitur aurum & hoc pocrita mentitur virum sanctum. Et iuxta hunc sensum Petrus dicit cur impleuit Satanas cor tuum vt mentireris spiritum sanctum, vt simulareris spiritu sancto agente te ponere pretium agri in communi. hoc enim erat directe mentiri spiritum sanctum. vnde & exposit mendacium in fraude pretij subiungendo: *Et fraudare de pretio agri. Nonne manens tibi manebat, & venundatum. pro, venundatus, in tua erat potestate?* Hinc clare apparet quòd non voti necessitate Christiani omnes tunc habebant omnia cōmunia, sed libera perfectione charitatis. Expresse siquidè duo dicuntur Anania, quæ non fuissent vera si Christiani omnes voto obligati fuissent ad cōmunitatem rerum. Primum enim dicitur quòd ager manens tibi manebat: hoc est, antequam vèderetur, tuus erat. Deinde quòd etiam postquam est vèditus, in tua erat potestate illius pretium. Constat siquidem quòd neutrum horum fuisset verum, si obligatus fuisset voto. Et hoc clare quædrat præcedentis capituli textui exposito, quotquot enim possessores agrorum aut domorum vendentes erant, &c. *Quare posuisti in corde tuo hanc rem?* videlicet vt poneres in communi partem pretij pro integro pretio. hæc enim fuit tota peccati ratio. Vnde & subiungitur: *Non es mentitus hominibus, nobis videlicet qui sumus homines. Sed deo. habitanti in nobis. tu irrogasti iniuriam non nobis, hominibus, sed deo in nobis: non æstimando deum in nobis habitantem curam exercere huius communis vitæ tanquam proprium illius aurorem.* Propterea enim dixit non es mentitus hominibus, sed deo. Quod & dupliciter manifestauit Petrus. primo reuelando secretum cordis Ananiae & deinde pœna subsequente. *Audiens autem Ananias hæc verba, cecidit & expirauit. Et factus est tumor magnus super omnes qui audie-*

vunt. Surgentes autem iuvenes amouerunt eum: & offerentes sepelierunt.
 Factum est autem quasi horarum trium spatium: & vxor ipsius ne-
 sciens quod factum fuerat, introiuit. Respondit autem ei Petrus. Salu-
 tanti apostolos mulieri respondit Petrus: Dic mihi mulier si tan-
 ti agrum vendidisti? At illa dixit, etiam tanti. Petrus autē ait ad eam:
 Quid vtiq; conuenit vobis? hoc est, conuenistis vos, tu & vir tuus.
 Tentare spiritum domini? Sciebat enim Petrus vxorem fuisse con-
 sciam fraudis. & propterea dixit, cur conuenistis vos vt tenta-
 retis spiritum domini. Verē experimentum sumere attentabant,
 non intentione, sed facto de spiritu domini habitante in Apo-
 stolis & actore vitæ communis. offerentes enim partem pretij,
 experti sunt spiritum domini in Apostolis cognoscentes. In au-
 dem vtriusque. Ecce pedes eorum qui sepelierunt virum tuum ad iu-
 & offerent te. Conf. sicut cecidit ante pedes eius, & expirauit. Intranses
 autem iuvenes inuenerunt illam mortuam: & extulerunt & sepelierunt
 ad. pro, iuxta, virum suum. Aduerte hic iacta legum in primis
 transgressoribus fuisse vindictis semper cōmendata. Nam & in
 lege veteri primus violator sabbati fuit lapidatus: & primi vio-
 latores aræ (filij scilicet Aaron) fuerunt extincti. & in lege noua
 isti coniuges fuerunt occisi, quia fuerunt primi transgressores.
 Et factus est timor magnus in vniuersa ecclesia: & in omnes qui audie-
 runt hæc. Per manus autem apostolorum fiebant signa & prodigia mul-
 ta in plebe. Repetit Lucas miracula apostolorum, non vt commem-
 moret eadem repetendo: sed vt significet perseuerantiam diui-
 næ potentæ in apostolis ad faciendum miracula. Et adiungit in
 quibus fiebant miracula: videlicet in plebe seu populo, ad diffe-
 rentiam magnatum: vt describat populares fuisse dispositos ad
 fidem Christi: & propterea in ipsis tāquam dispositis fieri mira-
 cula per Apostolos. Et erant vniuersim omnes in porticu Salomonis.
 Ceterorum autem nemo audebat se coniungere illis: sed magnificabat eos
 populus. Propter timorem principum illi qui non credebant. ti-
 mebant conuersari cum Christianis. & quanuis non conuersa-
 rentur cum eis, laudabant tamen eos. Magis autem augebatur cre-
 dentium in domino multitudo virorum ac mulierum, ita vt in plateas
 effererent. pro, exportarent, infirmos, & ponerēt in lectulis ac grabatis.
 In signum maximi augmenti multitudinum virorū ac mulierū
 dicit q̄ exportabāt infirmos in plateas: ad significandū q̄ erant
 tot, vt nec commode possent deferre illos ad apostolos, nec apo-
 stolis vacaret venire ad eos præ multitudine. Vt veniente Petro,
 saltem vmbra illius obumbraret quenquam illorū, & liber arētur omnes

ab infirmitatibus suis. Omnes hæ postremæ sex dictiones sunt ad-
 iectitæ. Concurrerat autem & multitudo vicinarum ciuitatum Hieru-
 salem, afferentes egros & vexatos à spiritibus immundis qui curaban-
 tur omnes. Exurgens autem princeps sacerdotum & omnes qui cum illo
 erant, quæ est hæresis Sadducæorum. De hac Sadducæorum secta in
 euangelii dictum est. Repleti sunt zelo inuidiæ & iræ, inimici si-
 quidem erant resurrectionis & spirituum. Et iniecerunt manus in
 apostolos: & posuerunt eos in custodia publica. Angelus autem domini
 per noctem aperiens ianuas carceris, & educens eos dixit: Ite & stantes
 loquimini in templo plebi omnia verba vita huius, proculdubio Chri-
 stianæ. Qui quum audissent, intrauerunt diluculo in templum & doce-
 bant. ^{Thieniens} autem princeps sacerdotum & qui cum eo erant, non
 in templum, sed ad locum concilij. Conuocauerunt concilium &
 omnes seniores, pro, & ordinem seniorum, filiorum Israel: & mise-
 runt ad carcerem vt adducerentur. Quum autem venissent ministri, &
 apertio carcere. Superfluit apertio carcere. Non inuenissent illos, reuersi
 sunt: & xuerunt, dicentes, Carcerem quidem inuenimus clausum eum omni
 diligentia, & custodes stantes ante ianuas: aperientes autem. Præteriti
 temporis est, pro quum aperuimus autem. Neminem intus inueni-
 mus. Vt autē audierunt hos sermones magistratus templi, pro, dux tem-
 pli. Et desunt dux dictiones. Legendum est: Vt autem audierunt
 hos sermones, & summus sacerdos, & dux templi, & principes sacerdo-
 tum, ambigebant de illi quidnam fieret. Adueniens autem quidam
 nuntianit eis, quia ecce viri quos posuisti in carcere sunt in templo stan-
 tes & docentes populum. Tunc abiit magistratus, pro, dux, cum mini-
 stri: & adduxit illos sine vi, timebant enim populum ne lapidarentur.
 Et quum adduxissent illos, statuerunt in concilio. Et interrogauit eos prin-
 ceps sacerdotum precipiendo, pro, nonne præcepto, præcepimus vobis,
 Hebræo more exaggerat. Ne doceretis in nomine isto? & ecce reple-
 stis Hierusalem doctrina vestra: & vultis inducere super nos sanguinem
 hominis istius. De Iesu est sermo, & execrando sanguinem Iesu,
 timent diuinam vindictam si Iesus Christus crucifixus adoratur
 à populo. Respondens autē Petrus & apostoli dixerunt, Obedire oportet
 deo magis quam hominibus, deus patrum nostrorum suscitauit Iesum
 quem vos interemistis suspendentes in ligno, hunc principem & saluato-
 rem deus exaltauit dextera sua, ad dandam penitentiam Israel, & re-
 missionem peccatorum, & nos sumus testes. Deest, ei. Legendum, est:
 Et nos sumus ei testes horum verborum, & spiritus sanctus, pro, quin &
 spiritus sanctus, quem dedit deus omnibus obediētibus sibi, hoc est, nõ
 tam nos sumus ei testes, quàm ipse spiritus sanctus datus obe-
 dientib

dicentibus illi. *Hæc autem quum audissent, diffecabantur & cogitabāt. pro, & consultabant, interficere illos. Surgens autem quidam in concilio Pharisæus, nomine Gamaliel, legis doctor, honorabilis vniuersæ plebi. Hic Gamaliel dicitur fuisse occultus Christianus ad dissipanda concilia Iudæorum. Iussit foras ad breue homines fieri. pro, iussit foras ad breue apostolos facere. hoc est emittere foras. Dixitq; ad illos: Viri Israëlita, attendite vobis super hominibus istis quid acturi sitis. ante hos enim dies extitit Theodas. pro, Theodas, dicens se esse aliquem. hoc est, magnum prophetam. Cui consensit. pro, adhæsit, numerus virorū circiter quadringentorum, qui occisus est: & oēs quicūque credebāt ei, dissipati sunt & redacti ad nihilū. Gamaliel rem notam summarie tangit. Nec est ille Theodas de quo Iosephus lib. 20. dicit fuisse Magum & multos seduxisse & duxisse ad ripam Iordanis, promittendo transitum sicco pede: & iussu Fadi procuratoris interfectum cū multis, missa equitum multitudine. nam iste de quo loquitur Gamaliel fuit ante Iudam Galilæum, vt textus iste dicit: ille autem de quo loquitur Iosephus fuit logge post. nam fuit tempore Claudij Cæsaris qui misit Cuspiam Fadum procuratorem Iudææ. Incertum est igitur quis iste Theodas fuerit, & quæ fecerit. Post hunc extitit Iudas Galilæus in diebus professionis. Dies professionis appellat quando (vt Lucas refert) descriptio facta est vniuersi orbis, & ibant singuli in ciuitates suas vt profiterentur. De hoc Iuda lib. 18. refert Iosephus qd dicebat ne populus tributa solueret Romanis, eo qd soli deo tributarius esse deberet. Et auertit populū. Deest multum, post se. & ipse perijt, & omnes quotquot consenserunt ei dispersi sunt. Et nunc itaque dico vobis, discedite ab hominibus istis & sinite illos, quoniam si est ex hominibus consilium hoc aut opus, dissoluetur: si verò ex deo est non poteritis dissoluere: ne forte & deo repugnare videamini. pro, reperiamini. Consenserunt autem illi, & conuocantes apostolos. casis. Hoc non consuluerat Gamaliel. Denuntiauerunt. pro, præceperunt. ne omnino loquerentur. Superfluit omnino. In nomine Iesu, & dimiserunt eos. Et illi quidem ibant gaudentes à conspectu concilij, quoniam digni habitij sunt pro nomine Iesu contumeliam pati. In quo apparet maxima apostolorum perfectio, & tam ingens mutatio vt gauderent se contumeliose cæsos. Omni autem die non cessabant in templo & circa domos. pro, per singulas domos, docentes & euangelizantes Iesum Christum. Spiritualem cibum docendo tribuebant: sicut & de corporeo cibo dixerat per singulas domos distributo.*

IN diebus autem illis crescente numero discipulorum. factum est murmur Græcorum aduersus Hebræos. Hebræi erant omnes: sed alij nati in Græcia, alij in terra Iudzorum: & isti appellantur Hebræi, illi Græci. *Eo quòd despicerentur in ministerio quotidiano viduarum.* Si diceret à quotidiano ministerio, significaret quòd repellentur viduæ Græcorum à ministrando: sed dicendo in quotidiano ministerio, significat Græcorum viduas grauari vilioribus ministeriis quotidianis. *Conuocantes autem duodecim multitudinem discipulorum, dixerunt, Non est æquum, pro, placitum.* Et subauditur deo. Est enim sensus quòd non est placitum deo, Nos derelinquere *verbum dei & ministrare mensis.* Considerate ergo fratres viros ex *uoluntati testimonij.* hoc est, testimonio probatos. *Septem plenos spiritu sancto & sapientia.* quantum ex exterioribus cognosci potest. Quos constituamus super hoc opus. pro, super necessitatem hanc. *Necessarius siquidem erat vsus ministerij muliebris: sed oportebat addibere aliquos qui superintenderent, ne istæ magis grauarentur quàm illæ.* Nos uero orationi & ministerio uerbi instantes erimus. *Omni ex parte liquet quòd septem eligendi erant diaconi: hoc est, ministri non altaris, sed mensarum.* nam ad diaconos altaris spectaret vacare orationi & uerbo dei: è regione autem istorum dicitur, nos uero orationi & uerbo dei instabimus. *Et placuit sermo coram omni multitudine.* Et elegerunt Stephanum uirum plenum fide & spiritu sancto, & Philippum, & Procorum, & Nicanorem, & Timotheum, & Parmenam, & Nicolaum aduenam. pro, prolelytum, Antiochenum. *Hos statuerunt ante conspectum apostolorum, & orantes imposuerunt eis manus.* Prius orant apostoli: & deinde imponunt manus super hos septem diaconos, non consecrando eos in diaconos (quum nulla de hoc ministerio fiat mentio) sed per manuum impositionem conferatur eis gratia spiritus ad exequendum iniunctum officium superintendendi ministris mensarum. pro hoc enim particulari officio digne exequendo, & orant, & manus imponunt. *Et uerbum domini crescebat, & multiplicabatur numerus discipulorum in Hierusalem valde.* Multa etiam turba sacerdotum obediens fidei. *Intelligo per hoc quòd turba sacerdotum erat Christiana quo ad ea quæ sunt fidei: non autem communicabat cum alijs Christianis in hoc quòd haberent omnia cõmunia.* & propterea Lucas significantius de istis dicit quòd obediabant fidei: de alijs autem, & multiplicabatur numerus discipulorum in Hierusalem valde. *Stephanus autem plenus gratia &*

fortitudine, faciebat prodigia & signa magna in populo. Surrexerunt autem quidam de synagoga quæ appellatur Libertinorū, & Cynēsum & Alexandrinorum, & eorum qui erant à Cilicia & Asia. Nisi in Hierusalem multæ fuissent synagoga, nō limitasset Lucas hæc synagogā fuisse istarum nationū. Et forte synagoga à Libertinis nominata est. Communis autem erat his quatuor nationibus: intelligendo per Asiam, nō tertiam mūdi partem, sed Asiā minorem. *Disputantes cum Stephano, & non poterāt resistere sapientie & spiritui qui loquebatur. Vere apparet impletum Christi verbum: ego dabo vobis os & sapientiam, cui non poterunt resistere omnes aduersarij vestri. Tunc submitserunt viros qui dicerent se audisse eum dicentē verba blasphemie in Moysen & deum, & commoueruntque plebem & seniores & scribas. Et cōcurrentes rapuerunt eum: & adduxerūt in cōcilium, & statuerunt falsos testes. Nō fuit vniuersa res hæc gesta vnico contextu: sed quū non possent resistere sapientie & spiritui, clam procurarunt viros in falsos testes. Nec hoc suffecit illis de synagoga: sed cōmouerunt & plebem & seniores & doctores aduersus Stephanū. Nescitur autē quod dies in hoc cōsumpserint: sed nacta opportunitate disputatores versi sunt in lictores. Inuaserunt enim Stephanū disputantem, nō argumentis, sed manibus rapiendo, & adducēdo ipsum in concilium. Et tunc vsi sunt falsis testibus. Qui dicerent: Homo iste non cessat loqui verba. Deest blasphema, aduersus locum sanctum & legem. Locum sanctum appellant templum. *Audiuimus enim eum dicentem quoniam, pro, quod, Iesus Nazarenus hic. Contemptiue apponunt hic. Destruet locum istum. Nunquam hoc Stephanus dixerat. Et mutabit traditiones, pro, consuetudines, quas tradidit nobis Moyses. Nec hoc dixisse Stephanum credendum est: quoniam didicerat illud, non veni soluere legē, sed adimplere, sed quemadmodum destructionem templi futuram falso testantur, adiūgendo quōd Iesus destruet illud, ita adimpletionem falso testantur vertendo illam in mutationem. Et intuentes eum omnes qui sedebant in concilio, viderunt faciem eius tanquam faciem angeli. Non explicatur quid deus apparere fecerit in facie Stephani, ob quod facies eius apparebat tanquam facies angeli.**

CAPVT

VII.

Dixit autem princeps sacerdotum si hæc ita se haberent? Qui ait: Viri fratres & patres audite. Deus gloria apparuit patri nostro Abrahe quum esset in Mesopotamia; priusquam moraretur in Charan: & dixit ad illum, Exi de terra tua & de cognatione tua, &

venit in terrā quā monstrauero tibi. Tūc exiit de terra Chaldæorum, & habitauit in Charā. Chaldæa enim pars est Mesopotamiæ: in qua Mesopotamia est etiā ciuitas Charan, & propterea significāter Stephanus dicit in Mesopotamia priusquam moraretur in Charā: sciēs q̄ Charā erat etiā in Mesopotamia. Et significantius dicit quòd tunc exiit de Chaldæa, nō de Mesopotamia: venit enim in Charan ciuitatē non Chaldææ, sed Mesopotamiæ: versus Syriam, in qua mortuus est pater Abraham, vt patet Gen. 11. Et inde postquā mortuus est pater eius, transtulit illum in terram istam in qua nunc vos habitatis. Et non dedit illi hereditatē in ea nec passum pedis. pro, nec vestigium pedis. Aduerte quòd non dicit Abraham ne vestigium quidē pedis possedisse in terra promissionis (quoniā hoc constat esse falsum, nam possedit agrum ibidem cum Speleuca: vt patet in Genesi ca. 23.) sed dicit quòd deus non dedit ei hereditario titulo nec vestigium pedis. agrū enim illum emit. Sed repromisit dare illi eam in possessionem, & semini eius post ipsum: quum non haberet filium. Locutus est autem ei deus. pro, locutus autem deus sic. vt subiungitur. Quia. pro, quòd, erit semen tuum accola. pro, inquilinum, in terra aliena: & seruituti eius subiciet, & male tractabunt eos annis quadringentis triginta. Anni illi non referuntur ad seruitutem, sed ad peregrinationem: nam vt supputantes annos secundum Hebræos dicūt, nec quadringentis annis fuerunt in Aegypto, sed ducentis tantum & decem annis. Et gentē cui seruerint, iudicabo ego dicit dominus. p. dixit deus, & post hac exhibunt, & seruiēt mihi in loco isto. Et dedit illi testamētū circumcisionis, & sic genuit Isaac: & circūcidit eū die octauo, & Isaac Iacob, & Iacob duodecim patriarchas. Et patriarchæ emulātes, Ioseph vēdiderunt in Aegyp̄tū. Et erat deus cū eo: & eripuit eū ex omnibus tribulationibus eius. Et dedit ei gratiā & sapientiam in conspectu Pharaonis regis Aegyptiorum: & constituit eum præpositum super Aegyptum & super omnem domū suā. Venit autē fames in vniuersam Aegyptum & Chanaan, & tribulatio magna: & non inueniebant cibos patres nostri. Quum audisset autē Iacob esse frumentum in Aegypto, misit patres nostros primū. Et in secundo. subaudi descensu patrum in Aegyp̄tū. Cognitus est Ioseph à fratribus suis, & manifestatū est Pharaoni genus eius. Mittens autem Ioseph, accersiuit Iacob patrem suum & omnem cognationem suam in animabus septuagintaquinque. Occurrit quæstio de numero: quia Genesis quadragesimo septimo & Exodi primo supputantur tantum animæ septuaginta. Respōderet quòd Stephanus supputauit alios Ioseph filios natos post descensum Iacob

Iacob

Iacob
 est ip
 bus
 son
 Iose
 vlti
 em
 run
 tas
 nan
 qua
 ita
 frat
 chro
 pho
 dico
 Em
 filio
 aut
 non
 qua
 par
 put
 ter
 cob
 Ab
 res
 poi
 rūt
 hæ
 cha
 tēp
 hæ
 ali
 men
 ne
 nu
 stu
 ses
 Q

Iacob in Aegyptum. Et descendit Iacob in Aegyptum: & defunctus
 est ipse & patres nostri. Et translati sunt in Sichē. De Ioseph & fratri-
 bus Hierony. affirmat, quod sepulti sunt in Sichē: vt hæc litera
 sonat. Quamuis Iosephus secūdo antiqui. lib. cap. quinto fratres
 Ioseph sepultos in Hebron dicat. De Ioseph siquidē cōstat Iosue
 vltimo quod sepultus est in Sichem. Et positi sunt in sepulchro quod
 emit Abraham pretio argenti à filiis Emor, filij Sichem. Multæ occur-
 runthic quæstiones, quas etiam Hieron. ad Pammachiū insolu-
 tas relinquit. Prima est circa sepulchrū emptum ab Abraham,
 nam constat illud fuisse in Hebron, & non in Sichem. Sed hæc
 quæstio facile solui potest: dicēdo quod ad diuersos referuntur,
 ita quod particula trāslati sunt in Sichem, refertur ad Ioseph &
 fratres eius, secundū Hiero. particula autē & positi sunt in sepul-
 chro quod emit Abraham, refertur ad Iacob: & secundum Iose-
 phum ad filios eius patriarchas. ¶ Verū alia quæstio circa ven-
 ditores sepulchri insolubilis apparet. nam hic dicitur, à filiis
 Emor: quum in Genesi dicatur quod Abraham emit ab Ephron
 filio Sohar. Nec video solutionem quadrātem nisi ille Ephron
 aut pater eius Sohar nominatus etiā fuerit Emor: & quod alio
 nomine in Genesi, alio hic appellatur. ¶ Inculcatur & tertia
 quæstio valde dīstrahēs textum, referēdo à filiis Emor ad illam
 particulā & trāslati sunt in Sichē. Sed tam extorta videtur, vt nō
 putem prosequendā. Posset tamē aliter cōstrui vniuersa hæc li-
 tera, tali ordine. Et trāslati sunt in Sichem patres nostri filij Ia-
 cob: & positi à filiis Sichem filij Emor in sepulchro quod emit
 Abraham pretio argenti: vt intelligamus quod Sichimita memo-
 res cladis quam exercuerant in eos filij Iacob, nō passi sunt cor-
 pora eorū honorabiliter manere in Sichē, & propterea posue-
 rūt ea in Hebron. Si cōstaret de re gesta, nullas angustias litera
 hæc inferret. Alludit autē hoc ad id quod dicit Iosephus, patriar-
 chas filios Iacob sepultos in Hebron. Quū autem appropinquaret
 tēpus promissionis quā professus fuerat, pro, quā iurauerat, deus Abra-
 ha, creuit populus & multiplicatus est in Aegypto: quoadusque surrexit
 alius rex in Aegypto qui nō sciebat, pro, nō nouerat, Ioseph. Hic circū-
 ueniēs genus nostrū affluxit patres nostros, vt exponerēt infantes suos
 ne viuificarentur. Eodē tēpore natus est Moyses, & fuit gratus deo: qui
 nutritus est tribus mensibus in domo patris sui. Exposito autem illo su-
 stulit eum filia Pharaonis, & nutriuit eū sibi in filiū: et eruditus est Moy-
 ses omni sapientia Aegyptiorū: & erat potēs in verbis & operibus suis.
 Quū autē impletur ei quadraginta annorū tēpus, ascēdit in cor eius

et visitaret fratres suos filios Israel. Et quum vidisset quendam iniuriā
 patientem, vindicauit illum: & fecit vltionē ei qui iniuriam sustinebat,
 percusso Aegypto. Existimabat autem intelligere fratres, quoniā deus
 per manum ipsius daret salutem illis: at illi non intellexerunt. Sequenti
 verò die apparuit illis litigantibus, & reconciliabat eos in pace, dicens:
 Viri fratres estis, et quid nocetis alterutrum? Quis autem iniuriā facie-
 bat proximo, repulit eum dicens: Quis te constituit principem & iudicē
 super nos? nunquid interficere me tu vis, quemadmodū interfecisti heri
 Aegyptium? Fugit autem Moyses in verbo isto, & factus est advena in
 terra Madian, vbi generauit filios duos. Et expletis annis quadragin-
 ta apparuit illi in deserto montis Sina, angelus in igne flammæ rubi.
 Explicuit Stephanus veritatem apparentis nuntij: qui tamen in
 foras dicit, Ego sum deus patrum tuorum. Angelus erat, sed in
 persona dei loquebatur. Moyses autem videns admiratus est visum:
 & accedente illo, et consideraret, facta est ad eū vox domini dicens: Ego
 sum deus patrum tuorum, deus Abraham, deus Isaac, & deus Iacob.
 Tremefactus autem Moyses, non audebat considerare. Ex eisdem
 traditionibus hausit Stephanus tremorem Moysi, ex quibus hau-
 sit auctor epistolæ ad Hebræos duodecimo. Dixit autem illi do-
 minus, Solue calceamentum pedum tuorum: locus enim in quo stas terra
 sancta est. Vidēs vidi afflictionē populi mei qui est in Aegypto, & ge-
 mitum eorum audiui: & descendi liberare eos. Et nunc veni & mittā
 te in Aegyptum. Hunc Moysen quem negauerunt, dicentes, quis te consti-
 tuit principem & iudicem, hunc deus principem & redemptorem misit
 cum manu angeli qui apparuit illi in rubo. Hic eduxit illos, faciēs prodi-
 gia & signa in terra Aegypti & in rubro mari & in deserto annis
 quadraginta. Hic est Moyses qui dixit filiis Israel: prophetā suscitabit
 vobis deus de fratribus vestris tanquā me ipsum audietis. Hic est qui fuit
 in ecclesia in solitudine cū angelo qui loquebatur ei in monte Sina, & cū
 patribus nostris: qui accepit verba vitæ data nobis. Cui noluerūt obedire
 patres nostri sed repulerunt, & auersi sunt cordibus suis in Aegyptum.
 Significanter dicit cordibus suis: quoniam corde auersi sunt ad
 mores Aegyptiorum: imò etiam quandoque ad reuertēdum in
 Aegyptum: vt patet Nu, decimoquarto. Sed quo ad mores qua-
 drat quod subiungitur de idololatria petita ab Aaron. Dicentes
 ad Aaron: Fac nobis deos qui precedant nos. Moysi enim hunc qui edu-
 xit nos de terra Aegypti, nescimus quid factum sit ei. Et vitulum fec-
 erunt in diebus illis: & obtulerunt hostiā simulacro: & letabātur in ope-
 ribus manuum suarum. Cōuertit, Deest se, autem deus & tradidit eos
 seruire militiæ celi. Deus immutabilis est: & dicitur quod conuer-
 tit

tit se quantū ad effectū: mutauit enim effectum internæ prote-
 ctionis qua seruabat populū ab idololatria, & permissiue tradi-
 dit illos in reprobū sensum vt adorarent militiam cœli: hoc est,
 astra. *Sicut scriptū est in libro prophetarū. proculdubio 12. minorū.*
nam ex Amos 5. c. sententia subiūgitur: Nunquid victimas & ho-
stias obtulistis mihi annis quadraginta in deserto domus Israel? Dici-
tur hoc non ea ratione, q̄ in deserto nunquā fuerint oblatae vi-
ctimæ (quoniā constat quandoque fuisse oblatae) sed ea ratione
quia non ordinarie offerebantur sacrificia in deserto, nō offere-
batur iuge sacrificiū. Et suscepistis tabernaculum Moloch. Hec par-
ticula non refertur ad tēpus quo fuerunt in deserto: quia nihil
horum scriptum est factum in deserto. Et etiam pœnā suā in-
sta manifestat, quōd de tempore post habitatam terram p-
missionis loquitur. Quale autem fuerit hoc tabernaculum Mo-
loch, scriptum non est. Ad idololatriam spectare intelligitur,
Moloch enim Ammonitarum idolum scribitur. Et sydas deb-
vestri Rēpham. hoc est luciferum seu stellam matutinā, vt aiunt.
Figuras quas fecistis adorare eas. Ecce tertium crimen idololatriæ.
Nec refert an fuerint figuræ astrorum, an hominum seu aliarū
rerum. Et transferam vos trans. pro. vltra, Babylonē. aduerte quōd
Stephanus non refert verba Amos, sed sensum exponēdo: nā ibi
dicitur vltra Damascē. Quæ dictio quādoque est nomē propriū
ciuitatis quæ dicitur Damascus: quandoque autē est nomen
appellatiuum, & sic exposuit eā Stephanus, dicēdo vltra Babel. Ta-
bernaculū testimoniū fuit patribus nostris in deserto, sicut disposuit illis
deus loquens ad Moysen vt faceret illud secundū formam quā viderat.
Quod & induxerunt suscipientes patres nostri cū Iesu in possessionē gen-
tium quas expulsi deus a facie patrum nostrorū. De Iosue est sermo:
qui cum filiis Israel arcā domini & tabernaculū factū à Moysē
induxit in terrā promissionis, quā hic appellat possessionē gen-
tium: quia possidebatur à gentibus, Chananais, &c. Usque in die-
bus Dauid. Ad literam tabernaculū factū à Moysē, vsque ad tem-
pus Dauidis perseuerauit in suo honore. Dauid autē fecit aliud
tabernaculū in monte Sion, in quo posuit arcā domini, & sic ta-
bernaculū factū à Moysē, minus honoris habuit: vt pote sine spe
regēdi amplius arcā domini. Et propterea de Dauide subiūgit,
Qui inuenit gratiam ante deum. & petiit, vt inueniret tabernaculū
deo Iacob. Locatū pro loco ponit: petiit enim Dauid, vt inueni-
ret locum stabilem vbi esset tabernaculū dei Iacob: & effecit in
Sion. Salomon autem adificauit illi domum. Sed non excelsus in ma-

in factis. Deest tēplis, habitat. Sicut per prophetā dicit. Esa. 66. Negatur quandoque in scriptura q̄ deus habitet in templo & quandoque affirmatur, diuersis rationibus. Negatur siquidē q̄ habitet in templo tanquā locatū in loco, & ad hunc sensum affertur auctoritas ista Eiaia, ab immensitate dei manifestans q̄ nō cōprehenditur in templo. Affirmatur ad significandū quōd est ibi secundū specialem effectū: hoc est, venerationem & cultum nominis sui. Cuiū mihi sedes est, terra autē scabellū pedum meorum. Quam domū adificabitis mihi, dicit dominus: aut quis locus requietionū mea est? nonne manus mea fecit haec omnia, dura ceruice & incircūcis cordibus & oculis? Metaphorico sermone describit animos istorum. Et quod dicitur adū obstinationē eorū describit à dura ceruice, ita impudenda & impura aures mentis ad audiendum verba vitæ, per incircūcisionē significat. Vos semper spiritui sancto resistitis. Præsentis temporis legendū est, nō resistitis. Et dicit eos semper resistere spiritui sancto, quia perseuerat in resistētia inchoata aduersus Christū. sicut patres vestri, ita & vos. Quem prophetarū non sunt persecuti patres vestri? Et occiderunt eos qui præuincitabat de aduētū in istis, cuius vos nūc proditores & homicidæ. pro, occifores fuistis. Fuerūt enim & proditores, tractādo proditiōnē cū Iuda, imō emendō proditiōnē, & occifores per manus Gentiliū. Qui accepistis legē in dispositione pro, in dispositiōes, angelorū. Nō est clarū an dispositiones referantur ad varias apparitiones angelorū, an ad diuersitatem signorū quæ apparuerūt quū data est lex, an ad diuersitatem ordinationū seu statutorū in lege, ac si dictū fuerit, q̄ accepistis legē in statutis angelicis, Et non custodistis. Audientes autē hac, dissecabātur cordibus suis, & stridebāt dētibz in eū. Quū autē esset plenus spiritu sancto, intendēs in caelum, oculis corporeis in cœlū eleuatis ac iutētis. Vidit corporali uisione. Gloriam dei. Non vidit deū sed gloriā dei: hoc est, claritatē quādam corporalē tanquam præ se ferentē præsentia dei. Neque enim alia gloria oculo corporeo uideri potuit. Et Iesum stantem à dextris dei. Iesus in cœlo uere stat (nō sedet) quo ad situm corporalē: quoniā stare est naturalis situs hominis, & sic Stephanus uidit ipsum Iesum stantē ut uere stat. Quod autē subditur à dextris dei, nō potest ad literam intelligi, sed intelligitur ipsum stantem in summis dei bonis, uideat siquidē ipsum gloriosissimū. Et propterea dicit à dextris dei, Et ait, Ecce uideo caelos apertos. Hinc habetur quōd hæc uisio fuit corporalis. Nam si fuisset imaginaria aut intellectualis, abstractio aliqua, imō multa interuenisset à sensibus. Cuius contrariū testatur

testatur

testatur sermo eius, ecce video cœlos apertos. Nec dicit ecce vidī sed ecce video. Quum autē audis visionē corporalem, ne intelligas illā puram, sed iunctā intelligentiæ: sicut quum video hominē excellentem mihi notum, considero simul eminentem illius scientiam, sanctitatem vitæ, & huiusmodi. Vidēs siquidem Stephanus Iesum verum hominem stantem in cœlo, & corporalem gloriā, intelligebat & præsentiam dei, & summā Iesu excellentiam, & propter primū dicitur gloriā dei: & propter secundum à dextris dei. Et quod antē Lucas dixit, vidit gloriā dei, Stephanus modo explicat video cœlos apertos: hoc est, patētes, nō scissos. Videbat enim claritatem supra cœlos: & propterea dixit video cœlos apertos, tanquā patētes ad hoc vt videretur æterna gloria. *Et filium hominis.* Vt clarius explicetur quod Iesus stantem homo visus est, dicit & filium hominis. *Stantem à dextris virtutis dei.* Superfluit virtutis. *Exclamantes autē voce magna.* proculdubio aduersus Stephanū tanquam blasphemum. *Continuerunt aures suas.* ne audirent blasphemantem, magnam religionem simulantem. *Et impetū fecerunt vnanimiter in eum.* Et eiciens eum extra ciuitatem, lapidabant, proculdubio tanquam blasphemum. Tacer autem Lucas de consensu Pilati. Iudæi siquidem (vt Ioannes testatur) dixerunt, nobis non licet interficere quēquam, reseruatā causa mortis præsidi. Vnde quum ista lapidatio facta fuerit in territorio Hierusalem, proculdubio facta est de cōsensu Pilati. Vnde & Paulus dicit corā Agrippa inferius cap. 26. quod ipse detulit sententiam. *Et testes deposuerunt vestimenta sua secus pedes adolescentis qui vocabatur Saulus.* Vide quā religiose & legaliter se habeat. Non solum continent aures, sed extra ciuitatem eiciunt iuxta mandatum Leui. 4. & testes primi concurrunt. *Et lapidabant Stephanum, inuocantem & dicentem: Domine Iesu suscipe spiritum meum.* *Positis autem genibus.* Pro se stans orauit: pro lapidatoribus autem positis genibus, vrgente charitate. *Clamauit voce magna.* ad instructionem aliorum. *Dicens, Domine ne statuas illis hoc peccatum, quia nesciunt quid faciunt.* Superfluunt hæc quatuor vltimæ dictiones. *Et quum hoc dixisset, obdormiuit in domino.* Superfluit in domino. Mors martyrum somnus appellatur, propter certitudinem quietis & futuræ resurrectionis ad vitam felicem.

CAPVT VIII.

Saulus autem erat consentiens neci eius. Ne putares Saulum dissentientem vacasse seruandis vestimentis, explicat Lucas quod consenserat neci Stephani. *Facta est autem in illa die persecutio magna*

*gna. Inchoatam eodem die persecutionē magnā aduersus alios Christianos significat: vt intelligamus furorem tantum excitatum, vt non contenti fuerint morte Stephani, sed inchoasse persecutionem aduersus alios & multos occidisse: vt patet in ca. 26. In ecclesia. pro, ecclesiam, hoc est, aduersus ecclesiā. Quæ erat Hierosolymis. Hæc est prima persecutio mota aduersus Christianos communiter. Et omnes dispersi sunt per regiones Iudææ & Samaria. Non omnes baptizati, sed omnes discipuli in quos descenderat spiritus sanctus in variis linguis, quando factus est repente de cælo sonus, &c. Vnde & Saulus inferius subiungitur trahens in carcerem Hierosolim viros baptizatos, non illos qui dispersi sunt per regiones Iudææ & Samariz. Præter apostolos. Curauerunt autem. Dicit, simul, Stephanum viri timorati. pro, religiosi, fecerunt planctum magnū super eum. Hinc apparet non incepisse solennitates martyrum in illa primitiua ecclesia. Non enim dedicauerunt martyrium Stephani, sed fecerunt planctum magnū super eum, curantes corpus illius Hebræo more. Et dicit simul autem curauerunt, ad significandum quòd simul cum persecutione magnā fuit cura sepeliendi Stephanum. Saulus autem deuastabat ecclesiam. per domos. pro, per singulas domos. intrans: & trahens viros ac mulieres, tradebat in custodiam. proculdubio carceris. Igitur qui dispersi erant. pertransibant euangelizantes verbum dei. Ecce fructus dispersionis. Philippus autem. Ex eo quod dictum est omnes dispersos præter apostolos, & Philippus erat vnus est dispersis, constat, quòd Philippus iste non est Philippus apostolus, sed Philippus secundus diaconus. Descendens in ciuitatē Samaria. hoc est, in ciuitatē quæ dicitur Samaria, quæ olim fuerat caput regni Israel. Predicabat illis Christum. Intendebant autem turbæ quæ à Philippo dicebantur: vnanimiter audientes, & videtes signa quæ faciebat. Multi enim eorum qui habebant spiritus immundos, clamantes voce magna exhibebant. pro, spiritus enim immūdi ē multis qui illos habebant; clamantes voce magna exhibebant. Nō enim habentes spiritus immundos exhibant, sed ipsi spiritus exhibant. Multi autem paralytici & claudi curati sunt. Factum est ergo gaudium magnū in illa ciuitate. Vir autē quidā nomine Simon. qui antea fuerat in ciuitate Magus. pro, artem exercens magicā, seducens gentem Samaria, dicens se esse aliquem magnū. Cui auscultabant omnes à minimo vsque ad maximū, dicentes hic est virtus. pro, potentia, dei quæ vocatur magna. Superfluit quæ vocatur. Appellabāt Simonem Magum magnā dei potentiam: ipse autem dicebat seipsum esse aliquem magnum: in-
 defi*

definite enim de seipſo loquebatur: magnū tamen ſe profitemens.
 Sed dementati populi definiebant eum eſſe magnam dei poten-
 tiam. Quid autē per hoc vellent ſignificare, nō eſt certū. *Attende.*
bant autem ei, propterea quod multo tempore magis, id eſt, magicis ar-
tibus, Dementaſſet eos. Quum verò credidiſſent Philippo euangeliſati
de regno dei in nomine Ieſu, pro, & nomine Ieſu, Chriſti. Ita quod ad
participium euangeliſati, refertur vtrunq; tum regnū dei, tum
nomen Ieſu Chriſti: Bap̄tiſabantur viri ac mulieres. Tunc Simon &
ipſe credidit. An vere an ſimulate, cēſeat qui vult. Subiuncta enim
de ipſo q̄ ſtupens admirabatur videns miracula fieri, ſuſpectam
reddūt eius fidem. Et quum bap̄tiſatus eſſet, dicebat Philippo. Vi-
densque ſigna & virtutes maximas, pro, & potentias fieri. Potentias
appellat efficiencias potentiarū ſuper dæmones qui capēbantur,
& in modis faciēdi, puta ſola inuocatione nominis Ieſu. Mag-
tm ſanādo claudos & huiusmodi. hæc enim proprie manifeſtat
potēcias. Stupens admirabatur. Quum autē audiſſent apoſtoli qui erant
Hieroſolymus, quod recepiſſet Samaria verbum dei, miſerunt ad eos Pe-
trum & Ioannē. Quum audis miſerūt, nō propterea Petri p̄inci-
patū neges. Nā ſi maior ſimpliciter & absolute eſt qui mittitur,
etiā impar inuenitur aliis apoſtolis. Mittunt ergo non imperio,
ſed fraternæ charitate ac impulſione: vt multi fratres mittunt
quādoq; maiorē, & capitulares mittunt epiſcopum quādoq; ad
papam vel Cæſarē. Qui quum veniſſent orauerūt pro ipſis, vt accipe-
rent ſpiritum ſanctum. Non dū enim in quēquā illorū venerat, pro, illa-
pius erat: ſed bap̄tiſati tantū erant in nomine domini Ieſu, pro, in no-
mine Chriſti Ieſu. Tunc imponebant manus ſuper illos. Aduerte q̄
cū hoc q̄ apoſtolis reſeruata legitur manuum impoſitio, & inde
ſumitur q̄ epiſcoporū ex officio eſt imponere manus in ſacra-
mēto cōfirmationis, cōcurrit q̄ Philippus nec ſacerdos erat, ſed
ſoli apoſtoli tunc erant ſacerdotes. Quod ideo annorauerim, vt
appareat magis ſobrie docuiſſe beatum Greg. in epiſtola ad Ia-
nuariū Carali. (& recitatur in Decre. diſt. 95. c. peruenit) quā
Innocentiū tertiu in ca. 4. de cōſuet. Et accipiebant ſpiritū ſanctū,
proculdubio in effectu ſenſibili. Per bap̄tiſmū acceperāt ipſum
in effectu ſolius gratiæ internæ. Accepiſſe autē eos ſpiritū ſanctū
in effectu ſenſibili (puta locutione linguarū) teſtātur ſubiuncta,
q̄ Simon qui fuerat magus, viderit ſpiritū ſanctū datū p̄ impo-
ſitionē manū. Quū vidiſſet autē Simon quod per impoſitionē manus,
pro, manū, Apoſtolorū daretur ſpiritus ſanctus, obtulit eis pecunias di-
cens: Date & mihi hæc poteſtate vt cuiſcumque impoſuero manus, acci-
piat

piat spiritū sanctum: Petrus autē dixit ad eū, Pecunia tua tecū sit in per-
 ditionē, quoniā donū dei existimasti pecunia possideri. Ratio simonia-
 ci vitij ab hoc Simone nominati, redditur id, quod est liberale
 donū solius dei subicere emptioni & veditiōni. Sub appellatio-
 ne autē diuini doni nō solū veniūt cōsecrationes quæ à solo deo
 pendēt, sed etiā officiū curæ animarū: hoc enim solius dei donū
 est, & cunctis consecrationibus præfertur. Nam ad salutem ani-
 marum consecrationes omnes ordinantur: propter salutē enim
 animarū sunt & non ediuerso. Vnde officiū curæ animarū præ-
 cipuū ac spiritualissimū dei donū est. Et propterea illud vendere
 aut emere simonia est suapte natura, & non quia prohibitū
 ab eō. Vnde si quis consecratus episcopus emeret papatum,
 pro quibusdā nō emeret nisi officiū curæ animarū: quoniā iā con-
 sacrius erat episcopus: & huius officij emptio simoniacū ipsum
 cōstitueret. Et similiter si quis sanctæ Romanæ ecclesiæ cardina-
 larum emeret, officiū spirituale emeret: nā assumitur cardinalis
 ecclesiæ Romanæ in partē sollicitudinis: proculdubio spiritualis
 curæ vniuersalis ecclesiæ. Eiusdē siquidē naturæ sunt tota cura
 & pars curæ. Ipsum autē officiū curæ vniuersalis ecclesiæ (quod
 totum est in summo pontifice) spirituale constat esse: ac per hoc
 partes eius ad quas cardinales assumuntur, spirituales oportet in-
 telligi. Ad idē quoq; genus officij spectat electio spiritualis pa-
 storis: & propterea quum cardinales ad eligendū quoq; summū
 pastorē eligantur, vndiq; officium eorum spirituale constat esse.

¶ Nec obstat si dicatur quod cardinalibus non ex officio cardi-
 nalatus, sed ex priuilegio cōperit hoc officium: quoniā aliud est
 quod cardinales eligant, & aliud est quod soli cardinales eligant, &
 quāuis hoc secundū (videlicet quod soli eligant) conueniat eis ex pri-
 uilegio, primum tamen cōuenit eis suapte natura, qua sunt pri-
 mi clerici Romani: nā ad clerū Romanū spectat suapte natura
 electio pōtificis Romani. Et hæc ideo dixerim, ne aliquis fallatur
 audiēdo officia licite vēdi, vt sciat distinguere & intelligere
 quod hoc verificatur de officio non spirituali, & quod emere aut ven-
 dere officium spirituale curæ animarū (siue in toto siue in par-
 te) simonia est suapte natura. Venditur enim donū dei quod ve-
 re solus deus cōmunicat hominibus, vt. s. officiū curæ animarum
 deo propriū homo participet. *Non est tibi pars neque sors in sermo-
 ne isto.* Melius legeretur in ratione ista. Vtriusq; enim sensus Græ-
 cus textus est capax. Et demonstratur ratio illapsus spiritus sancti
 per impositionē manū. Ratio enim ista est ratio spiritualis &

mūdisiſſima: vt pote cōiūctēs in ſingulariſſima dei gratia ſolis apo-
 ſtoliſ cōceſſa: & p̄pterea excluditur Simō ſumptuoſus tam à par-
 ticipio q̄ confortio illius: vt nō ſolū careat parte velut ſibi debi-
 ta, ſed careat ſorte velut de ſuper cōingere. Indignū enim ſe red-
 debat vtroq; modo. *Cor enim tuū non eſt rectū coram deo. Penitentiā*
itaque age ab hac nequitia tua: & roga deū ſi ſorte remittatur tibi hac
cogitatio cordis tui. In ſelle enim amaritudinis & obligatione. pro. colli-
gatione, iniquitatis vides te eſſe. Petrus eadē ſpiritus ſancti gratia
qua vidit ſecretū Ananiæ & Sapphiræ, videt modo cor Simonis:
metaphoricē deſcribēs à feltea amaritudine ſtatim anime illius
contrariū dulcedini ſpiritus ſancti: & nō ſed multis iniquita-
tibus colligatis videt illū reum. Nā & amarū valde eſſe à
deo, & nō ſimoniā tantū, ſed multas intēdebat cōmittere. Iniqui-
tates: merito colligatas, quoniā vna trahebat aliā. Emēdo
intēdebat videri, & innumera inde facinora perpetrare. Reſpon-
dens autē Simon, dixit. Precamini vos pro me ad dominū, vt nihil veniat
ſuper me corū quæ dixiſti. Dixerāt pecunia tua tecū ſit in perditio-
nem, & q̄erat reus colligatarum iniquitatū. Propterea Simon
non amore veniæ, ſed timore p̄cææ motus, dicit vt apoſtoli ro-
gent pro eo vt nihil p̄cæarū prædictarū veniat ſuper eum. Et illi
quidem teſtificati & locuti verbū domini. Ad miracula refertur teſti-
ficati, quāuis etiam poſſit referri ad perhibitionē teſtimonij di-
ctorum à Philippo: q̄ ipſi apoſtoli qui familiariter cum Chriſto
fuerant, teſtificati ſunt ita eſſe vt Philippus prædicauerat. Redi-
bant Hieroſolymam, & multis regionibus. pro. pagis, Samaritanorum
euangeliſabant. Angelus autem domini locutus eſt ad Philippum. dia-
conū ſuperius nominatū. Dicens ſurge & vade contra. pro. verſus,
meridiem ad viam quæ deſcendit ab Hieruſalem in Gazam, hæc eſt de-
ſerta. Gaza ciuitas demonſtratur pronomine hæc: & ad differen-
tiam Gazæ nō deſertæ deſcribitur via illa. Et ſurgens abiit. Et ecce
vir Aethiops, Eunuchus, potens. pro. piæfectus, Candace. pro. Canda-
ces, regina Aethiopiū qui erat ſuper omnes gazas eius, venerat adora-
re in Hieruſalem, & reuertebatur ſeclens ſuper currum ſuum, legensq;
Eſaiam prophetam. Dixit autem ſpiritus Philippo: Accede, & adiuuge
te ad currum iſtum. Accurrens autem Philippus audiuit eum legentem
Eſaiam prophetam, & dixit: Putaſne intelligi. pro. num intelligis
quæ legi? Qui ait, & quomodo poſſum ſi non aliquis oſtenderit mihi.
pro. duxerit me? Interpret ſenſum poſuit. Rogauitque Philippum
vt aſcenderet, & ſederet ſecum. Locus. pro. cōtinentia, autem ſcripturæ
quam legebat erat hic, Tanquam ouis ad occiſionem ductus eſt, & ſicut
agnus

agnus coram tondeute se sine voce, sic nō aperuit os suū: in humilitate iudicium eius sublatū est. Generationē eius qui enarrabit? quoniam tolletur. pro, tollitur, de terra vita eius. Ela. 53. ca. scripta sunt hæc. Respondens autē Eunuchus Philippo, dixit. Respōsio Eunuchi ad interrogatiōnē, quā fecerat Philippus, refertur. Interrogauerat siquidē nunquid intelligis quæ legis? respōderat autē primū se egere doctore, respōdēdo ad illud nunquid intelligis: modo autē responderet quo ad rem lectā, tanquā respondendo ad illud quæ legis. Vnde ad hoc responderet interrogādo. Obsecro te, de quo propheta dicit hoc, de se, an de alio aliquo? Aperiens autem Philippus os suum, & incipiens à scriptura ista, & c. *Incipit illi Iesum. Et dum irent per viam venerunt ad quādam aquā: & ait Eunuchus: Ecce aqua: quis pro, quid, prohibet baptizari? Dixit autē Philippus: si credis ex toto corde, licet. Et respondens ait: Credo filiū dei esse Iesum Christū. Et insit stare curri, & descenderūt uterque. pro, ambo, in aquā Philippus & Eunuchus: & baptizavit eū. Quum autē ascēdisset de aqua, spiritus domini. Quē prius nominavit angelū, deinde spiritū, modo nominat spiritū domini: quia vere erat spiritus operās mādato domini. Rapuit Philippū, & amplius nō vidit eum Eunuchus. Ibat autē per viā suā gaudēs. Philippus autē muētus, pro, repertus, est in Asoto, & pertransiens euangelizabat ciuitatibus cunctis, donec veniret Cesariā. Historia clara est. In qua id aduertendū est quod fides statim extensa est ad Samaritanos & ad gentiles, vtrorūque enim primitias Philip. deo obtulit.*

CAPVT IX.

S^{ulus} autem adhuc spirans minarū & cadu, pro, spirans minas & cadē, in discipulos domini, accessit ad principē sacerdotū: & petiit ab eo epistolā in Damascum ad synagogas, ut si quos inuenisset huius via viros ac mulieres. Christianā religionē appellat viam. Vinculos perduceret in Hierusalē. Et quū iter faceret contigit ut appropinquaret Damasco: & subito circumfulsit, pro, circumfulguravit, cū lux de celo. Actionē lucis Christi corporis erga Paulū describit ad similitudinē subitæ circumfulgurationis. Ita quod nō fuit simplex luminis emissio: sed ad similitudinē fulgurationis: non ex vna parte, sed circuncirca, nec pederentim facta, sed subito. ¶ Minus autē hic Lucas dicit quā fuerit: nam ut ipse Paulus coram Agrippa testatur, lumen istud non solū circumfulsit ipsum, sed & locios, nec solus Paulus cecidit in terram, sed & socij. Et cadens in terram, audiuit vocem dicentem sibi, Saul Saul. Legendum esset Saul Saul, hoc loco præcipue: quum dominus Hebræa lingua allocutus fuerit Paulum, ut ipsemet testatur. Sed vsus iam obtinuit.

Quid

Quid me persequeris? Ratio persequendi Christianos erat Christus. & propterea Christus dicit, quid me persequeris? Et verè Saulus non persequeretur nisi Christum in Christianis. Qui dixit, quis es domine? Vide quò cito declinat à persecutione, interrogando cum veneratione, quis es domine? Et ille: Ego sum Iesus quem tu persequeris. Durum est tibi contra stimulum calcitrare. Prouerbio vititur, sumpto à bobus calcitrantibus cõtra pungentem stimulum. Verum in textu Græco ne hoc habetur nec sequentia: videlicet & tremens ac stupens dixit, Domine quid me vis facere? & dominus ad eum. Sed statim post illa verba, ego sum Iesus quem tu persequeris, subiungitur: Sed surge & ingredere ciuitatem. & dicitur tibi quid te oporteat facere. Viri autem illi qui comitabantur cum illo, stupèfacti, pro, attoniti. Stabant autem postquam surrexerant Saulo adhuc prostrato iacente. Nam oēs ceciderunt: vt Paulus inferius dicit. Audientes quidem vocem, Pauli, non Christi: vt ipsemet Paulus in 22. cap. explicat. Neminem autem videntes. supple cum quo loquebatur Paulus. Et significanter non dicit nihil autem, sed neminem autem: quia vt Paulus testatur inferius, oēs viderunt illud lumen, sed non viderunt aliquam personam. Surrexit autem Saulus de terra: apertisq; oculis nihil videbat. Ad manus autem illum trahentes, pro, manu autem ducentes illum, introduxerunt Damascum. Et erat ibi tribus diebus non videns: & nõ manducauit neque bibit. Erat autem quidam discipulus Damasci nomine Ananias. Et dixit ad illum in visu dominus, Ananias. At ille ait: Ecce ego domine. Et dominus ad eum, Surge & vade in vicum qui vocatur rectus: & quere in domo Iudæ Saulum nomine, Tarsensem. Ecce enim orat. Et vidit. Non corporeis oculis, sed per internam apparitionem. Virum Ananiam nomine, introeuntem & imponentem sibi manus vt visum recipiat. Respondit autem Ananias: Domine audiui à multis de viro hoc, quanta, pro, quot, mala fecerit sanctis tuis in Hierusalem & hinc. Non est pronomen hic, sed aduerbium loci. Et est sensus & hinc, id est in hoc loco. Habet potestatem à principibus sacerdotum alligandi oēs qui inuocant nomen tuum. Dixit autem ad eum dominus: Vade, quoniam vas electionis est mihi iste, vt portet nomen meum. Hebræo more loquitur. Sicut enim dicunt filium mortis dignum morte, & filios nuptiarum vacantes nuptiis, ita vas electionis dicunt vas omniuaque electum, in quo locandæ sunt oēs gratiæ, imò summæ gratiæ: videlicet vt portet nomen meum. Vas ergo electionis dictum est vas diuini nominis. Coram gentibus & regibus & filiis Israel. Ego enim ostendam illi quanta, pro, quot, oporteat cum pro nomine meo pati. Et abiit Ananias, & introiit in de

in domum, & imponens ei manus, dixit, Saul frater, pro, Saul frater,
 Hebræo more. Dominus misit me qui apparuit tibi in via qua venie-
 bas, vt videas & implearis spiritu sancto. Et confestim ceciderunt ab ocu-
 lis eius tanquã squama. Non dicit squama, sed tanquam squama.
 Erant enim quaedã superfluitates tegentes oculos, causatae ex ex-
 cillant lumine priuãte ipsum visu ad similitudinẽ squamarum,
 educente & exiccante humidũ excelsiua fulguratione lucis. Et
 visum recepit. Et surgens baptizatus est, & quum accepisset cibũ, confor-
 tatus est. Fuit autem cum discipulis qui erant Damasci per dies aliquot.
 & continuo ingressus in synagogas predicabat Iesum, pro, Christum,
 quoniã *pro, p. in iherosol. dei.* Stupebant autem oēs qui eum audiebãt,
 & dicebãt: Nonne hic est qui expugnabat in Hierusalẽ eos qui inuoca-
 bant nomen istud, & huc ad hoc venit vt vinceret illos duceret ad princẽ
 sacerdotum? Saulus autem multo magis conualecebat, & confunde-
 bat Iudeos qui habitabãt Damasco, affirmans quoniam, pro, quod, hic
 est Christus. Quum autẽ implerentur dies multi. Trienniũ quo Saulus
 in Arabia fuit cõprehendit Lucas sub diebus multis. Nam in re-
 uersione ex Arabia hoc gestum est: vt etiam in 1. cap. epistolæ ad
 Galat. diximus. Consilium fecerunt in vnũ Iudei vt eum interficerent.
 Nota autem facta sunt Saulo insidia eorũ. Custodiebantq; portas die ac
 nocte vt eum interficerent. Accipientes autem eum discipuli eius nocte,
 per murum demiserunt eum, submittentibus in sporta. Historiam hanc
 ipse Paulus ad Corinth. narrat. Quum autem venisset in Hierusalẽ
 tentabat se iungere discipulis, & oēs timebant eum, non credentes quod
 esset discipulus. Barnabas autem apprehensum illum duxit ad apostolos.
 Petrum & Iacobum fratrem domini: vt ipse Paulus ad Galat. nar-
 rat. Et narrauit illi quomodo in via vidisset dominũ, & quod locutus est
 ei: & quomodo in Damasco fiducialiter egerit in nomine Iesu. Et erat
 cum illis diebus quindecim, vt ipsemet narrat. Intrans & exiens in
 Hierusalem. Hebræo more vniuersam conuersationẽ ab ingressu
 & exitu describit. Fiducialiter agens in nomine domini. Loquebatur
 quoque gentibus. Superfluit gentibus. Et disputabat cum Græcis, hoc
 est, Iudæis natione Græcis. Illi autem quarebant occidere eum. Quod
 quum cognouissent fratres, deduxerunt eum Casaream, & dimiserunt
 Tarsum. Non fugit Paulus ex se, sed Christiani memores perse-
 cutionis contra eos excitatæ propter Stephanum, timuerunt ne
 simile quid accideret propter Saulum, & voluerunt vt Saulus re-
 cederet. Vnde & Lucas subdit: Ecclesia quidem, pro, igitur eccle-
 siæ, per totam Iudeam, & Galileam, & Samariam habebant pacem.
 Ex recessu Pauli qui disputando molestus erat Iudæis, infert pa-
 cem

cen
 per
 stor
 lis e
 tio.
 uir:
 nihil
 fere
 Vn
 Ch
 ant
 Fac
 apo
 sed
 li a
 tric
 tun
 est d
 pre
 Inu
 cent
 te d
 vide
 sunt
 tha;
 ipse
 time
 qua
 qua
 esset
 vni
 Pet
 lum
 nic
 esse
 ma
 pro
 era
 Dor
 bra

cem ecclesiarum : hoc est, congregationum fidelium dispersorū
 per illas regiones. Explicat autē hoc vt redeundo ad ordinē hi-
 storiz, describat pacē restitutam ecclesiæ: simul significādo q̄ il-
 lis tēporibus occasio persequendi ecclesiam Christi erat disputa-
 tio. Disputatio siquidem Stephani primam persecutionē excita-
 uit: & hæc Pauli disputatio secundā excitabat, nisi fratres præue-
 nissent emittendo Paulū. Ex quo apparet q̄ Iudæi nō tam ægre
 ferebant aliquos fieri Christianos quā disputationibus vinci.
 Vnde & aliis apostolis non disputantibus, sed euangelizantibus
 Christū, miraculaq̄; facientibus, pax erat ecclesiis. *Et edificabatur
 ambulantes in timore domini: & cōsolatione fructus spiritus replebantur.*
Factum est autem vt Petrus dum transiret vniuersos. Hinc ap̄ et q̄
 apostoli qui remanserūt in Hierusalem, nō permanebāt. *sed*
 sed discurrebāt euangelizando: vt etiam apparet ex verbis *Pauli*
 ad Gala. vbi narrans primū suum aduentū in Hierusalem post
 triennium cōuersionis suæ, dicit se duos tantū apostolos vidisse
 tunc, Petrū scilicet & Iacobū fratrem domini. Vnde coniectura
 est q̄ intra illud triennium facta fuerit diuisio apostolorum ad
 prædicandum per mundū. Deueniret ad sanctos qui habitant Lydda.
Inuenit autem ibi hominē quendam nomine Aeneam ab annis octo ia-
centem in grabato, qui erat paralyticus. Et ait illi Petrus: Aenea sanet
te dominus Iesus Christus, surge & sterna tibi. Et continuo surrexit. Et
viderunt eum omnes qui habitabant Lydda & Assurona qui conuersi
sunt ad dominum. In Ioppe autem fuit quaedam discipula nomine Tabi-
tha, que interpretata dicitur Dorcas. Nomen proprium Hebræum
 ipsemet Lucas interpretatus est, Græce dici Dorcadem, quam La-
 tine dicimus capream. *Hæc erat plena operibus bonis & elemosynis*
quas faciebat. Factum est autem in diebus illis vt infirmata moreretur,
quam quum lauissent, posuerunt eam in cœnaculo. Quum autem prope
esset Lydda ab Ioppe, discipuli audientes quod Petrus esset in ea, mise-
runt ad eum rogantes, ne pigriteru venire vsque ad nos. Exurgēs autem
Petrus venit cum illis, & quum aduenisset, duxerunt illum in cœnacu-
lum: & circumsteterunt illum omnes viduæ stentes, & ostendentes ei tu-
nicas & vestes quas faciebat illis Dorcas. pro, quas faciebat dum
 esset cum ipsis Dorcas. Non est vsquequaque certum an fecerit
 manibus propriis incidendo & suendo vestes, an fecerit sumptu
 proprio emendo indigentibus tunicas & vestes: plena siquidem
 erat elemosynis & operibus bonis. Nec repetit Tabitha, sed
 Dorcas: quia forte vtroque nomine solita erat appellari. Ab He-
 bræis quidem Tabitha: & ab eisdem natione Græcis Dorcas.

Et

Pentia terra, p, quadrupedia terra bestiarū, & reptilia, & volati-
 lia caeli. Crediderim ego diuidendū textum sic: omnia quadru-
 pedia (& ibi fiat distinctio) terrarūque bestiarū & reptilia, &c. Et fa-
 cta est vox ad eum: Surge Petre, occide. pro, macta, vt sit vocabulum
 consonum sacrificio. Et manduca. Ait autē Petrus. Absit. pro, ne-
 quaquam, domine, quia nunquam manducaui omne. pro, quicquam
 cōmune & immundum. Hebraei impuros secundum legē cibos ap-
 pellabant cōmunes, appellabāt & immundos. Immundos qui-
 dem secundū legem: cōmunes autem secundum quandam mo-
 destiam loquendi cum Gentilibus: ad significandū autem suū
 magnum horrorem Petrus, vtrunque dicit, augendo sermonē.
 Horrentium enim est multiplicando augere. & vox it, secun-
 do. pro, rursus iterum, ad eum. hoc est, & vox velut à princē. ite-
 rum facta est ad eum. Significatur enim non solum discō-
 tio huius vocis prima, sed etiam quod simili modo facta est
 cut prima. Quod deus purificauit, tu commune ne dixeris. pro, tu ne
 communica. Potest referri tā ad dicere quā ad habere seu tra-
 ctare commune: hoc est immundū. Hoc autem factum est per ter.
 pro, ad ter. Et pronomen hoc, demōstrat totum: visum, dictum,
 auditum. totum enim repetitū est ter. Et statim. pro, & rursus,
 receptum est vas in caelū. Terminum totius apparitionis describit:
 ne putares finitam fuisse apparitionē linteo remanēte in terra.
 Et dum intra se hesitaret Petrus quidnam esset visio quā vidisset, ecce
 viri qui missi erant à Cornelio inquirentes domū Simonis astiterunt ad
 ianuā. Et quū vocassent, interrogabāt si Simō, qui cognominatur Petr⁹,
 illic haberet hospitium. Petro autē cogitante de visione, dixit spiritus ei,
 Ecce viri tres quarunt te. Surge itaq; & descende, & vade cū eis nihil
 dubitās: quia ego misi illos. Descendens autē Petrus ad viros dixit, Ecce
 ego sum quē quaritis: quae causa est propter quā venistis? Qui dixerunt,
 Cornelius Centurio vir iustus & timens deum & testimoniū habens ab
 vniuersa gēte Iudaorū, respōsum accepit ab angelo sancto accersiri te in
 domum suā, & audire verba abs te. Introducens ergo eos, recepit hospi-
 tio. Sequenti autem die surgens, profectus est cum illis. Et quidā ex fra-
 tribus ab Ioppe comitati sunt eū. Altera autē die intrauit Caesarā. Cor-
 nelius verò expectabat illos, cōuocatis cognatis suis et necessarijs amicis.
 Et factū est quū introisset Petrus, obuius venit ei Cornelius: et procidēs
 ad pedes eius, adorauit eū. Petrus verò eleuauit eū, dicens: Surge, & ego
 ipse homo sum. Et loquens cū illo intrauit: & inuenit multos qui cōuene-
 rant, dixitq; ad illos Vos scitis quomodo abominatum sit viro Iudaeo con-
 iungi aut accedere ad alienigenam: sed mihi ostendit deus uominem con-

munem aut immundū dicere hominem. Ecce explanatio visionis quo ad partē, hoc est, quo ad homines. Quū tamē illa visio significauerit etiā nullū cibū esse immundū. Propter quod sine dubitatione veni accersitus. Interrogo ergo quam ob causam accersistis me? Et Cornelius ait, *A nudius quarta die. p. quarto ab hinc die, vsq; ad hanc horam. Quartū diē determinat retrocedendo supputando vsq; ad hanc horā. Forte illa met hora erat hora nona, hoc enim videtur significare. Sedebā ieiunius & hora nona orās in domo mea. Hinc apparet q̄ in vigilia habuit Corneli⁹ hāc visionē imaginariam. Orare em vigilatis est. Et ecce vir stetit ante me in veste cādida, pro, splēdida. Apparuit quidē angelus in illa visione in specie viri vestitus in cādida. Et ait: Corneli exaudita est oratio tua, & electio synagoga commemorata sunt in cōspectu dei. Mitte ergo in Ioppen & accersito Simonem qui cognominatur Petrus: hic hospitatur in domo Simonis coriarij iuxta mare. Defunt quatuor dictiones. Qui adueniens loquetur tibi. Cōfestim ergo misi ad te: & tu bene fecisti veniendo. Nūc ergo omnes nos in cōspectu tuo adsumus audire omnia quaecunque tibi precepta sunt à domino. Aperiens autem Petrus os suum dixit, In veritate cōperi. experimento. Quod nō est personarum acceptor deus, sed in omni gente qui timet deum & operatur iustitiam, acceptor est illi. Verissimā sententiā protulit Petrus: & exēplo Cornelij Centurionis cōprobatur q̄ cuicumque intus in animo timēti deum & in opere facienti iustitiam, quantumcunq; barbarus fuerit & nihil sciēs de fide Christi, deus prouidet illi de necessaria ad salutē fide, hanc enim diuinā prouidentia Petrus se cōperisse asserit. Verbum. Deest, quod, *misit deus filijs Israel.* Et vtrunque est casus a cœu fatiui, & refertur verbū ad vos scitis. Ita q̄ ordo literæ est: Vos scitis verbū quod misit deus, &c. Legendo per Parēthesin, hic est omnium dominus, verbū inquā quod factū est per vniuersam Iudæā incipiens à Galilæa. ¶ Coniunctio enim, interposita (dicēdo incipiens enim à Galilæa) superflua est. Et Hebræo more Petrus appellat verbū quod factū est, quod misit deus, quod incorpuit à Galilæa, rem gesta. *Annuntiās pacem per Iesum Christum (hic est omnium dominus) Vos scitis quod factum est verbum per vniuersam Iudæā, incipiens à Galilea post baptismum quem predicauit Ioannes. Iesum à Nazareth quomodo vnxit eum deus.* Et additio pronominis Hebræici est sermonis. Est enim sensus: quomodo deus vnxit ipsum Iesum à Nazareth. Hoc siquidē est principiū verbi, id est rei gesta. Et de eo quatenus homo dicit, q̄ vnxit eum deus. *Spiritu sancto & virtute.* pro, potentia. Ecce vnctio ex qua Iesus nomen*

men

men Christi habet. Et effectus vtriusque subiungitur in bonis operibus & miraculis. *Qui pertransit benefaciendo & sanando omnes oppressos à diabolo: quoniam deus erat cum illo. Et nos testes sumus omnium que fecit in regione Iudeorum & Hierusalem: quem occiderunt suspendentes in ligno. Hunc deus suscitauit tertia die: & dedit eum manifestum fieri non omni populo, sed testibus præordinatis. pro, præelectis. à deo nobis: qui manducauimus & bibimus cum illo postquam resurrexit à mortuis. Et præcepit nobis predicare populo & testificari quòd ipse est qui constitutus est à deo iudex viuorum & mortuorum. Nisi adueniente Christo iudice aliqui iudicarentur viui (hoc est, perseverantes sine morte) nulla esset differentia viuorù ac mortuorum coram illo iudice: quoniam contrariè iudicabuntur viui. Dicèdo ergo viuorù & mortuorù, differentiã monstrat inter eos qui tunc iudicantur quòd aliqui erunt viui (hoc est, perseverantes in vita siue morte) & aliqui ex mortuis resuscitati. Ita tam. Huic omnes prophetae testimonium perhibent, remissionem peccatorum accipere per nomẽ eius omnes qui credunt in eum. Adhuc loquente Petro verba hæc cecidit spiritus sanctus super omnes, qui audiebant verba. Sciebat spiritus sanctus futurã aduersus Petrũ questionẽ. Et propterea præuenit baptismũ & impositionẽ manũ: in effectu sensibili adueniẽdo in Cornelii & alios ibidẽ Ethnicos. Et obstupuerunt ex circumcissione fideles qui venerãt cum Petro, quia & in nationes gratia spiritus sancti effusa est. pro, in gentes donum spiritus sancti effusum esse. Audiebant enim illos loquentes lingua & magnificantes deum. Tunc respondit Petrus. stupori lociorũ. Nunquid aquam quis prohibere potest, vt non baptizentur hi qui spiritum sanctum acceperunt sicut & nos? Et iussit eos baptizari in nomine domini. Ecce quod Paulus dixit, nõ milit me Christus baptizare. Non enim dicit, quòd eos baptizauit, sed quòd iussit eos baptizari. Tunc rogauerunt eum, vt maneret apud eos aliquot diebus.*

CAPVT XI.

Audierunt autẽ apostoli et fratres qui erant in Iudea, quòd & gentes receperunt verbũ dei. Quũ autẽ ascendisset Petrus Hierosolymã, discipulabãt aduersus illũ, qui erant ex circumcissione, dicentes: *Quare introuisti ad viros præputiũ habentes, & manducasti cũ illis? Incipiens autẽ Petrus exponebat illis per ordinem, dicẽs: Ego erã in ciuitate Ioppe orãs, & vidi in excessu mentis meã visionem, descendens vas quoddam velut lintea magnũ quatuor initijs submitti de celo, & venit vsque ad me. In quod intuens, considerabã & vidi quadrupedia terra & bestias, & reptilia & volatilia cali. Audiui autẽ & vocem dicentem mihi: Surge Pe-*

pre occide & manduca. Dixi autē, nequaquā domine quia cōmune aut
 immundū nunquam introuit in os meum. Respondit autē vox secūdo de
 celo: quia deus mundauit tu ne communia dixeris. Hoc autem factū est
 per ter, & recēpta sunt omnia rursus in cōlū. Et ecce viri tres cōfestim
 astiterunt in domo in qua erā, missi à Casarea ad me. Dixit autē spiri-
 tus mihi, vt irem cum illis, nihil hāsītans. Venerunt autem mecū & sex
 fratres isti, & ingressi sumus in domū viri. Narrauit autē nobis quomo-
 do vidisset angelū in domo sua stantē & dicentem sibi, Miste in loppē
 & accersi Simonē qui cognominatur Petrus, qui loquetur tibi verba in
 quibus saluus eris tu & vniuersa domus tua. Quū autē cepissem loquī,
 cecidit spiritus sanctus super eos, sicut & in nos in initio. Recordatus
 sum autē, sicut dicebat: Ioannes quidē baptizauit aqua, vos
 autē baptizabimini spiritu sancto. Si ergo eandē gratiā dedit illi deus si-
 cut & vobis, qui credidimus in dominū Iesum Christum, ego quis eram
 qui possem prohibere deū? Hū auditiū tacuerunt: & glorificauerūt deum,
 dicentes: Ergo & gentibus penitentiam dedit deus ad vitam. Capitu-
 lum hoc satis clarū est quo ad historiam. Vnde pauca annoran-
 da sunt: Et illi quidē qui dispersi fuerant à tribulatione quae facta fue-
 rat sub Stephano, pro, ob Stephanū. Quauis legendo sub Step-
 hano, nullus sit error, intelligēdo Lucā describere triumphū Ste-
 phani, ac si dixisset sub triūpho Stephani. Perābulauerūt vsque ad
 Phonicē & Cyprū & Antiochiā, nemini loquentes verbū nisi solis Iu-
 daeis. Erant autē quidā ex eis viri Cyprū & Cyreni. Pronomen eis,
 dispersos sub Stephano demonstrat. Et per exceptionē legenda
 est hęc particula. Lucas enim, quū descripsisset terminos ad quos
 peruenerunt dispersi sub Stephano, videlicet vsque ad Phonicē
 & Cyprū & Antiochiā) narrat in genere quibus prædicauerūt:
 videlicet solis Iudæis. Et ad significandū quod in genere de di-
 spersis hoc dixerit, subiungit exceptionē, sed erant quidā ex eis,
 dispersis, &c. Qui quū introissent Antiochiā loquebantur ad Græcos.
 hoc est Gentiles. Principia siquidē cōuersionis Gentilium vnde-
 quaque Lucas declarat, Nā primò à Philippo conuersum Eunu-
 chum, deinde à Petro Centurionē cum suis, & modo à dispersis
 narrat cōuersos Gētiles in Antiochia, Annuntiatēs dominū Iesum.
 Et erat manus domini cum eis: multūque numerus credentiū conuersus
 est ad dominū. Peruenit autē sermo ad aures ecclesie quae erat Hierosoly-
 mi super istū. Et miserunt Barnabā vsque ad Antiochiam. Prouide
 Cyprii prædicatoribus Cyprium Barnabam adiunxerunt. Qui
 quum peruenisset & vidisset gratiā dei, gaudisus est: & hortabatur om-
 nes in proposito cordis permanere in domino: quia erat vir bonus & ple-

us spiritu sancto & fide. Et apposita est multa turba domino. Profectus est aut Barnabas Tarsum vt quæret Saulū. Quem quū inuenisset perduxit Antiochiā. Quemadmodū tacuit Lucas tēpus triennij quo Paulus fuit in Arabia, & quid ibi fecerit: ita tacet nūc tēpus quo Paulus fuit apud Tarsum, & quid ibi fecerit. Nam quum tēpore Tiberij emissus fuerit à fratribus in Tarsum, quū quatuor tantū anni fluxissent ad summū à passione Christi, & vocatio Pauli ex Tarso ad Antiochiā fuerit, aut in fine imperij Caij aut (quod verius videtur) sub Claudio, multi anni intercesserūt inter emissionem Pauli in Tarsum & aduentum eius Antiochiam. Et annuum totū conuersati sunt in ecclesia, & conuerunt. Ita vt cognominarentur primū Antiochia discipuli Christiani. Eo tibi ortum est Christianū nomen. Messias enim Græce dicitur Christus, & propterea à Christo Christiani appellati sunt lingua Græca. In his autem diebus. Vt dictum est, non est vsquaquaque clarū an hi dies fuerint sub Caio Caligula an sub Claudio. Superuenerunt ab Hierosolymis propheta Antiochiam: & surgens vnus ex eis nomine Agabus, significabat per spiritum famē magnā futurā in vniuerso orbe terrarum, quæ facta est sub Claudio. Discipuli autē prout quisque habebat, proposuerunt in ministerium mittere habitātibus in Iudæa fratribus, quos & fecerunt, mittentes ad seniores per manū Barnabæ & Sauli. Ascensus iste Pauli in Hierosolymam, medius est inter duos commemoratos ab eodem in epistola ad Galatas: alterum post annos tres à conuersione eius, quādo Barnabas duxit eum ad Apostolos: vt scriptū est superius capite nono. Alterum post annos quatuordecim: cuius Lucas inferius meminit cap. 15. Iste enim ascensus fuit tempore Claudij, secundo forte vel tertio Claudij anno: vt in sequenti cap. clarius apparebit.

CAPVT XII.

Eodem autem tempore misit. pro, iuiecit, Herodes rex manus, vt affigeret quosdam de ecclesia. Aduerte hīc duo. Primum quod iste rex quē Lucas appellat Herodem, à Iosepho appellatur Agrippa, nec appellatur ab eo Herodes Agrippa, sed Agrippa. Vnde autem Lucas ei Herodis nomen attribuerit, non inuenio autēricæ. Verūm quod iste sit ille Agrippa qui à Iosepho quādoque appellatur Agrippa maior, ex identitate mortis apparet: illam enim mortem quam Lucas narrat in hoc cap. cōtigisse Herodi, Iosephus narrat contigisse Agrippæ. Fuit autem iste filius Aristobuli filij Herodis magni: & creatus fuit rex à Caio Caligula duarum tetrarchiarum. postmodū autē à Claudio (qui successit

Caligula) habuit etiã regnum Iudææ. Et propterea Lucas dicit Herodes rex, regnabat enim in Hierusalẽ. Et hæc dicta sunt ne vacilles in historiis, quõ certũ sit Herodẽ tetrarchã (qui occidit Ioannẽ Baptistã & illũsit Christo veste splendida) relegatũ exilio in Lugdunũ Galliaẽ à Caio Caligula fuisse: vt idem Iosephus refert, & Herodẽ fratrẽ Agrippæ regẽ Chalcidis ab eodem Claudio creatũ, nõquam in Hierusalem regnassẽ, quãuis mortuo Agrippa impetrauerit à Claudio Cæsare potestatem tẽpli & sacerdotũ ordinatiõnẽ: vt Iosephus lib. 20. cap. 4. refert, nec sic mortuũ esse referatur: sed solũ post duo Claudij anno defunctus est inquit idẽ. Quõniã à Claudio habuit regnũ Iudææ, ppter ea quõ Iosephus dicit eodẽ autẽ tempore iniecit Herodes rex manus, sub regẽ Claudij significat Paulũ & Barnabã venisse Hierosolymam: quo tẽpore Agrippa rex erat Hierosolymis. Occidit autẽ Iacobũ fratrem Ioãnis gladio. Vidẽs autẽ quia placeret Iudæis, p, quod placitũ esset Iudæis, apposuit: apprehendere, pro, cõprehendere, & Petrũ. Erãt autẽ dies azymo ñ. Quẽ quõ apprehẽdisset, misit in carcerẽ, tradensq; quatuor quaternio. *huc militũ custodiẽdũ.* Quaternio quatuor militib; p̄erat, magnitudoq; custodiẽ significatur ex quatuor quaternionibus. *Volens post pascha.* Hinc clare apparet appellatione Pasche oẽs azymorũ dies cõprehẽdi. Producere cũ populo. Et Petrus quidẽ seruabatur in carcere, oratio autẽ fiebat sine intermissione. pro, p̄lixa, ab ecclesia ad deũ pro eo. Hinc clare apparet quãtũ valet oratio ecclesiæ pro pontifice in carcere. *Quum autẽ producturus eum esset Herodes, in ipsa nocte erat Petrus dormiens inter duos milites, vinctũ catenis duabus, & custodes ante ostium cuius custodiebant carcerem. Et ecce angelus domini astitit, & lumen resulsit in habitaculo: percussõq; latere Petri excitauit eum, dicens, surge velociter. Et ceciderunt catene de manibus eius. Dixit autẽ angelus ad eum, pracingere & calcate caligas tuas. pro, & subliga sandalia tua. Et fecit sic. Et dixit illi: circunda tibi vestimentũ tuũ & sequere me. Et exiens sequebatur eum. & nesciebat quia verũ esset quod fiebat per angelũ, existimabat autẽ se visum videre. Transiunt autẽ primam & secundã custodiam. carceris. Consueuerunt enim in carceribus esse multẽ ordinatã custodiæ vna post aliã. Venerũt ad portam ferreã qua ducit in ciuitatẽ. ad diffrentiam vel portæ ferreæ qua ducit extra ciuitatẽ, vel portarum internarum qua nõ ducunt in ciuitatẽ. Vtroque enim modo dispositus potuit esse carcer, vel q̄ haberet duas portas ferreas, alteram extra ciuitatẽ versus, vel q̄ reliquæ interiores portæ non erant ferreæ: & sola ferrea erat immediata ciuitatis vicis. *Qua**

vltro aperta est eis. Et exeuntes processerunt vicum vnū. Hinc appa-
 ret q̄ carcer erat in ciuitate. Non enim dicit & introeuntes, sed
 & exeuntes processerunt vicū vnū, proculdubio ciuitatis. Et con-
 tinuo discessit angelus ab eo. Et Petrus ad se reuersus. Dixerat quòd ne
 sciebat quòd verū esset quod fiebat p̄ angelum, sed existimabat
 se visum videre: quod est hominis ecstasim patiētis: & propter
 ea dicit ad se reuersus, ex illa alienatione à soluto vsu sensuū, e-
 rāt enim sensus eius tāquā ligati. Dixit, nunc scio vere, quia misit do-
 minus angelū suum, & eripuit me de manu Herodis, & de omni expe-
 ctatione plebis Iudæorū. Consideransq; proculdubio locū vbi erat. Venit
 ad domum Mariae matris Ioānis qui cognominatus est Marcus vbi erāt
 multi cōgregati & orātes. Pulsante autē eo ad ostiū ianuæ. p̄ vestibuli.
 processit puilla ad vidēdum, pro processit ancillula ad ostiū ianuæ, tan-
 tandū, nomine Rode. & vt cognouit vocem Petri, praegressio nūc ianuā
 sed intro currens nuntiavit stare Petrum ante ianuam. p̄ vestibulum.
 Diſtio Græca & ianuā & vestibulū sonat, & ideo disere-
 tione opus est. At illi dixerunt ad eā, insanis. Illa autem affirmabat
 sic se habere. Illi autem dicebāt, angelus eius est. Hinc apparet Chri-
 stianos bene instructos de custodia angelorū erga homines, co-
 gitasse quòd angelus curā gerens Petri apparuisset ad ianuā pro
 Petro. Petrus autem perseuerabat pulsans. Quum autem aperuis-
 set ostiū, viderunt eum, & obstupuerunt. Annuens autem eis manu vt ta-
 cerent, narravit quomodo dominus eduxisset eum de carcere: dixitq; nun-
 tiate Iacobo & fratribus hæc. Hinc apparet q̄ hæc gesta sunt Hiero-
 solymis vbi erat Iacobus frater dñi. Et egressus abiit in aliū locum.
 Facta autem die, erat non parua turbatio inter milites quidnā factum
 esset de Petro, pro, qd Petrus esset factus. Sermo militū est hic, lo-
 quētū ac si Petrus cōuersus fuisset in aliquod numē, ex eo q̄ sic
 euauit ab eis. Herodes autē quum requisisset eum & non inuenisset,
 inquisitione facta de custodibus, inſit eos duci. Ex eo q̄ Lucas nō ex-
 plicat quòd, & subiūgit ipsum descēdisse à Iudæa in Cæsareā, con-
 iectura est q̄ iussit eos duci in Cæsareā. Et ex eo quod dicitur de-
 scendens à Iudæa, cōfirmatur quod diximus: videl. Hierosolymis
 hæc fuisse gesta. Descendensq; à Iudæa in Cæsareā ibi cōmoratus est.
 Quantum temporis fuerit inter Petri carcerem & subsequētam
 mortē Herodis Agrippæ, nescitur, nō potuit autē multū tempus
 intercedere: eo q̄ 3. tantū annis fuerit rex Iudææ: & ipse Romæ
 erat primo anno Claudij. Erat autē Herodes iratus Tyrus & Sido-
 nijs. Pl^o quā irā significat diſtio Græca interpretata irat^o, videl. a-
 nimū pugnacē. Et hoc quadrat petitioni Tyriorū & Sidoniorū
 pp iij sub

subiunctæ: videlicet q̄ petebant pacem. At illi unanimis venerunt ad eum: & persuaso Blaspho, qui erat super cubiculū regis, postulabant pacē: eo quod alerentur regiones eorum ab illo. hoc est, à regia annona. Nec intelligas q̄ Agrippa donaret eis alimoniam: sed quod cōcedebat alimonias extrahi ad regionem Sidoniorū & Tyriorū: quam extractionem si subtraxisset, defecisset alimonia Tyriis & Sidoniis. Statuta autem die Herodes vestitus veste regia, sedit pro tribunali, & cōcionabatur ad eos. Populus autē acclamabat, dei voces, p̄, vox dei, & non hominis. Clamabat populus q̄ vox Herodis nō erat vox hominis, sed vox dei: quod est dicere q̄ Herodes est deus, non homo. Confestim autem cecidit eū angelus domini, eo quod non dedisset honorem gloriæ deo. Dicit enim Iosephus q̄ non cōpescuit voces eius. Et cōsumptus à vermibus, expiravit. Nō statim, sed quinq; diebus cruciatus, vt Iosephus dicit, quū regnasset annis septem, quatuor sub Cajo, & tribus sub Claudio. Et addit Iosephus q̄ percussus vtrī dolore dixit ad amicos, ego vester deus vitā iam durare cōfessor: nam qui vocabar immortalis à vobis, ecce iam duror ad mortē. Verbū autē domini crescebat & multiplicabatur. Barnabas autē & Saulus reuersi sunt ab Hierosolymis. In Antiochiā. Expleto ministerio. Quātū tēporis morati fuerint Hierosolymis, nescitur. Verū ex hoc q̄ dicit expleto ministerio (proculdubio elemosynarū, pro quo missi fuerāt ab Antiochia) nō multū fuisse ibi commoratos significat. Assumpto Ioanne qui cognominatus est Marcus.

CAPVT XIII.

ERant autem quidam in ecclesia que erat Antiochie propheta & doctores, in quibus Barnabas & Simon qui vocabatur Niger, & Lucius Cyrenensis, & Manahen qui erat Herodis tetrarcha colla: tanem, pro, cum Herode tetrarcha simul educatus. Non significatur cōmunicatio lactis, sed cōmunio educationis qua à pueritia filiis regum adiunguntur pueri simul educādi. Et Saulus. Ministrātibz autē illis domino. Non explicatur species ministerij: sed ex eo q̄ dixerat propheta & doctores, insinuat q̄ ministrabāt domino docēdo & prophetādo. Et ieiunantibus. Hinc habes in primitiua ecclesia, spōtanea ieiunia. Quæ & nūgūt ministerio exhibitō domino, & cōmeritoria descibūtur spūitus sancti: vt intelligamus quā accepta sint deo. Dixit illi spūitus sanctus, Segregate. Deest iam, mihi Saulū & Barnabā in opus ad quod assumpsi eos. Ac si a pertius dixisset, sufficit hactenus fuisse vos simul, tēpus est vt segregetis hos duos mihi, nō sibiipsis. Vnde & explicat ad quid spūitus sanctus vult illos sibi, videlicet ad opus ad quod accessi-
ui eos

ni eos, quod cōstat esse opus euāgelizādi gētib⁹. *Tūc ieiunātes & orantes imponētesque eis manus dimiserunt illos.* Iterū ieiunant, ieiunio adiungentes orationum suffragia: ad hoc vt deus euāgelij opus quod mādauerat, diuino fauore prosequatur. Nec solū ieiunant & orāt prophetæ & doctores, sed etiā imponūt manus Barnabæ & Saulo, quæ admodū apostoli imposuerunt manus septē ministris super mēsis & viduis. Ex quibus duobus factis habetur quod alia fuerit impositio manuū sacramentalis (qua sacramentum cōfirmationis in effectu sensibili conferebāt apostoli) & alia erat impositio manuū qua velut ad firmandū gratiā noui ministerij utebātur nō soli apostoli, sed etiam alij primates in ecclesia. Nam neque illis septē ministris sacramentū collatū neque iustis (Barnabæ & Saulo) per manuū impositionē quum nullū fuerit nouum sacramentum necessariū ad ministeriū aut istorū. *Et ipsi quidem missi à spiritu sancto. nō à doctore & prophetis.* Et hinc ecclesia Barnabā apostolū venerat. *Abierunt Seleuciam, & inde nauigauerunt Cyprū, & quum venissent Salaminam predicabant verbum dei in synagogis Iudæorū. Habebant autem & Ioannem in ministerio.* proculdubio euāgelicæ prædicationis coadiutorem. *Et quum perambulassent vniuersam insulam vsque ad Paphum, inuenerunt quendam virū magum, pseudopphetam Iudæum, cui nomen erat Bariu.* pro, Bariesus. Hebræū nomen est Bariesus, cōpositū ex bar, quod est filius, & Iesus, quod est saluator. Et hoc erat nomē propriū illius Iudæi. *Qui erat cū Proconsole Sergio Paulo, viro prudente. Hic accersit Barnabam & Paulo, desiderabat audire verbum dei. Resistebat autem illi Elimas magus, sic enim interpretatur nomen eius.* Quia Elimas Hebræū quoque nomē est, significās dei mei mensurā seu cēsum, nō est rationi consentaneū vt Lucas Græcē scribēs Hebræū nomen altero Hebræo nomine interpretetur. Et eo magis alienū à ratione hoc est, quo secundū significationē nominum neutrum alterū interpretatur. Quo fit vt ipse Magus significetur interpres proprii nominis: & ad significandum eius temeritatē Lucas prius explicauerit propriū illius nomen, & postea subiunxerit vulgatū nomen eiusdē quod ipsemet Magus propria interpretatione sibi asciuerat. Et est ordināda litera sic: videlicet, Elimas interpretatur ipse magus nomē eius: hoc est, sui met. Carent siquidē Græci pronomine reciproco, & prudentiæ lectoris relinquitur discernere quando pronomen tenetur reciproce. ¶ Et dixit hoc Lucas ad reddendum rationē quare ipsum appellauerit Elimas, dicendo resistebat autē

illis Elimas. Ac si apertius dixisset, non ideo nominatur Elimas, quia vere sic Elimas, sed quia ipse interpretatur nomen suū Elimas. Aiebat enim se ideo vocatū Bariesum (id est, filiū saluatorē) quia erat futurus Elimas. i. dei mei seu census: & sic interpretabatur (i. rationē nominis sui reddebat) maxima cū temeritate. *Quarens auertere Proconsulem à fide. Saulus autē qui & Paulus.* Ex eo quod hactenus Lucas vsus est Hebrico nomine (.i. Saul seu Saulus) & modo vtitur Latino nomine quo nominabatur Procōsul Cypri & deinceps semp nominat ipsum Paulū, insinuat quod extūc appellatus est Paulus, vel quū binomius esset, incēpit vti noīe Romanō. *Procōsule.* Libenter autē Paulus hoc nomen vniumpfit: quoniā est nomē humilitatis. est enim diminutiū. Et accessit ad hoc quod Apost. gētīū voluit cū gētīb⁹ cōficare in noīe: & à primo gētīli magnæ dignitatis & auctoritatis cōuerso, nomen sibi afsiciuit, pristinū vel mutuatū. *Repletus spū scō intuens in eū dixit, O plene omni dolo & omni fallacia, pro, malitia. Vt oīs dolus referatur ad intellectū, & omnis malitia ad volūtatē. Fili diaboli, inimice omnis iustitiæ, nō desinis subvertere vias domini rectas: & nunc ecce manus domini super te, & eris cæcus nō vidēs solem vsque ad tēpus. Et confestim cecidit in eum caligo & tenebre: & circumiens querebat qui sibi manum daret, pro, manufactores. Hoc em̄ soliti sunt facere excecati. Tunc Procōsul quū vidisset factū, credidit, admirās super doctrinā domini. Et quū à Papho nauigassent Paulus & qui cū eo erant, venerūt Pergē Pāphylia. Perge nomen est ciuitatis, Pāphylia autē prouinciæ: ex qua Ioan. cognomine Marcus discessit, relinquēdo Paulū & Barnabam. Ioannes autē discedens ab eis reuersus est Hierosolymā: illi verò pertrāscentes Pergē venerunt Antiochiā Pisidia. Ad differentiā Antiochiæ Syriæ cuius superius mētio facta est, & quæ similiter & absolute iure vocatur Antiochia: hæc autem cū expresse prouinciæ dicitur Antiochia Pisidiæ. Et ingressi synagogā die sabbatorum sederunt, post lectionē autem legis & prophetarum, solitā à Iudæis singulis sabbatis in eorū synagogis. Miserrunt principes synagogæ ad eos, dicentes, Viri fratres si quis est in vobis sermo exhortationis ad plebem dicite. Hinc apparet apud Iudæos licitum fuisse cuiunq; Iudæo viro docto predicare in eorum synagogis ignoti si quidem erant Barnabas & Paulus: & requiruntur si sciunt exhortari plebē. Surgens autem Paulus, & manu silentium indicens ait, Viri Israelitæ, & qui timetis deum, audite. deus plebis Israel. pro, deus populi huius. Subaudi Israelitæ, quem demonstrabat. Elegit patres nostros, & plebem, pro, popu*

populū, exaltauit quum essent incole in terra Aegypti: & in brachio
 excelsō eduxit eos ex ea: & per quadraginta annorum tēpus, mores eorū
 sustinuit in deserto. Et destruens gentes septē in terra Chanaan, sorte di-
 stribuit eis terrā eorū, quasi post quadringentos & quinquaginta annos.
 pro, & post hęc annis circiter 400. & 50. dedit iudices vsque ad Sa-
 muelem prophetam. Vnde apparet diuersus sensus à textu Latino.
 quoniā sonat q̄ post diuisionē terræ factam per Iosue tēpus Iu-
 dicum fuerit fere 400. & 50. annis. Vbi scito corruptos esse co-
 dices Græcos: & legendū esse 350. annis. nam ferē tantum tēpo-
 ris intercessit inter Iosue & Saulem, quo toto tēpore fuerūt iudi-
 ces. Conuincitur autē hic error scrip̄turæ, quod clare
 dicitur q̄ anno 400. ac 80. ab egressū filiorū Israel de Aegypto
 fundatum est tēplum. Ex hoc siquidē numero si subtraxerit 80.
 annos regum (Saulis & Dauidis) & 50. annos deserti & Iudicis
 350. relinquuntur iudicibus. Nec Paulus dicit adamussim 350.
 sed fere 350. annis dedit Iudices vsque ad Samuelem iudicisue.
 Et exinde postulauerunt regem: & dedit illis Saul filium Cū virum
 de tribu Beniamin, annis quadraginta. Et amoto illo suscitauit illi Da-
 uid regem, cui & testimoniū perhibens dixit, inueni Dauid filium Iesse
 virum secundū cor meum, qui faciet oēs voluntates meas. Ex 1. Reg. 13.
 sumpta est hęc sentētia, dicente Samuele, quæsiuit sibi dominus
 ex illis verbis Samuelis, sed ex psalmis conflasse hoc diuinū te-
 stimonium. nam & ibi legitur: tunc locutus es in visione sanctis
 tuis: & dixisti, posui adiutoriū super potentem, inueni Dauid ser-
 uum meum, &c. Huius ex semine deus secundum promissionem eduxit
 Israel saluatorem Iesum. Israel datiui casus est, & propterea legen-
 dum esset Israeli. Prædicante Ioanne ante faciem aduentus eius, ba-
 ptismum penitentiae omni populo Israel. Cū impletet autem Ioannes cur-
 sum suum, dicebat, quem me arbitramini esse, non sum ego. Subauditur
 pronomen is seu ille, & refertur ac demonstratur Messias. Iudæi
 enim arbitrabātur Ioānem esse Messiam, & propterea Ioannes
 dicebat, non sum ego is quem me arbitramini esse. Sed ecce venio
 post me, cuius nō sum dignus calceamenta pedum soluere. Viri fratres filij
 generis Abraham, & qui in vobis timent deū, vobis verbū salutis huius
 missum est. qui enim habitabāt Hierusalem & principes eius hunc igno-
 rantes, & voces prophetarum qua per omne sabbatum leguntur, iudican-
 tes impleuerunt. Ipsi enim damnauerunt Iesum in consilio suo,
 dicendo reus est mortis. Et nullam causam mortis inuenientes in
 eo, petierunt à Pilato vt interficerent eum. Quūque consummassent
 omnia

omnia quae de eo scripta erant, deponentes eum de ligno, posuerunt in monumento. non referuntur principes qui dānauerunt, sed principes qui sepelierunt, Nicodemus & Ioseph ab Arimathia. *Dem autem suscitauit eum à mortuis tertia die, qui visus est per dies multos ijs qui simul ascenderūt cū eo de Galilea in Hierusalē, qui vsque nunc sunt testes eius ad plebē. & nos vobis annuntiamus eā quae ad patres nostros promissio facta est: quoniā hanc deus adimpleuit filijs vestris. pro, filiis filiorū. videlicet patrū in quorū filiorum numero estis vos. Resuscitans Iesum. Sicut & in psalmo 2. scriptū est: filius meus es tu, ego hodie genui te. Dixerat Iesum esse Messiam ex testimonio Ioan. Bap. & Ier. & aliorū. quod ad hunc est repromissio ad patres antiquos: & alibi affert hanc 2. psal. autoritatē, testificantē diuinitatem Messiae, dicendo ego hodie genui te. Is enim de quo semper ueratur, ego hodie genui te, filius est aeternus, nec tēporaliter, sed aeternaliter generatur: alioquin nō posset semp dici ego hodie genui te. Quod autē suscitauit eū à mortuis amplius iam nō reuersurū in corruptionē. Cōprobata aeternitate Messiae quātū ad diuinitatē, probat ex alia autoritate ppetuitatē eiusdē secundū vitā corporis post resurrectionē eiusdē. Ita dixit, quia. pro, q̄, dabo vobis sancta Dauid fidelia. Ex Esa. 55. c. sumpta est haec sententia. Vbi iuxta Hebraeū textū habetur: feriā vobiscū pactū sempiternū, misericordias Dauid stabiles. Sed Lucas Græce scribens sententiam scripsit iuxta trāslationem 70. dabo vobis sancta Dauid fidelia vniuersa cōtenta sub pacto cōprehēderunt 70. sub verbo sancta: & quod ibi dicitur stabiles, hic dicitur fidelia. Sensus tamen in idē redit: quoniā promittit deus se daturū gratias stabiles Davidis. Et hoc directē seruit proposito Pauli, ex hac autoritate intendentis probare perpetuā stabilitatē Messiae hominis. Gratiae siquidē stabiles Dauidi promissae cōsistunt in ipsa incorruptione filij Davidis Messiae. Et eadem gratiae possunt dici fideles pro quāto sunt veraces. Ideoque & alibi dicit, sacra scriptura, Non dabis sanctū tuū videre corruptionē. Quod in psal. hoc 16. dicit sanctū tuū, per autoritatē Esa. explicauit esse sancta Dauidis fidelia, hoc est, esse Messia in quo cuncta sancta Dauidis implentur. *Dauid enim in sua generatione quum administrasset voluntati dei. pro, con filio dei. Et dicitur administrasse consilio dei, eo q̄ fecit omnes voluntates dei, iuxta id quod superius dixerat, q̄ faciet omnes voluntates meas. Dormiuit, & appositus est ad patres suos, & vidit corruptionē. hoc est, expertus est corruptionē sui cadaueris. Et per oppositū intellige subiuncta verba de Iesu suscitato. Quem verò dem**

suscit

scitauit, non vidit corruptionē. id est, nō est expertus corruptionem
 sui cadaueris. de tali enim corruptione est sermo. Et dicit hæc
 Paulus ad monstrandū q̄ non de seipso Dauide hæc dixit Dauid,
 sed de Melsia filio suo. *Notum igitur sit vobis viri fratres quia.* pro,
 quod, *per hūc vobis remissio peccatorū annuntiatur ab omnibus,* pro, &
 ab omnibus, *quibus non potuistis in lege Moysi iustificari, in hoc omnis*
qui credit, iustificatur. Notificat Paulus q̄ per Christū est remissio
 peccatorū, & per ipsum iustificatur quilibet à quibus nō potui-
 stis per legem Moysi iustificari. Ita q̄ particula & ab omnibus,
 iungitur sequēti particulæ. Et iustitiā fidei Iesu Christi potētem
 ad iustificandū declarat: legē verò ~~Moysi~~ iusti-
 cādum, hoc est, ad hominē reddendū iustum corā deo. *St. ma-*
rie Lucas molē doctrinæ Pauli inter iustitiā legis, & iustitiā
dei tangit. *Videte ergo ne superueniat vobis quod dictū est in proph.*
hoc est in lib. 12. prophetarū: Videte cōtemptores & admiramini, &
dispergimini. pro, & euanescite. Ex Abac. 1. ca. sumpta est hæc sen-
 tētia, quā Paulus vitur ad terrendū auditores. Ipsa vsus est A-
 bac cōminando ad aliud propositū, eadem vitur Paulus cōmi-
 nando maius malū, nempe perditionē animarū, & damnationē
 æternā non credentibus mysteriū incarnationis Iesu Christi. ad
 hoc em̄ ad literā applicat hanc sententiā. Et vere spiritus sanctus
 præsciens incredulitatis illorū auditorum, mouit Paulū ad dicen-
 dum eis hæc verba, vere prophetica de eis. Appellat enim eos cō-
 temptores, quoniā verē cōtempserunt. & dicit q̄ non solū admi-
 rabūtur, sed & euanesceat. Quorū vtrunque fuit verū: prius enim
 admirati sunt, deinde euauerunt in passionibus suis. *Quia opus*
operor ego in diebus vestris. opus ablutionis in remissionē peccato-
 rum in nomine filij mei Iesu Christi. *Opus quod non credetis si quis*
enarrauerit vobis, vt euētus probauit. *Exeuntibus autē illis rogabant.*
pro, egressis autē è synagoga Iudeis rogabāt gētes, vt sequēti sab-
bato loquerentur sibi verba hæc. Vnde patet q̄ non solum Iudæi, sed
 Gētiles in synagoga fuerāt. Cūque dimissa esset synagoga, *secuti sunt*
multi Iudæorū & colentiū decem aduenarū. pro, profelytorū, Paulum
 & Barnabam qui loquētes suadebant eū vt permanerent in gratia dei.
Sequenti verō sabbato, pene vniuersa ciuitas cōuenit audire verbum dei.
Videntes autē turbas Iudæi repleti sunt zelo, inuidiæ. Et cōtradicebant
 ijs quæ à Paulo dicebātur blasphemantes. Legendū est, *Contradicentes*
 & blasphemantes. Hebræo loquēdi modo Lucas vsus, contradice-
 bant cōtradicentes. *Tunc cōstanter.* pro, sumpta fiducia, *Paulus &*
Barnabas dixerūt, vobis oportebat primū loqui verbū dei: sed quoniam

repellit illud, & indignos vos iudicatis aeterna vita, ecce conuertimur ad
 gentes. Sic enim precepit nobis dominus, Posui te in lumen gentibus, vt sis
 in salutē vsque ad extremū terra. Ex Esa. 49. c. sumpta est hec sentē-
 tia. Ad Christū dirigitur sermo, posui te in lumen gentiū. & qm̄
 hoc exequendū erat per apostolos, Paulus & Barnabas dicūt sibi
 hoc esse preceptū. & verū dicunt qm̄ est eis preceptū vt ministris
 Christi, vt executoribus officij Christi. Audiētes autē gentes, gauise
 sunt, & glorificabāt verbū domini. & crediderūt quot quot erāt preordi-
 nati. pro, ordinati ad vitā aeternā. Disseminabatur autē verbū domini
 per vniuersam regionē. Iudei autē concitauerunt religiosus mulieres &
 honestas. ~~excitauerunt~~ excitauerunt persecutionē in Paulū &
 Barnabam. Armis diaboli vtūtur Iudæi sub specie religionis exci-
 tant mulieres religiosas, aduersus deū, & honestas, quo ad ex-
 citandū habitū, quo ad mundū, cōtra Paulū & Barnabam tanquā
 seductores hominū à vera religione ad nouam superstitionē. Et
 eiecerunt vos de sinibus suis. At illi excusso puluere pedum in eos. ad lite-
 ram implētes mandatum dñi. Venerunt Iconium. Discipuli quoque
 hoc est, Christiani qui crediderunt. Replebantur gaudio & spiritu
 sancto. Hoc dicit Lucas, ne putaretur q̄ eiectis Paulo & Barnaba
 alij qui crediderant refriguisent. CAP. XIII.

Factum est autē in Iconio. Duas aiunt esse ciuitates eiusdē no-
 minis, alterā Iconium Ciliciæ, alteram Iconium Lycaonia.
 Hæc de qua est hic sermo (vt subiuncta in hoc cap. testantur) nō
 est in Lycaonia. nam hic Paulus migravit in Lycaoniā. Vnde re-
 linquitur q̄ est Iconium prouinciæ Ciliciæ. Vt simul introirent syn-
 agogam Iudeorū, & loquerentur ita vt crederet Iudeorum & Græco-
 rum copiosa multitudo. Vt aliās dixim⁹ ex Hiero. Helleni licet pro-
 prie significet Græcos, extensiuē tamen sæpe significat Gentiles
 in sacra scriptura. Et hic est vnus locus in quo Hellenorum, hoc
 est, Gentilium intellige. Qui verò increduli fuerunt Iudæi, suscitau-
 erunt & ad iracundiam cōcitauerunt animas Gentiliū aduersus fratres.
 Multo igitur tēpore demorati sunt, fiducialiter. pro, fortiter agentes.
 Opus enim erat fortitudine pugnantis aduersus eos. In domi-
 no, testimonium perhibēte verbo gratia sua, dante signa & prodigia fe-
 ri per manus eorū. Diuisa est autē multitudo ciuitatis: & quidam quidē
 erant cum Iudæis, quidā verò cū apostolis. Quum autē factus esset impe-
 tus Gentiliū & Iudeorum cū principibus suis vt contumelijs afficerent,
 pro vim facerēt. Et quorsum tēderet violētia subiungit, dicēdo:
 Et lapidarent eos intelligētes confugerunt ad ciuitates Lycaoniae Lystrā
 & Derben. Ecce q̄ ex Iconio venerunt in Lycaoniam. Et vniuer-
 sam in

famin circuitu regionem. pro, & in circuniacentem regione: & ibi euangeliſtæ erant. Et comota est omnis multitudo in doctrina eorum. Paulus aut & Barnabas morabatur Lystris. Et quidam vir Lystris infirmus pedibus sedebat claudus ex utero matris sue, qui nunquam ambulauerat. Hic audiuit Paulum loquentem. Qui intuitus eum, & videns quia. pro, q, fidem haberet ut saluus fieret. Vidit Paulus mentis oculo, claudi fidem ad recipiendam sanitatem. Dixit magna voce, surge super pedes tuos relictus. Et exiit & ambulabat. Turba autem quum vidissent quod fecerat Paulus leuauerunt vocem suam Lycaonice dicentes: Di similes facti hominibus descenderunt ad nos. & vocabant Barnabam Ionem, Paulum vero Mercurium. quonia ipse erat dux verbi. Sacerdos autem quidam iudeus inuenitatem, tauros & coronas ante ianuas. ad ianuas seu vestibula. Offertens eum populis. pro, cum turbis, volebat sacrificare. Quod ubi auerunt apostoli Barnabas & Paulus. Ex hoc quod dicit audierunt, iuncto ianuas seu vestibula, innuitur quod apostoli erant in synagoga seu potius domo aliqua, quam intrauerant fugientes humana laudes, di in specie hominum descenderunt ad nos. Conscisus tunicis suis, exiit in turbas, clamantes & dicentes: Viri quid hec facitis? & nos mortales sumus similes vobis homines. pro, & nos eisdem obnoxii sumus passionibus homines. Dicunt enim non solum se esse obnoxios morti, sed etiam passionibus aliis. Annuntiantes vobis ab his vanis conuertere ad deum verum, qui fecit caelum & terram, & mare, & omnia que in eis sunt: qui in preteritis generationibus dimisit omnes gentes ingredi vias suas. pro, & ingredi vias suas. De Gentilibus loquitur quod deus permisit eos viuere propriis viuendi rationibus. dimisit enim eos in consiliis propriis usque ad tempus euangelij. Et quidem non sine testimonio semetipsum reliquit beneficiens de caelo, dans pluias & tempora fructifera, implens cibo & letitia corda eorum. Testimonium dei explicat esse effectus naturales quos continue e caelis percipimus. Vnde & philosophi in sensibilia dei per ea que facta sunt intellecta conspexerunt. Et hec dicentes vix sedauerunt turbas ne sibi immolarent. Superuenerunt autem quidam ab Antiochia & Iconio Iudaei. De Antiochia Pisidiae vnde eiectione fuerant apostoli, & similiter de Iconio Ciliciae vnde fugerant, est sermo. Significantiusque dicit Iudaei: quoniam ipsi erant auctores persecutionum ubique. Et persuasis turbis. Vide instabilitatem turbarum. prius volebant sacrificare a apostolis tanquam diis, & modo vertuntur aduersus apostolos. Lapidantesque Paulum. Iudaei describuntur lapidantes Paulum tanquam blasphemum. Traxerunt extra ciuitatem, existimantes eum mortuum esse. Lapidatio fuit in ciuitate: extractio autem existimati cadaueris, ad cumulum ignominiae facta est: sicut extrahitur cadauer bestiae extra loca habitata.

Circumdantibus autē eum discipulis, ad curam funeris. Surgēs intrauit ciuitatem: & postera die profectus est cū Barnaba in Derben. Quinque uero angelus assent ciuitati illi & docuissent multos, reuersi sunt Lystram & Iconium & Antiochiā, confirmātes animas discipulorū. exhortātesque ut permanserent in fide, & quoniam per multas tribulationes oportet nos intrare in regnū dei. Et quī constituissent. pro, delegissent, illi per singulas ecclesias presbyteros, & orassent cū ieiunationibus, cōmendauerūt eos domino in quem crediderunt. Cōsidera in electione presbyterorum interuenisse orationes & ieiunia Apostolorū. Transuenitque ~~in Pamphiliam~~ ^{in Pamphiliam} uenit in Pamphiliam: & loquentes uerbū domini in Pergama. ~~Et inde nauigauerunt in Antiochiam, unde erant traditi gratia~~ ^{Et inde nauigauerunt in Antiochiam, unde erant traditi gratia} Et inde nauigauerunt in Antiochiam, unde erant traditi gratia. ~~Antiochia~~ ^{Antiochia} Antiochia est Antiochia Syriæ. Ibi enim traditi sunt spiritui sancto, dicenti separate mihi, &c. Quem quo ad effectū illum Lucas appellat gratiā dei. In opus quod compleuerunt. Non simpliciter & absolute, sed quod fuerat illo tēpore exequendū. Quam autē uisissent & congregassent ecclesiam, retulerūt quanta fecisset deus cū illi, & quod aperuisset Gentibus ostium fidei. Morati sunt autem tēpus non modicū. Deest illic, cū discipulis. Collige prudēs lector tria tēpora, uidelicet tēpus tantæ peregrinationis, & multū tempus quo morati sunt in Iconio auidacter agentes, & tempus nō modicū quo morati sunt in Antiochia post reuersionē: ne fallaris in supputatione annorū à carcere Petri sub Agrippa rege imperante Claudio vsque ad decimū quartū annū à conuersione Pauli quo (ut in sequenti narratur capitulo) Paulus ascēdit tertiō Hierosolymā.

CAPVT XV.

ET quidā descendētes de Iudæa, docebant fratres quod nisi circūcidamini secundū morem Moysi, nō potestis saluari. Facta ergo seditione. Desunt duæ dictiones. Et disceptatione, non minima. pro, nō exigua. Paulo & Barnaba aduersus illos. Distinguēda est litera sic facta autē seditione inter Christianos, cuius causa fuerant illi qui descenderāt à Iudæa, & deinde repetēdo facta disceptatione nō exigua Paulo & Barnabæ, id est à Paulo & Barnaba aduersus illos Christianos qui descenderāt ex Iudæa. Datius pro ablatiuo positus est. Et deinde sequitur altera particula. Statuerūt ut ascenderent Paulus & Barnabas & quidā alij ex alijs. pro, ex eis, ad apostolos & presbyteros in Hierusalem super hac questione. Statuerūt oēs cōmuniter ut Paulus & Barnabas ex vna parte ascenderent, & quidā alij ex eis qui descenderant à Iudæa ex altera parte. Illi ergo. Barnabas & Paulus demōstrantur. Deducti ab ecclesia, Antiochena

chena. Comites ac duces itineris ecclesia Antiochena dederat.
 Pertransibant Phoenicē & Samariam, narrantes conuersionem gentiū:
 & faciebant gaudiū magnum omnibus fratribus. Quum autē uenissent
 Hierosolymā, suscepti sunt ab ecclesia & ab Apostolis & senioribus, an-
 nuntiantes quanta deus fecisset cū illis. Surrexerunt autē quidam de hæ-
 resi Pharisæorum qui crediderunt. Græcam dictionem reliquit in-
 terpres. Nec idē sonat apud Græcos hæresis quod apud Latinos
 theologos, nullū enim importat errorē, sed electionē, & perinde
 dictum est de hæresi ac si dictum fuisset de secta Pharisæorū. Di-
 centes quia, pro, quod, oportet circumcidi eos, & accipereq; seruare legem
 Moysi. Vide quanta auctoritate isti leguntur in re. ~~in re~~
 lā afferentes rationē. Conueneruntq; Apostoli & seniorē. ~~de~~
 verbo hoc. Quum autē magna cōquisitio fieret, surgens Petrus ~~uit ad~~
 eos: Viri fratres vos scitis quòd ab antiquis diebus, iā enim quat ~~de~~
 cim fere anni erant. Deus in nobis elegit per os meū audire gentes, uer-
 bum Euangeliū & credere. Commemorat factum apud Corneliū
 Centurionē. Et qui nouit corda deus testimonium perhibuit, dāns illis
 spiritum sanctum sicut & nobis, in effectu sensibili: dono scilicet lin-
 guarum. Et nihil discreuit inter nos, circumcisos. Et illos, incircunci-
 sos. Fide purificans. Præteriti temporis est, & legendum est: Quis
 fide purificauit corda illorum. Petrus ex testimonio diuino mōstra-
 to in conuersione Centurionis & Gētiliū cum eo, rationē affert,
 quòd sola fide purificantur corda Gentiliū absque obseruatione
 legaliū, hoc enim testificatus est tunc spiritus sanctus. Nunc ergo
 quid tentatis deum, imponere iugum super ceruices discipulorum. Ex eo
 quòd deus testificatus fuerat solā fidem sufficere Gentilibus ad
 salutem, infert Petrus quòd imponendo iugum legis Gētilibus,
 tentatur deus. Et vere tentatur, uel ad iterū testimoniū proferē-
 dum, uel (quod potius crediderim) ad ultionem demōstrandam
 aduersus incredulos primo testimonio: quēadmodū demōstrata
 est diuina uindicta in Ananiam & Sapphiram. Quod neque nos ne-
 que patres nostri portare potuimus: ob nostram imperfectionem &
 multitudinē mandatorum. Sed per gratiam domini nostri Iesu Chri-
 sti credimus saluari, quemadmodum & illi. Libra hæc Petri uerba: &
 perpēdes nec ad Gentiliū nec ad Iudæorum salutē spectare lega-
 lia: expresse enim dicit q̄ nos Iudæi credimus saluari quēadmo-
 dū & illi (scilicet Gētiles) per gratiā domini nostri Iesu Christi.
 Pedetentim Petrus processit, primū ostendens ex diuino te-
 stimonio legalia nō esse necessaria Gentilibus, & demū cōclu-
 dit, quòd nec Gentilibus, nec Iudæis sunt salutaria, ex eo q̄ cre-
 dimus

dimus omnes saluari per gratiã domini nostri Iesu Christi. Tacuit autẽ omnis multitudo: & audiebãt Barnabã & Paulum narrantes quanta deus fecisset signa & prodigia in Gẽtibus per eos. Et postquã tacuerunt, respõdit Iacobus, dicens: Viri fratres, audite me. Simõ narrauit quemadmodum primum deus visitauit sumere ex Gẽtibus populum nomini suo, & huic cõcordant verba prophetarũ. Sicut scriptum est. Amos 9. ca. verũ sententiã Iacobus refert, nõ verba singula. Post hac reuertar. In propheta dicitur, in die illa, nec habetur reuertar. Sed Iacobus exponendo diẽ illã esse post tẽpus veteris testamenti, & diuinã clementiã pro ratione adducẽs, dicit in persona dei: post reuertar ab ira in misericordiã, à puniẽdo ad beneficiẽdũ. Et reuertar ab ira in misericordiã. Et id quod decidit. Sub specie tabernaculi iherosolimitani, ecclesiã Christi filij Dauidis significat, & sub specie iherosolimitani templi, iherosolimitanarũ spiritualis ruinas significat. Mysticũ enim tabernaculum Dauidis magna ex parte decidit, Iudæis à diuina gratia cadentibus. Et diruta eius readifcabo & erigã illud. Incepit readifcare diruta eius, quũ Iudæos cõuertit ad fidẽ, & crexit illud spectandũ vniuerso orbi, quũ spiritũ sanctũ dedit Apostolis ad euangelizandũ mundo. Ut requirant ceteri homines dominũ & omnes gentes super quas innocatus est nomẽ meũ, dicit dominus faciens hæc omnia. Propter hoc Iacobus adduxit hæc authoritatẽ, vt scilicet hinc monstraret prophetis cõsonare q̃ gẽtes asciscãtur in populũ dei, inuocato nomine domini super eos per baptismũ. Nota à seculo est domino opus suũ. p. nota à seculo sunt deo opera sua omnia. Verba Iacobi sunt, nõ prophete, asserẽtis q̃ opera dei nota sunt ipsi deo, nota à seculo, & p̃pterea reuelata per p̃phetas. Propter quod. hoc est quia dicta Petri consonant prophetis. Ego iudico. hoc est, iudicium meum est: nõ enim proferebat sententiã in iudicio: vt cõuincitur ex eo q̃ adhuc nõ erat facta cõclusio cõmunis: sed de illa subiũgitur post verba Iacobi, tũc placuit Apostolis & senioribus cũ omni ecclesia, & c. Nõ inquietare eos qui ex gentibus cõuertuntur ad deũ: sed scribere ad eos, vt abstineãt se à contaminationibus simulacrorũ & fornicatione & suffocatis & sanguine. Moyses enim à tẽporibus antiquis habet in singulis ciuitatibus qui eum predicet in synagogis, vbi per omne sabbatũ legitur. Tũc placuit Apostolis & senioribus cũ omni ecclesia, eligere viros ex eis & mittere Anthiochiã cũ Paulo & Barnaba. Iudã, qui cognominabatur Barsabas, & Silã viros primos, pro primarios, in fratribus: scribẽtes per manus eorũ. Apostoli & seniores fratres vs qui sunt Anthiochia, & Syrie, & Cilicie fratribus ex gentibus salutẽ. Quamuis Antiochia sit pars Syriæ, quia

quia tamē quaestio exorta erat in Antiochia, & inde ad consul-
tandum Apostolos missum est, ideo literæ Apostolicæ ad fratres
qui sunt Antiochiæ, diriguntur, & extēsiue ad omnes qui sunt in
prouincijs Syriæ & Ciliciæ. Quoniã audiimus quòd quidã ex nobis
excentes turbauerūt vos verbis, euerentes animas vestras, quibus nec
mãdauimus placuit nobis collectis in vnum eli. ere viros & mittere ad
vos cū charissimis nostris Barnaba et Paulo hominib⁹ qui tradiderūt
animas suas pro nomine domini nostri Iesu Christi. Atissimus ergo Iudã
& Silã: qui & ipsi vobis verbis referēt eadē Visum est enim spiritui san-
cto & nobis nihil vltra imponere vobis oneris, quàm hæc necessaria, vt
abstineatis vos ab immolatis simulachrorū, & sanguine, & suffocato
fornicatione à quibus custodientes vos, & ageris. Pã. & ne
intelligas hæc necessaria vna & eadē ratione necessitas. Tam
ratio necessario vitandi fornicationē diuini est iuris: ratio
abstinendi ab iis quæ immolata sunt simulachris, & ab esu
guinis, & ab esu suffocati, est vt morē geratis iis quibus conui-
uitis Iudæis. Vnde ista impositio expirauit cessante tēpore quo
Iudæi cōiuebāt simul & Gētiles. Inseruerūt autem inter legalia
fornicationē: eo quòd Gētiles nō putabāt illã esse peccatū, & vt
vel sic tãquam à lege prohibita dicerēt vitare, inseruerūt Apo-
stoli abstinentiã ab ea inter abstinentias à tribus alijs prohibitis.
Illi ergo dimissi descēderunt Antiochiã & cōgregata multitudme tradi-
derunt epistolã. Quã quū legissent, gauisi sunt super consolatione. Iudas
autē & Silas & ipsi quum essent prophete, verbo plurimo, pro, multo,
consolati sunt fratres & confirmauerūt. Facto autē ibi aliquanto tempo-
re, dimissi sunt cū pace à fratribus ad eos qui miserāt illos, pro, ad Apo-
stolos. De Iuda & Sila est sermo, quòd à fratribus remissi sunt
ad Apostolos. Visum est autem Sila ibi remanere. Iudas autem solus
abiit Hierusalem. Superfluūt hæc quinque verba. Paulus autem &
Barnabas demorabantur Antiochia docentes & euangelizantes cum
alijs pluribus verbum domini. Post aliquot autem dies dixit ad Bar-
nabam Paulus: reuertentes visitemus fratres per vniuersas ciuitates in
quibus predicauimus verbum domini, quomodo se habeant. Barnabas
autem volebat, pro, consulebat, secum assumere & Ioannem qui co-
gnominabatur Marcus. Paulus autem rogabat, pro, censebat, & hic
fiat punctum, & pronomen cum construatur cum infinitiuo
non debere recipi: demonstrat enim Ioannem. Vt qui discessisset,
pro, defecisset, quod deterius est. Ab eis ex Pamphylia, & non
esset cum eis in opus, non debere eum recipi. Facta est autem dissensio,
pro, facta est autem inter eos exacerbatio. Quæ deterior est,

quàm dissensio. An autem huiusmodi exacerbatio caruerit peccato, censeat qui scit, hoc tamen certum est, quòd graue peccatū non fuit. Ita vt discederent ab inuicem, & Barnabas quidem assumpto Marco nauigaret Cyprum Paulus verò electo Sila profectus est traditus gratiæ dei à fratribus. hoc est, commendatus gratiæ dei à fratrum orationibus. Perambulabat autem Syriam & Ciliciam confirmans ecclesias: præcipiens custodire præcepta Apostolorum & seniorum. Superfluunt hæc sex vltimæ dictiones,

CAPVT XVI.

Pervenit autē in Derben & Lystram. ciuitates Lycaonię. Et ecclesia quidē in Lystris ibi nomine Timotheus. Hinc apparet quòd Timotheus iam erat Christianus, quū Paulus nūc tertio venit in Derben. Filius mulieris viduę. pro mulieris cuiusdā Iudęæ, Mater describitur genere Iudęæ, religione autē Christiana: pater gentili. E regiōe mulieris Iudęæ scribitur pater gentili. Huic testimoniū bonum reddebāt qui in Lystris erāt & Iconio fratres. Hūc vniuit Paulus secū proficisci: & assumēs circumcidit eū propter Iudęos qui erāt in illis locis, sciebāt enim omnes quòd pater eius erat Gentilis. Vtrūq; explicauit Lucas: tum factū, tum rationē facti, ne putaretur quòd Paulus aliud prædicaret & aliud faceret: hoc est, ne putaretur quòd Paulus circumciderit Timotheum pro salute Timothei: sed ad euitandū furorē Iudęorum, ad non reddēdum se exosum Iudęis tanq̄ violatorem legis. Ad literam enim detulit Paulus tēpori quo Gentiles Christiani effecti nō circumcidebantur, Iudęi autē etiam Christiani effecti circumcidebantur. Vnde ad Corinth̄ scribit: in circumcissione vocatus es, noli præputium adducere. ob hoc siquidē Timotheum filium mulieris Iudęæ, circumcidit, ne exosus esset Iudęis ducēs secum incircuncisum. Nec minus licuit Paulo tunc circumcidere Timotheū quàm alias legis consuetudines seruare, quod se inter illos facere testatur, dicens, Factus sum Iudęus. Quū autē pertransirent ciuitates, tradebant eis custodire dogmata quę erant decreta ab Apostolis & senioribus qui erant Hierosolymis. Et ecclesia quidem confirmabantur fide, & abundabant numero quotidie. Transeuntēs autē Phrygiam & Galatię regionem, vetiti sunt à spiritu sancto loqui verbum in Asia. De minori Asia est sermo. Quare autē spiritus sanctus phibuerit, & qualis fuerit hæc inhibitiō, nescitur: quis enim nouit consilium domini? Crediderim ego apparitione aliqua factam huiusmodi inhibitiōnē. Quū venissent autē in Mysiā, tentabāt ire in Bithyniā: & non permisit eos spiritus Iesu. Superfluit Iesu. & similis accidit hic

hic in scititia nostra. Quū autem pertransissent Mysiam, descenderunt Troadem: & visio per noctem Paulo ostensa est. Hinc conieci quòd apparitio aliqua vetuit: vt oppositorū eadem intelligeretur ratio. Vir Macedo quidam erat stans, & deprecans eum, & dicens, transiens in Macedoniam, adiuua nos. In illa visione somni apparuit vir præ se ferens habitu, forma, aliisq; circumstantiis Macedonem. Apparuit autē stans & loquens deprecando vt veniret in Macedoniam ad adiunandū eos. Et forte ex verbis agnouit Paulus in somnis virū Macedonē: nā in prima persona dixit, adiuua nos, explicata Macedonia. Vt autē visum vidit, statim quesimus proficisci in Macedoniam: certi facti quòd ~~venimus in Macedonia~~. Hinc clare apparet q̄ Lucas in hac peregrinatione iuxta erat Pauli. Ibant igitur quatuor: Paulus, Silas, Lucas, & Timotheus. Nauigantes autē à Troade, recto cursu venimus Samo thracē, & se die Neapolim, non Italiæ ciuitatē, sed Thraciæ, hæc enim vicina est Philippis. Et inde Philippos: quæ est prima parte, p. partis, Macedonia ciuitas Colonia. Sic iacet in textu Græco, & prima est calus nominatiui. Vnde obscurus redditur sensus literæ. nā significat q̄ Philippi est prima ciuitas Colonia, non totius Macedonia. Et nescimus quæ est illa pars Macedonia, in qua est Philippi prima, & cōsequenter nescimus quo ordine scribatur prima. Ciuitas autem colonia ideo dicitur, q̄ ab aliunde deductis habitaretur. Eramus autem in hac vrbe diebus aliquot cōferentes. pro, commorantes. Proculdubio absque exercitio prædicationis. Die autem sabbatorū egressi sumus foras portā. pro, è ciuitate. iuxta flumen vbi videbatur oratio esse. Dictio interpretata videbatur, interpretari potest tū solebat, tū putabatur. Aduerte hic prudentiā Pauli & sociorū describi. Quū in ciuitate illa nō esset synagoga Iudæorū, ad quam solitus erat Paulus ire vt cōgregatis ibidē prædicaret, diebus aliquot contemplatus est ciuitatē, vt locū aptū ad euangelizandū haberet: & quod non potuit ex loco solito (synagoga scilicet) ex tempore cognoscere tentauit, & propterea diem sabbatorū expectauit: in quo tam Iudæi q̄ profelyti quiescentes ab operib⁹, vacāt orationi. Et quū animaduertisset q̄ extra portam iuxta flumen videbatur esse orationis locus, illuc iuit cum sociis vbi cōgregatis posset euāgelizare. Et sedentes loquebamur. proculdubio verbū dei. Mulieribus quæ conuenerant. Non deditur Apostoli prædicare mulieribus. Et quadam mulier nomine Lydda. pro, Lydia, purpuraria. pro, purpurarum venditrix, ciuitatis Thyatirorum. lā enim dictū est quòd erat Colonia, & propterea

non est mirū quòd ex Thyatira Asiæ minoris ciuitate hæc ibi habitaret. *Colens deum audiuit.* Tria genera colentium vnum deum fuisse tunc colligitur: videlicet Iudæos, profelytos (qui profitebatur legem Moyſi circumcisi) & Gentiles religiosos, qui nō circuncidebantur nec profitebantur legē Moyſi, sed cultum vnus veri dei, absque obligatione ad seruandum legē illorū. Et de horum numero erat Lydia, fuerat Cornélius Centurio cum suis. Et hos Lucas sæpe appellat religiosos, nō profelytos, nec Iudæos. Et hæc sint dicta semel pro semper, ne oporteat eadem sæpe repetere in hoc libro. Hi siquidem promptiores erant ad Christianitatem,

prophetae et sapientum. Iudaicæ proteruitæ minus participes: *31.* conueniebant ad Iudæorū synagogas: utpote à Iudæis edoceri de conuersi ad cultum vnus dei & timorē illius. *Cuius domi-deruit cor intendere ijs, quæ dicebantur à Paulo.* Hæc sola explicatur, quia ipsa initium fuit cōuersionis aliorum ibidē. *Quū autē baptizata esset & domus eius, deprecata est, dicens: Si iudicasti me fidelem domino esse, introite in domū meam, et manete. Et coegit nos. Factū est autē euntibus nobis ad orationem, ad locū supra dictū ad orādum & euangelizādum. Puellā quandam habentem spiritum Pythonem, pro Pythonis, obuiare nobis, quæ quastū magnum prestabat dominis suis diminando.* Non est vsquequaq; clarum an hæc puella habuerit Pythonē, quemadmodum illa descripta 1. Reg. 28. quæ suscitauit Samuelē: nam illa non fuit arreptitia, sed magica arte Pythonē, (hoc est, diuinatorium spiritū) exercebat. Nec eodē modo loquitur scriptura de vtraq; nam de illa scriptum est q̄ habebat Pythonē: de hac autē q̄ habebat spiritum Pythonis, & expresse subiungitur q̄ Paulus dixit spiritui, ut exiret ab ea. Ex quibus apparet quòd ista erat obsessā à spiritu Pythonis: ac per hoc non erat sicut illa. Dæmon enim loquebatur per os istius predicando multa futura: quemadmodū in arreptitiis videmus. Et hoc clare sonat textus iste: narrās verba puellæ, &c. *Hæc subsuscita Paulū & nos clamabas, dicēs, Iſti homines serui dei excelsi sunt, qui annuntiat vobis vram salutem. Hoc autē faciebat multis diebus. Dolens, pro, ægrè ferens, autem Paulus.* In prōptu causa est quare Paulus ægrè tulerit verba puellæ: quia nolebat euangeliū habere testimoniū à dæmonibus, quæ enim conuentio Christi ad Belial: Omnem suspicionē malarū artium in prædicatoribus euāgelij vitæbatur tollere à mentibus Gentiliū, attribuentiū miracula apostolorū magicis artibus. Didicerat hoc Paulus ab exēplo Christi, qui dæmonibus testificantibus de eo imponebat silentium: nec enim eget euang

euangeliū testimonio dæmonū: nec confert veritati euangelicæ
 eorū testimoniū. Et cōuersus spiritus dixit, præcipio tibi in nomine Ie-
 su Christi exire ab ea. Et exiit eadē hora. Vidētes autē domini eius quōd
 exiit spes quæstus eorū, apprehendentes Paulū & Silā, perduxerunt in
 forum ad principes, & offerentes eos magistratibus dixerūt: hi homines
 cōturbāt ciuitatem nostrā quū sint Iudæi: & annuntiāt morem quem nō
 licet nobis suscipere, neque facere, quum simus Romani. Et cucurrit plebs
 aduersus eos: & magistratus scissis eorū tunicis iusserunt eos virgū cadē.
 Et quū multas plagas eis imposuissent, miserunt eos in carcerē: præcipientes
 custodi vt diligenter custodiret eos. Qui quū tale præceptum accepisset
 misit eos in interiore carcerem, & pedes eorū strinxit ligno. Media au-
 tem nocte Paulus & Silas adorantes, & cantantes psalmos, & canticis
 in custodia, supple vincti. Erant non enim de custodibus qui-
 tur. Subito terræ motus factus est magnus, ita vt mouerentur funda-
 menta carceris: & statim aperta sunt omnia ostia, et vniversorū vincula sola
 Experz factus autē custos carceris, & videns ianuas apertas carceris, eua-
 ginato gladio volebat se interficere: existimās fugisse vinctos. Clamauit
 autem Paulus voce magna, dicens, nihil tibi mali fecerū: vniversi enim
 hic sumus. Petitoq; lumine introgressus est, plus significat dictio Græ-
 ca, nam consignificat celeritatem introredientis. Et tremefactus
 precidit Paulo & Silæ ad pedes: & producēs eos foras, ait: domini quid
 me oportet facere vt saluus fiā? Perpende diuinā inspirationem. Mo-
 uit terram & tenuit custodē: sed mouit cor eius ita vt statim con-
 uersus fuerit. At illi dixerūt: crade in dominū Iesum: & saluus eris tu
 & domus tua. & locuti sunt ei verbū domini cū oībus qui erant in domo
 eius, & tollens eos in illa hora noctis, leuit plagas eorū, & baptizatus est
 ipse, & omnis domus eius cōtinuo. Quūq; perduxisset eos in domum suam
 apposuit eis mensam: & laetatus est, cū omni domo sua credēs deo. Nō ser-
 uat ordinē rei gestæ Lucas: nā prius perduxit eos in domū suam,
 & in illa locuti sunt illi & oībus qui erāt i domo eius verbū dñi:
 & lotæ sunt plagæ eorū, & baptizatus est ipse & oīs domus eius
 cōtinuo, & demū apposita est mēsa ad sumendū cibū. ¶ Et est in
 hoc factō cōsiderāda magnitudo gratiæ diuinæ effusa in custo-
 dē carceris & domesticos eius: tanta em gratia cognita, Paulus
 baptizauit eos statim eadē nocte. Et quū dies factus esset, Tacet Lu-
 cas q̄ Paulus & Silas spōre redierūt ad carcerē, vt ex calce capituli
 li clare habetur. nā in carcere inuenerunt eos lictores quū factus
 esset dies. Miserrunt magistratus lictores, dicētes: dimitte homines illos.
 Ad custodem verba diriguntur. Vide terræ motum in motibus
 cordium: ecce mutata sunt corda gubernatorum ab eo qui fecit

STOLORVM
rrenorū. Nuntiauit autē custos carceris verba hæc Paulo, quod mis-
et magistratus vt dimittamini. nūc igitur exeuntes ite in pace. Paulus
autem dixit eis, Casos non publice indemnatos. pro, non dicta causa, id
est absque discussione causæ, absque sententia iudiciali, tumul-
tuarie siquidē fuerant cæsi. *Homines Romanos.* Hoc addidit Pau-
lus ad exaggerandum crimē magistratum. Et de Paulo quidē
cōstat q̄ erat Romanus, de Sila autem nihil aliud scitur quam
hic scriptum est. *Miserunt in carcerem, & nunc occulte nos eiciunt.*
Non ita: sed veniant & ipsi nos eiciant. pro, educant. Voluit Paulus
(& ita factum est) vt magistratus educerent ipsos de carcere: vt
vel sic confiterentur se errasse, & hoc ad promotionē fidei Chri-
stianæ. *Timuerunt autē magistralibus lictores verba hæc.*
Timuerunt autē magistralibus lictores verba hæc.
audito quod Romani essent, & venientes deprecati sunt eos:
& eductos rogabant vt egrederentur de vrbe. *Fxeuntes autem de car-*
cere hic clare apparet quod redierāt spōte ad carcerē ex domo
cultodis. Introierunt ad Lydiam. proculdubio mulierē vēditricem
purpurā. De carcere siquidem recto itinere ad domum Lydiæ
introierunt. *Et visis fratribus.* in domo Lydiæ. *Consolati sunt eos.*
mactos de plagis Pauli & Silæ & de eorum discessu. *Et profecti*
sunt ex vrbe. Cōtextus iste manifeste testatur q̄ de Lydiā mulie-
re est sermo. Vnde & non dicit iuerunt, sed egressi ex carcere in-
troierunt ad Lydiam, & deinde subiungit, & profecti sunt.

CAPVT XVII.

Quum autem perambulassent Amphipolin & Apolloniam, ve-
nerunt Thessalonicam. Et hoc quoque idem testatur: nā Ma-
cedoniæ ciuitates sunt hæc tres & non Lydiæ. *Vbi erat synagoga*
Iudæorum. Secundum cōsuetudinem autē Paulus introiuit ad eos. Hinc
apparet quod in præcedenti diximus capitulo, Philippis nō fuisse
synagogam Iudæorum, & propterea Paulū non potuisse secū
dū quod illi cōsuetum erat, adire synagogā ibidē. *Et per sabbata*
tria differebat eis de scripturis. pro, è scripturis. Non enim de ipsis
scripturis disputabat, sed ex ipsis. *Adaperiens & insinuās.* pro, & al-
legans, quia, pro, q̄, Christum oportuit pati, & resurgere à mortuis, &
quia, pro, q̄, hic est Christus Iesus quē ego annūtio vobis. *Et quidā ex eis*
crediderunt, & adiuncti sunt Paulo & Sila. Et de colētibus gentibusq̄
multitudo magna. pro & religiosorū Græcorū multitudo magna.
Sic habet textus: sed dictio interpretata Græcorū (vt pluries di-
ctum est) quandoque Gentiles, quādoque ipsos Græcos in sacra
scriptura sonat. Et hic est vnus locus in quo Hellenorū, hoc est
Gentilium interpretandum videtur. ¶ Quia tamē de istis Gen-
tilibus

tibus dicitur q̄ erant religiosi, significatur q̄ ab idololatria re-
 cesserāt & vnū deū colebāt instructi à Iudæis. & idem intelligen-
 dum est de mulieribus, in cuius signū nō narratur Paulū docuif-
 se nisi in synagoga. Hinc enim habetur q̄ multitudo religioso-
 rum Gētiliū & mulierū ad synagogā cōueniebat. *Et mulieres no-
 biles nō pauca. Zelantes autē Iudæi. Deest, increduli. Et est sermo de
 zelo inuidiæ. Assumentesq; de vulgo viros quosdā malos, & turba fa-
 cta, cōcitauerūt ciuitatē. Et assistentes domui Iasonis. pro, & vrgeates
 domum Iasonis. Hic enim erat Christianus: & credebant Iudæi
 increduli Paulum & Silā in domo Iasonis manere. Querebant eos
 pro: lucere in populū. Et quū nō inuenissent eos, traherāt Iasonē, & quos-
 dam fratres ad principes ciuitatis: clami, quonia, & alios. Iam
 pro, q̄ ij qui orbē cōmouerūt. & huc venerunt. hoc est etiā. huc
 venerunt. Quos suscepit. Deest clanculū. Legendū est: Quos clanculū
 excepit Iason. Ad exaggerandum causam adiungunt q̄ furti-
 son illos excepit. Et hi cōtra decreta Cæsaris faciunt. Ex Nazorū
 p̄cedit officina hæc calūnia ad cōmouēdū magistratus. Rōgē aliū
 dicentes esse Iesum. Idē dixerāt Iudæi corā Pilato, omnis qui se re-
 gē facit cōtradicit Cæsari. Sed crassa calliditate vtūtur. nam etiā
 tunc quū Iesus esset homo mortalis, calūnia hæc habuit aliquid
 coloris, nullū colorē habebat Iesu iā regnāte in cœlis. non enim
 cōtra decreta Cæsaris rex alius est nisi rex terrenus. Cōcitauerunt
 autē plebem, & principes ciuitatis audiētes hæc. Et accepta satisfatione
 à Iasone & ceteris, dimiserunt eos. Qualis fuerit huiusmodi satisfa-
 ctio nescitur. Crediderī ego fideiusionē aliquā datā à Iasone &
 aliis Christianis q̄ cū Iasone tracti fuerāt ad p̄cipes ciuitatis de
 fidelitate erga Cæsarē & Romanū imperiū, & sic dimissos, p̄prie
 libertati. Fratres verò cōfestim per noctem dimiserunt. pro, emiserūt.
 Paulum & Silā in Beroā. pro, in Berrhæā. Ipsa quoque est ciuitas
 Macedoniæ. Qui quum venissent, in synagogā Iudæorū introierunt. Hō
 autem erāt nobiliores corū qui sunt Thessalonica. pro, aliorū in Thessa-
 lonica. Pronomē hi, demōstrat Iudæos in quorū synagogā Pau-
 lus intrauit. Et est sensus q̄ isti Iudæi Berrhæenses erant nobilio-
 res aliis Iudæis qui erāt Thessalonica, & de istis subiūgitur, Qui
 susceperūt verbum cū omni auuiditate. pro, p̄p̄ritudine, quousdie scrū-
 tates scripturas si hæc ita se haberent. Nō dicit q̄ isti Iudæi nobilio-
 res susceperunt euāgelicum verbū cū p̄p̄ritudine absolute, sed
 cū hac limitatiōe, quotidie scrutātes scripturas an ita veritas ha-
 beret. Ita quod id qd dicitur cū omni p̄p̄ritudine, nō refertur
 ad verbū susceperunt, sed ad participium scrutātes. Susceperunt
 nanque*

nanq; isti euangelicū verbū hæsitando an verū esset: & pröptos
 se exhibuerunt ad scrutandū scripturas prophetarū, an cöforme
 esset euāgelii illis scripturis. Vnde & subiungit, *Et multi quidē est*
diderūt ex eis. proculdubio nobilioribus Iudæis. Multi dicit, nō oēs.
Et gētiliū mulierū honestarū & viri nō pauci. Dicitio interpretata gē
 tilū, solita dicitio est, significans Græcos, & vsurpata in scriptura
 qñq; pro Ethnicis. Et apte interpres videtur hic exposuisse gēti
 liū: ad quarū genus spectare videtur viri, vt primo descriperit
 Iudæos qui crediderūt: & deinde Gētiles, tū mulieres, tum viros.
Quō autē cognouissent in Thessalonica Iudæi, quia & Beroe. pro, q; &
~~Paulus~~ *lo verbū dei, venerūt & illuc commouentes*
& turba multitudine. pro, commouentes turbas. Statimq; tunc Pau
 lus dimiserunt. pro, emiserūt. fratres, vt iret vsq; ad mare. p, vt iret ve
 l ad mare. Noluerūt fratres q; Paulus aperte fugeret, sed decli
 naret tapq̄ iturus ad mare. *Silas autē & Timotheus remaserunt ibi.*
 Hinc apparet q; ratio odij ac psecutionis erat Paulus. *Qui autē de*
ducebat Paulū, perduxerūt eū vsq; Athenas: et accepto mādato ab eo ad
Silā & Timotheū, vt quā celeriter venirent ad se profecti sunt. Inter
 pres addidit duas dictiones. s. ab eo, vt clarior esset sensus q; Pau
 lus mādasset per eos qui deduxerāt ipsum Athenas reuertentes
 ad Berrhæā, Silā & Timotheo vt venirent ad se. Et dicitio inter
 pretata celeriter, sonat celerrime. *Paulus autē quā Athenis eos expe*
ctaret incitabatur. pro, iritabatur. *spiritus eius in ipso videns.* pro, vi
 dente idololatriæ deditā ciuitatē. Rationē reddidit Lucas cōmoti
 spiritus Pauli ad similitudinē iritati excā. descēdit intra se, ex eo
 q; videbat ciuitatē deditā cultui simulacrorū: ac p hoc lōge remo
 tam à cultu vnus dei. *Disputabat igitur in synagoga. nō expectato*
Sila, vehementia spūs actus. Cū Iudæis & colentibus. pro, & religio
 sis. proculdubio colentibus vnū deū. *Et in foro per omnes dies ad eos*
qui adierāt. pro, ad eos qui forte accedebant. Cū Iudæis & reli
 giosis disputabat in synagoga: cū aliis autē qui casu aderant in
 foro. *Quidā autē Epicurei & Stoici philosophi differebant cum eo: &*
quidā dicebāt: quid vult seminiuerbius. pro, verbalisator. *hic dicere.* Alij
 verō, nouorum demoniorum videtur annūtiator esse: quia Iesum & resur
 rectionē annūtiabat eis. *Et apprehensum cum, ad Areopagum,* pro, ad
 Martium pagum. *duxerunt.* Non est vsque quaque certum an si
 gnificetur quidam in Athenis vicus nominatus vicus Martius,
 an significetur villa nominata villa Martia. Textus enim nō ex
 plicat an pagus iste intra, vel extra vibem fuerit. Nec est vna di
 ctio (vt in Latino habetur) areopagus, sed sunt duæ dictiones:

Martius

Martius pagus. Et similiter inferius quā subditur, stās in medio
 Areopagi. legēdū est stās in medio Martij pagi. Dicentes, possumus
 scire quae est haec noua quae à te dicitur doctrina? noua enim quaedā infers
 auribus nostris: volumus ergo scire quidnam velint hac esse. Athenienses
 autem oēs & aduena hospites. pro, & qui illic versabantur hospites,
 ad nihil aliud vacabāt, nisi aut dicere aut audire aliquid noui. Stans autē
 Paulus in medio Areopagi, ait: Viri Athenienses, per oīa quasi supersti-
 tiosos. pro, fere supersticiosiores vos video. Præteriens enim & vidēs
 simulachra vestra. pro, & contēplans culturas vestras: Sub nomine
 culturæ cōprehendens oīa, aras, statuas, & reliqua quæ in huius-
 modi religioſis locis fieri solent. *Inueni enim in qua scriptū erat*
 ignoto deo. Maior est autoritas Pauli asserentis, quā Atheni-
 ensibus inscriptionē aræ ignoto deo, quā cuiuscūque alterius
 audentis dicere quod inscriptio aræ non erat ita vt Paulus asseruit
 ignoto deo, sed ita, diis Asiæ, & Europæ, & Aphricæ, diis ignotis
 & peregrinis. Cōcedendum siquidē est istis alicuius aræ titulum
 fuisse talē, diis Asiæ, & Europæ, &c. sed nō eum titulum citare Pau-
 lum, sed alterius aræ, cuius inscriptio erat ignoto deo. nā presen-
 tes si in nulla eorum ara fuisset inscriptum ignoto deo. Quod. pro
 quē, ergo ignorātes colitis. hoc. pro, hunc. ego annuntio vobis. Et nō di-
 cit quos ergo ignorātes colitis: ad quos illa ara tot deorū insti-
 tuta erat. *Deus qui fecit mundū & oīa quæ in eo sunt, hic celi & ter-
 ræ quū sit dominus, nō in manufactis tēplis habitat, nec manibus huma-
 nis colitur indigens aliquo.* Hoc est, nec manū humanarū officiis
 distinguitur, aptatur, concinnatur. oīs enim cura quæ exercetur
 humanis manibus, significatur per colitur. & apte adiungit hęc
 conditionē prioris: videlicet quod nō habitat in tēplis manufactis si-
 cut cōtentum in cōtinēte: nec quæ admodū dæmones humanarū
 manū officia exigunt in simulachris ad hoc vt venerētur, deus
 colitur. Et rationē subdēlo adiūgit, indigēs aliquo. explicat em̄
 per hoc quod ex indigētia prouenit coli officiis manū humanarū.
 nisi enim indigēt factis per manus hominū, colerētur absque
 hūmōi dependētia ab operibus manū nostrarū. *Quū ipse det oībus
 vitā.* Distributio est accōmoda: hoc est, oībus viuētibus. nō enim
 oībus absolute, sed oībus viuētibus dat vitam. *Et inspirationē &
 omnia.* p. & halitū secundū oīa. Duos gradus utrūq; modū viuen-
 di explicat. primo viuētū absq; inspiratione & respiratione: vt
 est vniuersum genus pure vegeabiliū, & secundū Peripateticos
 pisces & viuētū absque inspirando & respirādo. Et quod dicitur
 secū

secundū omnia, ad vtrūq; refertur: vitā scilicet & halitum. Deus
 siquidē dat tam vitā quā halitū omnibus viuentibus ac omnib;
 respirātib; nō secundū quādā requisita ad vitā & respiratiōē,
 sed secundum oīa principia & organa tā vitæ quā respiratiōis.
Fecitq; ex vno. Deest sanguine. omne genus hominum inhabitare super
vniversam facie terre. Sanguinē pro cōpleto principio naturalis ge-
 neratiōis cuiusq; hominis posuit: quoniam communis est semī-
 ni virili & ei quod ministrat mater. Ex vno autē sanguine dicit
 propagatum vniversum genus humanum: quoniā ex sanguine
 Adam & Eux tantū, omne genus humanū propagatum est. *De-*
finiens finem temporis. *Et terminos.* Deest prāfixit. Legendum est,
 Prāfixit q; terminos habitatiōis eorum. Caremus enim, vt pluries di-
 citur, est, participiis actiuis prāteriti temporis, & ad seruandum
 et vitā adiunguntur cōiunctiōes copulatiuæ. Diuinæ prouidē-
 tiæ tribuit Paulus prādiffinitionem certorum temporum & lo-
 corum: *Querere deum si forte attrahent, pro, palpent, eum. aut, Pro,*
& inueniant. Ex isto fine (scilicet vt homines quærant deū eo mō-
 do quo cæci palpādo quæruunt ostium & huiusmodi, & sic palpā-
 do inueniunt) conuicimus q; prāfinitio certorum temporum &
 prāfixio terminorum loci, ad regna referuntur. Et est sensus q;
 deus prāfixit ætates regnorum seu nationū, & similiter termi-
 nos locales: vt ex huiusmodi prouidentia saltem tanquā cæci ve-
 lut palpando quærerent deum sua prouidentia hæc efficiētem,
 & inuenirent. *Quannis non longe sit ab vnoquoq; nostrum.* Dixerat
 deum sua prouidentia finire tempora & loca regnorum & natio-
 num (vt experientia tot mutationum testatur) ad hoc vt velu: à
 cæcis quæreretur deus tanquā distās. ne forte autem hinc intelli-
 gerent philosophātes Paulum sentire q; deus distat à nobis, tan-
 quā obuiando huiusmodi intelligētix subiungit quòd deus nō
 est longe ab vnoquoque nostrum. Et hoc statim manifestat sub-
 iungendo, *In ipso enim viuimus & mouemur & sumus.* Ad philoso-
 phantes philosophicum sermonem habet. Causa siquidem effi-
 ciēs eorum quæ sunt nobis intima, adest nostris intimis, & adest
 magis nobis quā quæcunq; alia causā, vtpote causā nō solum
 in fieri, sed etiā in seruando. Et propterea Paulus dicit quòd in
 ipso deo (vtpote dante & seruante) & viuimus & mouemur & su-
 mus progrediendo semper ad magis interna. nā viuere cōmune
 nobis est cū solis viuentibus: moueri autem etiam cum vitæ ex-
 pertibus subiectis tamen motui: esse verò cum omnibus. quanto
 autem

autē vniuersaliora, tanto magis interna constat esse essentialia.
 Quemadmodū si diaphanum loqueretur & diceret quod in luce est
 diaphanū, quia lux est dans & seruās diaphaneitatē: eo quod lumen
 quod est actus diaphani, pendet à luce non solū secundum fieri,
 sed secundū esse. *Sicut & quidam vestrorū, pro, vestratium, poetarum
 dixerunt. Aratū poetā citat, Ipsius enim & genus sumus. Quan
 uis Iouem pronomen ipsius apud poetam demōstret: quia tamē
 Iouis nomine deum poetæ significant, ideo Paulus exponit dei.
 Et est sensus quod non solū sumus ex genere humano, sed etiam ex
 genere diuino. hoc enim significat coniunctio, & dicēdo, ipsius
 enim & genus sumus. Genus ergo quum sumus dei, & secundū esse
 & secundū viuere, & secundū moueri, & magis ad diuinū nomi
 nis: quū ab illo geniti sumus secundū animā qua sumus, viuimus
 & mouemur. Non debemus estimare, pro, existimare, auro aut
 to, aut lapidi sculpturæ artis & cogitationis hominis diuinū esse st.
 Ex nobis ipsi prout genus dei sumus secundū animā, a, g, y men
 tum habemus quod non debemus putare diuinā naturam similem
 esse simulachro argēteo, aureo, aut lapideo, appositivæ sculpu
 ræ artis & cogitationis humanæ. est enim datiu casus sculpturæ.
 Et tempora quidem huius ignorantia despiciens, pro, quum dissimula
 uit. Est enim participium præteriti tēporis. Deus nunc annuntiat
 hominibus. Ad similitudinē dissimulantis quum se habuerit deus
 relative ad tempora huius ignorantia qua ignoratus est ipse ab
 hominibus, nunc nō amplius dissimulans annuntiat hominibus
 per apostolos suos, *Vt omnes vbique penitentiam agant, eo quod sta
 tuit diem in quo iudicaturus est orbem in aequitate in viro in quo statuit.*
 hoc est, in Iesu in quo statuit iudicare mundum. Philosophanti
 bus noluit primo sermone Paulus aperire Iesum esse verū deū,
 sed quatenus hominem introducit, in quo deus statuit iudicare
 mundum: vt paulatim per hominē discerent cognoscere deum.
 Fidem præbens omnibus, suscitans eum à mortuis. Tam præbens quā
 suscitās participia deberēt esse actiua præteriti tēporis: quæ po
 tuisset interpretes vertere in participia passiuæ præteriti tēporis:
 dicendo fide præstita omnibus suscitato eo à mortuis. Et est sen
 sus quod deus præstitit omnibus (præteritis, presentibus, & futuris)
 sufficientem fidē quod in Iesu iudicaturus est mundū, per hoc quod su
 scitauit eum à mortuis in vitā immortalem. Et vere testimoniū
 hoc fidem facit sufficientissimam. *Quum audissent autem resurre
 ctionē mortuorū quidā quidem irridebant, quidā verò dixerunt, audie
 mus de te hoc iterū. Sic Paulus exiit de medio eorū. Quidam verò viri
 adheren**

adherentes ei, crediderunt in quibus & Dionysius Ariopagita, pro
 Areopagita. Areopagita nomē est officij iudicarij, nam Areopa
 gitæ iudices graues Athenis erant circa supremas causas, & de
 eorum numero erat Dionysius iste. An autē istemet sit ille Dio
 nyfius qui scripsit libros de diuinis nominibus, & de cœlesti ac
 ecclesiastica hierarchia, certum non est, tum quia Hiero. de viris
 illust. istius non meminit, sed Dionysij episcopi Corinthiorum,
 referendo multas illum scripsisse epistolas & ad quos: nunquam
 tamen scripsisse hos libros de diuinis nominibus, &c. Tum quia
 Gregorius in Homelia trigesima tertia de decem drachmis, non
 audeo afferere auctorem horum librorum fuisse Dionysium
 Areopagitam, sed dicit: fertur vero Dionysius Areopagita anti
 quus videlicet & venerabilis pater dicere, &c. Et mulier nomine
 Damaris, & alij cum eis.

CAPVT XVIII.

Post hæc egressus ab Athenis, venit Corinthum & inueniens quen
 dam Iudeum nomine Aquilam Ponticum genere, qui nuper ve
 nerat ab Italia, & Priscillam uxore eius (eo quod præcepisset Claudius
 omnes Iudeos discedere à Roma) accessit ad eos. Hinc quoque tēpora
 supputantur peregrinationis Pauli. Et quia eiusdem erat artis, ma
 gebat apud eos, & operabatur. erant autem Scenofactoria artis. Græca
 dictioe vsus est interpret, eo quod simili compositione careat lin
 gua Latina. Et significatur ars faciendi tabernacula: quæ ex lino
 vel lana, vel etiam serico fiunt. Et disputabat in synagoga per omne
 sabbatum. Vtrūque dixit Lucas, & quod operabatur manibus, texen
 do seu suendo tabernacula, & quod disputabat, ad exemplum
 aliorum. Interponens nomen domini Iesu. Totum hoc superfluit.
 Suadebatque Iudeis & Græcis. Quum venissent autem de Macedonia
 Silas & Timotheus instabat verbo. pro, coarctabatur spiritu. Paulus
 testificans Iudeis esse Christum Iesum. Ne imprudentiæ Pauli tri
 bueretur quod tam cito Iudeis ingereret assertiue Iesum Chri
 stum, explicauit Lucas causam fuisse, quia coarctabatur spiri
 tu. Euentum siquidem subsequutum non Pauli præcipitationi,
 sed spiritui sancto attribuendum esse per hoc docet. Contradicen
 tibus autem eis & blasphemantibus, exciuiens vestimenta sua dixit ad
 eos: Sanguis vester super caput vestrum. mundus ego ex hoc. Tempus
 demonstratur. Et est sensus: posthac mundus ego à sanguine
 vestro. Ad gentes vadam. Et migrans inde intravit in domū cuiusdam
 nomine Titi iusti. Superfluit Titi. Nomen viri illius describitur nō
 Titus, sed iustus. Colentis deum, cuius domus erat coniuncta Synagoga.
 Genti

Gentilis hic erat, sed vnum colens deum, quemadmodum Cornelius Centurio. Et hinc apparet quod non consueuerat prius Paulus hospitari nisi apud Iudæos in locis ubi erant Iudæi, & propterea cum tanta solennitate nunc primum migrans ad hospitandum in domo Gentilium presentibus Iudæis, id effecit: excutiendo vestes, & protestando, &c. *Crispus autem archisynagogus credidit domino cum omni domo sua: & multi Corinthiorum audientes, credebant & baptizabantur.* Dixit autem dominus nocte per visionem Paulo, *Noli timere: sed loquere & ne taceas* (propter quod, pro, propterea quod, ego sum tecum: & nemo apponetur tibi ut noceat te, pro, & nullus adorietur ut affligat te.) *quoniam populus est mihi multus in hac ciuitate. Sedit autem ibi annum & sex menses, & per hoc verbum dei.* Gallione autem proconsule Achaiae, insurrexerunt vno animo Iudæi in Paulum, & adduxerunt eum ad tribunal, dicentes quod contra legem hic persuadet, pro, suadet, hominibus colere deum. Sed mox contra legem Iudæorum. Paulum enim Iudæum contra legem Iudæorum agentem accusant. Incipiente autem Paulo aperire os, dixit Gallio ad Iudæos: *Siquidem esset iniquum aliquid aut facinus pessimum, pro, si qua iniuria esset aut facinus malum, de viri Iudæi recte, pro, merito, vos sustinerem: si verò quaestiones sunt de verbo & nominibus legis vestrae, pro, & lege vestra.* De verbo dixit ad differentiam factorum, de nominibus verò dixit inuocadis: puta quia Paulus dicebat inuocandum esse nomen Iesu Christi, de lege autem, hoc est, de caeremoniis & iustificationibus legis Mosaicæ. *Vos ipsi videritis, iudex ego horum nolo esse. Et minauit, pro, depulit, eos à tribunali. Apprehendentes autem omnes, Deest, Græci.* Non est certum an Helleni hoc in loco Græcos significet, an Gentiles, magis tamen quadrat ut significet Gentiles, qui videtes Iudæos eiectos à proconsule, ad cumulum ignominiae percutiebant archisynagogum, non Crispum qui conuersus fuerat & baptizatus: sed Softhenem qui caput erat Iudæorum in hac accusazione. Forte autem plures erant archisynagogi: vel Crispus Christianus factus cesserat officio, & Softhenes nouus archisynagogus causam agebat aduersus Paulum. *Softhenem principem synagoga, percutiebant eum ante tribunal: & nihil eorum Gallioni cure erat. Paulus verò quoniam adhuc sustinisset dies multos, fratribus valefaciens nauigauit, pro, abnauigauit, in Syriam, hoc est, nauigare coepit versus Syriam. Et cum eo Priscilla & Aquila, qui sibi totonderat in Cencreis caput, pro, posteaquam raserat caput in Cencreis. Nec constat an ad Paulum, an ad Aquilam referatur quod raserit caput, contextus tamen*

tamen sonat Paulū: eo q̄ reliqua omnia verba ac participia ad Paulum referuntur. Cenchreæ portus est Corinthiorū. *Habebat enim votum.* Ratio capitis ex voto Nazaræorum est secundum legem duplex: altera per se, altera per accidens. Et illa quidē quæ erat præcepta per se, erat in termino voti. & hæc nullum videtur habere in proposito locū: quoniam illa (vt patet Num. 6.) debebat fieri ad ostium tabernaculi fœderis, hoc est, ad ostium tēpli: & capilli super ignem qui suppositus erat sacrificio comburēdi erant. Quæ quū apud Cenchreas seruari nō potuerint, scandalū fuisset ibidem pro voto Nazaræorum radere caput. Altera verò per accidens est: tēpus voti contigisset ex subito morticio Nazaræum pollui) absque determinatione loci mādabatur fieri. Et hanc Lucas significat fuisse: a signando pro ratione capitis in Cenchreis votum. subintelligi siquidē vult occasionem mortui subito, ob quam ex voto tenebatur ad rasuram capitis. Tertiam autem rasuram capitis ex voto in lege nescio. *Deuenitque Ephesum.* nauigando versus Syriam. *Et illos ibi reliquit.* Ipse verò ingressus synagogam, disputabat cum Iudeis. *Rogantibus autem eis vt ampliori tēpore maneret, non consensit: sed val. faciens & dicens iterum reuertar ad vos.* Desunt hic multæ dictiones. Legendum est: *Oportet me omnino festum quod instat agere Hierosolymis, sed iterum reuertar ad vos (deo volente) profectus est ab Epheso.* De quo festo sit sermo nō constat. *Et descendens Casaream.* pro, & vt peruenit in Casaream. Oportet enim resoluere participia, quibus caremus, vt possumus. Et est sermo de Casarea ciuitate maritima, ex qua Paulus olim nauigauerat in Tarsum: vt dictum est superius capite nono. *Ascendit.* proculdubio Hierosolymam. *Et salutauit ecclesiam,* quæ erat Hierosolymis. *Et descendit in Antiochiam.* Voluit Lucas intelligi aduentum Pauli in Hierusalem ex descritto ascensu ex Casarea, & descensu in Antiochiam salutata ecclesia. insinuans simul per hæc q̄ Paulus nihil aliud fecit euangelicum Hierosolymis quàm quòd salutauit ecclesiam, prohibitus à fratribus ne excitaretur tumultus propter ipsum. Et hic est quartus Pauli in Hierusalem aditus post conuersionem eius. *Et facto ibi aliquanto tempore profectus est perambulans ex ordine Galaticam regionē & Phrygiam, confirmans omnes discipulos.* *Iudæus autem quidam Apollo.* pro, Apollos. Cuius genitiuus est Apollo, Nomine, Alexandrinus genere, vir eloquens, deuenit Ephesum, potens in scripturis. Hic erat edoctus viam domini. Dictio Græca interpretata edoctus, minus significat quàm edoctus, potius significat quòd erat

iniciatus, sicut Catechumeni instruuntur in via domini, vnde sciebat tantum baptisma Ioannis: & ab Aquila & Priscilla exactius didicit viam domini. Et feruens spiritu loquebatur & docebat diligenter ea quae sunt Iesu: sciens tantum baptisma Ioannis: Hic ergo cepit fiscaliter agere in synagoga. Quem quum audissent Priscilla & Aquila, assumpserunt eum: & diligentius expeserunt ei viam domini. Quum autem vellet ire in Achaiam, exhortati fratres scripserunt discipulis, vt susceperent eum. Qui quum venisset, contulit multum iis qui crediderant. Deest, per gratiam. Et apte refertur ad verbu[m] contulit: vt sit sensus, per gratiam contulit multum iis qui crediderat. Et potest significari diuini muneris, quod contulit Apollos multum contulerit iis, qui crediderant in Achaia. Potest quoque intelligi quod per gratiam facundiae & doctrinae in scripturis quam habebat Apollos multum contulerit iis qui crediderant. hic sensus magis consonat subiunctis. Vehementer enim Iudeos reuincebat, publice ostendens per scripturas esse Christum Iesum. Hoc est, Iesum Nazarenu[m] esse Messiam in lege & prophetis promissum.

CAPVT XIX.

Factum est autem quum Apollos esset Corinthi, vt Paulus peragratis superioribus partibus veniret Ephesum Inseruerat Lucas aduentum Apollo in Ephesum: & duxerat eum usque Corinthu[m], discurrente Paulo per supradictas prouincias, modo ad Paulum redit: post reditu[m] ex Hierusalẽ in Antiochia Syriae aliquanto tempore ibidem more suo comoratum, & superioribus partibus Galatiae ac Phrygiae peragratis reuersum Ephesum (Asiae minoris ciuitate) prout promiserat. Et inueniret quosdam de discipulis. Dixitque ad eos: si spiritum sanctum accepistis credentes? At illi dixerunt ad eum: sed neque si spiritus sanctus est audiuimus. Ille vero ait: in quo ergo baptizatus estis? Qui dixerunt, in Ioannis baptismo. Ideo Lucas praemiserat quod Apollos baptismum tantum Ioannis sciebat, vt intelligeremus hos fuisse discipulos Apollo, instructos quidem in fide Iesu, sed imperfecte, quando Apollos fuerat Ephesi. Et ideo horum tantum discipulorum (vt pote imperfecte instructorum) Lucas meminit, tacitis aliis ibidem Christianis. Dixit autem Paulus: Ioannes baptizauit baptismo penitentiae populum, pro populo, dicens in eum qui venturus esset post ipsum, vt crederent. hoc est, in Iesum. His auditis baptizati sunt in nomine domini Iesu. Hinc clare apparet, quod baptizatos baptismo Ioannis oportet baptizari baptismo Christi. Et quum imposuisset illis manus Paulus, venit spiritus sanctus super eos: & loquebantur linguis & prophetabant. Non

exorcistæ: hoc tamen constat, quòd ad minus erant duo. Inua-
luit contra eos, ita ut nudi & vulnerati effugerent de domo illa. Hoc
autem notum factum est omnibus Iudæis, atque Gentilibus, qui habi-
tabant Ephesi. Et cecidit timor super omnes illos: & magnificabatur
nomen domini Iesu. Multi ique credentium veniebant, consistentes & an-
nuntiantes actus suos, pro facta sua. Quemadmodum ad baptil-
mum Ioannis concurrebant consistentes peccata sua (ut dicitur
Marci primo) ita modo describuntur consistentes facta sua, pro-
culdubio in genere, aut publica. neutra enim fuit confessio sa-
cramentalis: sed professio pœnitentiæ vitæ præteritæ. Multi au-
tem ex eis qui fuerant curiosa sectati, pro, qui curiosas artes exerce-
bant. De artibus magicis loquitur. ~~Et~~ ~~erunt~~ ~~l~~ ~~h~~ ~~is~~ ~~q~~ ~~ui~~ ~~bu~~ ~~isse~~
erunt eos coram omnibus, ut omnes viderent Christianam religionē
intimicam esse magicis artibus. Et supputatus pretiis illorum, repe-
rerunt pecuniam denariorum quinquaginta millium. Ad magnitudinem
facti refert Lucas, quòd librorum combustorum supputatis pretiis quibus empti fuerant, reperit in est
quòd nō in lana aut vino seu aliis rebus, sed in pecunia quinqu-
aginta millibus nūmorū empti fuerāt. Ita fortiter crescebat verbiū
dei, & confirmabatur. His autem expletis proposuit Paulus in spiritu
transire Maccedonia & Achaia ire Hierosolymam. Si propria ratio-
ne Paulus hoc proposuisset, nō diceret Lucas in spiritu. Signifi-
cat enim per hoc, q̄ diuino instinctu hoc propositū fecerit. Vnde
& prophetauit. Dicēs quòd postquam fuero ibi, oportet me & Romam
videre. Mittens autē in Maccedoniā duos ex ministrantibus sibi (Timo-
them & Erastū) ipse remansit ad tēpus in Asia. Facta est autem illo
tēpore turbatio non minima, p̄, nō exigua, de via domini. Superfluit
domini. Subintelligitur tamen ratione articuli significātis hanc
viam. Demetrius enim quidā nomine, argentarius faciens edes argen-
teas Diana. Faber hic argentarius votiuā tēpla offerenda Dianæ
argentea faciebat: offerebantur enim huiusmodi templa ar-
gentea quemadmodum & statuæ argenteæ. Quāuis possit in-
telligi quòd faciebat templa argentea & instar templi Dianæ,
quæ aduenæ emebant ob venerationem in Dianā. Prestabat ar-
tificibus non modicum, pro, non exiguum, questum. Quos conuocans
& eos qui eiusmodi erant opifices, dixit, Viri, scitis quòd de hoc artificio
est nobis acquisitio: & videtis & auditis, quòd non solū Ephesi, sed pe-
ne totius Asiae, pro, in tota Asia, Paulus hic suadens auertit multā tur-
bā dicens quoniā, pro, q̄, non sunt dū qui manibus sūt. Non solū autem
hæc periclitatur nobis pars in redargutiōe venire. p̄, ne reprobetur.

Lucrum ipsius Demetrii & aliorum artificum partem appellat, periculo exposita ne reproberetur, ex hoc quod dii manufacti reprobantur. Sed & magna Dianæ templum in nihilum reputabitur. Quod ideo dicunt, quia apud Ephesum erat maximo sumptu constructum. Et destrui incipit maiestas eius, quam tota Asia & orbis colit. Hi auditis repleti sunt ira: & exclamauerunt, dicentes, Magna Diana Ephesiorum. Et impleta est ciuitas tota confusione: & impetum fecerunt vno animo in theatrum, rapto Gaio & Aristarcho Macedonibus, comitibus Pauli. Paulo autem volente intrare in populum, non permiserunt discipuli. Quidam autem & de Asiæ principibus qui erant amici eius miserunt ad eum, rogantes ne se daret in theatrum: alij autem aliud eum rogauerunt: erat enim & Asia confusa: & plures nesciebant quæ ex causa conuenissent. De turba autem detraxerunt, pro, protraxerunt, Alexandrum, propellentibus eum Iudæis. Alexander autem mansueto ostulato volebat reddere rationem populo. Quem ut cognouerunt Iudæum esse, vox facta est vna omnium quasi per horas duas clamantium, Magna Diana Ephesiorum. Lucas præpostero ordine factum narrat, nam res gesta sic est: Alexander manu silentio postulato, volebat rationem reddere populo pro Paulo & suis; quo agnito quod esset Iudæus, facta est vox contra deum Iudæorum, omnium clamantium, Magna Diana Ephesiorum: & tunc Iudæi timentes propter Alexandrum, propulerunt Alexandrum & de turba protraxerunt. Et qui sedasset scriba turbas, dixit. Quod non valuit Alexander impetrare, effecit scriba publica persona. Et ipsius scribæ verba sunt quæ subiunguntur. Vri Ephesij quis enim est hominum qui nesciat Ephesiorum ciuitatem cultricem esse magnæ Dianæ Iouisque prolis, pro, & è cælo delapsi? Ita quod non refertur ad Dianam, sed ad subintellectum simulachrum: vulgares enim dicebant simulachrum illud esse è cælo lapsum. Quum ergo his contradici non possit, oportet vos sedatos esse, & nihil temere agere. Adduxisti enim homines istos. Gaio & Aristarchum Macedones, Pauli comites, quos in Theatrum traxerat populus, demonstrat: Neque sacrilegos neque blasphemantes deam vestram. Quod si Demetrius & qui cum eo sunt artifices habent aduersus aliquem causam, conuentus forenses aguntur, Conuentus addidit interpret. Latinus textus loquitur: nam forenses possunt intelligi lites, cognitiones, causæ, &c. Et proconsules sunt. Non est sermo de proconsulibus relative ad Consules Romanos, (quia illi erant magni domini, nec erant plures in vno loco) sed de proconsulibus id est iudicibus Ephesij qui proconsules vocabantur. Accusent inuicem. Si quid autem alterius rei

quaritis, in legitima ecclesia poterit absolui, pro, absoluetur. Legitimam ecclesiam appellat congregationem legitimo more collectam, non tumultuarie vt erat illa. Nam & periclitamur argui seditionis hodierna, quum nullus obnoxius sit de que possumus reddere rationem concursus istius, hoc est, quum nullus reus sit ob quem possumus reddere rationem concursus istius: tantus enim concursus præ se fert magnum alicuius erimen ob quem fuerit factus. Et quum hæc dixisset, dimisit ecclesiam.

CAPVT XX.

Postquam autem cessauit tumultus, rogatis Paulus discipulis & exhortatus eos ualens. pro, & complexus eos exiit, & profectus est, vt iret in Macedoniam. Quum autem perambulasset partes illas, & exhortatus eos fuisset multo sermone, venit ad Greciam, quum fuisset menses tres, factæ sunt illi insidie à Iudeis nauigaturo in Syriam: habuitque consilium vt reuerteretur per Macedoniam. Comitatus est autem eum Sosipater Pyrrhi Beroensis. Aliquid est superfluum, & aliquid deest: Legendum est, vsque ad Asiam Sosipater Berrhaensis: Thessalonicensium uero Aristarchus & Secundus & Gaius Derbaeus & Timotheus. Anceps est constructio an dictio Derbaeus referatur ad Gaium an ad Timotheum. Asiani uero Tychicus & Trophimus. Hi quum præcessissent, sustinuerunt, pro, expectarunt, nos Troade: nos uero nauigauimus post dies XXV. morum à Philippis, & uenimus ad eos Troadem in diebus quinque, ubi demorati sumus diebus septem. Vna autem sabbati, pro, in vna autem sabbatorum. Diem dominicum per hoc significari, in euangelis diffuse manifestauimus. Quum conuenissemus, pro, congregatis discipulis, ad frangendum panem. Incertum est an de pane sacramentali an de pane communi sit sermo. Dies dominicus inuit, quod de sacramento est sermo, veruntamen quia paulò inferius panis communis eisdem uerbis significatur (dicendo frangensque panem & gustans) ambiguitas nonnulla oritur. Paulus disputabat cum eis, pro, differebat illis. Non narratur quod Paulus disputauerit cum Christianis congregatis: sed quod docebat eos modo disputatorio: hoc est, afferendo rationes seu autoritates hinc & inde, vt veritas clarius perciperetur. potentes enim ad vtranque partem dubitare, facile verum coniectant. Profecturus in crastinum, pro, postridie: protraxitque sermonem vsque in mediam noctem. Pani sacramentali siue communi conuiuio Paulus sermonem adiunxit: & quoniam discessurus erat sequenti die, protraxit sermonem vsque ad mediã noctem.

Erant autem lampades copiosae. pro, multae, in canaculo ubi eramus con-
gregati. sedens autem quidam adolescens nomine Eulihycus, super fen-
estram, quum mergeretur somno graui. pro, quum degrauretur som-
no profundo. diffusiante diu Paulo. Naturale enim est sedentibus
si profundo somno teneantur, deorsum agi. Duclus. pro, depres-
sus, somno, cecidit de tertio canaculo. pro, tecto deorsum. Altitu-
do loci explicatur. Fenestra enim supra tertium tectum non
potest nisi celso loco esse: tertium siquidem tectum supra quod
erat fenestra, quartum est ascendendo solum domus. Et sublatius est
sortis. quum decessisset Paulus, inculuit super eum: & com-
plexus eum. Notite turbari: anima enim ipsius in ipso est. Non dicit
de mortuo, sed de resuscitato ab ipso quod anima eius in ipso est.
Lucas inclinabit orando: deinde complexus eum viuum restituit, di-
cendo nolite turbari, quia anima eius in ipso est. Ascendens autem,
in canaculum vnde descenderat. Frangensque panem. Dixerat Lucas
quod congregatis discipulis ad frangendum panem, Paulus pro-
traxit sermonem vsque ad mediam noctem: insinuans per hoc quod
non fuit fractus panis vsque ad mediam noctem, intentis omnibus
sermoni: interrupto autem sermone ex morte adolescentis, post
ipsius resuscitationem describitur fractio panis: vt intelligamus
quod tunc sumpserunt omnes cibum. De cibo autem Pauli subditur,
Et gustas. Fatigatus longo sermone non comedit, sed gustauit:
vt modicum cibum intelligamus sumptum. Satisque. pro, satique,
allocutus est vsque in lucem: & sic profectus est. Mors adolescentis in-
terrupterat sermonem media nocte: quo factum est vt sumpto. mo-
dico cibo, post resuscitatum adolescentem, Paulus profectus fuerit
sermone vsque ad lucem diurnam. Adduxerunt autem puerum viuentem, &
consolati sunt non minimum. pro, non mediocriter. Non fuit hoc dilatum
vsque ad recessum Pauli: sed Lucas prius narravit totum Pauli pro-
gressum, & deinde rediit ad aliorum consolationem ex dicto puero
resuscitato, quod tamen fuit media nocte ante fractionem panis.
Nos autem ascendentes nauim nauigauimus in Asson. Asiae vt aiunt ci-
uitatem, alio nomine appellatam Apollonia. Inde suscepturi Paulum. Sic
enim discesserat, ipse per terram. pro, ipse pedibus, iter facturus. ne pu-
tares Paulum equum aut cursu vectum. Quum autem conuenissemus in
Asson, assumpto eo venimus Mytilenam. Et deinde nauigantes, sequenti die
venimus contra Chium: & alia die. pro, & postridie, applicuimus Sa-
mmum. Desunt hic tres dictiones. Et commorati Trogilly. Nomen est
oppidi. Et deinde sequitur, Proximo die venimus Miletum. Propone-
rat enim Paulus transnauigare. pro, praeternauigare. Ephesum: ne qua

mora fieret in Asia. pro, ne contingeret terere sibi tempus in Asia.
 Festinabat enim si possibile sibi esset ut die Pētecosteu, pro, Pētecostes,
 faceret Hierosolymis. Post pascha à Philippis abnaugauerūt ut in-
 teressent festiuitati. Pētecostes: proculdubio Iudæorū. A Nisito
 aut mittēs Ephesum, vocauit maiores natu. pro, presbyteros, ecclesia.
 potius nomen gradus quā ætatis videtur hoc in loco presbyter.
 Qui quū venissent ad eu. & simul essent, dixit eis, Vos scitis à prima die
 qua ingressus sum in asiā qualiter vobiscū per omne tēpus fuerim, seruicūs
 domino cum omni humilitate. Non abiectionibus quæ mihi acciderunt ex
 insidijs Iudæorum, quomodo nihil subtraxerim vtilium. pro, ut nihil sub-
 fugerim confessionum. Nec est vobis: sed subitū. pro, fides &
 pœnitentiæ. Vnde & subditur, Quo minus. pro, quin, annuntiarem
 vobis & docerem vos publice, & per domos testificans Iudæis atque gen-
 tilibus in deum pœnitentiā. hoc est, pœnitentiā relativam ad deum.
 hoc est ratione dei offensi. Huiusmodi enim pœnitentiā præ-
 dicat Christiana religio: nō illam quam etiam philosophi noue-
 runt, eo quod displiceat male acta vita. Et fidem in dominum nostrum
 Iesum Christū. Et nunc ecce ego alligatus spiritu non corporeis vincu-
 lis. Sonat enim se coactum à spiritu in Hierusalē. Vado in Hie-
 rusalem, quæ in ea ventura sunt mihi ignorans, nisi quod spiritus sanctus
 per omnes ciuitates mihi protestatur, dicens quoniā, pro, quod, vincula
 & tribulationes Hierosolymis me manēt. Sed nihil horum vereor: neque
 facio animā meā pretiosiorē quā me. pro, neque habeo vitam meam
 pretiosam mihi ipsi. Duo dicit: alterum quod vincula & tribu-
 lationes & afflictiones repositas sibi in Hierusalem pro nihi-
 lo habet. Alterum quod etiam ipsam suam vitam non æstimat
 sibi ipsi pretiosam: ad significandum quod si etiam oportuerit
 ipsum mori, non magnificat. ¶ Vbi & significanter dicit mihi-
 ipsi: quoniam vitam suam pretiosam habebat alijs quibus euan-
 gelizabat. Vnde & subdit, Dummodo, pro, ut, ego cōsummem cursum
 meum. Deest cum gaudio, & ministerium verbi quod accepi à do-
 mino Iesu testificari euangelium gratiæ dei. Ratio quate nec vincula
 curat nec æstimat vitam, redditur euangelicū officium: & hoc cum
 gaudio perficiendum. Stultū enim fuisset, absque ratione paruipe-
 dere libertatē & vitā corporalē: sed pro euāgelico officio iniun-
 cto à Iesu Christo, sapientissimum est. Et nūc ecce ego scio quod am-
 plius non videbitis faciē meā vos omnes, per quos transiui predicans re-
 gnū dei. Quapropter contestor vos hodierna die, quia, pro, quod, min-
 dū sum à sanguine omniū: nō enim subterfugi: quo minus, pro, quin, an-

*annuntiatem omne consilium dei vobis. Perpende debitum pastoris ad
 annuntiandū nō aliquid, sed omne consiliū dei: tum de iis quæ
 sunt fidei, tum de iis quæ sunt morū. Attentite vobis & vniuerso
 gregi, in quo vos spūs sanctus posuit episcopos. Hinc apparet q̄ eosdem
 appellat hic episcopos, quos prius appellauit Lucas presbyteros.
 officij siquidē nomen est episcopus. Quod officiū subiungit Pau
 lus dicendo, Regere ecclesiā dei quā acquisiuit sanguine suo. Ego enim
 scio hoc quōd intrabūt post discessionē meā lupi rapaces. pro, graues. Vi
 de cōditiones luporū duas. Graues in vos. episcopos. Alteram. Non
 parcētes gregi. Iudæos vel Tyrānos appellat lupos intraturos post
 suum discessum, qui gregi non parcereut quo ad legis Mosaicæ
 onera, vnde ~~verba~~ ~~hereticis~~ ~~autē~~ ~~subiungit~~, Et ex
 vobis ipsi exurgent viri loquentes peruersa vt abducant discipulos post se.
 Propter quod vigilate. memoria retinentes quōd per triennium nocte &
 die non cessat, cum lachrymis monere vnūquenque vestrum. Et nunc cō
 mendo vos deo & verbo gratiæ ipsius. Verbum gratiæ dei appellat
 sermonē dei effectiuum gratiæ qua salui simus. Cōmendo inquit
 vos deo, qui curā omniū habet, & specialiter sermoni dei, qui ef
 ficat gratiam salutarē, nā ipse dicendo efficit. dixit enim & facta
 sunt. Vnde & subdit de eodem verbo seu sermone. Qui potens est
 edificare. pro, superstruere, in fide & moribus, & numero & meri
 to. Et dare hereditatem in sanctificatis omnibus. Hereditas diuina
 æterni regni non est extra electos, sed in ipsis mundificatis: non
 quibusdā, sed omnibus. ¶ Et si legitur verbo gratiæ, legendum
 consequenter esset quōd potens est: vt congruat grammaticæ.
 Argēum & aurum aut vestem nullius concupini: sicut. pro, sed, ipse
 scitis. quoniam. pro, q̄, ad ea quæ mihi opus erāt, & vs qui mecum sunt, mi
 nistraverunt manus istæ: omnia ostendi vobis quōd sic laborantes oportet
 suscipere infirmos. Dicitio interpretata suscipere, non significat
 simplicem susceptionem: sed significat præueniendo retinere ho
 minem casurum seu abiturum. Et quadrat proposito, ad reddenda
 dum rationē quare oportet pastores manibus laborare pro sum
 ptu habendo: vt. scilicet. retineant infirmos (nō corpore sed animo) qui
 caderent seu abirent à fide seu doctrina ecclesiæ si grauarentur
 sumptibus pastorum. Ac meminisse verbi domini Iesu quoniam ipse
 dixit: beatius. pro, beatū. est magis dare quā accipere. Hinc apparet
 euangelistas non scripisse totam Christi doctrinā moralē: quoniam
 sententia hæc in nullo inuenitur euangelista. Et verissimū
 manifeste est. magis beatum esse dare quā accipere: dare enim
 magis accedit ad diuinum statum: accipere autem indigētis est.*

Et quā hæc dixisset, positus genibus suis orauit cum omnibus illis. Magnus autē stertus factus est omnium: & proiubentes super collū Pauli osculabatur eum, dolentes maxime in verbo quod dixerat, quoniam, pro, quod, amplius faciem eius non essent visuri: & deducebant eum ad nauem.

CAPVT XXI.

Quum autem factum esset ut nauigaremus, abstracti ab eis relictis cursu uenimus Cōm: & sequenti die Rhodum, & inde Patarā. Et quā inuenissemus nauem transietantem in Phanicem, ascendentes nauigauimus. Quum apparuissemus autem Cypro, Parui refert an econuerso legas quum apparuisset autem nobis Cyprus. Relinquentes eam ad sinistram, nauigauimus in Syriā: & in Tyrum: ibi enim nauis expositura erat omnibus. Inuentis autē in discipulis, mansimus ibi diebus septem: qui Paulo dicebant per spiritum ne ascenderes Hierosolymam. Et expletis diebus, profecti ibamus: deducuntibus nos omnibus cum uxoribus & filiis usque foras ciuitatē. Et positus genibus in litore, orauimus. Et quā ualefecissemus inuicem, ascendimus in nauem: illi autem redierunt ad sua. Nos uero nauigatione expleta, à Tyro descendimus Ptolemaidā, terrestri itinere. Et salutatis fratribus, mansimus die una apud illos. Alia autem die. Legendum est, Postridie uero nos qui eramus cum Paulo, uenimus Cesareā. Hæc est Cesarea Palestinae, quæ olim turris Stratonis vocabatur. Et dicit, nos qui eramus cum Paulo, ad excludendū fratres qui erant in Ptolemaide. Et intrantes domū Philippi euāgeliste qui erat unus de septē ministris ordinatis ab apostolis super ministeriū mensarū. Mansimus apud eum. Huic autem erant quatuor filie uirgines prophetætes. Et quum moreremur per dies aliquot, pro, cōplures, superuenit quidam uir à Iudæa propheta, nomine Agabus. Ipse est qui in ca. ii. prophetauit Antiochiæ famē futurā. Is quū uenisset ad nos, tulit zonā Pauli, & alligans sibi pedes & manus dixit, Hæc dicit spiritus sanctus: uirum cuius est Zona hæc sic alligabunt in Hierusalem Iudæi, & tradent in manus gentium. Quod quā auuluissemus, rogabamus nos & qui loci illius erant, ne ascenderet Hierosolymā. Tunc respondit Paulus, & dixit, Quid facitis stentes & affligentes cor meum: ego autem non solum alligari, sed & mori in Hierusalem paratus sum propter nomen domini Iesu. Et quum ei suadere, pro, per sua lere, non possemus, quicuius, dicentes: domini uoluntas fiat. Post dies autem istos preparati, ad iter. Ascendebamus in Hierosolem. Venerunt autem quidā ex discipulis à Cesarea nobiscum, adducentes secum apud quem hospitaremur, Iasonem, pro, Mnasionem, quendam Cyprium antiquum discipulum. Et quum uenissemus Hierosolymam, libenter excepit nos fratres. Sequenti autem die introibat Paulus uobiscum

biscum ad Iacobum: omnesq; collecti sunt seniores. pro, presbyteri. In hoc quinto aduentu Pauli post suam conuersionem in Hierusalem, solus Iacobus inter apostolos nominatur inuentus. Fuisse enim gestum hoc Neronis tempore, vel potius prope Neronis tempus, ex eo colligitur quòd Paulus qui secundo Neronis anno Romã perductus est, paulo post hæc gesta uinctus missus est Romam post biennium: ut subiuncta testantur. Quos quum saluasset, narrabat per singula quæ deus fecisset in gentibus per ministerium ipsius. At illi quum audissent, magnificabant deum, pro, glorificabãt dominum: dixeruntq; ei, Vides frater quot millia sunt in Iudæis qui crediderunt? & quos emulatores sunt legis: audierunt autem de te discessio nem. pro, quòd defectionem, doceas à Mo se eorum, pro, eos, Qui per gentes sunt Iudæorum, pro, omnes Iudæos. Et in hoc manifeste apparet falso delatum Paulum: quum Paulus non doceret Iudæos deficere à lege, sed Gentiles non debere subiici legi. Dicens non debere eos circumcidere filios suos, neque secundum consuetudinem ingredi. hoc est, ambulare. Et est sermo de consuetudine legis Moy si. Quid ergo est? utique oportet conuenire multitudinẽ: audiẽt enim te superuenisse. Hoc ergo fac quod tibi dicimus. Sunt nobis viri quatuor votum habentes super se. De voto Nazaræorum est sermo: ut conuincitur ex subiuncta rasura capitum. His assumptis sanctificata, pro, purificata, te cum illis, secundum morem legis. Et impende in illis ut radant capita. Ex eo quòd non dicit ut radatis capita, sed ut radant capita, apparet quòd non hortantur Paulum ut ipse tanquam Nazaræus radat caput. Idem quoque apparet ex eo quòd dicunt Paulo, impende in illis ut radant capita. hoc enim manifeste significat, ut Paulus tribuat sumptus ad hoc ut Nazaræi radant capita. ¶ Ritus (ut conuincitur) erat quòd quum Nazaræorum votum terminaretur, aliquis purificatus præsentabat eos septimo die ante terminum sacerdoti, & hic erat uelut patrinus eorum. Et si Nazaræi erant pauperes, patrinus conueuerat sumptum in illis necessarium tribuere. & ad hoc hortatur isti Paulum. Si quæris quantitatem sumptus, lege sextum capitulum Numeri. Et quoniam impensa ista fiebat in die rasuræ capitis offerendo sacrificia, ideo dicit ut radant capita. Et sciunt omnes, quia, pro, quòd, quæ de te audierunt falsa sunt, pro, nihil sunt: sed ambulas & ipse custodiens legem. Nec in hoc mētiebantur: quoniam Paulus custodiebat legem prout erat tunc custodienda, unde & Timotheum circumcidit, & in Cenchreis rasit caput Nazaræus. De ijs autem qui crediderunt ex gentibus, nos scripsimus,

psumus iudicantes vt abstineant se ab idolis immolato, & sanguine, &
 suffocato, & fornicatione. Tunc Paulus assumptis viris, die postera puri-
 ficatus cum illis, intravit in templum. Qualis fuerit huiusmodi puri-
 ficatio non legitur in capitulo de Nazaræis: sed ex cōsuetudine
 legis introducta videtur, sicut & septimus dies ante terminum
 voti ad annuntiandum terminū voti. Vnde & subditur: Annun-
 tians expletionem dierum purificationis donec offerretur pro vnoquoque
 eorum oblatio. Paulus tāquam patrinus, annuntiabat finē dierum
 purificationis, decretū fortē à sacerdote. Septem nanque dies (vt
 subiungitur) decreti erant: ita q̄ die 7. offerēda erat oblatio pro
 vnoquoque Nazaræo. *Quum autē septem dies expleti* ~~erant~~ *ur. pro-*
dum autē septem dies iam pene essent expleti. Vt dictū est in le-
 ge Nazaræorū scripta Nu. 6. de oblatione pro vnoquoque Na-
 zaræo fit mentio: non autē de his septē diebus in termino voti.
 Et quia 7. dies nondum aduenerat, Paulus cōprehensus narra-
 tur antequā consummaret officiū patrini in illis quatuor Naza-
 ræis. *Is qui de Asia.* proculdubio minore. Erat Iudæi, quū vidissent
eum in tēplo, concitauerūt. pro, cōturbabant, oēm, pro, totū, populū:
 & iniecerunt ei manus. Cōturbando populū, ipsi Iudæi Asiāni in-
 iecerunt illi manus. *Clamantes: Viri Israelitæ adiuuate, hic est homo*
qui aduersus populū & legem, & locū hunc oēs vbique docens. pro, do-
 cet: *in super & Gētilis inluxit in templū, & violauit,* pro, profana-
 uit, *sanctum locū istum.* *Viderant enim Trophimū Ephesum in ciuitate*
cū ipso, quē existimauerunt quoniā. pro, quod, *in templū introduxisset*
Paulus. Cōmotaq; est ciuitas tota: & facta est cōcursio populi, & appre-
 hendentes Paulum, trahebant eum extra templū, & statim clausē sunt
 ianua. extracto Paulo, ne in tēplum tumultus rediret. *Querētibz*
autē. Deest, illis. Asiānis qui eū ceperant. *Eum occidere, nuntiātū est*
Tribuno cohortis, quia pro, quod, tota confunditur Hierusalē. Cohors
 Romanorū extra Hierusalē deservit videtur ex appellatione ca-
 strorū. Verior tamen apparet intelligētia si in Sion ciuitate Da-
 uidis castra intelligūtur fuisse: quoniā in præsiidiū erat cohors à
 Romanis disposita: & cōstat ex 1. Macha. ca. 1. ibidem locatū esse
 præsiidiū regis ad seruandū dominium regiū super ciuitatē Hie-
 rusalem. Castris igitur mille militū in Sion locatis, ex loci vici-
 nitate ad templū citius potuit rumor ad Tribunū deferri, & cele-
 riter occurri ab eodē cum Cēturionibus & militibus. Cōsonatq;
 quod subditur: *Qui statim assumptis militibus & Cēturionibus decu-
 currit ad illos. Qui quū vidissent Tribunū & milites, cessauerūt percutere*
Paulū. Tunc accedens Tribunus, apprehēdit eum, & iussit eū alligari

eatenus duabus: & interrogabat quis esset, & quid fecisset. Alij autem
 aliud clamabant in turba. Et quum nō posset certum cognoscere pra-
 mulum iussit duci eum in castra. Et quū venisset ad gradus. nā gradibus
 ascendebatur ab Hierusalem in Sion. Contigit vt portaretur à mili-
 tibus propter vim populi. Sequebatur enim multitudo populi clamans,
 tolle eū. Paulus è templo in ciuitatem ductus ab Asianis, occurren-
 ti Tribuno traditus est: sed populo ciuitatis cōmoto prosequen-
 te ac opprimēte Paulum, ita vt Paulum oportuerit portari à mi-
 litibus, vt viuus ad castra Sion perueniret. Et cum cōpisset induci
 in castra Paulus. In gradibus Sion iam erat Paulus ereptus à vio-
 lencia. ~~Exiit Tribuno~~ *Exiit Tribuno* ni licet mihi loqui aliquid ad te? Qui di-
 xit ei: Græce nosti? Interrogatiue legendum esse testantur subiun-
 cta. Locutus siquidem fuerat Paulus Tribuno Græca lingua (di-
 cendo si licet mihi ad te loqui) & Tribunus admiratus quod Græ-
 ce Aegyptius loqueretur, dixit Græce nosti? Nonne tu es Aegyptius
 qui ante hos dies tumultum concitasti, & eduxisti in desertum quatuor
 millia virorum sicariorum? Forte hic est Aegyptius cuius Iosephus
 meminit lib. 21. cap. 17. Et dixit ad eum Paulus: Ego homo sum quidē
 Iudæus à Tarso, p. Tarsensis, Ciliciæ nō obscuræ ciuitatis ciuis. Nā Tar-
 sus metropolis est Ciliciæ. Et apposuit Ciliciæ ad differentiam al-
 terius Tarfi in Bithynia. Rogo autem te permittite mihi loqui ad popu-
 lum. Et quum ille permisisset, Paulus stans in gradibus, Ascensus ad
 Sion. Annuit manu ad plebem. Et magno silentio factō, allocutus est lin-
 gua Hebræa, dicens.

CAPVT XXII.

Viri fratres & patres audite quā ad vos nunc reddo rationē. Quum
 audissent autem quōd Hebræa lingua loqueretur ad ipsos, magis
 præsiterunt silentium. Et dixit: Ego sum vir Iudæus, natus in Tarso Ci-
 licia, nutritus autem in ista ciuitate secus pedes Gamalielis, eruditus iux-
 ta veritatem paterna legis, amulator legis. pro, dei, sicut vos omnes
 estis hodie. Qui hanc viam persecutus sum vsque ad mortem, alligans
 & tradens in custodias viros ac mulieres. sicut princeps sacerdotum mi-
 hi testimonium reddidit, & omnes maiores natu. Pro, & totus pres-
 byterorum ordo. Nomen gradus, non ætatis est hic presbyter.
 A quibus & epistolas accipiens ad fratres, Damascum pergebam vt ad-
 dūcerem inde vincitos in Hierusalem vt punirentur. Factum est autem
 cunte me & appropinquante Damasco, media die subito de celo cir-
 cūfulsit. pro, circūfulgurauit me, vt superius declaratum est. Lux
 copiosa: & decidens in terram. pro, in solum. cuiuscunque materix
 fuerit. Audini vocem de celo dicentem mihi, Saule Saule. pro, Sa ul
 Saul

Saul. Hebraice enim locutus est Iesus. *Quid me persequeris? Ego autem respondi, Quis es domine? Dixitque ad me: Ego sum Iesus Nazarenus quem tu persequeris. Et qui mecum erant lumen quidem viderunt.* Desunt tres dictiones: *Et territi sunt, vocem autem eius non audierunt, qui loquebatur mecum.* Non contrariatur hæc sententia dictis à Luca cap. 9. quod comites Pauli audierunt quidem vocem: quoniam Lucas loquitur de voce Pauli ad Iesum: hic autem est sermo de voce Iesu ad Paulum. *Et dixi, quid faciam domine? Dominus autem dixit ad me: Surgens vade Damascum: & ibi tibi dicetur de omnibus quæ te oporteat facere. Et quum non viderem præ claritate, pro gloria, luminis illius.* Et hinc habes claritatem sensibilis lucis appellari gloriam. *Ad manum deductus à comitibus. Veni Damascum.* Hic autem quidam vir. Deest, religiosus. seu secundum alios codices, Pius secundum legem testimonium habens ab omnibus cohabitantibus Iudæis, veniens ad me, & stans dixit mihi: *Saul frater, pro, Saule frater. Hebræus enim Hebraice locutus describitur. Respice, pro, recipe visum. Et ego eadem hora respexi in eum. At ille dixit: Deus patrum nostrorum præordinavit, pro, preparavit, te ut cognosceres voluntatem eius.* Explicat Ananias rem gestam in via fuisse præparationem ipsius Pauli ad cognoscendum voluntatem dei. & videres iustum. Iesum antonomastice iustum appellat: utpote solū inter homines omnium ex parte iustum. *Et audires vocem ex ore eius, quia eris testis illius ad omnes homines eorum quæ vidisti & audisti. & nunc quid moraris? exurge & baptizare, & ablue peccata tua invocato nomine ipsius, pro, domini. Factum est autem revertenti mihi in Hierusalem & oranti, pro, reuerso me in Hierusalem & orante, in templo, fieri me in stupore mentis, pro, in ecstasi, & videre illum dicentem mihi, Festina & exi velociter ex Hierusalem, quoniam non recipient testimonium tuum de me. & ego dixi: Domine ipsi sciunt quia, pro, quod, ego eram concludens in carcere, & cæcæ per synagogas eos qui credebant in te: & quum funderetur sanguis Stephani testis tui, ego astabam & consentiebam.* Desunt duæ dictiones. *Mortui illius, & custodiebam vestimenta interficientium illum.* Et dixit ad me, *vade quoniam ego in nationes longe mittam te. Audiebant autem eum usque ad hoc verbum: & leuauerunt vocem suam, dicentes: Tolle de terra huiusmodi, non enim factus est eum vivere, Vociferantibus autem eis & proicientibus vestimenta sua. Superfluit sua, & puluerem iactantibus in aërem. Proiectio vestimentorum ad expedite iactandum puluerem in aërem, ipsa autem iactatio pulueris in aërem nescio quo more significauerit forte Paulum turbatorem non solum terræ, sed cæli. Iussit Tribunus*
induci

induci eum in castra. Hinc apparet, gradus in quibus stans Paulus
allocutus est populum, fuisse contiguos castris que erant in Sion,
vt dictum est, aut forte in Antonia, quæ apud Iosephum erat su-
pra templum. Et in eam constat conuenisse milites Romanorū:
vt Iosephus refert lib. 20. cap. 10. Minus tamen consonat in An-
tonia fuisse castra tot militum, quoniã turris erat: nō oppidum,
nisi forte adiacēs spatium capax fuerit castrorū, & Antonia ap-
pellatione intelligatur. & flagellus eadi & torqueri eum. pro, & im-
perauit flagris examinari eum. vt scires propter quam causam sit ac-
clamare ei. & quum astrinxisset eum loris, astanti sibi Centurioni Pau-
lus dixit si. pro, an, hominē Romanum & indemnatum licet vobis fla-
gellare. Centurio recessit ad Tribunum, & nuntiavit ei,
dicens. Quid acturus es? hic enim ciuis. pro, homo, Romanus est. Ace-
dens autē Tribunus dixit illi: dic mihi si. pro, num, tu Romanus es? At
ille dixit, etiam. & respondit Tribunus, Ego multa summa. proculdu-
bio pecuniarū. Ciuitatem hanc consecutus sum. pro, parati. Et Pau-
lus ait, ego autē & natus sum. Protinus ergo discesserunt ab illo qui eum
torturi. pro, examinaturi, erant. Tribunus quoque timuit, postquam re-
sciuit quia. pro, q̄, ciuis Romanus esset. Et quia. pro, quod, alligasset
eum. Timuit enim Tribunus reprehendi q̄ iussu suo fuerit Ro-
manus ciuis alligatus ad flagra suscipienda. Postera autem die vo-
lens scire diligentius. pro, certum, qua ex causa accusaretur à Iudeis,
soluit eum, & iussit sacerdotes conuenire, & omne. pro, totum, conciliū.
Et producens Paulum. extra castra, statuit inter illos.

CAPVT XXIII.

Intendens autem in concilium Paulus, ait: Viri fratres, ego omni con-
scientia bona conuersatus sum ante deum vsque in hodiernum diem.
Princeps autem sacerdotum Ananias præcepit astantibus sibi percutere
os eius. Nihil adhuc Paulus dixerat aduersus aliquem: sed testa-
tus tantū erat bonitatem conscientiaē suæ (cuius tantū deus aut
ipse poterat esse testis) & tamen iniquus iudex non expectato
vltiori progressu iubet os eius percuti. ¶ Significanter autem
dicit bona conscientia & non dicit opere bono, quoniam etiam
cum persequeretur ecclesiam dei, bona conscientia, non tamen
bono opere id faciebat. Arbitrabatur enim obsequiū se præsta-
re deo. Tunc Paulus dixit ad eum: Percutiet te deus paries dealbate.
Non imprecatur, sed prænuntiat futuram illius percussione[m] à
deo pro peccato percussione[m] iniustæ. Quod autem dicit paries
dealbate, nō conuiciando, sed arguēdo & manifestando illi pro-
prium nomen hypocrisis dicit. Vnde vtrunque explicat. Et pri-
mum

num quidem q̄ sit paries dealbatus, dicendo: *Et tu sedens, pro,
sedes iudicis. pro, iudicans, me secundum legem.* Ecce paries dealba-
tus, iudex residens ad iudicandum secundum legem dei. Totum
hoc pulchrum est, & propterea assimilatur parieti dealbato. Sed
quare dixerit percutiet te deus, subiungit: *Et contra legem subes
me percuti.* Ecce factum cōtrarium officio, & propterea paries es
dealbatus: hoc est, officio tantum candidus, factō autem contra
ipsum officiū. & ideo percutieris à deo. *Et qui astabant, dixerunt
Summum sacerdotem dei maledixit?* Acceperunt verba Pauli tanquā
conuiciando & vindicando dicta. *Dixit autem Paulus: Nesciebam
fratres quia. pro, quōd, princeps est sacerdotum.* Tot annis fuerat Pau-
lus extra Hierusalem vt nō cognosceret summum sacerdotem:
qui licet specialem haberet habitum in sacris officiis, nō tamen
specialem habebat habitum in cōmuni conuersatione. *Scriptum
est enim. Exo. 22. Principem populi tui nō maledices.* Oritur hic quæ-
stio duplex. altera an Paulus vere maledixerit. Ex eo enim quōd
ipsemet affert legem, principem populi tui non maledices, &
excusat se ignorantia personæ, apparet q̄ ipse verè maledixit
ignotum tamen sibi principem. Ex eo verò quōd Paulus imita-
tor erat Christi (qui quum malediceretur non maledicebat: qui
quum pateretur, non comminabatur) rationale non est quōd
maledicendo responderit. Altera est, esto quōd Paulus fuerit ex-
cusatus à maledictione principis, quomodo excusabitur à male-
dictione iudicis? ipse enim cognoscebat illum esse iudicem, di-
cendo & tu sedes iudicans secundum legem. Et eo minus excu-
satur quo dominus Iesus præcepit, benedicite persequentibus
vos, & non solum principibus. ¶ Solutio est q̄ maledicere indi-
cativæ, nullū peccatum est ex suo genere. vnde etiā & deo attri-
buitur, & prælatis ex officio congruit maledicere imperatiuæ.
Propter quod licuit Paulo arguendo iniustum virum indicati-
uè maledicere. Verū quia multa licita ex proprio genere, sunt
quandoque illicita ex circumstantia loci, aut temporis, aut perso-
næ, propterea quanuis princeps populi mereatur quandoque
maledici, non tamen est hoc licitū cuilibet. Ideo lege sancitum
est: Principem populi tui ne maledixeris, etiam si mereatur. Pau-
lus itaque quanuis autoritate apostolatus sui licite potuisset
maledicere etiam summum sacerdotem iniuste agentem: quia
tamen censebat hoc tunc non expedire, ideo nō ad excusandum
peccatum, sed ad excusandum factum (quōd scilicet ignorāter
fecisset) dicit se scire legem, & affert illam, & q̄ seruasset illam si

induci
 illi
 vt
 pra
 vt
 t
 clar
 gem
 de
 hinc

mouisset personam, tacita ratione: quia scilicet tunc non expedie-
 bat ut sua autoritate aduersus principem, qua uti expediebat
 aduersus iudices iniustos. Sciens autem Paulus quia, pro quod, una
 pars esset Sadducaorum, & altera Pharisaeorum. Prudenter Paulus
 partem Pharisaeorum suam procurauit facere: ut sic eorum unio
 crudelis aduersus eum tolleretur. Exclamauit in concilio, viri fra-
 tres ego Pharisaeus sum, filius Pharisae, de spe & resurrectione mortuo-
 rum ego iudicor. Et quum haec dixisset, facta est dissensio inter Pharisaeos
 & Sadducaos, & soluta est multitudo. Sadducaei autem dicunt non esse
 resurrectionem mortuorum, neque angelum, neque spiritum. Immor-
 talis anima Pharisaei autem utraque confitentur. Quum tria premi-
 sisset, quomodo tamen supputauit, eo quod eadem esset ratio negandi
 spiritum, & negandi resurrectionem mortuorum. Propter quod
 dominus in Euangelio aduersus Sadducaos de resurrectione
 mortuorum, affert textum Moyse quod spiritus Abraham, Isaac,
 & Iacob uiuerent. Factus est autem clamor magnus. Et exurgentes qui-
 dam Pharisaeorum pugnant dicentes: Nihil mali inuenimus in homi-
 ne isto: quod si spiritus locutus est ei aut angelus. Desunt quatuor di-
 ctiones: Ne pugnemus cum deo. Eodem usi sunt Pharisaei argumen-
 to quo alius uisus fuerat Gamaliel superius, cap. 5. Et quum magna
 dissensio facta esset, timens Tribunus ne discerperetur Paulus ab ipsis,
 iussit milites descendere. Hinc clare apparet gradus, de quibus fuit
 sermo in praecedenti cap. fuisse gradus loci castrorum. Et rapere
 eum de medio eorum, ac deducere eum in castra. Sequenti autem nocte
 assistens ei dominus ait: Constantis esto sicut enim testificatus es de me
 in Hierusalem, sic te oportet & Romae testificari. Facta autem die college-
 runt se quidam ex Iudaeis & deuouerunt se, dicentes neque manducatu-
 ros se neque bibituros donec occiderent Paulum. Erant autem plus quam
 quadraginta viri qui hanc coniurationem fecerant. qui accesserunt ad
 principem sacerdotum & seniores, & dixerunt: Deuotione deuonimus
 nos, nihil gustaturos donec occidamus Paulum. Nunc ergo vos notum
 facite Tribuno cum pro. & concilio. Duo isti coniurati petunt. Alte-
 rum ut significant Tribuno, ut cras adducat Paulum, &c. Alte-
 rum ut significant concilio: hoc est, significant iis qui sunt de con-
 cilio ut cras congregentur ad consilium. & hoc ut Tribunus cre-
 deret quod in veritate concilium Iudaeorum uellet diligentius
 examinare Paulum. Ut adducat. Deest cras, illum ad vos, tanquam
 aliquid certius cognituri. pro, cognituros, de eo. Nos uero priusquam
 appropinquet, parati sumus interficere illum. Quum audisset autem fi-
 lius sororis Pauli insidias, uenit & intrauit in castra, nuntiavitq; Pau-
 lo

10. Vocans autem Paulus ad se vnum ex Centurionibus, ait: Adole-
 tem hunc perduc ad Tribunal: habet enim aliquid indicare illi. Et
 quidem assumens eum, iuxta ad Tribunal, & ait: Vincit Paulus roga-
 uit me hunc adolescentem perducere ad te, habentem aliquid loqui ti-
 bi. Apprehendens autem tribunus manum illius, secessit cum eo seor-
 sum: & interrogauit illum, Quid est quod habes indicare mihi? Ille au-
 tem dixit: Iudæis conuenit rogare te, vt crastina die producas Paulū in
 concilium, quasi aliquid certius inquisituri sint de illo. Tu verò ne credi-
 deris illis. Insidiantur enim ei ex eis viri amplius quàm quadraginta,
 qui se deuouerunt non manducare, neque bibere, donec interficiant eum,
 & nunc parati sunt, expectantes promissum tuum. Non factum, sed
 faciendum. Expectabant enim petiti hoc, vt promitteret
 producere Paulum. Tribunus igitur dimisit adolescentem: præci-
 piens ei ne cui loqueretur quoniam. pro, quòd, hæc nota sibi fecisset. Et
 vocatis duobus Centurionibus, dixit illis: Parate milites ducentos, vi-
 eant vsque Casaream, & equites septuaginta, & lancearios ducentos,
 à tertia hora noctis, & iumenta parate. pro, præbete: vt imponentes
 Paulum, saluum perducant ad Felicem præsidem. Timuit enim ne for-
 te raperent eum Iudæi & occiderent: & ipse postea calumniam sustine-
 ret tanquam accepturus pecuniam. hoc est, tanquam permisisset ac-
 cepturus pecuniam. Tota hæc particula an sit de textu non est
 certum, quoniã in multis Græcis codicibus non inuenitur. Scri-
 bens ei epistolam continentem hæc. Claudius Lysias optimo. pro, poten-
 tissimo. præsidi Felici salutem. Virum hunc comprehensum à Iudæis
 & incipientem interfici ab eis, superueniens cum exercitū eripui,
 cognito quia. pro, quòd, Romanus est: volensque scire causam quam
 obiciebant illi, deduxi eum in concilium eorum. Quem inueni accusari
 de questionibus legis ipsorum, nullum verò dignum morte aut vincu-
 lis habentem crimen. Et quum mihi perlatum esset de insidijs quas pa-
 rauerant illi, misi eum ad te, denuntiatis & accusatoribus vt dicat apud
 te. Vale. Milites verò secundum præceptum sibi assumentes Paulum, du-
 xerunt per noctem in Antipatridem. Et postera die dimissis equitibus,
 vt cum eo irent, reuersi sunt ad castra. Ducenti milites pedestres ex-
 tra periculum furoris popularis videntes Paulum, reuersi sunt
 ex Antipatride. Quæ erat ciuitas ab Herode in honorem patris
 constructa & nominata. Qui quum venissent Casaream, & tradi-
 disse epistolam præsidi, statuerunt ante illum & Paulum. Quum le-
 gisset autem, & interrogasset de qua prouincia esset, & cognoscens quia.
 pro, quòd, de Cilicia esset: audiam te inquit cum accusatores tui vene-
 rint. Iussit que in pratorio Herodus. Herodes siquidem primus Cæsa-
 ream

mem construxerat: & pratorium ibidem quod ab eo perseue-
 rit denominatum construxit. Custodiri eum.

CAPVT XXIIII.

Post quinque autem dies. Dies istos supputandos esse à captu-
 ra Pauli, indicant verba Pauli inferius subiuncta de diebus
 duodecim. *Descendit princeps sacerdotum Ananias, cum senioribus*
quibusdam, & Tertullo quodam oratore, qui adierunt præsidentem aduer-
su Paulum. Et citato Paulo, cepit accusare Tertullus, dicens, Quum,
pro, quòd, in multa pace agamus per te, & corrigantur, pro, & officia
præstentur, multa genti huic per tuam providentiam, & semper
& ubique habitatis, pro, comprobamus, optime, pro, præstantis-
sime, Felix cum omni gratiarum actione. Ne diutius autem te protra-
ham, pro, detineam, oro breviter audias nos pro tua clementia, pro,
humanitate. Inuenimus hunc hominem pestiferum, pro, pestẽ. Peius
enim quàm pestiferum Paulum nominant, quanto pestis peior
est pestifero. Et concitantẽ seditionem omnibus Iudæis in vniuerso, or-
be, & autorem seditionis sectæ Nazarenorum. Superfluit seditionis.
Multumque exaggerant causam aduersus Paulum, dicendo
ipsum esse autorem sectæ Nazarenorũ, id est, Christianorum:
quos à Iesu Nazareno, Nazarenos appellant. Qui etiam templum
violare, pro, prophanare, conatus est. Hoc dicunt quia Asiiani di-
xerant, quòd Paulus introduxerat Trophimum Gentilem in
templum. Quem & apprehensum volumus secundum legem nostram
iudicare. Superueniens autem Tribunus Lysias, cum vi magna eripuit
eum de manibus nostris, iubens accusatores eius ad te venire, à quo.
Tribunus refertur. Poteris ipse iudicans de omnibus istis cognoscere,
de quibus nos accusamus eum. Adiocerunt autem & Iudæi, dicentes
hac ita se habere. Qui simul cum Tertullo venerant, affirmabant
ita se habere, vt Tertullus dixerat. Respondit autem Paulus, annuen-
te sibi præsidente dicere. Ex multis annis te esse iudicem genti huic sciens,
bono animo pro me satisfaciam, pro, æquiore animo pro mea causa
respondeo. Potes enim cognoscere quia, pro, quòd, non plures sunt
mihidies quàm duodecim ex quo ascendi adorare in Hierusalem. A
brevitate temporis incipit Paulus: vt manifestet præsidii non
esse opus longa discussione ad cognoscẽdam veritatem. Facile
enim sciri potest id quod gestum est infra tam paucos dies. Et
si supputaueris vnum diem quo Paulus cum Iacobo fuit, & sex
quibus purificatus perseuerauit expectans septimũ diẽ, & quin-
que à captura eius, non plures quàm 12. dies inueniuntur à die
quo ascendit in Hierusalem, non supputatis diebus extremis. Et
neque

neque in templo inuenerunt me cum aliquo disputantem, aut cōcu-
 facientē turba neque in synagogis neque in ciuitate: neque probare
 sunt tibi de quibus me accusant. pro, nec exhibere me possunt in
 de quibus me accusant. Ad veritatem spectat sermo Pauli, non
 ad probationes quas potuissent fingere. Potuissent enim proba-
 re falsis testibus: sed non potuissent exhibere ipsum in iis crimi-
 nibus, in quibus accusabatur. *Confiteor autem hoc tibi quod secun-
 dum sectam, pro, viam. Christianā religionem appellat viam, &
 re vera via est ad cœlestem patriam. Quā dicunt, proculdubio Iu-
 dæi. Heresim, sic deseruio patri & deo meo. pro, patrio deo, hoc est,
 illimet deo quem coluerunt patres Iudæorum. Credens omnibus
 quæ in lege & prophetis scripta sunt: spem habens in deum (quā & hi
 ipsi expectant) resurrectionem futuram. Desunt duæ dictiones: Esse
 mortuorum, iustorum & iniquorum. In hoc & ipse studeo sine offendi-
 culo conscientiam habere ad deum & ad homines semper. Adiungit
 Paulus suæ fidei ac spei, studium semper habendi conscientiam
 tam in iis quæ sunt ad deū, quā in iis quæ sunt ad homines, si-
 ne offenculo: hoc est, sine hoc, quod alicui offenculū ponat,
 sine hoc, quod aliquem offendat. Et in hoc explicat propriū charita-
 tis studiū: cuius est neminē offendere. Et dixit hoc, ad explican-
 dū Felici quod non ita attendit iis quæ sunt Christianitatis, vt Iu-
 dæos offendat. Post annos autem plures veni, eleemosynas facturus in-
 gentem meā. Hinc apparet quod etiam hac vltima vice Paulus elee-
 mosynas attulit in Hierusalē fratribus: quæ datæ fuerāt ab ec-
 clesiis in quibus prædicauerat. Et oblationes & vota. Superfluit &
 vota. In quibus inuenerunt me purificatum in templo. In quibus obla-
 tionibus offerendis purificatū me inuenerunt in tēplo. Non cum
 turba neque cum tumultu, & apprehenderunt me, clamantes & di-
 centes, tolle inimicum nostrum. Istæ vltimæ nouem dictiones super-
 fluxæ sunt. Quidā autē ex Asia Iudæi. Ad præcedens verbū inuene-
 runt hoc refertur. Et est sensus: Dixi inuenerunt me in templo,
 non isti qui hīc adsunt, sed quidam ex Asia Iudæi. Quos oportebat
 apud te præsto esse, vtpote primos accusatores. Et accusare si quid ha-
 berent aduersum me, aut hi ipsi dicant. Debebant primi accusatores
 adesse, aut isti qui sunt hic aduersum me Iudæi dicāt. Si quid in-
 uenerunt in me iniquitatis quū stē. pro, stāte me. in concilio. apud Hie-
 rosolymā. Considera Pauli verba. Primo exclusit ab accusatori-
 bus facultatem exhibendi ipsum talē qualē accusauerāt, deinde
 accusatores suos qui inuenerāt ipsum in tēplo, absentes esse de-
 clarauit, & demū à præsentibus accusatoribus qui fuerant præ-*

es in concilio Hierosolymitano (ad quod Paulus à Tribuno
lactus fait) exigit vt dicant si quid in ipso stante in concilio
uenerunt iniquitatis. *Nisi de vna hac solummodo voce qua clama-*
inter eos stans, hoc est, nisi hæc dicatur iniquitas quòd clamaue-
rim in medio eorum: Quoniã, pro, q, de resurrectione mortuorũ ego
iudicor hodie à vobis. Constat enim hanc non posse vocari iniqui-
tatem. *Distulit.* Legẽdum est: *Auditis autem his Felix distulit, sub-*
audi iudicium. Illos certissime, pro, certius, sciens de hac via, hoc est,
non distulit ex ignorantia illorũ, qui sunt de hac via Christiani-
tatis, sed habes notitiã eorum certiorẽ quàm Tribunus. Quem
dixit se expectaturum vt cõplaceret Iudæis qui dixerant quòd
à Tribuno possit Felix se informare. Hanc autẽ Felicis simu-
lationem testatur, tum Paulus tãto tẽpore detẽtus, tũ nusquam
comparens Tribunus, tum nec Tertullus nec Iudæia amplius so-
licitantes causam coram Felice, tum tandem ipse Felix, in fine
officij sui relinquens Paulum detentum, vt complaceret Iudæis.
Dicens: quum Tribunus Lyfias descenderit, audiam vos. Iussitque Cen-
turioni custodire eum & habere requiem. pro, relaxationem, ne sci-
licet vinculis aut catenis astringeretur, sed tantum custodiretur.
Nec quenquam de suis prohibere ministrare ei. pro, nec quenquam
suorum, Pauli videlicet, vetaret inferuire aut adire eum. Dese-
rebat enim ciuilitati Romanę. Post aliquot autem dies veniens Fe-
lix. Discurrebat Felix iuxta occurrentia negotia prouinciæ, &
propterea dicit veniens. Cum Drusilla vxore sua, que erat Iudæa.
Nisi Drusilla fuisset causa huius vocationis, non nominasset
Lucas Drusillam Iudæam. Vocauit Paulum, & audiuit ab eo fidem
que est in Christum Iesum. Disputante autem illo de iustitia & casti-
tate & de iudicio futuro. Drusilla enim pulcherrima erat, & à Fe-
lice tam concupita, vt à prioribus ipsam nuptiis separauerit: vt
dicit Iosephus, & propterea Paulus de castitate sermonem inse-
rui. Tremefactus Felix respondit, Quod nunc attinet, vade, in custo-
diam deputatam. Tempore autem opportuno accersam te. Simul &
sperans, quòd pecunia ei daretur. Duas causas reddit Lucas mo-
uentes Felicem, alteram passionis, qua tremefactus est, alte-
ram spei habendi pecuniam à Paulo ad hoc vt suæ libertati red-
dederetur. A Paulo. Deest, vt solueret eum. Erat enim vincus, etsi
non catenis, tamen custodia. Propter quod & frequenter accersens
eum loquebatur cum eo. Biennio autem expleto, detentionis Pauli in
Cæsarea, Accepit successorem Felix Portiũ Festum. à Nerone mis-
sum. Vnde apparet Paulũ detentum sub Claudio Cæsare, & de-
tentio

tionem eius durasse vsque ad aduentum Festi missi à Nerone. Iosephus dicit. Nam secundo Neronis anno (vt Hieron. dicit) Paulus ductus est Romam. Ultimo ergo Claudij, & primo Neronis anno Paulus mansit detentus ibidem. *Volens autem gratiam prestare Iudæis Felix, reliquit Paulum vinctum.* non appositione vinculorum, sed non absolute à detentione sub custodia.

Festus ergo cum venisset in provinciam post triduum ascendit Hierosolymam à Cesarea. Adieruntque eum. pro, significauerunt autem illi, in Hierusalem. Principes sacerdotum & primi Iudeorum aduersus Paulum: & rogabant eum, postulantes gratiam aduersus eum, vt iuberet perducere eum in Hierusalem: insidias tendentes vt interficerent eum in via. Sciebant non esse iustitiæ, vt Paulus perduceretur in Hierusalem, & propterea petunt hoc gratuito concedendum, perseverantes in pristina malitia insidiarum. Festus autem respondit, seruari quidem Paulum in Cesarea: se autem maturius, pro, breui, profecturum, qui ergo in vobis (ait) potentes sunt. hoc est, qui inter vos possunt commode venire. Descendentes simul, si quod est in viro crimen accusent eum. Demoratus autem inter eos dies non amplius quam octo aut decem, descendit Cesaream. Et altera die sedit pro tribunali & iussit Paulum adduci. Qui quum perductus esset circumsteterunt eum qui ab Hierosolyma descenderant Iudæi, multas & graues causas obijcientes, quas non poterant probare, Paulo rationem reddente quod neque in legem Iudeorum, neque in templum, neque in Cesarem quicquam peccauit. Festus autem volens gratiam prestare Iudæis, respondens Paulo dixit, Vis Hierosolymam ascendere, & ibi de his iudicari apud me? Dixit autem Paulus: Ad tribunal Cesaris sto, ibi me oportet iudicari. Iudæis non nocui, sicut & tu melius nosti. Si enim nocui aut dignum morte aliquid feci, non recuso mori. Si verò nihil est eorum quæ hi accusant me, nemo potest me illis donare. Cesarem appello. A iudice ethnico & declinate ad iniustitiam, licuit Paulo ad superiorem illius iudicis etiam Ethnicum appellare, tum propter iustitiam, tum propter reuelationem sibi factam quod oporteret ipsum Romæ testificari de Iesu Christo. Et hæc dicta sunt, ne quisquã putet Paulum aliud docuisse (scribendo Corinthiis ne coram iudice Ethnico litigarent) & aliud fecisse. Erat enim iam causa eius sub iudice Ethnico. Tunc Festus cum concilio locutus respondit. Cõsuleret enim cœtum sapientum sibi assistentium antequam responderet appellationi. Cesarem appellasti? Ad Cesarem ibis. Et quum dies aliquot transacti essent, Agrippa rex. Iste Agrippa filius fuit Agrip-

regis quem Lucas appellauit Herodem: qui sic miserabiliter
 moritur. Et iste quoque Agrippa filius Agrippæ factus est rex à Clau-
 dio Cæsare (vt Iosephus refert) prius Chalcidis, deinde tetrar-
 chiaz olim Philippi & Trachonitidis, &c. non tamen Iudææ, sed
 Iudææ sub speciali præside gubernabatur. Et Bernice. soror Agrip-
 pæ, quæ fuerat neptis & vxor regis Chalcidis, & erat soror Dru-
 sillæ vxoris Felicis. Hæc tamen à Iosepho nominatur Beronice.
*Descenderunt Cæsaream ad salutandum Festum. Et quum dies plures
 morarentur, Festus regi indicauit de Paulo, dicens, Vir quidam est
 derelictus à Felice vinctus, de quo quum essem Hierosolymis, significa-
 runt mihi principes sacerdotum & seniores Iudæorum, postulantes ad-
 uersus illum damnationem. Ad quos respondi quia. pro, quòd, non est
 consuetudo Romanis donare aliquem hominem. pro, gratificari in in-
 meritum alicuius hominis. Hæc enim responsio directe quadrat
 petentibus damnationem Pauli. Priusquam is qui accusatur, pre-
 sentes habeat accusatores, locum que defendendi accipiat ad ablucenda cri-
 mina quæ ei obijciuntur. Quum ergo huc conuenissent sine vlla dilatione
 in sequenti die sedens pro tribunali iussi adduci virum. De quo quum ste-
 tissent accusatores, nullam causam deferebāt de quibus ego suspicabar ma-
 lum. pro, super iis de quibus ego suspicabar. Suspiciabatur siquidē
 Festus Iudæos accusaturos Paulum de criminæ aliquo, non de
 quaestionibus legis Moyli. Quaestiones verò quasdam de sua supersti-
 tione habebant aduersus eum. Religionē Iudaicam superstitionem
 appellat. Et de quodam Iesu defuncto, quem affirmabat Paulus viue-
 re. Hesitans autē ego. Occultādo veram causam quam Lucas supe-
 rius expressit (videlicet volens gratiā præstare Iudæis) dicit hæsi-
 tans autē ego. De huiusmodi quaestione, dicebam si vellet ire Hierosoly-
 mam, & ibi iudicari de istis. Paulo autē appellāte vt seruaretur Augusti
 cognitioni, iussi seruari eum donec mitterem eum ad Cæsarem. Agrippa
 autē dixit ad Festum, Volebam & ipse hominem audire. Cras inquit au-
 dies eum. Altera autē die quum venissent Agrippa & Bernice cū mul-
 ta ambitione. pro, ostentatione, & introissent in auditorium cū Tribu-
 nis & viris principalibus ciuitatis, iubente Festo adductus est Paulus.
 Et dixit Festus, Agrippa rex, & oēs qui simul adestis nobiscum viri, vi-
 detis hunc hominem de quo omnis multitudo Iudæorum interpellauit me
 Hierosolymis, petentes & acclamantes nō oportere eum viuere amplius.
 Ego verò comperi nihil dignum morte eum admisisse. Et ipso autem hæc
 appellante, ad Augustū iudicauit mittere. de quo quid certū scribam do-
 mino, nō habeo. Propter quod perduxī eum ad vos, & maxime ad te rex
 Agrippa, vt interrogatione facta habeā quod scribā: Sine ratione enim*

mibi videtur mittere vinculum, & causas eius non significare. Ab
 nia quæ Festus dixit Agrippæ & primoribus viris, ad color
 hanc Pauli vocationem ad instantiam Agrippæ protulit.

CAPVT XXVI.

Agrippa verò ad Paulum ait: permittitur tibi loqui pro temetipso.
 Tunc Paulus extenta manu. vtraque versus Agrippam, in si-
 gnum gratiarũ actionis. Cæpit rationem reddere. De omnibus quib-
 us accusor à Iudæis, rex Agrippa æstimo. pro, existimo. me beatum.
 Et hic fiat comma. Apud te quum sim me defensorus hodie. Ita quòd
 apud te, refertur ad defensorus. Maxime te sciente omnia, pro, om-
 nes. Et aduerbium maxime, determinat participiũ sciente. Ita quò
 ordo literæ est, te maxime sciente omnes. Quæ apud Iudæos sunt
 consuetudines & quæstiones. Propter quod obsecro, patienter me audias.
 Et quidem vitam meam à iuventute (quæ ab initio fuit in gente mea in
 Hierosolymis) nouerunt omnes Iudæi, præscientes me ab initio (si velint
 testimonium perhibere) quoniam secundum certissimam, pro, quòd secun-
 dum exactissimã, sectã nostræ religionis vixi Phariseus. Cõmendat
 Paulus sectã Pharisaicam, præponens illã tã Sadducæorũ sectæ
 quàm cõmuni Iudæorum vitæ. Et nunc in spe quæ ad patres nostros
 repromissionis facta est à deo, sto iudicio subiectus in qua, pro, in quam,
 duodecim tribus nostræ. Decet, instãter, nocte ac die seruientes. hoc est
 colentes deum. Sperant peruenire. Et relatiuum in quã, refert re-
 promissionẽ, in quã repromissionem sperant peruenire duode-
 cim tribus, & c. Et est sermo de repromissione regni Messia. De
 qua spe accusor rex Agrippa à Iudæis. Intellige similiter de spe pro-
 missi regni Messie in resurrectione mortuorum. Vnde & subdit
 statim, Quid, pro, cur, incredibile iudicatur apud vos si deus mortuos su-
 scitat? Et apud Gentiles & apud Sadducæos omnino incredibile
 iudicabatur: & apud Iudæos incredulos iudicabatur incredibile
 quòd de facto deus mortuum Iesum suscitauit. Et ego quidẽ exi-
 stimauerã me aduersus nomen Iesu Nazareni debere multa cõtraria age-
 re: quod & feci Hierosolymis, & multos sanctorum ego in carceribus in-
 clusi, à principibus sacerdotum potestate accepta. Et quum occiderentur.
 Hinc apparet quòd non solus Stephanus fuit in illa prima persecu-
 tione ecclesiæ occisus. Si enim solus occisus fuisset, non diceret
 in numero plurali quum occiderentur. Detuli sententiam. In cau-
 sa mortis, sententia Iudæorũ non erat sufficiens, eo quòd Roma-
 nis erat reservata. Paulus itaque detulit sententiã, à principibus
 sacerdotum ad præsidẽ, vt eius autoritate robur haberet: & in-
 de subscriptum à præside sententiã deferbat. Verisimile enim

Et Christi mortē cōuenerunt principes sacerdotum cum
 eo, vt ipsi quidem inquirerēt, & iudicaret reos mortis ob no-
 m Christianitatis viam, non tamen exequenter nisi roborata
 præsidente sententia. Et per omnes synagogas frequenter puniens eos, cō-
 pellebam blasphemare: & amplius insaniens in eos, persequebar vsque in
 exterarum ciuitates. In quibus officiis. Dum irem Damascum cum pote-
 state & permissu principum sacerdotum, die media in via vidi rex de ca-
 lo supra splendorem solis circumfulsisse me lumen, & eos qui mecum si-
 mul erant: omnesq; nos quum decidissemus in terram. Non contraria
 tur hæc sententiā verbis Luc. 9. c. viri autē, qui comitabātur cum
 eo stabant stupefacti: quoniā vtrunq; est verū. Primū enim tam
 Paulus quā illi deciderunt in terram, sed illi qui exterriti ceci-
 derant, statim surrexerunt, & stabant stupefacti postquā surrexe-
 rant, audientes Paulū respondentē, & non audientes, nec viden-
 tes cum quo Paulus loqueretur. *Audiuī vocem loquentem mihi He-
 braica lingua, Saule Saule. pro, Saul Saul. Sic enim dicitur Hebrai-
 ce. Quid me persequeris? durum est tibi contra stimulum. pro, stimulos,
 calcitrare: ego autem dixi, quis es domine? Dominus autē dixit, ego sum
 Iesus Nazarenus quē tu persequeris. Sed exurge & sta super pedes tuos.*
 Expectauit Paulus prostratus vt iussus surgeret: alij autem iniulsi
 surrexerant: vt pote qui solo terrore ceciderant, nihil intra sei-
 pso spiritualis motus versus Iesum sentientes: cuius oppositum
 erat intus in Paulo: vt verba eius restantur. *Ad hoc enim apparui
 tibi vt constituā. pro, vt præparē, te ministrum & testem eorum, quæ
 vidisti, & eorū quibus. pro, in quibus. apparebo tibi. Et dixit hoc pro-
 pter ea quæ reuelauit ei illo triduo quo non manducauit neque
 bibit. Eripiens te de populis. pro, populo, & gentibus in quas. pro, in
 quos, nunc ego mitto te. Ereptionem promittit Pauli tam à po-
 pulo Iudeorū, quā ab Ethnicis: ad vtroq; enim illū se mittere te
 status est, dicēdo Anania, vt portet nomē meū corā regibus, &c.
 Aperire oculos eorū vt conuertantur à tenebris ad lucē, & de potestate
 Satanae ad deū, vt accipiant remissionem peccatorū, & sortiē inter sanctos
 per fidem quæ est in me. Vnde rex Agrippa, non fui incredulus celesti vi-
 sioni: sed vs qui sunt Damasci primum, & Hierosolymis, & in omnem
 regionem Iudææ, & gentibus annuntiabam, vt penitentia agerent, &
 conuertentur ad deum, digna penitentia opera facientes. Hac ex cau-
 sa me Iudæi in templo comprehensum tentabant interficere. Auxilio autē
 adiutus dei, vsque in hodiernum diem sto, & testificans minori atque ma-
 iori, nihil extra dicens quā ea quæ propheta locuti sunt futura esse &
 Moyses, si passibilis Christus, si primus ex resurrectione mortuorū lumen*

annuntiaturus populo & gentibus. Sic absque vlllo verbo sub
uo Grece habetur. Et est sensus quod ego iustificor ea, qua
phetæ prædixerunt futura super veritate harum conditional
hoc est, non aliter prædixerunt futura, nisi per Christum pas
sile, & per Christum primū ex resurrectione mortuorum annuntia
turum populo & gentibus lumen. Affirmat enim Paulus quod ipse
testificatur & prædicat regnū dei, regnū Messie, & ea quæ sunt
regni cælorum, quæ Moyses & prophetæ prædixerunt futura, nō
absolute, sed si Christus passibilis: hoc est, nisi per Christum pas
sibilem: & similiter si Christus ex resurrectione, &c. Si enim hæc
duo (s. passibilitas Christi, & resurrectio Christi) ad notificandū
mundo lumen fidei subtraherentur, non essent ventura, quæ
prophetæ dixerunt ventura. Hoc est quod asseuerat Paulus: quia
in his duobus articulis pendent omnia fidei Christianæ, pende
cōsonantia euangelij ad legē & prophetas. Hoc est quod directe
militat aduersus Iudæos credentes prophetis. vnde hinc Paulus
adoritur Agrippā, dicendo, credis prophetis, &c. *Hæc loquente eo,
& rationem reddente, Festus magna voce dixit, Insanis Paule, multa te
litera ad insaniam cōuertit. Et Paulus, Nō insano, inquit, optime Feste,
sed veritatis & sobrietatis verba loquor. Scit enim de his rex, ad quē &
constanter loquor. latere enim eum nihil horum arbitror: neque enim in
angulo quicquā horū gestū est. Credis rex Agrippa prophetis: scio quia
pro, quod, credis. Erat enim Agrippa ex genere magni Herodis, &
Iudæus fide, circuncisione, & professione. Vnde & de sorore eius
Lucas dixit, eū Drusilla Iudæa. Agrippa autem ad Paulū in modico
pro, in paucis, suades me fieri Christianū. hoc est, in paucis tempore,
in paucis sermone quo mecū locutus es, suades (siue persuades)
me Christianū fieri. Admiratiue legendum est. Et dictio Græca
significat tam suadere quàm persuadere. ¶ Et legendum est in
paucis: quia multo opponitur paucis: & constat Paulū respondisse
se & in multo. Et Paulus, Opto apud deū, in modico et in magno, pro,
& in paucis & multo, sermone, tempore, Non tantū te, sed etiā omnes
qui audiunt hodie fieri tales qualis & ego sum, exceptis vinculis his. Et
exurrexit rex & præses & Bernice, & qui assidebant eis. Et quum se
cessissent, loquebantur adinuicem, dicentes, quia, pro, quod, nihil morte aut
vinculis dignū quid fecit homo iste. Agrippa autem Festo dixit, Dimitti
poterat homo hic, si non appellasset Cæsarem.*

CAPVT XXVII.

VT autem iudicatum est navigare nos in Italiam, tradiderunt Pan
lum cum reliquis custodibus, pro, tradiderunt & Paulum, & quos
dam

Alios vincetos, Centurioni, nomine Iulio, cohortis Augustæ. Hoc
 ex centurionibus cohortis quæ appellabatur Augustæ.
 Endentes autē nauē Adrumetinā. Incertū est an à ciuitate Afri-
 e an à Mifsia, an ab insula Lycia hoc nomen deductum sit. Inci-
 nētes nauigare circa Asia loca sustulimus perseuerante nobiscum Ari-
 starco Macedone Thessalonicensi, cuius in 20. ca. facta est mentio.
 Sequēti autē die venimus Sidonem humanē autē tractans Iulius Pau-
 lum, permisit ad amicos ire, & curam sui agere. Et inde quum sustulisse-
 mus, subnauigauimus Cyprum, propiterea quod essent venti contrarij.
 Et Pelagus Cilicia & Pamphylia nauigantes, venimus Lystram.
 Pro, Myram, quæ est Lycia, & ibi inueniens Centurio nauem Alexan-
 drinam nauigantem in Italiam, transposuit nos in eam. Et quum mul-
 tis diebus tarde nauigaremus, & vix deuenissemus contra Cnidum pro-
 hibente nos vento, abnauigauimus Cretæ iuxta Salmonem, ciuitatem
 maritimam Cretæ. Et iuxta nauigantes, venimus in locum quendam
 qui vocatur Boniportus. Pro, Pulchriportus, numeri pluralis. Cui
 iuxta erat ciuitas Thalassa. Pro, Laxa. Quæ & ipsa ciuitas est Cre-
 tæ vicina Pulchrisportibus. Multo autem tempore peracto, &
 quum iam non esset tuta nauigatio (eo quod ieiunium iam præterisset,
 pro, ob id quoque quod iam vltra tempus sustinuisent inediā) con-
 solabatur, pro, hortabatur, eos Paulus dicens eis, Viri video quod cum
 iniuriā & multo damno, non solū oneris & nauis, sed etiam animarum
 nostrarum incipit esse nauigatio. Centurio autem gubernatori & nau-
 clero magis credebat quàm vīs quæ à Paulo dicebantur. Et quum aptus
 portus non esset ad hyemandum, plurimi statuerunt consilium nauigare
 inde: si quo modo possent deuenientes Phœnicem hyemare, portū Cretæ re-
 spicientem ad Aphricum & ad Chorum. Explicat Lucas Phœnicem
 (non Syriæ prouinciam, sed portum Cretæ) respicientē ad duos
 ventos, Aphricum & Chorum. Aspirante autem Austro existi-
 mantes propositum se tenere, quum sustulissent de Asson. Oppidulum
 creditur Cretæ. Legebant Cretam. Non post multum autem misit se
 contra ipsam ventus Typhonicus, qui vocatur Euro Aquilo. Quumq;
 arrepta esset nauis, & non possit conari in ventum. Hoc est, non
 posset resistere vento contrario, data nauē statibus ferebamur. In
 insulam autem quandam decurrentes quæ vocatur Cauda, pro, Clau-
 da, vix potuimus obtinere scaphā. Hoc est, vix potuimus scaphā quæ
 post nauē trahi solita erat in mari, obtinere intus vt poneremus
 eam in nauē. Quæ sublata à mari in nauem. Vtebantur adiutorijs ac
 singentes nauē (timentes ne in Syriam inciderent) submisso vase sic fere-
 bantur. Hoc est, utebantur nauæ adiutorijs militū aliorūque qui
 erant

erant in naui ad succingēdum nauem extrinsecus demissis
hoc est, demissa multitudine vasorū vacuorum quæ appella-
dolia. His enim succinxerunt nauē: vt si inciderēt in Syrtin
est, in mare arenosum valde periculosum) nauis ad neutrum
dessecteretur, dolis ipsam sustentibus in arena ex utroque
tere. ¶ Sunt autem Syrtes inter Africam & Aegyptum perico-
lissima loca propter arenam ibidē. Valida autē nobis tempestate
iactati, sequenti die iactum fecerunt: & tertia die suis manibus arma-
menta nauis proiecerunt. pro, nostris manibus arma menta nauis
proiecimus. Neque autem sole neque syderibus apparentibus per pl^{ur}
dies, & tempestate non exigua imminente, iam ablata erat spes omnis
luti nostre. & quum multa ieiunatio, pro, inedia, fuisset, tunc sta-
Paulus in medio eorū, dixit, oportebat quidem ō viri audire me non
lere. pro, soluere, à Creta, lucriq; facere. pro, accersere, iniuriam
ventorum & maris. Et negatio negat tam soluere quam accer-
sere. Fuit enim velut accersita tam iniuria quam iactura, ex eo
q̄ poterāt manere in Creta: & iniuriam. & nūc suadeo vobis, pro,
hortor vos, bono animo esse: amissio enim nullius animæ erit ex vobis,
præterquam nauis. Astiuit enim mihi hac nocte angelus dei, cuius ego
sum. Relatiuum deum refert. Nō dicit cuius ego sum Apostolus,
sed absolute cuius ego sum: ad significandum se secundum esse,
esse dei. Et deinde addidit secundū operari subiungendo, cui ser-
uio, dicens, Ne timeas Paule, Cesari te oportet assistere: & ecce donauit
tibi deus omnes qui nauigant tecum. Propter quod bono animo estote
viri. Credo enim deo quia, pro, quod, sic erit quemadmodum dictum est
mihi: in insulam autem quandam oportet nos deuenire. Sed posteaquam
quartadecima nox superuenit nauigantibus nobis in Adria. Hoc est, in
mari Ad: iatico, masculini enim generis est & numeri singula-
ris. Circa mediam noctem suspicabantur nauis apparere sibi aliquā re-
gionem. Qui & submittentibus bolidem. Bolis plumbeum pondus est
funiculo affixum, quo ad explorandum profunditatem vtuntur
nauis. Inuenerunt passus viginti, & pusillum inde separati inuenerunt
passus quindecim. Timentes autem ne in aspera loca incideremus, de
puppi mittentes ancoras quatuor, optabant diem fieri. Nauis verò qua-
rentibus fugere de nauis, quum misissent scapham in mare. Hinc clare
apparet quod scapham sustulerant ex mari in nauem: vt supra
exposuimus. Sub obtentu quasi inciperent à prora ancoras extendere.
pro, sub prætextu tanquam à prora ancoras extensuri. Iecerant
ancoras à parte posteriori nauis. fingebant autem nauis quod à
parte anteriori nauis vellet cum scapha extendere ancoras.

Paulus Centurioni & militibus, nisi hi in nauimaserint, vos sal-
 uari non potestis. Tunc absciderunt milites funes scaphae: & passi sunt
 se cadere. Et quum lux inciperet fieri, rogabat Paulus omnes sumere
 cibum, dicens: Quia ad decima die expectantes ieiuni permaneri, nihil ac-
 cipientes. Humano modo loquitur: quo qui valde parum come-
 dit, nihil comedisse dicitur. Isti namq; tanto tēpore concussi mi-
 num quid quandoque accipiebant illis diebus: alioquin non vi-
 uissent, & propterea Paulus dicit nihil accipientes. Propter quod
 ait: vos accipere cibum pro salute vestra: quia nullius vestrum capillus
 decapite peribit. Et quum haec dixisset, sumens panem gratias egit deo
 pro conspectu omnium: & quum fregisset, cepit manducare. Anima quo-
 que in bono animo, autem facti omnes, & ipsi assumpserunt cibum.
 In die vero vniuersa anima in nauim ducenta septuaginta sex, & satiati
 cibo, alleuiabant nauem iactantes triticum in mare. Quum autem dies
 factus esset, terram non agnoscebant: sinum verò quendam considerabant
 habentem litus, in quem, pro, in quod, cogitabant si possent eycere, pro,
 pellere, nauē. & quum ancoras sustulissent, committebant se mari, simul
 laxantes iuncturas gubernaculorum. Si de temone est sermo, in pro-
 pter ratio est laxationis eorum, quibus temo alligatur naui, vt
 temo nataret: alioquin potuisset nocere potius impactioni nauis
 in terram, quam procurabant. Et leuato artemone. hoc est, &
 eleuatis carbasis. artemon enim species est carbasorum. Secundū
 auram statum tēdebūt ad litus, & cum incidissent in locum Dithalassum.
 pro, in locum Bimarem. hoc est, in locum medium inter duo ma-
 ria. Impegerunt nauem, & prora quidem fixa manebat immobilis, pup-
 pis verò soluebatur à ri maris. Militum autē cōsiliū fuit vt custodias.
 pro, vinctos, occiderent, ne quis quum enatasset effugeret. Centurio au-
 tem volens seruare Paulum, prohibuit fieri. Iussitq; eos qui possent nata-
 re, emittere se primos & euadere, & ad terrā exire: & ceteros. Hic fiat
 comma. Alios in tabulis ferebant. Superfluit ferebant. refertur eñ
 ad verbum iussit. Quosdam super ea qua de nauim erant. Deficienti-
 bus tabulis iussit alios super fragmenta nauis saluari. Nauē enim
 habebāt pro perdita, & propterea fractioni exponebatur. Tali
 siquidem prouidentia & omnes saluauit, & neminem perdidit
 vinctorum. primi enim omnium descenderāt custodes aliorum.
 Et sic factum est vt omnes anima euaderent ad terram.

CAPVT XXVIII.

Et quum euasissimus, pro, euasissent, tunc cognouimus quia, pro,
 cognouerunt quod, Mytilene, pro, Melite, insula vocabatur.
 Est autem Melite insula inter Epirum & Italiam. Barbari verò
 pra

præstabant non modicam humanitatem vobis. & non intelligebant nos omnes propter imbrem qui imminēdigna & mirabilis gregasset autem Paulus sarmentorum aliquantū virtutem. Incomposuisset super ignem, vipera à calore quum p̄ antedictæ (vix) eius. Vt verò viderunt Barbari pendentem bestiæ ordi: hoc est, vicem dicebant: Vtique homicida est homo hic: quibus grauiori, vltio non finit eum viuere. Et ille quidem excusit furdorum. nihil mali passus est. At illi existimabant eum in r̄nis oculis dum, & subito casurum, & mori. pro, at illi existimabant de videtur inflammaretur aut concideret repente mortuus, ut acc. st, ut inflammaretur manus, & sic successiue brachium, adia Appellamus enim membrum inflammatū quum ipsum valde rubere cernimus. Putarūt isti aut q̄ venenum recto itineri steret cor & tolleretur vitam, aut q̄ traheret ad manum inflammationē. Diu autem illis expectantibus & videntibus nihil mali in se fieri, conuertentes dicebant eum esse deum. In locis autem illis erant prædia p̄ ipsa insula, nomine Publij: qui nos suscipiens triduo bene exhibuit, & trahit. Contigit autem patrem Publij febribus & dysenteria vexatum iacere, ad quem Paulus intravit. Et quum orasset & imposuisset ei manus, saluauit. pro, sanauit eum. Aduerte hic quod impositio manuum ab apostolis fiebat (vt superius pluries diximus) absque alicuius sacramēti collatione. Quo facto, & omnes qui in insula habebant infirmitates, accedebant & curabantur. Qui etiam multis honoribus nos honorauerunt: & nauigantibus imposuerunt quæ necessaria erant. Post menses autem tres. Quibus fuerunt in insula Melites. nam, vt supra dictum est, quærebant locum in quo possent hibernare. Nauigauimus in naui Alexandrina qua in insula hibernauerat, cui erat insigne Castorum, pro, insignita Iouis filii. hoc est, Castore & Polluce. Nominibus vsus est Lucas solitis, consueuerat enim Castor & Pollux nominari Iouis filij. Et quum venissemus Syracusas, mansimus ibi triduo. Inde circumlegentes, proculdubio Trinacriam. Peruenimus Rhegium, Ciuitatē Calabriae regione Messanæ. Et post vnum diem flante austro secunda die venimus Puteolos. Ciuitas est maritima prope Neapolim versus Romam. Vbi inuentis fratribus rogati sumus manere apud eos dies septem, & sic venimus Romam. hoc est, ad portum Romanum. Et inde quum audissent fratres de nobis. Ordo literæ est: Et quum fratres audissent inde (hoc est ex portu Romano) de nobis. Et est sensus: & quū fratres existentes Romæ audissent de nobis ex Romano portu, q̄ appuleramus illuc, Occurrerunt nobis vsque ad Appij forum & tribus taber-

Centurion Vterque locus inter portum Romanum &
 non potestis. Tunc n est hic sermo de ciuitate quæ vocatur
 cedere. Et quum illa longe distet à Roma. Paulus autè post-
 em, dicens: Quam ad ec- nit Romanum pergens Romam, obuios ha-
 nientes. Humano m- nstat autem quòd portus Romanus non di-
 f, nihil comedisse ordecim miliaribus Italicis. Quos quum vidis-
 um quid quando gens deo, accepit fiduciam. Quum autem venisse-
 sent, & proptere- sic apparet qd prius appellatione Romæ intelle-
 ma vos accipere ei- manū. Et desunt hic quinque dictiones: Centurio
 Ecapite peribit. principi exercitus. Permissum est autem Paulo per-
 Pconspectu omniu- ro, manere apud semetipsum. hoc est, in proprio
 drin o, bono. ro, manere apud semetipsum. hoc est, in proprio
 in aus vero vniuers- entiam deputatorum vt manerent in carcere
 bo, alleuiabant nau- cum custodiende se milite. Post tertium autem diem
 factus esset, terram non- plebem faciens aut morem paternum, vinctus ab
 ite litus, in que- sum in manus Romanorum. Verum dixit tacēs
 re, nauē. & quon- asionaliter traditus fuit in manus Romano-
 à q qu dau- rum ab otto turultu in Hierusalem. ea enim occasione Tribu-
 nus accepit eum in Hierusalem: vt patet cap. 21. Qui quum inter-
 rogationem de me habuissent, voluerunt me dimittere. Non loquitur
 Paulus de volūtate deliberata, sed de velleitate. voluissent enim
 illum dimittere, nisi affectus complacendi Iudæis præualuisset
 apud eos. Vnde & contradictionem Iudæorum obstiterisse dicit,
 quæ non deliberatæ volūtati, sed velleitati obstiterit. Eo quòd nulla
 esset causa mortis in me. Contradicientibus autem Iudæis, coactus sum ap-
 pellare Cæsarem, non quasi gentem meam habens aliquid accusare. Pro-
 pter hanc igitur causam rogavi vos videre & alloqui: Propter spem
 enim Israel. hoc est, propter spem, quam habet populus Israel,
 spem scilicet regni Mesiæ. Catena hac circumdatus sum. At illi di-
 xerunt ad eum: Nos neque literas accepimus de te à Iudæa, neque adue-
 niens aliquis fratrum nuntiauit aut locutus est quid de te malum. Ro-
 gamus autem, à te audire quæ sentis. nam de secta hac notum est vobis,
 quia. pro, quòd, vbique ei contradicitur. Et est sermo de secta Chri-
 stianorum. Quum constituisent autem illi diem, venerunt ad eum in
 hospitium plurimi. pro, complures. Quibus exponebat testificans regnū
 dei, suadēnsque eis de Iesu ex lege Moysi & prophetis à mane vsque ad
 vesperam. Et quidam credebant ijs quæ dicebantur: quidam vero non
 credebant. Quumque inuicem non essent consentientes, discedebant, di-
 cente Paulo vnum verbum, quia. pro, quòd, bene spiritus sanctus locu-
 tus est per Esaiam prophetam, cap. 6. Ad patres nostros, dicens: Vade ad
 populum

populum istum & dic, Aure. corporis. Audietis & non intellige-
 trinam euangelicam. Et videntes videbitis, signa & mira
 non perspicietis. internam in Iesu diuinam virtutem. Iner-
 est enim cor populi huius. Ecce meritum pœnæ antedictæ (vi-
 non intelligere nec perspicere) Incaressatio cordis: hoc est,
 tatis occupatio ab effectibus propriis. Et auribus graui-
 runt. Inde prouenit malus auditus velut semisurdorum.
 sermo de internis auribus: & similiter de internis oculis
 subditur: Et oculos suos compresserunt, ad non aut m. *De videtur*
 Totum ergo meritum ex eorum describitur voluntate. Et, vt in-
 pro, quando, videant oculis, internis. Et auribus audia Appellamus
 Et corde intelligant. hoc est, & cor applicent ad intellubere cerni-
 conuertantur, ad veritatem euangelicam. Totum iteret cor & tol-
 meriti eorum, non intentus ab eis, sed ex fastatione. Diu au-
 proueniens. Et sanem eos. Iste dei effectus efficitur, conuertent
 redderent seiplos indispositos ex supradicta prædicatione. *De ipis*
 Notum ergo sit vobis quoniam, pro, quod, gentibus exhibuit
 tare dei: & ipsi audient. & quum hæc dixisset exierunt. *De eo*
 multam habentes inter se questionem. Mansit autem biennio toto in suo
 conductu, pro, conducto, proculdubio hospitio. Et suscipiebat
 omnes, tam Iudæos quàm Ethnicos. Qui ingrediebantur ad eum,
 prædicans regnum dei, & docens quæ sunt de domino Iesu Christo cum
 omni fiducia sine prohibitione. Explicat Lucas quod per totum bien-
 nium nullus inhibuit Paulo prædicatione Euangelij in suo ho-
 spitio. Quid postea secutum sit, nescitur, nisi quan-
 tum ex Epistolis Pauli coniciere
 licet. Amen.

Caietæ in die sacro Apostolorum Petri & Pauli, M. D. XXIX.

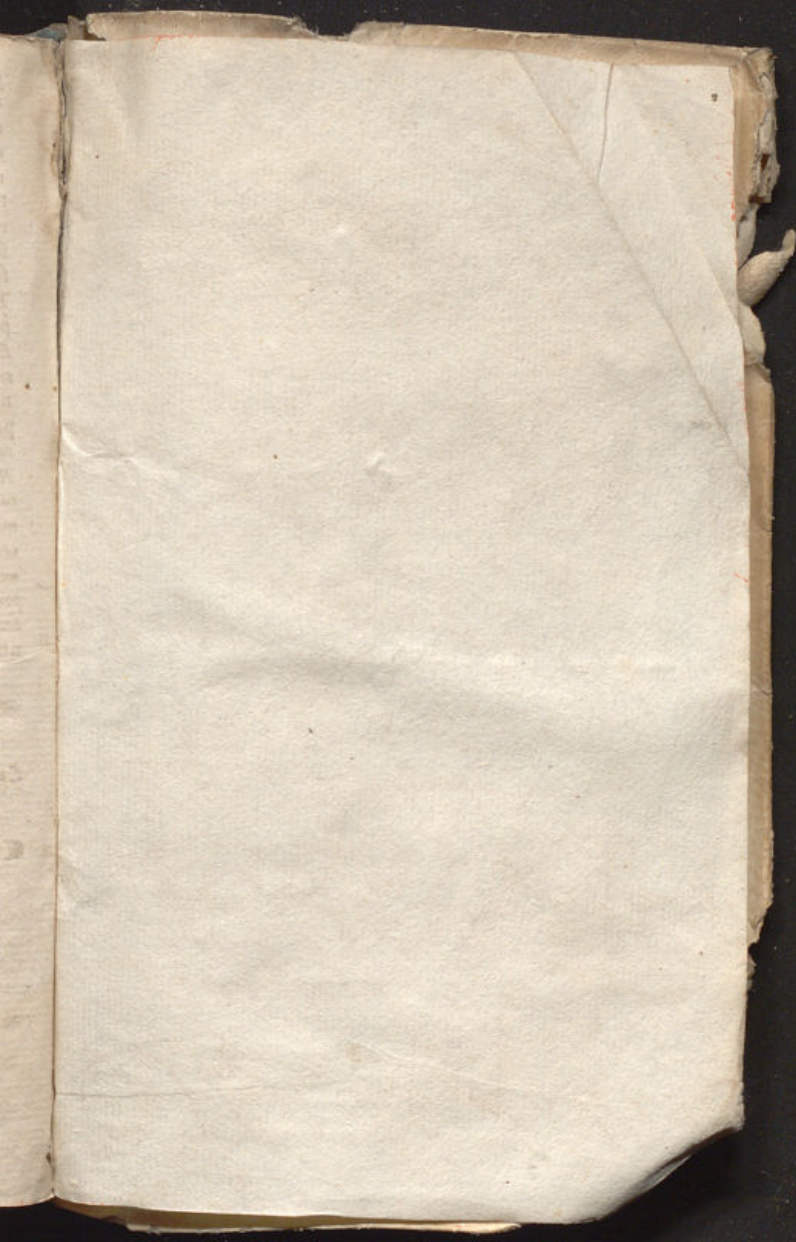
Commentariorum Thomæ de Vio Caietani, Cardinalis san-
 cti Xysti, in epistolas Pauli & Acta Apostolorum, per
 Ioannem Danielis, S. D. N. Papæ pœniten-
 tiarium ac authoris operis alumnium
 diligenter recognitorum,
 FINIS.

m
E
P
a

a

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

Faint, illegible text at the bottom of the page, possibly bleed-through or a separate section.

Si on de l'abbé
de la Vallée
de la Vallée
de la Vallée
de la Vallée

